

Pr. Prof. IOAN RĂMUREANU
Pr. Prof. MILAN ȘESAN Pr.
Prof. TEODOR BODOGAE

ISTORIA BISERICEAȘCĂ UNIVERSALĂ

pentru Institutele teologice

voi. II (1054—1982)

TIPĂRITĂ CU BINECUVINTAREA
PREA FERICITULUI PĂRINTE

TEOCTIST

PATRIARHUL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE

EDITURA INSTITUTULUI BIBLIC ȘI DE MIȘIUNE
AL BISERICII ORTODOXE ROMANE
BUCUREȘTI — 1993

Copyright © ISBN
973—9050—008
Editura Institutului Biblic
și de Misiune al
Bisericii Ortodoxe Române
Coperta : ELENA VASILESCU

PREFAȚĂ

Istoria bisericească universală, disciplină fundamentală în studiul Teologiei, a cunoscut în teologia românească o evoluție lentă dar sigură, culminând cu delimitarea ei față de alte domenii de studiu și cercetare. Evoluția de care amintim s-a concretizat prin studiile și lucrările publicate în acest domeniu de-a lungul anilor, dar mai ales prin manualele dedicate acestei discipline.

Contribuția cercetătorilor români la promovarea studiilor de istorie bisericească universală este considerabilă și ar merita un studiu critic la nivelul informației actuale. O primă observație în acest sens se impune prin aceea că, dincolo de orice explicație sau justificare, complexitatea cercetării nu și-a găsit proporțional ecoul în elaborarea de manuale, a căror lipsă acută în învățământul românesc, mai ales din anii de dictatură comunistă, a trebuit să fie completată cu improvizații și surrogate

Pentru învățământul teologic superior din Biserica Ortodoxă Română, primul curs academic de Istorie bisericească a fost întocmit și susținut în limba germană de către vestitul profesor Eusebiu Popovici (t 1922), la Facultatea de teologie ortodoxă din Cernăuți. Cu puțin timp înainte de trecerea sa la cele veșnice, strălucitul dascăl bucovinean preciza în «precuvîntarea autorului» la ediția lucrării sale, tradusă și publicată în românește de fostul mitropolit primat Atanasie Mironescu (ediția a H-a, București, 1925—1928), că această lucrare «s-a născut numa din cursurile ce le-am ținut cu studenții mei, și împrejurările mi-au fost totdeauna astfel, că n-am putut face mai mult. Așa, n-am putut însemna izvoarele singularilor paragrafi, ce este o scădere mare. Dacă însă metoda mea altminteră ar afla aprobare, un urmaș al meu în studiul Istoriei bisericești ar putea îmbunătăți cartea, adăugându-i de la 1910 și un period nou».

În aceste observații autocritice, dascălul cernăuțean exprima intenția întocmirii nu doar a unui simplu manual de compilație, ci elaborării unui tratat cu adevărat științific, prevăzut cu «însemnarea izvoarelor singularilor paragrafi», lucru rămas pînă astăzi doar deziderat. Totuși «metoda» lui Eusebiu Popovici a aflat aprobare și astfel cursul de Istoria bisericească universală, retușat și adaptat, se bazează și astăzi pe structura concepută de acest mare învățat.

Față de manualul lui Eusebiu Popovici, evoluția Istoriei bisericești universale nu se manifestă atît în structurarea «metodului» cît mai ales în delimitarea istoriei bisericești propriu-zise de alte domenii de cercetare, cum ar fi Istoria dogmelor, Patrologia sau Istoria Bisericii Române pe care profesorul bucovinean le cuprindea într-o singură sinteză.

Demersul lui Eusebiu Popovici a fost continuat și completat abia în 1956, cînd un colectiv format din: Prof. Teodor M. Popescu (București), Pr. prof. Teodor Bodogae (Sibiu) și Prof. George Stănescu (Cluj), a publicat un nou manual de Istorie bisericească universală în două volume «pentru uzul studenților Institutelor teologice».

Bazat pe bibliografie în exclusivitate din perioada interbelică, suferi de ușoare disonanțe între «părțile» întocmite de cîte unul din cei autori — de altfel personalități distincte și eminente ale teologiei românești —, reflectînd în mod evident atitudinea din acel moment a Bisericii noastre față de celelalte Biserici și față de Mișcarea ecumenică, malul din 1956 s-a impus totuși ca o piatră de hotar în studiul Istoriei bisericești universale.

Volumul I al acestui manual, cuprinzînd primul mileniu al erei creștine (1—1054), a fost apoi considerabil îmbunătățit și publicat pînă în prezent în două ediții (1975 și 1987) de către preoții profesori: Ioan Râdeanu (f. 1988), Milan Șesa'n (f. 1980) și Teodor Bodogae (Sibiu).

Între acești trei străluciți ostenitori în domeniul istoriei bisericești ierșale, cel de-al treilea este singurul în viață și tot singurul care asistă pînă astăzi, prin erudiția și ținuta sa academică de excepție, conștientă de concepție și de metodă în studiul acestei discipline.

Același colectiv de autori a întocmit și volumul al II-lea de Istorie bisericești universale, cu referire la istoria creștină de la 1054 pînă astăzi cuprinzînd relatarea unor evenimente încă în curs de desfășurare și deci cu implicații directe în actualitate. Manualul de Istoria bisericești universale — volumul II —, atît de necesar studenților teologiști u numai, nu a mai putut fi publicat în anii de tristă amintire a dictaturii comuniste. După elaborarea materialului cuprins în acest volum, Sinodul al Bisericii Ortodoxe Române a numit o comisie specială, condusă de înalt Prea Sfințitul Dr. Nestor Vornicescu, Mitropolitul Olteniei — oficiul de secretar fiind asigurat de semnatarul acestor rînduri, —, sîei care a cercetat și a certificat corectitudinea, precum și ținuta științifică a acestui manual.

Calitățile manualului de I.B.U. — voi. II —, tipărit acum, se regăsesc în claritatea exprimării, în informația foarte bogată adusă pînă, la sfîrșitul anului 1988 și nu în ultimul rînd, printr-o orientare ecumenică a Bisericii noastre. La publicarea acestui manual, așteptat de atîta timp, primul nostru gînd se îndreaptă către autorii lui, pe care îi onorăm prin această publicare, pentru contribuția lor decisivă la dezvoltarea cercetării istorice bisericești în Patriarhia Română. Recomandăm cu căldură acest manual tuturor celor ce doresc să se liarizeze cu istoria Bisericii creștine în cel de-al doilea mileniu al enței sale și, prin aceasta, să se întărească în credința cea adevărată în mod special, recomandăm această carte tinerilor teologiști orș și români, pentru ca, scăpați de interdicțiile și lipsurile cu care s-au confruntat înaintașii lor, să-și ia drept deviză dictonul cu care Eusebiu viei își încheia activitatea: «Feci quod potui, feciant meliora ites».

București, 17 februarie 1993.

Pr. prof. dr. VIOREL IONIȚĂ

PERIOADA A IV-A

Biserica în secolele XI—XV (1054-1500)

Situația generală a Bisericii în această perioadă. Răspîndirea creștinismului în Răsărit și în Apus*

În primul mileniu de viață creștină, Sinoadele Ecumenice și strădaniile unor împărați bizantini întăriseră în oameni credința că fa-
parte cu toții dintr-o singură Biserică. În mileniul următor, însă, această
conștiință a unității va fi pusă la grele încercări. În fond, urmările ac-
tului nefericit de la 16 iulie 1054 n-au apărut imediat. Dar înstrăinare;
dintre Apus și Răsărit va duce, nu peste mult timp, la acțiuni de ade-
vărată «răcire a dragostei dintre mulți». Cucerirea și devastarea capitale
bizantine în 1204 de către cruciați, precum și mentalitatea de asal
misionar, cu care Apusul catolic privea spre Răsăritul ortodox, ame-
nțințat tot mai mult de turci, sînt destul de concludente în această pri-
vință. Între factorii care vor domina veacurile XI—XV trebuie să so-
cotim, în primul rînd, relațiile feudale cu tot ceea ce decurge din ele
inclusiv cruciadele cu urmările lor, care, îndeosebi în Apus, vor con-
tribui la crearea unei noi orientări, mai seculare, iar ca evenimente
epocale, cu urmări hotărîtoare pentru viața celei mai mari părți ă
creștinătății, ultimele incursiuni ale popoarelor asiatice : pecenegii, cu-
manii, dar mai ales turcii și tătarii. După felul în care creștinii voi
reacționa față de aceste două realități majore se va resimți viața lor
din această perioadă. Feudalitatea va domina mai cu putere în Apus
unde va influența într-un anumit fel și dezvoltarea papalității, pe cînd
în Răsărit viața Bisericii se va desfășura într-un mod cu mult deosebit
ca urmare a luptelor și apăsărilor de veacuri din partea popoarelor mi-
gratoare asiatice.

Feudalismul a însemnat, pe de o parte, cîmpire, iar pe de alta,
fărîmițarea de bunuri materiale, chiar și atunci cînd acestea se făceau
sub forma unui contract sau a unei învoielii între suzerani și vasali,
la care, în chip tacit, consimțea și Biserica. Se «dăruiau» feude sau
demnități vasalilor, pentru că aceștia erau socotiți «oamenii» suvera-
nului (chiar cuvîntul «vasal» însemna în limba celtică «om»). Se clădea,
așadar, o societate inegală, ierarhizată în domni și în supuși, domnii

---

* Capitol redactat de Pr. Prof. 7. *Bodogae* și Pr. Prof. I. *Rămureanu*.

d pe vasalii lor cu beneficii și cu imunități, iar vasalii obli-
 ; să asculte de domni, acordându-le ajutor militar și o parte
 ituri. La rîndul lor, vasalii își aveau și ei slujitorii și supușii
 ani și robi, care depindeau de stăpînul lor într-o măsură mai
 u mai mare. Numărul țaranilor liberi s-a împuținat pe măsură
 itindea puterea nobililor. În fond, spre deosebire de epoca sclau-
 unde era un singur stăpîn, feudalismul a adus sute și mii de
 chiar dacă nu toți aceștia aveau castele fortificate, ci numai
 curte» sau «curie» seniorială. Trebuie spus că rareori «învoielile»
 ităpîni și dependenți se încheiau pe cale pașnică. Istoria Evului
 e plină de răzvrătiri și de răscoale. Feudalul nu știa să se
 ă în pofta lui de acaparare, iar violențele și abuzurile se
 lanț.

t existat și în Bizanț relații feudale, dar nu dezvoltate ca în
 Dăruirile de moșii, rcpovoia, deveniseră și aici supărătoare încă
 vremea Comnenilor (1081—1185), iar sub Paleologi (1261—1453)
 - genera chiar mișcări revoluționare, cum a fost cea a zeloților
 salonicul secolului XIV. Pentru întreținerea armatei de merce-
 oporul se plîngea pe la 1180 că «se ia și cămașa de pe om». Totuși
 irile dintre clase nu erau atît de tranșant constituite ca în Apus.
 uit, încă și înainte, dar mai ales în timpul cruciadelor, negustorii
 eriașii apuseni au reușit, prin lupte grele, să-și cîștige drepturi
 rtăți municipale, asociindu-se în bresle și punînd bazele burghe-
 loderne. Pînă și țaranii reușiseră să-și îmbunătățească situația ;
 leția pînă în Spania, mînăstirile și seniorii i-au pus să defrișeze
 , să asaneze mlaștini și ținuturi sterpe, fapt ce le-a dat acestora
 iitatea de a-și plăti impozitul în bani, în loc de produse.
 iserica Apuseană a intrat și ea în ierarhia feudală. Abațiile sau
 : mînăstiri au ajuns, împreună cu episcopiile, să se comporte ca
 rați seniori feudali. În Franța, în Germania, mai tîrziu în Spania,
 ia și Polonia, unii din prelați aveau calitate de duci, de prinți
 ri, de mari latifundiarî. Cu toate că introducerea celibatului nu
 lia clerului catolic să transmită averile prin moștenire, așa cum
 :use adesea cu funcțiile, totuși abuzurile erau atît de multe și de
 încît «sinoadele reformatoare» de la începutul secolului al XIV-lea
)r reuși să remedieze lucrurile. Ca o amintire a vremurilor ace-
 chiar și la sașii ardeleni — pînă în secolul al XVI-lea catolici —,
 itatea bisericilor erau integrate în adevărate cetăți (Kirchenburgen),
 i Polonia pentru termenul «biserică» se folosește și azi — sem-
 tiv — expresia kosciot (= castellum), într-o vreme cînd, pentru
 ii de rugăciune al rutenilor ortodocși, documentele timpului folo-
 expresia peiorativă «synagoga». Nu-i de mirare faptul că, în șirul
 al răscoalelor populare medievale, între cei care apar ca asupri-
 adeseori întîlnim ca mari feudali pe episcopii latini. În 1074, ne-
 Tii din Koln înfruntă pe arhiepiscop, refuEînd să-i pună la dispo-
 o barcă pentru un prieten, episcopul de Miiinster. Episcopul Gaudry
 ^aon (Franța) a fost omorît de orășeni pentru că le-a încălcat drep-
 ? municipale. La țară conflictele sînt și mai brutale : în 1381 țaranii

englezi vor exclama : «sîntem făcuți după chipul lui Dumnezeu și totuși sîntem tratați ca niște fiare sălbatice». În sec. XIII—XIV, în Transilvania, nemulțumirile populației au determinat răscoale repetate asupra reședinței episcopului romano-catolic de la Alba-Iulia. Nu-i deloc întîmplător faptul că aproape toate mișcările eretice și reformatoare, care se vor ivi în această perioadă în Apus, vor avea în primul rînd cauze sociale și economice de care nu era străină nici Biserica. În același timp, mulți episcopi și prelați ai marilor mînăstiri imitau viața ușoară a seniorilor feudali, cum reiese din actele papii Inocenții I al III-lea (1198—1216) pe la 1200, din aluziile «Divinei Comedii» a lui Dante Alighieri (f 1321), din «Povestirile din Canterbury» ale lui G. Chaucer (f 1400), sau din «Decameronul» lui Boccaccio (f 1375).

Întîlnim și în Răsărit, atît în Imperiul Bizantin cît și în statele feudale sîrbești, bulgărești, românești și rusești, mînăstiri cu moravuri decăzute și cu domenii întinse, pe care se aflau chiar și robi. Mișcările populare înregistrate în Constantinopol, în Salonic, în Adrianopol ori în Novgorodul rusesc vizau, și în Răsărit, pe bogătașii corupți și luxoși. dar aici clerul era mai apropiat de popor și nu era implicat în sistemul de conducere al societății feudale, ca în Apus. E drept că, în lipsa unei clase mijlocii cu o conștiință de sine, întemeiată pe «chartae libertatum», cum era în Apus, se va ajunge cu timpul, mai ales în Rusia, la o aservire și mai grea decît în Apus, dar instituțiile bisericești vor fi mai puțin amestecate aici în treburile civile.

La început, incursiunile popoarelor asiatice de stepă - - pecenegi, uzi și cumani — au neliniștit, vreme de aproape trei veacuri (X—XIII), Bizanțul și ținuturile din sud-estul Europei, distrugînd, în ce ne privește, și întăriturile bizantine de la Dunăre (Păciul lui Soare etc.) Și surprinzînd pe la 1090—91, prin prădăciunile lor, chiar pe cei din capitala de pe malurile Bosforului, cum relatează scriitoarea bizantină Ana Comnena (1083—1143) în «Alexiada» ei.

Anul 1071 a adus pentru Europa de sud-est și pentru Asia apuseană în general lovituri grele. În acel an statul de curînd înființat de normanzilor din sudul Italiei ocupă cetatea bizantină Bari și va presa apoi amenințător, vreme de peste două veacuri, să ocupe Epirul, Macedonia și chiar Bizanțul. Dar cea mai zdrobitoare pierdere o aduce înfrîngeră din 26 august 1071 de la Manzikert (Malazgirt) în Armenia, în careia turcii selgiucizi întemeiază *sultanatul de Iconium* care s-a menținut pînă la 1307, cînd a fost înlocuit cu *sultanatul osmanic*, numit așa după numele turcului Osman.

În secolul al XI-lea, împărații din dinastia Comnenilor, Alexios Comnen (1081—1118) și fiul său, Ioan al II-lea Comnen (1118—1143) au reușit să recucerească o parte din teritoriile pierdute în Asia în urma gravei înfrîngerii suferite de împăratul Manuel I Comnen (1143—1180) în lupta de la 17 septembrie 1176 la Myriokephalon, în Frigia, din partea turcilor, sub conducerea lui Kiligi Arslan, bizanții au pierdut într-o singură zi tot ce cîștigaseră mai înainte. În această turcii n-au mai putut fi scoși din centrul Asiei Mici.

În 1185, frații vlahi (români) Petru și Asan, din sudul Dunării, s-au revoltat contra Imperiului bizantin, în timpul împăratului Isac al II-lea

elos (1185—1195), din cauza grelelor impozite impuse vlahilor și rilor, și au înființat Imperiul româno-bulgar între Dunăre și Haemus (Balcani), cu capitala la Tîrnovo, situată pe râul Iantra, rsantul de nord al munților Balcani.

) situație și mai gravă a survenit pentru Imperiul bizantin și Pa-ia Ecumenică la începutul secolului al XIII-lea.

,a 13 aprilie 1204, cavalerii latini ai cruciadei a IV-a au cucerit antinopolul, pe care l-au jefuit în mod barbar trsi zile și trei în timpul împăratului Alexios V Murzuflos (1204) și au înființat •iul latin de Constantinopol sub conducerea lui Balduin I de ra (1204—1205). Restul Imperiului bizantin a fost împărțit, după iul feudal occidental, în mai multe formațiuni politice ca : regatul ;salonic, ducatul Atenei și Tebei, principatul Ahaiei sau Moreei, al Peloponez cu capitala la Mistra și altele mai mici. frecii s-au retras în Asia Mică, unde au înființat *Imperiul grec [ceea* (1204—1261), cu capitala la Niceea. Aci s-a stabilit și *Pa-ia Ecumenică* de la 1208 pînă la 1261, cînd s-a mutat la Con-nopol. lizantinii mai stăpîneau în Europa *despoiatal de Epir*, iar în nord-Asiei Mici *Imperiul grec de Trebizonda*, care s-a menținut pînă ui 1461, cînd a fost cucerit de sultanul Mahomed al II-lea Cu-1 (1451—1481) și integrat în Imperiul turc.

iceastă fărîmițare a Imperiului bizantin e una din cauzele majore i contribuit la căderea Constantinopolului sub turci la 29 mai 1453. - nperiul latin de Constantinopol a durat 57 de ani (1204—1261).

august 1261, împăratul Mihail al VUI-lea Paleologul (1261—1282) acut intrarea triumfală în Constantinopol, cucerit de la latini în dlei de 25 iulie 1261 de generalul Alexios Stratigopoulos. mperiul bizantin restaurat n-a mai putut avea strălucirea din ;, fiind continuu amenințat de dușmani agresivi. Sîrbii, vlaho-rii, venețienii, turcii, regele Neapolului, aventurierul Carol de i (1226—1285), fratele regelui Franței Ludovic al IX-lea (1226— și papii de la Roma amenințau continuu Imperiul bizantin, entru a scăpa de pretențiile papei Grigorie al X-lea (1271—1276)

amenințările lui Carol de Anjou, împăratul Mihail al VUI-lea logul a trebuit să recunoască în conciliul unionist de la Lyon, din e 1274, «unirea» dintre Biserica de Răsărit și Biserica de Apus remația scaunului papal.

ăscoala sicilienilor din 31 martie 1382 în luna Paștilor, cunos- n istorie sub numele de «*vespera siciliana*», în timpul căreia fran- din Palermo și Sicilia au fost măcelăriți, a ruinat definitiv planul îrol de Anjou de a recuceri Constantinopolul și de a întemeia în Imperiului bizantin un imperiu mediteranean.

i ceea ce privește «unirea» de la Lyon, din 6. iulie 1274, fost denunțată de împăratul bizantin Andronic al II-lea Paleologul — 1328), fiul și urmașul lui Mihail al VUI-lea Paleologul, spulbere astfel pretențiile papei Grigorie al X-lea la supremația uni-ă în Biserică.

În Răsărit, însă, cel mai mare pericol pentru Imperiul bizantin erau în continuare turcii.

În 1354, turcii trec pentru prima dată în Europa, în mare măsură și din greșeala politică a bizantinilor, și se stabilesc la Galipoli. Peste zece ani, sultanul Murad I (1359—1389) și-a mutat capitala, în 1365 la Adrianopol, cu scopul de a cuceri popoarele din Peninsula Balcanică.

În lupta de la Cossovopolje (Cîmpia Mierlei), din 15 iunie 1389, armata otomană, sub conducerea sultanului Murad I, a înfrînt oastea sîrbă, la care au participat și ostași români trimiși de domnul Țării Românești, Mircea cel Bătrîn (1386—1418), condusă de despotul Lazăre (1371—1389), care a pierit în luptă, înaintea sudului Serbiei a căzut sub dominația turcilor.

Cuceririle turcilor în Balcani continuă.

La 17 iulie 1393, taratul bulgar de Tîrnovo, condus de Jean Șişmari (1371—1393), a fost cucerit de sultanul Baiazid I Ilderim (= Fulgerul) (1389—1402). Trei ani mai târziu, în lupta de la Nicopole, din 25 septembrie 1396, cruciada creștină compusă din cavaleri occidentali, unghiuri și ostași ai Țării Românești conduși de Mircea cel Bătrîn, a fost înfrîntă de turci sub conducerea lui Baiazid I Fulgerul.

În urma acestei înfrîngerii, în 1396, taratul bulgar de Vidin, condus de Ioan Sracimir (1371—1396), a fost cucerit de turci, înaintea întregii Bulgarie a rămas sub dominația turcilor pînă la războiul româno-rusoturc din 1877—1878, încheiat prin pacea de la Berlin din 13 iulie 1878.

Datorită înfrîngerii suferite de turci în 1402, în lupta de la Ancara din partea mongolilor lui Tamerlan sau Timurlenk (1336—1405), cîine sultanul Baiazid I Fulgerul a fost făcut prizonier și purtat într-o cușcă Bizanțul a putut respira ușurat timp de douăzeci de ani.

În 1421, însă, sultanul Murad al II-lea (1421—1451) relua ofensivă; și în 1430 cuceri Tesalonicul, cumpărat de către venețieni de la bizantini.

De asemenea, în lupta de la Varna din 10 noiembrie 1444, la care au participat unghurii, polonii și românii, organizați în cruciada de la Varna, armata creștină a fost înfrîntă de turci.

În urma acestui dezastru, turcii n-au mai putut fi alungați din Europa. La 29 mai 1453, sub conducerea sultanului Mahomed al II-lea turcii reușesc să cucerească Constantinopolul (1451—1481), care se afla pînă azi sub stăpînirea lor.

Patriarhia Ecumenică sub turci s-a aflat într-o situație dintre cele mai grele. Creștinii din Balcani și din Răsăritul apropiat au trăit în condiții dintre cele mai grele în lunga stăpînire turcească.

Fărîmițarea feudală a avut urmări și asupra ținuturilor rusești dintre care principatul cel mai vestic, cel de Halici (declarat independent la 1141), se va uni mai târziu cu cel din Vladimir—Volinsk, avînc un timp în ascultare și pe cumanii care trăiau în părțile Moldovei. În sec. XIV va ajunge sub stăpînirea regalității catolice ungare, iar de la începutul secolului al XV-lea sub stăpînirea polonă. În rest, statul rusesc de la Kiev va fi zdrobit de tătarii lui Bātu și Gingisr-han (Temugin

237_1241), cea mai mare parte din teritoriul rusesc rămânând linăția hanilor din Hoarda de Aur sau Kipciak, avînd capitala e Volga, pînă la 1480, cînd, în urma luptelor de «adunare a rilor rusești», marele prinț Ivan al III-lea (1462—1505) s-a și a unificat statul rus de mai tîrziu. Biserica Rusă a jucat un ,1 în tot acest răs timp, declarîndu-se și ea autocefală în 1448 sub presiunea împrejurărilor, fostul mitropolit al Kievului, din Morceo (Peloponez), a trecut la catolicism, ajungînd

tele maghiar și polonez s-au dovedit fidele politiciii de mîna ucînd lupte de cruciadă împotriva «schismaticilor» ruteni, sîrbi lăni, care-și avuseseră din vechime mînăstiri și organizații voie-și bisericești proprii. Clerul catolic din ambele țări a făcut din iză comună cu statul feudal al vremii, cu toate că, în veacul .ea, atît în Polonia, prin lupta contra cavalerilor teutoni, cît și aria, prin lupta contra latifundiarilor sub Iancu de Hunedoara Matei Corvinul (1458—1490), orientarea politică și bisericească două țări a fost mai puțin extremistă. Dar deznodămintele fatale întârzia să se arate : pentru Ungaria, dezastrul de la Mohács august 1526), ca urmare a anarhiei feudale, iar pentru Polonia, la Rusia a rușilor și rutenilor sub conducerea cazacilor.

Germania, împărați ca Henric al IV-lea (1056—1106), Friederich I Dssa (1150—1190), Henric al VI-lea (1190—1197), Friederich al 1215—1250) au urmărit, începînd din 1056 pînă la 1254, planuri de reconstituire a vechiului Imperiu roman de genul lui Jus-(527—565) sau al lui Carol cel Mare (768—814), mai ales că prin ii cu prințese bizantine și apoi normande se credeau îndreptățiți ronul Bizanțului. Papii au dejucat însă toate planurile lor, răs-1 pe împărații din Casa Hohenstaufen (1138—1268), militînd independența orașelor italiene, care fuseseră nominal supuse niei ; pînă la urmă, dintr-o ierarhie fidelă tronului, papii au m puternic instrument de dominare centralistă papală.

același timp, Anglia și Franța au luat cu totul o altă dezvoltare. ucerirea normandă din 1066, cu binecuvîntarea papei Alexandru ea (1061—1073), fapt pentru care i-au fost recunoscute Bisericii privilegiile, Wilhelm I Cuceritorul (1027—1087), apoi, prin căsă-urmașilor lui, și prin regii angevini, numiți în Anglia planta-(1154—1485), regii Angliei au ajuns să stăpînească, pe lîngă teri-Marii Britanii, mai mult de jumătate din Franța. În felul acesta, Angliei, deși erau vasali regelui francez, stăpîneau o suprafața itrecea de două ori pe cea a suzeranilor lor francezi. Urmare au onflictele armate neîncetate între cele două țări, culminînd cu ui de 100 de ani (1338—1453). Franța, în schimb, a știut să întă-terneinic o dinastie în stare să unifice întreg teritoriul țării, dar ■lași timp să păstreze și o apreciabilă libertate de acțiune față de ■a centralistă papală. În 1214, la Bouvines, regele Filip August —1223) înfrînge, cu ajutorul negustorilor, o întregă coaliție inter-ială, ^ iar alt rege, Filip al IV-lea cel Frumos (1285—1314), cîștigă imai o răsunătoare biruință asupra teocrației papale, ci, printr-o

---

tenace politică financiară, asigură țării sale cea mai mare prosperitate, prefațându-i astfel hegemonia din epoca modernă. În 1477, după moartea ducelui de Burgundia Carol Temerarul, regele Franței Ludovic al XI-lea (1461—1483) reuși să anexeze și posesiunile acestuia din Flandra cu bogatele ei manufacturi, Franța devenind astfel cea mai bogată țară europeană.

Spania trăia și ea bucuria unificării : în 1212, Castilia, Aragonul și Navara înfrîngeau, după 700 de ani, pe mauri. Cu toate că și aici se adunau — ca și în Franța și în Anglia— cortes-urile pentru aprobarea impozitelor, Spania fiind îndrumată, timp de peste 200 de ani, mai mult de episcopi și de călugări, pînă ce, abia pe la 1490, se va consolida în interior.

Portugalia fusese eliberată de sub mauri la 1147 de către cruciați, și de atunci țara se dezvoltă continuu, ajungînd, mai ales în veacul XV, să întreprindă mari expediții de navigație. În 1480, celebrul navigator portughez Bartolomeo Diaz reuși să înconjoare Africa pe la Capul Bunei Speranțe.

Dintre țările nordice, Danemarca pare a ii ajuns mai repede la o înflorire economică și spirituală, reușind să încheie pe la 1397, sub egida reginei Margareta (1353—1412), o uniune personală a celor trei țări nordice : Danemarca, Norvegia, Suedia. Episcopiile de Lund (1104) pentru Danemarca, Trandhiem (1152) pentru Norvegia și Uppsala (1164) pentru Suedia, erau principalele centre de unde se va coordona viața bisericească și misionară peste întreaga regiune baltică și pînă în Islanda și Groelanda.

2. în ce privește opera misionară desfășurată în această perioadă, trebuie spus că, spre deosebire de perioadele anterioare, rezultatele sînt mult mai modeste. Desigur, una din cauzele obiective sînt invaziile popoarelor turanice, în urma cărora orașe și sate întregi din Siria și Asia Mică au trecut la Islamism. Vina o poartă de multe ori creștinii. Pe la 1100, locuitorii ortodocși din părțile Smirnei au sărit în ajutorul emirului turc Tzachas la construirea flotei care să pornească împotriva Bizanțului pentru că acesta îi exploatare prea crunt. Pe de altă parte, intoleranța cruciaților latini față de ierarhia ortodoxă a creat și ea i reacții. În Georgia, islamizarea n-a prins teren pentru că, începînd cu anul 1100, regii locali au reușit să apere Ortodoxia și tradițiile ecumenice erau vii.

S-a afirmat adeseori că activitatea misionară bizantină s-a desfășurat în strînsă legătură cu opera de culturalizare a «semi-barbarilor» de la granițele Imperiului, operă care nu totdeauna a fost urmată de convertire la creștinism, dar care a reușit să creeze veacuri de-a rîndul o comunitate de interese, atitudini de loialitate și de colaborare ca într-un «Cornmonwealth». De cele mai multe ori însă supremația culturală era aceea care ducea la creștinare. Asanarea unor terenuri mlăștinoase, ca pe vremuri, în Georgia, defrișarea de către călugării rușii a terenurilor nordice împădurite și apoi crearea unor adevărate coloni sau «slobozii» de țărani și chiar de negustori, care vor comercialize apoi sarea la Marea Albă, sînt numai două din modurile cunoscute în

---

2 se desfășura activitatea misionară în spațiul popoarelor ortodoxe, rămâne ca un fapt de mare importanță socială opera acestor călugări mînăstirilor din «Tebaida Nordului» în frunte cu stareții Savatie și ima, care între 1429—1479 vor duce și muncă de colonizare, dar e creștinare a acestui Nord îndepărtat.

Dacă în perioada anterioară Biserica rusească avea ca limite scau-; episcopale de la Bielgorod pe Doneț și Rostov pe Don, la sud și rit, Vladimir Volinsk spre vest și Novgorod spre nord, acum teri-; l se va lărgi spre nord-est pînă dincolo de Urali, fiind încreștinată ecolul al XIII-lea ciuzii și carelii, apoi în secolul al XIV-lea, fermii rianii.

Tot în veacul al XIII-lea s-a activat și la convertirea lituanilor, al r mare principe Mindovg a fost botezat de preoți ortodocși în 1246. În urma presiunii politice și militare a cavalerilor teutoni, dov g trece la rit latin, în 1252, fapt pentru care papa Inocențiu ^-lea (1243—1254) îi trimite coroană regală și un episcop. Celelalte ■ ale marelui principe rămăseseră însă împărțite, parte ortodocși oritatea), parte păgîni. Insuși Mindovg a revenit la păgînism. Si-a a rămas nedecisă timp de 100 de ani. Din pricina presiunii tot mari a cercurilor catolice poloneze, unii din prinții lituani, Teodor itovici (f 1394), emigra la Muncaci (1354), iar Gheorghe (Iuri) jtovici emigra în Moldova. În fine, la 4 martie 1386, alt prinț lituan, islav V Iagiello (1386—1434), prin căsătoria lui cu Hedwiga, moș-oarea tronului Poloniei, uni Lituania cu Polonia și oficializa astfel latin în cele două țări, introducînd un regim de grea apăsare •u populația rămasă încă ortodoxă.

Merită să fie amintită aici și inițiativa bizantină de sprijinire a nței ortodoxe în statul tătarăsc din Persia, condus de marele han gu (1217—1265), cu care împăratul Mihail al VUI-lea Paleologul —1282) s-a legat într-o coaliție de apărare împotriva planurilor isioniste ale cruciaților. În 1258, Hulagu-han cucerește și distruge adul. Soția lui Hulagu era o nestoriană evlavioasă, care apăra nismul și pentru care hanul însuși a construit o capelă mobilă, putea s-o însoțească oriunde ar fi avut ea nevoie pentru a-și face iunile în dangătul clopotelor. Hanul, care era fratele lui Gingis-han —1227), s-a arătat indulgent și a primit un episcop creștin la Ta- 1251—1265). Mai tîrziu au intrat în acțiune și aici cruciații, des- nd o oarecare activitate care a dus la înființarea cîtorva episcopii e, în frunte cu cea de la Sultanieh.

i lucrare de mai lungă durată și de o excepțională vitalitate a ea desfășurată de nestorienii care trăiau în Persia de sute de ani e au reușit să convertească chiar un prinț tătar cu tribul său iții) din sudul lacului Baical, vasal al Imperiului chinez (1145). iarrii nestorienii au activat pînă în India și în China, numărul patelor și mînăstirilor în aceste extinse regiuni fiind impresionant pe 100). Din nefericire, comunitățile din spațiul mongol au fost itate curînd, după 1210, de către Ginghis-han, iar după 1368, di- Ming a persecutat atît pe mongoli cît și pe nestorienii și pe ii care înființaseră, mai ales prin călugării **minorii ca Ioan** de

---

Monte Corvino (f 1330) și alții, mai multe episcopii, între 1300—13f. În felul acesta singurele regiuni unde s-au mai păstrat comunități eretice mai puternice au fost vechile patrii : Mesopotamia (= Irak) Persia (= Iran), dar și aici propaganda latină i-a dezbinat spre silșitul perioadei. Zvonul despre reușita convertirilor lor printre tătari chinezi a popularizat aproape legendar două nume, al «presbiterul Ioan» (Ovangham) și al negustorului venețian Marco Polo (f 132; cel care a deschis drumul comerțului spre China.

Dintre inițiativele de convertire, care au fost mult apreciate timpul lor, amintim pe cea întreținută de franciscani și dominicani, printre musulmanii din Asia Mică și Africa de Nord, inițiativă care a d naștere și la o serie de studii prețioase asupra Islamismului. Îndeose franciscanul Raimund Lullus, ucis cu pietre în Tunisia în 1316, orgi nizase în insula Mallorca un seminar de limbi orientale și preconiza: o metodă specială pentru convertirea arabilor (ars lullica). Intrucît în legile islamice interzic orice activitate misionară creștină printre ei, r zultatul între musulmani a fost redus.

Biserica de Apus a mai desfășurat, în această perioadă, o febră activitate pentru convertirea țărilor și popoarelor din bazinul Mării Ba tice. Dar și aici, poate mai mult decît în alte părți, activitatea mision; rilor latini era inspirată de dictonul augustinian «compelle intrare (= silește-i să intre), folosindu-se din plin de forța seculară și politic tipică Evului mediu. Opera era apreciată ca o «dilatatio imperii chrii tiani» prin spadă și cuvînt, predicată și realizată de cavaleri înarmai

La slavii de peste Elba (venzi, vilți, sorbi, obotriți) și în insa Riigen s-a lucrat sub deviza «moarte sau botez», așa cum indicase mare predicator al cruciadei a li-a Bernard de Clairvaux (f 1153). Și-a d; contribuția și Vicelin, episcop de Oldenburg (f 1154), prin înființare unei abații lângă Liibbek (Neumiinster), dar partea principală revir marilor duci Henric Leul (f 1262) al Saxoniei și Albrecht Ursul, car după 1159, au colonizat în aceste părți oameni devotați din Țările d Jos, desigur după ce au -înlăturat sau îngenuncheat pe indigeni.

La convertirea prușilor din răsăritul Vistulei s-a lucrat și mai du Între ei activaseră mai mulți misionari între care călugărul cistercia Cristian, pe care papa Inocențiu al III-lea (1198—1216) îl hirotonis episcop în 1215. Cînd localnicii au simțit că odată cu încreștinarea urm să se aducă și coloniști polonezi în pămîntul lor, și așa destul de sărai oamenii s-au revoltat atît de vehement îneît au distrus și devastai totu Atunci intervine feudalul locului, ducele Conrad de Mazovia, care, d teama răsculaților, cheamă pe «cavalerii teutoni» aflați pe atunci î Țara Bîrsei (1226). Marele maestru al ordinului, Herman de Salza, obținut de la papa Grigorie al IX-lea (1227—1241) și de la împăratu german Friederich al II-lea (1215—1250) promisiunea că teritoriile cu cerite de el vor fi proprietate a ordinului teuton. Asigurîndu-și și con cursul cavalerilor spadei, care acționau în același sens în Letonia, teu tonii au ocupat sistematic, militărește, bucată cu bucată, întreg ținutu colonizîndu-l cu forțe noi, după ce au exterminat pe cei mai mult indigeni. Lupta a durat vreo 50 de ani. Cavalerii deveniseră o forță d

întotdeauna pentru regatul Poloniei, care în 1410 a fost nevoit să ducă boii crunt cu ei. Domnul Moldovei Alexandru cel Bun (1400—1432) a ajutat Polonia împotriva cavalerilor teutoni în lupta de la Grünwald, 15 iulie 1410, și în lupta de la Marienburg din 1422. Abia în 1466 alerții teutoni au fost obligați să cedeze statului polonez partea apună a Prusiei, iar în 1525 și pe cea răsăriteană.

În Letonia, din 1225, scaunelor episcopale din Dorpat și Riga li s-a rdat statut princiar, cu castele și moșii întinse. Poftele feudale au vocat conflicte atât de mari între episcopul de Riga, cavalerii spadei mrghezia orașului Riga, încât papa a trebuit să intervină, amenințând interdictul și împărțind fiecărei părți o treime din venituri. Scaunul scopal din Reval era supus Mitropoliei din Lund, în sudul Suediei.

Tot cu arma a fost introdus creștinismul și în Finlanda de către ele suedez Henric al IX-lea cel Sfânt (1157). Preoții erau hirotoniți arhiepiscopul din Uppsala. Abia pe la sfârșitul secolului al XIII-lea generalizat creștinismul în întreaga țară. În partea ei răsăriteană lulația cunoscuse și misionari ortodocși, care întemeiaseră un centru evanghelizare la mînăstirea Valaamo, pe țărmul lacului Ladoga (în-utul secolului al XIII-lea). Ceva mai tîrziu se convertesc și laponii 70—1335).

BIBLIOGRAFIE *

R. F"ssier, *Le moyen âge* t. 1. *Les mondes nouveaux* (350—950); t. 2. *L'aveil l'Europe* (950—1250); t. 3. *Le temps de crise* (1250—1550), Paris, 1982—1983; Zimmermann, *Das Papsttum im Mittelalter. Eine Papstgeschichte im Spiegel der oriographie. Mit einem Verzeichnis der Päpste vom IV<- bis zum XV. Jahr-iert*, Stuttgart, 1981; Idem, *Der Canossengang von 2077, vJirkungen und Wirk-keit*, Wiesbaden, 1975; E. Perroy, *Etudes d'histoire medievale*, Paris, 1979, 820 p.; Tierney, *Church Law and Constitutional thought in the Middle Ages*, London, i; J. le Goff, *Pour un autre Moyen Age. Temps, travail et culture en Occident*, s, 1977; Idem, *Civilizația Occidentului medieval*, trad. și note de Măria Holban, urești, 1970; J. Richard, *Orient et Occident au Moyen Age. Contacts et relations —XV s.*, Londres, 1976; Helene Ahrweiler, *L'ideologie politique de l'empire mtin*, Paris, 1975; Deny Hay, *L'Europe au XIV-e et XV-e siecle*. Traduit de glais par Francoise et Georges Ruhlmann et Jean Tamagnam (*Histoire de rope*, t. V), Paris, 1972; M. D. Knowles—D. Obolensky, *Le Moyen Age —1500*, trad. de l'anglais par. L. Jezequel, *Nouvelle histoire de l'Eglise sous irection de L.—J. Rougier, R. Aubert, M. D. Knowles*, t. II, Paris, 1968; F. Kempf, G. Beck, E. Evvig, J.—A. Jongmann, *Die Mitt.elalterliche Kirche*, Freiburg im sgau, 1966; B. Moeller, *Spätmittelalter (Die Kirche in ihrer Geschichte, II)*, tingen, 1966; M. Šesan, *Die Orthodoxe Kirche von Jahre 1054 bis heutzutage*, *Le monde religieux*, t. 30, Ziirich, 1969, p. 75—129.

George Evcry, *The Byzantine Patriarchate 453—1204*, London, 1962; G. Stockle, *chichte der Slavenmission* (Col. Die Kirche in ihrer Geschichte), Gottingen, 1961; Pirenne, *Histoire de l'Europe des invasions au XV-e siecle*, Bruxelles, 1958; *flise et les Englises. iVeuf "siecles de douloureuse separation entre l'Orient et cident*, t. I—II, Chevetogne, 1954; M. Bloch, *La societe ieodale*, 1 voi., 2-e ed., s, 1949; Ch. Diehl — G. Marchais, *Histoire du Moyen Age* (col. Glotz IX, 1).

L'Europe orientale de 1081—3453, Paris, 1936—1945; A. Fliche — V. Martin, *oire de l'Eglise depuis les orgines à nos jours*, voi. XI—XV, Paris, 1937—1939; J. Fliche, *La chretiente medievale* (395—1254) (*Histoire du monde par E. Ca-jnac*, t. VII), Paris, 1929.

* Bibliografie întocmită de Pr. prof. T. Bodogae și Pr. prof. I. Rămureanu.

Pentru imperiul mongol, L. Kehren, Tamerlan Paris, 1979 j J. A. Boyle, *The Mongol World Empire* (1206—1370), London, 1977; Pr. prof. I. Pulpea—Rămureanu, recenzie la lucrarea: B. D. Grecov—A. I. Iacubovski, *Hoarda de Aur și decăderea ei*, București, 1953, în «Ortodoxia», VI, 1954, nr. 1, p. 130—142.

În limba română: N. Iorga, *Istoria vieții bizantine*, trad. de Măria Holban, București, 1974; Ch. Diehl, *Figuri bizantine. Marile probleme ale Imperiului bizantin*, trad. de I. Zarea, I—II, București, 1969; Eug. Popovici, *Istoria bisericească universală*, ed. a II-a, voi. 111, București, 1927.

Cruciadele *

Descriind sosirea la Constantinopol a cruciaților, începînd cu var; anului 1096, Ana Comnena (1083—1148) relatează că tatăl său Alexi (1081—1118) nici nu avusese destul răgaz să se odihnească după luptele împotriva pecenegilor și cumaniilor, cînd a auzit vestea neliniștitoare că se apropie sosirea unor contingente numeroase de armate franceze și că, pînă să sosească ele, mulțimi nesfîrșite de oameni neînarmați «m numeroși decît grăunțele de nisip și decît stelele» curg ca niște fluvii peste Dacia și peste Balcani, ca un nor de lăcuste spre capitala Bizanțului. Nimeni nu-și mai amintește, se spune mai departe, să fi văzut vreodată o dislocare de atît de numeroase mulțimi de bărbați și de femei, din care, într-adevăr, cei mai simpli erau minaiți de dorința de se închina la Mormîntul Domnului, dar alții n-aveau alt plan și altă speranță decît de a pune cumva mîna pe bogățiile Orientului și msa ales ale capitalei bizantine.

Cruciadele sînt un fenomen complex, tipic epocii feudale a Evului mediu. Pe de o parte, papalitatea care va iniția și organiza toate aceste acțiuni a urmărit realizarea dominației sale spirituale peste întreaga creștinătate, potrivit teoriilor teocratice ajunse în aceste veacuri la cea mai înaltă culme. Din ideea de dreptate și de ordine creștină, de care se simțeau responsabili papii și toți ierarhii Bisericii Romano-Catolice așa cum înțelegeau lucrurile în primul mileniu scriitorii ca Augustin (f. 430) sau Salvian de Marsilia (f. după 480), papii vor propovădi acum idei tot mai extremiste, ca acelea de «vicarius Christi», de «biter mundi», în loc să asculte de obiecțiunea abatelui Bernard Clairvaux (f. 1153), care recomanda un primat al slujirii în locul cel al dominației: *ministerium, non dominium*. Caracterul moral al cruciadelor va fi cu atît mai greu de justificat cu cît, în afară de crucia primă (1096—1099), în care, într-adevăr, au existat între cavalerii participanți mulți luptători de bună credință, s-a dovedit că celelalte epeditii urmăreau mai mult scopuri pămîntești și materialiste, iar crucia a IV-a (1202—1204) a deviat în mod regretabil, ajungînd să ocupe chiar Constantinopolul, capitala Imperiului bizantin.

Pe de altă parte, marii feudali apuseni căutau și ei în Răsărit înființarea unor state în care să domine independent, iar mica nobilitate și cavalerii urmăreau ocazii de luptă și aventură răsplătite cu doame și moșii, în orice caz mai rentabile decît le-ar fi avut acasă, unde muși lichidaseră avutul pentru că nu mai puteau face față situației d

---

♦ Capitol redactat de Pr. Prof. T. Bodogae și Pr. Prof. I. Rămureanu.

iricina deosebirii sociale și economice dintre marii feudali, pe de o parte, și orășeni și țărani, pe de altă parte. Cea mai bună sursă apu-eană pentru descrierea cruciadei întâi, *Istoria cruciadelor*, scrisă de ălugărul benedictin Quibert de Nogent (f 1124), informează că în rma foametei provocate de slabele recolte urmate una după alta, pre-ul grânelor a crescut atât de mult încît, din pricina speculei negustori-3r, sărăcimea consuma rădăcini și ierburi sălbatice. În urma chemării 3 cruciade, lucrurile se vindeau pe nimic. Toți căutau să-și schimbe verea în bani ca să-i aibă pe drum.

Orașele italiene au văzut în cruciade mijloace optime pentru întă-irea puterii lor economice și pentru deschiderea de piețe cît mai avan-țioase. Tocmai acestor împrejurări favorabile și altora similare, le dato-ează cetățile italiene Veneția, Genova, Amalfi, Milano, Florența și al-de ridicarea lor la rang de mari puteri comerciale. De asemenea, sta-JI normanzilor din sudul Italiei, sub conducerea lui Robert Guiscard e Sicilia (1015— f 1083), Bohemond de Tarent (f 1111), Tancred f 1112) sau Roger I, mare duce de Sicilia (1089—1101), au luptat cu latimă, cu tenacitate și îndrăzneală de pirați pentru a avea baze în)rient, sau pentru a fura specialiști și metode noi spre a dezvolta și în ara lor cultura viermilor de mătase.

Țărănimea a participat numai la prima cruciadă și a plecat mai Ies ca să scape de sarcinile feudale, care ajunseseră insuportabile, spe-înd că vor găsi pămînt liber unde să-și rostuiască alte gospodării. Ipoca cruciadelor coincide și cu marile așezări de populație germanică î regiunile din regatul feudal ungar.

După devastarea și distrugerea, la 28 septembrie 1009, a Bisericii fîntului Mormînt și a Golgotei de către sultanul Egiptului Al Hakim ?96—1020), a urmat un timp mai liniștit în care pelerinajele au putut arecum continua. în schimb, atacurile populațiilor beduine, cum a fost ?1 comis asupra celor aproape 10.000 de pelerini conduși în 1065 de piscopul Günther din Bamberg, au creat o puternică impresie în con-țiința Europei. Situația s-a înrăutățit și mai mult odată cu cuceririle .ircilor selgiucizi, care au distrus armata bizantină în lupta de la lantzikert din 19 august 1071. Cu trei ani înainte, turcii cuceriseră ezareea Capadociei, unde profanară mormîntul Sfîntului Vasile. În 378, turcii cuceriră Ierusalimul de la dinastia Fatimilor din Egipt (969— 171) pe care-l păstrară pînă la 1098, cînd Orașul Sfînt trecu din ou sub stăpînirea Egiptului. În 1086 turcii au pus stăpînire asupra ntiohiei, comițînd și acolo tot felul de atrocități.

în urma mai multor apeluri pentru ajutor împotriva pecenegilor selgiucizilor, Alexios Comnenul primi făgăduința din partea contelui obert de Fiandra, în 1090, cînd acesta trecu prin Bizanț, cu ocazia nui pelerinaj în Ierusalim, și îi făcu jurămînt de vasalitate, că-i va ■imite un detașament de 500 de cavaleri.

Cruciada I (1096—1099). împăratul Bizanțului Alexios I Comnen 081—1118), în speranța că va recuceri Asia Mică de la turci, s-a Iresat în 1095 papei Urban al II-lea (1088—1099), cerîndu-i ajutor. în mciliul de la Clermont din 27 noiembrie 1095, în Franța, papa a cerut

printr-o cuvîntare înflăcărată eliberarea Locurilor Sfinte, iar mulțim adunate aci au primit cu entuziasm strigînd : «Dumnezeu o vrea, Dumnezeu o vrea».

Data plecării în cruciadă a fost fixată la 15 august 1096. Cei plecau în cruciadă și-au pus pe hainele lor semnul crucii, de la care ei au primit numele de «*cruciați*».

Înainte de marea cruciadă a nobililor și baronilor, au pornit *două cruciade populare*. Astfel caizerul german Walter Habek (= Valter cel Sărac) și Petru Eremitul, monah din Picardia, în frunte au condus, în primăvara anului 1096, o armată nedisciplinată de băieți, femei și copii, circa 50.000 de persoane, care, trecînd prin Ungaria, Serbia și Bulgaria, au ajuns la 1 august 1096 la Constantinopol.

Împăratul Alexios I Comnen i-a trecut la Kivotos, pe coasta golului Nicomidiei, unde cei mai mulți au fost nimiciți de turci.

O altă grupă de cruciați, sub conducerea preoților germani Veimar și Gottschalk și a conțelui Enrico de Leiningen, neavînd cele necesare subzistenței, s-a destrămat și nimicit pe drum, în Ungaria.

Adevărata cruciadă a fost a nobililor și baronilor și la ea au participat patru grupe de cruciați, trei din Franța, Anglia și Germania și una a normanzilor din sudul Italiei.

Grupa întâi a fost alcătuită de cavalerii lotaringieni flamanzi germani sub conducerea ducelui Godefroy de Bouillon (1058—1100) Lotharingiei Inferioare (Belgia de azi), șeful primei cruciade, a fraților săi, Eustache și Balduin de Boulogne, și a conțelui Robert de Flanș (fiul fostului cuceritor al Angliei în 1066, Wilhelm Cuceritorul (1066—1087)).

Cavalerii cruciați din această grupă merg de-a lungul Dunării, traversează Ungaria, Serbia și Bulgaria și ajung primii la Constantinopol la 23 decembrie 1096.

Grupa a doua, a cavalerilor din Franța centrală, la nord de Le Mans care s-au adăugat cavalerii bretoni și englezi, sub conducerea lui Robert de Courtheuse, ducele Normandiei (1087—1105), fiul cel mai mic al lui Wilhelm Cuceritorul. Aceștia au petrecut iarna anului 1096 în Albania, în Italia, apoi trec Marea Adriatică și pe Via Egnatia, după greutăți, ajung la Constantinopol în 1097.

A treia grupă, a cavalerilor provenșali din sudul Franței, condusă de Raymond IV, conțe de Toulouse (1088—1105), între care se află delegatul papei Urban al II-lea, Adhemar du Puy, trec prin Italia nord și Dalmația și ajung la Constantinopol.

În fine, grupa a patra, a cavalerilor normanzi din Italia de sud sub conducerea ducelui Boemond de Tarent (+ 1111), fiul ducelui normanzilor Robert Guiscard de Sicilia (1015—1083), și a lui Tancred (fratele nepot de soră al lui Boemond, trec de la Brindisi Marea Adriatică, Epir și pe Via Egnatia, după multe jafuri, ajung la Constantinopol.

În mai 1097, concentrarea celor patru grupe era fapt împlinit, numărul cruciaților numărînd peste 200.000 de luptători.

Împăratul Alexios I Comnen a obligat pe conducătorii cruciș să-i depună jurămîntul de vasalitate, iar teritoriile cucerite de la și de arabii să fie cedate bizantinilor. Cu greutate, aceștia au depus

tul de fidelitate față de împărat, cu excepția contelui Raymond IV roulouse și a normandului Tancred.

În schimbul acestor obligații, bizantinii s-au arătat dispuși să conuie la întreținerea trupelor de cruciați și să colaboreze la acțiunile militare.

În 1097, cruciații trec în Asia Mică și atacă împreună cu bizantinii ;ea, pe care o cuceresc de la turci. La 1 iulie 1097 bat pe turci la ylaeum, apoi trec în Cilicia, unde armenii refugiați înființaseră încă anul 1064 regatul «Armeniei Mici», iar în octombrie 1097, ajung la iohia, pe care, după un asediu de șapte luni, o cuceresc, datorită i trădării, la 3 iunie 1098.

Mai rămăseseră doar 40.000 de cruciați. În timpul asediului Anti-emirul musulman de Moșul (azi în Irak), Kerboga, a venit în aju-l musulmanilor, dar eforturile sale n-au avut succes.

Din Armenia Mică, Balduin de Boulogne, chemat de conducătorul ean Thoros, s-a dus la *Edessa*, unde înființa în 1097 primul stat lan Orient, care se menținu pînă la anul 1144.

Al doilea stat latin creat în Orient de cavalerii occidentali a fost *ohia*, care a durat din 1098 pînă la 1268, cînd căzu definitiv în mîmusulmanilor.

Conducerea Antiohiei a fost acordată, după certuri aprinse între cruciadei, normandului Boemond de Tarent, care n-a vrut s-o ce-împăratului Alexios I Comnen, așa cum se obligase prin jurămîntul idelitate făcut la Constantinopol în 1097. Patriarhul grec de Antiohia st înlocuit cu unul latin, spre marea indignare a credincioșilor, în)ritate ortodocși.

Totuși, sub împăratul Ioan Comnen (1118—1143), bizantinii reușiră npună suzeranitatea asupra Antiohiei.

După certurile dintre cavalerii latini, cu privire la conducerea Antiocontele Raymond IV de Toulouse plecă să cucerească Ierusalimul, se afla din 1098 sub stăpînirea sultanilor din dinastia Fatimizilor Egipt (969—1171).

Asediul Ierusalimului a durat de la 7 la 15 iulie 1099. Întrînd în ui Sfînt, care avea atunci 20.000 de locuitori, în mare parte musul-i și iudei, cruciații, în număr de 1.200 de cavaleri și 12.000 de sol-yineri, 15 iulie 1099, la trei ore după amiază, au făcut un masa-fără exemplu în istorie, ucigînd pe iudei și musulmani, fapt oribil a compromis ideea de cruciadă în ochii contemporanilor.

Ierusalimul, cu teritoriul din jur, a constituit regatul latin al Ierumlui. Primul rege a fost ales dintre conducătorii cruciadei. Gode-de Bouillon (22 iulie 1099—18 iulie 1110), francez din Lotharingia joară (Belgia de azi), avu bunul simț să refuze coroana de rege, unde Iisus Hristos primise coroana de spini, intitulîndu-se doar : *ocatus Ecclesiae Sandi Sepulcri*. Titlul de «rege al Ierusalimuș-a dat la 25 decembrie 1110 fratelui său Balduin I de Boulogne 1118), chemat de la Edessa ca să ocupe tronul regatului de alim.

Patriarhul ortodox al Ierusalimului a fost înlocuit cu unul latin spre marea indignare a grecilor.

Stabilirea cruciaților în Palestina, după eliberarea Ierusalimului la 15 iulie 1099, constituie primul exemplu de colonialism.

Cruciații au înființat apoi *comitatul de Tripolis*, în Siria, care durat de la 1102 pînă la 1289.

Cu ajutorul cetăților italiene Pisa, Genova și Veneția, care urmăreau interesele lor comerciale în Răsărit, Balduin I de Boulogne a cucerit orașele Cezareea Palestinei, iar în Siria Akkon (Acra), Sidon, Beirut și mai târziu Tir, măbind teritoriul regatului Ierusalimului, care rămas în mâinile cruciaților din 1099 pînă la 1197, cînd Orașul Sfînt fost cucerit de sultanul Saladin al Egiptului (1171—1193), curd de origine.

Cruciada a H-a (1147—1149). Suspiciunile, conflictele și resentimentele dintre greci și latini pe de o parte, iar pe de alta certurile din tre conducătorii statelor latine de tip feudal din Orient, Ierusalim, Antiohia și Edessa, au fost în profilul musulmanilor. Astfel, între anii 1144—1146, emirii arabi de Moșul (azi în Irak), Zengi și Nureddin, au atacat Edessa pe care au cucerit-o la 23 decembrie 1144, apoi definitiv îi mai 1146, masacrînd pe toți supraviețuitorii. Faptul acesta a creat mare emoție în lumea creștină.

În această situație, ducele Raymond de Edessa s-a adresat pape Eugeniu al III-lea (1143—1153) pentru organizarea unei noi cruciade.

La 1 decembrie 1145, papa Eugeniu al III-lea a promulgat o bulă, prin care îndemna pe conducătorii statelor occidentale și pe credinciosii să pornească în cruciadă pentru eliberarea Edessei.

Papa nu s-a putut ocupa în mod special de pregătirea cruciadei fiind ocupat cu răscoala lui Arnold de Brescia (1100—1155), în Lombardia, încît sarcina aceasta a revenit regelui Franței Ludovic al VII-lea (1137—1180) și călugărului cistercian Bernard de Clairvaux (1091—1153), care au stăruit pentru realizarea ei. Bernard de Clairvaux predica credincioșilor că cruciada este destinată «mîntuirii sufletului».

La cruciada a II-a au participat regele Ludovic al VII-lea al Franței și Conrad al III-lea (1138—1152), împăratul Germaniei, fapt pentru care ea este numită în istorie «*cruciada franco-germană*».

Armata germană, în număr de 70.000, a plecat în aprilie 1147 d la Regensburg (Ratisbona), oraș situat pe Dunăre, sub conducerea împăratului Conrad al III-lea, și, parcurgînd Ungaria, Serbia, pe la Niș și Bulgaria, prin Sofia, a ajuns la Constantinopol.

Armata franceză pleacă de la Metz, Franța, în iunie 1147, prin Regensburg, Ungaria, Serbia și Bulgaria, întîlnindu-se cu cruciații germani la Constantinopol. Cele două armate voiau să atace Constantinepolul, cruciații fiind uimiți de frumusețea și bogățiile orașului.

Datorită abilității politice a împăratului Manuil I Comnen (1143—1180), a cărei soție, Bertha de Sultzbach, era cumnata împăratului Conrad al III-lea, cunoscută în Bizanț sub numele de Irina (f 1159), Constantinopolul a putut fi salvat de atacul cruciaților.

Cruciații germani au trecut în Asia Mică și, pe uscat, prin Niceea, Irlaeum, Smirna și Efes, apoi pe mare, au ajuns la Attalia, iar de 3 în aprilie 1148, au ajuns la Acra (Akkon), vechea Ptoiemaida, în

Cruciații francezi au trecut Bosforul, ajungând la Niceea, iar de 0 cu ajutorul bizantinilor, pe mare, pe lângă Smirna și Efes, au îs pe coasta sudică a Asiei Mici, la Attalia, apoi, în martie 1148, pe î, poposiră la Antiohia.

Cele două armate s-au întâlnit la Ierusalim, pregătindu-se să atace iascul. În lupta aprigă ce s-a dat între 24 și 28 iulie 1148, Damascul putut fi cucerit, iar Edessa, pentru dezrobirea căreia pornise crucea franco-germană, a rămas mai departe în mâinile musulmanilor, între anii 1140 și 1149, cruciații au ridicat la Ierusalim o biserică, *Golgota* și *Sfântul Mormânt*, latinii creându-și astfel drepturi la tui Mormânt al Domnului Hristos,

La 8 octombrie 1148, Conrad al III-lea părăsi Acra, plecând spre Tiana prin Tesalonic și Constantinopol, unde încheie o alianță poș și militară cu împăratul Manuil I Comnen, alianță facilitată de direa celor două case imperiale. Soția împăratului bizantin Manuil imnen, Bertha de Sultzbach, era cumnata împăratului german. De Pastile anului 1149, regele Franței, Ludovic al VH-lea, plecă Franța. Pe Marea Mediterană, flota franceză a fost atacată de coile bizantine, luind în captivitate pe capricioasa regină Eleonora, l lui Ludovic al VH-lea, dar a fost eliberată de flota normandă, icezii debarcară în sudul Italiei, în Calabria. Regele Franței încheie kicele normand Roger II de Sicilia (1101—1154) o alianță la care asociat și cetățile italiene favorabile papei (Guelfi), Serbia și Ungare cucerise Croația și Dalmația, îndreptată contra alianței bizan-germane. Se ajunge astfel la echilibrul forțelor, încât Imperiul bi-in n-a mai fost atacat.

Cruciada a III-a (1189—1192). Către finele secolului al XII-lea, am la o nouă redeșteptare a lumii musulmane. între anii 1182—, sultanul Saladin al Egiptului (1171—1193), curd de origine, atacă isiordania, Palestina și Siria. În lupta decisivă dată la Hattin, lângă 1 Tiberiadei (Ghenizaret), în nordul Galileei, la 4 iulie 1187, arma-avalerilor latini a fost aproape complet nimicită. Din 15.000 de cari au scăpat cu viață aproape 1.000.

În urma acestei victorii, sultanul Saladin intră biruitor în Ierusalala 2 octombrie 1187, după 88 de ani de, stăpînire creștină a Orașu->fint, și transformă toate bisericile în moschei.

Sultanii Egiptului au stăpînit Ierusalimul din 1187 pînă la 17 ferie 1229, cînd a fost cedat creștinilor de sultanul Malik al Kamil 3—1238).

Căderea Ierusalimului sub musulmani în 1187 a zguduit profund Apusul.

S-a^ ajuns astfel la organizarea Cruciadei a III-a la care au parti-; cei trei mari și puternici monarhi ai Apusului : împăratul german

Frideric I Barbarosa (1152—1190), regele Angliei Richard Inimă de Leu (1189—1199) și regele Franței Filip al II-lea August (1180—1223).

Frideric I Barbarosa a condus trupele germane în 1189 prin Ungaria, Serbia și Bulgaria spre Constantinopol, petrecând iarna în Tracis la Adrianopol. La Constantinopol, unde domnea împăratul Isac al II-lea Anghelos (1185—1195), puțin a lipsit ca trupele germane să atace orașul.

În primăvara anului 1190, împăratul și trupele germane au trecut în Asia Mică, unde, la 18 mai, au reușit să cucerească Iconium, capitala turcilor selgiucizi. S-au îndreptat apoi spre sud-vestul Asiei Mici, dar la 10 iunie 1190, împăratul Frideric I Barbarosa s-a înecat în râul Selef (Kalykadnus), în Cilicia. Armata germană fu condusă mai departe de fiul cel mai mare al împăratului, Friederich de Șvabia (Schwaben) pîna la Acra (vechea Ptolemaidă), în Siria, unde muri în ianuarie 1191.

Filip al II-lea August regele Franței se îmbarcă cu trupele sale la Genova, iar Richard Inimă de Leu al Angliei, la Marsilia, ajungînd ci toții în Sicilia, la Messina. După un popas în Sicilia, Richard Inimă de Leu se îndreptă spre insula Cipru pe care o cuceri de la bizantini la 6 mai 1191. Cei doi regi se întîlnesc la Acra, în Siria, pe care o cuceresc la 12 iulie 1191.

Din cauza conflictului dintre cei doi monarhi, Filip al II-lea August s-a întors în Franța.

Richard Inimă de Leu, regele Angliei, a rămas în Palestina, dar cu tot curajul și bravura sa, n-a putut recuceri Ierusalimul.

În urma încheierii unui armistițiu cu sultanul Saladin al Egiptului, acesta a acordat cavalerilor occidentali litoralul Mediteranei între Iaffa (Joppe) și Acra și a asigurat prin promisiune solemnă pe regel Angliei că li se permite creștinilor vizitarea Ierusalimului. Mai tîrziu în 1197, fișia de teritoriu dintre Iaffa și Acra a fost mărită prin cucerirea Beirutului în Liban.

În octombrie 1192, Richard Inimă de Leu a plecat din Palestin spre Anglia.

Insula Cipru, răpită bizantinilor de englezi la 6 mai 1191, în cursul primei sale șederi aci, a fost acordată prin vînzare, la întoarcerea în Anglia, în 1192, fostului rege al Ierusalimului : Guy de Lusignan, francez de origine, ai cărui descendenți au stăpînit-o trei secole (1192-1489), cînd a fost cucerită de venețieni, care, la rîndul lor, au stăpînit-o pînă la 1571, cînd a fost cucerită de turci, sub sultanul Selim al II-lea (1566—1574).

Cruciada a IV-a (1202—1204) a fost predicată în Apus de cel mai mare papă medieval Inocențiu al III-lea (1198—1216). Cruciada trebuie să meargă mai întîi în Egipt și de acolo la Ierusalim spre a-l elibera din mîinile musulmanilor.

Republica Veneția, care avea mari interese comerciale în Imperiul bizantin și Orientul apropiat, s-a angajat să asigure transportul cruciților cu flota ei în schimbul unei sume importante.

În acest timp, în Bizanț s-au produs mari tulburări din cauza cererilor pentru ocuparea tronului imperial. Împăratul Isac al III-lea

Andronicus al II-lea (1185—1195) a fost înlăturat de la tron și orbit de fratele său Alexios al III-lea Anghelos (1195—1205). Fiul lui Isac II Anghelos, Alexios al IV-lea, fuge, în 1201, în Apus și cere ajutorul cruciaților, în chimbul unei însemnate recompense, pentru reînscăunarea tatălui său. S-a promis totodată supunerea Bisericii grecești autorității scaunului papal.

Republica Venetiei, socotind momentul favorabil pentru câștigarea unor imense beneficii comerciale în dauna Imperiului bizantin, a înfruntat cruciada a IV-a spre Constantinopol.

Șeful cruciadei era italianul Bonifaciu de Montlerrat din Lombardia, dar adevărații ei conducători au fost papa Inocențiu al III-lea și înlăturatul Enrico Dandolo, dogele Venetiei, care manevrau din umbră, fiecare după interesele lui : papa pentru unirea cu grecii și recunoașterea primatului papal în conducerea Bisericii, iar Enrico Dandolo pentru ambițiile economice ale Venetiei. El va juca rolul decisiv și este responsabil pentru devierea cruciadei de la eliberarea Ierusalimului și îndreptarea ei către Constantinopol.

Între conducătorii cruciadei mai erau : ducii Balduin de Flandra (1171—1205), Thibaud de Champagne și istoriograful cruciadei Geoffrey de Villehardouin, din Champagne (Franța).

În drum spre Bizanț, cruciații cuceriră mai întâi cetatea Zara de pe coasta Dalmației, aflată atunci sub stăpânirea regatului Ungariei, pe care o dădură Venetiei. Era un trist și detestabil început pentru o cruciadă pornită contra necredincioșilor. Zara era un oraș creștin, luat prin asalt unui monarh creștin.

Flota cruciaților ajunse la Constantinopol în iunie 1203. Împărații Alexios III fuge, iar la 18 iulie 1203 este instalat pe tron orbul Isac Anghelos, dar acesta n-a putut plăti suma de 200.000 de mărci de aur cerută de cruciați.

Bizantinii erau tot mai agitați de purtarea grosolană și arogantă a cruciaților. La 25 ianuarie 1204, o revoluție din Constantinopol a răsturnat pe Isac II Anghelos și așeză pe tron pe Alexios V Ducas Murzuplus, dar nici acesta n-a putut plăti sumele exagerate cerute de venetieni.

Atunci, în martie 1204, într-o consfătuire a căpeteniilor cruciadei a hotărât «partajul României», adică al Imperiului bizantin.

La 13 aprilie 1204, în Vinerea Patimilor, cruciații luară cu asalt Constantinopolul, pe care-l jefuiră în mod barbar trei zile și trei nopți, înlăturând lumii creștine acest trist și jalnic final de cruciadă, care s-a transformat într-un detestabil brigandaj internațional, bine camuflat sub poleiala războiului sfânt și a apărării creștinilor în fața musulmanilor, cruciadă manevrată cu dibăcie de thalassocrația Venetiei și de papa Inocențiu al III-lea, pentru extinderea catolicismului arogant asupra Orientului ortodox.

Scene înspăimântătoare de ucideri și jafuri se petrecură atunci în Constantinopolul asediat ; membrii clerului latin luară partea lor alături de așa-ziii soldați ai lui Hristos. Opere de artă, de valoare inestimabilă, au fost distruse sau furate de cruciați. Bogățiile imense, uimitoare,

re pentru ochii barbarilor sălbatici și lacomi din Occident, strânse secole în Constantinopol, pînă atunci necucerit, fură jefuite și împiate în tot Apusul.

În locul Imperiului bizantin cruciații crează Imperiul latin de Constantinopol (1204—1261) punînd rege pe Balduin de Flandra (1204—1205). Acest imperiu latin cuprindea în Europa teritoriul Constantinopolului, iar în Asia Mică o fișie largă de-a lungul Mării de Marmara (Ionia) și a Dardanelelor.

Veneția primi 3/8 din imperiul cucerit. Ea primi orașul Dyrrhachium (Durrazzo), insulele ioniene, cea mai mare parte din insulele Mării Egee, Eubeeea, Rodos, Creta, numeroase locuri în Moreea (Peloponez) și Tracia. Veneția își crea astfel un imperiu colonial și o hegemonie economică în Răsărit.

La Constantinopol au primit catedrala Sfînta Sofia și dreptul patriarhului latin să fie ales dintre ei. Patriarhul grec a fost alungat și a fost ales ca patriarh latin venețianul Toma Morosini.

Bonifaciu de Montferrat a primit regatul de Tesalonic cu Macedonia și Tesalia.

După modelul feudal, cruciații înființară și alte ducate și principate ca ducatul Atenei care reveni francezului Othon de la Roche, cnezatul sau principatul de Ahaia sau Moreea (vechiul Peloponez), capitala la Mistra lîngă vechea Spartă, la picioarele muntelui Taygetos cucerit de francezii Guillaume de Champlitte și Geofroy de Villehardouin (1245—1278), istoriograful cruciadei, și alte ducate mai mici.

Clerul grec și aristocrația bizantină s-au retras în Asia Mică, unde au înființat Imperiul grec de Niceea (1204—1261). La Niceea, s-a înființat din 1208 pînă la 1261 și sediul Patriarhiei Ecumenice.

Grecii care au plecat din Constantinopol au mai înființat în Asia Mică și Imperiul grec de Trebizonda (1204—1461), iar în Europa, cnezatul de Epir.

Cucerirea și jefuirea Constantinopolului din 13 aprilie 1204 crearea unui Imperiu latin efemer, care a durat din 1204 pînă la 1261 la Constantinopol, a contribuit la slăbirea Imperiului bizantin, ce vîră restaurat după 1261 și constituie una din cauzele majore ale cuceririi de către turci, la 29 mai 1453. Din 1204 ura confesională dintre ortodocși și bizantini, dintre catolici și ortodocși, a crescut și a săpat în cele două Biserici, Ortodoxă și Romano-Catolică, o prăpastie profundă pentru care latinii erau cei mai vinovați.

Cruciada copiilor (1212). La începutul secolului al XIII-lea, rătăcirii Apusului, plătisiți de insistențele papei de a pleca în crucii și ocupați cu treburile lor, au uitat de cruciade. În poporul simțînd însă, a renăscut entuziasmul religios, încît se ajunse ca pe vremea Petru Eremitul în 1096—1097 să ia ființă în 1212 așa numita «cruciada a copiilor». Mii de copii din Franța și Germania au pornit dintr-un spirit de aventură aberantă spre Ierusalim.

Astfel, un tînăr cioban din Franța, Ștefan (Etienne), în 1212, crezut ales de Dumnezeu să conducă pe copiii francezi, între ei și fete și femei, în Palestina. Regele Filip II August (1180—1223) îi ordonă întoarcerea copiilor la părinți, dar doi negustori fără suflet i-au îmb

în corăbii la Marsilia în număr de 1.500, spre a-i duce în Orient. Iată corăbii au naufragiat, iar celelalte au dus copiii la Alexandria, în 3t și în alte țări arabe, unde au fost vânduți ca sclavi.

Un copil german, Nicolae, care nu avea nici zece ani, a pornit din miază (Koln) în fruntea a mii de copii și a trecut Alpii spre porturile iene pentru a se îmbarca către Palestina. Mulți copii au murit pe m de foame și oboseală și numai puțini s-au întors la părinții lor.

Cruciada a V-a (1228—1229). Această cruciadă s-a desfășurat în ă faze. Faza întâi a cruciadei o constituie expediția regelui Andrei I-lea al Ungariei (1205—1235), care a plecat în Palestina în 1218—9, împreună cu ducele Leopold VII de Austria și alți nobili din itria și Bavaria. După toată probabilitatea, între ostașii lui Andrei I-lea se găseau și români din Transilvania. După câteva expediții pe șa Iordanului, Andrei al II-lea și armata sa s-au întors acasă fără iltate decisive.

O altă expediție, condusă de conții Wilhelm de Olanda și George Wied, alcătuită din cruciați olandezi, vestfali și germani din orașul men, la care s-a asociat în 1218 și francezul Jean de Brienne, fostul 2 al Ierusalimului, în urmă regent al Imperiului latin din Constanpol (1229—1237), s-a îndreptat împotriva Egiptului, care stăpânea ici și Palestina, reușind să cucerească la 5 noiembrie 1219 portul nietta din delta Nilului. Musulmanii distruseseră ecluzele și digu-Nilului, astfel că după doi ani, în 1221, Damietta a fost recucerită mîinile creștinilor de sultanul Malik al Kamil (1218—1238) al ptului.

în 1219, Francisc din Assisi (f 1226), fondatorul ordinului monahal ranciscanilor, a mers la curtea sultanului Malik al Kamil, încercînd convertească la creștinism, dar nu reuși.

Faza a doua a cruciadei o constituie plecarea la Locurile Sfinte, >ă multe ezitări, a împăratului Germaniei Friederich al II-lea (1215 250), principalul conducător al cruciadei a V-a. în 1227, el a plecat 2 Orient, dar pe drum se îmbolnăvi și se opri în portul Otranto din ia. Papa Grigorie al IX-lea (1228—1241), crezînd că este o simula;i dorind să scape de presiunile lui asupra scaunului papal, l-a exco-licat în 1228, socotindu-l un «păgîn și un musulman». El plecă în 1 din urmă spre Orient în 1228, dar expediția lui nu s-a făcut sub picile Sfintului Scaun, ci pe cont propriu. Ajungînd în Palestina,)rită legăturilor sale amicale cu Malik al Kamil, unul dintre cei mai larcabili sultani ai Egiptului, foarte avansat față de ideile timpului , Friederich al II-lea a reușit să obțină pe zece ani, prin negocieri, i *tratatul de la Iaffa (Ioppe) din li'februarie 1229*, încheiat cu sul-al egiptean, *Ierusalimul*, fără moscheea lui Omar, *Betleemul*, *Naza-d*, *ducatul Toron* din Galileea de Nord și *teritoriul Sinodului* din icia, pentru ca luptele dintre creștini și musulmani să înceteze.

în urma tratatului de la Iaffa, Friederich al II-lea și-a făcut intra-în chip solemn în Ierusalim, la 17 martie 1229, unde-și puse însuși 3ana regală pe cap. în 1229, urmărit de papa Grigorie al IX-lea ca

dușman, părăsit de patriarhul latin de Ierusalim, calomniat de cavalerii templieri și ioaniți, el plecă din Palestina spre patrie.

j

Ierusalimul a rămas în mâna creștinilor din 17 martie 1229 pînă la 23 august 1244, cînd fu definitiv pierdut de cavalerii latini, fiind atacat și ocupat de o hoardă de turci corasmieni, chemați în ajutor de sultanul Egiptului. Aceștia au masacrat o parte dintre creștini și au distrus biserica Sfîntului Mormînt.

Numai Iaffa (Ioppe), Acra (vechea Ptolemaidă), Tripolis și Antiohia au mai rămas în mâinile creștinilor.

Cruciada a VI-a (1248—1254). Pierderea Ierusalimului în 1244 făcut ca papa Inocențiu al IV-lea (1243—1253) să îndemne creștinătatea apuseană, în conciliul de la Lyon din 1245, să se înroleze într-o nouă cruciadă.

Deși aversiunea pentru cruciadă devenise foarte mare, în urma exceselor cruciaților contra evreilor, schismaticilor (ortodocșilor) și mahomedanilor, totuși piosul rege al Franței Ludovic al IX-lea cel Sfîm (1226—1270) plecă în 1248 în cruciadă. El se opri cu armata mai întî în insula Cipru, unde petrecu iarna anului 1248, apoi, în primăvara anului următor, se îndreptă spre Egipt, unde, în 5—6 iunie 1249, cuceri portul Damietta de pe brațul oriental al Nilului. Pînă să sosească la Damietta, musulmanii masacrară pe toți creștinii din oraș.

Înaintînd spre Cairo, regele francez căzu prizonier la Mansura, în aprilie 1250, împreună cu armata, iar flota care înainta în susul Nilului fu distrusă. Spre a-și recăpăta libertatea, regele Ludovic al IX-lea a trebuit să plătească o sumă considerabilă și să cedeze Damietta.

După eliberare, Ludovic al IX-lea cel Sfînt s-a îndreptat spre Siria în speranța de a primi ajutoare din Apus, dar ele n-au sosit. A mai petrecut patru ani în Răsărit, între 13 mai 1250 și 24 aprilie 1254, străduindu-se să fortifice orașele maritime stăpînite de occidentali.

După un pelerinaj la Betleem în 1254, la 24 aprilie același an s-întors în Franța, fără să fi putut elibera Ierusalimul.

În 1268, principatul latin al Antiohiei căzu în mâinile musulmanilor

Cruciada a VII-a (1270). Regele Franței Ludovic al IX-lea cel Sfînt plecă din nou în cruciadă în 1270, de astă dată în Tunis, unde spera să convertească la creștinism pe emirul Tunisului și să atac apoi Egiptul, care stăpînea Palestina. Aci, însă, piosul monarh și o part dintre luptători muriră de dizenterie și ciumă. Fiul și urmașul său I tron, regele Filip al III-lea (1270—1285), după ce a încheiat un armistîțiu cu saracinii (arabii), s-a întors în Franța.

Așa au luat sfîrșit cruciadele zise clasice. Numărul de 7 cruciade pur convențional. În realitate, au fost mai mult de 12 expediții în țările Europei Occidentale și Palestina pentru eliberarea Locurilor Sfînt

în 1289, mamelucii din Egipt, soldați turci, cumpărați de egiptei cu bani, care între 1254 și 1517 au reușit să formeze Dinastia mamelucilor, sub care creștinii au avut foarte mult de suferit, au cucerit orașii Tripolis, iar la 18 mai 1291, cavalerii franci au pierdut definitiv Aier ultimul bastion creștin în Siria. Orașele martime Tir, Sidon și Beirut

fost predate de bună voie sultanului Egiptului, care le-a stăpînit pînă în secolul al XVI-lea, cînd au intrat sub stăpînirea turcilor.

Cruciadele următoare de la Nicopole, 25 septembrie 1396 și de la Varna, 10 noiembrie 1444, organizate pentru alungarea turcilor din Europa, s-au terminat prin înfrîngerea creștinilor de către otomani, care dispuneau atunci de o mare putere militară.

Privite în general, după atîtea secole, constatăm că cruciații occidentali, francezi, englezi, germani, venețieni, genovezi, normanzi ș.a. nu au fost capabili să realizeze în Răsărit o operă durabilă, nici din punct de vedere politic, nici religios.

Descoperirea Americii : a Lumii noi, în 1492, de către celebrul navigator genovez Cristofor Columb (1451 — f 1506), va da istoriei universale un nou curs, căci țările occidentale își vor îndrepta atenția spre Lumea nouă.

Oricum, consecințele cruciadelor au fost și pozitive și negative.

Au fost pozitive pentru că, datorită comerțului maritim dintre Europa, Orientul Apropiat și Africa, s-au dezvoltat orașele, au înflorit burzhezia și chiar primele întreprinderi capitaliste, care au sprijinit apoi înflorirea literaturii, a artei și a științelor. Cultura bizantină, continuarea prestigioasei culturi greco-romane, a contribuit în cea mai mare măsură la civilizația și dezvoltarea culturii apusene. Constantinopolul a fost în Evul Mediu centrul civilizației și al culturii universale, așa cum va deveni Parisul mai târziu.

Între consecințele negative notăm : scăderea moralității și a disciplinei bisericești, dar mai ales *slăbirea conștiinței unității Bisericii*, mai deș după cruciada a IV-a (1202—1204), cînd dezbinarea dintre Biserica Răsăritului și Biserica Apusului s-a adîncit cu adevărat. Dacă orgoliul bizantinilor pentru trecutul lor și pentru cultura lor, moștenitoare a prestigioasei culturi greco-romane, a dăunat unității Bisericii, nu mai puțin dăunătoare a fost pretenția de dominare a cavalerilor occidentali, care s-au străduit s-o impună în numele Bisericii Catolice, totdeauna oritoare să obțină conducerea supremă în Biserica lui Hristos, în detrimentul Bisericii Răsăritului.

Alunecînd prea mult spre interese lumești, spre secularism, concucerii apuseni ai vieții bisericești au contribuit la nașterea spiritului bertin și protestatar care se va amplifica cu putere în secolele următoare proliferînd sub forma schismelor, ereziilor și a încercărilor de sformă *in capitis et membris* a Bisericii.

BIBLIOGRAFIE *

L. et J. Riley—Smith, *The Crusades. Idea and Reality*, 1095—1274 London, 1981 ; Ana Comnena, *Alexiada*, trad. de M. Marinescu, note de N. Șerban-Tanașoca, 2 voi., București, 1977; R.-J. Lilie, *Byzanz und die Kreuzfahrerstaaten. Studien zur Politik des Byzantinischen Reiches gegenüber den Staaten der Kreuzfahrer in Syrien und Ierusalem bis zum 4. Kreuzzug* (1094—1204), München, 1981, XIII — 549 p.; R. Grousset, *Histoire des croisades et du royaume irano-egyptien de Jerusalem*, voi. 7, *Jean de Ierusalem, Frederic II et St. Louis*, 1210—1256, Paris, 1981, 420 p., voi. 8, *Les Mongols, marche irano-egyptienne et la chute d'Acre*, 1256—1291, Paris, 1981, 505 p.; H. E. Mayer,

* Bibliografia a fost întocmită de Pr. prof. T. Bodogae și Pr. prof. I. Rămureanu.

J

- Geschichte der Kreuzzüge*, 4-e Aufl. 1975; G. Richard, *Orient et Occident Moyen Age. Contacts et relations* (XII—XV s.), London, 1976; K. M. Setton, *History of the Crusades. i. III. The Fourteenth and Fifteenth Centuries*, cited H. W. Hazard, Madison and London, 1975, XXII, 813 p.; S. de Sandoli, *Corr. inscriptionum cruce signatorum Terrae Sanctae (1099—1291)*, traduzione, testo annotazioni, Jerusalem, 1974; J. Prawer, *Histoire du royaume latin de Jerusalem*, traduit de l'hebreu par C. Nahon, t. I și II, Paris, 1969, 1970. Recenzie, Pr. pr .I. Rămureanu, în «Ortodoxia», București, XXXIV, (1972), nr. 1, p. 78—81.
- H. G. Beck, *Die byzantinische Kirche im Zeitalter der Kreuzzüge*, la H. Jed *Handbuch der Kirchengeschichte*, Bänd III, Freiburg im Breisgau, 1968; L. Brehi *L'Eglise et l'Orient au moyen âge*, Paris, 1928.
- S. Runciman, *A History of the Crusades*, 3 voi., (C.U.P.), London, 1951—19
- S. Runciman, *Geschichte der Kreuzzüge*, 3 voi., München, 1957—1960.
- A. Vasiliev, *Histoire de l'empire byzantin*, tom. II, trad. franc., par P. Broe et A. Bourguina, Paris, 1932; N. Iorga, *Breve histoire des croisades et de leur fondations en Terre Sainte*, Paris, 1924; Idem, *Notes et extraits pour servir l'histoire des croisades au XV-e siècle*, t. I—VI, Paris—Bucarest, 1899—1916.
- G. Ostrogoski, *Geschichte des byzantinischen Staates*, München, 1963.
- D. A. Zakynthinos, *Le despotat grec de Moree*, voi. I, Histoire politique; voi. *Vie et institutions*. Revised by Chr. Maltezou, London, 1975; G. Schlumberg *Byzance et les Croisades*, Paris, 1927.

în românește:

- M. Șesan, *Cruciadele și Biserica Ortodoxă și actualitatea*, în «Mitropolia I dealului», V (1961), nr. 4—6, p. 216—241. Idem, *Cruciadele și Biserica Ortodoxă*, Cernăuți, 1938; Fr. Pali, *Curs de istorie universală. Cruciadele (sec. XI—Xf Cluj*, 1948; Ilie Grămadă, *Cruciadele*, București, 1961.
- S. Columbeanu și R. Valentin, *Cruciadele*, București, 1971.

încercări de unire în sec. XI—XIV*

Cu toate că raporturile dintre creștinii răsăriteni și apuseni încep să se răcească încă înainte de 1054, totuși dezbinarea reală nu s-a făcut simțită decât mai târziu, mai ales în timpul și în urma cruciadelor. «În cred că greșelile latinilor sînt așa de multe și atît de grave, încît poată motiva o schismă între Biserici», spunea dintre răsăriteni Teofilact al Bulgariei (f. 1108), iar egumenul cunoscutei mînăstiri italiene de la Monte Cassino, benedictinul Bruno de Segni spunea pe la 115 «Credem cu tărie că în ciuda tuturor diferențelor de tradiții și de obiceiuri, între Biserici poate exista o singură familie legată indisolubil de capul ei, Hristos, după care prin credință în El formează și Biserici un singur trup». La 1087 erau aduse la Bari moaștele Sfîntului Nicolae; iar un alt Nicolae, tot grec din Trani, va fi canonizat pe la anul 1100 papa Urban al II-lea (1088—1099). Pelerini latini, ruși și greci se întineau nestingherit la Locurile Sfinte, iar în Athos continua să existe încă și în sec. al XI-lea mînăstirea Amalfinezilor.

Are dreptate un istoric german (H. G. Beck) cînd spune că priiriritare au produs-o normanzii din sudul Italiei, mai ales din clipa care papii, începînd cu Nicolae II (1059—1061), i-au răsplătit în 1060 moșii aflate pînă atunci în mîna bizantinilor, iar papa Grigorie al VII-lea (1073—1083) a făcut din normanzi un stat vasal al Scaunului Rom («monarhia sicula»). Se știe, însă, că normanzii au nutrit pretutinde

* Capitol redactat de Pr. prof. T. Bodoqae.

lanuri expansioniste și colonialiste, încât era inevitabilă ciocnirea lor cu bizantinii. În Sicilia și în sudul Italiei, unde pe la anii 1000 existau aproape 100 episcopate grecești, normanzii au fost cei dintâi care au șut desființarea tradițiilor răsăritene. În spatele acestor acțiuni ale lor e de înțeles că se aflau papii, care, în Evul mediu, au urmărit desințarea oricăror tradiții locale și particulariste.

În 1071, anul mării înfringeri a armatei bizantine conduse de împăratul Roman al IV-lea Diogen (1067—1071) de către turci la Mantkert, bizantinii au pierdut și baza lor italiană de la Bari, ocupată de ormașii împăratului Mihail VII Dukas (1071—1078) a căutat atunci aropierea de papa Grigorie al VII-lea, cerându-i ajutor împotriva turilor. Papa s-a bucurat și a făcut planul să căsătorească pe fiica principului normand Robert Guiscard (1015—1083) cu fiul bazileului bizantin, jidindu-se că în chipul acesta se va face și mai ușoară reunirea celor două Biserici. Bizantinii se vede că n-au acceptat și, deși papa a anunțat regătirea unei cruciade, lucrurile au rămas nerezolvate din pricina amintărilor pentru investitură (1076). Mai târziu, papa a excomunicat iar pe împărații Nichifor Botaniatul (1078—1081) și pe Alexios-omnen (1081—1118), pentru că se opuneau planurilor lui.

Se știe că Grigore al VII-lea schișase în celebrele sale puncte «Dicitus papae» un mod cu totul nou de a vedea lucrurile. Potrivit acestor șderi, singur Scaunul Romei este ecumenic și n-are nevoie de sinod, r în această calitate, el este deasupra puterii politice. Poate de aici rezultat și atitudinea lui duplicitară în problema «întoarcerii grecilor».

Când a urcat în Scaunul Roman (1088), papa Urban al II-lea a ridicat împăratului bizantin excomunicarea, spunând împăratului Aleos I Comnen că ar fi bucuros dacă ar fi pomenit în diptice la Bizanț că nu știe de ce au fost închise unele biserici latine în Constantinopol. Împăratul a răspuns că în arhivele bizantine nu s-a păstrat nimic în gătură cu schisma, acțiunile din 1054 fiind mai mult o ceartă dintre patriarhul Mihail Cerularie (1043—1058) și cardinalul Humbert. Sinirele neînțelegeri, care s-ar putea aplana, ar fi de ordin liturgic. Cât iverște faptul că papa nu-i pomenit în diptice, zice împăratul, faptul explică prin aceea că papa n-a trimis scrisorile irenice obișnuite, r bisericele latine închise în Constantinopol sînt numai cele normande, patriarhul grec, prin care s-a făcut în 1089 această corespondență a opus papei să-și trimită scrisorile irenice însoțite de o mărturisire de edință și atunci dipticele se vor pune din nou în funcțiune. Papa a spus că chiar dacă s-ar acționa «prin iconomie», creștinătatea tot avea de câștigat, realizându-se unirea Bisericilor. Unirea nu s-a putut aliza, deoarece papa Urban al II-lea ceru împăratului **bizantin recușterea primatului papal**.

În timp ce se desfășurau luptele cruciadei I (1096—1099), papa Urban II convoacă un sinod în 1098 la Bari, în sudul Italiei, la care au at parte și episcopii greci din sudul Italiei ; între cei prezenți se afla cunoscutul teolog Anselm de Canterbury (f 1109), născut la Aosta, în ilia, fondatorul scolasticii. Nu ni s-au păstrat actele sinodului, dar scuția s-a purtat mai ales *asupra lui Filioque*, despre care Anselm a rbit atît de elocvent încît papa a spus că pronunță excomunicarea

împotriva celor ce n-ar crede așa. Se pare că de acum parte din episcopi greci din Italia («italo-grecii») s-au unit cu Roma. Era o unire parțială care nu angaja Biserica Ortodoxă.

Tratativele de unire au continuat între împăratul Alexios I Comnen și papa Pascal al II-lea (1099—1118).

Din cauza jafurilor făcute de normanzi pe teritoriul Imperiului bizantin, ura confesională dintre greci și latini s-a mărit. Latini aroganți numeau pe greci schismatici,eretici și dușmani ai creștinătății considerându-i o piedică în calea cruciaților pentru eliberarea Sfântului Mormint.

Boemond, ducele normanzilor, care devenise din 1098 principe Antiohiei, cu autorizarea papei Pascal al II-lea, colindă în 1105 Europă apuseană pentru a organiza o expediție contra Bizanțului, oferind papei unirea Bisericilor, prin supunerea politică a grecilor, cucerind Constantinopolul.

Prin răsunătoarea înfrângere a normanzilor la Dyrrachion (1107—1108), în Epir, povestită de scriitoarea bizantină Ana Comnen (1083—1148), în Alexiada ei, Boemond încheie o pace umilitoare cu tatăl ei, Alexios I Comnen, încât politica antibizantină, normandă și papală, fu compromisă pentru mult timp.

În 1113, împăratul Alexios I Comnen a oferit papei Pascal al II-lea; (1106—1125) protecția sa, în urma maltratării și arestării de către Henric al V-lea, împăratul Germaniei, spunându-i eufemistic că ar fi ferici să primească pentru el sau pentru fiul său coroana din mâna lui. S-a înfiripă un plan de reunire a Bisericilor. Papa a scris împăratului Alexios I Comnen că «primul drum spre unire mi se pare recunoaștere; de către patriarhul constantinopolitan a *primatului și respectului datorat scaunului Apostolic*». Celelalte deosebiri dogmatice și liturgice nu s-au pot înlătura decât după unirea cu capul Bisericii. La discuțiile purtate s-au distins din partea latinilor Petru Hrisolanul sau Grossolan, arhiepiscopul Milanului, iar dintre greci, egumenul mănăstirii Ganu, Ioan Furnis și mitropolitul de Niceea, Eustațiu. Teologi și canoniști celebri greci din secolul al XI-lea, Eftimie Zigabenus, Nicolae episcop de Metond în Peloponez, Ioan Zonaras, au combătut părerile latinilor. La discuții a fost de față și împăratul. Fiul și succesorul împăratului Alexios I Comnen, Ioan al II-lea Comnen (1118—1143) intră în legături cu papii Calist II (1119—1124), Honoriu II (1124—1130) și Inocențiu I (1130—1143) în vederea unirii celor două Biserici, dar tratativele n-au dat roadele așteptate.

Ioan al II-lea Comnen începu tratative de unire și cu împăratul german Lothar al III-lea (1125—1137), pentru că politica agresivă a lui Roger al II-lea de Sicilia (1101—1156) devenea periculoasă pentru amândoi.

În 1135, germanii au trimis la Constantinopol cu treburi diplomatice pe episcopul Anselm de Havelberg și, între altele, s-au angajat discuții publice în bisericile Sfânta Ierna și Sfânta Sofia despre Filioque, azim și primat. Discuțiile au fost liniștite, senine. Dintre bizantini a vorbit arhiepiscopul Nichita de Nicomidia. S-a propus ca problemele să fie hotărâte prin sinod.

În 1155, papa Adrian al IV-lea (1154—1159) a trimis la Constantinopol împuterniciți pentru a trata unirea cu grecii. Din scrisoarea papei reiese că el avea greutăți cu normanzii și cu Friederich Barbarossa, de aceea face aluzii la greci să fie ei mai înțelegători, scriindu-le : «Fiii Bisericii s-au îndepărtat de ascultarea mamei din clipa în care s-au despărțit de Scaunul Papal. Să ne grăbim s-aducem din nou pe fii la Biserică, să găsim drahma cea pierdută și oaia cea rătăcită... toți să se întoarcă la turma Sfântului Petru». În același an, arhiepiscopul Vasile de Ohrida, în numele bizantinilor, răspundea : «Te-am auzit chemându-ne la Tine., dar ce legătură are cu noi parabola despre oaia cea rătăcită și despre drahma cea pierdută, Prea Sfințite Papă ? Căci noi nu ne socotim căzuți de la adevăr. Înger din cer de ar veni și ar propovădui altfel, anatema să fie, căci nu știu altă temelie pusă decât pe Hristos și Biserica Lui».

În 1166, Manuil I Comnen (1143—1180) intră și el în legătură cu papa Alexandru III (1159—1181). Trimișii papei au declarat că cer de la bizantini doar recunoașterea primatului și pomenirea papei la Liturghie. Dintre greci a răspuns patriarhul Mihail III Anghelos, care ai declarat că «papa nu-i nici primul dintre arhieri, nici judecător pentru I alții, ci e doar o oaie și încă una care are nevoie de doctor». Tot similar se exprima și un sinod din Constantinopol din 1169 și asta într-o vreme | când Manuil ducea politică filo-apuseană notorie.

Imitînd cibiceiri apusene, luîndu-și amîndouă soțiile din Apus, Manuil mergea cu gîndul pînă acolo că voia să readucă Italia sub ascultarea Bizanțului, cum a fost pe vremea lui Justinian. Prefera să fie încoronat de papă ca singur împărat legitim, numai să nu cîștige acest titlu rivalul său Friedrich I Barbarossa (1152—1190). De aceea a trimis și bani și trupe în Italia, reușind să învingă pe împăratul german la Pavia (1176).

Poporul revoltat s-a răsculat în 1182 și a masacrat pe latini, incendiindu-le bisericile din Constantinopol. Ca ripostă a acestui fapt trebuie socotit masacrul făcut de normanzi în 1185, în Tesalonic. În legătură cu acest masacru istoricul și teologul Nichita Choniates (f 1211) declară că «între noi și latini s-a săpat o prăpastie de ură atît de mare, încît nici în suflete nu ne mai putem împăca, deși în exterior cenvenim cu ei».

În anul 1199, împăratul Bizanțului Alexios al III-lea (1195—1203) scria celui mai mare dintre papi, Inocențiu al III-lea (1198—1216), că singurele puteri universale sînt Biserica romană și Imperiul bizantin al lui Justinian ; totuși puterea spirituală e subordonată celei imperiale. Papa a ripostat, spunînd că puterea spirituală depășește pe cea imperială în chipul în care lumina soarelui întrece pe a lunii. În corespondența dintre Inocențiu al III-lea și patriarhul Ioan al X-lea Kamateros (1198—1206), acesta din urmă declara că nu Biserica Răsăriteană este aceea care a introdus schimbări în doctrină și cult și că în nici un caz nu Roma este mama Bisericilor, ci Ierusalimul. Papa îl face atent (și pe el ca și pe împăratul Alexios al IV-lea) că dacă nu se dovedesc respectuoși și nu vor lucra pentru unirea Bisericilor, așa cum dorește și împăratul grec, atunci să știe că papa va lucra el însuși împotriva lui și a Bisericii lui. De aceea nu-i de mirare că îndată după «gigantica

nebunie» din 1204 adevărata atitudine a papei e greu de apreciat, dar nu trebuie să uităm că «grozavele prădăciuni», ori bucuria că «nou născutul periu revine la unire ca altădată Efraim la Iuda»? Din 1208 *Pi Ecumenică*, fiind alungată din Constantinopol de cavalerii latini ai crucei a IV-a, și-a stabilit reședința la Niceea, capitala Imperiului bizantin, unde a funcționat pînă la 1261.

E adevărat că mîndria bizantină a fost lovită tocmai în inițiativa Imperiului latin de răsărit (1204—1261). În locul patriarhului ecumenic venețienii au ales un patriarh latin în persoana lui Torosinos, spre marele scandal al clericilor și credincioșilor greci, și astfel s-a dus la neînțelegerea și ura dintre greci și latini. Dar regele și reorganizarea rezistenței în centrele de la Niceea, de la Tracia și din Epir vor dovedi în curînd că, deși îngenuncheat, statul bizantin și-a spus ultimul cuvînt. Trebuie subliniat faptul că de acum orice manifestare bizantină, fie culturală, fie bisericească sau politică, începe să poarte un timbru de patriotism. O fraternizare sau o apropiere crescîndă între toate statele ortodoxe se observă ușor gătind parcă pe ortodocșii din Balcani pentru cei 500 de ani de dominație otomană, în care credința și Biserica Ortodoxă le va fi de mare sprijin. Coroane regale oferite de papa Inocențiu al III-lea primit și suveranii sîrbi și cei româno-bulgari și rușii și armele la timpul potrivit ei vor reveni iarăși la tradițiile ortodoxe.

Unirea nu se putea face prin silnicie. Într-un canon al sinodului din 1215 papa lăsa liberă alegerea ritului și limbii (constitutio) în același timp au fost cazuri cînd călugării sau preoții ortodocși refuzau să dea declarație că recunosc pe papă drept cap al Bisericii: suferit temniță, exil sau închiderea bisericilor.

În timpul Imperiului din Niceea (1204—1261) s-au organizat cîteva ori tratative pe tema unirii Bisericilor. În ultimii ani de domnie împăratului Teodor I Lascaris (1205—1222), acesta a propus ținerea unui sinod cu participarea celor patru patriarhi orientali, urmînd ca hotărîrile să fie prezentate spre ratificare papei de la Roma. În ultimul moment unul din episcopii ortodocși care a luat parte la consfătuire și-a spus opinia, denunțînd orice colaborare cu latinii și cerînd chiar alungarea acestora din Constantinopol.

Între 1232—1254, sub Ioan III Dukas-Vatatzes (1222—1254) s-au ținut trei sinoade «unioniste» la Niceea. Regele Ierusalimului, Conrad al IV-lea, și narul Jean de Brienne, a sosit în acest scop la Constantinopol, și au mers și patriarhul Gherman II de Niceea (1222—1240). Mai erau și doi călugări franciscani și doi dominicani. Patriarhul grec le-a scris un mesaj în care deplîngea «sfișierea cămășii lui Hristos, nu din partea unor militari, ci de către conducătorul Bisericii latine... Recunoașteți că papa are primat apostolic, dar dacă ne uităm în oglinda Scripturii și Tradiției, fiecare putem trage învățătura cuvenită». La rîndul lui Grigorie al IX-lea (1228—1241) afirma că Petru a avut primat peste toți Apostolii, iar papa este peste toată lumea. Biserica greacă a fost rezistentă pentru că s-a despărțit. Pînă la urmă grecii au spus că recunosc azima dacă apusenii renunță la Filioque. Apusenii răspunseră g 3 — Istoria Bisericească Universală Voi. II

---

le îngăduie doar să nu recite Filioque în Biserică. N-au cedat în fond unii, nici alții și au plecat cu toții fără rezultat. La o altă întrunire discutat și despre purgatoriu, iar la ultima, unde s-a discutat despre cederea «prin Fiul», împăratul ceru retrocedarea Constantinopolului, •u la care a consimțit și papa Inocențiu IV (1243—1254). Totuși disile au rămas fără urmări pentru că în 1254 au murit și papa și împăratul. De asemenea, n-au dus la nici un rezultat nici tratativele de re purtate în 1256 de papa Alexandru al IV-lea (1254—1261) la Ni-i, în timpul împăratului Teodor al II-lea Lascaris (1254—1258). La 15 august 1261, împăratul Mihail al VUI-lea Paleologul (1261—1282) recucerii fără dificultate capitala bizantină și intră apoi în atenție de unire bisericească și cu papii Clement al IV-lea (1265—1268) și Gregorie al X-lea (1271—1276) pentru a evita formarea unei noi coaliții politice contra Bizanțului.

În acest timp, sporește contra grecilor polemica marilor teologi apud Toma de Aquino (1274) și Bonaventura (1274), care își puseră toată încrederea lor teologică pentru combaterea a ceea ce ei numeau «erorile grecilor» = *errores graecorum*. Mihail al VIII-lea, după ce l-a izgonit Baldwin al II-lea (1228—1261), ultimul rege latin în Bizanț, trebuia să se opună împotriva războinicului Carol de Anjou (1226—1285), care se angajase cu operațiuni militare împotriva Bizanțului, în Epir și în Peloponez, ca să-și recapete teritoriile la care răvniseră două sute de ani în urmă, normanzii din Italia sudică. Carol își formase și un sistem de alianțe, care urmau să prindă ca în clește pe împăratul bizantin, că acestuia nu îi rămânea altceva decât să se apropie de papă prin intermediul Bisericilor, pentru ca astfel să poată dejuca planurile cotoșite. Printr-o manevră dibace, Mihail al VIII-lea Paleologul reuși să se alieze cu regele Petru III de Aragon (1276—1281), rivalul lui Carol de Anjou, apoi pe a regelui Ungariei, pe a căruia fiică o văzuse și el, în sfârșit, pe genezezi, care deveniseră cei mai puternici negustori ai vremii. Dar cea mai redutabilă armă i-a fost colaborarea cu papa Gregorie al X-lea care nu cerea decât ca grecii să recunoască primatul papal, sub forma Filioque (fie chiar și cu formula «prin Fiul»), precum și să poartă în Liturghie numele papei la Liturghie. Era vorba deci mai curând de o «politiconomie», potrivit căreia împăratul făgăduia să recunoască arhiepiscopul catolic, nimic mai mult. Procedura era unică în istoria încercărilor de unire și s-a dovedit a fi fost o greșeală imensă din partea papei, aentru aceasta trebuiau pregătiri.

În interior, împăratul s-a izbit de o puternică opoziție mai ales din partea partidei zeioate în frunte cu Patriarhul Iosif (1266—1275 ; -1283), care nu voia să recunoască primatul papei și nici adaosul lui și care puse pe hartofilaxul Ioan Beccos să prezinte într-un studiu adevărul ortodox. Beccos ajunge la concluzia că latinii sunt erezici. Împăratul ceru și părerea marelui învățat Nikifer Vlemides (72) cât și a lui Nichita de Maronea care au răspuns că deosebirile între cele două Biserici nu sînt atît de mari după cum s-ar părea. În această situație împăratul aruncă în temniță pe Ioan Beccos care după timp răspunse și el în sensul lui N. Vlemides. Atunci împăratul se

---

adresă din nou clerului și poporului spunând că unirea este de mare folos pentru Imperiu, iar cele trei puncte : primatul, dreptul de a primi apeluri și pomenirea numelui papei la rugăciuni sînt mai mult nominale, papa nu va veni aici să controleze ori să judece, iar pomenirea papei s-ar face numai în biserica imperială și în catedrala patriarhală. În urma acestui apel singurul care n-a vrut să cedeze a fost patriarhul, căruia împăratul i-a spus să lase lucrurile în seama lui și, dacă va fi reușit să facă unirea, urma să demisioneze, iar dacă nu, să rămînă în scaun mai departe. Cei trei delegați care au plecat la Lyon — unde s-a ținut un al doilea sinod «ecumenic» — erau fostul patriarh Gherman al III-lea (1265—1266), apoi ministrul Gheorghe Acropolitul și mitropolitul Teofan de Niceea. Ei au sosit după ce sinodul dezbătuse problema Filioque și nici n-au mai intrat în Biserică și în discuție, ci s-a citit la 6 iulie 1274 doar mesajul împăratului în legătură cu problemele amintite. Ei n-au semnat nici un act, ci au depus doar jurămîntul cerut și au rostit în biserică Crezul fără adaosul Filioque, semn că într-adevăr nu se cere și recunoașterea formală a lui. În felul acesta, în 1275, Carol de Anjou a încheiat armistițiul cu împăratul bizantin și lucrurile păreau aplanate.

Unioniștii erau puțini în Bizanț, mai ales rude de-ale împăratului și cîțiva demnitari. Din partida ortodoxă mulți au fost închiși sau exilați, cu toate că unele izvoare spun că însuși împăratul îi vizita și-i mîngîia, spunîndu-le că ceea ce s-a făcut a fost ceva formal. Alte izvoare arată că însuși sora împăratului ar fi declarat înainte de a pleca la soțul său în Bulgaria : «mai bine piară Imperiul fratelui meu decît curăția credinței !». După cercetări mai noi, măsurile de persecuție contra ortodocșilor de la Athos și din alte locuri nu s-au aplicat întocmai. Între timp deveni patriarh Ioan Beccos favorabil unirii, dar împotriva lui se pronunță o sentință de excomunicare la un sinod din Tesalia. După moartea papei Grigorie al X-lea (f 1276) primejdia pentru Bizanț s-a ivit din nou. Împăratul a fost acuzat că n-a aplicat decît de formă hotărîrile, de aceea în 1281 el a fost excomunicat de papa Martin al IV-lea (1281—1285). De altfel, un cardinal fusese trimis să controleze aplicarea celor hotărîte. În 1282 Mihai al VII-lea avu bucuria să constate înlăturarea primejdiei datorită «vesperelor siciliene» din 31 martie, în luna Paștilor, la care contribuise împreună cu Petru III de Aragon și cu încurajarea papei. În același an, în care Mihail VIII muri, el fu excomunicat și de către bizantini. Așa s-a încheiat veacul al XIII-lea într-o atmosferă apăsătoare cum arareori a mai avut loc în Bizanț.

Reacția contra unirii sub Andronic al II-lea (1282—1328) a dus la denunțarea ei oficială, la înlăturarea și întemnițarea patriarhului Ioan Beccos — care a murit maltratat — și a aderenților lui. De acum, la granițele Imperiului apare și primejdia turcilor otomani, pe lîngă primejdia sîrbă. Se fac simțite și fenomenele de disoluție interioară, datorită procesului de acaparare feudală, pe care împăratul n-o poate opri. Fiul și urmașul lui Mihail al VIII-lea, Andronic al II-lea, n-a îndrăznit să-l înmormînteze cu onoruri împărătești pe tatăl său, fiind silit să declare că el n-a aderat și nu va adera la unire cu latinii. Războaiele civile amenințau. În această situație, el și urmașii lui au fost nevoiți să între-

arindă noi acțiuni unioniste, mai ales că acum papii le trimiteau somații ie supunere imediată. Bizantinii se agățau ca desperați de vechile speranțe că Apusul le-ar putea trimite ajutor armat.

În 1339, împăratul Andronic al III-lea (1328—1341) a trimis la Avignon, în Franța, unde se afla pe atunci curtea papală, o ambasadă condusă de călugărul Varlaam (f 1350), originar din sudul Italiei. El s-a dovedit un slab unionist și slab diplomat. Când apusenii i-au spus că vor înaintea să vadă semnăturile răsăritenilor, el a răspuns că grecii nu doresc unire bisericească, ci numai ajutor militar. Să vină întâi ajutorul și apoi se vor uni. Papa și-a exprimat temerea că, după ce vor primi ajutor, grecii vor uita făgăduiala. Nici una din cele două părți nu voia să cedeze, temându-se să nu fie amăgită de cealaltă. Varlaam susținea că singura cale potrivită pentru unire este convocarea unui sinod care să decidă unirea; pînă atunci să se cultive relații frățesti și să nu se întreprindă acțiuni de subminare prin cruciade anti-schismatice. Papa a răspuns că nu-i nici indicat, nici timp pentru discuții și tergiversări. Grecii trebuie să știe că numai la latini se află adevărul. În sensul acesta a scris papa și regelui francez Filip al II-lea de Valois (1328—1350), înmîndu-l să nu acorde ajutor răsăritenilor. Varlaam s-a întors fără nici un rezultat. Apusul era dezbinat, Franța se afla în războiul de o sută de ani (1338—1453) cu Anglia, iar feudalii apuseni numai la astfel de probleme nu se gîndeau.

După moartea lui Andronic al III-lea, treburile publice vor fi conduse de o regență formată din împărăteasa Ana de Savoya și cîțiva emnitari devotați partidului unionist. Opinia publică a protestat prin puternica mișcare de reînnoire morală și teologică a isihasmului. Însuși Varlaam de Calabria, care înainte combătuse Filioque, trecuse acum în rîndul celor mai pătimași sprijinitori ai catolicismului pe care l-a și îmbrățișat, ajungînd episcop latin în sudul Italiei, fapt pentru care sinodul din 1351 de la Constantinopol l-a excomunicat, deși el murise cu un an înainte.

Partida filo-occidentală și-a avut în tînrul împărat Ioan al V-lea Aleologul (1341—1376; 1379—1391) un disperat aderent, care de două ori a mers personal la Avignon, cerînd trupe și promițînd îmbrățișarea catolicismului, lucru pe care, după izvoare apusene, l-ar fi făcut în 1369. Prima dată trimisese în 1355 ostăteci la Avignon pe fiul său Manuil, iar două oară (1367—1370) el însuși a petrecut la Roma mai mulți ani. În ultimă, 21 octombrie 1369, în catedrala Sf. Petru, în fața papei Urban

V-lea (1362—1370) și a cardinalilor, a trecut la catolicism cu toată familia sa, fapt care a provocat mari supărări și îngrijorări Patriarhiei mnenice. Era o unire personală care nu angaja Ortodoxia. O serie de tinofronti ca frații Dimitrie Kydones (f după 1396) și Prohor Kydones, anul Calecas (f 1410), Nichifor Gregoras (f 1359) și alții au scris tot lăul de lucrări în favoarea învățăturilor catolice. Papa Urban V a promițat o cruciadă contra turcilor, care în 1365 își instalaseră noua capitală la Adrianopol, dar nici un suveran apusean nu s-a mișcat să plece la cruciadă; papalitatea însăși se afla într-o stare deplorabilă, intrînd în um, pentru o perioadă de 70 de ani, într-un «exil babilonic»

(1309—1377) la Avignon, pentru ca în urma acestor crize interioare să înceapă o altă etapă mai grea, așa numita «marea schismă papală» (1378—1417).

Împăratul Ioan VI Cantacuzino (1347—1354), deși mare ortodox, era și el de părerea că unirea s-ar putea face, dar numai printr-un sinod, întreținea relații cu o serie de teologi «latinofroni», i-a sprijinit chiar și a purtat corespondență în acest sens cu trimișii papali. Pentru motivele amintite, lucrurile n-au depășit etapa propunerilor și discuțiilor. Ultimul împărat din secolul al XIV-lea, Manuil al II-lea Paleologul (1391—1425), cu toate că fusese educat în Apus, când a urcat pe tron și-a dat seama că, în felul în care se punea problema reunirii Bisericilor, nu era nici o perspectivă de împliniri pozitive. Experiența lamentabilă a cruciadei de la Nicopole (1396) dovedea cu prisosință și pe linie militară că nici Apusul nu putea face nimic când îi lipseau unirea și organizarea. Puterea otomană cuprinsese acum cea mai mare parte din Peninsula Balcanică.

În concluzie, încercările de unire din secolul XI—XIV n-au dus la nici un rezultat, ci, într-o măsură oarecare, au agravat dezbinarea, în-deosebi pentru motivul că, prin unire, papalitatea urmărea mai ales introducerea puterii sale jurisdicționale și peste Biserica Răsăritului. Atâta timp, însă, cit problema s-a pus mai mult din punct de vedere politic și se lucra cu mijloace și pentru scopuri mult prea pămîntești, era firesc ca toate încercările să nu reușească.

BIBLIOGRAFIE*

Izvoare

V. Laurent-J. Darrouzes, *Dossier grec de l'union de Lyon (1273—1277)* (Archives de l'Orient Chretien, 16), Paris, 1976; A. Tăutu, *Acta Urbani IV, Clementis IV, Gregarii X*, Vatican, 1953.

Studii

W. Imkamp, *Das Kirchenbild Innocenz III (1198—1216)*, Stuttgart, 1983, XIII — 360 p.; R. Fossier, *Le moyen âge*. T. 1. *Les mondes nouveaux (350—950)*; t. 2. *L'éveil de l'Europe (950—1250)*; t. 3. *Les temps de crise (1250—1550)*, Paris, 1982—1983; P. Karlin-Hayter, *Studies in Byzantine political history. Sources and controversies*, London, 1981, 336 p.

J. Gill, *Church Union. Rom and Byzantium 1204—1453*, London, 1979.

Idem, *The Church Union of the Council of Lyon*, London, 1974.

Idem, *Church Union of the Council of Lyon (1274), portrayed in greek documents*, în «*Orientalia Christiana Periodica*», 40 (1974), p. 5—45; D. .I. Geneakopoulos, *Byzantine East and Latin West*, Hamden, 1976.

Idem, *Emperor Michael Paleologus and the West*, Cambridge (Mass), 1959; Kenneth M. Setton, *The Papacy and Fourteenth centuries*, Philadelphia, 1976; R. I. Wolf, *Studies in the Latin Empire of Constantinople*, London, 1976; H. Jedin, *Handbuch der Kirchengeschichte*, Bd. III. *Die mittelalterliche Kirche*, Freiburg—Basel—Wien, 1968.

H. Wolter—H. Holstein, *Histoire des Conciles : Lyon I et Lyon II*, Paris, 1966; U. V. Bosch, *Kaiser Andronikos III. Palaiologus*, Amsterdam, 1965.

B. Roberg, *Die Union zwischen der griechischen und der lateinischen Kirche aus dem II. Konzil von Lyon (1274)*, Bonn, 1964; O. Halecki, *Un empereur d'Byzance à Rome. "Vingt ans de travail pour l'union des Eglises (1355—1375)*, Varsovie, 1930.

Bibliografic întocmită de Pr. prof. T. Bodogae și Pr. prof. I. Rămureanuj

Ch.-J. Hefele-Dom. H. Leclercq, *Histoire des Conciles*, T. V, 1 et 2-e p rtie; VI, 1 et 2-e p rtie, Paris, 1915—1917.

W. Borden, *Das Papsttums und Byzanz. Die Trennung der beiden Kirchen und das Problem ihrer Wiedervereinigung bis zum Untergang des byzantinischen Reiches*, Berlin, 1903.

St. Runciman, *The Sicilian Vespers*, Cambridge, 1958.

In limba rom n  :

Teodor M. Popescu, **Cum s-au t cut unirile*», cu Roma,  n «Ortodoxia», Bucureşti, I (1949), nr. 2—3, p. 120—142; Idem, *Cucerirea Constantinopolului de către atin'i ca mijloc de unire a Bisericii (sec. XI—XIV)*,  n «Studii teologice», I (1929), ir. 1, p. 48—142. Extras, Bucureşti, 1929.

Idem, *Contribuţiuni la istoria încercărilor de unire a Bisericii. Tratatulele le la 1337—1339*, în «Studii teologice», I (1930), nr. 3, p. 23—79. Extras, Bucureşti, 1930; Teodor M. Popescu, *La o sută de ani după schismă*, în «Studii teolo-[ice]», VII (1938—1939), p. 46—89; VIII (1940), p. 77—104. Extras, Bucureşti, 1940, 74 p.

Ioan Zugrav, *Chestiunea unirii dintre Biserica Ortodoxă şi Biserica Catolică*, rem n ti, 1922.

Vechile patriarhate orientale. Bisericile necalcedonene. Bisericile naţiionale : bulgară, s rb , română, rusă*

1. Vechile patriarhate orientale

At t  n Imperiul bizantin propriu-zis, c t şi în restul teritoriilor x-uite de popoare ortodoxe se înregistrează în această perioadă un pro-2s treptat de centralizare bisericească, favorizat de unificarea limbii şi formaţiunilor statale corespunzătoare. Se înregistrează — pe măsură 5 etnogeneza diferitelor popoare se afirma mai cu tărie — tendinţe bi- riceşti autocefale în Georgia (1100), Serbia (1219, 1346), Bulgaria (1234), rincipatele române (sec. XIV), c t şi în Rusia (1448), unde procesul de ?ntralizare a fost o reacţie fa  de asuprirea tătărească vreme de 30 de ani, apoi fa  de tendinţele centraliste greceşti ori catolicizante e Poloniei.   interesant de constatat în ceea ce priveşte teritoriul locuit 5 greci că, după ce sute de ani în Imperiul bizantin prin cuvintele »rec» şi «elen» nu se înţelegea dec t «p g n», acum îndeosebi după cu- 'rirea Constantinopolului, în 1204, de către cavalerii cruciadei a IV-a, în aceste noţiuni a început să se  nţeleg  fie popor «ortodox», fie todocşii de limbă greacă.

C nd s-a introdus şi în Răsărit, în unele părţi, administraţia feudală msean , după 1204, clerul latin a ajuns să profite şi să asuprească pe l ortodox, lu ndu-i şi puţinele domenii pe care le dob ndise mai ales n donaţii.  n Creta, de pildă, din zece episcopi abia mai erau în funcţie ii pe la anul 1224. Atitudinea administraţiei era influenţată de clerul tolic.  n anul 1225, 13 călugări ortodocşi au fost arşi de vii ca eretici 'ntru simplul motiv că n-au vrut să depună jurămint de credin  fa  Biserica Romano-Catolică. Cazuri asemănătoare au avut loc şi în alte rţi. Chiar  n Peloponez, ajuns sub dominaţia franc , sub conducerea i Geoffroy de Villehardouin şi a urmaşilor lui, s-au stabilit 8 episcopi

* Capitol redactat de Pr. prof. T. Bodogae şi Pr. prof. I. Rămureanu.

latini, între ei doi avînd rang de arhiepiscop (Patras și Corint), încîj pentru ierarhia greacă nu mai era loc. Mitropolitul grec din Patras I fost nevoit să se retragă în mînăstirea Mega Spileon pentru a-și putej exercita mai liber chemarea. Tot pe atunci, mitropolitul Atenei, Mihaj Honiatul, rezida în insula Kios, pentru ca să lase pe arhiepiscopul lați în Atena. Aceste două cazuri sînt tipice pentru tot spațiul ocupat d cruciați. Și patriarhii din Antiohia și din Ierusalim au fost nevoiți să a retragă uneori în mînăstirile din Cipru, dar cel mai des în Constant] nopol. Dacă intervenea vreo opoziție puternică față de «stăpînirea» lat nilor, atunci urma exilul, munca în mine ori fixarea unui domiciliu c mai departe de centru. De regulă, în Peloponez, preoții ortodocși trfl buiau să meargă la hirotonie la episcopii din regiunile muntoase de ' Modon și Croton. Pe la 1400 a crescut în importanță scaunul de la M< nembasia. Un nou centru în Peloponez era Mistra. În Mistra a înflorit, i sec. XIV—XV, o deosebită cultură și mișcare artistică. Au fost și căzu cînd titularii scaunelor erau trimiși din Constantinopol, cum a fost c; zul, în 1350, cu episcopul Antim, care a pregătit în Creta răscoala în ptriva venețienilor. La începutul secolului al XV-lea s-a dus de Constantinopol în Creta cunoscutul teolog și polemist anti-latin Ios Vrieniu care, timp de 20 de ani, a întărit acolo conștiința ortodoxă.

În Cipru, situația era disperată. Cei patru episcopi ortodocși er; îndeaproape supravegheați de mitropolitul latin. Orice alegere de episc< trebuia să fie aprobată de papă, căruia îi era dator jurămint de fide tate. Orice abatere era judecată de latini, care îi tratau cu dispreț, începutul secolului al XV-lea Iosif Vrieniu a convocat un sinod episcopilor gecii din Cipru, care a hotărât — împotriva episcopilor gri care au declarat că sînt sub dependență de Constantinopol — că ascu de papa și colaborează cu ierarhia latină, dar își păstrează credința ortodoxă.

Patriarhul din Antiohia, prima patriarhie căzută sub dominație tină în 1098, a fost nevoit să se refugieze. La fel și cel de Ierusal în 1099 și chiar cel de Constantinopol, care a murit în exil în 1208. toate că sultanii din Egipt au cerut prin 11 decrete ca creștinii să aibă drept să poarte decât anumite haine, totuși, față de patriarhat! din Antiohia și Ierusalim, aflate multă vreme sub latini, situația coptu era mai ușoară. Sub patriarhul Hristodul (f 1077) reședința patriarhu copt s-a mutat în Cairo. Unii dintre titularii Patriarhiei de Alexanc au rezidat și la Constantinopol. Astfel, la sfîrșitul secolului al XIII-l patriarhul Atanasie al II-lea (1276—1316) al Alexandriei se bucura mare cinste la curtea din Constantinopol, unde rezida. Atacurile statt creștine asupra Egiptului în secolul al XIII-lea au înrăutățit mult tuația creștinilor de acolo.

Scaunul patriarhal de Constantinopol a jucat, cum era și fir mare rol în perioada aceasta. Patriarhia Ecumenică și-a putut împ netulburată menirea ei în Biserica Răsăritului pînă la 1204, cînd CE lerii latini ai cruciadei a, IV-a, manevrați cu dibăcie de Veneția, pei interesele ei materiale, au cucerit și jefuit Constantinopolul la 13 a lie 1204. Ultimul patriarh ecumenic din acest timp a fost Ioan al X

nateros (1198 — f 1206). Din 1208, Patriarhia Ecumenică, alungată cavalerii latini la insistența Veneției, și-a stabilit reședința la Niceea, itala Imperiului grec de Niceea (1204—1261), unde a funcționat pînă 1261, cînd a revenit la Constantinopol, locul ei istoric.

în locul patriarhului ecumenic, dogele Veneției, bătrînul Enrico idolo, a numit patriarh latin de Constantinopol pe Toma Morosini, origine venețian. Ca semn al întîietății scaunului de Constantinopol imintește, probabil cu începere de sub păstoria lui Gherman al II-lea

2_ 1249) de la Niceea, adaosul de «patriarh ecumenic», la titulatura obișnuită. Un alt semn de întîietate era sfințirea mirului chiar și tru alte Biserici autocefale, cum reiese dintr-o scrisoare sinodală a •iarhului Calist I (1350—1353 ; 1355—1363) din 1355 către cel de la iovo. La început și purtarea «mantiei cu multe stele» era o distincție îai a lui, ca și sacosul, care se îmbrăca numai la Crăciun, Paști și alii ; mai tîrziu acestea le-au îmbrăcat și alți patriarhi și mitropoliți.

așa și titulatura «Înalt Prea Sfințit», care a ajuns să fie atribuită jducătorilor scaunelor de Tesalonic, Trapezunt și Monembasia. Ale-a patriarhului se făcea prin desemnarea de către sinod a trei cînti, din care bazileul alegea pe unul, investindu-l cu însemnele sale sala

de aur» a palatului Magnaura, mai tîrziu a celui din Vlaherne. vremea împăraților din dinastia Comnenilor (1118—1185), patriarh-

1 de Constantinopol număra 664 episcopii și 65 de mitropolii ; cel de ohia, 14 mitropolii, 12 arhiepiscopii și 127 episcopii ; patriarhatul de salim avea 4 mitropolii. Numai capitala bizantină avea 485 de bi-i și 825 de mînăstiri. În Muntele Athos trăiau pe la 1250 cam 3000 jări ; un oraș ca Ohrida avea aproape 300 biserici și paraclise. De

îrșitul secolului al XIII-lea, cînd cruciații au pierdut ultimele po-ni în Orient, patriarhii de Antiohia și Ierusalim și-au reluat scau-

celui dintîi fixîndu-i-se reședința în Damasc în loc de Antiohia. Pe

la 1200 canonistul Balsamon (f după 1203) relatea că «pînă le mult» se țineau încă regulat sinoade anuale, așa cum pre-eră canoanele. De acum se consemnează în locul lor sinoadele =

IvSTjxxoDoa care se convocau — din cauza împrejurărilor — oca-1. în

1354 patriarhul Filotei Cokkinos (1353—1354 ; 1364—1376) al tantinopolului scria mitropolitului Alexie al Rusiei că e obligat să -

ipe la sinod. Aceasta înseamnă că datoria de a se ține sinoade nua chiar dacă nu puteau fi de față toți episcopii din pricina dis-i

prea mari, a bătrîneții, a bolii ori a cauzelor de forță majoră Jaie, epidemii etc). Procesele verbale ale ședințelor patriarhale din ii

al XIV-lea păstrate la Viena (Acta patriarchatus Constantinopo-, t. I,

Vindobonae — Wien, 196®) ne dovedesc că se dădea scutire nînare,

după caz.

'ituția materială a clerului superior și inferior era asigurată din ■buțiile credincioșilor sau din donații de la stat. Pe vremea lui Comnen (1057—1059) și a lui Alexie I Comnen (1081—1118) paro- erau împărțite în trei categorii și contribuiau, după numărul cre-șilor, cu bani și în natură pentru susținerea mitropoliților și pilor. Pe la 1394, fiecare episcopie contribuia cu o cotă anumită

pentru susținerea Patriarhiei, care pe la 1380 ajunsese într-o situație jalnică. Se resimțeau și în viața Bisericii bizantine efectele procesului de feudalizare. De pildă, «dăruirile» sau arendările averilor mănăstirești sau episcopale unor slujbași sau rude cu familiile imperiale au provocat abuzuri, pe care nici înmulțirea excesivă a titularilor : mare iconom, mare sachelar, mare schevofilax, mare hartofilax etc. din timpul Comnenilor și Paleologilor, n-au reușit să le elimine. Până la un loc și idioritmia sau stilul de viață singuratică, îngăduită pe la 1200 monahilor de la Muntele Athos, cu camere separate, cu permiterea de bunuri personale etc, denotă același lucru, cu toate că principala cauză a introducerii idioritmiei pare a se datora înfloririi isihasmului, începînd de la sfîrșitul secolului al XIII-lea, care preconiza un regim de viață mai aspru decît în mănăstirile cu viață de obște.

2. Bisericile necalcedonene

Nici Bisericile necalcedonene nu aveau o situație de invidiat. În urma răsturnărilor politice din China și din lumea mongolă, de la sfîrșitul secolului XIV, nestorienii au trebuit să se retragă din China, din Tibet, din India și să se mulțumească doar cu ceea ce indica titlul conducătorului lor suprem, numit «catolicos și patriarh de Babilon, de Ctesifon și de Bagdad». De pe la 1450, demnitatea de catolicos a devenit ereditară, moștenindu-se din unchi în nepot, spre a înlătura eventualele certuri pe motive de interes familial. Încercările de catolicizare din 7 august 1445 n-au atins decît pe nestorienii din Cipru, care au încheiat în acest an unirea cu Biserica Romei, în timpul papei Eugen al IV-lea (1431—1448).

Dintre Bisericile monofizite, iacobiții sirieni și armenii s-au putut dezvolta mai bine în această perioadă, cu toate că unirea cu Roma au adus și între ei disensiuni care i-au slăbit. În decursul vremii, «abuna» sau căpetenia Bisericii din Abisinia s-a despărțit de Biserica-Mamă din Egipt, luîndu-și și el reședință separată în Alexandria. Patriarhul coptilor egipteni a delegat pe egumenul mănăstirii Sfîntul Antonie ca, la 4 febr. 1442, să semneze la Roma unirea unei părți dintre copti cu Biserica Romei. Tot atunci au semnat unirea și monofiziții din Palestina și din Abisinia. În realitate, aceste uniri n-au avut nici pe departe succesele scontate.

Cît privește pe iacobiții din Siria, aici cruciații reușiseră să producă scindări încă din secolul al XIII-lea. Cele două grupe și-au ales cîte un conducător «Ignatie», fiecare luînd titlul de «Ignațiu», socotindu-se urmaș legitim al marelui episcop Ignățiu al Antiohiei (f 107), avîndu-și reședința unul în Antiohia, altul în Mardin. La 1364 a intervenit a treia scindare, forrîndu-se o grupare cu centrul în Melitina, iar pe la sfîrșitul veacului al XV-lea apare o a patra, cu sediul la Sis. În 30 noiembrie 1444 se perfecta unirea cu Roma a sirienilor orientali. Dar nici aici succesele convertirilor n-au fost mari.

Cei mai numeroși credincioși monofiziți din Asia erau armenii. O parte din vechea lor patrie a fost încorporată la Imperiul bizantin, Armenia Mică, înființată în 1064, care a durat pînă la 1375, cînd ea fu

icerită de turci, avîndu-și centrul la Romolah pînă la 1293, iar după aceea la Sis, în Cilicia. În secolul al XIV-lea turcii le ocupară pe arăinjuă. Pînă să se definitiveze administrația turcă, reședința catolicosului •a la Valarșapat, turcii recunoscînd pentru cei din teritoriul lor pe itolicosul din insula Agtamar, de pe lacul Van. În 1441, acesta s-a mutat la străvechiul centru armean Ecimiadzin, iar cei din jurul lacului an și-au ales un patriarh propriu la Sis. Din 1311 s-a mai înființat i patriarhat armean în Ierusalim. Și bizantinii, apoi și cruciații au cercat să-i atragă la unirea cu Bisericile lor. Intrucît aveau și unele jiceiri comune, azima etc, și statele cruciate le-au fost favorabile, o orte din armeni semnară la 22 noiembrie 143â unirea cu Biserica Ro-ano-Catolică ; de altfel în 1198 regele armean Leon al II-lea primise •roana sa de la Roma. Trebuie subliniat că, deși răspîndiți sub ațtea apîniri, armenii și-au păstrat în general credința în tradițiile lor ne-ilcedonene. În 1461 sultanul Mahomed al II-lea (1451—1481), cucerirul Constantinopolului, acordă armenilor dreptul de a avea un patriarh Constantinopol, bucurîndu-se de autoritate bisericească și civilă peste și armenii din Imperiul turc, așa precum patriarhul ecumenic se icura de drepturi bisericești și civile peste creștinii ortodocși. De aseenea, tomiții de pe coasta Malabar din vestul Indiei și-au păstrat edința și tradițiile lor necalcedonene. Factorul cel mai puternic ce i-a enținut a fost Liturghia răsăriteană. În schimb, maroniții din Liban i fost atrași în 1182 la catolicism, părăsindu-și pozițiile vechi necalcedonene. Papa a fost însă nevoit să le îngăduie o serie de tradiții moștete din epoca ecumenică a Bisericii, între altele căsătoria preoților, -icum, ei au devenit cei mai devotați dintre toți cei uniți cu Roma.

3. Biserica Ortodoxă Bulgară

Potrivit concepției feudale, ca un temei teologic al ordinei politice Tiperium sine patriarcha non stareț», cum va zice regele Ioniță Calaian (1197—1207), în 1202, pe seama statului româno-bulgar întemeiat în 85—1186 de frații vlahi Petru și Assan (1186—1197) se cădea să ia nță un organism bisericesc corespunzător. Pe teritoriul sud-dunărean istase încă din secolul al VI-lea Arhiepiscopia Justiniana Prima, înfiinșă în 585 de împăratul Justinian (527—565), a cărei moștenire o va elua în 920 patriarhatul de Durostor. în 1018—1020 Vasile al II-lea ilgarochtonul (976—1025), desființînd primul stat bulgar a mutat cenil bisericesc pentru teritoriul bulgăresc spre sud, la Ohrida (astăzi irid în Rep. Macedonia — Iugoslavia), dîndu-i însă rang numai de "liepiscopie. Deși au fost promovați mai ales arhiepiscopi greci, acestora s-a lăsat totuși o autonomie destul de largă. Cînd Asăneștii au înteriat cel de al doilea stat româno-bulgar (1186—1393), s-a cerut să lărgească drepturile avute înainte de scaunul de la Ohrida și să se cunoască titularului episcopiei de Tîrnovo un grad asemănător. Îmratul româno-bulgarilor Ioniță Caloian, dorind să asigure independența sericii vlaho-bulgare, iar pentru sine titlul de țar (împărat) pe care -l putea obține de la bizantini, s-a adresat între 1199—1204 prin

corespondență papei Inocențiu al III-lea (1198—1216) ca să-i satisfacă aceste două dorințe. La 7 noiembrie 1204, cardinalul Leo, trimis de papă la Tîrnovo, a hirotonit pe episcopul Vasile ca primat al Bisericii vlaho-bulgare — titlul de patriarh nefiind în uz în Biserica Apusului —, iar! a doua zi, 8 noiembrie, a încoronat pe Ioniță ca *rege*, cu coroana regală trimisă de papă, nu *împărat* cum ceruse el.

Influența catolică în Imperiul româno-bulgar n-a durat decît pînă la 15 aprilie 1205, cînd Ioniță Caloian a înfrînt oastea împăratului lații de Constantinopol, Baldouin de Flandra (1204—1205), care a murit închi la Tîrnovo, capitala Imperiului româno-bulgar, cu toate eforturile pape Inocențiu al III-lea de a-l elibera. Presiunile catolice se simțeau și din sud, unde se instalase Imperiul latin de răsărit (1204—1261) și dinspre nord, unde regii unguri nutreau de mult gînduri de înaintare spre sud. În această situație, după ce va fi ajutat și Sfîntul Sava (1176—1236), arhi episcopul Serbiei, informînd pe celelalte patriarhii orientale cu ocazia călătoriei la Ierusalim, împăratul Ioan Dukas-Vatatzes (1222—1254) patriarhul Gherman al II-lea de Niceea (1222—1240) au recunoscut în tr-un sinod ținut în Lampsak, în *primăvara anului 1235*, autocefali Bisericii Bulgare, acordînd arhiepiscopului de atunci, Ioanichie, rangul de patriarh. Pe act s-a aplicat și pecetea patriarhului Gherman. Desigur că factorul determinant l-au constituit împrejurările politice ale vremii: statul Asăneștilor ajunsese la dezvoltare maximă, «de la Adrianopol pînă la Dyrrachium» (Durazzo), în Albania, iar țarul Ioan Asan al II-lea (1218—1241) era încuscrit și aliat cu împăratul din Niceea. Din păcate urmașii lui Ioan Asan al II-lea nu au mai fost la înălțimea lui. Luptei feudale au dus în curînd la dezbinarea acestui stat, așa că la sfîrșitul secolului al XIV-lea, în 1393, Bulgaria toată a fost transformată pașalic turcesc, iar scaunele episcopale din Biserica bulgară erau ocupate mai mult de greci. Trebuie subliniat însă faptul că mînăstiri ca Rîk Bacicovo, Troian și altele au jucat mare rol în viața spirituală a Bulgariei medievale, într-o vreme în care combaterea bogomililor a dat lucru mult Bisericii, iar renașterea culturală și spirituală legată mișcarea isihastă și-a avut în călugărul Teodosie și mai ales în ucenicii său Eftimie, ultimul patriarh de Tîrnovo (1375—1393 ; f 1400), reprezentanți de mare clasă.

4. Biserica Ortodoxă Sîrbă

Statul sîrb al Nemâniazilor a avut un mers ascendent între 1176-1389 ; perioada următoare (1389—1489), cît au mai durat unele foi mațuni sîrbe ca vasale turcilor, a fost o etapă de grele încercări pentru tot pămîntul locuit de sîrbi. Totuși, și sub stăpînirea turcească, Biserica și mînăstirile sîrbești au desfășurat o activitate din cele mai importante: conducerea unor păstori renumiți, ca arhiepiscopul Sava.

Pentru a înțelege mai bine evoluția evenimentelor din Serbia medievală, trebuie să se țină seama de faptul că în Dalmația și Croația se introdusese încă înainte de anul 1000 ritul latin. În 1067 papa Alexandru al II-lea (1061—1073) a înființat arhiepiscopia Ducelea 1.1 eparhii, căutînd să recîștige astfel vechile teritorii ilirice. Suveranii*

icestor țări li s-au trimis coroane regale încă din secolul al XI-lea, și oțile lor fiind italiene. Dar marele jupan Ștefan II Nemanja (1196—1228) rege din 1217, numit «primul încoronat», prin vitejie și înțelepciune a unificat și a consolidat statul sârb și a contribuit la înființarea mei arhiepiscopii sârbe independente.

Cu ajutorul fratelui său, Sfântul Sava (1176—1236), fiul fostului Lipan Ștefan Nemanja (1168—1196), călugăr renumit în mânăstirea Jilandar, zidită de el în 1197 și dăruită printr-un hrisov în 1199 de împăratul bizantin Alexios al III-lea Anghelos (1195—1205) călugărilor rbi, Biserica Sîrbă a *obținut în 1219 autocefalia și rangul de arhiepiscopie* de la Patriarhia Ecumenică, în timpul patriarhului ecumenic 5 Niceea Gherman al II-lea (1222—1240). Primul ei arhiepiscop autocton a fost Sf. Sava (1219—1233), după care au urmat alți 11 arhiepiscopi, ultimul fiind Ioanikie al II-lea (1338—1346), ales apoi ca primul patriarh de Ipek (Peci), păstorind între anii 1346—1355.

Sub țarul Ștefan Dușan (1331—1355), statul sârb a ajuns la apogeu, fiind cea mai mare întindere în Peninsula Balcanică.

În 1345, Ștefan Dușan s-a autoproclamat pompos «împărat și autocton al sârbilor și romeilor» (bizantinilor). Potrivit concepției epocii, autoctonitatea sa ca «țar» sau «împărat» trebuia confirmată prin ungerea și încoronarea sa de către un patriarh. Patriarhul ecumenic nu putea face acest lucru, deoarece bizantinii nu voiau să aibă în Balcani un periu rival care să-l înlocuiască pe cel bizantin.

Atunci, în ziua de Florii a anului 1346, Ștefan Dușan, prin sinodul la Scopje, a ridicat *Biserica Serbiei la rangul de patriarhie*, cu conțământul patriarhiei româno-bulgare de Tîrnovo, iar arhiepiscopul mikie a devenit primul ei patriarh sârb (1346—1355), cu reședința mai întâi în mânăstirea Zicea, apoi la Ipek sau Peci (Peșteră).

Șapte zile mai târziu, în Duminica învierii din 1346, Ștefan Dușan a fost încoronat împărat sau «țar» de patriarhul Ioanikie, soția sa Elena, sârăteasă, iar fiul lui Ștefan Uroș IV (1355—1371), rege.

Sârbii nu s-au mulțumit numai cu ridicarea Bisericii la rang de patriarhie, ci au alungat pe episcopii și mitropolii greci din teritoriile srite de Ștefan Dușan din Imperiul bizantin.

În urma acestei măsuri de filetism (iubire exagerată de neam), patriarhul ecumenic Kalist I (1350—1353 ; 1354—1364) și Sinodul Patriarhiei Ecumenice au anatematizat în 1353 pe țarul Ștefan Dușan, Biserica și poporul sârb, fapt care a produs mare tulburare și nemulțumire între clericul și credincioșii sârbi.

Reconcilierea Bisericii sârbe cu Patriarhia Ecumenică s-a făcut în timpul despotului Lazăr (1371—1389) și al patriarhului ecumenic Filotei (este : Philotheos) Kokkinos (1353—1354 ; 1363—1376).

În vara anului 1375, Biserica sîrbă a trimis la Constantinopol o gație compusă din cinci persoane, și anume : călugărul sîrb *Isaia de Jilandar*, iermonahul *Nicodim* (f 26 decembrie 1406), care, mai înainte de 1370, trecuse în Țara Românească, unde, cu ajutorul voievodului slav-Vlaicu (1364—1377), ridicase mânăstirea Vodița, iar mai târziu, 1377—1378, va zidi mânăstirea Tismana, *Teofan*, fost protos al

Athosului, și doi ucenici ai lui Isaia, Silvestru și Nicodim, peatru cere ridicarea anatemei aruncată de Patriarhia Ecumenică asupra Bisericii Sîrbe în 1353.

Patriarhul Filotei (Philotheos) Kokkinos a primit cu bunăvoință delegația sîrbă și în vara anului 1375 a ridicat anatema dată în 1353 patriarhul ecumenic Kalist I asupra Bisericii sîrbe și a poporului sîrb. De acum înainte, Biserica Sîrbă a păstrat bune relații cu Patriarhul de Constantinopol.

În secolele XII—XIV, Biserica sîrbă a fost tulburată, ca și Biserica bulgară, de erezia bogomililor.

5. Biserica Ortodoxă Română

La români, ca și la alte popoare răsăritene, viața bisericească a fost în strînsă legătură cu dezvoltarea politică a statului.

Procesul de etnogeneză al poporului român se poate considera încheiat în mare înaintea secolului al X-lea. În secolele X—XIV, se pot vorbi de primele formațiuni politice pe tot teritoriul României de

Pînă la organizarea politică a statelor independente Țara Românească și Moldova în secolul al XIV-lea, izvoarele arheologice și unele documente istorice ne dau știri prețioase despre existența unor episcopi ortodocși la sudul Carpaților și a unor episcopate în Transilvania secolele X—XIII.

Știrea că existau *episcopi ortodocși români la începutul secolului al XII-lea, la sudul Carpaților*, o aflăm dintr-o scrisoare a Papei Gregorie al IX-lea (1227—1241), trimisă la 14 noiembrie 1234 din Perugia principelui de coroană al Ungariei, Bela, fiul regelui Andrei al II-lea (1205—1225), moștenitorul tronului. În această importantă scrisoare pe care o trimitea, papa amintește despre existența românilor, nume de el *Walathi-Valahi*, la sudul curburii Carpaților, din episcopia catolică a cumanilor, existentă între 1228 și 1241, *care atrag la ritul grec (ortodox) prin episcopii lor*, numiți de papă, cu amărăciune confesională «*pseudoepiscopi*», pe unguri și teutoni (germani), făcînd cu ei un singur popor, nesocotînd pe episcopul catolic al cumanilor.

Între 1250 și 1359 nevoile religioase ale credincioșilor români în thema bizantină *Paristrion* (popular *Paradunayon*), corespunzător vechii provincii romane *Scythia Minor* sau *Dacia Pontică* (Dobrogea precum și ale românilor din răsăritul Țării Românești și sudul Moldovei) au fost împlinite de mitropoliții Vicinei, localitate situată, după părerea celor mai mulți istorici români și străini, pe Dunăre, aproape de orașul Isaccea de azi, vechea cetate *Noviodunum*, înainte de desfacerea mare fluviu în cele trei brațe ale Deltei. Mitropolia Vicinei se afla sub jurisdicția canonică a Patriarhiei de Constantinopol.

În Transilvania au existat, de asemenea, episcopii ortodoxe în secolele X—XIII.

O primă episcopie se crede că a existat încă din secolul al X-lea în nordul Transilvaniei, la *Dăbîca*, la circa 30 km nord-est de Cluj Napoca, centrul stăpînirii ducelui Gelu.

O altă episcopie va fi existat în părțile de apus ale Transilvaniei, în tatea *Bihariei*, la câțiva kilometri nord de Oradea, centrul politic al icelui Menumorut în secolul al X-lea.

O altă episcopie ortodoxă se crede că a putut exista în secolul al -lea la *Alba Iulia*, pe lângă conducătorul formației politice românești n centrul Transilvaniei. Episcopiile maghiare catolice de Alba Iulia Oradea au luat ființă pe locul unor vechi episcopate românești.

O mînăstire ortodoxă de călugări greci (ortodocși) închinată în istea Sfîntului Ioan Botezătorul a existat la începutul secolului al -lea în cetatea *Morisena* (românește *Mureșana*), azi Cenad, jud. Timiș, gă Sînnicolaul Mare, în ducatul ducelui Gelu, condus apoi de urmașul ;stuia Ohtum sau Achtum. Unii istorici susțin că la Morisena a existat ar o episcopie ortodoxă.

O altă episcopie românească exista la începutul secolului al XI-lea Banat, în localitatea *Dibiskos—Tibiscum* (Timiș), azi Jupa, situată Dă unii istorici aproape de Caransebeș, sau mai degrabă la Timișoara,)endentă de arhiepiscopia greco-bulgară de Ohrida, după cum reiese tr-o diplomă sau hrisov din anul 1019, dat de împăratul bizantin iile al II-lea Bulgarochtonul (976—1025), în legătură cu reorganizarea iepiscopiei de Ohrida.

Un episcopat ortodox, nesupus nici unei mitropolii, exista pe la 1205 tru români din părțile Bihorului, sau ale Hunedoarei și ale Banali de nord pe teritoriul cneazului Bela, de fapt Bîlea, după cum aflăm tr-o scrisoare a papei Inocențiu al III-lea (1198—1216), din 3 mai 1205, lisă episcopului catolic de Kalacs, în Ungaria.

După întemeierea celor două state la sudul și estul Carpaților, Țara lânească și Moldova, au luat ființă mitropolia Ungrovlahiei sau a ii Românești și a Moldovei.

Basarab I cel Mare (1310—1352), întemeietorul Țării Românești, a it, prin lupta victorioasă de la Posada din 9—12 noiembrie 1330, ra regelui Ungariei Carol (Charles) Robert d'Anjou (1308—1342), sigure independența politică a țării. Potrivit rînduielilor politice și [ioase ale evului mediu, el va fi avut lângă sine vreun episcop sau opolit care să-l «ungă» ca domn și să îplinească nevoile religioase credincioșilor români, hirotonind preoți și sfințind bisericile din Țara lânească.

O ierarhie bisericească, recunoscută canonic de Patriarhia Ecume-n-a existat în timpul lui Basarab I - întemeietorul. Această lipsă a împlinit-o, cu mult tact diplomatic și după multe linte, fiul său, Nicolae-Alexandru Basarab (1352—1364). În mai 1359, reușit să obțină aprobarea din partea patriarhului ecumenic Kalist I >—1353 ; 1355—1363) și a Sinodului Patriarhiei Ecumenice, centrul :ual al Ortodoxiei și autoritatea supremă în cele bisericești în Răii ortodox, prin două gramate patriarhale, pentru mutarea ultimului 'polit al Vicinei, Iachint, la Curtea de Argeș, reședința Țării Româ-sau, mai întîi, după unele cercetări mai noi, la Cîmpulung, unde la atunci prima capitală a Țării Românești.

Mutarea mitropolitului Iachint de Vicina la Curtea de Argeș s-a făcut, cum scrie patriarhul ecumenic Kalist, «și cu părerea și încuviințarea împăratului» Ioan al V-lea Paleologul (1341—1376 ; 1379—1391), fapt care reliefează pe deplin interesul politic al Imperiului bizantin față de Țara Românească și bunele legături ale statului muntean independent cu Bizanțul ortodox.

Atît patriarhul ecumenic Kalist I, cît și împăratul Ioan al V-lea Paleologul afirmă că au aprobat mutarea mitropolitului Iachint de Vicina ca mitropolit al Țării Românești (1359—1372), avînd în vedere faptul că el «era vecin» cu voievodul Nicolae-Alexandru Basarab și «foarte bine privit» la curtea lui, unde se mutase încă înainte de recunoașterea oficială a Patriarhiei Ecumenice.

Prin aprobarea mutării mitropolitului Iachint de Vicina la Curtea de Argeș de către Patriarhia Ecumenică, numită Marea Biserică din Constantinopol, a luat ființă mitropolia Ungrovlahiei sau a Țării Românești și se asigura totodată *legitimitatea ei canonică* sau recunoașterea ei oficială. De acum înainte mitropolii Țării Românești erau membri de drept ai Sinodului patriarhal și aveau obligația să participe la ședințele lui, în capitala Imperiului bizantin, la Constantinopol.

În plus, ceva mai tîrziu, mitropolitul Țării Românești s-a bucurat, în cadrul Patriarhiei Ecumenice, de o prerogativă de întîietate, exercitînd unele atribuțiuni patriarhale asupra românilor ortodocși din Transilvania și Ungaria, puși sub jurisdicția sa, după cum indică titulatura sa din 1401, fără îndoială mai veche, care este aceasta : *Prea Sfințitul Mitropolit al Ungrovlahiei* (al Țării Românești), prea cinstit și Exarh al întregii Ungarii și al Plaiurilor = «uirepTî^oS zai I|ap/oS ■rcăaTj OuffapicK xai nXafivwv» Prin termenul grec «IlXaftvcov» = «Plaiuri», se înțeleg plaiurile Transilvaniei.

Din 1371 mitropolitul Țării Românești avea aprobarea dată de patriarhul ecumenic Filotei î Kokkinos (1353^1354, 1363—1376) și de Sinodul său patriarhal să facă împreună cu mitropolitul Antonie al Haliciului (1371—1391) alegerile și hirotoniile pentru cele patru episcopii ale mitropoliei Haliciului : Helm, Turov, Peremisl și Vladimir-Wolhinsk, care nu aveau încă titularii lor, fapt care confirmă prestigiul de care se bucura Biserica Țării Românești.

Avînd în vedere că poporul Țării Românești «a ajuns să fie mult, aproape de nenumărat» și pentru stăvilirea propagandei și prozelitismului catolic, puternic și continuu susținut de regii «apostolici» ai Ungariei din dinastia de Anjou, în august 1370 s-a înființat, la stăruința voievodului Vladislav-Vlaicu (1364—1377), cu aprobarea patriarhului ecumenic Filotei (Philetheos) I Kokkines, o a doua mitropolie a Țării Românești cu sediul la Severin, — azi municipiul Drobeta-Tr. Severin, reședința jud. Mehedinți. Jurisdicția ei canonică se întindea asupra Olteniei de azi și a părților de peste munți, anume asupra țărilor Almașului și Făgărașului, țara Severinului și poate în Banat peste regiunea din jurul Mehaliei.

Primul ei mitropolit a fost Antim Kritopol (1370—1381), numit ca mirean Daniil Kritopol, fost dicheofilax al Patriarhiei Ecumenice. Mi-

mitropolia Severinului a durat pînă după 1405, cînd se crede că existența ei a încetat, în Țara Românească rămînînd doar o singură mitropolie.

O serie de titluri onorifice, acordate în decursul istoriei de Patriarhia Ecumenică mitropolitului Ungrovlahiei atestă, odată mai mult, importanța, rolul deosebit și prestigiul de care se bucura Biserica Țării Românești în sînul Patriarhiei Ecumenice.

Astfel, din anul 1378, mitropolitul Țării Românești purta titlul onorific de «*Locțiitor al Amariei*», care-l situa pe locul al 12-lea după patriarhul ecumenic.

Patru ani mai tîrziu, din octombrie 1382, titularul său a primit titlul onorific de «*Locțiitor al Nicomidiei*», care-i conferea dreptul de a ocupa locul al șaptelea printre mitropolii dependenți de Patriarhia Ecumenică. Mai tîrziu, către sfîrșitul secolului al XIV-lea, i s-a acordat titlul onorific de «*Locțiitor al Andrei*», azi Ankara, capitala Turciei, care-l situa pe treapta a 4-a după patriarhul ecumenic.

În fine, la 10 octombrie 1776, patriarhul ecumenic Sofronie (Sophronios) al II-lea (1774—1780) a ridicat scaunul mitropoliei Țării Românești la treapta de «*Locțiitor al scaunului de Cezareea Capadociei*», titlul care conferea mitropolitului Țării Românești locul al 2-lea după patriarhul ecumenic, pe care l-a păstrat pînă la recunoașterea autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române, la 25 aprilie 1885, de către patriarhul ecumenic Ioachim al IV-lea (1884—1886) și Sinodul Patriarhiei Ecumenice.

Prin reorganizarea Bisericii Țării Românești, în soborul din 1503, de către fostul patriarh ecumenic Nifon (Niphonos) al II-lea (1486—1488 ; 1497—1498 ; 1502 ; f 11 august 1508), care a condus mitropolia Ungrovlahiei între 1503—1505, au luat ființă două episcopii, una la Rîmnicu Vîlcea și alta la Buzău, pentru care el a hirotonit doi arhieri. Nu se cunoaște încă data exactă la care au început ele să funcționeze.

Moldova, care exista ca stat independent din 1359, s-a orientat, de asemenea, pentru nevoile ei religioase către Patriarhia Ecumenică de Constantinopol. Astfel, în timpul voievodului Petru Mușat (1375—1391), înainte de 1386, moldovenii au început tratative mai întîi cu patriarhul ecumenic Nil (1379—1388), apoi cu patriarhul ecumenic Antonie al IV-lea (1389—1390 ; 1391—1397), pentru înființarea mitropoliei Moldovei sub jurisdicția canonică a Patriarhiei de Constantinopol. Au fost trimiși succesori în Moldova de către Patriarhia Ecumenică ierarhii reodosie, apoi, în 1392, Ieremia, deoarece aceasta voia să impună Bisericii Moldovei, odată cu jurisdicția canonică, un ierarh grec. Moldovenii i-au acceptat pe nici unul dintre ierarhii greci. Ieremia a ajuns în 1393 ocîiitor de mitropolit de Tîrnovo, sub jurisdicția Patriarhiei Ecumenice, după ce turcii au alungat, în 1393, pe patriarhul Eftimie de Tîrnovo și îi desființat patriarhia bulgară.

După tratative îndelungate și obositoare, Patriarhia Ecumenică a acordat. La 26 iulie 1401 patriarhul ecumenic Matei I (1397—1410), printr-o gramată și o scrisoare trimisă evlaviosului domn Alexandru cel Bun (1400—1432), a recunoscut pe Iosif Mușat, român de origine și rudă ipropiată cu familia domnitoare, ca mitropolit al Bisericii Moldovei, cu eședința la Suceava, capitala țării. El fusese hirotonit ca episcop, mai înainte de 1386, de mitropolitul Antonie al Haliciului (1371—1391).

Mitropolitul Bisericii Moldovei purta în plus, ca și mitropolitul Țării Românești, titlul de «*prea cinstit și exarhul Plaiurilor*» — uiceptipoi; xai Ifapxo<; xffiv IIXaf tvffiv, ceea ce arată că și el avea dreptul să păstorească peste unele ținuturi din Transilvania, care, din punct de vedere politic, depindeau de Moldova, cum au fost domeniul și Cetatea de Baltă, în comitatul Tîrnavei și domeniul și cetatea Ciceului, în comitatul Dăbîca, în nord-estul Transilvaniei.

Transilvania a avut, de asemenea, episcopiile ei, cum am văzut, în secolele X—XIII.

După cum s-a constatat de pe al doilea strat de pictură în ordinea vechimii de la biserica mînăstirii Rîmeș, jud. Alba, la 1377 păstora în Transilvania *arhiepiscolul Ghelasie*, iapt care adeverește în mod evident existența unei vieți bisericești bine organizate în această provincie la sfîrșitul secolului al XIV-lea.

Vlahii sau românii din Peninsula Balcanică au avut și ei în secolele XI—XIV organizarea lor bisericească sub dependența arhiepiscopiei de Ohrida. Ei s-au aflat în condiții politice speciale.

La sfîrșitul secolului al X-lea, în 971, împăratul bizantin Ioan I Tzimiskes (969—976) a cucerit Bulgaria de răsărit, pe care a supus-c bisericește Patriarhiei de Constantinopol.

Partea de apus a Bulgariei a fost cucerită între anii 1015—1019 da împăratul Vasile al II-lea Bulgarochtonul (976—1025), încît din 1019 pînă la răscoala fraților vlahi (români) Petru și Asan din 1185—1186 întreaga Bulgaria a devenit provincie bizantină.

Pentru nevoile religioase ale populației din Bulgaria, Vasile al II-lea Bulgarochtonul, prin trei diplome sau hrisoave^ date între 1019—1020 a reorganizat arhiepiscopia greco-bulgară autocefală de Ohrida.

Dintr-o listă a eparhiilor supuse arhiepiscopiei de Ohrida de 1 începutul secolului al XI-lea, aflăm că a 24-a dintre ele, ultima, se nu mea «*episcopia vlahilor*», fără să i se delimiteze teritoriul de jurisdicție

Prin hrisovul al doilea din 20 mai 1020, împăratul Vasile al II-lea Bulgarochtonul stabilește că arhiepiscopia Ohridei are dreptul «*să i darea canonică... și de la vlahii care sînt (răspîndiți) în toată Bulgaria*^

Dintr-o altă listă din secolul al XIII-lea, inserată în *Notitia episcopatuum*, aflăm că episcopia vlahilor din Balcani purta acum titlul d «*tronul Vreanotei sau al Vlahilor*». Vreanota poate fi orașul Vranie așez; pe riul Morava de Sud, în Serbia (azi în Iugoslavia). (Ambele liste a i'ost publicate de H. Gelzer, în «*Byzantinische Zeitschrift*», I, 189! p. 256—257).

6. Biserica Rusă. Mitropolia Kievului

Rușii au primit creștinismul sub principele Vladimir cel Ma (980—1015), la Kiev. Sub marele principe Iaroslav cel Înțelept (1015—1054), mitropolia Kievului, capătă o mare importanță în Europa de răsar înainte de marea invazie mongolă dintre anii 1237—1241, mitropol Kievului avea sub dependența ei 15 episcopate.

în 1169, mitropolia Kievului și-a mutat reședința la Vladimir, cnezatul de Suzdal, iar din 1325 s-a stabilit la Moscova, care, din secol

---

XIII-lea, a devenit centrul politic al Rusiei. Mitropolitul Kiril al Kievului (1250—1280), care fusese alungat de tătari, a introdus în sinodul convocat la Vladimir în 1274, în Biserica și statul rus, noțiunea de *Kormciaia Kniga*, trimis de la slavii din sudul Dunării, la care, în timpul, se vor adăuga și alte rânduieli canonice importante.

Până la sinodul unionist din Ferrara-Florența (1438—1439) dintre eci și latini, mitropoliții Kievului erau, când greci, trimiși de Pa-arhia din Constantinopol, când ruși. O serie de mitropoliți din secolele XIV—XV au purtat titlul de «mitropoliți de Kiev și Moscova», între anii 1241 și 1480, Biserica Ortodoxă Rusă a suferit asupririle sului mongol al Hoardei de Aur sau ale Imperiului Kipceak, cu cabala în orașul Sărai, situat pe un braț al fluviului Volga.

Mitropolia Haliciului. La începutul secolului al XV-lea s-a înființat ntr-un credincioșii ortodocși ucraineni episcopia de Halici, dependentă mitropolia Kievului.

Printr-un hrisov dat de împăratul Andronic al II-lea Paleologul 1282—1328 în 1303—1305, episcopia Haliciului a fost ridicată la rangul mitropolie, având sub jurisdicția ei eparhiile ucrainene sau rutene în vest : Vladimir, Peremise, Luțe, Turov și Helm. După 1328 Haliciului a devenit din nou episcopie supusă mitropoliei de Kiev.

După 1341, scaunul de Halici a fost din nou ridicat la rangul de mitropolie de patriarhul ecumenic Ioan al XIV-lea Kalekas (1334—1347), . din 1347, ajunge pentru a treia oară episcopie supusă Kievului. În 1349, regele Poloniei Cazimir cel Mare (1333—1370) alina la reședința Poloniei catolice cnezatele ucrainene de Halici și Lwow, iar prin 2, hotarele Poloniei s-au extins până la marginile Moldovei de Nord. Pentru a împiedica pretențiile ducilor lituani și ale cnezilor ruși la Haliciului, a cărei populație era ortodoxă, regele Cazimir al Poloniei adresat în 1370 patriarhului ecumenic Filotei Kokkinos (1353—1354 ; i—1376), cerându-i să ridice episcopia Haliciului la rangul de mitropolie, pe care l-a mai avut între 1341—1347.

Prin actul din mai 1371, patriarhul ecumenic Filotei Kokkinos și el însuși patriarhal a aprobat reînființarea mitropoliei Haliciului, înându-i patru episcopii sufragane și alegerea episcopului Antonie mitropolit al Haliciului (1371—1391). Mitropolia Haliciului a avut în relații cu mitropolia Moldovei și mitropolia Țării Românești, iar episcopii ai Moldovei au fost hirotoniți înainte de 1386 de mitropolitul Antonie al Haliciului. În 1365 Kievul a fost cucerit de prințul Lituaniei.

Situația Bisericii ortodoxe din mitropolia Kievului s-a îngreuiat după 1386, în urma căsătoriei principelui lituan Wladislaw Iagiello 'rincipesa catolică poloneză Hedwiga, Polonia și Lituania formând un singur stat sub conducerea lui Wladislaw Iagiello ca rege al Lituaniei și Lituaniei (1386—1434).

Mitropolia Moscovei. Victoria marelui principe al Moscovei Dimitrie (Dmitri) Donskoi (1363—1389) din 1380, de pe râul Ugra, asupra tatarilor a întărit mult puterea Moscovei. În 1395, puterea Hoardei de Aur

a fost lovită mortal de un alt conducător mongol, Timurlenk sau Tamerlan (1336—1405).

O dată cu statul rus a crescut mult și importanța Bisericii Ruse cu reședința la Moscova.

Mitropolitul Isidor al Kievului și Moscovei, grec de origine, unul dintre cei mai zeloși partizani ai unirii cu Roma, care a reprezentat Biserica Rusă la sinodul unionist de la Ferrara—Florența (1438—1439), întorcându-se la Moscova, după semnarea unirii de la Florența din 6 iulie 1439, a proclamat unirea Bisericii ruse cu Roma. Marele princip? Vasile al II-lea Orbul (1425—1462) însă, știind că poporul rus nu vrea unirea cu romano-catolicii, l-a închis. Scăpînd din închisoare, Isidor s-a dus la Roma, unde papa Eugen al IV-lea (1431—1447) l-a răsplătit cu demnitatea de cardinal.

După arestarea și depunerea din scaun a mitropolitului Isidor, rușii au ales în 1448 ca mitropolit al Moscovei pe *Iona*, de neam rus, pentru care n-au mai cerut confirmarea Patriarhiei Ecumenice ca pînă acum, deoarece împăratul Constantin al XI-lea Dragases (1448—1453) și patriarhul ecumenic Grigorie al III-lea (1443—1450) primiseră unirea cu Roma, în ciuda marii nemulțumiri a clericilor și credincioșilor din Bizanț.

Din 1448, prin alegerea mitropolitului rus Iona, Biserica rusă s-a considerat autocefală.

Patriarhul ecumenic Ieremia al II-lea (1572—1579 ; 1580—1584 1587—1595) a ridicat la 26 ianuarie 1589 Biserica rusă la rangul de *patriarhie*, în timpul țarului Fiodor (1584—1598). Un sinod al patriarhilor de Răsărit, întruniți la Constantinopol în februarie 1593, a acordat patriarhiei ruse locul al 5-lea în ordinea onorifică, după cele patru vechi patriarhate ale Răsăritului, Constantinopol, Alexandria, Antiohia și Ierusalim.

Din timpul marelui principe Ivan al III-lea al Moscovei (1462—1505), căsătorit, după căderea Constantinopolului sub turci (29 mai 1453), cu Sofia Paleologina, nepoata ultimului împărat bizantin Constantin al XI-lea Dragases, a început să circule în Rusia legenda despre Moscova ca «*a treia Romă*», care va constitui baza ideologică a Imperiului țarist în epoca modernă.

Călugărul Filotei, unul dintre contemporanii marelui cneaz Vasik al III-lea al Moscovei (1505—1533), într-o scrisoare adresată acestuia expunea emfatic ideologia noii autocrații astfel : «Moscova este moștenitoarea marilor capitale ale lumii : Prima Romă a căzut sub păgîni ; f doua Romă a căzut sub turci ; Moscova este a treia Romă, iar a patra nu va fi niciodată».

BIBLIOGRAFIE *

Izvoare

- Les Registres des Ades du Patriarcat de Constantinople*, de V. Grumel: *Ades Patriarches*, Fasc. II (715—1042), Istanbul, 1932, 1936; Fasc. III (1042—1206), 1947; Fasc. IV (1206—1310) de V. Laurent, Paris, 1971; *Regesten der Kaiserur-en des ostro-mischen Reiches von 565—3453*, bearbeiten von Fr. Dolger (*Corpus griechischen Urkunden des Mittelalters und der neueren Zeii*), Reihe A. Abtei- I 1 Theil: *Regesten von 565—3025*; Abt. I, 2. Theil: *Regesten von 1025—1204*; i' 3 Theil: *Regesten von 3204—3282*, Munchen und Berlin, 1924, 1925, 1932; i' 4, Theil: *Regesten von 3282—3343*, Berlin, 1960; J. Miklosich et J. Muller, *Patriarchatus Constantinopolitani*, 2 voi., Wien, 1860, 1862; J. Darrouzes, *Le tre synodal du patriarcat byzantin au XIV-e siecle. Etude paleographique et matique*, Paris, 1971; Idem, *les registres des ades du patriarcat de Constante*. Voi. I, fasc. V et VI, Paris, 1977, 1979. *Lucrări generale*
- J. E. Anastasiu, 'iaxopia x^i 'ExxXtaiaî, ed. 2-a, t. I—II, Tesaolnic, 1979, 647 p. 15 p.; R. Kottje und B. Moeller, *Okumenische Kirchengeschichte*. T. II. *Mitler und Reioration*, Munchen, 1970; J. Danielou et H. Marrou, *Nouvelle ire de l'Eglise*, T. II, par M. D. Knowles et D. Obolensky, Le moyen âge, 1968.
- Aziz S. Atiay, *A History of Eastern Christianity*, London, 1968. G. Zanani, *Catholicisme oriental*, Paris, 1966; S. Runciman, *The Eastern Schism*, rd, 1966; VI. I. Pheidias, 'Ey.xAvjaLaaxix"] iaxopia, t. I—II.
- De la icnoclasm pină la căderea Constantinoopolului* (1453), Atena, 1963; . Hernandez, *Iglesias de Oriente*, Santander, 1959, 542 p.; t. III Repertorio bira- fifico, Santander, 1963.
- J. Lotz, *Histoire de l'Eglise des origines à nos jours*. Traduit de l'allemand M Leievre, Paris, 1956, 2-e ed., Paris, 1962; M. Zernov, *Eastern Christendom*, on, 1961; Idem, *The Church of the Eastern Christians*, London, 1946. R. M. French, *The Eastern Orthodox Church*, London, 1951; B. Stefanidis, Tjataaxixvj iaxopta era 'ápyfi pi^? ai)(XErov, Atena, 1948; ed. 2-a. Atena, 1959. G. Konidaris, *Istoria bisericească*, în grecește, Atena, 1957.
- Raymond Janin, *Les Eglises orientales et les rites orientaux*, 4-e, ed., Paris, ; Martin Jugie, *Le schisme byzantin. Apercu historique et doctrinal*, Paris, 1941.
- Iri limba română*
- T. M. Popescu, Pr. prof. T. Bodogae și G. Stănescu, *Istoria bisericească univer- T. II. De la 1054 pină azi*, București, 1956; Euseviu Popovici, *Istoria biseri- ă universală*. T. II, ed. 2-a, București, 1927.
- Pentru Imperiul bizantin*
- D. A. Zakythinos, BuSavxivrj iaxopta, 324—1071, Atena, 1972, 649 p. In limba ană, *Byzantinische Geschichte*, Wien, Koln, 1979, XII—446 p.; J. M. Hussey, >ero bizantino. A cura di A. Merola (Storia del mondo medievale, t. 3), Milano, 902 p.
- Dimitri Obolensky, *The Byzantine Commonwealth. Eastern Europe, 500—1453*, York, Washington, 1971; J. M. Hussey, D. M. Nicol and G. Gowab, *The By- ie Empire. Part. I. Byzantium and his Neighbours*; par. II. Gouvernement, *Church - ivilisation*, în *The Cambridge Medieval History*, t. IV, Cambridge, 1966, 1967; alten, *La vie quotidienne à Byzance au siecle des Comnenes* (1081—1180), Paris, : Louis Brehier, *Le monde byzantin*, X. 1—III, Paris, 1948—1950. Ch. Diehl et G. Marcais, *Le monde oriental de 395 d 1081 (Histoire generale i. Glotz)*, 2-e ed., Paris, 1944.
- Ch. Diehl, *Histoire de l'Empire byzantin*, 12-e ed., Paris, 1934. Paul Lemerl, *Histoire de Byzance* (Coli. «Que sais-je»), Paris, 1943. A. A. Vasiliev, *Histoire de l'Empire byzantin*. Traduit du russe par P Brodin Bourguina, t. I—II, Paris, 1932.

Bibliografia a fost întocmită de Pr. prof. I. Rămureanu.

Pentru patriarhalele răsăritene : Constantinopol, Alexandria, Antiohia și Ierusalim : K. Baus, G. Beck, E. Ewig and H. J. Vogt, *The imperial Church from Constantine to the early Middle Ages*. Traducere din limba germană, XVII — 846 p.; Hans-Georg Beck, *Geschichte der Orthodoxen Kirche im byzantinischen Reich (Die Kirche in ihrer Geschichte)*, Bd. 1, Göttingen, 1980 ; Maxime de Sardes, metropolit, *Le Patriarcat oecuménique dans l'Eglise Orthodoxe*, Paris, 1975. Traducere din grecește, Tesaionic, 1973; B. Th. Stavridis, *Histoire du Patriarcat Oecuménique de Constantinople*, în «Istina», Paris, 1970, nr.2, p. 131—273; G. Every, *The Byzantine Patriarchate*, 451—1204, 2-nd ed., London, 1962 ; P. Bratsiotis, *Von der griechischen Orthodoxie*, Würzburg, 1966; Idem, *Die Orthodoxe Kirche in griechischer Sicht*, Bd. 1—II, Stuttgart, 1959, 1960; G. Zanani, *Histoire de l'Eglise byzantine*, Paris, 1954. Ghenadie (Arabagioglu), mitropolit de Heliopolis, *Istoria Patriarhiei Ecumenice*, în grecește, Atena, 1953, XIII—445 p. ; N. Moschopoulos, *La Terre Sainte. Essais sur l'histoire politique et diplomatique des Lieux Saints de la chrétienté*, Athenes, 1957 ; Hr. Papadopoulos (t 1938), Arhiep. Atenei, 'la-copla TT|S 'E-x.y.XT'aist« 'AXe?a|Sp|Q|<; (162—1934), Alexandria, 1935; Idem, 'Iatopia x^c 'EV-xX^otaț 'IepoaoXuiicov, Ierusalim și Alexandria, 1910.

Pr. Papamihail și G. Triandafilakis, 'Iatopia TT)î 'Exv.X^aiaî xfj? 'A^xioy,eia« (După notele lui Hr. Papadopoulos), Alexandria, 1951.

Pentru Biserica Bulgară

I. Tarnanidis, *Formarea autocefaliei Bisericii Bulgare (864—1235)*, în grecește, Tesaionic, 1976; R. Stupperich, *Kirche und Staat in Bulgarien und Jugoslawien*, Witten, 1971 ; Chirii Pistrui, *Imperiul vlaho-bulgar și patriarhia de Tîrnovo*, în «Mitropolia Ardealului», XVII (1972), nr. 3—4, p. 201—209.

Arhim. Epifanie Norocel, *Patriarhia bulgară de Tîrnovo, între anii 1235—1393*, în «Studii teologice», XVIII (1966), nr. 3—4, p. 147—159; Idem, *Siintul Eitimie, ultimul patriarh de Tîrnovo și ieșirile lui cu Biserica românească*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXXIV (1966), nr. 5—6, p. 552—573; I. Crăciunaș, *Patriarhia Bulgară*, în «Mitropolia Moldovei și Sucevei», XXXVI (1960), nr.'3—4, p. 274—287; N. Iorga, *Histoire des états balkaniques jusqu'a 1924*, Paris, 1925.

Biserica Sîrbă

I. Tarnanidis, 'Iatopia tiji SepSm^i'Ey.y.X'ioiaî, Tesaionic, 1982. Recenzată de Pr. prof. I. Rămureanu, în «B.O.R.», CI (1983), nr. 5—6, p. 447—452; S. Petrovid, *Le Patriarcat de Pec*, Beograd, 1982; L. Mavromatis, *La fondation de l'Empire serbe. La kralj Milutin*, Thessalonique, 1978; Dj. Sclijepevici, *Istorija Srpske pravoslavne crkve (- Istoria Bisericii Ortodoxe Sîrbe)*, t. 1—II, Monaco, 1962, 1966. Tradus în limba greacă de I. Tarnanidis, 'Isxopia t's Sepffix-ij; 'Op0o86?oo 'Exy.Xiiaiaî Tesaionic, 1969. Este cea mai completă; D. Kasici, *Srpske crkva pod Turcica (= Biserica sîrbă în <poca turcă)*, Belgrad, 1969; R. Sevelinovici, *Istorija srpske pravoslavne crkve sa narodnom istorijom («= Istoria Bisericii Ortodoxe Sîrbe împreună cu istoria națională)*, Belgrad, 1966.

I

Ladislav Hadrovics, *Le peuple serbe et son Eglise sous la domination turque*, I Paris, 1947 ; J. Musset, *La Serbie et son Eglise*, Paris, 1938.

St. Dimitrijevici, *Istoria Pecke patrijar^ije* (— Istoria patriarhiei de Pec), Belgrad, 1924.

în limba română

Ierom. Neștor Vornicescu, *Patriarhia Serbiei*, în «Mitropolia Moldovei și Sucevei», 1980, nr. 1—2, p. 133—142.

V. Anania, *Scurtă prezentare istorică a Bisericii Ortodoxe Sîrbe*, în «Ortodoxia», XVIII (1966), nr. 2, p. 306—310; Pr. Nic. Șerbănescu, *Legăturile bisericești culturale și politice între români și sîrbi*, în «Mitropolia Olteniei», XV (1963), nrj 5—6, p. 307—317 ; S. Anuichi, *Raporturile dintre Patriarhia de Ipek și cea de Ohri-J da în secolele XIV—XVIII*, în «Studii teologice», XIV (1962), nr. 9—10, p. 570—581. I. Iufu, *Scurtă istorie a Bisericii Sîrbe*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXV (1957)| nr. 8—9, p. 769—784.

Pentru istoria Balcanilor

M. Sinka, *A History of the Balkans*, reprint, Hamden, Connic. 1968.

L. S. Stavrinou, *The Balkans since 1453*, 3-nd. ed. New York, 1961.

Pentru Biserica Ortodoxă Română

Izvoare

Fr. Michlosich et Jos. Müller, *Acta Patriarchatus Constantinopolitani*, 1313—2r, voi. I—II, Vindobonae, 1960, 1962.

¹ E. Hurmuzaki — N. Iorga, *Documente privitoare la istoria românilor*, t. XIV, 1. zumente grecești privitoare la istoria românilor, partea I-a (1320—1716), București, 1915; *Documente privind istoria României. Veac. XIII, XIV și XV*, (Acade-i României), B. Țara Românească (1247—1500), t. I, București, 1953, XLIX—431 p. ■ditafă sub titlul: *Documenta Romaniae Historica. B. Țara Românească*, voi. I.

17—1500), de P. P. Panaitescu și Damaschin Mioc, București, 1966, 635 p.; *Docu-
tte privind istoria României. A. Moldova, veacul al XIV—XV*, col. I (1384—
5), București, 1954, LXXI—530 p.

Fontes Historiae Daco-Romaniae (— *Izvoarele Istoriei României*), t. III, *Scrii-
bizantinii*, publicată de prof. Al. Elian și Șerban Tanașoca, București, 1975, 568
t. IV. *Scriitori și acte bizantine. Secolele IV—XV*, publicate de H. Mihăescu, R.
ărescu, Nic. Șerban Tanașoca și Tudor Teoteoi, București, 1982.

Lucrări generale

Pr. prof. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, t. I., București,
) , îndeosebi p. 284—317; 344—365; 595—608.

Pr. prof. Gh. Moiescu, Pr. prof. Ștefan Lupșa și Pr. prof. Alex. Filipașcu, *Isto-
Bisericii Române*, t. I, București, 1957.

N. Iorga, *Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a Românilor*, t. I, ed. București,
1929.

Studii

Pr. prof. Ioan Rămureanu, *Mitropolia Vicinei și rolul ei In păstrarea Ortodo-
în ținuturile românești*, în lucrarea *De la Dunăre la Mare*, București, 1977, p.

-169. Idem, *Rolul Bisericii Ortodoxe Române in Biserica Răsăritului, in secolele
XIV*

:V, in «Biserica Ortodoxă Română», XCIX (1981), nr. 1—2, p. 131—143. Studiul
tradus în limba franceză sub titlul: *Le role de l'Eglise Orthodoxe Roumaine*

: *Le cadre de l'Eglise d'Orient*, in *Miscellanea historiae ecclesiasticae*, VII, Lou-
-la-Nouve et Louvain, 1985, p. 115—128. C-tin C. Giurescu, *întemeierea*

mitropoliei Ungrovlahiei, in «Biserica Ortodoxă

ănav, LXXVII (1959), nr. 7—10, p. 673—693. Pr. Nic. Șerbănescu, *Mitropolitul*

Ungrovlahiei, in «Biserica Ortodoxă Română»,

VII (1959), nr. 7—10, p. 722—826, îndeosebi p. 730—740.

Idem, *Mitropolia Severinului, 600 de ani de la înființare, octombrie 1370—
în «Biserica Ortodoxă Română», LXXXVIII (1970), nr. 11—12, p. 1191—1227.*

Idem, *Autocefalia Bisericii Ortodoxe Române cu prilejul centenarului* (25 apri-
885—1985), in *Centenarul autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române*, București,
p. 41—138.

Vitalien Laurent, *Contribution à l'histoire des relations de l'Eglise byzantine
l'Eglise roumaine au debut du XV-e siecle*, in «Bulletin de la section his-
ue de l'Academie Roumaine», Bucarest, t. XXVI (1945), nr. 2, București, 1947,

15—184 și Extras; Pr. prof. Milan Šesan, *Biserica Ortodoxă în veacurile XI—
în «Mitropolia Ardealului», VII (1963), nr. 4—6, p. 310—326; Prof. Alex. Elian,*

*urile Mitropoliei Ungrovlahiei cu Patriarhia de Constantinopol și cu celelalte
icii Ortodoxe de la întemeiere pînă la 1800*, in «Biserica Ortodoxă Română»,

I (1959), nr. 7—10, p. 904—935; C. Marinescu, *înființarea mitropoliilor din
Românească și Moldova*, București, 1924, 22 p. (Anal. Acad. Rom., Mem.

Ist. seria III, t. II, nr. 6, p. 247—269); N. Iorga, *Condițiile de politică generală
ire s-au întemeiat Bisericele românești in secolele XIV—XV*, București, 1925,

(Anal. Acad. Rom., Mem. Sect. Ist., seria II, t. XXXV, nr. 14, p. 387—411);
Dobrescu, *Întemeierea mitropoliilor și a celor dinții mînăstiri din țară*, Bucu-

rești, 1906, 128 p. Idem, *Contribuțiuni la Istoria Bisericii Române în secolul al XV-lea*, București, 1907.

Biserica Moldovei

V. Laurent, *Aux origines de l'Eglise de Moldavie. Le Metropolitane Jeremie el leveque Joseph*, în «Revue de Etudes byzantines», V (1947), p. 158—170; Idem, *Le trisevoposcat du patriarche Matthieu l-er (1397—1410). Un grand proces canonique d Byzance au debut du XV-e siecle*, în «Revue des Etudes byzantines», XXX (1970), p. 15—166; Michel Lascaris, *Joachim, Metropolitane de Moldavie et les relations de l'Eglise moldave avec le patriarcat de Pec et l'archeveche d'Achris au XV-e siecle*, în «Bulletin de la Section historique de l'Academie Roumaine», XIII (1927), p. 129—159; Tit Simeș, *Unde și când a luat ființă legenda despre atârarea canonică a scaunelor din Țara Românească și din Moldova de arhiepiscopia de Ohrida*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXXV (1967), nr. 9—10, p. 975—1003.

Arhim. Ciprian Zaharia, *Mitropolitul Iosif Mușat și autocealia Bisericii Moldovei*. Centenarul autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române (25 aprilie 1885—1985), București, 1987, p. 354—401; Prof. Alex. Elian, *Moldova și Bizanțul în secolul al XV-lea*, în lucrarea *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare (1457—1504)*, București, 1964; C. Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei Moldovei și Sucevei și a catedralei mitropolitane din Iași*, București, 1888.

Pr. prof. Mircea Păcurariu, *Legăturile bisericești ale românilor cu Kievul*, în «Studii teologice», XXXIX (1987), nr. 3, p. 61 ș.u.

Biserica Transilvaniei

Pr. prof. Mircea Păcurariu, *Începuturile mitropoliei Transilvaniei*, București, 1980; Ștefan Meș, *Istoria Bisericii și a vieții religioase a românilor din Ardeal*, t. I, ed. 2-a, Sibiu, 1935.

Pentru cadrul general politic și religios al țărilor române, în secolele XI—XV.

Dinu C. Giurescu, *Țara Românească în secolele XIV—XV*, București, 1973, 496 p.; C-tin C. Giurescu și Dinu C. Giurescu, *Istoria Românilor din cele mai vechi timpuri pînă astăzi*, ed. 2-a, București, 1975; Idem, *Istoria Românilor*, t. I—II, București, 1974, 1976.

C-tin C. Giurescu, *Transilvania în istoria poporului român*, București, 1967; Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, t. I, Cluj-Napoca, 1971, ed. 2-a, 1972, voi II, Cluj-Napoca, 1979; I. D. Suci, *Monografia mitropoliei Banatului*, București 1977.

Răzvan Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident la începuturile culturale medievale românești (secolele X—XIV)*, București, 1974.

Pentru Biserica Vlahilor (românilor) din Peninsula Balcanică M. Gyoni, *L'evche vlahique de l'archeveche bulgare d'Achris aux XI-e — XIV-e siecles*, în «Études slaves et roumaines», I, Budapest, 1948, p. 148—159 și 224—233; Pr. Nic. M. Popescu, *Ioan «prevtuh Episcopiei aromânilor*, în «Biserica Ortodoxă Română» («B.O.R.»), LII (1934), nr. 7—8, p. 457—460 și în voi. *Preoți de mir adormiți îi Domnul*, București, 1942, p. 11—35; Borislav Primov, *Crearea celui de-al doilea fa rat bulgar și participarea vlahilor, în voi. Relații româno-bulgare de-a lungul veacu rilor (sec. XII—XIX)*, București, 1971, p. 9—56; Silviu Dragomir, *Vlahii din nordi Peninsulei Balcanice în Evul Mediu*, București, 1959. Recenzie Pr. prof. Rămuream în «Ortodoxia», XIII (1961), nr. 4, p. 606—608; N. Bănescu, *Vechiu stat bulgar ș țările române*, București, 1947; Idem, *O problemă de istorie medievală: crearea f. caracterul statului Asăneștilor (1185)*, în «Anal. Acad. Rom.», Mem. Sect. Ist., seriali t. XXV (1943), p. 543—590, și trad. franceză: *Un probleme d'histoire medievale creation et caractere du second empire bulgare (1185)*, Bucarest, 1943, 93 p. s Alt bibliografie la Pr. prof. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, t. București, 1980, p. 197.

Biserica Rusă

H.-D. Dopmann, *Die Russische Orthodoxe Kirche, in. Geschichte und Gegetnvafi 2e Aufl.*, Berlin, 1981; A. A. Ornatskij, *History of the Russian Hierarchy*, t. 1—| Reedited by M. Oesterly, Copenhagen, 1979.

- M. Lanay et J. Saussay, *La Russie ancienne*, Paris, 1975.
- B. Pheidas, *Istoria Bisericii Ruse*, în limba greacă Atena, 1967.
- N. Zernov, *The Russians and their Church*, London, 1964.
- A. M. Amann, *Ostslavische Kirchengeschichte*, Wien, 1950.
- Idem, *Storia della Chiesa Russa e dei paesi limitrofi*, Utet, Tbrino, 1948.
- H. Schaefer, *Moskau der dritte Rom*, Hamburg, 1929; 2-e Auflage, Hamburg, 1957; E. Hosch, *Orthodoxie und Häresie im alten Rusland*, Wiesbaden, 1975; S. A. Zenkovskii, *Russia's Old Believers*, Munchen, 1970.

Monahismul în Răsărit în secolele XI—XV. Isihasmul *

1. În secolele XI—XV, monahismul s-a menținut, cu toate grelele încercări și suferințe prin care au trecut popoarele ortodoxe din Egipt, Palestina, Siria, Asia Mică și Peninsula Balcanică, din cauza fanatismului arabilor și turcilor, datorită trecutului său glorios, în special în timpul luptelor iconoclaste din secolele VIII și IX.

El a cunoscut chiar o mare înflorire la Muntele Athos, în Bulgaria, Serbia, Țara Românească, Moldova, Transilvania și Rusia.

Majoritatea minăstirilor gji p^{strfht} ifl^{fffl}lji, arpa monahală dată de Sf Vagi p OP) FvTare (f 379), în fReffli Jete mari si mlch

O viață monahală riguroasă s-a dus în mînăstirea (*Istudion*) din Constantinopol, înființată în 463 de fostul consul Studios, originar din Apus, reorganizată în secolul al IX-lea de Sf. Teodor supranumit Studitul (f 11 noiembrie 826), un mare luptător contra iconoclaștilor și teolog renumit (cărui i s-a dat supranumele după mînăstirea Studion). El a impus regula ca monahii să fie organizați în cadrul vieții lor în mînăstire, în trei ture m care : unii să. se roage, alții să lucreze, în timp ce alții să se odihnească, urmînd ca în mod alternativ ~ fiecare tură să-și îndeplinească ~rolul cîte opt ore. ~ ~ ~

Studiții, cum se numeau monahii acestei renumite mînăstiri, se scupau nu numai cu viața monahală riguroasă, ci și cu studiul sîrguincios al teologiei.

Centrul vieții monahale pentru Biserica Ortodoxă a fost, însă, *Sfîntul Munte Athos*, numit «*Grădina Maicii Domnului*».

Încă din secolul al X-lea, Muntele Athos a luat o mare dezvoltare.

Sfîntul Atanasie Athonitul (f 1004), originar din Trapezunt, ajutat de împăratul Nichifor Focas (Phokas, 963—969) a zidit în Athos, în 53, *Marea Lavră*, cu biserica principală numită «*Katholicon*». S-au ridicat apoi alte mari mînăstiri. Înainte de anul 1000, pe la 980, a fost înteleiată marea mînăstire Vatoped, una din cele mai frumoase din Sfîntul Munte, situată în partea nord-estică a peninsulei Calcidice, pe un deal înmărcini, de la care i se trage numele.

Tot în jurul anului 1000, s-a întemeiat mînăstirea *Zograful*, pentru lughării bulgari ; înainte de 979 a fost ridicată de ivirul Ioan mînăstirea *Ivir*, pentru călugării din Georgia (Ivir) ; la anul 1143, a fost zidită mînăstirea *Sf. Pantelimon*, numită *Rusikon*, pentru călugării ruși.

* Capitol redactat de Pr. prof. I. Rămureanu.

Mînăstirea *Hilandar* a fost zidită în 1197 de renumitul călugă Sf. Sava (1176—1236) și dăruită printr-un hrisov în 1199 de împ. Alexios al III-lea Anghelos (1195—1203) călugărilor sîrbi.

În secolul al XIV-lea s-a pus temelia mînăstirii *Cutlumuș* cu rul voievodului Țării Românești, Nicolae Alexandru (1352—1364), a fost terminată în 1372 de fiul său, Vladislav-Vlaicu (1364—1377 venind «*Marea Lavră a Țării Românești*».

Pînă la 1375 s-au clădit în Muntele Athos 17 mînăstiri mari, numărul lor a crescut pînă la 20. în afară de cele menționate, ele următoarele : *Dionisiu*, ridicată înainte de 1366 ; *Pantokrator*, după *Xiropotamu* (Secu), pe la 970 ; *Dochiaru*, la începutul secolului a lea ; *Karakalu*, la sfîrșitul secolului al XI-lea ; *Philotheu*, înainte de *Simonpetra*, pe la 1360 ; *Sf. Pavel*, începutul secolului al XI-lea ; *vronikita*, începutul secolului al XVI-lea ; *Xenophon*, secolul al XI *Origoriu*, începutul secolului al XIV ; *Esphigmenu*, înainte de anul *Constamonitu*, începutul secolului al XI-lea.

Documentele timpului menționează că pe la 1046 existau în Sf Munte 180 locașuri de închinare cu 2000 de călugări, iar în 1213 300 de locașuri cu 3.000 de călugări. Astfel, Muntele Athos a ajuns mai vestit centru de viață duhovnicească și cultural-artistică dir Răsăritul ortodox.

Românii au fost cei mai mari binefăcători ai Athosului, căci e făcut mînăstirilor de aici mai multe danii decît toate popoarele < doxe la un loc. Din a doua jumătate a secolului al XIV-lea pînă la 1 decembrie 1863, cînd Camera Deputaților din timpul domnitorului Alexandru Cuza (1859—1866) a votat *Legea secularizării averilor n stirești*, documentele timpului ne oferă știri prețioase despre ajutoa și contribuția țărilor române la susținerea celor 20 de mînăstiri mai a multor schituri și paraclise. Cu ajutorul voievozilor, mitropoli episcopilor și credincioșilor din Țara Românească și Moldova, s-au : în Muntele Athos biserici noi, turnuri de clopotnițe, turnuri de apă paraclise și chilii, s-au reparat multe din mînăstiri, s-au trimis conți bogate daruri în bani, vase liturgice, o mulțime de icoane aurite sau gintate, veșminte preoțești, epitafe și dvere cusute cu fir de aur și podobite cu pietre prețioase și mărgăritare, odoare sfinte și alte obi prețioase. În țară, s-au făcut mînăstirilor din Muntele Athos unele *chinări*» de mînăstiri și schituri românești cu proprietățile lor.

Dărnicia românilor față de Muntele Athos a fost mult apreciată învățatul arhimandrit rus Porfirie Uspenski, unul dintre cei mai t cunosători ai istoriei Muntelui Athos, care a spus spre lauda și cin; lor : «*Nici un alt popor ortodox n-a făcut atîta bine pentru Athos au făcut românii*». (Hristianskij Vostok (Răsăritul creștin), t. III, 3, IV cova, 1880, p. 334 ; *Istoriya Athos*, Kiev, 1877, p. 334).

Cu toate acestea, românii, care au fost secole de-a rîndul cei generoși binefăcători ai Sfîntului Munte, cu regret constatăm și tret s-o spunem —, nu au pînă azi nici o mare mînăstire din cele 20, c; au bulgarii, sîrbii și rușii.

Abia în secolul al XIX-lea, în 1856, Patriarhia Ecumenică a aprobat pentru români schitul *Prodromul* (grecește IlpoSpofotō = înainte *Mergătorul*) dependent de mînăstirea Vatoped. Mai au și schitul *Lacu*, înființat în 1754 de călugării moldoveni, supus mînăstirii Sf. Pavel.

Pentru a se menține unitatea și disciplina monahală, toate mînăstirile din Athos se află sub ascultarea unui *protos*, cu reședința la *Karies* (= Nucet), care este centrul lor administrativ.

Independent de mînăstirile mari, s-au construit în Athos diferite *schituri* în care viețuiau cîte 4—5 monahi, apoi chilia și *sihăstrii* independente cu viață mai aspră.

Schiturile mai mari sau mai mici se află sub ascultarea uneia din mînăstirile mari.

Sihăstriile nu sînt altceva decît locuințe foarte modeste, uneori săpate în peșteri și stînci. În acestea se nevoiesc unii asceți, care duc o viață foarte aspră, cărora frații mai tineri din mînăstirea-mamă le duc din cînd în cînd pîine și apă.

O altă categorie de locuințe pentru monahii mai bătrîni o formează *cathismele*, care nu sînt decît niște colibe modeste cu cîte un pat și un scaun. Viețuitorii lor trebuie să participe la slujbele divine în biserica mînăstirii celei mai apropiate.

Felul de viață al celor mai multe mînăstiri atonite era cel *chinovial* sau de obște. Monahii trăiau în comun, se rugau în comun și luau roasa în comun în trapeza mînăstirii.

În afară de serviciile religioase, de rugăciune și viață contemplativă, monahii se ocupau și cu unele activități practice ca : agricultura, pomicultura, creșterea unor animale și practicarea unor meserii.

Începînd din secolul al XIV-lea, isihasmul care cerea o mai mare apropiere de Dumnezeu prin rugăciune, asceză și contemplație, a introdus un stil de viață mai aspru decît în mînăstirile cu viață de obște sau chinovială.

Pe la 1200 s-a îngăduit monahilor din Muntele Athos și stilul de viață *idioritm*, cu chilia separate, avînd permisiunea să posedze și bunuri materiale.

În mînăstirile idioritmice viața se baza pe reuniuni de cîte 7—8 membri, care formau o familie monahală, în fruntea căreia se afla un proestos. Fiecare din familiile componente avea locuința și bucătărie proprie, iar în comun doar arhondaricul pentru primirea oaspeților. Era obligatorie, însă, participarea tuturor la serviciul divin comun, ziua și noaptea.

Mînăstirile din Muntele Athos au fost și centre de cultură teologică, în mînăstirile lor se conservă peste 13.000 de manuscrise în limbile greacă, română și slavonă, iar bisericile lor sînt monumente de artă creștină. În secolul al XIV-lea era celebră în tot Răsăritul școala de netură din Athos a lui Manuil Panselin.

Sfîntul Munte Athos, supunîndu-se de bună voie turcilor, înainte *as* âderea Constantinopolului în 1453, sultanul Murad al II-lea (1421—451) îi acordă unele privilegii : să nu se stabilească mahomedani acolo, *i* nu aibă acces femeile ș.a.

Alte renumite mînăstiri ortodoxe au existat la Ierusalim și Ierusalim.

j

De mare considerație s-a bucurat mînăstirea *Sfînta Ecaterina* din Muntele Sinai, zidită în 527 ca o fortăreață de împăratul Iustin I (527—565), care din secolul al XIII-lea a devenit reședință pentru episcopia de Sinai și Faran.

De mare renume s-au bucurat și mînăstirile *Meteora* din în Grecia Centrală.

În secolele XIV—XIX s-au trimis, de asemenea, ajutoare pentru Locurile Sfinte de la Ierusalim, la Damasc, la mînăstirea Sfînta Teresia de la Sinai și mînăstirile din Grecia.

Dărnicia românilor față de Răsăritul ortodox a fost scoasă în relief de patriarhul ecumenic Athenagoras I (1949—1972) în octombrie 1967, la Mînăstirea Curtea de Argeș, cu ocazia vizitei Bisericii Ortodoxe Române între 16—20 octombrie 1967, care a următoarele :

«Numele strălucit al Basarabilor umple întreaga catedrală din stantinopol și pretutindeni unde am mers în Răsăritul ortodox an aceste urme vii între Biserica Ortodoxă Română și Biserica Ortodoxă general.

în afară de Constantinopol, Sfîntul Munte Athos este plin de mele voievozilor ortodocși români.

Am găsit urme de voievozi români la Damasc, Ierusalim, Aii aria și chiar la Muntele Sinai, unde am fost în 1959. Toate locurile acestea sfinte păstrează cu evlavie numele străluciților domnitori români pentru marile lor binefaceri, pentru interesul deosebit care l-au arătat Ortodoxiei...» (Vezi în «Biserica Ortodoxă Română LXXXV (1967), nr. 9—10, p. 867 și Pr. prof. I. Rămureanu, *Legal Patriarhiei Ortodoxe Române cu Patriarhia Ecumenică de la pînă azi*, în voi. *Centenarul autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române* București, 1987, p. 498—530, aici p. 515).

În Bulgaria a trăit în secolul al X-lea vestitul pustnic Ican de (Rilski, t. 946), pe muntele cu același nume, cinstit ca ocrotitor al gării. Pe acest munte s-a înființat renumita mînăstire *Rila*,

În timpul Imperiului româno-bulgar (1185—1393), care a luat naștere în 1185—1186, s-a ridicat lavra din Tîrnovo, capitala imperiului, mînăstirile de pe muntele *Vitoșa* lângă Sofia, și mînăstirile *Bacicoi* și *Troian*, care au jucat, de asemenea, un rol de seamă în promovarea vieții spirituale a bulgarilor.

La sîrbi, viața mînăstirească a cunoscut o mare înflorire, din două jumătăți a secolului al XIII-lea, datorită Sfîntului Sava (1197—1236), călugăr renumit în Muntele Athos, Sfîntul național al sîrbi care a ridicat în 1197 mînăstirea Hilandar din Muntele Athos. Moaștele care se aflau în mînăstirea *Mileșevo* au fost arse de turci în lupta din ordinul lui Sinan Pașa, cel învins de Mihai Viteazul (1593—1601) în lupta de la Călugăreni din 13/23. august 1595.

Mînăstirea Hilandar din Muntele Athos a jucat un mare rol în viața spirituală a poporului sîrb. Astfel, în prima perioadă a autocefalității

---

Bisericii Sîrbe, obținută în 1219, din cei 12 arhiepiscopi, 8 proveneau din mînăstirea Hilandar.

În jurul anului 1183, despotul Ștefan Nemanja I (1167—1196) a construit mînăstirea *Studenîța*, în apropiere de capitala Serbiei, Rașca, de la care sîrbii s-au mai numit și rasei.

La 1220, Ștefan Nemanja al II-lea (1196—1228), primul încoronat, a ridicat mînăstirea *Zicea*, care a devenit în 1346, sub țarul Ștefan Dușan (1331—1355), scaunul patriarhiei sîrbe, de unde s-a mutat apoi la Ipek (Peci — Peșteră).

Către 1228 regele Ștefan Radoslav (1228—1233) a ridicat mînăstirea *Mileșevo*, la vest de Rașca, în care au fost depuse apoi moaștele Sfîntului Sava, pînă la 1595, cînd au fost arse de turci.

În 1260, s-a ridicat la Ipek sau Peci, sub regele Ștefan Uroș (1243—1276), biserica *Sfînții Apostoli*, începută de arhiepiscopul Sava, în care s-a mutat către 1292 scaunul arhiepiscopiei sîrbe.

Regele Ștefan Uroș II Milutin (1282—1329) a ridicat în 1320 frumoasa și impozanta mînăstire *Gracianița*, aproape de Priștina.

Regele Ștefan Uroș III Decianski (1321—1331) a început în 1327 construirea mînăstirii *Deciani*, pe care a terminat-o în 1335 țarul Ștefan Dușan.

Între 1390—1393 a fost ridicată mînăstirea *Liubostinia*, la răsărit de Zicea, de văduva despotului Lazăr, mort în lupta cu turcii la Kossovo-polie (Cîmpia Mierlii), în 15 iunie 1389.

Evlaviosul și eroicul popor sîrb acordă o mare cinstire acestor vechi monumente mînăstirești din secolele XII—XIV.

La *români*, monahismul a fost cunoscut și introdus ou mult înainte de mutarea mitropolitului Iachint de Vi cina în 1359 în Țara Românească, la Curtea de Argeș, și de venirea Sfîntului Nicodim în Oltenia înainte de 1370.

Astfel s-a dovedit că între călugării care făceau ucenicie pe lîngă Sfîntul Grigorie Sinaitul (f. 1346) în așezarea isihastă de la *Paroria*, în munții Sakar, în apropiere de Adrianopol, existau și călugări de neam român. Alții existau în mînăstirile din jurul Tîrnovei, în Bulgaria.

Sfîntul Nicodim nu este, cum s-a afirmat, începătorul vieții monahale în Țara Românească, ci *reorganizatorul* ei. Cu mult înainte de el au existat diferite schituri și sihăstria răspîndite în diferite părți ale țării. Pustnicii și sihăstria români au putut viețui prin peșteri și locuri "etrase, prin poienile codrilor și prin munți. Bisericiuțele rupestre de la Basarabi, din secolele IX—X, descoperite în 1957, a căror existență unii cercetători o urcă pînă în secolele IV—V, peștera Sf. Nicodim de la Pismană, peștera de la Bistrița, jud. Vîlcea, schiturile de la Corbi de ^iatră din corn. Corbi, jud. Argeș, schitul din peștera de la Nămăești, ud. Argeș, biserica săpată în vîrful unei stînci de la Cetățeni, numită a lui Negru Vodă» pe malul sting al rîului Dîmbovița, la 25 km est de "împulung, schiturile de la Peștera Ialomicioara, sihăstriile din Munții ■uzăului, din Munții Neamțului, în Moldova, iar în Transilvania bise-icuțele rupestre din părțile Sălajului ș.a. sînt mărturii de viață sihăsească trăită de monahii români.

Astfel, în hotărîrea de mutare a mitropolitului Iachint de \j din 1359, lângă scaunul Țării Românești, la Curtea de Argeș, dal patriarhal ecumenic Kalist I (1350—1353 ; 1355—1363) și de sinodul patriarhal se prevede că «toți clericii din acea țară și toți cei s călugări și laicii să-l asculte și să se supuie lui». Acest important nient confirmă existența clericilor și a călugărilor în Țara Româr înainte de venirea Sfîntului Nicodim în părțile Mehedințului. M nâm că la fundațiile Bisericii Domnești din Curtea de Argeș, ri< înainte de 1352 de Basarab I întemeietorul (1310—1352), după mc bisericii Chora din Constantinopol, azi Muzeul Kahrie Djami, s-au coperit urmele unei biserici din secolele XII—XIII.

Au existat numeroase mînăstiri în secolele XI—XIV, de asern în Transilvania.

Din lucrarea *Vita major Sancti Gerhardi*, redactată înainte de aflăm că în *vestul Banatului*, voievodul ortodox Ohtum sau AhtJ ridicat în jurul anului 1002 în cetatea *Morisena* (românește Mure Cenadul de azi) o mînăstire de «călugări greci», deci ortodocși, pi care se aflau desigur și români, în cinstea *Sfîntului Ioan Botezători*

O nouă mînăstire ortodoxă, cu hramul *Sfîntul Gheorghe*, a luat țã după 1030, datorită lui Chanadinus, nepotul regelui maghiar Ș cel Sfîrit (997—1038), care a învins în luptă pe Ohtum și i-a luat în satul *Oroszlanus*, azi Maidan, în Iugoslavia, în apropiere de gr româno-iugoslavă, unde au fost aduși călugării din mînăstirea Sf. Botezătorul, cedată călugărilor latini.

Alte numeroase mînăstiri ortodoxe existau în secolele XI—XI Transilvania și estul și sudul Ungariei.

Din *Scrisoarea* papei Inocențiu al III-lea (1198—1216) din 16 , lie 1204, trimisă episcopului Simeon al Oradiei, aflăm că regele Er ai Ungariei (1194—1204) 1-a înștiințat că *unele biserici ale mona greci (ortodocși), aflătoare în regatul Ungariei, se ruinează de tot lipsa de grijă, a episcopilor diecezei și din cauza acelor greci înșiși. najhii «greci», despre care se vorbește în acest document, erau mo ortodocși, în cea mai mare parte români din Transilvania și Banat.*

După bizantinologul maghiar Gyula Moravcsik, cu bună repu științifică, înainte de marea invazie mongolă din 1241, numărul rr stirilor de rit ortodox din sudul Ungariei și din Transilvania se ri la 600, dintre care 400 au putut fi localizate. Reistul s-au distrus (G; Moravcsik, *Byzantium and the Magyars*, Budapest, 1970, p. 114—115

Reorganizarea vieții mînăstirești în *Țara Românească* s-a făcut c rînduielile monahicești isihaste de la Muntele Athos, de către *Sfî Nicodim*, aromân din părțile Prilepului, localitate din sudul Serbiei, nit în părțile Mehedințului înainte de 1370. Cu ajutorul voievod! Țării Românești Vladislav-Vlaicu (1364—1377), Sf. Nicodim a ridicat tre 1370—1372 mînăstirea *Vodița*, jud. Mehedinți, pe locul unei bisa mai vechi, zidită pe la mijlocul secolului al XIII-lea, apoi, între 137 1378, cu ajutorul domnitorului Radu I (1377—1383), Mînăstirea *Tis na*, jud. Gorj, în care a fost înmormântat (f 26 decembrie 1406).

Sfântului Nicodim i se atribuie și întemeierea Mănăstirii *Prislop* — la 1400, la aproximativ 15 km de orașul Hațeg în Transilvania, în tarul satului Silvașul de Sus.

Sfântul Nicodim, egumenul Mănăstirii Tismana, a purtat o interesantă corespondență dogmatică cu vestitul patriarh bulgar de Tii-novo,

Eftimie (1375—1393 ; f 1400), socotit ca o autoritate în probleme dogmatice și liturgice, care-i trimite *două scrisori*, între 1378—1393, ca să puns la cele șase întrebări dogmatice puse de el. În prima scrisoare,

Eftimie de Tîrnovo răspunde la cele șase întrebări puse de Sf. Nicodim referitoare la spiritualitatea și libertatea îngerilor după revelația nteii Scripturi, la problema originii răului în lume, la Sl'inta Cruce, despre suflet și înviere. În scrisoarea a doua, Sf. Eftimie tratează de ■ e curăția morală a celor ce vor să primească Sfinta Taină a Preoției. altă scrisoare de răspuns a trimis Sf. Eftimie între 1381 și 1393 mitropolitului Antim Kritopol al Ungrovlahiei (la Severin 1370—1381 ; Argeș 1381—1401) care-i ceruse «o consultație canonică» în legătură repetarea cununiei, cerută de unii cetățeni bulgari trecuți în Țara mânească.

Tot în această perioadă, voievodul Radu I a ridicat o mănăstire în ;*meana*, jud. Argeș, refăcută apoi de fiul său Mircea cel Mare (1386—8). Viteazul domn Mircea cel Mare a ridicat între anii 138-7—1388 moașa Mănăstire *Cozia*, care a devenit necropola sa și a familiei sale. plan cultural, menționăm faptul că, în cursul anului 1400 Filos, foslogofăt al lui Mircea cel Mare, călugărit la Mănăstirea Cozia sub nule de Philothei, care probabil, a compus, între anii 1400—1418, o lu-re inmografică originală, numită *Pripeale*, adică mici *tropare* care se tă precedate de stihuri alese din Psalm de către Nichifor Vlemide 37—1272), în timpul slujbei Utreniei, la polieleul sărbătorilor împă-îști ale Maicii Domnului și ale Sfinților cuvioși și mucenici mai în- mați de peste anul bisericesc. Ele au fost introduse de toate Biserici-)rtodoxe de limbă slavă.

Din primele decenii ale veacului al XV-lea, probabil din timpul miei lui Mircea cel Mare, datează Mănăstirea *Dealul* lângă Tirgoviș- refăcută de voievodul Radu cel Mare (1495—1508), în 1496.

între anii 1514—1517, domnitorul Neagoe Basarab (1512—1521) a cat renumita *biserică a Mănăstirii Curtea de Argeș*, cea mai fru- isă biserică de pe tot cuprinsul pământului românesc, capodoperă :ă a arhitecturii și artei universale.

în *Moldova*, s-au înființat, de asemenea, numeroase mănăstiri, din- care amintim' ca mai importante : Mănăstirea *Neamț*, ridicată după ă probabilitatea de uceniciei Sfântului Nicodim, în timpul domniei Petru Mușat (1375—1391), rectitorită în 1497 de domnitorul Ștefan Mare (1457—1504) ; Mănăstirea *Bistrița*, ctitoria lui Alexandru cel i (1400—1432), ridicată în 1407, care a devenit gropnița sa și a so-

sale Ana (f- 1418) și Mănăstirea *Moldovița*, în Bucovina ctitorită tot ;l și pictată în 1532 sub voievodul Petru Rareș (1527—1538 ; 1541—5) fiul lui Ștefan cel Mare, care impresionează pînă azi prin frumoa- sale fresce exterioare.

La loc de frunte se situează mănăstirile lui Ștefan cel Mare, *Putna*, ridicată la 1469 și *Voronețul*, ridicată în 1488, ambele în Bucovina.

La *Putna* este îngropat Ștefan cel Mare și membrii familiei sale. În curgerea veacurilor, mănăstirea *Putna* a devenit un important centru cultural și artistic renumit în Moldova și în tot Răsăritul ortodox.

Mănăstirea *Voroneț* impresionează pînă azi prin frescele sale exterioare, artistic executate în cursul anului 1547 sub voievodul Petru Rareș, care au devenit valori artistice unice, admirate în întreaga lume.

În *Transilvania* exista în secolul al XIV-lea Mănăstirea *Rîmeș*, fără îndoială mai veche, probabil din secolul al XIII-lea, de unde unii călugări și episcopi porneau la mănăstirea *Sfîntul Arhanghel Mihail din Peri*, în *Maramureș*. O inscripție descoperită în 1975 pe al doilea strat de pictură al bisericii menționează la 1377 pe arhiepiscopul *Ghelasie*, primul ierarh ortodox cunoscut după nume în *Transilvania*.

În *Maramureș*, exista în secolul al XIV-lea mănăstirea *Sfîntul Arhanghel Mihail din Peri*, cu siguranță mai veche, zidită de Sas Vodă, fiul lui Dragoș Vodă, cel ce a trecut în 1359 în *Moldova*. Tiii lui Sas, voievozii Baliță (Bale) și Drag au închinat în 1391 mănăstirea din *Peri* Patriarhiei de *Constantinopol*, în timpul patriarhului ecumenic *Antonie al IV-lea* (1389—1390 ; 1391—1397), care a declarat-o în august același an *stavropighie patriarhală*, adică a făcut-o dependentă direct de Patriarhia Ecumenică.

În *Rusia*, viața monahală a fost puternic influențată de Muntele *Athos*, cel mai însemnat centru monahal, începînd din secolul al X-lea.

La *Kiev*, a fost înființată în secolul al XI-lea, între 1051—1862, *Lavra Pecerska* (= a Peșterilor) de *Antonie* (f 1073), părintele monahismului rusesc. De aici ieșiră o serie de ierarhi însemnați, de teologi și asceți ruși, unii venerați ca sfinți, ca mitropolitul *Ilarion al Kievului* (1051—1054), *Teodosie* (f 1073), *Antonie* ș.a. Mitropolitul *Ilarion al Kievului* a lăsat o importantă scriere teologică, intitulată *Cuvînt despre Lege și har*.

Menționăm, de asemenea, *Lavra Sfintei Treimi*, numită și *Lavra Sfîntului Serghie*, lângă *Moscova*, ridicată în 1354 în cinstea Sfîntului *Serghie de Radonej* (f 1390), eroul național al rușilor în luptele contra tătarilor asupritori.

Alte renumite mănăstiri au fost întemeiate în nordul înghețat al *Rusiei* ca : *Belozvero*, *Solovețk* și *Valaamo* ș.a.

2. *Isihasmul*. Cea mai importantă dispută teologică în Răsărit, în secolul al XIV-lea, a fost disputa *isihastă*, numită și *palamită*, după numele Sf. *Grigorie Palama* (f 13 noiembrie 1359) sau *Varlaamită*, după numele adversarului isihasmului, *Varlaam de Calabria* (f 1350).

Ea a pornit sub influența lui *Pspido-Dionisip Areopaffitiul* (sec. V) și a Sfîntului *Simeon Noul Teolog* (j- 1022) printre monahii din Muntele *Athos*, unde unii dintre ei se adînceai în contemplație într-o liniște desăvîrșită : *vjau/ta* = liniște, termen de la care («*hesychia*») această mișcare și dispută teologică a primit numele de *isihasm* (*hesychasme*).

Metoda sau practica isihastă se realiza astfel : monahii doritori de meditație sau contemplație se retrăgeau într-un ungher al chiliei, își aplecau bărbia în piept, cu privirea ațintită spre centrul abdomenului, de

:ei spre buric oj).cpaX6«și prin concentrarea gândului către Dumnezeu - indicau mintea mai presus de simțuri și-și sustrăgeau privirea de la e cele exterioare, rostind continuu rugăciunea scurtă : «Doamne Iisuse itoase, miluiește-mă».

Prin asceză severă, concentrarea minții și exercițiu continuu, islhaștii îgeau să vadă o lumină asemănătoare cu *lumina necreată* pe care au jt-o Sîinții Apostoli Petru, Iacob și Ioan la schimbarea la față a Min-orului pe'muntele Taborului (Matei 17, 1—8 ; Marcu 9, 2—9 ; Luca 9, -36) și realizau astfel o mai mare apropiere de Dumnezeu. Această înă strălucitoare nu este fizică sau materială, ci dumnezeiască. Doctrina iși iastă-a fost susținută cu putere de Sf. Grigorie Palama >, jntre 'W^ si 132fil a trăit în Muntele. Athos^ de unde s-a retras i' într-un loc singuratic lîngă orașul Bgreea^ în-Maredonia, greacă. El mtat accentul disputei și practicii isihaste de la aspectul ei meto-igic la cel dogmatic.

Sf. Grigore Palama învață că nu este imposibil de a vedea lumina nnezeirii, necreată, imaterială și incoruptibilă^ identică cu-lumina orului, ea fiind numai o lucrare, o pnf>rg+P — evspTsia și oputexe iovajMî a Jui^Dumnezeu, care radiază din fiintajSa.nevăzută fără, șă. ^ntică cuIiarEste, deci, djeoș^irejn^ejîinfa = ouată lui Dumnezeu invizibilă și inaccesibilă oamenilor, căci «pe Dumnezeu nimeni nu văzut vreodată» (Ioan 1, 18 ; I Ioan 4, 12) și *puterile* (= Sovâjietî) sau •giile (= evspTetai) Șnlpjnerpaf.p, mrrp q?2g?i^jg g^ prin care Dum-ÎU Cel nevăzut se descoperă oamejiilor...asi^rarârora revarsă KaruTsali îrea Sa, spre a dobîndi mântuirea, sfințeniașTTriStTnTîezelrea pîna măsura vîrstei deplinătății lui Hristos», cum spune Sf. Apostol Pavel s. 4, 13).

Aceste *energii* sau *lucrări dumnezeiești* sînt comune celor trei perie ale Sfintei Treimi și, prin lucrarea lor, Dumnezeu se manifestă urne. Ele nu sînt create, nici separate de ființa dumnezeiască, ci sînt aparate de ea, depind de ea și se numesc uneori, de asemenea, Dum-;u sau Dumnezeire.

Ființa cea nevăzută a lui Dumnezeu, în adîncurile ei insondabile, îne în veci inaccesibilă rațiunii umane, iar energiile sau lucrările mezeirii sale, care se revarsă din ființa Sa cea mai presus de fire, *mergii necreate*, sînt accesibile și minții omenești și prin ele omul e să ia cunoștință de Dumnezeu și să ajungă la sfințire și îndum-^ire. Astfel, lumina cea necreată sau imaterială pe care au văzut-o stolii Petru, Iacob și Ioan pe muntele Taborului nu-i Dumnezeu î ființă, ci Dumnezeu după lucrare.

Această doctrină nu este ceva nou în teologia Răsăritului, căci ea ire izvorul în revelația Noului Testament și a Sfinților Părinți greci, energiile cele necreate ale lui Dumnezeu, oamenii ajung, cum spune tul Apostol Petru, «părtași firii celei dumnezeiești» Osia? xoivcovoî oî (II Petru 1, 4), iar Sf. Apostol Pavel spune «că pe cei cunoscuți nai înainte... Dumnezeu i-a hotărît să fie asemenea chipului Fiului > ao(ij.6ptpooî TTj? etxovTjS tou Tlo-S auxou (Rom. 8, 29), «Fiul lui Dumnezeu-jăcut om, spune Sf. Atanasie al Alexandriei (f 373) pentru ca noi

să fim îndumnezeiți» (Cuvînt despre întruparea Logosului, Migne, P. G., XXV, 192 B).

Contra doctrinei isihaste s-a ridicat călugărul Varlaam din Calabria. Deși în tratativele de unire dintre Biserica ortodoxă și Biserica romano-catolică din 1339, duse la Avignon în Franța, în timpul papei Benedict al XII-lea (1334—1342), Varlaam a apărat cu energie doctrina ortodoxă, întorcîndu-se la Constantinopol, în 1340, el a condamnat metoda și doctrina isihastă. Acum el începe să vorbească și să scrie contra monahilor isihăști din Muntele Athos, chiar în mod grosolan, numindu-i în derîdere *privitori în buric*, buricani, sau cu sufletul în buric — o^aXo^o/oi și acuzîndu-i de misticism fals.

Din punct de vedere teologic, el susținea că lumina pe care au văzut-o Apostolii pe muntele Taborului este *creată*, căci dacă ar fi neCreată ar fi identică cu Dumnezeu. Dacă ar fi identică cu Divinitatea, ar fi și ea invizibilă ca Dumnezeu.

El i-a acuzat pe isihăști de *diteism*, pentru faptul că admit în Dumnezeire existența a doi Dumnezei : *esența*, *substanța* sau *ființa divină* = ooota, transcendentală și invizibilă, și *energia* = svepȚeta sau *puterea* = Suvocfuc *divină*, deosebită de cea dintîi, care ar cuprinde și lumina taborică, aceasta fiind *creată*. La aceasta a răspuns Sf. Grigorie Palama, subliniind că lumina de pe muntele Taborului nu-i *Dumnezeu după esență sau ființă*, ci *Dumnezeu după lucrare*, este ceva strîns legat de Dumnezeu, este o curgere a harului dumnezeiesc care iradiază din ființa lui Dumnezeu și se revarsă peste cei credincioși. Harul există din eternitate, ca și ipostasurile sau persoanele treimice, dar nu este creat, ci iradiază în chip personal din Dumnezeu. Datorită harului, omul ajunge la curăție, sfințenie și îndumnezeire.

Sinodu Tjfinut la[^]Cop[^]tant.inopol în 1341fs-a pronunțat pentru isihăști. Variaam, fiind condamnat, plecă în Italia, trecu la Biserica latină și ajunse, în 1342, episcop de Gerace, în sudul Italiei, unde continuă să atace violent nu numai isihasmul, ca metodă și doctrină, ci și Ortodoxia pe care o apărase în 1339 la Avignon, în Franța, în tratativele de unire dintre cele două Biserici.

După 1341, lupta împotriva isihasmului au continuat-o Grigorie Achindin și Nichifor Grigoras (f 1360), un discipol al lui Varlaam.

Isihasmul avea în Bizanț și adyersari politici de temut în persoana împărătesei[^]TTa[^]de[^]Sâvoîli (f (Î3j**b** ^{văduvă} regentă în timpul minoratului împărătuhiJaan al V-lea PăTeologul (1341—1391) și a patriarhului ecumenicișIoan al XIV-lea Kalekas (1334—1347), i/care susțineau pe varlaamiți

în Sinodul întrunit în 1345 la~ Constantinopol, sub președinția patriarhului Ioan al XIV-lea Kalekas, Sf. Grigorie Palama, susținătorul isihasmului, a fost condamnat și anatematizat.

Dar în două sinoade ținute la Constantinopol, unul în 1347 și altul în 1351, s-a aprobat doctrina isihastă, căci din 1347, ajunse pe tronul Bizanțului Ioan al V-lea Paleologul (1347—1355) ca asociat al împăratului Ioan al V-lea Paleologul, susținătorul isihăștilor. 5 — Istoria Bisericească Universală Voi. II

După 1355, el deveni monah, mai întâi în mînăstirea Manganelor Constantinopol, apoi într-una din mînăstirile Muntelui Athos, sub ele de Ioasaf.

În 1347, patriarhul Ioan al XIV-lea Kalekas a fost înlăturat, iar din acest an, care a aprobat isihasmul, sub președinția noului ierarh Isidor de Monembasia (1347—1350), ucenicul Sfintului Grigorie ma a ridicat anatema aruncată asupra Sfintului Grigorie Palama în anul 1341. Totodată, sinodali au ridicat în 1347 pe Sf. Grigorie ma la rangul de mitropolit al Tesalonicului, unde a păstorit pînă la 13 noiembrie 1359. Teoria lui Varlaam de Calabria și a lui Achindin a fost înfierată ca eres varlaamit și achindinist, străină-țaturii ortodoxe, și condamnată.

În Sinodul ținut la 27 mai 1351, în biserica Vlaherne din Constantinopol, în timpul patriarhului ecumenic Kalist I (1350—1353 ; 1355—1359), el însuși isihast, isihasmul a fost proclamat doctrina oficială a Bisericii Ortodoxe și el a pătruns în Răsăritul ortodox pînă la mînăstiri îndepărtate din nordul înghețat al Rusiei.

Miezul doctrinei isihaste care s-a impus în Ortodoxie constă în faptul că *ființa lui Dumnezeu, inaccesibilă omului, și energiile Sale nu sînt separate, deși se deosebesc și formează o unitate, dar la om ajung energiile sau puterile divine, nu ființa Dumnezeirii, Dumnezeu în ființa Sa rămîne inaccesibil oamenilor.*

Poziția lui Varlaam de Calabria este caracteristică Apusului răsăritist care menține distanța dintre divin și uman, în timp ce învățătura Sfintului Grigorie Palama e caracteristică religiozității răsăritene, trăiește pe deplin sentimentul comuniunii celor două lumi. În Apus, teologii latini, în frunte cu Thomas de Aquino (f. 1274), țineau că între ființa lui Dumnezeu și energiile Sale divine, care, după teologii latini, sînt *create*, nu există deosebire reală, ceea ce face accesibilă îndumnezeirea omului, deoarece Dumnezeu rămîne față de om într-o splendidă izolare. Apoi, nu se înțelege cum poate exista un creat în Dumnezeire, care-și are existența în Sine însăși. Opoziția apusenilor față de isihasm a mers pînă la acuzarea Sfintului

Grigorie Palama de erezie, cu toate că teologul Ioan Duns Scot (1308), sub raportul conținutului, are o doctrină mai apropiată de cea a Răsăritului și se bucură la ei de o apreciere apropiată de aceea a lui Thomas de Aquino.

Suștinătorii isihasmului au fost : Sf. Grigorie Palama, arhiepiscopul Tesalonicului, canonizat sînt în 1368, în sinodul prezidat de patriarhul de la Konstantinopol Kokkinos (1353—1354 ; 1364—1376) și de ucenicul său, fiind sărutat în fiecare an în Duminica a doua din Postul Paștelui, Grigorie Palama (f. 1346), Nil Cabasila (f. 1363), arhiepiscopul Tesalonicului din Constantinopol care nu și-a putut ocupa scaunul din cauza tulburărilor interne care trecea Tesalonicul, nepotul său, renumitul teolog Nicolae Cabasila (f. după 1371), arhiepiscopul Simeon al Tesalonicului (f. 1429), mitropolitul Marcu Eugenicu al Efesului (f. 23 ian. 1444) ș.a.

În secolul al XVIII-lea, isihasmul a cunoscut o nouă înflorire în Biserica Ortodoxă, datorită Sfântului Nicodim Aghioritul (1748—1809).

Cei mai mari adversari ai isihasmului au fost : Varlaam de Calabria, Grigorie Achindin, Grigorie și Nichifor Grigoras (1290—1360), monahul atonit Dimitrie Kydones (1324 — f după 1397), canonistul Constantin Armenopoulos (f pe la 1380) ș.a.

BIBLIOGRAFIE

— *Monahismul. Lucrări generale*

E. Timiadis, *Le monachisme orthodoxe*, Paris, 1981.

L. Bouyer, *La spiritualite orthodoxe et la spiritualite protestante et anglicane*, Paris, 1965, în englezește, London, 1969; Paul Evdokimov, *Les âges de la vie spirituelle*, Paris, Lithielleux, 1961 ; P. Coussin, *Precis d'histoire monastique*, Paris, 1956.

Arhim. Efreim Enăescu, *Privire generală asupra monahismului creștin, după dileriți autori*, partea I și a li-a, Râmnicul-Vâlcea, 1933, 1934.

Muntele Athos

Izvoare, D. Năstase, *Les documents roumains des archives du couvent de Simonpetra*, în *Symmeikta*, 5, 1983, p. 373—389.

Florin Marinescu, *Les actes roumains de Simonpetra — Mont Athos*. Catalogue sommaire, Athenes, 1987; Paul Lemenle, *Actes de Lavra*, Paris, 1970; P. Lemerle, A. Guillou, N. Svoronos et Denise Popa-Chrisanthou, *Actes de Lavra*, t. II, De 2204 à 1328, Paris, 1977.

P. Lemerle, *Actes de Koutlumus*, Paris, 1945; J. Bompaire, *Actes de Xeropotamou*, Paris, 1964; N. Oikonomidis, *Actes de Dionysiou*, Paris, 1968; Sp. Iambros, *Catalogue oi the Greek Manuscripts oi Mounf Athos*, t. I—II, London, 1895, 1900; Grigore Nandriș, *Documente slavo-romane din minăstirile Muntelui Athos*, 1352—1658, publicat după fotografiile și notele lui Gabriel Millet, București, 1936 ; Andre Guillou, *Les archives de Saint Jean Prodrome sur le Mont Menecee*, Paris, 1955; *La Vie de Saint Athanase l'Athonite* (Chevetogne, 1963).

Lucrări speciale: R. Janin, *Les Eglises et les monasteres des grands cen-tres byzantins (Bithynie, Helespont, Latros, Galesios, Trebizonde, Athenes, Thessalo-nique)*. Paris, XVI, 492 p.; Evdokimos de Xeropotamu, *Mănăstirea Xeropotamu din Muntele Athos*, în limba greacă, ed. 2-a, Salonic, 1971.

J. P. Mamalakis, *T6 "A-(iov 'Opoi ('A6cos)Sia niaoo .xuW aicovtoM*, Tesaloaic, 1971 ; P. Huber, *Athos, Zttrich*, 1969; *Lucrare colectivă : Le Millenaire du Mont Athos*, 963—1963, *Etudes et Melanges*, 2 voi. Venzia—Chevetogne, 1964.

N. M. Panagiotakis, *Athos*, în *Opjrcx.euTi-x.Tj %a\ 'H6fx.Tj*, t. I, Atena, 1962, p. 849—889; E. Amand de Mendieta, *La presqu'île des Caloyers: Le Mont Athos*, Bruge, 1955; Ch. Diehl, *La societe byzantine à l'epoque des Comnenes. Pentru ajutoarele țarilor române la Muntele Athos* : P. Șt. Năsturel, *Le Mont Afhos ei les Roumains*, Instituto Pontificio Orientale, Roma, 1980; Idem, *Apercu critique des rapports de la Valachie et le Mont Athos des origines au debut du XVf-e siecJe*, în *Revue des Etudes Sud-Est Europeennes*, II (1964), no. 1—2, p. 93—126; Idem, *Legăturile țarilor române cu Muntele Athos pjd la mijlocul veacului al XV-lea*, în «*Mitropolia Olteniei*», X (1958), no. 11—12, p. 735—758; Pr. Gh. I. Moisescu, *Contribuția românească pentru susținerea Muntelui Athos în decursul veacurilor*, în «*Ortodoxia*», V (1953), nr. 2, p. 238—278 ; Damian P. Bogdan, *Despre daniile românești la Athos*, în «*Arhiva Românească*», VI (1941), p. 263—309; extras, București, 1941 ; Teodor Bodogae, *Ajutoarele românești la minăstirile din Slintul Munte Athos*, Sibiu, 1940, 314—354 p., cu gobată bibliografie ; Emil Turdeanu, *Legăturile românești cu minăstirile Hilandar și Sfintul Pavel de la Muntele Athos*, în «*Cercetări Liter. are*», IV București, 1940, p. 60—113 și extras; Gh. Cioran, *Legăturile țarilor române ci Athosul și îndeosebi cu minăstirile Cutlumuș, Lavra, Dohiaru și Simțul Pantelimor sau Rusicon*, în grecește, Atena, 1938.

Marcu Beza, *Urme românești în Răsăritul Ortodox*, ed. 2-a, București, 1937 211 p.; N. Iorga, *Munte/e Afhos în legătură cu țările noastre*, în «*Analele Aca*

>i Române», Mem. Sect. Ist. II, t. XXXVI (1913—1914), nr. 14, p. 447—517 și 5 București, 1914; Idem, *Bizanț după Bizanț*, trad. de Liliana Pippidi, ed. 1-a, ești, 1935; ed. 2-a București, 1971; Marin Popescu-Spîneni, *procesul minăstii-închinate*. *Contribuții la istoria socială și românească*, București, 1936; Comaneseu, *Istoricul mănăstirilor închinat și secularizarea averilor*, București, 1932. *ihismul la bulgari și sirbi*:

I Tarnanidis 'Iaxopîa țij? SepîtTtîj? 'Exx^aiac Tesalonic, 1982, p. 61—682. Recen-de Pr. prof. I. Rămureanu, în «Biserica Ortodoxă Română», CI (1983), nr. 5—6, j 452.

L Mavromatis, *La fondation de l'empire serbe. Le raj Milutin*, Thessalonique, Di. Sclijepcević, *Istorija srpske pravoslavne crkve f— Istorija Bisericii Orto-Sîrbe*, t. I II, Monaco, 1962, 1966. Tradusă în limba greacă de I. Tarnanidis, ia TTJE '2ep6iy.-îjs"Op8o56Eov '2xxXi)aiâ», Tesalonic, 1969.

D. Kasici, *Srpska cirkva pod Turcica* (= *Biserica sîrbă în epoca turcă*), Beo-1969; R. Veselinović, *Istorija srpske pravoslavne crkve sa narodnom isto- (= Istorija Bisericii Ortodoxe Sîrbe împreună cu istoria națională)*, Beograd. Ladislav Hadrovics, *Le peuple serbe et son Eglise sous la domination turcque*, 1947; J. Musset, *La Serbie et son Eglise*, Paris, 1938; D. Bogdanović, Djurici, D. Medanović, *Hilandar*, Beograd, 1978.

Sreten Petković, *Le Patriarcat de Pec*, Beograd, 1982; St. Dimitrijević, *Istoria > patrijarșije* (■= *Istoria patriarhiei de Peci*), Beograd, 1924. *Pentru Sîntul Sava Iustin Popovici*, ptoC xal TtoXixeiâ tcoy äyiaV Ttaxspajv Tj^COV Yâ66a xa'i Sunecov (— *Viața liul Sîinților Părinților noștri Sava și Simeon*), Atena, 1975; D. Kasici, *Sveii* (Sîntul Sava), Beograd, 1969.

Fără autor: *Sveti Sava* (1275—1975), Beograd, 1977.

Monahismul la români.

L uc r ă r i g e n e r a l e : Pr. Prof. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Im*, t. I, București, 1980, p. 284—317; 408—412; 600—603; Pr. Gh. Moisescu, t. Lupșa și Alex. Filipașcu, *Istoria Bisericii Române*, t. I (—1632), București, p. 200—215 ; 268—287 ; Teodor M. Popescu, Pr. T. Bodogae, prof. Gh. Stănescu, a *bisericească universală*, t. II, București, 1956.

Euseviu Popovici, *Istoria bisericească universală*, Trad. de Atanasie Mironescu, ed. 2-a, București, 1927, p. 85—89 și 173—175; N. Iorga, *Istoria Bisericii româ-și a vieții religioase a românilor*, t. I—II, București, 1929, 1932. S t u d i i s p e c i a l e : Arhim. Veniamin Micle, *Despre monahismul ortodox n anterior secolului al XIV-lea*, în «Glasul Bisericii», XXXVII (București, 1978), —4, p. 300—317; Tit Simedrea, *Viața minăstirească în Țara Românească înainte ml 1370*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXX (1962), nr. 7—8, p. 673—687;

C. Giurescu, *intemeierea mitropoliei Ungrovlahiei*, în «Biserica Ortodoxă Ro-», LXXVII (1959), nr. 7—9, p. 673—697; N. Dobrescu, *intemeierea mitropoliilor celor dinții minăstiri din țară*, București, 1906 ; *Sfinți români și apărători ai Le-rămoșești*. Lucrare colectivă sub conducerea I. P. S. Mitropolit Nestor Vornial Olteniei, București, 1987. *Pentru*

Sîntul Nicodim de la Tismana.

Pr. prof. Nic. Șerbănescu și Prof. N. Stoicescu, *Mircea cel Mare (1386—1418). 'e ani de la urcarea lui pe tronul Țării Românești*, București, 1987, p. 144—174 ; S. Mitropolit Nestor, *Cuviosul Nicodim de la Tismana ctitor de sîinte locașuri*, Mitropolia Olteniei», XXVIII (1976), nr. 11—12, p. 923—931. Vezi aci și alte de diferiți autori: Monahia Patricia Codau, *Cuviosul Nicodim cel Slințit de smana*, în «Biserica Ortodoxă Română», XCIII (1975), nr. 1—2, p. 194—207 ; r Brătulescu, *Sîntul Nicodim*, în «Mitropolia Olteniei», XXII (1970), nr. 5—6, 7- -598; E. Lăzărescu, *Nicodim de la Tismana și rolul său în cultura veche nească*, I (pînă la 1385), în «Romanoslavica», Istorie, XI (București, 1965), •7—284; *Pentru corespondența dintre Si. Nicodim și Si. Eitimie de Tîrnovo*. Lăudat, *Eitimie de Tîrnovo și literatura slavo-română*, în «Mitropolia Moldovei icevei», XXIII (1973), nr. 7—9, p. 421—434; Ierod. Epifanie Norocel, *Sîntul ie, ultimul patriarh de Tîrnovo și legăturile lui cu Biserica românească*, în nea Ortodoxă Română», LXXXIV (1966), nr. 5—6, p. 552—573; Emile Turdeanu,

Les premiers écrivains religieux en Valachie : l' hegoumene Nicodeme de Tismcina et le moine Philothee, în «Revue des Études Roumaines», II, Paris, 1954, p. 114—144; Idem, *La littérature bulgare au XIV-e siècle et sa diiusion dans les pays roumains*, Paris, 1947; Idem, *Opera patriarhului Eitimie al Tîrnovei (3375—1395)*, în *literatură slavo-română*, București, 1964. G. Mihăilă, *Cultură și literatură română veche în context european*, București, 1979.

Pentru *Filotei monahul de la Cozia*

Tit Simedrea, *Les «Pripela» du moine Philothee. Etude — texte traduction*, în «Romanoslavica», XII, București, 1970, p. 183—225 ; Idem, *Pripealele monahului pilotei de la Cozia. Data, locul, limba în care s-au alcătuit...*, în «Mitropolia Olteniei» VII (1955), nr. 10—12, p. 526—541. Vezi și «Mitropolia Olteniei», VI (1954), nr. 4—6 p 177—190, sub numele S. Teodor; Idem, *Filotei monahul de la Cozia, innogral român*, în «Mitropolia Olteniei», VI (1954), nr. 1—3, p. 20—35.

Pentru *mănăstirile Dealu și Curtea de Argeș*

Pr. proI. I. Rămureanu, *Patru sute cincizeci de ani de la întemeierea Mănăstiri Curtea de Argeș*, în «Glasul Bisericii», XXVI (1967), nr. 7—8, p. 718—746.

Pr. Nic. Șerbănescu, *Istoria bisericii Mănăstirii Curtea de Argeș*, în «Biserici Ortodoxă Română», LXXXV (1967), nr. 7—8, p. 730—754.

Idem, *Mănăstirea Dealului*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXII (1954) nr. 7—3, p. 283—305.

Monahismul în Moldova

N. Grigoraș, I. Căproșu, *Biserici și mănăstiri vechi din Moldova*, București¹ 1968; N. Grigoraș, *Primele mănăstiri și biserici moldovenești*, în «Cercetări istorice», XX (serie nouă III), Iași, 1947, p. 114—130; Șt. Balș-Corina Nicolescu, *Mănăstirea Neamț*, București, 1958.

Corina Nicolescu, *Mănăstirea Moldovifa*, București, 1958.

I. Iufu, *Mănăstirea MoJdovifa centru cultural important în perioada cu/tur române în limba slavonă*, în «Mitropolia Moldovei și Sucevei», XXXIX (1963), nr. 7-p. 428—455.

Șt. Balș, *Mănăstirea Humor*, București, 1965.

Pentru organizarea mănăstirilor românești vezi :

Pr. Vasile Muntean, *Organizarea mănăstirilor românești în comparație cu cele bizantine (pînă la 1600)*, București, 1984; Alte lucrări se pot cunoaște la Nic. Stoescu, *Bibliografia localităților și monumentelor feudale din România*; I. *Țai Românească*, 2 voi. Craiova, 1970, 800 p. ; II. *Moldova*, Craiova, 1971, 426 p. Idem, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, București, 1974, 984 p.

Monahismul în Transilvania Ștefan Meteș, *Istoria Bisericii și a vieții religioase a românilor din Transilvan și Ungaria*, Sibiu, 1935.

Idem, *Mănăstirile românești din Transilvania*, Sibiu, 1936.

Monahismul la ruși

H.-D. Dopmann, *Die Russische orthodoxe Kirche in Geschichte und Gegenwart* 2-e Aufl., Berlin 1981 ; M. Laran et J. Saussay, *La Russie ancienne*, Paris, 1975.

B. Pheidias, *Istoria Bisericii Ruse*, în limba greacă, Atena, 1967.

N. Zernov, *The Russians and their Church*, London, 1964.

A. M. Amann, *Ostslavische Kirchengeschichte*, Wien, 1950.

Idem, *Sforia della Chiesa Russa e dei paesi limitrofi*, Utet, Torino, 1948.

Bibliografie pentru isihasm.

lucrări generale

Hans-Georg Beck, *Geschichte der orthodoxen Kirche im byzantinischen Reich* Gottingen, 1980; Idem, *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich* Munchen, 1959 ; Paul Lemerle, *Le monde de Byzance. Histoire et institutions*, Lonăc 1978; G. Podskalsky, *Theologie und Philosophie in Byzance*, Munchen, 1.977; J. Soillard, *Etude sur la vie religieuse à Byzance*, Paris, 1975 și 1981.

ver J. Leclercq, Fr. Vând brouche, *Histoire de la spiritualité chrétienne. drit'ualite au Moyen Age*, Paris, 1961 ; J. Meyendorff, *Initiation à la theo-antine*, Paris, 1975. n *Byzantinische Theologie*, New-York, 1974; A. P. Kashdan, *Byzanz unei*

Itur, Berlin, 1971.

N Haussig, *Kulturgeschichte von Byzanz*, Stuttgart, 1959.

re von Ivanka, *Byzantinische Geschichtsschreiber*, Graz—Wien—Koln, 1954 ; s Ia *philosophie byzantine*, Paris, 1949.

Balanos, Oi 8uřavxivol aoffpa<peii (*Scriitori bziantini*), Atena, 1954; Louis *Le monde byzantin*, t. I, Paris, 1948.

Montelatici, *Storia della letteratura byzantina*, Milano, 1946.

Krumbacher, *Geschichte der byzantinischen Literatur. Von Justinian bis e des Ostromischen Reiches (527—1453)*, 2-e Aufl., Miinchen, 1897.

limba română

Șerban-Tanașoca, *Literatura Bizanțului*, București, 1971.

idii speciale:

Meyendorff, *initiation à la theologie byzantine. L'histoire et doctrine*. Trad. [ais par Anne Sanglade avec la collaboration de C. Andronikof, Paris, 1975 ; Byzantine *theologie*, New York, 1974 j Idem, *Byzantin Hesychasme, l, theological and social problem*, London, 1974; Idem, *L'origine de la rse palamite*, în «Theologia», 25 (Atena, 1954), p. 602—630; Idem, Ies 'e ia *controverse hesychaste*, în «Byzantion», 23 (1953), p. 87—120; Hr. Yan->e *l'absence et de l'inconnaissance de Dieu*, Paris, 1971 ; V. Lossky, *Essai heologie mystique de l'Eglise orientale*, Paris, 1944, chap. Les tenebres dik.. Stolz, *Theologie de la mystique*, Chevetogne, 1939 ; J. Hausherr, *Hesychasme* • Rome, 1966 ; R. Guiland, *Essai sur Nicephore Gregoras*, Paris, 1926.

limba română

prof. D. Stăniloae, *Istoria isihasmului în Ortodoxia română*, în lucrarea «HJo-. VIII, București, 1979 ; Idem, *Natură și har în teologia bizantină*, în «Orto-XXVI (1974), nr. 3, p. 392—439; Idem, *Viafa și învățătura Sîntului Grigorie Sibiu*, 1938.

prof. Milan Šesan, *Despre teologia post patristică*, în «Mitropolia Ardea-i (1966), nr. 4—6, p. 279—299.

Dima, *Contribuția românească la cunoștința isihasmului (sec. al XIV-lea), iiii teologice», XVII (1965), nr. 9—10, p. 571—580; Post-Byzantine ecclesiastical 'ities. Studies of St. Nikodemos the Hagiorite ș.a... Brookline (Mass.), 1978. P. Panaitescu, *Manuscrisele slavone din Biblioteca Academiei Române*, Bucu-59.*

Biserica Apuseană în secolele XI—XIII.

Creșterea și declinul puterii papale.

Cearta pentru investitură *

tr-o lume dezbinată în clase sociale și avidă de acaparare — după ra concepția feudală — papalitatea a ajuns să-și făurească un mijloace adecvate spre a se ridica deasupra tuturor — indivizi misme statale — pe care se simțea chemată să le conducă spre re. Ceea ce e mai semnificativ este faptul că această teocrație sală nu se exercita numai asupra statelor ca un «super-principat toate împărățiile lumii», cum zicea papa Grigorie al VH-lea Hilid (1073—1085), ci și peste organismele sinodale ale Bisericii ce-3. In cele 27 propoziții Tapidare numite «Dictatus Papae», în care

Capitol redactat de Pr. prof. T. Bodogae.

și-a precizat crezul acest fanatic «ecclesiasticae libertatis propugnator», se spune printre altele că «Biserica romano-catolică a fost întemeiată numai de Dumnezeu», că singur pontificele roman poate fi socotit ecumenic, că singur el are puterea de a depune, respectiv de a reconcilia pe episcopi, că numai el e «papă» în lume și picioarele lui trebuie să le sărute toți principii, că numai el are dreptul de a depune pe împărați, că nici un Sinod ecumenic nu poate fi convocat fără aprobarea lui, că pe el nu-l poate judeca nimeni, pentru că Biserica Romei n-a greșit și nici nu va greși vreodată.

Niciodată pînă atunci nu s-au mai formulat astfel de pretenții, care au schimbat pînă și concepția despre rolul Bisericii în lume și despre mijloacele ei de acțiune. Se resimt în aceste fraze, care, deși redactate de cardinalul Deusdedit (•{• 1099), totuși reprezintă părerile papei Grigorie al VII-lea, nu numai ecouri din falsele decretalii pseudo-isidorice de pe vremea papei Nicolae I (858—867), ci și tonul și duritatea luptelor pentru putere și pentru acaparare, așa cum se întîlnesc în societatea feudală a timpului. Într-o scrisoare din 1081 către arhiepiscopul Herman de Metz papa spunea că vrea condamnarea tiraniei regilor răi, care nu urmăresc interese superioare, ci pe ale lor proprii, oprîmînd pe mulți în loc să-i promoveze spre dreptate. Aceasta este adevărat pînă la un loc. Anarhia feudală era exasperantă, crimele, imoralitatea și exploatarea aproapelui au întunecat multe din paginile istoriei medievale, iar Biserica Apuseană a desfășurat acțiuni laudabile pentru îmbunătățirea moravurilor, pentru ajutorarea celor nevoiași, pentru luminarea prin carte a conștiințelor. Totuși, năzuințele universaliste ale papilor au creat conflicte adînci și au avut urmări, din care unele se resimt și azi.

încă la scurtă vreme după moartea lui Grigorie al VII-lea (1085), s-au auzit critici de felul celor formulate de marele teolog și predicator Bernard de Clairvaux (f 1153) : «*praesis ut prosis, non ut imperes* (ești pus în frunte ca să slujești, nu ca să comanzi), dacă ești prooroc și-ar trebui să sapă ca să plivești buruienile păcatelor, iar nu sceptru ca să domini. Despre Petru nu se știa să fi fost împodobit în pietre scumpe sau să fi umblat în haine de mătase pe cal alb de paradă însoțit de cavaleri... Însă, în astfel de podoabe, Sfinte Părinte, ești urmașul lui Constantin (306—337), iar nu al lui Petru. Tu nu trebuie să fii stăpîn peste episcopi, ci trebuie să fii unul din ei». De aceea e cazul să spunem că dacă, la început, papalitatea s-a ținut pe o linie de principialitate cît de cît morală, după 1200 ea s-a transformat mai mult într-o putere temporală, care va aduce după sine declin și schismă.

Un prim început de ridicare a prestigiului papalității îl formează decretul din 1059 de pe vremea papei Nicolae al II-lea (1048—1054), cînd se hotărăște ca pe viitor papa să fie ales numai de colegiul cardinalilor (7 episcopi, 27 preoți și 18 diaconi ; mai tîrziu numărul lor se va ridica la 70), împotriva «privilegiului» din anul 963, care prevedea că papa nu putea fi ales decît în prezența împăratului german.- Decretul prevedea ca, în Roma sau în alt oraș, cardinalii episcopi să se sfătuiască asupra celui mai potrivit dintre candidați, după aceea să comunice și cardinalilor-preoți hotărîrea lor, cerîndu-le consimțămîntul, iar în al treilea rînd să facă cunoscut faptul și celorlalți cardinali. Aceștia îl vor

ama pe cel ales, care trebuia să fie numai din Roma sau din g'ur. Ho-
 ărea lor se comunica apoi împăratului, căruia i s-a rezervat numai
 >ptul de confirmare. Această schimbare a trezit o mare tulburare în
 rmania, a cărei politică se axase totdeauna pe linia lui Carol cel Mare
 8—814), care stăpînise, pe lângă Franța și Germania, aproape între-
 talie. De aceea, în perioada aceasta vom întîlni multe cazuri cînd
 • fi aleși doi sau chiar trei papi, fiecare avîndu-și curte și aderenți
 >prii și creînd astfel tot felul de frămîntări în Biserică.

între cei care au regizat aceste schimbări sub cei trei papi înaintea
 a fost cardinalul Hildebrand, ca papă Grigorie al VII-lea (1073—
 S5), un fiu de țaran din Toscana, crescut în disciplina aspră a școlii

Cluny. El a fost ultimul papă confirmat de împărat, căruia îi scria
 ar fi mai bucuros să nu fie întărit de el, pentru că se teme că din
 iza acestor confirmări au ieșit multe abuzuri.

■ Îndeosebi trei au fost acțiunile care au marcat punerea în aplicare
 ilanului papei Grigorie al VII-lea : 1. *introducerea celibatului clerical*;
interzicerea simoniei și 3. *combaterea investiturii laice*. După credin-
 papei Grigorie al VII-lea, buna rînduială în lume va putea fi asigu-
 ă numai atunci cînd popoare și indivizi se vor pleca în fața Bisericii
 nano-catolice. Unul din mijloacele care pot asigura acest lucru, spu-
 i papa, este eliberarea clerului inferior de grijile pămîntești și de
 ui legăturilor lumești, prin stricta aplicare a celibatului, și elibera-
 clerului superior de influența mirenilor. E drept că în Anglia, Ger-
 nia, Ungaria și alte țări vor trece încă 2—3 veacuri pînă cînd se va
 eraliza obligativitatea celibatului. Lupta contra simoniei n-a fost
 i ea ușoară, chiar dacă s-au luat unele măsuri, în schimb, faptul că
 irhia și mînăstirile puteau să aibă domenii întinse și blazon nobi-
 și princiar a împiedicat purificarea atmosferei creștine a vremii.
 "ă și cu urîte aspecte a fost însă cearta pentru investitură. Sinodul
 ian din 1073 a decretat ca toți preoții, care vor accepta o demnitate
 aricească din partea unui mirean sau vor consimți să fie investiți de
 laic, să fie imediat depuși, iar mireanul să fie excomunicat.

Papa Grigorie al VII-lea propovăduia pe toate căile că Biserica ro-10-
 catolică este «mama Bisericilor și a națiunilor», veghind la mîn-
 eaturor, căci ea e «slujitoarea dreptății, apărătoarea săracilor,
 stolul păcii» ; de aceea recomanda statelor să se pună sub protecția
 unului roman. Suveranii statelor mai mari n-au fost mulțumiți de
 îrrea lui Grigorie al VII-lea, dar, de pildă, regele Filip I al Franței
 '0—1108) din prudență și din calcul politic a acceptat. Și alții i-au
 lat exemplul. Așa au ajuns vasale papei Principatul normand din
 a de sud, Spania, Sardinia, Anglia, Ungaria, Polonia, țările scandi-
 5, Croația și Dalmația, regatul lituan, fără să le ceară în calitate de
 Tan altceva decît un cens obișnuit sau un «dinar al Sfintului Petru»
 iră să se amestece prea mult în viața internă a lor, ci lăsîndu-le li-
 ate de mișcare pe linie feudală. Uneori papa a reușit să facă pace
 s state, cum a fost cazul între Suedia și Danemarca. Cu unii regi
 i a avut chiar relații amicale. Singurul cu care a avut conflict, și încă

greu, a fost împăratul Germaniei Henric al IV-lea (1056—1106), un ierarh de 25 de ani, nestatornic și ușuratic.

În iunie 1075, la o adunare a nobilimii saxone, Henric al IV-lea a cerut să-și impună părerea și a deschis lupta contra papei, făcând în același timp și numirea unui titular pentru postul de arhiepiscop al Milanului. În 24 ianuarie 1076, la Worms, într-un sinod al episcopatului german, împăratul a reușit să obțină din partea a 26 de episcopi germani depunerea papei, pe care-l califica astfel «Hildebrand tiranul și fals monah». Un alt sinod din Italia aproba și el cele hotărâte la Worms cerându-i papei «să coboare de pe scaun». În Postul Paștilor anului 1076 papa a răspuns, sub forma unei rugăciuni adresată Sfântului Petru, și l-a excomunicat pe Henric, dezlegând pe toți creștinii de jurământul de supunere ce i l-au făcut, pe episcopii ce au ținut cu el îi declară suspendați din serviciu, iar pe împărat îl invită să dea seama de cele făcute. Prietenii germani adunați la Tribur, în octombrie 1076, s-au declarat împotriva lui Henric, hotărând că, dacă până într-un an de zile nu rezolvă conflictul în dieta ce se va ține la Augsburg, la care va fi de față și papa, atunci Germania își va alege alt suveran. Moartea subită a cîntărilor de din prietenii împăratului a fost socotită de popor ca o pedeapsă a lui Dumnezeu. Părăsit de toți, împăratul Henric al IV-lea a plecat plin de iarnă, la 25 ianuarie 1077, peste munți să ceară iertare papei, ca se afla atunci în castelul din Canossa al contesei Matilda de Toscana, sprijinitoare a papalității. Papa l-a ținut afară în frig trei zile descult cu capul gol, în haine de păr ca penitenții, după care l-a primit și i-a ridicat excomunicarea. Dar partizanii germani ai reformelor papale aleseseră la 15 martie 1077 un alt suveran, pe Rudolf de Suabia, încoronându-l la Mainz. Un timp papa a rămas neutru, apoi a luat partea lui Rudolf. A proorocit că în anul 1080, la ziua Sfinților Petru și Pavel va muri un rege fals. Tot atunci a mai afurisit încă o dată pe Henric. Germanii s-au răzgîndit și, într-o a treia luptă, l-au ajutat pe Henric, în timp ce războiul lui ajunsese să-și piardă mîna dreaptă și apoi viața. Răzbunarea lui Henric al IV-lea a fost cruntă. În locul papei Grigorie al VII-lea a pus : fie ales un antipapă, Clement al III-lea (1080—1110). Treisprezece cardinali au trecut de partea lui. Trei ani a ținut Henric al IV-lea asedia Roma, care pînă la urmă și-a deschis porțile. Papa se refugiase într-un castel în afara cetății. Împăratul Henric al IV-lea a fost încoronat de nouă papă. Roma a fost crunt jefuită de normanzii lui Robert Guiscard cîntărilor Sicilia (1015—1083), veniți pentru despresurarea orașului ; luat prizonier, papa Grigorie al VII-lea și-a sfîrșit zilele în exil pe teritoriul normand, la Salerno, la 1 mai 1083, spunînd : «*Delexi iustitiam et odi iniquitatem, propterea morior in exilio*» = Am iubit dreptatea și am urât nedreptatea ; pentru aceea mor în exil.

Lupta pentru investitură a continuat ; ba, pe lîngă aspectul politic s-a mai adăugat și unul publicistic. Dezvoltarea orașelor și contactul cu Orientul lărgesc orizontul acestor confruntări. Pînă la o vreme, mai apăreau și de o parte și de alta oameni care recunoșteau că o atitudine mai moderată și mai puțin principială este poate singurul profit și pe urmașii și pentru alții.

•ban al II-lea (1088—1098), organizatorul primei cruciade, și-a amă că prin clemență se poate face mai mult ca prin putere, aii «colaboraționiști», adică cei ce susținuseră punctul de vedere al nu trebuie socotiți eretici, ci doar schismatici, afirma suvepontif. Cei care doreau să-și păstreze demnitățile trebuiau să-l iscă pe Clement al III-lea. Așa a cîștigat rînd pe rînd papa Urban alcitrantî.

îpăratul Henric al V-lea (1106—1125) a urmat aceeași politică igentă ca și tatăl său, lăsînd ca toate scaunele episcopale germa[ie ocupate de «oamenii lui». La 1111 a trecut Alpii silînd pe ³ascal al II-lea (1099—1118) să-l încoroneze. în convenția de la papa Pascal al II-lea a declarat că Biserica renunță la toate bufeudale primite de la Imperiu dacă și împăratul renunță la investepiscopilor și abaților. La auzul acestor vești prelații germani au at, cerînd anularea hotărîrii. Pascal al II-lea a trebuit să cedeze, sărutul, văzînd că nu-l încoronează, l-a aruncat în temniță. După ni papa a recunoscut dreptul de investitură al monarhului, în i și împăratul a declarat că acceptă ca alegerea episcopilor să fie fără simonie.

1122 prin așa numita «tranzacție calixtină», semnată în *concorie la Worms* de împăratul Henric al V-lea și de papa Calixt al (1119—1124), se rezolvă controversa, în sensul că împăratul re pentru totdeauna la *investitura cu cîrjă și inel*, lăsînd libertate ii să-și aleagă personalul superior și restituînd toate bunurile romane. În schimb papa își ia angajamentul ca toate alegerile i să se facă în prezența împăratului de către demnitari biseri:iber și fără simonie. Noul ales primea de la Biserică semnele și puterii bisericești : *cîrja și inelul*, iar de la împărat : *sceptrul*, jl înzestrării cu *feudă seniorială*. Drept mulțumire, papa a con:el de «al IX-lea Sinod ecumenic», în martie 1123 la Roma, pen:ace cunoscută împăcarea.

:pii ajunseseră conducători și judecători fără apel. Pe lîngă săruoiciorului, li se mai făcea și așa numitul «officium stratonis», erviciul de valet, ținîndu-li-se scara șeii cînd încălecau pe cal. Din al XII-lea aparatul administrativ al papei a primit numele de Romană». Afacerile mai importante se rezolvau în Consistoriu, e alegeau, începînd cu papa Grigorie al VII-lea, și legații papali îgati a latere», însărcinații cu afaceri ai papalității. În semn de izare mai mare, orice arhiepiscop trebuia să ceară personal «palde la papa, depunînd jurămint de obediență. Tot de la papa Gri:il VII-lea s-a introdus și apelul pentru «causae majores», motiv care s-au înregistrat destule abuzuri, cum observă și Bernard de iux (f 1153).

^niturile Curiei constau dintr-un census (bir) anual, din taxele «pallium», din vizitații, la care dacă mai adăugăm sistemele de ită, de expectative sau de rezervații pentru anumite însărcinări 5Ști, toate rămase la latitudinea papei, atunci ne explicăm de ce urnirile provinciilor, se țineau lanț. Tiara papală avusese înainte

de sec. al XI-lea diademă cu o singură coroană de pietre prețioase cu flori, în sec. al XII-lea s-a adăugat a doua coroană, în sec. al XIII-lea a treia, simbolul aceluiași *triregnum* care întrunea puterea cerului, a pământului și a celor de dedesubt.

În Friederich I Barbarossa (1152—1190), resturatorul strălucit al puterii imperiale, monarh străbătut de conștiința măreției și neatîrnării înaltei sale poziții, a găsit papalitatea un rival care n-a vrut să se plece. După înscăunare el a comunicat că a ajuns la tron «din voința lui Dumnezeu», iar prin faptul că a numit la Magdeburg ca episcop pe un prieten al său (împotriva hotărîrilor de la Worms), dădea papei să înțeleagă că s-a terminat cu supunerea în fața tronului papal. Deși în formă se silea să respecte tranzacția calixtină, totuși inițiativa numirilor de episcopi o lua el. Spre deosebire de vremea papei Grigorie al VII-lea, când se observa teoria contractuală a regalității, potrivit căreia orice suveran se obliga în fața supușilor să aplice dreptatea, Friederich I Barbarossa și cercul din jurul lui afixau principiul că ceea ce place principelui este legea supremă în stat. De aceea el a anulat toate concesiile făcute Curiei de către antecesorii săi. Papa Adrian al IV-lea (1154—1159), avînd nevoie de ajutorul împăratului, atît ca să-l apere de normanzi, cît și ca să liniștească mișcarea revoluționară din Roma, desfășurată de Arnold de Brescia (1100—1155), în Lombardia, l-a încoronat pe Friederich I Barbarossa în 1155. Împăratul nu a putut satisface toate angajamentele luate, iar papa s-a aliat cu cetățile italiene și cu lombarzii. Pînă la urmă, după războaie purtate fără succes, împăratul a fost nevoit să facă serviciul de valet atît lui Adrian al IV-lea (1154—1159), în 1155, cît și lui Alexandru al III-lea (1159—1181) în 1177. Idealul aceluiași «*imperium mundi*», în genul lui Carol cel Mare (768—814), n-a putut fi realizat niciodată de el, deși era un spirit generos. La 1190, împăratul Friederich I Barbarossa muri, înecîndu-se în râul Selef (Kabykadnus), în Cilicia, în timpul cruciadei a III-a.

^ ^ ^ Culmea puterii papale e legată de păstoria papei ("Inocențiu al III-lea 1198—1216), care avea credința că e «mai mic decît Dumnezeu! dar mai mare decît omul» și că «prin el vorbește și acționează Dumnezeu». Papei, zicea el, i s-au dat ambele săbii (Luca, 22, 38), atît a împărăției spirituale, cît și a celei lumești. De aceea, precum primește luna lumina de la soare, tot așa trebuie să-și primească și împărății și regii pământului puterea de la papă, pentru că trebuie să ascultăm mai mult de Dumnezeu decît de oameni. Cînd slujește, papa stă în picioare, pe cînd împăratul îngenunche. Idealul lui se cuprinde în cuvintele «*dominium orbis christiani*», «*dominium mundi*», avînd el singur «*plenitudo potestatis*» = «*deplinătatea puterii*».

«Eu am primit — spunea Inocențiu —■ de la Roma mitra : semn al funcției mele religioase, precum și tiara : care-mi conferă puterea pămîntească». În timpul lui aproape toate țările Europei ajunseseră sub ascultarea lui. În 1205, regele Angliei, Ioan fără Țară (1199—1216), om capricios și lacom, ajunsese să impună la dări grele poporul, provocînd mari nemulțumiri. Inocențiu a intervenit. Supărat că regele nu l-a ascultat atunci cînd a vrut să numească un arhiepiscop la Canterbury

---

3a a aruncat asupra regelui anatema și interdictul, spre a-l detrona, acest sens a dezlegat pe supuși de jurământul de fidelitate față de el și a însărcinat pe regele francez Filip August (1180—1223) să ocupe Anglia, spre a sili pe Ioan fără Țară să predea tronul fratelui său mare, Arthur. Laș cum era, regele a cedat, încă în anul 1213, și el și țara lui au devenit vasali ai papei, plătind tribut. Victoria papei este și mai evidentă din clipa în care a ajuns educator și protector al arhiepiscopului Friederich al II-lea (1215—1250), nepotul lui Friederich I Barbarossa.

După moartea papei Inocențiu, Friederich al II-lea a început și el o politică înverșunată împotriva papilor Grigorie al IX-lea (1227—1241) și Inocențiu al IV-lea (1243—1254). Ambii l-au excomunicat în mai multe rânduri, înfierându-l ca eretic, pervers și fur al celor sfinte, ajungând până acolo că s-a predicat și cruciada împotriva lui, pentru că nu reușea să realizeze planurile lui imperialiste în legătură cu Italia și pentru că nu lăsa să se expulzeze clericii contrari înțelegerilor anterioare. După moartea lui Friederich al II-lea (1250), papa a confiscat toate posesiunile imperiale în Franța și se părea că, după stingerea casei de Habsburg (1254) și după urcarea pe tron a lui Rudolf de Habsburg (1273—1291), planurile papilor pentru realizarea monarhiei universale mai întâmpină nici o rezistență. În realitate, spiritele se schimbaseră în Europa; lumea se săturase de amestecurile papilor în problemele politice, în vreme ce luxul ierarhilor devenise îngrijorător, fiscalitatea apăsătoare, iar nepotismul de nesuferit. Papa Urban al IV-lea (1261—1264) numea într-un singur an 6 cardinali francezi. Spiritul de partid începea să se facă simțit tot mai mult, asaltând tot mai impetuos «papalitatea». Francezii au ajuns să se ia la întrecere cu aristocrația franceză (A. Fliche).

Declinul papalității a început cu papa Bonifaciu al VIII-lea (1294—1303).

Când papii credeau mai mult în reușita lor, Franța le-a dejucat toate planurile. Bucuroși că au scăpat de «protecția» împăraților germani, îi încredințară Sicilia lui Carol de Anjou (1226—1285), fratele regelui francez Ludovic al IX-lea cel Sfânt (1226—1270), care jucase mult timp și un rol de arbitru în conflictele europene ale vremii. Carol de Anjou nu-i semăna însă deloc fratelui său. El ori pune la dispoziție scaunul papal, ori îl lăsa vacant cu anii. Văzând că s-a înșelat, papa, împreună cu împăratul bizantin Mihail al VIII-lea Paleologul (1221—1282), a încurajat pe ascuns revolta sicilienilor —■ numită «vesele siciliene» din 31 martie, în luna Paștilor 1282 — împotriva regilor din Palermo și Sicilia. Dar nici noii patroni, regii spanioli din familia de Aragon, nu s-au arătat mai buni decât francezii, datorită faptului că regatul Neapolului rămăsese tot la francezi, iar aceștia își aveau interesele lor de independență politică fără să se arate preași papei. Regii dinaintea de Ludovic al IX-lea cel Sfânt, precum și papa, prin așa numitul «recursus ad principem», au restrâns dreptul papal de a se amesteca în viața statului francez. De la 1438 acest punct de

vedere va fi consfințit în așa-numita «sanctiune pragmatică», care a devenit normativă pentru raporturile Franței cu scaunul papal.

Pe la sfrîșitul secolului al XHI-lea, regele Franței Filip al IV-lea cel Frumos (1285—1314) se afla în luptă cu Eduard I, regele Angliei (1272—1307) ; papa Bonifaciu a cerut lui Filip să facă pace cu regele englez, care era vasalul lui. Filip însă a refuzat. În 1296, Bonifaciu emis bula «*Clericis laicos*», prin care interzicea puterii politice să impună la contribuții bănești Biserica și clerul fără avizul și autoritatea papei. Drept răspuns, regele Franței a interzis ieșirea de aur și argint din țară pentru Roma. Cu toate că cei doi suverani s-au împăcat, lăsînd pe papă să joace rol de arbitru, totuși Filip al IV-lea cel Frumos și-a văzut de treburi în interesul statului său. În 1301, papa a trimis la Paris o delegație să invite pe rege să plece într-o cruciadă. Regele în loc să verse banii pentru cruciadă i-a folosit la înarmarea țării. Conducătorul delegației, deși francez, a ajuns în conflict cu regele, care l-a arestat. Papa a protestat, invitînd pe prelații francezi la un sfat la Roma și în decembrie același an a emis o nouă bulă, «*Ajiaciita-Jiili*», prin care soma pe rege să se prezinte înaintea lui spre a da socoteală de purtarea sa. Papa voia să imite pe Grigorie al VH-lea, dar nu era omul care s-o facă, iar Filip al IV-lea cel Frumos nu era Henric al IV-lea. Cînd bula a ajuns în Franța, a fost arsă și, în locul ei, a fost pusă în circulație una falsă. Regele amenință pe fiii săi cu blestem și cu dezmoștenire dacă ar îndrăzni să recunoască alt stăpîn spiritual în afară de Dumnezeu. Adunarea națională a interzis prelaților francezi participarea la sinodul proiectat de papă.

Rezultatul sinodului a fost concretizat în bula «*Unam Sanctam*» (18 noiembrie 1302), în care se expune concepția suveranității absolute a papalității. «Dacă grecii sau alții spun că nu se supun lui Petru și urmașilor lui, se spunea în bulă, atunci trebuie să mărturisească cum că nu fac parte din numărul oilor lui Hristos. Papa mînuiește două săbii, *una spirituală și alta lumească, una pentru Biserică, cealaltă de către Biserică*. Potrivit acestei concepții papa poate acorda regilor și împăraților puterea, dar le-o și poate lua înapoi». Cardinalul care a dus bula în Franța a trecut de partea regelui. Atunci Filip al IV-lea cel Frumos s-a folosit de parlament pentru a hotărî că oricine ar consimți la pretențiile papale să fie socotit trădător. Vice-cancelarul regelui, Guillaume de Nogaret, a ținut în fața acestui prim parlament francez o înflăcărată cu-vîntare de acuzare a papei și s-a cerut întemnițarea «sceleratului». La obiecțiunea că papa nu poate fi judecat de nici un muritor, cum se spusese în «*Dictatus Paipae*», s-a răspuns că Bonifaciu al VUI-lea în realitate nu e papă. Filip se baza pe unitatea sufletească a întregii țări. Vice-cancelarul francez s-a dus în Italia, unde s-a aliat cu angevinii din Neapole și, însoțit de 100 de călăreți și pedestrași, a intrat în zorii zilei de septembrie 1303, în orașul Anagni, unde se refugiase papa, l-a arestat și l-a maltratat pălmuindu-l cu o mînușă de zale. După 3 zile papa fost eliberat de compatrioții săi, dar a murit în 11 octombrie 1303 ea *tremore cordis* = infarct miocardic sau stop cardiac, cum zicem no astăzi. Odată cu dispariția lui Bonifaciu al VUI-lea s-a prăbușit și Palitatea de pe culmea puterii sale.

Luptele dintre papi și împărați au adus nu numai martiri, ca Thomas Becket, arhiepiscopul de Canterbury (f. 1170), ci și învrăjbiri între poezie și decăderea moravurilor și mai ales compromiterea misiunii bisericilor. Ele au provocat indirect depărtarea multora de rânduiala Bisericii și au pregătit terenul care a favorizat apariția Reformei. Papii au convocat în perioada aceasta nu mai puțin de 10 sinoade care le-au numit ecumenice. Ele însă au avut caracterul unor adunări care executau ordinele papilor.

La Sinodul I din Lateran, socotit ca al IX-lea ecumenic, din 1123, convocat de papa Calist al II-lea (1119—1124), s-a confirmat «Concortul de la Worms» din 1122 și s-au dat canoane împotriva simoniei, a bigamiei (căsătoriei clerului) etc.

Sinodul II din Lateran socotit al X-lea ecumenic, convocat de papa Inocențiu II (1130—1143) și ținut în 1139, a condamnat pe Arnold de Brescia (1100—1155) și a combătut simonia, desfrâul, luxul preoților, înfruntarea armistițiului impus cavalerilor feudali (treuga Dei), duelurile

Sinodul al III-lea Lateran socotit al XI-lea ecumenic, convocat în 1179 de papa Alexandru al III-lea (1159—1181), a decis că numai atunci este validă alegerea papei când se întrunește majoritatea de cel puțin 2/3 cardinali.

Sinodul al IV-lea Lateran, socotit al XII-lea ecumenic, convocat în 1215 de papa Inocențiu al III-lea (1198—1216), cel mai numeros (412 preoți, 300 de abăți și alți delegați), a întrunit reprezentanți imperiali din Germania și din Constantinopol ai regilor Franței, Angliei, Aragoniei, Ungariei ș.a. S-au dat decrete cu conținut dogmatic, liturgic și altele, care exprimau gândirea papei Inocențiu al III-lea cu privire la organizarea unei Biserici tipic feudale. Totodată a condamnaterezidul lui Henric al II-lea de Tours (998—1088), care nu accepta «transsubstanțierea» elementelor euharistice.

Sinodul I de la Lyon, din 1245, socotit al XIII-lea ecumenic, convocat de papa Inocențiu al IV-lea (1243—1254), s-a ocupat de cazul portării scandaloase a împăratului german Friederich al II-lea (1212—1250) și de căutarea mijloacelor de a salva posesiunile cruciașilor în Orient.

Sinodul II de la Lyon, socotit al XIV-lea ecumenic, convocat în 1274 de papa Grigorie al X-lea (1271—1276), s-a ocupat de «unirea» înaintea 6 iulie 1274 la Lyon cu grecii, care n-a fost primită în Răsăritul ortodox.

În 1311 la Vienne, în Franța, s-a ținut așa-zisul al XV-lea sinod ecumenic, convocat de papa Clement al V-lea (1305—1314), într-o vreme în care papii își aveau reședința în Avignon. S-au discutat probleme legate cu desființarea ordinului «cavalerilor templieri» și cu întărirea moralității clerului.

Sinodul de la Constanț, socotit al XVI-lea ecumenic, s-a ținut în 1414—1418 și a fost convocat pentru curmarea schismei papale, reînnoirea Bisericii «in capite et membris» și examinarea ereziei lui Hus (iulie 1415).

Sinodul de la Ferrara — Florența (1438—1439), mutat la Roma (1439—1445), socotit al XVII-lea ecumenic, a fost convocat de papa Eugen al IV-lea (1431—1437), în care s-a încheiat unirea cu grecii la 6 iulie 1439, în catedrala din Florența. Unirea a fost respinsă în 1443 de patriarhii de Ierusalim, Alexandria și Antiohia, întruniți în sinod la Ierusalim, care au declarat fără valoare cele făcute la Florența.

Sinodul al XVIII-lea ecumenic s-a ținut în 1512—1514 sub papa Iulij al II-lea (1503—1513) pentru confirmarea interdictului aruncat asupra Franței și condamnarea sancțiunii pragmatice din 1438 dată de regele Carol al VII-lea (1422—1461) prin care se restrângea autoritatea papei în Biserica Franței.

BIBLIOGRAFIE*

Izvoare

K. Mirbt, *Quellen zur Geschichte des Papsttums und des römischen Katholizismus*, 5-e Auflage, Tübingen, 1935; 6-e Aufl., Tübingen, 1967.

Lucrări

R. Fossier, *Le moyen âge*, T. 1. *Les mondes nouveaux* (350—950); t. 2. *L'Eveil ac l'Europe (950—1250)*; t. 3. *Le temps de crise (1250—1550)*, Paris, 1982—1983;

Wilhelm Imkamp, *Das Kirchenbild Innocenz VI (1198—1216)*, Stuttgart, 1983, XIII — 360 p.; Ch. Cheney, *Pope Innocent III (1198—1216) and England*, Stuttgart 1976; J. Richard, *La papauté et les missions d'Orient au Moyen Âge (XIII-e—XIV-siècles)*, Rome, 1977.

J. Mercier, *Vingt siècles d'histoire du Vatican*, Paris, 1976, 530 p.; Aug. Fliche et Victor Martin, *Histoire de l'Eglise depuis les origines jusqu'à nos jours*. Voi. VIII X, XII, XIII (1057—1274) de diferiți istorici, Paris, 1946—1963.

Fr. Heiler, *Altkirchliche Autonomie und päpstliche Zentralismus*, München, 1941; F. X. Seppelt, *Das Papsttum im Spätmittelalter und in der Zeit der Renaissance*, Bd. IV, München, 1937; A. Cartellieri, *Der Aufstieg des Papsttums im Rahme der Weltgeschichte*, Berlin, 1936; Ch.-J. Hefele — Dom H. Leclercq, *Histoire des Concils d'après les documents originaux*, t. V, VI, Paris, 1916.

in limba română

Pr. prof. Milan Šesan, *Nașterea ideii papale*, în «Mitropolia Ardealului», VI] (1962), nr. 7—8, p. 469—482; G. G. Stănescu, *Politica imperialistă a papii Inocențiu II, și luptele de succesiune dintre Stauii și VJelii*, Cluj, 1939.

Prof. M. Popescu, Pr. prof. T. Bodogae, Prof. G. Stănescu, *Istoria bisericăscă universală*, t. II, București, 1956, p. 52—60; Eusebiu Popovici, *Istoria bisericăscă universală*, trad. de At. Mironescu, t. II, ed. 2.-a, București, 1927, p. 90—114.

Ordine monahale în Apus. Inchiziția **

În prestigioasa sa lucrare despre istoria Bisericii din Germania Alb Hauck afirmă că ceea ce formează gloria creștinătății apusene din sec. XII—XIII au fost ordinele călugărești, care și-au trăit atunci perioada lor erodică. În parte are dreptate pentru că într-adevăr în ace timp s-au înregistrat acțiuni de înnoire autentică a entuziasmului și jertfelniciei monahale, care, în comparație cu alunecarea spre secularism a cercurilor conducătoare eclesiastice, au reînviat dorul după idealul evanghelic, după sărăcie, după slujirea aproapelui. Dar, în același timp spiritul epocii feudale și-a pus pecetea și pe o serie de organizații mo

" Bibliografia a fost alcătuită de Pr. prof. T. Bodogae și Pr. prof. I. Rămureanu

** Capitol redactat de Pr. prof. T. Bodogae.

a căror slujire și mijloace de lucru erau prea puțin evanghelice ; a ele s-au desființat nu fără a trezi conflicte și amărăciuni. În spre deosebire de monahismul răsăritean, care înscrie în această i'ă pagini de vrednicie excepțională, atât pe linia ascetică și conitivă cât și pe cea obștească, monahismul apusean se caracterizează printr-o organizare centralistă și de totală obediență papală, în sură încît pînă și ordine cerșetoare, ca cel al dominicanilor, care ait la început cu avînt într-adevăr sincer de slujire, a ajuns să ; prin inchiziție acte grave ce mergeau pînă la exterminarea în i comunităților creștine neconformiste. De aceea, nu-i de mirare slujirea monahală din acel timp, în Apus, se întîlnește atât iubire dă și ascetism, cât și intoleranță, care merge pînă la preconizatei.'

tre cauzele, care au dus la înființarea multora din ordinele monahale, spre deosebire de Răsărit, în Apus vom înregistra în această lă o sumedenie de formații minăstirești, cu statute și obiective î, dar care toate vor fi puse de conducerea bisericească a vremii ba ideii papale, trebuie să socotim mai multe : combaterea luxului îndăviei clerului, nevoia de stăvilire a mișcării sectare sau eretice, aproape totdeauna avea nuanță anticlericală, în sfîrșit, chemarea re papi sau de către alți factori la opera de răspindire a creștismului în țările nordice ale Europei, în Asia și chiar printre «schismatice» din țările estului și sud-estului european, inclusiv în Imperiul bizantin. Pe lîngă ordine monahale propriu-zise au luat naștere și asolite sau frății de bărbați sau de femei numite «terțiarii», care ;eau intra între zidurile minăstirilor, ci rămîneau în lume și practicate de pietate, de penitență ori de caritate, desigur sub îndrumarea unui duhovnic, așa cum erau și în Imperiul bizantin și în celelalte țări ortodoxe frății de «nevoitori», de avramți, de (JH^orcovot.

nii dintre «terțiarii» au introdus cu timpul în familii idealul «imitării lui Hristos», așa cum au fost cazurile regelui francez Ludovic al cel Sfînt (f 1270), al «Sfintei» Elisabeta a Ungariei sau al Turinului (1231), iar mai tîrziu, în sec. al XV-lea, frății de viață comună andă, care ne-au dat frumoasa carte «Urmarea lui Hristos», atribuită lui Thomas de Kempis (f 1471). În general, toate ordinele aveau în fruntea lor un «general», iar în cadrele fiecărei țări un adjunct «procurator».

Ordinele monahale mai importante ivite în Apus, în această perioadă, au fost :

Cartusienii, ordin înființat în 1086 la Chartusium (Chartreuses) în nord-estul Franței, lîngă Grenoble, de canonicul *Bruno din Reims*, scopul de a întări disciplina merală a clerului. Ei recomandau continuă contra luxului, a lenei și a lăcomiei. Se ocupau cu scrierea și copierea de cărți și năzuiau spre viața contemplativă. Ca foloseau numai pîine, legume și apă. A fost socotit cel mai auster monahal, cu cel mai redus număr de membri, dar cu mare merit culturală.

---

2. Cistercienii sau cisterciții a fost un ordin întemeiat lângă Dijon, la Cistercium (Cîteaux), în 1098, de egumenul benedictin *Robert*, în scopul îmbunătățirii vieții monahale, pe care a readus-o la simplitate, refuzînd să primească donații în case, în bani, în dijme sau să arendeze imobile. Ei trăiau singuri, din muncă manuală, în obști monahale. În 1112 a venit la mînăstire, dintr-o familie bogată, cel care avea să fie Bernard de Clairvaux (f 1153) și care mai aducea tot atunci încă 4 frați și un unchi. Bernard a dus o viață de retragere și meditație. În scurtă vreme faima lui a ajuns atît de mare încît, cum spune un istoric (Hampe), timp de cîțiva zeci de ani el a fost regele neîncoronat al Europei. A fost chemat să combată prin predici mișcări extremiste, precum cea a lui Arnold de Brescia (1100—1153), în Lombardia, sau greșelile doctrinale ale unui dascăl celebru ca Petru Abelard (f 1142) și ale petrobrusienilor, dar mai ales să pregătească atmosfera pentru plecarea în cruciada a II-a. A cenzurat și moravurile, contemporanilor săi, inclusiv ale unor papi ca Eugen al III-lea (1145—1153). În 50 de ani ordinul cistercienilor a ajuns să dobîndească peste 500 de mînăstiri. Cîteva au fost și în Transilvania.

3. Premoîstratensil, cu centrul lîngă Lyon, la Premontre, era un ordin întemeiat în 1120 de canonicul *Norbert din Koln*, care s-a dedicat îmbunătățirii predicii și slujirii preoțești. Au activat ca misionari în părțile Balticii.

4. Carmeiții, ordin întemeiat în 1156 pe muntele Cârmei în Țara Sfîntă de un cruciat italian, *Berthold de Calabria*, și-au sporit faima din secolul al XIII-lea, cînd generalul ordinului *Simon Storck* a răspîndit vestea că Maica Domnului i-ar fi încredințat un veșmînt pentru umeri, scapulărul, de culoare castanie, compus din două bucăți, una pe piept și alta pe spate, pe care-l poartă pînă azi. De la rînduierile eremitice ordinul a trecut cu timpul la viață mai îngăduitoare, fapt pentru care spre sfîrșitul perioadei acesteia, a fost adeseori criticat.

5. Augustinienii — o uniune a mai multor societăți de eremiți (1243) — cultivau, în genul Fericitului Augustin (f 430 ; Epist. 211), grija pentru viața religioasă a clerului.

6. Ordinul franciscanilor a fost înființat în 1209 de *Francisc din Assisi* (1182 — f 122(5)), fiu de negustor bogat din provincia Umbria, în Italia, care s-a convertit în urma unei boli și a mai multor încercări, schimbînd viața de plăceri și ambiții cavalierești într-una simplă, de sărăcie voită, dedicîndu-se la început îngrijirii leproșilor și ridicării unor biserițe în locul natal (Portiuncula), iar apoi ascezei riguroase, umblînd îmbrăcat numai într-o haină neagră, încins cu o funie și desculț. A început să predice pocăința cu tot oprobiul prietenilor care l-au socotit nebun. Doi cîte doi, «minorii» (cum au mai fost numiți pentru traiul lor nepretențios) sau franciscanii s-au răspîndit repede. În 1212 s-a întemeiat pe aceleași temeuri de asemenea un ordin franciscan feminin, numit și al clariselor, de către Clara Sciffi din Assisi, iar în 1224 un al treilea ordin compus din mireni, cu scopul de a promova pocăința

6 — Istoria Bisericească Universală Voi. II

numit Ordinul terțiarilor. Deși mort de tînăr (1226, la 44 ani), icis<" de Assisi a fost poate cel mai popular dintre întemeietorii or-
lor monahale (la-40 de ani după moartea lui numărul minăstirilor
ciscane se ridica la 8009), mai ales pentru tradiția că din dragoste
ru Hristos i-ar fi apărut pe corp «stigmatetele» sau rănile Domnului,
ă moartea lui a urmat divizarea ordinului în «observanți» (sau ri-
si) și în «conventuali», care admiteau averea pentru folosul comu-
;ii nînăstirești. Papalitatea a sprijinit pe conventuali în lupta contra
ticelli»-lor rigoriști, care, prin inchiziție, au fost lichidați în 1352.
icisc de Assisi a fost apreciat cînd ca cel mai simpatic din toate
rile medievale (Harnack), cînd, privit sentimental («ii poverello»),
«ecursor al unui creștinism fără dogme (Sabatier, Renan etc). El
ireciat în artă ca un îndrăgostit de natură («fratele soare»), iar în
tualitate e dat ca model pentru predica sentimentală, cum a fost
cenicul lui de mai tîrziu, în sec. al XHI-lea, Antonie de Padova 5—
1231).

În 1228, el a fost canonizat sfînt de papa Grigorie al IX-lea 7—
1241).

Datorită prestigiului renumitului teolog scolastic John Duns Scot
308), care a făcut parte din ordinul franciscanilor sau al fraților
)ri, -franciscanii se mai numesc și *scotiști*.

7- *Orăhral* dominicanilor a fost întemeiat în 1215 — tocmai cînd
i Inocențiu al III-lea (1198—1216) era în culmea puterii sale, de
nicul spaniol *Dominic Guzman* f1170—1221j>. născut în provincia
illia din Spania, ca o reacție față de luxul, lăcomia și viața moleșită
îrului catolic, în urma cărui fapt mulți oameni le refuzau serviciile
mtribuiiau astfel indirect la înmulțirea ereziilor. încă din 1205 Do-
c a trecut Pirineii și a început să predice într-o societate în care,
înflorirea vieții orășenești și a bunăstării, începuseră să apară feno-
s îngrijorătoare de libertinaj nu numai în moralitate, ci și în gîndire.
inie a activat în jurul orașului de mare înflorire economică pe
ci,(Tourousgfr întemeind un ordin *de călugări cerșetori*, numit «*Ordo
um praedicatorum*» (Ordinul fraților predicatori), cu viață^comună.
t Eonoriual III-lea (1216—1227) a aprobat ordinul în Q2 lip sub ele
de «*frații predicatori*», — «*Fratres praedicatores*» —, scoțîndu-i ub
ascultarea episcopilor locali și punîndu-i sub ascultarea directă
:clusivă a autorității sale, dîndu-le dreptul de a mărturisii, a predica
săvîrși Sfintele Taine. în 1233 papa Grigorie al IX-lea a acordat
îului fraților predicatori jurisdicția asupra ereticilor. Ascultarea,
plina și severitatea dominicanilor împotriva ereticilor este ilustrată
jocul de cuvinte : Dominicani = «*Domini canes*» = cîinii Domnului.
Privilegiile acordate franciscanilor și dominicanilor cu scoaterea de
jurisdicția episcopilor locali și cu supunerea lor exclusiv autorității
le, le-au atras dușmănia ascunsă a clerului superior. îndeplinirea
servicii în parohii, pe de altă parte, a provocat aversiunea clerului
sir. În al treilea rînd, fanatismul și cruzimea cu care au acționat
ales dominicanii în inchiziții au stîrnit ura poporului. Rivalitatea
tica și teoretică între cele două ordine monahale s-a manifestat prin

dispute pasionate, purtate de multe ori cu mijloace nedemne, și ajungându-se chiar la răzbunări sîngeroase.

Datorită marelui prestigiu de care se bucură în Biserica romano-catolică marele teolog scolastic *Thomas de Aquino* (f. 1274), care a intrat în Ordinul dominicanilor, aceștia se mai numesc și «*tomișth*», spre deosebire de franciscani, care se numesc și «*scotiști*», după numele lui Duns Scot, care a fost franciscan.

În afară de aceste șapte ordine mari s-au mai întemeiat în această perioadă și alte ordine mai mici, precum și asociații pioase de laici, bărbați și femei, după cum urmează :

1. Asociația *de mînăstiri a fraților scoțieni și irlandezi* a fost întemeiată în sec. al XI-lea de *Marianus Scotus*, în legătură cu emigrații irlandeze. În sec. al XIV-lea ea s-a discreditat.

2. *Atoniții*, ordin întemeiat pe la finele sec. al XI-lea, s-a dedicat mai ales îngrijirii bolnavilor.

3. *Ospitalierii Sfîntului Lazăr* (spre deosebire de ordinul militar Sfîntului Ioan) a fost un ordin nu prea numeros, înființat pe la 1118 în Montpellier și mutat mai apoi la Roma. S-a ocupat mai ales cu asistenta leproșilor.

4. Între ordinele pentru răscumpărarea răniților și a celor căzuți în robie la musulmani au fost *trinitarii* (ai Sfintei Treimi), în Italia : Franța, și *mercedării* (care răscumpără), mai ales în Spania, în sec. ; XIII-lea.

5. *Ordinul serviților* a fost întemeiat în 1233 în Florența, pentru răspîndirea cultului Maicii Domnului, cult care în urma cruciadelor s-a răspîndit mult în Apus.

6. *Ordinul brigittelor* a fost întemeiat în 1363 în Suedia de o prințesă văduvă, Brigitta, avînd misiunea de a purta grijă de moralizarea femeilor decăzute.

7. *Ordinul oblatelor* a fost întemeiat în 1433 în Italia, cu angajamente monahal temporar, adică nu pentru toată viața, ci numai pentru anumită durată.

8. În Țările de Jos, evlavia populară a dat naștere unor asociații precum cele ale *beghinelor* și *begarzilor*, femei și bărbați dedicați mai ales operelor de caritate (sec. al XIII-lea), sau ca aceea numită *frații viață coviună*, care promova actele de pietate și de instruire reciprocă (sec. XIV—XV).

Ordinele cavalești s-au născut din necesitatea de a avea oameni devotați nu numai slujirii creștine a omului, ci și pentru apărarea siguranței Locurilor Sfînte cucerite de cruciați. Pentru a fi cît mai oditori, conducerea lor era strict ierarhizată și centralizată, avînd în frunte un «mare maestru» sau un «maestru suprem», a cărui putere era limitată doar de capitlul general care se afla la Roma. •

Ordinul călugărilor ospitalieri ai Sfîntului Ioan sau *Ioaniții* a fost înființat de tenești negustori din Amalfi, într-un spital din Ierusalim, la anul 1048, avînd ca patron pe Sfîntul Ioan Botezătorul. Scopul lui fost să asigure găzduirea pelerinilor și să îngrijească de bolnavi. Di:

irea Ierusalimului de către cruciați, ordinul s-a militarizat, în l apărării creștinilor de atacurile musulmanilor și îndeosebi a pira- Cît timp a durat regatul Sfîntului Mormînt (1099—1187) s-au tat în diferite orașe italiene o serie de filiale ale ioaniților, cu și spitale, dar începând de pe la 1137 misiunea lor principală a cea militară. Prin ajutoarele și daniile primite au ajuns curînd lăstare și mare bogăție. Purtau în mod curent mantale negre cu albă, iar în război, manta roșie cu cruce albă. După alungarea iilor de la Locurile Sfinte au intenționat să se așeze în Țările ne, cum dovedește «diploma cavalerilor ioaniți» din 1247. După și și-au stabilit cartierul general în insula Rodos, unde au rămas n 1522 cînd, alungați de turci, s-au mutat în insula Malta, unde a numele de cavaleri maltezi sau cavalerii de Malta. *zmplierii sau cavalerii templului*, cel mai vechi ordin militar u-zis, a fost întemeiat în 1119 la Ierusalim de 8 cavaleri francezi, nte cu *Hugues de Payens*, avînd întîiul loc de reședință o aripă latul dăruit de regele Ierusalimului Balduin al II-lea (1118—1131),

pe locul vechiului templu mozaic, în amintirea căruia primiră e de Templieri. Scopul era protejarea, prin arme, a pelerinilor. eput a fost foarte sărac, dar în urma recomandărilor făcute de *rd de Clairvaux* (f 1153), care i-a susținut în sinodul de la Troyes și le-a redactat chiar mare parte din regulament, ordinul lor a t cel mai bogat din toate ordinele militare, ajungînd să aibă cu în capitala Franței centrala schimburilor monetare europene, ma lor era o manta neagră cu cruce roșie. După 1291, ordinul nevoit să părăsească Palestina și s-a stabilit în Franța. E greu îs unde și cînd a început să devină incomod pentru regatul fran- sst ordin călugăresc. Poate averile fabuloase și tranzacțiile lor îi i în cale. Ca să pună mîna pe ele, regele Filîp al IV-lea cel Frumos - 1314) a folosit și spionajul. în 1307, generalul ordinului *Jacques lay* a fost arestat și maltratat. Sub anchetă și tortură cavalerii egat și scuipat Sfînta Cruce, au recunoscut că duc viață imorală Practică idololatria. Generalul a trimis o circulară membrilor săi 'erite orașe și țări să-și recunoască și ei greșelile. Dosarul a fost apoi papei Clement al V-lea (1305—1314), la Avignon în Franța, i mutase reședința, care a decis arestarea tuturor vinovaților, în ară s-ar afla, iar bunurile lor să fie confiscate. Peste un an s-au dat cercetările ; zece cardinali au restituit papei pălăria de car- ;punîndu-i că s-au înșelat, crezîndu-l că este mai mare decît regii t împărații, cîtă vreme el este doar robul regelui francez. Comi- iblice au dovedit în 1310 vina templierilor. Numai într-o singură ost arși pe rug 54 de templieri, deși unii din ei strigau și de sub că au fost chinuiți ca să se declare vinovați. Tot așa a sfîrșit și s de Molay. În Aragon, numai după luptă grea templierii au castelele lor. Cei din Cipru și-au dovedit nevinovăția. La sinodul ?nne (1311—1312), socotit alXV-lea conciliu general în Biserica 3- Catolică, deși s-a permis să ia cuvîntul și templierii, papa Cle-1 V-lea a hotărît desființarea ordinului. Bunurile templierilor din au căzut toate în mîna regelui Filip al IV-lea cel Frumos.

În 1314 muriră în chip neașteptat și papa Clement al V-lea și rege Filip al IV-lea cel Frumos, fapt pe care amicii templierilor l-au înfățișat ca o pedeapsă divină.

Ordinul cavalerilor teutoni a fost înființat tot la Locurile Sfinte în 1190, în timpul Cruciadei a III-a, de câțiva nobili germani din părțile Balticii. Purtau mantale albe și cruce neagră. Niciodată numărul n-a fost prea mare, în schimb acțiunile lor denotă o disciplină de fier precum și o extremă asprime și cruzime. Nevoit să se refugieze în Europa, a obținut de la Andrei al II-lea al Ungariei (1205—1235) posesiuni în Țara Bârsei (1211—1226) — Transilvania —, cu condiția de luptă împotriva cumanilor. Primind, în 1226, propunerea papei și împăratului Germaniei, a început activitatea de convertire în Prusia unde au exterminat pe indigenii păgâni și au adus în locul lor coloni germani. Din 1309 și-au mutat sediul la Marienburg, iar după înfrângerea din 1410 puterea lor scăzând, în 1466 au trebuit să intre sub suzeranitatea Poloniei care i-a alipit o parte din teritoriu. Domnul Moldovei Alexandru cel Bun (1400—1432) a dat ajutor Poloniei contra cavaleriei teutoni în lupta de la Grimwald, din 15 iulie 1410, și în lupta de la Marienburg, din 1422. În 1525 restul teritoriului a fost transformat către marele maestru al ordinului în țară ereditară și s-a luteranizat;

În ținuturile Balticii și în Peninsula Iberică au mai activat alte patru ordine militare : *ordinul cavalerilor spadei*, în Estonia, *ordinea de Calatrava* și *Alcantra*, în Spania, iar în Portugalia, *Ordinul lui Hrisostom*. Toate aveau misiuni similare și au luptat pentru răspândirea și apărarea armată a creștinismului în veacurile XII—XIV.

Dacă activitatea celor mai multe din ordinele monahale amintite aveau caracter moralizator, respectiv caritativ sau de apărare față de dușmanul extern, Evul Mediu a mai produs în Biserica Apuseană alt soi de activitate, cea a inchiziției, legată de cercetarea și nimicirea dușmanului intern, mai ales a ereziilor.

Etimologic, numele «inquisitio» însemnează anchetă, cercetare. Început, inchiziția a fost folosită numai ca procedură penală. Inițial inchiziția a fost înființată în 1184 de papa Lucius al III-lea (1181—1185) ca tribunal eclesiastic al papalității, purtând numele de *Sfântul Oficiu* în conciliul de la Verona, pentru a combate erezia catarilor sau pătrunzătorilor din Lombardia.

Papa Inocențiu al III-lea (1198—1216) a stabilit în Conciliul al IV-lea de la Lateran din 1215, prin canonul 3, modul de procedură al acestui tribunal eclesiastic. Prin opoziție cu procedura penală romană, află în uz până atunci și în tribunalele bisericesti, prin care judecătorul ționa numai dacă era sesizat de un acuzator oarecare, responsabil pentru dovedirea acuzațiilor, noua procedură din 1215 consta dintr-o anchetă pornită chiar de judecător, care discuta în contradictoriu cu inculpatul care devenea acum și acuzator și judecător. Începutul activității s-a făcut prin reprimarea dură a albigenzilor din sudul Franței, a valdenzilor catarilor. Sinoadele din sudul Franței obligau, de pildă, pe episcopi să denunțe pe ereticii din parohiile lor, iar în decurs de un an — ca să precizeze canonul 3 al sinodului din 1215 — seniorul laic, care nu

îndeplinire mandatul, era depus și-și pierdea domeniul. Ope-
hizitoriale erau conduse de dominicani, cărora din 1252 papa
al IV-lea (1243—1254) le-a pus la dispoziție tortura. Sub
se înțelegea numai învățătura de doctrină greșită, ci și sacri-
asfemia, sodomia, magia, vrăjitoria, alchimia etc.

dura inchi-zitorială cuprindea: vizita sau inspecția inchi-
predicarea și timpul de grație, ancheta cu denunțarea și citarea
pecti, interogatoriul acuzaților, audierea martorilor, apărarea
ii, vexarea, tortura, auto-dafe-ul și examinarea apelului la papă.

în localitate, inchi-zitorul ținea o predică invitând pe cei vi-
i se prezinte în timp de 15—30 de zile — așa-nuinitul «timp
» — bine știind că în acest caz pedeapsa le va fi mai ușoară.
se prezentau în acest răstimp, împricinații erau citați o singură
Dai sau scris prin preotul locului ca să se prezinte la judecător.
itarea era urmată de arestare.

rogatoriul consta din răspuns la acuzațiile aduse. înainte de a
; acuzatul era pus să jure pe Sfînta Evanghelie. Judecătorul
apoi vina. între acuzatori era admis oricine, fie și eretici, ex-
ați, criminali, hoți, vrăjitori, care în dreptul comun nu puteau
iei de calitate. Acuzatorul nu era confruntat cu martorii acu-
re rămîneau secreți. La început, acuzații au avut drept să-și ia
mai tîrziu nu li s-a mai permis acest lucru. Chiar și cînd li se
acțiunea avocatului trebuia să se reducă doar la scătuirea acu-
«să recunoască adevărul», adică temeinicia acuzațiilor aduse.
. GPU constrîngerea era menită să stoarcă mărturisirea. La ju-
participa un tribunal compus din mai mulți oameni din oraș,
ntre preoți, călugări, jurisconsulți, oameni discreți și demni de
■ea inchi-zitorului. După rostirea sentinței se convoca o ședință
unde soarta acuzaților era fixată definitiv. La această ședință
să participe cît mai multă lume. Ea purta numele de «auto da
zã act de credință. Era ținută de obicei duminica sau în sărbători-
iea dimineața. Condamnații trebuiau să se lepede de erezie măcar
Mbunalele inchi-zitoriale recunoșteau acuzatului, teoretic, dreptul
la papă ; practic însă inchi-zitorii nu se arătau deloc dispuși să
3te apelul.

iepele aplicate erau diferite. Exhumarea morților, prescrisă de
î pentru cei excomunicați, ca să nu profaneze cu rămășițele lor
ui, însoțită de strigătele «care va face așa, așa va păți», avea drept
intimideze mulțimile. Distrugerea caselor ereticilor, ca și a celor
s-au refugiat, era o pedeapsă simbolică și infamantă ; deoarece
ea riguroasă ar fi dus la pustiirea orașelor, această pedeapsă s-a
numai caselor de adunare ale ereticilor și celor în care s-a săvîrșit
botez eretic. Confiscarea averii era o pedeapsă chiar mai gravă
ea din dreptul roman. Erau exceptați de la confiscare numai copiii
-au denunțat părinții și ereticii care s-au predat singuri în timpul

---

da grație. Pedepsa confiscării se mai aplica și ereticilor care nu abjurau erezia lor, precum și celor condamnați la închisoare pe viață, morților condamnați în efigie cu dezgroparea lor precum și celor condamnați în lipsă.

Trimiterea în pelerinaje și flagelarea constituiau o altă categorie de pedepse, care puteau fi convertite eventual în opere de caritate. Fiagelarea se făcea în biserică în timpul Liturghiei.

Închisoarea nu era considerată pedeapsă, ci mijloc prin care ereticul putea — prin regim de piire și apă — să obțină iertare pentru crime precum și ca mijloc de supraveghere a lui. Ea era temporară, pentru cei ce mărturiseau erezia și se lepădau «în timpul de grație», ori permanentă, pentru cei ce o mărturiseau numai prin tortură.

Aplicarea pedepsei cu moartea, care a adus tribunalelor inchizitoriale o tristă celebritate, nu s-a făcut fără numeroase proteste și șovăieli încă de la început. Astfel, unii considerau că erezia nu este crimă, de aceea se și opuneau pedepsirii ei, căci, se spunea, ea nu trebuie combătută decât prin rațiune (*argumentis, non armis capiantur*). Alții acceptau și ideea pedepsirii, dar numai a celei spirituale, adică excomunicarea, pentru a evita molipsirea altora. Chiar și cei ce acceptau alte pedepse decât cele spirituale se opuneau cu hotărâre pedepsei capitale, iar pedepsele fizice le recomandau numai cu multă rezervă. Prin sinodul de la Verona (1184), la care a participat și împăratul Friederich I Barbarossa (1152—1190), s-a stabilit ca ereticii să fie predați brațului secular care să le aplice pedeapsa.

Numărul victimelor inchiiziției nu poate fi stabilit; deși destul de mare, numărul a fost exagerat de adversarii Bisericii. Răspunderea pentru aceste omoruri și mai ales pentru cele în masă, săvârșite cu prilejul cruciadelor împotriva ereticilor, dintre care una din cele mai sângeroase a fost cea din 1209 împotriva albigenzilor (masacrul din Beziers) de sub pontificatul papei Inocențiu al III-lea, revine în întregime Bisericii romano-catolice și mai puțin nobilimii interesate. Justificarea acestor acte prin asemănarea ereziei cu crimele de les majestate, de trădare sau falsificarea monedei nu stă în picioare. Prerogativele tribunalelor inchizitoriale erau atât de mari, încât depășeau uneori și puterea episcopala sau civilă. Putea fi citat și arestat oricine și se putea folosi tortura împotriva oricui, păstrând secretul martorilor, a căror vrednicie de crezari nu era controlată totdeauna, căci inchiiziția a împătimit relaii de oameni în așa măsură, încât ideea și metodele ei vor apăsa pînă și pe conștiința unora dintre reformatorii protestanți (Calvin, Beza etc).

În secolul al XV-lea, o tristă și detestabilă celebritate a cunoscut printre dominicanii spanioli (adevărați *Domini canes*), Thomas de Torquemada (1420—1498), inchiizitorul general al Spaniei.

În 1483 a luat ființă în Spania *Consiliul Suprem sau general al inchiiziției*, numit «*Suprema*», care a făcut mii de victime.

În secolul al XVIII-lea iezuiții din Spania s-au aliat cu inchiiziția. Abia la 22 februarie 1813 parlamentul spaniol a abolit inchiiziția spaniolă, care a îndoliat atâtea secole Spania.

BIBLIOGRAFIE*

Bartolomie Bennassar, *L'Inquisition espagnole — Inchiziția spaniolă* (sec. XV—trad din limba franceză de Carmela Roman, București, 1933; H. Beinardt, *ds oi the trials oi the spanish inquisition (1483—1485)*, Leiden, 1974, 677 p. j minique *L'Inquisition*, Paris, 1969 ; H. Kamen, *Histoire de l'inquisition espagnole spanish'Inquisition*), traduit de l'anglais par Tenette Prigent et Helene Delatre,

r Lortz, *Bernhard von Clairvaux, Monch und Mystiker*, Freiburg, 1955; N. H. Vi-
Geschichte des heiligen Dominikus, Freiburg, 1957.

. Erdmann, *Religiose Bewegungen des Mittelalters*, ed. II, 1961.

J Grundmann, *Ketzergeschichte des Mittelalters*, Freiburg, 1963.

> Fossier, *Le moyen âge*, T. 1. *Les mondes nouveaux (350—950)*; t. 2. *L'eveil*

rurope (950—1250); t. 3. *Le temps de crise (1250—1550)*, Paris, 1982—1983;

^p^ H. — G. Beck, E. Ewig et J. A. Jungmann, *The Church in the age ot*

ism, trad. din limba germană, London, 1980, XVIII — 574 p.; E. Gilson, *La*

iphie au moyen âge, Paris, 1976; Idem, *La Theologie mystique de Saint*

d (Coli Etudes de philosophie medievale), Paris, 1934; H. Thode, *Franz*

ssis und die Anlänge der Kunst der Renaissance in Italien, Wien. 1934.

n romfinește :

L. Hiatt-Verill, *Inchiziția*, în rom. de Gh. Dinu, Craiova, 1931.

acques le Goff, *Civilizația Occidentului medieval*, traducere și note de Măria

î, București, 1970; Recenzie de Prof. I. Rămureanu, în «Ortodoxia», XXIV

nr. 2, p. 265—270.

Captivitatea babilonică a papilor îa Avignon.

Marea schismă papală din Apus. Conciliaosmuî.

Sinoadele de îa Pisa, Konstanz, Basci **

dată cu dispariția de pe scena istoriei a ultimului împărat din
a Hohenstaufen și cu mutarea pentru 70 de ani a reședinței papale
anta, la Avignon (1309—1377), Biserica romano-catolică inaugura
3 epocă în viața sa, iar pentru conștiința oamenilor și a popoarelor
mța o etapă de tot mai multă nestatornicie și de lipsă de unitate,
îenul era mult mai profund decît să fie redus la preponderența
ă, de astă dată de coloratură franceză, asupra vieții bisericești,
era mult mai adîncă și ea nu se rezuma la faptul că fiecare stat
are popor dorea să-și ridice pe scaunul papal un pontif din sînul
nici măcar atunci cînd, pentru ani în șir, vor fi aleși cîte doi
liar trei papi în același timp, fiecare continuînd să-și mențină și
administrația proprie. jpă sute de ani de conviețuire și uneori de
colaborare condam-

cu instituțiile atît de nestatornice ale regimurilor feudale, Bi-
se va resimți profund în însăși ființa ei. Simțea din adîncul ei,
au toți părinții și fiii ei de bună credință, că trebuie să accepte
e fundamentale în însăși căpetenia și mădularele sale. Va trebui

bibliografia a fost alcătuită de Pr. prof. T. Bodogae și Pr. prof. I.
Rămureanu. Capitol redactat de Pr. prof. T. Bodogae și Pr. prof. I.
Rămureanu.

să spunem totuși că nici de astă dată nu s-au tras toate consecințele dintr-o criză atât de adâncă și lungă, ci se vor încerca rezolvări numai periferice. De aceea când va veni în sec. XVI Reforma, Biserica Apuseană se va dovedi profund răvășită și slăbită.

1. Captivitatea babilonică a papilor de la Avignon

În iunie 1305, după discuții lungi care durară 11 luni, în care s-au ciocnit interesele franceze cu cele italiene, a fost ales la Perugia ca papă francezul Bertrand de Got, arhiepiscop de Bordeaux, sub numele de Clement V (1305—1314). În loc să rămână acasă, papa a hotărât că înscăunarea sa va avea loc la Lyon. După ce a mai schimbat două reședințe, Bordeaux în 1305—1306 și Poitiers în 1307—1308, în 1309 se hotărăște pentru Avignon, unde papalitatea avea un mic domeniu, numit Venaissin. De acum încep cei 70 de ani de «exil babilonic» al papilor, care a durat din 1309 pînă la 1377, când papa Grigorie al XI-lea (1370—1375) părăsi Avignonul și de la 17 ianuarie 1377 se stabili la Roma.

Clement V s-a dovedit un nesăbuit cheltuitor. Banii strînși pentru cruciadă au ajuns în buzunarele prietenilor săi. Din cei 10 cardinali nou numiți, 9 erau francezi. Timp de 5 ani, cît a petrecut la Avignon, el a plătit regelui francez Filip IV cel Frumos (1285—1314) «zeciuala Bisericii», anulînd bulele emise anterior de papa Bonifaciu VIII (1294—1303) și înscenînd, la dorința regelui, răsunătorul proces împotriva «templierilor», al căror ordin a fost desființat în Sinodul de la Viena (Vienne), pe valea Ronului, în 1311—1312.

Doi ani după moartea lui, scaunul a rămas vacant : cardinalii nu s-au putut înțelege pe cine să aleagă. Cei trei cardinali italieni voiau un compatriot de-al lor revenit la Roma, pe cînd cei 15 cardinali francezi voiau unul de-al lor, în Avignon. Așa a fost ales viitorul Ioan XXII (1316—1334), care în toți cei 18 ani de pontificat n-a părăsit palatul rezidențial, din cabinetul căruia își conducea acțiunile. În timpul lui s-a făcut și alegerea împăratului german, în persoana lui Ludovic de Bavaria (1314—1347). Papa a contestat alegerea lui, aruncînd Germania în furtuna luptelor civile și dezlănțuind din nou conflictul dintre suveranii germani și papalitate. În 1324 papa aruncă anatema asupra lui Ludovic. Drept răspuns, acesta acuză pe papă de erezie. Atunci papa îl depune. În vremea lui au apărut în public primele formulări ale ideologiei conciliariste, socotite ca singurele căi care ar mai putea salva papalitatea. Desigur cărțile apăreau anonim «*Defensor pacis*» de Marsilius de Padova (1272—1342) și «*Dialogus*» de W. Occam (1270 — f 1349), dar în urma cercetărilor autorii lor fiind identificați au fost condamnați întocmai ca și unele propoziții din scrisul celui mai mare teolog contemplativ german Meister Eckart (1260—1327). Lupta cu Ludovic de Bavaria degenera tot mai mult.

În 1342 a fost ales Clement VI (1342—1352), un mare arghirofil și veșnic preocupat de căpătuirea nepoților. Avînd nevoie de cît mai mulți

el a înăsprit și mai mult fiscalitatea curiei papale care și așa era încărcată.

mpozitele excesive, încasate de papă sub diferite numiri erau : orarii pentru numiri și confirmări de episcopi și abați ; 2) onorarii ite de la episcopi la vizitele periodice în Roma ; 3) darea anuală i minăstirile și de la statele vasale ale Sf. Scaun (cens și dinarul etru) ; 4) subsidii sau zeciuiială după venituri speciale ; 5) beneficii

posturile vacante ; 6) beneficii speciale «jus spolii» și 7) onorarii zitații canonice. Afară de acestea mai erau o serie întreagă de «re-iții»' cu ocazia acordării de funcții, dreptul de cumul etc. Pe drept îit, spuneau doctrinarii, «papa are drept să păstorească turma, dar -o și tundă». Dar păcatele feudale se încuibaseră adînc și în Bi-a romano-catolică. De aceea vor cere cei mai mulți «*reformatio :siae in capite ei membris*» — «*Reforma Bisericii în conducerea și brele ei*».

Pe vremea lui Inocențiu VI (1352—1362), administrarea domeniilor 3orna ajunsese în mîinile regelui Robert de Neapole care, neputînd ordine, a provocat o răscoală condusă de tribunul Cola din Rienzo (1344). În 1344 acesta a însuflețit poporul printr-o nouă constituție. Din -icire, osîndit de papă, tribunul a plătit visul său cu moartea, în vizita făcută în 1365 de împăratul german Carol IV (1346—1378), ;a a insistat pe lîngă papa Urban V (1362—1370) să se mute din la Roma, lucru pe care-l și face în 1367, dar aspectul jalnic al Romei îcut să plece din nou la Avignon.

În sfîrșit Grigorie XI (1370—1378), deși francez de origine, s-a îit definitiv la Roma, dar presimțînd că grupările eclesiastice se vor îna iarăși într-o lucrare și mai condamnabilă : schisma, el și-a sfîrșit 3 în amărăciune, nu însă înainte de a fi adus o hotărîre salvatoare î alegerea viitorilor suverani pontifi să decidă majoritatea absolută turilor cardinalilor.

2. Marea schismă papală din Apus (1378—1417)

Marea schismă papală s-a declarat îndată, sub urmașul său, Urban VI (1378—1389), pentru motivul că din cei 23 de cardinali 6 rămăseseră la Avignon, 1 în Toscana, iar 16 la Roma. Din aceștia 11 erau francezi, îlieni și unul spaniol. În timp ce cardinalii se zbăteau neștiind pe să aleagă, poporul forțînd ușile a manifestat zgomotos cerînd un î roman. Urban VI a început să înfiezeze luxul din Biserică, de aceea 5 cardinali din Avignon, împreună cu alți 3 din Roma au ales alt î, un francez cu numele de Clement VII (1378—1394). Asa începe ea schismă, care va dezbină Biserica 40 de ani. Fulgerele afurise-•r și interdictului zburau de la o reședință papală la alta. La un lent dat aproape întreaga creștinătate s-a trezit exclusă din Biserică mul sau de celălalt papă. Cînd i-a ajuns la urechi știrea că s-a pus ale un complot împotriva lui, papa a dispus întemnițarea a 6 car-tli, care au murit în chinuri cumplite. Provoacă indignare, revolta :îrba împotriva papei s-au transformat într-un elan de bucurie cînd răspîndit vestea morții lui.

Cei din Avignon sperau că noul papă se va alege în Franța ; Bonifaciu IX (1389—1404) va primi însă tiara la Roma. Nepătat, dar lipsit de energie față de asalturile nepoților și lipsit de experiență, noul papă n-a găsit altă pasiune mai mare decât căpățuirea rudelor. La moartea papei Clement al VII-lea de la Avignon, în 1394, Universitatea din Paris era de părere ca un timp să nu mai fie ales nici un urmaș, dar cardinalii aleg pe Benedict al XIII-lea (1394—1424), un om șiret și fățarnic, care cînd vorbea credeai că aduce pacea pe loc în Biserică, dar cînd îi vedeai faptele observai că nicicînd nu s-a gîndit la ce spusese, nevrînd să renunțe pentru nimic în lume la tiara pe care o primise pe neașteptate.

În 1404 papa Bonifaciu IX de la Roma muri, iar cardinalii aleg pe Inocențiu VII (1404—1406), care a jurat că va căuta toate posibilitățile pentru tămăduirea shisme? fie chiar demisionînd, dacă va fi nevoie.

La moartea lui Inocențiu VII cardinalii s-au gîndit să nu mai intre ■•în conclav», punîndu-se în această privință în legătură cu cei din Franța.

3. Sinoadele conciliariste de la Pisa (1409), Konstanz (1414—1418) și Basel (1431—1447)

a. Sinodul de la Pisa (1409). Din cauza tulburărilor din Roma, cardinalii au trebuit să-și schimbe gîndul. Cei 14 cardinali au stabilit ca, în cazul că unul din ei va fi ales, să renunțe la demnitatea papală, același lucru urmînd să-l facă și cel din Avignon. Așa au ales pe Grigorie XII (1406—1415), care, potrivit angajamentului, a scris lui Benedict XIII rugîndu-l să facă și el la fel, adică să demisioneze amîndoi. Au trebuit să intervină normanzii, care să-i hotărască, în fine, să se întîlnească amîndoi în sinod general pe data de 25 martie 1409 la Pisa, în Italia.

Totuși cei doi papi nu s-au înfățișat. Erau prezenți la început doar 14 cardinali : 8 de la Roma și 6 de la Avignon. Mai tîrziu, cei din Curia romană s-au ridicat la 14, cei din Franța la 10. Mai participau 4 patriarhi, 80 episcopi, reprezentanți a încă 102 episcopi, apoi 87 egumeni, 41 priori, marele maestru al ioaniților, cei 4 generali ai ordinelor cavaleștești, delegați a 13 universități, 100 de canonici, peste 300 de doctori în teologie și drept canonic. Președinția a avut-o cel mai bătrîn cardinal din cei prezenți, cel din Poitiers. După ce s-a citit citația trimisă celor 2 papi, sinodul de la Pisa i-a judecat în lipsă și i-a depus (5 iunie 1409). Cardinalii au decis întocmirea unui memoriu solemn și au cerut ca noul papă care urma să fie ales să continue lucrările, săvîrșind inclusiv și reformarea Bisericii «*in capite et membris*». Apoi constituindu-se în conclav au ales pe un venețian, un grec latinizat Petru Filargis, ca papă, cu numele de Alexandru V (1409—1410).

Se spera că el va aduce și unirea bisericilor greacă și latină și va înlătura și shisma papală. Nici una din cele două dorințe nu s-a împlinit. Erau acum trei papi.

În 1410 Alexandru V a murit. În locul lui cardinalii aleg pe Ioan XXIII (1410—1415), rob al intereselor și plăcerilor lumești celor mai nesăbuite. Lumea era exasperată ; mulți au început să plece. Singura hotărîre luată a fost să se convoace peste 3 ani un nou sinod pen-

hotărâri. Acesta este sinodul de la Konstanz, azi în sudul Germaniei, rîul cu același nume.

b. Sinodul de la Konstanz (1414—1418), socotit de Biserica ro-nocatică drept al XVI-lea «sinod ecumenic», a fost mai mult opera jăratului Germaniei Sigismund I (1410—1437), care a crezut că a it momentul să se pună capăt «shismeii cu trei capete în Biserica lanocatică» și să facă reforma Bisericii «*in capite et membris*». odul a fost mâi mult un «congres apusean» al conducătorilor bise->sti și lumești și a avut meritul că a rezolvat problema mării shisme jale din Apus și a hotărît condamnarea mișcărilor eretice ale pre-armatorilor John Wicliff (f 1384) și Jan Hus (f 6 iulie 1415).

Prin participarea celor 1800 de membri, majoritatea absolută laici, căutat înfrîngerea monarhiei absolute a papalității, dorință pioasă, • nerealizată din cauza structurii dogmatice și canonice a Bisericii nano-catolice.

Papa Ioan XXIII a sosit la sinod în 28 octombrie 1414 însoțit de cardinali și alți demnitari. Pentru că nu sosiseră toți s-a decis ca ma ședință să se deschidă în 16 noiembrie.

în ședința din 2 martie 1415 papa a fost silit să citească în fața odului un document în care se prevedea că, dacă ceilalți doi papi • renunța, va face și el același lucru. înainte însă de a fi citit el acest , s-a citit din partea sinodalilor un rechizitoriu, la auzul căruia Ioan a dat seama că a pierdut partida. Ținut la curent cu tot ce se discuta ședințele secrete, papa a ajuns la convingerea că cel mai nimerit ru ar fi să fugă. Bănuind lucrul, împăratul Sigismund a poruncit să păzite toate porțile orașului. în noaptea de 20 martie 1415, travestit haine de vizitiu princiar și bucurîndu-se de concursul ducelui ederich de Austria, papa Ioan al XXIII-lea a fugit, dar, la scurt ip după aceea, trupele imperiale l-au prins și în 17 mai 1415 e readus ?ă Konstanz cu o excortă de 300 de călăreți ; este închis într-un castel unde scapă doar în 1419, cînd își dă și obștescul sfîrșit. După ce papa

Ioan al XXIII-lea a fugit de la sinod la 20 martie 1415, 1800 de delegați sinodali, rămași singuri, au socotit că a sosit montul să decreteze că *autoritatea conciliului este mai presus de auto-atea papei.*

Teoria superiorității sinodului asupra autorității papei, numită «*Conlaristă*», a fost promovată de sinoadele zise «conciliariste», ținute la ia (1409), Konstanz (1414—1418) și Basel (1431—1449).

Stimulați de membrii Universității din Paris, în frunte cu Jean arles Gerson (1362—1429) și Pierre d'Billy (1350—1420), episcop fran" de Cambrai, sinodali au hotărît, potrivit teoriei sinodalității sau iciliarismului, următoarele :

a) «*Sinodul, întrunit legitim, prin puterea Sfîntului Duh, reprezintă Biserica militantă și deține puterea în chip nemijlocit de la Dumne-i. Toți, chiar și papa, sînt obligați să i se supună în ceea ce privește idința, curmarea schismeii și reforma Bisericii «in capite et membris*».

b) Cine se va opune sinodului va fi pedepsit conform legii și prederilor dreptului canonic.

c) Papa Ioan al XXIII-lea, părăsind sinodul, e suspectat de favori zarea schismei și de erezie.

d) Membrii Sinodului au avut și au. deplină libertate de hotărîre.

La începutul lui iunie 1415 a fost adus la Konstanz prereformatorul ceh Jan Hus spre a se justifica în fața sinodului pentru ideile sale. În ședința din 6 iulie 1415 Jan Hus, care spera că sinodul îl va apăra și—i va da dreptate, văzînd în el mai mult un tribun popular, care luptă pentru îndreptarea relilor din Biserică, a fost condamnat ca eretic, lipsit de demnitatea preoțească și extrădat autorităților civile, care l-au ars în aceeași zi pe rug.

În anul următor, la 30 mai 1416, a împărtășit aceeași soartă și prietenul său Ieronim de Praga.

Învățînd din pățaniile rivalului său, Grigorie XII renunță la tiară și i se acordă un post de episcop, dar muri și el în 1417. Cel de al treilea, Benedict XIII, deși depus de sinod, trăia în Franța la Perpignan, nevrînd să cedeze și jucînd rolul unui papă fără Biserică. La 11 noiembrie 1417 se alegea după atîtea neînțelegeri un papă legitim, Martin V (1417—1431), încît prin alegerea lui marea schismă papală dintre anii 1378—1417 a luat sfîrșit după aproape 40 de ani.

Sinodul din Konstanz a ținut 45 de ședințe publice între 5 noiembrie 1414—22 aprilie 1418, precum și multe ședințe consultative. Papa Martin a știut întocmi în așa fel lucrurile ca să nu fie silit să înceapă lucrările în vederea reformei Bisericii «in capite et membris».

În februarie 1418, a sosit la Konstanz și o delegație de 19 mitropoliți răsăriteni, între care era și Grigorie Țamblac, mitropolitul Kievului din 1415. Din numeroasa delegație trimisă de Patriarhia Ecumenică" la acest eveniment de seamă din lumea creștină au făcut parte și delegații laici ai celor două state independente românești, Țara Românească și Moldova, avînd în vedere că problema unirii Bisericii Răsăritului cu Biserica Apusului le interesa și pe ele, ca țări ortodoxe. Sinodul avea destule probleme de rezolvat, dar n-avea un conducător care să pornească discuții de unire cu grecii. De aceea e mai mult decît probabil că Grigorie Țamblac a părăsit Konstanz înainte de închiderea sinodului, întorcîndu-se în Răsărit fără vreun rezultat pozitiv.

Sinodul din Konstanz, deschis oficial la 5 noiembrie 1414, a fost declarat închis la 22 aprilie 1418 de noul papă, Martin al V-lea, după 45 de ședințe.

c. Sinodul de la Basel (1431—1447). Deși nu dorea discutarea reformei în Biserică, papa Martin a fost nevoit să convoace la Pavia, în 1423, mult așteptatul sinod pentru reforma Bisericii. Însă, întrucît acolo izbucnise ciurma, sinodul a fost mutat la Siena. După discuții nu s-a ajuns la înțelegere ce anume reformă ar trebui să se facă și, la propunerea regelui Angliei, Henric al VI-lea (1422—1461), s-a hotărît mutarea sinodului la Basel, în Elveția. În 1425—1426, ambasadele franceză și engleză au solicitat insistent papei Martin V să fixeze deschiderea sinodului, ceea ce acesta a și făcut în iulie 1431. Dar, curînd după deschidere, papa muri. Numărul participanților fiind mic, abia veniseră 300 de delegați care, pe deasupra, creaseră și o atmosferă liberală neagră

sapă, noul ocupant al Scaunului Roman, Eugeniu IV (1431—1447), emis' la 18 decembrie 1431 o scrisoare de închidere a sinodului și area lui la Bologna, unde urma să se discute unirea cu grecii. Sinodii s-au arătat surprinși de hotărîrea papei și au înțeles că acesta a mutat spre a evita sancționarea decretului emis la Konstanz, care se recunoștea că sinodul e superior chiar și Bisericii nu numai oanei papei. De aceea, încurajați de împăratul Sigismund I al Germaniei de majoritatea prinților și de votul clerului francez întrunit în la Bourges (februarie 1432), ca și de distinsele personalități sosite iasel, sinodali au hotărît să continue lucrările fără să țină seama de soarea papală. Au fost aleși protectori ai sinodului trei prinți, iar edintele sinodului urma să fie ales pe termen de o lună. S-a mai irit ca opiniile profesorilor universitari, doctori în teologie și în drept anic, precum și ale altor clerici erudiți, să aibă o mai mare greutate t ale episcopilor.

Toate memoriile și actele adresate sinodului sînt predate unei comisi compuse din 12 membri, care, după examinare, le înaintează conului spre deliberare.

Papa Eugeniu IV n-a vrut să țină seamă totuși de acest sinod, dar ntervenția împăratului a cedat, și prin bula sau enciclica *Dudum sum*, din 15 decembrie 1431, a recunoscut sinodul. În februarie 1434, ce se făcu deja împăcarea între papă și sinodali din Basel, ei înjra să intre în miezul problemelor mari de reformă a curiei papale, revizuire a modului în care să se facă alegerea papei și hotărîră că rebuie să depună în fața sinodului un jurămînt. Neînțelegera a surit cînd a fost vorba de fixarea locului unde să aibă loc sinodul unio-cu grecii. Legații papali susțineau un oraș italian, majoritatea si-alilor doreau la Basel, Avignon ori în Savoye. Prin bula *«Doctoris tium»* din 18 septembrie 1437, papa Eugen al IV-lea hotărî transfe-a consiliului din Basel la Ferrara, pe coasta orientală a Italiei, pen-a le fi mai ușor grecilor să vină la sinod. Ne reprezentîndu-se la șe-ța din 24 ianuarie 1438, papa a fost suspendat, iar în ședința din 25 ie 1439, 20 prelați și peste 300 de doctori în teologie l-au declarat ic și l-au depus din scaun pentru că a refuzat să primească hotărîsinodului de la Konstanz.

La sugestia cardinalului d'Alleman, ducele Amedeu de Savoia a fost clamat în 5 noiembrie 1439 papă cu titlul Felix V (1439—1449) (a ; ultimul antipapă, care s-a menținut pînă la dizolvarea sinodului Basel, în 1449).

O nouă schismă s-a deschis. Și cu toate că la început cele mai mul-șări sprijineau pe Felix V, după 1443, rînd pe rînd Franța, Aragonul, ția și, în fine în 1445, Germania trec de partea papei Eugen al IV-Sinodul din Basel a mai lucrat pînă în 1449, cînd s-a dizolvat. Spre sebire de galicanii extremiști, Biserica romano-catolică consideră ca menice numai hotărîrile primelor 25 de ședințe de la Basel, adică î ținute pînă la mutarea sinodului la Ferrara, pe coasta răsăriteană ialiei, la 18 septembrie 1437, care se deschise oficial la 4 martie 1438. =ele 25 de ședințe s-au discutat modul de combatere a ereziilor și alte

probleme care nu atingeau autoritatea Scaunului de la Roma. Ceea ce a ridicat prestigiul papei Eugen al IV-lea, în timpul sinodului din Basel, care din 24 ianuarie 1438 nu-l mai recunoștea, declarându-l eretic și depus din scaun, a fost unirea încheiată cu grecii la 6 iulie 1439. Astfel, ortodocșii au contribuit, poate fără voia lor, la ridicarea prestigiului papalității în ochii occidentalilor.

BIBLIOGRAFIE *

Izvoare: Cari Mirbt, *Quellen zur Geschichte des Papsttums und des römischen Katholizismus 5-e Auflage*, Tübingen, 1935 j 6-e Aufl., Tübingen, 1967; I. Albergio, P. P. Ioannou, C. Leonardi, P. Prodi et N. Jedin, *Conciliorum oecumenicorum decreta*, Freiburg im Breisgau, Bale, 1962.

Lucrări: R. Fossier, *Le moyen âge. T. 2. UEveil de VEurope (950—1250); Le temps de crise (1200—1550)*, Paris, 1982—1983; F. Kempf, H.-G. Beck, E. Ewig et J. A. Jungmann, *The Church in the age of feudalism*. Traducere din limba germană, London, 1980, XVIII—574 p.; Giuseppe Albergio, *Chiesa conciliare. Identità e signi-iicato del conciliarismo*, Brescia, 1981, 368 p.

Arnulf Vagedes, *Das Konzil iiber dem Papst ? Die Stellungnahmen des Nikolaus von Kucs und des Panormitanus zum Streit zwischen dem Konzil von Basel und Eugen IV*, 2 voi. T. I. text; II. Anmerkungen, Paderborn, München, Wien, Zürich, 1981; J. E. Anastasion, 'Iaiopia t^s 'Exv.Xijaias t. II, ed. 2-e, Tesalonic, 1979; J. W. Stieber, *Pope Eugenius IV. The Council of Basel and the secular ecclcsiastical authorities in the empire. The conflict over supreme authority and power in the Church*, Leyda, 1978, XVI—514 p.; *Die Entwicklung des Konciliarismus, Weiden und Nachwirken der konciliaren Idee*, editată de R. Baumer, Darmstadt, 1976, 409 p. R. Kottje und B. Mocller, *Gkumenische Kirchengeschichte. Bd. II. Mittelaiter und Reformation*, München, 1970. J. Danielou et H. Marrou, *Nouvelle histoire de l'Eglise*. T. II, par M. D. Knowles et D. Obolensky, *Le moyen âge*, Parjs, 1968; H. Jedin, *Bischollich.es Konzil oder Kirchenparlament ?* 2-e Aufl. Freiburg im Breisgau, 1966; J. Gili, *Histoire des conciles: Constance et Bâle, Florence*, Paris, 1965, 410 p. A. Franzen — A. Miiller, *Das Konzil von Konstanz*, Freiburg im Breisgau, 1964; C. Bihlmeyer et H. Tiichle, *Histoire de l'Eglise*. T. II. *L'Eglise de la chretiente*, adapte par M. H. Vicaire, Miilhouse, 1963; VI. I. Pheidas 'ExxX^aiaiox't'f) *tizopia*, t. I-----, *De la iconoclasme pină la căderea Constantinopolului (1453)*, Atena, 1963; J. Lortz, *Histoire de l'Eglise des origines à nos jours*. Traduit de l'allemand par M. Lefevre, Paris, 1956; 2-e ed., Paris, 1962; Y. Renouari, *La papaufe a Avignon*, 2-e ed., Paris, 1962. W. de Vries, *Die pāpste von Avignon und der christliche Osten*, în «Orientalia Christiana Periodica», XXX (1961), no. 1, p. 85—128.

Mann, G. A. Heus und A. Nitschke, *Propylāen Weltgeschichte. B/ne Universalgeschichte*, Bd. I—X + 2 Suppl., 12 voi., Frankfurt, Wien, 1961—1965; Augustin Fiiche et Victor Martin, *Histoire de l'Eglise depuis les origines jusqu'à nos jours*, t. VIII, X, XII, XIII (1057—1274), de diferiți istorici, Paris, 1946—1963; Aug. Fiiche, *La chretiente medievale (395—1254)*, (t. VII de l'Histoire du monde par E. Cavaignac), Paris, 1929. A. Ehrhard und W. Neuss, *Die Katholische Kirche im Weindo der Zeiten*, 3 Bande, 2-e Auflage, Leipzig, 1950—1954; B. Stefanidis 'ExxXTjuiiaott'Ji 'IaTop TJsii.iX^'āp y pt oijuspov, Atena, 1948; ed. 2-a, Atena, 1959. F. X. Seppelt, *Das Papsttum im Spc'tmittelalter und in der Zeit der Renaissance*, Bd. IV, München, 1940. L. Salemhier, *Le gr and schisme d'Occident*, 5-e ed. Paris, 1921. Ch.-J. Hefele et Dom H. Leclercq, *Histoire des concils d'apres les documents originaux*, t. V, VI, VII, Paris, 1946; A. Gervirth, *Marsilius de Padua, I*, Paris, 1951. V. Martiii, *Les origines du Gallicanisme*, t. I—II, Paris, 1939.

In limba română :

Pr. prof. Milan Šesan, *Sinodalitatea ortodoxă în secolele XI—XV*, în «Mitropolia Ardealului», X (1965), nr. 1—3 p. 50—72; Prof. T. M. Popescu, Pr. prof. T. Bodogae, Prof. Gh. G. Stănescu, *Istoria bisericească universală*, t. II, București, 1956,

* Bibliografia a fost întocmită de Pr. prof. I. Rămureanu și Pr. prof. T. Bodogae,

76; Euseviu Popovici, *Istoria bisericească universală*, traducere de At. Miroșan, t. II, București, 1927, p. 95—109.

Pentru istoria papilor :

Pierre de Luz, *Histoire des papes*, 2 voi., Paris, 1960.

G. Mollat, *Les papes d'Avignon, 1305—1378*, 2-e ed., Paris, 1959.

F. X. Seppelt, *Geschichte der Päpste*. Revăzută de G. Schweiger, 5 Bd., München, 1954—1959; E. Caspar, *Geschichte des Papsttums*, Bd. I—II, Tübingen, 1930—

Ferm. Hayward, *Histoire des papes*, Paris, 1929.

Pentru participarea românilor la conciliul din Constanț (1414—1418).

Izvoare: *Cronica lui Ulrich von Richtental*, ed. A. D. Sturdza, "Delegații la Conciliul din Constanț", în «Analele Academiei Române», seria II-a, t. (1893—1894), p. 97—106.

Studii: Pr. prof. Nic. Șerbănescu și Prof. Nic. Stoicescu, *Mircea cel Mare —1418), 600 de ani de la urcarea lui pe tronul Țării Românești*, București, 1987, 5 iur. Dănuț I. Mănu, *Sinodul conciliarist de la Constanț (1414—1418) și Țara Românească*, în «Studii teologice», XXV, nr. 5—6, p. 377—386; Pr. prof. I. Rămureanu, *Rolul Bisericii Ortodoxe Române în secolul al XIV-lea și XV-lea*, în «Biserica Ortodoxă Română», nr. 1—2, p. 131—143, aici p. 138, traducere franceză în *Miscellanea ecclesiastica*, VII, Louvain-la Neuve et Louvain, 1985, p. 115—128; C-tin radja, *Portretul și stema lui Grigorie Țamblac și misiunea sa la Conciliul din Constanț*, în «Analele Academiei Române», Mem. Sect. Ist., I, III, t. XXVI, b, 1943, p. 141—150; Idem, *Delegații din țara noastră la Conciliul din Constanț (în anul 1415)*, București, 1927 (Anul corect este pentru participarea delegației 118), în «Analele Acad. Rom.», seria II, t. XVI (1893—1894), p. 97—106 și extras, rești, 1927.

Grăia (Ștefan Pop), *Moștenirea sinodului din Constanț, 1418*, în «Revista teologică», IX (1915), nr. 13—15, p. 207—215.

Controverse, erezii și schisme în Răsărit și Apus.

Bogomilismul. Catarii, albigenzii, valdenzii și alții*

Evul mediu a fost, în general, o epocă în care preocupările teologice făceau parte integrantă din gândirea oamenilor. În Răsărit, interesele pentru cultura teologică, pe care Împărații lazar și Saracizii au fost. să le promoveze (1113—1125), unul dintre prinții ruși, țarul bulgar Ioan Alexandru I (1196—1228) la sârbi, iar în s, pasiunea de o viață întreagă a regelui francez Ludovic al IX-lea sfânt (1226—1270) de a citi operele Fer. Augustin (f. 430), dovedesc plin acest lucru, despre care vom mai aminti și în alt capitol. Aici amintim deocamdată despre câteva probleme controversate, e din ele cu aspect de erezie, iar altele păstrând chipul unor simple >gumene, dar care dovedesc interesul pentru problematica religioasă ilogică. E drept că în multe din discuțiile și frământările acestea lomină caracterul polemic, așa cum reiese din activitatea lui Alexios >mn (1081—1118) în legătură cu combaterea bogomilismului, sau scrierile lui Ioan al VI-lea Cantacuzino (1347—1354), ori cele ale lui uil al II-lea Paleologul (1391—1425) prin care aceștia combat maho-anismul.

* Capitol redactat de Pr. Prof. T. Bodogae.

Amintim, mai întâi, controversa în legătură cu teologia cinstirii icoanelor, la care au dat ocazie măsurile de secularizare ale împăratului Alexios I Comnen în lupta împotriva normanzilor și pecenegilor, prin folosirea, în scopuri strategice, a metalelor prețioase cu care au fost argintate, respectiv aurite, icoanele. Patriarhul Eustratios (1081—1084) a aprobat măsura luată de împărat, dar mitropolitul Leon de Calcedon l-a acuzat de jefuire a celor sfinte, precum și de lipsă de respect. El susținea că în felul cum au fost confecționate icoanele s-ar fi imprimat în ele și pe ele un «caracter» sau o pecete «indelebilă», care ar atinge ființa prototipului, respectiv a Domnului Hristos sau a sfântului zugrăvit pe icoană. Ani de-a rândul problema a agitat mințile multora ; sinodul din 1086 a stabilit că patriarhul Eustratios are dreptate. Mitropolitul Leon de Calcedon a fost depus din scaun și abia după 6 ani, când el și-a revizuit părerile, a fost reașezat în scaun. Cu toate acestea, se vede că sub presiunea opiniei publice a credincioșilor, Alexios I Comnen și-a revizuit și el la un moment dat atitudinea, pentru ca, totuși, sub presiunea evenimentelor să revină din nou la confiscări.

Spre sfârșitul domniei lui Alexios I Comnen, mitropolitul Eustratios din Niceea înclina, se vede, spre un fel de nestorianism atunci când, probabil sub influența fostului său dascăl (filosoful Ioan Italos, sub împăratul Alexios I Comnen (1081—1118), profesor la Universitatea din Bizanț, reorganizată în 1045 de împăratul Constantin al IX-lea Monomahul (1042—1055), susținea perfectibilitatea firii umane în persoana Domnului Hristos. Sinodul din 1117 îl suspendă din scaun. Pe la 1156 Sotericos Panteugenos întreba dacă jertfa Mîntuitorului pe cruce a fost adusă și Sieși ori numai Tatălui ? Sinodul a răspuns : «da, după cum însăși Liturgia Sf. Vasile o spune» : «Cel ce aduci și Cel ce Te aduci». La un nou sinod din anul următor Sotericos — care era candidat de episcop în Patriarhia Antiohiei — a atacat hotărîrea sinodului anterior. Atunci sinodul din 1157 a hotărît că Sotericos nu mai poate fi ales episcop.

Intr-un sinod din 1166, pe vremea lui Manuil al II-lea Comnen, s-a discutat cu pasiune așa numita «controversă majoristă» privind împăcarea cuvintelor din evanghelia Sfîntului Ioan : «Tatăl este mai mare decît Mine» (14, 28) și «Eu și Tatăl una sîntem» (10, 30). Sinodul a răspuns că afirmația din primul citat, «mai mare», trebuie înțeleasă cu referire la «Cel fără cauză», «Cel nepricinuit».

Pe la 1180 Manuil al II-lea Comnen a propus și sinodul a aprobat ca, în cazul cînd vin la botez musulmanii, să nu se mai spună «anathema lui Mohamed și Dumnezeului lui», pe motiv că și musulmanii sînt monoteiști, ci numai «anathema lui Mohamed și învățăturilor lui».

În fine, pe la anii 1200 se pasionau mulți pe tema : cu ce fel de trup al lui Hristos ne împărtășim : cu cel dinainte ori de după înviere ? Și, pînă la înviere, trupul Lui e stricăcios ori nu ? S-a răspuns că ne împărtășim cu trupul cel înviat.

a. Bogomilismul. Dacă acestea erau controverse mai mărunte, în schimb bogomilismul a fost o mișcare eretică de mare răsunset în întreaga perioadă aceasta, atît în Răsărit, cit și în Apus. În general, după cercetările mai noi trebuie văzut în bogomilism nu numai o prelungire 7 — Istoria Bisericească Universală Voi. II

te veacuri a mnceptiilor yualiste persane. Jasa cum le-au receptat .mâ—
eismul si pavlicianismul, ci, în același timp, și ca o mișcare contes-
 iră împotriva a ceea ce am putea numi biserică conducătoare, înde-bi
 ierarhia și tot ce aparține de forma văzută a Bisericii, inclusiv
 asul de cult, taine, icoane etc. în fond, ei doreau un creștinism esote-
 interiorizat, apropiat de cei de jos, un creștinism popular. În toată
 iria bogomilismului se simte protestul creștinilor de la granița Ira-
 iului îndreptat împotriva creștinismului oficial, bogat și puternic de
 :entru. Așa va acționa el și în Bulgaria și în Bosnia, așa se va pre-
 gi sub diferite forme și sub diferite denumiri și în Apus. Aici remo-
 răm câteva date din istoria lui, în prelungire față de cele arătate în
 ioada a doua.

În secolul al XI-lea îi întâlnim pe bogomili în vestul Asiei Mici sub
 nele de «fundagiagiți» așa cum îi descrie Eftimie Zigabenu (f 1120),
 titlul 27 al «Panopliei» sale. Pe la 1087—1092, în timpul atacurilor
 enegilor și a devastărilor, care au ajuns p^Aă în preajma^capitalei bi-
 tine, bogomili se aliașeră cu pecenegii. tAna"~(:nmnenâ~7T083—III3fr
 irisește modul cum a fost prins și judecat în 1115, după unii 1118,
 etenia bogomililor de atunci, Vasile. Prefăcându-se că ar vrea și el
 i îmbrățișeze credința, Alexios I Comnen cere lui Vasile să-și expună
 iința, pe care apoi o consemnează stenografi patriarhului Nicolae al
 lea Gramatikos (1084—1111) și consilierii imperiali care se aflau
 nci într-o încăpere alăturată, ascunși după o perdea. Afia

ne că Vasile critica întreaga cîrmuirp și ^fipțeip biserici, numjndu -4e
 iple ale demonilor, iar jertfa Euharistiei o socotea , j|Rf^7i^p Tot acolo
 mai istorisește că «răul pătrunsese pînă în casele cele mai nobile și
 lima atinsese o mare mulțime». Împăratul a făcut o ingenioasă epura-
 [ntre credincioșii bogomilismului, pe nevinovați i-a eliberat încredin-
 îu-i cateheților să-i lămurească mai bine, pe mulți i-a întemnițat, iar
 Vasile și alți conducători i-a ars pe rug. Dar cu asta bogomilismul nu
 ispărut. Pe la Q14(£>un sinod constantinopolitan condamna scrierile
 Constantin HrisoTTIalas pentru bogomilismul lor. La anul 1147 au fost
 uși doi episcopi, care aveau aceleași păreri și chiar patriarhul ecume-
 Cosma al II-lea (1146—1147) pentru acuzația de a fi protejat pe un
 ecare neofit bogomil. Sinodul din 1211, de sub țarul bulgar Boris (1207
 218) a publicat un «sinodicon» împotriva bogomililor. Bogomili au
 ijinit și pe cumani și pe asănești în atacurile lor împotriva Imperiu-
 Se pare că la eliberarea orașului Filopopole de latini (1205), ca și sub
 i Asan al II-lea (1218—1241), ei au fost alături de româno-bulgari.
 riarhul Gherman al II-lea de la Niceea (1222—1240) s-a ocupat și el
 bogomili, iar în secolul XIV câteva sinoade, mai ales în 1341 în Con-
 îtinopol și în 1350 la Tîrnovo, au pronunțat condamnarea lor. În sta-
 sîrb al lui Ștefan Nemanja (1196—1228), unde ierarhia Bisericii era
 apropiată de popor, mișcarea n-a prins, deși marele jupan a pedep-
 adesea cu strășnicie pe cîțiva din ei. Au rezistat mai mult, se pare, în
 nia, unde banul Ștefan Tvartko (1353—1391) le-a dat unele privilegii,
 iecolul al XV-lea, cruciada catolică pornită contra lor a tras după sine
 marea turcilor în ajutor. Sub Mahomed al II-lea Cuceritorul (1451—

1481), mulți bogomili din Bosnia s-au islamizat. Se pare că și la noi au trecut din ei, după cum arată cercetările arheologice din ultimul timp dar urme deosebite nu au lăsat. În orice caz, ceea ce susțineau istoricii CE Hașdeu, Gaster și alții despre o influență a lor asupra literaturii religioase apocrife s-a dovedit inexact. S-a vorbit de o răspîndire a bogomilismului și în Rusia. În secolul al XI-lea sînt pomeniți volhvi sau vrăjitoarii, o sectă cu reminiscențe păgîne. În secolul al XII-lea un oarecare Dimitrie, apoi un călugăr armean Martin, se presupune, că ar fi avut legături cu bogomilii, deși lucrurile nu s-au dovedit. Mai probabil să fi fost înrudiți cu ei strigolnicii și iudaizanzii din părțile Novgorodului. În timpul controverselor dintre ucenicii ascetului Sf. Nil Sorski († 1508) care recomandă un monahism sărac și eremitic pe de o parte și pe de altă parte ucenicii starețului Iosif Voloțki († 1511), care cerea un monahism înstărit și prezent în lupta de centralizare a statului rus, se auzeau adeseori acuzații împotriva «iudaizanzilor», care respingeau cinstirea icoanelor, a moaștelor, a cultului Maicii Domnului, preconizînd un creștinism interiorizat. Unii cercetători acceptă o origine valdenză venită din ~~Drj^legăturile comerciale~~ ale Novgorodului cu Apusul.

biCatarii sau patarenii în afară de spațiul balcanic, influența mișcărilor contestatoare de genul bogomilismului a fost redusă. Credența că faptul se datorește îndeosebi viziunii ecumeniste și apropiate de popor pe care a avut-o, prin Liturghie, totdeauna Biserica răsăriteană în schimb, în Apus, aflînd un teren mai prielnic, într-un mediu de adînci contradicții feudale, diverșii eretici de nuanță bogomilă^ adică cathari, patarenii (bogomili), manihei, publicani, dragoviti etc, îi află în mare număr, mai ales în centrele comerciale și muncitorești din nordul Italiei, din sudul Franței, din nordul Spaniei, din Germania, din Anglia și chiar din Ungaria.

{Cel mai des e pomenit numele de «cathari» x&apoi adică Ccei cu rati^ deci tot un fel de creștinism interiorizat ca și la bogomili. «Vc creați în Creatorul acestei lumi, pe cînd noi în Cel care a zis că n-auzi glasul Lui și nu-I vedeți nici fața», spusese încă de mult un predicat pavelian. «Omul e opera acestui Dumnezeu, care vrea pe pămînt miri, pe cînd noi căutăm cetatea cea viitoare». tConducătorii mișcării s numeau «perfectii» sau «apostoli?», idealul lor fiind sărăcia și igredica p toate drumurile. Cercetările din ultimii 50 de ani au confirmat convir gerea că, în urma contactului cu Orientul, mișcarea catharilor trebui sorțită ca O Contin^iar^ a ypr-hilnr firmp rip__ manihpism .■.■] chiar C monofizitism orientat adaptate și alimentate de condițiile unei societăți în rapidă transformare, cum a fost aceea a «comunelor» medievale.

Căsătoria, ca lege a trupului, folosirea bunurilor pămîntești, consimțământul la vânzarea cîrnurilor, afară de pește, le erau interzise. Se dedicau cunoașterii Bibliei și participării la un anumit fel de slujbe. Inițierea se făcea prin botez spiritual («consolamentum»), singura taină recunoscută de ei și săvîrșită prin punerea mîinilor celor perfecti și prin rostirea continuă a rugăciunii «Tatăl nostru» (de aici probabil numirea de «patarenii» : orașele lombarde). Nu se știe dacă cei curați nu se lăseau să moară de foame, mai ales după o boală, pe care o socoteau pedeapsa lui Dumnezeu.

zeu. Minciuna era interzisă la cathari, pe cînd la bogomili ea putea folosită spre a scăpa de persecuții. Față de Dumnezeu cel bun, care /eșnic, spun ei, trebuie să ne ferim de creaturile Dumnezeului celui i, care a făcut materia și corpul. Trebuie să propovăduim moartea ■Aii, distrugînd-o prin netransmiterea vieții.

În 1167, la un sinod al catharilor de la Sf. Felix, s-ar fi primit ca jvărate și mai conforme cu tradiția veche observațiile delegatului din nstantinopol. Michelet afirmă că nu era vorba de sectari izolați, ci o Biserică întregă, care se formase împotriva Bisericii oficiale. În

Spania mișcarea catharilor a fost răspîndită mai ales în părțile nord, lîngă granița cu Franța, de unde au și provenit mulți din cei năriți. Prima mențiune datează de pe vremea papei Celestin al II-lea (43 44); care a trimis pe cardinalul Saint Aurge ca legat special în riva lor. Într-un sinod întrunit la Lerida în 1194, regele a dat un ct sever împotriva «adversarilor Romei». Erezia a continuat avînd în ntea ei pe Arnaud, un om cult, care-și expunea învățătura «după todă teologică romană». Și pe vremea regelui catolic Ferdinand al -lea (1217—1252) mai existau destui eretici, căci el însuși, «cu mîna regală», a ținut să arunce lemne pe focul ereticilor. Deoarece numă- acestora devenea tot mai mare, papa Grigorie al IX-lea (1227—1241) ntrodus inchiziția contra lor și în Spania, interzicînd totodată citirea jliei în limba vulgară. întreaga regiune a fost pustiiată de trupele mate de arhiepiscopul Mongrin de Taragon, de episcopul Petri Urgel de inchizitorul Fra Piedro di Blenodis. Ultima mențiune despre acești ■tici o avem din 1292.

În Germania erezia cathară e amintită îndată după 1050. întorcîn-- se din Ungaria, unde avusese lupte cu regele Andrei I (1047—1056), sâratul Henric al III-lea al Germaniei (1039—1056) a adus de acolo, ntre prizonieri, numeroși bogomili și «bugri». în curînd îi întîlnim prin Flandra, Elveția, Bavaria și Saxonia, apoi pe la 1160 printre ătorii din Bonn. Drumul pe care îl urma inchizitorul Conrad de Mar- •g în căutarea catharilor pe la 1231 era presărat cu ruguri. «Este în- izitor, scrie un contemporan, în ee măsură focul a servit în această ică împotriva oamenilor. Căci pentru erezii reale, ca și pentru cele iginare, o mulțime de nobili, tîrgoveți, clerici, călugări și țărani au b condamnați la rug în diferite locuri din Germania, prin sentințele a grăbite ale lui Conrad. în ziua în care era acuzat pe drept sau pe Irept, omul era condamnat și aruncat în flăcări fără să-l poată scăpa la moarte nici apelul, nici vreo apărare sau vreo altă protecție». După artea lui Conrad de Marburg, au mai făcut acțiuni similare și land- ful Conrad de Hessa și împăratul Henric al VI-lea (1308—1318), dar icarea n-a dispărut căci ereticii s-au amestecat cu alte secte pînă la ormă și la războiul țărănesc din secolul XVI.

În Anglia, cel dintîi cathar pomenit pe la 1159 este un oarecare :a, care provenea din Flandra, de unde venise împreună cu alți 30 bărbați și femei. Regele Henric al II-lea (1154—1189) a convocat un xl pentru a se lua măsuri împotriva lor. La 1210 unul din ei este ars rug la Londra. între măsurile preconizate de cruciada instituită îm-

potriva lor se folosea și însemnarea cu fierul înroșit și purtarea erezilor din oraș în oraș.

În Ungaria se întâlneau ca și în Bulgaria mulți cathari fugari din Imperiul bizantin care predicau credința lor.

cu Albigenzii. Albigenzii, numiți așa de la orașul Albi din sudul Franței, s-au înmulțit în urma luxului, a vieții mondene și imorale a el rului. Mulți dintre ei proveneau din familii înstărite, dar care s-au scit bit de viață și și-au propus o renaștere morală. În jurul orașului Toulouse comunitățile noi deveniseră foarte numeroase. Până pe la anul 1200 erau răspândiți în peste 1000 de orașe, inclusiv în Paris. Citeau Biblia pe care se pare că o traduseseră în limba poporului. Au fost trimiși ei misionari, dar fără succes; nici chiar activitatea lui Dominic Guzman (1170—1221), fondatorul Ordinului dominicanilor, n-a realizat mare lucru. S-a recurs la violențe. Ereticii au ajuns să prade biserici, să mut leze sau să arunce în închisoare pe unii din episcopii care trimisese asupra lor forțe de represiune.

În multe locuri parodiau slujbele divine ale creștinilor, pe care acum nimeni nu le mai înțelegea, fiind făcute în latinește, iar poporul nu mai cunoștea limba. Chiar nobilii locali au ajuns să-i protejeze în pot riva asupra Bisericii catolice. În 1207 papa Inocențiu al III-lea (1198—1216) rugă pe regele Franței Filip August (1180—1223) și pe al nobilii să reprimă mișcarea, mai ales că legatul papal Pierre de Castelnau fusese asasinat. Cruciada contra albigenzilor a durat 20 de ani (1208—1229). Comanda operațiilor a avut-o contele Simon de Montfort, care avea un vechi statut de serviciu în luptele contra musulmanilor, precum și legatul papal Arnold, abatele mănăstirii de la centrala cisterciencilor.

Operația a durat mult prea mult, se vede că avea interes și contele Simon, care a scotocit casă cu casă, a distrus și depopulat întreg sudul Franței. Represiunea a fost sălbatică. După unele cronicile catolice, într-o singură biserică au fost uciși 7000 albigenzi. La Beziers, legatul papei spune că au fost uciși cam 20.000 persoane, alții dau cifre și mai mari (între 38—60.000).

1 Petrobrusienii erau o sectă întemeiată de preotul răspopit Pierre Bruys, care lupta fanatic în sud-vestul Franței pe la 1104 împotriva liturgii ghibelinilor, a botezului copiilor, a celibatului, a cultului icoanelor. Îndeosebi țărani îl ascultau bucuroși, dar pe la 1130, într-o Vinere Mare, a fost prins de populația din Saint-Gilles de lângă Arles și aruncat în foc, tot mai în momentul în care el se pregătea să arunce în flăcări un crucifix. După moartea lui, munca i-a fost continuată cu un real talent orator de fostul călugăr benedictin Henric de Lausanne, care îmbrățișase credința sectei. Mișcarea lui câștigase numeroși aderenți în Provence și Gascogne. Însuși Bernard de Clairvaux (f. 1153) a fost nevoit să predice ani întregi împotriva sectei, ai cărei fanatici ucenici fuseseră condamnați și de sinoadele din Pisa (1135) și din Lateran (1139). În nordul Franței alți fanatici, ca Tanchelm și Eudes de Stella, atacau cu violență bisericile și mănăstirile îndemnând poporul să nu mai primească împărtășania și celelalte Sfinte Taine. Ei se dădeau pe sine a fi adevărații

ui Dumnezeu, chemați să judece pe cei răi. Tanchelm fu omorât [115, iar Eudes pieri în 1148 în închisoare. Mulți din credincioșii ju murit arși pe rug.

Arnold de Brescia (1100—1155), în Lombardia, fost canonic auinian, probabil ucenic al lui Petru Abelard (1079—1142), se bucura an renume deosebit ca ascet și predicator. încă înainte de 1139 el lica fanatic împotriva lăcomiei și spiritului monden al clericilor. >dată combătea cu tărie și suveranitatea temporală a Bisericii și a de mari moșieri a preoților. Salvarea Bisericii, spunea el, nu va i decît în clipa în care slujitorii ei se vor întoarce din nou la sărăcia itolică, sau cel puțin să se, mulțumească cu donațiile primite de la eni și cu dijma cuvenită. Sinodul II din Lateran (1139) l-a osîndit dlat, dar, după un număr de ani de vagabondaj, cînd însuși Bernard ^lairvaux a încercat să-l readucă la idei sănătoase, el a ajuns la Roma, e a revoltat poporul împotriva puterii politice a papilor. Sprijinit timp ca un adevărat tribun al poporului (1147—1154), Arnold de jcia a fost prins, judecat și condamnat la moarte în 1155 de împă-l Friederich I Barbarossa (1152—1190). Cadavrul i-a fost ars și ce-i aruncată în Tibru.

d. **Valdenzii.** Mișcarea valdenză, numită așa după Petru (?) Valdu Valdes, a apărut pe la 1170 în părțile Lyonului din dorul revenirii viață mai simplă, mai evlavioasă, ca o reacție împotriva suficienței ;ine și a spiritului burghez care pusese stăpînire pe preoțime. Adînc :at de moartea unui prieten și sub impresia puternică a biografiei tului Alexie, omul lui Dumnezeu, Valdu care fusese un bogat istor a dorit fierbinte o reînnoire sinceră, așa cum auzise citindu-i-se >re vremea apostolică. A căutat și a plătit doi preoți, care i-au tradus imba vulgară Sfînta Scriptură și s-a însuflețit de rîvnă deosebită ;ru vestirea cuvîntului lui Dumnezeu și pentru trăirea în sărăcie acte de pocăință. În urma foametei cumplite din 1176, el și-a vîndut ă averea și, după ce a dat partea cuvenită soției, a dăruit restul cilor, apoi, întemeind o asociație de mai mulți bărbați, care aveau ?ași idei ca el, au început să predice doi cîte doi, ca Apostolii (Matei 5 și urm. ; Luca 10, 1 și urm.) din sat în sat, din oraș în oraș. Așa ijuns peste Piemont pînă în Lombardia, la Milan, unde au atras b e dintre țesătorii și postăvarii care duceau de mai mult timp o viață lară, fapt pentru care erau și numiți «humiliati», adică cei smeriți, hipul acesta, «săracii din Lyon» sau «lioniști», cum erau numiți sau r «sabotiști» (fiindcă erau încălțați apestolește cu sandale de lemn. " ts), cîștigară aderenți mulți în toate regiunile limitrofe. „ întrucît valdenzii încep să critice mentalitatea utilitaristă și mer-ilă a clerului care, prin învățătura despre indulgențe și despre pur-riu, negustorea problema mîntuirii omului, autoritățile bisericesti uat atitudine împotriva lor. începutul l-a făcut arhiepiscopul de i, care a interzis după un timp activitatea lor.. Atunci Valdu s-a J papei, spunînd că ei nu fac nimic rău decît că vor să trezească ia la trăirea evanghelică. Mai mult, Valdu însuși se prezentă la iul al III-lea din Lateran (1179). Papa Alexandru al III-lea (1159—

1181) răspunse că ei n-au voie să predice fără autorizația Bisericii. Ur timp valdenzii s-au oprit, dar apoi au pornit din nou la acțiune pe moti\ că «trebuie să ascultăm mai mult de Dumnezeu decât de oameni» (Fapte 5, 29). Atunci, cu ocazia sinodului din Verona 1184, papa Lupiu al III-les (1181—1185) a aruncat anatema asupra catharilor, arnoldiștilor, hiimi-liaiților sau săraților din Lyon. De acum valdenzii se ridicară pe față împotriva ierarhiei, acuzînd-o că uzurpă puterea apostolică fără să aibj viața ca Apostolii și că își dau viața lor compromisă drept viață de model apostolic.

De acum începe organizarea interioară a mișcării. În general, ce inițiați sau «perfecti» au început să poarte bărbi și se numeau între e: «frați» sau «învățători», a căror misiune era numai de a evangheliza pe cînd categoria celor mulți, poporul, se numeau «amici», «credentes» (prieteni, credincioși), pe care-i recrutau în taină, ca pe niște simpatizanți. În fruntea mișcării stătea Valduș, «prepozit și pontif al tuturor» iar sub el se aflau episcopi, preoți și diaconi rînduiți de el. Biblia tradusă în limba lor ținea loc de normă obligatorie pentru toți. Rînd p« rînd valdenzii (mai ales gruparea din Italia) s-au îndepărtat tot ma mult de linia Bisericii, respingînd — pe lîngă purgatoriu — și rugă ciunile pentru morți, cultul sfinților, indulgențele, jurămîntul, serviciu militar și pedeapsa cu moartea, nerecunoscînd dintre Taine decât Bo tezul, Cina euharistică și Pocăința. Mișcarea valdenză s-a scindat dupj 1210 în două grupări : una radicală (gruparea italiană) și cealaltă mode rată (franceză). Exploatînd situația de tot mai adîncă înfeudare a Bise riciei romano-catolice în afacerile lumești, gruparea radicală a desfășure clandestin o activitate impresionantă, identificîndu-se parcă cu duhul pro testatar pretutindeni prezent, încît din Piemont și Savoia a trecut și îr sudul și răsăritul Germaniei, în Boemia, în Moravia, în Ungaria și pîni în Italia de sud, cu toate că inchiziția a urmărit și a aruncat în flăcări pînă pe la sfîrșitul Evului mediu pe mulți din aderenții lor. În veacu al XV-lea ei s-au unit cu husiții, mai tîrziu cu protestanții. Pînă astăz s-au menținut în număr restrîns, mai ales în regiunile muntoase dii sud-estul Franței și din regiunea italiană limitrofă. Au un episcopat ș mai multe comunități chiar în Roma.

e. **Alte mișcări eretice. Amalricienii.** În dorul după o viață cît mf interiorizată și sub influența sincretismului panteist de nuanță iudai zant-averoistă (după filosoful arab Averroes f 1198), se înregistreaz o serie de grupări iluministe de genul «Bisericii spiritului liber», sai ca aceea a «fraților spiritului liber». Unii voiau să împace legea mo zaică cu cea creștină căutînd o interpretare mai spiritualistă a lucrurilor Filosoful Amalric de Bena (f 1205) de la Universitatea din Paris sus ținea, pe bază neoplatonică și a comentariilor arabe, că în fiecare or pios există o întrupare a lui Dumnezeu și că deci în fiecare om locuieșt Sfîntul Duh ; de aceea orice om pios este, ca și Hristos, fiu al k Dumnezeu.

Începînd de pe la 1209 amalricienii au fost arși de vii, dar mul din ei au fost depistați și după această dată în Germania, Franța, Italii Mișcarea a ajuns cu timpul să degeneze, unii dintre ei susținînd c

ipa în care Sfântul Duh naște pe Hristos în fiecare ins, atunci omul fără păcat și nu mai are nevoie de Sfintele Taine. Trăind separați de Biserica, unii au ajuns să spună că prin viața lor reînvierea vieții al lui Adam și al Evei în Rai, când erau încă fără de păcat; de aceea «adamiții aceștia au început să umble goi și să-și aibă nevastă și copii în comun».

'iscarea lui Ioachim de Floris. Aderenții mișcării din așa numita «Mișcare a Sfântului Spirit», întemeiată pe la finele secolului al XI-lea de egumenul cistercian Ioachim de Floris (f. 1202), susțineau că cele trei testamente: *Vechiul Testament al Tatălui, Noul Testament al Fiului* și actualul *Testament al Duhului Sfânt*, căci așa ar reieși din numărul numeric și din interpretarea alegorică și tipologică a Sfintei Trinități. Acest din urmă Testament ar începe numai de la anul 1260. Secolul Vechi a fost epoca Legii mozaice și a cărnii, cu oameni călugări și laici, epoca creștină a Fiului, cu 42 de «neamuri» a câte 300 de persoane în fiecare, potrivit citatului de la Matei 1, 17, era starea intermediară între carne și spirit, deci epoca clericilor; în fine, după 1260 va începe «Evanghelia veșnică» (după Apoc. 14, 6), adică a Duhului Sfânt «călugărilor» sau oamenilor înduhovniciți, când ordinea morală va fi împlinită de oameni desăvârșiți într-o «Biserică a Sfinților», care va avea locul Bisericii trupești de pînă la 1260. Aderenții cei mai mulți au urmat mișcarea lui Ioachim în rîndul franciscanilor rigoriști, al căror lider general Ioan de Parma (f. 1257) îi favoriza. Reacția produsă de mișcarea «Evanghelia veșnică» n-a întârziat; în 1255 franciscanul Gerard Segura, care publicase și o carte înflăcărată despre această nouă Evanghelie, a fost întemnițat pe viață; scrierile lui Ioachim au fost osîndite de un sinod din Arles (1265), dar ideile lui n-au putut fi înăbușite, incitându-l să eructe sub forma «flagelanților», grupuri de excentrici care se bat cu gîndul că doar-doar se vor izbăvi astfel de apăsarea stării oaze a trupului.

^cînd o retrospectivă peste acest capitol, credem că am putea spune că s-au ar fi îndeosebi cauzele care au determinat apariția controverselor și sectelor prezentate: pierderea treptată a tradițiilor ecumenice și apropierea peste măsură de modul de viață feudal și de ierarhia superioară. Faptul că în Răsărit mișcările eretice au fost deosebit de mult mai reduse, credem că se datorește tocmai rolului mare de rînduială liturgică, unde întreg poporul era strîns legat de altarul slujitorului. Iar caracterul protestatar și anti-ecumenic al tuturor mișcărilor eretice și sectare își are rațiunea ușor de înțeles în spiritul care a dominat procesul de centralizare și de «îmburșare» a multora din conducătorii bisericești.

BIBLIOGRAFIE*

Secte medievale :

H. Mottou, *La maniestation de l'esprit selon Joachim de Flore*, Neuchâtel, 1977 ; Gert Wendelborn, *Gott und Geschichte Joachims von Fiore und die Hoiingung der Christenheit*, Wien, Koln, 1974.

M. Loos, *Dualist Heresy in the Middle Ages*, Prague, 1974.

St. Runciman, *Le manicheisme medieval*, Paris, 1949, 2-e ed., Paris, 1972; H. Grundmann, *Reiigiose Bewegungen im Mittelalter*, 2-e Aufl., Freiburg im Breisgau, 1961.

Bogomilii

I z v o a r e : Ana Comnena, *Alexeiada*, t. II, XV, $\bar{8}$ —10. Traducere în rom. de Măria Marinescu, București, 1977; *Trăite contre les Bogomiles*, traduction et etude par H. Ch. Puech et A. Vaillant, Paris, 1945.

L u c r ă r i : D. Angelov, *Das bulgarische Reich und das europäische Mittelalter*, în «Actes du XV-e Congres international des sciences historiques», t. IV, 2, București, 1982, p. 1314—1338; Idem, *II bogomilismo. Un'eresia medievale bulgara*, Roma, 1979; *Bogomilismul în Bulgaria*, în limba bulgară, Sofia, 1969; *Le mouvement bogomile dans les pays balkaniques et à Byzance* (Problemi attuali di scienza e di cultura. Atti del convegno internazionale sul tema : *L'Origine cristiana nella storia della civiltà*), Roma, 1964, p. 607—617; *Der Bogomilismus aus dem Gebiet des Byzantinischen Reiches—Ursprung, Wessen und Geschichte*, în GCY, Ist. Fii. Fak., XIV (1947—1948), p. 1—60; XLVI (1949—1950), p. 1—14; *Bogomilism in the Balkans in the Light of the latest reserch. Proceeding of the symposium held in Skopie on May 30—31 st June 1-st 1978*, Skopie, 1982; D. Dragoilovic, *Bogomilstvo na Bal-kana i u Malei Azii. I. Bogomilski radowacalniti*. Cu rezumat în limba franceză, Beograd, 1974; Gh. Cantacuzino, *Les tombes des Bogomiles decouvertes en Roumanie el leurs rapports avec les communautes heretiques byzantines et balkaniques*, în «Actes du XIV-e Congres International des Etudes Byzantines», Bucarest, 6—12 sept 1971, p. 519—528.

D. Obolensky, *The Bogomils. A study im Balkan Neo-Maniheism*, Cambridge, 1948 ; E. Tourdeanu, *La litterature bulgare du XV-e siecle et sa ditusion dans lei pays roumains*, Paris, 1947.

In limba română :

Anton Balotă, *Bogomilismul și cultura maselor populare din Bulgaria și țările române*, în «Romanoslavica», X (1964), p. 19—71; D. Vasilescu, *Bogomilismul*, în «Studii teologice», XV (1963), nr. 7—8, p. 444—460 ; Al. Iordan, *Izvoare bogomile Predica preotului Cosma*, București, 1938; Gh. Ciuhandru, *Bogomilismul și românii Sibiu*, 1932.

Albigenzii, catharii

Y. Dossat, *Eglise et heresie en France au XIII-e siecle*, London, 1982, 364 p. les *Cathars en Occitanie*. À l'initiative de R. Lafont, Paris, 1982, 481 p.; F. Niel *Albigeois et Cathars*, Paris, 1955.

Historiographie du catharisme, Toulouse, 1979, 443 p.

J. Duvernoy, le *Catharisme. L'histoire des Cathars*, Toulouse, 1979, 398 / M. Roquebert, *L'epopee cathare*, Toulouse, 1977, 587 p.

Ch. Touzelier, *Catharisme et Valdeisme en Languedoc à la iin du XI-e au debuJ du XII-e siecle*, Paris, 1965.

Prereformatorii : John Wycliff și Jan Hus. Girolamo Savonarola *

Veacurile XIV și XV aduc mari schimbări în starea de spirit a ■gii Europe, dar mai ales a celei apusene. Negustorii și orașele au sformat viața oamenilor, sensul luptei lor sociale și economice și ales a celei spirituale. încă din veacul al XIII-lea papalitatea își irase controlul asupra universităților din Bologna, Salamanca, Paris xford, dar gîndirea omenească fremăta de curiozitate și lumea se iuise încet-încet să discute liber, să critice, să acționeze și dincolo ;ea ce înțelegeau episcopii și abații mînăstirilor. Baronii și negustorii iei ajunseseră să obțină încă din 1214 un fel de avantaj peste toate = din jur, atunci cînd regele a fost nevoit să recunoască formal -or locuitorilor țării drepturi fundamentale : «există legi în stat, turi aparținînd comunității, pe care regele trebuie să ie respecte. i le calcă, loialitatea nu mai e o datorie, iar supușii au drept să se >ale». Chiar dacă papa Inocențiu al III-lea (1198—1216), putea cali- «magna charta libertatum» ca pe o rușine pentru națiunea engleză, arul este că în Marea Britanie poarta spre parlamentarism s-a tiis foarte de timpuriu.

Aici comercianți ca Dick Whittington sau Willian Caninges ajung nprumute pe regi cu bani sau să-i primească în casa lor, uimindu-i •'n bunăstarea la care i-au adus vînzarea lînii și comerțul naval, prin credincioșia cu care pe lîngă cei 800 de muncitori navali și nari din întreprinderea proprie au angajat 100 de zidari și de tîm- ca să zidească biserica în Bristol, pe care apoi au făcut-o danie ilui. Aici și țărani din ținuturile Essex și Kent se vor răscula în dînd foc la conacele moșierilor și afirmînd în discursurile lor din ■le Londrei că nu mai trebuie să se facă deosebire între clasele sosi că singura condiție de apreciere a cuiva trebuie să fie munca, sind limbaj alegoric, scriitori ca Langland (f 1400), Chaucer Geof- sau Gower (1340—1400) vor denunța în «viziunea lui Petre Plu- l» ori în «Poveștile din Canterbury» toate păcatele celor care nu ■cesc și nu se poartă cu dragoste față de popor. La loc de frunte sînt iți călugării cerșetori, franciscanii, dominicanii și membrii ierarhiei rioare, care comercializau slujbele și șantajau brutal pe credincioși tot felul de metode. Intre 1348—1350 ciuma neagră, care secerase ; 25 milioane de vieți în Europa, a lăsat jertfe atît de mari încît t de lucru abia o mai găseau baronii și latifundiarii ; în schimb, iul sărac și jelerul puteau de pe petecul lor de pămînt să vîndă "nele sau grînele sub prețul cu care le vindea moșierul și totuși să-i rămînă un cîștig însemnat. Microbul ciumei adusese, așadar, pentru urne și muncitorime o emancipare, la care în secolele XII—XIII nu te-ai fi putut gîndi.

Dar ceea ce e mai important pentru noi este că schimbările din 'a economică devin idei forțe și în cea bisericească. Și dacă un poet angland (f 1400), care a fost preot și pastor 30 de ani, cu toate că

* Capitol redactat de Pr. prof. T. Bodogae. : ■

nu știa cînta și nici să citească măcar viața unui sfînt sau să poată țirj o predică despre Psalmul întîi, a însuflețit poporul să plece la răscoală 1381, cîntînd din cîntecele lui despre Petru Plugarul, asta înseamnă < existau în Biserica Angliei din vremea aceea slujitori apropiați de popo dar alături de aceștia erau și din aceia care n-aveau nimic cu el, cu erau o serie de episcopi «in partibus», cu titlul de Ninive sau de Babilo: dar care, sfîntînd biserici sau ascultînd spovedaniile, se îmbogățeau c pe spatele poporului englez. Tot așa mișunau o puzderie de misiuni c; iugărești din ordinele cerșetoare ca să strîngă dinarul Sfîntului Petr ori alte taxe pentru Curia papală de la Roma. «N-avem dreptul să al< gem, primim orice ne dați», spuneau ei. Comerțul cu indulgențe ajur șese pe la 1370 foarte vestit și luase mare amploare, spune Chauce În vremea aceasta, Biserica stăpînea în Anglia cam 1/3 din pămîntu și averi. Țara avea nevoi presante în interminabilele războaie cu Franț Nesfîrșită este lista legilor și decretelor regale, prin care se interzice după model francez, vreunui englez să strîngă aceste dări papale (st< tutes of provisors, 1343, 1351, 1365 ; statutes of praemunire 1353).] anul 1365 papa Urban al V-lea (1362—1370) a cerut strîngerea și trim ierea dărilor care de 33 de ani nu se mai strînseseră. Parlamenti englez a răspuns : «nu mai trimitem nimic, pentru că ceea ce a faci regele Ioan fără Țară (1199—1216) în 1215 a fost făcut fără știrea pe porului și a Parlamentului». In aceste împrejurări intră în joc învățați profesor universitar John Wycliff, care va da curs revoltei protestul» popular, mai ales că acum întregul popor avea o limbă a lui (pînă î secolul XIV nu se scrisese în englezește), avea o industrie a lui, o armai a lui și, putem spune, o Biserică a lui.

a. **John Wycliff** (f 1384) s-a născut în localitatea Wycliff di ținutul York între 1320—1324. A studiat teologia, filosof ia și dreptul : Universitatea din Oxford, ocupîndu-se îndeosebi de scrierile lui Aristot (384—322 î. Hr.) și ale Fer. Augustin (f 430). In teologie, a rămas infh ențat de semipelagianismul lui Duns Scotus (f 1308) și de viziunile sp ritualiste ale lui Ioachim de Floris (f 1202). Avea renumele unui oi pios și ager la minte. La 1372 e numit profesor la Universitatea di Oxford, doi ani mai tîrziu, paroh la Lutterworth.

încă din timpul domniei regelui Eduard al M-lea (1327—1377), c prin 1350 a fost între primii care susținea politica engleză de emar cipare de sub tutela papei de la Roma, în care vedea un fel de Antihris De la 1360, cînd s-au accentuat disensiunile dintre Universitatea di Oxford și ordinele franciscan și dominican, ale căror «eminențe cenuși: se aflau aproape în toate demnitățile de conducere, Wycliff a fost uni dintre cei mai înverșunați oponenți.

El și-a însușit hotărîrea parlamentului englez, care a refuzat plai dărilor cerute de Roma, îndeplinind oficiul de acuzator sau de procure în procesul care a urmat. Inspăimîntat de corupția și lăcomia prelațilc și călugărilor catolici, ajunși pretutindeni în posturile de conducere, îi drăznețul profesor afirma în lucrarea sa *De domenio divino* că num Dumnezeu poate avea suveranitate deplină, iar pe pămînt, atunci cîn papii sau suveranii greșesc, omul i se poate adresa direct Suveranul".

fără intermediari, căci fiecare om deține tot de la El o parte
 >st «Dominium». În fond, zicea el, omul se mîntuie nu prin cere-
 prin indulgențe și prin acte de falsă pocăință, ci prin vrednicia
 n faptele lui. Avea obicei să citeze deseori un pasaj din scrierile
 ugustin : «de fiecare dată cînd melodia cîntării mă farmecă mai
 lecît textul și înțelesul ei, de atîtea ori recunosc că am greșit».
 f a făcut din predică partea centrală a slujbei din biserică, care
 fiind făcută în latinește, poporul n-o înțelegea. El s-a îngrijit
 iucă personal în englezește Sfînta Scriptură, începînd din 1380.
 ^mulțumirile crescînde împotriva Scaunului de la Roma au adus
 de a supune Biserica Angliei autorității de stat, idee îmbrățișată
 ltă căldură de Wycliff. El a cîștigat simpatii la curtea regală, mai
 i ochii ducelui de Lancaster, conducătorul grupării anticlericale și
 ui tuturor nemulțumiților de pe urma politicii romane în Anglia.
 : amvon Wycliff propovăduia cu înflăcărare că, potrivit Sfîntei
 uri, slujitorii altarelor au dreptul cel mult la donații și la zeciuieli
 irtea credincioșilor, iar restul averilor (castele, domenii, robi etc.)
 date în folosul poporului. Plecînd de la textul Bibliei, Wycliff
 comparația stărilor bisericesti din timpul său cu cele din Sf. Scrip-
 cînd nu existau nici nobili, nici țărani, cînd cei avuți împărțeau
 i lor cu cei săraci.
 a 19 februarie 1377, la insistențele arhiepiscopului de Londra,
 ff a fost chemat în fața tribunalului bisericesc. A venit însoțit de
 î de Lancaster, de mareșalul Percy și de o puternică escortă. Arhi-
 ipul s-a mulțumit să avertizeze pe înflăcăratul predicator să se
 ireze. Adversarii săi au extras 18 pasaje considerate eretice din
 ile și din predicile sale, pe care le-au trimis la Roma. Papa Gri-
 al XI-lea a emis mai multe bule, criticînd lipsa de vigilență și de
 ie a episcopului englez, ordonînd o minuțioasă cercetare a scrie-
 lui Wycliff. Pentru cazul în care acesta ar fi fost vădit eretic, papa
 3us arestarea lui, iar dacă acest lucru n-ar fi cu putință, a hotărît
 interval de trei luni, să se prezinte la Roma ca să fie judecat.
)upa moartea regelui Eduard al III-lea (1377) a ajuns regent ducele
 ncaster pe tot timpul minoratului lui Richard al II-lea (1377—1399),
 a episcopatul englez nu s-a putut gîndi la arestarea lui Wycliff.
 episcopul primat și episcopul Londrei au rugat pe cei mai distinși
 sori să se pronunțe asupra învățăturii lui Wycliff și să-l cheme
 'n decurs de 30 de zile în fața juriului lor.
 -a începutul anului 1378 începeau dezbaterile în palatul Lambeth -
 >ondra. Din pricina presiunilor reginei-mame și a partizanilor de
 ai lui Wycliff i s-a propus acestuia să înceteze un timp de a mai
 ca. Dar, în 1378, are loc începutul mării schisme papale și, fiind
 ajat și de atitudinea curții regale, Wycliff reîncepe campania de
 iții «împotriva instituțiilor lui Antihrist». După el, ierarhia n-are
 *e absolută în Biserică, iar cea pe care o are a pierdut-o prin păcate
 toarte. Papalitatea nu este așezămînt dumnezeiesc, pentru că nu are
 i în Biblie. Nici Tainele, nici icoanele, nici cultul sfinților și nici
 >tele nu au nici un rost. Transsubstanțია euharistică ar trebui

înțeleasă, zice el, ca o consubstanțiatie, adică în chipul prezenței simultane a pâinii și a trupului lui Hristos. Totodată, ducînd la extrem tezele Fer. Augustin, Wycliff susținea și predestinația. Desigur că oricît de brutal s-ar fi cugetat pe linia scolasticii aristotelizante, vederile lui Wycliff nu mai puteau fi tolerate. Activitatea desfășurată de el a avut enormă influență asupra stării de spirit din timpul acela. În timpul răzcoalei țărănești din 1381, poporul s-a datat la excese nesăbuite în numele egalității și dreptății. Însăși regina-mamă a fost maltrată, iar arhiepiscopul-primat a fost omorît. În această situație, la așa-numitul «sinod al cutremurului» din 1382, Curtea și-a retras sprijinul său 24 puncte din învățătura lui Wycliff au fost condamnate, iar el a fost înlăturat de la catedră, încredințându-i-se parohia Lutterworth. Aici și-a scris opera lui ultimă *Trialogus*, sub forma obișnuită atunci a alegoriei dintre *adevăr* (aletheia), *minciună* (psevdia) și *înțelepciune* (phronesis). În timp ce asista la Liturghia săvîrșită de prietenul său John Percy la 28 decembrie 1382, J. Wycliff a avut un atac de apoplexie și după trei zile muri.

Influența mișcării lui Wycliff a acționat puternic în cercurile universitare, manifestîndu-se atît ca libertate de cugetare și de atitudine față de cenzura organelor bisericești, cît și a celei exercitate de funcționarii regimului feudal și moșieresc, care vor domina viața publică engleză pînă tîrziu. În schimb, în pogor, ecoul predicilor lui s-a continuat pînă în veacul al XVI-lea în așa-numita mișcare a «lolarzilor» sau a vorbăreților, a gilcevitorilor, cum au fost numiți de istoricii cte celor privilegiate. Preferința lor pentru o viață modestă și în sărăcie a fost interpretată ca un pericol pentru ordinea de stat. Persecuția contră lor a fost dură și îndelungată, cu toate că la început au fost priviți cu ochi buni de cavaleri, care vedeau în ei un aliat credincios împotriva preponderenței clerului străin. Dar după 1401, prin statutul «de haereticeis comburendo», s-a aprobat osîndirea oricărui țaran, tîbăcar sau croitor care tăgăduia sfințenia Euharistiei, sau care participa seara la întrunire frățească în care se propovăduia din cuvîntul Bibliei.

b. Jan Hus (f 1415). Ca să înțelegem mai ușor cum s-au răspîndi așa de repede între slavii din centrul Europei, aflați sub jurisdicția Bisericii catolice, și mai ales cum ideile privitoare la reforma Bisericii au luat în aceste părți o formă deosebită, va trebui să avem în vedere mai întîi o serie de aspecte specifice acestor regiuni : aspecte naționale, aspecte sociale și economice și apoi aspectele de structură spirituală, specifică. În legătură cu cea dintîi, va trebui să subliniem că mai mult decît în cazul mișcărilor wycliffiene din Anglia, factorul național își spune aici cuvîntul. Mai întîi, cu toate că aici elementul slav este predominant, totuși, începînd din secolul al XIII-lea, coloniștii germani au ajuns să ocupe poziții puternice în comerț, în exploatarea miniere chiar în unele comune rurale ; în schimb, ceea ce am numi elementul de suprastructură medievală, călugări, prelați, tot felul de fundații și de bresle orășenești, aici elementul german colonizator a reușit să se situeze în posturi de conducere, cel puțin pînă spre sfîrșitul veacului al XIV-lea; iar cînd și dintre cehi și moravi s-au ridicat predicatori sau scriitori c Miliț de Kremsier (f 1374), ori Mathias de Janov (f 1394), ei vor re

un anumit gen de spiritualitate, deosebită de cea germană, în timp ce între teologii și filosofi germani ajunsese pre-*t nominalismul* școlii pariziene, între învățații cehi, care stătu-*legătură* cu Universitatea din Oxford, domina realismul. Și dacă ele decenii de activitate Universitatea din Praga, înființată în împăratul Carol al IV-lea de Boemia (1346—1378), a însemnat lare germană, de la 1400 lucrurile s-au schimbat repede. Intre activi îndrumători ai renașterii culturale ceho-morave numărăm istrul Ieronim de Praga, apoi pe Prokopie din Pilzen, pe Iacob și mai ales pe *Jan Hus*.

urma căsătoriei regelui Angliei Richard al II-lea (1377—1399) cipesa cehă Ana de Boemia, se întăriră raporturile prietenești Anglia și Boemia. Intre universitățile din Oxford și Praga a să se facă schimb de studenți.

idenții englezi care venira de la Oxford la Praga au introdus ui John Wycliff. între studenții din Praga a luat astfel ființă o tate de admiratori ai ideilor lui Wycliff în fruntea cărora se n Hus, al doilea mare prereformator după John Wycliff. *i Hus* s-a născut în satul Bohmerwald, numit ulterior Husineț, familie de țărani săraci, în 1369. După terminarea studiilor unire, bucurindu-se de un renume deosebit, atât ca pregătire, cât și de un caracter moral de o rară austeritate și de un profund simț ;ar și de cald patriotism, a fost promovat la Catedra de Filosofie ersonității din Praga (1398). Fiind un talentat predicator a fost și cu titlul de predicator al capelei Vikleem din palatul regal, nd și confesor al reginei Sofia.

;și cîștigat pentru ideile lui Wycliff, totuși, în 1403, cînd majo-germană a profesorilor de la Universitatea din Praga condamnară teze din învățătura lui Wycliff, Hus n-a vrut să pășească în apă-lor. Cînd, însă, a venit de la Oxford un certificat, care prezenta îormatorul englez într-o lumină mai favorabilă, atunci Hus îm-ă cu Ieronim de Praga și-au revizuit părerea. Dar, în ce privește tura despre Euharistie, Hus n-a vrut să meargă așa departe ca ff. In schimb, predica vehement împotriva imoralității clerului. 1408 aduce elemente noi : în acel an cînd se alegea și al doilea în timpul marii schisme papale din Apus (1378—1417) și cînd, ase-Î regilor Franței și regelui Boemiei, Hus nu a vrut să recunoască ci unul, arhiepiscopul i-a interzis să mai predice și să mai slujească. u a dejuca planul arhiepiscopului și ca un semn de aprobare pen-auza majorității, regele a schimbat în 1409 statutul Universității "tsul că de acum înainte cehii vor avea trei voturi în conducerea ei, îrmanii doar un vot. Drept protest la aceasta, germanii, vreo 2000 ofesori cu tot, au părăsit Praga și au înființat în acel an Universi-din Leipzig, iar cehii (vreo 500) rămîn singuri, alegîndu-și ca rector us.

în a treia perioadă a luptei, scrierile lui Wycliff, care pînă i erau cunoscute doar fragmentar, sînt traduse în întregime și răs-ite peste tot. Arhiepiscopul SbygniCk din Praga reacționează energic nînd arderea lor, iar lui Hus îi interzice orice predică (1410). Mai

mult, arhiepiscopul aruncase anatema asupra oricui ar fi îndrăznit să apere învățătura lui Wycliff. Hus și prietenii au protestat vehement, determinând și pe regele Venceslav al Boemiei (1378—1419) să declare că o astfel de acțiune e o rușine pentru Boemia. S-a produs o mare tulburare în Praga. Aderenții lui Hus ripostară cu fanatism. Ieronim de Praga, prietenul și colaboratorul lui Hus, a uneltit să fie băgați la închisoare doi preoți germani, iar un al treilea să fie înecat în râul Molda. Regele n-a luat nici o măsură, dar papa Alexandru al V-lea (1409—1410), ales de sinodul de la Pisa din 1409, a însărcinat pe cardinalul Colonna să se ocupe de «cazul Hus» și să refere. Cardinalul a citat pe Hus să se prezinte la anchetă și fiindcă acesta a refuzat, a fost anatemizat, iar asupra orașului Praga s-a aruncat interdictul. S-a mai adăugat și ridicarea papei Ioan al XXIII-lea (1410—1415) contra regelui Ladislaw de Neapole, care susținea un alt papă, pentru ca atmosfera de la Praga să devină insuportabilă : bulele papale au fost arse, iar în locul lor Hus a răspândit două pamflete, unul combătând indulgențele, iar celălalt bulele papale. La sfatul regelui, Hus a plecat în aprilie 1413 la un castel din sud (Austi), unde și-a scris opera sa fundamentală (*Tractatus de Ecclesia = Tratat despre Biserică*). Ideile lui s-au răspândit cu iuteală în Moravia, în Polonia, Ungaria și în țările române.

Printre punctele mai importante din doctrina lui Hus amintim : 1) adevărata Biserică este numai a celor predestinați. 2) Petru n-a fost și nu este capul Bisericii. 3) Nimeni nu poate spune că e vicarul lui Hristos. 4) întrucât trăiește în lux și goană după avere, papa nu-i urmașul lui Petru, ci al lui Iuda Iscarioteanul.

Se vede, așadar, că Hus n-a atacat instituția sacramentală a Bisericii, nici Tainele ei. Totuși țara fierbea : sinodul se convocase la Konstanz — Elveția (1414—1418) și o hotărîre trebuia luată, căci papa citase pe Hus să se prezinte înaintea lui la sinod. împăratul Sigismund al Germaniei (1410—1437.) îi acordă lui Hus, la 4 noiembrie 1414, un «save-conduct» și o gardă însoțitoare, astfel că Hus a putut ajunge în noiembrie în siguranță la conciliul din Konstanz. Hus spera să găsească aci o adunare binevoitoare și liberală. Papa Ioan al XXIII-lea l-a primit cu bunăvoință, revocînd interdictul dat asupra orașului Praga, oprindu-l doar de a liturghisi și predica. în cele din urmă, însă, conciliul l-a judecat după normele inchizitoriale. La 4 mai 1415 lui Jan Hus i s-au găsit imputabile 30 de afirmații eretice. Pe unele le-a combătut, de altele a spus că nu-i aparțin. A răspuns senin acuzînd tribunalul că e în slujba lui Antihrist. în ziua de 6 iulie 1415 a fost ars pe rug. între cei care aruncau vreascuri pe foc se afirmă că era și o bătrînă, despre care Hus a exclamat : «O sancta simplicitas !» (O sfîntă ignoranță !). El ar fi spus judecătorilor : «Ardeți acum o gîscă (hus în cehă înseamnă gîscă), dar va veni o lebădă, pe care nu o veți mai putea arde !». La 30 mai 1416 va fi ars pe rug și prietenul și colaboratorul său Ieronim de Praga, care muri cu zîmbetul pe buze.

Tulburările au început, imediat. Nu mai puțin de 452 de nobili s-au declarat de partea lui Hus, spunînd că numai de slujitorii după rînduiala Sfîntei Scripturi ascultă, iar nu de alții plătiți. Cel mai mult i-au apărat însă învățăturile laice. După ce s-a auzit în Praga de osîndirea lui Hus,

întâmplat că tocmai treceau prin fața primăriei mai mulți aderenți ai. Dintr-o încăpere cineva a aruncat asupra lor cu o cărămidă. Urmasii : sub conducerea lui Jan Ziska (f. 1424) mulțimea înfuriată s-a aruncat și îndată a aruncat pe fereastră pe 7 din consilierii primăriei, element numit «defenestrația de la Praga». Mai multe biserici au fost arse, preoții lor maltratați. Poporul s-a răsculat, împărțindu-se în două părți. Pe de o parte *calixtinii* (*calix* = potir), care reimpun tradiția împărțirii mirenilor și din potir, adică «*sub utraque forma*», de aici și termenii «*utraquiști*», iar nu numai cu hostia cum se obișnuia în ultimii 50 de ani. Pe de altă parte sînt *taboriții*, extremiștii, sub conducerea lui Jan Ziska, care nu mai acceptă preoți și nioi chiar «transsubstanțiatia» sacramentală, «ceea ce nici Hus nu susținuse. Războiul civil a fost lung și dur. Husiții extremiști au primit numele de «taboriți» după fortăreața cucerită *Tabor*. Trupele conduse de J. Ziska au reținut victorii care au îngrozit papalitatea și popoarele creștine. Taberele lor au însemnat o revoluție nouă în istoria militară. Distrugerii de orașe, de biserici, pierderea vieții și învrăjbirii pătimase de popoare prin expediții cruciate, în cea de-a doua cruzime, n-au fost în stare să distrugă pe toți aderenții, și au emigrat în țările din jur : Moravia, Polonia, Ungaria, Transilvania și Moldova, în timpul lui Ștefan cel Mare (1457—1504), care le-a dat o toleranță religioasă. Mulți vor fraterniza în secolul al XVI-lea cu alviniștii și luteranii. Unul din ultimii reprezentanți ai acestor «frați taboriști» a fost genialul pedagog Jan Amos Komenski (Comenius), autorul cunoscutei lucrări *Didactica magna*, care, pentru ideile sale, se va emigra, în 1628, în Polonia, iar de acolo, în 1656, în Olanda, la Amsterdam. Meritul mare al husiților constă în faptul că pentru prima oară au realizat uniaunea la sfîrșit de ev mediu un popor întreg într-o unitate unificată. Pilduitoare a fost tradiția inaugurată din nou după atîtea secole de a se sluji și predica în limba poporului.

În toamna anului 1450 husiții din Praga au căutat să intre în legătură cu Patriarhia de Constantinopol. Ei au trimis o delegație condusă de preotul englez Constantin Plastris, dorind să încheie o unire cu Patriarhia de Răsăritul lui. Preotul englez se adresează împăratului Constantin al IV-lea Dragases (1448—1453), cerîndu-i să-i dea pe cineva spre a-l trimite în credința ortodoxă, iar împăratul îi încredința învățatul lui Ghenadie Scholarios (f. 1472), viitorul patriarh ecumenic după moartea Constantinopolului sub turci în 1453, care se achită onorabil de misiunea încredințată.

Împrejurările politice de atunci n-au fost favorabile pentru a se stabili relații mai mult între cele două Biserici, care ar fi fost utile pentru ambele părți.

c. **Girolamo Savonarola** (f. 1498). Una din cele mai fascinante personalități care întruchipa pe la 1490—98 protestul împotriva decadenței clerului catolic a fost călugărul dominican Girolamo Savonarola. El a născut la Ferrara în 21 septembrie 1452 ca fiu de medic. De tânăr, urmînd predica unui călugăr dominican, a intrat, fără voia părinților, în Ordinul dominicanilor în orașul Bologna. Din 1481 îl vedem predicator la Florența, metropola Renașterii. Între 1493—1498 Florența s-a condus de o conducere politică mai înțeleaptă și mai statornică în atmo-

sfera de instabilitate, pe care o provocau ciocnirile de interese economice și politice ale cetăților italiene — în plină ascensiune — între burghezie și capitalism. Dar și mai importantă a fost epoca dintre 1434—1494, când în Florența a stăpînit familia Medici, care a știut să o apere de competițiile greu de săturat ale Veneției. În această Florența îndrăgostită de urmele antichității, dar care iubea pătimaș plăcerile și luxul, activitatea lui Savonarola se dezlănțuie ca o furtună. Primele lui predici n-au fost apreciate, dar răceala auditorilor săi nu l-a descurajat. În august 1490, și-a inaugurat predica de pe amvonul catedralei San Marco. De data aceasta totul părea nou și deosebit în predica impetuosului călugăr dominican. Când începea să se înfierbînte în expunere, florentinilor li se părea că aud glasul unui profet necruțător. El vorbea în genul vizionarilor ioachimiți. La un moment dat a proorocit că nu pești mult timp va veni de la nord o armată care va fi ca pedeapsă pentru italieni. În scurt timp apar trupele franceze ale lui Carol VIII (1485—1498). Popularitatea predicatorului creșu imens. Cu toate că limbajul lui era dur și imaginile folosite erau aspre, totuși poporul îl asculta tot mai mult. Piero, fiul decăzut al lui Lorenzo Magnificul (1448—1492) cel care conducea frînele principatului cu cea mai înfloritoare curte princiară și cu cei mai străluciți artiști ai vremii, nu mai putea stăpîni acum spiritele. Lumea îl alungă. Incepînd din 1494 Savonarola s-a așezat în fruntea celor care doreau o constituție democratică în locul cele absolutiste a familiei Medici, care ani de-a rîndul fuseseră cei mai mari bancheri ai Europei. Nu trebuie uitat că scaunul Romei era deținut atunci de Alexandru VI Borgia (1492—1503), unul din cei mai decăzuți papi ai timpului. Toate indicau necesitatea imperioasă a unei reforme radicale.

Prin predicile sale, Savonarola a reușit să facă din orașul plăcerilor și al petrecerilor un oraș în care să predomină spiritul Evangheliei. În noua «republică creștină» toate plăcerile lumești au fost înlăturate. Fetele și femeile și-au lepădat podoabele, îmbrăcîndu-se simplu; tinerii: snobi au devenit și ei modești și mai credincioși. În locul cîntecelor lumești au început acum să răsune numai cîntări bisericești. Averii' cîștigate pe nedrept au fost restituite, dușmăniile de moarte și răzburile dintre familiile orașului au fost uitate. Impozitele au fost revizuite, cămătăriile înlăturate. Bisericile au devenit neîncăpătoare pentru mulțimea credincioșilor. Reforma politică preconizată de Savonarola nu putea fi pusă însă în aplicare cu adevărat. El dorea ca și viața culturală și artistică să urmeze aceleași schimbări. Hristos urma să conducă totul. El să fie patronul libertății! Pentru imoralitățile comise se instituie un tribunal. Florentinii Renașterii, însă, n-au putut suporta timp îndelungă viața de sfințenie și ascetism impusă de Savonarola. Pe cît de ușor s-au lăsat florentinii convinși de reforme, pe atît de repede s-au și întors la obiceiurile lor vechi, îndată ce au intrat în acțiune călugării franciscani, familia Medici și papa Alexandru al VI-lea. În iulie 1495 Savonarola a fost oprit de a mai predica, fiind invitat să se prezinte la Roma spre a fi judecat de papă. El însă n-a dat ascultare, ci a atacat în predică pe papă. Atunci a venit anatema de la Roma, iar din partea orașului

8 — Istoria Bisericească Universală Voi. II

erdictia de a mai predica și fiindcă nici acum nu s-a supus, a fost sstat și aruncat în închisoare. Aici și-a scris el două *Comentarii la almi*. în 23 mai 1498 delegații papei au condus procesul de judecată, vonarola și alți doi colaboratori ai săi, Silvestro Maruffi și Buonvicini fost spânzurați și apoi arși pe rug, iar cenușa lor aruncată în îl Arno.

Savonarola n-a fost un reformator în sensul celorlalți ; el a fost un /oltat împotriva imoralității și a abuzurilor din Biserică. Intențiile i-au it bune, dar pînă la urmă temperamentul lui pasionat a depășit sfera activitate a unui călugăr. împotriva aceluiași abuzuri se va ridica început și Luther, care va tipări la 1523 cîteva predici ale lui vonarola.

Mai tîrziu, Savonarola, deși a fost executat și ars pe rug de căpe- iiii ale Bisericii romano-catolice, a fost canonizat sfînt de aceeași serică.

BIBLIOGRAFIE *

John Wycliff, *The latin Works*, 35 voi., London, 1883—1922; reimprimată, nkfurt/Main, 1964 ; W. Farr, *John Wyclili as legal Reiformer*, Leiden, 1967.

H. B. Workman, *John Wycliii. A Study oi the english medieval ChuirM. 'ol.*, Oxford, 1966; L. J. Daly, *The Political Theory oi John Wycliii*, Chicago, 1962.

J. A. Robson, *Wycliii and the Oxiord Schools*, Cambridge (Gr. Br.), 1961 ; B. Mac Farlane, *John Wycliii and the Beginning ol English Nonconiormism*, idon, 1952.

J. H. Dahmus, *The Persecution oi John Wycliii*, New Haven (Conn.), 1952.

Am. Molnar, *Jean Hus, Paris, 1076*; R. Kalivoda, *Der Husitismus Revolution l Ideologie*, KSIn-Wien, 1976, 397 p.; M. Jedin, *Handbuch der Kirchengeschichte*, Aufl., Bd. IV, Freiburg im Breisgau, 1975; L. Lantini, *Jan Hus, ii primate di tro*, Torino, 1947.

H. J. Schultz, *Die Warheit der Ketzler*, Stuttgart, 1968, 375 p.

M. Spinka, *John Hus*, Princepton, U.S.A., 1968, 344 p.; John Hus, *Concept oi Church*, Princeton, 1966; *John Hus at the Council oi Constance*, New York, 5; J. Marek, *Le Mouvement hussite en Boheme*, Prague, 1965 ; F. Seibt, *Hussiti-*

Zur Struktur einer Revolution, Koln, 1965. O. Odlozilic, *The hussite King. Bohe-i in European Aiiairs (1440—1471)*, New Brunswick (N.J.), 1965; P. de Vooght, *iresie de Jean Hus*, Louvain, 1960; De *7a chretiente en Boheme*, în «Revue istoire ecclesiastique», LXXI (1976), no. 3—4, p. 402—418; J. Boulier, *Jean Hus.*

teques avânt la chute de Constantinople, în «Byzantinoslavica», 14 (1953), p. —225; M. Vischer, *Jean Hus, sein Leben und seine Zeit*, Frankfurt am Main, 0; E. Denis, *Hus et la guerre des hussites*, Paris, 1878, reeditat, Paris, 1930; Ch. Hefe-*Dom H. Leclercq, Histoire de Conciles*, t. VII, 1, Paris, 1916.

In limba română.

Ioan V. Leb, *Relațiile husiților cehi cu Patriarhia Constantinopoluiii din sec.*, în «Studii teologice» XXX (1978), nr. 3/4, p. 254—263; Jacques le Goff, *Civili-a Occidentului medieval*, traducere de Măria Holban, București, 1970. 720 p. Re-zie Pr. prof. I. Rămureanu, în «Ortodoxia», București, XXIV (1972), nr. 2, p. —270; L. Huizinga, *Amurgul Evului Mediu*, trad. de Măria Holban, București, 0; Traian Ionescu-Nișcov, *Husitica în istoriografia română*, București, 1 Extras din «Romanoslavica», X (1963), p. 385—403; Pr. Milan Sesan, *Husiții Ortodoxia*, în «Mitropolia Moldovei și Sucevei», XXXIV (1958), nr. 3—4, p. 218 27; *Dîp căile retormației cehe*, în «Mitropolia Banatului», XIII (1963), nr. 9—10, ¹³⁷—446; *Magistrul Ioan Hus*, în «Mitropolia Moldovei și Sucevei», XLI (1965), /—8.

Bibliografie întocmită de Pr. prof. T. Bodogae și Pr. prof. I. Rămureanu.

- H. Herrmann, *Savonarola der Ketzer von San Marco*, Miinchen, 1977.
 H. Bauer, *Feuer in Florenz (Savonarola)*, Leipzig, 1976.
 R. Ridolfi, *Vita di Girolamo Savonarola*, Roma, 1974, VIII, 742 p.
 S. Weinstein, *Savonarola et Florence*, Paris, 1973.
 J. Favier, *Savonarola (Jerome)*, în «Encyclopaedia Universalis», t. 14, Paris 1968, p. 698—699; Rom. de Main, *Savonarola e la Curia Romana*, Leidein, 1967.
 M. Munin, *Savonarola*, Paris, 1960; Ralph Roeder, *Savonarola*, traduit de l'anglais par Blanche Prenez, Paris, 1933; Pasquale Villari, *La storia di Girolamo Savonarola e di suoi tempi*, nouva ed., t. I—II, Firenze, 1930.
 J. Schmitzer, *Savonarola. Ein Kulturbild aus der Zeit der Renaissance*, Mii; chen, 1924.

Sinodul unionist de la Ferram-Florența * Respingerea lui de către Biserica Ortodoxă

După felul în care au evoluat în ultimele veacuri relațiile politic și bisericești între Apus și Răsărit, era greu de spus dacă cele două r; muri ale creștinătății se vor mai putea aduna din nou laolaltă pentru a înlătura deosebiri de credință și de tradiții, care le separau și le dăpărtau tot mai mult cu trecerea vremii. Răsăritenii nu mai aveau inert dere că ar putea fi priviți ca frați și ajutați ca atare după ce, de atîU ori, le-a fost dat să vadă venind dinspre Apus numai tendințe de ci cerire și de expansiune economică și politică. Pe de altă parte, odată c ridicarea orașelor și a unei burghezii puternice, statele apusene luasei un avans economic și cultural incontestabil față de Răsăritul crești atît de apăsător și stors de opresiunile turcești și tătărăști, care barasei de acum definitiv drumul extinderii spre noi baze economice în Asi La această conștiință a superiorității și a suficienței de sine, pe care întărea tot mai mult idealul de viață nouă (vita nuova) a statului lai pe care Apusul îl savura deja din plin de la începutul secolului al X^l lea, trebuie adăugat și faptul că papalitatea, pornită pe făgașul uni puteri quasi-lumești, nu mai accepta gîndul unei astfel de uniri biser cești decît pe calea supunerii grecilor autorității Scaunului de la Rom

S-a arătat că în veacurile XI—XIV încercările de unire bisericeasc dintre Apus și Răsărit avuseseră mai mult caracter de discuții și erau rezizate mai mult de împărații bizantini. Comnenii (1081—1185) și Miha al VIII-lea Paleologul (1261—1282) fuseseră însuflețiți de ideea că Impe riul creștin condus de ei este adevăratul moștenitor al statului creștin, as cum l-au văzut Constantin cel Mare (306—337) și Justinian (527—565). J- cum lucrurile s-au schimbat. împărații din Bizanț au ajuns să plătească tr but greu sultanilor otomani, care cuprinseseră încă din secolul al XIV-le aproape toate țările creștine din Balcani. E drept că în urma înfrînger de la Ankara din 28 iulie 1402 ascensiunea turcilor a fost amînată c cîteva decenii, dar deja în 1430, ei cuceresc Tesalonicul, al doilea mai oraș după capitala Imperiului. în culmea disperării, împăratul Ioan ■ VIII-lea Paleologul (1425—1448) s-a âecis, din nou, să încerce impos bilul. Istoricul Sphrantzes relatează că, după concepția tipică a vremi împăratul a trimis în solie la sultan pe un demnitar să-i aducă la ci

* Capitol redactat de Pr. prof. T. Bodogae și Pr. prof. I. Rămureanu.

î «ca unui prieten și frate» (= vasal) că are de gînd să facă uni-ericească cu latinii. Sultanul, însă, l-a sfătuit să nu o facă, dar tul a făcut ce voia, sau cum zice Sphrantzes, a făcut mai degrabă oit ursita cea rea. Tatăl său, Manuil II Paleologul (1391—1425), î trecuse ani de zile prin Apus colindînd curțile din Milano, Paris dra în căutare de ajutoare (1399—1402) îi spusese : «de speriat -i sperii pe turci, cu gîndul că ai să faci unirea cu latinii, dar eu lau deloc sfatul să faci așa ceva, pentru că nu-i văd pe ai noștri să găsească vreo modalitate de unire și înțelegere cu latinii. mi-e să nu se facă schismă și mai rea și atunci iată că ne-am gol și în ochii paginilor». Totuși Ioan al VUI-lea a încercat-o ; el fusese în 1422 în Apus, cerînd ajutoare. În 1431, se întruni la in sinod general, care proiecta unirea cu grecii.

: știe că în neputința lor de a ajunge la un rezultat pe chestiunea iei «in capite et membris», unii din episcopii latini adunați la Ba-ageau și — vorba viitorului papă Pius al II-lea (1458—1464) — «n-ar să fie numit creștin cine n-ar plînge cînd vede atîta neunire în-știni». În plus, sinodalii de la Basel au trimis din timp, în mai 1437, ții la Constantinopol, între ei și pe celebrul Nicolaus (1401—1464), iu încheiat o convenție cu trimișii greci pentru sinod ca ei să so-întîi în apele italiene și după aceea să se decidă în ce loc va să iut sinodul.

'unoscînd gravitatea dezbinării și gîndindu-se că dacă nu-i aduce eci într-un oraș italian «unirea» va fi discutabilă, în iulie 1437 Eugen al IV-lea (1431—1447) închiriază vapoare din Veneția, le sub comanda unui nepot al său și investește pe doi episcopi cu pu-de a excomunica pe sinodalii din Basel, dacă aceștia ar încerca a să convingă pe greci să meargă la ei. Misiunea trimisă de papă rol de a sonda întîi terenul și apoi de a-l pregăti pentru reușita lei pe care o reprezenta.

'rin bula «*Doctoris gentium*» din 18 septembrie 1487, papa Eugen -lea hotărî transferarea conciliului din Basel la Ferrara, pe coasta tală a Italiei, motivînd că acesta este unul din orașele preferate eci. Se mai știe că la Constantinopol au sosit, în fine, și solii sino->r din Basel, cerînd împăratului să urce pe corăbiile trimise de e>ritate, iar nu de o minoritate de episcopi, trimiși de papă, în ceartă nodul.

Bizantinii se pronunțară în favoarea papei. La 24 noiembrie 1437 rătul Ioan al VIII-lea Paleologul, însoțit de fratele său Dimitrie)logul și de o delegație impunătoare de aproape 700 de persoane, lecat cu corăbiile papale spre Italia, gata să se încaiere la plecare >răbiile trimise de sinodalii din Basel.

Din impunătoarea suită a împăratului făceau parte : patriarhul ecu-țelosif al II-lea (1416— f 10 iunie 1439), care va muri în timpul irilor sinodului la Florența; vreo 20 de mitropoliți și episcopi, cîți-reoți și diaconi și cîțiva mireni mai de seamă.

Dintre clerici, mai însemnați erau : *Visarion*, mitropolitul Niceei i 18 noiembrie 1472 la Ravenna), om de profundă cultură clasică, fa-

vorabil unirii cu latinii din motive politice, care va rămânea în Italia, unde va fi numit cardinal de papa Eugen al IV-lea, iar după moartea acestuia va candida în două rînduri la scaunul pontifical; *Marcu Eugenicul*, mitropolitul Efesului (f 23 ianuarie 1444), care reprezenta și pe patriarhul Antiohiei, apărătorul Ortodoxiei și cel mai mare adversar al unirii cu latinii ; *Antonie*, mitropolitul Heracleei, care reprezenta și pe patriarhul Alexandriei ; *Dionisie de Sardes*, reprezentînd pe patriarhul Ierusalimului, care va deceda la Florența și va fi înlocuit cu mitropolitul *Dorotei al Monembasiei*, *Mitrofan*, episcop de Cizic, favorabil unirii, călugărul *Grigorie Mammas*, confesorul împăratului, *Silvestru Syropulos*, marele eclesiarh al Patriarhiei Ecumenice, care, după întoarcerea din Italia, a scris *Istoria sinodului unionist din Ferrara-Florența*, și alți ierarhi, călugări și demnitari.

Dintre mireni au fost : *Gheorghe Scholarios*, secretarul intim al împăratului, reprezentantul aristotelicilor în Bizanț, numit ca monah după 1448 Ghenadie Scholarios, care a devenit primul patriarh ecumenic sub turci (1454—1456 ; 1462—1463 ; 1464—1465 ; f 1472), *Gheorghe Ghemist Plethon* (1360 — f 25 iunie 1452) de la Mistra (vechea Spartă) în Peloponez, reprezentantul platonicienilor.

Imperiul grec de la Trebizonda a trimis, de asemenea, o delegație.

Unii principii ai popoarelor ortodoxe din Răsărit au trimis și ei reprezentanții lor. Astfel, marele principe al Moscovei, Vasile al II-lea (1425—1462) a trimis pe Isidor de neam grec, mitropolitul Kievului și Moscovei (f 1463), cu o suită.

Biserica Georgiei sau Iviriei, în Caucaz, a trimis trei delegați : mitropolitul Grigorie al Georgiei, un episcop și un laic.

Domnitorii Moldovei : Iliș și Ștefan (1435—1442) au trimis pe mitropolitul Damian al Moldovei, locțiitor al Sevastiei, de neam grec, numit în Moldova de Patriarhia Ecumenică în 1437, însoțit de vicarul său, protopopul Constantin și un delegat mirean, logofătul Neagoe, probabil locțiitorul episcopiei sau mitropoliei Romanului.

Mitropolia Ungrovlahiei, respectiv domnul Țării Românești : Vlad Dracul (1436—1442 ; 1443—1446), arhiepiscopia sîrbă de Ipek, respectiv despotul Gheorghe Brancovici (1427—1456) și arhiepiscopia greco-bui-gară de Ohrida n-au trimis nici un delegat, din motive politice.

În lipsa proceselor verbale originale, istoria dezbaterilor florentin* se poate reconstitui oarecum după următoarele surse : 1) o redacție ne semnată, atribuită mai probabil episcopului Dorotei de Mitilene, scrisă în spirit unionist, cu extrase din actele originale, variantă tipărită în 1521 la Roma, iar după aceea îmbogățită în colecțiile sinodale ale Iu Harduin și Mansi ; 2) o expunere dialogată după textele primei ediții tipărită în 1638, și mai ales 3) *Istoria marelui eclesiarh Silvestru Syropulo* ; al Bisericii din Constantinopol, martor ocular care deși era anti unionist, a semnat totuși hotărârile de la Ferrara-Florența. În 1660 și va face o traducere a lucrării lui Silvestru Syropulos și se va tipări la Haga, sub titlul «*Vera historia unionis non verae inter graecos et lați nos sive Concilii Florentini exactissima narratio*», = *Istoria adevărată unei uniri neadevărate dintre greci și latini, sau istorisirea cea tnai exactă a sinodului florentin*». În 1971 se va publica o nouă ediție la Paris

/ . Laurent. Coroborînd toate aceste trei surse și ținînd cont și de ce publicate de atunci încoace, se pot expune lucrările sinodului în următor :

După ce împăratul Ioan al VIII-lea Paleologul lăsă treburile Imperiului în mîna fratelui său Constantin, sosi la 8 februarie 1438, în Veneția unde dogele și venețienii i-au făcut o primire triumfală. La prietenii i-au întîmpinat abatele Ambrozie Traversari, prietenul papei. Syropu-mărturisește că grecii nu erau încă deplin deciziși unde vor merge la sinodali de la Basel sau la papă. I-au scos din încurcătură insistențele papei, care a trimis din nou sume de bani și a dat dispoziții cum e găzduiți și hrăniți grecii. S-a încheiat în acest sens o învoială cu vizatul de Este din Ferrara, care s-a oferit să dea gratuit găzduire iratului și însoțitorilor săi. împăratul sosi mai devreme la Ferrara,

martie 1438, iar patriarhul ceva mai tîrziu. Papa nu a dorit vreo înfestare specială de respect din partea grecilor ci s-a îmbrățișat doar împăratul și cu patriarhul, iar ceilalți i-au sărutat mîna. Urma că el să se deschidă la 3 aprilie, dar s-a amînat deschiderea lui oficii pînă în octombrie 1438, pentru a veni de la Basel și alți membri dali.

Latinii n-au putut convoca decît vreo 70 de ierarhi, la care s-au înțeles cîțiva delegați veniți în cursul ședințelor de la Basel, unde rămaseră cei mai mulți care susțineau concepția «conciliaristă» că sinodul este superior autorității papei. Din partea latinilor s-au distins în discuții : cardinalul *Iuliu Cesa-*

fost președinte al sinodului din Basel, *Andrei*, episcop latin de Rodolovic, arhiepiscop de Forli, *Ioan de Turrecremata* sau Torquemada (spaniol), *Ioan de Montenegro*, dominicanul *Ioan de Ragusa* (acul Dubrovnik în Jugoslavia) și abatele *Ambrozie Traversari* de la mănăstirea Camaldulilor. În ciuda celor din Basel, care reproșau împăratului că n-a rămas loial față de sinod, după Paști, printr-o comisie de iersoane, se fixă tematica sinodului : *Filioque*, *purgatoriul*, *azimile* și *latul papal*, lăsat dinadins la urmă, fiind problema cea mai spinosă. Fîmp de șase luni s-a dat voie să se facă pregătirea prin discuții și în particular. împăratul, afirmă Syropulos, a interzis compatrioților săi discuțiile asupra adaosului *Filioque* și a folosirii azimilor, rămînd pe ordinea de zi *purgatoriul* și *primatul*. Așa se face că în lunile e și iulie nu s-a discutat altceva decît despre *purgatoriu*. Din partea ilor, au luat parte la discuții Marcu Eugenicu, mitropolitul Efesului isarion, mitropolitul Niceei.

În discuțiile acestea particulare unii afirmau că deosebirile pe aceasme sînt de netrecut, pe cînd alții le credeau fără importanță. Refuzul: modul prea scolastic și tranșant al apusenilor, grecii susțineau că stele nu primesc îndată după moarte întreaga fericire sau pedeapsă înrece nu sînt unite cu trupurile cu care au conviețuit, ci sînt în aşare : «sufletele dreptilor sînt în mîna lui Dumnezeu» (înț. lui Solo-i 3, 1), pînă după învierea de obște, care va fi la judecata univer-, cînd ele vor fi apoi depline. Latinii, în schimb, afirmă că numai cu păcate ușoare sau veniale urmează să se curățească prin foc, în jatoriu. Mitropoliții Marcu Eugenicu al Efesului și Visarion al Ni-

ceei au obiectat temeinic că, potrivit revelației Sf. Scripturi, nu poate fi vorba de o pedeapsă materială a sufletelor spirituale în purgatoriu printr-un foc material, ci sufletele celor care au păcătuit în viață îndură după moarte suferințe morale pînă la judecata universală. Syropulo; observă că sub presiunea împăratului de a nu se primejdui reușita sinodului, grecii au cedat și, la 17 iulie 1437, discuția asupra purgatoriului s-a încheiat cu un compromis : «sufletele dreptilor se bucură îndată după moarte de toată fericirea de care sînt în stare, iar după înviere această fericire va spori atît de mult încît va străluci ca soarele «Atunci cei drepti vor străluci ca soarele în împărăția Tatălui lor» (Matei 13, 43).

Împăratul era supărat, pe de o parte, că sinodalii nu mai sosesc, iar pe de alta că discuțiile se prelungesc cu prea multe amănunte. La această ședință erau prezente abia 100 persoane, cardinali, episcopi, egumeni Sinodul s-a deschis oficial la mare pompă la 8 octombrie 1438 la Ferrara, cu discuții publice asupra celor patru puncte mai însemnate : Filioque, purgatoriul, azimele și primatul papal. Pentru discuțiile despre Filioque s-au ținut nu mai puțin de 11 ședințe, însă fără nici un rezultat.

Latinii au obiectat că nu-i vorba de un adaos la Simbolul de credință, ci de o «explicație». Ghemistos Plethon a întrebat pe latini de o explicația nu s-a făcut mai repede, poate la Sinodul al III-lea ecumenic (431), cînd tocmai se specifica «nimic mai mult, nimic mai puțin, decît s-a stabilit la sinodul din Niceea» (325). Mitropolitul Marcu Eugenicu venit și cu argumentul : «Sinodul al III-lea ecumenic n-a introdus nic termenul *Theotokos*, deși tocmai despre conținutul lui a dogmatizat. Lu crul se va întîmpla numai la 451, la Sinodul din Calcedon». Cardinalu Iuliu Cezarini a răspuns că Filioque are sens de «dezvoltare». Îndeoseb în ședințele 4 și 5 din 14 și 16 octombrie 1438, Marcu Eugenicu a făcut observația că nu poate fi scăzută îndrăzneala de a fi adăugată la simbe Învațătura despre purcederea Duhului Sfînt și că de aici provine, în fond, dezbinarea dintre Apus și Răsărit, dezbinare în care latinii s-a arătat atît de lipsiți de dragoste față de frații lor. S-a ajuns la verifica rea citatelor patristice. Cu pasiune a răspuns din partea latinilor Andn de Rodos. Tensiunea urca ; împăratul era îngrozit de perspectiva că v pleca acasă fără ajutor din Apus, iar papa amenința că nimeni n-ar voie să plece pînă nu se va proclama unirea Bisericilor. Chibzuind c împăratul, papa Eugen al IV-lea a ajuns la concluzia că pentru reușit sinodului ar fi necesar să mute din nou sediul discuțiilor, de astă dată la Florența, pentru ca plecarea delegaților greci să fie mai puțin posibil; S-a invocat drept motiv pentru mutarea la Florența pericolul unei epidemii de ciumă la Ferrara, cu toate că atît Syropulos cît și ceilalți izvoare spun că acest pericol trecuse deja de trei luni. Mai era și a motiv de ordin intern : florentinii se obligaseră să mărească subvenții! delegaților ortodoxe cu sume substanțiale dacă lucrările conciliului ă vor desfășura în orașul lor. La Ferrara patriarhul Iosif nu putu participa decît la unele ședințe din motiv de boală, iar papa, care suferă de podagră, ceruse ca discuțiile să nu se ducă în catedrală, cum se he tărîse la început, ci în paraclisul palatului marchizului de Este. La în

anului 1439 papa Eugen al IV-lea a transferat sinodul de la Florența, unde grecii au îndurat multe lipsuri, papa sperînd că va constrînge să accepte unirea. Acum, la Florența, mulți din italieni erau dornici să audieze pe filosoful Ghemistos Plethon ta (Peloponez) despre filosofia lui Platon.

pînd cu sesiunea a 18-a din 2 martie 1439, s-au continuat discu-
pre *Filioque* — purcederea Duhului Sfînt și de la Fiul —, dar nu
ite generale, ci de lucru. Discuțiile au continuat în șase ședințe,
i' rezultat. La citările patristice din Sf. Vasile (f 379) și din alți
greci în legătură cu înțelesul expresiilor «ek» și «că» în raport
L Marcu Eugenicu combătu pe Andrei de Rodos în ședința a
atunci cînd acesta voia să spună că Sf. Atanasie (f 373) și Sfin-
ile ar fi admis în Sf. Treime două principii. în ședința a XXII-a,
Eugenicu dovedi chiar că textul adus de episcopul Andrei de Ro-
Sf. Vasile, *Adv. Eunom.* cap. XIII, nu este autentic. Unioniștii au
i mărturia Sfîntului Maxim Mărturisitorul (f 662), care, la fel,
despre latini că acceptă în Sf. Treime numai o cauză. Față de.
i poziție, Andrei de Rodos declară că și el acceptă tot numai un
>iu, o singură cauză în Sfînta Treime. Atunci împăratul interveni,
să se închidă discuțiile privind *Filioque*, căci formula aceasta e
abilă pentru toți. Interzice apoi lui Marcu Eugenicu și lui Antonie
•aclei de a mai participa la dezbateri pentru că prelungesc dis-

ăzînd că nu se obține de la greci recunoașterea lui *Filioque*, patri-
a chemat pe ai săi la patul său de suferință și a insistat să cede-
iară de cinci persoane, toți grecii au cedat. Patriarhul a murit la
lie 1439, fiind înmormîntat în biserica dominicanilor, Santa Măria
la, construită între 1246—1360.

i ședințele XXIV și XXV, la care n-au mai participat cei doi ie-
greci, Ioan de Montenegro a căutat să arate cu mărturii scoase din
ărinți că învățătura latinilor nu este în contradicere cu a grecilor.

moartea patriarhului, discuțiile au fost conduse de împărat, care
insultat numai cu unioniștii în frunte cu mitropoliții Isidor al Kie-
și Moscovei, Visarion al Niceei și cu Dorotei de Mitilene.

mpăratul stăruia supra unirii cu iatinii, știind pericolul ce-l aștep-
întoarcerea la Constantinopol fără ajutorul militar din Apus.

-■a 13 și 14 aprilie 1439 mitropolitul Visarion al Niceei a ținut în
confracțiilor o pledoarie iscusită pentru unire.

tn genere, latinii au susținut că învățătura lor nu este în contrazi-
cu învățătura ortodocșilor.

In privința lui «*Filioque*», asupra căruia s-au purtat discuții aprin-
icordul 1-a care s-a ajuns s-a formulat astfel : «*Sfîntul Duh purcede
veșnicie din Tatăl și din Fiul ca dintr-un singur izvor și dintr-o
ură suflare*» — *ex utraque aeternaliter tamquam ab uno printipio
mica spiratione procedit*», formulă care va fi reluată în discuțiile
re ortodocși și catolici în secolul nostru.

După alte patru săptămîni de discuții, grecii și latinii au căzut de
•d și cu privire la celelalte puncte de credință : *purgatoriul, azimile*

și *primatul papal*. S-a admis uzul de a se săvârși Sfânta Liturghie sau Misa catolică cu pâine dospită și nedospită după practica fiecărei Biserici,

Despre *primatul papal*, deși a fost lupta cea mai grea, grecii iau convenit că papa este succesorul Sfântului Petru, locțiitorul lui Hristos pe pământ, *învățător și judecător al întregii Biserici*, *după cum se cuprinde în hotărârile Sinoadelor ecumenice și în sfintele canoane» =» «*quaemadmodum etiam in gestis oecumenicorum Conciliorum et in sacris canonibus continetur*», iar al doilea în rang după el este patriarhul de Constantinopol. Prin această formulare abilă grecii au reușit să evite recunoașterea primatului jurisdicțional al papei în Biserica universală.

Aceste patru puncte : *primatul papal, Filioque, purgatoriul și azimile* s-au numit în istorie «*cele patru puncte florentine*» și ele au fost impuse ulterior de papalitate la încheierea unor «uniri» cu unele Biserici din Răsăritul Europei și din Orientul Apropiat.

În ceea ce privește primatul papal, trebuie subliniat că grecii l-au înțeles în modul în care s-au pronunțat asupra lui Sfintele canoane și hotărârile Sinoadelor ecumenice, și ca un *primat de onoare* — episcopul Romei fiind socotit ca *primus inter pares*, și nu cum făcuse delegația Romei la Sinodul al IV-lea ecumenic de la Calcedon, din 451, când a prezentat o exegeză greșită a canonului al 6-lea al Sinodului I ecumenic de la Niceea, din 325, la care au adăugat după textul lui cunoscutul adaos al decretelor pseudo-isidoriene de mai târziu : «*Ecclesia Romana semper primatum habuit*» — «*Biserica Romei a avut totdeauna primatul*», crezând că în canoanele 3, 4 și 5 ale sinodului din Sardica din 343 s-a spus așa ceva. Textele originale n-au cunoscut un astfel de adaos, care nu este decît un fals.

S-a compus apoi *decretul de unire*, în limbile greacă și latină, care a fost semnat de 115 delegați latini și numai de 33 de răsăriteni.

N-au semnat : mitropolitul Marcu Eugeniceu al Efesului, dîrzul apărător al Ortodoxiei, și cei care fugiseră de la Sinod mai înainte, la 14 iunie 1439, între ei fiind Dimitrie Paleologul, fratele împăratului, mitropolitul Grigorie al Georgiei (Iviriei) cu un laic, Gheorghe Scholarios, secretarul împăratului, deși el stăruise pentru unire, Gheorghe Ghemist Plethon ș.a. Unii dintre fugari au fost prinși și constrânși să semneze.

Dintre sinodalii greci au semnat 16 mitropoliți, între ei și mitropolitul Damian al Moldovei, patru locțiitori de patriarhi, patru diaconi și reprezentanții celorlalți principii creștini. Împreună cu aceștia a semnat și împăratul Ioan al VII-lea Paleologul.

Mult mai târziu, înainte de 1452, mitropolitul Damian al Moldovei a renunțat la unire, alăturîndu-se antiunioniștilor din Bizanț, — după cum aflăm dintr-un *Raport al arhierilor și al celorlalți contra sinodul lui din Florența*, înaintat împăratului Constantin al XI-lea Dragasea (1448—1453), în 1452, de Ghenadie Scholarios (Ed. Petit-Siderides-Jugie, *Opere*, t. III, Paris, 1930, p. 193—195).

La 6 iulie 1439, în prezența papei Eugen al IV-lea, care a oficiat acest prilej, a fost proclamată oficial *unirea dintre cele două Biserici* în catedrala Santa Măria del Fiore din Florența (construită între anii 1296—1436), de către cardinalul Iuliu Cesarini, care a citit textul latir

opolitul Visarion al Niceei, care a citit textul grec al decretului

■c.
iodul de la Ferrara — Florența este socotit de Biserica Romano-
ă *al XVII-lea Conciliu general*.

i rezultatul acestui sinod latinii s-au bucurat mult la început,
genere, el n-a mulțumit nici pe papă, nici pe împărat, nici pe
ședința ultimă, papa a mai pretins grecilor următoarele : primi-
fă'tătur'ii apusene că o căsătorie încheiată după rînduierile canoni-
se' poate desface, deci interzicerea divorțului, pedepsirea imediată
■opolitului Marcu Eugenicu, cel mai mare adversar al unirii cu
și alegerea unui urmaș al patriarhului Iosif al II-lea, decedat la
ța la 10 iunie 1439.

recii au respins toate aceste pretenții cu politețe obiectînd că
=a patriarhului ecumenic se poate face numai în cuprinsul patri-
de Constantinopol, iar sfințirea lui ca arhieru numai în catedrala
ifia.

inodul de la Ferrara-Florența, socotit de Biserica Romei ca al
lea conciliu general sau ecumenic, a continuat după încheierea
cu grecii la 6 iulie 1439, fiind mutat la Roma, unde lucrările lui
înut pînă în 1445.

iîserica romano-catolică a încheiat unirea și cu Bisericile Vechi
tale : Armeană (22 noiembrie 1439), Iacobită (1442), Coptă și Abi-
Lă (4 februarie 1444), Nestoriană din Cipru (7 august 1445), fără
ca i uniri să aibă o importanță deosebită.

a 26 august 1439 împăratul Ioan VIII și sinodali greci au părăsit
și prin Veneția s-au întors la Constantinopol, ajungînd la 1 fele
1440. De rezultatul acestui sinod n-a fost mulțumit nici împă-și
nici papa. Cînd papa a auzit că Marcu Eugenicu n-a voit să sem-
decretul unirii a exclamat : «N-am realizat nimic», și de fapt nu
bținut nimic, căci decretul de la Florența a rămas pînă azi un sim-
locument în arhivele Vaticanului, ajutorul din Apus se rezumă la
a pungi de aur și argint și două corăbii de război. La

Constantinopol, încă înainte de a sosi delegația sinodală acasă,
larea veștii unirii clericii și credincioșii ortodocși au fost cuprinși
idignare. Cînd, în fine, reprezentanții Bisericii Ortodoxe au sosit la
tantinopol au fost întîmpinați cu epitete de «trădători» și «azimiți».
Istoricul Dukas relatează că, întrebîndu-i cum a ieșit sinodul, ei au
ans : «ne-am vîndut credința... de frica frîncilor». Altceva nu aveau
i spună.

Gheorghe Scholarios, după ce s-a întors la Constantinopol, a deve-
iin 1444, după moartea mtiropolitului Marcu Eugenicu al Efesului
3 ianuarie 1444), *Conducătorul adunării ortodocșilor* și cel mai mare
rsar al unirii de la Florența din 6 iulie 1439, pe care a condamnat-o
1445, în termeni foarte aspri, în *Primul tratat despre purcederea
ului Sfînt*, exprimîndu-se astfel : «Nici o nenorocire n-a fost pentru
mai rea decît aceasta. Ea este mai rea decît foamea, chinurile și
t mii de morți» (Ed. Petit-Siderides-Jugie, *Opere*, t. II. Paris, 1929,

p. 260, Pr. prof. I. Rămureanu, *Ghenadie II Scholarios...*, în «Ortodoxia», VIII (1956), nr. 1, p. 80—81).

Cît ajutor puteau da apusenii se va vedea în 1444, la Vama, unde armatele lor vor fi înfrînte rușinos de puterea Semilunei.

Dacă de ochii lumii se părea că unirea a fost realizată cu succes, de vreme ce însuși împăratul a fost de față, semnînd actul de unire din 6 iulie 1439 de la Florența, în realitate, nici de data aceasta nu s-a realizat nimic. Poporul ortodox din Imperiul bizantin s-a arătat mult mai refractar față de hotărîrile luate la Ferrara și Florența, de cum s-a arătat față de cele luate de sinodul de la Lvon din 6 iulie 1274.

Împăratul Ioan al VIII-lea Paleologul a crezut că prin așezarea mitropolitului Mitrofan al II-lea de Cizic în scaunul patriarhal (1440—1443), care semnase actul unirii de la Florența, va putea aduce la îndeplinire unirea. Dar și de data aceasta împăratul a luat o măsură greșită. Poporul n-a voit să participe la slujbele oficiate de preoții și episcopii care s-au alăturat unirii. În schimb, predicile pline de avînt și de foc rostite de Marcu Eugeniceu au fost sorbite de popor.

Cei trei patriarhi răsăriteni întruniți la Ierusalim în 1443 au declarat fără valoare unirea de la Florența. Patriarhul unionist Mitrofan II a fost depus din scaun și lovit cu anatemă. După moartea lui Mitrofan II sau «Mitrofan ucigătorul de mamă», adică de Biserică, cum era numit de popor, Scaunul patriarhal n-a putut fi ocupat timp de doi ani, împăratul negăsind nici un grec dispus să joace rolul unui «unit» cu Roma. În cele din urmă, în 1443, a fost așezat în scaunul patriarhal la Constantinopol Grigorie Mammias, care ca patriarh s-a numit Grigorie al III-lea (1443—1450).

Ideea unirii a devenit cu totul urgisită mai ales în urma înfrîngerii rușinoase a «cruciadei» de la Varna din 10 noiembrie 1444, pe care Apusul o trîmbișase înainte.

Actul săvîrșit la Florența a semănat ură și discordie între frații de același neam discreditînd Bizanțul dincolo de hotare, în lumea slavilor ortodocși. Rusia pravoslavnică, crescută chiar de Bizanțul ortodox, a văzut în actul săvîrșit de împăratul din Constantinopol o trădare a Ortodoxiei. Marele duce al Moscovei, Vasile al II-lea, îndată ce a revenit acasă mitropolitul Isidor, a dispus depunerea din scaun și arestarea lui, lucru care s-a și făcut printr-un sinod al Bisericii Ruse.

De acum înainte Rusia și-a ales ea singură mitropolitul ei în 1448, în persoana lui Iona, ca o reacție de distanțare față de Bizanțul apostat care își pierduse dreptul de a juca primul rol între popoarele lumii ortodoxe. Greu încercata împărăție bizantină a pierdut astfel și sprijinul Rusiei. Toate străduințele împăratului de a îndupleca poporul grec sa accepte unirea au fost zadarnice. Învățații mitropolit Visarion al Niceei și Isidor, mitropolitul Moscovei și al Kievului, partizani fervenți ai unirii, s-au refugiat în Italia, unde papa Eugen al IV-lea i-a răsplătit cu demnitatea de cardinal.

Unirea celor două Biserici a eșuat, neavînd nici un rezultat politic pozitiv, indispuînd în schimb pe sultanul Murad al II-lea. Împăratul Ioan al VIII-lea a trebuit să caute să liniștească pe sultan, asiguiîndu-

ativele duse la Ferrara și Florența nu au avut un substrat politic, r unul religios.

-a afirmat că după moartea împăratului Ioan al VUI-lea Paleologul cei trei patriarhi din Alexandria, Antiohia și Ierusalim s-ar fi iit din nou la 1450 într-un sinod la Constantinopol, hotărînd din ă unirea încheiată la Florența nu are nici o valoare. Patriarhul rie al III-lea Mammas a fost excomunicat și depus, iar în locul fost ales Atanasie al II-lea (1450). De frica poporului Grigorie a la Roma unde a și murit (1459). Ultimul suveran bizantin, Con n al XI-lea Dragases (1448—1453), se va adresa și el papei, cerîn-ajutor. Apusul condiționa însă trimiterea ajutoarelor de proclama-ificială a unirii din Constantinopol, lucru care pînă acum nu se

e.
³apa Nicolae al V-lea (1447—1455) a trimis în delegație la 1 oc-rie 1452 pe cardinalul Isidor (f 1463), fostul mitropolit al Kievului Dscovei, de neam grec, să proclame unirea oficială cu latinii. Clerul porul ortodox din Constantinopol au protestat violent. Monahul Ghe-; Scholarios a afișat la 1 noiembrie 1452 pe ușa chiliei sale de la istirea Charsianit din Constantinopol un manifest în care, între al-spunea locuitorilor capitalei bizantine : «Iau *martor pe Dumnezeu aceți o unire rea*» (Ed. Petit—Siderides—Jugie, t. III, Paris, 1930, ri—172).

Cu toate protestele antiunioniștilor, unirea cu latinii încheiată la ența la 6 iulie 1439 a fost proclamată oficial la 12 decembrie 1452, lua Sfîntului Spiridon, în catedrala Sfînta Sofia. Serviciul Sfîntei rghii «pentru unire» a fost oficiat în prezența împăratului Conțin al XI-lea Dragases și a înalților demnitari bizantini de patriarhul >nist Grigorie al III-lea Mammas și de legatul pontifical, cardinalul ar, care au slujit în sobor cu 300 de preoți.

Această proclamare oficială a unirii provocă o mare agitație printre lincioșii ortodocși. Marele duce Luca Notară, al doilea în rang după lărat, spuse atunci faimoasele cuvinte : «Mai *bine să vedem domnind mijlocul orașului turbanul turcilor, decît tiara latinilor !*» (Ducas, *Is-a bizantină*, XXXVII, 10, Migne, P. G. CVII, col. 1072 C). Nenoro;a veni curînd, căci la 29 mai 1453 Constantinopolul a căzut în mîinile cilor victorioși.

într-un sinod ținut în 1483 (4) la Constantinopol, la care participau și riarhii Alexandriei, Antiohiei și Ierusalimului, va fi denunțată uni-i de la Florența ca «falsă și străină de Biserica Răsăritului». Dacă spre unirea de la Lyon din 1274 s-a afirmat că a fost o capitulare pusă Orientului de Occident, unirea din Florența a fost o adîncire mai mare a dezbinării dintre Biserici, pentru că reacțiile populare ă de ceea ce s-a săvîrșit acolo au mers mult mai departe decît spu-au «bărbile tunse» de care vorbesc cronicarii Moldovei. A fost o operă ■anie, pe care o vor respinge mereu popoarele ortodoxe ajunse sub rci și care se vor apropia și se vor întări reciproc tocmai prin unitatea edinței ortodoxe.

^ Unirea de la Florența a fost ultima unire încheiată pe cale de tra-tive și sinoade între greci și latini. Singurul cîștig de la Florența a

fost, cum spune un istoric apusean, unirea cu Roma a unora dintre armeni, sirieni și dintre abisinieni (Janin). După căderea Constantinopolului sub turci asemenea tratative erau imposibile, căci turcii, atunci în plină ascensiune militară și politică, nu doreau întărirea creștinilor, nici a ortodocșilor, nici a catolicilor. Papii au căutat și în parte au reușit să atragă pe unii ortodocși prin alte mijloace : propagandă, școli, ajutoare, diplomație, mijloace politice.

BIBLIOGRAFIE*

Izvoare:

Concilium Florentinum, 7 voi., Roma, 1940—1958; J. Gill, *Quae supersunt auctotum graecorum Concilii Florentini*, Rom. col., 1953; V. Laurent, *Les «Mémoires» du grand ecclésiastique de l'Eglise de Constantinople Sylvestre Syropoulos sur le concile de Florence* (1438—1439), 710 p., Paris, 1971.

Studii

P. Karlin-Hayter, *Studies in Byzantine political history. Sources and controversies*, London, 1981 ; A. H. Bredero, *Le moyen âge et le purgatoire*, în «Revue d'histoire ecclésiastique», LXXVIII (1983), nr. 2, p. 429—452.

C. N. Tsirpanlis, *Mark Eugenicus and the Council of Florence. A historical reevaluation of his personality*, Thessalonique, 1974; A. Vasiliadis, *Marcu Eugenicu și unirea Bisericii, în grecește*, Atena, 1972; J. Decarreux, *L'Union des Eglises au Concile de Ferrare—Florence*, Chevetogne, 1965; E. Delaruelle, E. R. Labande, P. Outuline, *Le Grand Schisme et la crise conciliaire (1378—1479)*, I—II (Histoire de L'Eglise, 14), Paris, 1962—1964; J. Gill, *The Council of Florence*, Cambridge, 1959. O. Halecki, *From Florence* (o Brest, Rom., 1958; G. Hofmann, *Concilium Florentinum*, I, în «Orientalia Christiana», XVI (1929), nr. 57; II, XVII (1930), nr. 59; III, XXII (1931), nr. 68; Idem, *Die Florentiner Union*, în «Orientalia Christiana Periodica», III (1937), nr. 3—4, 1939 ș. u.; M. Viller, *La question de l'unfon des Eglises entre Grecs et Latins depuis le Concile de Lyon jusqu'à celui de Florence*, în «Revue d'histoire ecclésiastique», 17 (1921), p. 261—305; 515, 532; 18 (1922), p. 20—60 ; Ch.-J. Hefele-Dom H. Leclercq, *Histoire des conciles*, t. VII, 2-e partie, Paris, 1916. O foarte bogată bibliografie a conciliului de la Ferrara—Florența se găsește în *Essai de bibliographie sur le Concile de Florence*, în «Irekion», XVI (1939), nr. 3—4, p. 305—350 și nr. 6, p. 590: Complements à la bibliographie sur le concile de Florence.

In limba română:

Pavel Chihaiia, *în legătură cu absența delegației Țării Românești la conciliul de la Ferrara—Florența* (1438—1439), în «Glasul Bisericii», XXXVII (1979), nr. 1—2, p. 155—165; Pr. prof. Milan Șesan, *Unirea Florentină și papalitatea*, în «Mitropolia Ardealului», 1961 ; Petre S. Năsturel, *Cîteva însemnări despre sinodul de la Florența*, în «Mitropolia Olteniei», XI (1959), nr. 9—12, p. 643—649; *Quelques observations sur l'union de Florence*, în «Sud-Est Forschungen», 18 (1959), p. 84—89; Pr. prof. I. Rămureanu, *Ghenadie II Scholarios, primul patriarh ecumenic sub turci*, în «Ortodoxia», București, VIII (1956), nr. 1, p. 71—109, aici p. 78—81; Pr. prof. T. Bodogae, *De ce n-a reușit unirea de la Florența ?* în «Revista teologică», SibiuJ 1939; Gruia Ștefan, *Moldova în sinodul de unire din Florența 1439*, în «Revista teologică», IX (1921), nr. 1—3, p. 57—71.

C. Auner, *Moldova la soborul din Florența*, ed. 2-a, București, 1915. Extras din «Revista Catolică», IV (1915). Cu privire la filosoful Gheorghe Ghemist Plethor de la Mistra (f 25 iunie 1452), vezi studiul: Fr. Masai, *Plethon et le plethonismi de Mistra*, Paris, Les Belles Lettres, 1956, 419 p. Recenzie Pr. prof. I. Rămureanu «Ortodoxia», XI (1959), nr. 3, p. 464—470.

* Bibliografie întocmită de Pr. prof. T. Bodogae și Pr. prof. I. Rămureanu.

Căderea Constantinopolului sub turci și urmările ei •

De multă vreme se simțea că sfârșitul falnicei capitale bizantine ai putea fi prea îndepărtat. După ce încă din 1326 orașul Brusa de rmul asiatic al Bosforului devenise, odată cu moartea sultanilor n și Urcan, panteonul suveranilor otomani, iar din 1365 capitala » va muta la Adrianopol, înaintarea turcilor nu mai putea fi oprită treg spațiul peste care Imperiul bizantin avusese controlul în ul- 300 de ani. Cererile disperate după ajutor, întâi la sârbi și la iri, apoi la papă, la împăratul german, la regii Franței ori ai Angliei, la regele Ungariei și la principii ruși, s-au dovedit fără rezultat. arătat în altă parte că în schimbul ajutorului militar împărății nu dat înapoi de la jertfirea însăși a independenței lor spirituale. Pînă gele Ungariei Ludovic I (1342—1382) va cere împăratului bizantin al V-lea Paleologul (1341—1376 ; 1379—1391) drept condiție pen- ijtutor nu numai recunoașterea primatului papal, ci chiar și obli- de a se boteza din nou după modelul catolic. N-a fost destul că trimis fiul ostatec la Avignon în 1355, ci pînă la urmă disperat rătul Ioan V Paleologul va îmbrățișa, împreună cu întreaga familie, i. octombrie 1369 chiar ritul latin. Totul a fost în zadar. El a mers și mai departe : a vîndut Veneției insula Tenedos numai î poată primi înapoi, pe lîngă ceva bani, giuvaerurile coroanei ră- : înainte cu 30 de ani orașului de pe lagune. Dar, întrucît în lipsa iin capitală treburile publice erau conduse de regentul Andronic ologul și întrucît acesta vînduse aceeași insulă genovezilor, împă- [Ioan al V-lea a ajuns într-o situație așa de jenantă, că n-avea nici e plăți călătoria de întoarcere de la Veneția la Constantinopol. După doi ani de absență din țară împăratul va ajunge să trăiască pții și mai amare. în anul 1371, în urma biruinței turcești de la len, pe râul Marița, a ajuns și el ca și fostul său rival, țarul Bul- 2i, vasal turcesc, cu obligația de a plăti tribut sultanului, tribut care irca pînă în anul 1400 la suma de 30.000 de aspri. Iar turcii înaintau su ; în 1389 cădea Serbia, la 1393 Bulgaria de răsărit cu capitala 'îrnovo, iar în 1396 Bulgaria de apus cu capitala la Vidin. În 1390 mul Baiazid I Ilderim (Fulgerul, 1389—1403) se socotea ca și intrat :apitala bizantină pentru că sprijinise pe Ioan VII ca rival al îm- itului Manuil al II-lea Paleologul (1391—1425). Din fericire acesta din ă reuși să-și alunge rivalul. Dar ce folos ? Ca vasal turcesc, Manuil .I-lea Paleologul trebuia să însoțească pe sultan oriunde cu trupe ate pentru a lupta. Așa a trebuit să-l însoțească de pildă, în Asia ă, împotriva turcilor selgiucizi. Apoi, pentru că împăratul Ioan al ;a începuse în Constantinopol să-și rezerve unele porțiuni din for- :ațiile orașului, sultanul îi ceru să le dărîme, amenințîndu-l că dacă se supune va ucide pe Manuil III, care era ostatec la curtea anului.

* Capitol redactat de Pr. prof. T. Bodogae și Pr. prof. I. Rănmreanu.

Se știe că pentru adunare de ajutoare, împăratul Manuil al II-lea Paleologul a plecat, cum nu mai făcuse nici un alt împărat bizantin înainte, pe la curțile suveranilor din Apus : la Veneția, Milano, Paris, Londra, între anii 1399—1402, întorcându-se fără nici un rezultat, în afară de promisiuni care nu s-au realizat. O oarecare ușurare pentru Imperiul bizantin a constituit înfrângerea turcilor la Ancyra, azi Ankara, la 1402. Dar, slăbiți și descurajați că nici împăratul german, nici republica Veneția, nici regele Aragonului și nici un alt suveran din Apus nu le venea în ajutor, bizantinii n-au îndrăznit să exploateze momentul.

Greșeala bizantinilor de a se fi apropiat de sultani (1403—1421) și de a fi cerut și primit sprijin pentru unul dintre pretendenții la tron a adus cu ea situația și mai primejdioasă din anul 1422, când sultanul Murad al II-lea (1421—1451) a asediat în toată regula Constantinopolul, dar rezistența zidurilor și o panică curioasă asupra lui și armatei sale l-au determinat să renunțe la asediu.

Puterea Imperiului bizantin și a capitalei sale însă slăbea văzând cu ochii. În 1424 tributul se ridică la suma de 300.000 aspri. În 1430 turcii ocupă Tesalonicul pe care bizantinii îl vânduseră Veneției. Încercarea disperată a împăratului de a obține — prin unirea bisericească de la Ferrara-Florența (1438—1439) — ajutor militar din Apus n-a dat nici un rezultat, iar înlăuntru a provocat numai dezbinare, cum spusesse istoricul contemporan Sphrantzes. După înfrângerea de la Varna din 10 noiembrie 1444 se simțea tot mai mult că turcii au de gând să lichideze întâi cu marginile Imperiului, apoi să ia cu asalt Constantinopolul. În 1446 Murad al II-lea pustie cea mai mare parte a ținuturilor grecești, robind peste 60.000 creștini. Ar fi supus curînd și capitala bizantină dacă n-ar fi avut încă dificultăți cu cei doi viteji : Iancu de Hunedoara, voievodul Transilvaniei (1441—1456, între 1446—1452, guvernatorul general al regatului Ungariei și Georg Skanderbeg Castriotul (1443—1468) eroul național al albanezilor.

Încă din 1444 se semnase între Ungaria și Turcia un tratat de neagresiune pe termen de 10 ani. Se știe că sub presiunea cercurilor conducătoare catolice tratatul nu a fost respectat. După înfrângerea de la Varna, 10 noiembrie 1444, a urmat cea de la Cossovopolie din 1448, unde armata creștină condusă de voievodul Transilvaniei, Iancu de Hunedoara (1441 — f 11 august 1456) a fost învinsă.

La 6 ianuarie 1449 a fost încoronat, în catedrala din Mistra, ultimul împărat bizantin, Constantin XI Dragases (1448—1453), care repurtase mai ales în Moreea și în centrul Greciei succese răsunătoare, încît se părea la un moment dat că el e pe cale de a instaura din nou, măcai în parte, dominația bizantină peste vechile teritorii ale Imperiului.

Dar și în tabăra turcească au avut loc schimbări hotărâtoare. Când în februarie 1451, murea bătrînul și «oarecum» pašnicul Murad II frînele au fost luate de tînărul Mahomed al II-lea (1451—1481) pe atunci în vîrstă de abia 21 ani, temperament semeț, energic și foarte bun tactician. De mic a fost dat pe mîna unor dascăli capabili, car< l-au învățat nu numai știință și filosofie (vorbea pe lîngă turcă, limbile arabă, greacă, latină, persană și chaldaica (și kurda sau poate siriaca) ci și o aleasă pregătire militară.

Murad al II-lea se retrăsese de la conducere încă din 1446 ; tînărul omed al II-lea nu suferea amestecul bătrînilor generali în probleme sale, ceea ce a dat naștere la unele neînțelegeri care au generat iirile armatei în luptele din Albania și Grecia. Situația creată a sîtat intervenția bătrînului Murad și surghiunirea tînărului. întîmîle copilăriei l-au făcut să nu se încreadă în nimeni. Inteligența și rîrea lui au impus un ritm nou evenimentelor, mai ales după ce, ordinul lui, a pus să fie sugrumat un frate al său, singurul dintre endenții posibili să ia conducerea puhoiului turcesc. Cîrînd după moartea lui Murad al II-lea, tînărul Mahomed al II-lea nai avea răbdare. întocmea într-una planuri, alerga pe teren încoace acolo. Ca «să-i fie mai ușor la împresurarea Bizanțului» (Chalko-iil), sultanul a construit pe țarmul european al Bosforului, față în cu cetatea ridicată acolo de sultanul Baiazid și urmașii săi, numită dol-Hisar, o altă fortăreață, numită Rumeli-Hisar, în formă de tri-hi, avînd în cele trei unghiuri și cîte un turn. «Această fortăreață meli-Hisar), nu poate fi luată cu asalt nici de pe mare, pentru că dnă de bombarde, dar tot așa nici de pe uscat nu te poți apropia de spune în jurnalul său venețianul Nicolo Barbaro. În felul acesta, are își dădea seama cu ce scop s-a făcut lucrarea. Nici o corabie nu mai putea intra în port fără să nu fi fost «vaită» de sultan. «Nu se mai auzea între cei din Constantinopol, din cia și din toată Asia alt cuvînt decît : «acum s-a apropiat sfîrșitul» cas). în același timp, sultanul Mahomed al II-lea chemase tot felul specialiști pentru pregătirea așaltului. Intre ei la loc de frunte era arul Orban sau Urban, un inginer ungur, sau poate român din nsilvania, care și-a oferit serviciile mai întîi bizantinilor, dar pentru aceștia n-au avut cu ce-l plăti, a trecut la turci, care i-au oferit de i ori mai mult decît ceruse. «Tunul cel mare va ajunge în fața zidu-ir Constantinopolului tras de șaptezeci de perechi de boi și de două de bărbați» (spune Chalkokondil).

Ghiulelele lui cîntăreau între 600—900 kg. Alți 200 de oameni neau drumul de la Adrianopol spre capitală. în același timp s-au săpat nșee și galerii pe sub pămînt, turcii gîndindu-se să între direct în ate. Dar tunul lui Orban a hotărît soarta asediului. înainte de a epe asediul sultanul făcuse inofensive și armatele creștine din Mo:a, pentru a opri eventuala trimitere de provizii și de ajutoare de la tele împăratului, Dimitrie Paleologul (1449—1460), despotul Pelonezului.

Ajutoare din apus n-au venit; papa nu voia să trimită nimic pînă se confirma unirea, regele Aragonului a permis doar strîngerea de mente, dar cele două vase cu cîte 100 de oameni n-au mai ajuns timp.

în locul lor, ca o amară ironie, apăru cardinalul Isidor cu bula de ire a Bisericii, care mai mult întărită spiritele. Singurul ajutor din ară l-a dat potentatul genovez din Kaffa Crimeii, Giovanni Giustiniani •ngo, care intrase în Cornul de Aur înainte de a începe asediul. El ni cu două trireme sau vapoare mai mari cu un efectiv de 700 de meni și trebuie spus că cei mai mulți dintre ei au luptat vitejește

pînă la urmă. În total, împăratul bizantin avea doar 5000 de soldați proprii și cam 2000 de mercenari străini. Se mai aflau ancorate în porturile capitalei 2 vase venețiene, al căror echipaj a luptat și el cu entuziasm alături de ceilalți.

A fost o mare greșeală politică a latinilor că n-au înțeles iminența pericolului turcesc și n-au făcut nimic în mod dezinteresat pentru salvarea Constantinopolului, așteptînd cu indiferență căderea celui mai frumos oraș al Evului Mediu. «în realitate, spune cu imparțialitate bizantinologul francez Ch. Diehl, Occidentul se dezinteresa de Imperiul bizantin, nu se gîdea decît să profite de mizeria lui pentru a-l supune din punct de vedere religios, a-l cuceri politicește și a-l domina economicște. Papalitatea nu visa decît de a restabili unirea, fără să se neliniștească de dezgustul pe care-l încercau bizantinii ; prinții Occidentului nu se gîdeau decît la împărțirea Imperiului» (Ch. Diehl, *Histoire de l'empire byzantin*, 12-e, ed. Paris, 1934, p. 208—209).

Într-adevăr, cucerirea economică a Imperiului bizantin fusese făcută de Occident, îndeosebi de Veneția și Genova, înainte ca turcii să cucerească teritoriul său.

Dintre răsăriteni, marele principe al Moscovei, Vasile al II-lea (1425—1462) avea destule greutăți, încît n-a putut trimite ajutor. Țările române, unde domneau Alexandrei (1452—1454) al Moldovei și Vladislav al II-lea (1447—1454) al Țării Românești, n-au trimis ajutoare pentru a nu intra în conflict cu turcii. Unii dintre scriitorii care ne-au lăsat știri despre asediul Constantinopolului afirmă că întreaga populație a capitalei se ridică la 40—50.000 și că dintre aceștia erau numai vrec 5000 în stare să poarte arme. Se știe că în timpul asediului au participa . într-o formă sau alta la acțiunea de apărare și femeile și copiii. În ultimele zile au fost înrolați și un număr de călugări. Cînd trupele turcești au intrat în oraș au fost uciși aproape 4000 de bizantini și ma multe mii dintre ei au fost făcuți prizonieri.

Efectivul trupelor turcești a fost foarte mare : unii vorbesc de 160.000, alții de 200.000, alții în mod exagerat de 300.000. Turcii au luptat atît pe uscat, unde au distrus ultimele construcții creștine din jurul zidului lung de 7 km în vestul orașului, cît și pe apă.

Cu toate că mulțimea tunurilor și îndeosebi a celui mare nu puteai executa mai mult de 7 trageri pe zi, totuși stricăciunile produse de ele au fost mari. Dar, îndată ce se lăsa noaptea, toți creștinii, între ei și femeile și copiii, aruncau seînduri și buți pline cu pămînt și refăceau la loc tot ce se putea. Șase săptămîni au durat atacurile. În noaptea de 18 aprilie, însuși sultanul veni în frunte cu torțe și cu scări de escalada zidurile. Conduși de Giustiniani Longo, bizantinii au biruit în acest asal. Rezultatul : cel puțin 200 de morți de partea turcilor, nici unul în creștini. După patru ceasuri de luptă, turcii s-au retras. Peste alte două zile, 4 vase genoveze reușesc să spargă blocada sutelor de vase «ina mice», să incendieze «cu foc grecesc» multe din ele și să se întoarcă totuși nestricate, trecînd prin blocajul turcesc, la bazele lor. Toate aceste sub ochii furioși ai sultanului. Dar în noaptea de 21 spre 22 aprilie Mahomed al II-lea realizează o acțiune extraordinară : vreo 70 de vase

---

rești au fost transportate pe colina din Pera cu ajutorul unui sistem ■ scripeți, alunecând apoi de acolo, pe uscat ca pe apă, în Cornul de *ir* de unde se puteau controla toate manevrele bizantinilor. Acest fapt creat în inimile creștinilor o stupeoare paralizantă.

Deși bizantinii blocaseră cu lanțuri metalice intrarea în port, împiedicând posibilitatea de joncțiune a vaselor turcești pînă la 23 mai, tuși sosirea lor în apele portului prezenta un mare pericol pentru îantini. La 23 mai, însă, pe un pod de pontoane, armata turcească ;tea opera în chip unitar acțiuni atît dintr-o parte, cît și din alta a mtului. Iar tunurile trăgeau înainte. Pînă atunci fuseseră respinse e asalturi, cum a fost cel din 7 mai, cînd însuși stegarul sultanului fost despicat în două. Dar în seara de 23 mai lanțurile din portul șului încetară ,să mai fie pentru turci o piedică.

În sfîrșit, în fața zvonurilor că se pregătește o nouă cruciadă creș-iă, dar și hotărît să termine oricum cu «ghiaurii», consiliul de război ;c a decis asaltul general pe data de 29 mai. În ajun fiecare din cei i conducători, Constantin al ^I-lea și Mahomed al II-lea, și-au pretit generalii. Sultanul a spus că a jurat pe mormintele părinților să ■mine odată cu rușinea asta. În noaptea de 28 spre 29 mai autoritățile ile și religioase ale Constantinopolului, în frunte cu împăratul, au rticipat la o Liturghie solemnă, ultima în renumita catedrală a Sfintei fii, s-au împărtășit cu toții și au plecat la apărarea orașului. Împăratul nstantin al XI-lea Dragases a făcut apel la toți să lupte eroic. «Turcii arme multe, noi însă avem credință. De va vrea Dumnezeu vom birui David pe Goliat».

Creștinii s-au împărtășit cu toții. Nu se mai uitau că unii sînt ini, alții greci.

Între orele 1 și 2 noaptea turcii atacară în trei locuri deodată. În ia sînt respinși ; presiunea mai puternică a fost lîngă poarta Sfîntului man, unde lupta împăratul. Aci a fost rănit Giustiniani Longo și scos i luptă. A fost transportat îndată pe o corabie și va muri în insula 3s. S-au făcut presiuni pe lîngă împărat să se retragă cît mai era ;me, urmînd să organizeze ulterior o campanie creștină pentru a re-tiga Bizanțul. El n-a vrut să-și părăsească soldații. Prima intrare la rkoporta, în drumul spre Adrianopol, a cedat. Tunul făcuse o spăr-ă în palisada improvizată. Era un gol de 30 metri. Nu se va ști iodată dacă poarta Sfîntului Roman a rămas ori nu deschisă. Împă-ul nici nu se știe unde a căzut; trupul său nu a mai fost găsit.

Îmbulzeala și masacrul au mistuit pe puținii creștini cîți mai ră-seseră. Mulți din ei au fugit spre'Sf. Sofia. O mulțime enormă, băr-i, femei, bătrîni și copii, călugări și călugărițe se adăpostiră în Sfînta ia, crezînd că vor găsi salvarea în marea catedrală a Ortodoxiei.

Chiar și în aceste momente tragice, ne spune istoricul Ducas, ura potrive latinilor era așa de mare încît grecii n-ar fi primit nicidecum rea cu Biserica Romei. Să ne aducem aminte că, la 12 decembrie 1452, d cardinalul Isidor a proclamat unirea oficială în numele papii Niae al V-lea (1447—1455), în catedrala Sfintei Sofii, Lucas Notaras, tna autoritate în Constantinopol după împărat, spusese aceste faise cuvinte : «*Mai bine să vedem în mijlocul orașului domnind tur-*

banul turcilor decît mitra latinilor» (Ducas, *Istoria bizantină*, XXXVI P. G., CL. II., 1072 C). Iată că, numai cu șase luni mai târziu, bizantinii au putut trăi groaznică realitate a acelor cuvinte ! Și trăiesc această realitate plină de grele suferințe de peste cinci sute de ani ! Nu era oaij mai bine, în locul ambițiilor și aroganței lor deșarte, grecii și latinii să se fi încredințat lui Dumnezeu în unire și uniți să fi ținut piept păgnilor ? Orice judecată sănătoasă și cinstită n-ar da decît un răspui afirmativ la această întrebare.

Au pierit atunci în Constantinopol peste 4.000 de creștini, iar alinii ,au fost înrobiți și vînduți ca sclavi. în unele locuri, preoții sa călugării au predat de bună voie locașurile. Trupele turcești s-au năpust prin case, prin mînăstiri, prin magazii și prin biserici, prădînd tot (voiau : obiecte, podoabe, oameni. în Sf. Sofia creștinii se aflau la S Liturghie, cînd, deodată, ușile au fost forțate și cete de turci înarma au pătruns înlăuntru : bătrîni neputincioși au fost omorîți, iar cei m, tineri, bărbați și femei legați laolaltă, urmau să fie vînduți ca robi f piețele Orientului. Certurile și luptele pentru împărțirea prăzii s-a prelungit peste tot. Istoricii Sphrantzes și Critobul spun că, în momentii cînd au văzut pe turci îndreptîndu-se asupra lor, unii din preoții cai slujeau la altar au luat Sfintele Taine și s-au îndreptat cu ele spre pere te le de miazăzi ; acesta s-a deschis și i-a cuprins și acolo vor rămîr pînă ce clădirea cea sfințită va fi iarăși biserică.

Sultanul Mahomed al II-lea a intrat în după-amiaza zilei de 29 m sau a douia zi în catedrala Sf. Sofia și văzînd pe un turc care stric mozaicul l-a muștrat, spunîndu-i furios : V-am permis să jefuiți orașij să înrobiți pe locuitorii lui ! Nu vă este de ajuns ? Clădirile, monumei tele, edificiile publice sînt ale mele. Pe ele să nu se mai atingă nimer Se îndreptă apoi cu fața spre Meca și puse un «imam» (preot musulma] să rostească predica în numele profetului Mahomed, și declară catedrala moschee. Unii din soldații incendiară manuscrise, alții le comercializa Pe un taler puteai lua zeci de manuscrise cu operele lui Aristotel sa Platon, iar Evangheliarele, după ce erau despuiate de aurul sau a: gintul de pe ele, erau vîndute, altele aruncate în foc, așa cum făcea și cu icoanele, la focul cărora își frigeau cărnurile. (Ducas XLII).

Au fost totuși și istorici care au afirmat că turcii au fost mai puț: duri cu Bizanțul decît fuseseră cruciații ! (Uspenski). Se pare că sultani a dat ordin ca Biserica Sfinților Apostoli să rămînă neatinsă, lăsînd- în seama creștinilor. într-adevăr — deși se afla în drumul primele navale în oraș —, sultanul Mahomed al II-lea a încredințat-o unor pa: nici spre a o cruța de jafuri. Tot așa se va fi întîmplat cu bisericile d: cartierul mînăstirii Studion, precum și cu cele din Fanar, care au fo ferite de jafuri. Sultanul însuși s-a gîndit să stabilească un statut ji ridic Bisericii creștine în cadrul statului turc.

Astfel a luat sfîrșit Imperiul bizantin după o existență de mai bii de o mie de ani. «Timp de secole el a fost campionul creștinătății cont: Islamului, apărătorul civilizației contra barbariei, educatorul Orientul slav, după ce a făcut să se simtă influența sa pînă în Occident... De extremitățile Greciei pînă în fundul Rusiei, toate popoarele Europ

ale, turci și greci, sârbi și bulgari, români și ruși au păstrat amin-vie' și tradițiile Bizanțului dispărut» (*Ch. Diehl, Histoire de l'em-pyranin*, 12-e, Paris, 1934, p. 219—220).

În viața lui, de peste un mileniu, Bizanțul a propagat creștinismul, arat de erezii, a contribuit la stabilirea dogmelor fundamentale ale aismului în cele șapte Sinoade ecumenice, a sprijinit și răspândit ■a sub aspectele ei cele mai variate, a lăsat în viața spirituală a)r popoarelor ortodoxe tradiții și principii de viață proprii prin fo-a limbilor naționale, care pînă la urmă se vor dovedi salvatoare a trezirea națională a popoarelor din Orientul creștin tot datorită •ii și spiritului bizantin.

,a cîțiva ani după căderea Constantinopolului sub turci în 1453, zut și celelalte state grecești, frînturi ale Imperiului bizantin, după jrmează : La 1460 turcii cuceriră Peloponezul sau Moreea, unde re-despotatul de Mistra, care din 1262 revenise puterii Imperiului tin, despotat condus atunci de Toma (1432—1460) și Dimitrie Pa-jul 1449—1460), frații împăratului Constantin al XI-lea Dragases. 3 august 1461 turcii cuceriră Imperiul grec de Trebizonda, de sub icerea împăratului David Comnen (1459—1461), creat în 1204 de os I Comnen (1204—1222), după cucerirea Constantinopolului în de cavalerii occidentali ai cruciadei a IV-a.

Vlahomed al II-lea se considera moștenitorul legitim al puterii im-le bizantine și în unele privințe el a căutat să se comporte ca un İU. Pînă la sfîrșitul domniei el reuși să creeze din fărîmițările și :le Imperiului bizantin un altul, Imperiul turc, care se întindea din potamnia la Marea Adriatică și riul Sava. Creșterea exterioară a riuui otoman a atins limitele Imperiului bizantin.

Biserica ortodoxă în timpul sultanului Mahomed al II-lea

După liniștirea lucrurilor în Constantinopol, Mahomed al II-lea a ; ortodocșilor să-și aleagă un patriarh. La căderea Constantinopo-scaunul patriarhal era vacant. Ultimul patriarh ecumenic, Grigorie I-lea Mammias (1443—1450), unionist, din cauza opoziției popu-i față de unirea cu latinii, a părăsit orașul în 1450. Grecii, avînd îdere că turcii nu ar fi acceptat un unionist, se gîndiră la învățatul ah Ghenadie Scholarios.

înainte de a intra în monahism acesta îndeplinise demnitatea de '*ecător general al romeilor*» (bizantinilor) și aceea de *Secretar ge-l al împăratului Ioan al VIII-lea Paleologul* (1425—1448) și în această ate a însoțit pe împărat la sinodul unionist din Ferrara-Florența 3—1439). Ca mirean, el n-a semnat actul de unire din 6 iulie 1439 a Florența deși, în timpul discuțiilor, din motive politice, a fost ru unire.

După ce s-a întors la Constantinopol în 1439, văzînd ura crescîndă aricilor și credincioșilor contra unirii cu Roma, Ghenadie Scholarios svenit, după moartea mitropolitului Marcu Eugenicu al Efesului

(f 23 ianuarie 1444), apărătorul Ortodoxiei împotriva celor care cedaseră la Ferrara-Florența, *conducătorul adunării ortodocșilor în Bizanț* și cel mai mare adversar al unirii cu latinii.

La sfârșitul anului 1445, în lucrarea *Despre purcederea Duhului Sânt*, el condamnă în termeni foarte aspri unirea dintre graci și latini din 6 iulie 1439 de la Florența, spunând astfel : «*Nici o nenorocire n-a fost pentru noi mai rea decât aceasta. Ea este mai rea decât foamea, chinurile și decât mii de morți*» (Ed. Petit—Siderides—Jugie, *Opere*, t. II, Paris, 1929, p. 260).

De asemenea, după ce s-a călugărit, el a protestat energic la 1 noiembrie 1452 din mînăstirea Pantocratorului contra proclamării oficiale a unirii în Bizanț, spunînd unioniștilor : «*Iau martor pe Dumnezeu că faceți o unire rea: veți fi pierduți*» (Petit—Siderides—Jugie, *Opere*, t. III, Paris, 1930, p. 171—172).

Informîndu-se unde se află monahul Ghenadie Scholarios, grecii îl găsiră la Adrianopol în slujba unui turc bogat, care l-a tratat cu omenie. Sultanul porunci să fie adus îndată la Constantinopol spre a ocupa scaunul de patriarh.

Alegerea lui Ghenadie al II-lea Scholarios ca patriarh s-a făcut într-un sinod ținut la Constantinopol și a fost hirotonit de mitropolitul de Heracleea. Instalarea sa ca patriarh ecumenic s-a făcut la 6 ianuarie 1454 și a păstorit în trei rînduri (1454—1456 ; 1462—1463 și 1464—1465).

Sultanul Mahomed al II-lea avea interes să arate creștinilor o oarecare bunăvoință, deoarece în Imperiul otoman multinațional și pluri-confesional ei se aflau în mare număr.

Întrucît sistemul teocratic al Coranului oprește pe musulmani să aibă legături directe cu cei de altă credință, Mahomed al II-lea, fiind unul dintre cei mai instruiți conducători politici ai timpului, influența în parte de spiritul Renașterii, pentru a face posibilă o conviețuire pașnică între «agareni» și «creștini» și a stabili un «*modus vivendi*» între ei, luă măsuri pentru menținerea și organizarea Patriarhiei Ecumenice dînd dovadă de marea lui perspicacitate, priceperea și clarviziunea lui politică. De aceea s-a arătat binevoitor față de patriarhu Ghenadie Scholarios.

Sultanul dăruie la început creștinilor ortodocși ca reședință patriarhală biserica Sfinții Apostoli, marea necropolă a împăraților bizantini zidită de Constantin cel Mare (306—337), restaurată de împăratul Justinian cel Mare (527—565), jefuită, însă, după 13 aprilie 1204 de cavalerii occidentali ai cruciadei a IV-a, pe locul căreia se află azi geamia Fatih ridicată după aceea chiar de Mahomed al II-lea.

În catedrala Sfinților Apostoli s-a făcut întronizarea patriarhului Ghenadie al II-lea Scholarios. Sultanul Mahomed al II-lea, care se considera urmașul basileilor bizantini, a ținut să respecte ceremonialul care se obișnuia la investirea unui patriarh ecumenic în timpul împăraților bizantini, atît cît îi putea permite situația lui de căpetenie religioasă a musulmanilor.

În acest scop, ne spune istoricul Gheorghe Sphrantzes, sultanul invitat pe patriarh să ia masa împreună și să vorbească multe :

«Și venind patriarhul, l-a primit tiranul cu mare cinste și vorbind /te' împreună, i-a făcut patriarhului multe \promisiuni. Iar când s-a opiat timpul să plece patriarhul din palat, ndicându-se sultanul, i-a aceea prețioasă cîrje și l-a <rugat s-o primească».

Apoi, diii ordinul sultanului, mai marii curții au însoțit pe patriarh ă la catedrala Sfinților Apostoli (Gh. Sphrantzes, *Chronikon Majus*, P. G., CLVI, 894 C — 895 AB ; și Pseudo-Sphrantzes, adică Macarie issenos, *Chronikon*, 1258—1481, liber III, 13, 15, ed. Vasile Grecu, :urești, 1966, p. 499 și 455—456).

În catedrala Sfinții Apostoli patriarhul Ghenadie Scholarios a rămas în timp, deoarece într-o zi a găsit cadavrul unui turc. Biserica fiind)tită pîngărită, patriarhul a cerut sultanului o altă reședință parhală, unde se aflau mai mulți greci, iar acesta îi dădu în 1455 lăstirea de călugărițe «*Pammakaristos*» a «*Prea Fericitei Fecioare*», e a rămas Patriarhia Ecumenică pînă la 1587.

Din acest an, reședința Patriarhiei Ecumenice a peregrinat în mai lte locuri. Ea a fost adăpostită zece ani la *Vlah Sărai*, palatul prin- r Țării Românești sau al reprezentanților lor pe lîngă înalta Poartă:

În 1591 sultanul Murad al III-lea (1574—1595) prefăcu biserica lăstirii Sfintei Fecioare în moschee.

După 1597 Patriarhia Ecumenică găsi adăpost pentru trei ani în ;rica Sf. Dumitru Xiloportas, de unde, la începutul secolului al III-lea (1600—1602), se mută în biserica Sfintul Gheorghe, în carul grec al Fanarului, în fundul Cornului de Aur, unde a rămas ă azi.

De la prima întîlnire cu patriarhul Ghenadie Scholarios, sau în cele îitoare, sultanul Mahomed al II-lea a fixat și în *scris*, după cum ne itează cronicarul bizantin Gh. Sphrantzes, *statutul juridic* al Bisericii odoxe în Imperiul otoman.

Iată cele relatate de Sphrantzes :

«7-a dat patriarhului (ecumenic) porunci scrise — cu puterea sem- urii împărătești dedesubt, ca ^nimeni să nu-l \supere sau să i se opună, el să fie independent, scutit de impozit și netulburat de nici un rivnic. El și patriarhii următori lui să fie scutiți de biruri și dări în c și, de asemenea, toți arhieriei supuși lui» (Pseudo—Sphrantzes, *nica*, III, 13, 7, ed. V. 'Grecu, p. 456 ; P.' G., CLVI, 895 C — 896 A).

Așadar, în aceste «*porunci scrise*», pe turcește «*Berat*», au fost comate drepturile și datoriile Bisericii Ortodoxe și ale credincioși- ei din întinsul Imperiului otoman.

În primul rînd, patriarhul ecumenic a primit calitatea de «*Etnarh*», turcește «*Milet-Besi*», adică a devenit *conducătorul religios și poli- al supușilor creștini din Imperiul otoman*, drept pe care nu l-a avut timpul de strălucire al împăraților bizantini, în favoarea cărora pu- oricînd interveni la divan. I s-a acordat patriarhului dreptul de apel numai în problemele religioase, ci și în cele civile și juridice. Patri- ul garanta de loialitatea lor față de stăpînirea otomană, căci dacă unul dintre creștini greșea ceva față de regim, răspundea în ultima tanță patriarhul, ca etnarh.

Mitropoliții și episcopii ortodocși puteau să-și păstreze drepturile și veniturile lor nestingheriți.

În 1461 sultanul Mahomed al II-lea a acordat drepturi similare catolicosului armean și rabinului suprem al iudeilor, în cadrul așa ni mitelor «*capitulații interne*» ale Porții, care, în felul lor, se doreau a acte de bunăvoință ale sultanilor turci față de supușii lor nemusulmar în ceea ce privește scara onorurilor — *cursus honorum* în Imperi patriarhal ecumenic a fost pus pe aceeași treaptă cu vizirii turci și s-a dat o gardă personală din soldați turci.

Patriarhul putea pune taxe asupra clerului și credincioșilor și ! judece pe creștini. Clericii erau judecați în sinodul patriarhal. Episcopi și mitropoliții se alegeau de patriarh și sinodul patriarhal, după cai se propuneau sultanului pentru numire.

Clerul în întregime, de la patriarh până la cel din urmă slujitor, fost scutit de bir.

La început patriarhii de Constantinopol n-au dat sultanului nici v tribut. Mai în urmă, din cauza rivalităților dintre clerul din Constant nopol și cel din Trapezunt, s-a ajuns să se ofere sultanului un «dai sau «peșcheș». Al cincilea patriarh după Ghenadie Scholarios, Simeon de Trapezunt (1466—1467 ; 1472—1474), cumpără scaunul patriarh oferind sultanului Mahomed al II-lea, în 1466, un «dar» de 1.000 ducă aur, care, în curând ajunse la 2.000 de ducați, iar pe la mijlocul seculului al XVI-lea la 4.000 ducați, ceea ce a dus la sărăcirea Scaunul ecumenic.

Bisericii ortodoxe i s-a lăsat libertatea deplină a cultului și drept de a-și stabili dogmele în sinoade sau să-și modifice organizarea după necesitățile ei. I s-a recunoscut totodată păstrarea locașelor de cult și s-a dat asigurarea, care ulterior nu s-a respectat, că niciodată și si nici un motiv acestea nu vor fi prefăcute în locașuri musulmane.

I s-a recunoscut dreptul ca nunțile și înmormântările, ca și toate celelalte sărbători creștine și slujbe să se facă în toată libertatea. În timpul sărbătorilor Paștelui porțile zidului Fanarului puteau rămâne deschise trei zile și trei nopți.

Patriarhul de Constantinopol avea privilegiul de a trimite Sfântul Mir și celorlalte Biserici ortodoxe, pe care mai înainte și-l pregătea fi care Biserica autocefală.

Ca să arate că ține la respectarea întocmai a celor orânduite cu privire la «*statutul juridic*» al Bisericii ortodoxe, sultanul Mahomed al II-lea a păstrat modul alegerii și ceremonia investirii patriarhului și pentru patriarhii următori, în lunga lui domnie.

Ceremonia aceasta s-a întrerupt în timpul sultanului Mahomed IV-lea (1648—1687), care, în 1657, a spânzurat pe patriarhul ecumenic Partenie al III-lea (1656—1657). De la această dată instalarea patriarhului s-a făcut numai în prezența marelui vizir.

După liniștirea lucrurilor în Constantinopol, sultanul Mahomed II-lea dori să viziteze noua sa capitală. Într-una din zile din cursul anului 1455, sau la începutul anului 1456, însoțit de suita sa, el a vizitat patriarhul Ghenadie al II-lea Scholarios la noua sa reședință patriarhală, la biserica mînăstirii Prea Fericitei Fecioare, avînd cu el o lun

convorbire teologică. Au urmat apoi alte două vizite și convorbiri. După a treia convorbire, patriarhul a scris pentru sultan, la cererea lui, o scurtă *Mărturisire sau expunere a credinței creștine*, cu titlul : Hspl trj?)8ot3t7jioa)7jp[a?cã)vâv8pa)irov= «*Despre calea mântuirii oamenilor*», împărțită în 12 capitole, după numărul celor 12 Apostoli, care este socotită de mulți teologi, în ordine cronologică, *cea dinții scriere simbolică a Bise-cicii ortodoxe*, după Simbolul niceo-constantinopolitan (Vezi pe larg : Pr. prof. I. Rămureanu, *Mărturisirea de credință a patriarhului ecumenic Ihenadie II Scholarios*, în «Ortodoxia» XXXVI (1984), nr. 4, p. 462— [99]).

La început patriarhul ecumenic își exercita oficiul său de «*etnarh*» jutat de un *sfat intim*, compus din patru demnitari patriarhali, între care puteau fi și mireni : marele logofăt, care făcea legătura între Patriarhie și înalta Poartă, marele econom, sachelarul și sacheliul.

În asemenea condiții Patriarhul ecumenic izbuti să se substituie arecum Imperiului bizantin dispărut, și folosindu-se de Imperiul otoman existent, reuși să continue tradițiile bizantine și să-și refacă autotătea în tot Răsăritul creștin, adînc zdruncinată în timpul lungilor dis-iții și încercări de unire cu latinii. Și cu cît cucerirea turcească strî-n;a sub dominația ei tot mai multe țări ortodoxe, în aceeași măsură •eștea și se lărgea sfera de autoritate a patriarhului ecumenic, încît isericile ortodoxe din Peninsula Balcanilor care se bucuraseră pînă unei de semi-independență sau autocefalie, intrară din nou, cu timpul, sfera de conducere a Patriarhiei Ecumenice.

Ceilalți patriarhi de Răsărit, Alexandria, Antiohia și Ierusalim, care trară în secolul al XVI-lea sub stăpînirea politică a Imperiului otoman multinațional și pluri-confesional, aveau o situație mai puțin pri-legiată. Patriarhul de Constantinopol fiind cãpetenia politică și peste Bștinii din patriarhatele lor, ei rãmîneau cu titlul și demnitatea de triarhi, dar numai cu drepturile religioase.

Hotărîrile sultanului Mahomed al II-lea, cunoscute sub numele de *erat*, cu unele modificări impuse de împrejurări în anumite epoci, au istituit «*Charta*» Bisericii ortodoxe în Imperiul otoman pînă la în-?ierea păcii dintre Grecia și Turcia, la Lausanne, 24 iulie 1923, în na războiului din Asia Mică dintre anii 1919—1922, cînd tînăra Re-blică turcă, creația reformatorului Kemal Atatiirk (1923—1938), a "ogat cea mai mare parte din drepturile civile și politice ale patriar-ui ecumenic, lăsîndu-i numai prerogativele sale religioase.

Din iulie 1465, după al treilea patriarhat, Ghenadie al II-lea Scho-sos, care are meritul deosebit la stabilirea condițiilor existenței și cționării Patriarhiei Ecumenice în Imperiul turc, s-a retras definitiv Tiinăstirea Prodromul sau înainte Mergătorul, de lîngă orașul Serres, ooalele muntelui Meneceu. Învățatul patriarh a încetat din viață în 2, iar mormîntul său se află pînă azi în această mînăstire. Nu trebuie să ne închipuim că libertățile acordate Bisericii orto-e de sultanul Mahomed al II-lea s-au respectat cu strictețe și de anii următori, ci, dimpotrivă, în anumite perioade Biserica a trecut i momente foarte grele.

Patriarhul Ghenadie Scholarios însuși ne dă informații foarte țioase despre greutățile întâmpinate în timpul păstoriei sale, în cu care ne impresionează :

«*Iar distrugerea neamului, spune el, din cauza moștenirii re trecutului, o plîng și chiar și din mormînt o voi plînge...*

«*Vai, ce voi plînge mai întii ? Robia cea după trup a grecilor, pierzania din suflete și din cele ce par că se mai păstrează ? Pierd totală a celor respectate de noi, sau necinstirea celor ce au mai ri încă ? Jignirile barbarilor împotriva credinței, sau fărădelegile car] pus stăpînire pe sufletele credincioșilor ?*» (*Plîngerea lui Ghenadie pra nenorocirilor vieții sale, compusă în mînăstirea Prodromul, în ed. Petit-Siderides-Jugie, Opere, t. I, Paris, 1928, p. 288. Trad. Pr. I. Rămureanu).*

Trebuie avut în vedere apoi că «privilegiile» acordate de sull creștinilor erau foarte scump plătite, din cauza fanatismului musulr

În schimbul *toleranței* acordate, creștinii nu aveau voie să prbpagandă, sau să combată credința musulmană, căci așa ceva se depsea cu moartea, nici să înființeze comunități sau biserici noi, pe vechi le puteau repara numai cu aprobarea stăpînirii turcești, care acorda foarte rar; crucile de pe biserici au fost ridicate. Tragerea potelor a fost interzisă, cu excepția bisericilor din insulele greceșt^ de la Muntele Athos. Multe biserici din cele existente în Constantine și provincii au fost transformate în moschei chiar în timpul lui Maj med al II-lea, deși el promisese că nu le va transforma.

Creștinii, numiți în derîdere «*ghiauri*» = «*necredincioși*», nu voie să presteze jurămînt și să depună ca martori într-un proces cu musulman. În funcții publice nu erau acceptați. Ei nu puteau să intre administrație, în armată, în funcțiuni de stat, decît renunțînd la cred ța lor. Acei dintre creștini care reușeau cu mari greutăți să intre în s\ viciul unor turci sau în instituții de stat turce ca interpreți, secretari, dicit, agenți fiscali, erau expuși urii și fanatismului majorității celorla turci.

Nici chiar patriarhii ecumenici n-au fost exceptați de la umilinte bațjocuri, uneori fiind chiar spânzurați. Patriarhul Rafael (1474—147J sîrb de origine, impus de Mara, fosta soție a sultanului Murad al II-l (1421—1451), neputînd plăti haraciul, a fost purtat în bațjocură pe str zile Constantinopolului cu un lanț la gît și obligat să cerșească. Creștinii din regiunile depărtate de capitală au suferit deseori abd zurile, vexațiunile și oprimările beyelor, funcționarilor și militarilor turej Dintre toate birurile plătite de creștinii ortodocși, greci, bulgari, sîrt croați, albanezi și români, cel mai neuman, rușinos și umilitor a foj «*birul sau darea sîngelui*» (adică ridicarea forțată a copiilor creștini, ir deosebi a celor mai sănătoși din familiile mai bune) instituită în pre vinciile europene, la sugestia marelui muftiu, de sultanul Murad al lea, către 1438, pentru trupa de elită a ienicerilor, denumire derivat din cuvintele turcești «*yeni ceri*» = «*trupă nouă*», și pentru serviciu personal al sultanului. Multe dintre fetele creștine au fost băgate în ha remurile turcilor. Creștinii au fost puși astfel în situația tragică de contribui la slăbirea și nimicirea lor cu propriii lor copii.

Pe lângă birul exagerat pe care-l plăteau, numit *hăraci*, și copiii ce îi se răpeau, băieți și fete, creștinii trebuiau să dea dijme din producție, are ajunsese uneori pînă la a treia parte din recoltă. Corvezi și rehaziții de tot felul, atentate asupra creștinilor, răpiri de copii pentru rma'tă și haremurii, sau pentru a fi vînduți ca sclavi pe piețele Orientului, erau lucruri frecvente în Imperiul otoman. În această situație u-i de mirare că lungul șir al patriarhilor ecumenici, de la 1453 pînă zi, și al mitropoliților principalelor scaune din Imperiul turc, prezintă îltle istorii dureroase pe care poporul grec credincios îndeosebi le-a jportat cu greu, fapt care a dat naștere la răscoale și emigrări, iar din artea turcilor la islamizări forțate.

De-a lungul a patru secole de robie mulți creștini au fost siliți să •eacă la mahomedanism, ca în Bulgaria, în regiunea Munților Rodopi, Ibania, Bosnia.

Cu toate condițiunile grele și apăsătoare în care a trebuit să exis- ■, Biserica ortodoxă a înlocuit pentru creștini statul bizantin dispărut. a a avut un rol și o importanță deosebită pentru păstrarea conștiinței îțiionale a popoarelor din Balcani, pînă ce a fost posibil, în urma revo- ițiilor și războaielor din secolul al XIX-lea, ca acestea să se elibereze.

Sistemul «Millet», adică organizarea Imperiului otoman ca stat mul- ațional și pluri-confesional, a constituit platforma de pe care s-au dez- •Itat, după revoluția franceză din 1789, aspirațiile naționale ale popoa- lor de sub dominația otomană, care au contribuit din interior, împre- iă cu cauzele externe, la dezagregarea Imperiului. La 29 octombrie 2.3, reformatorul Turciei moderne, Kemal Atatiirk, a proclamat Repu- ica turcă. (Pentru alte informații, vezi Pr. prof. I. Rămureanu, *Ghe- die II Scholarios, primul patriarh ecumenic sub turci*, în «Ortodoxia», II (1956), nr. 1, p. 72—109).

BIBLIOGRAFIE *

I z v o a r e : R. Lange, *Imperium zwischen Morgen und Abend. Die Geschichte i Byzanz in Documenten*, Recklinghausen, 1972 ; Ducas, *Istoria turco-bizantină* (1341—■ 2), ediție critică de Vasile Grecu ; text grec cu traducere românească (Scriptores :antini, I), București, 1958; Gh. Sphrantzes, *Memorii* (1401—1477). în anexă *Pseudo- irantzses: Macarie Melissenos, Cronica*, 1258—1481. Text grec cu traducere în ba română, de V. Grecu, București, 1966; Critobul din Imbros, *Din domnia lui homed al II-lea, anii 1451—1467*. Text grec cu traducere în românește de V. Gre- București, 1963; Laonic Chalcocontiul, *Expuneri Istorice. Creșterea puterii tur- li. Căderea împărăției bizantine*. Text grec cu traducere românească. București, 3.

S t u d i i referitoare la Imperiul bizantin și căderea Constantinopolului: P. lin- Hayter, *Studies in Byzantine political history. Sources and controversies*, Lon- 1981 ; Hans-Georg Beck, *Das Byzantinische Jahrtausend*, Miinchen, 1978.

J. M. Hussey, *L'Impero bizantina*. A cura di A. Merolla, Milano, 902, p. A. ellier, *Le drame de Byzance. Ideal et echec d'une societe chretienne* Paris, 1976; jouillard, *Etude sur la vie religieuse à Byzance*. These pour le doctorat, Parisi >; P. Lemerle, *Histoire de Byzance* (col. Que sais-je ?), 7-e ed., Paris, 1975; \. Zakytinios, *fiyzance. Etat, societe, economie*. Preface de Helene Ahrweiler, ion, 1973 ; .D. M. Nicol, *The last century ol Byzantium* (1261—1453), London, :. D. Oblensky, *The Byzantine Commonwealth, Eastern Europe 500—1453*, London,

* Bibliografia întocmită de Pr. prof. T. Bodogae și Pr. prof. I. Rămureanu.

New York, Washington, 1971, XIV—445 p.; Agostino Pertusi, *Repercussioni caduta di Constantinopoli* (Referat la Congresul XIV de Bizantinologie, Bucu: 1971); J. Grosdidier de Matons et A. Frolow, Byzance, în «Encyclopaedia Universalis», Paris, 1968, p. 711—736.

G. Ostrogorsky, *History of the Byzantine State*. Translation by Joan Huq 2-nd ed., Oxford, 1968 ; trad. franc. par J. Gouillard, Paris, 1956; Steven Runcij *The Pali oi Constantinople*, 1453, Cambridge, 1965, trad. în rom. de Prof. Alex. H București, 1971; idem, *The last byzantine Renaissance*, Cambridge, 1970; idem, *Creat Church in captivity. A study oi the Patriarchate oi Constantinople trom eve oi the turkish conquest to the greek war oi independence*, Cambridge, 19i

Norman S. Bynes, *The Byzantine Empire*, London, New York, 1958.

G. Walter, *La ruine de Byzance, 1204—1453*, Paris, 1958.

F. Dolger, *Byzance und die europäische Staatenwelt*, Ettal, 1953.

G. Schlumberger, *Le siege, la prise et le sac de Constantinople, par Ies T> en'1453*, Paris, 1952; Q. Brehier, *Le monde byzantin*, t. I—III, Paris, 1948—1950.

Ch. Diehl, *Histoire de l'Empire byzantin*, 12-e ed., Paris, 1934. A. A. Vasiliev, *Histoire de l'Empire byzantin*, traduit du russe par P. Br et A. Bourguina, t. I—II, Paris, 1932.

In limba română :

Prof. Teodor M. Popescu, *Cinci sute de ani de la căderea Constantinopolv în «Ortodoxia»*, V (1953), nr. 3, p. 281—437.

Pentru Imperiul grec de Trebizonda (1204—1261) .■ A. A. Bruer, *The Empiril Trebizond and the Pontos*, London, 1980. E. Jenssens, *Trebizonde en Colchi Bruxelles*, 1969. Recenzie Pr. prof. I. Rămureanu, în «Ortodoxia», XXII (1970), nr. | p. 574—578 ; W. Miller, *Trebizond, the last Greek Empire*, London, 1926.

Pentru despotatul grec de Moreea (1204—1260) :

D. A. Zakytinov, *Le despotat grec de Moree. Histoire politique*, ed. revue Chryssa Maltezou, London, 1975.

Bibliografia pentru Imperiul otoman se poate găsi la :

P. Witek, *La iormation de l'empire ottoman*, Ed. par V. L. Menage, Londej 1982; A. Decei, *Istoria Imperiului otoman pînă la 1656*, București, 1978. E. Wern und W. Markov, *Geschichte der Tiirken, Von den Aniängen bis zur Gegenwart*, B lin, 1978, XII—380 p; Mustafa Aii Mehmed, *Istoria turcilor*, București, 1976; Babinger, *Mahomed der Eroberer*, Miinchen, 1962. Vezi și lucrarea lui O. Halecll *The crusade oi Vama*, New York, 1943.

Pentru Patriarhia Ecumenică :

Pr. prof. Ioan Rămureanu, *Ghenadi II Scholarios, primul patriarh ecumenic turci*, în «Ortodoxia», VIII (1956), nr. 1, p. 72—109; *Mărturisirea de credință a triarhului ecumenic Ghenadie II Scholarios*, în «Orthodoxia», XXXVI (1984), nr. p. 462—499 ; Theodor Zissis, *Tsv\áhioi (3'2xoXâp'os. Bios, mTjpâuf.axcc, 5t8ctcrx.sXiot*. Instj tutui Patriarhal de Studii Patristice, Analecta Vlatadon, 30, Tesalonic, 1980.

J. E. Anastasiou, *Inxopia zffi 'Ex7.X?iaias*, ed. 2-a, t. II, Tesalonic, 1979; Har Georg Beck, *Geschichte der Orthodoxes Kirche in byzantinischen Reich*, Gottingeij 1980; L. M. Chatziphotis, *Bizanțul și Biserica*, în lb. greacă, Atena, 1978; VI. Pheidias, 'Ex'x.Xiataa-rtxiI istopio II, *De la iconoclasm pînă la căderea Constantinopolului*, Atena, 1973, 597 p.; Bis. K. Stefanidis, 'ExxXvjaiaJTixvj isTopia â;t'âpx'is V-& ciuepov. ed. 2-a, Atena, 1959, p. 688—690.

Maxim de Sardes, metropolit, *Le Patriarhat Oecumenique dans l'Eglise Orthol doxe*, Paris, 1975, traducere din grecește, Atena, 1973; B. Th. Stavridis, *Histoire dJ Pntriarcat Oecumenique de Constantinople*, în «Istina», Paris, 1970, nr. 2, p. 131—2731 Tb OixouM.Evtxiv TlaxpiapfEXo' KojvuTotMTivouTioAew? (*Patriarhia Ecumenică de Constanți^ nopol*), în Aie8M6Î? Sx^afia (*Relații Internaționale*), număr special, dec. 1964—apr. 1965 nr. 7—8, 111 p. Recenzie Pr. prof. I. Rămureanu, în «Ortodoxia», XVIII (1966), nr. Ij p. 142—146.

Ghenadie (Arabagioglu), mitropolit de Heliopolis, *Istoria Patriarhiei Ecumenice^ în grecește*, Atena, 1953, XIII, 445 p ; P. Bratsiotis, *Die Orthodoxe kirche in chischer Sicht*, Bd. I—II, Stuttgart, 1959—1960.

Cultul și viața creștină în sec. XI—XV în Răsărit și Apus *

Prima jumătate a mileniului al II-lea e stăpînită mai mult sau mai puțin de ideea creștină. Aceasta atît în ce privește Răsăritul cît și Apusul, t viața politică și socială, cît și cea culturală și artistică. Viziunea ului mediu în formă de «liturghie cosmică», concepția teocratică de-e dinastii și așezăminte social-culturale, inițiate și patronate de Bică sau de spiritul ei, ca și, în fine, viața artistică și chiar cea cotimă, redusă și condusă de îndrumările creștine, se resimte pretutindeni, ă de ce omenirea medievală, împărtășită din același potir al dragostei jștine, prezintă atîta unitate, fie că e vorba de cruciadă în Orient (Asia că, Siria, Palestina), în Spania și Africa, ori în luptele cnejilor ruși îxandru 'Nevschi (1252—1263) ori Dimitrie Donskoi (1363—1389), fie e vorba de universitatea Bizanțului ori de cele ale Apusului, de arta antină ori de cea romanică și gotică.

Desigur această «luptă pentru comunitatea creștină» se duce în-un fel în Răsărit și cu totul altfel în Apus. Păstrătoarea fidelă a traiiei ecumenice, Biserica Răsăritului nu schimbă nimic din principiile imatice ale cultului și vieții vechi creștine. De aceea, chiar dacă între singuraticile Biserici ortodoxe grecești, slave, române, sau armeană • folosi limbi diferite, totuși ele se vor simți, datorită unității și unimității învățaturii dogmatice și cultului, mai legate între ele decît ;ericile diferitelor state ale Apusului, unde, înlăturîndu-se specificul căruia, se caută în perioada aceasta să se impună tuturor «missa nană» oficiată într-o singură limbă, cea latină. Și aceasta din pricina ivoltării deosebite a doctrinei Bisericii romano-catolice. Centralizarea nistrativă a Bisericii Romei, cu pretenția de dominare în toate, va vieții liturgice o înfățișare deosebită față de Răsărit; de aceea și și vieții și pietății creștine va fi altul. Desigur, împrejurările externe fi mult mai prielnice în Apus, unde vom afla mai mult fast în cult, în schimb și excesele și devierile vor fi mai mari.

a. în Răsărit. Singurele schimbări de cult pe care le înregistrează erica orientală în această perioadă se referă la uniformizarea ultilor amănunte de ritual și de zugrăvire a bisericilor, la introducerea >r sărbători noi și la adîncirea sau explicarea dogmatico-simbolică a îritelor momente sau rîndușeli liturgice.

Referitor la textul Sfintei Liturghii, observăm că aproape în întreg entul se generalizează folosirea exclusivă a celor trei Liturghii pe s le avem și azi. Pe la anul 1200, canonistul Theodor Balsamon (1205) pomenea că nu demult a încetat de a se mai săvîrși în Parhia Ierusalimului Liturghia Sfintului Iacob, la 23 octombrie, iar în írca Alexandriei Liturghia Sfintului Marcu.

Amănuntele în legătură cu data săvîșirii Liturghiei Sfintului Vasile Mare (f 379) încă nu se fixaseră definitiv, cel puțin în Biserica Rusă." ă pe la anul 1390 mitropolitul Ciprian vorbește despre săvîșirea

* Capitol redactat de Pr. prof. T. Bodogae.

ei numai începînd cu duminica a II-a din Păresimi și în ajunul Crăcii nului și Paștilor, căci pentru praznicul bucuriei duhovnicești în Dum; nica Ortodoxiei se credea mai potrivită Liturghia Sfîntului Ioan Hristostom (f 407). Tot acum se fixează și data săvîrșirii Liturghiei Sfîntul Grigorie Dialogul sau cel Mare (f 604), numită *Liturghia Darurilor rrr înainte sfințite*. La fel se discută numărul prescurilor din care să săvârșească proscomidia, fapt care pare a se uniformiza dimpreună c ritualul aducerii pîinii și al pomenirii sfinților și al credincioșilor v și morți, mai ales în urma Constituției lui Filotei (Philotheos) Kokkinc (1353—1354 ; 1364—1376), patriarh al Constantinopolului, pe care] introduc după aceea, rînd pe rînd, și mitropoliții Bisericilor sîrbă, bi gară, română, rusă. Tot în această perioadă se uniformizează și îndrt mările tipiconale referitoare la folosirea linguriței pentru cuminecare mirenilor, la momentul ridicării steluței și a discului, la numărul bucăți în care se frînge agnețul, la forma apolisului etc. Dacă acest mici amănunte constituie adaosuri, în schimb reducerea minologiilo sau a vieții sfinților în forma sinaxarelor de astăzi reprezintă o pre scurtare. Tot în această perioadă se interzice și săvîrșirea a două Li turghii zilnice în aceeași biserică.

De Liturghie ținea pe atunci și predica. E adevărat că preoțime timpului nu obișnuia să predice, ci mai mult citea din viețile sfinților și cuvintele de învățătură ale marilor predicatori din epoca patristic sau postpatristică. Totuși, se pomenesc foarte mulți predicatori nu nums în catedralele Bizanțului sau ale celorlalte state ortodoxe, ci și în orășel și în mînăstiri. Cine și-ar lua osteneala numai să treacă în revist titlurile acestei literaturi omiletice, atît cîtă se cunoaște din cataloagel manuscriselor grecești, slave, georgiene, precum și române, va rămîn uimit cît de mult gusta poporul ortodox al vremilor aceloră cuvîntu bisericesc. De altfel e și firesc pentru o Biserică cu viața liturgică atî de dezvoltată. Nu vor fi urmat preoții ortodocși școli înalte, căci aceste^ erau puține ; slujbele ortodoxe conțin însă bogate cunoștințe istorice dogmatice, biblice, pastorale etc. Acum s-au scris și au circulat cel< mai profunde și mai sistematice explicări liturgice, datorite patriarhilo: Gherman (715—730) și Filotei Kokkinos (f 1376), precum și scriitorilo: Nicolae Kabasila (f după 1374) și Sf. Simion, arhiepiscopul Tesalonicu lui (f 1429).

Cît despre celelalte slujbe bisericești, inclusiv Sfintele Taine, nu mărul lor încă nu era fixat, dar practicarea lor e dovedită pe deplin In legătură cu Botezul, semnalăm vechiul mod de săvîrșire prin întreit cufundare, afară de unele cazuri izolate, ca mitropolia Kievului, Bise rica Bulgariei, unde, sub influența, probabil, catolică, se pomeneste de Botezul prin turnare. Se recunoaște valid Botezul eterodox, afari de unele cazuri, cerîndu-se doar săvîrșirea Mirungerii dimpreună ci declarația de părăsire a vechii confesiuni. Taina Mirului era unită atunci cu cea a Botezului, iar față de cazuri izolate, cînd în loc de mi: se folosea untdelemn sfințit la Sf. Dumitru (în Bulgaria), probabil di pricina lipsei de comunicații sub stăpînirea turcească), s-a luat atitu dine. Celelalte Taine se săvîrșeau ca și înainte, cu puține amănunț

vrednice de subliniat. Observăm în legătură cu Taina Mărturisirii sau Spovedaniei că, față de epoca patristică, săvârșirea ei este mai rară, fapt care se explică și prin scăderea moralității, datorită contactului cu necredincioșii, prin slăbirea disciplinei clerului și, în general, prin răcirea sentimentului religios.

În legătură cu Sf. Euharistie observăm, spre deosebire de Apus, cuminecarea sub ambele forme (pâine și vin), practică imortalizată în minunatele picturi din toate bisericile și mănăstirile ortodoxe, unde Elristos, slujind ca arhieru, cuminecă din potir pe Apostoli. Pentru Faina Nunții avem în perioada aceasta repetate dispoziții canonice primite la rudenia de sânge și la cea spirituală, iar dacă uneori conștiința hiperzeloasă slavă ori greacă oprea căsătoriile mixte, socotindu-le ipostazie, să nu uităm că în perioada aceasta asalturile prozelitiste ale bisericii catolice au contribuit cel mai mult, prin silniciile latinilor în cruciadele din Palestina sau din Baltica, la învrăjbirile confesionale într-o parte și din alta. Desigur, exagerau și polemiștii răsăriteni ai veacurilor medievale atunci când înmulțeau numărul deosebiriilor doctrinare sau rituale, stigmatizând ca erezii nu numai Filioque, azima, >urgatoriul, cuminecarea cu o singură specie, ci și raderea bărbii, bi-îfația liturgică, postirea mai ușoară etc, încât numărul acestor deosebiri iungeau pînă la zeci și chiar sute. Dar nu-i mai puțin adevărat că >ogata literatură greacă și slavă a vremilor acestora dovedește o bună și continuă adîncire a vieții liturgice, a cărei unitate se vedea amenințată de inovațiile apusene.

Cultul sfinților primește o mare dezvoltare în perioada aceasta prin anonizări noi, prin înmulțirea sărbătorilor închinatelor lor și prin rolul ucat în viața bisericească de moaștele și icoanele taumaturgice. De fapt, nu avem nici pentru perioada aceasta amănunte despre procedura colonizării, în tre cazurile clare, de unde se poate deduce procedura de anonizare, pomenim pe cel al patriarhului Nifon al II-lea (1486—1488 ; 497—1498 ; 1502), canonizat la Curtea de Argeș, în 15 iulie 1517, așa cum reiese din descrierea lăsată de cronică lui Gavriil Protul. Totuși, conștiința Bisericii a consacrat atît în lumea greacă a Bizanțului, cît și la sîrbi, bulgari și ruși, o serie de figuri de ierarhi, schimnici, prinipi. Imnografia încă destul de înfloritoare a compus slujbele respective în cinstea lor.

La greci și la unele popoare slave s-a introdus acum sărbătoarea Lcoperămîntului Maicii Domnului, la 31 august, în urma vedeniei avute, în secolul al X-lea, în biserica Maicii Domnului de lîngă palatul bizantin din Vlaherne, de călugării Andrei și Epifanie, cînd Maica Domnului a fost văzută întinzînd peste ei și peste tot poporul mantia sa protectoare, iar prin invocarea Maicii Domnului de mai multe ori, poporul fost salvat de invazia saracinilor. **Tot** în Bizanț se introduce acum . sărbătoarea Sfinților Trei Ierarhi, la 30 ianuarie, în urma arătării ivine pe care o avusese în anul 1086 mitropolitul Ioan al Evhaitelor, fin care se cerea instituirea într-o singură zi a cinstitii memoriei acestor trei sfinți deopotrivă de mari și pentru care pînă atunci mulți se îftau, susținînd ca mai mare pe unul sau pe altul din ei. Sinodul și apărutul Alexios I Comnen (**1081—1118**) au **introdus** această sărbă-

toare obligatorie pentru toți. Patriarhul Filotei Kokkinos (f 137(5 fixat, cel dintâi, pomeniri speciale pentru duminicile din Păresimi, ai de prima, în care ortodoxia icoanelor se serba încă din anul 843.] minica a II-a s-a dedicat Sfântului Grigorie Palama (f 1359), Dumii a III-a Sfintei Cruci, Duminica a IV-a Sfântului Ioan Scărarul (f 6) Duminica a V-a Sfintei Măria Egipteanca, tot atâtea trepte și popas duhovnicești în urcușul sufletului care întâmpină «sărbătoarea sări torilor», Pastile.

În această perioadă se fixează ca sfinți naționali : frații Kiril (f 8 și Metodiu (f 6 aprilie 885) la slavi, precum și ucenicii lor : Sava, I ment, Naum, Gorazd și Anghelar.

La sârbi se statornicește sărbătorirea sfinților : Simion (sec. X și Sava (f 1236), creatorii și organizatorii statului și Bisericii sâr regii Ștefan Nemanja (1196—1228), apoi Ștefan Milutin (1282—13 și Ștefan Decianski (1321—1331), călugării Petru, Romila și Proh Textul slujbelor la cei mai mulți dintre ei se datorează scriitorului G gorie Țamblac (sec. XV), din 1415 mitropolitul Kievului.

La bulgari menționăm ca sfinți pe : țarii Boris-Mihail I (853—8 și Petru (927—969), primul creștinătorul bulgarilor, al doilea organi: torul Bisericii Bulgariei, schimnicul Iovan Rilski (f 946), patronul ne lui stat, ale cărui moaște fuseseră luate de unguri, apoi aduse de Asăne la Tîrnovo și din 1469 așezate în mînăstirea ce-i poartă numele : în fi; călugării Ioachim și Gavriil, precum și episcopul Ilarion de Moglei distins misionar în convertirea bogomililor. Viețile și slujbele lor fost scrise de patriarhul Eftimie de Tîrnovo (1375—1393 ; f 1400).

La ruși au primit cinstire de sfinți, în această perioadă, 22 pe soane, între care Boris și Gleb, primii martiri, Olga (945—957) și r potul ei Vladimir (980—1015) «cel întocmai cu apostolii», creștinăto poporului rus, apoi Iaroslav cel înțelept (1019—1054), organizatorul SE tului, apoi prinții Alexandru Nevski (1259—1263) și Dimitrie Donsl (1363—1389), precum și mitropoliții Petru (1308—1326), Alexei (1354 1378), Iona (1447—1461) și călugării misionari : Serghie de Radon (f 1390), Nil Sorski, stareț la mînăstirea Sorska (1433—1508), Ios Voloțki, Ștefan de Perm (f 1396) etc.

Cea mai populară figură de sfînt canonizată în acea vreme es Cuvioasa Parascheva (f 1050), ale cărei moaște se află la Mitropol din Iași, sărbătorită la 14 octombrie în Biserica Ortodoxă Română. I o evlavie tipic medievală, această pustnică iubitoare de săraci, origina: din Epivate, orașel între Constantinopol și Selimvria, azi Silivri, a ajui prin moaștele ei făcătoare de minuni foarte cunoscută la popoarele d: Balcani pe unde au poposit moaștele ei. Mai întîi au fost păstrate Epivate, între 1204—1230, apoi la Tîrnovo și de aici în 1393 la Vidi: în Bulgaria, apoi duse la Belgrad în Serbia în 1398, iar în 1520 sînt ași zate la Constantinopol și în fine sînt aduse la Iași în 1642, cu ajutoi domnitorului Vasile Lupu (1634—1653). Ea a intrat în legendă su numele de Sfînta Vineri (Paraschevi, Petka). Pentru noi, românii, tr< buie să mai pomenim și de numele mucenicului Ioan cel Nou, neguste din Trapezuntul Asiei Mici, martirizat în 1330 la Cetatea Albă, di

răutatea «creștinească» și tătarască. Moaștele lui au fost aduse cu alai de poporul Moldovei, în frunte cu Alexandru cel Bun (1400—1432) și așezate la Suceava în 1402 unde se păstrează și azi. De amintit, de asemenea, Sfânta Filoftea de la Curtea de Argeș, născută la Tîrnovo în 1206. Moaștele ei au fost mutate de la Vidin în biserica Sf. Nicolae-Domnesc din orașul Curtea de Argeș, prin anii 1396—1397, în timpul domnitorului Mircea cel Mare (1386—1418), azi păstrându-se în parclisul Mănăstirii Curtea de Argeș.

Dintre *icoanele* miraculoase pomenim îndeosebi la Athos și în Rusia multe variante dedicate Maicii Domnului precum : Maica Domnului de la Ivir ; Cea cu trei mîini, Cea cu Pruncul; Cea mai largă decît cerurile ; Maica Domnului din Kazan ; Maica Domnului din Vladimir ; Maica Domnului de la Neamțu etc. ; foarte populari au devenit Sf. Nicolae, Sf. Pantelimon, Sf. Spiridon, și alții, ale căror moaște se aduceau adeseori și în nordul Dunării în vreme de ciumă sau de alte primejdii pentru izbăvire și ajutor. Poporul credea profund în Dumnezeu, mergea în pelerinaj la Locurile Sfinte de la Ierusalim, Sinai, Athos, Peșterile Kievului etc. A existat o bogată tradiție a pelerinajelor individuale, nu colective, cum arată vechile documente slave sau grecești.

Desigur, *viața morală* a popoarelor ortodoxe și-a avut și părțile ei întunecate. Lipsa unei discipline mai severe e scoasă în evidență de cronicile bizantine și rusești, care descriu multe lupte fratricide, răpiri, ucideri, viață desfrînată, ș.a., mai ales în centrele mari, în Bizanț, Tesalonic, Kiev, Moscova, Novgorod etc. Poporul respecta mai mult prescripțiunile morale, dar era în schimb ispitit de credințe deșarte, de vrăjitorie, magie, superstiții, apoi de beție, furt, comerț cu sclavi și alte obiceiuri păgîne, nu numai în unele părți ale Rusiei, unde creștinismul încă nu se răspîndise temeinic în această perioadă, ci cam peste tot. Potrivit temperamentului și lipsei de cultură mai deosebite a înflorit formalismul și ritualismul. Pentru mulți, dar mai ales pentru monahi, evlavia se reducea la repetarea permanentă a rugăciunii minții : «Doamne, Iisuse Hristoase, Fiul lui Dumnezeu, fii milostiv mie păcătosul», în Bizanț se ducea o viață rafinată, plină de lux și de plăceri. Grecii, simțindu-se superiori din punct de vedere cultural, disprețuiau 3e celelalte popoare, căutînd să exploateze prin politică abilă adeseori :hiar și unele Biserici ortodoxe.

Dar este de subliniat și faptul că în întreg Imperiul bizantin și în :elelalte țări ortodoxe, în care s-a imprimat pecetea influenței bizantine, poporul credincios s-a format și a rămas mai evlavios, cu o Biserică nai democrată, deci mai aproape de popor decît a fost Biserica papală, ată de ce, jugul de 250 de ani al tătarilor peste creștinii ruși (240—t80), deși a lăsat urme nefaste în viața religioasă a lor — întocmai ca i conviețuirea cu mahomedanii : diferitele imoralități — totuși, în >ofida tuturor grelelor încercări prin care a trecut poporul credincios, îiserică ortodoxă a fost singura care a știut să-l mîngîie. Figuri ca !f. Sava (f 1236) la sirbi, sau Sf. Serghie de la Radonej (f 1390) pentru uși, rămîn adînc întipărite în mintea și în inima popoarelor lor. Evlavia rtodoxă a rodit multe fapte de binefacere, începînd de la spitalele im-

periale de genul celui făcut de Ioan II Comnen (1118—1143) și mînăstirea Pantocrator din Constantinopol și pînă la bolnițele mînăstirilor Deceani, Bacikova, Cozia și ale celor de la Athos etc. — J a nu mai vorbi de întreaga operă de ridicare și restaurare a mînăstirilor de la Sfintele Locuri.

1

Putem spune că perioada aceasta cunoaște o îmbogățire a cultului cu multe obiceiuri creștine : serbări de hramuri, frumosul obicei «sla sau serbarea patronului familiei, completarea slujbei litiei de patriai Philotheos Kokkinos (f 1376), sfeștaniile la cîmp și locuințe, pomeii pentru morți ș.a. În Evul mediu s-a făcut și completarea celor patru posturi (canonistul Teodor Balsamon (f 1205) și sinoadele locale lămănuite în această privință) și fixarea normelor de executare a cîntecurilor bisericești ; mulțimea imnografilor din perioada aceasta cîntecurilor explică bogăția și finețea muzicii uneori apropiate de melodiile populare, care au știut să mîngîie și să lege atît de strîns sufla credincioșilor de Biserica lor.

b. în Apus. Epoca de liniște prin care a trecut în acest timp Iun apuseană a permis o dezvoltare mai favorabilă a cultului decît în lăsărit, cel puțin în privința bogăției de forme și a proporțiilor, mai mărș și mai spectaculoase.

În privința *textului Liturghiei*, înregistrăm în acest timp în Aj o înlăturare sistematică a vechilor și venerabilelor liturghii locale : a broziană, galicană, mozarabică și britanică. înlăturarea lor și înlocuirea cu «missa romană» nu s-a putut face însă deplin și nici fără pro te sau reacții, căci de pildă Liturghia ambroziană era răspândită prin secolele XIII, XIV pînă la nord de Alpi, la Augsburg și Praga, iar în secolul XVI-lea reușita reformelor arhiepiscopului milanez Carol Borromeo (1538—1584) se datorește în mare parte restaurării vechii Liturghii ambroziene.

Limba latină ajunge, tot pe calea constrîngerii, singura întrebuită în cult. Liturghia slavă, pe care au avut-o pînă în secolul al XI-lea slavii vestici, a fost înlăturată în urma sinodului din Spoleto (1059). Însula Krk (din Marea Adriatică) lupta pentru tradițiile bisericești și vone a fost dură. La un al III-lea sinod care a avut loc în Split în IO (preotul Vulk a fost biciuit, iar după ce a fost «însemnat» cu pecetea fîler înnorșit, a fost trimis pe viață în robie pentru motivul că a caut să susțină «deșartă temeritate slavonă». Totuși populațiile din Dalmaia au reacționat împotriva acestei măsuri și de aceea la 1248 papa Inocențiu al IV-lea (1243—1254) a trebuit să le aprobe măcar alfabetul giagolitic, chiar dacă specificul liturgic a fost înlăturat și înlocuit cu «missa romană».

Din culmea autorității de care dispunea, papalitatea obligă, și grele pedepse, participarea la cult și începînd cu sinodul IV din LATERAN (1215) spovedirea și cuminecarea devin obligatorii măcar o dată pe an, la Paști. Dar adeseori se aud plîngeri că mulți preoți nu săvîrșeau decît foarte rar în an Liturghia. Acolo unde se săvîrșeau des, există învinuirea că motivul principal al acestei dese săvîrșiri a Sfintei Euharistii era dorința de cîștig pentru că adesea se omiteau anumite părți

la multe misse care se săvârșeau într-o singură zi (Missa sicca). Drept reacție, s-a introdus atunci dispoziția de a se arăta poporului piinea consacrată (Agnus Dei), uz care a rămas pînă azi, dar neînțelegînd de cele mai multe ori nici limba, nici acțiunile sau simbolurile atît de reduse ale *missei romane*, poporul a ajuns să creadă în mod superstițios că, dacă cineva a văzut într-o zi Trupul Domnului sau icoana Sfintului Cristophoros, înseamnă că în acea zi îi va merge bine.

În legătură cu taina Sfintei Euharistii, care nu era atît de frecventă ca înainte, se constată generalizarea împărtășirii numai cu o singură specie : cu ostia și se suprimă, cu totul arbitrar, potirul pentru ^opii și mireni, fapt care a produs reacții dure, adesea chiar violente ;a aceea a huseșilor în secolul al XV-lea. Această practică a fost explicată prin teoria concomitentei, dar motivul adevărat ar fi fost, mai iegrabă, noul obicei al procesiunilor cu Trupul Domnului pe străzi, care procesiuni, începînd din secolul al XIII-lea, ajung cele mai pompoase d mai frecvente manifestări ale pietății apusene din Evul mediu.

În legătură cu Sfintele Taine, al căror număr se fixează la 7, mai iles în urma răspîndirii manualului de dogmatică al lui Petru Lombardul f 1160), s-au introdus o serie de inovații cu mari efecte în viața ulterioară a Bisericii. Întîi de toate, în urma influenței raționaliste a scoasticii, concepția despre Taine a dus la prea multă schematizare și bstractizare. S-a afirmat prea mult caracterul obiectiv al Tainei, a cărei aloare e redusă la săvârșirea exterioară corectă a ei (opus operatum), ără să se pună destul accent și pe latura subiectivă a săvârșitorului i a primitivului, fapt ce s-a putut constata adesea și în Bisericile rtdoxe.

Botezul se făcea la început prin întreita scufundare ; abia mai tîrziu pare uzul prin turnare sau stropire. În schimb, în secolul al XH-lea, >rmula veche impersonală a acțiunii harice e înlocuită la Botez cu una sprimată la persoana I : «*ego te baptizo...*»; la *Mirungere*: «*signo te...*»; npedimentele la căsătorie privind gradele de rudenie au suferit modicări. Intrucît nu se admitea divorțul, s-a ajuns la soluția anormală a :parării soților în încăperi sau case diferite. *Mashul* primește semniii- iția restrictivă de «*extrema unctio*». A devenit obligatoriu celibatul, ire premerge Hirotoniei și care nu s-a putut introduce de la început i toate țările' catolice, în pofida măsurilor drastice ale papei Grigorie VH-lea (1073—1085); abia în secolul al XIII-lea s-a generalizat, iar începutul secolului al XV-lea, multe glasuri au cerut abolirea lui. Ît despre simonie, ea a fost înlăturată pe un timp, cît a durat apogeul iterii papale, dar a reînviat într-o formă brutală în timpul mării hisme papale (1378—1417) de la Avignon și mai ales pe vremea papilor ^nașterii.

Cea mai mare influență în Apus a avut-o *Taina Pocăinței* și trelie să subliniem îndeosebi obligativitatea și asprimea cu care se cerea deplinirea ei. Cine nu se spovedea era exclus din comunitatea creș- iă, ceea ce atrăgea după sine pierderea oricărui drept public în stat, școli, în bresle etc. Pentru orice păcat de moarte se dădea canon greu, cărui îndeplinire cerea uneori ani de zile, rugăciuni, milostenii, post,

pelerinaj etc; într-o vreme când excomunicarea, interdictul și inchiziționau frecvent și drastic.

Odată cu introducerea noilor concepții și uzanțe liturgice, cum era folosirea «rozariului» cu sute și mii de «Ave, Măria...» și «Pater noster» practicarea de posturi cu milostenii, cu liturghii plătite, cu indulgențe mai ales cele plenare odată pe an sau pe viața întreagă, apoi mergea în cruciade etc, s-a ajuns să se creadă în chip aberant că astfel iartă nu numai păcatele trecute, ci și cele viitoare, ba și cele străile altor persoane, ale celor din purgatoriu. Accentul a început să pună nu atât pe inima frântă și smerită în pocăință sinceră și reală, pe acte care pot aduce satisfacții. Așa s-au născut indulgențele care se credea că aduc mântuirea prin bani sau prin alte acte externe. Sclădit și executat multe biserici somptuoase, spitale, școli și alte lucruri importante pe baza indulgențelor. Acestea erau acordate mereu cu ocazia fiecărui pelerinaj, dar mai ales a celor din anii jubiliari, când venea la Roma sute de mii de oameni din întreaga lume catolică. Puterea iertare a unor indulgențe se calcula cu miile de ani. Fără îndoială această «infecare mercantilă» trebuia să fie fatală Bisericii apuse.

Cultul sfinților ia o mare amploare mai ales după ce s-a elaborat teoria tezaurului de merite prisositoare ale sfinților. Canonizările rezăvate, începând cu anul 1171, personal papilor, erau atât consacările numele Bisericii întregi, dar mai ales festivități spectaculoase cu procesiuni, avocați, martori etc, adesea legate de lumescul epocii. Dacă nu canoniza dintr-o dată, se pregătea opinia publică prin beatificare. Viața sfinților se populariza prin colecții de manuscrise și mai târziu căi tipărite (Legenda aurea, Liber Patrum, Passionale, Liber Martirum etc prin cicluri întregi (Biblia pauperum), sau prin scenarizări teatrale și reprezentări de mistere, într-adevăr pline adesea de alegorii și învățăminte morale, dar nu rare ori presărate de ușurătăți și deșertăciuni omenești. Dacă în veacurile XI—XIII sfinții erau luați ca patroni țărilor, orașelor și bisericilor, în schimb în secolele XIV—XVI se observă o atitudine individualistă și de exploatare a mijloacelor harice în folos personal, egoist și pentru ferirea de necazuri și boli. Totodată, se exagera *cultul moaștelor*, din care unii prinți numărau cu miile. Între acestea se numărau și obiecte inventate : bucăți din rugul arzând al lui Moise din toiagul lui Aaron, din ieslea din Betleem, bucăți de ață cu care cusut Maica Domnului etc.

Multă vîlvă a stîrnit atitudinea Bisericii față de vrăjitoriile și crădintele oculte : astrologie, chiromanție, necromanție, amulete etc, foarte răspîndite în Evul mediu. Biserica apuseană a condamnat adeseori asemenea credințe și în 1484 a publicat și un manual special pentru combaterea acestor tare păgînești («*Malîeus maleficarum*» și bula papală «*Summis desiderantesy*»), iar Inocențiu al VUI-lea (1484—1492) a cerit unor cardinali executarea de misiuni, care s-a făcut cu foarte mare vîlvă și adesea cu cruzime.

Creștinătatea apuseană a cunoscut în Evul mediu multe figuri creștine venerabile, cu viață de reală sfințenie, dar și o sumedenie de excese de grosolanii, de cruzimi, de imoralități și de fanatism. Alături de jert

^elnicia și curățenia unor pelerini sau a unor cavaleri de înalt nivel Tioral, Evul mediu e plin de jafuri, crime și de aventuri imorale care, iirește, nu pot fi încadrate în creștinism, dar se foloseau de creștinism. E drept că încă de la plecarea în prima cruciadă (1096—1099) s-au ntrodus măsuri de educație a moravurilor și de protejare a celor slabi. ■ *Treuga Del*» sau «*armistițiul sfint*» a fost mult predicat : în zilele de miercuri seara pînă luni dimineața, precum și în post, la Paști, la >ăciun, nimeni n-avea voie *se. ia arma, să lupte sau să se răzbune. Utfel trebuia să suporte excomunicarea sau interdictul (adică interdicția ;rin care nimeni n-avea voie să vorbească cu cel pedepsit astfel).*

Unele din «abcesele» Evului mediu erau instrumentele de tortură : pînzurătoarea la drumul mare, stîlpul rușinii în piață sau în fața biseiiei și temnița.

Sînt cunoscute excesele antisemite din timpul cruciadelor (900 evrei ciși în Meinz în cruciada I), cruzimile cu care se tratau cei acuzați de răjitorii sau de erezii, la care se înglobau, începînd din secolul al IIII-lea, desfrăul și sodomia. (Din acestea deducem rit de adînc de-luzută era societatea apuseană în acele vremuri).

S-a scris mult în legătură cu «amurgul Evului mediu», așa cum îl cdea, de exemplu, un J. Huizinga, în dorul după o viață mai frumoasă mai plăcută pentru că, «în spiritul unei evlavii bazată pe criterii de >rmă ori de cantitate, se îngăduiau omului stilizări oricît de libertine i dragoste, în cîștig venal, într-o viață comodă». Pe la 1402 un scriitor ; renume ca Jean Ch. Gerson (1362—1429), membru al Universității n Paris, pornea lupta deschisă împotriva modului de viață, așa cum *nese* din «Le Roman de la Rose», celebrul «catehism cavaleresc al mștiinței plecate spre tranzacții de orice fel», «ciumă și izvor a toată moralitatea». Laicizarea, frivolitatea, întîlnirea în același caracter a ășăturilor celei mai habotnice evlavii cu pofta nebună după lux, după aceri nepermise, așa cum ne amintesc de pildă viața ducelui de Bur-india, Filip cel Bun (1419—1469), ori a scriitorului «cruciat» Filip de ezieres (f 1405), sau cum au fost cazurile, care au provocat atîta scan-.l, ale «papilor Renașterii» dintre 1455—1521, toate acestea ne fac să țelegem că, dacă Reforma n-a putut fi făcută de Biserica însăși, ea urma să fie realizată implacabil de reformatori care, din nefericire, i se vor mulțumi numai cu planuri utopice ca Savonarola (f 1498) u ca «humiliații» din Evul mediu, ci vor răsturna lucrurile complet, pînd de Biserică mulțimi nenumărate de creștini și ducîndu-le spre *me din ce în ce mai profane și mai liberale, pînă la diluarea creș-lismului spre descreștinare. Materialismul și hedonismul puseră stă-îire tot mai deplin pe evlavia colectivă.

În aceste împrejurări, într-o epocă de transformări umaniste atît puternice, nu-i de mirare că-și făcuse drum ideea că lucrurile nu ii puteau continua astfel și, pentru a se îndrepta, era necesară o "tună puternică care să trezească Biserica și s-o oprească de la o strămăre tot mai dureroasă. Și aceasta a venit sub chipul Reformei)testante.

BIBLIOGRAFIE *

J. Danvillier, *Histoire et institution des Eglises orientales au moyen âge*, Loj dres, 1983; Hans-Georg Beck, *Geschichte der Orthodoxen Kirche im byzantinischen Reich*, Göttingen, 1980; E. Timiadis, *Le monachisme orthodoxe*, Paris, 1981.

Paul Lemerle, *Le monde de Byzance. Histoire et institutions*, London, 1971; J. Gouillard, *Étude sur la vie religieuse à Byzance*, Paris, 1975 și 1981; D. A. Zakyrtinos, *Byzance, Etat, société, économie*. Preface par Helene Ahnveiller, London 1973; Steven Runciman, *The last byzantine renaissance*, Cambridge, 1970; idem *The Great Church in captivity. A study of the Patriarchate of Constantinople from the eve of the Turkish conquest to the Greek war of independence*, Cambridge, 1968; L. Bouyer, *La spiritualité orthodoxe et la spiritualité protestante et anglicane*, Paris 1965; trad. engleză, London, 1969; L. Bouyer, J. Leclercq, Fr. Vandenbroucke, *Histoire de la spiritualité chrétienne. II. La spiritualité au Moyen Âge*, Paris, 1961; Jacques Le Goff, *Civilizația Occidentului Medieval*, trad. și note de Măria Holba București, 1970. Recenzie Pr. prof. I. Rămureanu, în «Ortodoxia», XXIV (1972), nr. p. 265—270; Idem, *Pour un autre Moyen Âge. Temps, travail et culture en Occident*, Paris, 1977; G. Walten, *La vie quotidienne à Byzance au siècle des Comnènes (1031—1180)*, Paris, 1966; G. Richard, *Orient et Occident au Moyen Âge. Coniac et relations (XII—XV s.)*, London, 1976; J. Hausherr, *Hesychasme et priere*, Rom 1966.

Paul Evdokimov, *Les âges de la vie spirituelle*, Paris, Lithielleux, 1961; Lou Brehier, *Le monde byzantin*, t. II, III, Paris, 1950; idem, *L'Eglise et l'Orient au Moyen Âge*, Paris, 1928; idem, *Manuel d'art byzantin*, 2, voi., Paris, 1925—1923; Ph. Konkoules, *Vie et civilisation byzantines*, 7 voi. Athenes, 1948—1950; E. Ehrhan, *Die homiletische Literatur der griechischen Kirche*, 3 voi., Berlin, 1941—1945; J. Hollnsteiner, *Die Kirche im Ringen um die christliche Gemeinschaft (12—75 Jahr)*. Freiburg im Breisgau, 1940.

N. Iorga, *Histoire de la vie byzantine*, voi. I—III, Bucarest, 1934; Trad. în românește de Măria Holban, București, 1974.

Ch. Diehl, *La société byzantine à l'époque des Comnènes*, Paris, 1929.

In limba română :

Pr. prof. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, voi. I, București 1980, p. 234—389; Teodor M. Popescu, Pr. prof. T. Bodogae, prof. Gh. Stănescu *Istoria bisericească universală*, t. II, București, 1956, p. 120—132; Euseviu Popovici *Istoria bisericească universală*, trad. de At. Mironescu, t. II, ed. 2-a, București, 1927, p. 109—117.

Bibliografie pentru istoria Liturgiilor răsăritene și apusene :

J.-H. Delmais, *The Eastern Liturgies*, London, 1960; idem, *Die Liturgie der Ostkirchen*, Aschaffenburg, 1950; N. Liesl, *Les Liturgies catholiques orientales. Commentaires et schémas analytiques avec cartes géographiques*, Rome, 1958; E. Amiot, *Histoire de la Messe*, Paris, 1956; S. Salaville, *Liturgies orientales. Notions générales, éléments principaux*, Paris, 1932; N. Paulus, *Geschichte des Ablasses in Mittelalter*, 3 voi., Freiburg im Breisgau, 1922—1923; Ad. Franz, *Die Messe des deutschen Mittelalter*, München, 1902.

In limba română :

Pr. prof. Ene Braniște, *Liturgica specială pentru Institutele teologice*, ed. 2-a București, 1985, cu foarte bună bibliografie; Pr. prof. Petre Vintilescu, *Liturgiile bizantine privite istoric în structura și rânduiala lor*. București, 1943. Bibliografie foarte bună, p. 139—143; V. Mitrofanovici, *Liturgica Bisericii ortodoxe*. Cursuri universitare prelucrate de T. Tarnavski și din nou editate de N. Cotlarduc, 1929

* Bibliografia a fost alcătuită de Pr. prof. T. Bodogae și Pr. prof. I. Rămureanu.

Cultura teologică în Răsărit. Scriitori din secolele XI—XIII *

Spre deosebire de perioada precedentă, acum înregistrăm o dezvoltare mai mare a științei teologice. E adevărat că ea nu-i prea originală, ci constă mai mult din prelucrări și compilații. Totuși, pentru împrejurările grele prin care treceau Biserica bizantină și celelalte Biserici ortodoxe, activitatea culturală și teologică este destul de remarcabilă, atât la grecii bizantini, cât și la slavi și români, precum și la nestorienii și monofiziții. Caracterul celor mai multe lucrări scrise în această perioadă este cel pozitiv, pe baza Sfintei Scripturi și a Sfintei Tradiții, înflorind mai ales Dogmatica, Polemica și Dreptul canonic ; în același timp s-a dezvoltat și teologia speculativă, atât de inerentă spiritului grec, la început în direcție mai mult platonice, iar spre sfârșitul perioadei în direcția aristotelică. Atât de departe s-a mers în cultivarea clasicismului încât profesorul Ioan Italos (sec. XI—XII) a fost condamnat în 1082, sub împăratul Alexios I Comnen (1081—1118) din pricina prea marii lui pasiuni față de filosofia lui Platon (429—347 î. Hr.) și Aristotel (384—322 î. Hr.), iar un ierarh ca Ioan Mabropus (f 1108), mitropolitul Evchaitelor din Pont, a scris după 1047 un imn adresat Mintuitorului, în care cerea să pună pe Platon și pe Plutarh printre creștini. Alături a înflorit mult și teologia contemplativă-mistică și istoriografia, atât cea bisericească cât și cea profană. Exegeza și Omiletica a fost cultivate, în schimb, prea puțin.

Un impuls deosebit a dat în această privință organizarea Universității din Bizanț de către împăratul Constantin al IX-lea Monomahul (1042—1055) în 1045, cu două secții : Filosofie, condusă de savantul VEichail Psellos (1018 — f 1078), și Drept, sub conducerea lui Ioan Kijphilinos, viitor patriarh ecumenic (1064—1075). La cea dintâi se predau : cultura generală, la a doua se pregăteau funcționari. Foarte adesea profesorii din ambele școli erau călugări ca Michail Psellos în secolul XI, Sustațiu arhiepiscop al Thesalonicului (1115—1194) și Nikifor Blemide (f 1272) în secolul XIII, toți spirite enciclopedice. În provincie, clericii din jurul mitropoliilor și din mănăstiri au dat cei mai mulți teologi : Uhosul, Peci, Tîrnovo cu mănăstirile sale, Lavrele Pecerska și Serhievskia în Rusia, iar la români, Tismana, Neamțu, Putna. Dar firește că tonul fundamental îl dau împărații înșiși și curțile lor, unde se discută teologie foarte multă ; unii împărați asistau la sinoade, căutând să-și impună punctul lor de vedere, pe care și-l exprimau în cărți și ratate speciale, scrise în timpul domniei ori al retragerii la mănăstire, etragere care încheia uneori viața împăraților, prinților, prințeselor ori marilor demnitari căzuți în dizgrație, și care încorona adeseori, ca o îte metafizică, ajutată și de spiritul religios al vremii, vieți celebre de învățați, militari, nobili sau a unor oameni de origine modestă. Bizanțul fost, fără îndoială, superior Apusului din punct de vedere cultural . deci și în teologie cel puțin pînă în secolul al XIII-lea, iar în ce pri-

---

* Capitol redactat de Pr. prof. T. Bodogae.

veste civilizația și unele tărîmuri de manifestare culturală și artis' superioritatea aceasta s-a menținut pînă la căderea Constantinopolj sub turci în 1453.

în secolul al XI-lea cei mai importanți teologi bizantini au Ioan Mabropus, Michail Psellos și Teofilact al Bulgariei.

Ioan Mabropus (f 1108) la început a fost angajat profesor retorică la Universitatea din Bizanț, apoi s-a călugărit și a ajuns epi al Evchaitelor în Asia, unde a murit de bătrînețe pe la 1108. Lucn iui mai cunoscute, afară de *Viețile sfinților* (între altele și in situ sărbătorii Sfinților Trei Ierarhi), sînt imne, predici și scrisori.

Teoîilact al Bulgariei (f 1118) a fost arhiepiscop de Ohrida, u a și murit la 1118 ; a scris o serie de lucrări originale. Născut în Eul studiază cu Michail Psellos, ajunge diacon la Sf. Sofia, iar sub împă Comneni (1081—1185) e numit arhiepiscop de Ohrida (actualmc Ohrid, în Macedonia — Iugoslavia), în care calitate descrie asprimea ravurilor locale și deplînge depărtarea de cultura capitalei. între lucr; sale, în afară de scrisori, amintim *Comentariile biblice* scrise în genul Iii antiohiene, după Sf. Ioan Chrysostom (f 407) și Teodoret (f 458) (di acestea avem în românește «*Cele patrusprezece trimiteri po.uliney*>), cum și scrierea polemică despre «erorile latinilor» în care — spre de bire' de alți polemisti — critică orgoliul teologic și intoleranța conterr rănilor, socotind că cele două Biserici s-ar putea împăca prin conces reciproce în probleme mai puțin importante ; numai în priv adaosului *Filioque* condamnă greșeala apuseană.

în secolul al XI-lea, secolul Comnenilor (1081—1185) și Ane Iilor (1185—1204) înregistrăm o adevărată renaștere spirituală în zant, întii de toate, înșiși împărații, împărătesele și fiii lor sînt ac cu condeiul. Mărturisirile lăsate de epopeea Alexiada a Anei C nena (1083—1148), sau amintirile istoricului Ioan Kiraiamos (1 1203), ori voluminoasa istorie a marelui demnitar Nikita Choni (f 1211), sau de cronografia căln.ăarului Ioan Zonaras (sfîrșitul XII), ne descriu pe mama împăratului Alexios I Comnen (1081—11 Ana Belassena (f 1105), discutînd și corectînd probleme de dogme și patristică pînă și în cursul mesei. împăratul Alexios I Comne îndemnat pe teologi să scrie tratate contra ereticilor, mai ales coi bogomililor; el însuși a scris sfaturi versificate fiului său, iar i fiica sa, ne-a lăsat în epopeea amintită, *Alexiada*, nu numai cea însemnată operă istorică a vremii ei, ci totodată și o bogată croi despre viața bisericească a timpului. împăratul Isac I Comnen (10' 1059) scrie despre poemele homerice, iar împăratul Manuil I Coin (1143—1183) scrie mici tratate dogmatice și apără astrologia de atc rile clerului — motiv pentru care unii istorici au afirmat că don acestor împărați seamănă cu un sacerdoțiu creștin. Desigur, însă, opera lor personală e numai un reflex palici al renașterii literare, logice și artistice. Cei mai culți scriu într-o limbă greacă arhaiz dar se scrie și în cea populară, de pildă romanele în versuri, epistol satirele, biografiile sau poemele religioase, scrise de poetul popi

---

re se ascunde sub numele lui Teodor Prodromos (1096—1152), în noul dinastiei Comnenilor (1081—1185) și imitatorii lui de mai târziu. Î altfel, chiar și unii dintre scriitorii consacrați scriu adesea și în nba vulgară.

Cei mai cunoscuți teologi ai epocii acesteia sînt următorii : pe im dogmatic, Eîtimie Zigabemil (Zigadinul, f 1120), un călugăr aproat de Alexios I Comnen, care a scris la sugestia împăratului cunos-ta lucrare *Panoplia dogmatică*, un adevărat tezaur de informații pa-stice și dogmatice privitoare la ereziile antitrinitare, hristologice, ico-claste, armene și bogomile. El ne-a mai lăsat și rezumate ermineu-e, mai ales la cele patru Evanghelii — prelucrate în secolul al XIX-lea profesorul atenian T. Farmakide — și la epistolele pauline.

Cu mai mult originalitate decît el a .scris Nicolae, episcopul Me-iei din Peloponez, mort la 1167, ale cărui «întrebări și răspunsuri» problemele controversate din teologia dogmatică l-au făcut vestit în Răsăritul. Mai are un tratat despre «Prefacerea euharistică», unul *ipotriva apocatastazei* origeniste, pe care o susținea episcopul Eus-ie din Niceea, altul prin care combate credința patriarhului Sotiriac Antiohiei (1156—1157), care susținea că jertfa de pe cruce s-a adus nai Tatălui, nu întregii Sfintei Treimi, deci inclusiv și Fiului. Gustul :uțiilor raționaliste l-a dus — poate sub influența scolasticii apu-e — la ideea satisfacției substitutive, altfel străină de cugetarea răsă-■ană patristică.

Dreptul canonic și-a avut — odată cu înființarea facultății juri-3, conduse de Ioan XipMlinos, viitor patriarh de Constantinopol 54—1075), mari reprezentanți în persoana lui Zonara (f sfîrșitul XII) și Arjsten, dar mai ales a lui Teodor Balsamon (f 1205), tofilaxul Patriarhiei Ecumenice și apoi (1193—1205) patriarh de iohia, scaun pe care însă nu l-a putut ocupa din cauza cruciaților. îndemnul împăratului Manuil I Comnen (1143—1180), Balsamon e comentariul la *Nomocanonul în 14 titluri al lui Photie*. precum și îlii la toate canoanele (apostolice, ecumenice, locale, patristice), cău-peste tot să armonizeze legiuirea bisericească cu cea civilă.

Pe terenul istoriei bisericești se disting : cronica scrisă cu multă jtiinciozitate de *los.ii* Zonaras, care apoi, în prelucrările lui Con-ia Manasses (sfîrșitul sec. XII) și Micfaail Glykas (sfîrșitul sec. , a devenit populară la slavi și români.

Arhiepiscopul Eustațiu al Thesalonicului (1125—1198) a fost un om "dltură enciclopedică. Instruit în capitală, unde casa lui a fost un clu de mare răsunset, Eustațiu ajunge într-yp vreme profesor la școala iarhală, unde preda legile ritmului și ale armoniei, istoria culturii,)gia. între altele el cultivă și teatrul religios al «vicleimului». După urcat pe scaunul arhiepiscopal de Tesalonic (1175), el s-a-ocupat mult ducația clerului de mir și monahal, de a căror lipsă de penitență linge amarnic.

fn loc de pietate, zice el, mulți călugări umblă după plăceri lumești vînătoare etc). Nu cunosc valoarea cărților, ar fi în stare să le i pe nimic. în 1185 au avut mult de suferit de la normanzi care au

ocupat orașul și l-au prădat, însuși arhiepiscopul fiind un timp înținat, așa cum ne-a descris chiar el faptele într-o lucrare aparte, ultimii ani s-a opus chiar împăratului Manuil I Comnen, atunci cit i-a cerut să aprobe o formulă schimbată pentru anatimizarea mahomdanilor. Dintre lucrările sale mai amintim unele de conținut folclorist: apoi predici, versuri, imne liturgice etc. Are comentarii la Horner, Pindar, multe scrisori și cuvântări panegirice.

Elevul său Micbal! **Choniatul** (f 1222) a fost arhiepiscop al Atenă până la 1204, când cruciații l-au înlocuit cu un episcop latin. El și avut reședința în clădirea Partenonului, de pe Acropola ateniană; fost îndrăgostit de cultura Greciei antice a cărei decadență o deplini în frumoase cuvântări elegiace.

Întrucât n-a depus jurământ de supunere jurisdicției catolice adu de cruciați, Michail Choniatul și-a păstorit credincioșii mutându-se insula Chios, iar spre sfârșitul vieții în mănăstirea Prodrom de lângă Termopile, unde a și murit pe la 1222. Operele sale sînt mai ales fermă omiletică, vreo 28 cateheze, o predică la instalare în Athena, precum și ocazionale la duminici și la diferiți sfinți, precum și o prosopopoeia (dialog) între suflet și trup.

Fratele lui, Nikita Cloniatul (f 1211) sau Acomiatiul, mare denăritar la Curtea din Constantinopol iar după aceea la Curtea din Nicea (f 1211), ne-a lăsat cea mai bună *Istorie a anilor 1118—1206*, cuprinzând știri personale sau culese de la martorii oculari despre cruciade, distingerea statuiilor din Constantinopol în 1204, apoi cuvântări, panegiric și tratatul dogmatic *Tezaurul Ortodoxiei*, scris în genul lui Eftimie Zigabenus, pe care l-a depășit, îmbogățindu-l cu informații noi.

Veacul al XI-lea, veacul Imperiului latin de răsărit (1204—1261) și al principatelor create de cruciați în Macedonia, Grecia (Ahaia) Peloponez, precum era și firească, este mai sărac în manifestări culturale decît cele anterioare. Strîmtoare pe de o parte de cruciați, iar pe de altă parte de statul nou al Asăneștilor creat în 1185—1186, Imperiul bizantin trece în acel timp prin zile grele. Cu toate acestea, chiar și în timpul Niceei și în cel al orientării filolatine a politicii lui Mihail VIII Paleologul (1261—1282), cultura bizantină n-a încetat. Gheorghe Ciprioți spunea pe la 1265 că Niceea a devenit o nouă Atena a culturii, iar împăratul Teodor al II-lea Lascaris (1254—1258) scria că faima Corintului este muzica, a Thesaliei covoarele, a Filadelfiei stofele, iar a Niceei înțelepciunea. Savanții au fost chemați și sprijiniți, în orașele mai mari au fost create școli și biblioteci, de unde se permitea chiar împrumutul cărților acasă.

Despotatul Epirului (1204—1230) merită în această privință a subliniat îndeosebi ca al doilea centru de cultură bizantină după Niceea. Cei trei luceferi ai săi sînt: **episcopul de Navpacta, Ioan Apekkavcos**, un adevărat umanist, îndrăgostit de natură și de scriitorii antici (Homer, Euripide, Aristofan, Tucidide, Aristotel); el ne-a lăsat peste 40 de scrieri diverse de polemică antilatină, scrieri juridice, epigrame, scrisori, ■ **Gheorghe Bardanes**, mitropolit de Corfu, elev al lui Michail Choniatul, care-l laudă în scrisori și, în fine, **Dimitrie Cho**

---

enul, arhiepiscop al Ohridei, cel care a încoronat ca împărat de alonic pe despotul Teodor în 1222. El e autor a peste 150 de scrieri dice, acte sinodale, răspunsuri canonice, scrieri teologice etc, atât importante pentru temeinicia și independența convingerilor auto-ii adesea în conflict cu patriarhii greci și cu noile tendințe auto-illiste sîrbe și bulgare.

Dintre scriitorii mai importanți cîțiva merită a fi pomeniți : frații i și Mcolae Mesaritis, Nikifor Blemide, Gheorghe Akropolitul XIII), Ioan Bekkos (f 1298) și Gheorghe Pachimeres (f 1310). Ioan Mesaritis (f 1207) era mare demnitar sub ultimii Comneni profesor de exegeza psalmilor pe timpul dinastiei Anghelilor (1185—1), Se știe că a luat parte la discuțiile teologice din primii ani ai eriului latin de Constantinopol, susținînd cu tărie Ortodoxia. A it la 1207. Fratele lui mai mic, Nicolae Mesaritis, era și el activ sub nii împărați din dinastia Anghelilor, iar după 1204 a trecut la sea ca sfetnic apropiat al patriarhului Gherman al II-lea (1222—)), mai pe urmă episcop la Efes. Ne-a lăsat o descriere mai amă-țită a discuțiilor teologice dintre greci și latini, la care a participat, :um și amănunte despre arhitectura și mozaicul bisericii Sf. Apos- din Constantinopol, modelul bisericii San Marco din. Veneția. Nikifor Blemide (f 1272) s-a născut dintr-o familie de medici la stantinopol în 1198. S-a refugiat apoi în Asia Mică, unde a pere-at în timpul dominației latine dintr-un oraș în altul și dintr-o școală ilta pînă și-a însușit toate cunoștințele ce se puteau ști în vremea a : retorică, filosofie, medicină, științe fizice, matematici, teologie, mai tîrziu, cînd împăratul Ioan al III-lea Duca Vatatzes (1222—1254) trimis prin Tracia și Macedonia să adune, să copieze sau să facă ase de pe anumite manuscrise rare, cultura lui Nikifor Blemide scea pe a tuturor contemporanilor. Toți îl admirau și-l chemau în

1 lor : patriarhul Gherman al II-lea, împăratul Ioan al III-lea Duca itzes și Theodor II Lascaris (1254—1258) al cărui dascâl a fost și ia îi schița modelul pe care îl are de urmat ca monarh. El a refuzat 2 onorurile, inclusiv patriarhatul, retrăgîndu-se întîi în aspra mînăs- Latros de lîngă Milet, iar mai tîrziu a înființat singur o mînăstire ia i-a fixat statutul. Viața sa retrasă a fost ea însăși o școală, mai pentru celălalt poligraf al veacului, Gheorghe Akropolitul. Blemide st un om de caracter, care nu s-a temut să înfrunte în public și să ască intrarea în biserică a amantei lui Ioan al III-lea Duca Vatatzes, anca Marchiza —■ fapt pentru care a fost expulzat. Blemide a fost uitat în 1232—34 și în 1250—54, cînd s-au dus la Niceea și la îfaion tratative de unire cu delegații papali, tratative în care, deși iccepta o trimitere a Duhului «prin» Fiul, totuși cunoștințele și via lui au impus singura atitudine ce o puteau avea răsăritenii : înerea în ortodoxia tradițională. Lucrările lui despre Filioque, despre ît, despre virtute, psalmi și poezii religioase (unele intrate și în căr- de cult, mai ales la sărbătorile Sf. Dumitru, Sf. Grigorie Teolo- etc.) l-au impus admirației unanime. Tratatele lui de logică și de ă au ajuns manuale cunoscute atît în Răsărit cît și în Apus, iar

istoria, geografia și mai ales cele două autobiografii ne dau cele mai bogate știri despre oamenii și vremurile sale. A murit la 1272.

"Gheorghe Akropolitul (1217—1282), elev al lui Blemide și dascăl al împăratului Theodor al II-lea Laskaris, ne-a lăsat o istorie a Imperiului de Niceea, precum și scrieri teologice și predici. E cunoscut în legătură cu sinodul din Lyon din 1274, la care a participat.

Ioan Bekkos (f. 1298), hartofilax al patriarhiei de curând revenită la Constantinopol, adversar al latinilor, mai apoi — spre a sluji platurilor de apropiere de Apus ale lui Mihai al VIII-lea Paleologul (1260—1282) — susținător al lor, a ajuns, cum zice Pachimeres, gură, mină : condei al noii politici unioniste. Opoziția din partea patriarhului Aisenie și a lui Nikifor Blemide nu l-a putut opri să ajungă în 1275 la patriarhat, demnitate în care a rămas până în 1282, când a fost scos de Andronic al II-lea Paleologul (1282—1328). Chemat în fața sinodului spre justificare, și-a cerut iertare, dar apoi a devenit din nou latinofronțist pentru care a fost în urmă anatematizat. A murit în exil în 1291.

* Lucrarea sa principală se numește *«Despre unire și pacea Bisericii între vechea și noua Românie»*. A mai scris o mulțime de alte tratate și scrisoarea prin care caută să arate că dogma purcederii Duhului Sfânt ar fi fost înțeleasă de Sf. Părinți și ca o trimitere de către Fiul, deci cele două Biserici s-ar putea uni.

Gheorghe Pachimeres (1242—1310) strălucește și el, ca și alții în învățați, în nou restauratul Bizanț, trecând prin slujbe înalte de consilier patriarhal, jurisconsult, hartofilax etc. Atitudinea lui a fost antilatină, cum se vede din scrierile sale. Opera sa principală o formează istoria primilor Paleologi (1261—1308), care consemnează informații amănunțite despre discuțiile religioase și dogmatice ale schismei așezate ale controverselor anti-latine ș.a. Fiind cel mai mare polihistor al veacului, Pachimeres a scris tratatul despre științele învățămîntului ei ciclopedic (quadrivium), despre Aristotel, Dionisie Areopagitul etc.

În decursul veacurilor XI—XIII se semnalează și la slavii sudici nordici manifestări destul de serioase de literatură teologică, natură mai modeste decât la Bizanț, de unde au fost împrumutate. Predominantă cultura teologică este însă mai deplină decât în orașele basileice unde sectorul profan și umanist devenise înfloritor. Desigur, și școlile sunt mai modeste, dar nu trebuie să uităm că ele au existat în aproape toate mănăstirile sârbe, bulgare, rusești și românești. Se cunosc din poziții de la principii Vladimir (980—1015) și Iaroslav cel Înțelept (1019—1054) ai Kievului pentru înființare de școli și biblioteci în Kiev și Novgorod. Unul din centrele care au iradiat cultură teologică pe aceste Biserici este Muntele Athos cu mănăstirile lui, unde la 1143—1169 se vorbea de manuscrise copiate pentru ruși, de unde — începând cu arhiepiscopul Sava Nemanja de Ipek (1219—1233 ; f. 1236) — aproape toți arhiepiscopii sârbi trebuiau să fi trecut prin mănăstirea Hilandi zidită de el în 1197, iar cei bulgari prin mănăstirea Zografu, ridicată în jurul anului 1000.

Din catalogul de manuscrise ale mănăstirii Sf. Ioan din Pathn aproape jumătate erau de conținut profan. Inginerii, cronicarii, poveștile

i, juriștii, teologii, artiștii, cântăreții bisericilor, toți au împrumutat zestrea culturală bizantină.

Bulgaria avusese între sec. IX—X un început promițător de literatură teologică. Epoca Asăneștilor (1185—1280) a creat în Tîrnovo și târziu în Tracia răsăriteană centre de bogată cultură bisericească sologică. «*Sinodiconul*» **țarului Boris** (1207—1218) din 1211 e un al frământărilor teologice create de mișcarea bogomilă cu bogată literatură. Tot din secolul al XIII-lea datează și vechile manuscrise : *ingheliarul* de Tîrnovo, alt «*evangheliar*» prefațat de Teofilact al dei (f 1118) și «*sinaxarul*» care cuprindea viața primilor sfinți i. Spre sfârșitul secolului al XIII-lea începe să prindă teren, în l și în estul Bulgariei, mișcarea isihastă, legată de numele Sfin-Grigorie Sinaltul (f 1346) de la Paroria în apropiere de Adriail, care va aduce în secolul al XIV-lea renașterea legată de numele *heodosie* și al patriarhului **Eftimie de Tîrnovo** (1375—1393; 0).

în Serbia se impune numele Sfîntului Sava Nemanja (f 1236), autor primelor scrieri sîrbești : predici, îndrumări liturgice și călugădar mai ales al faimoasei «Kormceaia Kniga», nomocanon prete de el pentru prima oară în slavonește și răspîndit — cu adăugiri oare — la toți slavii, la bulgari și ruși. Din școala Sfîntului Sava, înfîntul Munte, ca și de la școlile din mînăstirile sîrbe Studenița, și Mileșevo, au ieșit primii arhiepiscopi : Arsenie I (1233—1263), II (1263—1271) și mai târziu Nicodim (1317—1324) care au inițiat de copişti și traducători, între care călugării Domentian și Teo- autori ai biografiei Sfîntului Sava, apoi ai genealogiilor crailor și i)iscopilor sîrbi, predicilor și altor cărți religioase.

iserica rasă a Kievului depășește cultural pe toate cele slave. ui mînăstiresc de la peșterile Kievului ne-a dat un mănunchi de scriitori și predicatori, precum și cel mai vechi monument ■ al limbii ruse : «*Evanghelia din Ostromir*», în 1073. Pe la mij- secolului al XI-lea **Ilarion**, predicator și apoi mitropolit al Kie- (1051—1054), ne-a dat *cărți* de îndrumare religioasă, între altele *vedică* rămasă celebră în limba veche rusă, în care se preamărește oritatea religiei creștine și a operei civilizatoare a Sfîntului Vla- predică din care unele pasaje au intrat în slujbele de cult.

! la 1097 cneazul **Vladimir Monomahul** (1113—1125) sfătuia în ăturile sale» ca fiecare să-și stăpînească averea sa, o străvezie la cotropirea feudală.

onicarul Nestor (f 1141) ne-a dat o istorie politică și biseri- a epocii dintre anii 852—1110, precum și biografii ale mai sfinți ruși. Teodosie (f 1073), egumenul mînăstirii Pecerskaia ne-a lăsat predici celebre și îndrumări monahale. **Leon**, mitro- Kievului (sec. XIII), a scris în grecește un temeinic tratat con- melor. în jumătatea întîi a secolului al XIII-lea **Simion**, episcop dimir, în Rusia septentrională, a scris mai multe biografii zidi- ie suflet. Pe toți i-a întrecut însă episcopul **Kiril de Turov**, 5), vestit prin cele 9 predici către popor, trei îndrumări către

călugări și o mulțime de rugăciuni care s-au păstrat. Pentru felul impresionant în care știa să predice, a fost supranumit «*Hrisostomul Rusiei*». Mai cunoscut decât el este Kiril al II-lea, mitropolit de Kiev între 1250—1280, vestit prin culegerile de canoane și prin codificarea lor la sinodul din 1274 de la Vladimir, în care se definitivează, pentru prima oară, «*Korrnceaia Kniga*». Ea cuprinde prevederi contra simoniei a vârstei prea tinere-la hirotonit, a botezului săvârșit altfel decât printrîntreita cufundare, precum și despre slujirea corectă a Liturghiei, apo; contra bețiiloiy și a unor obiceiuri păgîne care se mai păstrau cu ocazie unor sărbători etc. Alte lucrări : *Întrebările episcopului Theognost ai Sărai*, din 1276, «*Către patriarhul de Constantinopol*», în legătură cu probleme de ritual privind botezul paginilor și ereticilor, postul, raporta episcopilor etc.

Minăstirile și bisericiile românești de felul celei de la Morisena ca și episcopii — așa cum îi pomenește bula din 1234 a papei Grigorie al IX-lea (1227—1241), către Bela al IV-lea (1235—1270) regele Ungariei — erau în stare, cu știința lor de carte, nu numai să se mențină ci să fie socotite de vremelnica stăpînire maghiară ca periculoase și capabile să convertească și popoarele învecinate la Ortodoxie; aceasta chiar în ciuda asprelor măsuri luate de feudalismul apăsător de pildă la dieta din Buda, la 1279.

Cît despre Bisericiile necalcedonene trebuie să pomenească, în ciuda suferințelor provenite din cauza mahomedanilor și cruciaților, îndeosebi Biserica Armeană și-a avut reprezentanți de frunte în viața teologică, de pildă cei doi Nerses, unul catolicos de Romolah în Cilicia († 1173), care ne-a lăsat o expunere de credință a Bisericii Armeene, un poem religios, «*Iisus Fiul*» ; al doilea Nerses, episcop de Tars, a scris mai multe tratate dogmatico-polemice. Și în Biserica iacobită sirieni avem dogmatisti și istorici de vază ca : Dionisie Barsalibi (f 1171) și Grigorie Abulfaragiu (f 1286), iar între nestorienii haldei se distinge Ebed-Iesu (f 1318), activ în toate tărîmurile teologiei

încheind, putem spune că veacurile XI—XIII n-au fost lipsite de cultură teologică, operele și autorii lor amintiți mai sus fiind grăitoare în acest sens.

BIBLIOGRAFIE *

Hans-Georg Beck, *Geschichte der Orthodoxen Kirche im byzantinischen Reich* Göttingen, 1980; Idem, *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich* München, 1959; Paul Lemerle, *Le monde de Byzance. Histoire et institutions*, London, 1978; G. Podskalsky, *Theologie und Philosophie in Byzanz*, München, 1977

J. Gouillard, *Etude sur la vie religieuse à Byzance*, Paris, 1975 și 1981 ; Andri Guillaud, *La civilisation byzantine*, Paris, 1974 ; J. Meyendorff, *Initiation à la théologie byzantine*, Paris, 1975.

Idem, *Byzantine theology*, New York, 1974; H. W. Haussig/A *History of Byzantine Civilization*, London, 1974.

Idem, *Kulturgeschichte von Byzanz*, Stuttgart, 1959 ; A. P. Kashdan, *Byzanz und seine Kultur*, Berlin, 1973 ; L. Bouyer, J. Leclercq, Fr. Vandenbroucke, *Histoire de la spiritualité chrétienne, II. La spiritualité au Moyen Âge*, Paris 1961 ; Idem, *Byzantine Literature*, în «*The Cambridge Medieval History*», t. IV, 2, Cambridge, 1967; Herbert Hunger, *Reich der neuen Mitle. Der christliche Geist in der byzantinischen*

• Bibliografia a fost alcătuită de Pr. prof. T. Bodogae și Pr. prof. I. Rămurenu

tur, Graz-Wien-Koln, 1955, p. 355—369; Idem, *Byzantinische Geisteswelt von istantin der Grosse bis zum Fall Konstantinopels*, Baden-Baden, 1958; *Die byzantinische Literatur*, în «*Die Literaturen der Welt*», Ziirich, 1964; P. Ioannou, *Christe Metaphysik in Byzanz. I. Die Illuminationslehre des Michael Psellos und mes Italos* (Studia patristica et byzantina, 3), Ettal, 1956.

Andre Mirembel, *La litterature byzantine*, în «*Encyclopedie de la Pleiade, oire de Litteratures*», t. I., Paris, 1955, p. 697—750 ; Endre von Ivanka, *Byzantische Geschichtsschreiber*, Graz-Wien-Koln, 1954.; B. Tatakis, *La philosophie byzantine*, Paris, 1949; R. Cantarella, *Poeii bizantini*, 2 voi., Milano, 1948; Charles ti. *La pensee byzantine et le mouvement des idees*, în «*Les grands probleme de toire byzantine*», Paris, 1943, p. 140—149 ; Dimitrios Balanos, *Oi foCav-civol au?** (Scriitori bizantini), Atena, 1954.

G. Montelatici, *Storia della letteratura byzantina*, Milano, 1916; A. Lebedev, *ta istoricã asupra istoriei Bisericii bizantine de la linele sec. al XI-lea pinã la itatea sec. al XV-lea*, în limba rusã, Moscova, 1909; Karl Krumbacher, *Geschichte byzantinischen Literatur. Von Justinian bis zum Ende des Ostromischen Reiches - 1453)*, 2-e, Aufl. Munchen, 1897;

Pentru literatura religioasã a bulgarilor și sîrbilor :

I. Tarnamidis, *Iaxopia zfi lepgt-x.^? 'E%xAi)aias*, Thesalonic, 1982, p. 64—82. Recen-;>r. prof. I. Rãmureanu, în «*Biserica Ortodoxã Romãnã*», CI (1983), nr. 5—6, p. -452; E. Turdeanu, *la litterature slave en Bulgarie au Moyen âge*, Paris, 1946; tafarik, *Geschichte der siid-slavischen Literatur*, t. III, Wien, 1866.

Pentru literatura religioasã rusã.

H.-D. Dopmann, *Die Russische Orthodoxe Kirche in Geschichte und Gegenwart*, Auflage, Berlin, 1981; M. Laran et J. Saussay, *La Russie ancienne*, Paris, 1975; fieidas, *Istoria Bisericii ruse*, în limba greacã, Atena, 1967. N. Zemov, *The 'ans and their Church*, London, 1964; A. M. Amann, *Ostslavische Kirchen- uchte*, Wien, 1950.

In limba romãnã.

N. Șerban-Tanașoca, *Literatura Bizanțului*, București, 1971 ; Pr. prof. M. Șe- *Despre teologia postpatristicã*, în «*Mitropolia Ardealului*», XI (1966), nr. 4—6, 9—299; N. Iorga, *Histoire de la vie byzantine*, voi. I—III, Bucarest, 1934, Trad. de Măria Holban, București, 1974; T. M. Popescu, Pr. prof. T. Bodogae, Gh. seu, *Istoria bisericeascã universalã*, t. II, București, 1956, p. 132—141 ; Euseviu rid, *Istoria bisericeascã universalã*, Trad. de At. Mironescu, t. II, București, p. 180—192.

Cultura teologicã In Rãsãrit. Scriitori din sec. XIV—XV *

Deși strîmtorat în Asia tot mai mult de turci, iar în Balcani de le sîrb și bulgar, Imperiul bizantin a putut desfășura și în timpul itiei Pãleologilor (1261—1282) o mișcare culturalã foarte înflori-!, pe care a transmis-o apoi și celorlalte state și Biserici ortodoxe. ävãrat cã ultimele douã veacuri de existență ale Imperiului bizan- i fost zguduite,de crize interne foarte puternice de naturã politicã, lã și religioasã, spre a nu mai vorbi de cataclismele de pe la mij- sec. al XIV-lea : ciumã, cutremure și altele. Cu toate acestea, deși ns teritorial și militar, înainte de a succomba, Bizanțul și-a mai iat o datã toate puterile sale, cum se exprimã bizantinologul sz Ch. Diehl, spre a mai arunca o ultimã strãlucire peste întrea-

Capitol redactat de Pr. Prof. Teodor Bodogae.

ga lume. Am putea spune chiar că epoca aceasta depășește pe cele anterioare, dacă ținem seama că Bizanțul și-a creat acum filiale culturale și artistice atât de importante ca : Thesalonicul, Athosul, Mistra și Trapezuntul, ca și tot atâtea focare de lumină în statele sîrb, bulgar, român și rus.

La Universitatea din Bizanț, reînființată de Mihail VIII Paleologul (1261—1282) — indiferent dacă au fost cursuri publice ori particulare — veneau tineri chiar și din Italia, nu numai din Grecia, Cipru, Asia Mică și Balcani. Filologia predată de profesori ca Maxim Planudis (1255-1332), Manuel Mosciopulos (sec. XIII—XIV), Demetrios Triklinios (sec. XIV) și mai ales Teodor Metochites (1232—1332), era întrecută doar de filosofia platonice și aristotelică predată de marii cugetători și comentatori Nikiîpp-GTigoras (f 1368), Gheorghe Ghemistos Plethon (f 1452), Gheorghe (Ghenadie) Scholarios (1372) și de mitropolitul Visarion al Niceei (f 1472), toți trei din sec. al XV-lea, primul platonizant, ceilalți doi arisîotelizanți. Retorica elegantă și dreasă cu sarea attică se cultivă atât în țară cît și în străinătate, unde se trimiteau manuscrise din clasicii elini. Va rămîne una din gloriile nepieritoare pentru Bizanț grija de a fi păstrat și transmis lumii întregi, prin renașterea și umanismul italian, cultura clasică a antichității — care niciodată n-a fost întreruptă în Bizanț — și în genere, cea mai mare parte din zestrea culturii creștine cu formele ei de viață multiple : artistică, științifică etc. Istoricii profani ne înfățișează frămîntările politice ale celor două partide : aristocrat și democrat, mulțimea schimburilor comerciale cu orașele italiene, sau căsătoriile și călătoriile după ajutor apusean ale ultimilor împărați bizantini. În sfîrșit, isihasmul, politica unionistă și renașterea artistică atât de înfloritoare vor umple cele două veacuri cu tot atîția învățați și opere rămase nemuritoare. Nu e locul să stăruim asupra studiilor de medicină, de filosofie, de matematică și de astronomie. Istoricul Gheorghe Akropolitul (1217—1282) cunoștea cauzele eclipselor, iar Nichifor Grigoras făcuse planul de îndreptare a calendarului cu 200 de ani înaintea papei Grigorie al XHI-lea (1572—1585), după cum nu vom insista nici asupra studiilor de științe profane, poezie, dramă, roman, cercetate cu atîta pasiune în ultimele decenii.

În general, se poate spune că Bizanțul a fost, în tot cursul Evului mediu, cel mai cult dintre state, cu viața citadină și culturală cea mai progresistă. Băile, spitalele, finețea manierelor, arta și nivelul discuțiilor filosofice și teologice depășeau tot ce era pe atunci mișcare culturală în alte țări. Că pînă și în pragul agoniei sale politice viața bizantină era dominată îndeosebi de pasiunea religioasă — în care parcă se refugia, mîngîindu-se, toată conștiința unui popor cu trecut atât de venerabil — e adevărat, după cum e adevărat și faptul că totul era subordonat teologiei și polemicii, chiar politicul și economicul. Pece-tea culturii bizantine se vede în întreaga dezvoltare ulterioară a Apusului și mai ales a statelor ortodoxe, unde spiritul acestei culturi dăinuie pînă azi. Urmașele Bizanțului au ajuns și ele la înflorire necunoscută pînă atunci.

între scriitori au fost și acum împărați și principii, ca subtilul și matul Mamiel al **H-lea** Paleologul (1391—1425) sau Ioan al **VI-lea** Cantacuzino (1341—1355), primul cu tratate despre învățătura islamucuvîntări și epistole, celălalt cu «*Istoria*» sa atît de bogată în date spre isihasm, ori, în fine, ca fiul său Maîei Cantacuzino, ajuns ca ;atăl său în chiliile unei mînăstiri athonite.

Să luăm pe rînd cîteva din personalitățile mai cunoscute din difererămuri ale culturii teologice bizantine ale sec. al XIV-lea și al XV-Mai mult au fost cultivate scrierile istorice, dogmatico-polemice, ligice și juridice, mai puțin cele exegetice.

Lucrări generale de istorie bisericească nu avem, afară de cea **ui Nikifor Kalist Xantopol** (sec. XIV), care a trăit ca monah în Constantinopol între 1265—1335 și care a conceput o *Istorie a Bisericii de început și pînă în vremea lui*, dar n-a reușit s-o ducă, în cele 23 cărți, :ît pînă în anul 610, ultimele 5 cărți, de la anii 910—911, păstrîndu doar în rezumat. Lucrarea e o compilație după o istorie necunoscută, actată în sec. al X-lea pe baza celor relatate de Eusebiu de Cezareea (340) și de urmașii săi. Singura valoare a «Istoriei» lui este mulțimea informații, adeseori legendare, pe care le expune fără simț critic. :ifor Xantopol Kalist ne-a mai lăsat și liste de împărați și patriarhi, •i diferite imne, epigrame și parafraze la Sf. Scriptură și la vechea lografie bisericească, precum și o «Viață» versificată a Sf. Nicolae. **Nikifor Grigoras** (f 1368). Urmînd exemplul istoricilor profani din alele anterioare, mai ales al lui Gheorghe Pachimeres (1242—1310), al ii ucenic a fost, istoricul și «savantul cel mai de vază și cel mai mare eacului XIV, *Nikifor Grigoras* va lăsa posterității opere de o deosebi- yaloare, atît pentru cunoașterea vieții politico-sociale, cît și a celei iricești și teologice.

Născut în Heracleea Pontului în 1295, *Nikifor Grigoras* se bucură de ducație aleasă din partea unchiului său, mitropolitul Ioan, dar mai de grija părintească ce i-a purtat-o învățatul patriarh Ioan al XVIII-Glykys (1315—1319) și de știința bogată a profesorului Teodor Meîites (1270—1332) cu ai cărui copii studia pe clasici și astronomia, îgînd chiar să prezinte împăratului Andronic al II-lea Paleologul (1282—1328) celebrul plan de reformă calendaristică, dar care nu va fi cat decît peste 250 de ani de papa Grigorie al XIII-lea (1572—1585). ■zîndu-și averea, odată cu moartea împăratului Andronic al II-lea ;ologul (f 1328), Nikifor Grigoras se dedică numai studiului, ajun-l el însuși profesor, făcîndu-se celebru îndeosebi prin disputa din t în care demască pe călugărul Varlaam de Calabria (f 1350), care :hisese o școală în capitală și sfida cu îngîmfarea scolasticismului ura bizantină. De acum Nichifor Grigoras își reprimește demnitățile atedra, dar luptele pătimașe dintre naționaliștii lui Ioan Cantacuzino I—1355) și moderații din jurul Anei de Savoia (f 1347) și a fiului Ioan al V-lea Paleologul (1341—1347 ; 1379—1391), care duceau poli-de unire cu Roma, îl fac să-și piardă totul și să ajungă la mînăstire, poi — prin intrigi — deși el n-a avut atitudini prea statornice — îmniță, unde moare pe la 1368. Opera sa cuprinde : teologie, filo-

sofie, poezii, discursuri, biografii, scrieri astronomice, retorice, gramatică și o-geografie a Odiseii, dar cea mai importantă este «*Istoria bizantină*», în 37 cărți, descriind evenimente între 1201—1359 și, în fine, bogata sa corespondență, plină de informații, pentru cunoașterea veacului XIV.

«Istoria» sa își merită numele numai pentru partea mai veche — de fapt și acolo face mai mult o descriere a controverselor teologice, ca și Pachymeres, pe care îl continuă —, iar pentru epoca sa s-ar putea, mai curînd, numi «memorii», în care zugrăvește destul de subiectiv marea frămîntare isihastă și pe oamenii contemporani în raport de prietenie sau de rivalitate față de opiniile lui. De aceea, pe lângă toată bogăția de informații și eleganța retorică a scrisului, «Istoria» lui Nikifor Grigoras trebuie folosită cu precauție.

Împăratul Ioan Cantacuzino. Pe Nikifor Grigoras l-a întrecut *Ioan Cantacuzino*, împăratul care s-a pus în fruntea partidului naționalist și antiunionist, care a contribuit între 1341—1355 la războiul civil cu crizele lui atît de mari în istoria Bizanțului. Crescut și apropiat ca nimeni altul de Andronic al III-lea Paleologul, care l-a designat, la moarte (1341), să poarte grijă de copiii săi minori și de soția sa Ana de Savoia (f 1347) (ceamai puțin grecizată dintre prințesele apusene căsătorite în Bizanț), Ioan Cantacuzino avusese toate demnitățile : mare domestic imperial, prefect al Traciei între 1341—1347, iar între 1347—1354 încoronat ca împărat și ducînd lupte pînă ce predă coroana lui Ioan V Paleologul ; se, retrage în mînăstire, mai întîi la Constantinopol, în mînăstirea Manganelor, apoi la Athos, ca simplu monah cu numele de Ioasaf, îndeletnicindu-se doar cu scrisul și studiul. «Istoria» sa e mai mult o autobiografie în care caută să nu spună decît adevărul, cum scrie în prefață, dar în care nu face altceva decît să-și scuze trecutul și acțiunile sale. Unii istorici aseamănă opera lui cu a lui Iuliu Caesar (101—f 44 î.Hr.), prin forma îngrijită, prin abilitatea cu care descrie fapte particulare și mărunte din viața bizantină, plină de naturalațe, spre deosebire de Nikifor Grigoras, care scrie pedant și disprețuitor, față de stilul atît de simplu al unui împărat. Cele patru cărți ale «Istoriei» povestesc evenimentele trăite de autor între anii 1320—1356. Îndemnul pentru descrierea lor pare a-l fi dat cunoscutul prieten al autorului, Nicolae Kabasila (f după 1371), a cărui scrisoare, urmată de răspunsul său (semnat Hristodulos — robul lui Dumnezeu), o publică în prefață. Cartea are și scăderi, mai ales cînd ridiculizează pe dușmani, dar nici o altă scriere bizantină nu ne dă atîtea știri despre viața din Balcani a sec. al XIV-lea, mai ales din istoria sîrbilor și a bulgarilor. Alte lucrări, încă needitate, lăsate de împăratul Ioan Cantacuzino, sînt tratate polemice contra lui Varlaam, contra iudeilor și musulmanilor, aceasta din urmă copiată și tradusă în țările noastre și în Rusia. *Fiul său Matei*, care a sfîrșit la fel, în mînăstire, a moștenit aceeași dragoste de carte, lăsîndu-ne scrieri teologice și retorice.

În veacul al XV-lea istoria bizantină e continuată de **Laonik Chalkokondyl** (f 1462), **Dukas** (1400—1470), **Kritobul din Imbros** (f după 1470) și **Gh. Sphrantzes** (1401 — f 1478) ; alți cronicari ca **Ioan Kananos** (sec. XV) și **Ioan Anagnostul** (sec. XV) ne dau doar monografii, 11 — Istoria Bisericească Universală Voi. II

dintîi despre asediul nereușit din 1422 al Constantinopolului de ■e Murad al II-lea (1421—1451), celălalt despre ocuparea în 1430 'hesalonicului de turci. Afară de Kritobul, scrisul acestor istorici » naționalist, oarecum confesional și deci destul de parțial, lucru 2 se justifică, de altfel, cînd ne gîndim la faptele pe care le de- u, adică cruzimea turcilor și nepăsarea europenilor, care au lăsat radă Bizanțul, acest stîlp al culturii. **Laonik Chalkokondyl** (f 1462) ingurul atenian cunoscut în literatura bizantină. Emigrat în Italia, e fratele său Dumitru îngrijea ediția Iliadei, s-a întors apoi în Gre- unde e folosit de două ori ca ambasador de sultanul Murad al II- (1451—1'481), care îl și pune în temniță de două ori. Opera sa oria» tratează destul de obiectiv istoria bizantină dintre 1298— 3, insistînd îndeosebi asupra cuceririlor turcești din Balcani și asu- legăturilor lor cu puterile Apusului, fapt pentru care opera sa e ortantă pentru istoria bisericească și plină de amănunte, mai ales descrierile călătoriei făcute în scopul cererii de ajutor contra tur-r.

Lucrarea cuprinde și amănunte interesante despre voievozii roii lancu de Hunedoara (1441—1456) și Vlad Țepeș (1456—1462; >).

Opera sa are însă și multe digresiuni și inexactități. Dukas ne-a lăsat o «Istorie» în care descrie simplu evenimentele re 1341— 1362, anul căderii insulei Lesbos sub turci. La început o scurtă «genealogie» de la Adam la Paleologi (1261—1453), apoi :rie amănunțit împrejurările căderii Constantinopolului și ale jefuirii ricilor capitalei în 29 mai 1453, pe care o deplînge cu un lirism resionant. Cu tot patriotismul său și cu toată admirația față de pali săi genovezi, scrisul lui Dukas este de mare importanță pentru jașterea evenimentelor și oamenilor din statul și Biserica bizanti- le la mijlocul veacului al XV-lea.

Pe toți îi depășește într-un fel **Gheorghe Sphrantzes** (f după 1477), mare demnitar la curtea lui Manuel al II-lea Paleologul (1391—1425) fiului său Constantin, pe care l-a salvat odată din mîinile turcilor, tor la ocuparea capitalei și ajuns prizonier, Sphrantzes reușește să în Peloponez, la Mistra, iar cînd turcii ajung și acolo, fuge în *Ve-i* și apoi la Roma, de unde s-a retras apoi în insula Kerkira sau u (posesiune venețiană), unde își scrie «Cronica» sau «Istoria» sa în *i* părți, cuprinzînd evenimentele dintre 1258—1476. Cu toate că na- ilismul și confesionalismul său întunecă adesea obiectivitatea expu- pe care o afirmă în prefață și căreia trebuie să recunoaștem că-i ne credincios, opera lui este de mare însemnătate pentru istoria icească și universală în general. Cu ură contra turcilor, cărora de ci le-a prezis căderea, și contra latinilor, pe care îi combate pentru ta opinie că Bizanțul ar fi căzut fiind pedepsit de Dumnezeu pen- Jăcatele sale, «Istoria» lui Sphrantzes rămîne ca o ultimă încoronare oriografiei bizantine. Celelalte scrieri de interes istoric : «Cronica» tă a lui Efrem (sec. XV), peste 10.000 de versuri, și aceea a lui aii Panarekos (din Trapezunt sec. XV), ca și biografia lui Mahomed - lea (1415—1481) și discursurile lăsate de turcofilul Kritobul din os care, pentru a-și menține demnitatea, adulează pe «cuceritori»

cu fraze pompoase din Tucidide (460—395 î.Hr.). în schimb, valoare deosebită au biografiile sau viețile de sfinți mai vechi și mai noi, pe care ni le lasă **Constantin Akropolitul**, fiul lui Gheorghe Akropolitul (121—1282), supranumit «al II-lea Metafrast», fiindcă a scris «Viețile» multor sfinți din epoca iconoclasmului, apoi Nikifor Grigoras, patriarhul Philotheos Kokkinos (1353—1354; 1364—1376) și alții. Tot aici pomenim și de lucrările geografice, atribuite în sec. al XIV-lea lui Gheorghe Kodinos, despre topografia Constantinopolului și a Sfintei Sofii. Teologia propriu-zisă ocupa primul loc în viața spirituală a Bizanțului din ultimele două veacuri. în această privință, mișcarea isihasmului sau a confruntării spirituale dintre teologia raționalistă a Apusului și cea vie — contemplativă a Răsăritului, ca și continuu reînnoita problemă a unirii Bisericilor au pus față în față două categorii de scriitori, dogmațiști, polemiști, adversari și partizani ai unuia sau ai celuilalt din curente amintite. Dintre **isihasți** sau susținătorii lor pomenim și aici pe **Grigorie Palama** (f 13 noiembrie 1359), **Ioan și Matei Cantacuzino**, **Nikifor Grigoras** (la început isihast, apoi varlaamit, ca și Constantin Armenopoulos, juriconsult, mort pe la 1380) ; mari susținători ai isihasmului sînt și împăratul **Ioan Cantacuzino**, **Nil Caba-sila** (f 1363), apoi **Simeon al Thesalonicului** (f 1429), **Marcu Eugenicu** (f 1444) al Efesului și alții. De cealaltă parte, **opuși isihasmului** activează, pe lângă mitropolitul **Varlaam** și **Achindin**, patriarhul **Ioan al XIV-lea Kalekas** (1334—1347) și ruda sa **Manuel**, călugăr trecut la dominicani, apoi frații **Dumitru Kydones** (f după 1390) și **Prochor Krdo-nes**, iar dintre împărați **Ana de Savoia** (f 1347), **Ioan al V-le Paleologul** (1341—1376; 1379—1391) și **Ioan al VII-lea Paleologul** (1425—1448), primul trecut în 1369 la catolicism, iar celălalt unit, autor politic al sinodului de la Ferrara-Florența (1438—1439), unde opera unionistă a fost susținută îndeosebi de mitropoliții Visarion al Ni-ceei (f 1472) și Isidor al Moscovei (f 1463).

Sfântul Grigorie Palama (1296 — f 13 noiembrie 1359) a dezvoltat învățătura despre «teologia nouă» așa cum o preconizase Sf. Simeon Noul Teolog (949—1022), dar la care a mai adăugat ca sprijin o serie întregă de mărturii ale scrisului patristic și ale experiențelor duhovnicești ale marilor îndrumători ai vieții duhovnicești îmbunătățite. De aceea isihasmul, așa cum l-a înțeles Sf. Grigorie Palama, nu a fost numa: o reacție a teologiei naționale grecești împotriva invaziei scolasticismului occidental, cum spune K. Krumbacher, ci a fost și a rămas și un curent de reînnoire și de adîncire a temeiurilor creștine față de cugetarea la i j a antichității, care începuse să se furișeze și în Bizanț prin Renaștere înainte ca aceasta să se transforme și să se desăvîrșească în Italia și în alte țări apusene. De aceea nu-i de mirare că în prima din cele trei triade de tratate îndreptate de Sf. Grigorie Palama împotriva lui Varlaam de Călătoria (f 1350) și apoi a lui Grigorie Achindin (sec. XIV) și a altor aderenți ai lor, se caută delimitarea puterii de cunoaștere a adîncurilor spirituale exclusiv prin rațiune. Iar lumina și luminarea duhovnicească de care se împărtășesc sfinții care gustă din fericirea sfințeniei, nu sînt lucruri trupești sau creaturale, ci sînt revărsări ale energiilor divine. Var-

i de Calabria obiecta că lumina pe care o poate vedea creștinul, în I așa cum au văzut-o apostolii pe muntele Taborului, e lumina creată; dacă am crede altfel ar urma că lumina aceasta e Dumnezeu însuși, ta divină, care știm că e inaccesibilă omului. La aceasta a răspuns Prigorie Palama că *lumina de' pe Tabor nu-i Dumnezeu după ființă, -umnezeu după lucrare*, ceva strâns legat de El, o prezență harică acită fie ca dor după relația Dumnezeu-om, fie ca o curgere a ha- peste cel credincios. Numai printr-o viață de sfințenie și de cură- inimii, dincolo de orice pecete lăsată de simțuri, chiar dincolo de rea fizică, numai acolo sălășluiește Dumnezeu. Am putea rezuma în sens învățătura Sfântului Grigorie Palama cu un citat pe care-l ia -o scrisoare a lui Dionisie Areopagitul (sec. V) : «harul îndumner al lui Dumnezeu este îndumnezeire, însă Dumnezeu, care dăruieș- est har celor vrednici, este mai presus de această dumnezeire» (din iul Aghioritic»). Acest har îndumnezeitor există din veci ca și ipos- ile sau persoanele treimice, dar nu este ceva creat din nimic, ci ază în chip personal din Dumnezeu. Prin El ne sfințim, prin El olii n-au fost orbiți pe Tabor ca de lumina unui far orbitor de con- îță fizică, ci de o revărsare a dumnezeirii, a sfințeniei, a bunătății strâns legată de El, dar strict deosebită de ființa Lui. Această at- ^ră de sfințenie s-a revărsat, prin scrisul, prin pătimirea de mai ani de temniță dar mai ales prin duhul de adîncă rugăciune pe l-au avut Sf. Grigorie Palama și, în general, isihăștii, încît de :i și icoanele Bisericii și înțelesul Liturghiei, dar mai ales al vie- tuturor în Hristos au primit un plus de lumină, un plus de pers- /ă tot mai clară a nesfîrșitei bunătăți a lui Dumnezeu, o arvună ai bogată a fericirii de a fi cu El.

***Jil Kabasila**, arhiepiscop de Tesalonic (f 1363), unul din priete- itimi ai Cantacuzinilor, s-a distins îndeosebi prin opere polemice tine, multe din ele încă needitate. Prima dintre scrierile lui tipă- și traduse în limba slavă și în limba română este tratatul despre *lebirile de credință dintre Răsărit și Apus*. Alte opere vorbesc e «Filioque» și azime, combătînd pe Thomas de Aquino (f 1274), ale opere fuseseră traduse de frații Kydones (sec. XIV), iar altele, ite numai fragmentar, condamnă mai ales primatul papal. Operele fost atît de apreciate, încît au fost luate ca bază de către ortodocși odul de la Ferrara-Florența (1438—1439).

'ar mai important și mai cunoscut decît el este nepotul său **Nico- abasila** (f după 1371), ale cărui lucrări clasice «*Explicarea Sfintei thii*» și despre «*Viața în Hristos*», traduse și în românește, sînt în- le mai profunde și mai ortodoxe scrieri pe care ni le-au lăsat teo- nzanțtini. Ambele lucrări pun problema viețuirii duhovnicești, pro- pe care o rezolvă prin unirea cu Hristos în mod individual și iv în *Sfintele Taine* și *Sfînta Liturghie*, mijloace prin care viața ia, trăită aici pe pămînt ca într-un embrion, devine viață desăvîr- veșnică. Nici una din scrierile similare de mai înainte n-au do- importanța și semnificația acestor două opere. E interesant de su- ;■ la Nicolae Kabasila perspectiva sa de larg umanism creștin. El

mai are și alte lucrări inedite, dintre care amintim un memoriu în favoarea săracilor exploatați de cămătari.

În sec al XV-lea un demn urmaș al lui Kabasila este arhiepiscopul Thesalonicului, **Simeon**, mort la 1429, autor al unor «*Dialoguri contra tuturor ereziilor și despre singura credință adevărată*», operă monumentală de interpretare liturgică și de combatere a iudeilor, bogomililor, mahomedanilor și catolicilor. Lucrarea a fost tipărită întâi în grecește, la noi, în Principate în 1765 ; a apărut și în traducere românească la 1865, după ce a circulat mult în manuscrise, având mare rol în istoria vieții liturgice și polemice răsăritene. Alte lucrări mai scurte ale Sfântului Simeon al Thesalonicului sînt cele despre «*Locașul de cult*» și despre «*Explicarea Simbolului credinței*». I se aduce acuzația că scrisul său e prea confesional, pentru el deosebirile confesionale ajungînd chiar la 80, majoritatea de natură rituală formală. Scrisul lui este sincer și evlavios.

Mai pătimaș a scris **Iosif Brieni** (f 1436) care a fost călugăr în Constantinopol și predicator la catedrala Sf. Sofia. S-a distins prin tratatele despre *Sfînta Treime* și despre *purcederea Sfîntului Duh*, editată de Eugen Vulgaris și la noi în țară. Ucenicul său, Marcu Eugenicu (f 1444), ajuns mai tîrziu arhiepiscop al Efesului, a fost cel mai intransigent apărător al doctrinei ortodoxe la sinodul din Ferrara-Florența între cei care n-au semnat decretul acestui sinod și sufletul rezistenței ortodoxe după întoarcerea grecilor din Italia. Din cele 18 tratate editate pînă acum — cele mai multe au rămas în manuscris — amintim : «*Despre sinodul florentin*», «*Capitole teologice*», «*Capitole silogistice*», «*Contra latinilor*», «*Contra achindinișilor*», «*Despre purcederea Sfîntului Duh*», «*Culegeri de cuvinte din Sf. Scriptură*», «*Epistole*», «*Omilii*» etc.

Istoricul sinodului florentin a fost **Silivestru Syropulos** sau **Sgurupulos**, care ne-a lăsat, ca martor ocular, semnificativa lucrare «*Istoria adevărată a unei uniri neadevărate*», editată la Haga în 1660, iar recent la Paris, în 1971, operă plină de mărturii care dovedesc silniciile operei unioniste florentine.

Filosofia și teologia speculativă au fost reprezentate în sec. al XV-lea de **Ghenadie** (în mirenii Gheorghe) **Scholarios** (f 1472) și de **Visarion** (f 18 noiembrie 1472, la Ravena), mitropolitul Niceii, alături de un șir întreg de cugetători ca Teofan al Niceii (sec. XV) și mai ales Ghemistos Plethon (f 1452), pe care auzindu-l florentinii vorbind cu atîta însuflețire despre elevul lui Socrate, au rămas entuziasmați și au căutat să pună în aplicare ideile lui platonizante, înființînd celebra Academie din Florența. Operele complete ale lui Ghenadie Scholarios editate în sec. XX (1928—1936, 8 volume), ne arată pe viitorul patriarh al Constantinopolului ca pe un teolog profund, riu numai ca erudit cunoscător al lui Aristotel (384—322 î.Hr.) și susținător al ortodoxiei în fața sultanului cuceritor, Mahomed al II-lea (1451—1481), ci și ca pe un teolog polemist de mîria înțîia, cu tratate contra latinilor (20 de cărți) despre purcederea Sfîntului Duh, despre predestinație, contra iudeilor, cuvîntări, epistole, imne etc.

Un talent literar deosebit și o erudiție impresionantă a dovedit popolitul **Visarion al Niceii** (f 1472), ajuns după unire cardinal, cop și patriarh latin de Constantinopol și chiar căpetenia cardinală, puțin lipsind să ajungă și papă. A murit la 18 noiembrie 1472 la ena. Fusese foarte bogat, adunase o bibliotecă foarte mare pentru nea aceea pe care a lăsat-o prin testament Veneției (biblioteca ciană), unde se păstrează și azi, fiind una din primele biblioteci ice din lume. În casa lui se adunau cei mai mulți oameni ai vredin Italia, asupra cărora a avut o influență deosebită ; este socotit din marii ctitori ai mișcării umaniste, deși multe din scrierile sale ?aldau mai mult în platonism decât în creștinism. Nu-i locul aici să im de grecii refugiați în Italia în sec. al XV-lea ca : Manuel Hryso- ; Gheorghe de Trapezunt (1395—1486), Gheorghe Amirușis din Trant (f 1475), Arghirooulos, Constantin Lascaris și alții, care duc cu lături de Plethon și de cardinalul Visarion, gustul pentru cultura că și bizantină. Dintre scrierile cardinalului Visarion, afară de cele igice, care sînt cele mai numeroase, pomenim tratatele despre *uni-Bisericilor*, *discursul dogmatic*, prin care combate pe Marcu Eugeni- ipoi numeroase *scrieri polemice, exegetice, epistole*. Operele lui nu încă pe deplin cunoscute, întocmai ca și ale celorlalți mari scriitori izanțului, deși catolicii l-au studiat mult și publică o revistă care- iă numele («Bessarione», Florența).

leaurile XIV și XV au adus și pentru Bisericile din statele slave mîne o epocă înfloritoare de cultură teologică. în **Biserica sîrbă**, tare rol îl joacă **ucenicii lui Sava cel Nou — Sfințitul** din mînăș-Hilandar de la Athos (f 1236) și din alte mînăstiri de unde s-au Ltat aproape toți vlădicii și cărturarii Serbiei medievale. Se întil- tineri sîrbi și la școlile din Bizanț, din Salonic, sau sînd în legă- cu marile centre comerciale și culturale Raguza și Veneția. Din- perele cunoscute în perioada aceasta pomenim «Proskinitarul», la alim, al episcopului de Bari : Guilielmus Adam (f 1324), tradus rbește, apoi o mulțime de scrieri apocrife din Vechiul și Noul ment, ca și scrieri bogomilice, apoi predici prelucrate după cele tine, iar altele originale ca, de pildă, *Viețile crailor și patriarhilor* scrise de călugărul **Danilo**, devenit mai tîrziu mitropolit; mort la Vestiții mitropoliți de Kiev, **Ciprian** (1376—1406), de origine sîrb, *potul său Grigorie Tamblac* (1415—1419) au lucrat întîi în Biseri- :bă, scriind mai ales pe tărîm liturgic și aghiografic. Ultimii regi ipoți, **Ștefan Lazarevici** (1389—1427) și **Gheorghe Brancovici** (1427 6), au fost ei înșiși teologi și oameni de cultură, avînd în mînăș- Manasia dinspre Timoc și în Belgrad sau Smederevo centre de ari culți, unde se puteau comanda exemplare copiate din scrieri- >logice, se făceau traduceri patristice, de pildă, «Scara Sfîntului Scărarul» (f pe la 600), ori se îndrepta chiar ortografia scrisului :um o face **Constantin Filosoful** sau **Si. Kiril** (827—869) și alții.

fici **Biserica bulgară** nu este mai prejos. în sec. al XIV-lea se așa- sud-estul Bulgariei, la Paroria (în munții Sakar, lîngă Adrianopol), **igorie Sinaitul** (f 1346), marele dascăl isihast, în jurul căruia se

adună în curînd mulți călugări culți, în frunte cu Theodosie, întemeietorul vestitei școli din Tîrnovo, cea mai importantă pepinieră de cultură teologică din Balcanii secolului al XIV-lea. După ce colindă prin diferite mînăstiri, începînd de la Vidin și pînă la Kelifarevo în sud-estul Bulgariei și la Athos, Theodosie vine și se stabilește la mînăstirea Sfintei Treimi de lîngă Tîrnevo, unde trăiește în aspră asceză cîțiva ani Moare în mînăstirea Sf. Mamant din Constantinopol, unde se duse să aplaneze unele neînțelegeri bisericești dintre Biserica bulgară și patriarhul Kalist (1350—1353; 1355—1363), fostul coleg de călugărie, care și canonizează mai tîrziu. De numele lui se leagă lupta contra bogomilismului, a iudaismului și a altor curente religioase din Bulgaria atît de zbuțuită în veacul XIV.

Dintre lucrările scrise de el pomenim : «*Viața Cuvioasei Parascheva*», pe care o va prelucra și multiplica ucenicul său, Sf. Eftimie de Tîrnevo (1375—1393 ; f 1400), apoi «*Cuvintele*» Sfîntului Grigorie Sinaitul și altele. Dintre ucenicii lui Theodosie pomenim, în afară de Sf. Eftimie de Tîrnovo, pe Simion Monahul (sec. XIV), care a copiat și a ilustrat cu miniaturi celebrul «*Tetraevangheliar din 1356*», apoi ieromonahul Dionisie, traducătorul «*Mărgăritului*» (culegere din predicile Sfîntului Ioan Chrysostom), care se vor răspîndi mult și la noi, precum și alte lucrări de combatere a iudaismului, susținut atunci de Teodora, soția a doua a țarului Ivan Alexandru (1331—1370). Monahul Theodor traduce și copiază lucrări duhovnicești, ca «*Lestvița*» (Scara) lui Ioan Scărarul (care s-a răspîndit foarte mult în Balcani), «*învățăturile Avei Dorotei*», iar monahul Grigorie compune în Athos «*Viața și minunile cuviosului Romii*», al cărui ucenic a fost. Călugări anonimi traduc și răspîndesc psaltiri, paterice, sbornice, predici, cronici și alte lucrări din grecește și latinește, opere ieșite din epoca de renaștere spirituală a școlii de la Tîrnovo, care combat și puzderia de «cărți și legende» bogomilice editate de Prof. Jordan Ivanov.

Însă, cea mai importantă personalitate culturală și bisericească din acest timp este patriarhul Eftimie de Tîrnovo (1375—1393), canonize de curînd în Biserica bulgară pentru viața, faptele și moartea martirică pentru credința poporului bulgar. Din cele 15 opere păstrate de la el, pomenim traducerea «*îndrumărilor liturgice*» (Constituția) ale patriarhului de Constantinopol Filotei, încă de pe cînd era călugăr în Pera, apoi «*Liturghia Sfîntului Iacob*», *Liturghierul*, *Evangheliarul* și *Apostolul* traduse și îndreptate, *cuvîntări la Sfinții Constantin și Elena*, la *Intrarea în Biserică* etc, precum și *viețile sfinților Iovan Rîlski și Ilarion de Moglena*, a *Sfintei mucenițe Filoteia* și a *Cuvioasei Parascheva*. În fine e cunoscută corespondența lui cu sîrbul Ciprian ajuns mitropolit în Rusia, cu mitropolitul Kritopol al Ungrovlahiei (1381—1401) și cu călugărul Nicodim de la Tismana (f 26 decembrie 1406), cărora le dă răspunsuri și îndrumări în probleme de viață bisericească și duhovnicească «*Viața*» lui Eftimie de Tîrnovo ne-a lăsat-o scrisă Grigorie Țamblac, între 1415—1419, mitropolitul Kievului, marele predicator și aghiograf care a mai scris și «*Istoria aducerii moaștelor Cuvioasei Parascheva în Serbia*», «*Viața Sfîntului Ioan cel Nou*» (scrisă la Suceava în 1401)

iața *Sfântului Ciprian*», unchiul său, și vreo 20 de *predici*, parte din ținute la Suceava.

Biserica rusă petrece veacurile XIV și XV sub jugul greu al asurii tătărești (1240—1480), fapt care stingherește mult relațiile cultura-teologice și împiedică dezvoltarea unei literaturi creștine înfloritoare. ;trugerile și jafurile tătărești' nimicesc vechile monumente de cultură din Rusia Kievului. Doar Haliciul și Wolhinia în vest, precum și boul

Novgorod în nord-vest se mai pot bucura de libertate și mai pot riji de cultura teologică. Se știe că, spre sfârșitul secolului al XIII-principele Vladimir de Halici dăruiește mai multor biserici câteva i

de cărți de ritual, ceea ce era o raritate pentru vremea aceea, cînd din lipsă de hîrtie și de copiiști — se întocmeau trefologii, florilegii, aloghioane sau minee prescurtate, pentru copierea ori traducerea că-j copiiștii mergeau uneori pînă la Constantinopol, cum făcea pe la 0 egumenul Atanasie, prietenul mitropolitului Ciprian al Kievului /roșcovei (1376—1406), dacă nu se întîmplau cazuri ca al arhiepiscopi

Moise de Novgorod, care întreținea pe cheltuiala sa copiiști pentru ăndirea de cărți bisericesti.

în astfel de împrejurări, dacă mai adăugăm și faptul că nu existau • școli teologice nici pe la 1480, cum se plînge arhiepiscopul Ghena-de Novgorod, singurele posibilități de cultivare erau doar slujbele ricești și tinda mînăstirilor ori a episcopiiilor, unde mai rămăseseră istruse de tătari biblioteci bogate, așa cum a fost cea de la episcopia Rostov, unde vestitul misionar Ștefan de Perm (f 1396) a putut afla e cărți slave și grecești. Operele teologice și scriitorii ruși din sec- și XV nu sînt prea multe și nici prea originale. Legăturile cu cen-¹ de cultură greacă : Bizanțul, unde se hirotoneau mitropoliții, Atho-unde erau foarte mulți călugări ruși, și Ierusalimul, unde se mergea eori în pelerinaj, mențineau totuși pe mulți în contact cu cartea. Cel important factor de cultură rămîne însă experiența și dragostea fier-; față de credința ortodoxă, pe atunci greu încercată, pentru care vlă-¹ cneji, călugări și oameni simpli făceau totul.

Dintre operele mai cunoscute pomenim întîii pe cele de caracter bi-**Mitropolitul** Alexei(1354—1378) traduce din grecește *Noul Testament* de pe cînd se afla la Constantinopol pentru hirotonie, lucrare de importanță în formarea limbii ruse, aflată pînă atunci prea mult influența redacțiilor sîrbo-bulgare. Și urmașul său, **mitropolitul an** (-j- 1406), s-a ocupat cu traduceri biblice, dîndu-ne o minunată icere mai liberă a *Psaltirii*, al cărei text s-a păstrat pînă azi în Bi-îca sinodală din Moscova. Episcopul și misionarul Ștefan de **Perm** 196) a tradus în dialectul de Perm *Psaltirea*, *Evangheliile* și părți din *Vechiul Testament*. La începutul sec. al XIV-lea, **mitropolitul**

Sfîntul (1308—1326) a lăsat o scurtă *explicare a Fericirilor*. La fi-sec. al XV **mitropolitul Ghenadie de Novgorod** va traduce *Biblia* igă după redacțiuni apusene.

i numeroase sînt însă lucrările omiletice, enciclice și *predici* se sau prelucrate după colecții bulgare sau după catene grecești.

Din enciclicele mai importante, pe care obișnuiau să le trimită mitropoliții la urcarea lor în scaune, pomenim una a mitropolitului Petru Sfințitul, mort la 1326, în care cere preoților văduvi să nu mai slujească în biserici, ci să intre în mânăstiri, practică aspră rămasă în vigoare pînă la mijlocul sec. al XVII-lea. De la mitropolitul Alexei Sfințitul (1354-1378) avem o enciclopedie celebră în care se cerea tuturor claselor sociale să se împace și să trăiască viață curată «pentru zilele mari și grele în care trăim»; mitropolitul face aluzie la marele plan de eliberare de la tătari, la care a luat parte, îndemnînd împreună cu **Serghie** de Radone (f. 1390) la războiul de cruciadă pe cneazul Dimitrie Donskoi (1363-1389). Ne-a mai lăsat și alte două predici în care Sf. Alexei îndeamnă pe novgorodeni la supunere și unire. De mare importanță sînt și enciclicele stareților **Kiril Belozerski**, **Iosif Voloțki** și **Nil Sorski** (1433-1508), starețul mânăstirii Sorska, îndreptate împotriva vicieiilor care; bîntuiau societatea rusă, mai ales în clasele înalte și în rîndul clerului. Ce mai mult au preocupat pe ruși, în veacurile XIV și XV, problemele legate de viața liturgică, mai ales că acum se introduc din Constantinopol — prin Bulgaria sau direct — ultimele îndrumări tipiconale privitoare la proskomidie, la ierurgii și la alte slujbe. Întrucît Rusia sudică primește cu timpul tipicul ierusalimitean, pe cînd Rusia moscovită rămase în tipicul studit, se nasc o serie de diferențe care vor duce cu timpul la marea frămîntare a raskolului, a schismei din sec. al XVII-lea.

Pînă atunci, o întreagă literatură de îndrumări, de explicații, de întrebări și răspunsuri va căuta să precizeze și să uniformizeze diferitele probleme mărunte de ordin liturgic discutate încă în sec. al XIII-lea de mitropolitul Chirii al II-lea (1250—1280), probleme de care se vor lega și vestitele schisme strigolnice și iudaizante de la finele sec. XIV și XV care vor produce mare pierdere în Biserica rusă. În 1301, episcopul Teognost de Sărai pune o serie de întrebări despre Sf. Liturghie, botez, monahism și înmormîntare. Mai tîrziu, Sf. Ciprian (1366—1406) mitropolitul Kievului și Moscovei, răspundea credincioșilor din Pskov și egumenului Atanasie că Liturghia Sfințului Vasile trebuie săvîrșită în post numai începînd cu duminica II-a, că numărul prescurilor trebuie să fie cinci, că pregătirea pentru liturghie trebuie făcută cu multă grije, în fine, se combate obiceiul botezului copiilor prin stropire încă păstrat la Novgorod. La sfîrșitul sec. al XV-lea, multe discuții a stîrnit pe vremea mitropoliților Gherontie și Ghenadie, întrebarea dacă ceremonia înconjurării Bisericii trebuie să urmeze cursul soarelui, ori contra lui. Vasile, episcopul Romanului din Moldova (1464—1500), a dat răspunsul în această privință în 1478, cu ocazia sfințirii catedralei «Uspenia» din Moscova — opera arhitectului venețian A. Fioraventi —, care a înconjurat biserica mergînd împotriva cursului soarelui, după rînduiala ortodoxă.

În scrisoarea din 2 februarie 1484, episcopul Vasile al Romanului a răspuns marelui cneaz al Moscovei, Ivan al III-lea (1462—1505) că, «în legea grecească (= ortodoxă), nimic nu se face în sfînta biserică după mersul soarelui, ci tot îndărăt, fie la sfințire, fie la toacă sau la orice lucrare ce se săvîrșește în sfînta biserică, toate se fac împotriva mersului soarelui».

Din literatura istorică a epocii pomenim îndeosebi cronicile de Sus-tl și de Volhinia, care dau mult material nu numai bisericesc și politic, cunoscut și pe «Homer și alți dascăli vechi». Dintre «viețile de sfinți», cui de frunte îl ocupă «Viața Simțului Serghie de Radonej», bogat jstrat cu miniaturi despre cultura timpului, a Sfântului Ștefan de ;rm, ambele scrise de călugărul Epifanie, ucenic al lui Serghie, care -a lăsat și o frumoasă descriere a pelerinajului la Ierusalim.

Monumentele literare și artistice românești dinainte de anii 1500 în în lumină contribuția culturală și artistică a poporului român și a lorlalte popoare ortodoxe din jur. La începutul sec. XIV, între cei re se entuziasmau în jurul Tîrnovei și la Paroria în munții Sakar, lîn- Adrianopol, de îndrumările noii spiritualități isihaste ale Sfintului igorie Sinaitul (f 1346), se aflau mulți români; prin **Cuv. Nicodim** la Tismana (f 26 decembrie 1406) se puneau întrebări de adîncă teorie patriarhului Eftimie al Tîrnovei (1375—1393 ; f 1400), ucenic și el Sfîntului Grigorie Sinaitul (f 1346). Aceste temeuri ne îndreptătesc spunem că înaintașii noștri de acum 500—600 de ani erau preocupați frumusețea și adîncimea problemelor de teologie creștină. Dacă mai im în considerație echilibrul și armonia din construcțiile bisericilor mînăstirilor noastre, ca și originalitatea în care se executau podoa- le, sculpturile și zugrăvelile pictate, putem spune că realizările de pe 1500 aveau înaintea lor tradiții de valori cel puțin egale cu ale celor- te popoare din jur.

Chiar dacă îmbrăcau haina slavonă, imnele poetului creștin **Filotei** >nahul, din timpul domnitorului Mircea cel Mare (1386—1418), care -a lăsat pe la 1400 «pripelele» din cărțile noastre de cult, nu-și pierd t valoare.

Ieromonahul **Grigorie Țamblac**, ucenicul Sfîntului Eftimie de Tîr- ■so (1375—1393) ; f 1400), trimis în 1401 în delegație de patriarhul imenic Matei I (1397—1410) în Moldova, în timpul lui Alexandru cel- î (1400—1432), pentru recunoașterea mitropoliei Moldovei, a scris la :eava, în 1402, în limba paleoslavă *Viața și pătimirea Sfîntului Slă-dui mucenic Ioan cel Nou care a fost chinuit la Cetatea Albă*. Aceas-:ste prima operă originală alcătuită la români.

Tot el a scris în 1402 *Slujba Sfîntului Ioan cel Nou*, ale cărui moaște fost aduse cu mare pompă la Suceava.

O capodoperă a literaturii parentice de limbă slavonă ca *învățatului Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, scrise curînd după 1500 **Neagoe Basarab** (1512—1521), au putut odrăsli pe pămînt românesc, ierea lui Neagoe Basarab prezintă asemănări cu *învățaturile impara-u Vasile I Macedoneanul* (867—886) *către fiul său Leon*, cu unele irumuturi din lucrarea împăratului Constantin al VII-lea Porfirogene-(913—919 ; 944—959) : *Despre administrarea Imperiului și din învă-irile cneazului rus Vladimir Monomahul* (1113—1125) al Kievului e fiii săi.

Ca valoare a culturii europene, ea a fost comparată cu opera coaj temporană *Il Principe* a florentinului Niccolo Macchiavelli (1469—1527). Ea rămâne, fără îndoială, cea mai de seamă lucrare originală din toa literatura veche românească. Ele aveau înapoia lor tradiții de preoci pari cărturărești vechi de circa 200 ani, după cum dovedește mulțimi manuscriselor slavone copiate și împodobite cu miniaturi minunate cum sînt și lucrările lui Gavriil Uric de la Neamțu. Recent s-a doved că, încă din 1413, popa Dometian de la Neamțu și Bistrița copia 16 c mentarii la opera Sfintului Grigorie de Nazians (f 389/390).

În concluzie se poate spune că literatura creștină și teologia răs riteană, mai ales cea greacă din această vreme, se pot măsura cu ce din Apus.

BIBLIOGRAFIE *

Vezi bibliografia capitoului precedent și următoarele lucrări și studii: Hans-Georg Beck, *Theodoros Metochites. Die Krise des byzantinischen We bilcles im 14. Jahrhundert*, München, 1925.

Pentru *St. Grigorie Paianta* (1296— f 13 noiembrie 1359): Jean Meyendor *initiation à la theologie byzantine. L'histoire et doctrine*. Trad. de l'angle par Anne Sanglade avec la collaboration de C. Andronikof, Paris, 197; Idem, *Byzantine theologie*, New York, 1974; Idem, *Byzantine Hesyhasme, historical, theological and social problem*, London, 1974; Idem, *L'origine de la controverse palamite*, în «Theologia», 25 (Athenes, 1954), p. 602—630; Idem, *Les debuts de controverse hesychaste*, în «Byzantion», 23 (1953), p. 87—120; Hr. Yannaras, *l'absence et de l'inconnaissance de Dieu*, Paris, 1971; VI. Lossky, *Essai sur la in logie mystique de l'Eglise orientale*, Paris, 1944. Chap. «Les tenebres divines» J. Hausherr, *Hesyhasme et priere*, Rome, 1966; Rudolf Otto, *Mystique d'Orient mystique d'Occident. Distinction et unite*. Traduation de Jean Guillard, Paris, 1951 A. Stolz, *Theologie de la mystique*, Chevetogne, 1939; R. Guiland, *Essai sur N/ci phore Gregoras*, Paris, 1926; *Post-Byzantine ecclesiastical personalities. Studie's St. Nikodemos the Hagiorite* ș.a. Broukline (Mass.), 1978.

în limba română ;

V

Pr. Prof. D. Stăniloae, *Istoria isihasmului în Ortodoxia română*, în voi. *Filologia*, t. VIII, București, 1979; Idem, *Natură și har în teologia bizantină*, în «Ortodoxia», XXVI (1974), 3, p. 392—439; Idem, *Viata și învățătura Sfintului Grigorie Palama*, Sibiu, 1938; Pr. Prof. Milan Šesan, *Despre teologia postpatristică*, în «Mătopolia Ardealului», XI (1966), nr. 4—6, p. 279—299; Dumitru Dima, *Contribuț românească la cunoștința isihasmului* (sec. al XIV-lea), în «Studii teologice», XV (1965), nr. 9—10, p. 571—580; P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slavone din Biblioteca Academiei Române*, I, București, 1959; *Niculae Cabasila*, Diac. Ene Braniște, *Expl carea Siintei Liturghii după Nicolae Kabasila*, București, 1943; *Niculae Kabasila Tălmăcirea dumnezeieștii Liturghii*, Trad. de Diac. Asist. Ene Braniște, București 1946; Recenzie I. Pulpea Rămureanu, în «Biserica Ortodoxă Română», LXVI (1948 nr. 1—2, p. 80—84; *Niculae Kabasila, Despre viața în Hristos*. Traducere și studii de Pr. Prof. Teodor Bodogae, Sibiu, 1946.

* Bibliografia a- fost alcătuită de Pr. Prof. T. Bodogae și Pr. Prof. I. Rămuream

Cultura teologică în Apus în sec. XI—XV Scolastica și spiritualitatea medievală *

1. în condiții externe mult mai favorabile decât în Orient, cu o papă și un cler dominat de spiritul aspru al reformei de la Cluny, tîrziu cu universitățile și cu ordinele sale călugărești predicatorie, .sul își desfășoară viața sa bisericească și teologică cu totul altfel t Răsăritul. Dar chiar dacă școlile catedrale și mănăstirești vor fi ui de numeroase, iar universitățile vor ajunge pînă la 1400 la nu- ni de 44, totuși Apusul nu depășește cultural Răsăritul, care va co- i și va impresiona pe cruciați și pe urmașii lor cu splendorile și ran- entul unei culturi și arte superioare, împrumutîndu-le sub aspect)gic speculativ sintezele lui Ioan Damaschin ca temă pentru «Su- ;» lui Thomas de Aquino, cît și pe Dionisie Areopagitul, pentru teo- i contemplativă. Dacă la 1311, sinodul din Ravena pretindea preo- și canonicilor să știe măcar a citi cît de cît, ne dăm seama de lipsa otală de cultură. Cu toate acestea, numărul mare al școlilor și șco- Dr, ca și organizarea lor mai practică decât în Orient, fac mai vestite •ior instituțiile culturale și bisericești ale Apusului decât ale Răsă- ui.

Metoda de predare era cea discursiv-rațională, deci scolastică și etică. Se căuta expunerea sistematică și filosofică a credinței, pe logicii formale a lui Aristotel (384—322 î.Hr.). Dogmele se demon- prin silogisme. Ideea de ordine rațională și de sistem logic trece toată dogmatica, morala, dreptul canonic, deci inclusiv și prin or- } socială și statală a Bisericii Apusene. Teologia scolastică a fost ănată cu catedralele gotice în care fiecare amănunt arhitectonic și itural este în așa fel înjghebat în eît ansamblul îți dă impresia unei imentale încordări omenești în urcuș spre cer. Omul scolasticii nu aste îndoieli și abisuri. Pentru el harul se suprapune în mod firesc ■ii. Teologia naturală ajunge la cunoașterea unității ființiale a lui nezeu și a nemuririi sufletului omenesc, iar unde nu ajunge logica >telică și teoria cunoașterii, acolo suplinește credința cu temeuriile velaționale, garantate de autoritatea infailibilă a Bisericii. îndrep- omului — care știe că harul nu distruge natura, ci o completează face ușor, prin credință și fapte. Conform metafizicii aristoteliene, nii sînt destinați la o conviețuire ordonată și legată prin interese "oce, de garantarea cărora răspunde statul, iar întrucît știința omu-¹ referă în mare măsură la transcendență, după concepția medieva- serica este aceea care justifică și existența statului și a individului. l și Biserica se rapoartă reciproc, ca rațiunea față de revelațiune, ca ^ față de credință, ca natura față de supranatură. 'ipic medievală și strîns legată de concepția juridică romană, care aminantă și în relațiile dintre cavalerii medievali, este concepția de acție, inaugurată de teologia lui Anselm de Canterbury (1109), fonul scodasticii, și care a dus mai tîrziu la abuzurile indulgențelor, ■pîrad raportul dintre Dumnezeu și om ca pe un raport de drept,

Capitol redactat de Pr. Prof. T. Bodogae.

care a fost stricat de către om, prin jignirea adusă de el majestății divi[^]ne, s-a găsit necesară *ideea satisfacției* pe care singur Fiul o poate aduce Tatălui și care singură explică misterul întrupării. Mântuitorul Hristos, aducînd o satisfacție mai mare decît se cerea, iar după El și sfinții, săvîrșind mai multe fapte bune decît cele care li se cereau pentru mîntuire, avînd «merite prisositoare» — opera supererogatoria — s-a ajuns la ideea că plusul acesta îl poate folosi Biserica, dînd altora care aveau nevoie și pe care îi desemna după criterii contabile. Această concepție va nemulțumi pe mulți credincioși medievali, făcîndu-i să întreprindă mișcări reformatoare în Biserică.

Imaginea acestei teologii, transformate în filosofie aristotelică încreștinată, așa cum a expus-o cel mai mare teolog și cugetător scolastic, Thomas de Aquino (f 1274), s-a transpus în toată construcția teocratică a Bisericii catolice medievale cu toate mijloacele ei de realizare și cu toate peripețiile și reacțiile peste care a trebuit să treacă. Grandiosul și ingeniosul acestei viziuni pur raționale are în sine multă artificialitate. Omul nu este numai intelect. Încă în același veac, Duns Scotus (f 1308), al doilea mare geniu al scolasticii, nu va mai păstra unitatea și armonia concepției tomiste atunci cînd va afirma că voința caracterizează pe om - mai mult decît intelectul. Teologia nu-i cunoaștere teoretică, ci practică. De aici multele controverse între tomiști și scotiști. De la neîncrederea în rațiune a lui Duns Scotus mai era un pas pînă la cea a lui William Occam (f 1347), care va pune credința și rațiunea într-un conflict ireparabil, adevărul uneia putînd fi pentru cealaltă minciună, sau un adevăr de altă natură ; prin aceasta unitatea cugetării scolastice s-a destrămat, dizolvîndu-se în scepticism, laicism, criticism, naturalism, tot atîtea aspecte ale climatului de criză spirituală, care prin teoria dublului adevăr a adus reforma protestantă. Dar adevăratul părinte al scolasticii este ucenicul său : Anselm, arhiepiscop de Canterbury (f 1109), al cărui cuvînt «*credo ut intelligam*» explică întreaga concepție scolastică prin faptul că acceptă acord deplin între dogmă și rațiune. De la adevărul nealterat al dogmei pe care ni-l însușim prin credință indiscutabilă, conchidem la concepția științific-rațională, pe care o explicăm prin deducții logice în toate amănuntele și pe toate laturile ei. Așa a dedus el din noțiunea de Dumnezeu existența Lui, iar din ideea de ordine juridică a purces la explicarea misterului întrupării, îndeosebi în cartea «*Cur Deus homo ?*» (De ce Dumnezeu s-a făcut om ?).

Metoda aceasta n-a fost acceptată de toți. Cel mai mare dialectician — în care mulți văd pe adevăratul întemeietor al scolasticii — este Petru Abelard (f 1142), vestitul dascăl de teologie și filosofie de pe dealul Sainte Genevieve din Paris, unde peste 10.000 de elevi îl ascultau. Simțînd punctul slab al scolasticii, Abelard spune că trebuie să plecăm inductiv, de la îndoială, cu alte cuvinte întîi trebuie să înțelegem și apoi să credem («*intelligo ut credam*»). în felul acesta, cugetarea lui se transformă în problematică. In cele 158 de teze «sic et non», în care pune față î față principalele probleme filosofico-teologice după cum apar elje'in gura marilor dascăli creștini, Abelard nu atacă autoritatea, ci caută, prin n garea afirmației, să scoată adevărul prin discernămînt logic, vașa cum

iuiau juriștii timpului. Fire religioasă, dar prea încrezut în a putea onștra rațional orice dogmă, Abelard a introdus în scolastică, încă de ceput, germenele dizolvant al îndoielii individualiste. Una din marile discuții din sec. al XII-lea a fost așa numita «*cear-universaliilor*», adică raportul dintre cugetare și viață, între idee și tate, dacă noțiunile generale sînt reale (om, pom, treime etc.) (rea-), sau sînt numai abstracțiuni mintale (nomina, nominalism). Cei *li* spuneau : *universalia post rem* (sau *in re*), ceilalți : *universalia rem*. Aplicînd metodele lor de judecată la divinitate, realistul Gil-de la Porree (f 1154) afirma trei dumnezei, ba chiar patru cu ființa ană a lor, pe cînd nominalistul Roscelin (f 1120), canonic, ajungea, lă cale, aproape tot acolo. Alături de direcția speculativă s-a mani-t încă de la început și cealaltă cale, de cunoaștere intuitiv-mistică, ivit căreia Dumnezeu și adevărul nu se caută cu mintea, ci se simte lima ; sau, cum zice Bernard de Clairvaux (f 1153) : «*Tantum Deus osdtur, quantum diligitur*» («Dumnezeu este cunoscut atît cît este ;»). Marii oameni de acțiune ai Evului mediu, ca Petru Eremitul" atre 1115), Bernard de Clairvaux, Francisc de Assisi (1182—1226), nas de Kempis (f 1471), predicatori ca Berthold de Regensburg,

Ch. Gerson (f 1429) și, într-un fel, chiar unii papi sau însăși con-a entuziastă a cruciadelor medievale au dat dovadă că au fost mai sau mai puțin mistici. E adevărat că au fost și în această privință erări, de pildă mistică germană și spaniolă, care se pierdeau fie în-explicare speculativă a treptelor diferite din procesul mistic, fie în lozități panteiste. Mai bine au făcut cei care combinau ambele cu- ; de pildă dascălii mînăstirii Sf. Victor din Paris, Hug (f 1141) și ard (f 1173), dar mai ales Bonaventura (f 1274).

Cea mai puțin cultivată a fost direcția teologiei experimentale, care :ă de la confruntarea personală a dogmelor cu datele experienței țifice. Doar unii, de pildă Albert cel Mare (f 15 noiembrie 1280) sau sr Bacon (f 1292), au cultivat-o ca unii care, prin genialitatea și ilateralitatea preocupărilor lor, au spart făgașul tradițional-autori-al cugetării. In schimb, spre sfîrșitul veacului al XI-lea și mai în cele următoare, mișcarea umanistă și Renașterea au dat acestei de tot mai multă atenție, pînă ce criza spirituală a vremii va duce dividualismul Reformei.

Mijloacele cele mai potrivite pentru promovarea culturii teologice)st universitățile, care au crescut liber și neoficial din vechile școli Irale și mînăstirești prin talentul și capacitatea unora din dascălii ■ De pildă Universitatea din Paris a luat ființă la începutul sec. al ea din catedrala Notre Dame și mînăstirile Sainte Genevieve și : Victor. Faima lui Guillaume de Champeaux (f 1121) și Abelard ;ea mulțimi imense de studenți (20—30.000) grupați în patru nații :

normanzii, picarzii și anglii sau germanii, sub conducerea unui irator și a decanilor. Durata școlarizării ajungea uneori pînă la 10 ani. Erau organizați într-un fel de breaslă sau corporație privile-, de profesori și studenți, cu statute și cu viață aparte, privilegii state oarecum în sec. XIII și XIV, cînd ordinele călugărești vor să

pună mâna pe conducerea lor și când în cadrul aceleiași școli se organizează, în sens modern, facultăți diferite, ca unități aparte.

Tot în veacul al XIII-lea se generalizează și titlurile de *baccalaureus*, *licentiatus*, *magister* și *doctus* — oferite la început numai juriștilor laici — pe lângă care se adaugă apoi, în sec. al XIV-lea, atribute ornante : *subtilis*, *irrefragabilis*, *mirabilis*, *sublimis*, *magister sententiarum* etc. Găzduirea lor începe să se facă din sec. al XIII-lea cu burse speciale în colegii și cămine, dintre care primul care s-a făcut vestit a fost cel numit «*Sorbona*», creație din 1254 a capelanului lui Ludovic al IX-lea Cel Sfânt (1226—1270) : *Robert de Sorbon*.

În Paris se preda teologie și filosofie, mai târziu și medicină și drept. E greu de stabilit ordinea în care s-au «înființat» universitățile. Pentru medicină activa încă din sec. al XI-lea cea din Salerno (Italia), pentru drept aproape toate celelalte universități italiene, în frunte cu Bologna (1150), de unde papii își recrutau curialii și fiscalii, atât de necesari întreținerii puterii lor absolute. În Anglia, Oxford (1168) și Cambridge (1290) sînt cele mai importante școli superioare, în genul Parisului. După ce s-a văzut forța lor, apar fundații regale, ca cea din Salamanca (1239 — în Spania), imperiale, precum în Neapole 1224, cu patru facultăți înființate de împăratul Germaniei Friederich al II-lea (1215-1250), sau papale, cum e cea de la Toulouse (1229), întemeiată cu scopul de a combate pe albigenzi, cea din Roma (1244) cu scopul de a susține curtea papală etc. Pînă la 1250 erau 20 ; în 1400 numărul lor crescuse la 44, deși unele (precum cele din Spania) s-au desființat curînd. Universitățile germane apar în sec. al XIV-lea : Praga 1348, Viena 1365, Heidelberg (1386) etc.

Dintre reprezentanții scolasticii și misticii afară de cei deja pomeniți menționăm pe :

Cardinalul **Petru Damiani** (-j- 1072), prieten și colaborator al papei Grigorie al VII-lea (1073—1085), care a descris decadenta clerului de la începutul sec. al XI-lea, în cartea sa «*Liber Gomorrheanus*».

Gratian, profesor de drept la Bologna (f 1152), care s-a făcut vestit prin codificarea dreptului canonic într-un manual care a rămas normativ aproape pînă și azi și care susține, prin decretalele pseudo-isi-doriene și altele ulterioare, întreg planul teocratic de dominație universală a papei. În sec. al XIII-lea, Bernard de Pavia și Raimund de Pennaforte completează codicele dreptului canonic cu decretele papilor Grigorie al IX-lea (1227—1241) și Bonifaciu al VIII-lea (1294—1303).

Petru Lombardul (f 1160), profesor, apoi episcop în Paris, a lăsat cel mai răspîndit manual medieval de dogmatică : *Quattuor Libri Sententiarum*, o sinteză patristică scrisă fără originalitate, dar cu mare putere de sistematizare a celor mai importante probleme dogmatice, îndeosebi a celor controversate.

Bernard de Clairvaux (f 1153), una din cele mai mari personalități medievale, a fost egumen al mînăstirii cisterciene din Clairvaux, în care calitate s-a distins printr-un mare talent de organizator, predicator și cugetător profund. Papi și împărați primeau sfat de la acest om,

e refuza orice demnitate bisericească. De o intransigență uneori agerată, Bernard de Clairvaux a combătut cu tărie exagerările scoticii, prin care se credea că se slăbește autoritatea tradiției biserici. Papei Eugeniu al III-lea (1145—1153) îi atrăgea atenția prin scriere: «*De consideratione*» ca nu «*imperium*», ci «*sacerdotium*», nu domni- luxoasă, ci slujirea smerită să fie ținta lui. În minunatul său *comentariu la Cântarea Cântărilor* expune doctrina sa despre iubire și viața ca izvoare ale cunoașterii.

Culmea scolasticii este atinsă și de doi franciscani : Alexandru de Bes și Ioan Fidanza zis Buonaventura, și de doi dominicani : Albertus Magnus și Thomas de Aquino.

Englez prin naștere, profesor de teologie la Paris, **Alexandru de Bes** (f 1245) a fost cel clintii care a aplicat mijloacele logicii forma- a lui Aristotiel în sistematizarea doctrinei creștine. Opera sa e un comentariu la sentințele lui Petru Lombardul, numit «*Summa universalis theologiae*», lucrare care i-a adus titlul de «*doctor irrefragabilis*».

Toscanul **Ioan Buonaventura** (f 14 iulie 1274), nume simbolic, pe care i l-a dat unul dintre prietenii săi, pentru că a avut «*norocul*» să pe de o grea boală, a fost profesor la Paris, apoi general al ordinii franciscan, iar după aceea cardinal; în această calitate ia parte la sinodul unionist din Lyon (1274), unde moare subit. Opera sa se distinge prin încercarea de a împăca scolastica cu mistică. Pentru meritele de a fi pus contemplația deasupra tuturor științelor a primit supranumele de «*doctor seraphicus*». Lucrarea principală «*Breviloquium*» este o cotită cel mai bun compendiu dogmatic medieval, iar «*Itinerarium mentis ad Deum*», cea mai bună lucrare contemplativă. Mai are prefați, comentarii și altele.

Albertus Magnus (1206 — f 15 noiembrie 1280) a fost mai întâi profesor la Paris și Koln, a ajuns apoi episcop de Regensburg, iar pe urmă s-a întors tot la catedră, la Koln. Este cel mai erudit dintre toți călii scolastici, fiind primul deplin versat în filosofia aristotelică, cu funde cunoștințe de teologie, științe naturale, matematici și medicină, tot pentru care a primit titlul de «*doctor universalis*» și «*magnus*», și de ce mulți contemporani îl socoteau mag și vrăjitor. A comentat pe Petru Lombardul, a scris «*Summa Theologiae*» și tratate științifice diverse. El afirmă că între argumentele pentru cunoașterea Dumnezeu singurul care are valoare este cel cosmologic. De la el vine sentința : «*fides quaerens intellectum*».

Thomas de Aquino (1225—1274), fiu de conte, de lângă Neapole, a fost fără voie la dominicani, a întrecut de timpuriu pe Albert cel Mare, și i-a fost dascăl, ajungând la 23 de ani profesor de filosofie și teologie la voln, apoi la Paris, Bologna și Neapole, refuzând însă orice altă demnitate. A murit în drum spre sinodul de la Lyon (1274). Din secolul al 13-lea, i s-a dat titlul de «*doctor angelicus*», pentru blândețea și curățevieții sale. Este fără îndoială cel mai sistematic și mai profund din teologii scolastici. Opera sa capitală o formează expunerea apologetică a îlogiei creștine, «*Summa contra gentiles*» și mai ales «*Summa Theo-*

logiae», rămasă neterminată. Ultima e un tratat unitar de dogmatică și morală, amîndouă expuse printr-o metodă logică, uneori artificial clădită. În cunoașterea lui Dumnezeu ca și în privința universalilor «in re», Thomas imită pe Albert cel Mare. Dumnezeu e conceput în mod abstract, ca «actus purus», ca o «causa efficiens» și «causa finalis» a lumii, iar nu ca persoană vie și apropiată de sufletul omenesc. În doctrina despre har e influențat de Fer. Augustin (f 430), dar susține și meritele prisositoare. Lucrarea «*Contra errores graecorum*» conține erori și falsificări istorice, cu toate că el a fost între puținii scolastici care știau grecește și ar fi putut să se informeze corect. Pentru ținuta concepției lui oficiale-papale (susține cu tărie primatul și infailibilitatea papei), Thomas de Aquino a rămas, mai ales din 1879 de cînd papa Leon al XIII-lea (1878—1903) îl fixează ca normativ în întreaga teologie și filosofie romano-catolică, stăpîn pe toată dezvoltarea teologică a romano-catolicismului.

Alături de acești patru mari teologi există o mulțime de alți scriitori importanți, fie franciscani, fie dominicani, fie din alte ordine, profesori, călugări, călugărițe care au adus multe servicii Bisericii apusene, atît în Dogmatică și Morală cît și în disciplină, în viața de stat sau în artă. între ei, un loc aparte îl ocupă *Duns Scotus* (1260—1308), cel mai subtil dintre franciscani. El a înființat o școală teologică a scotiștilor, deosebită în multe privințe de a tomiștilor : în dogmatică, în privința mîntuirii erau sinergisti, în aprecierea faptelor bune nu susțineau așa de mult supra-meritul, ca tomiștii, iar despre Maica Domnului susțineau că s-a zămislit fără păcatul strămoșesc, fapt pe care tomiștii îl negau. Operele mai cunoscute ale lui Duns Scotus sînt două *Comentarii la sentințele lui Petru Lombardul*, unul mai întins, altul mai restrîns. Prin critica adusă de școala sa tomismului și îndeosebi prin afirmarea că multe probleme dogmatice nu pot fi complet lămurite prin rațiune, Duns Scotus aparține de fapt mai mult veacului al XIV-lea pe care l-a inaugurat cu geniul său.

În genere, știința teologică a veacurilor XI—XIII a parcurs în Apus drumuri paralele : scolastic, mistic și pozitivist, trei etape : urcuș, culme și declin. Primele două sînt ușor sesizabile, ultimul se întrezărește limpede în scolastica scotistă, în mistica germană și în scrisul criticist al lui Dante Alighieri (1265—1321), care anunță «vita moderna, vita nova», epoca de criză spirituală a veacurilor XIV și XV.

2. Dacă veacurile XI—XIII se caracterizau prin ordine și unitate de concepție atît în teologie, cît și în viață, unde unei singure voințe divine, reprezentate prin teocrația papală, se supunea totul, individ și colectivitate, Biserică și stat, veacurile XIV și XV se caracterizează tocmai prin lipsă de unitate, prin crize și sfîșieri interioare : criză în problema cunoașterii, unde nominalismul aduce conflict între teologi* și filosofie, criză în viața interioară a Bisericii, unde exilul babilonic (1309—1377) și marea schismă a papalității (1378—1417) au adus la suprafață ideea reformării Bisericii pe bază sinodală, în sfîrșit, crizi între Biserică și stat, pentru că odată cu formarea orașelor, statelor și literaturilor naționale sacerdoțiul și imperiul apar ica două realități ci 12 — Istoria Bisericească Universală Voi. II

ii independente ; scriitorii ies tot mai mult de sub ascultarea papali-: se laicizează, se s'trîng în jurul regilor și parlamentelor, luptînd r cu dușmănie contra pretențiilor universaliste ale papalității. Scolastica și mistica au avut și acum reprezentanții lor destul de ieroși și de activi, căci înmulțirea vertiginoasă a universităților între

! 1450 a făcut să crească numărul intelectualilor și scriitorilor de e nuanțele. Aproape tot ce s-a scris în perioada aceasta în scolastică •tă pecetea înclinării spre sofisme și subtilități sterile și spre apă- a obosită și forțată a unei «tradiții» care a ajuns să nu mai fie ută și contra căreia critica filologic-istorică a umanismului va începe i reverse ironia și sarcasmul său răzbunător. Problemele de teologie losofie erau tratate atît de abstract, încît s-a spus că au ajuns ca :orp fără suflet.

Dintre reprezentanții scolasticii veacurilor XIV și XV amintim de toate pe William Occam (f 1349).

Născut în sudul Londrei și intrat de timpuriu în -ordinul franciscan, Dccam a studiat și predat ca profesor cu titlul de «doctor invinci- » și mai ales «venerabilis inceptor» teologia și filosofia la Univer- ea din Oxford, între 1318—1324, după care a fost citat de papa al XXII-lea (1316—1334) la Avignon, ca să justifice 51 de teze tite eretice. Procesul a durat patru ani fără să se ajungă la un re- it, căci acuzatul a fugit împreună cu doi franciscani, Bonagratia și na. Ultimul era general al ordinului, la curtea lui Ludovic de Ba- i (1314—1347), care ducea luptă contra papei, pentru că nu voia să-l loască de rege, luptă pe care au sprijinit-o prin scrisul lOr W. Oc- și alți doi învățați, Marsilius de Padua (1272—1327) și Jean de un (f 1328), toți negînd originea divină a papalității și afirmînd

că împăratul poate depune pe episcopul Romei. De altfel, Occam laborat și la lupta lui Filip al IV-lea cel Frumos (1285—1314) cu Bonifaciu al VIII-lea (1294—1303). Operele lui principale sînt : *tiloquium theologicum*», în care reducea teologia speculativă la ie propoziții, «*Quodlibeta*», comentarii la Aristotel și Perfiriu, așa se reflectă ei în «Sentințele» lui Petru Lombardul. Concepția sa imește nominalism sau mai corect terminism, fiindcă el susține că nile generale (ființă, substanță, cauză etc.) nu au corespondență în sine, nici în lumea indivizilor, cum spuneau realiștii veacurilor - XIII, ci sînt simpli «termeni» sau semne ale unui obiect necunos-*li* au numai valoare subiectivă, de aceea cunoașterea lui Dumnezeu spiritualității sufletului e discutabilă și se face numai prin cre- • Singurul lucru indiscutabil este atotputernicia divină și posibili- intervenției ei în acțiunile .imane în așa fel încît uneori să ni se că binele e condamnat, iar răul aprobat. De aceea, metafizica tresă fie total despărțită de teologie. Legea morală nu este imutabilă. Ie ce occamismul — inspirat și de Duns Scotus — duce la empirism, vism, scepticism. Aceasta este «via moderna» pe care veacurile și XV o opun cunoașterii speculative scolastice («via antiqua»). ce poate fi adevărat din punct de vedere logic, poate fi fals din de vedere obiectiv, de unde și concepția numită a «dublului ade- care va predomina de acum încolo întreaga mișcare spirituală.

Exegeți ca Ioan de Ragusa (sec. XIV), Conrad de Halberstadt (sec. XIV) și mai ales franciscanul Nicolae de Lyra (f 1340) ne-au dat lucrări de valoare. Ultimul a creat un gen nou de Comentariu, «*Postilla*» — de la *post illa verba textus* — adică metodă simplă de citare a textului și apoi de comentare a lui în sens istorico-literar, uneori cu nuanțe contemplative. Manualele exegetice la toată Sf. Scriptură în 50 de cărți ca și cele 35 de cărți de morală lăsate de acest «doctor planus et utilis» au fost adeseori combătute și, pînă la 1500, de mai multe ori tipărite. Luther (f 1546) însuși a fost influențat de ele în așa măsură încît s-a putut spune că dacă Lyra nu cînta, Luther în dans nu intra (si Lyra non lyrasset, Lutherus non saltasset).

Pe tărîm istoric s-au scris cronici prin mînăstiri și orașe, unele din ele ca aceea a talentatului florentin Villani (f 1348), sau ale francezilor Joinville (f 1317) și Froissart (f 1404), precum și a curajosului Dietrich van Niem (f 1418) fiind de mare importanță în istoriografia timpului. Restul sînt compilații mai slabe.

Și pe tărîm juridic se înregistrează o decadentă tot mai mare. Dante se plîngea, pe la 1280, că nimeni nu învață decît decretalele, iar într-una din operele sale, Roger Bacon — care intuise, prin matematica și fizica ce-i erau familiare, principiul locomoției fără animale, al aviației, folosul lentilelor, al exploziilor, după cum Duns Scotus obținuse cel dintîi acidul sulfuric, acidul nitric și altele — se plîngea că prin abuzul jurisprudenței italiene s-au distrus în ultimii 40 de ani orice preocupări mai înalte și s-a suprimat chiar raportul dintre Biserică și stat. Cea mai mare scădere a studiilor juridice și morale era cazuistica sau codificarea fiecărei comportări aparte, potrivit căreia adeseori se susțineau lucruri caraghioase sau imorale (furt, crimă etc), de dragul principiilor formaliste și care vor scandaliza mai tîrziu pe umaniști sau pe janseniști.

Pierre d'Ailly (1350—1420) a studiat la Paris; la 30 de ani era magistru în teologie, apoi duhovnic al regelui francez Carol al VI-lea (1380—1422) și rector al Universității din Paris. Pentru a-l atrage de partea sa, papa Benedict al XIII-lea (1394—1424) i-a oferit episcopatul Le Puy, mai tîrziu pe cel de la Cambrai, dar văzînd d'Ailly că papa nu acceptă nici o reformă în Biserică, a trecut de partea învățaților care susțineau că singur sinodul general ar putea îndrepta abuzurile și decadența în Biserică, lucru pe care l-a afirmat la sinoadele din Pisa (1489) și Constanza (1414—1418). Deși i s-a oferit și purpura de cardinal și misiunea de legat papal, el a rămas tot la ideile sale, chiar dacă a rmai avut uneori și atitudini echivoce în scris și în fapte. Cele 174 opere cu caracter științific (teologie, filosofie, mistică, geografie, astronomie) fac din el unul din conducătorii mișcării spirituale lui contemporane.

Ucenicul său, Jean Ch. Gerson (1362—1429), supranumit Bossuet al sec. al XIV-lea, a fost rector la Paris timp de peste 15 ani ; a depășit pe toți contemporanii prin profunzime și mai ales prin caracter și atitudine hotărîtă, ceea ce face pe un istoric francez să afirme că a dus una din cele mai frumoase și mai venerabile existențe din cîte cunoaște istoria, care l-a încununat cu atributul «doctor onristianissimus». Patriot luminat, creștin desăvîrșit, depășind pe toți priA cultură, Gerson atrage

nia regelui Franței asupra ambițiilor feudale exagerate ale prinților; chiar ale prințului moștenitor, ceea ce nu l-a oprit să protesteze când sta a fost asasinat și i-a ținut chiar panegiric, fapt pentru care i s-a răstănat casa de către oamenii noului rege, iar el a avut mult de suferit, iar și sinodul din Pisa a cerut condamnarea asasinatului politic, fapt ce l-a oprit de a reveni în țară pînă după moartea regelui. Tot pe această linie luptă și obține înțîia oară dreptul pentru condamnații de herezie; spovedi, după cum se vede, de altfel a luptat toată viața contra prejudecăților mistice și bolnăvicioase ale flagelanților, ale astrologiei și contra dogmelor scolasticismului searbăd, pe care l-a înlocuit cu o filosofie simplă, vie, chiar dacă eclectică, însă plină de demnitate. El căuta peste tot armonie, atît între teologie și filosofie, cit și în viața bisericească, sau în Biserică și stat. După el, orice teologie trebuie să fie pînă la un punct mistică sau, mai bine zis, practică. Dintre operele sale se disting, în afară de cele conciliariste, îndeosebi cele cu caracter moral: despre mințile teologice, despre examenul conștiinței, despre buna trăire și buna viață, apoi multe lucrări exegetice, disciplinare, predici, poezii etc. A doua grupă de scriitori sînt *misticii*. Spre deosebire de scolastica medievală, mistică secolelor XIV și XV trăiește o adevărată înflorire în epoca noastră, datorită în primul rând reacției împotriva scolasticismului și a teologiei sterile ale scolasticii ca și prin împrejurările grele politice și sociale ale timpului (disparația nefericită a Hohenstauf-ilor, războaiele dese și îndelungate, interdictul, exilul babilonic și schisma papală, căderea Constantinopolului etc.). Două direcții întîlnim în mistică în secolul XIV—XV: una speculativă, cealaltă practică-eclectică. La cea dintîi aparțin misticii germani Meister Eckhart (f. 1327) și Henric Suso (f. 1366) și Ioan Scrovegni (f. 1381) și influența lor în alte ordine călugărești; la a doua se numără mulțimea de ordine monahale, dar mai ales grupările de călugări libere bărbătești și femeiești, din care majoritatea, persoane laice: regi, prinți, diplomați, filosofi, burghezi, apoi numeroși oameni de jos, legați în asociații pioase, uneori sub îndrumarea sectarilor și surorilor de spirit liber; cele mai importante sînt sub îndrumarea asociației fraților de viață comună (Fraterherren), ale căror centre sînt în Franța, pe Rinul de Jos și în Olanda, la Zwolle și Deventer și din mijlocul secolului XIV s-a ridicat autorul frumoasei lucrări *Imitatio Christi*. Toți aceștia puneau accentul principal pe «habere Deum», pe cu-ierea vie și trăirea a lui Dumnezeu prin apropierea de Domnul cu încredințare, cu supunere, cu dragoste și atașament. Unii rămîneau în casă, pe alții nu-i interesa atît de mult viața bisericească și mijloacele harice, ci mai ales meditația individuală, trăirea în simplitate și e.

Născut la 1260 dintr-o familie nobilă, Meister Eckhart (1260—sau Eckhardt) a intrat în ordinul dominican; în anul 1302 a luat doctoratul în teologie la Paris prin comentariile tomiste, după aceea a fost chemat în Saxonia și apoi a fost pus peste toată Germania ca profesor și predicator la Paris, Köln și Strassburg, unde, cu un talent

mare de orator, a știut și a reușit să trezească, mai ales în cele 13 minăstiri de maici dominicane de pe Rin, o adevărată mișcare religioasă. Predicile (s-au păstrat peste 100, apoi tratate și cuvinte mai simple și mai scurte) au fost ținute în limba germană, dar are și în limba latină o trilogie (opus tripartitum), o expunere teoretică despre cunoașterea mistică. E influențat de neoplatonismul lui Dionisie Pseudo-Areopagitul (sec. V) și de învățătura despre har a Fer. Augustin (f 430), fapt pentru care a fost acuzat de panteism (1327). Sufletul său aprins de dragostea divină a influențat mult cugetarea și limba veacului al XIV-lea. A murit la 1327.

Ucenicul său, **Johannes Tauler** (1300—1361), a aplicat, îndeosebi ca predicator excelent, ca simțire și formă, ideile lui Eckhart în Koln, Basel și mai ales în Strassburg, unde s-a format un adevărat centru de viață evlavioasă. El accentuează, ca și dascălul său, nașterea lui Dumnezeu în noi (omul fiind din fire creat după chipul și asemănarea cu Dumnezeu (Fac. 1, 16), profunzimea abisală a sufletului, părăsirea de sine și oglindirea în Dumnezeu, căci restul nu valorează nimic. Nimi-cirea eului egoist și îndumnezeirea omului erau idealul predicii sale.

Heinrich Suso (1296—1366) a trăit pînă la 40 de ani în asceză aspră, ca vechii pustnici orientali, apoi s-a convertit la ideile lui Eckhart, descriind cu gingășie, uneori copilărească, procesul vieții duhovnicești proprii și scriind adevărate tratate ziditoare de suflet, îndeosebi despre legătura sa sufletească cu călugărița Elisabeth Stäglin (Horologium sapientiae, predici, poezii entuziaste etc).

Johannes Ruysbroeck (1294—1381), supranumit «doctor extaticus» pentru opera de sistematizare a vieții contemplative, pe tărîmul căreia, mai puțin panteizant decît Eckhart, s-a ridicat pînă la cea mai pură și mai înaltă viziune. Întreitul aspect al vieții : activ, interior și contemplativ e descris în cea mai frumoasă limbă în cărțile «*Podoaba nunții spirituale*», «*Icoana mîntuirii veșnice*», «*Cele șapte trepte ale iubirii*» etc. Rămînera lui în cadrele Bisericii și talentul său literar, creator al limbii olandeze, fac din el ctitor al așa-numitei *devotio moderna*, evlavia nouă, care pune pe om în raport practic cu Dumnezeu pe drumul regal al imitării lui Hristos.

Nu mai contează acum școlile sau organizațiile oficiale bisericesti care să îndrume viața creștină, ci personalitățile mari care creează mișcări libere, individualiste, caracteristice stilului nou de viață. *Fratres devoti* (Fraterherren) sau frații de viață comună sînt asociații libere, fără vot monahal, înrudite cu ordinul augustinian. Ele s-au organizat mai întîi pe la 1375 la Deventer, în Olanda, sub conducerea lui Gerhard Groot (1340—1384) și Florent Radewijns (1350—1400). Inspirați de cartezieni, frații de viață comună lucrează, pentru ca să se întrețină, în agricultură și grădinărie, copiază, leagă și mai tîrziu tipăresc cărți traduse sau prelucrate de ei spre educarea religioasă a tineretului. Viața dusă în cinste, muncă, rugăciuni și meditații : iată scopul acestor asociații de bărbați, după care aproape 10G de grupări similare feminine au împînzit vestul Germaniei și Olanda.

«Urmarea lui Hristos» atribuită lui *Thomas de Kempis* (1379 — 471), tipărită în cele mai multe ediții și tiraje după Biblie —■ se cunoscite 3.000 de ediții în toate limbile, ba chiar, în sec. al XV-lea, s-a ărit de 12 ori — este cea mai fidelă exprimare a acestei noi evlavii umate în predarea voinței lui Dumnezeu și îndrumarea spre lepăda de grija lumească și spre unirea cu Hristos în Taina cuminecării. Scrisă în limbă simplă, populară, cu evlavie și fără nimic artial, această scriere, destinată la început unui cerc restrâns, a devenit i din cele mai populare cărți.

Paralel cu decadența scolasticii și cu înflorirea teologiei contempla? și practice, se dezvoltă în Europa veacurilor XIV și XV Umanismul Renașterea. Fie că le înțelegem ca pe o manifestare a individualisui în viața politică, socială, religioasă, dar mai ales artistică și liteă, cu orientare spre spiritul antichității nou descoperite, cum zicea 1860 istoricul elvețian Iacob Burckhardt (1818—1897) în lucrarea sa cală *Die Kultur der Renaissance in Italien* (= *Cultura Renașterii în ia*), fie că vedem în ele tendințele medievale mistic-religioase ale etului însetat după epoca de aur, după renaștere, ca pasărea Phoenix, cenușa trecutului (în care sens s-au manifestat, Ioachim de Floris — 5—1202 —, Francisc de Assisi — f 1226 — ori alți precursori spiali în luptă cu scolasticismul searbăd și cum vrea Conrad Burdach), în emanciparea spiritului laic (întii provensal-burgund și de aici, î Renașterea italiană, și a celorlalte popoare), prin mijlocirea liteirii cavaleresti a trubadurilor și mai ales a romanelor populare cum le Nordstrom, sau începutul de trezire națională, cum crede Huizinga, în sfârșit, că le-am atribui cauzelor economice capitaliste, prin desșarea economiei rurale și a statului feudal fărâmițat și prin înlocuirea cu o economie de schimb care a dus la centralizarea puterii de stat 3 crearea țărilor moderne, cum susțin socialiștii, oricum le-am lua, așterea și Umanismul constituie fenomene cu multiple influențe în a culturală și teologică a vremii.

Că aceste fenomene trebuie duse înapoi pînă în Evul mediu torenașterea), sau trebuie mărginite la veacurile XIV—XVI, este inrent, după cum iarăși este indiferent că prin umanism înțelegem mai t un raport personal, literar sau pedagogic față de cultura grecoană, pe cînd Renașterea constă îndeosebi în reînvierea operelor po, culturale, artistice în spiritul antichității. În fond, avem de-a face în proces istoric foarte complex, sesizabil în setea după forme noi i nemulțumirea cu cele vechi ; de aici simțul critic și științific care i la o mulțime de descoperiri și invenții, precum și la schimbarea talității și a concepțiilor de viață deosebite de Evul mediu. În stă privință, desigur că și latura materială (înflorirea orașelor ita> prin comerțul cu Orientul Mediteranei grecești și mohamedane) re partea sa de contribuție, după cum tot contactului cu Bizanțul se rește în mare parte și latura spirituală și descoperirea bunurilor irii clasice antice și imitarea temelor artistice în creațiile protoșterii. Spiritul Renașterii, îndrăgostit de frumosul naturii și al vieții ntești și încrezător în puterea rațiunii, care vede în om un atot-

puternic, se opune astfel cugetării medievale care subordona totul vieții de dincolo, omul și viața lui fiind doar umbre trecătoare de la pământ la cer.

Cîțiva din scriitori contribuie, în mod deosebit, la crearea noului spirit, care va ajunge dominant și în cultura teologică. Intre aceștia pomenim pe Dante Alighieri (f 1321), Marsilius de Padua (f către 1342), Francesco Petrarca (f 1374), I. Boccaccio (f 1375), Lorenzo Valla (f 1457), Nicolaus Cusanus (f 1464) și alții.

Deși creștin și medieval prin concepția despre lume și societate, **Dante** stă, prin înălțimea și curajul opiniilor sale, la poarta lumii noi. Brodată pe ideea spiritualistă a istoriei omenirii ca și a vieții individuale desfășurate în cicluri și etape, în drum spre desăvîrșirea divină, trilogia <<*Divina Comedia*>> și tratatul «*De monarchia*» ne dau totodată și imaginea epică a vieții comunale în care se încheagă noua societate modernă, cu pasiunea luptelor politice dintre diferitele partide ale Italiei, de la începutul sec. XIV, în care se reflectă nu numai tendințele epocii și suferințele exilatului admirator al partidei imperiale «ghibelini», ci și nemulțumiri ale teologilor de la 1304, cu planul papei Benedict XI care voia să mențină tot dominația teocrației papale a lui Grigorie al VII-lea, Inocențiu al III-lea sau Bonifaciu al VIII-lea. Așa se și explică de ce unii papi și cardinali sînt puși în infern sau în purgatoriu. Cît despre canzonetele și sonetele din volumul «*Vita nuova*», în care se resimte influența poeziei provenșale franceze, Dante cîntă iubirea spiritualizată a femeii, devenind, împreună cu Petrarca, popularizatorul genului în întreaga Europă.

Marsilius de Padua (1278—1342) a activat după 1326 în preajma împăratului german Ludovic de Bavaria (1314—1347) pentru a cărui luptă împotriva pretențiilor de imixtiune interstatală ale papalității el a scris celebrul tratat «*Defensor pacis*» în care pentru prima dată se formulează principiul suveranității statului laic. «Izvorul relelor decurge în orice stat, zice el, din duplicitatea puterii executive (*vis coactiva*), care nu poate emana decît de la popor (*legislator humanus*). Orice altă putere în stat, inclusiv cea bisericească, trebuie înțeleasă numai ca fiind delegată de la popor». S-a încercat a se atribui papei putere absolută în stat și peste stat, dar așa-zisa putere a Sfîntului Petru n-are nici o bază în Sf. Scriptură, unde nu se vorbește de nici o astfel de putere; a Apostolului Petru.

E drept că din tezele acestei teologii noi unele au fost condamnate ca eretice încă în 1327, dar ele vor supraviețui mai ales în galicanism în febronianism și iosefinism.

Francesco Petrarca (1304—1374) e unul dintre cei dintîi umaniști. A studiat dreptul la Montpellier și la Bologna, dar în locul decretalelor a îndrăgit pe Cicero (f 43 î. Hr.) și Vergiliu (f 19 î. Hr.). Parte din viață și-a dus-o lîngă Avignon, în localitatea Vaucluse, unde avea un post de cleric inferior, ceea ce nu l-a oprit să cînte în celebrele sale «canzoniere» iubirea frumoasă, dar neîmpărtășită, a Laurei. Nume și mai cunoscut i-au făcut poeziile sale în hexametri latini, sau în alt rime, în care imită bucolicele vergiliene sau poeziile lui Horațiu

-8 î. Hr.), apoi poemul neterminat despre Scipio Africanul și în-
 ebi cele vreo 600 de scrisori, în care arată neobositele lui călătorii
 î manuscrise vechi, greco-latine, după frumusețile naturii și în ge-
 l după liniștea sufletului, pe care totuși o umbrește un sentiment
 anitate. Cu toate acestea, lumea politică, științifică, artistică și filo-
 ;ă a timpului îl încoronează în ziua de Paști a anului 1341, pe Capi-
 l Romei, cu coroana de lauri, și ar fi rămas aici, în Roma, care
 șese pradă luptelor interne, după plecarea papei la Avignon, fiindcă
 imțea atras îndeosebi de lupta de «renaștere» și unificare politică
 bunului Cola di Rienzo (f 1347), dacă acesta n-ar fi fost omorît
 poate mai sigur, din pricina ciumei celei mari din 1348. Fapt este
 leacă din Roma și la 1353 se «convertește» la viață de cleric, purtînd
 cum doar grijă de cei doi copii ai săi și scriind cărți filosofice, cum
 «*De contemptu mundi*» (— «*Despre disprețuirea lumii*»), apoi «*De-
 i religiosorum*», în care evocă liniștea minăstirească dar combate
 sticismul decadent, apoi «*De vita solitaria*», «*De vera sapientia*» ș. a.,
 are, cu stoicism și sinceritate augustiniană, își descrie «păcatele
 ețelor», neuitînd din cînd în cînd să arunce săgeți contra ignoranței,
 logiei, filosofiei averoiste și altora.

Dacă la Dante și Petrarca tonul și inspirația sînt încă în parte creș-
 în schimb la negustorul și poetul Boccaccio (f 1375), ca și mai
 i la colecționarul de manuscrise și epistolograful Poggio Bracciolini
 159), la istoricul florentin Leonardo Bruni (f 1444), la Enea Silvio
 domini, viitorul papă Pius II (1458—1464), la profesorul și cano-
 Lorenzo Valla (f 1457), dar mai ales la Antonio Beccadelli zis
 rmita (f 1471), începe să predomine epicureismul și frivolitatea.
 îccio prezintă în «*Decameronul*» său moravurile societății contem-
 ie, rîzînd de bărbații înșelați, de clericii desfrînați, de slujbașii
 i, o societate și o Biserică plină de păcate, dar care totuși poate
 nta motive de convertire pentru un evreu, în legenda cunoscută.
 ntr-o societate plină de atîta bunăstare, cu atîtea universități și cu
 e dese schimburi între Răsărit și Apus, s-a ajuns în sec. XIV[^]-XV,
 mare progres în științe și la înregistrarea unei serii de invenții și
 periri ; praful de pușcă a revoluționat războaiele în sec. XIV—XV
 lus la distrugerea feudalității, iar orologiul, gravura, tiparul și des-
 irile geografice (înconjurul Africii și aflarea Americii) au atras
 sine schimbarea societății și pregătirea vremilor noi. îndeosebi ti-
 a dus la răspîndirea vertiginoasă a ideilor, la crearea cu timpul a
 opinii publice și deci la schimbarea în sens democratic a stucturii
 ații, iar descoperirile geografice, cu aruncarea pe piața europeană
 tităților imense de aur, îndeosebi american, vor duce la crearea ca-
 smului și apoi la schimbarea economiei industriale și comerciale.
 ;onsecința acestor mari invenții din istoria omenirii se va vedea
 n sec. XVI și următoarele.

otuși, studiile filosofice și filologice, critice, vor primi un mare
 în sec. XIV—XV. Gustul pentru antichitate a dus la dorința cu-
 irii limbilor latină și greacă, care, de altfel, nu fuseseră complet
 ite nici pînă atunci, dar nu erau studiate științific. Petrarca ofta

că n-a putut învăța pe deplin greaca din scurta întâlnire de la Avignon cu monahul calabrez Varlaam, în 1339. De la finele sec. al XIV-lea și mai ales în sec. al XV-lea, o mulțime de greci petrec sau se refugiază în Italia, creînd la început cercuri sau cenacluri de studii clasice, iar apoi înființându-se chiar academii permanente în multe orașe italiene : Florența, Neapole, Roma, Padua, Veneția, Mantua etc. Dintre grecii refugiați în Italia pomenim pe Ioan Hrysoloras (sec. XV), dascălul filosofului italian din Toscana, Francisco Filelfo (1398—1481), căruia i-a dat pe fiica sa de soție și i-a ajutat să ducă la catedrele din Bologna și Florența textul multor clasici greci, apoi pe platonicianul Ghemistos Plethon (f 1452) — întemeietorul Academiei din Florența, împreună cu Marsilius Ficino (f 1499), traducătorul operelor lui Platon și Plotin — care, în timpul sinodului unionist de la Ferrara — Florența din 1438—1439, a uimit pe italieni cu entuziasmul său pentru Platon, și pe cardinalul Visarion (f 1472), cunoscut tot din timpul sinodului florentin și mai pe urmă unul dintre ctitorii Academiei venețiene.

Dintre italienii îndrăgostiți de clasicism pomenim, afară de Francesco Filelfo, pe dascălii ambulanti Angelo Poliziano (f 1494), preceptor al familiei lui Cosimo de Medici (1388—1464), apoi răscolitorul și răspîditorul de cărți Poggio Bracciolini (f 1459), colecționarul Giovanni Aurispa (sec. XV), pedagogii : Vittorino da Feltre (f 1446) și Guido da Verona (f 1460), librarii : Vespasiano da Bisticci (f 1448) și N. Niccoli (f 1437), a cărui bibliotecă de 800 de codici vechi a fost cumpărată de Cosimo de Medici și, împreună cu alte colecții, a fost una din primele biblioteci publice din Europa (Laurentiana din Florența) ; o alta a fost cea din Vatican, înființată la 1453 de papa Nicolae V (1447—1455), apoi altele la Urbino, la Veneția etc.

Figura canonicului **Lorenzo Valla** (1405—1457) e cunoscută prin studiul lexicografic despre «eleganța limbii latine», după care va învăța mai târziu Erasmus din Rotterdam (1467—1536), apoi prin scrieri literare și filosofice («*De voluptate*», în care afirmă episcureismul contrar vieții de dincolo), și prin contestarea autenticității Simbolului apostolic și a «*doctrianei constantiniene*», fapt pentru care a avut de suferit și era să fie ars pe rug dacă nu l-ar fi ocrotit regele Alfonso V al Neapolului (1416—1458) și mai târziu papa Nicolae V.

Filosofii **Raymund de Sabunda** (f 1450), medic spaniol, apoi enciclopediștii **Picco de la Mirandola** (f 1494) și **Nicolaus Cusanus** (-{• 1464) erau mari erudiți în scrierile matematice, naturale și filosofice. Toți trei au căutat să pună de acord tefalogia ca rezultatele științifice, primii doi încercînd un fel de teologie rtatofală (Picco afirma : «*philosophia veritatem quaerit, theologia invenit, religio possidet*» = filosofia caută adevărul, teologia îl găsește, religia îl posedă), iar Nicolaus Cusanus făcînd în opera «*De docta ignorantia*» o sinteză deplină, întrucît el vedea în creștinism *coincidentia oppositorum*. Lupta pentru unirea Bisericilor și mai ales pentru înlăturarea schismei papale (1378—1417) prin conciliarism l-a făcut pe Cusanus vestit nu numai la Sinodul din Basel (1431—1449), ci și în restul Europei.

BIBLIOGRAFIE *

- Les Universites à la Un du Moyen âge*, Paris, 1973; *The Univeisities in the Middle Age*. Edited by Josef Jisewijn and J. Paquet; Studia VI, Leuven (Lou-1978; H. Grundmann, *Vom Ursprung der Universitatea im Mitielalter*, ed. 2-a, urg im Breisgau, 1960; Denifle, *Die Universitäten des Mittelalters bis 1400*, Ber-A. Weisheiple, *Thomas von Aquin. Sein Leben und seine Theologie*. Aus der kanisch iibersetzt, Gratz (Styria), 1980, 391 p. Andre Clement, *Thomas d'Aquin*, 1983, 366 p. Recenzie, Pr. Prof. I. Rămureanu, în «Studii teologice», XXXV), i—VIII.
- L. Jugnet, *Pour connaître la pensee de saint Thomas d'Aquin*, Paris, 1979; Chesterton, *Saint Thomas d'Aquin*, Paris, 1977.
- R. Casin, *Saint Thomas d'Aquin ou l'intelligence de la ioi*, Paris, 1973; R. x, *Initiation à la theologie de saint Thomas*, Bordeaux, 1969; Ch.-D. Boulogne, *Thomas d'Aquin*, Paris, 1965.
- S. Breton, *Saint Thomas d'Aquin*, Paris, 1965.
- P. Grenet, *Le thomisme*. Coli. «Que sais-je», Paris, 1953.
- M.-D. Chenu, *Introduction a ietude de saint Thomas d'Aquin*, Paris, 1950; •i
 . Gillet, *Thomas d'Aquin*, Paris, 1949; E. Gilson, *Le thomisme. Introduction à ;
 ilosophie de saint Thomas*, Paris, 1949; A. Cresson, *Saint Thomas d'Aquin, sa j
 ;on oeuvre*, Paris, 1947; M. Grabmann, *Saint Thomas d'Aquin*, Paris, 1936; J. p
 rt, *Saint Thomas d'Aquin, le genie de l'ordre*, Paris, 1934 ; J. Maritain, *Le doc-
 angelique*, Paris, 1930; A. D. Sertillange, *La philosophie de scint Thomas
 un*, 2 voi., Paris, sans date ; Idem, *Les grandes th'esés de la philosophie tho-
 Paris, 1928; Idem, La philosophie morale de saint Thomas d'Aquin*, Paris, *§
 ii
- ^entru scolastică și alți scriitori medievali în Apus. L*
 J. Pieper, *Scholastik. Gestalten und Probleme*, Freiburg im Breisgau, 1960; E.
 î, *La philosophie du Moyen Age*, Paris, 1976; P. Floss, *Mikulas Kusansky* (—
 îus Cusanus), Praha, 1977; Joh. Irmscher, *Renaissance und Humanismus*, t.
 Berlin, 1966; J. Chevalier, *Histoire de la pensee*. T. 2. *La Pensee chretienne*,
 1966; Rudolf Otto, *Mystique d'Oricnt et mystique d'Occident. Distinction et
 Traduction de Jean Gouillard*, Paris, 1951 ; E. Brehier, *La Philosophie du Mo-
 Vge*, Paris, 1937; E. Gilson und Ph. Bohner, *Die Geschichte der christUchen
 ophie*, Bd. I—IV, Paderborn, 1936—1937; Schnurer, *Kirche und Kultur im Mit-
 •r*, Paderborn, 1935 ; F. Cayre, *Patrologie et Histoire de la theologie*, t. II, 2-e
 .
 'aris, 1933, p. 370—706; M. de Wulf, *Histoire de la philosophie medievale*, 2 f
 i-e ed. Louvain, 1924. '{
 n limba română i
 ntre antichitate și renaștere. Gîndirea Evului mediu de la începuturile patris- r
 2 Nicolae Cusanus. Traducere de Octavian Nistor, t. I—II, București, 1984; •*
 i Ion Lancrânjean, *Incercri de reabilitare a gîndirii creștine medievale*, Bucu- j^
 1936, ca bună bibliografie. Prof. T. M. Popescu, Pr. Prof. T. Bodogae, Prof. Gh.
 ;cii, *Istoria bisericească universală*, București, 1956, p. 154—174; Euseviu Po-
Istoria bisericească universală. Traducere de At. Mironescu, t. II, ed. 2-a,
 iSti, 1927, p. 192—206. 'entru bibliografia Renașterii, vezi Bibliografia
 capitolului următor.

Bibliografia întocmită de Pr. Prof. I. Rămureanu și Pr. Prof. T. Bodogae.

Arta creștină în sec. XI—XV în Răsărit și Apus

Fiind strâns legat de Biserică, omul medieval a căutat în toate chipurile să înfrumusețeze Biserica. De aceea arta creștină cunoaște o mare dezvoltare, începând de la poezia și muzica religioasă pînă la artele plastice : arhitectură, sculptură, pictură, precum și așa-numitele arte minore. Niciodată în istoria acestor exprimări ale frumosului nu s-a dizolvat în ele atîta element creștin ca în Evul mediu, cînd ideea religioasă stătea la baza întregii vieți. Deși, mai ales pentru Biserica răsăriteană, veacurile XI—XV au fost pline de suferințe (invaziile pecenege, cumane, tătare, turcești și cruciadele, nefaste pentru viața bisericească a Răsăritului), totuși ele ne-au dat, atît în Răsărit cît și în Apus, o dezvoltare artistică de prim ordin. Pentru Răsărit ea nu mai avea vigoarea și originalitatea veacurilor anterioare ale lui Justinian (527—565) și ale împăraților din dinastia Macedonenilor (877—1057) ; și totuși, atît în arhitectură cît și în pictură și în celelalte arte, s-a lucrat mult acum, reușindu-se să se transmită și Apusului, prin cruciade, prin relații comerciale, matrimoniale și de politică filo-latină duse de împărații Comneni (1081—1185) și Paleologi (1261—1453), inspirații și modele care voi contribui la creațiile nepieritoarei arte romanice, gotice și mai ales protorenașterii.

Lucrările de artă de acum poartă pecetea suferințelor epocii : bisericile sînt mai mici, din material mai puțin luxos și mai puțin rezistent iar mozaicul e folosit doar la clădiri principale, căci în locul lui se folosește fresca. Formalismul și imobilitatea încep să pună stăpînire pe pictura sec. XI—XIII, dar valoarea ei artistică nu scade. Mai ales în artă decorativă și în pictură (care-și împlinește acum canonul pînă la cels mai mici amănunte) arta bizantină trăiește în aceste veacuri perioadă de glorie. E adevărat că, fiind legată de specificul cultului ortodox, arta bizantină e *lipsită de naturalețe*, e gravă și austeră, așa cum o impune concepția ortodoxă. Dar nu e mai puțin adevărat că ea a determinat în veacurile acestea toate marile opere artistice europene, cum zice bizantinologul Ch. Diehl. Ceea ce trebuie iarăși subliniat e faptul că, spre deosebire de perioadele premergătoare, înregistrăm acum o descentralizare simțită a artei. Athosul, Macedonia, Mistra, Trapezuntul, Armenia și apoi Sicilia, Veneția, sudul Italiei, Franța, Germania și Anglia chiar, țările române, spre a nu mai vorbi de Bulgaria, Serbia și Rusia toate vor reuși acum să imite și să adauge și specificul local unei fior' artistice atît de bogate. În sfîrșit, o altă caracteristică a epocii constă în faptul că de unde înainte arta bizantină era mai mult imperială, acum devine încetul cu încetul o preocupare și pentru alte categorii de oameni. Principii, vlădici, călugări, boieri, țărani, negustori, meseriași își pun de acum pecetea pe lucrări artistice care mergeau de la mozaic fildeș, pergamente cu miniaturi sau covoare luxoase, pînă la modești bisericuțe de lemn, lucrate cu foarte mult gust, în satele românești sat rutene.

În arhitectură predominantă, începînd cu sec. al XI-lea, planul cruciform izilic cu cupele, la care se mai adaugă încă la greci, dar mai ales la ini, sîrbi și ruși, nartexul cu una sau două încăperi și cupole. Forie cruce e vizibilă uneori numai în interior, alteori și în exterior, îteodată e înscrisă în dreptunghi. Unii istorici de artă (ca Strygow-susțin că generalizarea planului cruciform s-a făcut sub influența ană. Cupola mare și unică la început e însoțită acum de altele mai mte, rotunde sau poligonale. Absida altarului și cele laterale iau ri, de pildă în Serbia, forma treflată. Cu timpul, ca o influență rocă, se adaugă clopotnița. În Rusia apare forma de ceapă la cupolă ■ită influenței tătarești. "ele mai importante clădiri făcute de Comneni în **Constantinopol**

Chora, refăcută la începutul sec. al XII-lea, atît de des imitată tîrziu, chiar și la biserica Domnească din Curtea de Argeș, apoi *iratorul*, clădit în cruce greacă la 1124 de Irina, soția lui Ioan al

Comnen (1118—1143), apoi *Panachrantos*, *Pammakaristos* și *Pante-is*, toate trei de la finele sec. al XI-lea sau prima jumătate a sec. I-lea. Mici și frumoase sînt bisericile din **Atena** : *Sf. Theodori* (fi-sec. XI), *mica mitropolie* și *Kapnikarea* (sec. XII), toate trei bine îte pînă azi. Apoi biserica *Protathon* din Athos (sec. XIII), dar jles frumoasa biserică *Daphni*, la 10 km vest de Atena, clădită în l XIII-lea, cu minunate picturi în mozaic (mai ales pictura Pantorului e de o rară expresivitate), apoi o serie întreagă de *bisericuțe loponez*, *Epir*, *Macedonia*. În **Bulgaria** sînt caracteristice pentru tă perioadă bisericile de la Stanimaka, Boiana și Mesembria, toate scolul al XIII-lea . sînt de remarcat apoi **bisericile sîrbești** : *Stude-* - 1190, *Hilawdarul* — 1197, refăcută de Sf. Milutin la 1293 și *Jicla*, ele din ele resimțindu-se influența lombardă, cu cupolă și cu turn, -șit vestitele **biserică rusești** : *Sf. Sofia* din *Kiev*, terminată în 1037, ictată după aceea, *Uspenia din Kiev*, precum și bisericile din *Nov-* și *Vladimir Susdalski*, clădite în sec. XI—XIII ; toate acestea do-2 o febrilă activitate artistică în primele două veacuri ale acestei ide pe care istoricul englez Haskins o socoate, cu destul temei, ca :ă de renaștere artistică europeană sub influența bizantină.

ot în acest timp se clădesc sub influența bizantină, în epoca de re a stilului romanic și chiar gotic și Renaissance, o mulțime de :i care trădează inspirație orientală, venită prin călugării de la

Cassino, cunoscători ai mozaicurilor și miniaturisticii bizantine, rin negustori, mai ales venețieni. De altfel, **Sicilia** și sudul **Italiai** rovincii de *artă pur bizantină*. Bisericile din *Palermo*, *Monreale* și dar mai ales catedrala San Marco din Veneția (terminată la 1095, modelul bisericii Sf. Apostoli din Constantinopol) sînt tot atîtea nente bizantine în Italia, unde probabil că existaseră școli de pic-i mozaic, pentru a executa lucrări și la biserici din Roma, Bari, Io, Trieste etc. Influența se resimte și în **Franța**, unde ea se con-cu începuturile artei romanice. În sudul Franței a existat chiar lă pe lîngă *biserica Sf. Front* din Perigue (1120—73), cu mareața ' în cruce greacă, cu 5 cupole, imitată după biserica Sf. Apostoli •nstantinopol sau după San Marco din Veneția. Tot sub influența

orientală s-au clădit *catedralele din Cahort* (1119), *Angouleme* (1120-50), sau biserici din **Gasconia** și chiar din **Catalonia** spaniolă ca și unei biserici de pe Rin — Germania.

Din epoca Paleologilor capitala bizantină pierde inițiativa, în loci ei evidențiindu-se centrele cretane : Mistria, Macedonia (cu Athosul), care reflectă, prin modelele transmise Serbiei, influența artei romanice (trecento), care începe să facă, prin naturalețea pe care o aduce, trecerea spre umanismul Renașterii de mai târziu. Constantinopolul numără puțin biserici clădite în sec. XIV și XV (doar două clădiri care formează a; corpul de la Fetige-Djami ; mai mult se repară și se zugrăvește.

Tesalonicul trăiește în sec. al XIV-lea epoca cea mai strălucită *Bisericile : Sf. Apostoli* (1315) și actuala *Iakub-Pașa* au fost lucrări tipice. **Athosul** va atinge apogeul în sec. al XVI-lea, dar și acum ne dă frumoasele biserici ale mănăstirilor *Pantokrator* (1373), *Esphigmen* și *Sf. Pavel* (1447). Clădirea mănăstirii thesaliene din *Trikala* aparține sec. al XIV-lea, ca și biserica din *Kalabaka*.

Centrul cel mai activ este despotatul Peloponez de la **Mistra** (lângă Sparta), unde se păstrează și azi, în parte, șapte biserici din veacurile XIV—XV ca *Metropolia*, *Sf. Sofia*, *Evanghelistria* și *Pantanassa*, în care se resimte și profilul francez, explicabil prin stăpânirea lungă a cruciaților în acest loc. Acum înfloresc minunatele **biserici sârbe** : *Deceani* (1327), *Graciana* (1320), *Nogoricino* (1318), *Lesnovo* (1341), *Ravanița* (1381), *Crusevaț* (1383), *Manasia* (1407) și altele care, fie că împrumută elemente din Athos (forma triconcă), fie din apus (decor alternant de piatră arcatură, portaluri și turn), fie chiar armene (briuri de dantelă), creează un stil propriu pe care îl transmit și la **bisericile române** de la *Cozic Snagov*, *Sf. Nicolae Domnesc* din Curtea de Argeș, ceea ce, bine înțeles nu înseamnă că arta română, mai ales **în Moldova**, nu aduce *un specific original* în veacurile XV—XVI, combinând pe planul bizantin treflat < cupolă strimțată și înaltă, căreia îi adaugă forturi, acoperiș zvelt și ornamentație ascuțită la uși și ferestre. **Arta bulgară** suferă și ea influențe bizantine : *cruce greacă* (*Sfinții Petru și Pavel* din Tîrnovo, *Pantokrator* și *Sfinții Arhangheli* din Mesambria), dar adaugă și influențele specifice ale Athosului (triconcă), îndeosebi în mănăstirea *Rila*, zidită la 1335.

Arhitectura rusească înfloresc în sec. XIV și XV îndeosebi la *Novgorod* (biserica *Sf. Teodor* și *Uspenia*), dar mai ales în *Moscova*, unde marele cneaz Ivan Kalita (1328—1341) clădește *Kremlinul* cu biserică *Sfântul Arhanghel Mihail*, căreia i se mai adaugă mănăstirea *Ciudov* și *Vosnesenski*, ridicate de cneazul Dimitrie Donskoi (1363—1389). La 1351 se ridică la nord de Moscova vestita lavră a *Sfântului Serghie de Radoncaj*, cu rol atât de însemnat în istoria Rusiei. În sec. al XV-lea, stătu puternic al lui Ivan al III-lea (1462—1505) aduse meșteri italieni ca ajutorul cărora clădi în Kremlin *catedrala Adormirii* (Uspenski Sobor) și a *Bunei Vestiri*, care se păstrează și azi cu figura lor compozită (bizantin-Renaissance).

Ceea ce formează valoarea principală a artei bizantine din perioada aceasta este decorația sculptată și mai ales pictura bogată, mai ran-

nozaic și mai mult în frescă. Zidul din piatră spartă alternat cu cãddã, ici-colo cu brîuri de cioplitori în piatrã, sau cu plãci de piatrã de marmorã, dãdea aspect vioi clãdirilor. Uneori bucãțile de piatrã imestecau cu fragmente de bronz, sîdef, argint, sau chiar aur, și pe •ã, dar mai ales în interiorul bisericii. Figuri sau simboluri liturgice, te în piatrã, umpleau spațiile goale din exterior și din interior, la teluri, uși, iconostas etc.

Pictura este repartizată după rînduiala strict liturgicã și simbolicã ivit viziunii «ierarhiei cerești și a celei bisericesti» a lui Dionisie ido-Areopagitul. întreaga mulțime de personaje și de evenimente istoria mîntuirii : patriarhi, prooroci, apostoli, sfinți, mucenici, arhi-etc. își au locul bine stabilit pe planul arhitectonic și pictural, înainte după cea mai strictã corespondență simbolicã. Potrivit concep-soteriologice ortodoxe, biserica închipuie, prin cupola ei dominantã, I pe pãmînt, cum s-au exprimat solii cneazului Vladimir (980—). Sus pe cupolã, în mijlocul ierarhiei bisericesti, Hristos împãrtã-; pe apostoli (de pildã catedrala *Sf. Sofia* din *Kiev*) sau, în locul tei scene, *Maica Domnului în figurã de orantã*, întruchipînd Bise-sau ca cea «*mai înaltã decît cerurile*», înconjuratã de o parte și de alta srarhi, preoți și diaconi. În absida din fața altarului stã de regulã a «*etimasia*», cu *Hristos ca judecãtor* la sfîrșitul veacurilor ; cu cît propiem de pãmînt cu atît coborîm mai mult în viața Bisericii. Ico-isul expune pe scurt istoria mîntuirii ; în pandantivii de sub cupolã Evangheliștii, pe pereții laterali scene din viața Mîntuitorului și a i Domnului. În nartex, ca sã vadã orice creștin la intrare și la ieșire, •ea omului, uneori alungarea din rai, sau pãrți din judecata din i, ori din Apocalipsã. Pe pereți și sus, pe plafonul navei sînt Sinoa-ecumenice, vieți de sfinți, între altele ilustrãri frumoase ca a imnu-catist, a lui Varlaam și Ioasaf, scara lui Ioan Scãrarul, vãmile vãz-lui etc.

3intre *compozițiile în mozaic*, cele mai frumoase sînt cele de la *ni*, de la mitropolia din *Seres* (Macedonia) și catoliconul *mînãsti-atoped*, toate trei de la finele sec. al XI-lea. Tot de atunci dateazã >zaicurile de la *bisericile italiene din Torcello, Murano* și în parte din magnificele decorații de la *San Marco din Veneția*. Veacul al sa ne-a dat decorațiile bisericilor siciliene (îndeosebi monumentala re a catedralei din *Monreale*), apoi *mozaicurile bisericii vaticane* și *'ibina din Roma*, ale bisericilor *Santa Măria Maggiore* și *Santa Maranstevere, San Paolo Fuori le Muri* (1218), *Baptisteriul din Flo-*(1225), la *Monte Casino*, la *Domul din Ravena* (1112) etc.

ti Rãsãrit mai pomenim *Sf. Sofia din Salonic, Rotonda Sfîntului înt* (1155) și *biserica Nașterii Domnului din Bethleem* (1169), apoi ca *Sf. Mihail din Kiev*, biserica *Parigoritissa din Epir* etc. *Arta în c* ne-a dat, în secolele XII—XIV și *tablouri portabile*, cele mai pierdute, dar din cîte ne-au rãmas se poate vedea frumusețea lor, Idã cele douã panduri cu ciclul marilor praznice, care se aflã în ii opereii domului din Florența, medalionul *Sf. Gheorghe din Lou-*tele la muzeul Ermitage din Leningrad, la Athos etc.

Dintre picturile în frescă amintim pe cele din *Capadocia*, executat în stil popular și uneori chiar realist dar dominate în genere de concepția monahală orientală, apoi o mulțime de fresce din biserici italiene (*cripta Sfântului Blasiu lângă Brindisi* — 1197, *grota Sfântului Ștefai lângă Otranto*, capela *Santi Eremiti în Calabria* etc). în Răsărit pomenim *biserica din Pergam*, în Rusia, *Sf. Sofia* din Kiev, *biserica Schimtarea la Față* din Cernigov, *Sf. Sofia din Novgorod*, *biserica Nereditsi* lângă Novgorod etc, opere de un mare talent de execuție. Și icoani cunoaște epoca Comnenilor, dar destul de rare, fie închipuind persoana singuratică : Maica Domnului în mănăstirea *Ivir*, Panaghia Cucuzelisa în *havra*, alta în *Hilandar*, toate în Athos ; apoi cele din Rusia : *Novgorod*, *Costroma*, *Vladimir* etc, și neintrecutele lucrări ale genialului călugăr de la mănăstirea *Sf. Serghie*, Andrei Rubleov, de la începutul secolului XV-lea, care a creat o școală celebră în Biserica Rusă și din a cărei operă este mai ales vestită icoana *Sfintei Treimi* (3 îngeri stând pe masă) și altele aflate în galeria Treiakov. Din această epocă avem și tradiția normativă a «*Manualului de pictură*» pus sub numele lui *Dionisk de Fuma* (sec. XVII), care a studiat după Manuel Panselin, pictor vestit din Athos (sec. XIII—XIV), tehnica preparării culorilor și tematica amănunțită a picturii bisericești. Pictura Paleologilor ne dă cea mai completă imagine de influență reciprocă între Răsărit și Apus (Școala macedonică și cretană), cu figuri vii, cu teme noi, cu specific local sîrbesc, român sau rusesc. în orice caz, pictura bizantină a sec. XIV—XV nu e influențată, ca cea apuseană, de teme teatrelor și misterelor, ci și cultura teologică sau chiar profană a vremii, încît istoricii de artă au tot dreptul să vorbească de o renaștere originală a artei bizantine înainte de căderea Constantinopolului.

Pictura exterioară păstrată la cîteva biserici și mînăstiri din nordul Moldovei : *Voroneț*, *Moldovița*, *Sf. Gheorghe din Suceava*, *Humor*, *Arbore*, *Sucevița* etc, constituie un fenomen de o semnificație unică în istoria artei creștine răsăritene. Sfinți și filosofi antici și-au dat înfîlțire pe fațadele acestor biserici în ambianța plină de umanism a peisajului românesc sub revărsarea de lumină lină a sfintei slave a Tatălui ceresc, lumină care a întărit conștiințele tuturor fiilor acestor pămînturi într-o vreme cînd puterea turcească cotropea cîmpuri, dar nu se putea atinge de suflete.

Miniatura ne-a dat o serie de monumente de valoare nepieritoare pentru arta bizantină. *Psaltirile din Vatican* (Nr. 372 și 381 din sec. al XH-lea) și *British Museum* (Nr. 19.352 din 1066), manuscrisele ilustrate cu *opera Sfântului Grigorie Teologul* (Paris, Coisl. 239, Ierus. 14, etc), cu unele reprezentări din mitologia profană, apoi *Evangelhariile* lucrate în diferite stiluri (manuscrisul 74 din Biblioteca Națională din Paris are 361 ilustrații în stil siriatic, cel din mănăstirea Ivirilor Nr. 5 e și mai original), *omiliile* ilustrate în *cinstea Maicii Domnului* de Iacob Monahul, sec. XII, manuscrisele din sec. XIV și XV : «*Istoria*» lui Ioan Cantacuzino, cu ilustrarea sinodului din 1341, *Psaltirea sîrbă* din Miinchen, frumoasa caligrafie din *Evangelhialul de la Neamțu* din 1425[^] *viața Sfîn-*

ii *Serghie din Radonej* și multe altele au ridicat valoarea artei binate la o înălțime aproape egală cu arhitectura și sculptura ei.

Țesăturile veșmintelor bisericesti, a epitrahilelor, a epitafelor din *•ida* 1299, *Cozia* 1396, *Putna* 1485, *Neamțu* 1437, *Novgorod* 1450, *Sale* 1350, aduseră și ele o înflorire nemaiîntâlnită pînă atunci. La fel Iptura obiectelor de metal, lemn ori fildeș, lucrarea emailului, în s bizantinii sînt pionieri, începînd de la obiecte liturgice pînă la ci, cupe, rame de icoane și atîtea alte obiecte și iconițe, fac din ma:stările artistice bizantine cel mai glorios document al trecutului iieval al popoarelor Bisericii răsăritene.

Arta bisericască apuseană marchează, între veacurile XI—XV, etape și trei direcții : romanică, gotică și a Renașterii.

Cea dintîi se numește romanică pentru că este o continuare a moimi vechi roman de a clădi, schimbat sub diferite influențe, îndeosebi mtină. Stilul romanic se mai numește și lombard, pentru că prima înflorire, încă de la finele sec. al X-lea, are loc în orașele lombarde, de aici trece munții, cuprinzînd tot vestul și nordul Europei și ajun-i aici dominant în secolele XI—XII, iar în Germania în secolul al I-lea. Pînă la înflorirea stilului romanic clădirile se făceau mai mult lemn, cum se vede încă tîrziu în Evul mediu în țările nordice și e. în secolele XII—XIII încep lucrări numai în piatră. Arhitecții și pagandiștii noului stil sînt călugării, îndeosebi în urma importantei irrie de la Cluny.

Noul stil exprimă austeritate și monumentalitate așa cum era și emul politic bisericesc al teocrației papale. Totul e închegat, liniile sobre, dar o întregă bogăție de clădiri laterale dau impresia de ine și de supunere, ca și sentimentul care domina în mănăstirile de e a plecat. Trăsătura caracteristică este bolta care a atras după sine ■mbarea întregului edificiu ; întrucît greutatea boitei presa spre exor, s-a simțit nevoia lărgirii și întăririi zidurilor prin stîlpi și contrari solide. Planul dreptunghiular al bazilicii vechi devine acum crucin prin tăierea brațului vertical cu unul orizontal în fața -altarului, ; care dă naștere la două coruri (brațe sau abside) pătrate, unde stau ăreții, respectiv clericii, iar dedesubt se află cripta cu moaștele maror (un fel de cupolă subterană). Arcadele ferestrelor și portalurilor or imită liniile semicirculare ale boitei. Pereții laterali ai navei sau elor — de regulă există trei sau cinci nave, ca la Cluny, una prinilă și altele secundare — sînt decorați cu figuri simbolice, animale vegetale, dar mai ales cu sculpturi statuare ale sfinților, care abundă în interior, cît și în exterior la portaluri. Pentru a da și mai mare ipă, s-au clădit balcoane la etaj, iar sus, la al doilea etaj, s-au făcut stre mari, care aruncă destulă lumină înlăuntru. O altă inovație includerea, în corpul clădirii, a turnului sau a turnurilor, căci moîentele romanice au de regulă mai multe turnuri, în afară de unul două de la intrare.

Pictura ocupă un loc mai redus în comparație cu arta bizantină. în școala sieneză și în cea din Assisi, unde au lucrat ucenici franani, iar mai tîrziu marele creator Giotto, se face loc mai mult picturii .

în biserică. Pînă atunci arta bizantină e suverană în monumentele italiene, așa cum am văzut. Singură *miniatura* manuscriselor era în floare în arta romanică. Centrele mai importante de miniatură sînt în partea răsăriteană și sud-estică a Franței : domurile din Toulouse, din Cluny, Clermont, în Italia : domurile din Modena și Parma, în Germani renană, mai ales : domurile din Freiburg, Spira, Worms, Mainz, Mari Laach, Limburg. Din aceste centre călugării benedictini și cei din Cluny duc noul stil și în Anglia, în Spania, Palestina, Siria. *Artele minore*, de prelucrare a aurului, argintului, emailului, fildeşului, marmorei etc. ne-au dat și în Apus opere de valoare, dar nu la înălțimea celor din Răsărit

Arta gotică a înflorit pentru prima oară în nordul Franței, în *Ile de France* și în *Picardia*. Cea mai veche biserică în acest stil este St. Denys, la nord de Paris, clădită în 1140 de abatele Suger. Porni tot de la planul de cruce latină al stilului romanic, noul stil introduce ca temă nouă ogiva, arc de cerc frînt în unghi ascuțit, cu ajutorul cărui se obține o clădire centrată vertical, cîtă vreme în stilul romanic dominează tendința orizontală. Pentru a susține corpul clădirii care culminează în turnul ce se înalță amețitor și subțire spre cer, arta gotică întrebunțează stîlpi în interior și exterior, de la care și între care arcurile ascuțite formează nervuri dese în formă de diagonală, iar altele mai rotunde susțin greutatea întregului. De sus, vitraliile transmit o lumini difuză, sporită în interior de umbrele întretăiate ale mulțimii coloanelor dintre nave, căci cel puțin trei nave are fiecare biserică gotică, pe care mulți o numesc «clădire pe stîlpi», zidurile exterioare fiind doar o încheiere cerută de perspectiva acestor clădiri înalte și ascuțite.

Înălțimea impresionantă a tavanului de 47 m., ca la Beauvais, sat de 43 m., ca la Amiens, cea a turnurilor ajungînd mai tîrziu pînă la 161 m., la catedrala din Ulm, copleșesc pe credincios prin dovada avîntului spre cer, prin cele mai îndrăznețe și mai împodobite biserici, cu sute și mii de turnulețe, de tabernacole, arcade și mai ales galerii rînduri întregi de statui și detalii sculptate, începînd de la citorii care le-au ridicat și pîră la papi și sfinți, sau chiar scene întregi din viața Mîntuitorului. Detaliile portalurilor, cîte trei portaluri la marile catedrale, numără cu sutele statuetele însoțitoare.

Arta gotică a parcurs trei etape în dezvoltarea ei : prima cuprindînd veacul al XI-lea și prima jumătate din veacul al XII-lea și e numită arta lancioasă, fiindcă ogiva de la ferestre este atît de strîmtă și arcuită atît de ascuțită, încît seamănă cu o lance. Este epoca în care stih. încă nu se închegează definitiv și în care predominau încă trăsăturile romanice. Cele mai cunoscute clădiri sînt : Sf. Denys, Vezelay, Noyon mai ales catedralele din Chartres, Paris, Reims, Amiens, iar în Germani domurile din Limburg și Bamberg, cu celebrele lui statui regale și prietare, în Spania—Burgos, în Londra—Westminster etc. Perioada a doua; e reprezentată mai ales prin catedralele Germaniei din sec. al XIV-lea cu plan bine încheiat pe principiul vertical, așa cum se vede la mari capodopere ale genului : domul din Koln (început la 1248 și terminat cu turnurile abia în 1880), Rouen, Beauvais, Magdeburg, Regensburg, Strasbourg, Oppenheim, Bamberg, Nuaumburg etc. Perioada a treia —

Istoria Bisericească Universală Voi. II

•nde clădirile sec. al XV-lea și începutul sec. al XVI-lea, când ca-
•isticile gotice nu se mai păstrează intacte, fiind alungate de ale
sterii, iar motivele gotice fiind folosite doar mai mult ca decorație,
i realizare a unei idei. Astfel de monumente sînt Si Ștefan din
Stephankirche, catedrala din Ulm și altele.

irta gotică s-a răspîndit și în restul Europei apusene și nordice,
ldă în Anglia, unde s-a combinat cu specificul local dînd o artă
ie. La fel în Țările de Jos și în țările nordice. în Italia și în Spania
iat din arta gotică doar ornamentația și, combinînd și elemente
; și bizantine, s-au realizat clădirea bisericii duble Sf. Francisc din
domurile mărețe din Florența și cel din Milano, care este una
ile mai mari și mai luxoase clădiri din lume, toată numai din mar-
ctitoria contelui Visconti din 1386.

pre deosebire de arta răsăriteană, care n-a acceptat *sculptura* decît
;orații, Apusul, — în special începînd cu *arta gotică* — îndrăgește
umană, pe care o redă deocamdată voalat, sub ascunzișul hainei
itră în nenumăratele statui-coloane de la portalurile catedralelor
pereții sau stîlpii interiori, sau chiar de pe stîlpii protectori din
arul bisericii. Școala franceză păstrează concepții optimiste, re-
numai scene și persoane voioase sau evlavioase, pe cînd gotica
nă e mai mistică. în secolele al XIV-lea și al XV-lea aceasta
>c multîmilor îndurerate cu figuri frînte de durere, fecioare nebune,
plîngătoare etc. Astfel, își face intrarea în istoria artei un ele-
IOU, realist, în sensul că artistul pune de la sine în expresia operei
irîțire, vigoare, mișcare, gingășie, la care Renașterea va adăuga
tudierea anatomică a omenescului. Dintre *sculptorii* mai cunoscuți
leii noi pomenim în Niirnberg pe *Veit Stoss*, iar în Italia școala
3 a lui *Niccolo și Giovanni Isani* (sfîrșitul sec. al XVI-lea și în-
.1 sec. al XIV-lea), care execută amvoane, statui ale Madonei,
i etc, apoi *Andrea Pisano* și mai ales *Lorenzo Ghiberti* (sec. al
■a), creatori ai decorațiilor «vii» de pe porțile baptisterului din
ța și din Orvieto. Pe toți aceștia i-a întrecut *Donatello* (f 1466),
•ui lucrări în bronz, în formă de medalioane : Sf. Gheorghe, David,
, apoi basoreliefuri în grupe, îndeosebi la Sf. Antonie din Padua -
1231) dau realism și dramatism ca în pictura Renașterii. >*tica a*
cultivat pictura doar pentru a decora *vitraliile* colorate cu *ie* sfinți,
dar nici acolo, în icoane nu exista mișcare, nici expresie, â Italia
se poate spune că a dat viață acestei arte, prin inspirațiile ii
naturalist, gîngăș, emoțional al școlii franciscane, care în timpul
devine premergător Renașterii ; unii istorici, ca Thode, socotesc
sa franciscană ca pregătitoare chiar a umanismului și Renașterii,
î desigur e exagerat. *între* primii *reprezentanți* ai noului curent
"imabue la Florența și la Assisi, apoi *Duccio* la Siena (pe la 1300),
începutul secolului al XIV-lea *Giotto di Bondone* (f 1337) deco-
bazilicii Sfîntului Francisc din Assisi (f 1226) al capelei del'Arena
dua și al Bisericii Sfintei Cruci din Florența (mai ales minunata
ii «Fecioarei pe tron» și a «învierii lui Lazăr»). Tot în genul acesta
ă mai tîrziu la biserica Carmeliților din Florența *Masaccio*

(f 1429), apoi elevul său *Filipp* (f 1469), *Dominic Ghirlanăajo* (f 1494) și îndeosebi emoționantul și gingașul dominican *Fra Angelico da Fiesole* (f 1455), care ne-a lăsat în frescă lucrări nemuritoare în San Marco din Veneția. În același timp, în școala franceză a Burgundiei, apoi la Tours și Dijon, înflorește în *miniatură*, *tapiserie* și în *decorație murală* gustul pitoresc (îndeosebi Jean Touguet, f 1480) care, împreună cu *inovația picturii în ulei* a școlii flamande a lui Broederlam, a fraților Huert (f 1426) și Jean van Dyck (1441), apoi Veinghen (f 1463) și Ackemling, vor constitui cele trei elemente din care se va dezvolta noua artă a Renașterii și a artei flamande a secolelor XVI și XVII.

Arta Renașterii sau renescentistă s-a dezvoltat în sec. XIV—XVI la început în Italia și apoi în restul Europei. Nota fundamentală este laicizarea, interesul pentru natură, optimismul, năzuința spre plăcere, simțul de echilibru. În arhitectura romană arcadele semicirculare, coloanele, înălțarea lor sub formă piramidală exprimă un triumfalism și o conștiință de sine deosebită. Monumentul clasic pentru aceasta este *catedrala Sf. Petru* din Roma (arhitect Bramante (1444—1514). În *sculptură* și *pictură* impresionează preocuparea pentru frumos și natural, pentru proporție anatomică și joc de umbre și lumini.

De la *Giotto* și *Fra Angelico* pînă la *van Eyck* sau *Leonardo da Vinci* (f 1519), pentru a pomeni doar cîteva nume din această perioadă, arta cîștigă imens în compoziție, în perspectivă, în redarea psihologică a omului. Începuturile au plecat din Bizanț (Giotto a fost poreclit drept «un bizantin de geniu»), dar în timp ce arta bizantină voia să fie o artă religioasă, cea renescentistă e mai mult profană, naturalistă, pămîntească.

Poezia și muzica religioasă a veacurilor XI—XIV contribuie și ele, atît în Răsărit, cît și în Apus, la o minunată îmbogățire și înfrumusețare a cultului. Dar, în timp ce în Răsărit se menține principiul tradițional, în Apus se introduc inovații (piese religioase, «*mistere*», uneori laicizate și degenerate), apoi poeme libere, cîntate la sfîrșitul slujbelor ori cu alte ocazii, așa-numitele «*stanțe*» și secvențe, în fine, *muzica polifonică*, *armonică* și *orga pneumatică* (din sec. al XV-lea). Canonul cîntărilor bisericești se încheiase în Răsărit încă înainte de sec. al XI-lea, dar *imnografi* și *poeti religioși* întîlnim și acum destui, operele multora dintre ei încadrîndu-se chiar în cărțile de cult. Așa, în sec. al XI-lea, istoricul și filosoful *Michail Psellos* (1018—1078) și mai ales mitropolitul *Ioan Mavropus al Evchaitelor* (f 1108) scriu și poezii religioase, ultimul făcînd chiar o revizie a Mineelor și canonul sărbătorii Sfinților Trei Ierarhi. În sec. al XII-lea marele poet popular *Theodor Proăromul* (1096—1152) ne dă o explicare a canoanelor lui Kosma *imnograful* (sec. al VII-lea), iar *canonistul* și *istoricul Zonara* (f sfîrșitul sec. al XII-lea), un comentariu al canoanelor Sfinților Ioan Damaschin (749), pe cînd *Eustațiu al Thesalonicului* (1125—1198) scrie mai multe explicări liturgice, îndeosebi la canonul Cincizecimii. În sec. al XIII-lea e vestit îndeosebi prin stihurile puse la fiecare psalm *imnograful Nikijor Blemide* (f 1272), în vreme ce *Sf. Grigorie Sinaitul* (f 1346) ne-a lăsat «*treimicile*» cîntate și azi la slujba Miezonocticii. În veacul al XIV-lea *patriarhul*

ist (1350—1353 ; 1355—1363) ne-a lăsat Sinaxarele din Triod și iticostar, iar rînduiala slujbelor Sfîntului Grigorie Palama (f 1359),)uminicii Sf. Părinți, a Sfîntului Dimitrie și alte rînduielei tipiconale vin de la patriarhul Philotheos Kokkinos (1353—1354 ; 1364—1376) în genere, nu aflăm scriitor mare care să nu fi scris și poezie gioasă. La slavi pomenim pe mitropolitul Kievului *Kiril de Turov* (1185) și pe mitropoliții : *Kiprian* (1376—1406) și *Grigorie Țamblac* [5—1419) ai Kievului, care ne-au lăsat canoane la zilele multor sfinți, Sinaxarele lor, lucru pe care l-a făcut în Bulgaria patriarhul *Ejtimie Țirnov* (1375—1313 ; f 1400), iar în Serbia *Logofătul Pahomie*. Din-compozitorii și interpreții de psaltichie pomenim pe albanezul *Ioan ■uzel*, școlit la corul Sfintei Sofii din Bizanț și trăind ultimii ani ca iah în Marea Lavră a Muntelui Athos. Nu se știe însă precis cînd me a trăit acest mare și talentat psalt, probabil în sec. al XV-lea. ie-a lăsat compoziții muzicale psaltice pentru toate cele șapte laude, :um și o lucrare de teorie a muzicii bisericești, ambele rămase în uz i în secolul XIX.

În Apus, cei mai mari poeți religioși sînt *Adam de Saint Victor* (1192), autor a o multime de stihuri profunde și ritmic exprimate, i *Thomas de Celano* (f 1250), autor al inegalabilei sintagme : «*Dies , dies illa*», *Thomas de Aquino*' (f 1274), autor al imnelor «*Ad,oro devote*» și «*Lauda Syon*», talentatul poet popular și critic al papei ifaciu al VIII-lea (1294—1303), care l-a și închis, *Giacopone de Todi* .306), căruia i se atribuie cea mai frumoasă poezie din Evul mediu : *ibat Mater dolorosa/ Juxta crucem lacrimosa/ Dum pendebat Filius*. Dintre cîntăreții religioși menționăm pe *Francisc din Assisi* (Ț 1226), frumosul lui imn către soare și cu alte cîntări pline de gingășie și re, apoi pe cunoscuții trubaduri și minnesangeri, *Bernard de Ventar* (sec. XIV), dascălul preamărit de Petrarca (1304—1374), *Walter der Vogelweide*, *Konrad von Würzburg* și *Gottfried von Strassbourg*, trei în secolul al XIII-lea (ultimul se crede a fi autor al imnului *ristus und Măria*), de pe la anul 1300) ; toți cîntă în stih cavaleresc e închinare Sfintei Treimi și mai ales Maicii Domnului.

Teatrele religioase ale Evului mediu (ludi, historiae, miracula, mys-î) au evoluat de la simple scenarii și imitări liturgice vetero- și neo-irnentare (Nașterea, Învierea, minunile Maicii Domnului), pline de rvenții neașteptate ale persoanelor divine, pînă la piesele mai libere seîida, Misterele Sfîntului Ludovic etc.) și chiar glumețe și pline de îturi, așa-numitele «moralites» sau farse, de pildă «*Nunta lui Figaro*». erau răspîndite în tot Apusul și odată cu ivirea umanismului con-iră foarte mult la critica/ și laicizarea culturii medievale.

Și muzica bisericească, după ce Apusul o primi de la Bizanț, o dez-ă independent de Răsărit. Reformele de notație liniară ale lui Guido 'ezzo (f 1050), sînt urmate — paralel cu folosirea orgii, pe care tot a Bizanț au primit-o apusenii —, din secolul al XV-lea, de cîntarea ionică, folosită mai ales în ceremoniile festive și pompoase ale cul-i apusean prezidat de papă sau de prelați. Compozițiile bisericești rei și patru voci ale lui *Perotin* de la Notre Dame din Paris (sec. XIII)

și *Guillaume de Machaut* (sec. XIV), vor umple întreg apusul Europei prevestind prin Misele lor solemne • creațiile muzicii culte de mai târziu. În concluzie, arta bisericească a veacurilor XI—XIV trăiește epoci de mare înflorire atât în Răsărit cât și în Apus. Dacă dimensiunile și concepțiile nu sînt la fel, faptul se explică prin condițiile externe și interne în care s-au dezvoltat cele două Biserici. Dar valoarea produselor artistice nu e dictată de dimensiunile catedralei normande din Durham-ul Angliei (1093), a domului din Koln ori a celui din Milano, care nu introduc simetria și gustul artistic al mînăstirii Graceanița din Serbia în 1320 ridicată de regele Ștefan Uroș II Milutin (1282—1321) ori picturile Sfintei Sofii din Kiev, terminată în 1037 de cneazul Vladimir cel înțelept al Kievului (1019—1054), sau geniul bizantin tot timpul conducător în arhitectură și pictură, în mozaic sau frescă, fără de care nu putem explica nici chiar dezvoltarea artistică apuseană.

BIBLIOGRAFIE*

J. F. D'Amico, *Renaissance. Humanism in Papal Rome. Humanists and Churchmen on the eve of the Reformation*, Baltimore and London, 1953; Partner, P., *Renaissance Rome (1500—1559)*, Leiden, 1976; C. Mango, *The art of the Byzantine Empire*, 312—1453 Sources and documents, Englewood Cliffs, 1972, XVI—272 p.; Gervase Mathew *Byzantine Aesthetics*, London, 1971; Steven Runciman, *The last Byzantine Renaissance* Cambridge, 1970; V. Lazarev, *Storia della pittura bizantina*, Torino, 1967, XLI—497 p.; J. Meyer, J.-C. Margolin, E. Battisti, *Renaissance*, în «Encyclopaedia Universalis», t. 14, Paris, 1968, p. 52—73 ; S. Dresden, *L'Humanisme et la Renaissance* Paris, 1967 ; J. Delumeau *La Civilisation de la Renaissance*, Paris, 1967 ; Fred. Berence, *La Renaissance italienne*, t. I—II, Paris, 1966. Trad. în românește de Măria Carпов București, 1969; Idem, *Laurenf le Magnifique ou la quete de la perfection*, Paris 1749 ; Joh. Irmschen, *Renaissance und Humanismus*, Berlin, 1966.

A. Chastel—R. Klein, *L'Age de l'humanisme. L'Europe de la Renaissance*, Paris 1963; *Renaissance and Reformation (1300—1648)*, Edited by R. P. Elton, New York 1963; Myron P. Gilmore, *The World of Humanism*, 1453—1517, New York, 1960 A. Chastel, *Art et humanisme à Florence au temps de Laurent le Magnifique* Paris, 1959; P. A. Michaelin, *Esthetique de l'art byzantin*, Paris, 1959; Renaudei *Humanisme et Renaissance*, Geneve, 1958; G. R. Potter, *The Renaissance*, Cambridge, 1957 ; H. Stern, *L'art byzantin*, Londres, 1957; P. V. Kristeller, *Studies in Renaissance thought and letters*, Rome, 1956; H. Hauser—A. Renaudet, *Les debut de l'age moderne*, 4-e ed., Paris, 1956; Hans Baron, *The Crisis of the Italian Renaissance*, 2 voi., Princeton, New Jersey, 1955; E. K. Ferguson, *La Renaissance dans la pensee historique* (The Renaissance in historical thought, 1947), trad. franc. J. Mart} Paris, 1951; L. Reau, *La Renaissance. L'Art moderne*, Paris, 1936; F. Funk Brentano, *La Renaissance*, Paris, 1935; J. Boulenger, *Le vraf sfecl de la Renaissance* Paris, 1934; J. Nordstrom, *Moyen Age et Renaissance*, Paris, 1933; Et. Gilson, *Humanisme medieval et Renaissance*, Paris, 1932; Ch. Haskins, *The Renaissance the Twelfth Century*, Cambridge, (Mass.), 1927; Jacob Burckhard, *Die Kultur di Renaissance in Italien*, Leipzig, 1869 ; trad. franc. de Schmidt, Paris, 1885.

Pentru arta creștină :

Paul Evdokimov, *L'art de l'icone. Theologie de la beaute*, Paris, 1970; Andi Grabar, *L'art du Moyen Age en Europe orientale*, Paris, 1968.

David Talbot Rice, *Art byzantin*. Traduit de l'anglais par S. Seet-Holterhof Paris—Bruxelles, 1959. Trad. germană de H. Brauer, MUnchen, Ziirich, 1968 ; Gertru

---

Bibliografie întocmită de Pr. Prof. T. Bodogae și Pr. Prof. I. Rămurean'

ier, *Iconographie der christlichen Kunst*, I—II, Gütersloh, 1966, 1968; Ch. Del-
L'art byzantin, Bruxelles, 1967; L. Reau, *Iconographie de l'art chretien*, t. I—III,
1955, 1956, 1959; L. Hautcoeur, *Histoire de l'art*, t. II, Paris, 1959; W. Feli-
Libenfels, *Geschichte der byzantinischen Ikonmalerei*, Olten und Lausanne,
Louis Brehier, *L'art chretien. Son developpement iconographique des origines*
5 jours, 2-e ed., Paris, 1928; Abel Fabre, *Manuel d'art chretien. Histoire*
= de l'art chretien depuis Les origines jusqu'à nos jours, Paris, 1928; K. Kunstle,
graphie der christlichen Kunst, Bd. I—II, Freiburg, im Breisgau 1926, 1928;
Jiehl, *L'art chretien primitif et l'art byzantin*, Paris, Bruxelles, 1928.

In limba română :

Andrei Oțetea, *Renășterea și Reforma*, ed. 2-a București, 1968, 499 p.; Idem,
iterea, București, 1964, 490 p.; Ch. Delvaye, *Arta bizantină*, 2 voi., București,
D. Lihacio, *Prerenășterea rusă*, București, 1975; H. Focillon, *Arfa Occidentului*,
: *Evul mediu romanic*; voi. II: *Evul mediu gotic*, trad. de Irina Ionescu, Bucu-
1974; I. D. Ștefănescu, *Iconografia artei bizantine și a picturii ieudale romă-*
București, 1973; D. Vătășan, *Istoria artei europene din perioada Renășterii*,
ești, 1972; P. P. Negulescu, *Filosofia Renășterii*, 3 voi., București, 1946;
. Alpatov, *Istoria artei*, t. I. *Arfa lumii vechi și a Evului mediu*, în românește
uno Colbert și N. Isbășescu, ed. 2-a, București, 1967; G. Oprescu, *Manual de*
i artei, voi. I, București, 1943; P. Constantinescu-Iași, *Arfa bizantină*, 1929.

PERIOADA AV-A

Biserica în secolele XVI—XVIII (1500—1789) *

Începînd cu veacul al XVI-lea, se înregistrează o perioadă nouă în istoria omenirii și a Bisericii. Este vorba de Reforma religioasă, care constituie unul dintre cele mai mari evenimente din istoria universală, adînci răsfrîngerii asupra vieții bisericești, culturale, politice, sociale pînă în zilele noastre.

Feudalismul premergător, cu conținutul său ideologic în scolastic și cu expresia materială în arta gotică, a primit replica prin *Renașterea* și *Umanismul clasicist*, care a avut două consecințe: una axată pe laicism, iar alta pe creștinism; între aceste două curente s-a desfășurat apoi ciocnirea teoretic-practică. De fapt, din cauza multor rele din viața Bisericii și a statului în Apus, în vremea Renașterii și a Umanismului era așteptată necesitatea unei reforme, a unei îndreptări reale a stărilor interne, dar ea s-a transformat apoi într-o reformă, ca explozie revoluționară a tuturor nemulțumirilor acumulate cu timpul.

Ceea ce caracteriza în aceste vremuri era impulsul spre libertate, spre individualism, spre subiectivism; libertate în viața de stat, individualism în cugetare, subiectivism în viața religioasă, artistică și culturală. Desigur că lucrurile nu s-au petrecut lent, ci cu frămîntări și neastîmpăr, ducînd la multe încleștări de forță între Biserică și stat, între individ și comunitate, între forțele sociale, economice și naționale ale popoarelor și Bisericilor, cu momente de măreție cu adevărat epică și firește și cu momente de cumplite încercări. Reforma și Contrareforma au dominat secolele XVI și XVII și prin urmările pe care le-au avut asupra spiritului uman, secolul al XVIII-lea, veacul revoluției franceze.

Cele spuse aici se referă în deosebi la lumea apuseană, dar și lumea din Răsărit trecea prin frămîntări întrucîtva similare, create și de noi împrejurări din Apus. Pentru motivele de mai sus este necesar să se expună întîi faptele petrecute în Biserica apuseană și după aceea în cea răsăriteană.

---

* Capitol redactat de Pr. prof. M. Șesan. *Notă*: Capitolele alcătuite de Pr. prof. Milan Șesan au fost revăzute și corectate de Pr. prof. Ioan Rămureanu.

Situația generală a Bisericii Apusene. Cauzele reformei protestante

Starea în care se afla Biserica apuseană la începutul secolului al lea ieșită din Renaștere, a fost de așa natură încât ea însăși a it necesitatea reformei, căci erau destui creștini care susțineau litau pentru o îndreptare a lucrurilor, nedorind să rupă cu Biserica. >ea ce a dus la dezlănțuirea conflictului ireparabil a fost distruși întunecarea ideii catolice (cum scrie istoricul Lortz), adică pierde către Biserica papală a cîrmei feudale cu care îndrumase Evul a, în urma unei serii întregi de împrejurări vechi și mai noi de ă bisericească, politică, social-economică, culturală. Terenul era pregătit prin compromiterea ideii de supremație papală în timpul citații babilonice de la Avignon (1309—1377) și a schismei papale —1417) ce a urmat după aceea, cît și prin teoria conciliară a veacu-XIV—XV care dorea acea «reformatio in capite et membris». Europa apuseană nu mai participă la eliberarea Constantinopolului, deplîngea căderea lui, căci apelurile pentru luptă comună nu mai u ecou unitar. Numai Ioan Coranul de Hunedoara, regentul Un-i, Vlad Țepeș al Țării Românești și Ștefan cel Mare al Moldovei m sabia pentru apărarea creștinătății orientale și a celei occiden-propunerile pentru o cruciadă nu mai aflau înțelegere, pentru că îai exista în Occident concepția unei Europe unite ca pe vremea)r Grigorie VII, Inocențiu III (1198—1216), sau Bonifaciu VIII —1303). Ceea ce începea să preocupe atenția occidentalilor, în ge-era ca să profite cît mai concret de pe urma «descoperirii lu-.o».

Țiața religioasă și bisericească a vremii crease o mulțime de ne-imiri pentru că «papalitatea se afla într-un cerc vicios» : «cardinali iegeau papi răi și papii răi numeau cardinali răi» (A. Franzen) ; >pai se complăceau în stăpîniri feudale și nobilimea excela prin n, pe care îl aplica față de Biserica din principatul ei ; spiritul sterii mai dăinuia la Roma cu grandori și cu scăderi, care se observă pi. Astfel Pius II (1458—1464) promitea sultanului concesiia la Con-nopol dacă se lasă «stropit cu apă» (de botez) ; Paul II (1464— s-a intitulat ca primul «pontifex maximus», apoi Sixt IV —1484), Inocențiu VIII (1484—1492) și mai ales Alexandru VI Bor-492—1503) au patronat demoralizarea ; în schimb, critica papalității Girolamo Savonarola expusă în lucrarea «De ruina ecclesiae», i-a cat acestuia arderea pe rug în 1498 și nicidecum îndreptarea }r.

istfel amestecul papalității în cele lumești, cu pretenții la putere ■ită și cu mijloace abuzive întrebuințate în acest sens a dus la cele nari scandaluri. Nepotismul a făcut din papii Renașterii adevărate :ii de uzufructuari și favoriți care își disputau cîștigurile cu sabia. iia și fiscalismul cel mai exagerat au înflorit în voie, încît de la ' pînă la Macchiavelli toți se plîngeau că în Roma sînt numai i și preceptori papali, teologi abia cîte unul. Vinderea și cumpă-

rărea demnităților bisericești atinseseră proporții cu adevărat catastrofale. Anual se calculau aceste venituri, scoase de papi prin cardinalii lor, la 220.000 florini, din care jumătate le aduceau dispensele, privilegiile și beneficiile rezervate papei, iar cealaltă jumătate impozitele ordinare și extraordinare, îndeosebi inflația indulgențelor care apăsau foarte greu pe umerii credincioșilor. Ca forță extraordinară lumească, papalitatea încasa dijmă din veniturile tuturor bisericilor pe drept, dar de multe ori și pe nedrept ; în Anglia era obolul Sfintului Petru, în Spania, contribuții regulate pentru inchiziție etc. La numirea într-o funcție bisericească se plătea pînă la jumătatea venitului anual al funcției, ceea ce făcea ca diezele rămase adeseori vacante să se ruineze complet, iar pentru asanarea lor financiară s-au căutat expediente imorale și cămătărești.

Mai apar și papi războinici, ca Iuliu II (1502—1513), cu eșecul Conciliului 5 Lateran din 1512 ; sau libertini, ca Leon X (1513—1521). Atît de mare era demoralizarea încît în ianuarie 1522 însuși papa Adrian VI a repetat în prima sa cuvîntare consistorială cuvintele lui Bernhard de Clairvaux : «Atît au crescut păcatele Romei, încît cei întinați de ele nici măcar nu le mai simt mirosul».

Vechiul principiu de reformă «*in capite et membris*» nu era băgat în seamă ; clerul superior se îmbogățise și se răsfața în lux ; el se recruta, conform uzanței, numai din nobilime, adeseori la vîrsta minoratului ; în același timp preoții de parohie erau desconsiderați ca «plebei» incuți și prea mulți la număr pentru aceleași locuri, și erau exploatați ca și populația jînsășir-xconsiderată «proletariat». în schimb, în marile mînăstiri ale ordinelor Ynonahale, foarte numeroase, se încuibase spiritul Renașterii ; viața de obște era decadentă și numeroși călugări stăteau în particular ca proprietari ; pe aceștia credincioșii nu-i puteau respecta.

Pe lîngă abuzurile cu cele sfînte și cu simonie, se mai adaugă și superstițiile populare, credințe în «puterea diavolului» și în vrăjitorie, cu teama de ambele. Atunci intervenea inchiziția cu torturi «legale» și arderi pe rug, mai ales stimulate de apelul papei Inocențiu VIII, din 1484, și de decretul «Maleus maleficarum» contra vrăjitoriei (*Ciocanul vrăjitorilor*) din 1487. Mulți credincioși s-au îndepărtat atunci de «Biserica văzută» în favoarea unei «Biserici nevăzute», «a adevăraților sfîinți», adică supunîndu-se îndrumării Sfîntului Duh Care, după prezicerea antitrinitarului Ioachim de Floris (f 1202), avea să se manifeste apocaliptic în 1520. Prin urmare «via antiqua» a teologiei scolastice a lui Toma din Aquino (f 1274) era pusă în umbră încă de «via moderna» a nominalistului Willia?n Occam (f 1349), cu învățătura despre dublul adevăr, unul teologic și altul filosofic, prin care era spartă unitatea scolasticii și se accentua prăpastia dintre Dumnezeu și credinciosul păcătos.

Cît privește *aspectul social-economic*, se accentua ciocnirea intereselor nobilimii din castele cu ale burgheziei din orașe și ale țărănimii: de la sate. La aceasta au contribuit și marile descoperiri geografice ale vremii : călătoria comerciantului rus Nikitin de la Moscova la Delh:

nia, în anii 1466—1472 ; ocolul Africii de către Vasco da Gama a Capul Bunei Speranțe spre India, între 1497—1499 ; drumul » oceanul Atlantic — spre apus — al lui Cristofor Columb în 1493, leseoperirea lumii noi», numită apoi «America», precum și «ocolul i pe apă» al expediției lui Magellan, între 1519—1522, care atră- atenția spre noi țări de unde se puteau aduce bogății nebănuite. Ridicarea burgheziei țărănești prin cruciade și prin comerțul în- tor al orașelor italiene, flamande sau germane a adus cu sine des- ;rea unei lupte surde pe de o parte între nobilime și cler — care /oia să-și piardă drepturile feudale — și pe de altă parte pătura)ecie de burghezi și mica nobilime — care trebuiau să-și apere de e ori cu sabia în mână dreptul la existență. Țărănimea profitase de area orașelor unde și-a putut vinde surplusul muncii ei și astfel 3 și o țărănime mai înstărită.

Dar tocmai în Anglia, John Wyclif (f 1384) și în Boemia, magistrul Hus (f 1415) au atacat încă spre sfârșitul secolului XIV pretențiile rimat universal al papei, găsind aprobare între credincioși și unii .i și prin aceasta era vizată «trecerea de la erezie la reformă» ; lată au atacat și principiul proprietății bisericești, atât de neonest ită de monahi și episcopi, așa că după moartea lor au urmat nu- iase mișcări populare sîngeroase, de rezistență contra exploatării, ite de a apare marele capitalism bancar și industrial, creat de carea pe piața europeană a aurului american — ale cărui urmări se it pînă la 1540 doar în Spania, Portugalia și Țările de Jos —, au în Italia marile piețe și bănci ale Veneției și Genovei ; în iburgul Germaniei, vestitele bănci ale Fugger-ilor dețineau mono- i pînă în nordul depărtat și orientul Mediteranei. în Anglia, de , Biserica practica, împotriva legilor decretate de ea, comerț ban- luînd dobînză de 30% pentru orice împrumut făcut în contul ta- ■ papale. Odată cu urcarea prețurilor la orașe scade și decade renta ilă, iar nobilii, ca să se salveze, au înmulțit taxele feudale și au ; rentele, toate în defavoarea țărănimii, ajunse în Germania și în ritul Europei la sapă de lemn, încît răscoalele țărănești în Ger- a se țin lanț. Tot așa au fost atinși în Germania o parte din muni și din mica nobilime, după ce în Elveția țărani au reușit, în 1476, războaie aprige, să-și capete drepturile. Nici nu este de mirare >bili ca : Sickingen, poetul nobil Ulrich von Hutten, preotul Tho- Miinzer, cimpoierul Hans Bohm von Niklashausen și alții au iat antiteza între papă și Hristos și așteptau parcă să coboare din ¹ răzbunare a nedreptăților acolo unde spada și focul nu ajungeau. :eastă atmosferă confuză se întrepătrundeau tendințele sociale cu zneala dusă pînă la trivialitate, la acțiuni armate și exaltare. >dată cu sfârșitul Evului mediu, în Franța, Anglia și Spania apare *statului național* și laic, cu tendințe centrifugale celor papale, care sistemul teocrației universale și prin amenințările interdictului cău- să subjuge jurisdicției sale totul, trupuri și suflete, state și biserici, particulară și publică. Dar, începînd din secolul al XIV-lea, prin grea cu Filip al IV-lea cel Frumos (1285—1314), în Franța, cu

prinții italieni în secolul al XV-lea, cu Spania puternicei regine Isabel și a lui Ferdinand catolicul (1479—1516) și apoi în Anglia, cu Henric-E VIII-lea (1509—1547), papalitatea e nevoită să cedeze pas cu pas — drept, prin concordate care ofereau uneori satisfacții mai mici — di: pozițiile de mare politică mondială. Scriitorul Marsilius de Padua (1272—1342) nu numai că nu recunoștea Bisericii dreptul la o putere executivă dar făcea din ea o simplă instituție de stat, statul putînd controla și l nevoie chiar confisca averile ei. Același lucru l-a sintetizat apoi repre zentantul tipic al politicianului Renașterii, Macchiavelli (f 1527), în carte sa «Il Principe», unde a luat ca model pe regele Ferdinand al Spanie și pe tiranul Cezar Borgia (fiul natural al papei Alexandru al VI-le Borgia), afirmînd că orice mijloace sînt permise pentru promovare! intereselor statului. De aici s-a dezvoltat și sistemul teritorial auto nomist, ca unul din aspectele organizatorice care vor distruge unitate. Bisericii papale. Poporul se rupe de Biserică întrucît nu se mai simte, ocrotit de ea, ci numai îl apăsă, căutînd o autoritate laică, aprobat chiar de o parte din cler, el însuși sătul de decadența prea mare ; Bisericii. Odată ce omul a gustat din roadele cugetării și ale descoperirilor sale, omul liber al Renașterii și al Reformei umaniste își per mite să critice și să reformeze tot : știință, filosofie, teologie, artă concepție de viață.

Dacă s-a spus că Renașterea și Reforma sînt două fețe ale aceluiaș fenomen, s-a înțeles mai ales faptul că ambele au în vedere aspectu cultural-spiritual al problemei ; dar Renașterea și Umanismul laic m mai păstrau reforma italiană a secolului al XV-lea ; în Germania mani festările de critică antipapală, anticlericală și antimonahală devin agre sive, înguste, brutale și grosolane. Tonul în care scriu acești scriitori și autori ai «*Scrisorilor bărbaților obscuri*» și ai lucrării «*Gravaviint nationis Germanicele*» seamănă cu un apel la luptă contra superstiției și a «antihristului de la Roma».

Afară de ura contra Romei și a clerului său, pe care sutele d< dispute, de caricaturi, de manifeste și foi volante au răspîndit-o acun cu iuteală uimitoare prin tipar și desen, viața culturală de la 1500 ; adus, îndeosebi în țările germanice, un gust pronunțat pentru misticism scepticism și relativizare a tot ce e dogmă și chiar supranatural, gus care s-a încorporat în spiritul marelui umanist Erasmus de Rotterdam (f 1536). Prin compromis, Erasmus a vrut să creeze un nou creștinism fără dogme și fără unitate, semănînd prin aceasta în conștiința euro peana și în sînul Bisericii otrava duplicității. «*Colocviile*» și «*Laude nebuniei*», ca și strigătul lui «înăpoi la izvoare», sînt exemplul con fuziei spirituale a timpului.

Epoca era coaptă și pregătită. Dezagregarea energiilor interne desacramentalizarea și superficializarea vieții bisericești, Renașterea ș Umanismul laic, nemulțumirile de ordin intim religios ale credincioși lor, care-și vedeau credința și Biserica desfigurată prin cumpărarea ș «comercializarea» mîntuirii, pe lîngă cauzele politice, sociale și econo

mai asociau și împrejurările că în cercurile «înalte» circula afirmarea *vulgus vult decipi, ergo decipiatur* = *vulgul vrea să fie înșel* și a contribuit la crearea acestui fenomen foarte complex, care Reforma religioasă din secolul al XVI-lea.

eci să fie înșelat. Și apoi, mai era faptul că librăria Alber din i publicat, în 1514, cărțuța *Taxae cancelariae* = *Taxele cancelariei*, care stabilea normativ prețul de răscumpărare al păcatelor, spre vânzarea indulgențelor.

cu toate acestea, reforma încă nu ar fi avut loc dacă n-ar fi apărut, care i-a dat curs, Martin Luther.

BIBLIOGRAFIE *

artin Luther, *Werke*, ediție critică, 67 voi.; Weimar-Erlangen, 1883—1948; Alliance nationale des Eglises lutheriennes de France et Positions luthé-15 t., Geneve-Paris, 1958—1970; *les grands écrits relormateurs*, Paris, . Joutard și colaboratorii, *Historiographie de la Reforme*, Paris-Montreal, 9 p.; *Bibliographie de la Reforme*, 1450—1648, 7 voi. Leiden, Edit. Brill, . 70. dii:

C. Steinmetz, *Luther and Staupitz. An Essay in the intellectual origins of 'estant Reioration*, Durham, 1980; J. D. Pariset, *Humanisme, Reforme et ie*, Strassbourg, 1981; B. Benuascar-P. Chemi, *L'ouverture du monde (sec, //, Paris, 1978; H. Heger, Spätmittelalter. Humanisme. Reioration. Texte ignissp. Bd. 2. Blutezeit des Humanismus und Reioration*, Miinchen, 1978", '43 p.; G. Martino, *la Chiesa neH'eta della Riiorma*, Brescia, 1978, 1000 p.; e-E. Moeller, *Oekumenische Kirchengeschichte*, 2 Bd., *Mittelalter und Ren, Mainz-Munchen*, 1978; A. Molnar, *Siovom obnovenno* (înnoire prin cui «Enciclopedie pentru Reforma protestantă», Praha, 1977; Schopfferdiek, *jeschichte als Missiongeschichte*, Stuttgart, 1977, 480 p.; A. Jobert, *De ã Mohila*, Paris, 1974; H. G. Koenigsberger, *Luther*, 1973; H. G. Koenigs- J. Mosse, *l'Europe au XVI-e sfecl*, traduit de l'anglais par S. Sassague î de *l'Europe*, VI), Paris, 1970; Ch. Boyer, *Calvin et Luther*, Rome, 1973; bdd, *Reioration*, London, 1972; B. Guenee, *V Occident aux XFY-e et XV-e* Paris, 1971; J. Boisset, *Histoire du Protestantisme*, Paris, 1970; M. Venard, *mts du monde moderne, sec. XVI—XVII*, 2 voi., Paris, 1970, 1214 p.; L. a, *Amurgul Evului Mediu*, trad. după ed. VII-a germană, București, 1970, J. Lortz, *La Reforme de Luther. Die Reioration in Deutschland*, 5-e Aufl., J im Breisgau, 1965, Trad. franc, par R. Givord, 2 voi., Paris 1970; P. Ka- *Luther*, Marburg, 1969; V. H. H. Green, *Luther and the Reioration*, London, l. Tiichle-C. A. Bouman et J. le Brun, *Reforme et Contrerelorme*, trad. de » par M. Barth, O. P. Reymonde Barthe, A. Tintant et Nelly Weinstein *Ue histoire de VEglise*), sous la direction de L. J. Roger-R. Aubert-M. D. s, t. 3, Paris, 1968; J. Chelim, *Histoire religieuse de l'Occident medievdl*, 968, 512 p.; B. Vogler, *Relorme*, în «Encyclopaedia Universalis», t. 13, Paris, . 1060—1065; G. Casalis, *Luther (Martin)*, *Lutheranisme*, în «Encyclopaedia ;alis», t. 10; Paris, 1968, p. 182—188; J. Delumeau, *Naissance et aiiirmation* *Reforme* (Nouvelle Clio, 30), Paris, 1965, 2-e ed., Paris, 1968; L. Febvre, *Un Martin Luther*, Paris, 1.927; reedite, Paris, 1963; R. Stupperrich, *Geschichte ioration*, Munchen, 1967; R. Stauffer, *Ie Catholicisme à la decouverte de* *Neuchâtel-Paris*, 1966; H. J. Grimm, *The Reioration Era, 1500—1650*, New 966; Idem, *The Reioration in Recent Hisiorical Thought*, New York, 1964;

Bibliografie întocmită de Pr. Prof. Milan Șesan și Pr. Prof. Ioan Rămuraanu.

J. Bihlmeyer, H. Tuchle-M. H. Vicaire, *Histoire de l'Église*, voi. 3, Paris-Mulhouse, 1964, p. 128—147 ; cu bogată bibliografie la p. 422—438 ; O. Chadwick, *The Reformation*, Harmanasworth, Middlesex, 1964; R. Bizer, *Reformationgeschichte, Deutschland*, 3532 bis 3555, Gottingen, 1961 ; E. G. Leonard, *Histoire generale du Protestantisme*, voi. I, *La Reformation*, voi. II, *l'Etablissement*, Paris, 1961 ; K. Brandis, *Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation und Gegenreformation*, 3-e Aufl., Miinchen, 1960; E. Lau, *Luther*, Berlin, 1959; W. Andrea, *Deutschland vor der Reformation*, 6-e Aufl., Stuttgart, 1959; G. Tavard, *Le Protestantisme*, Paris, 1958; B. Gebhardt, *Reformation bis zum Ende des Absolutismus*, Stuttgart, 1955; H. Strohl, *Luther. Sa vie et sa pensee*, Strassbourg, 1953 ; Idem, *La pensee de la Reforme*, Neuchâtel — Paris, 1951 ; H. Hauser, *La naissance du Protestantisme*, Paris, 1940.

Papii din timpul Renașterii și Reiornei

P. Partner, *Renaissance. Rome (1500—1550)*, Leiden, 1976; G. R. Potter, *The Renaissance*, Cambridge, 1957; L. von Ranke, L. Pastor, J. Haller, Fr. Seppelt et C. Fiacconi, *Storia dei papi*, Roma, 1973, 736 p. ; Bilaniuk, *The iiiiith Luteran council (1512—1511) and-the Eastern Churches*, Toronto, 1975; E. Chamberlain, *Ies mauvais papes*, Paris, 1979 (pentru papii din secolele X—XVI).

Inchiziția

H. Beinardt, *Records tor the trials oi ihe spanish inquisition (1483—1485,1*, Leiden, 1974 p. ; P. Dominique, *L'Inquisition*, Paris, 1969; H. Kamen, *Histoire de l'Inquisition espagnole (The Spanish Inquisition)*, traduit de l'anglais par Tanctte Pri- gent et Helene Delatre, Paris, 1966.

Figuri deosebite

L. A. Lantini, *Jan Hus, ii primato di Pietro*, Torino, 1974; M. Spinka, *John Hus*, Princeton, S.U.A., 1968, 344 p. ; H. Bauer, *Feuer in Florenz (Savonarola)*, Leipzig, 1976; S. Wejnstein, *Savonarole et Florence*, Paris, 1973; H. J. Schultz, *Die yjahrheit der Ketzer*, Stuttgart, 1968, 375 p. ; H. Vedrine, *Machiavel*, Paris, 1972; J. C. Margolin, *Erasmus, guerre et paix*, Paris, 1973, 380 p.

A se vedea numele protagoniștilor în Enciclopedia, cu bibliografia respectivă.

Autori ortodocși

I. E. Anastasiou, 'Iatopia zī'i 'ExxXiaia?, ed. 2-a, t. II, Thesalonic, 1979; Pheidias, 'ExxXTiaiaaxnt'Jj 'Iaxopia.t. II, *De la iconoclasm pînă la căderea Constantinopolului*, Atena, 1973, 597 p. ; Bas. K. Stefanidis, 'ExxXi'Jeṭtaa'jixi] iotopia. ' A ' ā i j i aTjixEпов, ed. 2-a, Atena, 1959, p. 585—606.

Lucrări în românește

Gh. Vlăduțescu, *Introducere în istoria lilosoliei medievale*, București, 1973 ; P. Gogeanu, *Mari procese din istoria justiției*, București, 1973; H. Matei, *Pirajii corsari*, București, 1974; J. le Goff, *Civilizația Occidentului medieval*, trad. de Măria îlolban, București, 1970. Recenzie de Pr. prof. I. Rămureanu, în «Ortodoxia», XXV (1972), nr. 2, p. 267—270; Andrei Oțetea, *Renașterea și Reiornea*, București, 1941 ed. 2-a, București, 1968, cu bogată bibliografie ; A. Florea, *Tortura în Evul Mediu*, în «Magazin istoric», București, III (1968), nr. 12 (21), p. 40—45; Teodor M. Pcpescu, T. Bodogae și Gh. Stănescu, *Manual de Istoria bisericească universală*, voi. 2, București, 1956, p. 186—193; Eus. Popovici, *Istoria bisericească universală*, ed. 4-a, București, 1928, p. 8—50.

Alte informații bibliografice "m :

Internationale oekumenische Bibliographie, editura Ch. Kaiser din Miinchen începînd din 1961 ; Centre național de la recherche scientifique. Centre de documentation-sciences humaines : «Bulletin signaletique des sciences religieuses», 4 *Christianisme*, Paris, din 1976.

Martin Luther și învățătura lui.

Răspîndirea luteranismului *

dnceia Reformei a fost Martin Luther (1483—1546), o personalitate plină de contradicții interioare, clădită din extreme și exaltată în 'n'p^{ara}d^{oxuri} o «mare» de puteri, de impulsuri, de cunoștințe, -ăbdare. De aceea e și greu a reda biografia lui. Emotiv și sincer, i ve;sel, binevoitor și naiv chiar în relațiile lui intime și familiare, tumultuos, brutal și chiar ordinar în lupta și polemicile duse mai cu oamenii papalității, ci și cu foștii săi colaboratori, prieteni răni răsculați, sau anabapțiști exaltați, Luther a fost prezentat i ca un apostol sau profet prin gura căruia a grăit Duhul Sfînt i-a mai făcut-o de la Sfîntul Apostol Pavel încoace (Jul. Kostlin), ri ca un erou și ca o personalitate puternică, plină de calități ge- (Carlyle, Thiele), ori ca cel mai genial creator de sistem filosofic igios (Holl), iar altele crezut drept un rătăcit răufăcător, sau un iat, care a făcut din pasiunile lui un crez cu care a infectat ome- [ntreagă (Denifle, Grisar ș.a.).

i interpretarea operei lui Luther s-a văzut uneori răbufnirea veri naționale a germanilor față de tutela romanică (Michelet, Im-le la Tour, H. Preuss), altele sinteza spirituală și culturală a Re-ii și umanismului (Burckhardt, Ranke ș.a.) sau chiar numai în- ea de unificare sufletească a poporului german (în locul celei po- care lipsea), prin crearea limbii naționale, îndeosebi prin tradu- Biblii (Funk-Brentano). Toate aceste prezentări și interpretări i complete.

înă în 1904 se începea direct cu anul «lipirii tezelor» pe ușa bise- din Wittenberg, cu deschiderea luptei contra indulgențelor, ex- iu- se întreaga epocă anterioară prin impresiile dezastruoase ale riei la Roma, despre care, de fapt, Luther nu pomenește decît mai tîrziu. Odată cu descoperirea, în 1904, a cursurilor și comen- r la : Psalmi, Epistola către Galateni, Epistola către Romani etc, eipocă de criză și de adînci frămîntări, s-a văzut că pregătirea ;ască pentru Reformă era aproape încheiată în octombrie 1517. i această pricină lucrarea lui Otto Scheel, în două volume : *d Luther* și *De la catholicism la luteranism*, era dătătoare de ton, darul să înlătore «remanierile» pe care și le-a făcut Luther în- ilterior, cu imaginația și sensibilitatea sa, adeseori exaltate -prin lele cuprinse în cuvîntările de la masă (Tischreden), scrise și pu- 3 postum de prietenii săi. Cea mai bună lucrare de ansamblu de- deformă și reformatorul german rămîne tot opera profesorului ca- Fos. Lertz.

Martin Luther era fiu de miner și s-a născut la Eisleben. ^fca 10. brie 1483. Crescut în strictă religiozitate de părinții săi, care să-l facă avocat, Luther e trimis pe rînd la școală la Mansfeld, mburg, Eisenach și, la sfârșit, la nou-înființata facultate ~~jurMîcS

Capitol redactat de Pr. prof. Milan Șesan.

din TjjWjjrt fi^m—1 -^n^W Firea lui sensibilă făcuse pînă acum cunoștință cu atmosfera pioasă din instituțiile «Fraților de viață comună» și chiar dacă temperamentul lui nu suferea de complexe de teamă ori de înurie, cum scrie istoricul iezuit Grisar, totuși e adevărat că Luther a suferit din tinerețe și chiar mai tîrziu de o adevărată frică fizică în fata arățărilor diavolului sau vrăjitoarelor, precum și în privința mîntuirii sufletului.

În 2 iulie 1505 proaspătul filosof și doctor în Drept, care se întorcea de acasă spre Erfurt, a fost surprins de o furtună și în momentul cînd trăsnetul căzuse lîngă el, strigă : «3fintă ^{Ari^} «nă-n-rn, și mă voi călugări i». La cîteva zile după aceea, în 17 iulie, Luther bătea la poarta mînăstirii augustiniene din Erfurt spre a se dedica exageratei asceze, pe care o va practica peste 15 ani pentru ca, la sfîrșitul vieții sale (18 februarie 1546), să spună că intrarea în monahism a fost silită. El a lăuat-o drept glas al destinului și a lui Dumnezeu, după cum însuși gîndul că e trimis de sus ca reformator îi va fi mai tîrziu tot așa de puternic, în legătură cu profeția lui Ioachim de Floris (1145 — f 1202), că din 1520 va începe «epoca Sfîntului Duh» în Biserică și în viața creștinătății.

Anii petrecuți în mînăstire sînt ani de adânci frămîntări. Spre deosebire de evlavia vremii, care superficializa lucrurile, afirmînd că se poate ajunge sigur la mîntuire în urma faptelor bune care se fac, a rugăciunilor, a posturilor, a pelerinajelor și indulgențelor, Luther se zvîrcolea în chilia sa, chinuindu-se cu gîndul că, în ciuda atîtor posturi și abțineri ascetice, îl îngrozește osînda de veci, îl chinuie nesiguranța mîntuirii. Ispitele și îndoielile îl devorau, scepticismul și chiar dispera rea îi copleșeau zilele și nopțile cu viziuni cerești și îndeosebi diabolice. Călătoria la BffljgxL în 1510—1511, nu l-a destrămat sufletește, el rămînd pe mai departe un aderent al papalității în predicile sale. Dar prelegerile nominaliste ale dascălului Gabriel Biel precum și lectura Fer. Augustin (f 430) și studiile exegetice pauline l-au dus, între 1513—1517, la Wittenberg, să predea exegeza ca doctor în teologie și urmaș al fostului său superior, Staupitz. Astfel a ajuns la concluzia că omul nu poate nimic înaintea lui Dumnezeu, care-i dă totul după cum găsește El de bine din atotputernicia Sa (occamism), descoperindu-i — prin Evanghelie — însăși dreptatea Sa, care devine apoi în sufletul credințiosului energie și lucrare vie. Cu alte cuvinte, așa i-a spus duhovnicul și generalul «Ordinului» său, Staupitz, atunci cînd se plîngea că nu-și află nicidecum liniște și încredere în faptele bune săvîrșite. Luther își pune în față chipul lui Hristos cel răstignit (theologia crucii), aruncînd asupra Lui toată grija, fără să-și impună și strădaniile morale corespunzătoare. Pentru Luther liberul arbitru e «sclavul arbitru», ba, scria el în polemica sa cu Erasmus (1525—1526), că libertatea conștiinței e o sarcină prea grea, numai «Dreptul prin credință va fi viu», cum scria Sfîntul Apostol Pavel la : Romani, 1, 17 (solajfide), cifurmarea că «Dumnezeu de mai dinainte hotărăște starea credinciosului» (Rom. 8, 29).

Credința devine la Luther o chestiune de încredere (Rom. 10, 10) ; itatea lui Dumnezeu trebuie deci înțeleasă în sens tropic sau me-ic și nu obiectiv.

Aici rezidă principiul fundamental al lui Luther, așa cum a izbuc-în public, la 31 octombrie 1517 în ajunul sărbătorii «tuturor sfin-» și praznicul suprem al indulgențelor, prin cele 5 de teze pe care trimis către arhiepiscopul Albrecht de Brandenburg-Meinz, apoi copului H. Schulz din Brandenburg și altora. Mai târziu a fost afi-și pe uși de biserici un apel în acest sens (informația lui Melan-n despre afișarea protestului de către Luther la poarta bisericii din ;enberg, la 31 octombrie, nu este confirmată documentar), după ce st tipărit în sute de exemplare. Astfel erau combătute indulgențele Iute ^AP ^Ring:"mi .dnrmnican T. Tetzel în scopul ridicării bisericii ntul Petru» din Roma. Mare a fost revolta lui Luther împotriva -nației acestuia că : «îndată ce aurul (banul) sună în cutie, sufletul iră la cer», sau pe nemțește «Sobald das Geld im Kasten klinget, die e im Himmel springt».

Atacînd deci indulgențele, într-o vreme și într-un mod în care rul le-a răspîdit cu iuțea pe care i-o știm, Luther a atacat în ace-timp și papalitatea, care susținea că iartă aprioric orice păcate, t ce numai Dumnezeu poate face. Mai critică și principiul însuși al îlgențelor, care nu presupunea căință și luarea bucuroasă asupra-și igului, suferinței, ci fuga de ele ; în fine, a criticat autoritatea Bi-rui care permite astfel de practici, la fel doctrina greșită despre me-și fapte merituose ș.a.

Lucrările se precipită. Roma trăia într-o neprecizie și somnolență ogică nemaiîntîinită. Papa Leon X (1513—1521), ocupat cu vînătoa-și distracțiile, credea că e vorba de o ceartă călugărească, dar pe iă, în iunie 1518, a deschis procesul, și fiindcă Friederich de Saxa, iudatul papei la tronul habsburgic, îl proteja pe Luther, a fost tri-cardinalul Cajetar să-l readucă la ascultare pe monah. Acesta spu-■a și papa trebuie să asculte de sinod, iar sinodul de Sfinta Scriptu-Tonul mîndru al răspunsului îl făcu pe cardinal să-l respingă, fapt ; îl sili pe Luther să apeleze «de la un papă rău informat, către un ă care trebuie mai bine informat» («a papa male informato ad pa-i melius informandum»), ca acesta să facă apel — contra deciziei — 18 noiembrie 1518, la un conciliu general, așa cum o făcuse înainte an Hus.

----- M
Al doilea trimis oficial Ccarol Miltitz mai blînd, obținu făgăduiala 5—6 ianuarie 1519) că Luther va tăcea dacă nu va fi atacat. Dar, te puțin a fost atacat, de catolicul Dr. Johann Eck (f 1543), un prie-al lui Luther — Andreas Bodenstein, din Karlstadt. Luther se 3ește deci la disputa de la Leipzig, din zilele de 27 iunie—16 iulie 9, asupra primatului papal, cu care prilej a început să creadă că nici ¹⁰J. r*^u ^eM^e ^{ift}+a&kil ci numai Sfînta Scriptură garantează arie-ULjdMn~^oia Scriptu]J) ; iar despre epistola Sfîntului Iacob invo-i deEci, pe'liLr'a neresitatea faptelor bune, s-a exprimat că «este de ^"Cărturari și nobili ca Ulrich von Hutten, cavalerul Fr. von Sic-?en și mai ales profesorul de ebraică și greacă ^Ei]ip- Mela»ehtorr-

(1497—1560), tren de pm-tpa ini T.nthpr în aceste împrejurări, umanistul ceh Ulrich Velenus a negat prezența Sfântului Petru la Roma, în lucrarea «*Apostolus Petrus Romam non venisse neque illic passum*» publicată la Praga în 1520, orientându-se după criticile lui Laurențiu Valla (1405—1457).

Denunțat ca eretic, Luther s-a adresat poporului în £[520; prin trei scrieri-program, din cele 30 cîte a scris în acel an. Prima, Către nobilimea creștină națiune germană despre îndreptarea stării creștine, tipărită în (august 152(£i) susținea că dacă papalitatea și clerul nu voiau rpfnrma cerută de sute de ani, precum și satisfacerea doleanțelor poporului german atît de crunt exploatat de lăcomia lor, atunci s-o facă poporul. Manifestul s-a răspîndit în cîteva zile, în peste 4000 de exemplare, împotriva celor trei «ziduri» după care se ascundea papalitatea : puterea spirituală care depășește pe cea lumească, dreptul papei să explice Biblia și dreptul de a convoca concilii. Luther opunea acestora preoțiaj^enerală, li

p   t   p

a decide în adunări de soarta Bisericii sale. «Trebuie să te trezești, Germaniane~T>> striga Luther, căci" «Donătio Constantini», temelia statului papal, e un fals nemaiauzit; pelerinajele la Roma și sărutarea picioarelor papei să înceteze. «Ne-am săturat de cerșetoria și de dezmațul Ordinilor călugărești ; preoții să se căsătorească și să nu mai trăiască, mai departe, într-o rușinoasă stare de promiscuitate ; afară cu păgînul Aristotel din teologie ; Sfînta Scriptură să fie pusă în centrul ridicării poporului» — erau tezele luterane. ^>—*■'----- '""'_v

Al doilea manifest, apărut în ^cțombriel52^ purta titlul bertatea pentru toți de a explica Scriptura si. d£imlaiL^COXLikii^ntreaxia
d i d î d ă i d   B i i i i l

captivitatea babilonică a Bisericii) și se ocupa numai cu probleme teologice. De aceea a fost scris în limba latină. În acesta Luther nega caracterul sacramental al Bisericii, căci din șapte. Taine abia trei ; Botezul, Euharistia, și într-o oarecare măsură Pocăința se pot dovedi ca J]^33C^ig..<|ivlnă.i....celelalte sîrit doar ceremonii pioase aldăugate de oameni. Dar și primele trei Taine se află într-o scandaloasă robie a rătăcirii omenești asemănătoare celei din Babilon sau Avignon, căci li s-a răpit și întunecat caracterul primordial. Cel mai rău a fost mutilată — scrie reformatorul — Euharistia, căci s-a răpit laicilor potirul ; minunea prefacerii e subminată de subtilitățile scolasticismului, iar omul care crede că aduce un dar, pierde, prin denaturarea lui, binecuvîntarea cerului. Singurul lucru ce se cere de la credincios e credința, adică primirea harului, căci Taina nu-i decît cuvîntul legat de un semn văzut ; așadar Biserica nu mai este sacramentală, ci e o Biserică a cuvîntului. La fel scria că s-a degradat Taina Pocăinței prin rușinosul trafic al indulgențelor. Deci, «înapoii la Evanghelie?».

A treia scriere, cea mai teologică și, alături de Catsliisxnjfl—cea mai simplă din rîtp p lăsat, Tjithpr este cea^__«fiesEre__libert^ omului creștin».iîâm. noiembrie 152tT>în care o seamă de idei din mistică"germana se unesc cu prospețimea spiritului Evangheliei și a umanismului creștin al reformatorului. Ea este scrisă în limba germană și adresată papei Leon al X-lea, ca un fel de justificare în fața excomunicării c"are știa că-l așteaptă. «Dn creștin adevărat e stăpîn, prin cre-14 — Istoria Bisericească Universală Voi. II

peste toate și nesupus nimănui», scria Luther, afirmând aceeași > generală ca și în alte lucrări ale sale. Dar adaugă, în același că «adevăratul creștin e un slujitor întru toate prin iubire», afir- prin aceasta miezul eticii noi, care spune că Hristosul dobândit ■edință e dăruit aproapei prin iubire. «Nu-i oare o adevărată e, — se întreabă Luther —, că Hristos, mirele cel bogat, bun și S-a unit cu desfrînata ceată omenească pentru a o scăpa de tot t a o face una cu Sine ? Prin credință să trăim în Hristos și prin întru aproapele».

obilii și poporul s-au mișcat. Roma credea că e o afacere mai mult o-socială, dar Luther o vedea pur și simplu ca o reformă religioa- iia~<<Exurge Domine», din 1b iunie 19"2t>T?care cenzura ca eretice ^eze din scrisul lui Luther, privind mai ales organizarea biserP" și preoția harismatică, fjaJifl (j^p zi^{1p} termen pentru retractare, înd s-au împlinit acesteaOa"10 decembrie 1520^ Luther a răspuns -un pamflet intitulat «împotriva Bulei lui Antihrist» și, la poar-iter, a aruncat în foc "Bula și Corpus Juris canonici, fiind hotărît im să aleagă, ca și studenții săi, — cărora de a doua zi a încercat se adreseze numai în limba germană — ori iadul, ori martiriul, urnea era ocupată cu alegerea împăratului Carol Quintul, în 1519 ; dormea, episcopii aveau altceva de lucru, teologia catolică era nnolență, așa încît ideile lui Luther se răspîndeau repede. Felici-și încurajările curgeau de pretutindeni, din țară și din străină-ie la nobili și învățați, de la artiști, meșteșugari și țărani. Dar în ? 1521, în dieta de la Worms^j^uther trebui să se prezinte la ju-ț Nu se mai temea nici el, nici aderenții care l-au însoțit pearu-' riumfal. Eroismul cu care se apăra și răspunsul scurt : «Acestea- sile mele și altfel nu pot ; Dumnezeu să-mi ajute», au impus tu- El se știa liber de autoritatea exterioară și legat numai de Dum-.. De aceea, ca și Hus, afirmînd «că este un Hus saxon», Luther ¹ temea nici de edictul de la/Worms, din 8 mai 152^, care îl con-a la prosciere, încrezîndu-se ~"m~credincioșii ~"că"re"~îi apTăuclaiL, * .onsternarea Romei, cînd a aflat că toată Germania e de partea LU mai avea capăt. împăratul a semnat condamnarea, dar protec- lui Luther, Friederich cel înțelept al Saxoniei. l-a adăpostit în cas- său din WartburP₁ unde, sub nnmelp de «cavalerul Jorg>\",..a xâmas~ l z&ce—Sal (mai 1521—martie 1522), traducînd în 1522 Noul Tes-it după originalul grecesc al lui Eralrnlîs~*^îrr~T!^tto:d^m (1467— • Vechiul Ttst,amp"*'-a apărut după originalul ebraic, tradus în funînd astfel, prin alegerea celor mai populare și mai neaoșe cu- nemțești, bazele limbii literare germane. Ecoul primeiJBibJiLJir ? de Luther, la 1 ^augjușJLă^S^'-a fost eri6rrn7~cacT'prima traducere •rmană în «Plattdeutsch», din 1485, nu era înțeleasă pretutindeni, ^cembrie, același an, apărea a treia ediție, iar pînă la 1546 au apă- iumai la Wittenberg 52 de retipăriri, căci «cizmarii, femeile și toa- itegoriile de laici citeau Scriptura și învățau pe de rost pasagi i a

b.1 Răspîndirea luteranismului. 1 Luther culegea roadele. Exagerările predicii luterane și tonul revoluționar au trezit în anabapțiștii și în țărani lui Thomas Miinzer (1490—1525) un creștinism mistic, anarhic și cu cerințe pe tărîm social și de libertăți, care au costat moartea a 100.000 de țărani.

Piedici au fost puse și după 1525, cînd a avut loc o altă răscoală a țaranilor. Predica, școala, tipăriturile și indolența ierarhiei favorizau răspîndirea noilor idei. Mii de studenți alergau la Wittenberg, negustorii și meseriașii se entuziasmau de noul crez, intuit atît de abil- în broșuri și caricaturi spirituale, de multe ori chiar triviale. Că reacțiu-nea și răstălmăcirile poporului sau ale prietenilor nu erau pe potriva ideilor lui Luther și că Reforma de mai tîrziu nu mai păstra însușirile date de el, puțin importă. Luther, care se ridicase contra Romei în numele libertății spunînd : «A arde pe eretici e un păcat contra Duhului - Sfînt», spunea acum — ca să potolească pe exaltații din Zwickau ori pe țărani din sudul Germaniei — : «loviți-i ca pe blestemați și cete de nemernici».

Pînă în 1529 împăratul Carol Quintul (1519—1556) a lipsit din Germania, așa încît sfășierile dintre partidele catolice și luterani luaseră proporții. Războiul civil era gata să izbucnească. Unii se gîndeau chiar la o ligă internațională. Folosindu-se de împrejurări — îl favoriza politica turcofilă a regelui Francisc I al Franței (1515—1547), dușmanul lui Carol Quintul —, de nestatornicia papei Clement VI (1523-1534) și de neputința formării unui bloc unitar catolic, luteranii s-au întărit în dietele de la Spira (1529) și la Augsburg (1530), unde își redactează celebra «Confessio Augustana», operă a lui Filip Melancton, (1497—1560) în jf^h°IfL^p " F.rasmns rlin Hftttej^lajm. Nobilimea luterană a protestat contra limitării luteranismului de către nobilimea catolică care refuza cele trei principii : «sola fide, sola grazia și sola scriptura» și pentru care luteranii au fost numiți «protestanți». Totuși, prin moderația sa, Melancton va fi considerat ca «adevăratul educator al Germaniei».

în 1531 s-a format «blocul smalkaldic» al protestanților, ca Ligă proprie. Prezența turcilor în apropierea Vienei determină pe papa Paul III (1534—1549). siPconvoace un sinod, la Mantua (1537*), dar protestanții au refuzat. Dimpotrivă, pelîngă («Confessio Augustana» Apo /^•gra^Confessionis»^au mai acceptăVjArTIColele srnAIIAffffrp» care erau mai puțin radicale ; astfel cele trei publicații formau cărțile simbolice ale luteranismului protestant— " "

înTre~lîmp7~pfirTeipîul confesional al Bisericii teritoriale cîștigase teren și catolicilor le lipsea o personalitate care să mobilizeze forțele existente și să realizeze disciplina în cler.

Lupta prin scris sau prin predici era neunitară, nu avea avînt, erai anemică și chiar inconștientă. S-au făcut și încercări de reunire reli-l gieasă între cele două tabere. In sfîrșit, în 1544 Carol Quintul reuși săi despartă pe protestanți de alianța francezilor. Cînd papa a intervenit,! Luther a publicat cea mai vulgară scriere a sa : «împotriva papei de laj Roma, instituit de diavol», în 1545, prezentînd caricaturi executate de Lukas Kranach după inspirația sa.

A fost ultima pășire publică a lui Luther care, altfel, se mărginise -
 ăi adeseori nervos, furios și bolnăvicios, dar mai mult modest și
 înd pe săraci, lipsindu-se de onorarii și trăind în familia sa grea,
 5 copii — trei fii și două fiice (luase în ^jșătoj£jpeiosjaiă]uăăriă
Ci d B) L t d

5 p £
 vț-ciană Caterina de Bora). Legat de popor și de viața comunității
 tr'u care a compus cmtece religioase, a scris predici și îndrumări. A
 it la 18 februarie 1546.

Deși Carol Quintul cîștigase în aprilie 1547 bătălia contra protes-
 ilorj totuși în 1555, la 25 septembrie, prin Interimul de la Augsburg
 stabilit compromisul «*Cujus regio, ejus relig'io*» («Regiunea face re-
 mea»), ceea ce consacră principiul teritorial protestant asupra impe-
 ui teocratic medieval. Prin aceasta s-a consfințit dezbinarea confe-
 ală, culturală și politică a Germaniei : nordul și centrul, cu o parte
 Wuirtemberg, deveneau luterane ; iar Valea Rinului și Bavaria ră-
 eau catolice.

Prin schimb de studenți și legături economico-comerciale, luter-
 uil s-a răspîndit în tot nordul Europei, fiind considerat ca expresia
 știnismului potrivit spiritului germanic și scandinav-nordic». Trebuie
 subliniat însă că luteranizarea acestor țări nu s-a făcut la nța
 poporului, ci a principilor. În organizare și în viața exterioară ricile
 scandinave rămîn, ca și Anglia, mai conservatoare decît lu-
 nismul german sau calvinismul elvețian și francez. între 1527— 1
 regele Suediei, Gustav Vasa (1523—1560), ajutat de elevii iui Lu-
 frații Peterson, luteranizează~ Suedia. în Danemarca, Norvegia și
 ida. regele Christian al III-lea (1534—1559) face același lucru în
 1533—1534, iar în Prusia și țările baltice, ultimul mare maestru
 >rdinului teuton, Albrecht de Brandenburg împreună cu fratele său
 lelm au primit luteranismul, s-au căsătorit și au luteranizat țările
 În Boemia, Slovacia, Polonia și Slovenia s-au organizat puternice
 unități luterane și s-au unit cu «frații moravi», descendenți ai hu-
 3r și valdenzilor. În Transilvania, luteranismul a fost susținut de
 : Honterus (f 1549), care și-a expus poziția în faimoasa lucrare :
formatio ecclesiae Coronensis», din 1543, tradusă în germană în
 ', și care a stat la baza Reformei Bisericii săsești. Dar mai contri-
 u pe lîngă influențele wittenbergiene și cele elvețiene. În general,
 după 1525, pe cînd Luther devenise un nume și o putere iică
 politică, Reforma s-a răspîndit mai mult pe cale politică deși e
 gîndea încă tot la o Biserică unitară. Dacă se judecă personali-a
 și opera reformatorului german, va trebui să se spună că era un
 profund religios, dar lipsit de orientare juridică, politică sau de veți
 de sistematizator. Alții au făcut mai tîrziu din mișcarea lui o ace-
 mai mult politică. «Miezul religiozității lui era Dumnezeu, Care
 >spira o profundă teamă religioasă ; omul e opus lui Dumnezeu ;
 mezeu și omul sînt contraste». Puterea lui Dumnezeu și încrederea
 'l îi dădeau lui Luther avîntul de predicator și conștiință de profet,
 id creștinismul în serios, Luther îi atribuia valoarea absolută și nu
 ■a nimic altceva afară de el. Prețuia rugăciunea, dar a desființat
 rghîa și unitatea Bisericii, contestînd caracterul ei sacramental,

Juînd ca bază doar cuvîntul Evangheliei, pe care-l tâlcuia subiectiv. Avea ideea greşită că se află în Biserica cea una, dar cu concepţia sa despre Biserica invizibilă ieşea din unitatea Bisericii. Marea eroare a lui Luther e aceea că a făcut, din convingerile sale cu totul personale şi ieşite din cea mai curioasă evoluţie a unei predispoziţii cum nu se poate mai personală, poruncă obligatorie pentru toţi, dezbinînd prin subiectivismul său creştinătatea (J. Lortz).

Conflictul dintre Luther şi papă din 1520 a avut la bază o neînţelegere tragică ; el se credea a fi «catolic», chiar lansînd reforma şi abătîndu-se de la multe şi bune tradiţii. De fapt, el însuşi regreta că nu a putut face reforma împreună cu episcopii, aşa că s-a nevoit să o realizeze împotriva acestora. Prin urmare : Luther a pornit la început în mod sincer spre îndreptare, prin reformă internă, dar în cadrul împrejurărilor generale a fost împins spre o reformă radicală.

În orice caz, protestanţii de toate nuanţele se considerau drept «mica turmă» (Luca, 12, 32) ocrotită de Sfîntul Duh, pe cînd catolicii îi tratau ca «eretici», vrednici de respingere şi combatere radicală.

BIBLIOGRAFIE

Vezi la Nota precedentă şi: *Corpus Reioratorum*, edit. B. J. Kidd, Oxford, din 1834; *Corpus Conlessionum*, edil. de D. Fabricius, Berlin, din 1938; Ph. Joutard, *Historiographie de la Relorme*, Edit. Delachaux, Paris, 1977, 500 p.; D. Olivier, *La foi de Luther*, Paris, 1978, 256 p.

Auton catolici:

J. Wirth, *Luther. Etude d'histoire religieuse*, Geneve, 1981 ; M. Greschat, *Die Reiorationszeii*, t. 1—2, Stuttgart, 1981; E. Iserloh, J. Glazik et H. Jedin, *Reioration and Counter Retormation*, trad. din limba germană, London, 1980, XX — 795 p.; P. Miguel, *La guetre de reiiigion*, t. 1.—2, Paris, 1982; Bihlmeyer-Tuchle-Vicaire, op. cit., voi. 3, 1964, p. 169—217, cu bogată bibliografie, p. 439—468. A. Franzen, *Kleine Kirchengeschichte*, 4-e. Aufl., Freiburg im Breisgau, 1973, p. 253—277; J. Lortz-E. Iserloh, *Storia della Riiorma*, Bologna, 1974; R. Stauffer, *La Reforme*, colecţia «Que sais-je», nr. 1376, Paris, 1970, şi Idem, *la catholicisme à lai decouverte de Luther*, Paris, 1966; T. Siiss, *Luther. Sa philosophie religieuse*, Paris, 1969; J. Lortz-J. Jedin, *Festschrift liir M. Luther*, Munster, 1965; J. Lortz, *Die Reioration in Deutschland*, 6-e Aufl., Freiburg im Breisgau, 1982, XIII — 391 p. ; J. Lortz, *Io relorme de M. Luthei*, 2 voi., Paris, 1963, 1064 p.; J. B. Metz, *Riiorma contrariiorma*, Brescia, 1970; Fr. Molinari, *I tabu della storia della Chiesa moderna* Torino, 1973; R. Baumer, M. *Luther und der Papst*, Munster, 1970, 100 p.; Ch Boyer, *Luther, sa doctrine*, Roma, 1970, 238 p.; W. Beyna, *Das moderne katholische Lutherbild*, Essen, 1969; J. Hessen, *Luther in katolischer Sicht*, ed. II, Freiburg 1949; F. Funk-Brentano, *Lut/ier*, Paris, 1934, şi traducere română; Jacques Martin *Trois relormateurs*, Paris, 1925.

Autori protestanţi:

Luther et la Reforme allemande dans la perspective oecumenique, Chamj besy, 1983; W. Landgraf, *Martin Luther, Reiorator und Rebeli*, Biografie, Berlird 1981 ; Editura Anfadi, *200 ans de Christianisme*, voi. 5; *Protestantisme*, Parid 1976; G. Casalis, *Protestantisme*, Edit. Larousse, Paris, 1975 (de la Hus la Barth) A. Friesen, *Reioration und Utopia*, Stuttgart. 1975, 271 p.; P. Chaunu, *Le templ des rUormes (1250—1550)*, Paris, 1975, 570 p.; G. Ph. Wolf, *Das neuere iranzosischl Lutherbild*, Edit. Fr. Steiner, Mainz, 1974, 374 p.; M. Lienhard, *Luther temoin de Jej sus Christ*, Paris, 1973, 432 p.; D. Olivier, *Il piocesso Lutero*, Roma, 1972, 181 pj V. Vinay, *La riiorma protestante*, Brescia, 1972, 448 p., ed. 2-a, Brescia, 1982; Ij Stern-M. Steinmetz, *450 Jahre Reioration*, Berlin, 1967, 374 p.; O. Thulin şi colan *Reioration in Europa*, Edit. Stauda, Kassel, 1967, 351 p.; Societe d'histoire dl

Protestantisme, *Divers aspects de la Reforme (sec. XVI—XVII)*, Paris, 1975, 645 p. ; J. Courvoisier, *De la Reforme au protestantisme*, Edit. Beauchesne, Paris, 1977; R. W. Querre, *Melanchton Christum cognoscere*, Leiden, 1977, 431 p.; W. Gaspary, *Histoire du protestantisme en Pologne (s. XVI—XXI)*, Varşovia, 1977, 400 p.; E. Erikson, *Luther avânt Luther*, Paris, 1968; R. Friedenthal, *Luther, sein Leben und seine Zeit*, Stuttgart, 1967, 681 p.; V. Vinay, *Scritti religiosi di M. Luther*, Torino, 1967, 750 p.; H. Lilje, *Luther*, Hannover, 1965; H. Dubief, *La Reforme*, Paris, 1965; J. Delumeau, *Naissance et affirmation de la reiforme*, Paris, 1965 ; F. Lau, *Der Glaube der Reformierten*, Stuttgart, 500 p.; R. Lavy, *Luther*, Paris, 1964; G. Casalis, *Luther et l'église confessante*, Paris, 1962; P. Althaus, *M. Luther*, Giitersloh, 1963; G. R. Iltton, *Reformation Europe, 1517—1559*, Londra, 1963; H. Hauser, *La modernité du <VI-e siècle>*, Paris, 1963, și Idem, *La naissance du protestantisme*, ed. II, Paris, 1963 ; H. Fife, *The revolution of Luther*, New York, 1957 ; A. Greiner, *Luther*, Paris-jeneve, 1959; L. Febure, *Un destin: M. Luther*, Paris, 1951 ; Maurice Goguel, *Luther*, introduction, traduction et notes, Paris, 1925.

Despre personalități:

H. Haendler, *Wort und Glaube bei Melanchton*, Stuttgart, 1968, 591 p.; I. Soisset-Seghers, *Phil. Melanchton*, Paris, 1967; H. Engeland, *Melanchton*, Paris, 1964, 392 p.; W. Neuser, *Luther und Melanchton, Einheit im Gegensatz*, München, 1961; R. Stupperich, *Melanchton*, Col. Goschen 1190, Berlin, 1960; A. Speri, *Melanchton, zwischen Humanismus und Reformation*, München, 1959; R. Sider, *Andreas odenstein*, Leiden, 1974, 328 p.; W. Elliger, *Thomas Münzer*, Gottingen, 1975, 842 ; R. Jouvenel *Erasmus e Lutero*, Torino, 1969, 254 p.; V. Angheloa, *500 de ani de la așterea lui Erasmus din Rotterdam*, București, 1965; Erasmus, *Elogiul nebuniei*, trad. >mână, București, 1959, și Idem, *Despre război și pace*, trad. română, 1960; H. berman, *Studies in Medieval and Reformation thought*, Leiden, 1966; în 1974, sja 10 volume; D. Forte, *M. Luther și Th. Munzer*, București, 1974; G. Benecke, *ociety and Politics in Germany (1500—1750)*, Londra, 1974, 445 p.; L. Binder, *Johannes Honterus und die Reformation in Süden Siebenbürgens*, în «Zwingliana», III, 1973, p. 645—687; Gernot Nussbächer, *Johannes Honterus. Sein Leben und in Werk im Bild*, București, 1973; Cari Gollner, *Johannes Honterus*, Bukarest, 160; M. Bucsay, *Geschichte des Protestantismus in Ungarn*, Stocanda, 1959; K. innerth, *Die Reformation der Siebenbürgischsächsischen Kirche*, Gutersloh, 1956 ; A. Schulerus, *Die Augustana in Siebenburgen*, la L. Binder, în «Kirchliche Blätter», Nr. 1—3, Sibiu, 1976.

Autori români:

A. Oțetea, *Renașterea și Reforma*, București, 1968, 498 p. r A. Oțetea și colab., *oria lumii în date*, ed. II, București, 1972; E. Cornitescu, *Canonul Sinteii Scrip-ri la M. Luther și J. Calvin*, în «Studii teologice», XXI (1969), nr. 3—i. p. 199 ș.u. j ologia dogmatică și simbolică, voi. I, București, 1958, p. 254 ș.u., pessim ; *Istoria fericească universală*, manual, voi. 2, București, 1956, p. 193—202 ș.u.; lucrarea G. Blond, *Ies enragés de Dieu*, Paris, 1960, apărută și în limba română sub ui «Furioșii Domnului», București, 1976, 324 p.

Alți reformatori: Huldreich Zwingli și Jean Calvin. Răspîndirea calvinismului *

Sămînța aruncată de Wycliff și de Luther a rodit și dincolo de grarele Germaniei, unde împrejurări similare o ajută să se dezvolte, ucrarea Evangheliei» progresă. După Wittenberg, orașele Zurich , și neva au devenit, în măsură și mai mare, centre internaționale ale >testantismului. Numai că atît mișcarea din Zurich, legată de numele Huldreich Zwingli (1484—1531), cît și cea din Geneva, cunoscută

* Capitol redactat de Pr. prof. M. Șesan.

prin opera lui Jean Calvin (1509—1564), se dezvoltă deosebit de reia lui Luther. Ambele mișcări reformatoare s-au desfășurat în Elve și anume cea a lui Zwingli în partea locuită de populația germană, cea a lui Calvin îndeosebi în cea franceză. Deși opera lui Zwingli i fost înghițită ulterior de cea a lui Calvin, ea a avut importanța și t reția ei pentru epoca în care s-a produs. Explicația pentru apariția] tor reforme este aceea că dorința după o reformă bisericească se generalizase și apoi, din punct de vedere dialectic, o reformă genere altă reformă^ așa precum în trecut o erezie genera alte erezii.

^{sta} născut în Elveția în Tjffiniifirip 14fU. tr-o familie de țărani oogați din Wildhaus (cantonul Saint Gali), ce i-a ajutat să facă studii umaniste lafBase]7(unde trăia adine-spir. raționalist-moralist al lui Erasmus din Kottterdam), Berna si Viena, u a avut ca dascăl pe un alt umanist îndrăzneț, Celtes. Trăsătura rațio list-umanistă îl deosebește poate cel mai mult de Luther, căci Zwii n-a cunoscut nici n-a trăit într-un catolicism profund și sincer, ci dezvoltat în curentul erasmian de combinare a umanismului cu cce niaoniL De aici cugetarea lui teologica îndrăzneță care l-a făcut 'Luther să exclame, profund religios cum era, la conferința numită «cramentală» din 1529 de la Marburg : «alt duh se află în tine». C vreme Luther punea în centrul preocupărilor problema mîntuirii, Zw gli se p_reocupa mai mult de cadrul formal al adevărului creștin, de fitiefișyifrjăuOTitate~â" Scripturii |ZwjngH era^3reaestinația"nist; și a "ma (Tjfp*redgsii5IHp ^r° r-nj-irinH^i pa ffvH^ El afirma ca păcatul origi a fosjLvoit de Dumnezeu spre a-Si arăta, prin—pedepsirea lui, toată r reția Sa, în timp ce Luthef spunea că păcatul originar a adus tragi intre" om și Dumnezeu ; singură crucea lui Hristos mîngîie prin creoi țâ, dar siguranța nu există.

Privind ^fintp^ Taina, Zwingli vedea în ele doar simboluri, iar lucrări obiective harice, legate de anumite forme șfcuvinte. Expre «acesta este trupul Meu», pentru Zwingli se traduce cu : «aceasta semnează că amintește de trupul și sîngele Meu». Deci nici urmă prefacere, de feâlîtâTe sacramentală. In locul acțiunii dumnezeiești, care Luther o recunoștea încă în Sfintele Taine, Zwingli punea în neala rațiunii omenesți. Șf. Liturghie el o reduse la extrem : în Io altarului puse o masă acoperită în alb pe care se așază un coș cu p și alături cîteva~~potire de lemn pTTnp cu vin^PreotTTdescm'fle" slujba" recitarea pasagnlor de la : I Cor., 11, 23 sq. *și Ioan, 6, 48 sq., după c se recită Crezul și «Tatăl nostru,..», apoi preotul binecuvîntează mentele, dîndu-le diaconilor spre împărtășire, după care încheierea face prin cuvintele : «mergeți în pace». Desigur, nu era nici ierarl nici celibat, nici mo_nahîșni. nici post, nici icoane, luminări, moaște, lerinaje, nici cruce, riiH^hjflr ""tjft — "" "" —2?~T-^.. ~"~"

Zwingli își exprimă învățătura sa constînd din \67 de teze și~\$Trij;roductex

pornind de la cele trei «sola» luteraneT

fusese preot în Glarus, apoi în Einsiedeln, unde făcu cunoști cu predica indulgențelor vestite de franciscanul Bernard Samson,

re o combătu cu atîta vehemență încît mai tîrziu credincioșii au scos iectele din biserică și le-au ars ; pe urmă a ajuns la catedrala în Zurich. Zwingli a format în Zurich și în celelalte comunități canoale pFezbiterii sau sfaturi cu putere discrețională, atît în cele religioase (curățenia credinței, mergerea la biserică etc.), cît și în cele civile și matrimoniale. Desigur că instituțiile și averile bisericești, cu talele și cu mînăstirile, cu bunurile lor, au fost confiscate, așa că nu-ii cinci cantoane din treisprezece rămăseseră catolice. Aici intervine j a doua caracteristică a inlăcâfii Iul Zwing'li r^ge^n5ăHohal?Qațnțcâ, Ca preot militar, el a trăit alături de conaționali săi, pe care i-a iut vedea cum se duceau în țări străine și se înrolau ca mercenari ; epînd din 1477), ceea ce contrazicea simțul de mîndrie și demnitate ională. De asemenea îi displăceau rivalitățile dintre orașe și institu-precum și amestecul puterilor străine. De aceea, atît în disputele)lice din Zurich, din 1523 — la care a răspuns susținînd inovațiile ; bazat numai pe Sfînta Scriptură —, cît și în broșuri și manifeste, nu uita să îndemne în duh naționalist pe credincioșii săi. Cînd a statât succesele înregistrate de el și de prietenii săi : Capito și Oecopyadius în Basel, apoi de Haller în Berna și de M. Bucer în Strasurg etc, s-a gîndit să unifice în aceeași credință și celelalte cantoa-
ba se ducea cu gîndul chiar la o confederație a statelor protestan-
tnsă, o luptă aprigă începu și Zwingli își gășLmoartea ca preot mir,
pe cîmpul de luptă de la Kappel, în 1531, fapt care a avut ca
sare stăvilirea pentru un timp a reformerelvetiene.

b. **Jean Chauvin** sau **Calvin** s-a născut la ^OJZjSoSJ în localia Noyon din provincia Picardia din nordul Franței. Fiu al unui sear episcopal rămas de curînd văduv, care și-a crescut fiul într-o eritate ale cărei urmări se vor vedea în toată viața ulterioară a tuia, potrivită cu firea lui. La vîrsta de 12 ani, tînrul Calvin avea Dost public, iar la 18 ani veniturile unei parohii din care s-a putut ;ține comod la universitățile din Paris, Orleans, Bourges. unde a iat : dreptul, filosofia și umanismuKefSsic. Nu se știe cum a ajuns mvertirea «subită» — cum o numește el — din toamna anului 1533, pare a nu fi străin de M. Bucer (f 1551) și de pastorul Guillaume l (f 1565), prietenul său de mai tîrziu.

Intoleranța cu care regele Francisc I (1515—1547) și autoritățile "icii catolice din Franța urmăreau pe «eretici» a silit pe tînrul fister artium» să rățăcească prin diferite localități din sudul Fran-înă în toamna anului 1545, cînd a fugit în Elveția, unde peste doi t apărut opera sa principală «*Institutio religionis Christianae*». de-ă regelui Franței, ca un fel de justificare a noii credințe. Lucrearea, »ri editată, poartă pecetea genialității coordonatoare și sistematire a reformatorului francez, fiind cel mai profund și mai închegat t de teologie dogmatică și morală a protestantismului în general. ențată de catehismul lui Luther, — pe care declara deschis că-l fa, fără să-i împărtășească întru totul părerile, deși păstra cele <sola» —, lucrarea lui Calvin explică : Decalogul, Simbolul Apos-Tatăl nostru, Tainele (adevărate și «false»), iar la urmă scrie de-

spre libertatea creștină și schițează liniile de organizare a Bisericii statului așa cum le vedea el.

De la Luther se pare că a împrumutat și ideea distanței și opozi dintre Dumnezeu și om, pe care a dus-o la extrem. Pentru el, libertat nemărginită a lui Dumnezeu și preamărirea fără margini fi *m~fl jertfi Lui este dogma centrală. Pentru Dumnezeu, atât fericirea dreptilor, și chinurile veșnice ale iadului sînt criterii ale măreției Sale neajun: De aici derivă dubla predestinație, a unora spre rai și fericire, iar altora spre iad și suferință ; ba chiar căderea~lui Adam ar fi fost vo de Dumnezeu din veci. La început susținuseră această concepție a Luther, în polemica cu Erasmus din Rotterdam (1467—1536), cît Melancton, dar apoi o părăsiră ; ba, Melancton chiar o combătu. Calvin nu-l mulțumea «teologia mîngîierii» (Trosttheologie), pe ca Luther o deriva din teologia crucii, conform căreia Dumnezeu îndrea tă pe om printr-o imputare formală a dreptății Sale (*actus forensi* deci o mîntuire numai părută, exterioară ; omul e atât de slab si stric

este, după Calvin, ascultarea și disciplinăt înt>in..al£_cu_ a creștinul prin păcatul originar încît nici crpdjnța CPĖ mai mare nu-i, d ea a flă it i li D j t t a pect, cîta vreme, pentru LutEer, erau iubirea și evlavia, izvorfte din cr dința." "~~

Dacă, după Calvin, omul este stricat pînă în măduvă, atunci trebu luate cele mîi drastice măsuri ca' moralitatea lui să nu se abată del de la linia severă a voinței lui Dumnezeu ; de aici disciplina .rea m aspră și trezviacea mai pronunțată în viața individului și a societăt Simțind că unul dintre punctele slabg ale luteranismuUli b

prea mare~și moralitatea prea laxă, Calvin a introdus — ca o contra dicție cu însuși principiul libertății protestante — o adevărată tirani a disciplinei.

Pe cînd, după Luther, omul nu mai are nevoie de lege și porunc căci harul l-a făcut «istăpîn și liber», pentru Calvin el mai are nevoi încă de frîu și disciplină. Este ceea ce a și încercat să facă, între 1536-1565 în Geneva, unde fusese chemat de pastorul Guillaume Tare (1489—1565), care dobîndise succese printre elvețieni și valdensi, car i-au acceptat «Confessiunea» din 1532 în 24 articole. Dar Calvin fiinj respins de reacțiunea «vechilor creștini», s-a refugiat la Basel si Stras sbourg, de unde apoi a revenit la Geneva, chemat a doua oară, în^JjjiJ ca să realizeze cu încăpățîinare și tenacitate uimitoare întreg "*planu său' pînă la moartea saj(27 mai 1564py

Ordonanțele sale bisericesti din 1541 prevedeau în fruntea Biseri cii patru oficii conducătoare : pastori, învățatori, bătrîni si diaconi. JPri mele două categorii vor îngriji de învățatură și de curățenia, credinței bătrîni de buna disciplină si moralitate, și rHamnij de acțiunea carița tlvoirBiseiuii. Conform dictonului : «*Ecclesia sui juris est*», organiza ția"- blyerleacăScă data" de Calvin era independentă și suprastatală, un fe de Vatican protestant. Numai că el n-a accentuat nici absolutismul paj pal, nici democrația luterană, ci a creat unH ^p sinH^{al}sm P^m11 sistoriile mixte de laici și clerici, care își asociază comisii speciale auj

-t+uais-.ⁱⁿ fiecare sector de activitate : bisericesc, școlar, disciplinar, administrativ. Numărul membrilor consistoriului a crescut de la 3 la 20, cu ramificații și agenți în toate cartierele Genevei, unde treburile fiecărei parohii necesitau astfel de comitete mixte. În chipul acesta era posibil să se controleze toate manifestările vieții religioase și civile. Cine învăța greșit la catedră era îndepărtat sau executat, ca de pildă carmelitul I^{fi}gi, care se îndoia de adevărul predestinației, și doctorul spaniol JyTihail Servede (1511—1555), pentru că nega dogma Sfintei Treimi, afirmând unitarianismul. Între 1542—1546, la Geneva, au avut loc 58 de execuții prin spânzurare și 76 prin arderi pe rug ; pentru înjurături sau maltratarea părinților, doi tineri au fost decapitați ; cine nu cîntărea corect la piață era închis sau exilat; cine nu vizita biserica era amendat; cine juca cărți, se îmbăta ori dansa era descalificat în public, uneori chiar exilat. Un, trai auster, simplu și de aspră cruțare, dar și de corectitudine și înfloritoare bunăstare a început la Geneva. Calvin a fost singurul reformator care a îngăduit dobînda, a promovat agricultura și comerțul, a ajutat înființarea fabricilor de postav și mătase, precum și a industriei^{ceasornicării}. Nu degeaba s-a afirmat că duhul și disciplina economiei reformate au creat capitalismul. Toți erau mobilizați pentru această operă de preamărire a lui Dumnezeu : copii, femei, slugi care erau folosite ca informatori de către «bătrînii» care aveau dreptul să intre oricînd și oriunde. Cînd nu se ajungea la rezultate concrete, se plăteau spioni și agenți.

În privința Sfintelor Taine, Calvin admitea numai jinnă ; Botezul și Euharistia. El respingea părerea zwingliană ca fiind prea profana"; apropiindu-se numai parțial de părerea lui Luther, el afirma că Hristos e prezent în cele două elemente, dar numai virtual, căci, șezînd de-a dreapta Tatălui, Hristos nu poate fi pretutundeni, «u'bique». cum spus nea Luther. În clipa cuminecării se varsă din cer, din trupul lui Hristos, o putere în subiectiv credințiosului numai în al -eeluk. predestinat spre fericire" căci cel predestinat spre rău primește doar ne și vin. Cu alte cuvinte, gusîrea spirituală poate fi și independentă de cea materială. Spiritualizarea sau mistificarea aproape neagă prezența reală, încît în această privință valoarea Tainei rămîne pentru alviniști dependentă de valoarea condiției umane, negîndu-se aproape itreg caracterul obiectiv-sacramental al Tainei. Cu privire la Sfînta reime era laconic.

Cultul a fost simplificat și mai mult decît la luterani. Predica, rugăciunea și cîntărea de psalmi erau elementele lui principale. În timp la început sluj Da luterana culmina prin cuminecare, Calvin a fixat astă acțiune numai cu ocazia celor patru praznicp dp j-)PsTp"an IV^{lai} ilt, Biserica re^{fofmată}~^{calvinistă} nu șunoaște orgă, nici icoane, lunnari, altare, odăjdii sau alte obiecte bisericești, care au fost elimina-, și mai radical decît din bisericile luterane. Creștinismul său practic înna ia capitalism.

Din Geneva, învățătura calvinistă s-a răspîndit în cea mai mare te în orașele și satele elvețiene^{aproape doua treimi}), înlocuind pe zwingliană, îndeosebi pe la **1536** cînd, cu ajutorul lui Henric Bul-

ai ?ni Zwŋngŋi, s-a redactat -
 iiiiirf TiJUr^ " Academia teologică din Geneva, înfJnntată
 "1559, ridicată la culmea înfloririi de prietenul și ucenicul
 Teodor Beza (f 1605), s-a format un spirit și o concepție unii
 mată. Mii de studenți veneau din toată lumea. Cu talentul „
 picacitatea sa politică și religioasă, Calvin corespundea și se
 prinți, oameni politici, preoți și credincioși din întreaga Et
 mult decât Wittenbergul, Geneva deveni Roma protestantismului In
 Germania calvinismul a putut pătrunde numai pe ascu
 <cryptocalvinism», și și-a aflat expresia în «Confessio» ^jg ja din
 1563.

c. JRăspîndirea calvinismului prin Confessio ica
 ^ s-a făcut în mod unitar și repede mai ales după înființa
 ieTfnei din Geneva (155^). Prima țară pentru cîștigarea Qăreia s
 mai mult a fost *Franța*. Aici hughenoții, cum s-au numit
 francezi (origine necunoscută a numelui, probabil de ia *Edl* =
 partizani jurați, cum se numeau luptătorii elvețieni pentru li] și-
 au avut premergători în primii umaniști francezi : Le ț^evre
 (1455—1537), Guillaume Bude (1467—1540), N. Beda și școala dir^l
 care căutau să răspîndească Biblia și comentariile ei pentru a '
 poporul de rătăcirile papale. Dar, deși manifestele și «pi^carde
 pra abuzurilor catolice ajungeau pînă la paîat, totuși Fr^ncisc .
 terzis «erezia», iar reprezentanții ei au fost exilați. în schimb
 rea prinse teren în timpul regelui Francisc al II-lea (151.5 151 |
 regilor din dinastia Valois, Carol IX (1560—1574) și Henrje III (
 1589), mai ales prin nobili și cu sprijinul dinastiei de ^tfavaran
 bon, devenită influentă la curte și în țară, ca un adevărat stat în
 Șeful ei incontestabil era amiralul Gaspard de Coligny (15^9 157]
 viteaz de rară noblețe și moralitate, care a mijlocit la 25 jnai 15J
 sinod al bisericilor hughenote, la început în număr abia de 70,
 scurt timp ajungînd la 2150. Urmarea a fost unificarea și orgânil
 bisericilor hughenote prin publicarea unei mărturisiri de credința
 mună, «Confessio Gallicana» din 1559, și a unui regulament. Rea
 nea catolică era condusă de ducii de Guise și de regina diplomată
 terina de Medici (f 1589).

S-a ajuns la ciocniri armate, adevărate măceluri reciproce, 15-62
 și 1589. Cea mai nenorocită a fost baia de sînge din «noajl Sfîntului
 Bartolomeu», din 23,24 august 1572, cînd cu ocazi^ nunții împăcare
 între cele două dinastii : Henric de Bourbon și Margaretal Vafois, au
 fost măcelărite căpeteniile hughenote, strînse în capitală, frunte cu
 amiralul Gaspard de Coligny. Au murit în acei măcel pe 20.000 de
 oameni. Astfel conflictul dintre catolici și hughenQțj prir forma de
 război civil, mai ales după ce ducele de Guise a organi Sfînta Ligă
 contra hughenoților.

Totuși la tron a urmat apoi hughenotul Henric al IV-ie^ (1589-J
 1610) care, pentru a putea intra în capitală, a trebuit să abjur^ în
 protestantismul, spunînd : «*Paris vaut une messe*», adică «Parisul

irează o misă». Apoi la 13 aprilie 1598 a acordat hughenotilor, prin lictul de la Nantes, libertate deplină. Pînă la urmă a fost asasinat, în acel cadru, protestantul P. Jurien din Olanda a tipărit în 1686 interpretare la Apocalipsă, în care anunța «sfîrșitul Babilonului», iică al Romei, pentru anul 1689. Atunci regele Ludovic al XIV-lea (643—1715) a revocat edictul din 1598 la 22 octombrie 1685, cu bineivîntarea papei Inocențiu XI (1676—1689), reafirmînd astfel persecuirea protestanților și deportările prin «galere» în colonii. Pacea de la trecht, din 1714, părea să aducă ușurări pentru protestanți, la presiunea Angliei, dar fără rezultat. Zece zile după decesul regelui, la 21 august 1715, hughenotul Antoine Court a pus bazele «Bisericii deșertuiei», așa că după 1763 s-a impus toleranța religioasă.

Țările de Jos au dat cei dintîi martiri pentru cauza protestantă, rimele comunități le-au întemeiat în Olanda refugiații din Franța, Iveția și Germania, între ei luterani, calviniști și «anabapțiștii» lui imon Menno (f 1561). În 1559 un ucenic al Genevei, Guido de Bray, redactat «*Confessio Belgica*», acceptată mai tîrziu într-un sinod de state comunitățile olandeze. Împăratul Carol Quintul (1519—1556) și ai ales fiul său Filip al II-lea (1556—1589) au căutat să oprească prin lichiziție progresul Reformei. Cruzimile ducelui de Alba, pînă la 1573 x făcut vreo 18.000 de condamnați, între ei și nobili catolici, și peste 100.000 de expatriați, ceea ce a dus la războiul civil care a avut ca efect îsfacerea de Spania habsburgică a șapte județe din Nord, sub conducerea principelui Wilhelm de Orania (1689—1702), constituind prin rtfă de sînge Olanda calvinistă de mai tîrziu.

În *Ungaria* și *Transilvania* calvinismul a ajuns chiar dominant în e unguri, îndeosebi după sinodul de la Debrețin din 1567, care a apropt *Confesio helvetica* a lui Henric Bullinger ca o «*Confessio Hungarica*», iar în 1606 a fost recunoscută oficial. În consecință, principii maliari din Transilvania au căutat să atragă cu forța pe românii transilvăneni la calvinism, dar fără succes, presiunile lor fiind întîmpinate ? rezistența mitropoliților Ilie Iorest (1640—1643) și Sava Brancovici (1656 ; 1662—1680) de la Bălgrad, în secolul XVII.

În Răsărit, numai în *Lituania* principele Radziwill a forțat o parte ın populație spre calvinism ; în *Polonia* s-a oficializat apoi protestanismul prin «Uniunea de la Sandomierz» din 1570, dar a apărut acolo [iscarea antitrinitară a lui Felix Socinus (f 1604), care însă a trebuit i emigreze. În fine, în *Cehia-Boemia* «frații cehi», ai căror predeceeri husiți n-au putut realiza prin Petru Payneus, din 1451—1452, o ttelegere cu Patriarhia Ecumenică, acum au adoptat, în 1575, e consiune luteranizantă și apoi, în 1607, una calvinizantă, iar în 1613 au iblicat o nouă ediție a Bibliei la Kralițe.

BIBLIOGRAFIE

Vezi notele precedente : Bihlmeyer-Tuchle-Vicaire, *op. cit.*, voi. 3, 1964, j 233, cu bibliografie, p. 460—468; Franzen, *op. cit.*, p. 277—292; W. Farr, *Mass legal reformer*, Edit. Brill, Leiden, 1974, 197 p.; G. W. Locher, *Zwingli ur schweizerische Reformation*, Gottingen, 1982; Idem, *Zwingli's Thought. Perspective*, Leyde, 1981, XVIII — 394 p.; F. E. Sciuto, *Uhuco Zwingli. La v pensiero, ii suo tempo*, Neapole, 1980, 851 p.; F. H. Busser, *Zwingli*, Gott 1973; J. Courvoisier, *Zwingli, theologien reiorne*, Neuchâtel (Suisse), 1965. î zie Pr. Prof. I. Rămureanu, în «Ortodoxia», București, XVIII (1966), nr. 1, p. 140 ; G. W. Locher, *Huldreich Zwingli in neuer Sicht*, Zurich, 1969; M. Haas, *dricli Zwingli und seine Zeit*, Zurich, 1969; G. Gestrich, *Zwingli als The Glaiibe und Gcist bcim Ziiiicher Retormator*, Zurich, 1967; O. Farner, *Hu Zwingli*, 4 voi, Zurich, 1943—1960; W. Ko'hler, *Huldreich Zwingli*, Leipzig, 2-te Aufl., Stuttgart, 1952; R. Bainton, *The Reformation oi the sixteenth ce* Leiden, 1962; G. H. Williams, *The radical Retormation*, London, 1962; *Ulrich gli. Oeuvres completes*, 4 voi., Zurich, 1964—1968, 843 p., în: «Corpus Ref torum» XCIII ; Fr. Busser, *L'image catholique de Zwingli*, Zurich, 1968, 43 F. Schmidt-Clausig, *Zwingli*, Colecția Goschen, 1219, Berlin, 1965; D. Kemp *bibliography oi Calviniana (1959—1974)*, Leiden, 1975, 249 p.; B. Girardin, *Ar U'un discours theologique. Le Commentaire de Calvin à l'Epître aux Ro (Strasbourg, 1540)*, Paris, 1979 ; A. Duchesne, *La guerre des Camisards*, Paris, Ph. Joutard-J. Estebe, *La Sainte Barthelemy ou les resonances d'un massacre*, châtel, 1976; Fr. Wendel, *Calvin ei l'hurnanisme*, Paris, 1976; Idem, *Calvin, ces et evolution de sa pensee religieuse*, Paris, 1950. Recenzie, Pr. Prof. I. I reanu, în «Ortodoxia», XII (1960), nr. 2, p. 299—306, București; J. T. Mc *The history and character ot Calvinism*, 2-nd ed., New York, 1967 ; A. M. Sel *Calvin ou la pensee calvinienne*, Paris, 1957 ; R. Guerdan, *La vie quotidiei Geneve au iemps de Calvin*, Paris, 1973, 255 p.; J. Calvin, *Opera selecta*, Et Barth, 5 voi., Geneva, 1962; Mac Donnel, *J. Calvin*, Londra, 1967, 420 p.; J. dier, *Calvin*, Colecția «Mythes et religions», Paris, 1966; G. Duffield, *J. C Londra*, 1966; E. D. Willis, *Calvin's catholic Christology*, Leiden, 1966; A Schmidt, *Calvin et Luther polemistes*, Paris, 1964 ; L. Smits, *St Augustin dans vie de J. Calvin*, 2 voi., Assen, 1957—1958, 631 p. ; P. Geisendorf, *Theodo Beza*, Geneva, 1967, 467 p.; P. Stephens, *L'Esprit Saint dans la theologie c Bucer*, Londra, 1970; H. Bornkam-R. Stupperich, M. Bucers, *Bedeutung Hi europäische Reiformationsgeschichte*, Gutersloh, 1952; M. Bucer, *Opera*, ec Wendel, 16 voi., Paris, din 1954; Edit. Privați, *Histoire des Protestlants en F-Paris*, 1977, 490 p. ; J. Estele, *La saison de St. Barthelemy (1572)*, Paris, 196f p.; Y. Cazeaux, *Memoires de Marguerjte de Valois (1553—1615)*, Paris, 1972 Joutard, *Les Camisards*, Ed. Galimard, Paris, 1976, 250 p.; M. Peset, *L'epopei Vaudois*, Paris, 1976, despre Confesiunea lui G. Farel din 1532; O. E. Str *Ceschichte des Protestantismus in Frankreich*, 3 voi., Gottingen, 1975; J. meister, *Der ketzerische Schuster Jakob Bohme (—1624)*, Edit. Evanghelică, I 1976; H. Lorenz, *Italianische Protestanten und ihre Einiluss auf die Reformați Polen (Socinus)*, Leiden, 1974, 287 p. ; M. Martini, *F. Socino*, Paris, 1969; P zeird, *Criza conștiinței europene*, trad. română, București, 1974; M. Șesan, *Căi lormației cehe*, în «Mitropolia Banatului», XIII (1963), nr. 9—10, p. 437—445.

Reforma în Anglia *

Stat cu vechi tradiții naționale, Anglia dorea de mult ruperea de toamnă încă la mijlocul secolului al 2-lea se socotea trădare de neam și se judecea cu cumpănzarea sau cu moartea! nesocotirea intereselor unei puteri străine (Stăruie de praeunire). Tot atunci se stabilise și legea că orice numire într-o slujbă bisericească trebuie să se facă cu aprobarea regelui, iar iarile beneficii materiale, luate până atunci de papă, treceau acum la rege (Statute of provisors). Mișcarea lui Wycliff (f. 1384) și a lolarzilor usese în discuție însuși dreptul Bisericii în cele civile, prevăzând securizarea bunurilor. Războiul de o sută de ani (1338—1453) dintre Anglia și Franța și mai ales războiul civil, numit «al celor două roze» (1455—1485), au făcut pe regii englezi și scoțieni să dea din nou mari privilegii materiale clerului superior pentru a-l vedea aliat împotriva puternicului partid al nobililor și burghezilor. Așa se explică de ce în secolul XV și începutul secolului XVI, în Scoția (jumătate) și Anglia (2/3) domeniul și veniturile erau iarăși ale bisericilor și mănăstirilor. Dar tot așa se explică și anticlericalismul atât de dezvoltat la începutul secolului XVI, încât un episcop zicea că dacă Abel ar fi fost eoz, toate tribunalele Londrei l-ar fi achitat pe Cain. Luxul și boia călugărilor, amestecul lor și al agenților papali, majoritatea ita- lieni, în treburile politice, sociale, civile, culturale, judecătorești (erau că în floare tribunalele inchiuzitoriale), bisericești și universitare, i-au dat odioși în fața poporului, care își întărise atât de mult conștiința, și meseriași, negustori și țărani începuseră să citească în limba na- mală părți din Biblia tradusă de Wycliff, în 1380, și în 1525 de Tyn- le, precum și diferite scrieri de învățătură morală creștină, rămase la lolarzii lui Wycliff sau traduse de italienii Finicius ori Savonarola (1498). Individualismul ideilor luterane și ascetismul celor calviniste au făcut cu încetul intrarea, chiar dacă tribunalele eclesiastice ardeau rug sau spânzurau pe inovatori.

a. jlnițierea. Se impune mișcarea cenaclului umanist de la Oxford, idus de *Thomas Morus* (1480—1535) și *Erasmus din Rotterdam* (1536), care predicau un umanism creștin și o reformă în cadrul Bise- ricii. Spiritul nou, de tipul școlii Sfântului Pavel, înființat de profesorul versitar J. Colet la Londra dar care n-a fost pusă — semnificativ —) îndrumarea universității dominate de Biserică, ci sub supraveghe- companiei negustorilor londonezi, s-a răspândit în toată țara.

Morus scria prietenului său în legătură cu această școală, care nara 153 de elevi — după numărul biblic al peștilor prinși după iere și care trezise gelozia și ura eclesiazților —, «Nu te mira, căci ea :alul troian care cuprinde soldați înarmați ce vor distruge păgîna ie». Totuși cînd Colet explica școlărilor și preoților de pretutindeni munte istorice și personale despre plată și despre Sf. Pavel, sau l Th. Morus critica în «Utopia» sa moravurile clerului și austeri-

* Capitol redactat de Pr. prof. Milan Șesan.

tatea inutilă a monahismului, cerînd toleranță pentru orice sectă și sfîrșit, cînd sărbătoritul Erasmus scria, în decurs de 8 zile, *ceh* satiră «*Elogiul nebuniei*» dedicată tocmai lui Th. Morus, sau preg, în decurs de trei luni la Oxford, ca profesor de greacă, ediția cri a Noului Testament, care condamnă greșelile Vulgatei, fiind un t și dascălul regelui Henric al VIII-lea (1509—1547), se înțelege da Anglia era pregătită sufletește, oarecum, pentru a primi o parte l noile idei protestante.

Dar englezilor le repugna atît sensualismul Renașterii italiene și brutalitatea exagerată a predicii și acțiunii lui Luther. Absolutismul monarhic la care ajunsese Anglia sub dinastia Tudorilor cu ajute clerului superior explică și caracterul național al Bisericii anglica dar nici absolutismul regal, nici influența noilor idei n-au putut c tradiția bisericească și culturală a poporului englez să păstreze un racter harismatic și tradițional care lipsea tuturor celorlalte Bise create prin Reformă. Dacă în doctrina sa s-au strecurat multe idei p testante, în practica Bisericii anglicane domină în schimb caracta catolic, mai bine-zis național bisericesc, în genul Ortodoxiei, c] limba, obiceiurile și riturile religioase îi dau, în această privință, racter deosebit.

Prin absolutismul capricios al celor șase căsătorii ale sale, Henric al VIII-lea a creat o Biserică schismatică.

Destinat carierei eclesiastice, Henric al VIII-lea studiasse la u versitate, practica sportul, iubea muzica, poezia, era evlavios și s] tînător al Bisericii, îneît, în 1521, a compus împotriva «*Captivității a bilonice*» a lui Luther un tratat de apărare a celor 7 Taine, pentru c] papa Leon al X-lea (1513—1521) i-a acordat titlul de «*defensor fidei*». Pe de altă parte Henric era de o senzualitate brutală. Legat prinți căsătorie politică de arbitru Europei de atunci, Carol Quintul (1516—1556), pe a cărui mătușă, Caterina de Aragon, o ținea în căsătorie (a fusese întîi logodnica fratelui său mai mare Artur, acum mort), Henric se îndrăgosti nebunește de Ana Boleyn, domnișoara de onoare din su reginei și pretextă că împăratul Carol Quintul refuzase mîna fetei s; Măria, luînd pe Infanta Portugaliei, pentru a căuta să divorțeze Caterina, de la care avea doar o singură fată, Măria, pentru a lua căsătorie pe Ana, de la care așteaptă un moștenitor. Arhiepiscopul Canterbury, cardinal și legat al papei, ambițiosul Thomas Wolsey (1471—1530), care se credea atotputernic în politica internă și externă, apro divorțul pentru a se menține la putere și începu, în acest sens, trative cu Roma. La început, papa Clement al VII-lea (1523—1534) e înclinat să aprobe, mai ales că era în război cu Carol Quintul, d intervenind în 1529 pacea între ei și Caterina făcînd apel, răspuns a fost negativ. Acest răspuns a dus la căderea lui Wolsey și la înlocuitorul la cancelariat în 1530 cu savantul umanist Thomas Morus (1480—1535). Anumite cercuri din jurul regelui, între care și Thomas Cromwell (1532—1553), care înclina spre luteranism, șoptiră regelui că vorțul s-ar putea obține și fără asentimentul papei, anume dacă pronunță favorabil de către autorități doctrinare. Prin intimidare

bani Ilenric a obținut votul aprobativ a 8 universități, pe care-l ratifică parlamentul englez. Mai mult, între 15 mai 1532 și ianuarie 1534, prin așa-numitele «acte de supremație», parlamentul a recunoscut regelui calitatea de șef al Bisericii engleze și a interzis apelurile la «episcopul de Roma», cum e numit în acte, căruia i se retrăgeau orice beneficii materiale (annate, obolul Sfintului Petru etc). Clericii și parlamentul catolic au semnat ușor despărțirea de Roma, urmînd ca fiecare slujbaş laic sau cleric să fie chemat să jure credință noului cezaropapism, altfel urma să fie condamnat ca trădător. Cîțiva călugări cartuzieni și doi umaniști, savantul cancelar Thomas Morus și episcopul bibliofil Fisher din Rochester, au preferat să fie decapitați nesupunîndu-se. La 23 martie 1534 papa a pronunțat excomunicarea și a rugat Franța și Spania pentru sancțiuni armate împotriva Angliei, dar lucrul acesta n-a conținut niciunea din cele două țări, așa că Biserica Angliei a rămas fără sancțiuni.

A urmat secularizarea, pe care a executat-o fără scrupule vicarul general *Thomas Cromivell*, educat în spirit machiavelic, care a conșcris și a luat «de bună voie» averile multor mănăstiri și altor așezăminte, recîndu-le pe toate în patrimoniul regal, fapt care a avut o extraordinară influență asupra dezvoltării sociale și economice a Angliei, irefațînd oarecum viitorul capitalism. O mulțime de valori artistice și culturale au pierit; au fost în unele părți și răscoale. Forma internă a Bisericii nu se schimbă deocamdată, cu toate că Thomas Cranmer s-a căsătorit în secret cu o luterană la Niirnberg, nepoata luteranului Andrei Osiander (1498—1552) și regele păstra unele legături politice cu liga smalkaldică. E drept că missa latină și indulgențele au fost oicotate în unele locuri, icoanele și moaștele, cunoscute ca prea legendare, au fost înlăturate, dar nu-i mai puțin adevărat că, deși spiritul prelatar domnea în politica bisericească, totuși Henric voia să se știe că nu e în afara adevăratei Biserici anglo-catolice. De aceea a ars pe rug pe Tyndale, traducător după Wycliff al Bibliei, ca și pe alții care negau transsubstanțiatia, obligînd, sub pedeapsă de moarte, prin cele 6 articole ale «sîngeroase», din 1539, ca fiecare englez să respecte: transsubstanțiatia, împărtășirea fără potir, celibatul și castitatea clericului, spovedania auriculară și missa particulară. Prietenii protestanților au trebuit să cedeze. Episcopul Latimer a demisionat, Cranmer a trebuit să-și pedieze soția în Germania și la urmă însăși Ana Boleyn a murit pe afod, acuzată de adulter, sau mai curînd de înclinare spre protestantism; în realitate era pentru că n-a născut un fiu, ci o fată Elisabeta, care Henric o declară bastardă. Locul Anei îl luă Jeanne de Seymour, care muri, după ce născu pe Eduard al VI-lea. Celelalte trei copii au fost fără influență asupra Bisericii engleze — deși două au fost luterane —, căci ea își păstra mai departe vechea formă ierarhică sacramentală, doar naționalizîndu-se și etatizîndu-se.

b. **Accentuarea reformei anglicane.** Ideile reformatoare prindeau vremea minoratului lui Eduard al VI-lea (1547—1553), cînd regența a avut-o tolerantul dar orgoliosul conte de Somerset, unchiul regelui, im pot veni în țară mulți calviști: Vermigli la Oxford, Ochino

și Laski la Londra, Bucer la Cambridge ; însuși Calvin era în cores] dență cu Cranmer, când a compus, în 1549, într-o minunată limbă gleză celebra «Carte de rugăciuni» (Common Prayer Book), un fe] molitfelnic, în care se cuprindeau rînduierile bisericesti pentru i particular și public și care păstrau tradițiile harismatice și sacramen] pentru toate cele 7 Taine, precum și rugăciuni la diferite ocazii] viața creștină engleză. Nici o carte n-a avut, în istoria Angliei, o so atît de importantă și de zbuciumată ca această carte, dar iarăși una nu redă mai bine ca ea specificul spiritualității engleze. E di că sugestiile comisiilor laice succesive au adus schimbări în forma cuprinsul acestei cărți (eliminarea îngenuncherilor ș. a.) care, împre] cu cartea de hirotonii (Ordinalul) și cu Catehismul celor 42 de arti] redactate în 1552, a devenit cu vremea cartea normativă prin care] afirma caracterul episcopal al Bisericii engleze. În 1547 se anul legiurile anti-eretice și celibatul (ceea ce îi permise lui Cranmer sa recheme soția), se introduse potirul, se abrogară cele șase articole j lui Henric, se termină confiscarea bunurilor bisericesti. Apoi, se fa o nouă vizitare a eparhiilor, se redacta o carte de predici în duh luteran ia care au fost adăugate Parafrazele lui Erasmus la Noul Testament, sfîrșit, se redactară cele 42 articole ale mărturisirii anglicane, în ci doctrina despre mîntuire era redată în duh luteran și despre prefaci în duh calvinist. Episcopul Rîdley cu care a lucrat Cranmer era pi influențat de idei protestante. Biserica anglicană era catolică în ce ducere și cult, protestantă în doctrină, ceea ce, în decursul vremii, dat naștere la fracțiuni și sciziuni.

La 5 iulie 1553 a urmat la tron Măria Tudor, fiică a Caterinei Aragon. Catolică înfocată, căsătorită cu regele Spaniei Filip II (1556-1598), fiul lui Carol Quintul (1519—1556), Măria impuse din nou catolicismul prin măsuri singeroase (aproape 300 de execuții în care i și Cranmer), expulzînd pe preoții căsătoriți, introducînd inchiziția abrogînd toate legile patronale, pentru a reda papei privilegiile. Mari supranumită «cea singeroasă», a devenit tot mai odioasă ; lumea îl cepuse să iubească toleranța și nu-i plăcea să-și știe deasupra capul] sabia iui Damocles. De aceea s-a bucurat cînd', peste 5 ani, Măria murit și în locul ei a urcat pe tron sora sa vitregă, Elisabeta (1558-1603), fiica Anei Boleyn, care restabilește și consolidează și mai mul anglicanismul. În 1559, prin așa-numitul «Act de conformitate», impua ca valabile actele de supremație instaurată de tatăl său (limitat numi la politica bisericească, nu și la doctrină și cult, care sînt lăsate ierarhie] și rînduierile bisericesti de sub Eduard VI, care, împreună cu Carte de rugăciuni și Catehismul, sînt impuse tuturor. De astă dată aproape] toți episcopii, o parte din nobilii și din credincioșii simpli refuză și me ca martiri ; o parte sînt exilați sau se retrag din slujbe. În total s] numără 187 martiri. În fruntea Bisericii anglicane, arhiepiscop de Canterbury a fost adus Matei Parker (1559—1575) care fusese hirotonit'dj episcopul Barlow și de alți trei episcopi exilați. *Acesta a redus în 1562^ la 39 articolele Mărturisirii de credință* care, prin aprobarea sinodului din 1562 și a parlamentului din 1571, a devenit carte simbolic^ anglicană. 15 — Istoria Bisericească Universală Voi. II

În cele 39 articole există următoarele idei protestante: numai. Taine, negarea transsubstanțiatiei, a Jxadiției și puterii papalității, în-^ vocaFea "sfinților și cinstirea icoanelor, iar" despre mm tui re se spune că ^ se obține numai prin credință ; (se Tesping) dogmele-5aturce" despre piirgatoriu și papalitate, precum și cea calvinistă despre predestinație, AstieT~Biserica anglicană ocupă o poziție infennedia"ra~ între Catholicism și Protestantism, ceea ce a și îndemnat mai apoi tratativele ei cu Biserica ortodoxă.

În timpul lungii domnii a Elisabetei (1558—1603) nu toți englezii au primit noile reforme. Unii, mai riguroși, ziși «nonconformiști și disidenți», n-au vrut să accepte organizarea episcopală a «Bisericii înalte», cum mai era numită, și de aceea, în 1567, au format p sciziune, pe care o credeau mai apropiată de spiritul Evangheliei, numită *prezbiterială sau puritană*; în fruntea Bisericii au ales sinoade formate din bătrînii comunităților, care nu mai respectau ca ceilalți rînduielele unei Biserici ierarhice. Mai extremiști decît aceștia au apărut «independenții» care, începînd cu anul 1580, afirmau că fiecare comunitate bisericească locală e independentă, nu numai fiecare episcopie sau grupare sinodală.

Elisabeta i-a persecutat pe independenți care se mai numeau și tcongregaționaliști». Pînă la urmă a trebuit să-i aprobe, mai ales că n partea nordică, în Scoția, erau destul de numeroși. Prezbiterienii sau iuritanii ajunseră chiar în guvern, mai ales după unirea Scoției cu inglia, reușind — prin doctrina lor de extremă independență față de tat — să aducă pe eșafod, în 1649, pe regele Carol I (1625—1648) și I transforme Anglia într-o republică sub conducerea despotică a lui Jiver Cromwell (1649—1660), care a durat pînă la 1660, cînd se reabili regalitatea sub Carol II (1660—1685) cu Biserica de stat niscopaliană, puritanismul rămînînd doar în Scoția. Din nou s-a dat î act de uniformitate (1662), s-au cerut jurăminte de lealitate și au mat multe persecuții și expulzări de puritani, mai ales în America. :tulă, după 150 de ani de frămîntări religioase, Anglia nu a mai permis :i puritanilor și nici catolicilor să schimbe religia de stat și, în 1689, răspuns la imixtiunea catolică de sub Iacob II (1685—1688), englezii limbară dinastia, chemînd în țară din Olanda ca rege pe Wilhelm Orania (1689—1702) care a introdus o toleranță generală pentru ori-e fracțiune protestantă, iar din 1778 s-a introdus și pentru catholicism. Scoția a avut o istorie separată de a Angliei între 1370 și 1605. ile de reformă și-au făcut și aici drum încă din deceniul trei al aiului XVI, cînd un elev al lui Luther, Patrik Hamilton, plăti cu îrtea pe rug noua credință. însă, mai tîrziu s-a rîspîndit calvinismul de mult încît în 1546, cînd arhiepiscopul D. Beaton ordonă arderea rug a predicatorului G. Wishart, s-a format o întregă conjurație, ■ia i-a căzut victimă însuși arhiepiscopul. Dar calviniștii din Scoția opus cînd, prin căsătoria reginei minore Măria Stuart (1561—1568) •egele Franței, Francisc II (1559—1560), Anglia și Franța se uniră ■un front catolic care amenința mai tîrziu în Anglia domnia Elisa-i, vară a Măriei Stuart, și cînd puterile catolice porniră contra ei treagă coaliție europeană susținută de papă (1570). Predicatorul și

reformatorul Scoției a fost John Knox (f 1572), elev al lui Calvijn foarte sever, acționând în duhul teocratic și profetic al Vechiului ment. Crezând puternic în predestinație, Knox se vedea trimis al videnței să readucă viața austeră în Biserică, organizând-o sobră, ierarhie, condusă doar de "bătrimi pe care-i alegeau, în mod democ credincioșii fiecărei comunități. Astfel comunitățile puritane aii Knox formau în Scoția o teocrație care ținea locul statului. Aceasta mai ales pe vremea reginei Măria Stuart, care aducea în sălbatid fanatica Scoție doar tinerețe, farmec și poezie. Sub ferestre i se câ" în fiecare noapte psalmi, pe drumuri i se înscenau tablouri cu păci arzând în iad pentru păcatele lor. Totuși Măria Stuart persecuta reformați, pînă cînd vara sa Elisabeta o sfătui să evite dezastrul. A'j turile ei amoroase o făcură și mai odioasă în ochii puritanilor, în 1568 a trebuit să se refugieze în Anglia. Elisabeta a ținut-o prizon| 19 ani, după care ordonă să fie decapitată la 8 februarie 1587, în cast Fotheringay din nordul Angliei, căci tot timpul i se părise că oi nizează coaliții peste coaliții catolice împotriva Angliei. Papa Sixt V-lea (1585—1590) excomunică pe Elisabeta pentru moartea verei si regina Măria Stuart a Scoției, pe care Biserica romano-catolică o ^ martiră. Filip al II-lea al Spaniei (1556—1598) declară război Ang in- 1588 spre a răzbuna partida catolică, dar dezastrul suferit de vincibila Armada» consfinți marea putere a Angliei și năruirea imj rialismului spaniol. Iacob I (1603—1625), fiul Măriei Stuart, ere în principii reformate, moșteni în 1603 și tronul Angliei. Scoția avi o Biserică puritană-prezbiteriană, a interzis atît catolicismul cît reforma protestantă.

Luptele confesionale sîngeroase s-au extins și în Irlanda, pe CE abia Henric al VIII-lea și mai ales Elisabeta au putut-o cuceri complJ Biserica episcopală a fost declarată și în Irlanda Biserică de stat, i| cea catolică privată de drepturi. Poporul însă nu și-a părăsit păstor așa că pînă la urmă au biruit catolicii. I

BIBLIOGRAFIE

P. Milward, *Religion ol the Elisabethan age*, Londra, 1977, 218 p.; Bihlmaye Tuchle-Vicaire, op. cit, voi. 3, p. 234—239 și 313—322 și bibliografie p. 468—472 J 509—514; Loyer Olivie", *L'anglicanisme de Richard Hooker (1555—1600)*, t. 1—4 Liile-Paris, 1979; Kl. Schmidt, *Religion-Versklawung und Belreung*, Stuttgart, 197a W. P. Haugaard, *Elisabeth and the English Reformation*, Cambridge, (Gr. Br.), 1968. A. G. Dickens, *The English Reformation*, 2-nd, ed., London, 1967; T. M. Pärkej *The English Reformation to 1558*, 2-nd ed., London, 1966; Ph. Hughes, *The Refoj mation in England*, ed. III, London, 1963; M. Pawicke, *The Reformation in England* Oxford, 1963; R. Flindall, *The Chutch of England*, Londra, 1972; H. C. Porteiț *Reformation and Reaction in Tudor regime*, Cambridge, 1958 ; P. Trembelas, /sfor/d *Reformei m Biserica anglicană*, în grecește, Tesalonic, 1956; A. D. Toledano, *His\ toire de l'Angleterre chretienne*, Paris, 1955; C. Constant, *La Reforme en Angleterrel* 3 voi., Paris, 1930—1939; H. A. Moreton, *La Reforme anglicane au XVI-e sle-j c/e*, Paris, 1930; H. Davies, *Worship and Theology in England (—1690)*, 2 vol.J Edit. Brill, Leiden, 1975; A. Prevost, *Th. More (—1535)*, Tours, 1969, 409 p.; C. W.j Bromiley, *Th. Cranmer theologian*, Londra, 1956; C. Dunlop, *Oliver Crommwella* Londra, 1956; I. Ridley, *John Knox*, London, 1968; P. Janton, *John Knox {—1572}*, I

Paris, 1967, 552 p. • A. Nfauois, *Istoria Angliei*, trad. română, 1970, voi. 1, p. 259—356 și voi. 2, p. 2—118; în limba franceză: *Histoire d'Angleterre*, Paris, 1937, p. 306—384; Eus. Popovici, *op. cit.*, voi. IV, 1928, p. 40—48; A. M. Stephensens, *Anglicanism and the Lambeth Conferences*, Edit. Brill, Leiden, 1977, 352 p.; J. Knox 1-a considerat pe papa Grigore VII din sec. XI drept «Antihristul» cu cifra 666, după expresia Apocalipsei (13, 18).

Contrareforma papală. Conciliul de la Trident. Războaiele religioase. Pacea din Westfaia (1648) *

La dezorientarea pe care a produs-o Reforma lui Martin Luther și J. Calvin în Biserica romano-catolică decenii întregi papii nu au putut să răspundă decât cu măsuri externe, cu interdict, inchiziție, război și exterminare. încă în 1552 marele misionar german Petru Canisius (1521—1597) spunea că destrămarea cea mai mare încă tot mai amenința imperiul «creștin», iar cardinalul Carpi spunea, în 1563, că parcă simte cum se apropie înmormântarea Romei. Papii secolului XVI sufereau, în mare parte, încă de aceleași metehne ca și cei din Renaștere.

1. Contrareforma papală

După ce papa Adrian VI (1522—1523) a recunoscut de la început în fața Dietei din Niirnberg în 1523 vina Curiei romane în provocarea schismei confesionale, Clement VII (1523—1534) a salvat protestantismul prin politica sa împotriva împăratului german și va suferi acel ■ «*sacco di Roma*» din 1527, când cetatea «eternă» a fost jefuită de trupele germane. În loc să se vadă stăpân lumesc peste Italia — așa cum) visase Cezare Borgia —, Clement al VII-lea a cunoscut cea mai neîșteptată înjosire. Urmașul său, papa Paul III (1534—1549), în 1542, a reactivat inchiziția de tip și mai aspru, aprobând apoi și convocarea conciliului mult dorit, dar l-a închis imediat din calcule politice. Populul și afabilul papă Pius IV (1559—1565) a pus în sfârșit capăt nepotismului princiar al papalității.

Una din acțiunile salutare a fost numirea, în 1536, de către Paul II, a unui număr de cardinali de mare valoare, care au colaborat cu îct la ridicarea prestigiului Romei. Printre ei menționăm pe Sadoletto, 'ontarini, Caraffa, englezul Reginald Pole și alții. A urmat apoi asocieria liberă a celor 60 de oratorieni din Roma în ordinul înființat în 517 și aprobat în 1544, sub îndrumarea blândului și evlaviosului Filip Neri. Ordinul și-a creat cu timpul nucleu în Genova, Veneția, Florența, Neapole, Verona și în alte localități. Din cercurile acestea au sît sugestii pentru regenerarea clerului. Mișcarea s-a unit apoi cu ordinul «Teatinilor», înființat în 1524 de cardinalul Cajetan (1468— f 34) în spiritul unui umanism religios.

Reforma din episcopia Veronei, săvîrșită de Ghilberti, a fost începutul regenerării episcopatului italian, operă continuată îndeosebi în

* Capitol redactat de Pr. prof. M. Șesan.

arhiepiscopia Milanului de vestitul episcop misionar Carol Borre (1584), apoi în Elveția de Francisc de Sales (1622), în Franța de Val de Paul (1660) și de alții, care urmau îndemnul cardinalului Car devenit papa Paul IV (1555—1559).

S-a mai asociat și un factor de prim ordin și anume : mistic scolastica spaniolă. în secolul XVI Spania își trăia epoca celei mai dezvoltări culturale și teologice, ea dând Bisericii papale în acest l cele mai mari forțe înnoitoare : duhul pietist predicat de Tereza d'A (f 1582) și de îndrumătorul și duhovnicul ei Ioan al Crucii (1517-1591), precum și ordinul iezuiților lui Ignățiu de Loyola (1491—la

După reformă catolicismul a fost salvat politicește de Impa habșburgo-spaniol prin Carol Quintul și Filip al II-lea (1556—1608) din punct de vedere al organizării bisericești și al vieții culturale trind trăsăturile aceleiași spiritualități iberice. În haosul primelor cenii erau două curente pentru refacerea catolicismului : cel dintîi nic, gata la concesiuni și acționând cu mijloace interne, repreze de oratorieni, de mistică spaniolă și de grupul așa numit al «expec țelor», al tratativilor pașnice cu protestanții ; al doilea, autoritativ, miiloace exterioare, susținut de inchiziția spaniolă a lui Caraffa, viifc papă Paul IV (1555—1559).

Cu astfel de forțe, Biserica romană a pornit pe drumul regenerării proprii. A fost un proces greu și îndelungat. Dar este de reținut că, de aceste forțe, însăși papalitatea a avut la început o atitudine șo toare și interesată. Ea s-a temut de doi dușmani : de tendințele ai nomiste ale conciliarismului (îndeosebi papii Clement VII și Paul și de pretențiile național-politice ale împăratului habșburgic care, < catolic, ducea politică de împăcare atît cu papa cît și cu Luther. aici au urmat neîncetatele diete și conferințe la care se încerca în carea. Toți papii dintre anii 1520 și 1550 se temeau să convoace o ciliul pe care îl cereau împăratul și creștinătatea apuseană, căci m dintre conducătorii bisericești credeau că papa este mai mic decît c ciliul, iar pe de altă parte se temeau de împărat că-și va impune pun de vedere favorabile sieși.

Z Conciliul tridentin >

Pînă la urm^conciliul «tridentin», numit după numele latinesc orașului italian i-l'rentoycel mai sudic oraș din Imperiul habșburgic, ținut în treșesium și a avut o istorie zbuciumată, uonvocat pentn decembrie--(iaî2!) Conciliul s-a putut deschide abia la "13 rie,figmhHp³n c'ucf5>de epiacooLal căror număr a creiScut pma la 70, restul pînă la(< de votanți fiind egumeni și generali ai ordinilor călugărești, care vo și ei. Sesiunea întîia a durat pînă la 11 martie 1547 ; a doua din 1 i 1551 yinfl 1^ 9.P. aprilie 1552^ iar a treTa din Vi ianuarie 1562 pînă li decembrie 1563, în total mai bine de 4 ani răsfireți în rastîmp de a~nT^La ultima "Sesiune au participat doar 199 djyf^^Jtfă?- abați și generali de ordine monahale. Așa s-a încheiafc^ggl&Kl^^fcoricni neral al Bisericii romane. întreruperile se datorau motivelor polit care au dominat cu totul relațiile dintre nabi și împărat pînă la 15

înd ca unii, de pildă papa Paul IV, nici să nu accepte deschiderea ciliului în tot timpul pontificatului său, fiind în război. Papa se teme de influența împăratului, care ducea o golițicăde cesiuni față de protestanți, le aprobase introducerea potirului și ca-iria clerului, iar Tiședintele sesiunii a doua protestanții erau chiar itați să vină la Trident, concesiuni pe care le susținea și o parte din -ui catolic. împăratul mai cerea sa se discute în primul rînd chestiu- și să se curme abuzurile care provocaseră atîta scan- l d l l

(pofta după bani, impozitele papale, indulgențele), reforma morală Ierului și disciplinarea lui, pe cînd papilor și cardinalilor le-a venit u să aprobe așa ceva ; <ei cereau întii discutarea problemelor dog- tice. Mai veneau și pretențiile absolutiste imperiale și simțul de Dnomie-al unor episcopi, care afirmau că papa va trebui să se supună ciliului. De aceea, pretejtînd izbucnirea unei molime de ciumă, papa - m+af. șprînța la(Boiogricfy pe teritoriul tlăllail, unde"influența Romei asigurată, țmpăratul. CaroljQuinjul a protestat ; delegații spanioli.

erau cei mai bine pregătiți, împreună rn cei germani, au rămas rridegt. Și astfel ședintele de la Bologna, continuate pînă în sep- brie 1549, erau fără importanță. Cu greu s-a mai întrunit sesiunea [-a în 1551, dar — după cîteva ședinte — temîndu-se de o expe- e militară la Innsbruck a principelui protestant Moritz de Saxa tra împăratului, s-a dizolvat din nou și s-a mai întrunit abia peste ani în 1562 cînd iezuiții și fanaticul împărat Filip II dominau Eu- î. Ședintele s-au ținut în comisii (congregații) de teologi și cano- i, în număr de 25. Prezidau legații papali. In ultima sesiune, cînd i pus problemele disciplinare, a dominat un spirit autoritar iezuit, isi generalul ordinului, Lainez, fiind de față. Nu se mai vota pe na- d, ca la Constanz ci după majoritate. Participarea a fost slabă. Cei atașați papei erau italienii, care formau două treimi din cei pre- ;i, cîtă vreme germanii (în prima etapă abia 2) și spaniolii, conduși un spirit mai liberal, cereau o reformă mai radicală. Ultima peri- 5 a ^conciliului a salvat caracterul centralist papal — deșf n-a puîut matiza infailibilitatea — sunumnci spre aprobare totul "păpel. " -----

prin acți final al conciliului dat în 1564 de papa Pius IV, Bise- romană a fost individualizată ca «Biserica romano-catolică» față Protestantism și (5Ftodoxie, ea pierzind orice interes pentru auten- Ortodoxie, deși în numele ei se convocase, conciliu!. Astfel grin |^Tt ^-a inrlllg"irfit istoria «Bisericii papale» cu autoritate pontificală fină......

S-au luat două feluri de hot|rîri : ftanone?; de fide»/ sau decizii de n dogmatic, prin care s-au revizuit aproape toate punctele doctri-î atacate de protestanți, fixîndu-se concepția cajojică, iar penț iplina și administrația bisericească s-au adus Sdecretă de feforma- ff.

Dintre deciziile dogmatice au fost :|a-țirmarpa, Sfintei Tradiții ca ,r dp rrpHintă rip apeeasi ant.nri+atP ni .qfîntn C!priptiiră, pentru a bate eroarea protestantă care admitea numai pe aceasta din ur- 7fi în două ediții ofi-

ci ale zise sixtine, de către papa Sixt al V-lea în 1585—1590, în 1590 1592, cu destule greșeli, incluzând și cărțile deuterocanonice neafiate textul ebraic) "pentru combaterea teoriei protestante despre imputați justificării «sola fide», conciliul Jjxa părerea asupra păcatului stră moșesc, afirmând apoi necesitatea farselor bymp^j primirea celor 7 Tai ne, care au valoare (<ex operp nppriBr)7> *. bim-rp .^Tintpip Taine s-a s *bhniat îndeosebi transsubstantiația euharistică și sfințenia Tainei toriei, iar" doctrina" *~riespre purgatoriu, indulgente și cinstirea moaștel ș! icoanelor, cariT provocase cele mai muJT.e scanaaiuri, abia a fost atir sg. ..drfininrlii-oe în termeni prevă/ăluTI iji precizmdu-se doar unele ranții de evitare a abuzurilor. În fpini aresta a fpșt salvat caracter harismatic-bisericesc aj ^f)t^m(jsn^Tiin

"bintre hotăririie ^disciplina're^era supravegherea mai bună a religiozitațn jaiciior.romigati sa se spoveaeasca JȘI s să se spovedeascași culte sju^hplp iny imba lâtâmâ'cea naționala era să se cuminece să infrpHintațp mimai iprarhipi.l~)p.ntru întărirea a¹

interzisă, șL predici

conștiinței "SognâTÎo

^ _____ ^^ — _____
cbnciliul" ^ încre'dlnțat papei publicarea unei «Conieșio fidei trident ^; J _____ chemat să iure fiecare cleric și nou convert în semn dp ascultare față de Roma, după cum s-a editat și un «inde librorum prohibitorum», iar ca manual dogmatic s-a publicat în 15f un «catechismus romanns» pentru preoți, devenit carte simbolică obligatorie. Pentru viața de cult s-a hotărît editarea cărților respective *Breviarum romanum* sau ^oli^el^iijjublicat în 1568) și *Missa romanum* sau *Litiirghi^pd* piâbTicâxlri^575/ cu numeroase greșeli, îi tr-o limbă care elimina aroma graiului bisericesc. Pentru pregătirea supravegherea clerului s-au prevăzut Seminarii teologice în fiecăi eparhie sub conducerea episcopului, examene și concursuri la primin în funcțiuni, vizitarea regulată a parohiilor, integrarea mănăstirilor eparhii, ținerea sinoadelor eparhiale anuale și a celor mitropolitane trei ani, interzicerea colectelor și indulgențelor (rezervate de acum n mai papei) prin instituirea dispozițiilor judecătorești ș.a. Printre mu tele schimbări s-a aflat și inversarea facerii șpmmiliii Sfintei Cruci anume

— deci tară simbolism — și de la umăr stâng spre cel Hrppt contrar învățaturii klintuui Ignățiu a] Anțigili ^| și a cuiilirmărirdp pg_ la 1210 a însuși papei Inocențiu III (IJS8;

Reforma «m ranite et membriș»,r

rp^lizat nici acum cor

ș f
piet ; rezultatele conciliului nici nu au 'fast- »șervate țM cu tendirîte naționale ca Spania și Franța n-au îngâSuTrpuDncarea h tărîrilor tridentine în cuprinsul lor decît mai tîrziu, și atunci num în măsura în care ele nu atingeau suveranitatea regală. Italia, Portug lia și Polonia le-au primit imediat datorită puterii politice și misiona a iezuiților, care reușiseră să le impună. Bavaria care obținuse potir pșatru laici și recăsătorirea preoților n-a putut păstra timp mai înd lungat decit prima dintre aceste concesiuni. în schimb, centralisrr papal, Conduș¹ energic ae iezuiți, a căutat în toate chipurile, mai a prin întruniri provinciale, în Germania și în alte state, să regenere catolicismul, așa încît epoca aceasta poate fi numită «contrareformă

că acționa spre stăvilirea Reformei și în același timp realiza și
 ■mă internă aica, oicismui " multime

3iodocșilor și a eterodocșilor la catolicism. Îndeosebi papa
 e XIII a creat o întreagă armată de dascăli și de ordine care
 ■au această operă de refacere.

1582 paoa; Grigorie XIII (1572—1585) prin *butia Inter gravis-*
 îidreptă calendarul iulian, hotărîr.d ca ziua Hp⁴ OPTS să devină
 ombrie 1582, suprimînd deci zece zile, adăugîndu-se o zi la toți
 {vizibili prin 4, numit de atunci calendarul gregorian, care este
 în Apus pînă în zilele noastre. Papa Sixt V a înființat tipografia
 nului, a organizat curia papală în 15 congregații noi, a terminat
 clădiri de la Biserica Sfîntul Petru și Capela sixtină. Nunțiatu-
d și supravegheau în toate capitalele unitatea de

au iost înființat?—pentru reaaucerea protesta»filo?7*~b" a
 î

p s pg p
 e papală și apărau o multime de institute de binefacere, e
 cu care se ridicase acest prestigiu erau mari. Jrhiziția a dar.
 330 de ani de existență peste 30.000 condamnări, adeseori nu în
 cazuri strict religioase, ci și politice și civne. Morala iezuită as
 pînă azi proverbială, ca un caz de norme și reguli caracteristice,
 ncesiunile probabilismului său, cenzura indexului, care condam-
 și oameni de știință ca Jjaliloo Cnlilei (1564—1642) și NicolaeCo-
 (1473—1543), filosofi ca Giordano Bruno (1550—1600). 'care'ir
 rs de viu, apoi Toma Campanella (1568—1639), care a stat 27 de
 ichis în Spania catolică, în fine, Blaișe Eascaie- (1623—1662) și
 rtes (1596—1650), ale cărora scrieri, ca și multe altele, au fost
 nte, sînt cîteva cazuri celebre. Mai veneau amenințările interdic-
 apoi patimile provocate de bulla «*In coena Domini*», prin care
 excomunicați festiv, în fiecare an la Joia Verde, toți ereticii și
 ■tanții; apoi silniciile cu care s-au săvîrșit așa numitele «uniri cu
 », a rutenilor în 1595, o parte a românilor din Transilvania în
 a nestorienilor și monofiziților orientali tot în acest timp, uniri
 ite de izeuții aprigii congregații «*De propaganda fide*», înființată
 12, de papa Grigore XV (1621—1623), în fine, toate războaiele re-
 se. Astfel se constată că în principal catolicismul post-tridentin
 ?sebea de cel medieval doar prin modernizarea mijloacelor, și pre-
 ■a mai îndeaproape a planurilor.

)in istoria mișcărilor reformatoare se desprinde că niciuna din ele
 3 putut lăți decît cu prețul multor suferințe și chiar războaie. Acest
 s-a întîmplat atît în Germania, Elveția și Olanda cît și în Anglia
 ția. La început lupta a fost susținută de politica lui Carol Quin-
 poi de cea a fiului său Filip al II-lea, care, în 1588, prin planul
 cerire a Angliei reformate cu ajutorul *Invincibilei Armada*, deschi-
 reacul luptelor religioase. Liga nobililor protestanți din Germania
 ijghebat pe rînd în dietele și convențiile care au urmat dietei din
 de la Spira, socotită ca prima acțiune unitară religios-politică a
 inilor. Tratatule și provocările dintr-o parte și din alta au durat
 în 1532, cînd au luat un caracter mai agresiv prin revolta de la

---

Leipzig, iar din 1537 răscoala armată a protestanților a fost generală. Lupte locale și generale s-au dus între 1537 și 1555 aproape pretutindeni, în 1547 Liga smalkaldică a protestanților a fost zdrobită prin trădarea ducelui Moritz de Saxa, conducătorii protestanți urmînd să fie trimiși la conciliul de la Trident ca să primească condițiile de împăcare cu catolicismul. Dar papa tocmai transferase sesiunea la Bologna și de aceea împăratul dictă *Interimul din Augsburg din 1548*, prin care obliga pe protestanți să asculte de autoritatea papilor și a episcopilor, să-și reducă la minimum celelalte diferențe doctrinare, putînd în schimb primi preoți căsătoriți și împărtășirea sub ambele forme.

Soluția n-a mulțumit nici pe unii nici pe alții ; de aceea cînd în 1551 s-a convocat a doua sesiune tridentină, împăratul a obligat pe luterani să-și trimită delegați acolo ca să se înțeleagă. Atunci Moritz de Saxa trăda de astă dată pe împărat și porni contra lui cu război, împăratul Carol Quintul, văzînd eșecul politicii sale, a încheiat în 1553 convenția de la Passau, și în 1555 pacea religioasă de la Augsburg, care, încheia o epocă din istoria protestantismului. Pacea recunoștea principiul *cujus regio ejus religio, cui aparține regiunea aceia să fie și religioasă*, adică conducătorul provinciei determină caracterul religios al provinciei sale. Cine nu era mulțumit emigra cu avut cu tot ; dar principiul catolic care treceau la protestantism își pierdeau bunurile, bunuri care rămîneau rezervate catolicilor (*reservatum ecclesiasticum*) ; în fine, protestanții nu mai puteau usurpa episcopiile catolice.

Luptele se întetiră, mai ales după Conciliul tricentin. Cea dintîi provincie «recâștigată» a fost Bavaria, prin ducele Albrecht V și prin misiunea neîntreruptă a predicatorului iezuit Petru Canisius (f 1597). Iezuiții au cîștigat apoi teren la Koln, Miinchen, Innsbruck, Viena și Praga, iar centrul misionar se ștabili la Ingolstadt. Nobilii protestanți erau scoși din Diete pretutindeni unde catolicii erau în majoritate. Valea Rinului, Westfalia, Austria cu Stiria și Carintia au fost recatolicizate în mare parte. Conflictul de la Donauwörth din 1608 este semnificativ.

3. Războaiele religioase

Conflictele s-au înmulțit pînă cînd ambele tabere s-au înarmat, protestanții cîștigînd și alianța Franței, aflată în dușmănie cu Habsburgii, iar catolicii au format o ligă între ei, așteptînd numai prilejul pentru a se încaieră.

Acest prilej l-au dat împrejurările din Boemia, unde «*utraquiștii*» și «*frații moravi*» obținuseră, în 1606, libertatea cultului printr-o carte maiestatică. Uzul potirului și căsătoria preoților erau intrate adînc în tradițiile lor, încît ei au răspuns cu arma în mîină cînd împăratul Matthias II (1612—1619) a început să restrîngă aceste libertăți. Răsculați în 1610, «*uirăquiștii*» asediază primăria din Praga. Cu acest prilej început cunoscutul război religios de 30 de ani (1618—1648) la care ai luat parte toate puterile catolice și protestante din centrul, vestul și nordul Europei și care s-au sfîrșit cu pustiirea Germaniei, cu cîștiguri teritoriale suedeze și franceze și cu asigurarea libertății confesionalei

ii de 30 de ani a avut următoarele faze : boemo-palatină (1618 I, daneză (1625—1635) și suedo-franceeză (1635—1648), în care pus ca «mare condotier» ducele Albrecht Wallenstein (1634), gemul armatelor imperiale catolice și s-au manifestat mercenarii, -tiile- de ordonanță și ostile țărănești, provocând mari dezastre. ima fază a pus pe împăratul Germaniei Ferdinand II, aliat cu ilian I de Bavaria (1597—1651), față în față cu regele «de iarnă», ic V Palatinul al Boemiei, secondat de Franța, care voia căderea irgilor. Lupta de la Muntele Alb de lângă Praga, din 8 noiembrie a fost câștigată de imperiali. Urmarea a fost interzicerea protes- nului în Boemia, Moravia, Silezia, Austria, precum și a calvinis- ntroducere deja în teritoriile palatinate. Cei care n-au vrut să trea- catolicism, mai ales nobili, au trebuit să emigreze ; teroarea a făcut Iți să-și «vină în fire», cum ziceau iezuiții. Dar războiul nu s-a

L faza a doua a intrat în luptă regele Christian IV al Danemarcei - 1648) care cerea «restituirea», adică luteranizarea episcopilor ger- din nord-vest, în Schleswig și Holstein. Dar pacea de la Lübeck din)bliga Danemarca să renunțe la pretenții și făcea din Habsburgi stă- iepolini ai situației.

Î faza a III-a s-a angajat și regele Gustav Adolf al Suediei (1611— fiind subvenționat de Franța cardinalului Richelieu (1585—1642). intrarea suedezilor în acțiune nu mai putea fi vorba de distruge- rotestantismului, așa că după victoriile suedeze din 1635 s-a încheiat s separată la Praga, care a ratificat cuceririle protestante din ultimii • ani.

^.. IV-a fază a războiului religios a fost plină de hărțuiri și pus- vreme de 13 ani, pînă la 1648, duse de armatele suedeze și fran- sub directa îndrumare a cardinalului Richelieu, al cărui scop era ineze casa de Austria. La Munster cu francezii și la Osnabruck cu :zii s-a negociat celebrul tratat de pace din Westfalia, în octombrie . Tratatul asigură libertatea religioasă și egalitatea Protestantis- i luteran și calvinist cu Catolicismul care era recunoscut ca «Bi- ă» egal îndreptățită. Numai uniunea «fraților cehi», în frunte cu gogul Ioan Amos Comenius, episcopul lor, nu a fost inclusă în to- ță ; de aceea Comenius a cerut prin scris să se realizeze «o refor- *enerală radicală», mai temeinică decît au inițiat-o Hus, Luther și Ln. Dar lucrarea sa a rămas necunoscută.

Astfel, «pacea din Westfalia», din 1648, deschidea porțile «plura- ilui 'teologic și bisericesc». În fond, frământările și luptele de un L, între 1555 și 1648, între catolici și protestanți se sfârșeau din :t de vedere teritorial cu un «status quo», plătit cu pierderea bol- lor de ordin cultural, cu secătuirea economică și încrîncenare con- >nală.

De aceea, Ioan Amos Comenius (1592—1671) vedea în contrarefor- papală «seducțiunile Antihristului» apocaliptic. Abia în 1781 a în- ; «iluminatul» împărat Iosif II (1765—1790) să dea celebrul său tent de toleranță» pentru necatolici, care acorda acestora drepturi le, egalitate în fața legii, intrarea în bresle, în orașe, în școli, casă-

torii mixte și altele în cuprinsul Imperiului german-habsburgic. Era o măsură de îndulcire a raporturilor interconfesionale, după ce intoleranța catolică absolutistă, promovată de împărat și de regi, a eșuat în Țările de Jos, în Franța de după Ludovic XIV (1643—1715), în Polonia. Măsurile represive din 1729 împotriva scrisului protestant, ca și decizia din 1761 a împărătesei Măria Tereza (1745—1765), prin «Constituție-criminalis» care pedepsea aspru delictul părăsirii catolicismului, s-au arătat ineficace. Dar nici «Patentul de toleranță» nu a dăinuit neatins, așa că animozitățile confesionale atrăgeau după sine și pe cele politice.

BIBLIOGRAFIE

A. D. Wright, *The Counter-Reformation. Catholic Europe and the nonchristian World*, London, 1982; E. Iserloh, J. Glazik and H. Jedin, *Retormation and Counter Relormation*. Trad. din limba germană, London, 1980, XX — 795 p.; H. Jedin, I] *Concilio di Trento*, t. IV, 2, Brescia, 1981; H. Jedin et P. Prodi, n *Concilio di Trento come crocevia della politica europea*, Bologna, 1979; Despre istoria papalității la L. Banka, L. Pastor, E. Denifle, L. Haller și Fr. Seppelt, R. Bäumer, *Conciliium Tridentinum*, Darmstadt, 1979, X — 564 p.; M. Pacant, *Histoire de la Fapaute*, Edit. Fayard, Paris, 1976; Bihlmeyer-Tuchle-Vicaire, *op. cit.*, voi. 3, p. 240—331 și bibliografie, p. 478—509; Franzen, *op. cit.*, p. 295—310; H. Jedin, *Geschichte des Konzils von Trident*, ed. II, Bänd IV, voi. 1 și 2, Freiburg im Br., 1951—1964, 3-e Aufl. 1975; și traducerea franceză: *Le conciiie de Trente*, Paris, 1965—1970; K. D. Schlimdt, *Die katholische Reiorrn und die Gegenretormation*, Gottingen, 1975; J. Delunieu, *Reforme catholique (Contreretorme)*, în «Encyclopaedia Universalis», t. 13, Paris, 1968, p. 1065—1068; L. Villaent, *La Restauration catholique (1563—1648)*. Histoire de l'Eglise sous la direction de Aug. Fliche et V. Martin, t. XVIII, 1, Paris, 1960; L. Willaert, *Après le conciiie de Trente*, Paris, 1960; A. Dupront, *Le conciiie et les conciles*, Paris, 1960; E. Preclin et J. Jarry, *Les luttes politiques et doctrinales aux XV.^{ie} et XVII.^{ie} siècles*. Histoire de l'Eglise sous la direction de Aug. Pliche et V. Martin, t. XIX, (1 et 2), Paris, 1955—1956; G. Schreiber, *Das Weitzkonzil von Trident*, 2 voi., Freiburg im Br., 1951; J. Delumeau, *Le cattolicisme entre Luther et Voltaire*, Paris, 1971, 358 p.; P. Miguel, *Les guerres de religion*, Paris, 1971, 594 p.; R. Maudron, *L'Europe absolutiste (2649—2775)*, Edit. Fayard, Paris, 1977; Y. Congar, *L'Eglise de St. Augustin à l'epoque moderne*, Edit. Ceri, Paris, 1970, 484 p.; P. Chaunu, *La civilisation de l'Europe clasique*, Paris, 1966; Th. S. Kuhn, *La revolution copernicienne*, Paris, 1973, 335 p.; Wil. Shea, *La rivoluzione intelektuale di Galileo*, Roma, 1974; J. Jancek, Valdstein (Wallenstein), 1583—1634, Praha, 1978, 587 p.

în românește : M. Șesan, *In problema papalității*, în «Mitropolia Banatului», XII (1962), nr. 7—8, p. 344—352; Idem, *Orthodoxie, histoire d'un mot*, în «Istina», nr. 4, Paris, 1970; Idem, *Despre Ortodoxie și Catolicitate*, în «Ortodoxia», XIII (1961), nr. 2, p. 156—168; Idem, *Circulația cuvîntului «orthodox» în Apus*, în «Mitropolia Ardealului», I (1956), nr. 3—4, p. 240—253. .

Controverse și învățături noi în Biserica romano-catolică. Galicanismul. Jansenismul *

Marea criză prin care a trecut Biserica romană în timpul reformei ă lăsat urme adânci în sînul ei. Unele din acestea erau din domeniul doctrinal, așa numitele dispute despre har, dintre care mai importante sînt molinismul, jansenismul și quietismul, iar în domeniul administrații v-organizatoric îndeosebi autonomismul gâlican, febronianist și iosefinist

* Capitol redactat de Pr. prof. M. Șesan.

Pentru a afirma o concepție mai optimistă despre om și despre
tuirea lui teologii iezuiți care au ajuns să îndrume dezvoltarea spi-
ală a catolicismului post-tridentin, au căutat să afirme mai cu tă-
rolul voinței și al faptelor omenești în opera de mîntuire. Cu aceasta
tu căzut într-un semi-pelagianism care a dat naștere la îndelungate
lătimașe certuri, pe de o parte între ei și dominicani, iar mai tîrziu
e ei și janseniști. Controversa era o reînviere a vechilor dispute
xe au gustinienii predestinaționiști și pelagieni, iar în Evul mediu
e scotiști și tomiști sau între dominicani și franciscani.

Primii afirmau să omul și-a pierdut libertatea voii prin păcatul
moșesc și că numai prin darul divin, Dumnezeu hotărăște și pentru
roiște El mîntuirea prin predestinația Sa. Ceilalți afirmau că voin-
,i libertatea omului nu s-au nimicit, cel mult au slăbit, dar nu în
măsură încît să nu poată cunoaște pe Dumnezeu și să-L urmeze.
;a creștinului stă deci în disciplinarea voinței spre fapte bune. În
orația lor, duhovnicii iezuiți făceau adeseori uz de distincția între
ițele grele și ușoare, între faptele permise și nepermise, căutînd să
tfice, uneori, cu fapte bune numai după formă deși intenția ar fi
rea sau invers, după metoda cunoscută a «rezervei mintale» sau a
>abilismului». Folosirea, cazuisticii ajungea astfel să eludeze
ade-i prescripțiile imuabile ale legii conștiinței, în cazul că se
găseau /a motive sau autorități doctrinare care dădeau justificare.
Cel mai)scut manual pentru «cazurile de conștiință» a fost întocmit
pen-duhovnici de spaniolul Escobar (1669), după numele căruia
genialul tor francez Blaise Pascal (1623—1662) a creat cuvîntul
«escobar-e» sau subterfugiu, vorbă în doi peri, șiretenie. Se
naște în felul ta o conștiință laxă, superficială și ușuratică, cu
optimism moral ;erat, care poate duce la duplicități condamnabile,
prin care sco-adesori scuză mijloacele, chiar dacă această celebră
maximă nu se ște exprimată în literatura respectivă.

Expresia : «omnia ad majorem Dei gloriam» era astfel umbrită
ru că păcatele justificate cu atîta ușurință nu mai puteau fi spre
a lui Dumnezeu. Acest spirit de exploatare a situației și de acom-
i prea ușoară a provocat conflicte în mai multe rînduri și locuri,
ales între cei scrupuloși.

1. Controverse teologice

Prima fază a disputei haritologice era provocată din rivalitatea în-
universitatea liberă din Louvain (Belgia) și iezuiții stabiliți îndeoa-
la Douai. În grupul dintîi era profesorul Michel Baius (1589), care
na că dreptatea sau sfințenia lui Adam nu. consta într-un adaos de
(donum superaditum), cum ziceau iezuiții, ci era sădit în fire, de
a procesul îndreptării nu țintește atît spre iertarea păcatelor pe
de fapte bune, cît mai ales spre schimbarea interioară. Omul nu
s pretinde satisfacție și răsplată în urma faptelor sale care — de
iderea lui Adam — sînt mai multe rele. Totuși, omul e liber extern,
ntern se află sub imperiul harului.

învățătura aceasta avea asemănare cu *calvinismul și de aceea n-a fost bine primită. Doctorii Sorbonei au cenzurat 18, iar Roma 79 teze de învățătura lui Baius care, deși era sprijinit de mii de studenți și de burghezimea Țărilor de Jos, a trebuit pînă la urmă să retracteze. Iezuiții care l-au combătut cel mai mult au fost olandezul Leonard Lessh (1623) și mai ales castilianul Ludovic Molina (1600). Opera acestuia din urmă despre «Armonia dintre libertate și har», apărută în 1588, afirmă: «ma că voința omului colaborează de la sine, sau se opune liber harului. Dumnezeu știind din veci ce are omul bun să facă în cutare sau cutare împrejurare, îi oferă harul, grația eficientă spre a acționa liber și suficient, pe cînd celui rău, pe care îl cunoaște din veci, oferă numai grație suficientă, dar nelucrătoare. Această învățătură a fost dusă mai departe și chiar mai pregnant — deși nu așa de extremist — de vestitul profesor din Portugalia Francisc Suárez (1617) care în «Congruismul» său afirma că harul divin se îmbină sau se combină cu capacitățile omului sau cu libera lui decizie. În orice caz, factorii umani primează. În felul acesta nu e de mirare că molinismul a fost denunțat mai ales de Dominic Banez — profesor dominican la universitatea din Salamanca, în Spania — ca un semipelagianism care contrazice pe Augustin și pe Thomas de Aquino (1274). Cele două părți se acuzau reciproc de erezie. Controversa a fost supusă spre judecarea Scaunului roman care a condamnat pe rînd 110 teze moliniste, dar apoi — sub influența iezuiților, în deosebi a vestitului cardinal Bellarmini (1542—1624) — a achitat ca libere ambele teorii, îngropînd toată controversa. Dar de aici înainte a supus controlului inchiziției orice serie polemică din partea uneia sau a alteia din cele două partide opuse.

2. Controversa galicană

În Franța nicicînd puterea papei n-a fost prea mare datorită dezvoltării simțului de libertate al poporului și mai ales *Sanctiunii canonice* de la Bourges din 7 iulie 1438. Cartea celebrului sorbonic Phithou «Les libertes de l'Eglise gallicane» din 1594 afirmă independența regelui în cele politice și dreptul lui de control asupra Bisericii: în același timp mai afirma că în Biserică autoritatea supremă nu aparține papii, ci conciliului, așadar vechea teorie a conciliarismului. Parlamentul și regii decideau la numiri de episcopi, la control, la administrarea vînturilor bisericesti. În 1605 profesorul de teologie Edm. Richer fusese oprit de a publica operele conciliaristului J. Ch. Gerson (1362—1429). Atunci Richer s-a pus sub scutul parlamentului și tipări, pe lângă operele în trei volume ale marelui teolog din sec. XV, un tratat «*Desp' la puterea bisericască și politică*», susținînd conciliarismul și independența regalității. Dar cardinalul Richelieu (1585—1642) i-a stors, prin amenințări, retractarea.

Conflictul dintre Franța și papalitate a luat o deosebită gravitate sub Ludovic XIV (1643—1715), monarhul absolut, din pricina dreptului exterritorial sau de azil pe care îl avea ambasada franceză la Roma. Conflictul din 1652 forțat papă r,3 pprrii frin i'n afară de aceast Ludovic XIV anula dispense și decizii papale, sub prima ordine călug

ti etc. Și mai mare a fost tulburarea pe tema «dreptului regal» re-
 loscut de tradiție încă din sec. /al XH-lea, anume : T'la mlrnrile de epis-ii
 și egumeni să le facă regele, iar venitul din timpul vacanței să-l ia el.
 Papa protestă de trei ori amenințînd cu interdictul. Atunci rege-
 :onvoacă în 1682 clerul francez la Paris și acesta a dat celebra : «De-i-
 aț.io clerj pnil^ri^l^m», în patru puncte : 1) papa mi arp autoritate „iŋ
 ivoraiibus», ci numai «in spiritualibus» ; 2) dar si aceasta e limitată
 gnpTTniTelgerierale. curiTs-a stabilit la rmganz. (141^—1418) ; 3) au-
 itatea papei mai e îngrădită de vechile libertăți a/p T^i^irririi ciiirnr.;
deciziile dogmatice sînt infailibile dacă sînt consimțite de Biserică,
 ile Declarației JîuseiJei'd lurniuldlti jiiL'ă dlirfcitiiS de către autoritatea cii-
 cută a Facultății de teologie Sorbona, iar acum redactarea lor se datora
 ni mai distins dintre episcopii francezi, lui .Taqupg Bpnignp Bossuet
 1704), epjscoB_fk Mp.?ux, Toți învățații Franței au aprobat «Decla-
 ia», căreia Bossuet i-a mai adăugat și o «Apologie», precum istoricii
 imbourg, Le Nain de Tillemont 1637—1698, Launoy, Alexandre Noel
 Fleury. Dedziile^ni jlojșt pj?oj3^
 igînd pe orice profepfvr^e teologie să ie semneze, iar egiscopn și
 ^TcareJHtrar fi voit să~s^mnejeju li se va aprob*a^sa^gară~rt5nfir-
 ge--ete*4a gOTTi5^in functrHe^Il5fir35^epi?c^pT~TSma"seră nehiroioruŋr.
 re timp papa condamnă «Declarația» și anulă dreptul de azil al le-
 rei franceze din Bo", iar pe pnnsi^ îl excomunică. Kegele a răs~
 fs la aceste măsuri prin anexarea posesiunilor papei în Franța. Se
 vedea o schismă, dar împrejurări deoseDite și dintr-o parte și din
 i i-au silit la concesiuni, așa că regele ridică opreliștea pentru cei 35
 scopi (1693), menționînd totuși articolele «Declarației», în timp ce
 năpusti asupra hughenoțiilor, anulînd la 22 octombrie 1685 edictul
 toleranță de la Nantes. Lupta a rămas nedecisă, formal cîștigată de
)ă, dar în realitate ideile galicane persistînd în Franța și în sec. XIX.

3. Controversa jansenistă

Olandezul Cornelius Jansenius, profesor de teologie din Louvain,
)i episcop de Ypres în Belgia (1585—1638), a inițiat în 1636 împreu-
 cu un cerc de teologi și savanți — ca francezulJJP-an du Vergier/de
 uranne (f 1643), abate de Sf. Cyran, mai tîrziu la Port-Royal, un
 idit și riguros adversar al iezuiților — planul unei reforme a evlaviei
 credinței catolice pe care o vedea subminată de cauzistica și proba-
 ismul ușuratic. .Tan<-p_ning t_mj gi^cocp partea doctrinară și abatele de St.

ș
 p
 pe cea practică-administrativă. Corespondența lor despre «marea
 >blemă» se ducea în secret și sub pseudonime. Așa a apărut mai întii
 rărea francezului despre ierarhia bisericească (1637) în care, în opo-
 cu centralismul papal, susținut de iezuiți, se afirma galicanismul, e
 de fapt a și fost sprijinul principal al mișcării janseniste. Dar mai
 mare răsunset a avut între teologi opera «*Augustinus*» a Jansenius,
 publicat la doi ani după moartea lui, citînd de 30 de ori îrele
 antipelagiene șy de 10 ori altele ale episcopului din Hippo Re-is
 (Fer. Augustin). Reluînd învățătura lui Baius, Jansenius susținea un

augustinism riguros, explicat cu multă finețe psihologică și loviră. Cea a fost interzisă, dar ideile ei s-au răspândit repede în Franța.

Fostul abate de St. Cyran a cîștigat mare vază, mai ales după ce mutase în mînăstirea Port-Royal des Champs unde s-au adunat o serie de oameni învățați cu vază, ca Antoine Arnauld (f. 1694); savantul Pascal (1623—1662), marele istoric Le Nain de Tillemont (1637—1697) și scriitorii ca: Jacques Lancelotti (1635). J. La Fontaine, (f. 1691) și J. Racine (f. 1699) apoi avocați, savanți, ofițeri etc. în viața literară introdus mai multă demnitate în locul frivolității și vulgarității; în politică la fel, prin celebra cuvîntare din parlament a avocatului Anton Arnauld (încă din 1594) împotriva moralei de acomodare și probabilis a iezuiților și prin cenzurarea indirectă chiar a moravurilor mai marii zilei, ceea ce a avut ca urmare întemnițarea, pe timp de cinci ani, a abatelui de către atotputernicul ministru Richelieu. Cel mai mare zgomot l produsă în 1643 cartea populară a lui Antoine Arnauld despre Deacuminecare, în care demasca superficialitatea spovedaniei, deriziunea afirmației că frica de păcat este sursă a păcatelor și silf pantru o bună primire a Tainelor (attritionismus). întregă mișcare jansenistă cerea revenirea la "rigorismul și conștiințiozitatea spovedaniei din primele veacuri. Ca să se răzbune, iezuiții care se simțeau grav lezați reușiră să obțină din partea Sorbonei condamnarea a 5 teze din cartea lui J.

unitatea galicanismului francez, condamnă și el cele 5 teze lui Jansenius (1653), la care Arnauld răspunse că decizia papei e dreaptă din punct de vedere juridic (questio juris) dar nu din cel fapt (quaestio facti), unde ea nu poate obliga conștiințele decît la o tăcere respectuoasă.

Supărată, conducerea papală și a Sorbonei a avut o hotărîre prin care a fost condamnată la Sorbonă, reședința a avut o hotărîre prin care a fost condamnată la Sorbonă (1656).

Seandă jzaj^jnarele savant, filosof și apologet al creștinismului ..(«Pensees») Jacques Blaise Pascal (1623—1662) a scris atunci (1656.—5Z). Scrisori către un. -p. Tpv<in''i(U, Jn) \^r^c>r încă pe timpul său la 60 de ani în care biciuia cu o ironie neîntrecută și într-o limbă franceză perfectă contradicțiile și lipsa de demnitate a moralei promovată de unii iezuiți. Scrisorile circulau subversiv, sub pseudonim. Ele umplură țara întreagă și, mai apoi, traduse în latinește s-au răspândit în toată Europa. Din cauza seama de rătăcirile probabilismului, doi papi condamnară 110 de tezele probabiliste. Dar lupta jansenistă nu s-a sfîrșit. Întrucît regele soare Ludovic XIV nu-i convenea curajul și critica janseniștilor, ca formau un fel de stat în stat, ba încă sprijiniseră și mișcarea frondii; condusă de cardinalul de Retz, promise distrugerea lor, cerînd clerului francez să se pronunțe contra lor. Cei mai mulți episcopi acceptară mai ales că regele îi amenințase cu confiscarea veniturilor —, dar așa fel încît regele se văzu nevoit să ceară papei Clement IX (1667/1669) să cedeze, introducînd așa-zisa «pace clementină» de 10 ani (1668/1679), timp în care mișcarea jansenistă a atins culmea dezvoltării.

Pacea a durat pînă la sfîrșitul veacului al XVTT-lpa cînd s-a întreupt din nou ; janseniștii deveniseră o forță redutabilă. Atunci regele Aidovic al XIV-lea a început persecuția contra jior, închizîndu-le mîlăstirea, pe care apoi a ras--6 ae pe supraiața pamîntului, întemnițîndu-i, exilînd pe unii și scoțînd din mormînt cadavrele altora, ba cerînd hiar de la t^{nt}:....^hirictîrm^{ah} r^{irar}nînt de condamnare a j^{ngpn} iutilor flerul francez însă era în mare parte de părerea janseniștilor care acum :proape nu mai existau fizicește decît, peste graniță. ^{tt}nnl din ri, Pnn— hasius Quesnel (1634—1719) a refuzat o catedră la Șorbijna. pentru c_ă, iu voia să depună jurămîntul de condamnare a lui Antoinp Amaniri, n schimb ajunsese director la Seminarul—oxatorienilor—din Paris—Aici publică el în 1693~între altele, celebră carte Jteflexiunj morale asupra ip-ahn Tp.stn.mp.nt. în care ideile ian.ppnigt CP" afTau ahii expuse și as-unse sub- hninn unui ffalicanism la modă. Cartea a obținut aprobarea i a papei Clement XI (1700—1721) și a regelui Ludovic XIV.. Episcopul e Noailles^Ţ mai tirziu^l arhiepiscopul Parisului, recomandă cartea cu căl-ură. Iezuiții inșă, nu s-au lăsat piină ce nu au obținut, în 8 septembrie 7131 de la papa Clement XI, care o aprobase, bula «Unigentus»[^] pnnl are erau condar^{""""3^} îr> bine 101 te-ze din cartea lui Quesnel. Arhi-piscopul Parisului nu acceptă redactarea bulei, apelînd «la un papă ^{^^V} bjiŢP [^]nip[^]ni[^]Ţi [^]l [^]i[^]i în ro^{^^^}iui R^{^^i}Pral linpr[^] Papa Inocentiu XIII L721—1724) excomunică pe apelanți cerînd din 1723 regelui Ludovic rv (1715—1774) să oblige tot clerul francez să se supună hotărîrii. S-a juns la conflicte scandaloase, care au mers pînă la interzicerea admi-istrării Sfintelor Taine muribunzilor janseniști, ceea ce umplu aproa-e tot secolul XVIII cu intervenții prin «biletele de mărturisire» •—■ entru bula «Unigentus» ■— ale credincioșilor între episcopat și parla-ient. Aversiunea contra iezuiților a dus la procesul împotriva lor și la esființarea în 1773 a ordinului cavalerilor iezuiți. Mulți clerici și laici mseniști emigrară în Olanda unde, începînd din 1723, exista un epi-sopat jansenist la Utrecht, iar din 1757 încă unul la Deventer. Bi-rica lor s-a unit mai tirziu cu vechii catolici.

4. Quietismul

De la *quies = liniște, isihie*, quietismul a fost o reacție împotriva evlaiei false. În felul lui, quietismul era o continuare a misticismului și conîmpiării pasive a begarzilor și a fraților de spirit liber, care au înflorit î Evul mediu în bazinul Rinului, dar mai degrabă era un răspuns față e morala iezuită. El afirmă că desăvîrșirea supremă constă în contemlare pasivă și în iubirea dezinteresată a lui Dumnezeu în așa măsură icît omul să uite orice gînd interesat de răsplată sau fericire, uitînd liar și de sine însuși. Rugăciunea trebuia spusă fără cuvinte, spove, ania externă nefiind necesară. Preotul spaniol Mih. Molinos (1640—396), întemeietorul quietismului, vestit și apreciat chiar de papă pen-u cartea sa *Călăuza spirituală*, apărută în 1675, nu se spovedise 19 ani.

Iezuiții, care s-au simțit și aici cei dintîi lezați, au reacționat, înéit t 1687 au fost condamnate 68 teze din opera lui Molinos, iar el a fost ichis într-o mînăstire unde muri peste 10 ani (1696).

în Franța, au propovăduit aceleași învățături în mod exaltat ct lugărul barnabit Lacombe (f 1699), prin lucrarea sa *Analiza rugăciun mintale* (1686) și văduva pioasă Jeanne de la Mothe Guyon (1648-1717). Ei afirmau că iubirea de Dumnezeu trebuie să fie complet dezir teresată ; ea trebuie prețuită ca stare, nu ca acțiune. Scrierile populare pe care le-au răspândit, au căzut în mâinile iezuiților, care le-au cerzurat. Lacombe a fost întemnițat 11 ani, murind în 1699 și Jeanne Guyon a fost de trei ori închisă, o dată chiar în Bastilia. Clerul francez discutat doctrina quietistă în conferințele lui din 1694 și 1695, când ve: titul episcop Bossuet de Meaux (1627—1704) a dovedit 34 teze greșite

Lucrarea sa despre rugăciune (1695) a provocat însă reacția arh episcopului Fenelon din Cambri (1651—1715) care, în opera sa despi *Viața interioară a sfinților* scrisă în 1697, a susținut oarecum quieti mul Pînă la urmă, denunțat Romei care a- cenzurat 23 din tezele ca «temerare, scandaloase, periculoase în practică, chiar dacă nu eret ce», Fenelon se supuse.

în felul acesta iezuiții rămaseră biruitori în toate aceste contr; verse. Ca să reușească au inventat pe tărîm practic-liturgic o serie mijloace noi și străine de spiritul tradițional. între acestea a fost «cultul 'inimii lui Iisus», născut din exaltările călugăriței burgunc Margareta Alacoque (1690). Dominicanii și chiar Curia papală au coi damnat această nouă practică, cenzurînd-o. Dar mai tîrziu iezuiții reușit s-o impună, după cum au făcut și pe alte tărîmuri de activita teologică și bisericească.

B I B L I O G R A F I E

B. Tierney, *Origins oi Papal iniallibility (1150—1350)*, Leiden, 1972, 308 Bihlmeyer-Tiichle — Vicaire, *op., cit.*, voi. 3, p. 353—372 și bibliografie, p. 536 549 și voi. 4, 1967, p. 34—48 și bibliografie p. 522—533; V. Martin, *Les'origin du GaUicanisme*, Paris 1939; M. Escholier, *Port Royal, Paris*, 1965; R. Travençai *La vie quoiicenne des Jansenistes*, Paris, 197-1; L. Cognet, *Le Jansenisme*, Par 1061 ; Idem, *la reforme de Port Royal*, Paris, 19.50; Ch. Aug. de Sainte-Bem *Port Royal*, 7 voi. Paris 1912—1927; P. Blot, *Le clerge de la France*, 2 voi., Roi 1960; Ch. Michaud, *L'Europe de Louis XIV*, Paris, 1973, 256 p. ; I. Grămadă, *Frai lui Richelieu și Mazarin*, Iași, 1971, 390 p. ; P. Guth, *Mazarin*, Paris 1973.

Contiwerse și curente în protestantism *

Caracterul subiectiv al Reformei avea să dea naștere la dezbină fiindcă din dezbinare s-a născut. Din clipa în care Sfînta Scriptură r mînea singurul izvor de credință, pe care fiecare o poate interpre după bqnul plac, iar autoritatea Tradiției era înlăturată, s-au născut mulțime de păreri și direcții doctrinare, căci numindu-se «protestant caracterul acesta le-a îndrumat și gîndirea teologică ; totuși în teolog deși protestau împotriva scolasticii papale catafactice, au aplicat în co tinuare acest principiu raționalist, crezîndu-se sub ocrotirea Sfîntu Duh.

---

* Capitol redactat de Pr. prof. M. Șesan.

De aceea înșiși marii reformatori Luther, Zwingli și Calvin îi nbăteau pe reformatorii mici ca autori de grupări «plebeice», dizidensectare, admițând contra lor chiar și măsuri represive. în această mîntare reformatoare generală a. răsunit și glasul pedagogului ceh ;n Amos Comenius, episcopul «Uniunii Fraților cehi» (1670), care ce-i o reformă și mai radicală și mai generală decît au realizat-o înain-ii săi ; dar ea nu a mai fost aplicată, producînd și mai mare îngri-are.

Astfel, cînd Luther și landgraful Filip de Hessa afirmău că în ches-ni de credință numai lui Dumnezeu îi sînt credincioși, căci numai ântul Lui rămîne în veac, așa cum scrie în Scriptură, nu și-au dat ma de dureroasele contraziceri pe care le afirmău și pe care expe-ițe amare îi vor constrînge să le calce spre a înfrunta subiectivismul ibertatea fără Mu în rîndurile anabapțiștilor din Zwickau, ale țara-)r răsculați, sau mai târziu ale atîtor teologi care susțineau laicizarea 2are o proclamase libertatea de cugetare.

De aceea, plini de amărăciune, Luther, Melancton și Bucer se pro-ițau adeseori împotriva dezordinii morale și teologice la care ajun-u credincioșii atunci cînd cădeau în libertinaj, dezbinări și contro-se, chiar dacă pentru luterani cuvîntul reformatorului de la Wit-berg era socotit ca al unui «papă» și cînd, pe la 1533, pastorii lute-i jurau să păstreze neschimbată credința Confesiunii de la Augs-g și a. celor trei simboluri. Același lucru îl afirma Calvin care a nunțat și pedepse de moarte contra celor ce nu credeau ca el în licărea Sfintei Scripturi. Și totuși stînd sub grija și inspirația ace-și Sfînt Spirit, cum o afirmău cu accente neîndoielnice «bisericiite-ca «turmă mică» (Luca 12, 32), ele au început să apară curînd. Pe continent se precizau două. grupări protestante mai mari : lu-nismul și caivinismul, pe cînd anglicanismul, care prezenta ceva in-ediatar între catolicism și protestantism, nu s-a putut menține unici s-a dezbinat în mai multe dezidențe. Și în cadrul confesiunii lective protestanții s-au dezbinat cu timpul în luterani ortodocși, ¹ respectau litera mărturisirilor de credință, și liberali, care țineau îormă numai Sfînta Scriptură, și care, și ei iarăși s-au dezbinat în XVII și mai ales în sec. XVIII și XIX în supranaturaliști, care recunoșteau încă Revelația, și în raționaliști, care o acceptau nu-dacă era în acord cu rațiunea. Desigur, fiecare din grupările sau cțiile respective urmărea și persecuta partida contrară, călcînd prin-il libertății pe care-l enunțaseră.

1. La început, *însuși Luther* mai păstra multe din doctrinele și ticile catolice, iar faptul că el n-a fost un sistematizator, precum 'ela că din anumite pricini cărțile simbolice *Mărturisirea de la Augs-i* din 1530 și *Apologia Mărturisirii*, din același an, erau opera prie-lui său Filip Melancton, care era mai moderat, explică de ce nu oate vorbi de o unitate doctrinară în luteranism. în privința obli-fității Sfintei Scripturi, Luther și Melancton spuneau că și Le-Vechiului Testament cu Decalogul obligă ca și Evanghelia iubirii estamentare. Predicatorul din Eisleben, Joh. Agricola', nega însă

acest lucru, ceea ce l-a silit pe Luther să-l combată, socotindu-l «antinomist», adică adversar al Legii, așa încît Agricola ■ a trebuit să se supună.

i

Cele mai multe controverse s-au iscat în legătură cu *problema îndreptării* sau a justificării. Față de Luther, care afirma că omul se îndreptează numai prin credința în Hristos și în meritele Lui, merite care-i sînt impuse omului printr-un act judecătoresc (actu forensi), declarîndu-l de drept fără a se îndrepta de fapt, în interiorul său fiind decăzut iremediabil, teologul Andr. Osiander din Nurnberg (1498—1552) susținea că omul se schimbă efectiv și în interior. Dar după douăzeci de ani de controversă teza lui a fost respinsă.

În această privință, *F. Melancton* ca «*praeceptor Germaniae*», era mai puțin radical, afirmînd că și faptele bune -sînt necesare pentru mîntuire. Același lucru îl susținea și teologul și profesorul luteran G Major (f 1572) din Wittenberg. Contra acestei dispute «majoriste» s-eridicat episcopul luteran Nic. von Amsdorf, susținînd că faptele nu numai că nu sînt necesare, ci sînt chiar un pericol pentru mîntuire. Dai curînd își dădu seama de rătăcirea sa și se corectă în sensul că numa: încrederea în bunătatea faptelor e condamnabilă.

Tot sub influența ideilor lui Melancton s-a născut «controversă sinergistă» susținută de profesorii Jon. Pfeffingen și Victorin Striger (f 1569), în sensul că voia liberă a omului trebuie să concluceze ct harul divin spre mîntuire, ca la ortodocși ; dar N. Amsdorf și mai ales Matthias Flacius Illyricus (f 1575) susțineau monergismul, că anunt numai harul mîntuiește. Apoi Melancton susținea, pentru a obține simpatia catolicilor la interimul de la Augsburg, că aspectul disciplinai al catolicismului, ba chiar ierarhia și cultul sînt lucruri indiferente așa că și cele două tabere s-ar putea înțelege, mai ales că și Melancton afirma caracterul vizibil al Bisericii și chiar magisteriul ei doctrinar, cu condiția ca să se elimine din catolicism abuzurile care îl denaturaseră.

În sfîrșit, tot Melancton și ginerele său Gaspar Peucer, în legătură cu Euharistia afirmau mai mult concepția calvinistă decît doctrină luterană a ubiquității, ceea ce a produs acuzația de criptocaiwinism sai filipism. A fost combătut după douăzeci de ani de frămîntări de cătn teologii luterani de centru : Iacob Andreas (f 1590), Martin Chemnit: (f 1590), cel mai strălucit ucenic al lui Filip Melancton, Selnecker (' 1573) și alții, care au redactat în 158Q «Formula de concordie», ultimi Confesiune luterană, care căuta să împace extremele. Concepția zwin gliană, potrivit căreia elementele sînt numai simboluri și pe care o susținea în legătură cu Sfînta Euharistie Karlstadt (Andrei Badenstein, • 1541), prietenul lui Luther, a provocat din partea acestuia atîta fanatism, încît Karlstadt a trebuit să plece în Elveția.

Dovadă despre dezorientarea ce domnea în sînul luteranismulu este concepția «sincretistă» susținută în sec. XVII de profesorii Geori Calixt din Helmstedt (f 1656) și de fiul său Ulrich, care spuneau c cele trei confesiuni : romano-catolicismul, luteranismul și calvinismu s-ar putea împăca pe baza credinței Bisericii din primele cinci veacul la care ar trebui să **revină toate**.

2. În *calvinism*, cele mai importante controverse din punct de vedere doctrinar erau legate de *predestinație*. Dogma fundamentală a calvinismului, despre predestinația absolută a fost disputată de teologii Olanda. Astfel, profesorul de teologie de la Leyden, Iacob Arminius (f 1609) și mai târziu Oldenb Oldenbarneweldt (f 1619) și savantul Hugo Grotius (f 1645) susțineau pe la 1603 că predestinația nu este absolută, fiind numai o consecință a căderii lui Adam în păcat (infralapsari); credinciosul poate colabora cu harul, sau chiar rezista lui ca și pălului. Împotriva lor s-a ridicat însă profesorul de la Leyden, Francisc Gomarus (f 1641), acuzându-i de pelagianism, de filocatolicism și chiar de trădare de patrie; el afirma o predestinație absolută, chiar Adam ar fi fost determinat la păcat (supralapsari). Astfel incioșii olandezi s-au împărțit în două: pătura cultă și înalții ționari țineau cu Arminius, care afirma într-o apologie numită *onstranță* — de aici numele lor ulterior de remonstranți — că nu moral a face din Dumnezeu autor al răului, așa cum spuneau în țea veche maniheii; dar la întrunirea de la Dordrecht, din 1618 — , dominînd grupa lui Gomar, au fost declarați rebeli și scoși din ție. Oldenbarneweldt a fost chiar executat, iar Hugo Grotius întemț; pe viață.

Chiar în sînul Bisericii episcopale s-a format pe la 1560 o sciziune atitudinarilor sau «liberalilor», care făceau concesii mai multe itereptare. În Biserica puritană s-a format pe la 1580 sciziunea inndenților, sub¹⁵ conducerea lui Browne, refuzînd orice contact cu .1, afară de administrația bunurilor, și socotind că fiecare parohie stanță supremă pentru sine; de aici derivă numirea de *congrega-•iiști*. O direcție și mai extremă a lor nu admitea nici măcar auto-?a parohiei, coborînd totul la nivelul înțelegerii individuale; de lumeie de *nivelatori*.

Astfel, însuși arhiepiscopul de Canterbury: Wiliam Land (f 1645) :ontra Romei, dar și a calvinismului, dorind să restabilească «Bise-catolică» din timpul Sfîntului Ciprian, Fer. Ieronim, Sf. Ciril al andriei și Rufin.

3. Față de rigiditatea și spiritul polemic al «ortodoxiei luterane» lviniste din sec. XVII, s-a pornit, pe la sfîrșitul sec. XVII și înce-1 sec. XVIII, așa numita mișcare de trezire *Erweckungsbewegung itismului*, care începu să influențeze întreaga dezvoltare a protes-tului, înviorîndu-l cu noi metode spre noi ținte.

Bătui de acel «*furor theologicus*», care domina de multă vreme lu-ismul și calvinismul prin laicism exagerat, teologi și scriitori ca: rndt (f 1621), Labadie (f 1674), și mai ales Filip Iacob Spener (f și August Franke (f 1727) au pus bazele curentului pietist. În ce J. Arndt evoca, în popularele sale cărți *Adevăratul creștinism •adina raiului*, o întoarcere la un creștinism al iubirii și al pocăin- Jpener formulă în 1675 celebrele sale «*pia desideria*» sau «*dorin-oase*», după o mai bună îndrumare a adevăratei Biserici evanghe-El cerea să se pună mai mult accent pe viața creștină decît pe doc-, mai multă acțiune decît rațiune, mai multă pietate decît știință,

mai multă iubire decât fanatism, predică vie iar nu savantă, participarea laicilor la opere de binefacere și popularizarea Bibliei chiar și în întruniri particulare.

Dar rectorul Facultății teologice din Wittenberg le-a cenzurat credința și 284 teze le-a respins ca «bigotism afectat».

Fire mai energetică, A. Franke de la Halle afirma că «un gram de creștinism trăit face mai mult decât 100 de grame de știință seacă, sau o picătură de iubire valorează mai mult decât un ocean de știință». Franke a înființat, mai întâi o școală pentru săraci, apoi un orfelinat, un seminar, o școală normală, o tipografie, un spital, o farmacie și un institut biblic, care au ajuns cu timpul să formeze un întreg cartier din oraș. Cu ajutorul regelui danez a mai susținut și misiunea externă în India răsăriteană și între iudei, pentru care a înființat și un institut aparte.

Desigur, bigotismul a discreditat cu timpul pietismul, dar acesta a avut o extraordinară influență în viața luteranismului ulterior. Critica adusă de luteranii «ortodocși» n-a putut opri răspîndirea pietismului, care pe alocuri a dus și la formarea de comunități sectare. În acest cadru, istoricul Gh. Arnold (1714) a scris o istorie bisericească în care scotea în relief tocmai pe eretici și pe sectari, criticînd autoritatea Bisericii.

4. Dar cea mai importantă influență a pietismului a constat în convertirea marelui întemeietor al mișcării *herrnhutienilor* sau a «Fraților de comunitate evanghelică» (Brudergemeinde), numită și «Frații moravi», a contelui Nicolae Ludwig de Zinzendorf (1760), al cărui naș a fost Filip-Iacob Spener și educator Auguste Franke. Conte Zinzendorf, s-a dedicat cu pasiune slujirii lui Hristos, a cărui cruce și al cărui sînge deveneau pentru el centrul teologiei. Îndeosebi din 1722, după ce pe moșia sa de la Hutberg din provincia Lausitz s-au refugiat numeroși frați moravi (cehi și germani sudeți) și calviniști, a constituit comunitatea religioasă «Herrnhut», cu trei grupe independente confesional, dar legate organizatoric și misionar : luterani, frați moravi și calviniști. Organizarea era prezbiterană. Socotindu-se mici «eclesiole», herrnhutienii s-au răspîndit în tot nordul Germaniei, în jurul Balticii, în Anglia și America, apoi în India, Groenlanda și în alte părți, susținînd o vie activitate misionară, unii din ei au căutat între 1740—1743 contacte și cu ortodocșii, cu Patriarhia Ecumenică, cu Mitropolia Ungrovlahiei, cu Transilvania. Vestite sînt «lozincile» (Losungen) trase la sorți, ca voite de Dumnezeu, pe: care le dădeau la examene, ca și metoda de a citi Biblia întregă.

Influențat întrucîtva de ideile și acțiunile herrnhutienilor, s-a format *metoăismul englez*, înființat de frații Carol Wesley (f 1788) și John Wesley (f 1791), studenți la Oxford, și organizat apoi de predicatorul George Whitefield (f 1770) în 1738, ca o simplă asociație religioasă.

Mișcarea voia mai multă credință și evlavie în viață și de aceea început să țină predici împotriva înclinărilor rele și să îndemne la pocăință, insistînd asupra lozincii : «mîntuie-ți sufletul chiar în ceasul acesta !». Momentul convertirii, pe care adesea îl forța, îl socotea ca

iție a harului. Fiind interzisă prin case și biserici, mișcarea meto-
 i' a ieșit în aer liber, improvizând o tribună, de unde membrii înce-
 i să predice. În felul acesta metodiștii au cutreierat Anglia și Ameri-
 i au predicat pocăința, desființarea sclaviei și a comerțului cu ne-
 Ca și pietismul, metodismul accentua evlavie și caritatea, ținându-
 s Biblie, unii din ei se convulsionau sau exaltau ca să «silească du-
 spre vestire și astfel s-au divizat în mai multe grupări, de la epis-
 lieni până la presbiterieni, dar toți practicînd și caritatea. Mișcarea
 i decis Biserica anglicană ca să înființeze, în 1804, «Societatea bri-
 :ă pentru răspîndirea Bibliei în țară și străinătate», devenind, cu
 ui, cea mai puternică instituție în felul ei în lume. 5. între sectele
 mai cunoscute formate din protestantism au mai și anabapțiștii,
 organizați de Thomas Miinzer (1490—1525) din :au și
 Wittenberg, pe vremea răscoalelor țărănești din Germania, ie cursul
 anilor 1524—1525 și 1534—1535, cînd Jan Bockelson a for-
 teocrație comunitară și poligamă. Mișcarea a continuat prin Men-
 imon (f 1559), care în 1536 respinse, pe lîngă Botezul copiilor,
 servicii de stat : jurămîntul, ocuparea de servicii publice și satis-
 ea serviciului militar, și aderenții ei au fost numiți «mennonii».
 meu accent pe iluminare sau «nașterea din nou» și s-au răspîndit
 le în Germania, Olanda, Rusia și America. Din această mișcare s-a
 iltat apoi «mișcarea baptistă», prin imbinarea diferitelor comuni-
 anabaptiste sau menonite cu comunități calviniste și anglicane,
 tndu-se în mai multe ramuri. Ramura engleză a fost înființată pe
 12 de J. Smith și Helwys, cea americană datînd din 1630/40. Spre
 ■bire de botezul anabaptist, prin stropire, bapțiștii au introdus
 iarea, iar în doctrina despre mîntuire, unii erau calviniști, admi-
 predestinația (particulariști), pe cînd alții admiteau mîntuirea gene-
 O altă ramură erau «sabatarii», care cinsteau sîmbăta. Conducerea
 •a cngregaționalistă. !. *Antitrinitarii sau unitarieni* ziși și
 socinieni, după numele înte-

orilor lor, italienii : Faust Socinus (f 1607) și Laelus Socinus (f
 , susțineau că există un singur Dumnezeu, într-o singură persoa-
 fată, Duhul fiind doar o putere a Tatălui, iar Fiul este om sim-
 :ăruia i s-a comunicat o putere de sus și prin exemplul vieții lui
 lează pe toți. Nu există păcat originar, nici răsculpărare, nici
 ntemeietorii ei au fost persecutați. M. Servede este ars la Geneva
 53 ; școala polonă din Rakow, unde era centrul lor, a fost distru-
 Ifi58 de iezuiți, iar dascălii lor exilați. Catehismul lor, fixat în JI
 din Rakow (1065), a fost compus de Laelius Socinus. În Europa a
 comunități unitariene, afară de Olanda și Anglia (unde celebrul st
 Priestley a creat o sectă unitariană independentă), în Transil-,
 unde doctorul italian Giorgio Biandrata și Faust Socinus au ac-
 încă din 1653.

>*uakerii*, numiți așa de la *tremurul* (= quaker, în englezește) care
 că pe credincioșii sectei atunci cînd primesc inspirația, datează din
 din timpul tulbure al republicii puritane engleze. Cismarul G.

Fox afirma că adevărul divin se dobândește nu atât prin citirea Scripturii, ori prin săvârșirea Tainelor, cit mai ales prin erupția harului sau iluminarea internă. Inspirația se primea în extaz. În celelalte privințe erau puritani deplini, respingând autoritatea bisericească și statală, jurământul, serviciul militar și altele și orice distracție, dar apreciau cinstea și pietatea; se aflau sub conducerea expatriatului englez William Penn (1718) în America.

Cu trăsături spiritualist-mistice, unitariene și raționaliste, și totodată apocaliptice, s-a manifestat secta «Swedenborgienilor», sau «Biserica nouă», întemeiată în 1743 de reformatorul, savantul și filosoful creștin montanist Emanuel Swedenborg (1772), fiu de episcop suedez. El cerea învierea Bisericii, cea moleșită, în care Sfânta Scriptură și Tainele au ajuns obiecte moarte și un proces mecanic.

Au fost pomenite numai controversile și sectele mai importante. Lipsa de unitate doctrinară și organizatorică provenea din raționalismul excesiv și din desacramentalizarea Bisericii, care apărea acum ca o asociație, o simplă comunitate, unde stăpâneau subiectivismul și individualismul și unde nici autoritatea Sfintei Scripturi nu putea să ducă la unitate. Se impune doar meritul lor misionar și caritativ.

BIBLIOGRAFIE

Bihlmeyer — Tiichle — Vicaire, *op. cit.*, voi. 3, p. 322—327 și bibliografie, p. 514—518; R. S. Lopez, *Naissance de l'Europe*, Paris, 1972; S. Mours, *Le protestantisme au XVII-e siècle*, Paris, 1967; J. Irmscher, *Renaissance und Humanismus in Mittel- und Osteuropa*, 2 voi., Berlin 1962, 760 p.; F. Kalb, *Die Lelue von Kultur der lutherischen Kirche*, Berlin, 1959; F. Katzenbach, *Das Ringen und die Einheit der Kirche im Jahrhundert der Reformation*, Stuttgart, 1957; H. Weber, *Retormation, Orthodoxie- und Rationalismus*, 2 voi., Stuttgart, 1937/40; Gh. Arnold, *Unparteiische Kirchen — und Ketzerhistorie*, edit., R. Riemeck, Mainz, 1976, 366 p.; V. Stoeffler, *The rise of evangelical pietism*, Londra, 1965, 257 p.; W. Harrison, *Arminianism*, Londra, 1937; W. Haller, *The rise of puritanism*, ed. III, Londra, 1957; J. Eusden, *Puritans*, New Haven, 1958; G. Nuttall, *Visible Saints (congregationalists)*, Oxford, 1957; O. Fock, *Der Socinianismus*, Stuttgart, 1947; E. Wilbur, *A history of Unitarianism*, Cambridge Mass, 1952; G. Rousseau, *Histoire des haptistes*, Paris, 1952; J. M. Eysinga, *Hugo Grotius*, Basilea, 1952; Fr. Hofmann, *Jan Amos Comenius*, 1975; F. Blanke, *Zinzendorf und die Einheit der Kinder Gottes*, Basel, 1950; Centre national de la recherche scientifique, colab., *L'abolition de la Feodalite dans le monde occidental*, la congresul istoricilor de la Toulouse, 1968, 3 voi., Paris, 1973, 980 p.; M. P. Buitenen și colab., *Unit as Fratrum*, Utrecht, 1975, 482 p.; H. Renkewitz, *Die Brilder — Unität*, Stuttgart, 1967; A. Molnar, *Storia dei Valdesi*, 2 voi., Ed. Claudiana — Torino, 1974, 696 p.; M. Pezet, *L'epopee des Vaudois*, Paris, 1976; P. Deheleanu, *Manual de sectologie*, Arad, 1948; D. Vasilescu, *Despre Mormoni*, «Studii teologice» XV (1963), nr. 9—10, 566 p. ș. u.

Al. Woodrow, *Les nouvelles sectes*, Edit. Seuil, Paris 1977; D. Baker, *Schism-Heresy and Religious protest*, colaborări, Edit. Cambridge Press, Londra 1972, 419 p.

Ordinul iezuiților. Alte ordine monahale *

=nsiva catolică împotriva protestantismului a fost dusă îndeosebi *mpania lui Iisus*», cum s-a numit de la început ordinul călugă-zuiți.

dit pe un fond de misticism și cavalerism religios tipic spaniol în focul experiențelor și probelor de luptă spirituală, pe care le cultura atât de subiectivă, de împrăștiată și cu tendințe atât de nte a Renașterii și Umanismului, sufletul iezuit a găsit, prin rdinara sa putere de voință și simț pedagogic, cheia care să-l să recucerească poziții pierdute. Mai mult, printr-un activism ;reche pe toate tărîmurile, învățămînt, pastorație, politică, științe, e, literatură, artă, iezuiții au ajuns să îndrume chiar papalitatea eg catolicismul pe un făgaș nou. Cum arată înseși cuvintele bulei emeiere «*Regimini militantis ecclesiae*», din 27 septembrie 1540, l iezuit era un fel de «*Miliția Christi*», străbătută de sentimentul nai desăvîrșite supuneri, dar și de siguranța că fiecare membru al -ează «în numele și pentru gloria mai mare a lui Dumnezeu» — *ia ad majorevi Dei gloriam*».

Ignațiu (Inigo) de Loyola, întemeietorul ordinului, era un nobil 'l, născut în 1491 și crescut în tradiția luptelor cavaleriești. în L521 — exact anul cînd Luther spunea în dieta Germaniei că nu face altceva, dect să-și semene noile învățături anti-catolice — ■■ u era rănit la asediul cetății Pampeluna, unde luptase contra ■zilor. Pe patul de spital i-au căzut în mîină romane cavaleriești, o .» a lui Iisus și «viața» sfinților Francisc de Assisi (1182—1226) minic Guzman (1170—1221). Impresionat de arătarea Maicii Dom- («Donna Măria») care-i spusese că și el poate face așa ceva, ba mai mult, Ignațiu se converti și depuse la icoana Madonei din ca Montferrat armura și spada, făcînd votul, după o întreită spo-de generală, că se va face misionar. De aceea, în 1523 a hotărît ?ce în pelerinaj la Ierusalim. Izbucnind ciurma, nu s-a putut apro-e Barcelona pentru îmbarcare ; va fi preocupat de lectura cărților lucație spirituală scrise de «Frații de viață comună¹», între altele Jrmare lui Hristos», de Toma de Kempis (f 1471). Impunîndu-și .țiuni și aspră asceză, Ignațiu a fost cuprins, la un moment dat, :îrbă insuportabilă față de mulțimea păcatelor și concepu planul cîștigări totale a inimii și voinței oamenilor pentru cauza lui ■os. Așa s-au născut la Manresa, între 1522—1523, «*Exercițiile spi-le*», prin care-și propunea să imite, pe Hristos în viața, învățătura ierînțele Sale.

Lucrarea prevede pentru fiecare om o «concentrare» duhovnicească ugăciuni și predici timp de 4 săptămîni. în prima săptămîină se au, uneori în accente înfiorătoare, grozăviile păcatului, de la că-a îngerilor și pînă la viziunea dantescă a zvîrcolirilor din iad ; tentul trebuia să «vadă» și să se cutremure de chinurile condam-or. Postul completa rugăciunea, asceza și mortificările din progra-

* Capitol redactat de Pr. Prof. M. Șesan.

mul primei săptămâni. După o spovedanie, se trecea în săptămâna a doua la prezentarea vieții luminoase și patriarhale a lui Iisus pe câmpiile Galileii, urmînd ca, în ziua a patra, penitentul să declare dacă optează pentru lagărul lui Lucifer, ori pentru împărăția lui Hristos. Se analizau apoi, cu amănunte adeseori emoționante, diferite etape din viața bunului și blîndului Iisus. Săptămîna a treia ajuta la întărirea hotărîrii luate ; de aceea se insista asupra patimilor Mîntuitorului, subliniindu-se fiecare ispită, fiecare suferință și fiecare biruință asupra lor. După o altă spovedanie, se trecea în săptămîna a patra la istoria învierii Mîntuitorului și a penitentului, - problemă tratată cu aceleași trăsături vii, care merg cam pînă la strălucirea și la extazul ceresc.

Desigur niciodată «Exercițiile» nu se executau fără conducerea unui duhovnic iscusit, care urmărea și susținea întreg procesul sufletesc al penitentului. De pe urma lor, acesta ieșea cu voința întărită și hotărîtă. Esențialul care se urmărea, cu mult temei psihologic, era supunerea și ascultarea absolută de porunca divină. Ignațiu a fixat iarăși cu mult tact fazele de pregătire și organizare a ordinului. Nu erau primiți decît oameni sănătoși la minte și la trup, educați în patru etape : noviciat, cu depunerea voturilor după doi ani, studii de filosofie și teologie, precum și activitatea didactică proprie, în decurs de 15 ani ; cei aflați buni treceau, prin hirotonie, în clasa a treia, a co-ajutorilor, care erau puși la lucru în învățămînt, pastorație etc. Clasa a patra o formau «profesi», cei care dovedeau calități deosebite și care depuneau și al patrulea vot — pe lîngă sărăcie, feciorie și ascultare —, devotamentul deplin față de papă. În tot timpul pregătirii, membrii ordinului erau urmăriți cu sîrg, iar cei cu calități slabe erau folosiți în administrația exterioară a ordinului.

Conducerea supremă o avea generalul ordinului (titlu semnificativ 1), care stătea tot timpul la Roma, ca un al doilea papă, ajutat de 5 provinciali și rectori.

Ignațiu a părăsit curînd planul romantic de misionar printre mahomedanii din Palestina. După cîteva luni (1523) a plecat la Veneția, dar în 1526, la vîrsta de 30 de ani, era la universitatea spaniolă din Alcalá, apoi la cea din Salamanca și pe urmă la Paris. După ce dobîndise o cultură profundă, la 15 august 1534, într-o bisericuță din cartierul Montmartre din Paris, împreună cu prietenii săi a făcut legămîntul că va merge misionar în Palestina și dacă misiunea acolo nu va reuși, atunci se vor pune la dispoziția papei pentru orice altă misiune. Prietenii săi erau spanioli : Iacob Lainez, al doilea general al ordinului după Ignațiu, apoi Francisc Xavier, viitorul misionar din India, Japonia și China, apoi A. Salmeron și Bobadilla, apoi portughezul S. Rodrigueș și francezul savoyard Pierre Lefevre, viitor misionar în Germania, alături de Petru Canisius (1597). Fiind război cu Turcia, «*Compania Gesu*» n-a aflat în Veneția nici o corabie și de aceea s-a dus «în peleară» la Roma, unde ajungînd în relații cu cardinalul Contarini și cu studenții universitari din nordul Italiei, au cîștigat simpatia multor pentru planul de refacere a preoțimii. Fiindcă regele portughez Ioan I avea nevoie de misionari în India, papa a aprobat, în 1540, înființare

ii care, de altfel, era privit ca superflu, de vreme ce existau și line (de pildă «teatini») care urmăreau același scop. Iezuitul s-a răspândit acum rapid datorită unității de conpregătirii și folosirii celor mai practice mijloace. În 1556, când [gnat]iu, ordinul număra 12 provincii cu 100 de case și cu peste 1.000 membri. În scurt timp a pus mîna pe aproape întreg învățământul european, luînd conducerea școlilor vechi, sau înființînd altele noi: școli, universități, tipografii etc. Cele mai importante colegii erau : *im romanum* întemeiat în 1551 la Roma ca școală centrală de teologie și filosofie a iezuiților, apoi *Collegium germano-hungaricum*, : tot în Roma în 1552 cu scopul de a crea misionari pentru Germania și Ungaria. În Germania centrul iezuiților era universitatea din Viena, înființată în 1549, apoi colegiul german din Viena și alte în München, Innsbruck, Würzburg etc, apoi în Țările de Jos, la Amsterdam, în Polonia, la Braunsberg, Vilna și altele, afară de combaterea protestanților și de educația tineretului care au cîștigat în deosebi nobilimea și burghezimea —, iezuiții au ca păstori de suflete prin spovedanii și predică, în care scop au obținut, din 1545, privilegiul papal de a activa oriunde, fără a da seama de ierarhii locale. Cu spiritul lor aspru și dominator, ei au pus stăruințe multe biserici și mănăstiri ale altor ordine călugărești, creîndu-se că vor fi un alt mijloc din cele folosite în puternica ofensivă iezuită. Oriunde puteau exploata situația, o făceau. În Suedia, prin căsătoria de prinți și prințese, cazul regelui Sigismund și al reginei Christina (1632—1654), aceasta din urmă fiică a marelui protestant Gustav Adolf (1611—1632), intrarea în slujba statelor catolice și a planurilor de unificare a catolicismului (în 1588 iezuitul Possevino propunea un tratat de pace între Roma și Suedia — 1584—1598 — foarte serios unirea cu Roma), și an în care Filip al II-lea (1556—1598) voia să distrugă Anglia, : estea contribuie în mod surprinzător la ridicarea papalității și a iezuității. Deviza «*Omnia ad maiorem Dei gloriam*» era : pe toate tărîmurile. Probabilismul, rezerva mintală și atitudine morală iezuite erau metode și teorii despre care s-a vorbit deja parte ; ele au cauzat riposta prin scrierea anonimă *Monita secreta* 14, care își propunea să dezvăluie «adevăratul chip al iezuiților».

Iezuiții s-au angajat apoi cu toată forța în acțiunea de «contra-reforma», susținută de papa Grigore XIII (1572—1585), ca niște vechi «cavaleri» din epoca feudalismului papal, renăscut spre sfîrșitul secolului XVI. Pentru fanatismul lor au ajuns în conflict cu dominicanii și franciscanii, atît pe teren misionar, cît și pe cel teologic și educativ, : metode pastorale, care le imputau, între altele, amestecul în politică, : eretici și pretenția de a domina. Aceste practici i-au făcut chiar in ochii tuturor. De aceea papa Clement VIII se gîndea la desființarea sau reorganizarea ordinului; dar în 1762, la întrebarea lui : a generalului iezuit : cum crede că poate fi reorganizat ordinul, : răspunde simplu : «*aut sint jesuitae cum sunt, aut non sint*» — : Ti să fie iezuiții cum sînt, ori să nu mai fie. De aceea pînă la

urmă, în 1774, papa Clement XIV (1769—1774) i-a desființat, după ce unele state interzisese deja activitatea lor. Totuși în 1814, după căderea lui Napoleon (1804—1814), ei au fost rechemati în existență de papa Pius VII (1800—1823).

Catolicismul post-tridentin a mai fost susținut și de alte ordine și congregații monahale, din care unele nou înființate, altele reformate din cele 33 vechi. Astfel ordinele : «oratorian» al lui Filip Neri și cel al «teatinelor», înființat de cardinalii Cajetan (f 1534) și Caraffa, au contribuit chiar la pregătirea reformelor preconizate de conciliul tridentin. Contemporane Tridentului au mai fost unele ordine de importanță mai mult sau mai puțin locală, anume : «Ordinul Barnabiților» (după biserica Sf. Barnaba din Milan, unde s-a înființat în 1530), pentru pastorația largă în nordul Italiei, care avea și o ramură feminină, a «Angeliceilor» ; Ordinul «Somascilor», de la orașelul Somasco din nordul Milanului, înființat în 1532 pentru educația orfanilor ; «Ordinul Ursulinelor» (după numele Sfintei Ursula, o fecioară, fiică de rege britan, martiră pe vremea hunilor), înființat în 1537 de Angela Merici pentru educația tinerelor fete și pentru îngrijirea bolnavilor. «Ursulinele» s-au răspândit în multe părți din Europa. În genul «Ursulinelor» a înființat, în 1610, Francois de Sales (f 1622), Ordinul Salesienelor, numite și vizitatoare (după vizita Măriei la Elisabeta).

Conciliul din Trident a prevăzut în ședința a 25-a o serie de reforme pentru viața monahală : interzicerea primirii minorilor, a averii particulare, a încredințării unor minăstiri persoanelor străine spre administrare ; au fost refăcute unele ordine : «Ordinul Franciscan», prin crearea în 1528, de către Matteo Bassi, a ramurii «Capucinilor» (numiți așa după gluga tipică lor), ramură devenită independentă din 1619, dedicați prediciei simple -și aspre pentru poporul de jos (capucinade) ; «Ordinul Cistercian», prin crearea filialei «desculților» spanioli, o ramură masculină și una feminină, mai riguroasă decât cea veche și mai contemplativă, reorganizată între 1550—1562 de Teresa d'Avila (f 1582) și de duhovnicul ei : Ioan al Crucii (f 1591), mai apoi și prin crearea unei ramuri încă mai riguroase, a «Trapiștilor» (1664), de către bogatul canonic de Rance, care a restrâns preocupările filialei sale la post, tăcere continuă și muncă agricolă grea, din care pricină s-a răspândit puțin. Pentru cultura clerului și educarea religioasă a credincioșilor din Arhiepiscopia Milanului, cunoscutul arhiepiscop Carol Borromeo (1538—1584) a creat, în 1578, o congregație de preoți de mir. Pentru educația clerului francez s-a înființat în 1642, la Paris, o congregație similară, numită «St. Sulpice», a cărei rază de acțiune s-a întins în ultimul veac și în America de Nord.

2. Dintre ordinele noi s-au impus : *Ordinul oratorienilor*, cel al *maurinelor din Paris* (1618), ambele dedicate științelor teologice și filologice (savantii Richard Simon, f 1712, J. Mabillon, f 1707, Bernard Montfaucon, f 1741, Th. Ruinart, f 1707), apoi *Ordinul piariștilor* (Patres piarum scholarum), înființat în 1597 de spaniolul Iosif Calasanza, pentru educarea tinerimii, *Ordinul fetelor engleze*, o secție a iezuiților, dedicată la fel educării în sens religios și, în fine, *Ordinul redemptoriști-*

sau *liguorienii*, înființat la 1732 de teologul Alfonso Măria de Liri (f 1787), pentru tinerime și pastorația poporului de jos.

Pentru misiune a activat îndeosebi *Ordinul lazariștilor*, întemeiat .624 de marele misionar francez Vincent de Paul (f 1660), precum secție specială feminină a aceluiași Ordin, secție de surori de caritate (1833) înființată de același misionar; apoi *Ordinul pasioniștilor* (5), care accentuează în predică îndeosebi patimile Mântuitorului; "ine, *Ordinul intitulat Părinții Duhului Sfânt*, numiți mai târziu și *Inții negri*, pentru că au activat mai ales ca misionari între negrii Africa; o altă ramură se numea *Părinții albi*.

În general, activitatea ordinelor monahale din perioada aceasta era și bogată mai ales pe tărîm școlar, caritativ și al educării preoțești, cînd suflul francez era mai puțin auster, cel italian și cel spaniol mai radicale în austeritate și în disciplină. Mai existau și secții; congregații sau frății precum: «*Marianele*» și *Frăția Sfintei Inimi* mai târziu.

BIBLIOGRAFIE*

pentru *Ordinul iezuiților*

Izvoare: *Monumenta historica Societatis Jesu, 80 voi.* (Au apărut 20 voi. crierile lui Iguatîu de Loyola), Roma, Madrid, 1894—1920; Ignace de Loyola, *Institutiões*, Trad. de F. Courel, 2 voi., Paris 1967; Idem., *Exercices spirituels*. F. Courel, Paris, 1960; Idem., *Autobiographie*. Trad. A. Guillermon, Paris, 1962. Studii: P. Irnhof, H. Rahner, *Ignace de Loyola*, Paris, 1979; G. Dufner, *hichte der Jesuiten*, Leiden, 1975, 452 p.; J. Campbell, *The Jesuits, 1534—1921*, rev., ed. Boston, 1971; H. Cowdrey, *The Jesuits, 1534—1921*, new rev., ed. în, 1971; H. Cowdrey, *The Cluniacens and the Gregorian Reorm* (sec. XVI), on, 1970; C. Hollis, *Histoire des Jesuites*, Paris, 1969; J. Delumeau, *Jesuites** Encyclopaedia universalis», t. 9, Paris, 1968, p. 423—426; J. Stierli, *Les Jesuites*, , 1966; E. Zeeden, *Das Zeitalter der Gegenreormation*, Freiburg im Breisgau, ; J. Bihlmeyer — H. Tuchle — M. H. Vicaire, op. cit., p. 3, p. 331—340; agrafie, p. 478—480 și 520—527; H. Rahner, *Ignatius von Loyola als Mensch Theologe*, Freiburg im Breisgau, 1964; A. Guillermon, *Les Jesuites*, nouvelle Paris, 1963; Idem., *La vie de Saint Ignace de -Loyola*, Paris, 1956; *Les Jesuites*, , 1963; *Saint Ignace de Loyola et la Compagnie de Jesus*, Paris, 1960. E. Roșa, *I Gesuiti*, ed. 3-a, Roma, 1957; P. Cousin, *Precis d'histoire monastique*, , 1956; Matt L. von et H. Rahner, *Ignace de Loyola*, Paris, 1955; Guibert J. de, *piritualite de la Compagnie de Jesus*, Rome, 1953; M. Escobar, *Ordini e con-izior.i religioși*, 2 vol., Torino, 1941; H. Becher, *Die Jesuiten*, Münster, 1951; tiarmot, *La pedagogie des Jesuites*, Paris, 1943; C. Heimbucher, *Order und iregationen*, 2 Bd., Paderborn, 1933.

Misiunile romano-catoîice și protestante în diferite continente **

1. *Restaurația catolică papală* prin contrareformă a reușit să înlă protestantismul spre «nordul european». A început apoi să-i lărică activitatea de convertire și spre «lumea nouă» a Americii, desărită parțial în 1492 de către Christofor Columb, denumită astfel a numele lui Amerigo Vespucci, precum și spre Asia sud-estică, în a drumului spre Indii realizat în 1489 de portughezul Vasco da

* Bibliografie întocmită de Pr. prof. M. Șesan și Pr. prof. Ioan Rămureanu.

** Capitolul redactat de Pr. prof. M. Șesan.

Gama, pe la capul Bunei Speranțe. Dar misionarii europeni, încadrat în sistemul de ocupație colonialistă a acelor regiuni din partea princiilor și a navigatorilor europeni, cu sau fără delegație regală, îi considerau din principiu pe neeuropenii de culoare drept «păgâni», și chiar neoameni, indiferent de cultura și religiozitatea acestora tradițional prin urmare își permiteau față de aceștia orice.

De fapt, cum scria Ignățiu de Loyola în 1541, misiunea are în principiu un triplu scop : ea se adresează către «păgâni», către eretici (protestanți) și către propriii credincioși (catolici). De aceea, spre realizarea acestor acțiuni misionare, accentuate mai ales după 1550, au fost create institute de pregătire misionară către creștinii necatolici și către ce «păgâni», precum au fost *Colegiile Germanicum* 1552, *Graecorum* 1571, *Maroniticum* și *Illyricum* în 1585 și mai ales *Congregația De propagandă jide* din 1622 și seminarul ei din 1627 pentru centralizarea și coordonarea întregii activități misionare. Din 1663 și 1703 s-au organizat și două seminare-misionare franceze. Franciscanii, dominicanii, capucinii și mai ales iezuiții erau chemați pretutindeni : în Canada, în Mexic și în America latină, ca și în India, China și Japonia. În urma liniei de demarcație din 1498, trasată de papa Alexandru al VI-lea Borgi (1492—1503), «lumea nouă» era împărțită în două : «Vestul meridional: de la 100 leghe vest de Canare era al spaniolilor, iar Răsăritul era a portughezilor. Opera aceasta ■ misionară era oarecum legată de statele - respective, care se obligau să o finanțeze ca patroni, ridicând biserici suportând cheltuieli de deplasare, dăruind luminări, vin, untdelemn odăjdii, clopote etc. Rezultatele acestei grandioase opere spirituale n-au fost prea statornice, în primul rând pentru aceleași motive, pentru care au decăzut politicește : starea înapoiată a popoarelor creștinate, dar metoda misionară greșită, precum și certurile între diferitele forțe misionare. Acestea au fost de vină că opera misionară uriașă a veacurilor XVI și XVII n-a durat ; în unele regiuni, ca în China, Japonia, Indi, Paraguay etc, s-a destrămat aproape cu totul. Folosind mijloace externe impuse și mai ales de «acomodare» la obiceiurile locale și la credințele* locale, opera iezuiților — care a fost cea mai bogată — n-a fost durată. În Japonia, unde pe la 1587 convertiții se numărau cu sute de mii (între ei și prinții Imperiului), misiunile catolice au fost distruse* pe la 1650, încât acolo misionarii abia din secolul al XIX-lea au putut pune piciorul. La fel s-a destrămat opera iezuită în China și în India. În 1542, când regele portughez a cerut misionari pentru India a plecat unul din cei 6 colegi ai lui Ignățiu de Loyola, Francisc Xavie (f. 1552), despre care un istoric (Bihlmeyer) spune că a fost cel mai mare misionar de la Sfântul apostol Pavel încoace. Prima oară a lucrat pe coasta apuseană a Indiei, în Goa, apoi în sud și pe coasta răsăritean; după aceea a trecut în peninsula Malaca și în insulele Moluce. Predicatul a cucerit îndeosebi pe cei mai disprețuiți, pe cei din casta paria, căror le-a predicat legea dragostei și egalității, botezând mai multe mii. Xavie a deschis jtnult drumul pentru alți misionari ; în 1549 el pleacă în Japonia, unde la fel câștigă, cu toată împotrivirea sacerdoților (bonzi câțeva mii de japonezi și chiar câțiva prinți din casa domnitoare Daimioi

---

er a murit în 1552 în drum spre China. Opera sa a fost continuată
iulți alți ucenici, dar nu în același duh.
Totuși, în 1558 a fost organizată arhiepiscopia Goa din India, în
ui coloniei portugheze. Iezuitul italian Robert de Nobili (1656) s-a
sat păturilor conducătoare din India, brahmanilor, după metoda
modării». Ca să-i cîștîge pe brahmani a învățat limba și știința lor,
mbrăcat întocmai ca ei, și a făcut o capelă în care observa întocmai
noniile sacerdoților lor și după aceea apărea în ochii inzilor cu
m pe cap și cu inele în urechi, ca un penitent brahman (sanjassy)
rea că se trage de fapt dintr-o familie de maharadja și de penitent
man din Roma, și începea apoi predica. Intri prin întrebări și răs-
uri vorbea despre adevărurile naturale (existența unui singur Dum-
x, creația, nemurirea sufletului), apoi trecea la cele supranaturale,
id inzii nu înțelegeau el le închidea gura cu originea lui princiară ;
aceea slujba pompoasă îi uimea, și încetul cu încetul «se conver-
>. Diferența de castă, care contrazicea flagrant creștinismul, nu-l
esa. La botez nu făcea exorcismeie ; în loc de apă folosea numai
; la fel închidea ochii în multe obiceiuri locale de toate zilele ; de
i nu-i de mirare că însuși prietenul său Fernandez, care predica
iris, l-a denunțat că prin acomodarea sa atât de largă îngăduia prea
; obiceiuri «păgine».

De mai multe ori metoda a fost criticată, dalr pînă în 1644 iezuiții
vrut să asculte critica pentru a se corecta, nici în India, nici în
î, unde o practicau iezuiții Matteo Ricci (1610) și Adam J. Schall
>66), german de origine. Ei reușiseră să învețe perfect limba și
tura Chinei, să câștige prin cunoștințele matematice (au prezis exact
mei eclipse de soare), fizice, mecanice, hărți, ceasuri, instrumente,
dare, și să fie primiți printre demnitarii Imperiului. Prin acom-
ei" respectau credința confucianismului și permiteau cultul stră-
or cu tămîie și luminări, ceea ce a fost denunțat de Dominciani,
în 1645 papa Inocențiu al X-lea (1644—1655) le-a condamnat tole-
' «obiceiurilor chinezești», dar nici după aceea nu s-au supus pînă
72 cînd, devenind și odioși politicește, au fost crunt persecutați,
ii dintre ei care rămaseră la Pekin (Beijing), ca mecanici și mate-
ieni, s-au supus. în restul Chinei, misiunea iezuită n-a lăsat decît
neînsemnate pentru că pînă la urmă papa Benedict XIV (1740—

a condamnat prin decrete severe, în 1742, orice metodă de «aco-

%
re», ca una periculoasă însăși misiunii creștine. "

i Japonia cîștigaseră iezuiții cu aceleași metode, în 40 de ani, vreo
)0 credincioși, creînd 13 seminarii și 250 de biserici. Treptat au

>
it suspecți politicește că susțin planurile de cucerire ale portu-
or și de aceea în 1597 au fost omorîți 26 dintre ei, deveniți astfel
"i și canonizați în 1862.

felozia economică a olandezilor față de portughezi i-a făcut și mai
pe- iezuiți încît, în 1607—1666, persecuția cea mai cruntă a dus
erminarea iezuiților și a credincioșilor catolici din Japonia. Ince-
ie atunci, orice creștin care intra în Japonia era obligat mai întîi
ce crucea în picioare (ritualul efumi). în schimb, Filipinele care

primară în 1598 o arhiepiscopie cu 3 sufragani s-au creștinat în cea mai mare parte (7/8) stînd sub «protecția» spaniolilor pînă în 1898. La fel s-au menținut cîteva sute de mii în Indochina și India răsăriteană.

Lăcomia și cruzimea conquistadorilor spanioli în America a îngreunat în regiunea de centru și sud opera misionarilor dominicani și franciscani. Exploatarea cu sclavia «indienilor» a fost combătută vreme 'de 50 de ani de misionarul dominican spaniol Bartolomeo de la Las Casas (f 1566). În cartea sa «*Despre distrugerea indienilor*» (1552), a dat semnalul contra acestei barbarii și pentru înlăturarea acesteia a făcut 7 drumuri din America pînă la Madrid, cerînd eliberarea indienilor, ceea ce pînă la urmă a și obținut, pe baza argumentării, că «și pentru indieni a murit Hristos pe cruce», nu numai pentru albi.

Atunci potențații colonialiști au început să importe negri din Africa, pe care-i foloseau ca sclavi la muncile grele pe plantații și în "mine. Pentru îmbunătățirea soartei sclavilor din aceste colonii americane s-a străduit timp de 40 de ani cu multă rîvnă iezuitul Petru Claver (1654), denumit pentru aceasta «apostolul negrilor», care argumenta ca și Bartolomeo, că și pentru negrii africani Iisus a pătimit, a murit și a înviat. Astfel realizările misionare în America s-au permanentizat în nord. Primele rezultate au fost în Canada. Centre iezuite s-au' înființat în Quebec, Montreal (episcopia Quebec, 1674) și în California. În America Centrală au luat ființă centre iezuite în Cuba și Mexic, iar în America de Sud în Guiana, Venezuela, Columbia, Bolivia, Ecuador, Paraguay, Chile și Argentina, cu un cuvînt pe aproape întreg continentul american. Ca să poată avea succes, iezuiții s-au separat de autoritatea politică. Rezultatul cel mai evident a fost în Paraguay, unde în 1609 a luat ființă un stat independent iezuit, după ce se instaurase o misiune activă iezuită începînd din 1606. Statul iezuit era independent, plătea regelui doar un mic tribut. Convertiții erau colonizați în comunități, care ajunseră pînă la un număr de 57, cu străzi asfaltate, cu biserici în piață, cu școli, alături de care-creară vreo 13 colegii și o universitate în Cordoba. o a doua în Lima ; la acestea s-au adăugat case parohiale, aziluri pentru văduve și bătrîni, spitale, cimitire, mori, cuptoare de pîine etc. Munca trebuia disciplinată, căci indienilor nu le prea plăcea. Ca să-i antreneze, îi duceau cu muzică și procesiune pe cîmp la plantație, ori în orașe la fabrici. Se muncea «în comun» cu supraveghere : țara și venitul erau «posesio», bunul comun. Fiecăruia i se dădea o parcelă de lucru și afară de cotă venitul era al lui. Gospodăria mergea destul de bine, ba se exportau chiar ceai, zahăr, produse agricole, vite. Limba era spaniola. Educația era religioasă.

În 1750 Spania a cedat Portugaliei o parte din Paraguay, dar noii stăpîni nu acceptară guvernarea de mai, înainte, ci au introdus guvern propriu. Iezuiții protestară și se revoltară. Ministrul portughez Pombal alungă, în 1759, pe iezuiți din Portugalia și din coloniile ei, ceea ce avu ca urmare păgînzarea unei părți din vechiul stat iezuit. Totuși vreo 8 milioane de indieni și vreo patru milioane de negri au rămas creștini în America.

În Africa au activat misionari portughezi, începînd din 1547, iar din 1611 au lărgit activitatea spre Angola, Congo, Guineea, Mozambic

)re Madagascar. încercarea misionară spre Etiopia, numită apoi -
ețuitor Abisinia în 1624, s-a încheiat cu eșec ; motivul insuccesului
ta' în faptul că europenii albi vedeau în negrii africani pe «fiii iei».

în regiunile cu Biserici ortodoxe sau eteroâoxe ori vechi orientale,
)riană, siro-iacobită, maronită, armeană, coptă și siro-indo-mala-
nză, misionarii romano-catolici au exploatat cât au putut metoda
tiei. Au realizat succese de asemenea potrivit metodelor acomoda-
ste reușind să cîștige teritorii însemnate și credincioși numeroși.
tre mahomedani, perși și alți păgîni tot iezuiții au fost mai activi, și
~u aceleași mijloace : predică, școală, pastorație cu «acomodare».
2. *Misiunile protestante* nu se pot compara, în perioada aceasta,
sie catolice. Faptul se explică prin aceea că marile puteri coloniale :
Lia, Portugalia și apoi Franța au fost catolice fervente, pe cînd pro-
nții n-au avut decît pe olandezi și pe englezi, la care viața pro-
ntă era ; încă în fașă ; de aceea e explicabil de ce ele n-aveau nici
ieparte interesul celor catolice. Cît despre Germania, ea era atît
iistrusă și de divizată, în timpul războaielor religioase, îneît nu se
a gîndi la misiune. Totuși, atît calvinismul cît și luteranismul au
at, mai ales în epoca pietistă din sec. XVIII, să-și îndeplinească
unea răspîndirii învățăturilor respective nu numai între romano-
ici și ortodocși, ci și printre «păgîni». O notă caracteristică a mi-
îrismului protestant era cea interioară, individuală și personală spre
ebire de catolicism care activa mai ales la suprafață, global, de
a și succesele protestante erau mai puține, dar mai statornice și
efective. Calvinistii au folosit și forța în Transilvania, în Ungaria,
anglia și în Extremul Orient. De pildă, în Japonia, asistau la cere-
ia călcării crucii, la denunțurile lor politice fără să se rușineze. De
a toate aceste acțiuni n-au fost mari și de durată pentru că cre-
î și culful Bisericii erau prea străine de ale localnicilor. Prima
încercare a făcut-o ofițerul hughenot Villegaigon între —
1557, în Brazilia, dar fără a avea cadrele și mijloacele necesare.

din 1559 regele Suediei Gustav Vasa (1523—1560) "începu să trimită
anari în Laponia și în nordul și răsăritul Suediei și pe coasta răsă-
nă a Statelor Unite (Golful Deîaware), operă susținută apoi de
■zi și de norvegieni. Din 1714 exista la Copenhaga chiar un colegiu
lisionari, dintre care mai important a fost «Toma de Westen». Opera
rrai susținută de danezi a fost în Groenlanda, unde. în 1721, nor-
anul Ioan Egede (f 1758) și fiul său Paul Egede (f 1789) au reluat
ile tradiții ale creștinismului din sec. XV și XVI dus din Islanda,
•enhutenii, ca și frații moravi au dat între 1732—1760 peste 220 mi-
ari, care au trecut cu succes la lucru în Labrador și America, uniți
ales cu metodiștii și cu prezbiterienii englezi, convertind indieni și
i. Misionarul John Eliot (f 1690) a lucrat 44 de ani împotriva sclă-
lui indian, iar 5 generații din familia Mayhew, pînă în 1803, au lucrat,
n secolul XVIII, la convertirea cu folos a indienilor. Metodiștii cu
nhutenii au convertit peste un milion, de indieni și 7 milioane negri
î concurs extern- în India, unde regimul olandez încercase o con-

vertire «sumară», doar prin botezul funcționarilor «pagini», aceștia după venirea englezilor (1750) reveniră la «păgînism». Cei mai distinși misionari au ieșit din școala misionară a pietiștilor din Halle, care au format și trimis, sub îndrumarea directă a lui Filip Iacob Spener (f 1705), peste 60 misionari. Tot Spener a înființat la 1728 «Institutum iudaicum», în frunte cu ebraistul Callenberg.

În misiunea de evanghelizare au activat în America de Nord și puritanii englezi și scoțieni, apoi cohgregaționaliștii, bapțiștii și quakerii, apoi «Mișcarea» lui William Penn (1718) și metodiștii, din 1730, din Anglia, regiunea fiind colonie britanică. Dar, prin războiul de opt ani pentru independență față de Anglia (1775—1783), s-au constituit Statele Unite ale Americii ; Declarația din 4 iulie 1776, care consacră independența Statelor Unite ale Americii și Constituția din 1787 a Congresului american au proclamat toate confesiunile religioase «denomi-națiuni» egale și fără drept de prozelitism reciproc ; prin aceasta s-a dat o nouă formă misiunii de evanghelizare, mai mult de caracter intern.

BIBLIOGRAFIE

G. Romerskirchen, *Bibliographia missionaria*, Roma, din 1936; Revista : *Studia missionaria*, Roma, din 1946; *Bibliotheca Missionum*, Roma, din 1916 ss; Bihlmeyer — Tuchle — Vicaire, op. cit., voi. 3, p. 340—353 și bibliografia, p. 527—536 ; Matteo Ricci, *Histoire de l'expedition chretienne en royaume de la Chine* (1582—1610), Paris, 1979; J. Richard, *La Papauté et les missions d'Orient au moyen âge*, XIII—XV-eș., Rome, 1977, XXXIV — 325 p. ; A. Mulden, *Missionsgeschichte*, Stuttgart 1960; B. de Vaux, *Les missions*, Paris, 1960; S. Delacroix, *Histoire universelle des missions catholiques*, 2 voi., Paris, 1956/7; B. Arens, *tiandbuch der katpl. Missionen*, Freiburg, 1920; V. Cronin, *The h'ie oi Roberto de Nobili*, Londra, 1959; G. Fernandez, *Bartolomeo de Las Casas*, Santiago da Cili, 1954; J. Schenk, *Petrus Claver*, Stuttgart, 1954; G. Grozzoli, *L'opera dei Gesuiti del Paraguay*, Roma, 1951 ; Al. Vianu, *Istoria Statelor Unite ale Americii*, Edit. științifică, 1974; W. Woodward, *Les Etats Unis*, Paris, 1976; D. Artand-A. Kaspi, *Histoire des Etala Unia*, Paris, 1975; Al. de Tocqueville, *La democrație Americaine*, Paris, 1975.

Noi relații între Biserică și stat în Apus. Febronianismul. Iosefinismul. Concordatele *

Față de concepțiile teocratice și universaliste ale papalității medievale, epoca Renașterii și a Reformei a impus concepția seculară a separării (puterilor. De aceea, chiar în cadrul Bisericii catolice care se considera îndeosebi după Conciliul de la Trident (1545—1547 ; 1551—1552 ; 1562—1563) și după ascensiunea iezuiților, tot o organizație suprastatală, au apărut idei liberale și atitudini mai politice. Deschizător de drumuri în această privință a fost umanistul Erasmus din Rotterdam (f 1536) cu lucrarea sa dedicată împăratului Carol Quintul (1519—1556), intitulată : *Instrucția unui principe creștin* ; renumitul umanist preconiza tipul suveranului pios, care vrea binele poporului, dar pentru aceasta cere și puterea corespunzătoare chiar în unele domenii eclesiastice ; în același timp Niccolo Macchiavelli (1469 1527), autorul prestigioasei scrieri *71 principe*, vedea numai interesul

* Capitol redactat de Pr. prof. M. Șesan.

; .Stat, fără a se uita la mijloacele, de multe ori necreștine, care tre-liau folosite. Formarea statelor naționale a aflat sprijin în Reforma •otestantă, care preconiza limbă națională și participarea poporului la inducerea statului și Bisericii. De aceea utopiștii Thomas Morus (1484—1535) și Thomas Campanella (1568—1639) visau în operele lor ate în care rolul Bisericii era limitat, în orice caz subordonat puterii mești. Canoniștii olandezi Vas Espen (f 1728) și Hugo Grotius (f 1645) du tratate științifice despre centralizarea puterii de stat și chiar bise-;ești în mâna suveranilor, suverani pe care ideeă creștină, dar nu pală, îi lega întreolaltă în dreptul internațional.

Așa se explică de ce pe țărîm administrativ-bisericesc regii și prin-3ii au mărginit tot mai mult puterea bisericească. Carol Quintul a fost timul împărat care s-a lăsat încoronat de către papă. Opoziția contra minației papalității s-a arătat în timpul Reformei atît de puternică și brutală încît literatura, arta și filosof ia timpului au făcut exces., mai ;s în lumea germanică. În schimb orice rege sau principe, începînd cel mai catolic : Ferdinand al Spaniei (1479—1516), a pretins ca ori-ordonanță papală și bisericească să nu poată fi publicată în statul îpectiv fără «placetum regi», sau aprobarea regală. Nici chiar deciziile nciliului tridentin n-au putut fi promulgate decît tot pe această le, în unele state, afară de Polonia, Portugalia, dominate de iezuiți, ci bula «In Coena Domini» (introdusă din 1564), prin care se anate-itzau anual în Joia Paștilor, festiv, toți ereticii și, după Trident, și 3testanții, n-a putut fi promulgată, căci aproape toți principii cato-i și protestanți au interzis-o, pînă ce în 1770 ea a fost suprimată de îlași papă liberal Clement XIV (1769—1774), care a desființat și orml iezuit. Interdictul și-a> pierdut valoarea ; ultimul caz celebru a fost 1606, cînd Veneția a fost pusă sub interdict. Atunci celebrul și sa-itul călugăr Paolo Sarpi (f 1623), monah din Veneția, a pășit energic, sprijinul statului, în predici și scrieri împotriva imixtiunii papale, iținînd că papalitatea n-are putere «in temporalibus». Urmarea a fost în afară de iezuiți, capucini și teatini — care au fost alungați atunci L republica Veneția — toate celelalte ordine călugărești și tot clerul continuat să slujească la biserici, iar îndemnul la război făcut de re Spania n-a fost ascultat. Papa a trebuit să-și retragă interdictul. :i măcar țări și provincii devotate, ca Sicilia n-au făcut altfel ; în 5, cînd insula a fost pusă sub interdict, au fost alungați din ea 3.000 clerici, care se supuseră interdictului. Portugalia a pășit pe la 1650 ; de energic împotriva papei care nu voia să recunoască ruperea de mia, încît a lăsat mulți ani neocupate episcopatele vacante, veniturile-a secularizat și voia chiar să întemeieze o Biserică națională dacă >a n-ar fi cedat în 1669. Cel mai clasic caz I-a oferit Franța, prin li-tățile Bisericii galicane, care aveau tradiție veche.

1. Febronianismul. Același spirit liber a trecut în Olanda și în Ger-nia, chiar și în Italia. Profesorul Van Eapen (f 1728) de la Louvain, de le a trebuit să fugă în Olanda pentru că n-a voit să semneze bula *Unige-J-s*, a fost cel mai profund cunoscător și propagator al galicanismului. vul său principal a fost episcopul titular de Trier, John. Nik. von

Hontheim (1790), care a publicat în 1763, sub pseudonimul Justinu Febronius, celebra carte *Despre starea Bisericii și despre autoritatea episcopului Romei... spre a împăca pe toți creștinii și Biserica*. Cartea i produs o impresie puternică, mai ales că spiritele din parlament erau mai liberale și voiau să se poată înțelege cu protestanții. «Febronianismul» susține că papalitatea este o instituție pămîntească nu divină, cu scop de a veghea doar ca *centrum unitatis*, ca președinte, fiind inferior conciliului. Episcopii sînt egali între ei ; organizarea ideală e cea națională autocefală ; poporul să se trezească, prinții să uezede de «placet» sau «apellatio ab abusu» ; s-ar putea ține chiar conciliu general de unire cu protestanții. Cît de mult s-a răspîndit **febronianismul** (carte, apărut în scurt timp în trei ediții și prelucrări germane, franceze, italiene, spaniole, portugheze ; chiar și Petru Maior (1760—1821) la noi erucucit de ideile lui) s-a văzut și din faptul că, fiind scandalizați de numirea unui nuntiu papal la Miinchen, pentru o mai mare centralizare, arhiepiscopii electorali de la Mainz, Trier, Salzburg, Koln, geloși de vechile lor libertăți, acum amenințate, s-au adunat într-o ședință la Bad Ems (1786), dînd o «punctuație» în 23 de articole, cerîndu-și drepturile vechi. Roma a respins desigur totul, iar după aceasta, semnatar și-au retras petițiile.

2. Continuarea febronianismului a făcut-o **iosefinismul**, numit astfel după împăratul Austriei Iosif al II-lea (1765—1790), fiul Măriei Terезa (1745—1765). El și-a asigurat domnia prin celebrul său «patent de toleranță» din 1781, prin care necatolicii din imperiul său, protestanți și ortodocși, aveau să primească prin dispensă drepturi politice, sociale civile și culturale. Ascultînd de sugestiile febroniene, el aplică *place turn regi* folosit de altfel și de mama sa și reuși astfel să subordoneze Biserica romano-catolică statului. Nici un act episcopal nu s-a promulgat fără «placet», seminariile s-au secularizat, peste 6000 de mănăstiri mici au fost suprimate și din avutul lor s-au înființat fondurile religioase pentru parohii slabe și salarii preoțești, pentru azile, spitale etc. La intervenția papei «școala iosefină» documenta că afacerile interne ale Bisericii «jura in sacris» rămîn neatînse, dar cele externe, «jur circa sacra», sînt ale statului. S-a amestecat pînă și în fixarea numărului de luminări care trebuiau arse în Biserică, datorită principiului laic «funcționare», căruia i-a fost supusă și Biserica. De aceea Friederich cel Mare al Prusiei (1740—1786) îl batjocorea spunîndu-«sacristen». Din nefericire după moartea lui Iosif, în 1790, reformele lui au fost revocate aproape în toate provinciile Imperiului, dar ideile a rămas dominante.

Și Leopold II (1790—1792), fratele mai mic al lui Iosif II, fusesecrescut în același spirit liberal. Ca mare duce al Toscanei (1765—1790) a convocat la Pistoia un sinod sub îndrumarea episcopului local Scipio Ricci, punînd în discuție spre a fi aplicate ideile janseniste și febroniene. Limba națională în cult, papa e recunoscut numai «caput ministeriale» în rest rolul său era cel fixat în declarația clerului galican ; disciplina clerului cade în sarcina mitropoliilor autonome etc. Poporul italian obișnuit sute de ani cu supremația papei, n-a primit însă aceste ide

Ideile umaniste ale Renașterii și ale Reformei duceau în ritm verinos la o separare a sferelor de influență dintre cele două puteri, titlul și Biserica Romei au pierdut, rînd pe rînd, puterea seculară, pe e nici inchiziția, nici indexul, nici interdictul și nici chiar forța poli-i și culturală a iezuiților nu le-au putut păstra.

3. Atunci papalitatea a căutat să-și apere interesele în mod abil, n așa-numitele **concordate** sau învoieli între Roma și statele laice.

Concordatele ocupă un loc deosebit în istoria papalității, fiind de t niște tratate politice, în felul lor urmărind probleme religioase. Conctanții acestui tratat juridic 'bilateral erau : pe de o parte papa Curia romană, Sf. Scaun, Vaticanul —, iar de cealaltă parte conducerii politici ai unor state. Obiectul tratatului privea următoarele stuni : educația religioasă, căsătoria, divorțul, organizarea eparhiilor, nirea clerului, organizarea ordinelor și congregațiilor monahale și eosebi recunoașterea Bisericii papale ca persoană de drept public, e a fi subiect de drepturi juridice și economice și a putea astfel reavenituri și averi.

Era curioasă această concepție, ca un papă, căpetenia catolicismului, încheie o convenție juridică cu credincioșii săi pentru chestiuni reli-ise, care în realitate trebuiau să fie rezolvate potrivit canoanelor bicești. Pentru Apus s-a ivit însă această nouă necesitate din motive dezvoltare istorică specifică, indicate prin forma socială a feudalismului. în aceste împrejurări concordatul nu mai era în fondul său o blemă pur religioasă, ci de politică de stat, privind și probleme gioase.

Ca tratat juridic bilateral, concordatul venea cu cerere și ofertă, atoare la drepturi și obligații, în vederea unei înțelegeri de com-mis. Deci fiecare din cele două părți oferea ceva și totodată cerea a în schimb. Dacă Vaticanul cerea satisfacerea dorințelor sale reli-ise, atunci el ce oferea în schimb ? Nu puteau fi alte chestiuni, decît îai cele de ordin politic și economic.

Cei doi contractanți ai unui concordat păreau să fie egali în auto-te, dar chiar și această egalitate părută își avea partea ei curioasă : a era șeful Bisericii romano-catolice, iar conducătorul respectiv era ii politic al statului, pe care îl reprezenta ; deci fiecare avea o altă tate.

Primul concordat s-a încheiat în 1122, numit «tranzacția calixtină», e papa Calixt II (1110—1124) și împăratul german Henric V (1106—3) pentru a reglementa problema feudală a investiturii. Al doilea at, din 1176, numit «pacea venețiană», încheiat între papa Alexan-III (1159—1181) și împăratul german Friederich I Barbarossa 2—1190) a avut drept obiect încheierea unui armistițiu politic și tar. Concordatele-tratate din sec. XIII și XIV încheiate cu Gerda, Franța și Anglia și alte state aveau un caracter politic și urmă-i impunerea puterii teocratice papale peste regii vremii și apoi acuaarea revendicării privilegiilor sociale și politice. De aceea s-au opus

papei legiștii regelui german Ludovic de Bavaria (1314—1347), englezul Wiliam Occam (1270—1347) și italienii Marsilio de Padova (1272—1342) și Ioan din Iandum. Constatându-se pericolul unor astfel de devieri politice de la misiunea religioasă a Bisericii și a papalității, chiar conciliile ■ generale ale Apusului, de la Pisa (1409), Constanța (1414—1418) și Basel (1431—1449) au pus teoria conciliară, contestându-i papei dreptul teocratic de papocrație-papocesarism. În același cadru și umaniștii : Laurențiu Valla (1405—1457) și Nicolae Cusa (1401—1464) au dovedit falsitatea *Donațiunii* lui Constantin — Donatio Constantini și a Decretaliilor Pseudoisidoriene, pe care papalitatea își întemeiase pînă atunci pretențiile sale de dominație politică în lume ; umaniștii au dovedit proveniența tîrzie a acestor falsuri, dintre anii 754 și 843, numai cu scop politic.

Concordatul papei Martin V (1417—1431), din aprilie 1418, cu Spania, Franța, Germania și Anglia, referitor la cardinalat, dreptul pontifical, fiscalitate curială, simonie, indulgențe și excomunicare a fost semnalul unor înțelegeri bilaterale. A urmat apoi *Sancțiunea programatică* de la Bourges — Franța, din 1438, precum și Concordatul papei Nicolae (1447—1455) de la Vienne cu Germania din 1448, în sensul celui din 1418. Dar tratativele erau foarte atent urmărite de teologi, juriști și politicieni.

De aceea, cînd al XVIII-lea conciliu general de la Ferrara—Florența (1438—1439) a încheiat cu Franța un nou concordat, a fost combătut îndată de Universitatea Sorbona, de parlament și chiar de clerul francez, care păstrau spiritul galican. Apoi din opoziție, nici deciziile Conciliului al XIX-lea general de la Trident, încheiat în 1563, nu au fost acceptate și promulgate imediat în Franța, iar împotriva silințelor papale de dominație, s-a ripostat cu teoria galicanismului și apoi cu teoriile germane ale febronianismului și iosefinismului care, toate reduceau autoritatea papală numai la problemele spiritual-religioase. În același sens și revoluția franceză din 1789 a lovit în sistemul privilegiilor clericale și papale.

În aceste condiții trebuia schimbat sistemul vechilor concordate. Tipul concordatului modern a fost socotit cel încheiat în 1801 între papa Pius VII (1800—1823) și Napoleon (1804—1814). Dar cele 77 de articole ale convenției din 26 Messidor prevedeau tocmai numeroase îngrădiri ale drepturilor papale în Franța. Însuși Napoleon era de părere că papa trebuie privat de puterea sa politică, pentru că în bază acesteia el reclama privilegiu și beneficii economice și politice oneroase și nedrepte. De aceea și împăratul german Francisc (1806—1823) £ renunțat în 1806 la titlul de împărat roman, pentru că nu mai dore£ ca în baza acestui titlu să se plece în fața politicii Scaunului Roman

BIBLIOGRAFIE

R. Naz, *Concordat*, în «Dictionnaire de Droit canonique», voi. 3, Paris, 1942, 1353—1385 ; Bihlmeyer — Tiichle — Vicalre, *op. cit.*, voi. 4, 1967, p. 73—77 ss, bibliografie p. 342 sq. vezi și voi. 3, p. 60 ș. u., 68 ș. u., 153 ș. u. ; G. J. Tappin, *The book of Concord*, Philadelphia, 1959; A. Mercati, *Raccolta dei Concordati (1801—1914)*, Roma, 1919 și ediția nouă 1954; N. Hilling, *Die Konkordate*, Diissel-f, 1932; L. Just, *Der Widerruf des Febronius*, Stuttgart, 1960; f.d. Winter, *Der Jphinitismus*, Berlin, 1962; F. Maas S. J., *Josetinitismus*, 5 voi., Wien, 1951/1961 ; ^eijo, *Joseph II*, Paris, 1953; A. Latreille, *Napoleon el le S. Siege*, Paris, 1936 ; Walsh, *The Concordat ol 1801*, New York, 1933; M. Șesan, *Despre concordatul al*, în «Mitropolia Moldovei și Sucevei» XXXV (1959), nr. 7—8, 455—464; Șesan, *Curs de Drept bisericesc universal*, ed. IV, Cernăuți, 1942, p. 251 ș. u.; Moldovan, *Concordatul în dreptul internațional*, Sibiu, 1942; I. Suru, *Ce este un ordat cu Vaticanul*, Caransebeș, 1933; R. Cădea, *Concordate; un capitol de ■ie politică*, Cernăuți, 1921.

Revoluția franceză (1789) și consecințele ei religioase *

În timp ce în Evul mediu și în parte chiar în epoca Renașterii și a ormei domnea încă credința religioasă stimulată de papalitate, de pe nișlocul secolului XVII și mai ales în secolul al XVIII-lea a început proces de scădere a credinței în caracterul supranatural al religiei și ișericiei datorită raționalismului Reformei. E vorba de epoca în care afirmă «iluminismul», care accepta numai ceea ce corespundea da-rațiunii și ale naturii, iar Dumnezeu, dacă există, nu se amestecă iața istorică ; astfel lumea, cultura și chiar progresul spiritual erau licate prin cauze naturale, materialiste chiar. Individualismul reli-și subiectivismul, propovăduite de protestantism, au dus la înmul-i confesiunilor, la îndoială și destrămare interioară, la discuții rminabile și sterile care au provocat reacțiunea pietistă. Progresul' tei fizico-matematice din sec. XVII ca și înflorirea filosofiei căr-me și a empirismului sau a gnosticismului englez, au dus în cele urmă la «deism» (lordul Herbert of Cherbury din Anglia, f 1648), naturism» (Baruh Spinoza din Olanda, f 1677), la «monadologie» W. Leibniz f 1716), la «scepticism» și la «sensualism» (John Locke '04, Thomas Hobbes f 1679), la libera cugetare a enciclopediștilor ateraliștilor francezi (Denis Diderot f 1784, J. D'Alembert f 1783), î aici chiar la ura împotriva Bisericii (Voltaire f 1778, care a spus : sez l'infame !»), sau la religia naturii și la contractul social al lui Rousseau (f 1778), apoi la criticismul lui Immanuel Kant (f 1804) : încercările secrete de «rezidire» umană prin francmasonerie. în ! acestea apăreau atâtea și atâtea etape și cauze, care au pregătit irnarea totală de la sfârșitul sec. XVIII : «Revoluția franceză» și a declanșat urmări importante în viața politică, socială, culturală Șericească a omenirii.

Această revoluție se încadrează organic în atmosfera generală, ită «furtună și avânt» (Sturm und Drang) din Europa, care a dus ontinentul american la constituirea Statelor Unite ale Americii,

Capitol redactat de Pr. prof. M. Șesan.

prin Declarația din 4 iulie 1776, apoi prin tratatul de pace cu Anglia din septembrie 1783 și prin Constituția din 1787, aprobate de congresul american, cu deosebită contribuție protestantă. Prin Declarație se afirmă «independența statului și proclamarea drepturilor inalienabile ale omului dreptul la viață și dreptul la libertate». Din acestea s-a inspirat și polonezul Tadeusz Kosciuszko (f 1817), în 1794, pentru a înlătura stăpânire; țaristă rusă.

Cauzele Revoluției în Franța sînt multiple. Cele pomenite pînă aici sînt numai cîteva. Ele merg adînc, în timp, înapoi. O viață de stat caracterizată de absolutismul regal, cu feudalismul nobililor și al clerului în care pornocrația regilor dominați de metrese sugruma libertatea politică și religioasă cu închisorile Bastiliei, dar îngăduia în același timp cu o falsă morală devenită atotputernică, crime contra umanității o altfel¹ de viață a celui mai avansat stat al Europei nu putea să nădea faliment. Aceasta cu atît mai vîrtos cu cît enciclopediștii și marelui Rousseau și Voltaire care pregăteau revoluția, împrăștiau ideile revoluționare mai ales în păturile mijlocii ale burgheziei (tiers etat care se urcă pe baricade. De fapt, secătuirea financiară îndelungată lovea crunt numai o parte din francezi, cîtă vreme clerul înalt și nobilii mei, o mîna de oameni, erau imuni față de orice sarcini publice, stăpînind peste 1/4 din averea Franței. Lipsa de autoritate a lui Lucovie XVI (1774—1792) și scamatoriile financiare ale ministrului J. Necker: (f 1804) au dezlănțuit, la 14 iulie 1789, «pelerinajul» la Bastilia și manifestația burgheziei, transformată în Adunare Constituantă. Neputînd fi stăpînită, mișcarea s-a transformat în forță care a înlăturat totul. Dar pentru a putea intra în fierbere, această mulțime trebuia să ajungă la starea de spirit ca să termine odată cu «l'ancien regime» Acesta a fost dorul după libertate și egalitate. Punîndu-se problemă împrumutului intern și a taxei patriotice de un sfert din venit, mergînc spre Versailles, mulțimea a strigat : «jos regalitatea și clerul cu toate ale lui». în loc de asanare s-a ajuns la o răsturnare ; revoluțiile își au logica lor proprie.

Primele acțiuni ale Adunării Constituante erau îndreptate împotriva clerului. S-a proclamat libertatea de cult și desființarea zeciuiei așa cum o ceruse însuși episcopul democrat și viitor diplomat Ch.-M Talleyrand (f 1838). Averile Bisericii au fost proclamate averi naționale și confiscate ; s-a propus salarizarea clerului, mînaștirile să fie suprimate, numărul episcopilor să fie redus de la 134 la 83, iar pentru preot s-a introdus* Constituția civilă a clerului (1790), pe care trebuiau să jure toți și prin care erau scoși de sub ascultarea papei și puși sub cea a arhiepiscopilor, aceștia ascultînd în cele administrative de Consiliul preoților. Preoții, de orice confesiune, urmau să fie aleși de popor, iar episcopii, de către organele administrative județene. Regele a semnat «Constituția» și «jurămîntul» clerului. Jumătate din clerul de mir și vreo 100 de deputați clerici, deci cam 1/3 din tot clerul Franței, i semnat, dar majoritatea (între ei 129 episcopi), vreo 65.000 n-au vrut să semneze. Din aceștia 40.000 au fost exilați în 1792, mulți activînc ca dușmani ai regimului, mai ales după ce papa condamnase «Consti-

> ceea ce l-a costat anexarea Avignonului și a altor domenii. Peste preoți au fost deportați la munci silnice.

Evenimentele se precipitau căci se înfruntau lideri ca J. P. Marat (f 1793), H. G. Mirabeau (f 1791), Maxim Robespierre (f 1794), Danton (f 1794) și alții, precum și taberele lor de montagnarzi, dîni, iacobini și cordilieri.

Preoțimea s-a divizat în două tabere : jurați și nejurați. Tulburăncepeau în provincie. Se interzise costumul preoțesc, s-a suprimat mînăstire, s-a instaurat teroarea și au fost omorîte cu ghilotina 1.200 persoane, din care vreo 300 preoți din capitală și provincie ; pta pentru zdrobirea tronurilor și altarelor, cum suna parola monrziilor extremiști. După ce Republica fusese declarată la 21 septembrie 1792, regele și regina au fost executați ca trădători ai statului țunii (1793) ; s-a introdus căsătoria civilă, s-a desființat celibatul, npus, la 5 octombrie 1793, «calendarul republican al decadelor», rîndu-se sărbătorile creștine și fiind înlocuite cu evenimentele naționale. În fine descreștinarea a mers pînă la capăt, în noiembrie 1793 s-a abolit Biserica, creștinismul fiind declarat superstiție iloașă. În ziua de 10 noiembrie 1793, noul cult raționalist conducea ocesiune pe actrița Miliard, așezînd-o, ca «simbol al rațiunii», pe ii catedralei Notre Dame din Paris. În provincie femeile au fost ca preotese ale celor peste 2.000 de biserici devastate de odoarele Credința în nemurirea sufletului a fost suprimată, deasupra cimiri se scria : «moartea-i somn de veci». Cei ce declarau că cred în îzeu erau executați. S-au găsit prelați care au abjurat; însuși siscopul Parisului Gobel a declarat că nu mai cunoaște decît liberși egalitatea, dar după aceea a murit pe eșafod. În schimb episcopul >ire, deși a jurat cel dintâi pe Constituție, și-a apărat eroic credința, id abia în 1831.

oporul însă nu putea suporta mult timp excesele. În Vendee, peste) de creștini au luat armele, apărîndu-și credința ; în 1794 Rore a decretat existența unei «Ființe supreme» și nemurirea șuii și a fost numit pontif suprem. Sub directorat (1795—1799), s-a ;at libertatea cultelor și slujbele se puteau celebra pretutindeni, e anului 1795 s-au serbat cu mult elan creștinesc, dar lipseau rile de cult ; de aceea s-a dat legea de anulare a Constituției civile, econstituit vreo 3.000 de parohii ce fuseseră sechestrare, s-a permis oților, care nu juraseră pe Constituție, să slujească ; cei din exil ;t rechemăți. Totuși, nici acum libertatea nu era deplină. În locul ei pe față se inaugura de către deiști o teroare ascunsă. Biserica putea manifesta căci religia era declarată chestiune particulară cerea jurămînt pe «dogma» _ suveranității naționale și a urii față jalitate și de ierarhie. Cei mai mulți episcopi și preoți semnară, >apa dăduse aviz contrariu. Cum însă unii n-au vrut, au fost ini și expulzați în locuri nesănătoase unde pieiră. Teofilantropia și larul decadelor nivelau creștinismul cu o dulcegărie caritativă, îițînd decît existența lui Dumnezeu și nemurirea sufletului ; totuși iseră stăpînire pe toată lumea cultă. «Slujbele» laice ale acestei

religii naționale, cu nume și lecturi din Socrate (f 399 î. Hr.) și împăratul Marc Aureliu (160—181), din Coran și Evanghelie, n-au putut fi susținute. După anii 1797—1798 au decăzut. În schimb, papalitatea care încurajase conservatorismul Bisericii a avut de suferit ; în numele directoratului, Napoleon Bonaparte (1804—1814) a ocupat o parte din Statul pontifical, dictînd un tratat costisitor și ocupație franceză ; fratele său loșif s-a impus chiar la Vatican pe care îl declară Republică, desființînd astfel Statul papal; bătrînul papă Pius VI (1775—1799) a fost luat prizonier pe teritoriul francez, unde a murit în 1799 la Valence.

Urmașul său, papa Pius VII (1800—1823) fusese ales, după trei luni de intrigi, sub scutul austriecilor, care alungaseră pe francezi din unele provincii italiene, și de aceea și-a putut relua reședința la Roma. Peste cîteva săptămîni însă, Bonaparte care era acum primul consul ajunsese stăpîn pe toată Italia. Se pune deci problema reglementării raporturilor dintre Roma și Paris. Desigur că tratativele erau grele, pentru că, deși indiferent de cele religioase, Napoleon susținea galicanismul și deci o Biserică de stat. Datorită mai ales tactului deosebit al secretarului papal Consalvi, trimis special la Paris, s-a încheiat la 15 iulie 1801 celebrul Concordat care, alături de articolele organice date de Napoleon, în 1802, fixau regimul bisericesc rămas în vigoare pînă la 1905 și era modelul tuturor Concordatelor din secolul XIX. Primul articol din Concordat fixa că religia romano-catolică, religia majorității cetățenilor francezi, e liberă să se poată exercita, întrucît nu contravenea dispozițiilor guvernului. Se prevedea o nouă ordonare bisericească (10 arhiepiscopii și 50 episcopii), numirea noilor episcopi (cei aflați în slujbă.. jurați sau nu, trebuiau să demisioneze) se face de primul consul și instituirea de către papă ; toți clericii să depună jurămînt de fidelitate față de stat, căsătoria civilă e singura valabilă, zeciuielele clerului se desființează și averile bisericești se secularizează ; în schimb s-a fixat Bisericii o mică indemnizație. Administratorilor parohiali amovibili li se da jumătate din salariu, se suprima secta filantropiștilor și se recuștea repausul duminical.

Mai grea a fost aplicarea concordatului, prin redactarea, fără știrea papei, a articolelor organice, inspirate de Talleyrand și care prevedeau supravegherea de către stat a politicii bisericești că nici un act nu putea circula de la Roma sau spre Roma fără autorizația guvernului, nici un nunțiu nu se putea amesteca în treburile Bisericii galicane. Decretele străine nu aveau valoare în Franța pînă nu erau controlate de stat, în conformitate cu legile lui. Nici un episcop nu putea părăsi episcopia fără permisiunea primului consul. Consiliul de stat era organ de apel pentru abuzurile eclesiasticilor. În fine, cele patru articole din 1682 trebuiau să facă parte din învățămîntul teologic. Papa a protestat, dar articolele au devenit lege. La 2 decembrie 1804, Napoleon își puse el însuși coroana de împărat pe cap, spre stupefacția papei, care venise, sperînd că va obține vreo concesiune.

Revoluția se terminase. Episcopii din interior demisionaseră toți* dar cei din străinătate n-au vrut și ideea aceea au fost depuși. O mică parte din credincioși, lîngă Lyon, n-au acceptat Concordatul, formîncă

«mică Biserică» jansenistă. Ceea ce s-a întâmplat între Napoleon și pă a constituit ruptura care s-a declarat între papalitate și împărat, pă care, din pricina orgoliului lui Napoleon, a urmat anularea prin roț civil a căsătoriei fratelui său Ieronim, ocuparea Romei și anexa-j la Franța a statului papal, pentru care «urmașul lui Caro] cel Mare» /g—814) a fost excomunicat. Papa a fost arestat și închis la Fon-nebleau (1812). Au fost depuși cei 13 cardinali care n-au aprobat a ua căsătorie cu Măria Luiza. Al doilea Concordat, din 1813, semnat

papa, a fost anulat. În 1814, cu ajutorul a două state necatolice și a uia necreștin (Rusia, Anglia și Turcia), papa era eliberat și repus în mnul papal. Toate acestea făceau parte dintr-o epocă ce începea în ită Europa sub titlul de «restaurație catolică».

Urmările Revoluției. Restabilirea Bisericii și separarea de stat — :e s-a efectuat și în alte țări supuse Franței : Olanda, Germania, Italia în libera Elveție — au avut darul de a o elibera din păcatele cele chi (recrutarea episcopilor numai dintre nobili și din clica feudală, minajia exagerată a iezuiților și altele). Suferințele au ajuns la mare pularitate și au adus o nouă renaștere religioasă, maturizată, cu mijice noi de lucru ce se va observa ia începutul secolului XIX. Desființa sau suspendarea privilegiilor legendare papale a fost iarăși o ac;ne necesară, adusă de spiritul critic și științific al vremilor noi ca toleranța religioasă, care devine un bun cîștigat pentru toată lumea, ezirea interesului pentru etnografia și religia popoarelor «păgîne» și era de evanghelizare uriașă sint un rezultat al acestui proces istoric t de hotărîtor în istoria omenirii.

E drept că revoluția a avut pentru religie și urmări negative. Ati-iinea dușmănoasă față de religie luase forme precise, nu numai în mfletele răutăcioase ale lui Voltaire, în scrisul marelui poet german -E. Lessing (f 1781), pentru care adevărul putea fi găsit în orice igie, sau în *Viața lui Iisus*, scrisă de Reimarus (1788, prin care se ;pîndește teoria înșelăciunii «regizate» de Apostoli), ci și în atîtea e manifestări ale culturii, poeziei și științei autonome. Noile credințe viață capitalistă, progresele științifice și dezorientarea în care se gă- IU mulți în urma acestor vîftejuri de viață au fost tot atîtea semne unui veac care a urmat.

BIBLIOGRAFIE

1. Mai nouă : Bihlmeyer — Tiichle — Vicaire, *op. cit.*, voi. IV, 1967, p. 49—54 81—95, cu bibliografie, p. 333—336 și 345—348 ; Franzen, *op. cit.*, p. 331—334; laborări, *L'Abolition de la iedaliie dans le monde occidental* (de la colocviul Mvnațional de la Toulouse din 1963), 2 voi., Paris, 1974, 980 p.; Edit. Aufadi, 0 *ans de Christianisme*, voi. 7, Paris, 1976; despre Revoluția franceză; J. Ran-im, *Filr Gott und die Freiheit, iranzosische Christen zwischen Relorm und Re-ution*, Edit. Union, Berlin, 1976; J. Mc. Manners, *French Revolution and the irch*, Londra, 1969, 176 p.; A. Daniel — Rops, *L'Eglise des revolutions*, voi. 1, Is, 1960; K. S. Latourette, *Christianity in a revolutionary age*, 3 voi. New York, ■8/61 ; H. Maier, *Revolution und Kirche*, Freiburg, 1959; F. van Asbeck, *The versal Declarat ion of humain rights*, (1679—1948), Leiden, 1949; J. Lefton, *La ie revolutionnaire*, Paris, 1949; C. Ledre, *L'Eglise de France sous la Revolution*, is, 1949 ; G. Lefevre, *La revolution iranicaise*, Paris, 1930.

2. G. Gusdorf, *L'avenement des Sciences humaines au siecle des lumie* (sec. XVIII), voi. VI, Paris, 1973, 593; idem, *Dieu — la Nature — l'Homme au si des lumieres*, Paris, 1972, p. 536; Chaunu, *Civilisation de l'Europe des Lumie* Paris, 1971; R. Desne, *les materialistes irançais*, (1750—1800), Paris, 1965; J. J. Rousseau, *Religious writings*, editat de R. Griwsky, Londra, 1970, 412 p.; R. Pomi *la religion de Voltaire*, Paris, 1956; J. Massin, *Robespierre*, Paris, 1956; B. I. J. J. Rousseau, Paris, 1974, 416 p.; H. T. Mason, *Voltaire*, Londra, 1975, 204 p.; G. Chaussinand — Nogaret, *La noblesse au XVIII-e siecle*, Hachette, Paris, 1960; P. Nandon, *La iranmaconnerie*, Paris, 1960; *Dictionnaire universel de la iri maconnerie*, Paris, 1974, 1398 p.

3. B. Melchior — Bonnet, *Napoleon et le pape*, Paris, 1958; E. Hocks, *Ne leon et Pie VII*, Paris, 1949.

4. Al. Vianu, *Nașterea S.U.A.*, Edit. științifică, 1969; Alb. Soboul, *Revol. franceză*, 1789, trad. română, București, 1962, 568 p.; E. Târle — A. Eimov F. Haifeț, *Istoria modernă*, (1789—1870), voi. 2, trad. română, București, 1956, 762 p.; B. Porșev — S. Scazkin, *Istoria modernă*, (1640—1789), voi. 2, trad. română, București, 1954, 666' p.; Alb. Mathiez, *Revoluția franceză*, trad. română, Edit. științifică, 1976.

Cultura.teologică în Apus. Cultul și viața creștină *

«Renașterea» și «Umanismul» occidental au determinat și în teologia apuseană o evoluție mai rapidă spre deschiderea atentă că realitățile lumii. În acest cadru a exercitat o deosebită influență și Occident și «Umanismul bizantin», bazat pe clasicismul elin și transi prin numeroși greci emigrați în Apus de frica agresiunii turcești. În aceștia a fost spre sfârșitul sec. XV și bizantinul G. Hermonyme Sparta, care ajunsese în 1478 la Sorbona parisiiană să fie dascăl viitorilor umaniști occidentali de renume, ca Johann Reuchlin (15! Erasm de Rotterdam (1536) și Guillaume Bude (1540), cărora le-a insuflat critica la adresa papalității și a scolasticii din partea lui ortodoxe.

Apoi au intervenit în teologia occidentală frământările produse «Reforma» și de «Contrareforma papală», precum și ciocnirea din absolutismul «luminat» al unor monarhi și pretențiile universale întîrziate ale papalității și, în fine, tendințele de libertate și egalitate ale popoarelor și culturilor lor. Acestea au determinat în dezvoltarea culturii teologice trei etape, potrivit celor trei fapte majore: o literatură preponderent polemică, între 1500—1648, în epoca Reformei Contrareformei. În etapa a II-a, între 1650—1750, o literatură orientată mai mult spre istorie și drept, la romano-catolici, spre a se afla temei pentru tendințe bisericesti existente și în veacurile primare, iar la protestanți o literatură pietistă și misionară. În etapa a III-a, după *Vi* ambele lagăre înregistrează un spirit raționalist și încercări de rezistență.

Pe lângă această împărțire se mai sugerează pentru această vreme și alte etape (R. Laffonte), precum: a renașterii europene (1453—16* a Europei clasice (— 1763) și a Europei revoluționare (pînă la 1830). I trebuie reținut faptul că dacă în epoca scolasticii stilul «gotic» co-

* Capitol redactat de Pr. prof. M. Șesan.

lea epocii feudale cu un Dumnezeu suveran îndepărtat de credin-
l păcătoși, în epoca «renașterii», stilul «baroc» este «stil
iezuit», i exprimînd «triumfalismul papal».

a. Etapa întîia (1500—1650). Datorită faptului că toți reformatorii
;au Sf. Scriptură ca singura normă și izvor de credință, era firesc
pară o dezvoltare deosebită a studiilor biblice, cu ediții de texte,
iceri, comentarii savante și populare, cunoștințele clasice ale urma-
lor fiind dătătoare de ton. Așa sînt : ediția critică a Noului Testa-
; de Erasmus din Rotterdam (f 1536) în 1516. Mai tîrziu, apar edi-
critice ale Bibliei întregi de L. Judă, S. Castellio și Th. de Beza
505), apoi în sec. XVII, cunoștințele filologice avansate, mai ales
nglia și Olanda, fac posibilă ediția poliglotă, în 9 limbi, din 1657
i Londra, scoasă de episcopul Walton de Chester și de o întreagă
sie 'de orientaliști, care a întrecut orice operă similară.

^a romano-catoliei nu s-a pus, pînă la Reformă, preț pe studiile
;e, mai ales că, dintr-un centralism exagerat, s-au interzis chiar
icerile în limbi naționale. Totuși Conciliul de la Trident (1545—
; 1551—1552 ; 1562—1564) a cerut editarea unei ediții critice a
atei, care a apărut în trei rînduri în 1590, 1592 și 1598, cunoscută
numele de «Biblia Clementină». Același text s-a tipărit apoi de
multa ori. Savanții catolici s-au luat la întrecere cu protestanții,
cînd și ei trei ediții poliglote ale Bibliei : la Complutum, în Spania,
upravegherea cardinalului Ximenes, între 1514—1517, apoi a doua
itwerpen, între 1569—1572, și la Paris între 1629—1645.

^aducerile Bibliei în limbi naționale se datorau curentelor pro-
îte din țări catolice ca Franța, Italia și Spania ca adevărate pro-
are ale noilor Mei de progres, resimțite în arta barocă și în lite-
a clasică spaniolă și italiană. În această privință, traduceri
re în limba franceză și ale lui Tyndale și Coverdale în limba
ză au avut o mare răspîndire. Dar nici una nu se poate compara
aducerea lui M. Luther în limba germană, făcută cu un foarte bun
al limbii, ceea ce explică cele peste 250 reeditări, pînă la 1546
gi sau parțiale) ale Noului și Vechiului Testament, traduse de el
22 și 1534. Numai în Wittenberg au apărut 100.000 de exemplare
-urs de 20 de ani.

ifără de traduceri propriu-zise, pe vremea regelui Franței Fran-
(1515—1547) și a lui Carol Quintul (1519—1556), împăratul Ger-
■i, catolicii și protestanții au publicat o serie de Biblii comentate,
ise alăturate. Exegeza însă rămase mult timp scrisă în duh pătimăș,
îion-al. Doar olandezul Hugo Grotius (1645) comenta mai liberal.
itolici s-au distins Cornelius a Lapide și W. van Est, amîndoi ■ni.

. doua problemă mare, pe care au studiat-o cu pasiune protestanții
olicii deopotrivă, este caracterul istoric al Bisericii ca instituție
: : dacă forma ierarhică și sacramentală datează de la Hristos, sau
idaus omenesc. Cu simț critic și cu rîvnă neegalată, dar și cu
pasiune confesională, s-au scormonit dintr-o parte și din alta
și scrieri vechi, spre a se documenta și convinge despre adevărul

științei respective. Așa au apărut între luterani celebrele *Centurii de la Magdeburg*, istorie bisericească editată pe secole, operă în care s-j distins mai ales vajnicul dalmațian convertit Matthias Flacius Illyricus (f 1575) și alți luterani. Lucrarea, tratând istoria Bisericii până la 1300 cuprindea 13 volume tipărite la Magdeburg între 1559 și 1574. În lucrare se afirmă că Biserica Romei e o dezertare de la spiritul Bisericii vechi, care abia în Reformă își trăiește continuarea. Mai obiectiv și cu tendință mai irenică au scris episcopul anglican Beveridge (f 1708) doi protestanți francezi, Justellus (Justeau), tatăl (f 1647) și fiul (f 1693) și Voelus (Voel), Sorbonia (f 1607), celebri în studii de drept bisericesc de istorie și de arheologie bisericească.

Răspunsul Bisericii romane l-au dat : cardinalul Cezar Baronius cu o istorie bisericească nu numai pe veacuri, ci an de an : *Anualei ecclesiastici*, în 12 volume, tipărită la Koln între 1588—1607, operi continuată după sec. XIII (unde ajunsese Baronius), îndeosebi de Oderii Raynaldus (f 1671). În ea se susținea că Biserica romană este continuarea fidelă, cu toate instituțiile ei, a celei apostolice. Materialul inedit pe care autorul l-a scos din arhivele Vaticanului, unde era prefect, n-*ă* fost însă prea bine ordonat din pricina multor date și paragrafe, înci nu a avut răsunetul «Centuriilor», deși cuprinde mai mult material și mai obiectiv scris. Valoare mai mare au dobândit *Viețile Sfinților* scrise pe bază de izvoare originale : grecești, latinești, orientale, operi începută în 1643, de iezuitul J. Bollandus (1665). Istoria Conciliului tridentin au scris-o în 4 voi. (1565—1573) în sens protestant, Martir Chemnitz, dar în sens liberal-catolic Paulo Sarpi (f 1623) și în sens strict catolic iezuitul Sforza Pallavicini (f 1667).

Dogmatica și Apologetica n-au fost prea mult cultivate. În luteranism, Melanchthon a dat, cel dintîi, o sinteză dogmatică a luteranismului în opera sa *Loci Communes*, întrecut mai tîrziu de *Loci theologic* a lui Martin Chemnitz (f 1586), cel mai profund sistematizator luteran alături de Calvin, cel mai mare sistematizator reformat. Despre Chemnitz s-a spus că fără el n-ar mai fi rămas nimic din Luther. În sec. XVII cel mai mare teolog luteran «ortodox» a fost Johann Gerhard (f 1637) încercarea eclectică a lui G. Calixt (f 1656), profesor la Helmstadt, dt a împăca cele trei confesiuni nu a reușit.

Petru Canisius (f 1597), primul iezuit german, «al doilea apostol Germaniei» și «îmblînzitor de eretici», cum a fost numit, a scris două Catehisme, unul Mare, altul Mic, ajuns, pînă la 1597 cînd a decedat, la peste 200 'de ediții (în total se cunosc 550 ediții) și traducer: în 25 de limbi. Au urmat apoi iezuiții Andrei Possevino (f 1611) și Pestrul Skarga (f 1612), polonez. Iezuitul spaniol Francesco Suarez (f 1617) a fost cel mai profund dogmatist și filosof catolic al timpului apoi iezuitul italian Robert Bellarmine (f 1621), cu sintezele sale *Disputationes de Controversiis*, și cea despre primatul papal, care a ajuns la numeroase ediții, și în sfîrșit Dionisie Petau (f 1652), profesor d< dogmatică la Clermont, care a eliberat teologia de scolastică și a întemeiat Istoria dogmelor. Cu toate acestea, Dogmatica lui Thomas d<

---

lino (f 1274) —■ s-a păstrat ca normativă pentru teologia oficială
lic

Mai puțin cultivată de protestanți a fost teologia morală. În schimb, lano-catolicii au scris mult în această privință, în legătură cu accen-
•ea faptelor omenești în opera de mîntuire, dînd naștere la cazuistica
probabilismul iezuit, atît de criticate. «Manualele» de întrebări și
iunsuri pentru modul de aplicare a canoanelor în Taina Spovedaniei
e acționare în fiecare caz, dacă sînt permise anumite fapte sau nu
l ce împrejurări, toate acestea au dus la un laxism regretabil. For-
s probabilismului (aequiprobabilism, probabiliorism și tutiorism)
ă principiul probabilității aproape sigure, și modul de a le explica
jstifica i-au făcut odioși pe iezuiți și' «Manualul de morală» al lui
ms Măria de Liguori (1787), călugăr napolitan, fondatorul Ordinului
tul Mântuitor, pus între sfinți, deși propagă tuțiorismul și deci
părea că elimină discuțiile oțioase, totuși repugnă prin
încercarea i reglementa pînă și intimitățile vieții conjugale. Teologia
contemplativă și pastorală, ca și literatura religioasă și , s-au
dezvoltat cu totul deosebit în cele două confesiuni. În cato-m
există cărți de pietate răspîndite în cîte 100.000 exemplare, ca uri
anonime ale iezuiților olandezi în *Cele două chei ale cerului*, ind
despre iubire și căință, obținute mai ales prin viața de cooperare
ptelor cu harul în Sfintele Taine. Protestantismul oferă cărți de
că experiență individuală dar, fără concursul instituției Bisericii,
»înt pline de chinuitoare și sfîșietoare îndoieli, precum cea scrisă
mglezul John Bunyan (1628—1688): «Călătoria pelerinului», sau
două «Paradise», *Paradisul pierdut* și *Paradisul regăsit*, scrise de
i Milton (1603—1684) în timpul revoluției religioase și politice a
Dlivier Cromwell (1649—1660). Catolicii mai au nevoie de ordine
Rărești și de practici noi pentru a înviora religiozitatea prin «cultul
ii lui Iisus» și al Măriei, concepția imaculată, rozariul, asociațiile
ite și chiar excesele din procesele cu vrăjitoarele. În același timp',
ofarul protestant Iacob Boehme (f 1624), numit «Philosophus Teu-
:us», se pierdea în cele mai adînci cugetări personale despre pră-
a neființei și dizolvarea în Dumnezeu. Pe de altă parte Tereza
ila (f 1582) și Ioan al Crucii (f 1591), ambii în Spania, vorbeau,
ctazul lor, despre «noaptea obscură a sufletului» și despre «urcarea
felului». Cu alte cuvinte, pe cînd catolicul suferea de o oarecare
rficializare, protestantul se simțea însingurat ; cei dîntîi erau prea
niști și încrezători în fapte, ceilalți prea pesimiști, din cauza indi-
alismului.

3. **Etapa a H-a**, între 1650—1750, cunoaște în Biserica Romei pe
nai străluciți reprezentanți ai teologiei, îndeosebi istorice. Sor-
Parisului și școala de la Port-Royal ajung centrele cele mai im-
nte ale culturii teologice, la care Ordinele oratorian, maurin, iezuit
>minican și-au dat concursul într-un avînt neîntrecut. Apologiile
ilaise Pascal (f 1662) despre religia creștină au rămas nepieritoare,
ui cald al lui Pierre Nicole (f 1695) și Antoine Arnauld (f 1694)
ut epocă, iar galicanismul susținut cu ardoare de janseniști a for-

mat climatul sufletesc în care s-au dezvoltat toți, chiar și un întemeietor ai raționalismului ca Rene Descartes (f 1650) a cărui filosofie nu o vor primi, la început, nici protestanții, iar Roma îl pune la Index în 1663. De altfel, toți marii scriitori galicani, în timpul lui Ludovic XIV (1643—1715), au trebuit să-și părăsească minăstirea, ajungând la Index, inclusiv teologii catolici. Jacques-Benigne Bossuet, episcopul de Meaux (f 1704), a scris afară de *Declarațiile clerului galican*, din 1682, o *Istorie a variațiilor Bisericii protestante*, precum și celebrul *Discours sur l'histoire universelle*, în care concepția religioasă a istoriei (Hristosul centru al istoriei) e expusă temeinic. Tot așa de cunoscute sînt predicile sale, ca și ale celorlalți predicatori mari ai epocii : Fr. Fenelon (f 1715), episcop de Cambrai, E. Flechier (f 1710), J. B. Massillon (f 1742), Louis Bourdaloue (f 1704).

Valoare deosebită au colecțiile imense de documente și de scrieri patristice, scoase de Maurini. În afară de editarea operelor patristice despre Origen (f 254), Sf. Vasile cel Mare (f 379), Sf. Atanasie (f 373), Sf. Ioan Chrysostom (f 407), Fer. Augustin (f 430) etc, J. Mabillon (f 1707) și B. de Montfaucon (f 1741) s-au ocupat și de crearea unor discipline științifice noi : Diplomatica și Paleografia. Oratorianul Charles du Cange (f 1688) a dat cele mai bune dicționare pentru limbile medievale latină și greacă ; alt oratorian, Richard Simon (f 1712) a creat disciplina critică a «*Introducerii în Noul Testament*», iar Calmet (f 1757) a lăsat opere exegetice întinse. Istoricii bisericești Alex. Natalis (Noel, † 1724), dar mai ales Seb. Lenain de Tillemont (f 1698) cu ale sale *Memorii despre istoria bisericească din primele șase veacuri* și abatele Fleury (f 1723) cu «*Istoria bisericească*» în 20 de volume, au adus nepieritoare contribuții în folosul Bisericii creștine. Eusebiu Renaudot (f 1720) a dat o colecție a Liturgiilor orientale, Le Quien (f 1733), celebru savant în istoria și geografia Bisericii de Răsărit, a scris prima geografie eclesiastică, *Oriens christianus*. Patrologii L. Ellies du Pin (f 1719) și Remi Ceillier (f 1761) au alcătuit tratate impozante de patristică, iar juriștii Thomassin (f 1728), Et. Baluze (f 1718), J. B. Cotelerius Cotelier (f 1686) — cel dintîi în colaborare cu savanții protestanți — au publicat documente de drept bisericesc, canoane, bule papale etc. Majoritatea acestor cărți se tipăreau «cum privilegio regis», adică în ediții de lux. Catolici celebri care au mers pe același drum al teologiei istorice au fost în Italia : trei frați maroniți, Assemani, care trăiau la Roma (1715—1782) și care au publicat lucrări mari cu documente liturgice, juridice și istorice din epoca veche. Cardinalul de Bona († 1694) a dat importante contribuții ca liturgist. L. A. Muratori (f 1750) a descoperit și publicat texte vechi, printre care și «fragmentul» care îi poartă numele. Frații Ballerini (f 1729 și 1769) au editat opere patristice, iar celebrul arhiepiscop J. Dominicus Mansi († 1769) a compus cea mai mare colecție de canoane. În Germania, episcopul de Trier (Treveri) Joen Nic. Hontheim, cunoscut sub pseudonimul de Justin Febronius (f 1790) care, ca aproape toți savanții epocii, în publicațiile sale, susținea principiul separării Bisericii de stat. Tot în acea epocă era vestit marele predicator și exeget Abraham a Santa Clara (* 1709), monah augustinian din Viena.

Cel mai original istoric bisericesc luteran a fost J. L. Mosheim (f. 1705), prin critica izvoarelor și expunerea programatică. Între dogmași și apologeți s-au impus la luterani Hollaz (f. 1713) și Buddeus (f. 1729), iar la anglicani dușmanul deismului, Bingham (f. 1723), toți trei >ătrunși de influența raționalismului, dar apărând încă sincer revelația upranaturală. Filosoful G. W. Leibnitz (f. 1716) era sincretist și făcea ilanuri de unire a celor trei mari confesiuni creștine.

În acest timp s-au făcut cunoscute concepțiile juridice teritoriale iezvoltate de Puffendorf (f. 1687), Cristian Thomasius (f. 1692) și J. Fr. îoehmer (f. 1863). Teologii din Tiibingen susțineau concepțiile juridice olegiale, adică în afacerile interne bisericești suveranul nu trebuie să e amestece, ci numai membrii comunității, în timp ce primii susțineau ă, atît «în sacris» cît și «circa sacra», principele teritorial are cuvîn-ul. Cel mai mare progres îl arată Biserica Anglicană care a dat în exe-eză lucrări rămase clasice, datorită studiilor filologice profunde ale ii Walton (f. 1657) și Lightfoot (f. 1657), orientaliști celebri. La fel, pe îrim istoric s-au impus patrologii N. Cave (f. 1713), englez, și C. Oudin, erman, ca și o serie de istorici cu lucrări despre pseudo-epigrafie, espre Sf. Policarp (f. 155), epistolele Sf. Ignatie (f. 107), despre Sf. •ineu (f. 202), Tertulian (f. după 220) și Sf. Ciprian (f. 258), studii în are se susține continuitatea ierarhiei.

c. **Etapa a III-a, de la 1750—1800**, e caracterizată prin influența ronalismului asupra teologiei și Bisericii. Pînă și în teologia catolică, îai ales în Germania și Austria, pretențiile raționalismului s-au făcut mțite. Cît despre protestantism, teologia s-a împărțit în două : supra-aturalistă și raționalistă. Walch, tatăl și fiul, au lăsat diferite stu-ii de istorie bisericească, între altele o istorie a iezuiților. Istoricul chrockh a publicat o operă de 45 de volume, iar pietiștii Oetinger (f. r82) și Hamann >(f. 1788), supranumit «profetul nordului», două figuri snerabile s-au distins pe tărîmul teologiei practice.

Raționaliștii căutau să explice totul prin puterea rațiunii. Chiar Cbr. Wolff (-J- 1754), prin filozofia sa, încerca să dovedească orice ievăr creștin cu ajutorul matematicii. De asemenea, au avut mare fluență asupra culturii teologice scepticismul lui Pierre Bayle (f. ^06) și al lui Voltaire (f. 1778), criticismul lui Imm. Kant (f. 1804) și deosebi scrierea lui : *Religia în limitele rațiunii* și iluminismul lui . E. Lessing (f. 1781), pentru care creștinismul s-a format treptat, în 'ndițiile naturale, de aceea și religiile : iudaică, islamică și creștină nt tot una. Un prim mare raționalist e socotit Semler, profesor în alle, decedat în 1791. El afirma- că fiecare carte a Bibliei s-a format tr-un răstimp lung și nu sub inspirație dumnezeiască. Mai radical era îmarus (f. 1768), profesor de limba ebraică la Hamburg, care în •agmentele din *Wolfeributtel* scria că învățătura lui Iisus provine din șelăciunea regizată de apostoli care ar fi inventat, pe lîngă adevăru-e naturale, o mulțime de lucruri false, mai ales minunile. Unii istovi raționaliști ca Spittler (6 1810) și Henke (f. 1809) vedeau în istoria sericii o istorie a aberațiilor și degenerărilor umane. Așa s-a căutat se supprime din Biblie tot ce întrecea rațiunea, cum a făcut de pildă

Kappe (f 1791), Eichhorn (f 1827) și alții. Exagerările acestea nu tâmplător se etalau în timpul Revoluției franceze (1789).

Teologia catolică dintre 1750—1800 n-a mai înflorit în Franța înainte, ci mai ales în Germania și Italia. Influența galicană și protestantă s-a resimțit în acest timp. Literatura teologică oferă mai mulți manuale de școală, prelucrate după modele mai vechi, dar fără scoicism. Așa în istoria Bisericii erau manualele lui Dannemayer (1805), în studii biblice, manualele lui Jann (1816) etc. O figură importantă a fost profesorul Michail Sailer (f 1832), dogmatist și moralist episcop de Regensburg (1794—1799), care de fapt a activat mai mult după 1800. Prin moderația sa față de papă, prin scrisul popular și chiar mistic, el a început o adevărată epocă de înnoire a catolicismului.

În Italia, teologul Andreas Gailandi (1779) a continuat opera Marini cu celebra «Bibliotheca Patrum» în care a publicat opere patristice vechi. Pe tărîm misionar și caritativ-popular a activat A. M. Liguori și alții. Totuși munca epocii acestea nu mai avea elanul cel anterior.

Cultul liturgic s-a continuat în Biserica romano-catolică pe făgaș tradițional, influențînd puternic viața credincioșilor, care mai era drumată și păzită de principiile teologice ale Contrareforme și de marșul iezuită.

În schimb, la protestanți variatele teologii au influențat atît cultul și trăirea creștină din respectivele confesiuni în parte, înflorînd chiar "individualismul religios.

O apariție specifică a timpului a oferit-o după 1587, în Germania: tradiția puternică despre «doctorul Faust», care și-a vîndut sufletul diavolului spre a putea adînci cunoașterea despre lume; dacă în literatura populară această legendă a primit și aspecte romantice, în schir în literatura cultă figura acestui legendar vrăjitor a fost tratată vîrî modificînd chiar structural semnificația actului faustic.

Apoi accentuarea referatului biblic a produs «jocurile de morți și tați» și «jocurile pascale», spre reeditarea patimilor Mîntuitorului pe piese teatrale și actori populari. Începutul lor se constată în Tirol, aș în Burgenland, Suabia și Bavaria. Cele mai celebre au devenit reprezentările de la Oberamergau, începînd din 1634. Și acestea, ca și «legea lui Faust», au avut o largă răspîndire în Occident.

BIBLIOGRAFIE

Bihlmeyer — Tuchle — Vicaire, op. cit., voi. 4, 1967, p. 24—64 și bibliografie p. 325—328; M. Ashley, *Le grand siècle, l'Europe de 1598—1713*, Paris, 1967, 292 p.; R. Laffont, *Les mémoires de l'Europe*, Paris, 1971; E. Hirsch, *Geschichte der neueren Evag. Theologie*, ed. II, 5 voi., Stuttgart, 1960/3; R. Stupperich, *Reformation und Protestantismus in der deutschen Aufklärung*, Stuttgart 1959; F. W. Kantzsch, *Die Erweckungsbewegung*, Stuttgart, 1957; G. Schiirer, *Katholische Kirche und Kultur im 18. Jahrh.*, Stuttgart, 1941; F. Cauyre, *Patrologie et histoire de Theologie*, ed. 3, voi. 2, Paris, 1938; L. Coquet, *La spiritualité française au XV siècle*, Paris, 1949; V. Tapie, *Baroque et classicisme*, Paris, 1957; M. Petroc, *Il problema del lassismo* (Problema laxismului), Roma, 1953; De Meulemees *Histoire de la Congregation des Redempteurs*, ed. II, Louvain, 1958; E. Stoefi

The rise of evang. Pietism, Leiden, 1971, 269 p.; H. Leclercq, *Mabillon*, 2 voi. Paris, 1953/7; J. Calvet, *Bossuet*, Paris, 1955; W. Schultz, *Kant als Philosoph des Protestantismus*, 1960, Berlin; M. Miker, *Entretiens sur l'homme et le diable* (problema faustică), Paris, 1965, 360 p. — vezi și bibliografiile anterioare. Pentru antecedente vezi: H. Coplestone, *Geschichte der Philosophie im Mittelalter*, Stuttgart, 1976, 420 p.; C. Comorovski, *Literatura Umanismului și Renașterii*, 3 voi. Bucu-sști, 1972.

Situația generală a Bisericii în Răsărit în sec. XVI—XVIII *

Protestantismul, organizându-se în secolul XVI—XVII, venea cu intelectualismul religios față de juridismul Catolicismului, în timp ce ortodoxia, se manifesta în continuare prin simțire, trăire și încredere. Mântuitorul Iisus Hristos, crezând că astfel răscumpără păcatele omului. De aceea căderea Constantinopolului sub turci în 1453 era explicată apocaliptic și era așteptată sosirea anului 7000 de la facerea lumii (adică 1492), când se credea a fi momentul parusiei Domnului.

a. Imperiul otoman se afla în culmea puterii sale, se credea «moștenitorul Bizanțului» și al ideologiei lui politice (H. Ahrweiler) împotriva Romei papale, care se considera moștenitoarea lui pe baza «uniunii» de la Florența din 1439 și a căderii cetății în 1453. Dar Bizanțul a continuat existența printr-un «Bizanț după Bizanț» cultural și politic, transmis statelor din regiunea dunăreană-carpatică, adică Țărilor Române, fiind apoi urmat de «a treia Romă», la Moscova, din 1512, pe lângă Constantinopolul, acum Istanbul otoman, era considerat de sultani ca fiind «a patra Romă».

Popoarele și statele ortodoxe din Balcani și-au pierdut succesiv independența lor politică, cu toată rezistența unui Mircea cel Bătrîn (1380—1395), apoi a lui Iancu de Hunedoara, voievod al Transilvaniei (1441—1446), guvernator al Ungariei (1446—1452) și căpitan suprem al armatei ungare (1453—1456), Vlad Țepeș (1456—1462) și Ștefan cel Mare (1457—1504). Bulgaria căzuse în 1393, Serbia cu Bosnia în 1459, Belgia în 1521, eroul creștin din Balcani, albanezul Scanderbeg murise în 1468. Țările române deveneau vasale sultanului pe rând: Țara Românească din 1417, Moldova din 1456 când voievodul Petru Aron (1455—1461) oferi sultanului Mahomed II (1451—1481) un tribut anual, iar apoi prefacerea vechii Ungarii în pașalic, în 1541, Transilvania deveni principat autonom supus Porții Otomane. E drept că Rusia s-a eliberat în 1480 de jugul tătarăsc, care ținuse 250 de ani, dar ea va ajunge în stare să opună rezistență turcilor abia pe vremea lui Petru cel Mare (1682—1725).

Dacă se ține seamă și de faptul că propaganda apuseană a puterilor catolice și calviniste a transpus războaiele religioase și în acest Răsărit, înțelegând și mai bine viața frământată și grea pe care o duceau creștinii din aceste părți, iar Bisericile nestoriene și monofizite lăncetate în ignoranță și mizerie, după ce veacuri de-a rândul au asuprit

* Capitol redactat de Pr. prof. M. Șesan.

arabă, tătărească și turcească le-a stors vîlaga. Nu-i de mirare atunc că propaganda fără scrupul desfășurată de misionarii iezuiți va cu para cu preț destul de nedemn o parte din conștiințele acestor nei rociți..

Dar prin caracterul lor de Biserici ale poporului, Biserici care p trează caracterul ecumenic sinodal-autocefal, Bisericile otodoxe au r< șit să-și îndeplinească nu numai misiunea lor strict spirituală, ci contribuie și la binele poporului, neasemănat mai mult decît cele < Apus.

Nici împrejurările social-economice nu erau în Răsărit ca în Ap In timp ce industria și comerțul aveau în Apus tradiții vechi, căci d coperirile geografice și rezultatele tehnice schimbaseră țările apus* în țări burgheze, cu raporturi economice și sociale corespunzătoare Europa agricolă, cum era numit Estul și Sud-Estul european, trăia tr-o economie închisă, cu stări sociale de quasi-servitute, căci stările r dievale au durat în Răsărit mai mult decît în Apus. La aceasta a ce tribuit în parte conformația solului, dar și politica economică a tur lor, care numai au consumat și au exploatat fără să investească sau refacă ; terminînd de stors economicește o țară, cucereau alta, iar buna ei gospodărire nu se îngrijeau. Proverbul că «nu mai creș iarbă pe unde a călcat calul turcesc» s-a format atunci. Aceasta a f apoi și una din cauzele principale ale decăderii lor.

Mahomed al II-lea Cuceritorul (1451—1481) asigurase turcilor : tre 1453—1481 nu numai capitala ncuă a Constantinopolului denui Istanbul, înconjurată cu un hinterland de cuceriri pînă la Dunăre, și răpînd de la creștini o parte din punctele lor strategice și comerc le, deținute de genovezi și venețieni : Cafa (în Crimeea), Chilia și Ce tea Albă, luate de la Ștefan cel Mare (Negroponte în insula Eubee Lepanto (în golful Corintului), Durazzo și altele. în 1512, tind se ui pe tron sultanul Selim I (1512—1520), puterea sultanului s-a ridi< mult prin cuceririle din Asia, în Perși a, Mesopotamia, Siria și Arat apoi cele din Africa luate de la mameluci : Egiptul, Tripolitania și / geria. Soliman Magnificul, fiul și urmașul lui Selim, a domnit 46 de ; (1520—1566) și a fost, după Mahomed al II-lea Cuceritorul, cel n mare sultan. Cu ajutorul corsarului Khair-ed-Din, a făcut din fl< turcă o putere stăpînă nu numai în aproape toată Mediterana, ur puterea Veneției nu s-a mai putut menține decît în insula Cipru (pî în 1571), în Creta (pînă la 1669) și în Peloponez scurtă vreme (1681 1715), ci și în oceanul Indian unde a învins pe portughezi socotiți pî atunci singurii stăpîni ai Orientului. Dar planul principal al lui Solim era înaintarea spre Nord. încă din 1521 a căzut Belgradul și prin zd: birea armatei și a nobilimii maghiare la Mohacs, în 29 august 1526, s-deschis porțile Europei centrale. La 1529 Soliman stătea sub port Vienei. Pacea cu Habsburgii, dar mai ales tratatul cu Franța au asig rat și mai mult puterea de neînvinc a turcilor de atunci.

După Soliman însă, statul turc începu să stagneze. Lupta de la I panto, din 1571, cîștigată de Don Juan de Austria, deși n-a fost bi exploatată de creștini, a dovedit că turcii pot fi învinși, dar Europa t

divizată. «Cruciadele», care mai erau predicate, nu mai stîrneau un merit de acest nume și nici pregătirea lor militară. Turcii încep treptat să declină din pricina certurilor dintre sultani (ajunși la un des-;m exagerat) și ieniceri, care formau forța principală a statului. Ab-;ismul sultanilor, alimentat de certurile interne de harem și mai de faptul că statul turc n-avea caracter național, elementul 'turc-;ările pe care le stăpînea fiind doar o pătură suprapusă de *func-;ri* și de guvernatori de ținuturi și de provincii (beglerbeg, sangeac-;ia), cu poftă de îmbogățire, de corupție și de nesupunere, sînt nu-;cîteva din cauzele care explică stagnarea și apoi decadența puterii-;ane. Singură instituția marilor viziri, ca auxiliari și regenți ai sul-;ui, a ținut la o înălțime oarecare puterea statului și a sultanilor-;slabi, care adeseori se întîmpla să fie executați sau depuși de cîte-;icoală a ienicerilor. Astfel de viziri capabili au fost în sec. XVII-;amilia marilor viziri KSpriili, dar cu timpul și aceștia au decăzut,-;ales în sec. XVIII, cînd numirea beilor și voievozilor în provincii-;ceau numai cu peșcheșuri și cu punji de galbeni.

Cuceriri turcești se înregistrează și după 1566 : Ciprul în 1571, ;ia (Gruzia, Iveria) în 1585, Podolia și Ucraina în 1672, dar după ;ncepe seria înfrîngerilor. Kievul trebuie să fie cedat rușilor. Ase-;ereșit al Vienei (1683—1686), unde armata ienicerilor a fost greu-;tă de Jan Sobieski (1674—1696), regele Poloniei, a fost al doilea-;il al slăbirii. De acum au căzut rînd pe rînd sub loviturile marelui-;al austriac Eugeniu de Savoya : Ungaria, Transilvania, Belgradul ;-;cuceresc Azovul. Prin pacea de la Karlovitz din 26 ianuarie 1699-;na Poartă recunoștea trecerea Ungariei, Croației, S.Jovaciei și-;ilvaniei sub stăpînirea Imperiului habsburgic.

anatul ajunge sub stăpînirea Austriei prin pacea încheiată la 21-;1718 la Passarowitz (Pașarevac). Dar veacul al XVIII-lea nu mai-;strează succese prea mari nici din partea creștinilor și nici a tur-;Creștinii erau și acum prea dezbinați ca să poată distruge pe-;Veacul întreg era plin de hărțuiri dintr-o parte și din alta. Ță-;imâne — unde turcii își făceau jocul cu ajutorul fanarioților —-;t îndeosebi teatrul de operații al acestor hărțuiri. Acum se iveș-;î un puternic ajutor în statul ortodox rus.

În 1500 statul rus era abia încheiat. Cuceririle marelui Ivan al-;(1462—1505) în principatul Novgorod și de Tver și mai ales lupta-;80, de pe râul Ugra, care a dus la eliberarea de jugul tătaresc,-;nceputuri promițătoare. «Adunarea» sau înjghebarea statului rus-;susținută și de urmașul său, Vasili III (1505—1533), care adaugă-;putul sec. XVIII cnezatele Paskov și Riazan, precum și ținutul-;isk. Puterea marelui cneaz creștea. Călugărul Filotei scria într-o-;re către marea cneaz : «Moscova e marea succesoare a marilor-;e ale lumii. Prima Romă a căzut sub «păgîni», a doua Romă-;ntinopolul) a căzut sub turci. Moscova e a treia Romă, iar a-;"tu va mai fi». Sentimentul de mîndrie și încredere în viitorul-;ca protegiitoare a creștinătății a fost alimentat și de căsătoria lui-;I cu Sofia Paleologina, nepoata împăratului Constantin XI Dra-

gases (1448—1453), eroul care murise apărînd zidurile Bizanțului. Profesorii, arhitecții, artiștii, inginerii și teologii aduși de ea din Constantinopol și din Italia, — căsătoria se făcuse cu intenții unioniste, prin intermediul papei și al Veneției —, au dat noului stat și mai multă strălucire. De acum încolo patriarhi, episcopi și călugări greci vor veni după milostenie la Moscova și printre credincioșii ei, ducînd pînă departe faima evlaviei pravoslavnice. Trăirea sub jugul tătăresc a lăsat urme și în viața spirituală și bisericească a Rusiei și ele își au importanța loi în dezvoltarea statului și a Bisericii.

Nici cuceririle de la Baltica și de la Caspica ale lui Ivan IV cel Groaznic (1533—1584, țar din 1547) n-au reușit însă să scoată statul rus, condus de acum de un «țar» (1547), din izolarea și atmosfera lui medievală, cu toate că noul suveran a căutat legături comerciale cu unele puteri apusene. Reforma socială a lui și a fiului său Feodor Ivanovici (1584—1598), prin care poporul a ajuns în și mai grea robie imprimă vieții un caracter autocrat și mai pronunțat. A venit «epocă tulburărilor» dintre 1598—1613, cînd, în urma stingerii dinastiei Ruric polonii catolici voiau să «occidentalizeze» Rusia, pentru ca suferințele poporului să ajungă de nesuportat. Dinastia Romanovilor care a condus Rusia din 1613 n-a mai fost mai umanitară, dar a fost mai disciplinată mai statornică. Statul rus creștea. Anul 1662 a adus în brațele Moscovei pe cazaci și ucrainenii asupriți de polonii catolici, după ce parte din Siberia și din posesiunile asiatice erau cucerite după 1581. Stăpînirea s-a bazat tot pe nobilime și pe o parte din burghezie. Se fac reforme politice culturale și bisericești pe vremea țarilor și a primilor patriarhi, dar în fond statul rus era tot feudal-iobag. Boierii stînjeneau în mare măsură puterea țarului. De această situație s-a folosit Petru cel Mare pentru realizarea reformelor sale și a transforma Rusia patriarhală într-o Rusie modernă, tot despotică, dar puternică (1682—1725).

Inspirată de Apus, dar nu ca o imitație servilă, ci originală, genială opera lui Petru cel Mare a suferit toate greutățile legate de o astfel de îndrăzneală. Cucerirea Azovului în 1695 cu vapoare făcute sub inspirația și supravegherea sa, biruința strălucitoare asupra suedezilor la Poltava (1709), ca și succesele militare de la Marea Caspică și din Persia l-au făcut popular în fața contemporanilor care nu puteau înțelege pe acest «Antihrist» sau «neamț rătăcit» care strica rînduielele vechi, da: care clădește școli, spitale, reformează alfabetul, călătorește în străinătate, unde e ales membru al Academiei din Paris. •

Stăpîn de la Baltica pînă la Kamceatka și din Oceanul Înghețat pînă în inima Asiei și în sudul Caspiceii, statul rus se bucura acum de un prestigiu cu care putea impresiona și pe sultanul turc. Iată deci izvorul războaielor ruso-turce din secolul XVIII-lea. Crimeea a fost între ultimele cuceriri făcute în 1783 de statul rus sub Ecaterina a II-a (1762—1796). Dar încă Petru cel Mare scria în 1700 într-un memorandum sultanului, plîngîndu-se de asupririle religioase, naționale și sociale ale popoarelor ortodoxe din Balcani : greci, bulgari, albanezi, sîrbi și români. Proclamații răspîndite în toată lumea denunțau islamizarea forțată

inilor, masacrarea de către bașbuzuci a populației, care nu mai pu-
 juporta impozitele enorme ale funcționării otomane decăzute.
 ; aceste fapte au fost folosite de țării și țarinele ruse din sec. XVIII
 • ca Rusia să impună turcilor dreptul său de protectoare a creș-
 ir și desigur cu rezultate politice. Pacea de la Cuciuc-Cainargi
) și tratatul de la Iași (1791), încheiate în urma unor războaie sîn-
 ise ruso-austro-turce, recunoșteau Rusiei într-adevăr dreptul de
 ctoare a creștinilor din Imperiul turc. De atunci, pe față, Rusia a
 ținut tot timpul, între popoarele ortodoxe din Balcani, o atmosferă
 revolte împotriva turcilor.

BIBLIOGRAFIE

- . M. Costa de Beauregard, I. Bria. De Foucauld, *L'Orthodoxie hier et demain*, 1979; Aurel Decei, *Istoria Imperiului otoman pînă la 1656*, București, 1978; inciman, *The fall of Constantinople*, Cambridge, 1965, traducere română de ian, București 1971; H. Ahrweiler, *L'ideologie politique de l'empire byzantin*, 1975; G. Zoras, *Peri ton haälosin tis Konstantinupoleos*, Atena, 1959, cu ac-
 >e «plîngeri»; Mustafa Aii Mehmed, *Istoria turcilor*, traducere română, Edit. ica 1976, 446 p.; H. Inalcik, *The Ottoman Empire (1300—1600)*, Londra, 1973, ; P. Wirth, *Istanbul, das vierte Rom*, în «Aufstieg und Niedergang der ro-
 ■n Welt», voi. 3, Berlin-Vest 1973; V. L. Tapie, *Monarchies et peuples du e*, Ed. Fayard-Paris, 1969, 493 p.
- . Th. Papadopoulos, *Studies and documents relating to the history of the Greek î under turkish domination*, Bruxelles, 1952; Fr. Heiler, *Die Ostkirchen*, Miiniasel, 1971; E. von Ivanka-J. Tyciak și colab., *Handbuch der Ostkirchenkunde*, derf-Patmos, 1970, 800 p.; T.C.O. Brien, *Corpus dictionary of easlern Churches*, igton, 1970, 840 p.; B. Spuler, *Die morgenländischen Kirchen*, Miinchen, 1964, itinuări; Idem, *Handbuch der Orientalistik*, Miinchen, 1961; E. Benz, *Geist und der Ostkirche*, Hamburg, 1957; G. Wunderle, *Das geistige Anlitz der Ost-Wurzburg*, 1949; R. Janin, *Les Eglises separees d'Orient*, ediție nouă, Paris, B. H. Tatișcev, *Istoria Rossiiskaia*, 3 voi. Moscova-Leningrad, 1962. Vezi și nciman, *The Great Church in captivity (1453—1821)*, Cambridge, 1968, și în ;re germană, Miinchen 1970; Pantazopoulos B., *Church and law in the Balkan ila duringthe Ottoman mie*, Thesalonike, 1967; Chrys, Papadopoulos, 'Op865oSo« Ux-rj 'ExicXT]a(a Athena, 1954; Zakyntios D., 'Toopxoxpaxia Athena, 1954. . Iorga, *Byzance apres Byzance*, București, 1935, reeditată 1972; Idem, *Histoire its balcaniques*, Paris 1925; Idem, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, voi. .eipzig, 1907; M. Dan, *Un stegar al luptei antiotomane, Iancu de la Hune-* Ed. Militară 1974, 195 p. Pentru întreaga perioadă vezi: M. Șesan, *Die ortho- lirche (1053—1968)*, în «Le Monde Religieux», nr. 30, Lausanne-Lezay, 1969, p. ' cu bibliografie; Idem, *Biserica ortodoxă în secolele XV—XV/7*, în «Mitro- irdealului», VIII (1963), nr. 11—12, p. 857—876 și *Biserica ortodoxă din sec. înă azi* în «Mitropolia Ardealului» IX (1964), nr. 1—2, p. 38—55; T. M. Po- Cinci sute de ani de la căderea Constantinopolului sub turci, «Ortodoxia» V nr. 3, p. 381—437; *Manual de Istoria bisericească universală*, voi. 2, Bucu- 956, p. 276—341 cu bibliografie mai veche; Eus. Popovici, *Istoria bisericească ală*, Ed. II, voi. 4, București, 1928, p. 275 ș.u. pentru toate problemele; N. anu, *Le monde ottoman des Balkans (1402—1566)*, Londra, 1976, 340 p. M. Chatziphotis, *Byzance et Eglise*, Atena, 1978; A. Ducellier, *Le drame de ?, Hachette*, Paris, 1976, 318 p.; Mi trop. Maxim de Sardes, *Le pa'riarcat oecu-e dans l'Eglise Orthodoxe*, ed. Beauchesne, Paris, 1975, 422 p.

Situația Bisericii Ortodoxe în Imperiul otoman. Reforma patriarhului Samuil I *

După ocuparea Constantinopolului la 29 mai 1453 și după zilele de jaf, sultanul a cerut grecilor să-și completeze scaunul patriarhal, care era vacant. A fost ales vestitul teolog și filosof Gheorghe devenit în călugărie Ghenadie Scholarios (1454—1456 ; 1462—1463; 1464—1465). Sultanul a confirmat alegerea după ceremonialul vechi după care i-a dat și un firman, garantându-i, lui și clerului, libertate de cult, scutire de orice dări, biserici proprii și urmașilor cheile Fanarului, noul sediu patriarhal, pentru slujbele din săptămîna Patimilor și din zilele Paștilor, cînd unele servicii divine se săvîrșeau noaptea. I-a dat și jurisdicția deplină și în afaceri civile (proprietăți, moșteniri, organizație școlară etc), afară de cazurile penale grele, și a fost făcut «etnarh», adică conducătorul religios și politic al creștinilor ortodocși din Imperiul otoman.

Dar, potrivit cu concepțiile religioase și politice ale Islamului, în care statul și religia se acopereau și se confundau, sultanul și funcționarii lui conduceau, judecau și administrau în numele aceluiași prescripții religioase ale Coranului. În modul acesta, procedura prin care «reglementau» situația creștinilor este ușor de înțeles. Nu se admitea o organizație politică independentă pe teritoriile cucerite, ci interesau tributul și veniturile noilor provincii supuse. Chiar și Coranul prevedea că cine este leal și plătește obligațiile față de stat nu putea fi constrins să-și părăsească credința. Deci instituirea unui organ de ordine și de legătură cu noii supuși, organ pe care turcii să-l poată ușor controla și despre care știau din experiența și contactul de pînă acurră că reprezenta o mare forță în viața creștinilor, nu putea fi decît logid și folositoare.

a. Lucrurile însă n-au decurs așa. însuși patriarhul Ghenadie Scholarios s-a retras în 1465 Al treilea urmaș al său, Ioasaf (1465—1466), a fost batiocorit de sultanul Mahomed II (1451—1481) în 1474■: i s-a tăiat barba pentru că n-a aprobat un divorț al unui vă: al sultanului, Gheorghe Amirușis, prin căsătoria căruia se urmăreau scopuri politice. De multe ori erau de vină și unii greci prin intriga corupția, arghirofilia și pofta lor de mărire.

Se știe că prin 1466, greci din Trebizonda au oferit sultanului peș cheș 1000 de taleri pentru a fi numit patriarh Simeon I de Trebizond 1466—1467 ; 1471—1472 ; 1482—1486, candidatul lor. Peste cîtva timp partida opusă a oferit 2000 de taleri, pentru a fi numit, pentru cîtev luni, Marcu II (1466—1467), un cunoscut luptător antiunionist. Pe lîng sultan, s-au oferit cu timpul și vizirului și altor meghistani sume td mai mari. Dar patriarhia era săracă, chiar dacă patriarhului îi erau ștj puse toate mitropoliile provinciilor nou cucerite din Bulgaria și Serbii Nici darurile și milosteniile strînse din Țările române, din Rusia Ucraina, unde colindau patriarhii și călugării pentru susținerea triarhiei Ecumenice, nu ajungeau. Sistemul se practica și în provinci

* Capitol redactat de Pr. prof. M. Șesan.

---

unde la treapta de mitropolit nu se ajungea decât tot prin coruperea guvernatorilor.

Dar, cu toate aceste scăderi administrative, credința ortodoxă nu era deloc atinsă, căci se credea ferm în parusia Domnului Iisus Hristos pentru anul 7000 (1492). De aceea patriarhul ecumenic Simeon I a ținut un sinod interortodox la Constantinopol, în 1483, pentru a anula oficial și a declara neavenită din capul locului pretinsa «unire» de la Ferrara-Florența (1438—1439), ca astfel să nu apară ortodocșii în fața Mîntuitorului ca trădători ai credinței ortodoxe, singura mîntuioare. Această tărie s-a manifestat chiar și după ce a trecut «sorocul» ie 7000 (1492), anii și istoria continuînd cu greutățile lor.

În această situație grea, patriarhii erau schimbați des, îndeosebi în ec. XVII, încît deseori, într-un singur an păstoreau cîte trei titulari, iecare doar cîteva luni. Între 1450—1800 au activat 70 de patriarhi de proape 150 de ori. Numai între 1620 și 1700 s-au schimbat de peste 0 de ori. Ceea ce a fost mai tragic era faptul că mulți din acești ierhi n-au murit de moarte naturală.

Ceea ce a înrăutățit și mai mult lucrurile a fost războiul religios 2 treizeci de ani din 1618—1648 dintre catolici și protestanți, mai precis ntre iezuiți și calviniști care și-au transportat acțiunile din Apus în ășărit, pe teritoriul patriarhiilor ortodoxe. Catolicii erau susținuți de ațele catolice Franța și Austria, iar calviniștii de ambasadele : engleză, andeză sau de misiuni elvețiene. Ambele partide foloseau orice mij-ace care le stăteau la îndemînă pentru a atrage pe ortodocși de partea : În acest clește diplomatic și misionar a fost strivit unul din cei ii mari patriarhi ortodocși : Chirii Lukaris (1620—1638, cu cinci între-aeri), sugrumat în 1638 de ieniceri, la intriga iezuiților, și aruncat în 3le Bosforului la 20 iunie 1638.

Desigur că nici intrigile «fanariote», nici uneltirile iezuite sau cal-iste nu pot explica numai ele starea deplorabilă și mizeria în care se î Biserica ortodoxă de sub stăpînirea otomană. Cea mai mare vină e tot asupra sistemului de dominare musulmană ajunsă într-o destrame și în abuzuri tot mai mari. Domnia banului, a haremului, a lipsei iisциплиnă în armată și în administrația provincială, unde clefții (hoții) .martolii greci și macedoneni, sau uscocii sîrbi începuseră să se tre-;că și să acționeze cu arma în mînă, a creat astfel de stări, încît e de are că s-au mai păstrat totuși treze aceste popoare cu credințele și eiurile lor. De la o vreme, ele s-au obișnuit cii asupritorii și au început chiar i creeze situații în cadrul statului islamic, care aprecia și căuta ța de carte și diplomația dragomanilor greci, vitejia amartolilor și a uscocilor sîrbi și macedoneni, care au ajuns între 1580 și 1700 să eze aproape singurele garnizoane armate în orașele din vestul și ui Balcanilor.

A.șa s-a creat, rînd pe rînd, o burghezie autohtonă care sprijinea ridicarea culturală și politică a popoarelor respective. Mult a în-at, de pildă, opera negustorilor macedoneni și fanarioți pentru ierea Bisericii și școlilor lor, încît aproape nu există, în sec. XVIII, că ori școală în orașele din Serbia, Ungaria, Transilvania și în

aite regiuni, care să nu fi fost făcute și susținute de negustorii cîțoneni, după cum în insulele grecești, în Constantinopol și în Aten[^] întîineau aproape peste tot binefacerile fanarioților îmbogățîți prin și prin alte căi.

În felul acesta stăpînirea turcă n-a mai părut atît de grea decît cazuri speciale, cînd în Albania, în Bosnia, în Rumelia, în Creta și ales în Asia Mică, în Armenia și pe teritoriile celorlalte patriarhi["] s-au făcut islamizări forțate. «Darea sau birul sîngelui», cum se nuj recrutarea copiilor creștini din țările ortodoxe, spre a fi islamizați crescuți în disciplina aspră, militărească a ienicerilor, instituită în de sultanul Murad al II-lea (1421—1451), practică de turci secole rîndul, a fost una din cele mai crude și mai condamnabile măsuri, poarele ortodoxe din Balcani, greci, albanezi, sîrbi, bulgari și ror au fost puse astfel în situația tragică de a contribui la nimicirea prin propriii lor copii. Intervențiile în favoarea creștinilor și provocă[^] la răscoale, făcute în mijlocul popoarelor din Balcani, îndeosebi de Ri ortodoxă, s-au soldat adeseori cu masacrări sau islamizări în ma Astfel de cazuri au fost mai dese numai spre sfîrșitul sec. XVIII, cîl într-adevăr, începuse să se înstăpînească debandada în unele provii de graniță ale Imperiului turc (Aii Pașa în Macedonia, Pazvantoglu lîr Vidin și alții în Anatolia).

b. În privința organizației interne a Bisericii sub turci, se obsenj în primul rînd, o creștere de prestigiu a patriarhului ecumenic din Ce stantinopol față de ceilalți patriarhi ai scaunelor apostolice din Răsar['] care adeseori stăteau mai mult în capitală din pricina grelei situa financiare sau a asupririlor și mai mari în Alexandria, Antiohia și Ierusalim. Totuși se întîlnesc și în aceste centre figuri însemnate ierarhi, cum au fost, de pildă, în Alexandria : Silvestru (1569—1587) și Meletie Pigas (1590—1601), apoi Gherasim I (1620—1636), Gherj sim II (1688—1710), Samuil Kapasulis (1710—1723), activi cu toții tărîm gospodăresc, pastoral și cultural. În Antiohia s-au impus patr arhii Ioachim V (1581—1592) și Macarie III (1647—1672), cunosc[^] prin călătoriile sale în țările ortodoxe, pe care le-a descris fiul sa arhidiaconul Paul de Alep. În fine, pe scaunul de la Ierusalim era mari ierarhi, luptători contra propagandei iezuite : Teofan II (1608-1644), Nectarie (1661—1669), Dositei II Notară (1659—1707) și nepotij său, Hrisant Notară (1707—1731), acești trei, activi între 1660 și 1713 sprijiniți toți de «Frăția Sfîntului Mormînt», un comitet restrîns ierarhi și călugări, militau de secole pentru apărarea Sfîntului Mormînj Desigur însă cea mai mare contribuție în susținerea lor se datora milos teniilor din partea Bisericilor română și rusă. Bisericile Arhiepiscopie de Cipru, Sinai și Biserica Georgiei erau autocefale, dar situația lor erj la fel de precară ca și a patriarhiilor.

În Patriarhia din Constantinopol (cu sediul pînă la 1452 în biserica Sfîntilor Apostoli, apoi, între 1453 și 1587, în mînăstirea Pammakaj ristos = a Prea Fericitei Fecioare și în palatul și biserica voievoziloj români «Vlah Serai», iar din 1600 în biserica Sf. Gheorghe din Fanar)j cei mai importanți ierarhi după Ghenadie Scholarios au fost :

Nifon II (1486—1488 ; 1497—1498 ; 1502) care, fiind chemat în Țara nănească în primăvara anului 1503 de domnitorul Radu cel Mare 5—1508), a reorganizat între anii 1503—1505 mitropolia Ungrodei. El a murit în 11 august 1508 în mănăstirea Dionisiu din Mun-Athos, unde se retrăsese după 1505. Patriarhia Ecumenică l-a trecut îndul sfinților ; Ioasaf II (1554—1565), ctitor al clădirilor patriarhale, mia II (1572—1579 ; 1580—1584 ; 1587—1595), cunoscut prin colondența cu protestanții din Tübingen, prin lupta contra Simoniei, i participarea la reforma calendarului și prin înființarea Patriarhiei ; în 1589. În sec. XVII este de pomenit Kiril Lukaris, om cult și v îndeosebi împotriva propagandei iezuite în Polonia, în țările române î cele șase păstoriri la Constantinopol, care l-au costat pînă la urmă a. În veacul XVIII, cel mai cunoscut ierarh de Constantinopol a fost iuil I Hangeris, care a păstorit de două ori (1763—1768 ; 1773—1774) are a lăsat un regulament nou de organizare a Patriarhiei. Potrivit tuia, pentru mai multă stabilitate, s-a introdus un sinod permanent care făceau parte patru mitropoliți, fiecare deținînd o parte din iu ; fără ei patriarhul nu putea face, nici semna un act. Pentru linistrație s-a format un comitet mixt din clerici și laici cu vază ■ronți), care îndeplineau rol de consilieri și controlori. Astfel, Sinodul permanent și Comitetul mixt ajutau la corecta adistrare a veniturilor și la evitarea despotismului patriarhal, vrefiind plină de colindări după milostenii și de grele suferințe eriale.

Totuși școlile și tipografiile și mulțimea de oameni învățați, care mpînzit aproape toate țările ortodoxe, erau o dovadă puternică pen-vitalitatea deosebită a Bisericii ortodoxe. Apariția «filetismului», ă supralicitarea valorilor naționale grecești față de cele ale celor-> naționalități cu credință ortodoxă din Europa și Orient, a provocat te nemulțumiri în sec. XVIII. Din cauza lui, precum și a motivelor mîce și financiare, s-a ajuns pînă la urmă la desființarea de către ■iarhia Ecumenică a patriarhiilor sîrbă de la Peci—Ipek și a celei ;are de la Ohidra, cea de Peci, la 11 septembrie 1766, iar cea de ida, la 16 ianuarie 1767.

BIBLIOGRAFIE*

B. Sartorius, *Die orthodoxe Kirche*, Geneva, 1973, ediția franceză, Paris, ; P. Kawerau, *Das Christentum des Ostens*, Stuttgart, 1972; Ediția: *Kirche ~)sten*, Göttingen, 1971, 205 p.; G. Zanani, *Catholicisme oriental*, Paris, 1966; vdokimov, *L'Orthodoxie*, ed. II, Paris, 1965; J. Madey, *Die Ostkirchen*, Köln, ; Alex. Schmemman, *The historical road of Eastern Orthodoxy*, New York, î N. Zernow, *Eastern Christendom*, Londra, 1961 ; O. Clement, *L'Orthodoxie*, , 1961; J. Meyendorff, *l'Eglise orthodoxe*, Paris, 1960, și traducerea italiană. Istorii speciale: M. Ahrweiler, Byzance, *Ies pays et Ies territoires*, ; 1976, 338 p. ; G. Zanani, *Histoire de l'Eglise byzantine*, Paris, 1954. Colaborări: *Hellenisme conterriorain* (1453—1953), Atena, 1953; St. Runciman, *Patriarchat von Konstantinopel (pînă în sec. XIX)*, München, 1970, 490 p.; F. Fer-Patriarchen am *Goldenen Horn*, Stuttgart, 1967, 184 p.; A. Spatharis, *Ie Patriarcat 'menique*, Athena, 1959; Mitropolit Ghenadios Arabagioglos, *Ioxopía zoi otxounT)na-tpiapxiou*, Atena 1953, 458 p.; F. Mathews, *The byzantine churches oi bul*, Leiden, 1975, 425 p.

* Bibliografie întocmită de Pr. prof. I. Rămureanu și Pr. prof. M. JȘesan.

Pentru patriarhul ecumenic Ghenadie Scholarios: xoXtpíov ppfíoo-rswaSíoo, "A.~avza xá cupiaxoíxeva ed. L. Petit — X. Xiderides — M. Jugie, *Oeuvres complètes de Georges Scholarios*, t. I—VIII, Paris, 1928—1936; Th. N. Zisis, TEV^âSioS P'SxoláptoS, Pto?, au7fpaH.aTa, BiBaaxotXia Athena, 1980, 555 p.; bibliografie, p. 537—546; Pr. prof. I. Rămureanu, *Ghenadie II Scholarios, primul patriarh ecumenic sub turci*, în «Ortodoxia», București, VIII (1956), nr. 1, p. 72—109.

Pentru patriarhul Kiril Lukaris: Cesare Alzati, *Terra romena tra Oriente e Occidente: Chiese ed etnie nel tardo 1500*, Milano, 1982, p. 224—230; G. A. Hadjiantoniou, *Protestant Patriarch. The life of Cyril Lucaris (1572—1638), Pa-triarch of Constantinople*, London, 1962; Idem, *Patriarhul Kiril Lukaris*, în grecește, Atena, 1954; Ghermanos of Theiateira, *Kyrillos Loukaris*, London, 1951; Lucrare comemorativă: KupiXXo? 6 Aouy-aptí, Atena, 1939, cu studii de mai mulți autori; G. Hofmann, *Patriarch Kyrillos Lukaris*, în «Orientalia Christiana», nr. 52, Roma, XV (1929), 1; R. Schjllier, *Der Patriarch Kyrill Lukaris von Konstantinopel*, Marburg, 1927; C. Emereau, *Lucas Cyrill*, în «Dict. de Theol. Cath.», IX, 1, Paris, 1926, col. 1003—1019.

în limba română: Al. Elian, *Legăturile Mitropoliei Ungrovlahiei cu Patriarhia de Constantinopol și cu celelalte Biserici ortodoxe, de la întemeiere până la 1800*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXVII (1959), nr. 7—10, p. 904—935; Pr. Nic. M. Popescu, *Kiril Lukaris și Ortodoxia română ardeleană*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXIV (1946), nr. 7—9, p. 425—446.

Pentru Patriarhiile de Alexandria și Ierusalim, vezi lucrările: Ioan V. Dură, *Dositei al Ierusalimului și influența lui în țările-române*, în limba greacă, Athena, 1977, 292 p.; Prof. Chrys. Papadopoulos, W. Moschopoulos, *La Terre Sainte*, Athena, 1957; Ger. Konidaris, «Exy.X»)aia3Txií "utopia tí)« 'EXXáBoí ed. II, voi. 2, Athena, 1970; D. J. Constantelos, *The Greek orthodox Church*, New York, 1967; P. Bratsiotis, *Von der griechischen Orthodoxie*, Wurzburg, 1966; I. Papadopoulos, "EXXa« r.a) Op8o5of(a 'Iutopict tí) MaxeSovíet? (1354—1833), Thesalonike, 1969; S. Gholam, *Legislația Patriarhiei Antiohiei după 1516*, în «Studii teologice», XXVII (1975), nr. 3—4, p. 249—279; Sp. Kokkinos, Tn (xovoca-cTÍpia -z^s 'EXXáSos. Athena, 1976, 298 p., care descrie aproape o mie de minăstiri.

În limba română: Pr. I. Rămureanu, *Legăturile Patriarhiei de Alexandria cu țările române*, în «Studii teologice», București, VIII (1955), nr. 1—2, p. 50—58; Pr. Nic. I. Șerbănescu, *Patriarhul Méletie Piğas și legăturile lui cu țările române*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXIII (1945), nr. 11—12, p. 699—716 și LXIV (1946), nr. 7—9, p. 352—372; D. G. Ionescu, *Relațiile țărilor române cu Patriarhia de Alexandria*, București, 1935, 68 p.; Mircea Păcurariu, *Legăturile țărilor române cu Patriarhia Antiohiei*, în «Studii teologice», XVI (1964), nr. 9—10, p. 593—621; Ilie Georgescu, *Legăturile țărilor române cu Ierusalimul. Patriarhii Ierusalimului în țările române (veac. XVII—XVIII)*, în «Studii teologice», București, VIII (1956), nr. 5—6, p. 349—362.

înființarea Patriarhiei ruse. Reforma patriarhului Nikon *

Poporul rus avea din 1461 două mitropolii, una la Moscova și alta la Kiev. Prima devenise autocefală în 1448 pentru Rusia propriu-zisă, a doua pentru Ucraina, cuprinsă pe atunci în statul polon și fiind dependentă de Patriarhia Ecumenică.

a. în *Mitropolia de la Moscova*, un loc de frunte l-a dobândit viața monahală pornind de la îndemnurile Sfântului Serghie de la Radonej (-!• 1393) și fiind susținută mai apoi de Nil Sorski (f 1508) și de Iosif Voloțki (f 1515). Aceștia au ctitorit două îndrumări diferite: primul era pentru un monahism interiorizat, contemplativ și de caracter

oisihașt, al doilea era mai mult ascetic-practic. Discuțiile dintre cele două curente au provocat întrunirea sinodului de la Moscova, din 1503, de Nil Sorski a cerut suprimarea averilor mînăstirești. Tot așa o - ea și un alt mare învățat călugărul grec Maxim Trivalios, din Mun-e Athos, chemat de Biserica Rusă în 1516 pentru corectarea cărților cult și a formelor de ritual. El a sosit în Rusia în 1518, unde s-a mit Maxim Grecul, dar corectările aduse de el au părut rușilor erezie, ■ît l-au întemnițat 30 de ani într-o mînăstire între 1525—1556, cînd murit. Pînă la urmă au biruit «iosifenii» sau «iosiflenii» în l. rusă, ;pții lui Iosif Voloțki, pentru că pe tărîm social-politic și cultural ivau mult mai folositor.

Monahismul bucurîndu-se de mare influență în Rusia, s-a dezvoltat >id ; în sec. XVI existau circa 75 de mînăstiri, iar numărul lor a scut în secolul următor la 100. în sec. XVIII existau deja 732 iăstiri de monahi și 222 de maici.

Renumiții mitropoliți ai sec. XVI s-au recrutat dintre monahi, între e s-a impus Macarie (1542—1563), autorul celebrei colecții «Ceti-îei» (Minei de citit), cel care a introdus tiparul la Moscova în 1563, .îrind Apostolul. A patronat în sinodul de la Moscova, din 1551, hotă-le celor «o sută de capitoles», numit apoi «stoglav». în această acti-ite era sprijinit tocmai de «iosifeni», care voiau astfel să corecteze, patronajul autorității de stat și bisericești, moravurile din popor, nai îndrumat alcătuirea de cărți de cult și de rugăciune. Totuși în astă activitate se observă influența mai puternică a mișcării neo-aste a iui Nil Sorski.

b. Odată cu creșterea rolului statului rus moscovit din punct de ere politic și căpătînd tot mai largă răspîndire și credit concepția că)scova este a treia Romă», s-a exprimat tot mai des dorința ca *la icova să fie instituit un patriarh*, demnitate care corespundea mai î cu prestața statului, al cărui șef purta titlul de țar, încă din 1547. astă doleanță a exprimat-o mai apoi în 1586, ministrul Boris Govov către patriarhul Ioakim V al Antiohiei (1581—1592), care era nul patriarh venit în Rusia, după milostenii. Peste doi ani, cînd a t la Moscova patriarhul ecumenic Ieremia II (1572—1579 ; 1580— i ; 1587—1595), Boris Godunov a repetat aceeași doleanță și l-a :entat ca viitor patriarh pe mitropolitul Iov de la Rostov pe Don. tru că patriarhul Ieremia nu avea încă asentimentul celorlalți pa-:hi ortodocși a propus amînarea răspunsului său. în cele din urmă isistența rușilor, patriarhul Ieremia cedă și *la 26 ianuarie 1589* mi-olitul Iov era înscăunat ca patriarh al Bisericii Ortodoxe Ruse, ocu-l locul al cincilea în rîndul patriarhilor ortodocși, adică ultimul, < ce nu satisfăcea pe țar, însă totuși așa a fost apoi confirmat la dul de la Constantinopol din 1593, obținînd pînă la urmă și apro-a patriarhului Meletie Pigas al Alexandriei (1590—1601), care re-ase că patriarhul rus nu poate ocupa locul al treilea în rîndul iarhilor ortodocși. Patriarhia Rusă a devenit un organism de primă)rtanță în viața bisericească rusă, așa că începea să rivalizeze prin pă și ranguri chiar cu autoritatea țarului.

Dar primii trei patriarhi ruși au păstorit în epoca «tulburărilor» produse de stingerea dinastiei Ruric, în 1598, și urcarea pe tron a dinastiei Romanovilor, în 1613, cu scurta întrerupere în care frinele statului au fost deținute de Boris Godunov (1598—1605). Astfel în această nestatornicie social-politică, Biserica Ortodoxă reprezenta nu numai un ajutor al poporului, ci și statornic unei vieți orânduite. Dar vecinătatea vestică devenea amenințătoare.

Polonii profitară de frământările interne din Rusia ca să susțină la tronul moscovit, chiar cu armele, pe falsul Dimitrie, care se dădea drept fiu al lui Ivan al IV-lea cel Groaznic (1533—1584 ; țar din 1547) care trecuse la catolicism și se căsătorise cu fiica palatinului polon din Sandornir. La 25 iunie 1605 el urca pe tronul țarilor avînd ca sfetnici doi iezuiți. În locul patriarhului Iov a fost impus Ignatie, pe care credincioșii l-au refuzat. De aceea stăpînirea lui Dimitrie nu a fost de durată, și i-a urmat ca țar Vasile Șuiski (1606—1610), care a pus pe tronul patriarhal pe energicul mitropolit de Cazan, Hermoghen care rezistă cu tărie în anii critici 1609—1611, cînd regele polon Sigismund III Vasa (1537—1632) și fiul său Vladislav VII (1632—1648) stăruiau să ajungă țari ai Moscovei.

Acestor silințe s-au opus călugării de la mînăstirea Serghievskaiia Lavra, a Sf. Troițe de la Zagorsk, conduși de arhimandritul Dionisie și de Avram Tolițin. Lor li s-a asociat apoi, pentru apărarea țării, mișcarea populară condusă de Minin și Pojarski, în timp ce patriarhul murea în temnița în care fusese aruncat de poloni la 17 februarie 1613.

Cînd s-a încheiat pacea între Rusia și Polonia, s-a întors acasă din exil și Filaret Romanov, mitropolitul Rostovului, împreună cu fiul său Mihail. Acesta a fost ales țar sub numele de Mihail Feodorovici Roman (1613—1645), iar tatăl său a fost rînduit patriarh. Acest fapt a contribuit mult la centralizarea și consolidarea puterii noii dinastii în care poporul vedea unite ambele puteri, cea civilă și bisericească. Noul patriarh a cerut la Sinodul de la Moscova din 1620 rebotezarea catolicilor, combaterea purgatoriului și a doctrinei despre «Filioque», a calendarului gregorian, precum și a altor practici semănate de iezuiți în acele timpuri printre ortodocși. În continuare a fost condamnată și «Evanghelia învățătoare» tipărită în Ucraina, după unele modele apusene, fiind chiar arsă în 1627, apoi și «Catehismul lui Laurențiu». Tot atunci s-au semnalat și unele practici deosebite printre credincioși, precum : facerea semnelor Sfintei Cruci cu două degete în loc de trei ; cîntarea de două ori și nu de trei ori a cuvîntului *aliluia* în post ș.a. Nici tipări-turile de cărți rituale de pe vremea patriarhului Filaret și a urmașilor săi, Ioasaf (1633—1640) și Iosif (1642—1652). nu au fost lipsite de greșeli care trebuiau neapărat corectate. Astfel se introduse o neîncredere în textele bisericești.

c. *Mitropolia de la Kiev*, din cadrul statului polon, cuprindea pe ortodocșii din Lituania, Ucraina și Haliciu, fiind supusă multor persecuții îndeosebi în urma activității misionarilor iezuiți, după anul 1564 cînd religia ortodoxă ajunsese a fi abia tolerată în urma legiuirilor cato-

>. Credincioșii ortodocși erau înjosiți, iar Ortodoxia considerată opskă vier a» — credința vulgului. Reședința mitropolitului era și Vilnius.

«Popa schismatic» abia că putea îngriji de această credință «vul-ă», și numai în locașuri improprii, nicidecum în biserici zidite, fiind ăduite ca biserici ortodoxe numai construcții din lemn de către «pa-> polonezi. Mai rău încă s-a întâmplat după înglobarea administrativă Polonia a Lituaniei în 1569, când au venit în țară numeroși coloniști uni ca arendași, care exploatau pe ortodocși conform principiului dai ; când aceștia voiau să ridice o biserică, trebuiau să cumpere cu ii grei aprobarea arendașului.

În această situație, trei factori au susținut credința ortodoxă : fră-; mirenești cu drepturi stavropighiale din unele orașe ca Liov, Vilna, rov ș.a. : voievozii și boierii ortodocși din Polonia în frunte cu Con-îtin din Ostrog (f 1608), precum și din Moldova, ca Movileștii, și fine cazacii ortodocși. Cu toate acestea, silnicia organizată de iezuiți le regele Sigismund III Vasa (1587—1632) a forțat «unirea» cu Roma nei părți din ucrainieni și bieloruși, prin sinodul de la Brest—Litovsk

1595—1596. În urma ei ortodocșii au pierdut 6 din cele 9 episcopii, i biserici, școli și patrimoniul bisericesc. Abia când la cîrma mi-oliei din Kiev a ajuns românul Petru Movilă (1633—1646) situația schimbat; acesta a obținut recunoașterea Bisericii Ortodoxe în Po-a, recîștigarea unei părți din episcopii, ctitorirea Academiei de la v în 1631, înzestrată și cu o tipografie, pentru ca de acum înainte să >oată difuza cărți bisericesc ortodoxe de toată încrederea. El a compus :Mărturisirea de credință ortodoxă» care-i va purta numele în în-ga Ortodoxie și care va fi aprobată de Sinodul panortodox de la Iași 1642.

Cum însă silniciile nobililor catolici poloni nu au încetat, a început război civil în urma căruia, prin pacea de la Adrussov din 1667, o ;e din Ukraina și Kievul s-au alipit la taratul rus și mitropolia Kie-li s-a încorporat Patriarhiei ruse în 1686.

d. *Reforma patriarhului Nikon*, Păstorirea celui de-al șaselea titular, 3n (1652—1658, f 1681) și activitatea lui a deschis o epocă nouă în xica Rusiei. Dotat cu o extraordinară rîvnă pentru învățatură și ri ță de fier, Nikon avusese o tinerețe zbuciumată. Mai tîrziu s-a căsă-; și a ajuns preot într-o parohie din Moscova ; dar murindu-i copiii înțeleș cu soția sa să se despartă și să se călugărească amîndoi. Prin ă deosebită intră în celebra mănăstire de la Marea Albă—Solovețk și 643 era ales egumen. Țarul Alexei (1645—1676) l-a numit apoi arhi-drit pentru mînăstirea Novospaski din Moscova, unde era gropnița lanovilor și se consulta cu el în toate problemele de guvernare. .649 Nikon ajunsese episcop la Novgorod iar în 1652 era propus la ui patriarhal. El a primit scaunul patriarhal numai cu condiția ca țari și boieri, să i se supună și să asculte de Biserică, primind de a lumina — după cum luna-și primește strălucirea de la soare. În >ul luptelor cu tătarii grija familiei țarului și chiar conducerea gu-ului și a capitalei se aflau în mâinile patriarhului Nikon. În aceste

împrejurări patriarhul Nikon a contribuit și la reunirea Haliciului cu Moscova în anii 1653—1654.

Între timp se constata că în cărțile de cult ale Bisericii Ruse s-au strecurat multe greșeli sesizate de mitropolitul Fotie (1516—1530) și luminatul teolog Maxim Grecul, așa că Sinodul de la Moscova din 1551 începe unele îndreptări în numitul «Stoglav», fără a le duce pînă la capăt. Se mai adăuga faptul că, datorită conservatorismului îngust și evlaviei neluminate a clerului și a credincioșilor, aceste îndreptări au fost privite cu neîncredere. S-a format astfel o partidă care nu admitea că Biserica ar fi greșit și s-ar fi alcătuit cărți cu greșeli. Astfel, proto-popii Avakum și Ivan Neronov, preoții Lazăr și Nikita Pustoviat, membri în comisiile tipografice, tipăriseră pînă la Nikon cărți de ritual așa cum le moșteniseră, pline de greșeli, și nu au voit să accepte nimic din ideile patriarhului, pe care le considerau inovații, erezii și abateri, îndeosebi țineau la : facerea semnului crucii cu două degete în loc de trei, scrierea numelui Iisus fără doi de «i», cîntarea Aliluia numai de două ori și nu de trei ori, în Crez adăugau după «și întru Duhul Sfînt» cuvintele «adevăratul Domn» ce suna a crez luteran cu accentul pe Revelația Sfîntului Duh. Crucea să aibă 8 capete, nu patru, deci trei de-a curmezișul, înconjurarea Bisericii să se facă după soare și nu împotriva lui, să fie 7 profore la proscomidie și nu cinci, apoi se respingea rostirea predicilor și așezarea amvoanelor în biserică și altele.

În această situație, patriarhul Nikon a cules vreo 500 de manuscrise din mînăstiri și călugărul Arsenie Suhanov i-a adus de la *Si. Munte Athos* 700 de manuscrise grecești, pentru a se porni la corectarea cărților, pe care patriarhul o urmărea cu toată ardoarea. De fapt, patriarhul Nikon era hotărît pentru o reformă pe care o aprobase și patriarhul Paisie din Ierusalim (1645—1660), într-o scriere specială, în care semnalase toate deosebirile liturgice observate în călătoria sa prin Rusia și pe care călugărul din Kiev, Natanail, le adunase mai demult într-o «Carte despre credință» (*Kniga o vere*, Kiev, 1644). Nikon și-a însușit aceste propuneri și de aceea, chemînd din Kiev dascăli învățați, ca Epifanie Slavinețki și Simion Polotki, s-a apucat temeinic de lucru. În 1649 a și întemeiat Academia slavo-greco-latină la Moscova.

În 1654, avu loc un sinod sub președinția țarului Alexei, în care patriarhul Nikon a făcut o expunere amănunțită a întregii reforme. S-a decis să se ceară și aprobarea patriarhilor greci, cărora li s-a și trimis o listă cu 28 întrebări în acest sens, la care se primi îndată răspuns afirmativ. Lucrul mergea repede, deși se formase o rezistență destul de înverșunată, sub conducerea episcopului Pavel de Colomna și a foștilor tipografi, în frunte cu Avakum și Nikita Pustoviat. În cursul anilor 1655—56 s-au ținut mai multe sinoade la care au participat patriarhii Makarie de Antiohia (f 1647—1672) și Gavriil de Peci (ucis de turci în 1659) și alți ierarhi străini, între care și Ghedeon al Moldovei (1653—1659), în care s-au aprobat noile cărți liturgice : Ceaslovul, Triodul, Irmologhionul, Psaltirea, Molitvelnicul.

Dar aplicarea reformei, care în fond era numai o îndreptare a textelor greșit publicate, a stagnat și patriarhul Nikon a căzut victima

rigilor și unor greșeli ale sale, așa că în 1657 a demisionat prapit, urmaș a fost ales loasaf. Totuși, pentru ratificare se ceru convocarea ii sinod patriarhal. în anii 1666—1667 a și avut loc vestitul sinod la Moscova, la care participară 30 de ierarhi, între care și patriarhii sie al Alexandriei (1657—1678), Makarie III al Antiohiei, trei mipoliți din partea Patriarhiei Ecumenice, teologul Paisie Ligaridis de sa și arhiepiscopul de Sinai, care reprezentau Patriarhia din Ierum. Procesul contra lui Nikon 1-a purtat Paisie Ligaridis, caracterizat Nikon ca «eretic și agent provocator».

Sinodul a condamnat persoana lui Nikon, în schimb i-a aprobat 3rma care s-a generalizat cu toată împotrivirea grupării opuse ai or aderenți se numiră *starovierți*, adică vechi-credincioși. Deoarece i răsculat împotriva deciziilor sinodale, au fost numiți și «*rascolnici*», ză răzvrățiți. Aceștia credeau că prin îndreptarea cărților bisericești : realiza o cădere a Bisericii sub puterea lui antihrist. Prin această jotrivire au provocat o schismă care, firește, nu se poate asemăna cu prin care luase naștere protestantismul în Apus. Aici era vorba 0 încadrare primitivă în condițiile de revoltă social-economică din L Centrul de rezistență rascalnică a fost la început în mînăstirea Dvețk de la Marea Albă, de unde schisma s-a răspîndit în Rusia trală. Rascolnicii preferau să moară, să fie exilați și chiar să fte . de vii în biserici, decît să mai rămînă «în biserica lui antihrist», de mare era ignoranța lor.

e. *Mai tîrziu, însuși țarul Petru cel Mare (1682—1725), care i-a ;onit din motive de stat, era privit ca «antihrist».* La aceasta se mai ugă și disputa teologică din anii 1630—1691 dintre «latinofronii neni» și frații Lichudis Ioanikie și Sofronie (f 1717 și 1730), greci

Kefalonia, care apărau poziția ortodoxă în ceea ce privește pre;rea Sfințelor Daruri. Pînă la urmă, rascalnicii au fost lăsați în pace, mizîndu-se în mai multe grupări sectare, peste 30, în două categorii : preoți (popovți) și fără preoți (bezpovți). Ei reclamau «Stoglavul» îndreptător al lor, dar textul acestuia se răspîndise în copii greșite.

Cît privește reforma bisericească a țarului Petru cel Mare, începînd 1682, ea era o adevărată revoluție, dar nu pe tărîmul credinței, ci admnistrației. Format intelectual mai mult sub influența Apusului

l anglicanismului, Petru era adeptul absolutismului luminat, care centra în mîinile suveranului toate aspectele puterii de stat, dîne o justificare politico-bisericească : statul tutelează toate sectoarele ii interioare, inclusiv ale celei bisericești, cum scria în cartea daslui și a sfetnicului său Teofan Prokopovici (f 1736) : «Dreptarea monarhului». Apoi prin «regulamentul duhovnicesc» din 25 iarie 1721 sau Legea de organizare a Bisericii ruse, operă colectivă rului cu Teofan Prokopivici, era înlocuită demnitatea de patriarh cu sinod *dirigent* (imitînd pe protestanți), prezidat de mitropolitul din ■ograd (unde a fost mutată capitala în 1703) și din care făceau parte u arhiepiscopi, șapte arhimandriți și doi protopopi, între ei conrul țarului și protopopul armatei și flotei. Țarul era reprezentat tr-un funcționar superior numit *oberprocuror*. împotriva acestei

reforme erau tradiționaliștii, îndrumați de Ștefan Iavorski (f 1772), arhiepiscop de Cernigov și locțiitor de patriarh între 1700—1721, prietenul și colaboratorul țarului Petru cel Mare. Dar reforma privind aprobarea patriarhilor răsăriteni, care vedeau în țarul Petru pe ocrotitorul lor față de samovolniciile turcești, opoziția s-a resemnat. Patriarhul ecumenic Ieremia al III-lea (1716—1726 ; 1732—1733) a aprobat schimbările lui Petru cel Mare la 23 septembrie 1723.

De atunci s-a mai simțit influența principiilor protestante mai ales pe vremea țarinei Ana Ivanovna (1730—1740), când ministrul ei, de origine germană, a introdus nu numai limba și moda germană, ci a luat măsuri și împotriva cărții «Piatra credinței», scrisă de Ștefan Iavorski, locțiitorul de patriarh și rivalul lui Teofan Prokopovici, în care era combătut protestantismul.

După decesul Anei, a urmat la tron țarina Elisabeta 1741—1761, care a inaugurat o epocă de mai mult sprijin pentru Biserica Ortodoxă, încât au fost închise biserici armene, moschei tătărăști, au fost expulzați evrei, ceea ce dădea rascalnicilor posibilitatea să-și ridice capul. Era pe vremea savantului M. V. Lomonosov (f 1765), ostenitor pentru știință și limbă.

Urmă la tron țarina Ecaterina a II-a (1762—1796) care era tolerantă, iar domnia ei cunoscuse chiar măsuri contradictorii. Evlavioasă la început, din 1763 ea începu să secularizeze bunurile bisericilor și mănăstirilor pentru a putea face daruri din ele nobililor și ierarhilor devotați și favoriți ; în schimb clerul de parohie era lăsat pe seama credincioșilor.

Acest fapt însă nu a oprit-o să protesteze contra secularismului Revoluției franceze (1789), ale cărei idei propovăduite de Rene Descartes (f 1650) și Voltaire (f 1778), le accepta în corespondența sa, dar le și condamna în același timp. Toleranța ei o simțiră rascalnicii și ieziții. Apoi, întreita împărțire a Poloniei în 1772, 1793 și 1795, din vremea ei, aduse la Ortodoxie vreo opt milioane de uniți, care se simțeau atât de persecutați de fanatismul catolic. În schimb rutenii din Haliciu (Galiția) și Ucraina carpatică, atrași prin silnicie la uniție între 1643—1700, ajunseră sub dominația Habsburgilor. Abia spre sfârșitul domniei, țarina și-a mai schimbat păr/erile prin intervenția eruditului mitropolit Platon Levșin al Moscovei (f 1812).

Știința de carte se răspîndi în masele largi ale poporului în timpul lui Petru cel Mare și Ecaterina II, ambii înființând o mulțime de școli în orașe și chiar la sate, în care predau cu sîrg apostolic un Sf. Dimitrie de Rostov (f 1703), mare neoisihast, apoi însuși Teofan Prokopovici - și Mitropolitul Platon Levșin, cel care a introdus limba rusă în școli și în scris. Pentru Biserică existau patru academii duhovnicești și 57 seminarii eparhiale.

În aceste trei secole misiunea externă a Bisericii Ruse a crescut considerabil, atingînd în nord Karelia și coastele Oceanului Înghețat, în răsărit trecînd prin Siberia, după 1581, peste triburile calmuce și chirghize, în sud spre Caucaz și **Extremul Orient**, atingînd Kamciatka și coastele Americii. În acest scop au fost succesiv înființate Arhiepiscopiile de la Tobolsk, prin arhiepiscopul Kiprian (f 1620) și de la Irkutsk, lîngă 19 — Istoria Bisericească Universală Voi. II

ui Baikal, de arhiepiscopul Filotei (f 1721). Cei mai însuflețiți mînări erau monahii. Apoi în urma vizitei spătarului Nicolae Milescu, 36 — f 1708) în serviciul țarinei Ecaterina a II-a, la Peking (Beijing), 1672/4, s-a înființat și acolo un centru misionar, în 1694. La Irkutsk uat ființă un Seminar misionar cu limbile de predare rusă, mongolă chineză, Biblia fiind tradusă chiar în opt limbi care erau vorbite diferiții localnici.

În același timp, Biserica Ortodoxă Rusă a depus mari strădanii de siune în interior către iudei, mahomedani și rascolnici.

BIBLIOGRAFIE

Vezi notele precedente : lucrări de istoria rusă, scrise de D. P. Gorski, P. Uski, V. V. Bolotov, E. Golubinski, A. P. Lebedev; H. D. Dopmann, *Russische hodoxe Kirche in Geschichte und Gegenwart*, Berlin, 1977; B. H. Tatișev, *Istoria siiskaia*, voi. 2/3, Moscova—Leningrad, 1964; M. Pankratova, *Istoria U.R.S.S.*, 2, București, 1950; E. Donnert, *Das Moskauer Russland, Kultur und Geistesleben 15. und 16. Jahrhundert*, Leipzig, 1976, 244 p.; A. Șumkin, *Moskovskaia rus'*, ș, 1975; N. Zernov, *Les Russes et leur Église*, (în grecește), Atena, 1972, 207 p.; im. Ioan Kologrivov, *Ocerki po istorii russkoi sviatosti*, Bruxelles, 1961; A. Kliov, *Reformationoe dvijenia v Rossii*, Moscova, 1960; G. Fedotov, *Sviatae drev-Rusi*, (pină sec. XVII), ed. nouă, New York, 1959; H. Schaefer, *Moskau das le Rom*, ed. II, 1957; I. Glazik, *Die russische orthodoxe Heidenmission, seit ■r dem Grossen*, Munster, 1954; L. Muller, *Die Kritik des Protestantismus in russischen Theologie, vom 16. bis 18. Jahrh.*, Stuttgart, 1951; A. M. Ammann, *llavische Kirchengeschichte*, Stuttgart, 1950; E. Benz, *Die Ostkirche und die ische Christenheit*, Tiibingen, 1949; T. Melnikov, *Istoria bisericească a rascolor*, Brăila, 1940; Editura Nauka, " Krestianiskie vojni v Roșii 17—18 vekov, :kva, 1974, 47 p.; Al. V. Muller, *The spiritual Regulation of Peter the Great*, ira, 1972, 188 p.; M. Arseniev, *Die geistigen Schicksale des russischen Volkes*, z, 1966; Completări în colecția «Bogoslovskie truda», Moscova, în 1974, volul al 13-ilea. Pentru antecedente: B. Grekov, *La culture de Russie de Kiev*, cova, 1947; I. Pulpea-Rămureanu, *Bisericile ortodoxe cu specială privire asupra ricii Ortodoxe Ruse*, în «Studii teologice» I (1949), nr. 1—2, p. 3—30, pentru XVI—XVIII. T. Spidlik, / *grandi Santi mistici russi*, Roma, 1977, 336 p.

Dezvoltarea Bisericii Ortodoxe Române.

Situația Bisericii Ortodoxe din Balcani, Austria și Ungaria.

Mitropolia de Karlovit *

Secolele XVI—XVII au adus și pentru creștinii ortodocși din sud-il Europei ca cei din țările române, Ungaria habsburgică și Balcani diții și împrejurări deosebite. Puterea turcească zdrobea în 29 aut 1526 statul Ungariei feudale, iar în 1541 turcii au ocupat din nou [a și au transformat Ungaria în pașalic turcesc pentru 145 de ani, î la 2 septembrie 1686. Viena se vedea amenințată. Pe de altă parte Moldova a recunoscut suzeranitatea turcească, începînd din timpul îvodului Petru Aron (1455—1457), care pentru prima oară a oferit anului Mohamed II (1451—1457), prin boierul Mihail Logofătul, nte de 9 iunie 1456, un tribut anual de 2000 piese aur (P. P. Pa-eseu, *Pe marginea folosirii izvoarelor cu privire la supunerea Mol-ei la tributul turcesc, Vaslui, 1456*, în «Studii», V (1952), p. 187—198).

* Capitol redactat de Pr. prof. M. Șesan.

Muntenia plătea tribut turcilor din 1417, din timpul lui Mircea cel Bătrîn (1386—1418).

Transilvania, Banatul și uneori Maramureșul s-au constituit din 1541 în principat autonom cu reședința la Alba-Iulia, sub suzeranitatea turcească, plătind un tribut anual turcilor, ca și Muntenia și Moldova, pînă la 2 septembrie 1686, cînd Transilvania intră în componența Imperiului austriac.

Banatul și o parte din Crișana au fost ocupate de turci în vara anului 1552 și transformate în pašalic cu centrul la Timișoara. Prin pacea de la Passarowitz (Pojarovaci, din 21 iulie 1718) Banatul a intrat sub stăpînire Austria.

Crimeea și sudul Rusiei s-au aflat sub tătari pînă în sec. XVIII. Biserica Georgiei (Gruziei, Iviriei) era continuu supusă la asupriri din partea turcilor și perșilor. În asemenea condiții viața bisericească ortodoxă din aceste părți se dezvoltă greu. Cu toate suferințele însă poporul credincios și-a păstrat neștirbită credința, singura mîngîiere și singura îidrumare culturală ce-i mai rămăsese.

1. *Biserica Română* își desfășura, în epoca aceasta, activitatea în trei principate : Țara Românească și Moldova (fiecare din acestea avînd cîte o mitropolie cu două sau mai multe episcopii sufragane) și Transilvania, care din 1541 devenise principat autonom sub suzeranitatea turcilor. Din pricina diferitelor schimbări de stăpînire politice, păstoririle au fost uneori de scurtă durată, sporadice chiar, în sec. XVI scoase de sub jurisdicția locală, cum a fost «Mitropolia Proilaviei» sau a Brăilei care depindea de Patriarhia din Constantinopol. În general, Biserica Română s-a consolidat în perioada aceasta, realizînd chiar o frumoasă înflorire culturală. Aceasta s-a produs mai ales după ce scrișul chirilic românesc a fost oficializat de mitropolitul Teoctist al Moldovei (1453—1477) după precizarea alfabetului făcută de către Dimitrie Cantemir (1710—1711) în *Descrierea Moldovei*. După apariția primelor manuscrise românești la începutul secolului XVI, s-au realizat și primele tipărituri de către Filip Moldoveanu la Sibiu (1544—1546), apoi de către diaconul Coresi la Brașov (1559—1581).

Mulțimea de biserici și mînăstiri clădite sau reparate se datorește lui Neagoe Basarab (1512—1521), Radu Paisie (1535—1545), Mihai Vițeazul (1593—1601) și mai ales lui Matei Basarab (1633—1654) și Constantin Brîncoveanu (1688—1714) în Țara Românească, apoi lui Petru Ptaș (1527—1538 ; 1541—1546), Petrii Șchiopul (1578—1579 ; 1582—1592) și Movileștilor (1595—1611) și lui Vasile Lupu (1634—1653) în Moldova și chiar unor fanarioți, în secolul al XVIII-lea, ca Mavrocordatii și Ghiculeștii, țaranilor iobagi din Transilvania și Maramureș, dovedindu-se astfel puterea creativă a poporului român, care, pe lîngă eforturile depuse pentru țară, era în stare să miluiască și mulțimea de ierarhi greci, în colindare după milostenie în părțile noastre, și să ajute aproape toate Bisericile ortodoxe căzute sub stăpînire mahomedana : Ierusalim, Sinai, Cipru, Constantinopol, Athos, Meteora din Tesalia, Bisericile sîrbă, bulgară, ruteană etc. Rolul de protectori ai ortodoxiei gre-

---

i l-au avut, de pildă, Vasile Lupu și Constantin Brîncoveanu, dar Iți domni români.

în relațiile cu confesiunile protestantă și romano-catolică, Biserica nană s-a dovedit tolerantă, dar și intransigentă atunci cînd, sub aco-
Imîntul dominației politice se căuta convertirea românilor la vreo
lință străină lor, fie prin soli și călugări romano-catolici în Țara Ro-
lească și Moldova, fie prin stăpînirea calvinistă, mai tîrziu habsbur-
romano-catolică în Transilvania. Propaganda luterană s-a făcut mai
t prin cărți cu scop de cîștig, calviniștii însă au făcut uz de forță ad-
istrativă, instituind «episcopi» români calviniști sau impunînd româ-
r condiții atît de grele încît au ajuns să sufere temniță și maltratări
i la martiraj, ca mitropolitii Ilie Iorest (1640—1643) și Sava Branco-
(1656—1680). Și mai apăsătoare a fost situația Bisericii și a româ-
r ardeleni în urma încercării de siluire a conștiințelor de la 1701,
., abuzîndu-se de puterea politică și socială, s-a forțat înstrăinarea
anilor de la vechea lor credință ortodoxă, «legea lor strămoșească».
orul rămas ortodox și fără conducere bisericească a rezistat însă
z reușind, prin sacrificii fără egal, să-și redobîndească, după 60 de
episcopie proprie, dar cu durerea de a se vedea dezbir.at în două
re, ortodocși și uniți, asmuțite una contra celeilalte de spiritul
inație papală, susținut de către regimul habsburgic. Suferințele au
, însă credința, încît folosind și traduceri vechi în manuscrise și
tipărite românește, Biserica română a ajuns la o conștiință puterni-
unității și valorii ei. Sinoadele de la Iași din 1642 și 1645, pe vremea
opolitului Varlaam (1632—1653), au condamnat «otrava sufletească»
lvinismului, ceea ce au făcut mai tîrziu și tipăriturile de la Bucu-
și Rîmnic ale mitropolitului Teodosie Vestemeanul (1668—1672 ;
—1708), ale lui Antim Ivireanul (1708—1716) și ale urmașilor lor,
uneori «în dar» pentru luminarea fraților ardeleni amenințați de
licism. Acestea sînt tot atîtea fapte care confirmă conștiința unită-
e simțire și de credință ortodoxă a poporului român. Dar, în timp
litropoliile din Moldova și Țara Românească își aveau conduceri
ape autocefale, așa cum afirmă Dimitrie Cantemir în *Descriptio*
laviae, deși uneori au fost și greci care recunoșteau scaunul Bucu-
lor imediat după cel din Constantinopol, reușind, spre sfîrșitul sec.
II, prin Paisie Velicicovschi de la Neamțu (f 1794) o renaștere a vie-
uhovnicești de mare importanță, Biserica ortodoxă din Transilvania
se, potrivit politicii de stat a habsburgilor, în dependență de mitro- ■
: sîrbă de la Karloviț.

2. *Sîrbii* au venit în nordul Dunării ca refugiați, de frica apăsărilor
ști, în grupe răzlețe, încă de la sfîrșitul secolului XIV, dar masiv
iul 1690 (vreo 37.000 familii), sub conducerea patriarhului de la
■Ipek, Arsenie III Cernoievici (1690—1706) și s-au așezat în sudul
iriei, începînd din Croația pînă în Banat, constituind o unitate
ape compactă și organizîndu-se într-o impunătoare autonomie civilă
sericească.

ta repetate rînduri, în cursul anilor 1688—89, făcuseră habsburgilor
ite servicii de informatori și de militari împotriva turcilor, luptînd
3ri în cete răzlețe de haiduci (uscoci). Pe la 1663, și-au ales în per-

soana lui Gh. Brancovici (fratele mitropolitului Sava), un voievod care a fost uns în această calitate de către patriarhul de Peci-Ipek, iar Curtea din Viena l-a înnobilit. Însă apoi, temându-se de prea marele lui avânt, l-au arestat, la instigația nobilimii maghiare. În orice caz, grânicerii sârbi primeau, în ținuturile în care s-au stabilit, privilegii deosebite față de restul populației ortodoxe din Austria și Transilvania, ceea ce explică rapidă lor dezvoltare culturală și bisericească. Organizați într-o mitropolie, la Karloviț și șapte episcopii (organizație care îngloba între 1718—1739 și Belgradul și Oltenia), sârbii își alegeau liber, în congrese național-bisericești, pe episcopii lor, pe care îi confirma Curtea din Viena. Întrucât parte din rutenii supuși Austriei au fost convertiți silnic la catolicism de nobilimea austriacă și întrucât, după 1701, românii ortodocși din Transilvania rămăseseră 60 de ani fără păstori, mitropolitul de Karloviț fusese recunoscut de Curtea de la Viena ca șef suprem al ortodocșilor din cuprinsul imperiului, incluzând sub jurisdicția sa, mai ales de la 1783, pe toți ortodocșii din Bucovina, Transilvania, Banat, Ungaria, Croația și chiar Dalmația. Având școli teologice (la Karloviț) și școli civile în aproape toate satele, încă din sec. XVI, sârbii depășiseră cultural pe ceilalți ortodocși, pe care căutau să-i domine și din punct de vedere național, sîrbizîndu-le numele și slujbele bisericești. Aceasta a provocat mari nemulțumiri, mai ales între românii de pe teritoriul episcopiiilor de Arad, Timișoara și Virșeț, unde sârbii erau cu mult mai puțini numeroși decât românii. Congreșele național-bisericești ale sârbilor, în care 2/3 erau laici și 1/3 erau clerici, deveniseră tribune de organizație politică, mai ales în urma Congresului de la Timișoara din anul 1790. De aceea, căpeteniile bisericești și culturale ale românilor din aceste părți și din Transilvania au luptat ca să-și dobândească episcopi români, fapt care s-a realizat abia la începutul sec. XIX. Pe de altă parte la adăpostul privilegiilor ilirice, de repetate ori confirmate (mai ales între 1770—79), Biserica Sîrbă a putut lupta cu succes pentru apărarea doctrinei și organizării bisericești ortodoxe împotriva abuzurilor prozelitiste catolice, care nu au avut decât infime succese în episcopia Krijevaț din Croația. Poporul a preferat să se răscoale și să moară luptînd, sau să emigreze în Rusia, unde au înființat o colonie numită «Serbia nouă».

În Balcani situația era mult mai grea. Administrația turcească a fost relativ omenoasă în sec. XVI, asigurând libertatea de credință, păstrarea bisericilor, alegerea preoților și episcopilor în schimbul haraciului și al serviciilor de raiale. Dar sârbii, albanezii și bulgarii, cu excepția muntenegrinilor viteji nu aveau drepturi politice, nici libertăți sociale decât dacă treceau la mahomedanism. În schimb, pentru serviciile lor militare, ca paznici ai granițelor și ai drumurilor, sau pentru unele lucrări tehnice, industriale și comerciale oprite de Coran, sârbii și bulgarii au reușit de timpuriu să-și îmbunătățească simțitor situația, ajungînd chiar să-și poată clădi biserici și să le împodobească. În felul acesta mulți creștini au ajuns la locuri de conducere în statul turc. Fratele vizirului Mehmet Socolovici, patriarhul Macarie de Peci (1557—1573), a reușit cu ajutorul fratelui său, să restabilească în 1557 patri-

lia sîrbă de Ipek (Peci), al cărei scaun rămăsese vacant o sută de ani fusese supus Ohridei. Astfel, el repunea în vigoare Biserica Sîrbă retosavică». Apoi, Patriarhia de Peci, prin extinderea stăpînirii turci, și-a extins și ea jurisdicția chiar și la nordul Dunării, pînă la da. Dar de la finele sec. XVI, a apărut corupția în administrația ceașcă și odată cu ea apar și abuzurile. Episcopi și egumeni ajungeau mai cei care plăteau sume mari pașei, vizirului și mitropoliților, iar ■știa, la rîndul lor, trebuiau să le plătească patriarhului. Nesiguranța, begia ierarhilor după milostenii nu numai în Răsărit, ci și în Apus, sa de carte și în general mizeria clerului erau de acum la culme. Sin-•i macedonenii, prin comerțul lor strălucitor, au reușit să se . ridice această vreme. Clădeau biserici în toate orașele balcanice și din renile stăpînite de habsburgi, unde s-au organizat sub formă de com-•ii de comerț, la Brașov, Sibiu, Timișoara, Mișcolț, Buda, Viena etc. susțineau o întregă operă de cultură, întemeind o mulțime de școli tipărind cărți în Moscopole, cel mai mare tîrg din Balcani în sec. 17^{III} cu populație aromână. Intre timp mulți din titularii patriarhiilor 3ă și bulgară fuseseră omorîți de turci, ca de pildă Gavriil din Peci, 1659, pentru simpla bănuială de legături politice. De altfel, tot pen- motive de acest fel, fuseseră arse încă în 1595 moaștele Sfîntului fa, lîngă Belgrad. Din aceleași pricini patriarhii Arsenie III Cernoci, în 1690, și Arsenie IV Iv'anovici Sakabent (1737—1748), în 1737 emigrat la Karloviț, iar amartolii macedonenii și uscocii (haiduci) ai s-au răscolat. Paralel cu emigrația sîrbă la nordul Dunării s-a sgiștrată și una bulgărească, a chiprovicenilor în Muntenia și Banat, le erau atrași apoi la catolicism, formînd astfel prima temelie pentru scopia catolică de la București (1808).

3. La bulgarii ortodocși stăruia pentru afirmare națională aminti-Sfînților Chirii (f 8⁶⁹) și Metodi (f 885), a Sfîntului Ioan de Rila tski ; f 946) și mai ales a Sfîntului Eftimie, fost patriarh de Tîrnovo, 75—1393) care s-a luptat și a murit în 1400 batjocorit, pentru a fi rat creștinismul și însăși ființa națională a bulgarilor contra stăpînirii mane. Patriarhii de la Ohrida, fiind mai mult greci, nu erau conside- de bulgari ca patriarhi pentru ei. De fapt ultimele, decenii de exis- tă a patriarhiilor de la Ohrida și Peci se caracterizau prin o încerca- ie elenizare a lor, ca de altfel și a altor scaune episcopale și egume- le, mai ales¹ din Bulgaria și Macedonia. Nemulțumirea adîncă din iurile bulgarilor s-a trezit în urma celebrei «Istorie a Bulgarilor», isă de călugărul Paisie de Hilandar Hilandarski (1762), în care se cau paginile de glorie și de cultură bulgărească de altădată și se emna la renașterea acestei culturi. Dar, cum patriarhiile de la Peci Dhrida duceau o existență precară, ele au fost desființate de pa- rhul de Constantinopol Samuil I Hangeris (1763—1768 ; 1773—1774) motive politice și mai ales financiare (justificate însă în mod ca- ic), la presiunea statului turc, că într-un singur stat, cel turcesc, nu te să existe decît o singură organizație patriarhală, adică cea «Ecu- aică», celelalte fiind mult mai tîrzii, create doar pe cînd existau sta-¹ sîrb și bulgar. Astfel, la 11 septembrie 1766, sultanul Mustafa al

III-lea (1757—1776) desființa printr-un decret patriarhia sîrbă de Ipe (Peci), iar patriarhul ecumenic Samuil I Hangeris o trecu sub jurisdicți Patriarhiei Ecumenice.

Un an mai tîrziu, la 16 ianuarie 1767, același patriarh ecumenic trecut patriarhia greco-bulgară de Ohrida sub jurisdicți Patriarhie Ecumenice, rămînînd astfel singura Patriarhie în Imperiul turc pînă după primul război mondial (1914—1918). Aceasta a fost numită ape de credincioșii sîrbi și bulgari ca «filetism» etnic unilateral.

În general, Bisericile ortodoxe din sud-estul Europei au trecut pri grele încercări, fiind asuprite, pe de-o parte de statul turc ajuns descompunere, iar pe de altă parte, în Imperiul austro-ungar, fiind ex puși prozelitismului asupritor al calviniștilor și mai ales al catolicilo habsburgi. Biserica și statul rus au putut frîna în parte aceste fort asupritoare ale Ortodoxiei, mergînd pînă la amenințarea Vienei război dacă nu acordă libertate religioasă românilor din Transilvani (1759). Dar cele patru războaie care s-au purtat de către habsburgi ruși contra turcilor, în sec. XVIII, au fost o grea sarcină și pentru eres tinii din aceste părți, mai ales în Albania, Bulgaria, Armenia și Georgia. În același timp au adus o ușurare pentru că prin tratatul de pac încheiat între Rusia și Turcia la 21 iulie 1774 la Kuciuk Kainargi — sa din Dobrogea de miazăzi —, sub împărăteasa Ecaterina a II-a (1762-1796) Rusia a obținut dreptul de protectorat asupra creștinilor ortodoc: din Balcani, ajutîndu-i, nu numai militar ca pe regii episcopi din Mur tenegru, ci și cultural și bisericesc, trimițîndu-le cărți și obiecte biser: cești, sau primindu-i în Rusia pentru ajutoare materiale și învățături

BIBLIOGRAFIE

Vezi notele precedente.

1. Documentar: Symposium: «*L'epoque phanariote*», Thesalonike, 1974, 483 p. E. Hoesch, *The Balkans*, trad. din limba germană, Londra, 1972, 213 p.; N. G. Svoronov, *Histoire de la Grece moderne*, ed. IU, Paris, 1972, 126 p.; Sf. Sinod Sîr Spomenik 750 god. *autokefalnosti srpske crkve*, (1219—1969), Beograd, 1970; P. Episcop Nikanor, *Pravoslavna crkva pod Habsburgom* (Karlović), în «*Glasnik srpske pravosl. crkve*», 5, Beograd, 1972, p. 188, ș.u.; M. Mirkovici, *Polojai srpske crkve pod turskom vlastu* (1459—1766), Beograd, 1965, 224 p.; G. Ostrogorski, *Serbien nach dem Tode Duschans*, Beograd, 1967; B. I. Shliepcevici, *Geschichte der serbischenorth. Kirche*, (pînă în sec. XVIII), München, 1962; Idem, *Ukinuće pećki patrijaršie*, Beograd, 1939; Episcop Ilarion, *Iz istorii pećke patrijaršie*, Sr. Karlović, 1931; L. Hadrovics, *Le peuple serbe et son Eglise sous la domination turque*, Paris, 1947; B. J. Burici, *Icone iz Jugoslavie*, Beograd, 1961; O. Milanovici, *Fruškogorski manastiri*, Novi-Sad, 1975; D. Kašici, *Srpski manastiri u Hrvatskoj*; *Slav mi*, Beograd, 1971; 374 p.; D. Stefanovici, *Stara srpska muzika*, Beograd, 1971, 220 p.

2. V. Zlararski, *Istoria na bălgarskata dărjava prez srednite vekove*, voi. Sofia, 1972; Academia bulgară, *Documents and materials on the history of the Bulgarian people*, Sofia, 1969, 527 p.; Iv. Dujcev, *Medi'oevo byzantinoslavo*, 3 ve Edit. Brill, Leiden, 1965—1971; M. Macdermot, *A history of Bulgaria*, (1393—1888) Londra, 1962, 355 p.; Iv. Pastuchov, *Bălgarskata istoria*, voi. 2, Sofia, 1943; P. Episcop Partenie-Levski, *Jitia na bălgarskite svetii*, ediția nouă, Sofia, 1974, 671 p.; Iv. Dujcev, *Rilski monastir*, Sofia, 1960; despre Paisie Hilendarski vezi monogra de P. Arnaudov, Hr. Hristoc și B. Angelov, Sofia, 1972—3; C. Velichi, *Curs de loria modernă a Bulgariei*, Universitatea București, Facultatea de istorie, 1974.

3. Pentru Biserica Română, hrcări de N. Iorga ; numeroase istorii de limbă teratură română, de variați autori; FI. Dumitrescu, *Contribuții la istoria limbii ne vechi* 1973, 289 p.; Pr. Prof. Gh. Moisescu, Prof. St. Lupșa și Prof. Alex. eseu, *Istoria Bisericii Române*, 2 voi. București, 1956 ; M. Păcurariu, *Istoria Bii Ortodoxe Române*, Sibiu, 1972, p. 95—261 ; M. Șesan, *Dimitrie Cantemir și i română*, în «Mitropolia Ardealului», XVIII, (1973), nr. 9—10, p. 951, ș.u.;

Despre limba liturgică la români, în «Mitropolia Ardealului», XX (1975), nr. p. 16—28; Silviu Anuichi, *Patriarhia de Peci (Ypcc) între anii 1557—2766. 'urile ei cu sîrbii din Banat și Ungaria*, în «Studii teologice», XIV (1962), nr. p 429—440; Idem, *Raporturile dintre Patriarhia de Ypek și cea de Ohrida*, c. X/V—XVIII, ibidem, XIV (1962), nr. 9—10, p. 570—581 ; Idem, *Rolul mitro-i de Karlovitz în apărarea Ortodoxiei din Austro-Ungaria*, în «Ortodoxia», (1961), nr. 3, p. 419—432; Idem, *Activitatea mitropolitului Pavel Nenadovici — 1768) de Karlovitz în slujba Ortodoxiei*, în «Studii teologice», XIII (1961), — 10, p. 543—551 ; S. Pollo — A. Putto, *Histoire de l'Albanie*, Edit. Horvathm e, 1974, 372 p., prima istorie scrisă de albanezi, de la începuturi pînă azi.

Propaganda rornano-catoică în Răsărit.

«Unirile» cu Roma *

Catolicismul post-tridentin, influențat de spiritul dominator intro-de iezuiți, nu s-a mulțumit să cîștige o parte din pozițiile pierdute nașterea Bisericilor luterane, reformate și anglicane, ci a căutat să atacuri noi asupra Bisericilor ortodoxe și eterodoxe, aflate în pe-la aceasta în grele condiții politice și sociale. Dorința de dominare palității se făcuse cunoscută în «cruciadele» silnice și în «încercă-de unire» din veacurile XI—XV. La Florența, în 1439, grecii bi-ni nu recunoscuseră nici una din cele patru inovații latine, filioque, atoriul, azimele și primatul papal, ci au admis numai primatul l, «potrivit sfintelor canoane», adică numai cel onorific. în plus, oreșta s-a discutat ca de la egal la egal și nu s-a făcut caz nici îhisma din 1054, cum s-a încercat la Lyon în 1274, și cu atît mai L de refuzul latinilor față de botezul ortodox cum a fost cazul la iliul de la Constanța în 1414—1418. «Inovațiile unilaterale» latino-Le au devenit astfel motive de înstrăinare pentru că se încerca de an introducerea lor forțată și în Biserica ortodoxă.

1. Metodele

\cum, după schimbarea împrejurărilor politice și sociale, au fost îbate și metodele de prozelitism. Munca organizată și spiritul de ;are la realitățile politico-sociale pe care le-au dovedit iezuiții și care au exploatat la maximum slăbiciunile locale, politice, sociale, rale, financiare și bisericești au dus pînă la urmă la unele succese nare în spațiul ortodox și eterodox.

l. Iezuiții foloseau mai ales arma culturală. Erau cei dintîi dascăli iropei centrale și răsăritene, în epoca de după Reformă : Austria, ria, Moravia, Polonia, mai ales Transilvania, Croația și Slovenia ist înșesate cu tipografii și colegii nenumărate, din care unele de univrsitar, ca Vilna și Braunsberg în Polonia, Olomouț în Mo-

ravia, Tyrnavia și Koșițe în Slovacia, apoi la Viena, Buda și în altn locuri. Peste toate domina școala centrală iezuită din Roma «Collegiurt romanum», înființată în 1551, din care au roit apoi o serie întregă d< secții pentru fiecare popor sau Biserică mai mare : Collegium maroniticum (1584) și Collegium Illyricum (1576), infiltrând și înstrăinare; de ortodoxie. S-a înființat apoi, în 1622, un Institut de coordonare « întregii opere misionare, vestita «Congregatio de propaganda fide». Ir actul de întemeiere se spunea, între altele, că ortodocșii nu se mai po salva decît prin Biserica papală. Desigur, nu se mai cerea și părăsire» ritului ortodox sau eterodox după ce s-a văzut că slujbele liturgice for mează pîrghia de rezistență a creștinilor din Răsărit.

Astfel era promovată «uniația» sau «greco-catholicismul» pentru ortodocși și vechii orientali, cu îngăduirea inițială a ritului și limbii în vederea latinizării ulterioare, căci credincioșii și teologii răsăriten erau mirați că se pot mîntui alții numai supunîndu-se papei. Ulterioi însă ei trebuiau să-și însușească toate dogmele și canoanele Bise ricii papale.

Apoi s-a căutat ca prin școlile și tipăriturile prozelitiste de la Roma din Polonia, ori Ungaria să se documenteze că nu există propriu-zii diferență prea mare între credința Apusului și a Răsăritului, ci o «per petuă concordanță», cum se arăta în cărțile grecilor renegați, ca Lee Al-latus (1588 — f 1669), grec din insula Chios, Petru Arcudius dir Corfu (f după 1633), N. Comnen Papadopol (f 1740), prieten al stolnicului Constantin Cantacuzino (1640—1714), iezuitul Petru Skargs (f 1612) din Polonia și alții. Liturghia și slujbele grecilor, se spunea confirmă acest punct de vedere, adueîndu-se citate privitoare la «Filioque», primat, purgatoriu, săvîrșirea Tainelor etc. și căutîndu-se s? se arate că singur catholicismul, apărat de marile puteri apusene, ma poate salva Ortodoxia îngenunchiată, despre care se vorbea și se seri» cu dispreț și cu păreri unilaterale. Așa s-a înstrăinat cu timpul, dir interes, o parte din nobilimea română și ruteană. Nicolae Olahu; (f 1568), primat al Ungariei și întemeietor al primei universități l< Tyrnavia în Slovacia, a păstrat conștiința unității de limbă a moldovenilor și muntenilor cu ceilalți români din Transilvania, pentru că e însuși era de origine română (de la Sibiu) și din vița voievodală a Țării Românești. De aceea își menținea în continuare numele de «Olahuss — Valah — român.

Alt, mijloc de care s-a uzat din plin, poate chiar cel mai obișnuit a fost cel politic. Nunții apostolici ajungeau să conducă viața politică î habsburgior și a polonezilor, unii din ei ca Antonio Possevino propu neau chiar la Moscova, lui Ivan IV cel Groaznic (1533—1584), mîntuire prin supunere.

Iezuiții foloseau spionajul, insinuări politice îndrăznețe și uneor chiar justificau crima politică, precum se afirma aceasta către voievozi români : Mihai Viteazul (1593—1601), Matei Basarab (1633—1654) și Constantin Brîncoveanu (1688—1714), ortodocși convinși, ca să-i timoj reze și să-i apropie de Vatican.

!

Spovedania și mijloacele spirituale au fost folosite în acest scop. Ii misionari iezuiți făcuseră chiar «școală complexă», ca de pildă dinalul maghiar Leopold Kollonics (1698—1701), arhiepiscop de :tergom și primatul Ungariei, urzitorul «unirii» forțate cu Roma a jr români ardeleni (1698—1701), după ce fusese «cavaler de Malta» ieei încadrat în acțiuni de «cruciat». Alții au folosit falsul și viclenia chiar, violența și teroarea ca, de pildă, episcopii din părțile Sătmaui și Ioasaf Kunțevici (f 1623), episcop de Poloțk din Bielorusia, t pentru care au fost omorâți de poporul răsculat.

2. Dintre «unirile» cu Roma mai cunoscute sînt cele încheiate cu :lorușii, ucrainenii și rutenii ortodocși. Aceștia fuseseră încorporați iticește în administrația polonă la 9 iulie 1569, cînd s-a încheiat așa-nita uniune de la Lublin, prin care Polonia s-a unit cu Lituania, mai pe cînd iezuiții erau atotputernici, pe vremea regelui Sigismund III Vasa (1587—1632). Atunci ei au fost lipsiți de orice drept ii, fiind considerați iobagi și supuși exploatării din partea nobilimii i arendașilor nemiloși. Acești ortodocși numiți *chlopi* = *țărănoi*, erau nizați pentru credința lor ; conducătorii lor, nobilii, pentru a-și păstra ;rile, au trecut la catolicism (f 1608). Abia cîțiva nobili, în frunte principele Constantin ele Ostrog (y 1608), Vișnevski, Gizel, cneazul refugiat Kurbski și alții au mai rămas credincioși Bisericii străbune, oorul a avut noroc doar cu cazacii îndrăgostiți de libertate și de :odoxie, precum și cu «frățiile» de meseriași și negustori de prin șele polone, lituane și rutene, care și-au dat toată contribuția merd pînă la «Dieta polonă» pentru apărarea Ortodoxiei. Lipsea însă soana care să coordoneze toate mijloacele de rezistență față de asalile catolice. Această persoană s-a aflat în prințul Constantin de Ostrog trogski), tipăritorul Bibliei slave din 1581. Dar clerul n-a fost în :e să-l secondeze cum s-ar fi cerut.

Criza care stăpînea conducerea Bisericii bieloruse, ucrainene și ruc n-a fost numai de ordin administrativ, precum înlăturarea din un a energicului mitropolit Onisifor Petrovici și înlocuirea lui cu tatornicul și molatecul Mihail Rogoza, ci era mult mai adîncă ; în i disputelor, predicilor, spovedaniilor, fastului ritual, școlilor și acti- fții caritative dovedite de iezuiți, mai ales în timpul ciumei din 1570, i dintre ierarhi înclinau spre uniație, căci li se făgăduia schimbarea jbelor și, în schimbul recunoașterii papalității, libertatea de cult și "area în Dieta polonă și în Senat. Episcopii : Ignatie Posii de Poloțk Kiril Terlețki de la Luțk au devenit campionii unirii. Insinuîndu-se partea celor doi episcopi că nobilii ortodocși îi autorizează spre acest în caz că patriarhii greci le-ar aproba gestul, fruntașii ortodocși au semnături în alb în acest sens celor doi episcopi, care însă au plecat ele direct la Roma, cerînd «primirea în sînul Bisericii catolice». în ătură cu acest mare eveniment jubila în 1595 cu cuvinte înflorite dinalul Cezar Baronius (f 1607). Sinodul ținut în 16—20 octom- 3 1596 la Brest—Litovsk pentru confirmarea și semnarea festivă a stui act unionist a pus pe ortodocși în fața unui fapt împlinit : mi- politul cu cinci episcopi, cu puțin cler și cu mai puțini credincioși au

semnat unirea în fața nobilimii, a armatei și a regelui, pe când episcop de Lemberg și Przemysl, cu peste 200 de preoți și călugări, cu iera patriarhali, între care Ciril Lucaris, rectorul gimnaziului din Ostr mai târziu patriarh ecumenic (1620—1638, cu cinci întreruperi), și prin Constantin Ostrogski, cu mult popor, protestară împotriva samavolnii prin care s-a falsificat voința poporului ortodox.

Cu toată această acțiune imorală, dar folositoare catolicismu papa Urban VIII (1623—1644) și-a exprimat marea sa bucurie față cele întâmplate la Brest și a aprobat unirea ortodocșilor la 23. dece brie 1595 ca și cind ar fi fost o consecință firească a unirii de Florența.

Dar, de fapt, «Biserica unită» din Polonia nu primea privileg făgăduite, trebuind să treacă peste un calvar îndelungat. Loc în Di nu i s-a dat și ritul grec era batjocorit, bisericile ortodoxe erau profan și răpite ortodocșilor, chiar dacă erau în majorități zdrobitoare în rohii. Poporul s-a răscolat împotriva silniciilor uniate ale «martirul Iosafat Kunțevici (1623) și și-a primit în cele din urmă, în 1620, i scutul trupelor cazace, 6 episcopii ortodoxe pentru scaunele răpite catolici. Era cu prilejul trecerii prin Kiev a patriarhului Theophan Ierusalimului (1608—1644). Libertatea și vitalitatea Bisericii ortod< din Polonia s-au restabilit pe vremea mitropolitului Petru Movilă (163; 1646). în schimb Biserica unită a continuat să fie batjocorită și di sinodul din 1720, în care s-a luat atitudine împotriva încercărilor latinizare a ritului grec.

Auzind de toate cele ce se întâmplau în Polonia, apoi în Tran: vania și în alte regiuni cu ortodocși, patriarhul ecumenic Serafin {1733—1734) l-a proclamat pe marele patriarh Fotie (Photios) din sec. (858—867 ; 877—886 f 899), care se împotrivise papalității, drept si al Bisericii ortodoxe întregi, pentru ca ortodocșii, acolo unde erau oj mați, să aibă un fel de reazem spiritual contra uniației.

Mai târziu, prin împărțirea întreită a Poloniei, în anii 1772, V și 1795, bielorușii, ucrainenii și rutenii au ajuns în componența Ruf și astfel au putut să se întoarcă la Ortodoxie. în schimb cei din Gal: austriacă au fost mai departe forțați să rămână în urriație.

Sub aceleași presiuni ale nobilimii catolice s-a săvârșit și «unir< rutenilor din Ucraina subcarpatică, unde episcopii de Muncacs, Va; și Partenie, avînd slabe legături ierarhice cu Kievul, cu Iașii Moldo¹ sau cu Bălgradul ardelean = Alba-Iulia, au oscilat între 1642—1700 în uniație ori Ortodoxie. Rutenii din Rusia subcarpatică — podcarpatică s-au unit cu Roma în sinoadele de la Ujhorod (Ungvar) din 24 aj lie 1649 și 15 ianuarie 1652 și în sinodul de la Muncacs din 1690—16 Pentru ei voievodul Moldovei Constantin I Basarab zis Cîrriul a z în 1664 o biserică de piatră. Prin intervenția arhiepiscopului magh de Esztergom, primatul Ungariei, Leopold Kollonics (sec. XVII), statornicit episcopia unită de Muncacs.

Cu acest prilej au fost distruse prin ardere toate arhivele ortod< locale ca să nu se mai poată afla vreodată că regiunea și populația seseră ortodoxe.

2 Unirea unei părți a românilor din Transilvania cu Roma (1698—1701)

În pacea de la Karloviț din 26 ianuarie 1699, Transilvania, prin autonom sub suzeranitatea turcilor din 1541, a trecut sub stăpânirea riului habsburgic. În Transilvania predominau principii calvini mai din punct de vedere politic, iar românii, care constituiau majoritatea populației, erau ortodocși. Biserica romano-catolică, în colaborare cu împăratul Austriei (1658—1705), pentru a micșora influența calvină și a sporii numărul catolicilor, a recurs la atragerea românilor la a cu Biserica Romei între anii 1698—1701.

În această acțiune rolul principal l-au jucat cardinalul Leopold I, arhiepiscop de Esztergom, primatul Ungariei, împăratul Austriei Leopold I, crescut de iezuiți, mai înainte «cavaler de Malta», și i Paul Ladislau Bârâny, parohul bisericii catolice din Alba-Iulia. În 1700 în Slovacia, și Gabriel Hevenessy, consilierul cardinalului Kollonics.

În «rezoluția» din 14 aprilie 1698, împăratul Leopold I făcea cunoscut preoților ortodocși români din Transilvania de sub păstoria mitropolitului Teofil de Alba-Iulia (1692—1697) că, dacă se vor uni cu Biserica romano-catolică, recunoscând pe papa drept cap al Bisericii, vor bucura de privilegiile clerului catolic.

În rîndul său, arhiepiscopul de Esztergom, cardinalul Leopold Kollonics, făcea cunoscut la 2 iunie 1698 preoților români, în timpul mitropolitului Athanasie Anghel de Alba-Iulia (1698—1701), că se vor bucura de privilegiile clerului catolic dacă acceptă, unindu-se cu Biserica Romei, *cele patru puncte florentine*, aprobate prin decretul de la Florența din 6 iulie 1439, și anume : 1. Papa, capul Bisericii; 2. Filioque ; 3. Purgatoriul ; 4. Folosirea azimei la Sfânta Euharistie.

În urma acestor promisiuni, care ulterior nu s-au respectat întru totul la 7 octombrie 1698, un număr de 38 de protopopi au semnat la Alba-Iulia un act în limba română prin care declarau că se unesc cu Biserica Romei, cea catolică, urmînd ca și ei să se bucure de privilegiile de care se bucură «mădularile și popii acestei Biserici», or, s-a adăugat pe pagina întâi a actului un «postscriptum» prin care s-au specificat condițiile unirii, accentuîndu-se : «*cum pre noi și urmașii noștri din obicezul Bisericii noastre a' Rădăușului să nu ne clătească. Cî toate țărmoniile, sărbătorile, posturile, tină acum, așa și de acum nainte să fim slobozi a le ținea.*» Pagina a doua a actului cuprinde declarația redactată în limba

română, dar textul ei, cum s-a dovedit de cercetările făcute de istoricii Lupaș și Silviu Dragomir, a fost falsificat de iezuiți, care au modificat în latinește noi condiții în vederea unirii și prin care se desființa mitropolia ortodoxă a Transilvaniei.

La 16/28 februarie 1699 împăratul Leopold I a dat «*întîia diplomă*» prin care se prevedea înființarea Bisericii unite și favorurile date clericilor români care vor accepta unirea cu Roma.

În vederea perfectării unirii, mitropolitul Athanasie Anghel a plecat la sfârșitul lui ianuarie 1701 la Viena unde, fiind pus în fața unei comisii de judecată pentru 22 de acuzații urzite de iezuiți, a fost constrâns să accepte unirea cu Biserica Romei. La 24 martie 1701, Athanasie Anghel a fost hirotonit pentru a doua oară ca preot, iar a doua zi, 25 martie ca episcop «unit», nu mitropolit, după ritul catolic, de cardinal Leopold KoUonics și doi episcopi catolici.

Împăratul Leopold I dădu la 19/30 martie 1701, «a doua *diplornn leopoldină*», în 15 articole, care poate fi socotită actul de întemeieri a Bisericii unite din Transilvania.

Deși mitropolia ortodoxă a Transilvaniei de la Alba-Iulia a fost acum desființată, cea mai mare parte a românilor din Transilvania a rămas la credința ortodoxă a Răsăritului, protestînd și luptînd cu energie în diferite chipuri și în diferite ocazii împotriva uniației. Astfel nobilul român Gavriil Nagyszeghi, pentru că a protestat contra unirii cu Roma, a fost întemnițat cinci ani. Alți români au fost exilați.

Chiar și episcopul unit Inochentie Micu (1730—1751 ; f 23 sep 1768) a suferit la Viena și la Vatican pentru că cerea aplicarea promisiunilor pentru unire, bazîndu-se, în 1743, pe îngăduințele principilor calviști din 1609, 1624, 1663. Neîmplinirea promisiunilor a dus în 174 la marea mișcare de opoziție, susținută de mărturisitorii Visarion Sarațaranul Nicolae-Oprea Miclăuș din Săliște, care au murit în închisoare de la Kufstein, din Austria, în Munții Tirolului, și călugărul Sofroni de la Cioara. Se constată și o largă emigrație a românilor ortodocși, să «fugă» spre Moldova și Țara Românească. În această atmosferă se încaadrează și revoluția lui Horia, Cloșca și Crișan din 1784, înăbușită în sânge și cruzimi. Poporul român ardelean nu a acceptat unirea cu Roma și chiar dacă unele din urmările culturale ale acestui act au fost folosite, ca «Școala ardeleană», faptul nu se datora sentimentelor pro-catolice sau prppapale ale corifeilor ei, ci de fapt celor popular-naționale. De altfel nici situația «uniților» sau «greco-catolicilor» nu s-a prea îmbunătățit sub «ocrotirea» cenzurii înjositoare a «teologului» iezuit.

De aceea rămîn ca mare pată în istoria acestei uniri silniciile inchiuzitoriale ale episcopului unit Petru Pavel Aron (1753—1764), încununate de distrugerile cu tunul și prin ardere de către generalul Nicola Adolf Bukow, în 1761, a celor peste 140 de mînăstiri din Ardealul secolului XVIII.

La «unirea cu Roma» au mai trecut și vreo 10.000 de «valahi» *ah* Croația, Slovenia și Istria, refugiați acolo de frica turcilor. La început ei au rămas în grup mai compact, dar văzînd misionarii catolici că nu pot converti, i-au împrăștiat ca grăniceri între Stiria și Cacica, unde apoi au fost «convertiți» prin mijloace brutale la «unire», avîndu-și în sec. XVII, centrul în episcopia Marea, iar după ce au venit sîrbi ortodocși în sud în 1690, în Knrjevaț, episcopie sufragană arhiepiscopie catolice din Zagreb. Prin mijloace sîngeroase și de propagandă conținut; au fost astfel atrași și o parte din sîrbi din Banat, locuitori împreună cu românii și mai ales între bosnienii și bunevații (Herțegovina) emigrați în sec. XVII în Slovenia și Bacika (cîteva sute de mii), unde ai

catolicizați direct la ritul latin, ca și pavlicienii din Bosnia și Iugoslavia.

Italo-grecii sau populațiile grecești autohtone din Calabria și Sicilia emigrate acolo din Albania, din Epir și de pe coastele Dalmației, aveau încă în sec. XVI biserici și mănăstiri ortodoxe, rămase de pe vremea stăpînirii bizantine din Italia. Lipsindu-le legăturile canonice cu ierarhia ortodoxă și neavînd școli de pregătire, cu timpul italo-grecii și-au pierdut independența mai ales pe la 1600, cînd papa Clement VIII (1592—1605) a oprit populația să mai asiste la slujbe ortodoxe săvîrșite de ei peste 200 de preoți greci căsătoriți. Rînd pe rînd erau oprîți de față toți preoții greci, afară de orașele mari comerciale, îndeosebi Veneția, unde datorită împrejurărilor politice mai liberale, s-au dezvoltat chiar o impresionantă activitate cărturească și tipografică mai ales sub arhiepiscopul Gavriil Sevros (1616). Deosebită a fost și școala neoelenistică și tipografia lui Tomasinus (1636). Dar tocmai pentru aceasta, în 1700, patriarhul latin Iulian din Veneția le-a impus uniația.

3. Uniația printre orientali

Din cuprinsul patriarhatelor ortodoxe grecești orientale, numite în trecut «melkite» (probizantine), cel care și-a apropiat de unirea cu Roma a fost patriarhul Kiril III de Antiohia. Pentru a ajunge în scaun s-a luptat de neînțelegerile interne între ortodocșii greci și arabi și a avut ocat o schismă pe la 1700, declarîndu-se, în 1724, unit cu Roma, dar a cîștiga favoarea puternicilor ambasadori catolici din Istanbulul rusesc, germani și francezi. Lipsa de tact a patriarhului legitim Silvanus (1724—1766), care a denunțat sultanului pe unii creștini, a avut urmarea trecerea la uniație și a altor «melkiți». A greșit și patriarhul Dimitrie Kapasulis al Alexandriei, în 1712, înclinînd tactic spre uniație. Cînd patriarhii ortodocși de Constantinopol, Alexandria și Ierusalim au declarat la sinodul de la Istanbul, din 1756, nevalabilitatea uniației catolice, pentru silniciile la care se preta misiunea catolică, melkiți, pentru motive personale, s-au dezbinat și mai mult. Cei care au trecut la uniație au și primit, pentru întărirea prozelitismului, patriarh propriu, mai întîi cu sediul în Liban și apoi mutat la Ierusalim.

La rit latin au fost trecuți în decursul veacurilor de asuprire latină aliană mulți greci din insulele Mediteranei (Dodecanez), mulți din care s-au căutînd să se întoarcă la ritul grec, ca italo-grecii, cărora li s-au dat și trei episcopi greci.

Dintre eterodocșii trecuți direct la rit latin,¹ sau acceptînd numai unirea cu Roma, dar păstrîndu-și ritul, au fost armenii din Polonia, mai întîi care s-au unit în sec. al XVI-lea, apoi cei din Transilvania (1686) și îndeosebi cei din catolicosatul de Sis (Cilicia, 1742) și Constantinopol. Vestit între armenii uniți a devenit ordinul de călugări mechitariști (după numele întemeietorului, Mechitar, — 1749). Școli și tipografii la Veneția și Viena. Spre sfîrșitul sec. XVIII, cari au cîștigat mai ales prin mijloace politice și o parte din sirienii

iacobiți, care primiră un patriarh unit propriu. Teren mai puțin înclin; uniației l-au prezentat coptii din Egipt, precum și etiopienii, cu toată presiunea italiană. În schimb maroniții din Liban, numiți astfel după mînăstirea întemeiată de apostolul local Sf. Maron, au fost uniți cu Roma încă de pe vremea cruciadelor, unire care a fost confirmată după sinodul de la Florența în 1445. De aceea, mai târziu, papa gorie al XIII-lea (1572—1585) a întemeiat un «collegium maroniticum» la Roma. Din mijlocul lor au răsărit învățați celebri, ca frații Assemai și alții. Au primit și ei un patriarh propriu.

În general «unirea» cu Roma era o formă hibridă, condamnată chiar de mulți teologi catolici. Sub orice regim s-au născut și au trăit «unirile» au provocat mult venin confesional, cum de altfel a rămas și în ziua de azi, la împlinirea a 100 de ani de activitate a colegiului grec din Roma, în 1677, Urban Cerni, secretarul Congregației «*De propagandae fide*».

BIBLIOGRAFIE

1. D. M. Nicol, *Byzantium — its ecclesiastical history and relations with the Western World*, Londra, 1972, 336 p.; D. Geanakopulos, *Byzantine East and Latin West*, Oxford, 1966, 206 p.; G. Zananiri, *Papes et patriarches*, Paris, 1962; P. I. Ianiuk, *The fifth Lateran Council (1512—1517) and the Eastern Churches*, Toronto 1975; P. Veri, *Chiesa Romana e «rito greco» (1566—1596)*, Brescia, 1975, 304 p.; G. Fedalto, *La Chiesa latina in Oriente*, voi. 1, Verona, 1973, 526 p.; W. Vrie, *Rom und die Patriarchate des Ostens*, Freiburg im Br., 1963; A. M. Alpatov, *Russkaia istoriceskaia nrvsli i Zapadnaia Evropa 12—17. vekov*, Moscova, 1974, 476 p.; Ed. Winter, *from und Moskau*, Wien, 1972, 490 p.; Idem, *Papstum in Russland*, 2 voi., Berlin, 1960/1; B. J. Ramm, *Papstvo i Rus (sec. X—XV)*, Moscova, Leningrad, 1959; I. Tyciak, *Zwischen Morgenland und Abendland*, Diisreldorf, 1941; J. Webster — Grant, *Die unierten Kirchen*, Berlin, 1973, 375 p.; R. Janin, *Les Eglises orientales et les rites orientaux*, Paris, 1955, ed. IV.

2. Silviu Dragomir, *Istoria dezrobirii religioase a românilor din Ardeal secolul XVIII*, T. I., Sibiu, 1920; Idem, *România din Transilvania și unirea cu Imperiul Romei. Documente apocripe privitoare la începuturile unirii cu Catholicismul roman (1697—1701)*, București, 1963; Silviu Dragomir, *România din Transilvania și unirea cu Biserica Romei*, în «Studii și Materiale de Istorie Medievală», III, 1962, p. 323—339 și în «Biserica Ortodoxă Română», LXXX (1962), nr. 9—10, p. 863—9 și extras. Leon Pădureanu (= Li viu Stan), *Adevărul asupra «unirii» religioase de la 1700*, în «Ortodoxia», I (1949); Pr. prof. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, v. 2, București, 1981, p. 294—314, cu bogată bibliografie p. 369—339; Ioan Lupaș, *Dezbinarea bisericească a românilor ardeleni în lumi documentelor din întâia jumătate a veacului al XVIII-lea*, în «Studii, conferințe și comunicări istorice», t. I, București, 1928, p. 231—267; O. Birlea, *Die Union der Rumänen (1697 bis 1701)* în lucrarea lui W. de Vries. *Rom und die Patriarchate des Ostens*, Freiburg—München, 1963 (*Orbis Academicus*, Bd. III, 4, p. 132—180); Mathias Bernath, *Habsburg und die Anlässe der rumänischen Nationsbildung*, Li den, 1972.

3. M. Șesan, *Ortodoxia în iața Relormei și a Uniației*, în «Mitropolia fi dealului», VII (1962), nr. 3—6, p. 262—283; Idem, *Unirea florentină și papalitatea în «Mitropolia Ardealului» VI (1961), nr. 7—8, p. 403—423; Idem, De ce Uniație Iași, 1946, 24 p.; I. Pulpea-Rămureanu, *Limbaajul necreștin Solosii de papalitate iată de celelalte confesiuni creștine*, în «Ortodoxia» VI (1953), nr. 2—3, p. 394—42 Idem, *Speciicul Ortodoxiei în comparație cu Biserica romano-catolică și protiantismul*, în «Mitropolia Moldovei și Sucevei» XXXII (1956), nr. 10, p. 577—60 T. M. Popescu, *Sensul schismei și al unirii Bisericilor*, în «Omăgiu Mitropolitului N. Bălan». Pr. Prof. D. Stăniloae *Uniatismul din Transilvania, opera unei întreprinderi*, în «Bis. Ort. Rom.», LXXXVII (1969), nr. 3—4, p. 355—339; Idem. *Lupta**

ama lui Inochentie Micu Glain, în «Bis. Ort. Rom.», LXXXVI (1968), nr. 9—ia 1137—1185; reprodus și în lucrarea *Umanismul din Transilvania, încercare de-zmembrare a poporului român*, București, 1973, p. 49—105; C. Albu-M. Capoianu *colae Olahus, corespondență cu umanistii*, București, 1974, 351 p.; I. S. Firu-Albu, *Umanistul Nicolaus Olahus*, Texte alese, Edit. științifică, 1968, 278 p.; Milius, *Les Habsbourgs, l'Eglise et les Slaves du Sud*, Paris, 1970; Despre Bise-ile vechi orientale: J. Th. Novakatesh, *D/e syrisc̄h-orthodoxe K̄jrche der sud-lischen Thomus-Christen*, Wurzburg, 1967; B. Spuler, *Die morgenlândischen nchen*, Leiden, 1964, 253 p.; M. Abegjan, *Istoria drevne-armianskoj literaturi*, I, Erevan, 1944, și Ed. II revăzută, Erevan, 1975, 606 p.

Raporturile Bisericii Ortodoxe cu protestanții ; Patriarhii Ieremia II, Meletie Pigas și Kiril Lukaris *

Marea criză spirituală în Biserica Apusului, care a dat naștere Pro-tantismului, s-a petrecut într-o vreme și în împrejurări sociale, cul-•ale și politice deosebite de cele din Răsărit, încît multă vreme noile >erici : luterane, calviniste sau anglicane, aproape nu știau că mai stă o Biserică ortodoxă în cadrul unui stat pe care-l conduceau tanii Semilunei. A fost și rămîne o mare durere în acest fapt că r-o vreme cînd mare parte din lumea Apusului s-a rupt de Roma, .7, protestanții n-au cunoscut învățătura și tradiția Bisericii Ortodoxe e i-ar fi ferit de exagerările cunoscute.

1. încă din 1451 încercaseră *husiții de la Praga o unire* cu Biserica odoxă de la Constantinopol, iar mai tîrziu, în 1575 și 1747, tot aceeași iți, cunoscuți sub numele de «Frați Moravi» și aliați ai «Herren-;enilor», au întreprins încercări de unire cu Biserica ort. greacă, iind în acest sens patriarhilor de Constantinopol, dar fără efect.

înclinarea husiților spre o Biserică națională nu era străină de spi-il ortodox, care a rămas sădit în străfundurile sufletului ceho-morav pe vremea fraților Constantin-Kiril și Metodie și amplificat ulterior î relațiile sociale și religioase dintre valahii ortodocși și moravii iți.

2. Mai importante au fost *relațiile dintre luterani și ortodocși*. De t, încă în polemicile sale contra denaturărilor catolice, Luther se srta la Biserica ort. greacă, despre care spunea că nici ea nu admite natul papal, purgatoriul și altele." Dar orientarea scolastic-umanistă ^formatorilor i-a oprit să cerceteze mai de aproape izvoarele de cre-a și tradiția Bisericii ortodoxe în care ar fi aflat temeiuri doctrinare anonic-administrative anticatolice.

Totuși Wittenberg-ul a avut ucenici și din Moldova dintre ne-âni. Astfel un absolvent doctor de la Wittenberg, originar din Mol-a, cunoscut cu Luther, scria la 11 martie 1532 către tipografia sveipoldt din Krakovia, existentă. încă din 1491 cu litere chirilice, lorește să publice Evanghelia și Epistolele pauline în limbile polonă, nană și română ; dar acest demers nu a avut consecințe. Era vremea are activa la Sibiu, la tipografia săsească a lui Griffirs, Filip Mol-

* Capitol redactat de Pr. prof. M. Șesan.

doveanul, pictor, folosind literele de cirilică românească pentru tipări-
turile sale din 1544 și 1546. Era tocmai vremea în care umanistul s
Johannes Honterus trecuse la luteranism, în Brașov.

Cum patriarhul ecumenic Ioasaf II (1555—1565) fusese inform
atît despre luteranismul de la Wittenberg, cît și despre pătrunderea l
în Transilvania, l-a trimis pe diaconul Dimitrie Mysos, în primăva
lui 1559, la Wittenberg. Mysos a luat contact cu Filip Melanchto
ideologul luteranilor protestanți, stînd acolo aproape cinci luni. Pr
el a trimis Melanchton la Constantinopol o scrisoare, însoțită de tr
ducerea grecească a *Confesiunii Augustane*, cu rugămintea de a fi citi
și de a se spune părerea, cerîndu-i totodată patriarhului să nu dea cr
zare calomniilor răspîndite de monahii latini pe seama luteranilor. I>
se știe însă de vreun răspuns al patriarhului ecumenic.

Această tăcere era desigur legată de împrejurarea că Mysos, t
mîndu-se de a nu fi considerat eretic luteran de către ortodocșii mc
doveni și greci, din cauza simpatiei arătată față de protestanți, nu s
mai întors la Constantinopol, ci s-a oprit la Brașov, unde Melanchtt
avuse legături cu Prof. Val. Wagner. Astfel colaborează Mysos cu Han
(Johannes) -Benkner și cu Diaconul Coressi pentru editarea unui Cat
hism (în 1559) cu idei protestante, scriindu-l în slavonă, greacă și r
mână. Apoi a mai colaborat cu Iacob Heraclid Despotul, voievodul Mc
dovei, la ctitorirea școlii umaniste de la Cotnari, în 1562, unde veni
ca profesor Johannes Sommer, în locul Prof. Gaspar Peucer, ginere
lui Melanchton. Dar nici moldovenii nu au fost atinși de protestantisi
cum nici mai tîrziu ardelenii români, chiar cînd după 1569 s-a impi
Pavel Tordași ca «episcopul celor de limbă română» și a înregistr
unele succese ușoare și trecătoare prin Hunedoara, Zarand și Ban;
Așa a apărut *Palia de la Orăștie*, din 1582, dar consecințe confesiona
nu s-au arătat nici atunci și nici mai tîrziu, după ce venise Ioan Am
Comenius în Transilvania, la Săfoșpatak (1650—1654) și unii princi
calviniști ai Transilvaniei au încercat chiar forța pentru calvinizar<
românilor.

Protestanții stăruiau în general în contactul lor cu Patriarhia Ea
menică, în dorința unei alianțe antipapale. Astfel în 1566 hugheno'
din Franța s-au adresat patriarhului ecumenic Mitrofan III, cunoscîr
toleranța acestuia față de neortodocși și trimițîndu-i *Mărturisirea l
de credință*; nu au primit însă nici un răspuns. între timp, prieten
lui Melanchton, David Chytraeus, cunoscînd la Viena niște greci, le
admirat vechile rînduiri liturgice, împărtășirea sub ambele feluri, c
sătoria preoților și condamnarea primatului papal ; dar el nu put<
înțelege unele «superstiții» ale lor cu privire la cinstirea sfinților a
sfințelor icoane. El a compus atunci o lucrare, tipărită în 1568 mult
răspîndită mai ales în Polonia și Suedia, primind de acolo al
răspunsuri favorabile cît și nefavorabile, precum cel primit din part<
lui Antonio Possevino după 1580.

3. Dar teologii luterani nu s-au descurajat. Venind în 1572 la I
tanbul ambasadorul german David Ungnad, teologii de la Tiibinge
i-au asociat în suita sa pe pastorul Ștefan Gerlach ca să ducă tratatn
de unire cu patriarhul ecumenic Ieremia II (1572—1595). 20 — Istoria
Bisericească Universală Voi. II

Acesta aducea din partea vestiților teologi Martin Crusius și Iacob -eas două scrisori și o cuvîntare tradusă în grecește, în care se ia că Biserica luterană nu este eretică, ci Biserica adevărată. Patri- l Ieremia II 1-a primit pe Gerlach și a promis că va răspunde. La ;ptembrie 1574, teologii din Tiibingen au scris din nou, de astă dată țindu-i o nouă traducere în grecește a «Confesiunii Augustane» și du-i să se pronunțe. Patriarhul răspunde acum protestanților afir- necesitatea ca să rămînă credincioși doctrinei creștine lăsate de ;os și de Apostolii Bisericii Sale.condusă de sinoade, așa cum le-a scut și le-a păstrat scrisul Părinților bisericești și în continuare înătatea ecumenică. A accentuat totodată rătăcirea inovațiilor pro- nte cu privire la : Biserica invizibilă, lipsită de Sf. Tradiție, fără le bune, fără toate cele 7 Sfinte Taine harismatice, dar, în schimb, înd rătăcirea învățaturii Filioque. În acest răspuns, ca primul tra- ie teologie comparată-simbolică, patriarhul era ajutat de teologii osie și Ioan Zygomalas, de Damaschin de Naupakt, Mitrofan din ;a și de alții.

n scrisoarea din 15 mai 1576, cu 21 capitole și în două părți, pa- iul Ieremia II răspunde punct cu punct «Confesiunii Augustane», ătînd precis doctrina despre «sola fide» atît de importantă în Pro- itism, apoi pe cea despre caracterul invizibil al Bisericii și despre irul Tainelor, subliniind caracterul ldr harismatic, stăruind pentru itatea formelor de cult, sărbători, sfinți și icoane. Același răspuns at și la 1 mai 1579. La o a treia încercare a protestanților, Ieremia puns, la 6 iunie 1581, că dacă nu admit adevărurile doctrinale pe le afirmă Biserica ortodoxă și pe care le-a tratat în cele două scri- dogmatice anterioare, urmează că o unire între cele două Biserici oate fi posibilă, rugîndu-i la urmă ca să nu mai încerce să-i mai pe această temă, decît amical dacă doresc.

Correspondența acesata avea o importanță deosebită, căci ea punea u prima oară în contact Biserica veche a Sfinților Părinți cu Bi- i nouă a teologilor protestanți, plină de inovațiile cugetărilor indi- iliste și care urmărea de fapt un scop prozelitist, de a cîștiga pe oși la Protestantism în lupta contra Catolicismului., De aceea, nsurile patriarhului Ieremia, fiind prima combatere ortodoxă a țiilor protestante, au cîștigat în Biserica răsăriteană un caracter >lic. Mult zgomot au făcut — deși protestanții voră să rămînă se- — răspunsurile lui Ieremia în Polonia, unde iezuiții le-au publi- itre anii 1582—1584 de mai multe ori, combătîndu-le tendința pro- ;tă ; aceasta a provocat publicarea în 1584 de către Martin Cru- a întregii corespondențe în lucrarea «Turco-graecia». ■ Nici încercarea din timpul patriarhului Meletie Pigas al Alelei n-a fost mai norocoasă. În mai-iunie 1599, se adunară la Vie-tr-o conferință mixtă protestanți (luterani, frați boemi și moravi) odoceși. Conferința avea scop pur defensiv, de a contrabalansa în- ța prea mare a catolicismului. Ea a și fost inspirată din partea moșilor de prințul Constantin Ostrogski. În scrisoarea trimisă de stanți patriarhilor Meletie Pigas și Matei II de Constantinopol se

exprima nădejdea unei adevărate uniri. Meletie Pigas a răspuns la 8 de cembrie 1600 prin două scrisori către Kiril Lukaris, aflat atunci c; exarh în Polonia, că nu poate fi vorba decât de o unire tactică-politică și nu de una religioasă. El preciza următoarele : «e dureros că unire; dintre ortodocși și protestanți în momentul de față constituie o mar< greutate, nu numai din pricina depărtării geografice, dar și dogmatice în chestiuni asupra cărora toți creștinii trebuie să fie de acord și s; aibă același cuget. Dar avem nădejdea de unire a lor în viitor, prii bunăvoința lui Dumnezeu. Până atunci între ortodocși și protestanți s< cade să existe relații de prietenie, duse în dragoste și pace creștină T& ciprocă».

Aceste precizări exprimau o poziție de ecumenism chiar modern 5. *Contactul calviniștilor cu Ortodoxia* a fost mai dramatic, cun o ilustrează «cazul patriarhului Kiril Lukaris». Crescut în școala Apu sului, la Padua și Veneția, Kiril Lukaris a fost trimis de patriarhu Meletie Pigas în Polonia (1594—1600) spre a sprijini Biserica ortodox; atît de greu încercată de silniciile iezuite. Prin școlile de la Ostrog ș Vilna, unde a tipărit cărți antilatine, și prin predicile lui însușite ș învățate, Kiril Lukaris a stabilit un început solid de rezistență contr; Catholicismului, fapt pentru care iezuiții din Polonia au căutat să-l în temnițeze, ca pe exarhul Nikifor din Constantinopol, după «realizare; unirii» de la Brest. Lukaris a petrecut și în țările române și s-a întîlni în Moldova chiar cu Mihai Viteazul, considerat de greci viitor «bazi leu» de tip bizantin, ocrotitor al Ortodoxiei și învingător asupra turci lor. în 1602 a fost ales patriarh la Alexandria (— 1620) și din nou ; vizitat țările române în activitatea sa anticatolică, apreciată de protes tanti, dar atrăgînd ura iezuiților și unele plastografii compromițătoare Apoi în 1621 a ajuns patriarh ecumenic la Istanbul, unde influența ie zuitilor crescuse după 1609.

Pe vremea războiului confesional occidental de 30 de ani (1618-1648), patriarhul Kiril, în calitate de etnarh al grecilor, a fost silit d' împrejurările extrem de grele în care trăia Biserica ortodoxă în impe riul turcesc, să oscileze diplomatic între rivalitățile ambasadelor cato lice (franceză și germană) și protestante (engleză și olandeză) și s. caute apropiere de puterile calviniste. În această situație l-a trimis p Mitrofan Kritopulos la regele Angliei, trimițîndu-i în dar «Codicel* Alexandrin» al Bibliei. Apropierea sau simpatia patriarhului Kiril faț de reprezentanții calviniști, care l-au ajutat materialicește și politiceș te, a fost exploatată de aceștia prin abuz pînă la compromitere chia confesională. Astfel au fost predicatorul valdens Antonie Leger și am basadorul Corneliu Haga ; primul a publicat pe seama patriarhului Ki ril Lukaris variate plastografii de compromitere și al doilea a patrona cu semnătură, se pare, publicarea în latinește, în 1629, și apoi în gre ceste, în 1633, la Geneva a unei «Mărturisiri de credință» calvinizant pe numele patriarhului. Scandalul a fost enorm, exploatat atît de ca tolici cît și de protestanți împotriva ortodocșilor. Patriarhul Lukari s-a jurat că nu este opera lui, căci era un adevărat ortodox ; aceasta dovedește scrisoarea sa către principele calvinist al Transilvaniei, Ga

Bethlen, în 1629, care urmărea calvinizarea forțată a românilor din a», în care, în stil deosebit de frumos și ferm, afirma că «dacă da' consimțământul la o astfel de dezertare, nu i-ar fi destul nici rila iadului să o răscumpere». Apoi îndemna pe cazacii ortodocși ere Biserica ortodoxă a Răsăritului pentru care el începuse o operioasă de luminare, tipărend cărți și înființind școli. Și, pe cînd iezuiții și ambasadorii catolici : germanul Rudolf Schmidt n'cezul De Cesy, plănuiau capturarea patriarhului și ducerea lui ța inchiziției din insula Malta, patriarhul Lukaris, ajutat de am-orii protestanți, englezul Thomas Rowe și olandezul Corneliu respingea acuzele variate, prin scrisorile sale din 1634, adresate rei, apoi către țarul rus Mihail Feodorovici și către breslele ortod- din Liiov, Kiev, Ostrog și altele (descoperite abia în 1905), prin își afirma ortodoxia și condamna pe autorii pretinsei mărturisiri, n aceste împrejurări au intervenit pentru el la sultan atît regele z Gustav Adolf, cît și voievodul Vasile Lupu al Moldovei, pentru eașezat a 5-a și a 6-a oară în tronul patriarhal. Pînă la urmă însă a apuseană susținută de latinofronii greci ca Kiril Kontaris și a biruit; patriarhul Kiril Lukaris a fost arestat din ordinul mare- izir turc și sugrumat de ieniceri la 7 iulie 1638. Dar prin jertfa sale, patriarhul Kiril Lukaris a făcut ca să naufragieze definitiv rila de ademenire ale Romei, precum și cele ale calviniștilor. Or- ia patriarhului Kiril Lukaris biruia.

'rin acest «caz», relațiile dintre ortodocși și protestanți au atins ?a și totodată declinul; interpretările unor apuseni că Ortodoxia înclinat spre Protestantism, etichetînd-o ca «Ecclesia graeca luthems», s-au dovedit nedrepte. Biserica ortodoxă nu înclina nici spre icism și nici spre Protestantism, cum o dovedesc sinoadele ortod- din cursul secolului al XVII-lea.

'rin lucrarea Spătarului Nicolae Milescu : «*Enchiridion sive Stella talis Occidentali splendens...*», publicată la Stockholm în 1667, nii catolici și protestanți erau lămuriți asupra Ortodoxiei, în pri-înd în problema Euharistică. Este drept că, în toiul frămîntărilor, L Koridaleu și apoi ucenicul său Ioan Kariofil au fost acuzați de patriarhul Dositei de unele accepțiuni neortodoxe, dar acuzația a espinsă și lucrurile lămurite, mai aies de teologii români, lavantul Dimitrie Cantemir, ajuns membru al Academiei de științe erlin în 1714, a rămas" credincios Ortodoxiei. Contactul cu Răsăritul ax fiind făcut de unii apuseni, interesul protestanților pentru Orto- a rămas treaz.

BIBLIOGRAFIE

Vort und Mysterium-Brielwechsel zwischen den Tiibinger Theologen und dem 'chen von Konstantinopel (1573—1581), Stuttgart, 1958; K. Rosemond, *Cy-ucaris—Sermons* (1598—1602), Edit. Brill, Leiden, 1974, 167; W. Bates. *Cyrl ris and his Comission — an examination of an East-West debacle*, în *rn Churches. News Letter*.70, 1974/5 p. 5—14; E. Benz, *Endseiierwartungen en Ost und West*, Freiburg, 1973, 266 p.; Idem, *Wittenberg und Byzanz* (Ieremia II), ed. II, Munchen 1971, 300 p.; K. Rosemond, *Patriarch Kyrill s und seine Begegnung mit dem Protestantismus des 37. Jahihunderts*, Got-

tingen, 1970 ; H. Weber, *Reformation, Orthodoxie und Rationalismus*, ed. II, 3 vo: Stuttgart, 1966; I. Karmiris, *Luther und Melancthon über die orthodoxe Kirche* în «Kyrios» VI, 1966, p. 169 ș.u. ; Idem, 'Op9o8o5ia xaî TipoTEa-caMTiafio?', Atena, 1937 ș ediție nouă; G. A. Hatziantoniou, *Patr. Kynllos Loukaris*, Atena, 1954; E. Bem *Die Ostkirche im Lichte der protestantischen Geschichtsschreibung*, Freiburg, 1952 G. Zacharides, *Täbingen und Konstantinopel*, Gottingen, 1941 ; I. Papamihail, *Kyri los Loukaris*, Atena 1939; D. Mănu, *Activitatea patriarhului ecumenic Ieremi_a I pentru întărirea Ortodoxiei*, în «Glasul Bisericii» XXXIII (1974) nr. 3—4, p. 328-338; I. I. Ică, *Mărturisirea de credință a lui Mitrotan Kritopulos*, Sibiu, 1972, p. 2: ș.u., 43—53 ; 97—103, cu bogată bibliografie ; M. Șesan, *Ortodoxia în iața Reforma ției și Uniației*, în «Mitropolia Ardealului», VII (1962), nr. 3—6, p. 262—283; Idem *Comenius și românii*, în «Mitropolia Ardealului» IV (1959), nr. 3—4; p. 195 ș.u. Idem, *Husiții și Ortodoxia*, în «Mitropolia Moldovei și Sucevei» XXXIV (1958), nr. 3—4; p. 218—227; Idem, *Comemorarea patriarhului Kiril La-aris*, în «Mitropoli Ardealului» III (1958), nr. 7—8, p. 574 ș.u.; Ș. Papacostea, *Moldova în epor_a Reior mei*, în «Studii de istorie» 4, 1958; p. 55—78; Idem, în «Romanoslavica» XV, 1967 p. 211 ș.u. ; N. Chitescu, *Ortodoxie și Protestantism*, în «Ortodoxia», II (1950), nr 3 ; p. 383—439; Al. Ciurea, *Mărturisirea de credință a Spătarului Nicolae Milescu în «Ortodoxia» X (1958), nr. 4, p. 511—538; T. Bodogae, Din istoria .Bisericii Orto doxe de acum 300 de ani*, Sibiu, 1945 ; P. Binder, *Românii și ReSorma în «Studii d limbă literară și filologie», III București 1974; p. 209 216. Despre «teoria luterană cu privire la introducerea limbii române în Biserică și respingerea ei vezi la M. Șesan, Die Siebenbürgische Reformation und die rumävjsche Örlliodoxie, în «Kirch im Osten», voi. 18, Gottingen, 1975, p. 73—80, cu bibliografie la problemă; Iden *Despre limba liturgică la români*, în «Mitropolia Ardealului» XX (1975), nr. 1—2, ț 24—28 cu amănunte ; Idem, *Ober die Bem'ihungen um die Einluhrung der Volks sprache in die rumänische Kirche*, «Festschrift Ed. Winter», Berlin, 1966, p. 82—91 vezi și E. Chr. Suttner, *Der Wiederholl von Reformation und Gegenreioralion be den Rumänen Siebenburgens*, în «Wurzburger Geschichtsblätter» 35—36, Wiirzburc 1974, p. 381—401 ; P. S. Episcop Antonie Plămădeală, vicar patriarhal, *Clerici orto docși ctitori de limbă și cultură românească*, București, 1977, p. 13 ș.u.*

Sinoadele ortodoxe din : Iași (1642), Constantinopol (1643) și Ierusalim (1672). Mărturisirile de credință. Raporturi cu anglicanii*

Impresia pe care a produs-o drama patriarhului Kiril Lukaris (162—1623 ; 1623—1633 ; 1633—1634 ; 1634—1635 ; 1637—1638) atît în catolici și protestanți, cît și în Biserica ortodoxă, a fost atît de puternică înfeit a zgudit tot secolul al XVII-lea. Propaganda apuseană exploats pe de o parte, nenorocirea Bisericii grecești, ajunsă jucărie în mîna sul tanului, iar pe de altă parte căuta să atragă privirile ortodoxe spre «sin gura salvare» care mai putea veni prin unirea cu Roma, mai ales că în tre aceste două Biserici ar fi existat o «concordie» și «un consens per petuu», cum scriau în cărțile lor Petru Arcudius în 1619, Leo Allatiu în 1648 și — după 1650 •— chiar janseniștii și galicanii francezi în ce lebrele lor cărți precum cea despre *Perpetuitatea' credinței*, de Nicola Arnauld. în același timp însă protestanții a'irmau că episodul cu privir la Kiril Lukaris a fost o încercare greacă de apropiere de calvinism, cee ce este, desigur, fals. Ambele tabere căutau deci să atragă Biserica or todoxă de partea lor. Războiul de 30 de ani nu se terminase ; în domeniu cultural el a durat mult peste anii 1648. De aceea se cerea neapăra luarea unei atitudini ortodoxe.

Capitol redactat de Pr. prof. M. Șesan.

a. Sinodul de la Constantinopol (1638). Prima condamnare a *Mărturisirii* atribuite lui Kiril Lukaris s-a făcut în sinodul ținut la Constantinopol, la 24 septembrie 1638, sub președinția patriarhului latino-

ortodox Kiril II Kontaris (1633 ; 1635—1636 ; 1638—1639), de față fiind și ierarhii : Mitrofan Kritopulos al Alexandriei și Teofan al Ierusalimului, împreună cu 20 de mitropoliți și 20 de arhimandriți, egumeni iari demnitari bisericești. Sinodul a condamnat atât opera, cât și pe Kiril, mai ales că președintele sinodului îi fusese rival. De notat este și că la această condamnare s-a asociat însuși prietenul și succesorul său la Alexandria, Mitrofan Kritopulos (1636—1639).

Se observă deci că lucrurile nu erau precizate deplin : unii dintre ierarhii ortodocși erau de părere că, sub influența iezuiților și a presiunilor venite de la Constantinopol, sinodul din 1638 mersese prea departe atunci când a condamnat și persoana lui Kiril Lukaris, pe care cei mai mulți îl știau ortodox. Iar pe de altă parte, defectiunile din opera lui Kiril, ca și faptul că papaliștii răsăleau între ruteni un catehism catolic (1632), iar în Ardeal calvinșii, la 1640, un catehism calvinesc, l-au îndemnat pe patriarhul ortodox de Constantinopol să convoace în mai 1642, la Constantinopol, un sinod de 45 ierarhi și alți clerici, care au condamnat numai «Mărturisirea» atribuită lui Kiril Lukaris, capitol cu capitol. Sufletul sinodului a fost marele predicator Meletie Sirigul (1586—1664). În redactarea textului verbal al ședinței sinodului sînt înșirate, pe lângă cele 32 de articole grecești, și 5 ale delegaților români și 8 ale delegaților ucraineni, ierarhi și dascăli, care au participat apoi, în toamna aceluiași an, la sinodul de la Iași. Dar, întrucît aderaseră toți la hotărîrile redactate de Meletie Sirigul, acesta le-a intitulat, în gramata tipărită, în numele celor două sinode.

b. Sinodul de la Iași (1642) pregătit prin înțelegerea dintre mitropolitul Petru Movilă (1633 — -j- 22 dec. 1646) și domnitorul Vasile Leușău (1634—1653) s-a întrunit în toamna anului 1642 (6 sept. — 27 oct.) în Biserica «Sfinții Trei Ierarhi». Participau și acum reprezentanții celor două ramuri ortodoxe europene pentru condamnarea «Mărturisirii do-lukariene» — patriarhul Kiril Lukaris fiind scos din cauză — din partea grecilor : mitropolitul Porfirie de Niceea și «dascălul» Meletie Sirigul (1586—1664), predicatorul Marii Biserici, socotit cel mai bun de seamă teolog grec din secolul său ; dintre ucraineni, rectorul Școlii Academiei teologice din Kiev, însoțit de Iosif Kononovici Garai, Isaia Trofimovici Kozlovski și Ignatie Xenovici Starușici, egumeni ai unor mînaștiri ; din partea Bisericii Moldovei, rectorul colegiului de la Iași : Sofronie Pociatki.

Menționăm că unii istorici și teologici români și străini contestă participarea mitropolitului Varlaam al Moldovei (1632—1653) și a episcopilor de Roman, Rădăuți și Huși la sinodul de la Iași din 1642. Ei se exclud participarea ierarhilor moldoveni la sinodul de la Iași din 1642, într-adevăr el n-ar mai putea fi socotit «sinod», deoarece, în acest caz, printre participanți nu se va fi aflat decît un singur ierarh : mitropolitul Porfirie al Niceei, delegatul Patriarhiei Ecumenice, iar

un sinod nu se poate întruni doar cu un singur ierarh care și acela, cazul de față, nu era titular activ ci în retragere.

După părerea D-lui Prof. Al. Elian, «Nu a asistat la lucrări n unul dintre ierarhii moldoveni (de la Iași, Roman, Rădăuți, Huși), *ci greșit mai cred unii cercetători (!)* — ■ spune Domnia sa — pentru nu a fost vorba ,decît de ceea ce am numi azi o reuniune de expe în probleme de care erau direct interesate numai cele două părți : Kiev și Constantinopolul. Izvoarele contemporane, de altfel, nu lasă nici fel de îndoială în această privință». Era, de fapt, «o conferință teologic (Prof. Alex. Elian, *Cuvînt înainte la traducerea «Mărturisirea de ci dința a Bisericii ortodoxe»* (1642), București, 1981, p. 7).

Cu toate acestea, D-l Prof. Al. Elian însuși, într-un studiu anterio< afirmase că «va numi această reuniune sinod, motivat de importanța] reală în istoria mai nouă a Bisericii Răsăritene» (*Contribuția greceas la Mărturisirea Ortodoxă*», în «Balcania», V (1947), p. 82).

Nouă însă ni se pare incredibil și imposibil faptul ca ierarhii moldoveni, care erau și gazde, să nu fi participat —• măcar din politețe la această așa-zisă «conferință teologică», cel puțin în ședințele pina;re — cum am zice noi astăzi — cînd se vor fi inaugurat și apoi vor fi încheiat lucrările, arătîndu-se motivele întrunirii și apoi, la sfîrș prezentîndu-se concluziile și hotărîrile. Pe de altă parte este greu ■ admis că în discutarea acestei Mărturisrii și a problemelor ei er. «direct interesate numai cele două părți : Kievul și Constantinopolu iar românii n-ar fi fost interesați, mai ales că un român, Petru Mov: era autorul ei, în versiune latină. Fără îndoială deci, această întruni poate fi considerată și numită un adevărat *sinod panortodox*, chiar da documentele vremii nu vorbesc de așa ceva.

De altfel cei mai mulți istorici și teologi admit participarea ierarhilor moldoveni la Întrunirea de la Iași din 1642 alături de ceilalți delegați ai Patriarhiei Ecumenice — printre care se afla fostul mitropo Porfirie al Niceei — și de delegații mitropoliei Kievului, care nu avea; rangul de episcopi dar îl reprezentau pe mitropolitul Petru Movilă, felul acesta întrunirea poate fi considerată *sinod*.

Biserica Ungrovlahiei n-a participat, raporturile politice nefiii atunci favorabile. Nu se cunoaște motivul pe-tru care Petru Mov: nu a participat, deși fusese la Iași mai înainte și a mai venit și du; aceea (la nunta fiicei lui Vasile Lupu), mai ales că el alcătuisese aceas Mărturisire și o discutase la Kiev cu sinodul mitropoliei sale la 8 seț 1640. Sinodul de la Iași a dezbătut și a tradus în același timp aceas Mărturisire în grecește prin Meletie Sirigul care fixă temeinic punct de vedere al Bisericii Ortodoxe, atît față de Protestantism cît și față de Catholicism.

Delegații au căzut de acord asupra punctelor controversate din Mărturisire, hotărînd, potrivit învățaturii ortodoxe, că nu există un l intermediar, echivalent purgatoriului catolic, chiar lipsit de focul c rățitor, pentru sufletele trecute din viață. Cu privire la momentul < prefacere a Darurilor în Sfînta Euharistie, au hotărît că aceasta a loc prin rostirea rugăciunii de invocare a Duhului Sfînt, adică pr *epiclesa euharistică*.

De aceea, prin aprobarea pe care o primi apoi în sinodul din Constantinopol, din 11 mai 1643, sub conducerea patriarhului Partenie I Dnstantinopolului (1639—1644), Mărturisirea mitropolitului Petru I al Kievului a primit în traducerea grecească titlul : 'Op665o|?o yta T7j? xaOoXixfj? xai âitosToXix'yj? 'ExxXiata? TTJ? 'AVOCCOXTJC, fiind socotită itoare pentru tot creștinul ortodox.

Sotărirea a fost semnată în anii următori de cei trei patriarhi ai ritalui : Ioanikie al Alexandriei (1645—1657), Makarie al Antiohiei — 1672) și Paisie al Ierusalimului (1645—1660), astfel încît ea de- ofical Mărturisirea de credință a Bisericii Răsăritului. în sinodul Constantinopol din 11 mai 1643 s-a condamnat doar Mărturisirea persoana lui Kiril Lukaris.

∴ **Sinodul de la Ierusalim (1672).** Dar protestanții continuau să problerea. Tipărirea în traducerea neogreacă. Noul Testament, pe îl răspîdeau printre ortodocșii greci săraci, reușind chiar să con- ască pe unii. Chiar ambasadorul catolic al Franței, Olier de Nointel)logii anglicani i-au preșat pe patriarhii greci cu fel de fel de în- ri, mai ales despre chestiuni controversate (prefacerea euharistică, îsă, primat etc.). De aceea patriarhii orientali, împreună cu alți 40 de ierarhi, au

în ianuarie 1672 un alt sinod la Constantinopol, în care la fel au amnat Mărturisirea zisă lucariană și răspunsul patriarhilor a fost is mai apoi rușilor și anglicanilor împreună cu Mărturisirea in- ată *Pavăza Ortodoxiei* a patriarhului Dositei al Ierusalimului, sta mai ținu, în 26 martie 1672, un sinod la Ierusalim, cu ocazia rii bisericii Nașterii Domnului în Betleem la care au participat s episcopi, printre ei și cei patru patriarhi ai Răsăritului, spre a î răspuns nedumeririlor exprimate de polemica jansenisto-calvinista i'ranța, polemică în care era amestecată și credința ortodoxă. Con- ând punct cu punct cele 18 articole ale Mărturisirii pseudo-luca-, prin lucrarea originală a patriarhului Dositei, intitulată «Pavăza loxiei» : 'Aoicl? 'Op6ooofa<;, sinodul întărea iarăși, prin cele 69 de turi ale sale, poziția ortodoxă.

5-a mai ținut în prima săptămînă a postului Paștelui din 1691, la tantinopol, ■ de către patriarhul Kalinic II (1689—1693) încă un sinod ire a fost condamnată învățătura protestantă care circula printre t ortodocși din Constantinopol și din alte părți, anume : credința cal-antă despre prefacerea euharistică atribuită pe nedrept teologului

Kariofil (f 22 sept. 1692) care și-ar fi însușit-o în timpul șederii 1625 în orașul Helmstedt, în Germania.

Mărturisirile de credință din sec. al XVII-lea

3upă Simbolul niceo-constantinopolitan din 381, prima *Mărturisire edință* aparține patriarhului ecumenic Ghenadie al II-lea Scholarios —1456 ; 1462—1463 ; 1464—1465), primul patriarh ecumenic după irea Constantinopolului de către turci la 29 mai 1453. Ea a fost usă în 1456, în urma celor trei vizite făcute patriarhului la reșe-

dința sa din mînăstirea «Pammakaristos» — a «Prea Fericitei Fecioare din Constantinopol» de însuși sultanul Mahomed al II-lea (1451—1481)

După cele trei convorbiri avute cu patriarhul, sultanul i-a cerut să-i expună în scris pe scurt principalele învățături ale credinței creștine,

în acest scop, patriarhul a compus o scurtă, dar o precisă Mărturisire de credință, sub titlul : *Tlepl irfi 6800 fiji awTTjpa? *:Sv avOpbcucov = Despre calea mîntuirii oamenilor*, împărțită în 12 articole de credință după numărul celor 12 apostoli, numită mai tîrziu *Mărturisirea de credință c patriarhului Ghenadie*. În ordinea cronologică, ea este socotită cea dintîi: scriere simbolică a Bisericii ortodoxe după Simbolul niceo-constantinopolitan. Ea este concepută pe baza unor principii dogmatice largi, pe deasupra disputelor și controverselor dintre Ortodoxie și Catolicisr — Protestantismul încă nu apăruse —, întrucît se apropie de modul d(gîndire al Sfinților Părinți și de hotărîrile dogmatice ale Sinoadelor ecumenice. Ea face parte dintre Mărturisirile secundare ale Bisericii Ortodoxe. (Vezi pe larg : Pr. Prof. Ioan Rămureanu, *Mărturisirea de credința a patriarhului ecumenic Ghenadie al II-lea Scholarios*, în «Ortodoxia» J XXXVI (1984), nr. 4, p. 462—499).

În legătură cu dorința de cunoaștere reală a doctrinei ortodoxe, se colul XVII a lăsat o serie de expuneri de credință, unele personale, cun este aceea a lui Mitrofan Kritopulos, ajuns apoi patriarh al Alexandrie (1636—1639), și celelalte sinodale, ca cele de la Iași (1642) și Ierusalim (1672), care sînt socotite, de majoritatea teologilor ortodocși și apusen cărți simbolice ale Bisericii ortodoxe, deși acest termen este impropriu pentru ortodocși.

a. **Mărturisirea lui Mitrofan Kritopulos (1625)** este rodul studiilor făcute de el timp de 10 ani în Anglia, Elveția și Germania (1617—1626) unde fusese trimis de Kiril Lukaris. Rugat de teologii din Helmstedt (mai 1625) să expună doctrina ortodoxă, pe care o vedeau deosebită în multe privințe de a lor — neînțeleasă de protestanți și batjocorită cu romano-catolici —, Mitrofan a expus, în 23 de capitole, învățătura ortodoxă, în duh irenic, fără a combate prea mult părerile protestante dar spre caracterul invizibil al Bisericii și mai ales despre numărul Tainelor. Ca să găsească o apropiere față de ei, Mitrofan afirma că unele Taine sînt indispensabile : Botezul, Pocăința, Euharistia, în timp ce Mirungere Hirotonia, Nunta și Maslul sînt benevole, afirmație total greșită din punct de vedere ortodox. Pentru aceasta, unii îl acuză pe Mitrofan că protestantizant.

b. «**Mărturisirea Ortodoxă**» a **mitropolitului Petru Movilă**, compusă în limba latină, avea formă de catehism după model apusean, (161 întrebări și răspunsuri, se împarte în trei părți : prima, «Despre credință», explică crezul ; a doua, «Despre nădejde», explică «Tatăl nostru» și «Fericirile», iar a treia, «Despre iubire», explică Decalogul. E drept că în prima redactare s-au observat în ea influențe din teologia se lastică (materie, formă, intenție, parte esențială și neesențială a Tainelor termenul «concupiscentia» și mai ales prefacerea euharistică prin «lui mîncați» și nu prin epiclesă, în fine o doctrină similară purgatoriului dar au fost corectate, în redacția greacă, de către Meletie Sirigul.

La sinodul de la Iași din 1642, *Mărturisirea ortodoxă* a fost socotită o capodoperă de claritate și temeinicie, prin care sînt răsturnate potrivit rătăcirile protestante și catolice. În consecință, a fost reîndată de patriarhul ecumenic Partenie I drept carte «împreună iuitoare cu sfintele canoane, care urmează dogmelor Bisericii lui 3tos», pentru care motiv «hotărîm cu votul unanim al sinodului, ca creștinul ortodox aflat în Biserica apostolică de Răsărit să o citească și nu o lepede». Și s-a dat urmare acestei invitații prin consens. A fost aprobată de sinodul local al Mitropoliei de la Kiev în 1645, apoi de sinodul Patriarhiei Ruse din 1649 și 1696, socotită de patriarhul Adrian V Toscovei «carte inspirată de Dumnezeu». A fost apoi aprobată de sinodul Patriarhiei din Ierusalim în 1654 și 1672. Patriarhul sîrb Gavriilo a avut cunoștință de ea cu prilejul participării la un sinod ținut la Moscova în 1655. *Mărturisirea Ortodoxă*, a apărut apoi în ediții grecești și ruse, sub îngrijirea dragomanului Panaiot Nikussios, la Constantinopol în 1667; o nouă ediție grecească a apărut în 1672. Traducerea românească pentru Mitropolia Ungrovlahiei (și pentru Moldova) a fost realizată în 1691 de frații Greceanu. Faima ei s-a răspîndit și în țările vecine datorită, mai ales, folosirii ei de către jansenistul A. Arnauld. A apărut succesiv traducerile în limbile olandeză (1722), germană (1727), engleză (1762) și maghiară (1791). Astfel și-a dobîndit renumele de carte «normativă» pentru credința ortodoxă (Ediții critice ruse la textul latin s-au publicat la Paris în 1927, iar la textul grec în 1942).

c. *Mărturisirea patriarhului Dositei al II-lea Notară* (1669—1707) din Ierusalim, intitulată *Pavăza Ortodoxiei*, aprobată de sinodul de la Ierusalim din 26 martie 1672, este mai scurtă, cuprinzînd 18 decrete întrebări cu răspunsuri. Ea urmează planul confesiunii atribuite lui L. Lukaris, despre Dumnezeu, creație, om, providență, Hristos, har, viață, Taine, viața de apoi. Se simt și aici unele influențe apusene, în special termenul *transsubstantiatio* și alte păreri mai mult formale, îndeosebi ale autorului și le-a revizuit ulterior singur.

Relațiile interortodoxe

Cu toate aceste împrejurări și raporturi interconfesionale, «relațiile ortodoxe» s-au menținut fără schimbare, prin unitatea dogmatică, morală, canonică și de conștiință «ortodoxă» întru Hristos. Deși strict bisericească erau în primul rînd legăturile canonice de organizatoric-administrativ, prin interdependența Bisericilor locale și a părții dintr-un singur organism ortodox. Rol precumpănitor și central îl îndeplinea Patriarhia Ecumenică de la Constantinopol, pe linie de prestigiu ortodox tradițional, îl aveau patriarhiile din Antiohia, Antiohia și Ierusalim, deși patriarhii ultimelor trei Biserici ortodoxe își aveau deseori reședința la Constantinopol, mai ales pe la Constantinopol, și astfel stăteau mai aproape de patriarhul ecumenic, plecau însă după milostenii în Rusia sau prin țările române, luau în vizită în Bisericile vizitate, pe care le ratifica apoi patriarhul ecumenic.

menic. Dar în epoca fanariotă din sec. XVIII, grecii au păcătuit deseori prin «filetism», adică prin iubire de sine etnică-națională exagerată. Ca exemple de întraajutorare ortodoxă sînt de reținut fapte ca acestea : patriarhii orientali săvîrșeau cîteodată hirotoniri în Ucraina kieveană sau în țările române, deși acestea se aflau sub jurisdicția patriarhului ecumenic ; patriarhul sîrb de la Peci (Ipek) l-a hirotonit ca mitropolit pe Eftimie (1572—1574) în 1572 la Ipek pentru scaunul de la Bălgrad (Alba-Iulia), fiindcă pe atunci Transilvania se afla sub jurisdicția sa ; mitropoliții transilvăneni ortodocși se hirotoneau la Tîrgoviște, apoi la București, de către mitropoliții Ungrovlahiei.

Legăturile culturale și teologice au fost continui, căci aproape toate controversele și sinoadele ținute în această perioadă în spațiul ortodox se datorau legăturilor reciproce dintre Bisericile locale. Din școlile de la Athos au venit mari îndrumători ai vieții spirituale în Rusia, ca Nil Sorski și Maxim Grecul (f 1556), în sec. XVI. De acolo, între 1652—1658, Arsenie Suhanov a adus cele mai multe manuscrise pentru corectarea cărților de ritual ale Bisericii ruse și tot de acolo a venit, pe la 1768, Paisie Velicovschi la Dragomirna, Secu și Neamțu. Pe de altă parte, din mînăstirile moldovene se împrumută manuscrise pentru traducerea Bibliiei slavone de Ostrog în 1581. Tot de aici s-a trimis și Pravila pentru Ivan IV cel Groaznic (1547—1584) și tot de aici s-au refugiat mitropolitul Kievului : Petru Movilă, apoi Nicolae Milescu Spătarul (1636—1714), mitropolitul Dosoftei al Moldovei (1675—1686) și Dimitrie Caftemir (1705—1710), în ținutul Rusiei și Ucrainei, unde au lucrat atît de mult pentru luminarea și înflorirea Bisericii Ortodoxe. Primele cărți de predici și de cult și primele tiparnițe au fost trimise la Iași de către Petru Movilă. Tipografia de la București a fost adusă în 1678 de In Moscova, de unde mai înainte s-au primit icoane, meșteri, odăjdii cărți bisericești. Schimburile erau reciproce : Georgia l-a dat pe mitropolitul Antim Ivireanu (1708—1716) al Ungrovlahiei, iar Constantin Brîncoveanu (1677—1714) a dat gratuit georgienilor, grecilor și arabilor ortodocși cărți tipărite în limba lor.

Sub raport cultural, granițele nu erau de netrecut. La sinoadele de la Iași, din 1595, 1642 și 1645, sau de la Moscova, din 1655 și 1666/7, și-au dat mîna discutînd probleme de teologie ierarhi din mai toate Bisericile ortodoxe locale. Cînd trebuia lămurită o problemă dogmatică morală sau liturgic-administrativă, unii făceau apel la alții și le rezolvau împreună.

Și mai trainice au fost legăturile de ordin filantropic. Toate locașurile «Locurilor sfinte» din Palestina : mînăstiri, biserici, școli etc, de la Ierusalim, Sinai, Cipru, Athos, Tesalia, Constantinopol și din îndepărtatul Trapezunt sau mînăstirile sîrbe, bulgare, rutene-ucrainene și cele grecești din Peloponez au primit din belșug ajutoare bănești reparații, cărți, odăjdii, obiecte prețioase și altele, trimise de darnicele popoare român și rus. Pînă în sec. XVII, țările române au ținut întîietatea în astfel de ajutoare, dar după 1650, aceste ajutoare au f depășite de cele rusești. Astfel au fost ajutoarele acordate de Biserică

ia ortodocșilor din Orient, precum și românilor ardeleni, începînd cu tropolisii Ilie Iorest (1640—1643) și Sava Brancovici (1656—1680). a se explica înfrățirea ortodoxă, în sens panortodox, și întărirea coninței «pravoslavnice» și teologice, în stare să reziste nu numai apărilor turcești și tătărești, ci și asalturilor confesionale protestante și olice.

Raporturi cu anglicanii

Primul contact mai direct cu anglicanii s-a realizat de către patriarhul Kiril Lukaris (1620—1638 cu cinci întreruperi), cînd a trimis crisoare arhiepiscopului Abbot de Canterbury, în 1616, cu privire la țara grea ce o duceau grecii ortodocși în statul turcesc. Apoi, la invitația iepiscopului, patriarhul Kiril Lukaris l-a trimis în Anglia la studii Mitrofan Kritopulos. în continuare, în 1618, patriarhul Kiril a dăruit elui Angliei Carol I (1625—1649) Codicele Alexandrin. Singura urree a fost sprijinul pe care i l-a acordat patriarhului la Constantinopol basadorul Angliei Thomas Rowe, avînd în vedere și faptul că, în lilia se credea că, patriarhul Kiril Lukaris este autorul Mărturisirii dnizante, care apăruse la Geneva în ediție latină în 1629 și ediție acă în 1633. Aflînd însă că această Mărturisire este «pseudolucariană», resul pentru Biserica ortodoxă s-a micșorat.

Abia apariția lucrării Spătarului Nicolae Milescu «*Enhiridion sive la Orientalis...*» din 1667 a stîrnit un nou interes pentru Ortodoxie, că Milescu intră în contact cu teologul anglican Thomas Smith. nci unii teologi anglicani s-au adresat cu întrebări doctrinare către iarhii ecumenici Metodie III (1668—1671), în 1670, și Dionisie IV l—1673 ; 1676—1679 ; 1682—1684 ; 1686—1687), în 1672, care le-au iuns cu precizări din doctrina ortodoxă referitoare la unele din deorile dintre anglicanism și ortodoxie. Apoi, arhiepiscopul grec Iosif orghirinis a vizitat Londra, în 1676, spre a tipări cărți, iar cu acel ?j anglicanii zidiră chiar și o biserică ortodoxă.

Mai tîrziu, în 1698, anglicanii făcură propuneri chiar de unire țarii rus Petru cel Mare (1682—1725), care se arăta favorabil unor ative.

Dar mai serioase s-au arătat propunerile anglicanilor dizidenți iourors (numiți astfel pentru că nu juraseră credința lui Wilhelm de fia, 1689—1702) către Patriarhia Ecumenică și țarul Petru cel Mare 717. în proiectul lor de unire renunțau la Filioque, admiteau toate șapte Taine, sistemul sinodal de conducere și promiteau să traducă operele Sfinților Părinți și să se supună Patriarhiei din Ierusalim ; aveau unele rezerve față de cultul ortodox. La aceasta, patriarhul lenic Ieremia III (1716—1726 ; 1732—1733) și patriarhii din AleIria, Antiohia și Ierusalim au alcătuit, în 1718, «*Răspunsul patriar-orientali*», ca document de mare importanță doctrinară, la care 3st asociate actele sinoadelor din 1672 și 1691 de la Constantinopol ; lată au dezaprobat Mărturisirea «pseudolucariană» și au recomandat cercetare Mărturisirile de credință a mitropolitului Petru Movilă Patriarhului Dositei II Notară al Ierusalimului.

La aceasta anglicanii disidenți au răspuns că acceptă totul în afară de transsubstanțiație, cultul sfinților și al sfințelor icoane. A urmat apoi a doua scrisoare de răspuns a patriarhilor orientali, din septembrie 1723, semnată de Ieremia III și de patriarhii Atanasie al Alexandriei (1685—1694 ; 1720—1724) și Hrisant Notară (1707—1731) al Ierusalimului, intitulată «*Epistola Preasfințiților patriarhi ai Bisericii catolice orientale despre credința ortodoxă*», având 18 definiții și 3 răspunsuri, în care cereau neajourilor să primească întreaga doctrină din Mărturisirea patriarhului Dositei, căci altfel unirea nu se poate realiza.

Correspondența a continuat și în 1734 prin mijlocirea episcopului Atanasie de Tebaida, venit în Anglia după ajutoare. Dar scrisoarea comună a unor episcopi anglicani către patriarhul ecumenic Neofit VI (1734—1740 ; 1743—1744) a determinat un răspuns categoric, că numai atunci se va putea trece la o acțiune de unificare, când anglicanii vor înlătura din credința lor tot ce-i desparte de Ortodoxie. Același răspuns primiră anglicanii și din partea Sinodului dirigent al Bisericii Ortodoxe Ruse.

În 1762 a apărut o ediție engleză a Mărturisirii de credință a mitropolitului Petru Movilă, urmînd să se continue tratativele.

BIBLIOGRAFIE pe lîngă cele indicate precedent:

Pr. Dănuț Mănu, *Importanța sinoadelor răsăritene din secolul al XVII-lea pentru unitatea Ortodoxiei*, teză de doctorat, în «Ortodoxia», XXXIX (1987), nr. 3—4, p. 36—104; nr. 4, p. 33—39 j. Prefață de Pr. prof. I. Rămureanu, p. 2736.

I. Karmiris, *Dogmatikā ke symbolikā mnemeia tes ortodoxu Katholikes Ekklēsias*, ed. II, voi. II, Graz, 1968; C. ^sDave-y, *Mitrophan Kritopoulos*, Atena, 1967, apăra pe Lukaris de acuza că ar fi autorul mărturisirii din 1629; N. Speranski, *Iz istorii russko-slavianskich literaturnăch sviazei, Sviazā mejdu Rusii i Slrhii* (sec. XVII—XVIII), Moscova, 1947; N. Kapterev, *Charakter sviazov Roșii j Orienta*, (sec. XVI—XVII), Serghie Posad, 1914; Pr. prof. I. Rămureanu, *Mărturisirea de credință a patriarhului ecumenic Ghenadie al II-lea Scholarios*, în «Ortodoxia», XXXVI (1984), nr. 4, p. 462—499; I. Karmiris, 'OpB66oSo' 'OjioXoTia II. MofiXac, Atena, 1953; ed. Pr. prof. N. M. Popescu, Text grec cu traducerea de la Buzău din 1691, București, 1942; Trad. prof. Alex. Elian, București, 1981; I. I. Ică, *Mărturisirea <le credință a lui Mitroian Kritopulos*, teză de doctorat, Sibiu, 1973, cu amănunte și bibliografie; M. Șesan, *Sinodalitatea ortodoxă în sec. XV—XVII*, în «Mitropolia Ardealului» X (1965) nr. 4—6, p. 306—328; Idem, *Sinodalitatea ortodoxă în sec. XVII—XVIII*, în «Mitropolia Ardealului», X (1965), nr. 9—10, p. 660—677 R. Florea, *Din relațiile sirbo-române*, Panciova, 1964; G. Bezviçoni, *Contribuții la istoria relațiilor româno-ruse*, București, 1962; O. Marina, *Însemnări djn Bulgaria*, București, 1, 1954; C. Sirbu, *Din trecutul unității ortodoxe*, în «Mitropolia Ardealului» IV (1959), nr. 3—4, p. 202—227; V. Loichită, *Mărturisirea lui Dositei*, în «Candela» LIII—LIV, 1942/3, p. 173—226 și *Mărturisirea pseudo-lucariană, cu Epistola Patriarhilor orientali*, p. 229—256; T. M. Popescu, *Relații ortodoxo-angli-cane din sec. XVI pînă în 1920*, în «Romanian Orthodox Church and the Church of England», Edit. Institutului Biblic și de Misiune al Patriarhiei Române, 1976; M. Ramsey, *Constantinople and Canterbury*, Londra, 1962; L. Nikiforow, *Russisch-englische Beziehungen unter Peter I*, traducere de W. Muller, Weimar, 1954; I. Karmiris, 'Op&oSofia T.al IpoTEaT-jTtanoj, voi. 1, Atena, 1937; G. L. Mariott, *De ecclesia anglicana cum ecclesiis orthodoxis conjugenda*, Londra, 1935, cu traducere română de Gh. Ciuhandu, Arad, 1937; M. Herbigny, *L'anglicanisme et l'Orthodoxie greco-slave*, Paris, 1922; P. Cernovodeanu, *Știri noi despre Spătarul N. Milescu și relațiile lui cu teologul anglican Thomas Smith*, în «Biserica Ortodoxă Română» LXXXIX (1971), nr. 3—4, p. 326—334; S. Anuichi, *Raportul dintre Patriarhia sirbc de Ipek și Patriarhia greco-bulgară de la Ohrida*, în «Studii teologice» XIV (1962) nr. 7—8, p. 570—581.

Cultul și viața ortodoxă. Monahismul. Importanța Muntelui Athos *

Dezvoltarea Bisericii Ortodoxe în veacurile XVI—XVIII are loc în împrejurări externe foarte puțin favorabile. Dominația turcă ajunsă la apogeu, dar apoi în declin după asediul Vienei (1683—1686), este încă tul de tare să mențină sub puterea ei, în toată această perioadă, popoarele ortodoxe din Balcani. Numai ortodocșii de pe teritoriul Rusiei erau scuti de sub stăpâniri creștine ortodoxe și se bucură de toate libertățile civile și religioase. Cât privește pe ortodocșii din Polonia și Imperiul austriac, ei au suferit silnicii și nedreptăți numeroase. Astfel, la Făgăraș, la Ocna Sibiului au fost aduse tunuri și instalate spinzurători, ca și în nordul Croației, și la rutenii din Polonia. S-au distrus mănăstiri și s-au luat măsuri aspre care urmăreau întărirea așezămintelor ortodoxe sanitare», organizate în țările amintite de administrația ca împotriva «schismaticilor». De aceea, viața acestor mulțimi cărora -au desființat episcopiile și mănăstirile a primit același caracter mo- dar plin de patos popular cum numai în mediu de «sate și preoți» ea avea loc.

Ca atare viața religioasă în această perioadă este oarecum în funcție de aceste împrejurări neprielnice. Moralitatea și religiozitatea au avut suferit mult sub apăsările turcești, unde — odată cu decadența mo- a statului turc (finele sec. XVI) — începe domnia banului și corup- administrative, mijloace folosite foarte des pentru a se putea ajunge la mănăstire, la numiri în posturi bisericești și civile. De aici intriga, alitatea, nestatornicia, imoralitatea. Adeseori ierarhii sînt aleși sau înșiți prin simonie sau din interese politice. Multe din evenimentele gistrate în acest timp (islamizări masive în Albania, Bosnia, Rodope, ienia etc, ca și o parte din trecerile la catolicism sau la răscol și e) se explică mai ușor dacă ne gîndim la slăbirea moralității și la înșiruirea clerului și a unor mireni mai înstăriți. Bigamia, adulterul, uniunile mixte sau cu rutenii, exploatarea de tot felul sînt atestate documentele vremii mai ales în păturile boierești și orășenești. În *Ble* largi ale satelor domnea superstiția.

Dar viața ortodoxă își are, în această vreme, și pagini minunate de alitate, de eroism religios dus pînă la martiriu, de trăire duhovni- că deosebită. Poporul iubea cu putere «legea» lui, slujbele, bisericile, :a locașuri de cult modeste, dar frumoase, făcea milostenie, mergea pelerinaj, tolera credința altora, cu alte cuvinte, rămăsese — în ia tuturor apăsărilor și atacurilor — strîns legat de Biserică și de ițiile ei. Descriind viața bisericească de sub turci, istoricul rus So- v nu se poate mira îndeajuns de răbdarea și jertfelnicia ortodoxă, tai așa putem înțelege cum de a putut rezista poporul rus, adunat - irul mănăstirii Serghievskaiia Lavra, împotriva atacurilor armatei leze la începutul sec. XVII, după cum numai așa vom putea tălmăci oismul religios al rutenilor și românilor expuși vexațiunilor și asu-

* Capitol redactat de Pr. prof. T. Bodogae.

pirilor feudale ale catolicilor. «Neomartirii» se înmulțesc în perioada aceasta.

Părți importante din populație preferă să se expatrieze, să emigreze : sârbi la nordul Dunării și în Rusia, bulgari în Oltenia și Banat, români ardeleni trecuți peste munți, ruși peste Urali, armeni peste tot, numai să-și păstreze credința.

Desigur că, în cea mai mare parte, vitalitatea Bisericii Ortodoxe provenea din cultul și tradițiile sale. Niciicând ca în perioada aceasta nu s-au discutat probleme de cult, nu numai în sinoadele de la Moscova, din sec. XVI și XVII (mai ales *Stoglavul C = O sută de capitole*, în 1551 și cele de sub Nikon, 1655—1667), ci pretutindeni, în Cipru (1668), în Athos (sec. XVII), în Veneția și în alte orașe apusene unde existau comunități ortodoxe, în Ardeal, în Ucraina și peste tot unde raționalismul protestant sau prozelitismul catolic discuta din necunoaștere sau din denaturare voită specificul vieții noastre ortodoxe. Afară de problemele nezbătute de rascalnici, mai pomenim controversa de la Athos, despre locul miridei pentru Maica Domnului (sec. XVII), momentul prefacerii cinstitelor daruri, noul calendar apusean gregorian, pe care nici una dintre Bisericile ortodoxe n-a vrut să-l primească, nici chiar Rusia, unde Petru cel Mare (1682—1725) a introdus calendarul civil la 1700, desigur cu forța.

În *Lithos-ul* său, mitropolitul Petru Movilă a înregistrat, în legătură cu întâlnirea dintre brtodoxi și catolici la Alba Iulia, credința populară că apa din aghiasma ortodoxă nu-și pierde calitățile nici după timp îndelungat.

Pe de altă parte, scrisul cu orientări critice și plin de mult bun simț al unui Dositei Obradovici la sârbi și Krîlov la ruși, în fabulele lor, ale scriitorilor Școlii Ardelene (în deosebi «Procanonul» lui Petru Maior), ca să nu mai vorbim de influența literaturii iluministe asupra gândirii teologice tot mai liberale din viața tuturor popoarelor ortodoxe, grec, român și slav, toate acestea mărturisesc despre receptivitatea Bisericii Ortodoxe față de științe ori față de tendințele spre emancipare națională ale popoarelor.

Monahismul a mers în perioada aceasta pe drumul parcurs înainte. Rămînea deci și pe calea chinoviei, dar păzea și pe a idioritmiei. Cea dintîi era indicată uneori pentru cei mulți, a doua pentru asceți și schivnici. Popoarele ortodoxe au avut întotdeauna mare respect și admirație față de monahism, dovadă atîtea pelerinaje și legături strînse duhovnicești cu stareții mînăstirilor. Nu numai în Rusia principii, boierii și țărani făceau pelerinaje la lavrele Pecerskaia, Serghievskaia, Kirilovskaia, Solovețkaia și la Locurile Sfinte etc), ci și în țările române sau în Balcani, unde se înmulțesc «palomnicele» sau călăuzele de pelerinaj, manuscrise (Măria Șerban Cantacuzino), ori" tipărite (mitropolitul Antim Ivireanu — 1708—1716 — a tipărit «Proskynitarul» Sfintului Munte al Athosului).

În limba rusă avem o literatură foarte bogată privind pelerinajul la Locurile Sfinte (**B. de Khitrowo, 3 volume**).

Monahismul a ajuns să joace roluri mari în stat nu numai sub ra-cultural (monahii au fost cei mai culti oameni în trecutul ortodox), social, politic, religios. Ei interveneau în certurile dintre oameni, în îndulcirea raporturilor iobăgești (de pildă Iosif Voloțki și Nilci în Rusia), erau trimiși în solii diplomatice. Adesea colindările lor după milostenii au servit și scopuri politice creștine împotriva lor. Dar, mai presus de toate, lucrau pe tărîm religios, făceau pe-le, copiau și răspîndeau manuscrise, cărți, pictau icoane etc. în știri sînt. așezate primele tipografii. Astfel la români, s-au așezat rării în mînăstirea Dealul 1508, mînăstirea Peri 1580—1631, Snagov, își în mînăstirea Dermaskaia (în Moscova), la ucraineni în mînăsti-Kutein, Pociaev, Pecerskaia etc. în mînăstiri au funcționat primele teologice : Athos, Ohrida, Peci, Putna lui Vartolomeu Măzăreanu samțu lui Paisie, școlile stavropighiale din Lemberg, Viena, apoi în isticile din Kiev și Moscova etc. Tot în mînăstiri au luat ființă ele bolnițe sau spitale pe care le cunoaștem. Pe toate tărîmurile itatea mînăstirilor era preponderentă în stat, nu numai în Evul 'u, ci și în epoci în care se manifestă spiritul mai modern al bur-iei și laicismului. Nici reformele țarului Petru cel Mare și ale țarinei șrina a li-a cea Mare (1762—1796), deși laicizante, nu s-au putut de ajutorul mînăstirilor, cu toate că ele au supus monahismul la : încercări, prin secularizarea averilor lor, prin desființarea mînăsti-mici și obligarea călugărilor de a face lucrări manuale ^griculură, ?rii etc.) în folosul statului și poporului. Să nu uităm apoi că și Dalele și revoluțiile sociale n-au fost lipsite de ajutorul mînăstirilor, irele locuri, retrase unde se organiza rezistența. Unii din călugări uc chiar efectiv răscoalele : călugărul Serghie în luptele de la Hușt, mandritul Dionisie și arhondarul Avraam au fost apărătorii Lavrei Serghie în 1610—1611 contra Poloniei, Cuv. Sofronie de la Cioara, ransilvania, s-a distins în lupta dusă pentru apărarea Ortodoxiei în —1761, în timpul marilor mișcări populare țărănești Dintre centrele mînăstirești de mare importanță pentru dezvoltarea ricii în perioada aceasta, rămîn la loc de frunte așezămintele de la .tele Athos, cu cele 20 de mînăstiri ale lui, cu 14 schituri și peste chilii. într-o vreme cînd sub turci nu se îngăduia nici o formație ;ică, singure mînăstirile și Biserica puteau activa în folosul crești-". Turcii au respectat de altfel libertățile mînăstirilor, deși au prădat idată metoacele lor pentru a le răpi veniturile. Totuși, neavînd cu •ai, fiindcă se pierduseră ajutoarele bizantine, sîrbești și bulgare, călu-i plecau mai mult după milostenii în Țările române și în Rusia. în felul ta slăbește disciplina monahală, întrucît mulți călugări, ajunși ad-istpatori de moșii ori adunători de bani, cad în ispita banului, a ave-', a vieții lumești. Stările acestea le remediază în parte reforma pa-■hului Silvestru din Antiohia (1724—1766), în 1725, care oprește, grea pedeapsă, plecarea din mînăstire pentru interese materiale, dițiile erau însă grele, încît colindatul după ajutoare continuă, într-o ne în care la curtea lui Brîncoveanu erau, la un moment dat, 15 ie-i greci veniți după milă. Cunoscută este pentru părțile bănățene și

arădene colecta întreprinsă în 1660 și 1666 de patriarhul Maxim de Peci, colectă care ne-a lăsat interesante amănunte despre viața bisericească și politică a acestor părți. Multe din mănăstirile mari se pustiiră, se păraginiră. În locul lor s-au ridicat schiturile și chiliile mai potrivite spiritului nou. În astfel de schituri și chilio vor trăi marii îndrumători duhovnicești, Pahomie Rusanos (sec. XVII), Paisie Velicikovski (-)• 1794) și Niçodim Aghioritul (1748—1809).

Însemnătatea Muntelui Athos, numit *Grădina Maicii Domnului* este foarte mare în tradiția tuturor popoarelor ortodoxe. **Nu este operă** culturală și teologică mai importantă, în această perioadă, în care să nu se simtă ajutorul lui. Pentru greci, el este centrul cel mai important de viață duhovnicească, de unde s-au recrutat cei mai mulți patriarhi și mitropoliți, cei mai învățați teologi și cei mai mulți misionari. În Sfântul Munte Athos s-au pregătit operele teologice care s-au publicat în sec. XVII—XVIII la Veneția, cu o tenacitate într-adevăr uimitoare : teologie polemică, cărți liturgice, scrieri morale, ascetice, vieți de sfinți, etc, opere care au împinzit tot spațiul ortodox. Desigur sprijinul românesc n-a lipsit din sec. al XIV-lea pînă în sec. al XIX-lea.

Și pentru georgieni, care aveau aici vechea și frumoasa mănăstire a Ivirilor ridicată în 1030 de ivirul Ioan, grecizată încă din sec. XIV, Athosul își are importanța lui mare, pentru că aici se păstrează, între altele, cele mai valoroase documente de literatură creștină georgiană, începînd cu traducerea Bibliei făcută de Eftimie (sec. XI) și altele. În mănăstirea Ivirilor de la Athos s-a aflat cel mai vechi manuscris al frumoasei vieți a Sfinților Varlaam și Ioasaf.

Pentru bulgari, Athosul are iarăși importanță deosebită nu numai pentru vechile legături din epoca bizantină și pentru cele mai noi, îndeosebi mănăstirea întemeiată pe la anul 1000 de monahii bulgari, aflată pînă azi în mîinile lor, ci mai ales pentru că de aici, din Athos, a plecat în 1762 vestitul predicator al redeșteptării bulgare, Părintele Paisie, autorul «Istoriei Bulgarilor», în care preamărește faptele lor din trecut.

«Am scris, se exprimă Paisie, pentru acei hulitori de patrie, care nu-și iubesc neamul și limba. Dar am scris și pentru voi, care rîvniți să cunoașteți și să auziți de neamul vostru și de limba voastră, ca să știți că țarii voștri bulgari și patriarhii și arhierii n-au fost fără cronici și fără documente. Obida noastră nu vine atît de la stăpînirea trecutului, cît mai ales de la arhierii greci. Din nefericire, grecii nu ne lasă vlădici de limba bulgară, încît au rămas bulgarii fără școală și neiscușiți la scris».

Și sîrbi mărturisesc prin arhimandritul Gherasim Zeliçi, la 1784, că nici ei n-au vlădici de neamul lor, ba în multe locuri nici preoți, încît au ajuns unii sîrbi să se spovedească prin tălmaci.

Primul mare istoric sîrb Rai ci (f 1801) a călătorit și el ca și Dositiei Obradovici la Athos pentru că, după venirea de la școlile din Kiev, își dădeau seama că Athosul și îndeosebi mănăstirea sîrbească de la Hilandar a dat aproape pe toți marii învățați și ierarhi ai Serbiei medievale. De aceea nici Raici nu era mulțumit cu ai săi : «fiecare popor își cercetează trecutul, numai noi stăm în întuneric». 21 — Istoria Bisericească Universală Voi. II

Sîrbii, care-și au pînă azi în Athos mînăstirea Hilandar, ctitoria lui Iosif și Sava Nemanja, au primit de acolo continuu lumină și înfăiri.

Românii își primesc din Muntele Athos cronica lui Gavriil Prosc. XVI), o serie de ierarhi și călugări învățați ca : fostul patriarh lenic Nifon II (1486—1488 ; 1497—1498 ; 1502), Varlaam al Ungroiei (1672—1679), sec. XVII, tipograful Meletie Macedoneanul, Gașin Vidali etc, în afară de mulțimea de opere artistice, de cult sau iscrise, românești sau grecești, despre români, lucrute la Athos ori etoacele lor din țară. Școala lui Paisie de la Neamțu (1794) nu poate eleasă fără legătura cu Sfîntul Munte.

Pentru ruși tot așa de mult, dacă nu mai mult decît pentru alții, sul a fost izvorul de lumină și îndrumare duhovnicească de mare rtață. Mînăstirea Pantelimon și schitul Si. Ilie (din sec. XIX), încă chit mare (Sf. Andrei) au adăpostit și adăpostesc pînă azi mulți ;ări ruși, care au adus din țară o mulțime de obiecte de cultură : covoare, cărți etc. Din Athos a plecat, pe la 1518, vestitul luptător ■a superstițiilor și ignoranței în teologie și în cultură, ieromonahul m Grecul, numit în Athos Maxim Thivalios. De aici se caută conirea pravilei și tipicului în lunga ceartă cu iudaizanții, dar mai ales îcaliei. De aici se aduc sub patriarhul Nikon (1652—1658) sute de iscrise pentru corectarea cărților bisericești, încît nu peste mult se va tipări o carte rusească cu titlul «Raiul cuvîntător», spre a se nări evlavia agh'iorită, patronată de Maica Domnului și sfințită de i și sfinți cuvioși ca Nil Sorski, iar mai tîrziu de Paisie, de Teofan, tiev și Tihon de Zadonsk, iar la finele sec. XVIII și începutul XIX Serafim de Sarov (f 1833). Călătoriile celebre ale lui Vasile irovici Barski prin Turcia europeană, tipărite atît de des în rusește, mulțimea de moaște și icoane miraculoase aduse de la Athos fac riitorul F. M. Dost'oievski (f 1881) și alți scriitori din sec. XIX să i că Athosul influența direct viața spirituală a Rusiei. Asemănat de protestantul Pallmeyer cu «un Vatican ortodox», iar ofesorul catolic Wunderle cu mișcarea de la Cluny, a cărei influență isfrînt atît de puternic și rodnic peste tot Apusul, Athosul și-a răs-t binefacerile sale duhovnicești peste tot Răsăritul, căruia i-a im-i'c un frumos accent de ecumenicitate. E drept că și el a trăit din ia și din daniile acestor Biserici, dîndu-le în schimb tot ce a avut iun.

^rebuie subliniat, după cum spunea și Sf. Grigorie Palama (f 13 no- "ie 1359),- că Athosul a fost un «focar al virtuților». Ne-au venit ci, tuturor popoarelor și Bisericii ortodoxe, chipuri de viețuitori ața îmbunătățită, crescută în sfințenie și în evlavie de toate felu- începînd de la linia de aspră asceză a unui Maxim Kavsokalivitul ec. XIV (numele îi provine de la faptul că își ardea coliba îndată nțea că i-a devenit prea comodă) și pînă la teologii de adîncă con- are, ca Sf. Grigorie Palama ori ca Nicodirn Aghioritul (1748—1809, ii editor în 1782 al Filocaliei la Veneția). Pentru noi românii, chipul ■ului Paisie Velicicovschi de la Neamțu (f 1794) și al marilor tra-

ducători : Grigorie IV Dascălul (1823—1829), mitropolitul Ungrovlahiei și Gherontie de la începutul sec. XIX, trăitori la Sf. Munte Athos, ca și Sf. Calinic de la Cernica (f 11 aprilie 1868), al cărui lăcaș de la Frăsinei reproduce exact ca și Tismana ori Vatra Moldoviței tipul atonit de clădire, toate acestea sînt numai cîteva din faptele de cultură spirituală și culturală care ne-au venit de la Sf. Munte.

Nu mai vorbim de mulțimea ierarhilor pentru aproape toate Bisericele ortodoxe, de rînduieii liturgice și tipiconale, în primul rînd cele privitoare la proscomidie și la privegheri, opere ale patriarhului Filotei Kokkinos al Constantinopolului (1353—1354 ; 1364—1376), prietenul Sfîntului Grigore Palama, de moaște ale sfinților din care au fost aduse și la noi, dar mai ales de cele peste 15.000 de manuscrise din care foarte multe au fost scrise la noi ori pentru noi.

Dacă mai adăugăm și faptul că tiparele au modelele arhitectonice dar mai ales cele privind modul de pictare sau de zugrăvire bisericească așa cum ne-a învățat pe toți «Erminia de pictură» a lui Dionisie de Furna (sec. XVII), atunci putem spune că *Grădina Maicii Domnului* care este Sf. Munte Athos, ține ființial de viața Bisericilor ortodoxe de pretutindeni.

B I B L I O G R A F I E

F. Ilinski, *Însemnătatea Athosului în istoria literaturii slave*, în «Jurnalul Instr Publ», Moscova, 1707; Fr. Dolger, *Das Monchsland Athos*, Berlin, 1943. *Le Millénaire du Mont Athos, I—II*, Chevetogne, 1964, A. de «Mendieta», Athos, Berlin, 1972.

E. Turdeanu, *Legăturile românești cu mînăstirea Hilandar și Sf. Pavel — Athos* în «Cercetări Literare», 1940; T. Bodogae, *Ajutoarele românești la mînăstirile Siln tului Munte Athos*, Sibiu, 1941 ; Idem, *Însemnătatea Muntelui Athos în viața popoa relor ortodoxe* în «Ortodoxia», 1953; E. Braniște, *Rolul Athosului în istoria cultu lui ortodox* (Ibidem); T. Bodogae, *Din comorile Stîntului Munte*, în «Biserica Ortodoxă Română», 1963.

Cultura teologică în Răsărit. Paisianismul

Împrejurările neprielnice pe care le prezentau stăpînirea turcă și tătară au făcut pe creștinii ortodocși să nu poată înainta cultural pe măsura fraților lor din Apus, catolici și protestanți. De aceea se plîngea, pe la 1580, Teodosie Zygomalas, mare demnitar al Patriarhiei de Constantinopol, către Martin Crusius, că floarea științelor și artelor grecești s-a veștejit sub noii stăpîni otomani. Ce a avut Bizanțul măluminat se refugiase în Apus, mai ales în Italia, unde s-au înființat școli la Florența, Padua, Veneția etc, unde mulți dintre grecii insulari și continentali au mers la studii, ajungînd chiar profesori. După a unii dintre acești greci au ajuns în locuri înalte, în cadrul statului turc au început să înființeze școli elementare și superioare (un fel de colegii) din care mulți au împînzit tot Răsăritul cu dascăli, școli, biblioteci și chiar tipografii, avînd și sprijinul fanarioților din țările române și a politicii protectoare țariste.

a. **Teologia ortodoxă** rămase însă peste tot credincioasă caracterului apofatic și vechilor principii tradiționale, stăruind în învățături ortodoxe, așa cum a fost stabilită ea de Sinoadele ecumenice și a fos

ată în scris de *Sfântul Ioan Damaschinul* (f 749), care a formulat iniția că «taina ortodoxiei constă în iconomia divină de a se împlini lume viața și învățătura Mîntuitorului Iisus Hristos Cel întrupat», icată în lucrarea sa *Acrivia* sau *Dogmatică ortodoxă* (Migne, P. G. 94,)81 și P. G. 150, c. 324). S-a scos în relief armonia căilor de cunoaș-e după indicațiile lui *Mihail Psellos* (f 1097) și încrederea în harul ntei Treimi, după precizările *Sfântului Grigorie Palama* (f 13 noiem-î 1359), care neconținut se revărsa asupra credincioșilor (*katabasis*) e a-i ridica la îndumnezeire (*anabasis*). S-a accentuat apărarea Orto-:iei față de orice fel de «uniatism», ca cel de la Florența (1439), păs- id totuși înțelegerea cuvenită față de ceilalți creștini, după cum a ivat patriarhul Alexandriei *Meletie Pigas* (1590—1601). Privită în ge- al, teologia ortodoxă din această perioadă cuprindea următoarele ele- ite : concepția teocratică și hristocratică, ambele promovate și păs- ;e de Biserica ortodoxă a Răsăritului, după cum se pronunțase în 3t sens încă Sinodul IV ecumenic de la Calcedon din 451, prin pre- irea : «încolo să ferim împreună Biserica ortodoxă de vreo alunecare» msi VI, c. 693). Din sec. XVI înainte, Biserica ortodoxă se mai dis- ea prin păstrarea «Bizanțului după Bizanț».

Cea mai importantă școală teologică din spațiul grec era cea din stantinopol, numită *Academie* sau *Marea școală a neamului*. Începu- le ei coboară pînă la mijlocul secolului XV, la *Ghenadie Școlarul* i5—1456 ; 1462—1463 ; 1464—1465), dar mărturii precise există din 3 cînd patriarhii Ioasaf II (1554—1565), Mitrofan III (1565—1572 ; 3—1580), Ieremia II (1572—1579 ; 1580—1584 ; 1587—1595) susțineau ă școli : una elementară, în care se preda scris-cititul și socotitul ă Ceaslov, Octoih, Psaltire și Păscălie, și a doua superioară, un co-*i*, în care se preda dialectica, retorica, morala, literatura, mate-ica, astronomia, fizica, mai tîrziu medicina, după manuale grecești lizantine (matematica după Euclid, filosofia după *Nikifor Vlemide* 1272), astronomia cu «zodiacul» după *Teodor Metonitul*, precursor nui Nicolae Kopernic (f 1543) și Ioan Kepler (f 1630) și teologie, ă scrisul patristic și mai ales după *Acrivia* Sfântului Ioan Damaschin 49), precum și după Sfântul Grigorie Palama (f 1359) cu : *Teologia Inii divine* sau a *Cerurilor deschise*. Caracterul acesta s-a menținut î vremea dascălilor *Teofil- Koridaleu* (sec. XVI) și *Ioan Kariofil* 692), ucenicii patriarhului Kiril Lukaris (1620—1638, cu cinci între- ri) și mai ales ai lui Alexandru Mavrocordat și Sevastos Kimenitis 5—1698).

Era apoi Școala de la Veneția, cam tot din vremea celei constanti- >litane, excelînd prin tipărituri, susținute de arhiepiscopul *Gavriil ras* (1616) și de profesorul *Thomas Flanginis* (1636). în sec. XVIII alăturat școlile din Athos, Patmos, Janina, Smirna, Chios, București își, predominînd în toate competiția între două curente : vorbirea xierea în stil popular, susținută de *Vikentios Damadas*, *Teoklitos arkides* (f 1860), *Neofit Vamvas* (f 1855) și cel arhaizant al lui *Ev- ie Vulgaris* (f 1806), *Dukas* și *Constantin Oikonomos* (f 1857), care :iau stilul clasic.

În afară de spațiul grecesc, existau școli locale la Brașov (1595) ci antecedente de două secole, la Cotnari (1561), la Iași (1640), Putna și Neamțu, la Tîrgoviște (1546), apoi la Liov și Vilna, la Novgorod și Serghievo în Rusia, la Karloviț (1695) ș.a. în spațiul rusesc, importanță mar au dobândit Academia movileană de la Kiev (1631), școlile greco-slavo latine de la Moscova (1649), Petrograd (1721) și Kazan (1723), pînă cîni țarul Petru cel Mare (1682—1725) și țarina Ecaterina a II-a (1769—1796 au introdus școlile moderne, elementare și medii, în foarte multe orași și au întemeiat Universitățile din Petrograd și Moscova.

Cum însă Kievul cu Academia era încorporat atunci în Polonia atî de catolică, se explică de ce a existat și o oarecare influență catolic scolastică și chiar una protestantă în teologia ucraineană și rusă, și mul mai puțin în cea greacă : pentru că unii viitori teologi slavi au studia în colegii iezuite, sau de alte tipuri la Roma, Padua, Viena, Paris sai Oxford, precum au fost frații greci : Ioanikie (f 1717) și Sofronie Lichudis (f 1730), rușii Teofan Prokopovici, mitropolitul Novgorodului (f 1736), Ștefan Iavorski, arhiepiscop de Cernigov (f 1722) și alții. Metoda de predare era cea dialectică, care consta în parafrizarea textului cu alte cuvinte. La ruși erau imitate metodele scolastice, dar se păstr; combaterea pretinsei Uniri de la Florența (1439).

Dintre ramurile teologice au înflorit mai mult — cum era și firesi într-o epocă de atîtea controverse — polemica și studiile practice, liturgica și omiletica. Se întîlnesc totuși și opere sistematice și mai ales dogmatice, cum au fost ale lui Gh. Koresios, Damadas, Evghenie Vulgaris, Atanasie din Păros, după cum s-au scris și cîteva opere exegetici și istorice.

b. La greci, s-a manifestat la începutul secolului XVI teologu Maxim Grecul, care l-a cunoscut pe Ieronim Savonarola la Florența și apoi a activat la Moscova, realizînd astfel contractul intercreștin primordial. Apoi cel mai cunoscut teolog a fost Meletie Pigas, patriarhu Alexandriei (1590—1601), care era din Creta, studiase la Padua, cunoște; latina, greaca, siriaca, araba și ebraica. A fost un om cu viață foartă demnă, evlavios și cult. A scris între altele un dialog despre Creștinu ortodox, un tratat Despre stăpînirea papei, mai multe predici și peste 300 scrisori dintre care, cele către ortodocșii din Polonia și către protestanții care voiau să se unească cu răsăritenii sînt cele mai importante.

Despre Ieremia II «cel Mare» al Constantinopolului (f 1595) și polemica lui temeinică și energică cu protestanții și cu catolicii s-a seri; mai înainte. Apoi, Manuil Malaxos (sec. XVI) a fost autor al unui Nomocanon = Pravilă, tradusă și în românește, și al unei Istorii a Patriarhiei din Constantinopol, păstrată în Turcograecia lui Martin Crusiu: (i* 1607) ; Maxim Peloponisianul a scris o lucrare în care combătea cele 7 puncte deosebitoare dintre catolici și ortodocși, lucrare tradusă în 1699 în românește sub titlul Carte sau lumină și răspîndită gratuit de Constantin Brîncoveanu (1688—1714) românilor ardeleni, tocmai cînc se săvîrșea aci uniația cu Roma. La fel merită să fie pomenit episcopu Maxim Margunios (— 1602) și Gavriil Seviros, arhiepiscop de Filadelfia (— 1616), ambii polemisti contra latinilor, primul mai îngăduitor, chiai

nionist, celălalt mai radical. Primul a scris un tratat despre «Filioque» un dialog între un grec și un latin, iar celălalt, celebrul tratat *Despre aine* (tradus și în românește), despre diferențele între cele două Biseici și altele.

La începutul secolului XVII a apărut la Alexandria curentul «neolenismului», susținut pe linie teologică de patriarhii Meletie Pigas și iirul Lukaris și de alții, care avea un caracter de renaștere ca *Iluminism rtodox*. El se rezema pe concepția antică despre libertate și independență, patriotism și democrație, pe concepția bizantină cu privire la unitatea de stat (acum cea greacă), pe principiile Ortodoxiei inflexibile și e aprecierea rezultatelor științelor moderne. Astfel grecilor le insufla iraj în viață, românilor le întărea conștiința etnică spre generalizarea mbii române în Biserică și stat, iar rușilor le deschidea porțile marilor moștințe contemporane.

În secolul XVII s-au impus între numeroșii autori greci Mitrojan ritopoulos (f 1640) și patriarhul Kiril Lukaris (f 1638), despre care s-a scris mai înainte. Apoi era predicatorul și dascălul Meletie Sirigos (f 1662), care a corectat *Mărturisirea de credință ortodoxă* a mitropoli-ilui Petru Movilă și care a scris o lucrare originală : *Predici la toate iminicile peste an* din care unele au fost susținute încă în timpul sino-ilui la Iași ; a mai scris *Combaterea lui Kiril Lukaris* (tipărită la Bucu^bști în 1690), comentarii la Origen, o traducere a *Instituțiilor* împăra-ilui Justinian (527—565) și mai ales o explicare a Liturghiei ca răspuns întrebărilor patriarhului rus Nikon. Dintre dogmatiști și polemisti s-a ipus Gh. Koresios (— 1661), care l-a combătut pe valdensul Antoniu îger, scriind mai ales opere despre Taine, predestinație, liberul arbitiu, cultul icoanelor etc. și a combătut pe latini cu tratate contra lui illarmin, despre Filioque, primat etc.

O pleiadă întreagă de scriitori neoeleniști s-a ridicat împotriva regeaților Arcudius, Allatius, Mat. Kariofil, și mai ales a lui Nic. Comnen împadopol, profesor la Universitatea din Padua al cărei istoric l-a scris 1626, militând pentru unirea Bisericilor. Combatanți reprezentativi au patriarhii de Ierusalim : *Nectarie* (f 1669), *Dositei H Notară* 1707) și nepotul său *Hrysant Notară* (f 1732), care au avut de suferit n pricina amestecului catolic în Palestina, fapt pentru care au trăit ai mult în țările noastre. Nectarie a scris cel mai solid tratat despre imatul papal (tipărit în 1692 la Iași și retipărit adesea în grecește), mascînd îndeosebi pofta de dominație a papilor. Dositei II Notară a st cea mai mare personalitate istorică de la sfîrșitul sec. al XVII-lea. tervenind cu personalitatea lui covîrșitoare în conflictele dintre catolici și protestanți, Dositei a apărat și precizat doctrina ortodoxă, scriind ntra protestanților *Mărturisirea* din 1672 și contra rătăcirilor calviniste, cît și contra catolicilor prin publicarea monumentalelor tomuri : *împăcării*, Iași 1692—1694, al *Iubirii*, Iași 1698 și al *Bucuriei*, Rîmnic 05, în care reeditează tot ce era mai important în polemica antilatină la Fotie pînă la Nectarie. Dositei II Notară e important și ca istoric, în lucrarea *Istoria patriarhilor de Ierusalim*, t. I—II, București, 1715, •eră foarte prețioasă și plină de informații vechi și noi. Ca să compleze pe unchiul său Hrysant (care fusese și la Paris), publică prețioasele

cărți *Syntagmaton*, manual de statistică despre cele 5 Patriarhii ortoc o descriere a Țării Sfinte și *Despre oficiile bisericesti*.

Alături de el s-a situat mitropolitul *Meletie al Atenei* (-j- 1714) studii la Veneția, care a compus cea mai completă *Istorie biseric* de la Hristos pînă la anul 1695, orientîndu-se în expunere după cei riile magdeburghense, dar scriind în sens ortodox și cu deosebită tlcă la adresa «unirii» de la Florența (1438—1439). Lucrarea a fost blicată la Viena în 1783.

Ilie Miniat (f 1714) a fost profesor la Veneția, Korfu și Kefal apoi predicator la Constantinopol și ambasador la Viena și Iași ; a cel mai complet și mai sistematic manual de polemică antilatină, *Pi scandelei*, tradusă în aproape toate limbile europene (în românește Veniamin Costachi (1803—1808 ; 1812—1842), Iași, 1844). Dar tot de cunoscut este și prin predicile sau *Didahiile* sale, traduse de trei în românește, predici în care ideile religioase se amestecau adeseor cele filosofice și științifice ale epocii.

Frații *Ioanichie și Sofronie Lichudis* (f 1717 și f 1730) au fost fo învățați și talentați, activînd în Rusia în problema corectării căr bisericesti și a judecării patriarhului Nikon (1652—1658), au coi școlile greco-slavo-latine din Moscova (1685). *Evghenie Vulgaris* (17. 1806) a fost cel mai cult și mai profund dintre toți teologii greci d finele secolului al XVIII-lea. A studiat la Padua filosofie, teologi limbile clasice și moderne (știa vreo 10 limbi străine), matematic științe naturale. Căutînd să formuleze adevărurile filosofice și teolo în haina marilor gînditori occidentali (Descartes, Leibniz, Wolf), torii săi din Ianina și mai tîrziu din Athos, unde a deschis o acadc între 1753—1758, l-au alungat socotindu-l eretic pentru că difuza ziția heliocentrică a lui Kopernic. Chemat la *Marea școală a neam de* la Constantinopol, pe care a dus-o la cea mai mare strălucire, ghenie Vulgaris a plecat în Viena să-și tipărească unele cărți. De a fost invitat de Ecaterina cea Mare (1762—1796) în Rusia unde a făcut episcop de Cherson, iar mai tîrziu membru al Academiei din trograd, unde a și murit, fiind îngropat la mînăstirea Alexandru Nev! Dintre opere se impun mai ales *Teologhikonul* (un manual clasic dogmatică), o *Mărturisire ortodoxă*, o *Retică*, o ediție a operelor *Teodoret*, o traducere a tratatului clasic *despre Filioque*, scris de A. nikov, traduceri din clasici și multe alte tratate științifice și isto

De o particularitate tot atît de mare s-a bucurat compatriotul din Korfu, *Nikifor Theotokis* (f 1800), care. a studiat tot atît de enc pedic în Italia și a predat ca profesor la Constantinopol și Iași. A ui lui Vulgaris în scaunul de episcop de Cherson, iar mai tîrziu la A; han. Predicile la Duminici și sărbători de peste an (*Kiriakodromion* fost atît de mult citite, încît au fost reeditate și traduse în mai rr limbi (în românește de Veniamin Costachi, Iași 1811).

Nicodim Aghioritul (1748—1809) a fost cel mai productiv ser pe tărîm duhovnicesc. Afară de tipărirea *Pidalionului* la Lipsea în el a dat și *Tîlcuirea celor 14 Epistole pauline*, apoi ale lui Teofilac Ohridei (f 1118), apoi *Filocalia* (2 voi.), *Războiul nevăzut*, *HrisU*

, *martirologiu*, *Neon ecloghion*, *Noul Sinaxar* etc, toate lucrări de e și luminare. Exegeză a scris și *Antim*, patriarhul Ierusalimului j—1808), mai ales la Psalmi.

c. La sîrbi, merită să fie amintit în primul rînd pedagogul popu-
Zaharia Ștefanovici Orfelin (—1785), care semăna învățatură în r. Alături de el activa pe tărîm teologic arhimandritul *Iovan Raid* 101), student la Kiev și Moscova, căutător înfrigorat după docu-
;e prin Polonia, țările române, la Constantinopol și Athos. A fost ii la Karloviț, Timișoara, Novi-Sad, apoi călugăr la mînăstirea l, corector la Viena de unde s-a retras din cauză de boală. Marea seră este *Istoria slavilor mai ales bulgari, croați și sîrbi*, în 4 vo-,
neterminată, greoi scrisă, dar plină de documente culese din ca lui Gh. Brancovici de la Karloviț și din alte arhive. Cartea sa ninat istoriografia sîrbă. A mai scris *Predici*, un *Catehism*, plănua ițreg «corp teologic». *Dositei Obradovici* (f 1811) se numără de ase-■
între sîrbiu culti ai vremii.

ntre muntenegreni s-a remarcat și familia de regi și mitropoliți *wici*, între care Vasile (1766) a scris o istorie a Muntenegrului, pe o tipări în Rusia, unde a călătorit de trei ori după ajutoare.

a bulgari, singurul nume cunoscut din perioada aceasta a fost că-ul *Paisie de la Hilandar*, care în 1762 a scris frumoasa *Istorie a irilor*, operă care a revoluționat conștiința bulgarilor.

1. La români, inițierea unui scris propriu s-a datorat oficializării ni românești prin mitropolitul *Teoctist al Moldovei*, pe la anul 1453, care a ușurat realizarea în multe regiuni românești, Maramureș, ava, Transilvania, Brașov și în Țara Românească, a primelor manu-
■ românești din Sfînta Scriptură și din cărți de cult, precum și texte (scrisoarea lui Neacșu de la Cîmpulung din 1521). Manuscrisele folosite apoi de tipografii români *Filip Moldoveanu* la Sibiu (1544)

Diaconul Coresi la Brașov pentru primele tipărituri românești —1581), fapt care dovedea totodată și existența unor cititori învâ-
ncă din secolul XVI. Cît privește pe Coresi, el era din principiu sar al Reformei.

^poi, în secolul XVII, au apărut, între multele tipărituri, frumosul *Testament de la Bălgrad* (1648) și, ca încoronare a activității bi-românești, *Biblia de la București* (1688) sau Biblia lui Șerban, care lese gradul înalt teologic al traducătorilor români, precum și capa-
a de tipărire. Cu ocazia disputei din 1691 între patriarhul Do-II Notară al Ierusalimului (1669—1767) și elevul lui Teofil Cory-
(sec. XVI), reorganizatorul Școlii grecești din Constantinopol, și Kariofil (f 1692), acuzat pe nedrept de influențe eterodoxe, Con-
n Brîncoveanu, Antim Ivireanu, frații Radu și Șerban Greceanu, Constantin Cantacuzino Stolnicul, au păstrat poziția justă. In epoca iotă din secolul XVIII s-au realizat cele mai multe ediții de cărți
lt.

'rintre personalități binecunoscute în Istoria Bisericii Ortodoxe ne, merită amintire deosebită *mitropoliții Varlaarn* (1632—1653)

și *Dosoftei* (1673—1686), care s-au arătat mari creatori ai limbii literare românești, precum și serioși apărători ai Ortodoxiei și ai culturalizării poporului în limba maternă ; mitropoliții *Ștefan*, *Teodosie Veștemeanul* și *Antim Ivireanu* din Țara Românească ; *Simeon Ștefan* și alții de la Bălgrad ; episcopii *Damaschin* și *Chesarie de Rîmnic*; arhim. *Vartolomeu Măzăreanu* de la Academia teologică din mînăstirea Putnași *Paisie Velicovschi*, îndrumător al monahismului și al culturii românești de la Dragomirna, Neamțu și Secu, ambii în secolul XVIII ; pe lângă toți aceștia, este de menționat de asemenea mulțimea de scriitori[^] copişti, dieci, tipografi și alții, mai mult anonimi, dar harnici la scris și tipărit.

între teologii laici s-a impus *Spătarul Nicolae Milescu* (1636—1714) cu lucrarea *Enchiridion sive Stella Orientalis Occidentali splendens...*, tipărită la Stockholm în 1667, fapt pentru care a fost numit «Moldoveanul cel înțelept» de către teologul rus Simeon Poloțki de la Moscova, în 1670 ; marele filosof german G. W. Leibniz (f 1716), ctitorul Academiei de științe de la Berlin, l-a considerat «vir polyglotus ac supereruditus», iar pe *Dimitrie Cantemir* l-a susținut ca să devină membru al acelei Academii în 1714. Se pare că la contactul dintre Dimitrie Cantemir și G. Leibniz a contribuit și prezența lui Ilie Miniati (f 1714) la Viena, în 1710, fiind acolo trimis de Cantemir. Prin lucrarea *Loca obscura*, Cantemir s-a dovedit și un bun teolog ortodox, criticînd corect pozițiile liberale ale teologului rus Teofan Prokopovici.

Apoi, ca și daniile către cei în nevoi dintre ortodocși, s-a revărsat și mila tipograficească prin Constantin Brîncoveanu și mitropolitul Antim Ivireanu spre iviri și arabi, pentru înființarea de tipografii proprii. Așa a putut încheia catolicosul gruzin Antonie, în 1756, tipărirea tuturor cărților de ritual în limba poporului său și același lucru l-a putut realiza și patriarhul Antiohiei.

Pe atunci *protopsaltul Filotei sin Agăi Jipei* alcătuia «Psaltichia românească».

e. în Rusia, jugul mongol a ținut pînă spre sfîrșitul sec. XV (1480) și a lăsat urme dureroase în viața culturală și teologică ; mitropolitul *Ghenadie de Novgorod* se plîngea, pe la 1500, că nu găsea ucenici dornici să învețe carte. Superstiția- și ignoranța au făcut pe boieri și pe unii ierarhi să ceară condamnarea oricărui eretic, cum au fost unii dintre iuaizanți, condamnați la sinodul din 1503 ; Maxim Grecul a stat 30 de ani în temniță pentru că a demascat unele superstiții și strecurarea unor rătăcirii spirituale, dar și pentru că a cenzurat viața morală a conducătorilor și unele înclinări spre protestantism. Totuși Rusia secolului XVI cunoaște și o serie de bărbați culți. Așa era (Prosvetitel) starețul *Iosif Sanin* de la mînăstirea Volot, numit și Voloțki Colomensk (f 1516), cu lucrarea *Luminătorul*, o însemnată combatere a ideilor suspecte reformatoare pe care le afixau iudaizanții. De asemenea este de menționat și polemica lui și a «iosiflienilor» contra școlii lui Nil Sorski (1503) îndeosebi contra lui Casian Patrikaev, Maxim Grecul și alții. Cel mai cult ierarh rus din secolul XVI a fost mitropolitul *Macarie* (1542—1564) al *Moscovei*, care încă pe cînd era episcop de Novgorod a adunat și

npilat peste 1300 de vieți ale sfinților după Metafrast și din tradiția poarelor slave, clasându-le liturgic în 12 volume pentru fiecare lună e un minei. Expunerea e clară și ușoară. Alături de istorisirea pro-u-zisă se remarcă și nota pedagogic-educativă a autorului. Această mumentală operă, numită *Ceti Minei* (Minei de citit), a fost una itre cele mai populare cărți, mai ales că mitropolitul Maoarie a mai ionizat și 39 de sfinți ruși — pe lângă cei 12 existenți dinainte — ■ care evlavia poporului i-a consfințit local, operă aprobată în sinoa-
e din 1547 și 1549. Și sinodul «Stoglavului» = 100 de capitole, în 51, a avut preocupări de ordin cultural și teologic, prevăzînd disci- narea clerului de mir și monahal, îmbunătățirea cărților rituale, roducerea tiparului (prima carte tipărită în Rusia a fost *Apostolul*, iscova, 1564). Scrisorile prințului Kurbski către Ivan IV cel Groaz- : (1547—1584), de teroarea căruia a fugit în Polonia, ca și discuția ;stui țar cu iezuitul A. Possevino arată că mulți iaici din Rusia aveau :ultură înaltă ca și cei din Apus, doar că era predominant religioasă și profană ca a apusenilor.

Școala de la Kiev a dat pe cei mai mulți teologi și oameni de cul- ă ai Moscovei în sec. XVII și chiar în prima jumătate a sec. XVIII, primul rînd a fost românul *Petru Movilă* (1640), ctitorul școlii, re- ;anizatorul tipografiei și scriitorul neobosit, care și-a pus toată averea și na în folosul luminării prin carte a credincioșilor. Afară de *Mărturisii- . ortodoxă*, în limba latină, Petru a publicat în limba polonă un *Ca- ism* mai scurt (1654), apoi o apologie a Ortodoxiei intitulată *Lithos i Piatra credinței*, care combătea calomniile catolice că Ortodoxia nu avea sfinți, moaște și vitalitate. Dintre cărțile de cult a tipărit *Litur- erul*, *Antologhionul* și mai ales *Molitvelnicul* (1646). Afară de tradu- ile patristice pe care le-a publicat, Petru Movilă voia să tipărească D colecție de Vieți ale Sfinților, dar aceasta o face mai țîrziu cuvio- Dimitrie de Rostov (1703), o figură din cele mai venerabile ca sfin- ie și cultură. El a publicat și un *Hronograf*, care a circulat și prin țile românești ca și *Viețile Sfinților*.

Tot din școala Kievului au pornit și *Inochentie Gizel*, *Lazăr Barâ- nd*, *Ioanichie Galeatovschi*, *Arsenic Satanovșki*, *Epifanie Slavinețki* *Simion Poloșki*, ajunși dascăli la Moscova, unde au avut ca elev pe /. Medvedev și pe alții și au tipărit cărți de polemică îndreptate îm- riva protestanților și iezuiților. Au avut dispute, de asemenea, cu ții Lichudis, care-i acuzau de latinism. Sinodul din 1690, prezidat patriarhul Iochim, a condamnat multe din scrierile latinizante, au- ii fiind închiși. în corectarea cărților liturgice, cît și a dezvoltării științei teologice și culturale, Kievul avea un rol însemnat.

Printre colaboratorii lui Petru cel Mare erau *Ștefan Iavorski* (1722), arhiepiscopul de Cernigov și locțiitor de patriarh, adus ca și ce- ilt colaborator al țarului, Teofan Prokopovici (f 1736), tot din Kiev, le amîndoi fuseseră profesori de teologie și buni oratori. Opera prin- ală a lui Șt. Iavorski este *Piatra credinței*, o combatere a tuturor în- ăturilor protestante, scrisă în stil scolastic, după model apusean, i ales după Bellarmin. Teofan s-a răzbunat pentru că prin ea fuse-

seră atacate și unele din părerile lui protestantizante, intervenind să fie închis Teofilact Lopatinski, editorul *Pietrei credinței*. Afară de *Regulamentul duhovnicesc* și de *Cursurile de teologie (Christiana ortho doxa theologica)*, tipărite de mai multe ori la Königsberg și Leipzig - îndemnând pe teologul protestant Kochläus să scrie *Orthodoxia luthera nizans* (1722) —, Teofan a scris *predici*, un *Catehism* și diferite *tratat* (*Despre căsătorii mixte, Despre botezul prin turnare* etc). Avea o bibliotecă de peste 4000 de cărți, susținea copiii la școală cu banii lui și fost un adevărat «iluminist». Ceva mai înainte, germanul Adam Zoernikov, protestant convertit la Ortodoxie prin citirea *Mărturisirii* lui Mitrofan Kritopol, a scris cel mai temeinic studiu despre combaterea adaosului Filioque la Simbolul de credință.

Îndrumătoare multilaterală și pentru teologie a fost personalitate marelui savant rus *M. V. Lomonosov* (f 1765), care a pus bazele terminologiei științifice ruse, ajutând astfel pătrunderea unei limbi elegante și în lucrările teologice. Respectând învățătura ortodoxă, a căuta să realizeze o sinteză între Platon și Newton, și nu era de acord cu «volterienii» care veneau din Apus.

Spre sfârșitul sec. XVIII a exercitat influență puternică și spre Rusia *Paisie Veicicovschi* din Moldova (f 1794), aducând în duhovnicie neoisihastă sute de ucenici români, ruși și ucrainieni, numiți în Ruși «stahtii». Dintre ruși s-a impus figura marelui ascet și sfânt *Tihon d Zadonsk* (f 1783), vestit prin predici și învățatură pentru popor. Și rm vestit a fost mitropolitul *Platon Levșin al Moscovei* (f 1812), despre care împăratul Austriei Iosif II (1780—1790) spunea că e tot ce poate: mai vrednic de văzut în Rusia. Renunțând la onorurile universitare; politice, trăia ca ierarh iubitor al slujbelor și psalmodierii frumoase*. Influențat de pietism și ca reacție împotriva spiritului volterian și libertin al enciclopediștilor, pe care l-a introdus țarina Ecaterina a II-a (1761—1796) temporar, Platon a compus în 1765, ca dascăl al printului moștenitor, celebrul său *Catehism* tradus în mai toate limbile Europei (î: românește de vreo 8 ori între altele de Gh. Lazăr (f 1823) și Eufr. Pe teca (f 1858). Lucrarea era prima operă teologică în limba rusă și er scrisă cu multă simțire pentru a lumina sufletul și inima, deși lasă dorit în privința preciziei definițiilor. Platon a mai lăsat scrieri *contr Rascolului* și mai ales cuvântări frumoase, pentru care a fost num: «Bossuet al Rusiei».

Un sprijin important intuitiv pentru înțelegerea și reținerea teologiei ortodoxe a fost și *pictura bisericească*, care a cunoscut în sec. XVIII înflorirea stilului «neobizantin» al lui *Teofan din Creta* și *Manuil Panstlin* (sec. XIV) de la Athos, fixat în noile «erminii de pictură». În Ruși a înflorit îndeosebi iconografia și fresca de interior, ieșite din școli] unui *Stroganov*, *Simon Usakov* și din școala țaristă. La români, ea cunoscut în Moldova, în timpul lui Petru Rareș, începând din 153 «fresca exterioară» de la mănăstirile *Moldovița, Sucevița, Arbore, Himor* și *Voroneț*, asemănată ulterior cu pictura din «Capela sextină», Ic contemporană. În ea apar și figuri de vechi filosofi ca îndrumători spi Hristos. De la *Nicula*, din Transilvania, se adaugă din 1681 și *pictura i sticlă*, cu teme ortodoxe.

în general, cultura teologică ortodoxă a parcurs în sec. XVI—XVIII perioadă înfloritoare, chiar dacă nu era prea originală. Pentru împrejurările grele ale vremii, trebuind să-și precizeze atitudinea față de tici și protestanți — de influența cărora se resimte uneori — teologia ortodoxă din această perioadă înseamnă un pas hotărât spre proil și renașterea din sec. al XIX-lea.

BIBLIOGRAFIE

- Vezi notele precedente: I. G. Maloney, *A history of orth. Theology* (1453-1975), Belmont — S.U.A., 1975; J. Meyendorff, *Initiation à la théologie byzantine*, 1975, 300 p.; Idem, *Byzantine Hesychasm* ed. II, Paris—Londra, 1974, 296 p. și leiler, *Die Ostkirchen*, Ediție nouă, Munchen—Basel, 1971, 660 p.; M. Șesan, *Teologia ortodoxă în sec. XV*, în «Mitropolia Ardealului» XI (1966), nr. 11—12, p. 0—748; Idem, *Teologia ortodoxă în sec. XVI*, în «Mitropolia Banatului» XXI, nr. 1—3, p. 52—69; Idem, *Teologia ortodoxă în sec. XVIII*, «Mitropolia Ardealului» XII (1967), nr. 10—12, p. 816—836, și în «Mitropolia Moldovei și Sucevei» (1968), nr. 11—12, p. 12, p. 628—642; Idem, *Teologia ortodoxă în sec. XVIII*, «Mitropolia Ardealului» XV (1970), nr. 7—8, p. 437—450, și în «Mitropolia Ardealului» XIII (1968), nr. 4—6, p. 278—293, toate cu bibliografie nouă; V. Lossky, *Orthodoxal theology of Eastern Church*, Londra, 1957; B. Spuler, *Die orthodoxen Kirchen*, 6 voi., Basci, începând din 1962, și cronici în «Internationale Kirchliche Zeitschrift», Basel; I. Tyciak, *Wege ostlicher Theologie*, Bonn, 1916; K. Kirchoff, *Die christliche Osten*, Regensburg, 1939; T. Moschonas, *Cataloagele Bibliotecii palestinale din Alexandria*, 3 voi. (în grecește), Alexandria, 1941/7; Edit. Lethieulex, Paris, 1970; K. Weitzmann, *Aus den Bibliotheken der Mt. Athos*, 8 voi., Paris din 1970; A. D. Nock, *Christianisme et Hellenisme*, Paris, 1973, 3. ; B. Lavagnini, *Storia della letteratura neellenica*, Milano, 1955; A. Baoulios, *IsTopia TOU Neou EAXHvivaia.oo*, voi. 3 (1453—1669), Thessalonike, 1968; ră, '0 AotOeos 'iEpoaoXuixou, Athenai, 1977, 292 p.; Cl. Tsourkas, *Les debuts de l'enseignement philosophique dans les Balkans — Tii. Corydalee, (—1646)*, Thessalo-1967, 462 p.; N. Matsoukas, *Jean Damascene • Exposition de la loi orthodoxe*, Thessalonike, 1976, 500 p.; A. E. Tachianos, *L'autobiographie de la littérature slave du XVIII-e siècle*, Thessalonike, 1975; I. Kiselkov, *Pouki i ocerti arobulgarskoi literatură*, Sofia 1956; A. Boșkov, *ta peinture bulgare des origines au XIX-e s.*, Edit. Bongers, Recklinghausen, 1974, 410 p.; J. Skrbici, *Srpska pravoslava VII godini*, Beograd, 1909, 1909. *De la théologie orthodoxe roumaine, des origines à nos jours*, București, 1974, 528 p.; M. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, Sibiu, 1972, p. 94 ș. u., 118—201, 228—257; *Teologia dogmatică și istorică*, voi. 1, București, 1958, p. 202—245 și passim; Șt. Bărsănescu, *Pagini din istoria culturii românești* (sec. X—XVI), București, 1971; A. Camășan, *Academiile domnești din București și Iași*, București, 1971, 328 p.; Idem (mitropolitul), *Răspunsul împotriva catehismului calvinesc*, Ediție critică, 1 filologic și lingvistic de Mirela Teodorescu, București, 1984; Mitropolia Moldovei și Sucevei, *Comemorarea mitropolitului Dossoitei*, în «Mitropolia Moldovei și Sucevei» (1974), nr. 9—12, p. 729—837; N. Chițescu, *O dispută dogmatică din veacul fllelea...*, în «Biserica Ortodoxă Română» LXIII (1945), nr. 7—8, p. 319—352; Idem—P. Cernovodeanu, *Dimitrie Cantemir, History of South-east European Oriental Civilisations*, București, 1973, 358 p.; Monografia despre D. Cantemir, Edit. Lăudat, Edit. Junimea Iași, 1973 și P. P. Panaitescu, București, 1958; Idem (autorul «teoriei autohtone» despre introducerea limbii române în Biserica Ortodoxă din 1939), *Despre limba liturgică la români*, în «Mitropolia Ardealului» (1975), nr. 1—2, p. 7—28; Idem, *Unele considerații teologice despre gândirea teologică românească din sec. XVI—XVII* (de la Neagoe la Cantemir), în «Mitropolia Moldovei și Sucevei» LII (1976), nr. 3—4, p. 245—253; Idem, *Aus der lichte des Rumänischen Denkens*, în «Festschrift Ed. Winter», Edit. Bohlau, 1976, p. 285—291; Idem, *D. Cantemir academician*, în «Mitropolia Ardealului» (1973), nr. 5—6, p. 547 ș. u.; Idem, *D. Cantemir și limba română*, în

«Mitropolia Ardealului» XVIII (1973), nr. 9—10, p. 951 ș. u.; Idem, *Leibniz ur Cantemir*, în «Studia Leibniziana» II—2, Wiesbaden, 1970, p. 135 ș. u.; T. Bodoga *D. Cantemir, Loca obscura*, în «Biserica Ortodoxă Română» XCI (1973), nr. 9—1 p. 1063—1111 și extras cu Introducere, p. VII. J. Maloney, *Russian Hesychasm Nil Sorskii*, Edit. Monton, Haga, 1973, 302 p.; S. Bolșakov, *Russian Mystia* Londra, 1977, 292 p.; G. Moiseev, *Lomonosov i drevnerusskaia literatura*, Lenin grad, 1971; E. Lo Gatto, *Histoire de la litterature russe*, Paris, 1965; E. Bem *Russische Heiligenlegenden*, Zurich, 1953; P. Kapterev, *Istoria russkoi pedagogik.* ed. II, Moscova, 1915; I. Nikolski, ed. II, Moscova, 1915; I. Nikolski, *Patrologi lussa*, Moscova, 1906; G. Florovski, *Puți russskago bogoslovia*, Paris, 1937; A. Os tapov—S. Sokolov, *D. Cantemir și urmașii săi în Rusia*, în «Biserica Ortodox Română» XCII (1974), nr. 7—8, p. 928—955, vezi și revistele Patriarhiei Ruse Arhiep. Leonid de Riga, *Activite litteraire de Paisij Velickovski*, în «Messenger nr. 83—84, Paris, 1974, p. 203—238; M. Pirard, *Le staretz Paisij Velickovskij*, î «Messenger», nr. 81—82, Paris, 1973, p. 35 ș. u.; Irina Goraino, *Serafim de Sarovi* Paris, 1979; Puternică în afirmare a fost misiunea de încreștinare susținută Siberia, după 1581, de stabilimente monahale. S-au înființat centre vlădicești Tobolsk pe Ienisei și apoi la Irkutsk lângă Baikal. Acolo a fost înființat și seminar special misionar și Biblia a fost tradusă în opt limbi locale. Cel mai seamă vlădică a fost Sf. Filotei-Teodor, mitropolit de Tobolsk (1650—1727). Vez A. N. Kopátov, *Ocerki kulturnoi jizni Sibirii* (sec. XVII), Novosibirsk, 1974; *Istoria Sibiri*, voi. 2, Leningrad, 1968; I. P. Medvedev, *Vizantiiski humanism* (sec. XIV—XV), Leningrad, 1976, 255 p.; se constată că din timpul Sfântului Ioa Damaschin și pînă la mitropolitul Petru Movilă, principalele probleme teologice se refereau la : schisma cea mare din 1054, din punct de vedere istoric și teologi' la teologia isihastă și palamită și în fine la teologia Reformei.

PERIOADA A VI - A

Biserica în epoca modernă și contemporană (1789-1987) în Apus

Privire generală asupra situației politice religioase, culturale și sociale de la Revoluția franceză (1789) și pînă azi *

Revoluția franceză din 1789 a răspîndit în aproape toate țările ideile sale, concretizate în cuvintele : *Liberte, egalite, frater-* = «Libertate, egalitate, fraternitate» și a adus o transformare radicală a raportului social și politic prin aceste idei și prin proclamarea «dreptului omului». Dacă perioada anterioară se caracterizează printr-o înfrîngere de a menține în conducerea spirituală, politică și socială a lumii Bisericii romano-catolice, perioada următoare, de la 1800 pînă azi, se caracterizează, în primul rînd, printr-o *secularizare spirituală în creștere*.

Procesul acesta complex se poate vedea în viața politico-socială, prin liberalismul republican și democratic, iar mai tîrziu în liberalismul liberal pe de o parte, iar pe de altă parte în socialism. În ceea ce privește cultura, aceasta se remarcă mai ales prin marea dezvoltare a științei și tehnicii în toate domeniile. Toate aceste sectoare de viață arată procese crescînd de laicizare.

După Revoluția franceză din 1789, a luat ființă în Franța Prima Republică (1792—1804), care se caracterizează printr-o mare instabilitate internă.

Urmat după aceasta crearea Imperiului francez de către Napoleon Bonaparte (1804—1814), în timpul căruia s-au creat instituțiile moderne "naționale", după care s-au orientat numeroase țări din Europa, prin concordatul încheiat la 15 iulie 1801 cu papa Pius VII (1800—1821) s-a reglementat raporturile Franței cu Biserica lui Emile Combes (1821—1905) din 9 decembrie 1905, prin care Franța a hotărît separarea Bisericii de Stat.

În 1806, prin acțiunea lui Napoleon I (1804—1814), și-a încetat existența numitul «Sfîntul Imperiu roman de națiune germană», creat în ianuarie 962 de împăratul Otto I cel Mare (936—973) și a luat ființă

Capitol redactat de Pr. prof. I. Rămureanu.

acum Imperiul austriac, care a durat pînă în 1918, numit din 1867 Imperiul austro-ungar.

Sub raport politic, primele decenii după căderea lui Napoleon, între anii 1815—1848, se caracterizează prin restaurarea Bisericii romano-catolice în situația de dinainte de Revoluție și de epoca lui Napoleon. «Sfînta alianță», organizație internațională europeană, creată la 26 septembrie 1815, la Paris, de către împărații Alexandru I al Rusiei (1801—1825), Francisc I al Austriei (1804—1835) și Friederich Wilhelm III (1797—1840), regele Prusiei, în jurul căreia s-au grupat aproape toate țările Europei, în afară de Anglia și Statul papal, a dus o politică reacționară față de spiritul naționalist și progresist al timpului. Politică prinților condusă de Klernens Metternich (1773—1859), inaugurată de Congresul de la Viena (1 noiembrie 1814 — 9 iunie 1815), a căutat să înăbușe, să suprime orice mișcare politică națională și orice încercare de cugetare liberă, politică ce constituia o stavilă pentru orice progres de emancipare socială și națională.

După căderea lui Napoleon în 1814, Statul papal a fost restabilit, ieuziții au fost chemați în aproape toate statele Europei, începînd din 1814 (în Rusia ortodoxă încă din 1801, în Italia, din 1815). Orice idee liberală e reprimată de inchiziție, care a fost și ea restabilită, e drept, pentru **scurtă vreme. Inchiziția** a fost definitiv interzisă în Portugalia în 1822, în Spania în 1834, în Italia în 1848. În această perioadă, revoluțiile se îm lanț : în Spania (1820), în Italia (1820—1821), dar au fost reprimatimediat ; cea din Franța (1830—1848) însă n-a fost ușor stinsă.

Dar în America de Sud n-au putut fi reprimaterevoluțiile dintre 1811—1830. Revoluția din Franța declanșată în iulie 1830 a inaugurat o eră de nestatornicie parlamentară și de fricțiuni continui între partidacatolicismului ultramontan- și a legitimiștilor monarhici pe de o parte, și între burghezie și grupările democratpe de alta. Au fost răsturnați Bourbonii și a fost ales regele burghez Ludovic-Filip I (1830—1848). Asemenea lovituri s-au produs și în Belgia, Polonia și Italia, unde factorii progresiști cer obținerea de constituții naționale și mai liberale.

Anul 1848 marchează în toată Europa o criză politică și socială cum nu mai fusese din 1789. La aceasta au contribuit și invențiile tehnice ale timpului. Mașina cu aburi inventată la finele secolului XVIII a contribuit la mărirea bogățiilor, la înmulțirea fabricilor, fără ca de acestea să profite prea mult muncitorii care lucrau mai ales în fabricile de postav din Anglia, în condiții mizerabile, cîte 18 ore pe zi, femei și copii, uneori expuși să fie aruncați în stradă, fără siguranța zilei de mîine.

Mișcările socialiste au luat început încă din primele decenii ale secolului al XIX-lea. Conteul francez Claude-Henri de Saint Simon (f 1825) vedea posibilă instaurarea prin creștinism a unui comunism integral, la care să se ajungă prin aplicarea iubirii creștine care desființează proprietatea și exploatarea de orice fel. Englezul Robert Owen (f 1858), în concepția sa atît de utopică, afirma că viața durează numai pe pămînt, unde oamenii trebuie să se ajute reciproc și să ajungă — după cum preconiza J. J. Rousseau (f 1778) — la desființarea casă-

---

toriei și a proprietății. Francezul Pierre Joseph Proudhon (f 1865) mergea și mai departe, susținând chiar anarhia și afirmând : «proprietatea e hoție».

Cei care au pretins a fi studiat însă științific problemele economice, sociale și politice au fost : Karl Marx (1818—1883), în *Capitalul*, fondatorul materialismului dialectic și istoric, creator al primei Internaționale socialiste, și Friederich Engels (1820—1895) care, în februarie 1848, au prezentat fazele de dezvoltare ale istoriei sociale și economice, afirmând că pînă nu se va instaura dictatura proletariatului la conducerea socială și politică a lumii, lucrurile nu se vor putea îndrepta. Punerea în aplicare a ideilor lor a dus — după cum am putut constata în ultimii 50 de ani — la un total dezastru pe toate planurile vieții umane și la ruinarea țărilor și popoarelor care au fost obligate, prin forță armată și teroare, să adopte filosofia lor.

La 10 decembrie 1848 s-a proclamat în Franța Republica a II-a, care a durat pînă la 1852. între 1852 și 1871 a domnit în Franța împăratul Napoleon al III-lea Bonaparte. Prima încercare de punere în aplicare a noilor idei comunizarde a făcut-o Comuna din Paris, în mișcarea din martie — mai 1871, după ce Franța a pierdut războiul cu Germania la 1 septembrie 1870, în urma căruia Imperiul german a anexat provinciile Alsacia și Lorena, prin tratatul de la Frankfurt din 10 mai 1871. în ianuarie 1871, s-a proclamat la Versailles Imperiul german, care deveni prima mare putere în Europa. în Franța s-a proclamat la 31 august 1876 Republica a III-a, care a durat pînă la 10 iulie 1910. Anglia, care urmărea să mențină un echilibru european, n-a văzut cu ochi buni ridicarea Germaniei, căreia i s-a alăturat apoi și Imperiul austro-ungar. Ca urmare, se va ajunge la înființarea «Antantei Cordiale», în 8 aprilie 1904, formată din Anglia și Franța, cărora s-a alăturat apoi, la 31 august 1907, și Rusia, formînd împreună «Tripla alianță» și îngrădind acțiunile «Puterilor centrale» : Germania și Austro-Ungaria. La Tripla alianță s-au mai alăturat apoi : Japonia din 1914, Italia la 23 mai 1915, România la 27 august 1916, Statele Unite ale Americii la 4 aprilie 1917 și Grecia din 1917. Antagonismul politic, militar și economic dintre aceste grupări va duce la izbucnirea primului război mondial (1914—1918).

Sub raport cultural, secolul al XIX-lea a fost foarte frămîntat. Inaugurat prin criticismul raționalist al filosofiei lui Immanuel Kant (f 1804) — care supune rațiunii orice problemă, inclusiv problema metafizică-religioasă care, după părerea sa, poate fi cel mult postulată, dar nu dovedită, întrucît nu cade sub cenzura celor cinci simțuri —, secolul al XIX-lea cunoaște multe alte concepții filosofice, științifice și religioase, care de care mai mărește, însă contradictorii între ele. Pornind de la scepticismul cunoașterii kantiene care recunoaște totuși legea conștiinței ca ceva înnăscut omului, filosofi ca Fr. H. Jacobi (1843—1919) și neokantienii J. Gottlieb Fichte (f 1814), F. W. Friederich Hegel (f 1831), Fr. W. J. Schelling (f 1854) și alții afirmau că omul poate fi cu rațiunea un păgîn, dar creștin cu inima.

Totuși, mulți dintre filosofii și scriitorii de seamă din prima jumătate a secolului XIX au revenit spre problemele religiei, sau măcar

spre romantism. Astfel Fr. Rene Chateaubriand (f 1848), prin cunc lui lucrare *Le Genie du christianisme* (= *Geniul creștinismului* — I s-a străduit să prezinte lumii moderne splendorile artistice, cui] și religioase create în decursul secolelor de creștinism, spre a reînd pentru creștinism omenirea modernă. Lumea însă a continuat să r q mai departe spre un pozitivism dictat de știință, de tehnica ordinară a industrializării, de dezvoltarea comerțului și a mijlo; de comunicație rapidă de la finele sec. al XIX-lea și începutu al XX-lea : telefon, radio, energie atomică, congrese științifice presă, apropierea dintre popoare datorită noilor mijloace tehnic comunicație.

O influență deosebită a avut filosofia lui Friederich Hegel, I lianismul concepe istoria și realitatea ca pe un tot ce provine dii truparea ideii, care, în dezvoltarea ei dialectică, prin ciocnirea trariilor, poate să ducă la contradicții diferite. Din hegelianism, admitea totuși o unitate între credință și cugetare, filosofi mai t: ca unii din școala de la Tiibingen : D. Pr. Strauss (f 1874), F. Baur (f 1860), dar mai ales Ludwig Feuerbach (f 1872), vor trage cluzii care vor duce spre criticismul istoric și chiar spre materia] Lumea a început să se împartă în tot mai multe școli, cu tot mai credință. Materialiștii de seamă ca : Karl Vogt (f 1898), J. Moles (f 1893), Ludwig Büchner (f 1899), Ernest Haechel (f 1919), afirm totul e numai materie.

Lumea s-a înstrăinat în secolele XIX și XX tot mai mult d serică, mai ales după ce pozitivismul lui Auguste Comte (f 1857) p că dă formă științifică dezvoltării omenirii în drum spre «religia v rului», care nu mai admite nimic în afară de ce spune știința pozi

Darwinismul, curent creat de Charles Darwin (f 1882), pare, confirmă acest adevăr când susținea încadrarea omului în regnul mal, în circuitul naturii, prin cunoscuta teorie a evoluției speciilor originii omului din maimuță.

Filosoful Arthur Schopenhauer (f 1860) vedea lumea ca o f irațională în dezvoltare, iar pe om cu totul neputincios, dar el tre să se mîntuie de suferință prin negarea dorinței de viață și pierd în neființă ca în «Nirvana» indiană. Fr. Nietzsche {■' 1900) a r și mai departe, criticînd creștinismul că a creat o «morală de *scit* care trebuie înlocuită cu morala *supra-omului* = *Uebermensch*, nu cunoaște decît forța vitală oarbă, brutală, fără milă, fără iul Asemenea idei au fost îmbrăcate în haina naționalist-rasistă de A. Hi (1933—1945) și au contribuit în mare măsură la izbucnirea celui al doilea război mondial (1939—1945).

Viața politică, socială și culturală din sec. XIX și prima juma a secolului XX nu și-a pierdut cu totul caracterul ei creștin în m ritatea țărilor europene, iar faptul se datorește în primul rînd vitali și forțelor înnoitoare ale creștinismului. S-a dus o luptă activă punct de vedere politic, social și economic, prin parlamente, diplom; și presă și s-a orientat cultura, literatura, arta, muzica și chiar știi spre scopurile înălțării sociale și spirituale ale omenirii. 22 — Istoria Bisericească Universală Voi. II

Cei mai mulți dintre scriitorii secolelor XIX și XX au tratat în perele lor și teme religioase, începând de la romantici, după 1800, înă la simbolisții și eseisții secolului nostru. Scrisul plin de simțire i poetului german E. M. Arndt (f 1860), poeziile religioase ale lui ilbert Knapp (f 1864) și predicile lui Iul. K. Sturm (f 1896) devin populare, așa cum au devenit în Suedia povestirile scriitoarei Selma Larlof (f 1910) sau romanele lui Aug. Strindberg (f 1912) sau, în Rusia, trierile lui Feodor Dostoiewski (f 1881) și Lev Tolstoi (f 1910), pline e suflu uman și de probleme creștine, cel dintii în romanele : *Crimă l pedeapsă*, *Idiotul*, *Demonii*, *Adolescentul*, *Frații Karamazov*, iar N. Tolstoi în romanele : *Război și Pace*, *învierea* și celelalte.

în Franța au recîștigat cu încetul cititorii pentru gustul și preocupările pe linie creștină scrierile lui Fr. Coppee (f 1908) — care își escrie în *La belle souffrance* convertirea la creștinism —, ale lui Paul ourget (f 1935), pline de frămîntări de conștiință, apoi poeziile și jeurile lui Gh. Pegui (f 1914), publicate sub titlul *Pelerin de l'Absolu* scrierile lui Maurice Blondei (1861—1949), Fr. Mauriac (f 1970), t. Gilson (n. 1884), J. Maritain (f 1973) și alții, apoi o serie întregă = romane, povestiri și drame dirijate de diferite cercuri literare creș-nea ca : *Hochland* în Germania, *La Quinzaine* în Franța, altele în An-ia și în alte țări.

De asemenea și artele plastice au urmat același drum. După ce au drăgit naturalismul și sensualismul în toate chipurile, numeroși o-ani de artă s-au întors și la teme mai senine, la o artă spiritualizată, spirată din creștinism, mai ales în muzică, domeniul în care s-au îpus creatori de seamă, dintre care menționăm : J. S. Bach (f 1750), . Fr. Händel (f 1759), W. A. Mozart (f 1791), Fr. J. Haydn (f 1809), idwig van Beethoven (f 1827), Fr. Schubert (f 1828), Felix Men-:lsohn-Bartholdi (f 1847), J. Brahms (f 1897) la germani și austrieci ; italieni Giuseppe Verdi (f 1901) ș.a. ; la francezi : Hector Berlioz 1869), Ch. Gounod (f 1893), Claude' Debussy (f 1918), Maurice Ravel 1937), Olivier Messiaen (n. 1908) ș.a., la elvețieni : Arthur Honeger 1955), la spanioli : Pablo Casals (f 1976), la unguri : Franz Liszt 1886), la ruși : D. S. Bortneanski (f 1825), A. F. Lwov (f 1870), . P. Musorgski (f 1881), Alex. P. Borodin (ț 1887), P. I. Ceaikovski 1893), M. A. Rimski-Korsakov (f 1908), S. V. Rahmaninov (f 1943), or F. Stravinski (f 1971) ș.a., la greci mitropolitul Hrisant de Prussa 1840) ș.a., la români : ieromonahul Macarie (f 1836), Anton Pann 1854), Dimitrie Suceveanu (f 1898), Ștefanache Popescu (f 1910), prian Porumbescu (f 1883), Eusebie Mandicovschi (f 1929), Gavriil uzicescu (f 1903), Dimitrie Cunțan (f 27 iunie 1910), Gh. Dima 1925), D. Georgescu-Kiriatic (f 1928), Gh. Cucu (f 1932), Ion Popescu-sărea (f 1943), George Enescu (f 1955), Paul Constantinescu (f 1963), i Chirescu (f 1980), N. Lungu, Gh. Șoima ș.a.

Pictori și sculptori ca B. Thorwaldsen (f 1884) la danezi, A. Cava (f 1822) la italieni, G. Kaulbach (f 1874) la germani, Alex.-A. Ivav (f 1858) la ruși, N. Grigorescu (f 1907) și G. Tattarescu (f 1894) români, au lăsat opere de rară valoare, datorită Ninspirației creștine.

Merită să amintim, de asemenea, frumoasele ilustrații-stampe de al sacianul G. Dore (f 1883) la : Biblie, Divina Comedie, Paradisul Pierdut ș.a.

I

Chiar arhitectura a dat prin înălțarea marilor domuri gotice și cruciforme (Koln, Berlin, Petersburg, Londra etc), frumoase opere de artă care au stors admirația omenirii.

În felul acesta, cultura și arta dau creștinismului și în epoca modernă și contemporană motive suficiente de a crede că religia și Biserica creștină rămân încă legate de sufletul omenesc.

În concluzie, chiar dacă unele curente noi ca teosofia, francmasoneria, indiferentismul religios și alte concepții au căutat să blameze creștinismul, el are totuși în sine și de partea sa răspunsurile adevărului revelat.

BIBLIOGRAFIE

R. Kottje—B. Moeller, *Okumenische Kirchen—Geschichte*, Bänd III. Neuzeit 2-e Auflage, München, 1979; M. P. Harney, *The Catholic Church throughout the ages*, Boston, 1976, 602 p. ; John A. Hardon, *Christianity in the twentieth Century* New York, 1972, 595 p.; *Bilan de la theologie du XX-e siecle*. Publie sous la direction de R. Van der Gucht et H. Vorgrimler, 2 voi., Tournai—Paris, 1970—1971 ; J. Mercier, *Vingt siecles d'histoire du Vatican*, Paris 1969 ; Ch. Pichon, *Le Vatican, hier et aujourd'hui*, 3-e Paris, 1968; M. Congar, *Papaute*, în «Encyclopaedia universalis», t. 12, Paris, 1968, p. 485—488 ; Idem, *Situation et tâches presentes de la theologie*, Paris, 1967; A. G. Dickens, *La Contre-Retorme*, Paris, 1969; R. Aubert *La Theologie catholique au milieu du XX-e siecle*, Tournai—Paris, 1964 ; *Propyläer Weltgeschichte. Eine Universalgeschichte*, Hrsg. von G. Mann, A. Heuss und A. Nitschke, Bd. I—X + 2 suppl., 12 voi, Berlin, Frankfurt, Wien, 1961—1965; J. Macquarrie, *Twentieth Century religious thought. The frontiers of Philosophy and Theology, 1900—1960*, London, 1963 ; R. Grousset et E. G. Leonard, *Histoire universelle*, t. III, *De la Retorme à nos jours*, Paris, 1957; J. R. von Salis, *Welt-geschichte der neusten Zeit*, voi. I—II, Zürich, 1951, 1955, 2 voi., I—XX, 738 p și XVI — 766 p.; M. M. Scheinmann, *Der Vatikan im Zeiten Weltkrieg*, Berlin 1954; A. Ehnhardt und W. Neuss, *Die Katholische Kirche im Wandel der Zeiten* 3^oBd., 2-e Auflage, Leipzig, 1950—1954; M. Chairman, *Le Vatican contemporain*, Traduit par D. Saseman, Moscou, fără an; W. Mommsen, *Geschichte des Abend-landes von der Französischen Revolution bis zur Gegenwart, 1789—1945, München* 1951 ; J. M. Connolly, *Le Renouveau theologique dans la France contemporaine*, traduction française, Paris, 1966.

Pentru istoria diferitelor țări

G. Livet et R. Mousnier, *Histoire generale de l'Europe*, t. 1—3, Paris 1980 560, 600 et 584 p. ; H. Harder, *L'histoire de l'Europe*, T. X. *l'Europe au XIX-e siecle 1830—1880*. Traduit de l'anglais par" A. Pilasser, Anne Servadoni—Duparc et Sylvie Duval, Paris 1973; J. Chastenot, *Histoire de la Troisieme Republique*, 7 voi., Paris 1952—1963 ; Mack Smith, *Storia d'Italia dai 1861 al 1969*, traduzione di Alberto Aquarone, t. I—III, Roma, Bari, 1975; *Histoire de la France*. Sous la direction de G. Aubry. t. I, *Dynasties et revolutions, de 1348 à 1852*, Paris, 1971 ; t. II, *Les temps nouveaux. De 1852 à nos jours*, Paris, 1972; G. Procacci, *Istoria italianilor* trad. de D. Trancă, București, 1975 ; Idem, *Histoire des Italiens*. Traduit de l'italien. par Catherine Bourdet, Paris, 1970, 447 p. ; J. Madaule, *Istoria Franței*. Trad. de Eugen Russu, t. I—II, București, 1973; *La Russie et l'Europe aux XVI-e—XX-e sibcles* (Ecole pratique des hautes etudes), Paris, 1970; Denis Mack Smith, *The Making of Italy (1796—1870)*, New-York, 1968; A. C. Jemolo, *L'Eglise et l'Europe centrale*, Paris, Payot, 1960, 293 p. ; D. G. Guigan, *Familia Habsburg, 1273—1918* Aus der Engl. übertr. von L. Sillier, Wien, 1976; Adam Wandruszka und Peter Urbanistach, *Die Habsburger Monarchie 1848—1918*, 2 B-de, Wien, 1973—1975; J. Berenger, *L'Europe danubienne*, Paris, 1976.

în limba română

Teodor M. Popescu, Pr. T. Bodogae, George Stănescu, *Istoria bisericească universală*, t. II, București, 1956; Pr. prof. I. Rămureanu, *Configurația actuală a creștinismului*, în «Studii teologice», I (1949), nr. 3—4, p. 119—124; U. P. Potemkin și colaboratorii, *Istoria diplomației*, traducere din limba rusă de H. Berber, București, 1948; Euseviu Popovici, *Istoria bisericească universală și statistica bisericească*, trad. de mitropolitul Atanasie Mironescu, ed. a 2-a, t. IV, București, 1928.

Biserica romano-catolică în Occident: Italia, Franța, Germania și alte țări *

1. Catholicismul în Italia

Trei momente mai importante sînt în istoria Bisericii romano-catolice în Italia după anul 1815, adică după căderea a doua a lui Napoleon tonaparte (1804—1814) : 1) unirea politică a Italiei, în 1859 ; 2) lupta pentru desființarea Statului papal, în 1870 ; 3) reînființarea Statului papal, la 11 februarie 1929.

a. **Papalitatea și unitatea Italiei.** Cum era natural, în Italia raporturile dintre Stat și Biserică au luat un caracter deosebit, ca în nici o altă țară, din pricină că papalitatea avea interese ce se încrucișau cu cele ale Statului italian. După căderea a doua a lui Napoleon, în 1815, papa rimea înapoi posesiunile și privilegiile cu ajutorul puterilor străine, fuar al Rusiei și Turciei. Poporul, însă, nu mai putea suporta starea de asuprire socială și de fărâmițare politică în care trăise atîtea secole în Italia. Romanul celebrului scriitor romantic Alexandru Manoni (f. 1873), în *Promessi sposi = Logodnicii căsătoriți* — din 1827, cea mai răspîndită carte a Italiei moderne, descria suferințele poporului alian împărțit în atîtea stătuțe rivale între ele, aflate, cînd sub stăpînire franceză, cînd sub stăpînire spaniolă, cînd sub stăpînire istriacă.

Intelectualii italieni, împărțiți în diferite grupări, dacă au văzut că pe cale culturală nu se poate realiza unitatea Italiei, au acționat, pe cale revoluționară, prin gruparea politică a «carbonarilor» și prin organizarea subversivă, conduse de J. Garibaldi (f. 1882) și Giuseppe Mazzini (f. 1872). Revoluția din anul 1848 a dat mari speranțe italienilor. După căderea revoluționare italiene ocupă Roma în acest an, care e proclamată Republică. Surprins de evenimente, papa Pius IX (1846—1878) găsește refugiu în grabă pe teritoriul străin, la Gaeta, de unde se întoarce în 1850 mai reacționar ca înainte, introducînd în școli și în viața Italiei cenzura și spiritul ultramontan. Ca să ridice prestigiul papalității umilite de revoluționarii italieni, papa Pius IX proclamă, în 8 decembrie 1854, prin bula *Ineffabilis Deus* «Immaculata conceptio beatae Mariae virginis = Imaculata concepție a Sfintei Fecioare Măria, învățatură comunită de doi mari teologi catolici, Bernard de Clairvaux (f. 1153) și Bernard de Aquino (f. 1274), fără să consulte sinodul, fapt care explică în parte proclamarea dogmei primatului papal și a infailibilității papale la Conciliul Vatican I din 18 iulie 1870.

* Capitol redactat de Pr. prof. I. Rămureanu.

Datorită conducătorilor politici italieni, în 1859, toată Italia, afară de câteva teritorii papale, se unește sub conducerea regelui Piemontului, Victor Emanuel II (1861—1878) și a ministrului său C. B. Cavour (t 1861).

b. **Desființarea Statului papal.** Se cunoaște că Statul papal a luat ființă sub papa Ștefan II (752—757), în urma cuceririi regatului longobarzilor din Italia centrală, în 754—755, de către armata regelui francilor, Pepin cel Scurt (741—768), care dăruie acest teritoriu papei sub denumirea de *Patrimoniu Sancti Petri*, cunoscut și sub numele de *Repubblica Romanorum*, stat care a durat până în anul 1870. La 20 septembrie 1870, armatele lui J. Garibaldi (f 1882) au pătruns în Roma prin breșa de la Poarta Pia și au desființat Statul papal, condus atunci de papa Pius IX, realizând unitatea Italiei sub regele Victor Emanuel II.

După desființarea Statului papal, în 1870, se recunoștea totuși papei prin «Legea garanțiilor» din 15 mai 1871, semnată numai de guvernul Italiei, inviolabilitatea persoanei, dreptul de a întreține misiuni diplomatice cu alte puteri, dreptul de a numi singur episcopi fără amestecul statului, iar în toate celelalte, Biserica era socotită separată de stat. Papa Pius IX a refuzat să semneze «Legea garanțiilor», protestînd contra ei. Această situație s-a menținut și sub urmașii săi, Leon al XIII-lea (1878—1903), Pius X (1903—1914), Benedict XV (1914—1922) și Pius XI (1922—1939), pînă la 11 februarie 1929.

c. **Reînființarea Statului papal.** Prin Convenția de la Quirinal, din 11 februarie 1929, papa Pius XI a încheiat cu Statul italian un acord prin care dictatorul fascist de atunci, B. Mussolini, recunoaște suveranitatea noului Stat al Vaticanului, sub denumirea de *Cittă del Vaticano*, unul dintre cele mai mici state din lume, avînd un teritoriu de abia 44 ha. S-au lăsat totuși noului stat toate prerogativele unui stat laic, anume: teritoriu, putere organizată, armată, dreptul de a avea reprezentanți diplomatici sub denumirea de «nunți apostolici», oficiu poștal propriu, monedă proprie, radio, televiziune, cale ferată ș.a. Astfel «Legea garanțiilor» din 1871, prin care Vaticanul era separat de Quirinal, este acum suprimată prin înlesnirile pe care Statul italian le recunoaște Bisericii catolice, și anume: învățămîntul religios în școala primară și secundară, căsătoria religioasă, recunoașterea congregațiilor religioase ș.a., dar se desființează «Placetum» și «Exequatur».

Un *nou concordat* s-a încheiat sîmbătă 18 februarie 1984 între Italia și Vatican, sub papa Ioan Paul al II-lea (întronizat la 22 oct. 1978). Noul concordat consacră dispariția «relațiilor speciale» stabilite prin concordatul de la 11 februarie 1929 între Statul italian și Vatican.

De acum înainte Biserica romano-catolică și Statul italian se socotesc fiecare în domeniul său «independente și suverane», cum stipulează art. 1 al noului concordat. *Catholicismul nu mai este religia oficială în Statul italian, iar învățămîntul religios nu mai este obligatoriu în școli, ci facultativ.*

Pe de altă parte prin noul concordat se conferă căsătoriei religioase efecte legale civile, iar sentințele de nulitate a căsătoriei pronunțate de

tribunalele bisericești vor fi confirmate de Statul italian. La 3 iunie, 1985, papa Ioan Paul al II-lea a încheiat cu Statul italian un nou concordat, prin care se stipulează că religia catolică nu mai este religie de stat în Italia, cum prevedea concordatul de la Lateran din 1929. A semnat din partea Italiei primul ministru Bettino Craxi și din partea Vaticanului Agostino Casaroli, cardinal secretar de stat. (*Lumea*, 13 iunie 1985, nr. 24, p. 10—11).

2. Catholicismul în Franța

Primele conflicte pe care le-a avut Statul papal cu Franța, după Revoluția franceză din 1789, au fost cele de sub Napoleon Bonaparte. Papa Pius al VI-lea (1775—1799) a murit în exil în Franța, la 29 august 1799. Succesorul său, papa Pius VII (1800—1823), a fost dus în captivitate la Fontainebleau, lângă Paris, în 1812, unde a fost silit să semneze, în 1813, un nou concordat cu Napoleon, prin care se desființa Statul papal, iar papa recunoștea că scaunul se va muta în Franța. Dar, după [omnina de 100 zile a «tiranului» (20 martie—29 iunie 1815), papa se întoarce la Roma, în 1815, inaugurând, odată cu reînființarea ordinului suvit, politica de restaurare, care voia înlăturarea principiilor revoluționare și revenirea la vechiul concordat încheiat cu Franța în 1516, prin care se recunoștea regilor francezi dreptul de numire a clericilor, ar se asigura mână liberă papei în toate celelalte probleme.

Restaurația n-a fost de durată în Franța, din cauza deselor schimbări de regim și a atmosferei rămase de pe urma Revoluției franceze din 1789. Bourbonii : Ludovic XVIII (1814—1824) și Caroli X (1824—1830) sînt răsturnați în 1830 pentru că ei se sprijineau numai pe nobili, prinți și conservatori. În locul lor, Revoluția din iulie 1830 aduce un rege burghez, Ludovic-Filip (1830—1848), iar în locul acestuia, a doua Revoluție din 1848 instaurează *Republica a doua* (1848—1852). Iar aceasta nu durează mult, deoarece Napoleon al III-lea (1852—1870) inaugurează din nou Imperiul pînă la înfrîngerea lui de către germani, în războiul din 1870, cînd se creează la 31 august 1870 *Republica a treia*, care a durat pînă la 10 iulie 1940. La 16 februarie 1947 s-a proclamat în Franța *Republica a IV-a*, care s-a menținut pînă la 8 ianuarie 1959, cînd s-a proclamat *Republica a V-a*, primul ei președinte fiind generalul Charles de Gaulle (1959 — 28 apr. 1969), după care au urmat : Valéry Giscard d'Estaing (1969—1974), iar din 24 mai 1974, Valéry Giscard d'Estaing, înă la 21 mai 1981, cînd a fost instalat François Mitterrand. Nici o altă țară din Europa, ca Franța, n-a fost atît de profund frămîntată de ideile de soluționare, de indiferentism, de ateism.

Scrierile lui A. Voltaire (f 1778), Ch. de Montesquieu (f 1755), J. J. Rousseau (f 1778), mai tîrziu, ale lui E. Renan (f 1892), au influențat mult deopotrivă de cititori. În această atmosferă ostilă Bisericii, o serie întreagă de scriitori și filosofi s-au străduit să aducă un nou prestigiu filosofic, să facă din nou popular creștinismul. Unii dintre ei, în spirit mai liberal, ca Fr. Rene de Chateaubriand (f 1848), A. Lamartine (f 1839), Victor de Lamennais (f 1854), Ch. de Montalembert (f 1870), dar alții o fac în spirit exagerat papal, ultramontan și slugarnic, ca de pildă

Joseph ele Maistre (f 1821), mai târziu, L. Veillot (f 1883) ș.a. F. Lamennais (f 1854) a luptat la început din toată puterea contra încreșterii religioase, susținând, împotriva galicanismului oficial, legăturile religiei cu politica, militând pentru recâștigarea libertății învățămîntului, pentru legăturile normale cu Roma, pentru reînființarea dinelor călugărești. Răsturnarea politică din 1830, centralizarea statului francez, birocratismul, tendința după îmbogățire a burgheziei, îl sălăuște lupte contra acestui nou despotism. În primul ziar cotidian al catolicilor, «L'Avenir» (1830—1831), F. de Lamennais, împreună cu grup de prieteni, printre care Pere Henri Lacordaire (f 1861) și Ch. Montalembert (f 1870), susține necesitatea despărțirii Bisericii de Stat respectarea libertății de conștiință, libertatea învățămîntului și dreptul liber de asociere. Vaticanul, care voia unirea celor două puteri : Stat și Biserica, l-a condamnat la 25 iunie 1834 prin enciclica «*Singulari no*, fapt pentru care eminentul teolog și scriitor a început lupta contra Bisericii catolice și a despotismului de stat în scrierile sale : *Paroles d' croyant*, 1834, apoi *Les affaires de Rome, Livre du peuple* în 18 : sprijinindu-se pe cei săraci și luptând contra tiraniei clericale și a gaștilor.

Ducînd mai departe lupta acestuia, Pere Lacordaire, prin celebritate sale *Conferences de Notre-Dame* (1835—1836) asupra adevărilor religioase și prin activitatea lui Ch. de Montalembert, care a apărut în Căeră libertatea religioasă, Biserica franceză a reușit să primească, în iunie de 1840, cîteva din ordinele religioase, îndeosebi pe acelea care practica caritatea la domiciliu, ca vincentienii lui A-Fr. Ozana (f 1854). Din 1850 Biserica franceză a obținut și libertatea învățămîntului. Susținătorii acestei libertăți au fost îndeosebi renumiții istorici J. Chevet (1874), Edgar Quinet (f 1875), Fr. Guizot (f 1874), toți trei kătători aprigi contra ultraintantismului iezuiților care, prin slugăria și spiritul lor polițist, constituiau pentru Edgar Quinet o formă nec-păgînism.

Francezii iubeau și prețuiau libertatea, de aceea cenzura brută a iezuiților deveni în curînd odioasă. În Revoluțiile din 1830 și 1848 nu e de mirare că unii dintre clerici au avut de suferit. În 1877 noscutul om politic Leon Gambetta (f 1882) s-a exprimat astfel : «Clericalismul este dușmanul Franței». Republicanii, aliați cu francmasonii încep lupta contra Bisericii. În 1873 s-a interzis universităților catolice de a mai conferi titluri academice ; în martie 1880, s-au desființat toate școlile și grupările iezuite, iar celelalte congregații au fost obligate să-și obțină, în decurs de trei luni, autorizație de funcționare. Posturile de preoți militari și de confesori în spitale se desființează, introduce incinerarea, se interzice crucea la depunerea jurămîntului din tribunale, se îngăduie divorțul, se desființează repausul duminii.

Prin legea lui Emile Combes (f 1921), din 9 decembrie 1905, Biserica romano-catolică din Franța a fost separată de stat. Toate congregațiile au fost desființate, religia a fost scoasă din școli. S-au secusat averile de miliarde de franci ale bisericilor, cărora li s-a ce să-și obțină autorizație de funcționare ca asociații particulare. Lej

ai Emile Combes a fost combătută de Vatican, sub papa Pius X (1903 - 1914), cu energie, dar fără succes, deoarece ea a rămas în vigoare încă azi. Poporul francez, rămas credincios Bisericii catolice, s-a rășlilat, în unele părți, și a obținut folosirea pe mai departe a vechilor icașuri, pe baza vechiului drept de asociere (1907—1908).

Cu toate măsurile luate contra Bisericii catolice din Franța, ea se înfățișează totuși puternică și înfloritoare datorită excelenței ei organizării și mai ales învățămîntului de toate gradele : școli primare, licee, facultăți de teologie, universități. Apariția Maicii Domnului la Lourdes, în Franța, în 1858, care s-a arătat păstoritei Bernadette Soubirous, creat un val puternic de pietate populară. Această pietate este permanent susținută și de cultul poporului francez pentru Fecioara din Orleans, Jeanne D'Arc (1412— f 1431), beatificată în 1909, cu toate că guvernele laicizante s-au opus.

Din 1882, apare la Paris cotidianul *La Croix*, care apără cu succes interesele Bisericii catolice în Franța.

Totuși, două mișcări importante din Franța, mișcarea *Sillon*, de dreapta și mișcarea din jurul revistei *Action française*, de dreapta, conduse de Ch. Maurras (1868— f 1952) și Leon Daudet (f 1842) au fost condamnate de Vatican.

Mișcarea «Sillon», înființată în 1890, își trage originea de la un grup de studenți din Colegiul «Stanislas» din Paris, avînd ca program reconcilierea dintre creștinism și noua societate formată în urma Revoluției franceze din 1789. Ea a fost condusă de bărbatul politic Marc Tanguier (1873—1950) prin revista *Le Sillon*, care și-a început apariția în 1894 datorită lui P. Renaudin. Printr-o scrisoare adresată episcopului francez, în 25 august 1910, papa Pius X (1903—1914) a condamnat mișcarea «Sillon», fiind acuzată de infiltrații moderniste, de pretenții inadmisibile la autonomie față de ierarhia catolică și de alianță necatolică.

La 26 ianuarie 1914, Sacra Congregație a condamnat, de asemenea, arăurile incriminate ale lui Ch. Maurras și revista bilunară «l'Action française», nu însă și cotidianul cu același nume. Condamnarea a fost ratificată de papa Pius X, dar păstrată un timp secretă. Condamnarea publicațiilor din cercul revistei «l'Action Française» s-a făcut din nou vara anului 1926 de către papa Pius XI (1922—1939), pe motivul că acestea reprezintă «o formă nouă a modernismului politic și social».

În afară de Biserica romano-catolică se află în Franța, la o populație de circa 57 milioane locuitori, două milioane de calviniști (reformați), foștii «hughenoți» din secolul XVI și luteranii din Alsacia și Provența. Biserica protestantă din Franța este foarte activă, avînd trei Facultăți de teologie, la Paris, Strasburg și la Montpellier, multe școli și publicații ; ea are o mare contribuție în domeniul misionar și dezvoltă o imensă activitate în cadrul mișcării ecumenice. Numeroși studenți străini și-au făcut studiile de specializare în teologie în diferite Facultăți romano-catolice și protestante din Franța.

3. Catolicismul în Germania

Influența febronianismului și a Revoluției franceze asupra Bisericii germane a avut ca rezultat secularizarea bunurilor bisericesti excepția Austriei. Prin tratatele de la Campo-Formio (1797) și Lașevici (1801), Napoleon Bonaparte anexă Belgia, ceea ce a dus la secularizarea tuturor bunurilor civile și bisericesti (1803) din țară.

După căderea lui Napoleon în 1814, catolicii și-au reglementat primele trei decenii destul de convenabil situația lor prin concorde în toate statele germane, afară de Prusia, unde, deși se încheiasse concordat încă din 1821, abia în 1902 s-a ajuns la egalitatea confesiilor, recunoscută încă la Congresul din Viena (1814—1815).

Mulți episcopi germani se gîndeau acum să formeze o Biserică germană, dacă nu despărțită de papa, cel puțin o Biserică care să bucure de o mai mare libertate de mișcare. Așa a făcut încă din timpul Congresului de la Viena învățatul episcop de Constanța, Ignățiu Wessenberg, care a introdus o serie de reforme în Biserica germană stilul vechiului sinodalism.

Frații preoți Theiner publicară în 1828 celebra carte despre «*7n ducerea forțată a celibatului*», care a fost mult citită și discutată preoțimea catolică din Silezia și Germania. A. Theiner (f. 1874) s-a întors și prin publicarea a numeroase documente inedite din arhivele Romei.

Din lipsă de unire și luptă sistematică, însă, liberalismul teologic fost înlocuit treptat cu un curent mai catolic susținut îndeosebi de teologi convertiți ca Iosef Gores (f. 1884), profesor la München, gîndea să reînviereze catolicismul în Germania, după modelul francez.

Cei mai mari teologi catolici dinaintea de 1850 sînt : I. A. Müller (f. 1838), dogmatist și simbolist celebru și Ignățiu Dollinger (f. 1904) istoric talentat care, din 1871, s-a certat cu papalitatea, în urma Conciliului I Vatican din 1870, unde s-au promulgat dogmele primatului ale infailibilității papale, înființînd, împreună cu alți teologi, Biserica neo-catolici.

De asemenea, s-au despărțit de catolicism și alți teologi și creștini pioși germani. Astfel, contele Paul von Hoensbroech, iezuit pînă în 1893, părăsi catolicismul în 1895 și deveni mare adversar al teoșilor și al iezuiților.

Între Biserica romano-catolică și statul german, două conflicte mai importante în secolul al XIX-lea : a) *cel al căsătoriilor mixte*, din 1837—1840 (cearta de la Koln), și b) *conflictul cu privire la învîțămînt*, cunoscut sub numele de *Kulturkampf = Lupta pentru cultură* (1871—1877).

a. **Problema căsătoriilor mixte.** Guvernul Prusiei a dat încă în 1803 decizia ca, în căsătoriile mixte, copiii să urmeze de regulă religia tatălui lor. Printr-un *breve* dat de papa Pius VIII (1829—1830), în 1830 s-a cerut preoților catolici să nu mai officieze căsătorii mixte, dacă

iu declară că vor crește copiii în credința catolică. Deoarece dogma Bisericii catolice socotește că Taina Căsătoriei constă în declarația mirilor că se vor trăi împreună, urmează că participarea preotului la săvârșirea Tainei este mai mult pasivă. De aceea guvernul german s-a înțeles cu episcopii catolici să lase libertatea preoților pentru a oficia mai departe căsătorii mixte, chiar dacă soțul protestant nu dă declarația cerută de papă. În 1835 însă noul episcop de Koln, Vischering și, după el, episcopul de Posen (Poenam) interzic prin circulare oficierea acestui fel de căsătorii. S-a născut un conflict așa de mare, încât guvernul a întemnițat pe cei doi episcopi. În 1840 însă, noul rege al Prusiei Fr. Wilhelm IV (1840—1861) a trebuit să cedeze, eliberând pe cei doi episcopi și împacându-se cu Roma.

Revoluția burgheză din 1848 n-a avut influență prea mare în ceea ce privește raporturile dintre Biserică și Stat în Germania.

b. *Kulturkampf* = *Lupta pentru cultură*, este numele dat mișcării latiste din Germania, prin care se urmărea ca toată viața bisericească: latimea clerului, numirea și depunerea preoților și episcopilor, excomunicarea credincioșilor etc, să fie sub controlul statului, în numele parării civilizației și culturii moderne. Mișcarea urmărea secularizarea sistematică a instituțiilor Bisericii și ea a fost însușită și susținută cu mare energie de cancelarul Germaniei imperiale Otto von Bismarck (1815—1898).

Expresia *Kulturkampf* a fost întrebuințată pentru prima dată la 7 ianuarie 1873, de către deputatul liberal R. Virchow, iar legile acestor mișcări etatiste, alcătuite de ministrul cultelor A. Falk au fost votate de Parlamentul german la 11 și 14 mai 1873 (Maigesetze). Guvernul german, sub conducerea cancelarului Otto von Bismarck, ia acum măsuri foarte severe: se arestează episcopi și preoți, se opresc salariile ferului sub lozinca: «Coșul cu piine s-a ridicat mai sus». Bismarck însuși declară: «Noi nu mergem la Canossa» și timp de șapte ani s-a luptat neînduplecat.

Papa Pius IX (1846—1878) n-a ținut seama de legile votate de Parlamentul german în favoarea mișcării «*Kulturkampf*», obligând clerul să plătească pedeapsa excomunicării, să-și facă datoria fără a rupe legăturile bisericești cu Roma. De asemenea, partidul catolic de centru din Germania, înființat de catolici în 1870, foarte puternic, sprijinindu-se pe 8 din populația germană, a dus o luptă neîncetată pentru desființarea legilor.

În cele din urmă, Bismarck însuși a cedat, văzând că este imposibil să laicizeze catolicismul. Prin legile din 21 mai 1876 și 27 aprilie 1877, înlocuirea «*Kulturkampf*» și-a încetat existența și s-a ajuns la pacifierea cu Biserica romano-catolică în timpul pontificatului papei Leon XIII (1878—1903); episcopii destituiți au fost repuși în scaune, s-a desființat obligativitatea serviciului militar și a examenului de stat pentru preoți, s-a lăsat libertatea învățământului în școli, statul exercitând controlul numai la numirea definitivă a clericilor. Urmarea a fost că protestanții s-au sesizat și ei, în 1887, un pact defensiv (Evangelischer Bund).

Spre sfârșitul secolului XIX, catolicismul s-a reafirmat în Germania, mai ales în urma politicii echilibrate a papei Leon al XIII-lea. Enciclicele sale, mai ales prin enciclica «*Rerum novarum*» asupra problemelor sociale, publicată la 15 mai 1891, papa căuta să împacă iicisul cu puternica mișcare muncitorească, ajunsă la mare import în Germania. Imperiul german, creat la 18 ianuarie 1871 de cancel Otto von Bismarck, a fost învins în primul război mondial (1914—1 de Puterile aliate : Franța, Anglia, Italia, România și Statele U fiind împărat al Germaniei Wilhelm II (1888—1914). Prin tratatu pace încheiat la Versailles, la 28 iunie 1919, între Puterile aliate și mania, aceasta pierdea toate coloniile din Africa și Oceanul Pac fiind obligată să retrocedeze Franței provinciile Alsacia și Lorens secolul XX, catolicismul a reușit să-și apere pozițiile sale în Ger nia. În 1933, papa Pius XI (1922—1939) a încheiat un concordat Reichul german.

În timpul dictaturii lui A. Hitler (1933—1945), mulți dintre ele germani în frunte cu cardinalul Faulhaber au avut de suferit. I Pius XI (1922—1939), văzînd suferințele clerului catolic și presiune care era supusă Biserica romano-catolică din Germania, a condar nazismul prin enciclica «*Mit Brenender Sorge*» = *Cu înflăcărată g publicată în 14 martie 1937.*

Deși Biserica romano-catolică din Germania are de luptat cu o crize interioare și este mereu în concurență cu Biserica luterană, cea reformată și cu Biserica vechilor catolici, ea are totuși o siti înfloritoare. Germania, în prezent unificată, numără peste 80 de i oane de locuitori dintre care peste 35 de milioane sînt romano-cate iar restul sînt reformați și luterani în majoritate, mai ales cei prov din fosta Republică Democrată Germană.

4. Catolicismul în alte țări

În *Imperiul Austriac*, s-a păstrat, într-o anumită măsură, o a dine de independență față de catolicism, încă de pe timpul împăr lui Iosif II (1780—1790). Din 1780, după moartea mamei sale, IV Tereza (1740—1780), Icsif II a restrîns prin lege autoritatea Curiei mane în Imperiul austriac, subordonînd Biserica autorității stat acțiune cunoscută în istorie sub numele de *jozefism* sau *jozefinism*

Prin actul din 1784, Iosif II a acordat toleranță religioasă și d turi politice și necatolicilor, fapt care a iritat cercurile catolice.

Prerogativele statului austriac în materie de religie s-au men' pînă tîrziu, chiar și în timpul împăratului Francisc Iosif I (1848—1 care mai aplica încă «*placetum, regiurn*» la numiri bisericești.

- Prin concordatul dintre Vatican și Imperiul austriac, din 1855, gociat de J. O. Rauscher (1797—1875), arhiepiscop al Austriei și dinal al Vienei, din 1853, legislația iosefinistă a fost lichidată.

Din 1867, de cînd a început dualismul austro-ungar, Imperiul triac s-a numit Imperiul austro-ungar, care și-a încetat existenți 1918, după primul război mondial (1914—1918).

Spre finele secolului XIX, a luat amploare în Imperiul austro-igar mișcarea «*Los-von-Rom-Bewegung*» = *Mișcarea de desfacere de mie*, care denunța catolicismul ca pe o *deutschfeindliche Macht* = o tere ostilă poporului german.

Prin tratatul de pace încheiat la 10 septembrie 1919, la Saint Germain, în Franța, între Puterile aliate și Austria, aceasta dobândește conjurația de azi și se înființează două state noi, Cehoslovacia și Iugoslavia. În componența, acestea din urmă au intrat ca republici autonome Serbia, Croația, Slovenia, Bosnia-Herțegovina, Muntenegru și Mionia și două provincii autonome : Voivodina și Cossovo.

Republica Austria, cu peste 10 milioane de locuitori, în majoritate catolici, este un stat omogen. Partidele social-creștine joacă un rol poetic de seamă în conducerea țării, dar Austria de azi nu mai este stilul Catolicismului în Europa centrală, cum a fost în trecut.

În *Elveția*, țară în care Reforma protestantă a avut o mare influență, din cele 6 milioane și jumătate de locuitori, o treime din populație este catolică. Pe la 1944 au fost aduși în fruntea școlilor din Elveția, dar, prin metodele lor, aceștia au provocat o frământare atât de mare în popor, încât, după 30 de ani, au trebuit să părăsească țara. linele călugărești au fost excluse și mănăstirile închise sau date Bisericii vechilor-catolici. În partea răsăriteană a Elveției însă, în provincie locuite de germani, s-a înființat, în 1889, o Universitate liberă ca la Freiburg. Regimul de separație dintre Biserică și stat datează din Elveția franceză din anul 1910.

În *Spania* catolicismul a fost întotdeauna privilegiat și socotit reș de stat.

În timpul dictaturii lui Franco (1939—1976), Biserica romano-catolică din Spania s-a bucurat de o mare influență.

Despre Spania, marele istoric francez V. Langlois spunea că, la înțarea inchiziției regale, Spania era prima țară catolică din lume, dar Spania este cu mult înapoia altor țări din Europa și din lume.

Amintim că în anul 1834 inchiziția a fost desființată. La 29 august 1953, statul spaniol a semnat un nou concordat cu Vaticanul, prin care s-au confirmat privilegiile de care beneficia Biserica romano-catolică în Spania pe plan juridic, financiar și școlarificat de Roma ca «cel mai perfect dintre concordate». * La 21 noiembrie 1978, după informațiile de care dispunem, Conferența

episcopilor spanioli a decis ca statul spaniol să renunțe la concordatul încheiat la 29 august 1953 cu Vaticanul și să fie înlocuit cu un acord bilateral între Sfântul Scaun și Guvernul spaniol, acord care să țină seama de prevederile noii Constituții spaniole. Cele două camere ale Cortes-urilor, Camera deputaților și Senatul, aprobat la 31 octombrie 1978 noua Constituție și ea a intrat în vigoare de la 6 decembrie același an. Potrivit noii Constituții, pentru a dată în istorie, statul spaniol se laicizează. *Biserica romano-catolică nu mai este socotită Biserică de stat în Spania*, garantându-se libertatea religioasă tuturor cultelor din Spania. Articolul 16 din

noua Constituție spaniolă precizează : «*Nici o confesiune religioasă va putea fi considerată religie de stat*».

În prezent, majoritatea locuitorilor Spaniei sînt de religie ronia catolică.

În *Portugalia*, ordinul iezuiților a fost interzis mai întîi în a 1774, apoi în 1822. În acest an 1822, s-au confiscat averile Bisericii tolice și s-au desființat mînăstirile, dar între anii 1840—1910, mîfl rile au fost reînființate. Dictatorul A. Salazar (1933—1970) a meriți libertățile Bisericii romano-catolice dar, în unele privințe, le-a frî Noul regim ^democrat caută să instaureze în Portugalia libertățile mocratice de care-săT se bucure deopotrivă și Biserica și partidele P tice. Populația Portugaliei se ridică în prezent la 10 milioane de cuitori, în marea lor majoritate romano-catolici.

În *Belgia*, din 10 milioane de locuitori, 3/4 din populație este tclică. Anticlericalismul a luat mare amploare și aici. Cu toate ace acțiunea caritativă a Bisericii și mulțimea mînăstirilor mențin influ ța catolicismului în Belgia ; universitatea liberă catolică din Lotf v înființată la 1885, este foarte înfloritoare.

În *Olanda*, la o populație de 14 milioane de locuitori, 1/3 dir> dincioși sînt romano-catolici, iar restul aparțin Bisericii protesta: Orientarea liberală a vieții politice și culturale a țării n-a permis tecul prea mare al iezuiților în Olanda ; încă din 1850. iezuiții pi controlul școlilor.

În *țările scandinave* : Danemarca, Norvegia, Suedia și Finlanda, tolicii sînt mai puțini. Fanatismul n-a fost cunoscut în aceste țăfi, aceea, cele cîteva mii de catolici au pînă astăzi libertatea de cult, cunoscută încă din 1848 în Danemarca, în 1874 în Suedia și Norve iar în Finlanda, după 1918, cînd a luat ființă această țară. Țările scai nave au în prezent aproximativ următorul număr de locuitori : P^t marca — 5 milioane ; Norvegia — 4 milioane ; Suedia — 9 milioa Finlanda — 5 milioane, care, în toate aceste țări, în majoritate luterani.

În *Polonia*, care este una dintre marile țări catolice (36 milio de locuitori), iezuiții au avut mare influență. Dar, prin rigorismil contra necatolicilor, au slăbit statul. După primul război mondial 1918, Polonia a ajuns totuși un mare stat catolic. Politica papală a^s jinit episcopatul catolic ale cărui interese le apără. Totuși ^r prin concordatul din 1925, și-a afirmat drept de control și a rămîntul de fidelitate, dar a recunoscut învățămîntul religios în secundare, afară de universități.

În *Cehoslovacia*, stat nou creat după primul război mondial 0 — 1918), prin tratatul de pace încheiat la 10 septembrie 1919 la^s Germain, în Franța, între Puterile aliate și fostul Imperiu austro-tf^f s-au păstrat tradițiile de autonomie bisericească ale lui Jan Hus * iulie 1415) și ale «fraților moravi». Imediat după crearea statului^c slovac, peste 500 de mii de catolici, azi mai mult de un milion, declarat despărțiți de Roma și au format o așa numită «Bisericăⁿⁱ

i cehoslovacă». Această Biserică a introdus cultul în limba cehă, a ;rat sistemul episcopal, dar, neavînd cine să le hirotonească epis-s-au unit în parte cu Biserica ortodoxă răsăriteană, nou creată,, nind ca episcop pe Gorazd, care a pierit apoi ucis de hitleriști în). în prezent, Cehoslovacia numără peste 15 milioane de locuitori arțiți în diferite Biserici.

în *Ungaria*, la o populație de 11 milioane locuitori, peste 60% sînt lici, iar restul aparțin reformatilor (calviniști) și altor denominațiuni .estante.

Celelalte confesiuni neocatonice au fost recunoscute cu drepturi ega-ică din 1848, cînd Ungaria era încadrată în Imperiul austro-ungar, puterea statului se executa prin control (placetum). Căsătoria civilă st introdusă din 1894.

Prin tratatul de pace de la Trianon, din 4 iunie 1920, încheiat în-puterile aliate și Ungaria, s-a recunoscut pe plan internațional uni-Transilvaniei cu România, proclamată la 1 decembrie 1918 în Marea nare de la Alba Iulia. Ungaria devine de atunci republică indepen-ă. Tratatul de pace a intrat în vigoare de la 21 iulie 1921. *Croația*, avînd circa 6 milioane de locuitori aproape toți catolici, a it în componența Iugoslaviei prin tratatul de pace de la Saint-Ger-î, din 10 septembrie 1919. în *Iugoslavia*, Biserica romano-catolică ucură de toată libertatea și de toate drepturile, ca și Biserica orto-i sîrbă și toate celelalte confesiuni religioase din țară.

în *Rusia*, regimul țarist a secularizat averile mînăstirești, nu nu-ale Bisericii ortodoxe, ci și ale Bisericii catolice, în 1844. Totuși, în st 1847, țarul Nicolae I (1825—1855) încheie un concordat cu Roma sapa Pius IX (1846—1878).

în 1882, și mai ales prin edictul de toleranță din 17^30 aprilie 1905, de țarul Nicolae II (1894—1917), guvernul rus a dat libertate mai¹ tuturor cultelor de pe teritoriul Rusiei țariste.

După Revoluția din octombrie 1917, cercurile Vaticanului au cău-ă între în legătură cu noul regim. Papa Pius XI (1922—1939) a tri-mai întîi o misiune la Moscova, în 1922, pentru a ajuta pe înfo-ți, dar aceasta s-a dedat și la propagandă religioasă catolică. A doua me a fost trimisă de papă în 1925—1927, sub conducerea mons.el d'Herbigny, însă fără rezultate pozitive, deoarece membrii de-iei catolice s-au dedat la propagandă religioasă în dauna Bisericii loxe, Biserica poporului rus, încît guvernul sovietic îe-a pus în ve-să părăsească țara.

tn *Marea Britanie*, catolicismul se bucură de libertate abia din 1778, a obținut dreptul de a avea școli și unele mici concesiuni, dar s-a să se plătească dări și clerului anglican. Predicatorul irlandez 21 O'Connel (f 1847) a luptat în parlamentul englez pentru drep- • ; catolicilor în Anglia și în Irlanda. El a obținut, în 1813 și 1829, ;ul pentru catolici de a intra în slujbe la stat și chiar în parlament, ce a avut ca urmare întărirea catolicismului în Anglia, îrupul liberal din Anglia s-a organizat în jurul revistei *The Ram*-fondată în 1848.

La 1850, papa Pius IX (1846—1878) institui o ierarhie catolică în Anglia, adică numi un arhiepiscop de Westminster, în persoana lui Stephen Wiseman (f 1865) și 12 episcopi. Mai târziu, din 1878, papa Leon XIII (1878—1903) a numit și pentru Scoția doi arhiepiscopi și patru episcopi.

Mișcarea de la Oxford (1833—1845) a «tractarienilor», existenți din 1833; a reușit să atragă la catolicism pe unii dintre teologii Bisericii anglicane înalte (High Church) care înclină spre unirea cu Roma. Printre cei trecuți la catolicism au fost celebrul teolog J. H. Newman (1801—f 1890), numit cardinal de Westminster, în 1878, de papa Leon XIII (1878—1903) și H. Manning (f 1892) devenit de asemenea cardinal de Westminster. Succesorul său, cardinalul Herbert Vaughan (1892—1903) construie catedrala din Westminster. În prezent, Marea Britanie împreună cu Scoția și Irlanda de Nord au 61 milioane de locuitori împărțiți în diferite confesiuni. Biserica anglicană e mai numeroasă, urmata de Biserica metodistă. Republica Irlanda, țară cu 5 milioane locuitori, este în majoritatea catolică. Ea are o universitate liberă la Dublin din 1851.

În Statele Unite ale Americii, toate confesiunile sînt libere și egale în fața legii încă din 1788; de aceea mulți catolici continentali și mai ales irlandezii expulzați au găsit acolo azil. În Statele Unite ale Americii există azi aproape 50 milioane de catolici, cu peste 100 episcopi avînd două universități libere (Saint Louis și Washington), mînaștiri numeroase școli secundare. Spre finele secolului XIX, catolicii din Statele Unite ale Americii au avut o atitudine liberală față de Roma. În schimb azi, se străduiesc să ajute Biserica romano-catolică răspîndind în toate continentele.

J

În Canada, țară cu aproape 25 milioane de locuitori, catolicismul este vechi, fiind introdus aici de coloniștii francezi din Quebec, care numără azi aproape 6 milioane de catolici. Francezii au avut încă din 1673 două episcopii, în Quebec și Montreal. Situația Bisericii romane catolice este aici destul de prosperă.

În statele Americii latine, catolicii sînt în proporție de 80 %, dar Biserica se resimte din pricina liberalismului politic, care predomină în conducerea acestor popoare.

În 1874, în Mexic s-a laicizat învățămîntul, s-au secularizat averile Bisericii și s-a suprimat salarizarea clericului de către stat.

În Brazilia, s-a proclamat în 1884 separația dintre stat și Biserică. Totuși, Biserica romano-catolică domină în toate statele Americii centrale și Americii de Sud, în care aproape 300 milioane de locuitori aparțin Bisericii romano-catolice. În țările Americii de Nord și de Sud dintr-o populație de 566 milioane de locuitori, 351 milioane sînt roșii no-catolici.

BIBLIOGRAFIE

Cari Mirbt, *Quellen zur Geschichte des Papsttums und des römischen Katholizismus*, 4-e Aufl. Tübingen, 1924; K. Aland, *Geschichte der Cluisienheit*, T. 2 5n der Reformation in die Gegenwart, Gütersloh, 1989, 540 p.; J. Mercier, *Vingt icles d'histoire du Vatican*, Paris, 1976, 530 p.; I. E. Anastasiou, 'Iaxopia x̄l's 'E-Ay.Xi)ata», I II, Tesalonic, 1978—1979, 647 și 635 p.; R. Kotje und B. Moeller, *Okumene-sche Kirchengeschichte*. Bänd II. *Mittelalter und Reformation*, 2-e Aufl. Mainz—Inchen, 1978; Bd. III *Neuzeit*, 2-te Aufl., Mainz—München, 1979; K. Heussi E. Peter, *Precis d'histoire de l'Eglise*, Neuchatel, 1967; R. Aubert, J. Bruls, S. Crunican, J. Tacy Ellis, J. Hajjaret, F. B. Pike, *L'Eglise dans le monde moine*, (1848 à nos jours) t. 5, din *Nouvelle histoire de l'Eglise*, de R. Aubert, D. Knowles, L. J. Rogier, Paris, 1975; L. J. Rogier, G. de Bartier de Saivigny, Hajjar, *Siecle des lumieres. Revolutions Restauration*, t. 4, *Nouvelle histoire l'Eglise* par L. J. Rogier, R. Aubert, M. D. Knowles, Paris, 1968; J. Danielou, Honore et P. Poupard, *Le catholicisme hier-demain*, Paris, 1974; Alec. R. Vidler, *e Church in an Age oi Revolution; 3789 to the present day*, London, England rinted, 1974; P. Liege, *Catholicisme'* în «Encyclopaedia Universalis», t. III, ris, 1970, p. 1066—1073; Roger Aubert, J. Beckmann, J. P. Consih und R. Lill, *volution und Restauration*, Freiburg, Basel, Wien, 1971 ; Idem *The Church beten Revolution and Restauration*, trad. din limba germană, London, 1981, XX—426 p.; nd VI, 2 *Die Kirche zwischen Anpassung und Widerstand*, ibidern, 1973 ; Hubert lin, *Handbuch der Kirchengeschichte*, Bd. V : *Zeitalter ■ des Absolutismus und der itklärung*, Freiburg im Breisgau, 1970, 760 p. ; G. Maron *Die Romisch—Cathilische chie von 1870 bis 1970*, Fasc. 2, din *Die Kirche in ihrer Geschichte*, sub directiunea K. D. Schmidt und E. Wolf, Goftingen, 1972; H. de Lubac, *Les Eglises parti-iereh dans l'Eglise universelle*, Paris, 1971 ; C. Bihlmeyer et H. Tiichle, *Histoire l'Eglise*, t. 3, *L'Eglise des temps modernes*. Adapte par M. H. Vicair et A. Duval, is, Muihouse, 1964; t. IV, *L'Eglise contemporaine*, adapte par M. H. Vicair, ilhouse, 1967; Ph. Hughes, *Ashort history oi the Catholic Church*, London I7; Dom C. Poulet, *Histoire du christianisme*, t. III, Temps modernes; t. IV, /ol., *Epoque contemporaine*, Paris, 1966; H. Daniel — Rops, *Histoire de l'Eglise*, IV. *L'Eglise des revolutions. I. En face de nouveaux destins*, 2 voi., Paris, i0—1963 ; t. V, *L'Eglise du Grand siecle et des revolutions*, Paris, 1958 ; Fr. Heyer, ■ *Katholische Kirche von 1648 bis 1870*, Gottingen, 1963; L. Gaillard, *Histoire l'Eglise*, t. III, Paris, 1962 (catholicismul); Kenneth Scott Latourette, *Christianity a Revolutionary Age. A History oi Christianity in the Nineteenth and Twentieth ituries*, 5 voi., London, New York, 1958—1962 ; E. E. Y. Hales, *The Catholic Church the modern World*, London, 1958; W. von Loewenich, *Der moderne Kathomismus*, Witten, 1956 (Punct de vedere protestant); Karl Heussi, *Kompendium Kirchengeschichte*, Tubingen, ed. 11-a, Mohr, 1957, XII, 582 p.; J. Lortz, *Histoire l'Eglise des origines à nos jours*. Traduit de l'allemand par M. Lefevre, Paris, 6; 2-e ed., Paris, 1962; H. Jedin, *Handbuch der Kirchengeschichte*, Freiburg isse), 1962; *Propyläen Weltgeschichte. Eine Universalgeschichte*. Hrsg. vor; Mann, A. Heuss und A. Nitschke, Bd. I—X + 2 Suppl., 12 voi. 1, Berlin, nkfurt—Wien, 1961—1965; B. Stefanidis, 'BxxXTjjia^Tiv.v) 'Ioxofia â-'ipxij' fX^XP' "JM-spo Torino, 1954; A. M. Jaquin, *Histoire de l'Eglise*, 3-e voi., Paris, 1948*; J. "Le-i, *la crise revolutionnaire, 1789—1846* (în *Histoire de l'Eglise depuis les premiers ju'â noti jours*, par A. Fliche et V. Martin, t. 20), Paris, 1949; H. Hermelink, *Katholische Kirche unter den Pius—Päpsten des 20 Jahrhunderts*, Zurich, 1949 ; A. Veit, *Die Kirche im Zeitalter des Individualismus*, Bd. II, 1800 bis zur Gewart (J. P. Kirsch, *Kirchengeschichte*, Bd. 2), Freiburg im Breisgau, 1933; Kruger, *Handbuch der Kirchengeschichte, Iir Studirende* 4-e Teii: Das Neuzeit, Aufl., Tubingen, 1931.

Pentru istoria papilor în general

C. Bastian, *Ies 262 papes. Les Souverains Pontiis de l'Eglise Catholique-laine et Apostolique*, Montreal, 1981, XIV—383 p.; G. Schweiger, *Geschichte' Pápste der 20 Jahrhundert*, München, 1960; C. Falconi, *I Papi del ventesimo 'io*. Milano, 1967; C. Holis, *Histoire des papes et du Vatican*, Paris, 1964; X. Seppelt, *Geschichte der Pápste von den Aniangen bis zur Mitte des 20 Jahr-*

hundert, Revăzută de G. Schweiger, 5 Bd., München 1945—1959; W. de Ormassor *La papauté*, Paris, 1957; Ch. Pichon, L. von Matt, *Les Papes*, Paris, 1956; L. von Ranke, *Die römischen Päpste in den letzten vier Jahrhunderten*, Neue Auflage Stuttgart, 1953; J. Heller, *Das Papsttum. Idee und Wirklichkeit*, 5 Bd., 2-e Aufl. Tübingen, 1950; Jos. Schmidlin, *Papstgeschichte der neuen Zeit*, 4 Bd., München 1933—1939. Trad. fr. de L. Marchal, sub titlu : *Histoire des papes de l'époque contemporaine*, 4 voi., Lyon—Paris, 1938—1940; E. Caspar, *Geschichte des Papsttums*, Bd. 2, Tübingen, 1933; L. Pastor, *Geschichte des seit dem Ausgang de Mittelalters*, 16 Bande, 1886—1933, trad. fran. par H. del Medico sous le titre *Histoire des papes depuis la fin du Moyen Age*, t. I—XIX, 6 ed., Paris 1925—1938 t. XIX, 3 ed., Paris, 1938 ; Fern. Hayward, *Le dernier siècle de la Rome pontificale* t. I—II, Paris, 1927—1928; Klemens Löffler, *Papstgeschichte von der transalpinen Revolution bis zur Gegenwart*. 2-e Aufl., München, — Kempten, 1923.

Catolicismul în diferite țări

Histoire religieuse de la France, aux XIX-e—XX-e siècles. Problèmes et méthodes, Paris, 1975 ; Paul Vigneron, *Histoire des crises du clergé français contemporain* Paris, 1877; A. Latreille, J. R. Palanque, E. Delaruelle—E. Remond, *Histoire de catholicisme en France* t. III, Paris, 1962; A. von Campenhausen, *L'Eglise et l'Etat en France*, trad. française, Paris, 1964 ; L. Girard, *Le catholicisme en Europe 1814—1878*, Paris 1962; A. Dansette, *Destin du catholicisme français* (1926—1956 Paris, 1957; Jerzy Kaloczkowski, *Storia del cristianesimo in Polonia*, Bologna, 1980 (495 p. f. J. S. Conwy, *La persecution nazie des Eglises*, traduction française, Paris: 1969; J. Rovinsky, *Le catholicisme politique en Allemagne*, Paris, 1956; *Catholicism alternating* (col. «Rencontres», no. 45), Paris, 1956, en collaboration; F. Margiotti Broglio, *Italia e Santa Sede dalla grande Guerra alla Conciliazione*, Bari, 1966 A. C. Jemolo, *L'Eglise et l'Etat en Italie du Risorgimento à nos jours*, Paris, 1960 J. De Broucker, *L'Eglise et l'Etat. I. La Pologne*, Paris, 1963 ; R. A. Kami, *Geschicht des Habsburgerreiches, 1526—1918*. Aus dem Americ. Obertr. von D. Winkler, Köln 1977, 617 p.; Fr. Engel-Janosi, *Osterreich und der Vatikan*, 2 voi., Gratz, 1958-1960; E. Zollner, *Geschichte Osterreichs von den Anfängen bis zur Gegenwart* München, 1970; Guy Ranski et E. Pomlenyi, *Histoire de la Hongrie, des origines à nos jours*, Roanne, 1973, 700 p.; K. Dolo, *Istoria Bisericii în Polonia*, T. I., pînă la 1506; J. Ataman, t. II, de la 1506, Poznan, 1977; Engel. Fr. Janosi *Osterreich und der Vatikan*, t. II, Gratz, 1960.

Concordate

J. A. Abbo, *Concordates*, în «The New Catholic Encyclopaedia», t. 4, Washington, 1967, p. 117—118; J. Leflon, *Concordat of 1802*, (France), ibidem, p. 115—117 L. de Naurois, *Concordat*, în «Encyclopaedia Universalis», t. 4, Paris, 1968, p. 829-830; J. Leflon, *Concordat of 1802*, ibidem, p. 830—833. L. Schroppe, *Konkordat seit 1800*, Frankfurt, 1964; F. M. Marchesi, *Il concordato italiano dell' 11 febra. 1929*, Neapole, 1960; A. Mercati, *Raccolta di concordati su materie ecclesiastiche tra la Santa Sede e le autorità civili (1098—1954)*, 2 voi. Roma, 1954 ; A. Giannini *I Concordati postbellici*, 2 voi., Milano, 1929—1936; R. Cîndea, *Concordatele*, 192

În limba română

J. Moisescu (P. F. Patriarh Iustin), *Atitudinea papalității față de progresul omenirii*, în «Ortodoxia», V (1953), 1, p. 116—131 ; Pr. prof. Milan Šesan, *Orthodoxe Kirche*, în col. «Le Monde religieux», no. 30, Lausanne—Lezay, 196 chap. 3 (1700—1967), p. 108—126; Idem, *Despre Ortodoxie și Catolicitate. Cercetări istorice*, în «Ortodoxia», XIII (1961), nr. 2, p. 155—167, și în «Ortodoxia», III (1951) nr. 1, p. 115—131), și *Ibidem*, I (1949), nr. 2—3, p. 73—96; Pr. prof. I. Rămurean *Specificul Ortodoxiei în comparație cu Biserica romano-catolică și Protestantismul* în «Mitropolia Moldovei și Sucevei», XXXII (1956), no. 10, p. 578—700; *Ideea Configurată actuală a creștinismului*, în «Studii teologice», I (1949), no. 3 p. 119—144; T. M. Popescu, *Ortodoxie și Catolicism*, în «Ortodoxia», IV (1952) nr. 3—4, p. 462—487; Idem, *Cezaropapismul romano-catolic de ieri și de azi*, «Ortodoxia», III (1951), 4, p. 495—538; N. Gr. Popescu—Prahova, *Biserica din Franța*, București, 1938; N. Zugrav, *Biserica din Franța. Separarea Bisericii și a statului*, 1934; D. Stăniloae, *Catolicismul de după război*, Sibiu, 1933.

Conciliul I Vatican (1869—1870) înfiiințarea Bisericii «vechilor-catolici» (1871) *

1. Conciliul I Vatican (1869—1870)

Dezvoltarea ultramontană a papalității a atins culmea prin Conciliul I Vatican, care, în ședința a patra din 18 iulie 1870, a proclamat dogma *primatului papal* și a *infaibilității papale* în materie de creință și morală.

Pentru a face să crească (prestigiul papalității în lume, amenințat e acțiunea naționaliștilor italieni, care luptau pentru desființarea statului papal și pentru unitatea Italiei, papa Pius IX (1846—1878) proclamă la 8 decembrie 1854, fără convocarea conciliului, prin enciclica *Inefabilis Deus*», dogma : *Immaculata concepția Beatae Mariae Virinis* = *Imaculata concepție a Sfintei Fecioare Măria*, prin care se afirmă a Fecioara Măria s-a născut fără păcatul originar. Intrucît această dogmă nu este de acord cu învățătura și tradiția vechii Biserici creștine, iserica ortodoxă o combate. De altfel, această învățătură a fost combatută și în sinul catolicismului de către teologi celebri ca Bernard de lairvaux (f 1153) și Toma d'Aquino (f 1274), învățătura fiind în disție și în Evul mediu, în Biserica apuseană.

E adevărat că în Biserica romano-catolică, în prima jumătate a ocolului XIX, unii teologi mergeau foarte departe cu respectul lor față i papă, înrît J. de Maistre (f 1821), filosof religios ultramontan, în icrarea sa *Du Pape* din 1819 și în *Soiree de Saint-Petersbourg* susnea că fără papă nici n-ar fi posibilă credința și ordinea socială.

Alți teologi romano-catolici, pentru a mări prestigiul papei, adînc Iruncinat de schimbările revoluționare din secolul XIX, au pregătit \ material pentru susținerea dogmei *infaibilității papale* și așteptau \ ar convocarea unui conciliu care s-o proclame. În această atmosferă ; surescitare și exaltare a spiritelor cu privire la onoarea deosebită ire se cuvine suveranului pontif, la 6 februarie 1869, în revista *Civiltă ittolica*, condusă de iezuiți, a apărut o corespondență franceză din 3ma, în care se spunea că credincioșii catolici din Franța ar primi cu loare *proclamarea infaibilității pontificale*.

Conciliul I Vatican a fost convocat de papa Pius IX (1846—1878), 8 decembrie 1869, fără să SP spnna precis că această convocare se ce pentru proclamarea «infaibilității papale» Papa afirma că scopul nciliului este, pe de o parte lupta contra raționalismului și a mate-ilismului, pe care a urmărit-o de la începutul pontificatului său, iar de altă parte Conciliul va căuta să realizeze adaptarea legislației bi-acești la profundele schimbări care au avut loc după Conciliul de Trident (1545—1547 ; 1551—1552 ; 1562—1563).

Papa s-a ferit dinadins să afirme de la început tema adevărată a nciliului, știind, împreună cu dogmațiștii catolici și Curia romană, că eastă nouă dogmă va schimba complet eclesiologia și constituția **Bi-**

* Capitol redactat de Pr. prof. I. Rămureanu.

sericii în favoarea sa. Chiar în actul de definire a acestei noi dogme este încadrată în art. XI, între alte hotărâri de mai mică importanță. Din cei 1050 de episcopi care aveau dreptul să participe la Conciliul I Vatican, s-au prezentat mai puțin de 700, adică doar doi treimi din total, iar până la urmă au ajuns să voteze numai 535.

~X?ei 700 de episcopi prezenți^se-^impărțeau, după țări, astfel: 35% erau italieni, cei mai mulți; 7% francezi; 75 de episcopi ~din Germania și Austro-Ungaria, sub conducerea cardinalului Viei J. O." Rauscher. Spaniolii și latino-americii formau un grup de 100 episcopi; se afla de asemenea un important grup anglofon în care predominau irlandezii.

~Aproape 200 de episcopi aparțineau unor țări extraeuropene, dintre care 141 erau din America (49 din Statele Unite, 18 din Canada, 10 din Mexic, 6 din Brazilia etc), 41 din Indiile engleze și Extrem Orient, și numai 9 din Africa. Trebuie spus că, dintre prelații veniți la conciliu din țările Asiei și Africii, nu erau nici un episcop autohton și nici europeni care păstoreau în acele locuri îndepărtate.

Au fost prezenți la conciliu și un număr de 60 de prelați de răsărit, uniți cu Roma, cei mai mulți originari din Orientul Apropiat.

Au fost invitați la Conciliul I Vatican și ortodocșii și protestanții, dar aceștia au refuzat și au protestat cu demnitate, afirmând pe bună dreptate că acest conciliu privește doar Biserica romano-catolică, fiind un conciliu local.

Din luna ianuarie 1870, un grup compact de Părinți conciliari care, până la urmă au reușit să strângă 450 de semnături, au discutat asupra erorilor provocate de raționalism și asupra unor puncte secundare, feritoare la disciplina bisericească: *revoiziv* clerului de mir, reorganizarea școlilor, problema misiunilor ș.a. Schema împotriva erorilor raționalismului a fost votată, la 24 aprilie 1870.

Între timp, un grup restrâns de episcopi au cerut papei să treacă în programul conciliului problema *infaibilității personale a papei*. La 1 martie 1870, papa Pius IX a înscris în programul conciliului un pasaj prin care se definea *infaibilitatea papală*.

Între timp, în presa țărilor occidentale, în special în Franța și Germania, au apărut unele articole și studii care aveau serioase rezerve asupra oportunității proclamării noii dogme. Astfel renumitul istoric bisericesc de la München, Igrvâtiu Dollinger (f. 1890) publică, sub pseudonimul *Janus*, lucrarea «*Der Papst und das Konzil*» = *Papa și Conciliul* în care arată, în spirit critic, *netemeinicia noii dogme* față de Sfânta Scriptură și după Tradiția Bisericii. Episcopul Ch. I Meier (f. 1893), autorul cunoscutei lucrări *Konziliengeschichte* (1857-1874, *Istoria sinoadelor*), obiectivă, pe bază de documente istorice, că papii au fost condamnați de Sinoadele ecumenice. E cunoscut în special cazul papei Honoriu I (625—638), care a fost condamnat ca eretic la Sinodul VI ecumenic de la Constantinopol (680—681), învinuit că susținea erezia monotelită.

■ Contra noii dogme a protestaL și W., Emm. von Ketteler episcop Mayența, în Germania^ între QM și fBJJ^ vestit" prin activitatea sa^ isebită printre muncitori.

Arhiepiscopul croat de Agram (Zagreb), J. G. Strossmeyer (1905), se aruncă chiar la picioarele papei, implorându-l să nu prone dogma infailibilității care desfigurează ființa adevărată a Bisericii.

Cînd episcopul de Bologna^Guid^i/ a intervenit, spunînd că tra-a Bisericii arată că hotărîrile papei sînt legate de votul conciliului, ia Pius IX a spus autoritar : «*La tradizione sono io*» = *Eu sînt liția* și «*Io sono la Chiesa*» = *Eu sînt Biserica*.

între episcopii protestatari se aflau francezii G. Darboy, arhiepiscopul Parisului între 1863 și 1871, F. A. Ph. Dupanloup (f 1878), ;cop de Orleans ș.a. Primul a prezis că noua dogmă va duce în multe¹ la separarea Bisericii de stat, ceea ce s-a și întîmplat.

Nici întîmpinarea unui grup de 136 de episcopi n-a avut mai mult :es.

La 13 mai, începu discuția asupra oportunității textului referitor nfailibilitate, iar la 4 iulie dezbaterile s-au închis.

în 13 iulie 1870, s-a făcut o votare dp prnhă pentru Constitutio, care conține capitolele referitoare la dogma prima-filibilită lă 1 D ilii ihi J ä |

2 j 4 t p g p
i papal și infailibilitatea papală : 1. *De apostolici prirhaius Jnoeăto*
•o mstitutione; 2. *De perpetuitate primatus beati Petri in Romanis*
iificibus; 3. *De vi et ratione primatus Romani pontificis*; 4. *De*
ani pontificis infailibile magisterio.

Voturile de probă exprimate s-au distribuit astfel : ^451. din 601,
pronunțat pentru infailibilitate; 88 contra ei și 62 .cerură modi-
'X ■ placet juxta modum. Fiind vorbă" dITpfoclamarea unei noi dogme, -
ebuia votată în unamrnițate.

înainte de votare, la 15 iulie, minoritatea conciliară opusă infai-
ității făcu un ultim efort pentru împiedicarea aprobării ei ; prin
•mediul a șase prelați, s-a cerut papei să prevadă că infailibilitatea
ificală nu se va putea exercita decît cu acordul episcopatului dar
■venția lor a rămas fără rezultat.

Văzînd aceasta, un număr de 60 de episcopi au scris papei, «din
ite filială» că ei vor părăsi Roma înainte de votul final, pentru a
xebui să voteze *non placet* în fața papei, într-o problemă care-l
îște direct. Ceilalți episcopi ai minorității au socotit că ameliorările
e schemei și explicațiile date de episcopul Gasser din Tirol au
sărtat obiecțiunile făcute și se hotărîră să voteze textul final, refe-
la primat și infailibilitate, alături de ceilalți episcopi. b ședința
a IV-a din 18 iulie 1870, se obținu în fine votul final iv : 535
de episcopi votară pentru, iar doi contra (un italian și
merican)!"-----'

Prin noua dogmă proclamată prin enciclica *Pastor Aeternus* din
ilie 1870, s-a acordat papei, nu numai puterea supremă în Biserica no-
catolică ci si infailibilitatea ex cathedra, adică puterea spiri-

suprema a e~a proclama în mod infailibil adevărul în materie de
nță și morală, iar aceasta *ex sese, non autem ex consensu Ec-*
ie, adică *de la sine, nu vrin aprobarea Bisericii*^ (C. Mirbt, *Quellen*

zur Geschichte des Papsttums und des Römischen Katholizismus, 4-e Auflage, Tübingen, 1924, p. 465—466).

Această nouă dogmă a *primatului papal și a infailibilității papale* a fost impusă în Biserica romano-catolică ca articol de credință m

- Evenimentele politice, izbucnirea războiului franco-german la 19 iulie 1870, chiar a doua zi după proclamarea noilor dogme, oboseala Părinților conciliari și căldura verii au împiedicat continuarea dezbaterilor conciliului. Mai rămăseseră încă 51 de teme de votat, din care cea mai mare parte nu fuseseră încă distribuite.

Corpul expediționar francez trimis de împăratul Franței, Napoleon III (1852—1870) să apere Vaticanul a fost rechemat în țară, lăsând statul papal fără apărare. La 1 septembrie 1870, armata lui Napoleon III a fost învinsă de Germania la Sedan, împăratul a fost luat prizonier, iar Adunarea națională a Franței declarându-l destituit, Imperiul francez își încheie astfel existența. Vaticanul nu mai avea acum un apărător politic sau militar.

La 20 septembrie 1870, trupele lui J. Garibaldi (f 1882) intrară în Roma prin Porta Pia, iar naționaliștii-italieni anexară la regatul Italiei, sub regele Victor Emanuel II (1861—1878), ceea ce mai rămăsese din statul papal. Astfel s-a realizat unitatea politică a Italiei atît de dorită de toți italienii.

În această situație, papa Pius IX a socotit că libertatea conciliului nu mai poate fi asigurată și-l declară închis la 20 octombrie 1870.

E de remarcat că în timp ce puterea lumescă a episcopului Romei dispărea de pe arena istoriei, prin unificarea politică a Statului italian în 20 sept. 1870, papa căuta compensații prin creșterea puterii sale spirituale, prin aprobarea dată de Părinții Conciliului I Vatican *dogmei primatului și infailibilității*, mărindu-se astfel, în chip exagerat și fără temei puterea sa.

Papa Pius IX a excomunicat pe naționaliștii italieni pentru desființarea Statului papal, dar aceștia, în plin secol revoluționar, nu s-au lăsat deloc impresionați de anatemele papale. Papa s-a declarat prizonier al Statului italian care totuși i-a fixat, prin *Legea garanțiilor* din 15 mai 1871, noile condiții de existență, destul de convenabile.

În condițiile politice extrem de tulburi în care s-a făcut proclamarea *dogmelor primatului papal și a infailibilității papale*, ea n-a făcut atunci prea mare zgomot. Țările Europei erau preocupate atunci de alte probleme.

Papalitatea a știut să obțină, după închiderea conciliului I "Vatican, semnăturile pentru noua dogmă și ale ultimilor episcopi catolici care se mai opuneau încă : canonistul și istoricul german episcopul Ch. J. Hefele (f 1895), care semnă la 10 aprilie 1871, primatul Ungariei, Haynald care semnă la 15 septembrie 1871 și primatul Croației, J. G. Strossmeyer (f 1905), care semnă la 25 decembrie 1872.

Prin noua dogmă a primatului și infailibilității papale s-a schimbat și deformat întreaga eclesiologie și constituție a Bisericii în dauna uni-

tații creștinismului, atât de dorită de toate Bisericile din lume. Plenitudinea puterii supreme o are acum, în Biserica romano-catolică, numai iapa, iar episcopii și preoții sînt delegații lui.

Urmașul lui Pius IX, papa Leon XIII (1878—1903), prin enciclica «*Satis cognitum*» din 29 iunie 1896, prezintă *dogma primatului* și a *infallibilității papale* ca adevăr doctrinar și articol de credință care, după părerea sa, «n-a introdus o opinie nouă ci a afirmat credința cea *reche* și constantă a tuturor secolelor». În ciuda acestei afirmații se știe >ine că această dogmă n-a fost cunoscută în istoria Bisericii pînă la 1870, :înd a fost proclamată în Conciliul I Vatican. Ea a trecut de atunci i în canoanele Bisericii romano-catolice.

2. înființarea Bisericii vechiilor-catolici

După închiderea Conciliului I Vatican la 20 octombrie 1870 au început să răbufnească nemulțumirile contra noilor hotărîri dogmatice, unele mai curînd, altele mai tîrziu.

Prima a fost despărțirea de Roma a mai multor episcopii și teologi atoli și din Germania, Austria, Elveția, Olanda, Anglia și America,

â^a a luat ființă, prin despărțirea unor episcopi și clerici de Roma, L (187D *Biserica vechiilor-catolici*, sau *Biserica vetero-catolică*. Un rol înosebît la înființarea acestei Biserici a avut profesorul de istorie din iinchen, Țgpațin nningpr (•)• 1890).

Noua Biserică s-a unit cu *Biserica de la Utrecht*. în Olanda, numită *Biserica jansenistilor*, despărți tă~HiKoma din 1724. ""

La primul Congres udțiuiaT~al vechiilor-catolici germani ținut la iinchen, între 22—24 septembrie 1871, Biserica vechiilor-catolici s-a ^arfit *mitnrpjnl* și s-a organizat aparte cu clerul, Liturghia• și Tai- ■le ei, luînd ca model Biserica ortodoxă a Răsăritului. Noua Biserică introdus autocefalia sinoadele ca for snprpm r/p conducere a Bisericii, rHciparea iqiHlnr la pppHncerea Bisericii alături de clenci. Jimba ma- nă în r-nlț, cuminecarea sub ambele forme : pîine și vin itotodată suprimat celibatul clerului, nu numai al preoților de mir, ci jii al iscopilor, și i bi

_____ p _____ ff

La al doilea congres, ținut la Koln, în Germania, între 20 și 21 septembrie 1872, Biserica vechiilor-catolici și-a ales ca prim episcop pe Dfesorul de la Bonn, J. H. Reinkens (1821—1896) care a fost hiro-lit de episcopul jansenist de Deventer — Olanda, pentru a primi harul erdotal pe temeiul succesiunii apostolice.

Al doilea centru al vechiilor-catolici a luat ființă la Berna, în Elia, avînd ca prim episcop pe Jacob Herzog (f 1882), care a dat ajutor înființarea unei Facultăți de teologie proprii, în 1874, pe lîngă unisitatea din acest oraș. Paralel cu congresele naționale, vechii-catolici organizat și *Conferințe de unire* la Bonn, prima în 1874, a doua în - 16 august 1875, la care a participat — alături de alte Biserici)doxe — și Biserica Ortodoxă Română, fiind reprezentată atunci de scopul Melchisedec Ștefănescu al Dunării de Jos (1865—1879) și Gheie Țeposu, fost episcop al Argeșului (1865—1868).

Altă Conferință de unire s-a ținut la Luzern, tot în Elveția, în 1845 la care au participat de asemenea delegați din partea Bisericii ortodoxe fără ca problema unirii dintre cele două Biserici să poată fi atenuată rezolvată.

La 24 septembrie 1889, Biserica vechilor-catolici din Germania, Olanda și Elveția s-a organizat în *Uniunea Internațională a vechilor catolici*, sau *Uniunea de la Utrecht*, la care au aderat în urmărire și Biserici vechi-catolice din Europa și din America. Uniunea de la Utrecht și-a ales ca organ suprem de conducere *Conferința internațională episcopală a vechilor-catolici*, care ține până azi congrese din doi doi ani, la care au participat și participă și Bisericile ortodoxe.

Decenii de-a rândul, vechii-catolici au trăit zile grele în țările provincii cu majorități catolice (Austria, Bavaria etc), fiind supuși gimului sectelor religioase. Din secolul XX, situația lor s-a ameliorat simțitor.

Numărul lor în diferitele țări din lume se ridică la aproape milion de credincioși. Ei doresc să se unească cu Biserica ortodoxă? Răsăritului, cu care au avut încă de la început și păstrează până raporturi bune.

Revista oficială a vechilor-catolici se numește *Revue internationale de Theologie*, azi *Internationale Kirchliche Zeitschrift*, care apare la Berna, în Elveția, din 1893, aducând mari servicii eforturilor de unire cu Biserica Ortodoxă.

3. Alte Biserici separate de Roma în secolul XIX

Mișcări similare cu Biserica vechilor-catolici au luat ființă în secolul XIX, în diferite state catolice, ca «Biserici naționale»: în Austria la sfârșitul secolului XIX, a luat ființă «*Los-von-Rom Bewegung*» Mișcarea de desprindere de Roma; în America de Nord, există o Biserică catolică poloneză separată, având șase episcopi și aproape o jumătate de milion de credincioși; altele există în Italia, Franța și Spania.

În Polonia există gruparea mistică a «Marianiștilor», în număr peste 100 de mii, care doresc să se unească cu Biserica ortodoxă. Papa Pius X (1903—1914) i-a condamnat în 1904 și 1906. În Cehoslovacia a luat ființă, din 1918, o Biserică romano-catolică cehă zisă «națională»

Între timp pe scurt consecințele provocate de hotărârile dogmatice ale Conciliului I Vatican din 1869—1870 în Biserica romano-catolică. Începând cu anul 1870, episcopi și teologi de seamă au părăsit catolicismul cum a fost, bunăoară, Ignățiu Dollinger (f 1890), profesor renumit de istorie la München.

Din 1862 a părăsit Biserica Franței, din pricina spiritului ultramontan al Vaticanului, vestitul istoric Vladimir Guettee (f 1892), renumit abate francez din Paris, care a trecut la Ortodoxie. El a publicat mai multe lucrări, apreciate de Academia franceză ca: *Histoire de l'Eglise de France au XIX-e siecle*; *Histoire de l'Eglise Ancienne*, 7 vols; *La Papauté schismatique ou Rome dans ses rapports avec l'Eglise Orientale*, Paris, 1863, reeditată în 1874; *La Papauté heretique* și revis

on chretienne, 1862—1893, creînd în Occident o atmosferă de sim-
; față de Biserica ortodoxă.

O altă consecință mai depărtată a Conciliului I Vatican și a spiri-
l prea catolic al Curiei romane va fi criza mișcării moderniste de
fîrșitul secolului XIX și începutul secolului XX, despre care vom
ii în alt loc. ■

BIBLIOGRAFIE

Conciliul I Vatican

J. Albergio, P. P. IoannoU, C. Leonardi, P. Prodi, H. Jedin, *Conciliorum oecu-
:orum decreta*, Freiburg im Breisgau, Bale, 1962; H. Denzinger, Cl. Bannwart,
iridion symbolorum, definitionum et declarationum de rebus Udei et morum,
2-a de A. Schonmetzer, Freiburg im Breisgau, 1963; Karl Mirbt, *Quellen zur
hichte des Papsttums und des romischen Katholizismus*, 4-a Aufl., Tiibingen,
p 461—466,- *Sacrosanctum Oecumenicum Concilium Vaticanum*, ed. L. Petit,
Martin, *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio*, t. XLI/49, Arnhem ande)
et Leipzig, 1923; t. L, ibidem, 1924; t. LI, ibidem, 1926; t. LII, ibidem,
col. 1330—1334. Aici enciclica «*Pastor aeternus*», promulgată în șed. a IV-a
:8 iulie 1870; t. LIII Ibidem, 1927; Studii: J. Mercier, *Vingt siecles d'histoire
'atican*, Paris, 1976; Gustave Thils, *La primaute pontificale. La doctrine du
an I. Les voies d'une revision*, Gembloux, 1969; Francis Dvornik, *Histoire des
les. De Nicee ă Vatican II*. Traduit de l'american par Soeur Jean-Marie. O. P.,
elle edition augmentee, Paris, Editions du Seuil, 1966; R. Metz, *Histoire des
les*, Paris, 1964; Roger Aubert, *Vatican I*. (Histoire des conciles oecumeniques,
I), Paris, 1964; Idem, *L'Ecclesiologie au concile du Vatican I*, în «Le
Concile; conciles», Chevetogne, 1960; C. Dumeige, *Histoire des Conciles
oecumeniques*,

1963; H. Rondet, *Vatican I. Le concile de Pie IX. La preparation. Les me-
de travail. Les schemas restes en suspension*, Paris, 1962; Idem, *Vatican I*,
1962, 220 p.; Leone Dehon, *Diario del Concilio Vaticano I a cura di Vin-
Carhone*. Roma, 1962; H. J. Margull, *Die okumenischen Konzile der Christen-
Stuttgart*, 1961; F. Dvornik, *The General Councils of the Church*, London,
H. Jedin, *Breve histoire des conciles*, Paris, 1960; L. Beauduin, *L'Unite de
:e et le concile du Vatican*, în «Eglise et Unite» (Coli. Catholicite), Lille, 1948,
—56; C. Buttler—H. Lang, *Das Vatikanische Konzil. Seine Geschichte von
geschildert in Bischof Ullathornes Briefen*, dritte Aufl., Munchen, 1933; C.
r, *The Vatican Council*, London, 1830; E. Campana, *Il Concilio Vaticano I*, în
părți, Lugano, 1926; P. Mourret, *Le concile de Vatican d'apres des documents*
s, Paris, 1925; Idem, *Le concile de Vatican*, Paris, 1919; Hrys. Papadopoulos,
ateiov TOU auiaxorcou PCOM^C-ldToptr.rj ■x.otl xptxix'fl f«XeTij. Atena, 1930.

'entru papa Pius II

t. Aubert, *Le pontificat de Pie IX*, 1846—1878, Paris, 1964; Idem, *Le pontificat
3 IX* (Histoire de l'Eglise sous la direction de Aug. Fliche et V. Martin, t.
Paris, 1952; Ch. Pouthas, *Le Pontificat de Pie IX*, Paris, 1954; E. S. Hales,
C A Study in European Politics and Religion in the XIXth. century, London,

'entru infailibilitatea papală

fasler, August Bernhardt, *Die Umiehlbarkeitsdefinition des Ersten Vatika-
n Konzils und die Geschichtswissenschaft*, Stuttgart, 1976; B. Tierney, *Ori-
of papal iniaillibilitY 1150—1350*, Leiden, 1972, 308 p.; H. Kiing, *Intaillible ?
iterpellation* (Unfehlbar ? Eine Frage), 1970, Trad. par H. Rochais, Paris, 1971;
Uibilite. Son aspect philosophique et theologique par : E. Castle, S. Cotta, V.
u, K. Rahner ete, Paris, 1970, 584 p.

i limba româna :

r. M. Neamțu, *Controversă între catolici asupra infailibilității în Biserica Ro-
în «Mitropolia Olteniei», XXV (1973), nr. 7—8, p. 681—684; Viorel Ioniță,
ul I de la Vatican și consecințele lui pentru Biserica romano-catolică, în «Mi-*

tropolia Ardealului», XVII (1972), nr. 7—8, p. 560—571 ; Pr. Prof. D. Stăniloae, *Doctrina catolică a infailibilității la primul și al doilea Conciliu Vatican*, în «Ortodoxia», XVII (1965), nr. 4, p. 459—492; Pr. Prof. P. Deheleanu, *Erezia primatului papal. Ce învață catolicii și ce spune Biblia*, în «Ortodoxia», I (1949), nr. 2—3, p. 143—170 j Diac. H. Cojocaru, *Este primatul lui Petru un privilegiu de drept divin după Noul Testament ?*, Sibiu, 1940.

Pentru Biserica Vechilor-Catolici

Mitropolitul Maximos al Sardelor, *na. aiov. adoliynixbi xcti 'Op8o5ofFa*, ed. 2-a, Atena, 1966 ; Urs Kury, *Die Altkatholische Kirche, ihre Geschichte, ihre Lehre, ihr Anliegen*, Berna, 1966; D. Clement Lialine, *V ieux-catholiques et orthodoxes en quiete d'une union depuis trois quarts de si'ecle*, în «Istina», 1958, nr. 1, p. 22—56; J. Karmiri 'OpBoSoSia xat IlaXc«o-/a6o>axiau<k, Atena, 1936 ; E. Lagerwey, *Die Niederländische Altkatholische Kirche*, în col. «Ekklesia», t. IU/11, Gotha, 1935, p. 54—64; A. Kiiry, *Die Christkatholische Kirche der Schweiz*, în col. «Ekklesia», t. IU/11, Gotha, 1935, p. 65—74 ; E. Kreuzer, *Die Altkatholische Kirche in Deutschland*, în col. «Ekklesia», t. IU/11, Gotha, 1935, p. 73—83; A. Kiiry, *Die Beziehungen des Alkatholizismus zur Anglikanischen und Orthodoxen Kirche*, în col. «Ekklesia», t. III/11, Gotha, 1935, p. 97—98.

În limba română:

Mărturisirea de credință a Conferinței internaționale de la Utrecht și Berna, tiad. de Pr. Ion Săbăduș în «Ortodoxia», XXIII, (1971), nr. 4, p. 650—657; Pr. Prof. Ioan G. Coman, *Biserica ortodoxă și Biserica veche-catolică*, în «Mitropolia Banatului», XVII (1967), nr. 4—6, p. 244—258; Idem (Coman), *Biserica ortodoxă și Biserica veche-catolică. Privire asupra raporturilor dintre ele pe o perioadă de circa un secol (1874—1966)*, în «Mitropolia Banatului», XVIII (1967), nr. 4—6, p. 237—262; Pr. Prof. M. Chialda, *Situația actuală a Bisericii vechi-catolice*, în «Ortodoxia» XVIII (1966), nr. 4, p. 625—627; Idem, *Încercările de apropiere între Biserica ortodoxă și Biserica vechilor-catolici*, în «Ortodoxia», XVIII (1966), nr. 3, p. 319—356; Doctorand Ioan Săbăduș, *Canonicitatea ierarhiei de la Utrecht*, în «Ortodoxia» XX (1968), nr. 1, p. 62—73 ; Diac. Doctorand Miron V. Mihut, *Aspectul canonic al raporturilor Bisericii ortodoxe cu Biserica veche-catolică**, în «Ortodoxia», XIX, (1967), nr. 3, p. 366—380; Diacon Anatolie Lefter, *Biserica vechilor catolici și Biserica ortodoxă*, în «Mitropolia Ardealului» XI (1966), nr. 9—10, p. 604—629; Pr. Prof. Liviu Stan, *Ortodoxia și vetero-catolicismul*, în «Mitropolia Olteniei», XIII (1961), nr. 7—9, p. 635-^644.

Biserica romano-catolică și Orientul creștin.

Misiunile catolice *

1. Atragerea Bisericilor ortodoxe la catolicism prin enciclici papale

După Revoluția Franceză din 1789, Biserica romano-catolică, strîmtoată de protestantism și de Biserica anglicană în vestul și nordul Europei, s-a străduit pe toate căile și prin toate mijloacele spre a cîștiga în Răsărit, în dauna Bisericii ortodoxe, ceea ce pierduse în Apus. În tendința ei de dominare și expansiune spre Orient, Biserica romano-catolică s-a sprijinit îndeosebi pe puterile catolice, Franța și Imperiul austro-ungar, precum și pe Bisericile unite cu Roma, smulse prin avantaje și alte momeli atrăgătoare Bisericilor ortodoxe.

Odată cu marele avînt dat activității misionare catolice în secolul XIX, papa Grigorie XVI (1831—1846) a acordat o deosebită atenție «*convertirii ortodocșilor*», uifînd el că Biserica ortodoxă nu poate fi o «*terra missionis*», deoarece, dintre toate Bisericile din lume, ea este

* Capitol redactat de Pr. prof. I. Rămureanu.

a mai veche și singura care a păstrat adevărul integral încredințat ei Domnul Iisus Hristos.

Urmașul său, papa Pius IX (1846—1878) înființa încă de la începutul pontificatului său, în 1847, un patriarhat latin pentru Ierusalim și Ierusalim, cu obligația ca patriarhul ales, preotul genovez Giuseppe de Rosa, să rezide permanent acolo, cu misiunea de a întreține viața proclamația între ortodocși pentru catolicism.

În anul următor, a invitat Biserica ortodoxă la unire cu Roma în enciclica «*Ad Orientales, in Suprema Patrie Sede*», din 6 ianuarie 1848, pentru a realiza, cum gândea el, «*întoarcerea Orientului printr-o uniune*».

Enciclicei «*Ad Orientales*» i-au răspuns cu demnitate patriarhii și arhiepiscopii Răsăritului, în frunte cu patriarhul ecumenic Antim VI (1845—1848 ; 1853—1855), printr-o lungă și documentată *Scrisoare*, în 6 mai 1848, cu titlul : *Epistola enciclică a Bisericii una, sfântă, universală și apostolică*, combătând documentat erorile și inovațiile dogmatice introduse de Biserica romano-catolică de la schisma din 1054 până atunci.

Combătând astfel tendința episcopilor Romei de a introduce dogme noi în Biserica ortodoxă, — *n-au putut nici sinoadele să introducă lucruri noi, nici un sfânt al apărătorului religiei este însuși corpul Bisericii, adică poporul suferitor, care vrea ca credința să rămână veșnic neschimbată și la fel ca Părinților săi.*» (cap. XVII).

În acțiunea de atragere a Bisericii ortodoxe la catolicism, papa Pius IX s-a servit de concursul neprevăzut al unui aventurier confesional, Iacob G. Pitzipios, profesor grec la școala Patriarhiei Ecumenice din Constantinopol (1800—1805), care, în urma unei neînțelegeri cu patriarhul Calinic IV (1808—1809) deveni un apărător înfocat al unirii cu Roma. Iacob Pitzipios a propus papei Pius IX un plan de unire a bisericilor și a înființat, la 12 octombrie 1853, *Societatea Orientală pentru unirea tuturor creștinilor din Orient*, aprobată de papă în 1855. Doi, sub auspiciile Sacrei Congregații *De propaganda fide*, înființată în 1622 de papa Grigorie XV (1621—1623), Iacob Pitzipios publică lucrarea *L'Eglise Orientale*, Roma, 1855, socotită atunci manual normativ pentru promovarea unirii cu ortodocșii.

Dar cum Pitzipios s-a lămurit repede asupra intențiilor și scopurilor papale în Răsăritul ortodox, renunță la catolicism și scrie acum întru «românismului», lucrarea *Le Românisme*, Paris, 1860, pe care o citea de acum înainte «un nou testament politic».

Răsăritenii s-au îndepărtat și mai mult de Roma papală când au aflat cunoștința că papa Pius al IX-lea a proclamat la 8 decembrie 1854 dogma *Immaculata conceptio Beatae Mariae Virginis* = *Imaculata concepție a Sfintei Fecioare Maria*, prin care afirmă că Sfânta Fecioară s-a născut fără păcatul originar, inovație dogmatică străină Ortodoxiei.

Întoarcerea lui Iacob Pitzipios la Ortodoxie făcându-se pe papa Pius IX să înființeze o altă organizație care să lucreze pentru unirea Bisericilor Ortodoxe cu interesele catolicismului. Prin «breve»-le : «*Romani pontificis*», din 6 ianuarie 1862 și «*Amantissimus humani generis Redemptoris*»,

loris», din 8 aprilie 1863, Pius IX înființează pe lângă Sacra Congregație «*De propaganda fide*», o secție specială numită «*Pro negotiis ritus orientalibus*», care să se ocupe cu problemele ritului oriental, secție care a fost menținută și de papii următori.

La invitația făcută răsăritenilor de papa Pius IX spre a participa la lucrările Conciliului I Vatican din 1869—1870, ortodocșii au refuzat cu demnitate, răspunzând că acest conciliu privește exclusiv Biserica romano-catolică.

Reînnoirea Răsăritului la Roma a fost și idealul pontificatului papei Leon XIII (1878—1903), cum rezultă din enciclicile și actele sale. Astfel, pentru a atrage pe slavii ortodocși la catolicism, prin enciclica *Grande munus*, din 30 septembrie 1880, Leon al XIII-lea a proclamat drept sfinți catolici pe sfinții Kiril (f. 879) și Metodieu (f. 885), «Apostolii slavilor». Spre a arăta prețuirea sa față de cultul Bisericii ortodoxe, papa Leon al XIII-lea, la 12 aprilie 1881, prin decretul *Orientalium Ecclesiarum ritus*, a restabilit ritul bizantin în mănăstirea catolică Grottaferrata de lângă Roma. Apoi, în anul următor, la 10 iunie 1882, prin scrisoarea apostolică «*In supremo*», suprimă titlul onorific dat unor episcopi catolici care-și exercitau funcția lor «*in partibus infidelium*» în țările ortodoxe. De asemenea, spre a fi pe placul ortodocșilor, în 1890 a proclamat ca sfânt catolic pe Sfântul Ioan Damaschin (f. 749).

În enciclica *Praeclara gratulationis*, din 20 iunie 1894, Leon XII invită pe creștinii din Răsărit «să se întoarcă la Roma», iar ca întoarcerea să fie cât mai agreabilă ortodocșilor, în enciclica «*Orientalium dignitas*», din 30 noiembrie 1894, vorbea de păstrarea riturilor răsăritene, periclitată — zicea el — de abuzurile misionarilor latini. Cu toate muștrările adresate acestor misionari latini, nu se sfia totuși să numească pe ortodocși «eretici».

Enciclicii «*Orientalium dignitas*» i-a răspuns documentat patriarhul de Constantinopol Antim VII (1895—1896), în 1895, printr-o Enciclică *sinodală*, în care accentuează : «Biserica noastră ortodoxă este găti să primească orice propunere de unire, numai dacă episcopul Romei VI îndepărta pentru totdeauna multele și diferitele inovații neevangelice introduse în Biserica sa și se va întoarce pe terenul celor șapte Sinoade* ecumenice».

Prin enciclica «*Christi nomen*», din 24 decembrie 1894, papa Leon al XIII-lea recomandă instruirea clerului catolic «pentru readucerea răsăritenilor în staulul Romei», iar printr-un motu proprio «*Optatissimi me...*» din 19 martie 1895, a creat o comisie de cardinali, prezidată de el însuși, pentru «revenirea» creștinilor ortodocși la Roma.

De asemenea, prin enciclica «*Satis cognitum*», din 29 iunie 1896, papa Leon XIII cerea ortodocșilor «să revină la Roma».

A fost primul papă care, prin acel *breve* : «*Provide matris*», din 1 mai 1895, și prin enciclica «*Divini illud mundi*», din 9 mai 1897, a propus o rugăciune pentru unitatea creștinilor.

Problema unirii creștinilor a preocupat atunci și Ortodoxia, cum se vede din enciclica patriarhului ecumenic Ioachim III (1878—1884, 1801—1912), trimisă Bisericilor ortodoxe.

Papa Pius X (1903—1914) s-a ocupat mai puțin de problema unirii îsăritenilor cu Roma decît înaintașul său.

Această preocupare s-a intensificat sub pontificatul papei Benedict XV (1914—1922), care, prin *motu proprio* : «*Dei providentis*», din mai 1917, a transformat secția *Pro negotiis ritus orientalis* din Congregația pentru propagandă, în *Congregatio pro Ecclesia orientali*, iar rintr-un alt *motu proprio*, «*Orientis catholicis*», din 15 octombrie 1917, creat *Institutum pontificium orientale* = *Institutul pontifical oriental*, cu scopul «de a promova apropierea dintre Răsărit și Apus și a dezvoltarea cunoașterea, interesul și înțelegerea față de creștinătatea răsăritană prin învățămînt și publicații la nivel universitar». El a propus ortodocșii să nu mai fie numiți «schismatici».

După primul război mondial (1914—1918), problema unirii Bisericilor a fost din nou în preocuparea Patriarhiei Ecumenice. Astfel, mitropolitul Dorotei de Brusa, locțiitor de patriarh ecumenic, a propus ianuarie 1920, printr-o *Enciclică Sinodală* trimisă tuturor Bisericilor eștine din lume, să renunțe la polemicile lor confesionale și la proclitism, pentru a se putea realiza astfel o mai strînsă colaborare și îniegere între ele.

Papa Pius XI (1922—1939) s-a străduit, dar fără succes, să aducă pe odocși, cum pretindea el, la «staulul Romei».

Astfel, într-o scrisoare, *Equidem Verba*, din 21 martie 1924, adresată nedictinilor, el invita să acționeze «pentru lucrarea de restaurare ionistă».

În enciclica «*Quam primas*», din 11 decembrie 1925, prin care papa as XI instituia sărbătoarea lui *Hristos-Rege*, vorbind despre regalitatea lui Hristos, enunța principiile ierocrației papale, care confirmă ea de dominație și expansiune în lume a catolicismului.

Cu România, papa Pius XI a încheiat, la 10 mai 1927, un concord, ratificat la 7 iulie 1929, cel mai dezvoltat și mai complet, în comăție cu alte concordate, care a fost denunțat de statul român la 18 ie 1948.

Pentru a face dovada de simpatie față de ortodocși, papa Pius XI exprima, la 9 ianuarie 1927, astfel : «Nu se cunoaște îndeajuns — mea el la *Federația catolicilor universitari italieni*, despre creștinii

Orient — tot ce se află prețios, bun și creștinesc în resturile vului adevăr catolic. Bucățile desprinse dintr-o rocă auriferă conțin le aur. *Vechile creștinătăți ale Orientului păstrează o atât de adevă-i sfințenie, încît ele merită nu numai respectul, ci întreaga noastră patie*». Numai că papa Pius XI nu voia să recunoască faptul că *Bicile ortodoxe ale Răsăritului nu sînt «bucăți desprinse dintr-o rocă», •înt însăși roca, adică Biserica cea adevărată a lui Hristos.*

Prin enciclica «*Rerum orientalium*», din 8 septembrie 1928, papa s XI lansa metoda zisă «psihologică» pentru convingerea ortodocșispre a se întoarce la Roma.

Succesorul său, papa Pius XII (1939—1958), prin enciclica «*Sum-pontificatus*», din 20 octombrie 1939, considera că necatolicii sînt în a trupului lui Hristos, identificat cu Biserica Romei, și cerea reîncerea lor în «staulul lui Petru».

Această reîntoarcere a continuat s-o pretindă și prin enciclicele «*Mystici corporis Christi*», din 29 iunie 1943, și «*Orientales Ecclesiae decus*», din 9 aprilie 1944, publicată cu ocazia aniversării Sfântului Kiril (f 444), patriarhul Alexandriei.

La 1 noiembrie 1950, papa Pius XII a proclamat o nouă dogmă : «*Assumptio corporis beatæ Mariæ Virginis in coelum*» = înălțarea cu trupul la cer a Sfintei Fecioare Măria, mărinind astfel numărul deosebirilor dogmatice dintre Biserica Ortodoxă și Biserica Romano-Catolică, fapt care a nemulțumit pe ortodocși, deoarece făcea din Sfinta Fecioară o «corredemptrix» (= împreună mântuitoare cu Hristos) a neamului omenesc. Biserica Ortodoxă respinge această nouă dogmă căci, după cuvântul Sfântului Apostol Pavel, «*Unul este mijlocitorul între Dumnezeu și oameni: Cel ce S-d făcut om, Hristos Iisus* (I Tim. II, 15). Dacă s-ar admite această dogmă, în loc de un Mîntuitor, am avea doi.

În cinstea Sfintei Fecioare Măria, papa Ioan Paul al II-lea (1978) a publicat la 25 martie 1987 enciclica «*Redemptoris Mater*», pentru a sărbători în Biserica romano-catolică anul marial.

Prin enciclica «*Sempiternus Rex*», din 8 septembrie 1951, publicată cu ocazia aniversării a 1500 de ani de la Sinodul al IV-lea ecumenic din Calcedon (451), papa Pius XII insistă asupra «bogatei surse de binefaceri pe care ar procura-o întoarcerea Răsăritului la Biserica Romei, pentru folosul comun al creștinătății». Această enciclică, ca și altele din trecut, prin tonul ei neirenic și neecumenic, a iritat Biserica ortodoxă.

2. Alte mijloace ale catolicilor pentru atragerea ortodocșilor la unirea cu Roma au fost : politice, culturale, materiale, evenimentele favorabile, ca și situațiile grele în care s-au aflat unele dintre Bisericile ortodoxe.

Astfel, pe la 1860, au reușit să atragă la catolicism cîteva mii de bulgari, cărora papa Pius IX le numi un arhiepiscop în persoana lui Iosif Sokolsky pe care apoi poliția rusă țaristă l-a dus, la 18 iunie 1860, la Odesa și l-a ținut sechestrat într-o mînăstire din Rusia.

În 1906, arhiepiscopul latin din Sofia (Bulgaria), care n-avea jurisdicție decît peste cîteva mii de bogomili convertiți, propuse statului bulgar trecerea la catolicism.

În timpul ocupației hitleriste a Croației (1941—1944), condusă atunci de Ante Pavelici, catolicii fanatici din Croația s-au dedat la durități nemaicunoscute față de credincioșii ortodocși din Istria și de la granița Croației cu Serbia, pentru că nu voiau să treacă la catolicism.

O intensă propagandă au desfășurat romano-catolicii în țările ortodoxe prin institute și școli de toate gradele. Astfel, chiar înainte de sfîrșitul primului război mondial (1914—1918), papa Benedict XV (1914—1922) a înființat la Roma, la 15 oct. 1917, cum am mai arătat, *Institutum Pontificium Orientale*, pe care l-a pus sub conducerea benedictinilor, apoi a iezuiților, anexîndu-l *Institutului biblic pontifical* cu menirea de a promova opera unirii prin studii și publicații. Pentru rutenii uniți cu Roma în 1596, la Brest-Litowsk, Curia romană înființa un *Collegium Ruthenicum*, deschis la 1897.

La 15 august 1921, Benedict XV a înființat un Institut special pentru ruși — *Russicum* ■—, iar la 20 iunie 1925 a instituit *Comisia «Pro ussia»*, declarată autonomă la 6 aprilie 1930 și trecută apoi, la 21 decembrie 1934, la Congregația afacerilor bisericești extraordinare. În 1932, papa Pius XI (1922—1939) a înființat un Colegiu pentru ruși și ucraineni. La Roma funcționează, de asemenea, colegii pentru greci români, fiind socotite ca «pepiniere pentru apostolii acestor neamuri»; re a atrage pe ortodocși la catolicism. La Grottaferrata, catolicii au înființat un seminar greco-albanez, din 1918.

La Roma, s-a ținut, între 2—6 mai 1937, primul *Congres internațional pentru Orientul creștin*, în care s-au făcut constatări și propuneri •feritoare la intensificarea propagandei unioniste în Orientul creștin.

Congregația assomptioniștilor, înființată în 1880, s-a străduit pentru cîștigarea Răsăritului ortodox prin școli cu internate și capele, prin utoare materiale și prin organizarea de pelerinaje. Romano-catolicii i înființat și multe alte congregații și mînăstiri, iar misionarii catolici din Răsărit, pentru a atrage pe ortodocși, au adoptat practicile ortodoxe : barba, costumul preoțesc, împărtășirea sub ambele forme etc.

Asomptioniștii au editat din 1897 revista «*Echos d'Orient*», condusă ; Institutul francez de înalte studii bizantine, avînd sediul în 1937 la adi-Keuy (Calcedon), după aceea la București, apoi la Paris.

în Apus, a activat, îndeosebi printre rușii ortodocși, gruparea bedictinilor din Belgia, sub conducerea lui Dom Lambert Beauduin, care înființat în 1925 mînăstirea Amay-sur-Meuse, în Belgia, transferată)oi, în 1939, la Chevetogne, unde se află și azi. Din aprilie 1926, aceștia ublică revista *Irenikon*, care se consacră problemei unirii Bisericilor. Se aud, e drept, mai rar, și unele voci de prețuire adevărată față î Biserica ortodoxă. Astfel, Fr. Heiller, cunoscut istoric și dogmatist irman, într-o comunicare din august 1928, cu titlul *Mișcări religioase catolicismul roman actual*, afirmă că Biserica romano-catolică trebuie ajungă să recunoască «harismele proprii ale Bisericilor răsăritene și 'anghelice», care, împreună cu Biserica romano-catolică, să ajute la nele Bisericii universale. De aceea, acțiunea de unire a Bisericilor ebuie să tindă la o apropiere a *corpurilor eclesiastice*, și nu la un prolitism individual care este păgubitor tuturor Bisericilor. Pentru ■easta trebuie să se depășească obstacolele create de hotărîrile dogatice proclamate în Conciliul I Vatican din 1870 și, bineînțeles, adăuim noi, trebuie să se înlăturate și piedicile create de hotărîrile dogmatice e Conciliului II Vatican (1962—1965).

Cel care prin studiile și publicațiile sale arată față de Biserica todoxă un «suflet frățesc» și «un spirit irenic» e cunoscutul dogmatist anez Y. M. Congar, care scoate în evidență rudenia de credință din s Biserica ortodoxă și Biserica romano-catolică, exprimîndu-se astfel : *?u creștinii din Orient, într-adevăr, aproape totul ne este comun. Sînm, orice ar fi, din aceeași familie, căci avem aceiași Părinți și mîncăm eeași pîine : nu numai Euharistia ne este comună, ci toate Tainele, iltul Sfintei Fecioare și al sfinților, succesiunea apostolică în episcopat, adiția ascetică și mistică, formele rugăciunii... Cit privește dogmele,*

cele principale ne sînt, într-adevăr, comune; deosebiriile noastre în cîteva din ele nu sînt, cel mai adesea, de natură să facă imposibilă unitatea în credință și mulți sînt de acord că singurul punct, într-adevăr decisiv, e acela al primatului roman» (Y. M. Congar, *Chretiens desunis. Principes d'un oecumenisme catholique*, Paris, 1937, p. 250).

În general, însă, cu toate metodele folosite, propaganda catolică în Răsăritul ortodox n-a înregistrat rezultatele așteptate. Chiar romano-catolicii au recunoscut aceasta în 1939, cînd au sărbătorit 500 de ani de la conciliul unionist de la Ferrara—Florența (1438—1439).

Prin metodele lor vechi sau noi, oricît de bogat au fost susținute pe plan politic, cultural și financiar, romano-catolicii n-au făcut decît să irite și mai mult spiritele și să răcească raporturile normale dintre cele două Biserici. Zizania strecurată de Roma papală între frații de credință ortodoxă, prin *uniație*, a întărit și mai mult sentimentul de prețuire al credincioșilor din Răsărit față de Ortodoxie, în Polonia, Ucraina, Rusia-subcarpatică și România.

3. Noile relații dintre Biserica romano-catolică și Biserica ortodoxă

Este drept că, sub papa Ioan XXIII (1958—1963) care cunoștea bine Ortodoxia, ca fost nunțiu papal la Sofia, între 1925—1937, apoi delegat apostolic în Turcia și Grecia, între 1937—1944, raporturile dintre cele două Biserici cunosc o dezvoltare mai normală, favorabilă dialogului teologic. Astfel, mitropolitul Iacob de Malta a făcut o vizită papei Ioan XXIII, în numele patriarhului Atenagora I (1949—1972) de Constantinopol, la 14 februarie 1959; prima vizită oficială făcută de un ierarh din partea Patriarhiei Ecumenice după schisma din 16 iulie 1054.

În 5 iunie 1960, papa Ioan XXIII a creat prin *motu proprio* : «*Superno Dei nutu...*», *Secretariatul pentru unitatea creștină*, cu scopul expres ca «cei separați de acest scaun apostolic (Roma), să găsească mai ușor calea pentru rezolvarea problemei unității».

Problema unirii Bisericilor s-a discutat și în cele trei Conferințe panortodoxe de la Rodos, în 1961, 1962 și 1964.

Astfel, Conferința I-a de la Rodos, din 24 septembrie — 1 octombrie 1961, a hotărît «cultivarea de raporturi în spiritul dragostei lui Hristos cu Biserica romano-catolică».

Conferința a doua de la Rodos, 24—29 septembrie 1962, a hotărît, în principiu, inițierea unui dialog pe picior de egalitate între Biserica ortodoxă și Biserica romano-catolică.

Unele Biserici ortodoxe, în frunte cu Patriarhia Ecumenică de Constantinopol, au trimis observatori la cele patru sesiuni ale Conciliului II Vatican (1962—1965).

După sesiunea a doua a Conciliului II Vatican, 29 septembrie — 4 decembrie 1963, a avut loc, la 4—6 ianuarie 1964, întâlnirea istorică de la Ierusalim dintre patriarhul Atenagora I al Constantinopolului și papa Paul VI, care au discutat asupra posibilităților de apropiere dintre cele două Biserici. Urmarea concretă a acestei întâlniri a fost ridicarea anatemelor din 16 și 20 iulie 1054, **care s-a făcut printr-o declarație**

---

comună din partea patriarhului Atenagora I și a papei Paul VI, la închiderea Conciliului II Vatican, în ziua de 7 decembrie 1965, citită concomitent în biserica Sfântul Petru din Roma și în catedrala Sfântul Gheorghe din Constantinopol.

La doi ani după închiderea Conciliului II Vatican, a avut loc vizita papei Paul VI, în 25—26 iulie 1967, la Constantinopol și Eires, urmată, ca răspuns, de vizita patriarhului Atenagora I, între 26—28 octombrie 1967, la Roma. Aceste vizite au contribuit într-o mare măsură la ameliorarea raporturilor dintre cele două mari și vechi Biserici ale creștinătății.

La întrunirea Comisiei pan-ortodoxe de la Chambesy—Geneva, dintre 20—28 august 1968, s-a instituit o comisie sinodală pan-ortodoxă specială pentru începerea dialogului cu Biserica romano-catolică.

La rîndul său, papa Paul VI a creat, la 14 decembrie 1975, o comisie teologică specială din partea Bisericii romano-catolice pentru pregătirea dialogului cu Biserica ortodoxă. În anul următor, 1976, Comisia preconciliară pan-ortodoxă, creată în ianuarie 1976 de patriarhul ecumenic Dimitrie, a recomandat instituirea unei Comisii teologice interortodoxe în vederea pregătirii dialogului teologic cu Biserica romano-catolică. Comisia specială interortodoxă s-a întrunit la Chambesy—Geneva în două sesiuni, 21 și 25 iunie și 14 și 18 noiembrie 1977, spre a discuta punctele de apropiere dintre Biserica Ortodoxă și Biserica romano-catolică.

Între 27 martie și 1 aprilie 1978 s-a întrunit la Roma prima reuniune a grupului mixt de coordonare ortodox și romano-catolic pentru a discuta întocmirea unui plan comun pentru începerea dialogului teologic dintre cele două mari Biserici («Biserica Ortodoxă Română», anul XCVI, 1978, nr. 7—8, p. 710; «Episkepsis», 10 (1979), no. 203, 1 fevrier, poz. 4).

Papa Paul VI a încetat din viață la 6 august 1978. Succesorul său, Ioan Paul I, a fost instalat la 3 septembrie și a decedat la 29 septembrie 1978.

La 16 octombrie 1978, conclavul celor 111 cardinali întruniți în cetatea Vaticanului a ales Papă pe arhiepiscopul polonez de Krakovia, Carol Wojtyła, sub numele de Ioan-Paul II, care a fost întronizat în mod solemn la 22 octombrie 1978, fiind primul papă de origine poloneză pe Scaunul Romei, fapt care a bucurat foarte mult poporul polonez, în majoritate de religie romano-catolică.

Noul papă, pînă la alegerea sa ca șef suprem al Bisericii romano-catolice din întreaga lume, și-a desfășurat activitatea ca arhiepiscop de Krakovia, în Polonia care numără în hotarele sale peste un milion de ortodocși, încît cunoaște foarte bine relațiile dintre ortodocși și romano-catolici și se speră ca acestea să devină și mai strînse, iar în final să se ajungă la unirea celor două mari Biserici. În acest scop, Papa Ioan Paul al II-lea a făcut o vizită în Turcia, între 28 și 30 noiembrie 1979, fiind primit în ziua de 29 noiembrie de președintele Turciei și de guvernul turc, iar în ziua de 30 noiembrie, fiind primit în catedrala Patriarhiei Ecumenice, la Constantinopol, de Sanctitatea Sa Pa-

triarhul Ecumenic Dimitrios I (întronizat la 16 iulie 1972, deced 4 oct. 1991).

Scoțând în relief natura raporturilor frățești dintre cele două Biserici, papa Ioan Paul II a declarat că vizita sa se situează pe deschiderii inițiate de papa Ioan al XXIII-lea, continuată apoi în strălucitor de predecesorul său, papa Paul al VI-lea, care a vizitat Sfântă între 4—6 ianuarie 1964, unde s-a întâlnit cu patriarhul A gora I, apoi a vizitat Patriarhia de Constantinopol, în zilele de 1 26 iulie 1967. Vizita sa la Patriarhia Ecumenică, — a declarat papa Paul al II-lea — «demonstrează importanța pe care Biserica rom catolică o acordă dialogului teologic care va începe cu Biserica ortoc Trebuie să refacem contextul înainte de a reface împreună tex Această perioadă a fost pe drept numită dialogul dragostei. Acest dl a permis luarea de cunoștință a profundei comuniuni care ne un deja și face ca noi să ne putem privi și trata ca Biserici surori».

Ca răspuns la cuvântarea Papei Ioan Paul al II-lea, Patriarhul menic Dimitrios a declarat, între altele, că cele două Biserici «i într-o fază nouă a confraternității noastre, o fază serioasă și importa al cărei rezultat va influența întregul nostru mers spre scopul v unitatea. Noi intrăm în faza dialogului teologic oficial între cele c Biserici: romano-catolică și ortodoxă».

După aceste declarații, Patriarhul ecumenic Dimitrios I a anu crearea a două comisii teologice de către cele două Biserici, care, forma unei *Comisii teologice mixte ortodoxo-catolică*, va începe dialc teologic.

în *Declarația comună*, dată cu acest important prilej, Sanctite lor au scos în relief că «acest dialog teologic are ca scop nu numai greșul pentru *restabilirea deplinei comuniuni între Bisericile sul romano-catolică și ortodoxă, ci și contribuția la dialogurile multiple se vor desfășura în lumea creștină, în căutarea unității sale*» (L'Osser tore Romano», nr. 49 (1954) din 4 dec. 1979, în limba franceză).

Comisia mixtă ortodoxo-catolică pentru dialogul teologic s-a întri între 29 mai — 4 iunie 1980, în insula Rodos, spre a discuta deosebii dogmatice, cultice și canonice dintre cele două mari Biserici. O ne întrunire a fost programată pentru luna mai 1981 la Regensburg, | Germania apuseană («S.O.P.», nr. 47, aprilie 1980, și «Biserica Ortodc Română», 1980, nr. 5—6, p. 265).

E de dorit ca apropierea și colaborarea dintre cele două mari muri ale Bisericii universale să crească și mai mult, spre a se ajur la unitatea care a existat în primul mileniu creștin, pînă la schisma 16 iulie 1054, când nu se făcea deosebire între Biserica de Răsărit | Biserica de Apus, deoarece credința era una și aceeași. Pentru aceas spre a se ajunge la unirea celor două Biserici, e nevoie de o deschid* mai largă și de colaborarea pe picior de- egalitate, așa cum, pe buj dreptate, scrie dogmatistul Hans Kiing (n. 1928) : «Nu poate fi vorj de «întoarcere» numai pentru «alții», ca și când noi n-am avea nici] responsabilitate, ca și cînd «alții» n-ar avea nimic să ne ofere» (*H. Kiir Konzil und Wiedervereinigung...*, Freiburg, 1960, p. 84).

Misiunile catolice

În Biserica romano-catolică, *misiunea internă* e legată de pastorație o fac atât preotul de parohie cât mai ales ordinele și congregațiile religioase. În sînul catolicismului, au fost înființate după 1800, peste 100 de ordine și congregații, din care peste 330 sînt feminine (e drept unele au un număr restrîns de membri). Ele se ocupă de educație învățămînt, precum și de ajutorarea aproapelui, de grija față de săraci, Jnani și bătrîni.

O grijă deosebită se arată în Biserica romano-catolică față de familie, care se realizează prin vizita preotului la domiciliu, măcar o dată an, cu scopul de a stimula mergerea la biserică, dar mai ales pentru introduce în familie spiritul creștin.

S-au format pentru aceasta numeroase asociații de mame și fete sub numele general de «surori», dintre care amintim : Școala surorilor întru Iosif înființată la Cluny, în Franța, în 1807 ; Surorile Bunului istor, Surorile consacrate Providenței (1829), Micile Surori ale săraor — asociație înființată în Franța, în 1840, de bretona J. Jugan (1792—1879) —, Surorile Sfintei Familii (Măria, Iosif, Iisus) — fondată 1842 —, Surorile Copilului Iisus (1846) — înființată în Anglia de Connally, o anglicană trecută la catolicism —, Surorile Bunului Sarrinean (1857), Surorile Sfintului Iosif (1866), Surorile inimii imalate a Măriei (1871), Surorile Sfintei Cuminecări (1891), Surorile minii la domiciliu în America (1952) = *Home Mission of America* (Sisters) ș.a.

Călugărițele vincentiene — după numele St. Vincent de Paul (1564—1660) — și elisabetane se răspîndesc, către 1850, în tot Apusul olic, organizînd spitale și aziluri. Pe toate le-au întrecut însă societile de «surori de caritate», fără vot călugăresc, organizate, după 1860, englezoaica Florence Nightingale, care a creat și primele școli profesionale în acest sens.

Dintre societățile de bărbați, amintim pe aceea a Sfîntului Vincent Paul, înființată în Franța de A. Fr. Ozanam (f. 1853), în 1833, cu scopul îngrijirii săracilor la domiciliu, după care a urmat *Societatea <romăus* (1845), pentru răspîndirea de cărți bune ; *Societatea Boni-ii și Iosif* (1850), pentru îngrijirea catolicilor din străinătate ; *Societatea St. Michael*, pentru rugăciune și milostenie ; *Societatea «Bunul Păstor»*, pentru ocrotirea fetelor căzute (1883).

Misiunea externă a Bisericii romano-catolice este într-adevăr foarte activă și ea se extinde la toate continentele lumii, fiind răspîndită mai ales în Africa neagră, unde a dat cele mai frumoase rezultate.

Reînnoirea misionară din secolul XIX, în sînul catolicismului, se caracterizează prin înmulțirea societăților și instituțiilor misionare pentru misiunea externă, încadrate direct în Sacra Congregație *De propaganda fide*, înființată în 1622 de papa Grigorie XV (1621—1623).

Menționăm că, după 1850, au luat ființă o serie de congregații și instituții misionare. Astfel, Libermann a înființat, în 1841—1848, *Congregația Sfîntului Duh*. După aceasta au urmat : *Societatea misiunilor*

---

străine din Milan (1850), Misionarii Sfintei Inimi (1854), Misiunile africane din Lyon (1856), Congregația Sfintei Inimi a Măriei (1862), Părinții din Mill-Hill (1866), Misiunile africane din Verona (1867), Misionarii din Africa sau părinții albi (1868), în care s-a distins cardinalul Ch. M. Lavigerie (f 1892), Societatea Cuvîntului Divin (1875), Benedictinii Sfintei Odila (1884), Misiunile străine din Parma (1895), Societatea Sfîntului Iosif din Baltimore (1892), Societatea elvețiană a Misiunilor din Betleem (1896), Misionarii de la Consolată din Turcia (1901), Societatea americană pentru misiuni străine (1911), Uniunea Misionară a clerului de la Milano (1916), creată de preotul Paul Manna ș.a.

Misiunile catolice cunosc un avînt considerabil după cel de al doilea război mondial (1939—1945), în țările Africii. În țările Asiei ca : India. Sri Lanka (Ceylon), Birmania, Thailanda, Vietnam, China, Coreea, Japonia, aceste misiuni întîmpină unele greutăți.

În secolul XX, s-au promulgat de episcopii Romei cinci mari enciclice misionare, după cum urmează : «*Maximum illud*», dată de papa Benedict XV, în noiembrie 1919, pentru intensificarea misiunii în China ; «*Rerum Ecclesiae*», promulgată de Papa Pius XI în 28 februarie 1926, pentru formarea preoților indigeni, urmată de hirotonirea primilor șase episcopi chinezi.

Papa Pius XII a promulgat, la începutul pontificatului său, pentru organizarea misiunilor, enciclica «*Summi pontificatus*», în 20 octombrie 1939, apoi enciclicile «*Evanghelii praeconesv*», din 11 iunie 1951 și «*Fidei domumy*», din 21 aprilie 1957, pentru constituirea Bisericilor indigene, conduse de propriii lor episcopi.

Începînd din 1923, preotul Lallemand a înființat la Louvain, în Belgia, *săptămîni de misiologie*, conduse din 1953 de P. Charlei (1883—1954).

Datorită străduințelor lui Joseph Schmidlin (1876—1944) și Rober Streit (1875—1930), a luat ființă în 1911, pe lângă universitatea din Mîinster, *Internationale Institut fur missionswissenschaftliche Forschungen = Institutul informațional pentru cercetări misionare*, care publică prima revistă de misiologie creștină : «*Zeitschrift fur Missionswissenschaft*» = *Revista de misiologie*.

R. Streit a întocmit o lucrare bibliografică monumentală : *Bibliotheca Missionum*.

Pentru combaterea rasismului, Biserica romano-catolică a înființat în Statele Unite *Consiliul interracial catolic (= Catholic Interracial Council)* inaugurat la New York, în 1934, de J. Laforge și negri. G. H. Hunton.

Biserica romano-catolică numără printre clericii ei o serie de ierarhi de culoare. La sfîrșitul Conciliului II Vatican, -în 7 decembrie 1962 ea avea 228 de episcopi neeuropeni, adică 160 asiatici și 68 africari (R. Aubert, J. Bruls și ceilalți, t. V, *L'Eglise dans le monde modern** Paris, 1965, p. 443).

BIBLIOGRAFIE

Epistola Enciclică a Bisericii una, slîntă, catolică și apostolică către ortodocșii de pretutindeni, 6 mai 1848, la J. D. Mansi, J. B. Martin, L. Petit, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, t. 40, Paris, 1909, col. 377—418, text grec și traducere franceză; vezi traducerea în limba română de Teodor M. Popescu, cu titlul de mai sus, în «Biserica Ortodoxă Română», LIII (1935), nr. 11—12, text grec, p. 624—648; text trad. rom., p. 649—688 și Extras, București, 1935; Touos 'ATfitijs, Vatican—Phanar (1958—1970). Citta del Vaticano, 1971, 734 p. (*Recueil des documents echanges entre le Saint Si'ege e le Patriarcat Oecumenique*, en langue grecque et française); Ion Dumitriu—Snagov, *Le probleme des Roumains et le Saint Siege*, în coli. «Analecta Gregoriană», Roma, 1978; S. Fedalto, *La chiesa latina in Oriente*, Verona, 1978, 308 p.; H. J. Stehle, *Die Ostpolitik des Vatikans (1917—1975)*, Miinchen—Zürich, 1975; J. Hajjar, *Le Christianisme en Orient*, Paris, 1962; W. de Vries, *Orthodoxie et catholicisme*. Traduit de l'allemand par J. Houel, Tournai, 1967; Idem, *Rom und die Patriarchate des Ostens*, Freiburg—Miinchen, 1963; Alexis Stawowski, *Essai de theologie irenique, l'Orthodoxie et le catholicisme*, Madrid, 1966; G. Zananiri, *Catholicisme oriental*, Paris, 1966; Idem, *Papes et Patriarches*, Paris, 1962; J. Mayendorff, *Orthodoxie et catholicite*, Paris, 1965; Archimandrit Orest Kerame, *Einheit mit der Orthodoxie*. Meitingen bei Augsburg, 1963; Rosario F. Esposito, *Leone XIII et l'Oriente cristiano*. Studio storico-sistematico. Roma, Edizioni Paoline, 1961; P. Grigoriou, *Sxaeeti xaGoXixwv xai ap6086E(ov*, Atena, 1968, 697 p.; Thomas Sartory, *Die Katholische Kirche und die getrennten Christen. Papst und Bischofsworte zur Wiedervereinigung im Glauben*, Diisseldorf, 1957; Ivan Sofronov, *Histoire du mouvement bulgar vers l'Eglise Catholique au XIX-e siecle, voi. I, Les origines (1855—1865)*, Rome, 1960, XXIII — 400 p.; Gio-vanni Smit, *Roma e l'Oriente Cristiano. L'Azione dei papi per l'unita della chiesa*, Roma, 1944; G. Hofmann, *Griechische Patriarchen und Romische Pápste. Untersuchungen und Texte*, Rom, 1928.

În limba română

Antonie Plămădeală, vicar patriarhal, *Biserica slujitoare în Sînta Scriptură, în Si. Tradiție și în Teologia contemporană*. Extras din «Studii teologice», XXIX (1972), nr. 5—7, București, 1972, p. 227—265; Cezar Vasiliu, *Relațiile dintre Biserica Romano-Catolică și Biserica Ortodoxă, de la anunțarea Conciliului Vatican II (ianuarie 1959), pînă în decembrie 1970*. Extras din «Ortodoxia», XXXIII (1976), nr. 1, p. 51—234, București, 1976, p. 17—28; Teodor M. Popescu, *Atitudinea Vaticanului față de Ortodoxie în ultimii treizeci de ani*, în «Ortodoxia», I (1949), nr. 1, p. 30—90.

Papii din sec. XIX—XX :

C. Bastien, *Les 262 papes. Les Souverains Pontifs de l'Eglise Catholique-Romaine et Apostolique*, Montreal, 1982, XIV — 383 p.; Roger Aubert, *// pontificato di Pio IX (1846—1878)*, 2-e edizione italiana sulla 2-a francese a cura di Giacomo Martina S. I., t. XXI de *l'Histoire de l'Eglise...* sous la direction de Aug. Fliche et V. Martin, Roma, Torino, 1976; J. Chelini, *Les nouveaux papes*, Paris, 1978; Chr. Weber, *Quellen und Studien zur Kurie und zur Vatikanischen Politik unter Leo XIII*, Tübingen, 1973; G. Monetti, *Leone XIII*, 3 voi., Roma, 1942; F. Haiward, *Leon XIII*, Paris, 1937; E. Soderini, *Il pontificato di Leone XIII*, 3 voi., Milano, 1932—1933; W. H. Peters, *The Lite oi Benedict XV*, Milwaukee, 1959; F. Hayward, *Un pape meconnu.- Benoif XV*, Paris—Tournai, 1955; F. Pichou, *Benoif XV*, Paris, 1940; P. Fernessole, *Pie X. Essai historique*, 2 voi., Paris, 1953; G. Jarlot, *Pie XI. Doctrine et action sociale*, Roma, 1973; M. de Herdreux, *Dans l'intimite d'un grand pape, Pie XI*, Mulhouse, 1963; Z. Aradi, *Pius XI, the pope and the man*, Garden—City, 1958; C. Confalonieri, *Pio XI visto da vicino*, Torino, 1957; Leon Papeleux, *Les silences de Pie XII*, Bruxelles, 1980, 294 p.; Herbert Schambeck, *Pius XII zum Gedächtnis*, Berlin, 1977, 768 p.; B. Schneider, *Pius XII*, Göttingen, 1968; L. Chaigne, *Potrait et Vie de Pie XII*, St. Maurice et Tours, 1966; I. Giordani, *Pio XII, un grand pape*, Torino, 1961; Constantin de Ba varia, *Papst Pius XII*, Miinchen, 1959; *La vie de l'Eglise sous Pie XII*, Paris, 1959; O. Halecki, E. Pacelli, *Pope oi the peace*, New York, 1951; P. Borgelini, *// pastore angelico Pio XII*, Firenze, 1948; A. Purdy, *The Church oi the move. The characters and policies oi Pius XII and Johannes XXIII*, London, 1966.

Pentru misiunile catolice :
Bibliotheca missionum, 22 voi., Freiburg im Breisgau, 1933, apoi Bibliogd missionaria, Roma, în fiecare an; H.-W. Gensichen, *Missionsgeschichte der neuzeit*, 3-e Auflage, München, 1976; A.-M. Henry, *Histoire des missions. Les Missions catholiques*, în «Encyclopaedia universalis», t. 11, Paris, 1971, p. 97; K. S. tourette, *A history of the expansion of Christianity*, 1—2, London, 1971; J. Guem *les Missions étrangères*, Paris, 1963; Alph. Mulders, *Missionsgeschichte*, Ratisbo 1960; S. Delacroix, *Histoire universelle des missions catholiques*, 4 voi., P 1956—1959, cu o bogată bibliografie; Jos. Schmidlin, *Die Katholischen Missic von der Volkerwanderungen bis zur Gegenwart*, Berlin und Leipzig, 1925.

Cultul și viața religioasă în Biserica romano-catolică. Cultura teologică. Atitudinea catolicismului față de modernism. Conciliul II Vatican *

1. Cultul și viața religioasă în Biserica romano-catolică

Revoluția franceză din 1789 și mișcările revoluționare și libei care au urmat în decursul secolelor XIX și XX, în toate domenii și mai urmează încă și azi, mai ales pe teren social-politic, au Biserica romano-catolică în fața unor multe și grele probleme, a căror zolvare n-a fost ușoară, nici rapidă, nici completă. În unele privii și-a impus ea punctul de vedere, în altele a trebuit să cedeze, în mai multe a adoptat atitudini de compromis. Lucrul acesta se vede ales din analiza scurtă a vieții cultice și disciplinare a catolicismu precum și din evoluția lui teologică în ultimele două secole.

Fără îndoială că în viața catolicismului modern și contemporan existat și există multe calități, multe părți luminoase, care dovede vitalitatea lui viguroasă.

Dar, datorită industrializării, fenomenul secularizării sau al Îs zării a luat în țările din Occidentul Europei, mai ales în marile or proporții considerabile. Viața proletarizată a milioane de oameni țările industrializate, care trăiesc în prezent în mari aglomerațiuni bane și pun noi și multiple probleme, nu mai poate fi îndrumată, punct de vedere religios, ca în secolele XVIII și XIX, când majorit; oamenilor își câștigau existența datorită muncilor agricole în sate centre mici.

Pietatea creștină s-a putut menține totuși vie în țările cu m rități catolice, datorită cultului, oficerii dese a Missei catolice (li ghia), a sărbătorilor, a acțiunilor sociale de caritate practicate de și de diferite asociații de binefacere, misionarilor și mai ales unor fi religioase cu calități deosebite, a căror pietate a atras și atrage milic de creștini la Biserică.

Astfel a fost preotul din Ars, dioceza Belley, Franța, J. Marie V ney (1786—1859), om simplu, fără școală teologică savantă, dar cu lități deosebite de pastorație, ale cărui predici pline de profetism Și minunile sale, au atras mii de pelerini de pretutindeni.

* Capitol redactat de Pr. prof. I. Rămureanu.

De asemenea, Sfânta Therese (1873—1897) de Lisieux, Franța, a răsar prin sfințenia vieții sale mii de credincioși.

În Franța, arătarea Maicii Domnului, în 1858, păstoritei Bernadette Soubirous la Lourdes (Pirinei), a creat un puternic val de pietate populară, care se menține neîntrerupt pînă astăzi în lumea catolică. Această pietate populară este permanent întreținută în Franța și de către poporul francez pentru Fecioara din Orleans, Jeanne d'Arc (1412—1431), arsă pe rug la 30 mai 1431, beatificată în 1909 de papa Pius X (1903—1914) și canonizată în 1920 de papa Benedict XV (1914—1922). De cinstire deosebită se bucură și Anna Caterina Emmerich (1774—1824), pe trupul căreia au apărut stigmatele Domnului.

Nu-i mai puțin adevărat, însă, că propaganda exagerată care predește și însoțește multe, din aceste manifestări religioase din țările catolice a avut și are și umbrele ei. Se fac pelerinaje spre a se vedea așa-zisa «Cămașă a lui Hristos» la Trier, în Germania, «Casa de la Loretto», în Italia, unde ar fi locuit — fără să se poată dovedi istoricește — Sfânta Maria !; se abuzează, de asemenea, de procesiuni cu hostii de alte forme de pietate și devoțiune care au fost criticate cu asprime iar în Biserica romano-catolică.

O mulțime de congregații și asociații au luat ființă îndeosebi în Franța, Germania, Austria și în alte țări. Încă din 1833, Fr. Ozanam (f. 1853) a înființat *Conferința de caritate (Conference Charite)*, cunoscută sub numele de *Societe de Saint Vincent de Paul* (1833—1860), cu scop de vizitare și îngrijire a bolnavilor la domiciliu, luat ființă apoi diferite asociații muncitorești și științifice. Dintre societățile științifice amintim *Gorresgesellschaft* (1876), în România, *Leogesellschaft* (1892), în Viena, apoi *Augustinusverein* (1878), întru sprijinirea presei catolice.

O asociație de binefacere care a avut un mare succes în Franța și în țările Europei Occidentale se numește *Petites soeurs des Pauvres* = «Ale surori ale săracilor», înființată în 1840 de bretona Jeanne Jugan (1812—1879), care îngrijește de bătrîni.

S-au înființat alte societăți de tot felul pentru studenți, tinere fete, îilii sărace, muncitori, artiști etc, care s-au unit toate, în 1897, în asociația «*Caritas*», cu sediul la Freiburg im Breisgau, Germania, unde, în 1925, are și un institut superior.

Se duce o luptă continuă și perseverentă pentru moralizarea înființării societății, deși moralitatea nu-i chiar atât de înfloritoare, cum ■turisesc înșiși romano-catolicii.

Cultul și viața liturgică. Prin calitatea ei, viața liturgică formează orul celei mai vii înnoiri a catolicismului în lume. În secolul trecut, cel care a promovat cel mai mult studiile și trăi-liturgică a fost francezul P. Gueranger (f. 1875), autor al multor *Lii de specialitate*. S-au înlăturat liturghiile locale, încît *Liturghia 'roziană* nu se mai săvîrșește decît la Milano, cea *mozarabă*, la Toledo, iar cea *galicană*, la Lyon.

La finele secolului XIX și în secolul XX, romano-catolicii au desfășurat o activitate deosebită pentru dezvoltarea *Mișcării liturgice* în ve-

derea cultivării pietății euharistice și a cuminecării dese a credincioșilor prin așa-numitele *Congrese euharistice*, ținute în diferite țări din Europa și America. Primul Congres euharistic s-a ținut la Lille, în Franța, în 1882, urmat de Congresul de la Ierusalim, ținut între 13—21 mai 1893. Numeroase alte congrese euharistice au urmat după aceea : Roma (1905 și 1922), Tournai (1906), Metz (1907), Londra (1907) Colonia (Koln, 1909), Montreal, în Canada (1910), Madrid (1911), Viena (1912), Lourdes (1914), Chicago (1926), Zagreb (1923) și Liubliana (1925)

Muzica și arta bisericească au venit și ele în ajutorul acestei acțiuni, numită *Mișcarea liturgică*, fiind unul dintre cele mai semnificative fenomene ale catolicismului contemporan. Cu toate acestea însă, mișcarea liturgică n-a prins prea mult, pentru că la Conciliul II Vatican (1962—1965) se folosea în cult limba latină, neînțeleasă de diferitele popoare din lume, de credință catolică. De aceea Conciliul II Vatican a hotărât să se introducă limbile naționale în cultul Bisericii romano-catolice, urmând prin aceasta exemplul Bisericii Ortodoxe.

Cu toate acestea, catolicii înșiși se plâng că mărturisirea anual obligatorie și cuminecarea n-o mai fac în multe țări nici măcar jumatate dintre credincioși.

În cult, se recită des *Pater noster* și mai ales rugăciunea *Ave Maria*

Sărbătorile schimbătoare au fost reduse în Biserica romano-catolică la opt, în unele locuri* chiar la patru : Crăciunul, Pastele, înălțarea* Cincizecimea. Sărbătoresc, de asemenea, eu mare fast *Sfânta Maria* sărbătoarea *Tuturor Sfinților* (1 noiembrie).

A luat amploare în mod deosebit Cultul *inimii lui Hristos*, instituit în 1675 de papa Clement X (1670—1676), prin care se face adorare inimii lui Hristos, sărbătoare fixată în prima vineri a fiecărei luni (Biserica ortodoxă a interzis adorarea unei părți din trupul omene; al lui Iisus Hristos, ca *inima Lui*, sau a unor funcțiuni din timpul activității Sale pămîntești, deoarece socotește, pe bună dreptate, că orice adorare sau închinare se cuvine persoanei Domnului Iisus Hristos întregime : Dumnezeu și omul).

S-a dezvoltat, de asemenea, cultul *Trupului lui Hristos* — *Festu Corporis Christi*, numit și cultul *Sfintei Euharistii* sau al *Sfântului crament*, instituit în 1264 de papa Urban IV (1261—1264) prin enciclii *Transiturus de hoc mundo Salvator* și se săvârșește în joia care urmează la jumătate de zi de la sărbătoarea Rusaliilor sau Cincizecimii. Cultul Trupului lui Hristos a luat o mare dezvoltare după ce Margareta Alcoque a fost canonizată în 1864 de papa Paul IX (1846—1878). El a fost popularizat apoi de cardinalii și episcopii catolici prin așa-numite *congrese euharistice* amintite mai sus.

O altă sărbătoare catolică este cultul lui *Hristos împărat*, instituit oficial la 11 decembrie 1925 de papa Pius XI (1922—1939), prin enciclica *«Quam primas»*, fixată o dată pe an, în ultima duminică a lui octombrie. Prin acest cult catolicii susțin că vor să facă cunoscută «răsturnarea și întregii omeniri» demnitatea împărătească a lui Hristos.

O altă sărbătoare se numește cultul lui *Agnus Dei*, prin care este adorat Iisus Hristos ca *Miel al lui Dumnezeu*. Prin aceasta, se contravine

otărîrii canonului 82 al Sinodului Quinisext, ținut la Constantinopol în anul 692, care a interzis zugrăvirea Mîntuitorului în chipul mielului, înlocuindu-l cu chipul său omenesc, întrucît Mîntuitorul a trăit printre oameni ca om adevărat (Ch. J. Hefele — Dom. H. Leclercq, *Histoire des conciles...*, t. III, 1, Paris, 1909, p. 573 ; Pr. prof. I. Rămureanu, *instirea sfințelor icoane în primele trei secole*, în «Studii teologice», XIII (1971), nr. 9—10, p. 633).

Sînt, desigur, și alte sărbători catolice închinare, fie în cinstea Sfintei Fecioare Măria, fie în cinstea sfinților, pe care Biserica ortodoxă nu le cunoaște. Acestea constituie ceva specific pietății catolicismului și nu sunt o piedică de netrecut în calea colaborării și restabilirii uniunii în credință a celor două mari Biserici, căci Biserica este una, iar adăpturile în cult și viața spirituală pot fi diferite, astfel putîndu-se manifesta unitatea în diversitate.

Postul obligatoriu a fost redus numai la vinerile de peste an, iercurile cenușii și ultimele trei zile din Săptămîna Mare. Se recomandă însă post complet miercurile și vinerile în tot cursul anului, mai cu pîne și apă seara, ori de cîte ori evlavie personală a fiecărui ;știn simte această nevoie, însoțit de rugăciune intensă și frecventă și puțin de șapte ori în zi) potrivit recomandării Mîntuitorului : «ru-ți-vă neîncetat» (Luca 18, 1).

Pietatea creștină mai este menținută în Biserica romano-catolică în «exerciții spirituale» sau «meditații», organizate sistematic, în cailor unor așa-zise grupuri de rugăciune, care se întrunesc la ore și zile amare, în școli, în săli publice, sau parohiale, rostind de mai multe (de regulă de cîte 7 ori) «Tatăl nostru», «Slavă Tatălui și Fiului și Sfintului Duh...», «Bucură-te, ceea ce ești plină de har...», «Crezul istolic» și interpretînd de asemenea diferite imne tradiționale, toate acestea potrivit recomandărilor Sfintei Fecioare Măria, Maica Domnului, se arată zilnic, din 1981 pînă în prezent, unui număr de tineri, și băieți, la o oră anume, în satul Medjugorje, din Iugoslavia la 100 km nord de Dubrovnik), sau ori unde ar fi ei în altă parte, cea oră, tinerii vizionari.

Benedictinii accentuează în exercițiile lor spirituale mai ales uniunea cu Hristos, care se manifestă în viața liturgică, avînd ca ;re fervente : mînăstirile Măria Laach și Beuron, în Germania. Tipul ciscan al exercițiilor subliniază mai ales iubirea spontană față de Hristos și Fecioara Măria și față de unele elemente naturale : lăstelele, păsările, florile, lumina. Dominicanii cultivă, în graiul lor, cultul față de Hristos-rege. Oratorienii contemplă extatic și cu majestatea divină, în timp ce iezuiții, în exercițiile lor, pun acul pe gloria lui Dumnezeu, pe ascultare și pe supunere. O problemă nouă pe care n-a cunoscut-o societatea creștină în trecut este preocuparea tineretului pentru manifestările distractive și sport, au fost privite la început de romano-catolici cu rezervă. Pe parcurs s-au creat asociații sportive, excursii cu slujbe în aer liber, căutate și cercuri de studii etc, încît o bună parte din tineret a fost cîști-la viața creștină în Anglia, Franța, Germania, Italia, America și

alte țări. Asociația numită «*Acțiunea catolică*» înființată în 1925, pentru dezvoltarea apostolatului laic printre tineret, a dat bune rezultate.

Dintre enciclicele referitoare la moralitate, căsătorie, familie și relațiile sociale, date de papa Pius XI (1922—1939), amintim : «*Divini illius magistri*», 31 decembrie 1929, pentru educația tineretului ; «*Cas connubii*», 20 decembrie 1920, despre sfințenia căsătoriei creștine «*Quadragesimo anno*», 15 mai 1931, asupra relațiilor sociale ; «*Divi Redemptoris*», 19 martie 1937, în care dezvoltă învățătura creștină despre om, familie și societate. Mai târziu, papa Ioan XXIII (1958—1963), în enciclica «*Mater et magistra*», din 15 mai 1961, face apel la dreptate socială, la egalitate, umanitate și iubire, idei dezvoltate și în enciclica «*Pacem in terris*», publicată la 11 aprilie 1963.

Aceste idei au fost dezvoltate în continuare de papa Paul VI (30 iunie 1963 — f 6 aug. 1978) în enciclicele : «*Ecclesiam suam*», din 6 august 1964 ; «*Populorum progressio*», 26 martie 1967 ; «*Octogesima aetate veniens*», din 14 mai 1971 și alte decrete.

2. Cultura teologică

Cultura teologică s-a dezvoltat îndeosebi în două direcții : a) un *strict bisericesc*, la începutul secolului XIX ; b) alta mai liberală, *modernă*, însă nelipsită de dificultăți din cauza Indexului, chiar și atunci când reprezentanții ei nu se gîndeau să se depărteze de catolicism.

În filosofie s-a resimțit influența lui I. Kant (f 1804), F. G. J. Schelling (f 1854) pînă după anul 1850 ; de la 1879 s-a recomandat tomismul ca normativ. Dacă pînă la 1800 Franța a dat pe cei mai mari teologi, de acum înainte acest lucru îl va face Germania, unde au luat ființă renumite Facultăți de teologie la Bonn, Breslau, München, Tübingen etc.

În Franța, abia în 1878, se deschid, pe lîngă cele două Universități din Paris și Toulouse, Facultăți de teologie, la Lille, Lyon, Angers și în alte orașe.

În alte țări, romano-catolicii întretin o mulțime de Universități libere înființate în urma separării Bisericii de stat. Cea mai veche este la Malines (1834), mutată în 1885 la Louvain în Belgia ; altele au fost înființate la : Freiburg (Elveția, 1889), Milano (1920), Saint Louis (1825) și Washington (1889) în America de Nord, Quebec (1852) și Montreal (1886) în Canada. Alte zece universități libere au fost înființate în Asia : la Calcutta, Pekin, Beijing, Tokio ; una funcționează la Beyrouth în Liban.

Direcțiunea catolică mai liberală sau istorică a dat catolicismului o serie de mari teologi, cum au fost, mai ales în Germania : Joh. Adan Mohler (f 1838), simbolist și dogmatist celebru, respectat și de protestanți ; istoricul Ignatius Dollinger (f 1890), după 1871, vechi-catolic canonistul și istoricul Ch. J. Hefele (f 1893) ; canoniștii J. Schultt (f 1941), J. Zhischmann (f după 1901) ; istoricii : Fr. X. Kraus (f 1902) Fr. X. Funk (f 1907), Al. Knopler (f 1921), Alb. Ehrhard (f 1949) ; dogmatistii : H. Klee (f 1840), J. Kuhn (f 1887) ; apologeții J. Drey (f 1853) Aloys Schmidt (f 1910), cei mai mulți ieșiți din școala de la Tübingen

Din partida ultramontana sau intransigent catolică, amintim pe dogatiștii : J. Kleutgen (f 1883), J. M. Scheeben (f 1889) ; dintre moralști > : Fr. Linsenmann (f 1898), J. Mausbach (f 1931) ; dintre istorici, rdinalul J. Hergenrother (f 1890), rivalul lui Ig. Dollinger (f 1890), utorul unui tratat renumit de istorie bisericească (3 voi., 1876—1880) al unui tratat în trei volume despre patriarhul Constantinopolului)tie (f 897), apoi A. Jânsen (f 1890), care combate pe L. Pastor 1928), protestant originar din Austria, autorul cunoscutei lucrări *ischichte der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters* = *Istoria pa-lor de la sfârșitul Evului Mediu pînă la 1800*, 16 voi., publicate între 86—1933, tradusă în limba franceză și în alte limbi ; H. Grisar (f 1923), S. Denifle (f 1905), care combat pe Luther și Reforma din seco-l XVI.

între teologii mai mari din secolele XIX și XX din Germania, men-înăm : în Filosof ia și Teologia tomistă : Martin Grabmann (f 1905), Geyser (f 1948), Erich Przywara (pronunțat : Psvara, născut 1889), Wust ; în Teologia dogmatică : Kirk Adam (născut 1876 —), B. Bartm-n ; în prezent elvețianul Hans Kiing (născut 1928), profesor de Dog-itică și Ecumenism la Universitatea din Tiibingen, Germania ; în oria dogmelor : J. A. Schwanne ; în Teologia morală : Fritz Tillmann 1953), Fr. Schilling (f 1854) ; în Apologetică : H. Schell (f 1906), Hettinger (f 1890), G. Wunderle etc. ; în Studiile biblice : Fr. A. 6. >per (f 1931), Arthur Allgeier, H. A. W. Meyer (f 1873) ; în Liturgică Pastorală : Ferd. Probst (f 1899), R. Baumstarck (f 1869), Romano ardini ș.a. în Istorie : J. Schmidlin (f 1944), R. Streit (f 1930).

Teologia franceză n-a avut în secolul XIX învățămînt teologic su-•ior pînă în 1878, cînd a luat ființă Institutul teologic din Paris. Aci, e sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX, unii profesori au ȕiat curentul modernist, despre care ne vom ocupa într-un capitol ırte.

în istorie, s-au distins în acest timp dintre francezi : L. Duchesne 1922), U. Chevalier (f 1923), J. Zeiller, A. Dufourcq, P. Allard, P. Ba-ol (f 1929), F. Mourret, Ch. Poulet, A. Baudrillart, H. Bremond 1933), E. Amann, H. Daniel-Rops (1901—1965), A. Ginoulhiac, Aug. :he, V. Martin, P. de la Coriolle (f 1960), G. Bardy, J. Lebreton, Brehier, J. Danielou, H. Marrou, L. J. Rogier și mulți alȕii. Dintre 'ricii catolici cehi, Fr. Dvornik.

în studiile biblice, s-au remarcat : F. Vigouroux, M. J. Lagrange 1938), L. de Grandmaison ; în studiile dogmatice : M. Jugie, J. Tixe-t, P. A. D'Ales, Y. M. Congar, Ch. Journet ș.a. ; în studiile liturgice : ^abrol, H. Leclercq ș.a.

Editarea Sfinților Părinți a întreprins-o mai întȕi cardinalul Romei ielo Mai (f 1854), un mare erudit, iar în Franța abatele J. P. Migne 1875), unul din cei mai harnici preoți catolici, ajutat de cardinalul isului, J. B. Pitra (f 1889) și de Dom Prosper Gueranger (f 1875). Cu privire la filosofie, papa Leon XIII (1878—1903), prin enciclica ■*terni Patris*», din 4 august 1879, a recomandat *tomismul* ca normativ. astă orientare a fost reînnoită de papa Pius X (1903—1914), prin en-

ciclica «*Pascendi divini gregis*», din 8 septembrie 1907. S-au distins în această direcție : Etienne Gilson (n. 1884 — f 1976), J. Maritain (1889—1973), Maurice Nedoncelle ș.a.

j

Dintre teologii italieni amintim pe : G. Perrone (f 1876), conducătorul școlii scolastice, dogmatistii Geremia Bonomelli (f 1914), Domenic Palmieri (f 1909) ș.a. În arheologie s-a distins J. B. de Rossi (1822—1894) în Anglia, s-au distins, în teologia catolică, Stephen Wisemai (f 1865) și J. H. Newman (f 1890), ambii cardinali de Westminster. Dintre teologii americani, s-a distins M. J. Lavelle (1880—1955), vica apostolic la New York.

Biserica romano-catolică a înființat în diferite țări, îndeosebi în Italia, Franța și Germania, un număr impresionant de Institute de cercetări : pentru misionari, la Roma în 1925 și München, în 1911 ; pentru arheologia creștină, la Roma, în 1926 ; un Institut medical — misionar există la Würzburg, în Germania, din 1922 ; un altul, pentru pedagogie la Munster, din 1921 ; pentru studii speciale, la Malines în Belgia din 1920.

Se publică, de asemenea, un număr mare de enciclopedii, dicționare teologice și reviste de specialitate în limbile franceză, germană și engleză, care pot fi cunoscute din bibliografia generală menționată în voi. I de *Istoria bisericească universală*, București, 1975, p. 14—26.

3. Atitudinea catolicismului față de modernism

Modernismul a apărut în sânul Bisericii romano-catolice nu ca o erezie, cum pretind în chip exagerat unii istorici și teologi catolici, ci ca un curent de înnoire culturală cu tendința de a îmbrățișa toate domeniile de activitate ale vieții.

Criza modernistă a izbucnit din ciocnirea brutală dintre învățătură tradițională a Bisericii catolice cu noile discipline religioase, care renunțau la metodele tradiționale de cercetare din dorința de laicizare progresivă a învățămîntului religios. Mișcarea modernistă s-a întins repede la sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX, în Germania, Franța, Anglia, Italia și în alte țări.

Susținătorii modernismului afirmau că este necesară o mutație, o schimbare în predarea studiilor religioase rămase mult în urmă, în comparație cu noile descoperiri științifice. De aceea mișcarea modernistă a făcut eforturi serioase pentru a da credinței o mai bună exprimare, care să țină seama de progresul noului spirit științific al raționalismului contemporan și de progresul științelor umane.

Pentru aceasta, afirmau moderniștii, se impune o transformare în toate domeniile de activitate, științific, cultural, social, filosofic, biblic, teologic, istoric etc. Trebuie elaborată, după opinia moderniștilor, o *neo scolastică*, fondată pe progresul științelor fizice, psihologice și sociale.

Prin enciclica «*Quanta cura*», din 8 decembrie 1864, însoțită — sub titlul de *Syllabus errorum* — de un catalog de 80 opinii moderniste, papa Pius IX (1846—1878) a condamnat aceste erori, socotindu-le în contradicție cu doctrina Bisericii sau chiar eretice. Dintre acestea menționăm

---

panteismul, naturalismul, raționalismul absolut, indiferentismul, ateismul, afirmația că omul s-ar putea mîntui și în altă confesiune decît în catolicismul papal. Se condamnă apoi : socialismul, comunismul, francmasoneria, societățile biblice, asociațiile preotești care voiau o Biserică liberă, căsătoria civilă, pretențiile că Biserica catolică a fost cauza dezbinării dintre Răsărit și Apus etc.

Dar cele mai intolerante decizii papale sînt cele care condamnă libertatea științei, gîndirii, a presei etc. Suveranul pontif socotește drept «erezie» părerea că el ar trebui să se pună de acord cu progresul, cu liberalismul și cu civilizația modernă (teza 80).

Succesorul lui Leon XIII (1878—1903) : papa Pius X (1903—1914) a condamnat, din nou, rătăcirile moderniste prin enciclica «*Pascendi divini gregis*», din 8 septembrie 1907, recomandând din nou tomismul ca normativ.

Prin enciclica «*Rerum novarum*», din 15 mai 1891, papa Leon XIII jrată un interes crescînd pentru problemele sociale, care trebuiesc rezolvate în spiritul Evangheliei.

Patruzeci de ani mai tîrziu, prin enciclica «*Quadragesimo anno*», din 15 mai 1931, Papa Pius XI (1922—1939) întregeste unele idei din enciclica «*Rerum, novarum*» și stabilește acum noi poziții față de problemele sociale, ținînd seama de noile realități ivite : problema muncii, organizarea sindicatelor, raporturile dintre patroni și muncitori etc.

Mergînd pe aceeași linie, prin enciclica «*Divini Redemptoris*» din 9 martie 1937, papa Pius XI dezvoltă pe larg învățătura creștină despre -n, familie și societate.

Teologia și exegeza liberală a lui Ernest Renan (f 1892), care a ublicat în 1863 cunoscuta lucrare *La Vie de Jesus* și multe altele după •eea, în care nega divinitatea lui Iisus Hristos, a avut desigur o parte i contribuție la apariția modernismului.

Cei mai de seamă moderniști au fost, în Franța, unii profesori de la stitutul catolic din Paris, înființat în 1878. Dintre aceștia menționăm : egeții Alfred Houtin (f 1926), Alfred Loisy (f 1949), M. J. Lagrange 1938) ; în istoria doǒmelor : J. Turmei, din Elveția franceză ; în filofie : Maurice Blondei (f 1949), L. Laberthonniere (f 1932) ș.a. și matematicianul Edouard Le Roy ; de asemenea a susținut mișcarea moder-tă politicianul Marc Sangnier (1873—1950), care a condus mișcarea illon», condamnată la 25 august 1910 de papa Pius X (1903—1914).

A. Houtin și M. J. Lagrange au retractat. Cît privește pe A. Loisy, ținătorul modernismului biblic, Curia romană i-a pus mai întîi cărțile *Index librorum prohibitorum*, în 1905, apoi la 7 martie 1908, a fost omunicat și socotit *vitandus = de evitat*.

La 17 iulie 1907, Sfîntul Oficiu a dat un decret ; «*Lamentabili sane ~-u*», un fel de nou «*Syllabus errorum*», prin care erau condamnate ie erori moderniste, extrase din autori francezi (mai mult de 45 din Loisy).

Trei ani după aceea, la 1 septembrie 1910, prin *motu proprio* : «*Saura Antistitum*», papa Pius X a obligat pe toți preoții, profesorii de 3gie și studenții teologi să presteze un jurămint antimodernist. Pro-

fesorii din Germania au fost dispensați de această obligație la insistența episcopatului german.

Dintre italieni amintim ca moderniști pe : episcopul Geremia Bonomelli (1914) de la Cremona, preotul R. Murri (n. 1870—1944), ebraicul S. Minocchi (f 1943), filosoful și scriitorul E. Buonaiuti (f 1946), comunicat în 1921 și în 1924, poetul A. Fogazzaro (f 1911) care, în cebrul său roman *Il Santo* (1905), ne înfățișează un apostol al reformei Bisericii, animat de spiritul iubirii de oameni.

Dintre englezi amintim pe : G. Tyrrel (f 1909), predicator celebru autorul cărților *Lex Orandi* (1903) și *Lex Credendi* (1906) și baronul Fr. von Hügel (f 1925) ; dintre germani : H. Schell (f 1906) < Wiirzburg, I. Schnitzer, I. Müller, H. Schrörs (f 1928) din Bona, F. X. Kraus (f 1904), A. Ehrhard (f 1949), H. Koch ; în Elveția : Alb M. Weiss (f 1925).

Conducătorii mișcării moderniste : A. Loisy (1857—1949), G. Tyrrel în Italia : S. Minocchi și abatele R. Murri, nu s-au supus papei. Aceștia și alții au răspuns printr-o cerere și printr-o serie de scrieri, cum este lucrarea anonimă *Ce qu'on a fait de l'Eglise*, 12-e ed., Paris, 1912, care critică tirania papală, cezarismul intelectual, spiritul de delatăție: intrigă și minciună și alte păcate caracteristice sistemului papal în ceducerea Bisericii.

Cu toate că, referitor la filosofie și în genere la cultură, papa Leon XIII și Pius X au recomandat *tomismul*, între 1946 și 1950, așiv în Franța, apoi s-a pus în circulație și în timpul Conciliului II Vatican (1962—1965), concepția despre legitimitatea și chiar necesitatea unui pluralism teologic în materie de filosofie religioasă, pentru că n un sistem nu este capabil, având în vedere limitele cunoștinței omeneș să îmbrățișeze într-o vedere sintetică universală (*Weltanschauung*) toț aspectele revelației divine. Această nouă direcție a primit, între 19 și 1950, în Franța, numele de *Noua teologie*.

Unele studii biblice au fost elaborate în spiritul metodologic al șco germane numită *Formgeschichte*, impusă de Rudolf Bultmann (mcut 1884), exeget biblic care a dus la unele exagerări. De aceea papa Pius XII (1939—1958), prin enciclica «*Humani generis*», din 1950, atras atenția exegeților biblici și în genere teologilor asupra pericolului de a pune în circulație unele idei prea îndrăznețe, care nu sînt în concordanță cu doctrina creștină.

Alți teologi și filosofi creștini au încercat să răspundă prin scrierilor la problemele lumii contemporane, orientîndu-se după ideile puse în circulație de unii filosofi laici ca F. W. Fr. Hegel (f 1831), Karl Marx (f 1883), Fr. Nietzsche (f 1900), Soren Kierkegaard (f 1885), Martin Heidegger (f 1975), H. Bergson (f 1941), J. P. Sartre (n. 1905 ■ f 1980) ș.a.

Pentru confruntarea creștinismului cu noile descoperiri științifice P. Teilhard de Chardin (1881—1955) a încercat o sinteză îndrăzneată, nu totdeauna cu succes, ceea ce a atras condamnarea operei sale în 1962, de papa Ioan XXIII (1958—1963).

Astăzi modernismul nu mai este în sînul Bisericii romano-catolice o problemă, deoarece, prin așa-numitul *aggiornamento* = *aducere la z*

is în circulație de papa Ioan XXIII și promovat de Conciliul II Vatican (1962—1965), catolicismul se pune în pas cu noile probleme ale lumii contemporane.

În acest spirit a publicat papa Ioan XXIII enciclicele : «*Mater et agistra*», 15 mai 1961, și «*Pacem in terris*», 11 aprilie 1963.

Mergînd mai departe pe linia inaugurată de papa Ioan XXIII, papa ml VI (30 iunie 1963 — f 6 aug. 1978) a publicat o serie de alte enciclice, dintre care menționăm : «*Ecclesiam suam*», 6 august 1964 ; «*Opulorum progressio*», 26 martie 1967; «*Octogesima adveniens*», mai 1971, din dorința de a fi în pas cu noile probleme ale societății contemporane.

Merită să remarcăm că în enciclica «*Ecclesiam suam*», din 6 august 1964, papa Paul VI face distincție între problemele care nu se feră direct la credință ca : tradiția, spiritualitatea, cultul, dreptul canonic ș.a., care vor putea fi discutate în cadrul dialogului intercreștin, *integritatea credinței catolice*, care, după părerea sa, nu poate fi pusă în discuție. Teologii romano-catolici au pus în circulație teologia papală, teologia naturală și, împreună cu teologii protestanți, teologia răsmpărării.

Viitorul va arăta în ce măsură papa, Guria romană și teologii Bisericii catolice vor înțelege să facă un pas mai departe spre a fi la zi cu problemele ale omenirii și a contribui la realizarea unității creștinismului.

Conciliul II Vatican (1962—1965) f

După proclamarea dogmei *primatului și infailibilității papale*, la 1 iulie 1870, în *Conciliul I Vatican*, de către papa Pius IX, prin enciclica *astor Aeternus*, clericii și credincioșii Bisericii Romano-Catolice creau că pentru viitor nu va mai fi necesară convocarea unui nou conciliu general. De aceea, cînd papa Ioan XXIII a anunțat, la 25 ianuarie 1959, convocarea Conciliului general, a fost o adevărată surpriză pentru toată lumea creștină.

Conciliul II Vatican s-a deschis oficial în ziua de 11 octombrie 1962, în prezența papei Ioan XXIII și a peste 2500 episcopi și a durat pînă 7 decembrie 1965, cînd a fost declarat închis de papa Paul VI. Conciliul a ținut patru sesiuni, cu o durată de două sau trei luni fiecare, imuna, după cum urmează : sesiunea I-a, între 11 octombrie și 8 decembrie 1962 ; sesiunea a 2-a între 29 septembrie și 4 decembrie 1963 ; sesiunea a 3-a între 14 septembrie și 21 noiembrie 1964 ; sesiunea a 4-a între 14 septembrie și 7 decembrie 1965.

În afară de cei 2500 de episcopi catolici, veniți din toate țările catolice din lume, au participat și un număr de observatori din partea nătoarelor Biserici : Biserica ortodoxă, Biserica vechilor-catolici, Biserica anglicană, 28 de Biserici și Confesiuni protestante. Astfel la sesiunea a 2-a au participat 66 de observatori, între ei și ortodocși, reprezentînd 22 de Biserici, majoritatea protestante ; la sesiunea a 3-a au participat 75 de observatori, reprezentînd 23 de Biserici ; la sesiunea a 4-a au participat 103 observatori, reprezentînd 29 de Biserici, între ei

și observatori din partea Bisericilor ortodoxe. La această ultimă sesiune, au trimis delegați următoarele Biserici ortodoxe : 1. Patriarhia Ecumenică ; 2. Patriarhia Alexandriei ; 3. Biserica Ortodoxă Rusă ; 4. Biserica Ortodoxă a Georgiei ; 5. Biserica Ortodoxă Bulgară ; 6. Biserica Ortodoxă Sîrbă.

În prima sesiune care s-a ținut între 11 octombrie și 8 decembrie 1962, s-a hotărît ca temele să fie reduse din 70 la 20. S-a discutat pe larg *Despre Liturghie* și s-a admis ca Liturghia să fie săvîrșită în limbile naționale, urmînd în aceasta exemplul Bisericii ortodoxe. Tot în aceasta sesiune s-a discutat : *Despre izvoarele Rpnpln.p.i.* ■ *Despre mijloacele dfrnmyjrprp ynrjnrlj*

" În sesiunea a 2-a, care a avut loc între 29 septembrie și 4 decembrie 1963, tema principală a fost *De Ecclesia* (Despre Biserică) care s-a discutat în continuare și în sesiunea a 3-a.

Papa Ioan XXIII a încetat din viață la 3 iunie 1963, așa că sesiunea a fost deschisă de papa Paul VI, întronizat la 30 iunie 1963.

Sîmbătă, 21 noiembrie 1964, în ședința de închidere a sesiunii a 3-a, care s-a ținut între 14 septembrie și 21 noiembrie 1964, Conciliul II Vatican a aprobat, în prezența papei Paul VI schemele : «*De Ecclesia*» = *Despre Biserică*; «*De Oecumenismo*» = *Despre Ecumenism*; «*De Ecclesiis Orientalibus 'Catholicis*» ~ *Despre Bisericile Orientale Catolice*.

La 25 noiembrie 1964, papa Paul VI a aprobat și publicat *Constitutio dogmatica «De Ecclesia — Lumen gentium»*.

În *Constitutio dogmatica: «De Ecclesia»*, se expune doctrina colegialității episcopale și se defi-niște prin autoritatea Colegiului episcopilor și autoritatea supremă papei în Biserica romano-catolică. În capitolul 3 al acestei scheme se arată că, după cum Petru și ceilalți apostoli au format un colegiu, tot așa pontiful roman, succesorul lui Petru, și episcopii, succesorii apostolilor, se unesc între ei, formînd un colegiu. «*Colegiul, însă, sau Corpul episcopilor nu are autoritatea de sine stătătoare. Numai împreună cu pontiful roman, succesorul lui Petru, care este sursă de autoritate, iar puterea primatului acestuia rămîne întreagă asupra tuturor, fie păstori, fie creștini. În Pontifiat, prin urmare, autoritatea de sine stătătoare a episcopilor este principială și temelială, fie a episcopilor, fie a mulțimii credincioșilor*».

Într-o aprobare a papei, colegiul episcopal nu are putere și nu poate da hotărîre dată de papa. Textul precizează mai departe : «*De aceea hotărîrile papei luate de la sine și nu din consensul Bisericii — «ex sese et non autem ex consensu Ecclesiae» — se numesc pe drept ireformabile, ca unele ce sînt date sub asistența Sfîntului Duh, făgăduită lui Petru însuși, și prin urmare nu au nevoie de aprobarea altora, nici nu îngăduie vreun apel la altă judecată*».

În modul acesta, primatul și infailibilitatea papală au fost reconfirmate de data așezării prin autoritatea colegiului episcopal, dar care în urma hotărîrii date, nu mai este decît un suport pentru confirmarea și menținerea primatului și a infailibilității papale în Biserica romano-catolică.

Sesiunea a 4-a, care s-a ținut între 14 septembrie și 8 decembrie 1965, s-a ocupat cu unele probleme care preocupă lumea contemporană : libertatea religioasă, colegialitatea, organizarea conferințelor episcopale, monahismul, organizarea seminariilor, educația creștină, problema evreilor, apostolatul laicilor, problema misiunii creștine, constituția dogmatică despre revelație — «*Dei Verbum*» și constituția dogmatică despre Biserică și lume — «*Gaudium et spes*», cea mai lungă, 82 p., care se ocupă cu probleme de dogmă și pastorală.

În ziua de 7 decembrie 1965, printr-o declarație comună citită concomitent în catedrala Sfântului Petru din Roma și catedrala ortodoxă Sfântul Gheorghe din Constantinopol, s-a procedat la ridicarea excomunicărilor din 16 și 20 iulie 1054, prima, dată de către cardinalul Humbert, în numele papei Leon IX (1049—1054), asupra Bisericii ortodoxe, și a doua, pronunțată de către patriarhul de Constantinopol Mihail Cerularie (1043—1058) și Sinodul său patriarhal asupra Bisericii romano-catolice.

Cei doi înalți ierarhi, papa Paul VI și patriarhul Atenagora I de Constantinopol (1949—1972), au subliniat în această declarație comună că sînt «conștienți că acest act de justiție și de iertare reciprocă nu poate fi de ajuns să pună capăt deosebirilor vechi sau recente, care subsistă între Biserica romano-catolică și Biserica ortodoxă și care vor fi depășite prin lucrarea Sfântului Duh, grație curăției inimilor, regretului nedreptăților istorice, precum și printr-o voință activă de a se ajunge la înțelegerea și expresia comună a credinței și a cerințelor ei».

Ședința de închidere a Conciliului II Vatican a avut loc într-un cadru festiv, în ziua de 8 decembrie 1965, în piața Sfântului Petru din Roma, în prezența a 81 de delegații guvernamentale, a nouă organizații internaționale și unui număr impresionant de credincioși.

Privite din punctul de vedere al Bisericii ortodoxe, hotărârile dogmatice ale Conciliului II Vatican, prin faptul că întăresc *primatul* și *infallibilitatea papală* și prin autoritatea colegiului episcopal, constituie în prezent și în viitor piedica cea mai serioasă în calea refacerii unității creștine. Aceste dogme nu sînt admise nici de Bisericile ortodoxe, nici de Biserica anglicană, nici de Biserica vechilor-catolici, nici de Bisericile protestante.

B I B L I O G R A F I E

Cultul și viața creștină în Biserica romano-catolică:

Claude Soetens, *Le Congrès eucharistique international de Jerusalem (1893) sur la politique du pape Leon XIII*, Louvain, 1977; B. Botte, *Le mouvement Liturgique*, Turnai-Paris, 1973; G. Ellard, *La Liturgie en marche*, traduction française, Paris, 1961, *Notre Dame* (col. «*Ies documents pontificaux*»), Paris, 1958; F. Degli Espoziti, *La teologia del Sacro Cuore di Gesù da Leone XIII a Pio XII*, Roma, 1967; A. M. Besnard, *Visage spirituel des temps nouveaux*, Paris, 1964; R. Graber, *Die Herz-Jesu Verehrung in der Krise der Gegenwart*, Eichstätt, 1962; *Le renouveau liturgique* (col. «*Je suis, je crois*»), no. 110) Paris, 1960; *Liturgische Bewegung nach 50 Jahren*, sub conducerea lui Th. Bogler, Măria Laach, 1959; E. B. Hoenker, *The liturgical Renaissance in the Roman Catholic Church*, Chicago, 1954.

Pentru cultul Sfinților în Biserica romano-catoică :

G. Marc'Haour, *Thomas More*, Paris, 1971 ; W. Roper, *La vie de Thomt More, écrite par son gendre*, Paris, 1953; D. Sargent, *Thomas More*, Paris, 1930; H. Bremond, *Le bienheureux Thomas More*, Paris, 1930; G. Gaucher, *La passic de Therese de Lisieux*, Paris, 1972 ; M. Auclair, *La vie de sainte Therese, la Dan errante de Dieu*, Paris, 1950 ; *Histoire de Sainte Therese d'apres les Bollandistes, si hystoires, ses oeuvres, par un carmelite de Caen*, 2 voi., Paris, 1882; F. Troch *Sainte Bernadette, la voyante de Lourdes*, Vitte, 1954.

În limba română:

Pr. Prof. Ene Braniște, *Schisma și cultul creștin*, în «Ortodoxia», VI (1954), i 2—3, p. 260—299 ; Pr. P. Rezuș, *Practici romano-catolice de cult folosite ca mijlo, de prozelitism*, în «Ortodoxia», VI (1954), nr. 1, p. 64—80 ; Pr. Vasile Ignătescu, *N temeinicia dogmatică a practicii indulgentelor*, în «Ortodoxia», VII (1955), nr. 2, 217—229 ; Idem, *Cultul inimii lui Iisus la catolici*, în «Ortodoxia», VII (1955), nr p. 401—412.

Pentru cultura teologică romano-catoică

Y. M. Congar, *Situation et tâches presentes de la Theologie*, Paris, 1967 ; *Bik de la theologie du XX-e siecle*, sous la direction de R. Van der Gucht et H. Vc grimler, 2 voi., Tournai-Paris, 1970—1971, en collaboration; *Tendenzen der TheoJog im 20. Jahrhundert. E/ne Geschichte in Porträts*, sub conducerea H. J. Schultz, Sti tgart, 1966 ; J. M. Connolly, *Le Renouveau theologique dans la France contemporain traduction française*, Paris, 1966; J. Chevalier, *Histoire de la pensee*, T. 2. *La pe see chretienne*, Paris, 1966; L. Scheffczyk, *Theologie in Aubruch und Widerstre Die deutsche Katholische Theologie im 19 Jahrhundert*, Bremen, 1965; *Cinquar ans de pensee catholique irancaise*, Paris, 1955 (en collaboration); A. Kolpii *Katholische Theologie gestern und heute. Thematik und Entialtung deutscher Katl liischer Theologie vom I. Vatikanum bis zum Gegenwart*, Bremen, 1964; J. Mc quarrie, *Twentieth-century religious thought. The frontiers oi Philosophy and Tht logy*, 1900—1960, London, 1963 ; R. Aubert, *La Theologie catholique au milieu XX-e siecle*, Tournai-Paris, 1954.

În limba română

Pr. Prof. I. Rămureanu, *Speciicul Ortodoxiei în comparație cu Biserica ron catolică și Protestantismul*, în «Mitropolia Moldovei și Sucevei», XXXII (19; nr. 10, p. 578—600; Pr. Prof. Corneliu Sirbu, *Spiritul doctrinar-dogmatic ortod catolic și protestant*, în «Ortodoxia», VII (1955), nr. 4, p. 593—607.

Pentru enciclicile papale referitoare la modernism și probleme sociale

Karl Mirbt, *Quellen zur Geschichte des Papsttums und des Komischen Katl lizismus*, 4-e Auflage, Tiibingen, 1924 ; *Les encycliques sociales*, ed. Remy Munsch Paris, 1962; *Enciclica «Quanta cura»*, însoțită de «Sylabus errorum», din 8 d 1954. Text latin la Dom Karl Mirbt, *Quellen zur Geschichte des Romischen Katl lizimus*, Tubingen, 1924, p. 450—454; Text francez la D. Ch. Poulet, *Histoire l'Eglise*, t. II, Paris, 1926, p. 605—610; L. Brigue, *Sylabus*, în «Dictionnaire de T ologie Catholique», t. XIV, 2, Paris, 1941, col. 2877—2923; *Rerum Novarum*, 15 mai 1891, ed. Remy Munsch, Paris, 1962; P. E. Charbonneau, *De «Rerum t varum» à la Constitution «Gaudium et Spes» et à l'Encyclique «Populorum Progr sio»*, în *L'Eglise dans le monde de ce temps*, t. II, Paris, 1967; *L'Encyclique *O dragessimo anno»* (15 mai 1931), la G. Jarlot, *Pie XI, Doctrine et action socii Rome*, 1973, p. 447—449; Eugene Duthoit, *L'Encyclique de Pie XI «Quadragesi anno»* (15 mai 1931), *sur la question sociale*, în «Revue des deux mondes», CI (19 nr. 4, p. 156—174; Jean XXIII, Encydigue «*Mater et Magistra* (15 mai 1961)*, Pa 1963; Idem, EncycJKjue «*Pacem in tenis»* (11 avril 1963), Paris, 1963; Paul L'Encyciiqru «*Ecclesiam Suam»* (16 august 1964), în «L'Osservatore Romano», nr. (31657) din 10—11 august 1964, și în «*Twentieth century catholicisme»*, t. I, by L celot Shepard, New York, 1965, p. 218—220 și în «*The Church in the mod World»*, London, 1967, p. 81—85; Idem, *Declaration *Mysterium Ecclesiae»* (it 1973) *sur la doctrine catholique concernant l'Eglise en vue de la proteger contre erreurs d'aujourd'hui*, în «*La Documentation Catholique»*, nr. 14 din 15 iulie 1! 25 — Istoria Bisericească Universală Voi. II

g64—668 ; Th. M. Loome, *Liberal Catholicism, Reform Catholicism, Modernism. A contribution to a new orientation in Modernist Research*, Mainz, 1979, VIII, 452 p. ; F. Utz, *La doctrine sociale de l'Eglise à travers les siècles*, t. I, Paris, Roma, 1970 ; M. Schopf, *A Survey of Catholic Theology, 1800—1970*, New York, 1970 ; A. R. dler, *A Variety of Catholic Modernists*, Cambridge (Gr. Br.), 1970 ; Idem, *The Modernist Movement in the Catholic Church*, Cambridge (Gr. Br.), 1934 ; J. J. Heaney, *ie Modernist Crisis : von Hügel*, London, 1969 ; S. Weiland, *la nouvelle Theologie*, ris, 1969 ; P. Scopoolo, *Crisi modernista e rinnovamento cattolico*, Bologna, 1969 ; Schroder, *Auibiuch und Missverständnis. Zur Geschichte der Retormkatholischen wegung*, Graz, 1969 ; E. Poula, *Histoire, dogme et critique dans la crise moderniste*, ris-Tournai, 1962 ; A. Houtin et F. Sartiaux, *Alfred Loisy, sa vie, son oeuvre*, ed. Poulat, Paris, 1960 ; Rene Marle, *Au coeur de la crise moderniste*, Paris, 1960 ; Heiler (•) • 1967), *Alfred Loisy der Vater des Katholischen Modernismus*, Miin- in, 1947 ; J. Riviere, *Modernisme dans l'Eglise*, Paris, 1929 (cea mai completă) ; Buonaiuti, *Le modernisme catholique*. Traduit de l'italien par R. Monnot, Paris, 197.

In limba română:

Episcop Antonie Plămădeală, *Hans Küng și declarația «Mysterium Ecclesiae»*, «Ortodoxia», XXXI (1974), nr. 1, p. 5 ; Idem, *Biserica slujitoare*, București, 1972, ras din «Studii teologice», XXIV (1972), nr. 5—8, p. 227—265 ; *Enciclicele papi- începînd cu Leon XIII (1878—1903)* -, Pr. D. Stăniloae, *Ecclesiam Suam*, în «Or- Dxia», XVI (1964), nr. 4, p. 598—603.

Conciliul II Vatican (1962—1965):

Izvoare : J. Albergio, *Conciliorum Oecumenicorum decreta*, ed. 3-a Bologna, 3 ; *Sacrosanctum Oecumenicum Concilium Vaticanum II. Constitutiones, decreta, larationes. Constitutions, decrets, declarations*, Paris, Editions du Centurion, f ; W. M. Abbott, *The Documents of Vatican II*, New York, 1966 ; Pentru lucră- ronciliului : *Acta synodalia Ss. Oecumenici Concilii Vaticani II.*, Città del Vano, 1970 ; Documentele Conciliului II Vatican au fost publicate de Y. M. Con- în colecția *Unam Sanctam*, voi. 51, 60, 61, 62, 65, 66, 67, 68, 70, 74, 75, 76, 16 , Paris, 1966—1970 ; K. Aland, *Quellen zur Geschichte des Papsttums und des tischen Katholizismus, Reihe 2, Die Kirche nach dem 2. Vatikanischen Konzil, i 1*, Miinchen, 1972

Studii : J. Mercier, *Vingt siècles d'histoire du Vatican*, Paris, 1976, 530 p. ; 'oupard, *Connaissance du Vatican*, nouvelle ed., Paris, 1974 ; R. Rouquette, Va- i 2, 2 voi., Paris, 1968 ; Hubert Jedin, *Vaticanum II und Tridentinum. Tradition Fortschritt in der Kirchengeschichte*. K61n und Opladen, 1968 ; B. Lambert, *La felie image de l'Eglise. Bilan du Concile Vatican II*, Paris, 1967 ; B. C. Pawley, *Second Vatican Council*, Oxford, 1967. (Punct de vedere anglican) ; H. Roux, *esse et promesse de Vatican II*, Paris, 1967 (Punct de vedere protestant) ; ummer, *Orthodoxie und Zweites Vaticanum*, Wien, 1966 ; G. Martelet, *Ies idées resses de Vatican II*, Paris, 1967 ; R. Laurentin, *Bilan du Concile*, Paris, 1966 ; , *L'Enjeu du Concile*, 4 voi., Paris, 1962—1965 ; O. Karrer, *Das Zweite Vati- sche Konzil. Reflexionen*, Miinchen, 1966 ; G. Caprile, *II Concilio Vaticano II*, 1., Paris, 1963—1966 ; R. La Valle, *II Concilio nelle nostre mani*, Bresda, 1966 ; . Skydsgaard, *Konzil und Evangelium*, Gottingen, 1962 ; P. Meinhold, *Konzile Kirche in evangelischer Sicht*, Stuttgart, 1962 ; Hans Küng, *Infallible ? Une oellation*, Paris, 1971 ; în limba engleză, New York, 1971 ; H. Jedin, *Ecumenical cils of the Catholic Church*, London, 1960.

Pentru papa Ioan XXIII (1958—1963) :

J. Neuvecelle, *Jean XXIII, une vie*, Paris, 1969 ; F. M. William, *Vom jungen oncalli zum papst Johannes XXIII*, Insbruk, 1967 ; E. E. Hales, *Pope John and 'evolution*, London, 1965 ; E. Balducci, *Papa Giovanni*, Firenze, 1964 ; L. Algisi, *XXIII*, traduction française, 4-e ed., Paris, 1964 ; L. Capovilla, *Giovanni XXIII*, del Vaticano, 1963.

In limba română:

Cezar Vasiliu, *Relațiile dintre Biserica romano-catolică și Biserica ortodoxă de la anunțarea conciliului Vatican II (ian. 2959 pînă în dec. 1970)*, extras din «Ortodoxia», XXVIII (1976), nr. 1, p. 51—234; Pr. Prof. D. Popescu, *Ecleziologia romano-catolică după documentele celui de al doilea Conciliu de la Vatican și ecourile ei în teologia contemporană*, București, 1972; Pr. prof. I. Rămureanu, *Primatul papal și colegialitatea episcopală în dezbaterile Conciliului al II-lea de la Vatican*, în «Ortodoxia», XVII (1956), nr. 2, p. 135—166; Pr. Barbu Gr. Ionescu (Prof. Ioan Rămureanu), *Conciliul de la Vatican. Dezbaterile și hotărârile primei sesiuni*, în «Ortodoxia» XVI (1964), nr. 1, p. 3—46; Pr. Barbu Gr. Ionescu (D. Stăniloae), *Conciliul II de la Vatican. Dezbaterile și hotărârile sesiunii a doua*, Ibidem, nr. 2, p. 187—219; Idem, *A treia sesiune a Conciliului al II-lea de la Vatican*; Ibidem, nr. 4, p. 471—502; Idem, *Dezbaterile și hotărârile sesiunii a patra a Conciliului al II-lea de la Vatican*, în «Ortodoxia», XVIII (1966), nr. 1, p. 8—34; Pr. Prof. D. Stăniloae, *Doctrina catolică a infailibilității la I-ul și al II-lea Conciliu de la Vatican*, în «Ortodoxia», XVII (1965), nr. 4, p. 459—492.

Evoluția protestantismului. Direcții teologice *

1. Organizarea protestantismului în perioada modernă și contemporană

În perioada de după Revoluția franceză din 1789 și pînă azi, protestantismul a evoluat potrivit principiilor sale raționaliste și subiective atît pe plan teoretic-dogmatic, cît și ca organizare.

În sînul protestantismului, au apărut școli și opinii personale în teologie, dezbinări administrative și numeroase denominațiuni neoprotestante, care au avut și au drept urmare fărîmițarea unității interne și externe a protestantismului, fie de nuanță luterană și calvinistă, fie neoprotestantă.

Totul este în protestantism într-o continuă luptă, mișcare și schimbare, unii reprezentanți de școli și teologi renumiți mergînd atît de departe în susținerile lor încît neagă însăși esența creștinismului ca religie revelată și divină. E în protestantism o luptă neîncetată între conservatism și liberalism, între principiile ortodoxiei luterane și calviniste din secolul XVI și modernism, între teologie și filosofie, între su-pnaturalism și raționalism.

Gîndirea filosofică predomină în unele sisteme și curente teologice protestante în dauna credinței și a pietății, încît nu se mai știe unde e vorba de revelație și teologie creștină și unde intervine filosofia.

După celebra victorie de la Leipzig, din 1813, numită «victoria naționalităților» împotriva lui Napoleon (1804—1814), germanii au început să-și refacă unitatea națională.

În 1817, într-un entuziasm de nedescris, au sărbătorit al treilea centenar de cînd Martin Luther (f 1546) s-a despărțit de Roma papală prin afișarea celor 95 de teze pe ușa catedralei din Wittenberg în 1517.

În acest moment, Klaus Harms (f 1855), pastor din Kiel, a făcut un apel mișcător la partida ortodoxă-luterană, spre a se întoarce la bazele doctrinare ale luteranismului din sec. XVI și a cultiva rugăciunea și credința, nu atît gîndirea filosofică raționalistă, oricît de importantă ar fi ea.

* Capitol redactat de Pr. prof. I. Rămureanu

Acest fapt, la care adăugăm și influența filosofiei idealiste germane, dar mai ales mișcarea pietistă, foarte puternică atunci, a îndemnat regele Fr. Wilhelm II (1797—1840) al Prusiei să apeleze la credinșii germani și la ceilalți din statele vecine, să se unească și din punct vedere religios, nu numai politic. Regele și o mică minoritate erau lvinști, iar restul luterani. Așa s-a ajuns ca în același an, 1817, să se seze *Uniunea evanghelică*, cu pastori, cult și anumite articole de creiță comune. Entuziasmul cu care a fost primită propunerea regelui a t foarte mare și strălucit modul cum a fost ea apărută și susținută de irele teolog Ernest Schleiermacher (f 1834). Regele, însă, avînd și ^ocupări liturgice, a căutat să introducă noi cărți de cult, așa-numite «Agende» (1822—1829). S-au născut însă de aci mari dezbinări, ntru că nici partizanii regelui, nici ceilalți nu acceptau «Agendele» i și nici amestecul regelui în problemele interne ale Bisericii. Așa a it naștere confesionalismul; în Silezia, s-a născut prima disidență, nuță *Biserica vechilor luterani*, deși regele luase măsuri severe, închid vreo treizeci de preoți, iar alte familii au fost silite să emigreze. ia fiul și urmașul său, Fr. Wilhelm IV (1840—1861) al Prusiei, acor noii grupări libertatea. S-au format multe alte grupări, azi peste izeci, unele ținînd la unitatea Bisericii, altele la cărțile lor simbolice.

Cea mai mare dezbinare există în protestantism, însă, în ceea ce veste orientarea teologică. Influența iluminismului (= Aufklärung), ent raționalist care a predominat în tot secolul XVIII, și a liberalisui asupra intelectualilor a determinat, încă de la începutul secolu- XIX, pe unii teologi, în frunte cu pastorul Klaus Harms (f 1855), aafirme că protestantismul nu constă atît de mult în teologie și predi- cît mai ales în Taine, în simțire și viață pioasă.

Partidele protestante s-au unit cu timpul în «Confederații», ca de lă «Societatea Gustav-Adolf» înființată în 1832, cu scopu] ajutorării ^unităților sărace din statele unde luteranismul era mai slab.

Scotianul Thomas Chalmere (f 1847) a întemeiat la Londra, în 1846, *Hanță evanghelică* anglicano-luterano-calvinistă contra catolicismu- Același scop îl va avea și *Federația evanghelică* din Germania, în- leiată în 1887.

Direcțiunea mai liberală a teologilor raționaliști s-a grupat și ea, 1863, în «Societatea protestantă». Din 1903, s-a format la Berlin un nitet al Bisericii evanghelice, lărgit mult după 1918, apoi și mai mult ă 1933, cînd Adolf Hitler (1933—1945), a vrut să supună pe toți pro- anții din Germania, luterani, calviniști și neoprotestanți, ideologiei de partid. S-a creat atunci un Sinod al Bisericilor Protestante din eaga Geirm-anie, cu 60 de membri, condus de un superintendent, mm se vede de inspirație calvinistă presbiteriană, căci luteranii ad- în conducere sistemul teritorial — un *Reichbischof* = *Episcop al -h- ului*, ajutat de un comitet și chiar de o grupare pro-hitleristă, așa îiții *creștini germani*, care voiau să curețe Biblia și credința evan-ică de resturi iudaice, respingînd Vechiul Testament, iar din Noul ;ament revizuind părerile «rabinului Pavel», socotind ei că opera Hitler este «inspirată». Dar aceasta era o adevărată aberație teologi-?are nu avea nimic de-a face cu **spiritul Evangheliei lui Hristos**.

Contra grupării *Creștinilor germani* s-a opus cu cea mai mare dîrzenie gruparea protestantă de centru, numită *Bekennende Kirche* = «*Biserica mărturisitoare*», ai cărei conducători au fost condamnați, închiși și expatriați, ca pastorul Martin Niemöller (n. 1892—1968), episcopul Wurm (f. 1953) din Stuttgart ș.a. Dar, ca și altădată, încercările grele prin care a trecut protestantismul german în timpul dictaturii lui Adolf Hitler au avut darul să purifice și să unifice grupările, ajutînd chiar la o nouă înflorire a Bisericii. Persistă totuși și din punct de vedere organizatoric și teologic mare dezbinare între luterani, chiar mai mare decît la calviniști, unde sistemul presbiterial în conducere îngăduie o organizare și o unificare mai deplină. Biserica luterană din Statele Unite a intrat în dialog teologic cu Biserica romano-catolică din 1965. Grupul luterano-catolic american a publicat un raport la 5 martie 1974 asupra rezultatelor la care s-a ajuns cu privire la primatul papal (*La primenite du Pape. Points de convergences. Declaration commune du groupe de dialogue luthérien-catholique des Etats Unis*, în «*La Documentation catholique*», LXXI (1974), no. 1652, 21 april, p. 373—380).

2. Cultura și direcțiile teologice pînă la 1870

Cel mai valoros teolog protestant dinaintea de 1850, a fost, desigur, Ernest Schleiermacher (f. 1834), predicator, apoi primul profesor de teologie protestantă la Universitatea din Berlin. El a devenit celebru prin cele două lucrări ale sale : *Reden über die Religion* (1799) = *Cuvîntări despre religie*, și prin dogmatica sa, *Der christliche Glaube* (1821) — *Credința creștină*, în care afirmă că religia nu e nici act de cunoaștere, nici act de voință, ci stă în *sentimentul de dependență* față de infinit, față de Dumnezeu și lume, sentiment care, afirma el, a condus și pe Mîntuitorul Iisus Hristos și trebuie să conducă și personalitatea noastră și pe a fiecărui om de orice religie. Față de iluminismul raționalist și naturalismul sec. XVIII, care nega chiar și existența lui Dumnezeu și nemurirea sufletului, concepția lui Schleiermacher afirmă existența lui Dumnezeu strîns legat de lume și un creștinism viu, care eliberează pe om de frămîntările și îndoielile religioase. Dar, după concepția sa, cuprinsul învățaturii creștine nu poate fi dogma tradițională a Bisericii, ci ceea ce experimentează conștiința creștină individuală. Folosind metoda inductivă, E. Schleiermacher pornește de la datele conștiinței spre a ajunge la Dumnezeu și la voia Lui față de lume, concretizată în persoana lui Iisus Hristos.

Influența lui Schleiermacher a fost mare în lumea protestantă în tot cursul secolului XIX, ba chiar și la romano-catolici, fiind numit *Origen al secolului XIX*.

În teologia protestantă, el are meritul de a fi eliberat teologia de filosofie, dar greșește, desigur, cînd face teologia să se piardă într-un sentimentalism vag, într-un gen de psihologie religioasă. Pe bună dreptate, orice creștin poate să se întrebe care poate fi valoarea unei asemenea experiențe religioase subiective și ce rost mai poate avea revelația divină și întruparea Fiului lui Dumnezeu, Iisus Hristos.

După E. Schleiermacher (f 1834), mai amintim dintre teologii supranaturaliști îndeosebi pe August (f 1840), autorul unei *Istorie a Bisericii* și a altor lucrări, în care afirmă pietismul reînnoit. *Inima face pe teolog*, spunea el, de aceea în concepția sa istoria Bisericii este mai ales istoria moralității și a pietății.

Părerii asemănătoare au și alți teologi protestanți ca : August Tholuck (f 1877), exeget și apologet convingător, apoi Ernest Whengstenberg (f 1869), exeget și dogmatist vestit, care a combătut cu mult succes pe teologii raționaliști.

Direcția luterană sau «ortodoxă», întemeiată de Chr. Konrad von Hoffmann (1877), profesor la Erlangen, a îmbinat psihologismul lui E. Schleiermacher cu tradiția ortodoxiei luterane, punând în centrul teologiei istoria mântuirii.

Dar, savanți ca : G. Uhlhorn (f 1901), G. Aug. Ewald (f 1875), Th. Zahn (f 1933), apoi apologeti ca : Ch. Ernst. Luthard, moraliști ca G. Emme ș.a., afirmau supranaturalismul. Tot așa o făceau, dar ceva mai reținut, teologii școlii de mijloc : Richard Rothe (+ 1867), editorul Noului Testament grec, Fr. C. Tischendorf (f 1874) ; exegeții : H. A. W. Meyer (f 1873), B. Weiss (f 1918), istoricul bisericesc foarte talentat K. Lase (f 1890), dogmațiștii Albert Schweitzer (f 1965), J. Müller ș.a.

Mai exagerați în afirmațiile lor au fost Julius Wellhausen (f 1918) și alsacianul Ed. G. E. Reuss (f 1891), care au criticat cărțile Pentateuhului.

Scoala raționalistă protestantă a dat naștere la cele mai multe direcții, cu cei mai îndrăzneți teologi. După orientarea raționalist-vulgară, ilustrată de H. Eberth, Gottlob Paulus (f 1851), J. H. D. Zschokke (1848) ș.a. — care afirmă că minunile lui Iisus Hristos sînt fapte pur naturale — menționăm îndeosebi direcția *istorico-criticistă*, ilustrată mai ales de exegeții W. Gesenius (f 1842), Wilhem M. L. De Wette (f 1849), care au căut să combată critic autenticitatea cărților Noului și Vechiului Testament.

Pe aceștia i-a depășit, însă, orientarea hegeliană de stingă a școlii în Tübingen, condusă de Fr. Chr. Bauer (f 1860), D. F. Strauss (f 1874), Bruno Bauer (f 1882), Ludwig Feuerbach (1872) ș.a., dintre care ultimii au ajuns la concepții materialiste. Astfel, Fr. Chr. Bauer, aplicînd dialectica hegeliană — teză, antiteză, sinteză — la epoca biblică, s-a iaduit, bucurîndu-se în vremea lui de un succes zgomotos, să arate că Tierile Noului Testament sînt tendențioase, izvorîte din ciocnirea iudaismului cu elenismul. După opinia sa, numai cîteva scrieri neotestamentare ar data din secolul întii, iar restul din secolele II și III.

La rîndul său, D. F. Strauss spunea, în opera sa *Das Leben Jesu = viața lui Iisus*, Tübingen, 1835, că faptele și figura lui Iisus Hristos sînt zultatul unor mituri create de imaginația și evlavie ulterioară a creștinismului. Ucenicii acestora întrecură pe dascăli. Bruno Bauer, bunăoară, irma că Evangheliile sînt chiar falsificări tendențioase ale unor impostori, iar Ludwig Feuerbach spunea că întreg creștinismul nu-i decît o vinizare a omenirii, neavînd în mod obiectiv nimic divin în el.

Din fericire, asemenea teorii au fost de mult abandonate, chiar și în mea protestantă, întrucît în prezent teologia protestantă a revenit, în nere, la temele inițiale ale Reformei din sec. XVI.

3. Direcții teologice protestante după 1870.

Cînd industrializarea a atins paturile largi ale populației, nu se n putea vorbi omului doar teoretic și filosofic, ci trebuia să se acționeze mai mult practic, arătînd valoarea și conținutul etic al creștinismului influența lui binefăcătoare asupra dezvoltării întregii societăți. Acest : cru îl face școala lui Albrecht Ritschl (f 1889), întemeietorul *istor mului*.

După el, teologia nu este descriere a stărilor sentimentale-ent ționale, ca în concepția lui E. Schleiermacher (f 1834), ci *revelația is rică*, ce culminează în Hristos, dar care nu interesează atît ca dogmă, mai mult ca *valoare etică*, avînd menirea de a cuceri lumea și a sădi ea simțul datoriei, al cinstei. Albrecht Ritschl (f 1889) ia ca punct de p care teza kantiană a imposibilității omului de a cunoaște *das Ding sich = lucrul în sine*, substanța sau esența lucrurilor, care se arată manifestările sale, în fenomene, pentru a trage concluzia că nici deșt Dumnezeu *în Sine*, nu putem cunoaște nimic și de aceea nu putem de matiza nimic. El mergea și mai departe cînd afirma că Biblia nu-i ins rată, ci are valoare numai pentru lumea de aici, în imanență și în is rie, pentru faptul că aproape toți au admirat-o și s-au lăsat conduși ea. Teologia lui Albrecht Ritschl e tipic germană, tipic burgheză terestră.

Concepția teologică ortodoxă respinge «*agnosticismul*» și «*adogmat mul*» lui Albrecht Ritschl, deoarece însuși Domnul Hristos ne încred țează, spunînd : «*Cel ce Mă vede pe Mine, vede pe Cel ce M-a trir pe Mine*» (Ioan 22, 45). Iar cît privește cunoașterea lui Dumnezeu, M tuitorul a spus : «*Aceasta este viața de veci, să Te cunoască pe Tine, s gurul, adevăratul Dumnezeu și pe Iisus Hristos pe care L-ai trim* (Ioan 18, 3).

Școală lui Alb. Ritschl a avut mulți reprezentanți, ca : VV. He mann (f 1922), Th. Kaftan (f 1923), Ferd. Kattenbusch, dar mai a Adolf Harnack (1851—1930), profesor universitar și directorul Insti tului de cercetări științifice la Berlin, renumit atît în domeniul teo gic, cît și pe teren social și politic, în Germania și în străinătate. H nack s-a născut la Dorpat (Tartru în Estonia), unde țarismul asupra neortodocși. De aceea el și-a format o idee preconcepută despre Bis ca Ortodoxă și despre tradiția veche a Bisericii, numind pe nedrept (todoxia «*o Biserică pietrificată*» în imobilitatea ei seculară.

Dintre numeroasele lucrări ale lui A. Harnack, menționăm ca i însemnate, pentru concepția lui, următoarele : *Das Wesen des Chi tentums = Esența creștinismului (tratat de istoria dogmelor)*, Leip: 1909 ; *Dogmengeschichte, Grundriss der theologischen Wissenschaft Istoria dogmelor, Fundamentul științei teologice*, Freiburg im Breisg 1893 în care scoate în relief că întreg creștinismul și Evanghelia nu s decît *manifestarea iubirii părintești* a lui Iisus Hristos pentru lume, ii; re din care vechea Biserică a făcut mai tîrziu o «*Evanghelie despre Iisi Creștinismul simplu și fără dogme al lui Iisus a fost falsificat de cu tarea greacă din secolele II și III, care a dus la o «accentuată eleniz*

creștinismului» : «eine akute Hellenisierung des Christentums». Ca are, dogmatizarea creștinismului este «opera spiritului elenic aplicat vanghelelor». A. Harnack, însă, greșește, deoarece este știut că nu el însuși a descoperit substanța dogmelor creștine, ci dogmele au luat statură din Revelație. Fondul dogmelor creștine, formulate de Sinoadele umerice, se află în Revelația divină.

Adolf Harnack a speriat, desigur, autoritatea superioară protestantă prin afirmațiile lui îndrăznețe, mai ales prin combaterea Simbolului ostolic, introdus chiar de la început în cărțile de cult protestante, dar eretului din vremea lui îl admira, sărbătorindu-l și ascultându-l cum 3 mai fost, poate, ascultat, înaintea lui, decît filosoful J. G. Fichte (1814) și istoricul Leopold von Ranke (f 1886). Operele lui A. Harnack se referă la istoria literaturii vechi creștine, la misiunea și răspunderea creștinismului în primele secole, la istoria dogmelor etc. Sînt ligur opere de bogată informație și erudiție, dar poartă în ele și unele irri istorice.

Importanți sînt și teologii contemporani lui A. Harnack, dintre care intim : A. Albert Hauck (f 1918), H. Scheel, R. Seeberg, F. Loofs (1928), istoricii H. Schubert, K. Holl (f 1926), G. Krieger (f 1927), H.~lelis și, în secolul XX, renumitul istoric din Berlin, Hans Lietzmann (1943).

Ultima mare școală protestantă dinaintea primului război mondial (14—1918) este aceea de *Istoria religiilor (Religionsgeschichte Theologie)*. întemeiată în urma cercetărilor orientalistice, referitoare la epoca li că si a culturii religioase a popoarelor răsăritene. Cercetătorii : ii de Lagarde (f 1891), A. Eichorn (f 1827), Hermann Usener (f 1905), Gunkel (f 1932), W. Bousset (f 1920), Ernst Troeltsch (f 1923), Al-t Schweitzer (f 1965) ș.a. au susținut că creștinismul nu este sin-a religie relevantă de Dumnezeu, ci e numai una din multele religii ce, din care acesta a împrumutat multe idei printr-un sincretism jerat.

Cartea lui Franz Delitzsch (f 1890), *Babei und Bibel*, afirma ntreg creștinismul își are originea în Babilon, deci nu e inspirat, iar 5rt

Schweitzer, în *Geschichte der Leben Jesu Forschung = Istoria etării vieții lui Iisus*, afirmă că viața lui Iisus Hristos a fost contrată în decursul timpului, fiind confecționată din bucăți și din teme

•umutate din toate sistemele religioase vechi. Același lucru îl face cu Tainele Bisericii, cu monahismul și chiar cu dogmele creștine : ? sînt împrumutate din misterele eleniste sau din religiile orientale. S-

au creat și o școală de psihologie și alta de filosofie religioasă, dintii cu influențe din literatura franceză și americană, avînd ca tentații pe Emil Durckheim (f 1917), W. James (f 1910) și la ger- pe Sigmund Freud (f 1939), cealaltă ilustrată mai ales de ger-, dintre care amintim pe Ernest Troeltsch (f 1923), R. Otto

'37), G. Wobbermin ș.a., ambele școli străduindu-se să reducă creș-nul doar la stări psihologice sau chiar la concepții filosofice. Sînt iemenea și mulți alți teologi protestanți care și-au creat renume în ite alte țări, cum a fost în Suedia arhiepiscopul de Uppsala, Nat-Soderblom (f 1931), istoric al religiilor, care a avut un rol de seamă

la Conferința grupării *Life and Work* — *Viață și Acțiune*, ținută în cadrul mișcării ecumenice, la Stockholm, între 15 și 30 august 1925. În Franța, amintim pe Louis Auguste Sabatier (f 1901) și pe fiul său P. Sabatier (f 1928), pe Fernand Menegoz, Louis M. E. Bertranc (f 1941), W. Monod (f 1943), Maurice Goguel (f 1955); în Elveția amintim pe A. Vinet (f 1847), G. Godet (f 1901); în lumea anglo-saxonă pe Cosmo Gordon Lang (f 1845); în Danemarca, pe cunoscutul și renumitul scriitor și filosof Soeren Kierkegaard (f 1855) și așa.

4. Direcții teologice protestante după primul război mondial (1914—1918)

Cele două războaie mondiale din sec. XX, 1914—1918 și 1931—1945 au zguduit pînă în străfunduri conștiințele. Certitudinea și ușurința cu care se vorbea în diferitele școli protestante despre Dumnezeu, despre Evanghelie și despre religie n-au dus pe credincioși mai aproape de Dumnezeu și nici nu i-au făcut mai buni.

A luat naștere acum o nouă teologie, numită *Teologia dialectică* sau *Teologia crizei*, care s-a străduit să pună în relief ideea că pe Dumnezeu nu-l putem cunoaște în mod istoric, nici speculativ, nici descriptiv, ci numai *stînd cu frică și cu cutremur* înaintea Lui, *într-o poziție de criză*, de conștiință a păcătoșeniei noastre. Despre Dumnezeu putem să vorbim în mod antinomic sau dialectic: El este iubitor și drept în același timp, este stăpîn și părinte, este ascuns și deschis. Dumnezeii este o realitate obiectivă, total despărțită de lume, iar Biblia e glasul Lui. Nu noi ne apropiem de El pe o cale subiectivă, ci El, Dumnezeu se apropie de noi, vorbindu-ne, nu prin cuvinte, ideologii și programe ci chemîndu-ne la judecata Lui eshatologică prin *starea de zbucium și frămîntare* în care petrecem din clipa în care auzim glasul Lui.

Recunoaștem că e multă smerenie în această concepție teologică care a surprins cea mai mare parte a teologilor din secolul XX, dar ni putem să nu observăm că se simte în ea mult spirit calvinist cu nuanțe de judecată aspră și prea rece, așa cum reiese din gîndirea lui J. Calvin (f 1564).

Teologia dialectică sau «a crizei» a avut premergători (1855) pe fenomenologii precum și existențialiștii mai noi: M. J. Lavelle (f 1939) Max Scheler (f 1928), Martin Heidegger (f 1975), Karl Jaspers (f 1969) și a.

Cel mai cunoscut reprezentant al *teologiei dialectice* este Karl Barth (1886—1968), născut la Basel, în Elveția, profesor la Marburg în Germania, apoi la Basel. El a făcut numeroase călătorii, ca un apostol modern, și a ținut numeroase conferințe în multe țări din Europa și chiar în America de Nord.

Karl Barth abandonează poziția seculară a dogmaticii protestante, care pornea de la experiența individuală, de la subiectivismul antropocentric, punînd în centrul teologiei sale *teocentrismul* și puterea ciivîntului lui Dumnezeu: *Das Wort Gottes*, puternic afirmat îndeosebi în lucrarea *Der Romerbrief* = *Epistola către Romani* (ed. I-a Miinchen,

18 ; altă ediție, în 1922) și în alte numeroase studii, dar mai ales în *gmatica* sa, Ziirich, 1947, trad. franceză, 20 voi., Munchen-Ziirich 30—1967.

În genere, teologia sa dogmatică are la bază tradiția calvinistă. Alături de Barth, amintim pe Fr. Gogarten (f 1967), profesor la ia, renumit prin operele sale de căpetenie : *Die religiose Entschei-n,g = Decizia religioasă*, Jena, 1921 ; *Von Glauben und Offenbarung spre credință și Revelație*, Jena, 1923 ; *Ich Glaube in den dreieinigen tt = Cred într-Unui Dumnezeu întreit*, Jena, 1926 ; *Glaube und Wir-:hkeit = Credință și realitate*, Jena, 1928 ș.a.

Amintim, de asemenea, pe Emil Brunner (n. 1889), profesor la rich, în Elveția, despărțit de Barth prin studiul său *Natur und Glaube Natură și credință*, Basel, 1934, la care Barth a răspuns : *Nein. twort an Emil Brunner = Nu. Răspuns lui Emil Brunner*. Miinchen, 4. Mai amintim, dintre lucrările lui următoarele : *Erlebnis, Erken-is und Glaube = Eveniment, cunoștință și credință*, Tiibingen, 1923 ; *Grenzen der Humanität = Hotarele umanității*, Tiibingen, 1922 ; *igionophilosophie der evangelischen Theologie = Filozofia religioa-i teologiei evanghelice*, Tiibingen, 1927 ; *Theology of Chrisis = Teo-la crizei*, Tiibingen, 1927 ; *Dogmatik*, Ziirich, 1948.

E de remarcat că teologia lui E. Brunner are la bază tradiția zwin-:nă a Bisericii reformate din Ziirich, dar, în unele privințe, se apro-de Ortodoxie.

Mai amintim pe Rudolf Thurneysen (f 1940) și Paul Tillich (1886 965), la care domină în genere *grija predicării Evangheliei adaptate iinciosului modern*.

De asemenea, Dietrich Bonhoeffer (f 1945), cunoscut teolog ger-î, se ocupă cu «interpretarea religioasă a textelor biblice». Pentru studiile biblice amintim pe Maurice Goguel (f 1955), pro->r la Facultatea de teologie protestantă din Paris, care s-a remarcat î cunoscutele sale studii : *Jesus de Nazareth: Mythe ou histoire*, is, 1925 și *Jesus et les origines du christianisme*, Paris, 1934, în care, bătînd pe numeroși istorici și teologi protestanți, a pus în lumină ricitatea lui Iisus Hristos.

Tot la francezi, amintim pe Oscar Cullman, profesor la Facultățile teologie din Strasbourg, Basel și Paris, care, prin numeroasele sale Iii, pune în lumină *istoria mîntuirii*, așa cum reiese ea din scrierile lui Testament și din vechea tradiție creștină. La germani, merită imintim pe Rudolf Bultmann (n. 1884—1976), care, în studiile sale, ulează «demitologizarea» Scripturii, metodă care a fost aspru criti-de numeroși teologi protestanți și romano-catolici, pentru exageră-ei.

În istorie, amintim, la germani, pe Hans Lietzmann (f 1943), cu-tut îndeosebi prin lucrarea sa *Geschichte der alten Kirche = Istoria iiii Biserici*, 4 voi., Berlin, trad. franqaise, t. I—II, par Andre Jundt, s, 1936—1937 ; t. III, Paris, 1941.

În afară de curente amintite, după cel de al doilea război mon-(1939—1945), au apărut în lumea protestantă o serie de *teologii*

care de care mai bizare, ca : *teologia radicală*, cunoscută sub numele de *teologia morții lui Dumnezeu*, care propune interpretarea credinței creștine prin *cultura laică*. Ea a fost pusă în circulație mai ales în Statele Unite ale Americii de către Th. J. J. Altizer, Paul M. van Buren, Vv Hamilton ș.a. *Teologia radicală* înlăturând credința în Sfinta Treime și negînd puterea Logosului creator, Fiul lui Dumnezeu, Care S-a întrupat pentru mîntuirea lumii, nu poate asigura creștinilor mîntuirea, di: care cauză a și fost părăsită.

Episcopul anglican John A. T. Robinson este promotorul curentului lui numit *teologia secularizării*, care exclude orice posibilitate de referire la Dumnezeu cel transcendent, fiind o concepție care socotește ca reală doar această lume. Sistemul său nu are o fundamentare dogmatică ci tinde mai mult spre sociologie. El s-a inspirat din teologia lui E. Bonhoeffer și a fost continuat de Harvey Cox în Statele Unite.

Un alt curent teologic apărut în Occident este *teologia politică* numită și *teologia speranței*, prin care se încearcă a se da un răspuns la vasta mișcare de eliberare de sub toate formele de exploatare colonialistă și post-colonialistă. Reprezentanții de seamă ai *teologiei politice* sînt Jiirgen Moltmann, calvinist, profesor de teologie dogmatică 1, Tiibingen și J. B. Metz, romano-catolic, profesor la Universitatea din Munster, R. F. Germania.

J. Moltmann este autorul lucrării *Theology of Hope = Teologii speranței*, London, 1969. «Teologia politică» sau «Teologia speranței» încearcă să rezolve criza creștinismului contemporan apusean. Creștinismul este văzut de această teologie nu numai pe plan eshatologic, prîi speranța învierii morților, ci și prin iubirea lui Dumnezeu față de crea-tura Sa, față de lumea amenințată și oprimată, care progresează pe calea libertății în Hristos cel răstignit și înviat. Creștinul plin de speranță trăiește în perspectiva viitorului rezervat de Dumnezeu omenirii Văzută în ansamblul ei, «teologia politică» este lipsită de osatura ei teologică fundamentală.

Filosoful Ludwig Wittgenstein a pus în circulație *teologia tăcerii* afirmînd că în teologie există «inexplicabilul», despre care nu se poate vorbi și trebuie să tăcem.

Mai sînt și alte curente și direcții în protestantism, care apar repede și dispar tot atît de repede, ca unele melodii la modă.

Evident, în toate școlile, curentele și direcțiunile teologice protestante se remarcă și în timpul nostru mari contradicții care, firește, duc la fărîmițarea în continuare a protestantismului, fapt pe care-l regreți îndeosebi cercurile conducătoare ale Bisericii Protestante. Fărîmițare; aceasta, regretată de mulți, a făcut pe unul dintre teologii protestant din Franța, Wilfred Monod (f 1943), profesor la Facultatea de teologi* protestantă din Paris, să afirme că : *protestantismul este, înainte d(orice, o metodă intelectuală, un principiu moral, o experiență spirituală pe scurt, un spirit. A face din el o religie e un nonsens (Du Protestau tisme, Paris, 1928, p. 222).*

BIBLIOGRAFIE

Lucrări generale pentru protestantism

Owen Chadwick, *The Reformation*, Harmondsworth, England, reprinted, 1975; Lynd H. Lennhardt, *Le Protestantisme en France et dans les pays latins*, Paris, 1975; Valdo Viney, *La Riforma protestante*, Brescia, 1972, 448 p. (autor Valdenz); Robert et S. Mours, *Les Eglises reïormees en France du XVIII-e siecle à nos jrs*, Paris, 1972; H. Ttichle, C. A. Bouman et J. Le Brun, *Reforme et contre-reforme*, (Nouvelle histoire de l'Eglise, sous la direction de J. Danielou et H. Mar- i, t. 3), Paris, 1968; L. Dunstan, *Le Protestantisme*, Paris, 1968; Roger Mehl, *La i'ologie protestante*, Paris, 1967; Gh. H. Tavard, *Protestantism*, în «New Catholic cyclopaedia», t. XI, Washington, London, 1967, p. 891—899; Idem, *Protestantism*, d. R. Attwater, New York, 1959; R. Pury, *Qu'est-ce que le Protestantisme*, Paris, 1965; J. P. Dolan, *History of the Reformation*, New York, 1965; R. W. Albright, *A sfoly of the Protestant Episcopal Church*, London, 1964; J. Lortz, *The Reformation: problem lor today*, tr. J. C. Dwyer, Westminster, 1964; E. G. Leonard, *Histoire ge- rale du Protestantisme*, 3 voi., Paris, 1961—1964; M. Bucsay, *Der Protestantis- s in Ungarn, 1521—1978. Ungarns Retormationskirchen, in Geschichte und Ge- iwart*, Bd. I, Wien, 1977; Gyula Nagy, Bishop, and Lászlo Papp, Bishop, *Relormed urch in the Socialist Republic of România*, Cluj-Napoca and Oradea, 1976; P. n- Boriema, *El Protestantismo en America Latina*, Freiburg (Elveția). 1962—1963; S. Hudson, *American Protestantism*; K. S. Latourette, *A History of the Expansion of Christianity*, 7 voi., London, 1937—1945; L. Bouyer, *The Spirit and Forms of Protestantism*, tr. A. V. Littledale, Westminster, Md., 1956; J. Lortz, *Die Relorma- i in Deutschland*, 2 t., Freiburg im Breisgau, 1949; Wilfred Monod, *Du Protes- tisme*, Paris, 1928; J. T. Mc. Neill, *The History and Character of Calvinism*, idon, 1954.

Ortodoxia și protestantismul

Ioan Karmiris, 'Op8o8oĝ'ta xsi IlpoTeotavtiCĝjios Atena, 1937; A. S. Homiakoff, *glise Latine et le Protestantisme du point de vue de l'Eglise d'Orient*, Lausanne, 2; Ernst Benz, *Die Ostkirche im Lichte der Protestantischen Geschichtschreibung der Reformation bis zur Gegenwart*, Munchen, 1952; Idem, *Wittenberg und en der Ostkirche*, Marburg, 1949.

Pentru Karl Barth și alți teologi protestanți: H. Delhougne, *Karl Barth et la onalite. Periode de la dogmatique*, These, Paris, 1983, XII — 696 p.; H. Zahrnt, *theologie protestante au XX-e siecle*, Paris, 1969; H. Bouillard, *Karl Barth*, 3 voi., s, 1957; H. Kung, *Justilication. La Doctrine de Karl Barth et une relection catho- e*, Einsiedeln, 1957; H. U. von Balthasar, *Karl Barth, presentation et signification sa theologie*, Cologne, 1951; R. Bultmann, *Jesus. Mythologie et demythologisation. i. par F. Freyss, S. Durant — Gasselien (Payot), Paris, 1968; A. Mallet, Bultmann i mort de Dieu*, Paris, 1968.

Pentru Dietrich Bonhoeffer: *D. Bonhoeffer, Gesammelte Schriften*, Bd. I—IV, :—1961; *Die Miindige Welt*, Bd. I—V, Munchen, 1955—1965; R. Feil, *Verspieltes ; ? Dietrich Bonhoeffer und die deutsche Nachkriegsprotestantismus*, Munchen, ; Rene Marle, *Bonhoeffer. The Man and the Work*, London, 1962; A. Dumas, *Une ologie de la realite: Bonhotier*, Geneve, 1968; E. Bethge, *Dietrich Bonhoeffer. ilogie, Christ, Zeitgenosse*, R. Mari, *Dietrich Bonhoeffer, temoin de Jesus-Christ il ses ireres*, Paris, 1967; H. Ott, *Wirklichkeit und Glaube (D. Bonhoeffer)*, Zii-

1966. M. E. Marty, *The Place of Bonhoeffer*, New York, 1963; J. D. Godsey, *The >logy of Dietrich Bonhoeffer*, Philadelphia, (U.S.A.), 1960; H. Miiller, *Von der he zur Welt*, Leipzig, 1961; T. Tillirh, *Gesammelte Werke*, I—XIV, Stuttgart, —1975; Idem, *Der Protestantismus ats Kritik und Gestaltung*, 7 Bande, Stut- , 1960; Michel Marc, *De Schleiermacher à Tillich, ou l'enjeu de la Theologie tienne*, Lille, 1977, 550 p.

In limba română

P"- prof. Nic. Dură, *Teologie și teologii. Teologia ortodoxă și noile curente igice*, în «Ortodoxia», XXXVIII (1968), nr. 4, p. 46—77; Pr. conf. Șt. Alexe, *nte și tendințe noi în teologia contemporană*, în «Ortodoxia», XX[X (1977), nr. 124; Antonie Plămădeală, vicar patriarhal, *Biserica slujitoare*, București, 1972,

Extras din «Studii teologice» (1972), nr. 5—8, p. 154—199 ; Idem, *Teologi protestau și anglicani actuali. Considerații asupra teologiei după 450 de ani de la Reformat* în «Studii teologice», XIX (1967), nr. 9—10, p. 555—564; Pr. prof. P. Rezuș, *Teolog probleme și curente noi în Protestantismul contemporan*, în «Studii teologice», XL (1967), nr. 5—6, p. 247—275; Drd. Viorel Mehedintu, *Conceptia ecleziologică a h Karl Barth privită din punct de vedere ortodox*, în «Ortodoxia», XVIII (1966), nr. . p. 561—578; Pr. Milan Šesan, *Ortodoxia în fața reformei și a uniției*, în «Mitropoli Ardealului», VII (1962), nr. 3—6, martie-iunie, p. 262—283; N. Chițescu, *Frământă și contradicții ideologice în sinul protestantismului* în «Mitropolia Olteniei», VI (1956), nr. 4—5, p. 275—294 (p. 275, bibliografia pentru Karl Barth); Idem, *Ortodoxie și protestantism*, în «Ortodoxia», II (1950), nr. 3, p. 383—493; Pr. Prof. Ioa Rămureanu, *Specilicul Ortodoxiei în comparație cu Biserica romano-catolică și Protestantismul* în «Mitropolia Moldovei și Sucevei», XXX (1956), nr. 10, p. 577—600 Idem, *Configurația actuală a creștinismului*, în «Studii Teologice», I (1949), nr. 3—■ p. 119—144.

Anglicanismul în Europa și America * 1.

Organizarea Bisericii anglicane de la 1800 pînă azi

Biserica din Anglia are o înfățișare deosebită față de Bisericile de p continentul european, Britania propriu-zisă este *anglicană*, Scoția est *calvinistă-prezbiteriană*, iar Irlanda, *catolică*, cu excepția Irlandei d Nord, unde anglicanii, la o populație de un milion și jumătate, sînt î proporție de $\frac{2}{3}$ față de catolici.

Comuniunea anglicană este constituită din două ramuri principal de Biserică : ramura *Bisericilor episcopaliene*, care au păstrat forma epis copia în conducere, cum este Biserica Anglicană mamă, și ramur *Bisericilor prezbiteriene, numite și evanghelice*, care au la conducere lor prezbiteri.

Raporturile de colaborare dintre Biserica anglicană și Biserica prezbiteriană s-au stabilit, după lungi conversații, abia în 1957.

Conferința Comuniunii anglicane — *Anglican Comunion*, întrunit la Lambeth Palace, 1930, a dat acesteia următoarea definiție, în ceea c privește doctrina, cultura și disciplina : «Comuniunea anglicană este o co munitate în cuprinsul Bisericii, una, sfîntă, universală și apostolică, for mată din acele dioceze, provincii sau Biserici regionale propriu-const: tuite, în comuniune cu Scaunul de Canterbury, care au în comun ui mătoarele caracteristici : 1. mențin și propovăduiesc credința și struc tura (Order) universală și apostolică, așa cum sînt în general exprimat în *The Book of Common Prayer = Cartea comună de rugăciune*, aprc bată de Bisericile lor ; 2. Sînt *Biserici particulare sau naționale* și c atare promovează o expresie națională a credinței vieții și cultului eres tin pe teritoriile lor ; 3. ele sînt unite nu printr-o autoritate central legislativă și executivă, ci printr-o lealitate reciprocă, susținută de cătr *sfatul comun al episcopilor adunați în Conferință. (Report of the Lan, beth Conference 1930. London, 1930, p. 55).*

Din această definiție reiese că *Bisericile particulare sau național* ale Comunității anglicane trebuie să păstreze o unitate fundamental în credință, cult și disciplină cu Scaunul de Canterbury, dar pe de aii

• Capitol redactat de Pr. prof. I. Rămureanu.

---

parte pot avea o *organizare autonomă* și tradiții proprii, care să nu afecteze raporturile de comuniune cu Scaunul de Canterbury.

Comuniunea Anglicană include în prezent 18 unități independente, naționale sau regionale, răspândite pe toate continentele. Aceste unități sînt împărțite în 340 de dioceze și numără aproape 50 de milioane de membri, majoritatea cetățeni ai Marii Britanii și ai fostelor colonii Britanice. Locul central în Comuniunea anglicană îl ocupă Biserica \ngliei — Church of England, ca «Biserică mamă».

Odată cu dezvoltarea economică a coloniilor Imperiului englez, s-a mpus autonomia religioasă a Bisericilor din colonii, deoarece pînă atunci acestea depindeau direct de Arhiepiscopia de Canterbury.

În urma proclamării independenței Statelor Unite, la 4 iulie (1774. *Biserica anglicană episcopală din America* s-a proclamat autonomă, din 784.

În 1893, s-a proclamat autonomă *Biserica anglicană din Canada*, iar mai tîrziu *Biserica provincială din regiunea West Indies* (Antile), și alte Biserici de pe continentul nord-american.

În Orient, Biserica anglicană a înființat, de la 1600, *The East India Company* = *Societatea Indiei de Răsărit*, care a făcut misiune în India, Pakistan, Burma și Sri Lanka (Ceylon).

Arhiepiscopia anglicană de Ierusalim are legături directe cu Scaunul de Canterbury.

Din secolul XIX a luat ființă o *Biserică anglicană în Australia* și una în *Noua Zeelandă*, care sînt autonome.

Alte Biserici anglicane s-au organizat în Africa occidentală, în Africa de Est, Africa Centrală și Africa de Sud, care are numărul cel mai mare de credincioși.

Cu toată această împărțire în Biserici autonome, răspândite în America, Africa, Asia și Australia, arhiepiscopul anglican de Canterbury este respectat ca primul dintre toți episcopii anglicani din lume, este de drept președintele *Conferințelor pan-anglicane* și conducătorul de onoare al tuturor ramurilor de Biserici din Comuniunea anglicană.

Din 1862, episcopii anglicani se întrunesc la intervale de zece ani Conferințe pan-anglicane, la Lambeth Palace, Londra, al Arhiepiscopului de Canterbury, discutînd probleme dogmatice, morale, canonice și ministrative. S-a discutat uneori problema revizuirii *Cărții de rugăne* (Common Prayer Book), dar poporul englez și parlamentul Angliei s-au opus la orice fel de revizuire.

Afară de sinoadele și conferințele episcopale, Biserica anglicană are sinoade și adunări generale, la care pot lua parte și preoții, uneori arhiepiscopul și mireni, dar numai cu vot consultativ.

Ca o reacție față de influența catolică crescîndă în secolul XIX, cum și ca o luare de atitudine față de progresul științific și tehnic al acestui secol, în Biserica anglicană s-au format trei direcții sau trei curente.

a. *Biserica înaltă (High Church)*, care cuprinde pe episcopi și pe preoți din clasele aristocrate ;

b. *Biserica de jos (Low Church)*, cea mai numeroasă, care apare în păturilor mijlocii, apropiată de puritani și îndeosebi de dissidenți (disidenți) ;

c. *Biserica largă (Broad Church)*, mai puțin numeroasă, din care face parte mai ales intelectualii mai liberali, fie clerici, fie mireni.

Biserica înaltă este criticată de membrii celorlalte două grupuri pentru supunerea ei prea slugarnică față de stat și pentru acomodarea ei la diferite circumstanțe istorice, care nu sînt întotdeauna în spiritul Evangheliei. Este adevărat că în această grupare se citește mult Biblie — mai mult ca în oricare Biserică din lume — în cadrul cultului public și acasă, în fiecare an aproape în întregime, fapt care influențează mult viața particulară și publică, dar apropierea liturgică și ceremonială de High Church cu catolicismul o face destul de criticată și chiar nepopulară. Totuși, tipul cel mai obișnuit de englez biblicist, utilitarist și simț estetic foarte dezvoltat îl aflăm mai ales la credincioșii Bisericii înalte.

Celelalte două grupuri *Broad Church* = *Biserica largă* și *Low Church* = *Biserica de jos* se deosebesc mai ales prin libertatea lor față de stat și prin spiritul lor evanghelic și cvasiprotestant. Membrii lor sînt oameni evlavioși și modești, cu o extraordinară activitate filantropică, întreținînd spitale, azile, școli pentru orfani etc. Ei desfășoară, asemenea, o intensă activitate pentru educarea tineretului, iar în secolul trecut au luptat pentru eliberarea sclavilor, luptă în care s-a distins, mai ales, marele filantrop și om de stat W. Wilberforce (f. 1833).

Biserica largă = *Broad Church* se distinge prin îngăduința și marele față de filosofie și de cultura timpului. De pildă, Calenso episcop sud-african de Natal negru pe la 1863 autenticitatea Pentateuhului și cărții lui Iisus Navi, fapt pentru care a fost depus de autoritatea biserică, dar guvernul l-a reintegrat.

Dar ceea ce caracterizează mai mult această grupare este tendința ei de a preamări tot ce este frumos, armonios și eroic în istoria omenirii: a religiilor, a naturii. Ea a dat lumii engleze mari poeți, scriitori și predicatori, dintre care amintim pe S. Taylor Coleridge (f. 1834), Ch. Kingsey (f. 1875), exploratorul H. M. Stanley (f. 1904), J. Fr. D. Maurice (f. 1872), Th. Carlyle (f. 1881), A. Tennyson (f. 1892), precum și pe C. R. Darwin (f. 1882).

Predicatorul Fr. W. Robertson (f. 1853), propagă prin predicile sale renumite, un creștinism robust, potrivit exagerărilor, dar rămîne un pазitor neînduplecat al școlilor duminicale și al repausului duminical, militant de seamă pentru ridicarea și cultivarea muncitorimii.

Deși *Biserica largă* = *Broad Church* este, ca spirit, mai apropiată de Calvinism, este mai redusă ca număr de membri în Anglicanism, în special din punct de vedere intelectual este îndrumătoare pentru întregul Anglicanism.

2 Mișcarea de la Oxford (1833—1845)

În istoria modernă a Bisericii anglicane, o atenție deosebită merită *Mișcarea de la Oxford*, care a început din 1833 printre teologii Bisericii anglicane înalte (High Church) ce înclinau spre catolicism. Printre aceș-

tia se aflau J. H. Newman (f 1890), Ed. Pusey (f 1882) și H. Manning (■j- 1892). Ea a început prin publicarea de către acești teologi a unor «tractate» — de aci și numele *tractarieni* — în care militau pentru mai multă demnitate, moralitate și sfințenie la săvârșirea Tainelor, păstrarea tradiției, combătând liberalismul practicat de «dissenters» — disidenți. S-a produs în Biserica Angliei o mare tulburare. Lumea s-a împărțit în două : unii aprobau mișcarea, iar alții au început să strige ca în secolul XVIII : «non popery» = «nu vrem iar clericalism». În discuție a intervenit regina Victoria (1819—1901) care cerea respectarea tradiției religioase din sec. XVI, în timp ce universitățile și arhiepiscopul de Canterbury cereau revizuirea celor 39 de articole de credință și recatolicizarea lor. Urmare a fost că J. N. Newman și H. Manning au trecut la catolicism, ajungând ceva mai târziu cardinali, împreună cu 150 de preoți. «Agresiunea catolică» a fost înăbușită de regină la cererea a 63 lorzi, 108 membri ai Camerei comunelor și a peste un milion de mireni.

Ed. Pusey însă a rămas în Biserica anglicană și a pornit Mișcarea ritualistă, numită după numele lui *puseism*, care cerea apropierea de catolicism și introducerea în Biserica Angliei a unor tradiții și obiceiuri catolice, fapt pentru care ei au fost denumiți *anglo-catolici*. Ei cereau împodobirea altarelor, reintroducerea cîntărilor liturgice, a veșmintelor sacerdotale, introducerea tămâii, a luminărilor, a procesiunilor, a celibatului, a cultului Sfinților, mărturisirea auriculară și chiar înființarea monahismului. Mult timp ei au fost batjocoriți pentru acest «ritualism», modelat după ritul catolic, dar Eduard Pusey a luptat cu energie și pînă la urmă li s-au îngăduit «ritualiștilor», din 1874, unele ceremonii. N-au acceptat însă amestecul regal în chestiunile religioase. Mișcarea a rămas în viața Bisericii anglicane pînă către 1901, cînd s-a dizolvat, încadrîndu-se în gruparea Bisericii înalte — High Church.

Membrii grupării Bisericii înalte au încercat totuși, după primul război mondial (1914—1918), să se apropie din nou de catolicism. Se cunosc în această privință conversațiile de unire neoficiale anglicano-romano-catolice, care au început la Malines sau Mecheln, în Belgia, între lordul Charles Lindley Wood Viscount Halifax (1839—1934) și cardinalul Mercier (1851 — f 23 ian. 1926), arhiepiscop de Malines, între 6—8 decembrie 1921, 14—15 martie 1923, 7—8 noiembrie 1923, 19—20 mai 1925 și 11—12 octombrie 1926, care s-au încheiat fără un rezultat pozitiv.

Prin Scrisoarea *Apospolicae curae*, din 13 septembrie 1896, papa Leon XIII (1878—1903) a respins recunoașterea validității hirotoniilor anglicane.

Deși Biserica anglicană nu are legături oficiale cu Biserica romano-catolică, ea a trimis totuși observatori la sesiunile Conciliului II Vatican (1962—1965), în timpul arhiepiscopului de Canterbury Arthur Michael Ramsey (1961—1976). După Conferința de la Lambeth, din 1968, s-a creat o Comisie mixtă anglicano-romano-catolică pentru dialogul teologic dintre cele două Biserici, dialog care continuă.

3. Biserica din Scoția

Este în majoritate *calvinistă* și *prezbiteriană* în conducere. Ea mai numește și *puritană*, pentru că în fruntea Bisericii au sinoad conduse de bătrâni și resping unele ceremonii anglicane păstrate de la tolici. Biserica anglicană și cea catolică au puțini aderenți în Scoția, genere, romano-catolicii au în Anglia și Scoția un număr de 5 milio; și jumătate de credincioși.

Viața Bisericii puritane-prezbiteriene din Scoția, în secolele XIX XX, se caracterizează în special prin lupta contra dreptului de pat nat, potrivit căruia patronii locului impozau pe clerici.

În 1943, profesorul de teologie Th. Chalmers (-j- 1847) a forma *Biserica liberă*, care nu admite clerici intruși, iar în 1876 s-a fon sciziunea prezbiteriană, numită «unită», așa încât astăzi se află în ția trei grupări : *Biserica de Stat*, *Biserica liberă* și *Biserica unită*. A în timpul nostru, Biserica de Stat, cea mai numeroasă, a obținut o deralizare cu celelalte două, nu însă completă.

Subliniem că, în vremea mai nouă, rigorismul bisericesc a mai bit printre puritanii scoțieni. S-a introdus la ei chiar și orga, i'olo; în cultul romano-catolic.

Biserica Scoției a desfășurat o frumoasă activitate socială prir muncitori în secolul XIX, sub conducerea marelui filantrop Rol Owen (f 1858), pe care o continuă și astăzi.

4. Cultura teologică anglicană

Referitor la cultura teologică anglicană trebuie să spunem că general ea nu are un caracter așa de speculativ, precum cea luten în special cea germană, fiind mult mai îngăduitoare și liberală. În ai sens, am amintit deja de episcopul anglican sud-african de Natal, lenso, care susținea, în 1863, că iadul nu-i veșnic, imitând ideea de ; catastază (restabilire) a lui Origen (f 254) și că Pentateuhul și cartea Isus Navi nu sînt autentice.

În general, se remarcă în teologia anglicană mai multă moderație cît în raționalismul protestant, și mai multă pietate. Preferință deose se dă lecturii Bibliei, studiilor biblice și studiilor patristice, mai ale: urma «Mișcării de la Oxford» din 1833.

Merită să subliniem, în primul rînd, în Biserica anglicană, activ tea impresionantă de răspîndire a Bibliei, nu numai în Anglia, c toate limbile lumii, datorită «*Societății Biblice Britanice pentru răs; direa Bibliei în țară și străinătate*», înființată în 1804, cu sediul la I dra. Au luat ființă apoi : o Societate la Berlin, în 1814, alta la I York, în 1817, iar mai tîrziu altele, la Basel, în Elveția, și la Stutt^ în Germania, precum și în alte țări.

În timpul nostru, Societatea Biblică Britanică a ajuns să tipare anual aproape 12 milioane de Biblii,» integrale sau parțiale, în peste . de limbi și dialecte din lume.

Tot în domeniul biblic, merită să menționăm, ca un titlu de gl pentru Biserica anglicană și pentru grupările înrudite cu ea, edi 26 — Istoria Bisericească Universală Voi. II

itice scoase la Noul Testament în text grec de Brook. Foss. Westscott (1901), iar mai târziu de Eberhard Nestle, profesor la Cambridge, și alte alte studii de gramatică și lexicografie, precum și *Concordanța la ptuaginta* și *Comentariul la Apocalipsă*, scris în 1920, de Rob. Hy. farles (f 1931), scoțian.

Din punct de vedere patristic, cel mai mare patrolog este la en-;zi profesorul, apoi episcopul I. B. Lighfoot (f 1889), editor al ope- lor Părinților Apostolici, al Sf. Irineu de Lugdum (f 202), apoi stu- ile despre apolinarism ale lui Ravens, studiile despre întrupare și rsoană ale lui G. Moberly (f 1885), ș.a.

Cel mai mare predicator la anglicani a fost F. W. Robertson (1816— 53), iar la bapțiști, Ch. H. Spurgeon (f 1892). Dintre istorici amintim Ch. Kingsley (f 1875), B. Kidd (f 1916) ș.a. ; între poeți menționăm S. T. Coleridge (f 1834).

Școli teologice, în genul luteranilor, au și anglicanii, dar se observă ei că predica e mult mai cultivată, iar viața liturgică ocupă un loc ii larg. In genere, englezii sînt renumiți în publicarea diferitelor en- lopedii, referitoare la viața marilor personalități creștine, enciclopedii cunoștințe teologice, precum și reviste foarte numeroase, care apar Anglia și în America. Merită să menționăm dintre reviste, ca fiind e mai bune, *The Journal of Theological Studies*, care apare la Ox- ■d, din 1899, iar în Statele Unite, *The American Journal of Theology*, •e apare din 1897 la Chicago.

Dintre teologii englezi de astăzi amintim pe episcopul John A. T. binson, care s-a făcut cunoscut mai ales prin lucrările sale teologice : *e Body : A. Study of Pauline Theology = Trupul: Studiu de teolo-~ paulină*, London, 1953 ; *Honest to God, The Secular City Debate == istit față de Dumnezeu. Dezbateri despre cetatea seculară*, London, i3 și *The New Reformation = Noua Reformă*, London, 1965.

Privită în ansamblu, concepția teologică a lui Robinson are ca bază ea că trebuie să zidim «o Biserică pentru ceilalți» («*The Church for iers*»). Toate puterile Bisericii contemporane trebuie să se îndrepte îtru a contribui, după posibilitățile ei, la ameliorarea stării celor «ab- ții» dintre noi, îndeosebi a popoarelor sărace și slab dezvoltate, unde buie răspîndit și cuvîntul Evangheliei, pentru a face o lucrare creș- ă completă. Pentru aceasta, susține el, trebuie să renunțăm la ter- lologia teologică tradițională și s-o înlocuim printr-o «terminologie logică pentru cei absenți» pînă în prezent din lumea creștină. Omul ouie să caute pe Dumnezeu nu în mod izolat, ci în comuniune cu oapele său, care, cel mai adesea, se află în lipsă, sărăcie și suferință. E de remarcat însă că, în această orientare către lume a teologiei Robinson, lipsește tocmai osatura ei teologică esențială.

Prof. E. L. Mascall, în lucrarea sa, *The Secularisation of Christia- i = Secularizarea creștinismului*, London, 1970, are o atitudine cri- față de teologia lui J. A. T. Robinson, reproșîndu-i că părăsește pe nnezeu și harul Său și se ocupă numai de om și natură.

Un alt teolog englez este Harvey Cox, care s-a impus atenției pu- e prin lucrarea sa *The Secular City = Cetatea seculară*, London,

1968. Tema centrală a teologiei lui H. Cox este că activitatea Bisericii contemporane se desfășoară într-o continuă și radicală schimbare a condițiilor vieții. Lumea se secularizează sau se laicizează tot mai mult și Biserica actuală trebuie să caute pe Dumnezeu în această continuă mișcare și schimbare dacă vrea să-L mai întâlnească. Dumnezeu vrea ca omul de azi să se preocupe nu atât de căutarea metafizică a Dumnezeirii, căci El există, ci mai ales de suferința apropiată a oamenilor și ameliorarea condițiilor lui de viață. Ca atare, căutările teoretice și atitudini contemplative trebuie să-i ia locul faptelor, activitatea practică și, în cele din urmă, ontologicului și transcendentului trebuie să-i se substituie pragmatismul.

H. Cox consideră că, pentru atingerea acestui scop, Biserica contemporană trebuie să îndeplinească trei funcții: *kerigmatică*, *taconică* și *koinonială* (= comunitară); cu alte cuvinte, să predice cuvântul lui Dumnezeu încât, prin aceasta, să ajute la slujirea lumii și să intre în comuniune cu lumea, în orice stare s-ar afla ea și să nu se izoleze de lume.

Trebuie să remarcăm însă că această teologie, oricât de interesant și originală ar fi ea, limitează omul la sfera lui istorică, seculară; nu conduce omul la Dumnezeu neținând seama mai ales de faptul că Iisus Hristos, prin întrupare, jertfa și învierea Sa, a ridicat, a curățit și a sfințit și a îndumnezeit firea Sa umană și cu ea stă în legătură «dreapta Tatălui», iar prin aceasta Hristos a devenit modelul fiecărei credincios, care trebuie să tindă, începând chiar din această viață spre curăție, sfințenie și îndumnezeire.

Mai amintim dintre teologii anglicani actuali pe Prof. J. M. Barr, A. Richardson, Th. Merton ș.a.

În genere, teologii din lumea anglo-saxonă se impun prin abordarea serioasă a multor probleme care agită omenirea contemporană; iar prin acest fapt ei aduc mari servicii tuturor Bisericilor.

BIBLIOGRAFIE

- J. C. H. Averling, D. M. Loades, H. R. Mac Adoo and W. Haggard, *Romanians and Anglicans. Historical and doctrinal aspects of Anglican-Romanian relations*, Berlin, 1981; *Anglican religious communities. A Directory of Principles and Practice*, Oxford, 1976; R. P. Flindal, *The Church of England (1815-1948) A Documentary History*, London, 1972, 497 p.; Ronald John Webb, *The Church of England, 1815-1948*, London, 1972; Marcel Simon, *L'Anglicanisme*, Paris, 1967; B. D. Dupuy, *Anglicanisme*, în «Encyclopaedia Universalis», t. I, Paris, 1969, p. 1069-1071; Stephen Neill, *The Church and Christian Union*, Oxford, London, New York, Toronto, 1968; Idem, *L'Anglicanisme et la communion anglicane (Anglicanism)*. Traduit de l'anglais par J. Marrou, Paris, 1961; H. G. G. Herklots, *The Church of England*, Year Book, London, 1968; Idem, *Frontiers of the Church. The Marking of the Anglican Communion*, London, 1961; *The Romanian Orthodox Church and the Church of England*, Bucharest, 1976; J. R. H. Moorman, *A History of the Church in England*, 2nd ed., London, 1976; Roger Lloyd, *The Church of England in the Twentieth Century (1900-1965)*, 2 vol., London, 1966; J. V. W. Wainwright, *Anglicanism in History and Today*, London, 1963; J. W. C. Wand, *The Anglican Communion. A survey*, London, 1948; G. F. S. Gray, *The Anglican Communion*, London, 1958; P. Hughes, *Popular History of the Reformation in England*, London, 1957; Idem, *The Reformation in England*, 3 vol., London, 1950-1954; Q. F. Garbe, *Church and State in England*, London, 1950; C. M. Ady, *The English Church as it Works*, London, 1940; G. K. A. Bell, *L'Anglicanisme*, Paris, 1939; H. H. He

son, *The Church of England*, Cambridge, England, 1939; P. E. More and P. L. Cross, *Anglicanism*, Lilwauke, 1935; J. C. Aveling, D. M. Loades, H. R. Aac Adoo ct W. Haase, *Rome and the Anglicans. Historical and Doctrinal Aspects of Angli-con-Roman-Catholic Relations*, Berlin, 1982, 301 p.; Jacques de Bivort de la Saudee, *Anglicans et catholiques. Le probleme de l'union anglo-romaine (1833—1933)*, Paris, 1949; Roger Aubert, *Les conversations de Malines. Le Cardinal Mercier et la Saint Siege*, Bruxelles, 1967; W. T. Istavridis, *Orthodoxy and Anglicanism*. Transl. by Colin Davey, S.P.C.K., London 1966.

Curentele teologice în anglicanism

R. R. Fairweather, *The Oxlord Movement*, New York, 1964; O. Chadwich, *The Mind of the Oxiord Movement*, London, 1960; C. B. Moos, *The Old Catholic Movement, its Origins and History*, London, 1948; A. M. Ramsey, *From Gote to Temple. The Development of Anglican Theology between Lux Muririi and the Second World War*, 1889—1939, London, 1960; Y. Congar, *Les Courants de pensee dans l'Anglicanisme*, în «Chretiens en dialogue», Paris, 1964; H. Davies, *Worship and Theology in England*, t. 1 și 2, London, 1961 și 1962; J. S. Higgins, *One Faith and Fellowship*, London, 1968; H. J. T. Johnson, *Anglicanism in transition*, New York, 1933'; P. Janten, *Concept et sentiment de l'Eglise chez John Knox, le retormateur ecossais*, Paris, 1972.

În limba română :

Pr. Prof. Alex. Moraru, *Biserica Angliei și Ecumenismul. Legăturile ei cu Biserica Ortodoxă Română. teză de doctorat*, în «Ortodoxia», XXXVIII (1985), nr. 4. 3. 562—634, XXXVIII (1986), nr. 1, p. 551—561; Antonie Plămădeală, Episcop vicar Datriarhal, *Biserica slujitoare în Simtă Scriptură, în Si. Tradiție și în Teologia contemporană*, Extras din «Studii teologice», XXIV (1972), nr. 5—8, București, 1972,). 178—196; Pr. Alex. Moisiu, *Cultul Bisericii anglicane contemporane*, în «Studii eologice», XXIII (1-971), nr. 9—10, p. 679—691; Pr. Prof. Isidor Todoran, *Ce este nglicanismul? în «Mitropolia Banatului»*, XVIII (1968), nr. 4—6, p. 217—228; >r. prof. Petru Rezuș, *Autoritatea celor 38 de articole in Comuniunea Bisericii nglicane*, în «Mitropolia Banatului», XVIII (1968), nr. 4—6, p. 229—243; Drd. Ion Jiutacu, *Aplicarea actuală a celor 39 de articole de credință, în Biserica anglicană*, n «Studii teologice», XIX (1967), nr. 9—10, p. 640—649; Drd. Petre David, *Curentele wi în teologia anglicană*, în «Ortodoxia», XVIII (1966), nr. 3, p. 357—380; Idem, *'endințe de unire între cultele apărute în Anglicanism*, ibidem, XVII (1966), nr. 4, ' 513—532; I. Briă, *Actuala coniiurație geografică și confesională a Comuniunii nglicane*, în «Ortodoxia», XV (1963), nr. 1, p. 128—140; Teodor M. Popescu, *Raporturile dintre ortodocși și anglicani din secolul al XVI-lea pînă în anul 1920*, în *Ortodoxia*, X (1958), nr. 2, p. 176—194; Pr. Prof. I. Rămureanu, *Tratative directe e unire dintre Bisericile ortodoxe și Biserica anglicană de la 1920 pînă azi*, în *Ortodoxia*, X (1958), nr. 2, p. 217—255; Pr. Alex. Moraru, *Acțiunile Bisericii nglicane din Anglia pentru ecumenicitate și unitate creștină*, București, 1982, ianuscris.

Alte culte și denominațiuni creștine apărute în lumea anglo-saxonă *

În afară de Bisericile amintite, s-au dezvoltat în lumea anglo-saxonă o serie întreagă de alte grupări numite, în genere, Biserici, «culte religioase» sau, cu un termen mai larg, «denominațiuni creștine», mai les în America, unde au emigrat mulți europeni. Trebuie să remarcăm însă că, în Anglia și America, disidenții sau grupările religioase nu sînt rivite negativ ca în unele țări de pe continentul european. Astfel, viața mplă, curată și austeră a puritanilor independenți din Scoția și Anlia s-a impus și opiniei publice engleze și americane.

Capitolul redactat de Pr. Prof. I. Rămureanu.

Predicile celebre ale pastorului baptist Ch. H. Spurgeon (J. 18! au influențat morala societății anglo-saxone în Anglia și Amer|ca Q noscutul prim-ministru ii*n timpul primului război mondial (1914 1918), Lloyd George (1862—1922) era baptist; H. Ch. Hower (1874w ig₆ fostul președinte al Statelor Unite ale Americii era quaker ; ții_{oso} Herbert Spencer (f 1903) era unitarian ; fostul președinte al state Unite, Jimmy Carter (1977—1980) era baptist.

În ultimii 180 de ani au luat naștere pe teritoriul anglo-a_{merj}e aproape 300 de «culte» și «denominațiuni religioase» de nuanță p listă, raționalistă, hiliastă etc. care se împart și se despart contj_{nuu} de remarcat că chiar în sînul unei «denominațiuni» s-au format s_j formează continuu o serie întreagă de direcții și disidențe, pînă 1\$ 15' _ în cadrul uneia, de pildă a metodiștilor și baptiștilor.

Dintre aceste «culte religioase» și «denominațiuni», amintim m r ginile următoare pe cele mai însemnate :

1. **Metodismul** este cea mai răspîndită Biserică, care s-a dezvoltat din anglicanism. Ea a luat ființă în 1729, datorită fraților *Charl* (f 1788) și *John Wesley* (1703—1791), studenți la Universitate^e de Oxford, și lui George Whitefield (1714—1770).

Din Anglia metodismul s-a răspîndit apoi, în secolul al ,ix k în Irlanda, Canada, Statele Unite, Australia, Noua Zeelandă, ajungîi azi la peste 40 de milioane de credincioși.

Ei au primit numele de *metodiști* de la modul lor de viață — *met_{eft}ft, dus vitae* — prin care cultivă pietatea, smerenia, sinceritatea, c_{jns_{tf}} pocăința și o moralitate severă în toate împrejurările și actele v_el

Învățătura lor este strict calvinistă, iar organizarea bisericească es *congregaționalistă*. Prin doctrina lor, ei se apropie de *Loia Ch Biserica de jos*, adică Biserica poporului de rînd din Biserica g

Unul dintre cei mai străluciți reprezentanți ai metodiștilor a fo *John Raleigh Mott* (1865—1955), metodist american, din 1888, set_{re}tar Comitetului Internațional al Asociației YMCA (= *Young Men's Chri tian Association* = *Asociația tinerilor creștini*), un mare mision\$_r cai în entuziasmul său, avea convingerea că se poate realiza evangheliz rea lumii <<pînă la marginile pămîntului» (Fapte I, 8), chiar în generat sa — *The Evangelisation of the World in this Generation* (190Q). D 1895, J. Mott a fost secretarul general al Federației : *World >Uude\ Christian Federation* = •-■ *Federația Mondială a Studenților Creⁱ_ni*^ prezidat prima conferință a grupării ecumenice *Faith and Order* ^ c?-< *dința și Organizare*, ținută la Lausanne, în Elveția, între 3—21 a\ gust 1927.

2. **Baptismul**. Creștinii cere aparțin acestui cult și-au luat tainiei de la învățătura lor despre Botez — în grecește = p<XTt:-to[Aa -^ car după credința lor, trebuie administrat numai *celor adulți*, nu și copiilo Ei și-au făcut apariția pentru prima dată în Anglia în timpul i_upti pornite în 1534 de regele Henric al VUI-lea (1509—1547) contra Bise riciei romano-catolice. Cei ce s-au încadrat în mișcarea religioasa a r_e gelui de a se dezlipi de Roma s-au numit «conformiști», iar cei c_e n-a

acceptat-o s-au numit «nonconformiști», împărțiți în mai multe grupări, dintre care și *independenții* sau *puritani*. Dintre «puritani» făcea parte și *John Smith* (1570—1612), întemeietorul baptismului care, fiind persecutat de Biserica anglicană, s-a refugiat, în 1606, în Olanda. Aici curiosul *John Smith* gruparea «menoniștilor», adepții lui *Menno Simons* (1496—1561), care adoptaseră anabaptismul în 1526, învățatură ivită în Elveția, potrivit căreia administrarea botezului trebuie să se facă numai adulților. În 1611, *J. Smith* se întoarse în Anglia și înființa acolo Biserica baptistă, dar aspru persecutați în Anglia, bapțiștii emigrară, în 1631, în Statele Unite ale Americii, unde au ajuns la o mare dezvoltare.

Sub forma lui engleză și americană, baptismul s-a răspândit în secolul XIX, din 1834, în diferite țări europene, mai întâi în Germania, apoi în Elveția, Olanda, Ungaria, Rusia, România ș.a.

Cea mai mare parte a Bisericilor baptiste fac parte din *Baptist World Alliance* = ■ *Alianța Baptistă Mondială*, fondată în 1905.

La români, baptismul a fost introdus la sfârșitul secolului XIX de românii bapțiști care se întorceau din America acasă, mai întâi în Transilvania, în județele Bihor și Arad (în 1884, în corn. Rohani, jud. Arad), »poi, după primul război mondial (1914—1918), și în celelalte provincii ale României.

În România, bapțiștii s-au organizat, împreună cu *advențiștii*, *creștinii după evanghelie* și *pentecostaștii*, în *Federația reprezentativă a Cultelor evanghelice* recunoscute, fiecare cult având statutul său de organizare.

3. **Quakerii** (*Quakers*) adică *tremurătorii* au luat ființă pe la 1649 în puritanismul englez, datorită cizmarului *George Fox* (1624—1691), în Anglia și Scoția. Dintre cultele apărute în anglicanism, quakerii reprezintă ramura cea mai radicală. Ei se numesc *quakers* (= *tremurători*) pentru că, în adunările lor, cel ce primește, după opinia lor, inspirația Duhului Sfânt începe să tremure și să predice. Ei nu admit ierarhia usericească, nu admit nici o Taină, nu depun jurământ în justiție, refuză să poarte arme, combat războiul, socotindu-l o luptă fratricidă; sînt, ieci, pacifiști convinși. Ei duc o viață curată, cinstită, sînt foarte harnici și se disting prin milostenie și ospitalitate.

Din Anglia și Scoția, quakerii au trecut în America de Nord, unde se mai numesc *Societatea amicilor*. Din 1660, ei s-au instalat în statul Pennsylvania, dat lor de *William Penn* (f 1718). Teologul *Robert Barclay* (1648—1690), eminent quaker scoțian, a ajutat mult pe quakerii reprezentînd învățătura lor într-un sistem teologic, în lucrarea *Apolonia*, 1676.

În Statele Unite ale Americii, quakerii au combătut comerțul cu sclavi și au luptat pentru dezrobirea negrilor și apărarea drepturilor lor. Ei desfășoară în sînul societății o frumoasă operă caritabilă.

4. **Armata mmtuirii** — *Salvation Army* (*salutiștii* sau *salvațiștii*) : fost organizată la Londra între 1865—1878 de predicatorul englez *Villiam Bramwel Booth* (f 1912) și de soția lui, pentru ajutarea și mînjuirea săracilor. Gruparea a fost la început un fel de cruciadă contra

mizeriei din marile orașe ale Angliei. între 1878 și 1888, W. B. B. a organizat militărește mișcarea sa religioasă, cu «soldați ai lui tos», în uniforme, bărbat și femei, având în frunte generali, care subordonează căpitani și grade ofițerești. În afară de uniforme, au executat marșuri, numite de ei «expediții de cucerire» a având ca metodă predica, exercițiile pioase, cântarea în psalmi și farele.

Din Anglia, mișcarea Salvation Army a trecut în Statele U în Canada, Australia, India, în unele țări europene ca Franța, Elveția, Suedia ș.a., cunoscând succese în straturile de jos ale poporului, dată înființării de spitale, azile, case de corecție, alte instituții similare. Tipăresc ziarul *Strigătul de alarmă* și alte 70 de publicații, în peste 75 de țări. În viața zilnică ei manifestă simplitate în bășcă și îmbrăcăminte, condamna alcoolismul și fumatul, se ocupă cu egalizarea și moralizarea societății.

5. Cultul adventist. Adventiștii și-au luat numele de la cuvânt latin *adventus* — *venire, sosire*, pentru că ei credeau ca foarte aproape a doua venire a Mântuitorului. După opinia lor, Iisus Hristos temea la a doua venire pe pământ o împărăție de o mie de ani a domni numai cu cei drepti, adică cu adventiștii. După doctrina lor este o reînviere a vechiului *hiliasm* sau milenarism, a apărut în Biserica veche în secolele II și III.

întemeietorul adventiștilor a fost *William Miller* (1782—1845) născut în 1782 în orașul Pitsfield, statul Massachusetts, din Statele Unite ale Americii. Acesta a afirmat, în urma studiilor sale biblice a descoperirilor făcute lui, că s-a apropiat sfârșitul lumii, iar în martie 1843 și 21 martie 1844, va avea loc a doua venire a lui Hristos dată pe care, văzând că nu s-a adeverit, a prelungit-o până la 10 octombrie 1844. Dar noaptea din 10 octombrie 1844 a trecut tot atât de repede ca și alte nopți din trecut, spre marea dezamăgire a

Deși dezamăgită, gruparea adventistă nu s-a dizolvat, ci s-a organizat, așteptând a doua venire a lui Hristos și întemeierea împărăției de o mie de ani — mileniul — legându-le de diferite evenimente naturale.

Din Statele Unite ale Americii, adventismul s-a răspândit și în țările europene, mai ales în Elveția, Germania, Olanda ș.a.

Cei ce au contribuit mult la răspândirea adventismului au fost Snow și soții E. U. (f. 1915) și James White (1827—1917).

În zilele noastre adventiștii s-au divizat în mai multe grupări care mai cunoscute sînt :

a. *Adventiștii de ziua a șaptea*, cunoscuți și sub denumirea de *batiști* sau *sîmbătari*, pentru că respectă ca sărbătoare *sîmbăta*, nu *Duminică*, pe care o sărbătoresc majoritatea creștinilor din lume. Își au existența din 1846, întemeietorii lor fiind *Iosif Bates*, cărora, alăturat apoi soții E. U. și James White.

b. *Adventiștii reformiști* sau *rowen-ismul*, grupare ieșită din adventiștilor de ziua a șaptea, întemeiată în 1915, după moartea

---

tei EUen White, de *Margareta W. Rowen* din Los Angeles, Statele Unite, de la care și-a primit numele de *rowenism*.

În România adventismul a fost introdus de un fost preot romano-catolic, *Mihail Czechowski* (f 1876), care a predicat mai întâi în orașul Itești, jud. Argeș. În 1906, a trecut la adventiștii sabatiști studentul de medicină Paulin Paulini, care a atras pe mulți la adventism.

Conform Legii pentru regimul general al cultelor din România, din august 1948, adventiștii s-au organizat împreună cu bapțiștii, creștii după evanghelie și pentecostalii, în Federația reprezentativă a Cuiilor evanghelice recunoscute în România, fiecare cult având statutul iu de organizare.

6. Studenții în Biblie sau ruseliștii, numiți și *mileniști* sau *secerări* sînt o grupare religioasă radicală, ieșită din adventism. întemeietorii ei este *Ch. T. Russell* (1852—1916), după numele căruia aderenții estei grupări se numesc și *ruseliști*. Comerciant din Statele Unite, din asul Pitsburg, statul Pennsylvania, Ch. T. Russell înființa în 1872 un *re al studenților în Biblie*, care luă apoi denumirea de *International ble Students Association* (= *Asociația internațională a studenților în blie*), avînd centrul la Brooklyn lîngă Boston, statul Massachusetts.

Învățătura lor seamănă cu a adventiștilor. Studenții în Biblie sau eliștii afirmă că, din 1874, Hristos este prezent în mod nevăzut în ne, urmînd să întemeieze mileniul cu cei drepti în 1914, sau la scurt ip după primul război mondial (1914—1918), dar, neadeverindu-se i această dată, o tot amînă, legînd-o de diferite calamități naturale îvenimente. Pînă atunci, «turnul de veghe» al propagandei ruseliste scruta, cum spun ei, semnele timpului, pentru a atrage cît mai mulți gruparea lor. Ei nu acceptă veșnicia pedepselor iadului.

În 1879, Ch. T. Russel și-a publicat lucrarea *The Watchtower = nul de veghe*, tradusă în diferite limbi, apoi *Studies in the Scriptures* Studii în Scripturi, 6 voi. 1886—1904).

Din 1917 a preluat conducerea lor J. F. Rutherford (1869—1914), i care a urmat Nathan H. Knorr (n. 1905).

În 1931, Rutherford a dat studenților în Biblie sau ruseliștilor nude *Martorii lui Iehova*, devenind o grupare și mai radicală, care)atează psihoza religioasă, calamitățile timpului, nu respectă legile lui și nici ordinea publică.

? **Mormonii**, numiți și *Latter Dai/ Saints* = *Sfinții zilelor de apoi*, tot o denominațiune religioasă hiliastă sau milenaristă, ivită în în Statele Unite ale Americii și răspîndită astăzi în vestul sălba-părțile Munților Stîncoși, în statul Utah.

a început, au făcut misiune în statele Ohio, Missouri și Illinois, tă lui *Iosif Smith* (f 1844), un arendaș scăpătat din New York, conde urmașul său, tîmplarul Brigham Young (f 1877), supranumit ; al mormonilor».

Î 6 aprilie 1830, mormonii s-au organizat sub denumirea de *Church us Christ of Latter-Day Saints* = *Biserica lui Iisus Hristos a Sfinlelor de apoi* avînd în frunte un președinte, asistat din 1834 de un

Consiliu superior, iar din 1835 de așa numitul «Consiliu al celor doisprezece apostoli».

După cum afirmă mormonii, un oarecare profet din secolul | V-lea, numit Mormon, ar fi lăsat niște tăblițe de aur — care constiti «Cartea lui Mormon» —, tăblițe pe care ar fi fost scrise descoperiri dumnezeiești cerînd pregătirea credincioșilor pentru primirea lui Hq tos. Ei au datoria să înființeze, să organizeze și să conducă *Biserica lelor de apoi*.

În afară de învățătura lor hiliastă, mormonii au introdus colectivii mul pămîntului, lupta contra păcatelor veacului și poligamia. În 186 legislația Statelor Unite a interzis *poligamia*, iar prin legea Edmundj Tucker din 1882 s-a interzis bigamia, astfel încît mormonii, acuzați nu respectă legea, au început să fie persecutați. Li s-a dat, în 1850, teritoriu în provincia Utah, în regiunea vestului sălbatic, unde noii «ha lucinați», cum erau numiți atunci mormonii, s-au organizat, formînd un mic stat pe meleagurile Lacului Sărat — Salt Lake.

Un vot al parlamentului Statelor Unite din 1887 le-a interzis din nou mormonilor poligamia. În 1890, președintele mormonilor, Wilforj Woodruf, declară că se supune legilor federale ale U.S.A. inclusiv cele interzicînd acestora poligamia. Din 1896, provincia Utah, locuită de mormoni, a fost admisă ca al 45-lea stat al Uniunii, încît mormonii să bucură de libertate. Din statul Utah ei au răspândit învățătura lor și în statele Arizona, Noul Mexic, Idaho, Nevada, California, apoi în Canadă în Mexic, în țările din America Centrală și de Sud, Noua Zeelandă, precum și în unele țări europene.

8. **Irvingienii** sau *Biserica nouă catolică-apostolică* își trage numek¹ de la pastorul scoțian Eduard Irving (1792—1834), care, din 1822, a predicanat în Capela caledoniană din Londra. În 1827, s-a despărțit de puritanii și a fondat *Biserica irvingiană*, în care predomină învățătura eshatologică cu credința lor despre apropiata venire a lui Hristos. Biserica irvingiană și-a reconstituit ierarhia, cum pretind ei, după modelul primului secol al creștinismului : cu profeți, apostoli, evangheliști și pastori. Ei predică înnoirea Bisericii, după modelul apostolic, cu harisme și vorbirea în limbi (glosolalie). Cultul lor se aseamănă cu al Bisericii Anglicane. Astăzi numărul lor a scăzut.

9. **Penticostalii** care se mai numesc și spiriți sau, cum își spun ei, | *Biserica lui Dumnezeu apostolică*, au luat naștere în sînul baptiștilor, datorită predicatorului *Carol Parham* din Statele Unite, care a anunțat că la 3 ianuarie 1901 a avut loc o pogorîre a Duhului Sfînt peste f treisprezece persoane.

Aderenții săi și-au luat numele de *penticostali* de la cuvîntul grec $\hat{\iota}$ = *Cincizecime*, întrucît ei pun pe primul plan credința că viața creștină cuprinde în mod necesar reactualizarea darurilor Sfîntului Duh primite de Sfinții Apostoli la sărbătoarea Cincizecimii, adică botezul Duhului Sfînt, însoțit de darul vorbirii în limbi (*glosolalia*) și al vindecărilor minunate.

Ei se mai numesc și *tremurători*, din cauza tremurărilor de care nu sunt cuprinși, după părerea lor, sub influența Sfântului Duh, sau *spiriți*, încă pretinzând să aibă pe Sfântul Duh (spirit) prin darul vorbirii în limbă. Au și credința în mileniu, ca și adventiștii și ruseliștii.

Învățătura pentecostală stă în legătură cu practicile metodiste ale teologului englez *John Wesley* (1703—1791) referitoare la sfințenie, care este concepută ca o experiență personală a credinciosului.

Cultul pentecostal a luat ființă între 1904—1906, mai întâi în Statele Unite, în Texas și California, de unde s-a răspândit în Țara Galilor (în Anglia), apoi în Norvegia, Germania și alte țări europene.

În România, cultul pentecostal a fost introdus prin 1910 de unii români care s-au întors acasă din America, fiind apoi răspândit și susținut de Pavel Budeanu din județul Arad.

În 1947, pentecostalii și-au alcătuit și publicat o mărturisire de credință, sub titlul : *Scurtă expunere de credință a Bisericii lui Dumnezeu postolice (pentecostale) din România*, Arad, 1947. Pentecostalii fac parte din *Federația reprezentativă a Cultelor evanghelice* din România, vînd statutul lor de organizare.

10. Nazareii sau nazarinii, numiți și *pocăiți*, și-au luat numele după pretenția lor că urmează pe Iisus Nazarineanul, nu numai în cuvinte ci și în fapte, iar numele de *pocăiți* pentru faptul că, după ei, poezia este temelie mintuirii.

Întemeietorii cultului nazarinean au fost țesătorul elvețian (născut în Basel în 1778) *Iacob Wirtz* (1778—1858) și predicatorul reformat amiel, fapt pentru care acesta a fost depus de Biserica reformată sau dinistă din Elveția.

În Statele Unite ale Americii, Biserica nazarineană s-a format și a ieșit din Biserica pentecostală la Pilot Pont în statul Texas unde, între 1907—1908, s-a înființat ca atare sub numele : *The Church of the Nazarene = Biserica nazarineană*, numită și *Holiness Church of Christ -- Sfînta Biserică a lui Hristos*.

Nazarinenii învață că renașterea spirituală este prima lucrare a harului Duhului Sfînt, iar sfințirea este a doua lucrare a harului. Cred în a doua venire a lui Hristos este aproape. Atunci va avea loc învierea morților și judecata universală. Cred în mileniu ca adventiștii, ruseliștii și pentecostalii. Nu admit jurămîntul, nici folosirea armelor și combat, războiul, fiind pacifiști convinguți. Interzic, de asemenea, folosirea băuturilor alcoolice, tutunul, jocurile de noroc și orice lucrare care nu contribuie la edificarea morală a credincioșilor.

Structura interioară a Bisericii nazarinene este asemănătoare celei a Bisericii metodiste, avînd în frunte un superintendent, care are în subordine păstori pentru parohii și o Adunare generală numită, din 1907, *the Pentecostal Church of the Nazarene = Biserica pentecostală nazarineană*. La titlul de «pentecostală» au renunțat în 1919, rămînînd la titlul de *The Church of Nazarene = Biserica nazarineană*, pe care îl au de atunci pentru prima dată în 1906 la Glasgow, în Scoția, pastorul George Harpe.

în România nazarenismul a pătruns în Transilvania — județele Arad și Bihor — mai ales în localitățile Cenad și Bekes.

11. **Darbiștii** sau **Frații MA Plymouth** s-au constituit în 1827—182 în Irlanda, în sînul Bisericii anglicane, sub conducerea lui John Nelso Darby (1800—1882), după numele căruia s-au numit *darbiști*. Ei s-a stabilit apoi în portul *Plymouth* din Anglia, unde, pe lângă denumirea de darbiști, s-au numit și *Plymouth Brethren* = *Frații din Plymouth* Doctrina lor este o combinație de pietism și calvinism, cu unele idei milenariste. Din Anglia, darbiștii s-au răspândit în Germania, Elveți, Olanda și alte țări.

12. Printre denominațiunile religioase care practică științele ocul sau secrete se numără *The Church of Christian Science* =-- **Biserica și inței creștine**, întemeiată în Anglia, în 1870, de *Mary Baker Eddy* (1821—1910). Aceasta pretindea că poate vindeca bolile trupesti ca Iis Hristos, printr-o știință deosebită, adică prin credință, rugăciune și invocarea numelui lui Hristos.

Mai cunoscută este gruparea *teosojilor* și a *spiritiștilor*.

a. *Teosofii*. Numele teosofilor provine de la doctrina lor pe care ei o numesc *teosofie*, adică *înțelepciune divină*.

Teosofia modernă a apărut în 1875, în Statele Unite, ca o doctrină despre cunoașterea lui Dumnezeu pe căi oculte sau esoterice sau, care pretind teosofii, pe căi mistice, prin revelația unei iluminări interioare. Ea este un amestec bizar, contradictoriu, nebulos și irațional din ideile religioase împrumutate din budism, hinduism și din alte rituri ale țărilor orientale. Propriu-zis, teosofia nu este o religie, ci un sistem teoretic despre originea vieții, despre moarte și reîncarnare, deghizat în pseudo-religie, care caută să câștige înțelepți pe intelectuali.

Convingerea teosofilor este de a fi ajuns la adevăratul progres spiritual prin contopirea a trei factori : *știința*, *religia* și *filosofia*, deși care pretind că în trecutul omenirii erau contopite între ele, formând un singur sistem de gândire. În acest mod, susțin ei, dacă oamenii ar primi cu toții această învățătură, s-ar ajunge la un progres adevărat al omenirii, prin înfrățirea universală.

Întemeietorul modern al teosofiei este colonelul englez Henry St Olcott (1832—1907), care în 1874, într-un mediu de spiritiști pe Elena Petrovna Blavatsky (1831—1891), de origine rusă, și împreună pleacă în Statele Unite, unde întemeiază, la New-York, în 1875, *Jucietatea teosofică*, destinată să studieze ocultismul, esoterismul, spiritismul și telepatia.

Din Statele Unite au plecat în India pentru a răspândi ideile teosofice. Acolo cunoscură un oarecare succes, încurajați de cercetările engleze și filoengleze.

În 1882, ei au creat, lângă râul Adyar, aproape de Madras, centrul mondial al Societății teosofice. În 1888, Elena Blavatsky a părăsit India pentru Londra, iar conducerea teosofilor o luă colonelul H. S. Ok

---

:are continuă propaganda teosofică. Profetul teosofilor deveni poetul indian Krishnamurti, care a ținut conferințe și în România, la Iași, în 1930.

În 1888, îmbrățișa teosofia și englezoaica Annie Besant (1847—1933), loție de pastor englez, care, în 1891, a plecat în India și acolo prelua conducerea teosofilor din 1907.

La îndemnul lui Annie Besant, s-a creat în Franța, în 1893, o franc-masonerie feminină de inspirație teosofică.

Printre germani, teosofia a fost răspândită de austriacul Rudolf Steiner (1861—1925), care a renunțat la caracterul ei anticreștin și a fondat propria sa societate «antroposofică» la Dornach și un institut teosofic numit «Goetheanum», după numele celebrului poet german W. Goethe (1749—1832). Societatea teosofică are acțiuni organizate în toată lumea, îndeosebi în Anglia, Statele Unite, India, Franța, Italia,landa, Finlanda ș.a.

Ideile învățaturii teosofice sînt expuse de Elena P. Blavatsky în cartea sa *Secret Doctrine = Doctrina secretă*, apărută în 1888 și prepublicată în 1968. În doctrina teosofică predomină ideea de karma, un >] de povară, un fel de cruce pe care omul trebuie să o poarte în mai multe vieți succesive pînă scapă de ea prin exerciții speciale sau eforturi speciale de-a lungul fiecărei vieți, în cadrul reîncarnărilor succesive care se produc tocmai în acest scop și din această cauză și care vor înceta cînd se va ajunge, în cele din urmă, la eliminarea karmei și la liniște sufletească. Teosofii admit reîncarnarea trupului de atîtea ori cît este necesar pînă ce omul ajunge la perfecțiune prin unirea sufletelor într-un suflet unitar, în Dumnezeu. Starea aceasta este numită de ei *Nirvana*. care sufletul cunoaște suprema fericire, idee pe care ei au împrumutat-o din Budism și Hinduism.

b. *Spiritistii*. Se numesc astfel pentru că ei pretind că prin anumite experiențe se poate ajunge la comunicări cu *spiritele* sau sufletele arților. Originea lor e veche ca și omenirea, încît nu poate fi vorba de un întemeietor. Ca și teosofii, ei sînt o grupare filosofico-mistică, fiind o doctrină foarte îndepărtată de învățătura creștină.

Spiritismul modern își are originea în America de Nord, datorită matorului fapt : Prin 1846, au început să se audă la locuința unui bătrân numit Weckman, din orașelul Hydesville, statul New-York, zvonuri și pocnituri misterioase în mobile, uși, ferestre, pereți, putînd afla cauza lor, el s-a mutat în altă locuință, iar în locul lui s-a mutat, în 1847, John Fox cu familia. Fenomenele cu ciocănituri și pocnituri continuă, iar cele trei fete ale familiei Fox au crezut că au văzut în fața lor un spirit, și au început să vorbească cu el. Fenomenele s-au continuat și după moartea lor, și au făcut cu spiritul lui Carol Rey, fost locatar al acelei locuințe, asat cu cinci ani în urmă și îngropat în pivnița casei. Ele se mută la New-York și au devenit mediumi.

Între fenomenele spiritiste mai intră și următoarele elemente : materializarea spiritelor și comunicarea lor cu cei vii prin scriere, prin intermediul unui mijlocitor înzestrat sau *medium*, vederea și auzirea la distanță, vorbirea în limbi necunoscute, cîntarea la diferite instrumente muzicale, ghicirea în oglinzi sau alte obiecte, levitația sau ridi-

care a unor obiecte sau persoane în aer, *monițiunile*, adică cunoașterea unor fapte pe altă cale decât a simțurilor, *premonițiunile*, adică cunoașterea evenimentelor viitoare ș.a., toate menite să impresioneze pe aștenți la ședințele spiritiste.

Spiritismul are și unele precepte morale, prin care recomandă i birea față de Dumnezeu și față de aproapele. Au și un cult cu un anun ceremonial pe care-l practică în ședințele spiritiste. Din 1869, spiritism a luat o mare dezvoltare și a trecut din America în țările europene, î deosebi în Anglia, Franța, Germania ș.a. Spiritiștii din România înființat în București, în 1931, *Societatea spiritualistă din România*.

Biserica ortodoxă nu admite nici teosofia, nici spiritismul, ide: lor fiind socotite îndepărtate și în multe privințe contrare adevăra- învătăuri a lui Iisus Hristos.

Biserica Unitariană

Unitarianismul și-a făcut apariția în diferite țări europene ca : Ge mania, Anglia, Elveția, Polonia și în Principatul Transilvaniei. El e< o mișcare antitrinitară, apărută la limita protestantismului și anglic nismului.

Precursorii unitarianismului au fost : în Germania, *M. Cellari* (1499—1564), în Elveția, teologul antitrinitar spaniol *Mihail Serve* (Șervet : 1511—1553), ars pe rug la Geneva, în 1553, din ordinul Calvin, în Transilvania, teologul *Ferenc David* (1510—1579), mort martir unitarian în 1579, în cetatea de la Deva, în Polonia *Faust* , *cinus* (1539—1604), originar din Siena, Italia.

Unitarienii insistă, ca și antitrinitarii din primele veacuri crești] în secolele II—III, asupra «monarhiei» divine și nu cred că Dumnez cel Unul are trei persoane : Tatăl, Fiul și Sfântul Duh. Unii atribuie Iisus Hristos un loc eminent în opera revelației, dar alții refuză să E mită dumnezeirea Lui. Despre Sfântul Duh cred că este un dar al Dumnezeu.

Prima comunitate «antitrinitară» în Transilvania s-a organizat urma hotărârii Dietei de la Turda din 1568, inspirată de pastorul Fere David, când a luat ființă *Biserica reformată unitariană în Transilvan* adoptând ideile antitrinitare ale lui Faust Socinius. în Polonia, dator piemontezului antitrinitar Giorgio Blandrata, fizician italian refug în această țară, a luat de asemenea ființă, de la jumătatea secolului XVI-lea, comunitatea antitrinitară polonă, pe care el a condus-o în 1558 și 1563.

Ca urmare a conferinței de la Piotrkow din 1563, s-a organizat Polonia, la îndemnul teologului Gonesius, *Biserica fraților din Poloi și Lituania care au respins Treimea*, numită și *Mica Biserică polone*

Faust Socinius din Siena a devenit teologul cel mai important unitarianismului în Polonia și a condus «Mica Biserică poloneză» în anii 1579 și 1604. De la numele acestuia, unitarienii au primit și nume de *socinieni*. Opera teologică a lui Faust Socinius se oglindește în *Ca hismul de la Racow*, numit *Catehismul racovian*, din 1605.

După distrugerea Racowului, în 1638, de către polonezii catolici, mitarienii polonezi au emigrat în Prusia, Olanda și Transilvania, unde iu găsit bună primire. Giorgio Blandrata s-a refugiat în 1563 în Transilvania și a reușit să convertească la unitarianism pe principele Transilvaniei, Ioan Sigismund (1559— f 14 martie 1571).

Unitarianismul luă dezvoltare în Transilvania, fiind popularizat de Melius, în disputa de la Alba Iulia (Gyulafehérvár), din 1568.

În 1600, Dieta de la Leczâlva a recunoscut drepturile «religiunii unitariene».

La finele secolului al XVIII-lea, unitarienii din Transilvania au intrat în comuniune cu unitarienii din Anglia și Statele Unite.

În Anglia, unitarianismul englez a fost organizat de *John Biddle* (1615—1662). La Londra, pastorii anglicani, *Teofil Lindsey* (1723—1808) și *Iosif Pristley* (1733—1804) au organizat în 1774 o Biserică unitariană. În 1791, Thomas Belsham (1750—1829) a fondat prima societate unitariană în Anglia, numită : *Unitarian Society for Promoting Christian Knowledge* = *Societatea unitariană pentru promovarea învățaturii reștine*.

La finele secolului al XIX-lea, James Martineau (1805—1900), care

P

vea legături cu teologia liberală germană din Tiibingen, a dat anti-

u

-initarismului englez un aspect raționalist, mai puțin confesional.

În America de Nord, unitarianismul s-a dezvoltat datorită efortu-

u

ilor lui William E. Channing (1780—1842), care i-a dat un conținut teo-

§

gic mai precis. El a fost mult întărit apoi prin lucrările lui Ralph

l

/aldo Emerson (1803—1860) și ale lui M. Parker (1810—1860).

În 1825, a luat ființă în America : *The American Unitarian Association* = *Asociația unitariană americană*, iar în 1900 s-a creat : *International Council of Unitarian and other Liberal Religions* = *Consiliul*

j

iterațional unitarian și al altor religii liberale.

În mai 1961, a luat naștere : *Unitarian Universalist Association* = *sociația unitariană universală*.

După cel de al doilea război mondial (1939—1945) a luat ființă în Germania în 1953 : *Consiliul Bisericilor liberale*, în care au fost primiți unitarienii.

Unitarienii din România au la Cluj-Napoca o episcopie și o secție unitariană de învățământ teologic la Institutul teologic protestant din acest oraș.

5

BIBLIOGRAFIE

Culte și denominațiuni creștine apărute în lumea anglo-saxonă

"

Puritanismul: J. R. H. Moorman, *A History of the Church of England*, rd ed. London, 1973 ; J. Bauberot, *Puritanisme*, în «Encyclopedia Universalis», t. 13, iris, 1968, p. 824—825; G. F. Nutall, *The Puritan Spirit*, London, 1967; C. Hill, *iritanism and Revolution*, London, 1958; reeditată în 1969; W. Haller, *The Rise Puritanism*, 2nd ed., 1957; A. Simpson, *Puritanism in Old and New England*, licago, 1955; A. A. Peel, *Briei History of English Congregationalism*, ed. 3-a, mdon, 1953; Davies Haston, *The Worship of the English Puritans*, 1948.

Culte și denominațiuni religioase

Alain Nodrow, *Les nouvelles sectes*, Paris, 1977 ; Fr. Heyer, *Der Pietismi. im Gestalten und Wirkungen*, Munster, 1975; R. I. Handy, *A Christian America* New York, 1972; Sidney E. Ahlstrom, *A religious history of the American people* New-Have, London, 1972, XVI—1158 p.; Cl.-P. Clasen, *Anabaptism*, New York 1972; B. R. Wilson, *Religious Sects*, London, 1970; Idem, *Sects and Society*, London, 1961 ; E. S. Guastad, *A Religious history of America*, New York, 1966; W. Bart *Sekten Heute. Lehre, Organisation, Verbreitung*, Preiburg, Herder, 1967; G. H. Williams, *The Radical Reformation*, Philadelphia, 1962 ; H. C. Chery, *L'Ollensive dt sectes*, Paris, 1954, reedit. 1959; J. Seguy, *Les Sectes protestantes dans la France contemporaine*, Paris, 1956 ; G. Welter, *Histoire des sectes chretiennes*, Paris, 1950 E. Th. Clarck, *The Small Sects in America*, Nashville, 1949; W. W. Irren Sweet *The story of Religion in America*, New York, 1939; Konrad Algermissen, *Konfessionskunde. Ein Handbuch der Gegenwart*, Hannover, 1930 ; Paul Scheurlen, *Sekten der Gegenwart*, Stuttgart, 1923.

În limba română : P. Hladchi-Bucovineanu, *Fețele reale ale sectelor religioase*, București, 1983 ; T. M. Popescu, *Privire istorică asupra schismelor, ere ziilor și sectelor*, în «Studii teologice», II (1950), nr. 7—8, p. 347—394; Pr. P. De holeanu, *Manual de Sectologie*, Arad, 1948 ; Arhiereu Grigorie Leu-Botoșăneam *Sectele din România*, Chișinău, 1931 ; Idem, *Confesiuni și secte. Studiu istoric-misionar*, București, 1929.

Metodiștii

Cl. J. Bertrand, *Le Methodisme*, Paris, 1971 ; J. Bauberot, *Methodisme* «Encyclopaedia Universalis», t. 10, Paris, 1968, p. 1006—1007 ; R. E. Davies and E. G. Rupp, *A History of the Methodist Church in Great Britain*, t. I, London, 1965 E. S. Bucke, *The History of the American Methodism*, 3 voi., New-York, 1964 H. Burbridge, *Methodisme*, London, 1957; I. L. Hoit and E. T. Clark, *The World Methodist Movement*, Nashville, 1956; M. L. Edwards, *J. Wesley and the XVIII-t Century*, London, 1955; W. W. Sweet, *Methodism in American History*, New-York 1954; W. C. Barclay, *History of Methodist Missions*, 6 voi., New-York, A. de Cerce, *John Wesley, maître d'un peuple*, Paris, 1940 ; reeditată în 1965; A. C. Oulor, *John Wesley*, New-York, 1964; J. S. Simon, *John Wesley*, 5 voi., London 1921—1934.

Bapțiștii

R. G. Torbet, *A History of the Baptists*, Philadelphia, 1950; Valley Forge 1963, London, 1966; A. Gilmore, *Christian Baptism*, London, 1959; J. D. Hunghe^e *Dip Baptisten*, Kassel, 1959; G. Rousseau, *Histoire des Eglises baptistes dans monde*, Paris, 1951 ; F. T. Lord, *Baptist World Fellowship. A Short History of the Baptist World Alliance*, 1955; R. Donat, *Entstehung und Ausbreitung der Baptistene Gemeinden in Deutschland*, 2 voi., Kassel, 1958 și 1960; Everett Gill, *Cine sunt cei cred bapțiștii*, București, 1933.

Quakerii

J. Seguy, *Quakers*, în «Encyclopaedia Universalis», t. 13, Paris, 1972, p. 857-858 ; D. E. Trueblood, *The People Called Quakers*, New York, 1966; W. C. Brailh, *The Beginning of Quakerism*, London, 1912; ediție revăzută, London, 1965; Ider *The Second Period of Quakerism*, London, 1918 ; ed. revăzută, London, 1961 ; H. Vo Etten, *George Fox et les Quakers*, Paris, 1956 ; E. Grubb, *Qu'est-ce que le quakerism (What is Quakerism?)* 1917; ed. 4-a, Paris, 1940; A. N. Brayshaw, *The Quaker Their Story and Message*, London, 1921 ; revăzută, London, 1953.

Armata mântuirii

Dumitru Popa, *Die Gemeinschaft der Siebenten-Tags-Adventisten in der Sozialistischen Republik Rumänien*, Bukarest, 1983; R. Miiller, *Adventisten, Sabbat Reformation*, Lund, 1979, 251 p.; *Seventh-day Adventist Encyclopaedia*, Washington 1966; A. A. Hackema, *The Four Major Cults. Christian Science, Jehovah's Witnesses, Mormons, Seventh Day Adventists*, Grand-Rapids, Mich., 1964; A. W. Spaldin *Origin and History of Seventh-Day Adventists*, 4 voi., Washington, 1961—1962

D. Mitchell, *Seventh-day Adventists*, New-York, 1953 ; M. Cohn, *The Pursuit of the Millenium*, London, 1957 ; D. E. Rebok, *Oui Firm Foundation*, 2 voi., Washington, 1953; L. E. Froom, *The Prophetic Faith of our Fathers*, 4 voi., Washington, 1946—1964; Idem, *Movement of Destiny*, ibidem, 1971; A. Rettaroli, *Protestanți aventisti*, 1941; K. Allgermissen, *Die Adventisten*, 5-e Auflage, Hannover, 1930; M. Heim-bucher, *Methodisten, Adventisten, und Neuapostolische Gemeinde*, Regensburg, 3 Auflage, 1924 ; T. Scheuden, *Die Adventisten. Adventiștii*, trad. de Diac. N. A. Constantinescu ed. 2-a, București, 1926.

In limba română :

Cultul creștin adventist de ziua a șaptea, Cluj-Năpoca, 1976, 432 p. ; Prof. N. Chițescu, *Despre milenarism*, în «Mitropolia Moldovei și Sucevei», XLVIII (1972), nr. 5—6, p. 340—354; Fr. Serafim F. Morozanu, *Milenarismul. Dezvoltarea istorică și învățătura lui greșită*, în «Mitropolia Olteniei», XII (1960), nr. 3—4, p. 171—183; Magistrand N. V. Stănescu, *Hiliasmul și incoerențele lui*, în «Ortodoxia», IX (1957), nr. 2, p. 239—258; V. Loichiță, *Chiliasmul (Milenarismul)*, Cernuăți, 1924; Pr. D. Georgescu, *Adventismul din punct de vedere biblic, rațional și moral-practic*, București, 1922; Pr. Ioan Constantin Nazarie, *Combaterea principalelor învățături adventiste*, București 1913.

Mormonii

Reed Smost — R. G. Evans, L. H. Creer, *Mormonii, Latter-Day Saints, Churchi ol Jesus Christ*, în «Encyclopaedia Britannica», t. I., London, 1971, p. 759—799; R. R. Müller, *L'Hisioire des Mormons*, Paris, 1970; C. Fohlen, *Mormons*, în «Encyclopaedia Universalis», 11, Paris, 1968, p. 327—328; W. R. Martin, *Mormonism*, New-York, 1968 ; N. Anderson, *Desert Saints : The Mormons Frontier in Utah*, Chicago, 1942; ed. 2-a, Chicago, 1966; W. Turner, *The Mormon Establishment*, New York, 1966; W. J. Whalen, *The Latter-Day Saints in the Modern World*, 1964; F. O. Dea, *The Mormons*, Chicago, 1964; F. M. Brodie, *No Man Knows my History. The Life of Joseph Smit's, the Mormon Prophet*, New-York, 1946; London, 1963; W. A. Linn, *The Story of the Mormons*, New-York, 1963; N. F. Furniss, *The Mormon Conflict : 1850—1859*, New-Haven, 1960 ; L. J. Arrington, *Great Basin Kingdom - an Economic History of the Latter-Day Saints, 1830—1900*, Cambridge (Mass.), 1958 ; B. R. Mc. Conkie, *Mormon Doctrine*, 1958 ; J. F. Smith, *Answers to Gospel Questions*, 3 voi., 1958; Idem, *Doctrine oi Salvation*, 3 voi., 1960; T. F. O'Dea, *The Mormons*, Chicago, 1957; R. B. West, *The Story of the Kingdom ol Brigham Young and the Mormons*, New-York, 1957 ; B. H. Roberts, *A Comprehensive History of the Church ol Jesus of the Latter-Day Saints*, 6 voi., Salt City, 1930; Magistrand Dumitru Vasilescu, *Despre mormoni*, în «Studii teologice», XV (1963), nr. 9—10, p. 5G6—576.

Studentii în Biblie sau ruseliștii

W. C. Stevenson, *Year of the Doom, 1975: The Story of Jehova Witnesses*, London, 1967; G. Herbert, *Les Temoins de Jehovah. Essai critique d'histoire et de doctrine*, Montreal, 1960; M. Cole, *Jehovah's Witnesses*, New-York, 1955; London, 1956; R. Pike, *Jehovah's Witnesses*, 1954; M. S. Szatt, *The International Bible Students: Jehovah's Witnesses*, 1933; Dr. John-Busch, *Das Sektenwesen unter besonderer Briicksichtigung der Ernten Bibelherscher*, Hildesheim, 1929.

Irvingienii

H. C. Whitley, *Blinded Eagle*, London, 1955. *An Introduction to the Life and Teaching oi Edward Irving*, London, 1955; A. L. Drummond, *Edward Irving and his Circie*, London, 1938.

Penticostalii

Teodor Sandru, *Biserica lui Dumnezeu apostolică pentecostală din România*, București, 1982; W. J. Hollenweger, *The Pentecostals: The Charismatic Movement in the Churches*, London, 1972; Idem, *Enthusiastisches Christentum*, Zurich, 1969; V Synan, *The Holiness — Pentecostal Movement in the United States*, New-York, 1971 ; D. Gee, *The Pentecostal Movement*, Croydon, 1967; J. T. Nichol, *Pentecostalism*, New-York, 1966; J. L. Sherril, *They Speak with Other Tongues*, London, 1965; M. J. C. Calley, *God's People. West Indian Pentecostal. Sects in England*,

1965; M. T. Kelsey, *Speaking with Tongues*, London, 1965; N. Bloch-Hoell, *Pentecostal Movement*, London, 1964; Bloch-Hoel, *The Pentecostal Movement, its Or Development and Distinctive Character*, Oslo—London—New-York, 1964; K. drick, *The Promise Fulfilled. A History of the Modern Pentecostal, Movement*, R. F. Gagg, *Kirche im Feuer*, Stuttgart, 1961.

Nazareii:

T. L. Smith, *Called Unto Holiness. The Story of the Nazarenes. The Nazart The lormative Years*, 1862.

Faust Socinius, *Socinianism and its Role in the Cultural oi XV-th to XVI Centuries*, Ed. by Liech Szozuck, Warsaw, Lade, 1983; M. Martini, *Fau.sto Socin la pensee socinienne*, Paris, 1967; G. Pioli, *Fausto Socino, vita, opere, iortuna, dena*, 1952; Mc. Lachlan, *Socinianism in Seventeenth Century England*, Lo'n 1951.

Biserica unitariană

Negyszáz év 1568—1962. Emlekkoniv az Unitárius egyház alapitási negyszázadik eviorduloja alkalmából (= Patru sute de ani: 2558—3963. Carte memorativă cu ocazia Împlinirii a patru sute de ani de la înaintarea Bisericii iariene), ediția a 2-a, cu rezumat în limbile română și engleză, Kolozsvár — poca, 1979; Cesare Alzati, *Terra Romena tra Oriente e Occidente. Chiese ed nel tardo 1500*, Milano, 1982, p. 48—56; *U antitrinitarismo*; C. Erigh, *The Lil Christians. Essays on American Unitarian History*, 1970; Idem, *The Beginn Unitarianism in America*, Boston, 1955; B. Roussel, *Unitarianisme*, în «Encyclt dia Universalis», t. 16, Paris, 1968, p. 371—472; H. H. Cheetham, *Unitarianism Universalism*, Boston, 1962; A. Pirnât, *Die Ideologie der Siebenburgen Antitri rien*, Budapest, 1961; H. B. Scholefield, *Unitarian History*, Weilesley Hills (M 1958; D. B. Parke, *The Epic oi Unitarism*, Boston, 1957; S. Kot, *Socinianisi Poland*, Trad. engleză de E. M. Wilbur, Boston, 1957; Idem, *L'inilience de M Șervet sur le mouvement antitrinitarien en Pologne et en Transylvanie*, în «Ai de Michel Șervet et Sebastien Castillen», Haarlem, 1953, p. 94—103; Idem, *Le vcment antitrinitaire au XVI-e et XVII-e siecles*, Paris, 1937; E. M. Wilbur, *History oi Unitarianism, Socinianism and its Antecedents*, 2 voi., Cambridge (M 1947—1952; reeditate în 1965; Idem, *A History oi Unitarianism in Transylv England and America*, Cambridge (Mass.). 1952; Mc. Lachlan, *The Unitarian vement in the Religious Liie oi England*, London, 1934; H. Gow, *The Unitai London*, 1928; Mary Baker Eddy, C. S. Braden, *Christian Science Today*, D 1959; R. Peel, *Christian Science Today. Its Encounter with American Culture*, Idem, *The Years oi Discovery*, New York, 1966; S. Wilbur, *The Liie oi Mary Eddy*, Boston, 1938; N. Beaslly, *The Cross and the Crown. The History oi Chri Science*, New York, 1952.

Teosofia

H. P. Blavatsky, *The Secret Doctrine*, 1888; prescurtare 1968; B. Gorc *Le Mystique. Valentin Weigel et Ies origines de la Theosophie allemande*, 1872; J. Lantier, *La Theosophie*, Paris, 1971; A. Faivre, *Theosophie*, în «Enc paedia», t. 15, Paris, 1968, p. 1095—1086; J. S. Judah, *History and Philosoft the Metaphysical Movement in America*, Philadelphia, 1967; R. Guenen, *Le sophisme. Histoire d'une pseudo-religion*, Paris, 1965; W. F. Pleuckert, *Fans<. Berlin*, 1956; *The Theosophical Movement, 1875—1950*, Los Angeles, 1951; Grandmaison, *Le Theosophie et l'anthroposophie*, Paris, 1939; C. J. Ryan, *Wr Theosophie?* Covina, Calif., 1944; P. Oltramare, *Histoire des idees theosoph dans l'Inde*, II. La theosophie bouddique, Paris, 1932.

Spiritualismul

A. T. Schefield, *Modern Spiritism, Its Science and Religion*, 1960; . A. W ger, *Occult Phenomena*, Westminster, 1957; G. W. Butterworth, *Spiritualism Religion*, 1944; A. C. Doyle, *The History oi Spiritualism*, 2 voi. 1926. 27 — Istoria Bisericească Universală Voi. II

Cultul și viața religioasă în protestantism și anglicanism. Misiuni protestante și anglicane *

1. Cultul și viața religioasă în protestantism

Protestantismul a nutrit nobila aspirație de a reveni la formele pri-are ale creștinismului. În acest sens, Reforma protestantă a vrut să în-mne nu numai înlăturarea erorilor doctrinare, disciplinare și practice e catolicismului, pentru care s-a desprins în secolul XVI de catolicism, mai ales, de a *reforma* adică *de a forma* din nou, de a *reface*, de a *re-mra* creștinismul în forma lui originară, primară, tendință care predo- ină tot mai mult în ultimul secol. Iată de ce protestantismul, în genere, și combate cu vehemență erorile și inovațiile papale, nu vrea să se sntifice neapărat cu *antipapalismul*, cum mai cred în mod eronat unii)logi romano-catolici sau, mai rar, chiar și unii ortodocși.

Protestantismul se consideră pe sine «*Biserica universală reformată*», re se ridică și luptă împotriva «*Bisericii catolice deformate*».

Protestanții de nuanță luterană sau calvinistă împreună cu toate de- minațiunile care-și au originea în protestantism au unele puncte de îdintă și de cult deosebite nu numai față de Biserica romano-catolică și față de Biserica ortodoxă, dintre care amintim câteva mai însemnate:

1) În dogma *soteriologică*, protestanții învață *mîntuirea omului nu-i prin credință*: «*sola fide*», fără colaborarea faptelor bune ale

2) Au primit și păstrează de la romano-catolici învățătura despre *-cederea Sfîntului Duh și de la Fiul — Filioque*, încît, în cultul lor, tesc Simbolul credinței cu adaosul *Filioque*.

3) Socotesc că Sfînta Scriptură este *singurul izvor al Revelației di-e și resping Sfînta Tradiție*, cel de-al doilea izvor al Revelației.

4) Au formulat și afirmat învățătura despre *liberul arbitru și pre-tinație*, pe care nu o au nici romano-catolicii, nici ortodocșii.

5) În învățătura despre Biserică, preferă concepția despre *Biserica izibilă*, nu admit *infaibilitatea Bisericii* ca depozitară a harismei vărului — «*charisma veritatis*» — și nici *infaibilitatea Sinoadelor menice*. Ei resping, de asemenea, dogma primatului papal și a infai-lității papale, proclamată de Conciliul I Vatican (1869—1880) și de ciliul II Vatican (1962—1965). în învățătura despre har, sfințenie, lărul și valoarea Tainelor, protestanții se deosebesc radical de Or-)xie. Ei au redus numărul Sfintelor Taine : luteranii, la trei : *Bote-Euharistia și Pocăința*, iar calviniștii la două : *Botezul și Euharistia*. La Sfînta Euharistie, pe care o săvîrșesc ca romano-catolicii, eu îă, *nu admit prefacerea elementelor materiale* — a pîinii și a vinu- — în Trupul și Sîngele Mîntuitorului, ci acceptă o prezență reală, spirituală, a lui Hristos, numită «*praesentia per impanationem*» = *ența prin impanațiune*: Hristos e prezent «*in pane, cum pane et pane*» ; «*in vino, cum vino et sub vino*».

* Capitol redactat de Pr. prof. I. Rămureanu

Valoarea Tainei e în funcție de starea subiectivă a pritorului, de credința omului. Taina e valabilă «*ex opere operantis*» adică din lucrarea săvârșitorului și nu «*ex opere operato*», adică nu are o valoare* «prin ea însăși».

Ei justifică reducerea numărului Sfințelor Taine cu afirmația că nici Sfânta Scriptură, nici Sfânta Tradiție nu proclamă formal numărul lor. Se știe că în Apus numărul de șapte Taine a fost atestat în secolul XII de Petru Lombardul (f. 1164), iar în Răsărit în secolul XIII (1270) de monahul Iov Isaitul. Acest număr a fost confirmat apoi de Consiliul unionist de la Lyon, din 1274, iar în Răsărit, în 1576, de patriarhul Ieremia II al Constantinopolului (1572—1579 ; 1580—1584 ; 1587—1595), în corespondența lui cu profesorii luterani din Tübingen, Germania.

Protestanții nu recunosc *Sacerdoțiul* sau *Preoția* ca Taină, deoarece, după concepția lor, *orice creștin poate fi preot*, concepție întemeiată pe textul din I Petru 2, 9 în care se vorbește despre «preoția universală», care nu este tot una cu *Preoția harică* cu cele trei trepte ale ei, diacon, preot, episcop.

De asemenea, protestanții nu acceptă nici *Mirungerea* sau *Confirmarea*, nici *Sfântul Maslu*, nici *Taina Căsătoriei*, pentru că — spun ei — acestea nu au poruncă de instituire de la Domnul Hristos.

Cu toate acestea, protestantismul de azi manifestă un fel de nostalgie a Sfințelor Taine părăsite, adoptând unele practici specifice lor a *Mirungerii* sau *Confirmării*, a *Consacrării pastorilor și episcopilor* — printr-un ceremonial impresionant al punerii mâinilor în comun —, < *Nunții* — prin binecuvântarea tinerilor și prin rugăciuni — și o practică a unui fel de *Mărturisire* a păcatelor.

În timpul săvârșirii *Cinei Domnului*, un loc principal îl are predică; și executarea unor cântări religioase specifice, inspirate din Psalmi și din pietatea creștină care, după trei sute de ani, au devenit tradiționale. Teologul protestant A. N. Bertrand scrie : «E spre cinstea protestantismului că a făcut din predică nu numai un instrument de pedagogie* creștină și de influență morală sau socială, ci și un izvor permanent de viață spirituală» (A. N. Bertrand, *Protestantisme*, 3-ed., Paris, 1931 p. 64).

De asemenea, protestanții de azi fac eforturi pentru a împlini unele lipsuri ale cultului. Astfel, în unele biserici protestante au introdus o *slujbă specială* pentru anumite zile, ca : Vinerea Mare, slujbă numită ; *Liturghie* sau «*Missa catechumenorum*», «*Missa Fidelium*», iar unii folosesc la săvârșirea cultului veșminte sacerdotale, luminări și tămâie.

Trebuie să subliniem că protestanții de toate ramurile *nu admit din cultul romano-catolic și ortodox, sărbătorile, cinstirea crucii (obiect de cult, cinstirea sfinților, îngerilor, a Prea Curatei Fecioane Măria, venerarea icoanelor, a moaștelor și a relicvelor sfinte; nu admit posturile ortodoxe, precum și diferite tradiții și ierurgii ortodoxe.*

2. Cultul și viața religioasă în Anglicanism

Spre a ne da seama de modul cum se realizează practic viața cultică și disciplinară în Biserica anglicană, trebuie să ținem seama că serica Angliei a apărut în secolul XVI, atât ca *Biserică reformată* cât *catolică*, adică ea a păstrat continuitatea neîntreruptă cu credința primară a Sfinților Apostoli și a Sfinților Părinți, dar a adoptat și unele vătături și practici cultice de nuanță luterano-calvinistă.

Ca Biserică reformată, Biserica anglicană respinge papalitatea și stitutiile ei și insistă ca *Biblia*, *Cartea comună de rugăciune* (*The tok of Common Prayer*), *cele 39 Articole de credință* și *Ordinalul* (Evlogiul sau Molitfelnicul), să fie cărțile ei principale, în ceea ce privește credința, cultul, și disciplina bisericească. Prin dorința și stăruința de a rămâne *Biserică universală* sau «*catolică*», Biserica anglicană a străt pînă azi vechile *Simboluri de credință*, *hotărîrile Sinoadelor ecumenice*, *ierarhia istorică pe baza succesiunii apostolice*, *Sfintele Taine unele tradiții creștine vechi la săvîrșirea cultului*.

În modul acesta, Biserica anglicană pretinde că deține o poziție proe, *de mijloc*, în creștinătatea actuală.

Referitor la săvîrșirea cultului, Biserica anglicană insistă îndeosebi ipra celor două Taine, *Botezul* și *Cina Domnului* (Sfînta Euharistie). face des lectura Bibliei la Biserică, în familie și chiar în locuri puze și se țin predici cu regularitate, însoțite de cîntare religioasă, așa n se practică și în Biserica reformată sau calvinistă, dar, după cum m ei în *Cartea de rugăciune comună* — *The Book of Common Prayer* în *Ordinal* (Evhologhiul), săvîrșesc și celelalte cinci Taine și anume : - *ungerea*, *Pocăința*, *Preoția*, *Nunta* și *Maslul*.

Cu ocazia discuțiilor dintre ierarhii ortodocși și anglicani la Confeța de la Londra, din 1930, s-a lăsat a se înțelege că *doctrina Bisericii ilicane este exprimată în mod autoritativ în «The Book of Common iyer și că sensul celor 39 Articole de credință trebuie să fie intertat de acord cu aceasta»*. (*Report of the Lambeth Conferences*, 1930, 139 ; Edwin J. Palmer, *The destiny of the Anglican Churches*, London, 1931, p. 32—33).

În general, Biserica anglicană și teologia anglicană admit *sacerdosau preoția* instituită pe baza succesiunii apostolice, cu cele trei >te ierarhice ale ei : diacon, preot, episcop, avînd autoritate de la stos și transmisă prin punerea mîinilor.

Resping, de asemenea, ca și Bisericile luterană și calvinistă, priul papal și infailibilitatea papală, dogmă proclamată de Conciliul I ican (1869—1870) și Conciliul II Vatican (1962—1965), precum și iuicția episcopului Romei asupra Bisericii Angliei.

Remarcăm, însă, că Biserica anglicană se găsește, din anul 1931, în uniune deplină cu Biserica vechilor-catolici care, de asemenea, res[e primatul și infailibilitatea papală.

Ea se află în inter-comuniune cu Biserica luterană din Suedia, Nor-a și Finlanda și cu Biserica luterană din Irlanda, care mențin, în nizarea lor bisericească, episcopatul istoric.

Biserica anglicană practică, de asemenea, intercomuniunea cu *Biserica reformată episcopală spaniolă*, apărută în 1871, cu *Biserica lusitană* din Portugalia, organizată în 1810, despărțită și ea de Roma în 1870 din cauza infailibilității papale, precum și cu o Biserică de nuanță luterană din Filipine.

Biserica protestantă episcopală din America, care numără în prezent aproape patru milioane de membri, a încheiat, în 1961, un concordat cu *Biserica independentă din Filipine*, Biserică cu ierarhie instituită pe baze succesiunii apostolice, care respinge de asemenea primatul papal.

Pe plan local și în mod izolat, unele Biserici anglicane practică așa-zisa *comuniune deschisă* = «*open comunion*», adică săvârșesc Liturghia la care sînt invitați să participe și să se împărtășească chiar creștini, de alte denominațiuni, care au însă Botezul valid.

Prin enciclica *Apostolicae curae*, din 13 septembrie 1896, papa Leon XIII (1878—1903) a respins recunoașterea validității hirotoniilor anglicane, iar hotărârile ei sînt în vigoare pînă astăzi.

Deși Biserica anglicană nu are legături oficiale cu Biserica Romei în urma acestei respingeri, ea a trimis totuși trei observatori la Conciliul II Vatican (1962—1965) și are un reprezentant pe lîngă *Secretariatul pentru unitatea creștină* de la Vatican, înființat de papa Ioan XXIII (1958—1963), la 5 iunie 1960, prin «*motu proprio*» : *Superno Benutu*.

Gu Biserica ortodoxă a Răsăritului, Biserica anglicană întreține legături de prietenie și colaborare, încă din timpul patriarhului ecumenic Kiril Lukaris (1620—1638), (cu patru întreruperi) și a lui Mitrofan Kritopulos (1589—1639), patriarh de Alexandria între anii 1636—1639.

Pentru colaborarea activă cu Bisericile ortodoxe, în 1862 a luat ființă *Societatea anglo-continentală*, în urma convorbirilor teologice dintre teologul rus Alexei Șt. Homiacov (1804—1860) și a lordului H. Palmerston (f 1865).

Menționăm că J. Fr. Overbeck (1789—1869), romano-catolic, renumit profesor german din Halle, a trecut în 1865 la Ortodoxie și s-a stabilit la Londra unde, prin zelul și scrisul său, a adus mari servicii cauzei Ortodoxiei printre englezi.

Legăturile de prietenie și colaborare dintre Biserica anglicană și Bisericile ortodoxe s-au intensificat după primul război mondial (1914—1918), cînd s-au dus tratative în problema recunoașterii validității hirotoniilor anglicane de către Bisericile ortodoxe. În urma acestor tratative, Patriarhia de Constantinopol, în timpul patriarhului ecumenic Meletie IV Metaxakis (1921—1923), a *recunoscut, la 22 iulie 1922, validitatea hirotoniilor anglicane*.

În actul de recunoaștere, patriarhul Meletie IV și Sinodul Patriarhiei de Constantinopol arată că au luat în deliberare problema validității hirotoniilor anglicane din punct de vedere ortodox și, cercetînd-o din toate punctele de vedere, au ajuns la concluzia că pentru Biserica ortodoxă, *hirotoniile de episcopi, preoți și diaconi în confesiunea episcopală anglicană au aceeași tărie ca și acelea din Bisericile romano-catolică, vechi-catolică și armeană, întrucît se găsesc în ele toate pune-*

le esențiale, socotite indispensabile din punct de vedere ortodox, pentru recunoaștere în ele «harisma preoției, derivată prin succesiunea apostolică».

Validitatea hirotoniilor anglicane a fost recunoscută apoi de Patriarhia Ierusalimului, la 28 februarie/12 martie 1923, de Arhiepiscopia prou la 7/20 martie 1923, de Patriarhia Alexandriei, la 20 noiembrie 1930, în timpul patriarhului Meletios II (1926—1935). În actul de cunoaștere din 1930, patriarhul Alexandriei subliniază că, întrucât în clarificațiile Conferinței de la Lambeth, din 4—18 iulie 1930, se dă deplină satisfacție cu privire la succesiunea apostolică, la împărtășirea ală cu Trupul și Sângele Domnului, la Euharistie, ca jertfă de împărare, și la hirotonie, considerată ca Taină «*Biserica Alexandriei suprimă zervele sale față de validitatea hirotoniilor anglicane și aderă la hotărârea patriarhului ecumenic din 22 iulie 1922, recunoscând că preoții rotoniți de episcopii anglicani care vor intra în Biserica ortodoxă nu r mai fi rehirotoniți, după cum nici laicii botezați de anglicani nu mai it rebotezați*».

Biserica Ortodoxă Română a recunoscut, de asemenea, validitatea hirotoniilor anglicane în urma tratatelor oficiale în Conferința anglo-Tiână de la București, între 1—8 iunie 1935. Biserica Ort. Română făcut această recunoaștere cu condiția ca Biserica Angliei să-și prezeze ea însăși doctrina despre Sfintele Taine și în special despre Taina rotoniei, dacă o consideră sau nu într-adevăr Taină.

Sinodul Bisericii Ortodoxe Române, în ședința sa din 19 martie 1936, a aprobat recunoașterea validității hirotoniilor anglicane, dar a icizat textual că *această omologare devine definitivă după ce autoatea supremă a Bisericii anglicane va ratifica concluziile delegației e, relativ la Sacramentul hirotoniei, cu toate momentele sale din docna Bisericii Ortodoxe*.

În ședința sa din 2 aprilie 1937, Sfântul Sinod al Bisericii noastre munțat că a luat act de scrisoarea din februarie 1937, prin care Arhiepiscopul de Canterbury a anunțat că Sinoadele Arhiepiscopilor de York de Canterbury, din care se compune Biserica Angliei, și-au însușit *r-o majoritate covârșitoare* punctele de credință subscrise de delegația Jlicană la București în iunie 1935.

După Biserica noastră, în 1939 Biserica Greciei a recunoscut, de menea, validitatea hirotoniilor anglicane.

Discuții în vederea apropierii și colaborării cu Biserica Anglicană avut loc, între 16—23 iulie 1956, la Moscova, cu ierarhii Bisericii ortodoxe ruse. În vederea apropierii și unirii dintre Ortodoxie și Anglicani, este de importanță deosebită, de asemenea, sesiunea plenară de la scova a dialogului ortodoxo-anglican din 26 iulie — 3 august 1976, la e au participat șapte Biserici ortodoxe și șapte anglicane, în care, pe iă problemele doctrinare referitoare la cunoașterea lui Dumnezeu, pirația și autoritatea Sfintei Scripturi, Sfintei Tradiții, autoritatea loadelor, s-au discutat și unele probleme cultice ca : adaosul *Filioque* Simbolul credinței, *Sfinta Euharistie* și *Epiclesa*. Anglicanii s-au de- rat de acord să renunțe la adaosul Filioque. S-au subliniat de către

cele două grupe de Biserici, că Euharistia este opera Sfintei Treimi, iar pentru ortodocși momentul culminant și decisiv al sfințirii este *Epiclesa* adică invocarea Duhului Sfânt pentru prefacerea darurilor — piinea vinul — în Trupul și Sângele lui Hristos. Dar, deși *Epiclesa* are un înțeles special în Sfânta Euharistie, trebuie să credem că și în celelalte Taine, prin rugăciunea și binecuvântarea Bisericii, se invocă putere; Duhului Sfânt care sfințește întreaga creație. Biserica este comunitate sântă care trăiește din continua invocare a Duhului Sfânt și duc pe credincioși la curățire de păcate, sfințire și îndumnezeite prii har (Sscoai xară x<*ptv) («Biserica Ortodoxă Română», XCIV (1976), nr 7—8, p. 664—673).

Merită să subliniem că în cadrul Consiliului Mondial al Bisericilor (care a luat ființă la Amsterdam în 1948), în prima sa Adunare generală Biserica anglicană desfășoară o largă activitate alături de Bisericile ortodoxe din lume, având conștiința că ea este o ramură a Bisericii universale. Tratatările în vederea apropiării celor două Biserici conțin prin așa-numitul *Dialog teologic* pe care-l vom trata într-un capitol special.

3. Misiuni protestante și anglicane

a. Misiunea internă. Este evident că în privința misiunii interne protestanții de nuanță luterană, calvinistă sau neoprotestantă au realizat opere care merită toată admirația. Astfel, în sec. XIX și XX, în Germania, în urma influenței crescînde a mișcărilor pietiste, zelul misionar a dus la realizarea unor opere de caritate dintre cele mai frumoase. S-a ridicat cîteva misionari în interior, la început neînțeleși sau chiar batjocoriți, care au trezit lumea la un mare zel apostolic, cum a fost Johannes Falk (f 1826), care a întemeiat în 1813, la Weimar, primul azil pentru orfanii rămași în urma războaielor lui Napoleon (1804—1814). Da primul mare activist pe teren social, cu un plan bine determinat, a fost tânărul absolvent în teologie Johannes H. Wichem (f 1881), care a organizat în 1833, lângă Hamburg, primul Institut de educare a copiilor părăsiți și săraci din viața de mizerie a marilor orașe industriale. Alături de «Casa aspră» (Das rauhe Haus), exista și un spital, care a înființat și timpul filiale și în alte părți.

În 1836, un al doilea mare misionar intern a fost Theodor Flieck (f 1864), care a înființat la Kaiserswerth, lângă Diisseldorf, *Institutul ăiaconițelor*, un fel de surori de caritate, viitoare misionare, care umplut orașele germane cu «ospicii creștine» pentru primirea străinilor pentru îngrijirea copiilor, a bolnavilor și reeducarea femeilor decăzute.

În timpul mișcărilor socialiste de pe la 1870—1880, au predicat în Berlin pastorii Ad. Stoker (f 1909) și Fr. Neumann (f 1919), care înființat o grupare social-creștină între muncitori.

Cel mai mare misionar intern, care a înregistrat cele mai frumoase realizări, a fost Fr. Bodelschwing (f 1910). S-a dus acum o luptă dîr: contra beției, imoralității, contra literaturii decadente, contra mizeriei în care trăiau hamalii din porturi, muncitorii, șomerii, prizonierii, întenați, orfanii și femeile decăzute. Se știe că, împotriva sclaviei și

șrului cu negri, o luptă îndârjită a dus printre anglicani oratorul isi'onarul W. Willberforce (f 1833), cunoscut om de stat englez. Și astăzi, în țările protestante și anglicane, numeroși misionari dez-i o frumoasă activitate internă, ajutați de preoți și credincioși, b. Misiunea externă. Protestanții și anglicanii au desfășurat și ișoară și astăzi, pe plan extern, o misiune cu rezultate dintre cele frumoase. Creșterea imperiului colonial englez în secolele XVII—■ ridicarea industrială și comercială anglicană ca și entuziasmul mi-ir al grupărilor neo-protestante explică acest fapt. Entre 1800 și 1910 a fost «marele secol» al expansiunii protestante glicane. Au luat acum ființă numeroase societăți ca : Societatea mi-iilor din Londra (1795) ; Societatea olandeză a misiunilor (1795) ; So-tea misiunilor Bisericii anglicane (1799) ; Consiliul american al mi-lor (1810) ; Societatea misiunilor metodiștilor wesley-eni (1813) ; itatea misionară americană baptistă (1814) ; Societatea misiunilor i Basel (1815) ; Societatea misiunilor evanghelice din Paris (1822) ; ■tatea misiunilor din Berlin (1824).

La jumătatea secolului XIX, au luat ființă alte societăți de misiuni ■mătoarele țări : Scoția (1856), Suedia (1856), Finlanda (1868), Țările >s (1858), Statele Unite (1894).

societățile protestante misionare au făcut propagandă îndeosebi în Asiei de sud-est, în Africa și în Oceania.

„a apelul exploratorului englez al Africii, David Livingston (f 1873), t ființă în 1858 *Universities Mission to Central Africa*, iar în 1865 Teylor a organizat *China Inland Mission*. în misiunea din Africa, distins în chip deosebit teologul, diaconul și pastorul Albert eitzer (f 1965), care a înființat la Lambarene, în Gabon, un spital leprozerie, legînd misiunea creștină de activitatea social-educativă, :ală și științifică.

3in a doua jumătate a secolului XIX, își face loc în universitățile stanțe studiul științific al misiunii. în Germania s-au înființat ca-de misiune creștină, la Erlangen în 1864, datorită lui K. Grâul, iar 67 la Berlin, datorită lui G. Warneck (f 1910) și în 1897 la Halle. n Anglia, s-a înființat o catedră de misiune creștină începînd din la Edinburgh. Tot la Edinburgh s-a ținut în 1910 *Conferința mon-a misiunilor protestante*.

)in această mișcare misionară s-a născut în 1920 mișcarea ecume-apoi, în 1921, *Consiliul internațional al misiunilor* care, în a doua are generală a Consiliului Ecumenic al Bisericilor, ținută în 19 no-"ie 1961 la New-Delhi, în India, a fost integrat, în organizația Con-ii Ecumenic al Bisericilor, în sînul căruia devine *Comisia pentru ne mondială și evanghelizare*. Dar nu toate asociațiile misionare au t la aceasta.

I de remarcat că Bisericile protestante au numeroși misionari plini mă și entuziasm. Astfel, la sfîrșitul secolului XIX și începutul se-ii XX, renumitul misionar de origine americană, John Mott (1865—metodist, avea convingerea că se poate realiza evanghelizarea lu-pînă la marginile pămîntului» (Fapte I, 8), chiar în generația sa

(1910), după lozinca pusă de el în circulație : *Evangelization of the World in this Generation = Evanghelizarea lumii în această generație*. În ciuda afirmației lui John Mott, trebuie să remarcăm faptul că entuziasmul său era mult prea exagerat, întrucât mai sînt încă pînă azi multe popoare din lume care n-au auzit încă cuvîntul Evangheliei lui Hristos.

BIBLIOGRAFIE

Pentru Misiuni protestante și anglicane

(Vezi Bibliografia capitolului precedent referitoare la cultul și viața religioasă în Protestantism și Anglicanism).

G. Moorhouse, *The missionaries (Christian missions, Africa, 1840—1950)*, London, 1973, 368 p.; Sydney E. Ahlstrom, *A Religious History of the American People*, New Haven — London, 1972; J. Bauberot, *Les missions protestantes*, în «Encyclopaedia universalis», t. II, Paris, 1968, p. 102—103 ; M. Merle, *Les Eglises chretiennes et la decolonisation*, Paris, 1967; Stephen Neil, *Colonialism and Christian Missions*, London, 1966; Idem, *A History of Christian Mission*, Harmondsworth, 1965; R. Mehl, *Decolonisation et missions protestantes*, Paris, 1964; M. Schlunk, *Die Weltmission der Kirche Christi*, Stuttgart, 1951 ; K. S. Latourette, *The Christian World Mission in Our Days*, New-York, 1954; Idem, *A History of the Expansion of Christianity*, 7 voi, London, New-York, 1937—1945; G. Warneck, *Abriss der Geschichte der protestantischen Missionen von der Reformation bis auf die Gegenwart*, Berlin, 1898.

In limba română : Pr. Alex. Moisiu, *Cultul Bisericii anglicane contemporane*, în «Studii teologice», XXIII (1971), nr. 9—10, p. 679—691 ; Pr. Prof. Alexandru Moraru, *Biserica Angliei și Ecumenismul. Legăturile ei cu Biserica Ortodoxă Română*, teză de doctorat, în «Ortodoxia», XXXVII (1985), nr. 4, p. 562—634; XXXVIII (1986), nr. 1, p. 9—155. Prefață Pr. Prof. I. Rămureanu, p. 551—561.

Biserica în Răsărit

Privire generală asupra situației politice, religioase, sociale și culturale *

Perioada care se întinde de la 1800 pînă azi este una dintre cele mai interesante și importante din istoria Bisericii ortodoxe, pentru faptul că, în secolele XIX și XX toate Bisericile ortodoxe naționale din Peninsula Balcanică devin autocefale sau independente : Biserica Grecii la 29 iunie (11 iulie) 1850, Biserica Serbiei la 20 octombrie (1 noiembrie) 1879, Biserica Română la 25 aprilie 1885, Biserica Albaniei, la 1 aprilie 1937 și Biserica Bulgariei, la 25 februarie 1945. Trei mari Biserici ortodoxe sînt ridicate în secolul XX la rangul de patriarhat : Patriarhia Sîrbă, la 12 septembrie 1920, Patriarhia Română, la 30 iulie 1925 și Patriarhia Bulgară, la 10 mai 1953.

Deși majoritatea Bisericilor ortodoxe naționale din lume sînt autocefale și se conduc independent de către Sfîntul Sinod al fiecărei Biserici locale, ele formează laolaltă *o singură Biserică* — una, *șîntă, soymnicească și apostolească Biserică a lui Hristos*. Unitatea de credință, ilt, disciplină și viață bisericească depășește diviziunea autocefaliilor u autonomiilor naționale. Prin organizarea lor autocefală și sinodală, Bisericiile ortodoxe răspund mai bine necesităților vieții naționale și sociale ale fiecărui popor.

Principiul care leagă Bisericile ortodoxe între ele este *ortodoxia credinței*, adică *dreapta credință*, care înseamnă respectarea dogmelor, tradiției și canoanelor vechii Biserici ecumenice, pe care fiecare Biserică ortodoxă le păstrează pînă azi cu fidelitate, menținînd totodată letura dragostei și frăției dintre ele și fiind permanent atente la problemele generale care se ivesc în decursul istoriei, pentru ca nu cumva credința să sufere vreo știrbire, adăugire sau răstălmăcire.

Din secolul XX, Ortodoxia nu mai este în mod exclusiv o Biserică Răsăritului, deoarece datorită multor circumstanțe - istorice, credința ortodoxă a început să fie răspîndită și în țările din estul Europei, în America, Africa, Australia și în țările Asiei.

Capitol redactat de Pr. prof. I. Rămureanu.

Se poate spune acum că Biserica ortodoxă este *Biserica universc* nu numai din punct de vedere dogmatic și istoric, ci și din punct vedere geografic.

Secolele XIX și XX sînt pentru Răsăritul Europei secolele redeptării politice și naționale și începutul unor mari realizări sociale, ci turale și economice.

Rusia, statul cel mai puternic din Răsăritul Europei, avînd în cprinsul ei cea mai mare Biserică ortodoxă, a sprijinit în secolele XV] și XIX popoarele ortodoxe din Balcani în eforturile lor de a se elibe de dominația turcească și a-și recuceri independența lor națională. D amestecul Imperiului austro-ungar, al Angliei, Franței și Germaniei Balcani a dat naștere la mari complicații și tulburări politice și dipl matic (căderi de guverne, asasinat, care au avut ca urmare războaie din secolele XIX și XX).

În urma tratatului de pace de la Iași din 9 ianuarie 1792 dint Rusia și Turcia, o parte dintre bărbații culți din Grecia și de la Co stantinopol au emigrat în Rusia, unde, sub conducerea principelui Al xandru Ipsilanti (1792—1828) și a lui Ioan Capodistria (1776—1831), o politic grec care a intrat în serviciul diplomatic al Rusiei între 1809 1827, a luat ființă, la Odesa, în 1814, Societatea secretă *Eteria*, care avi ca scop unirea tuturor popoarelor creștine din Turcia europeană într luptă comună pentru cucerirea independenței lor naționale.

Revoluția greacă a izbucnit la 21 martie 1821, iar grecii au lupt contra turcilor cu mult elan și eroism, fiind ajutați de popoarele ere tine din Balcani și de diplomația popoarelor europene. Cunoscutul seri tor romantic englez lordul G. Gordon Byron (1786—1824) a venit ajutorul grecilor, luptînd alături de răsculați, găsindu-și sfîrșitul ero la Missolonghi, în sudul Greciei, pe țarmul golfului Corintului. De asi menea, flota engleză, franceză și rusească a dat un ajutor prețios răsci laților greci, învingînd flota turcă în 1827, la Navarin.

În timpul luptelor pentru independență, care au durat din ' pînă în 1829, turcii otomani s-au purtat foarte crud cu conducătorii credincioșii ortodocși greci. La 10 aprilie 1821, în ziua de Paști, a fo spînzurat la poarta bisericii Patriarhiei din Constantinopol patriarh' ecumenic Grigorie V (1797—1798 ; 1806—1808 ; 1818—1821), împreur cu alți 12 mitropoliți și episcopi, preoți și numeroși credincioși. Alți pe te 30 de mii de mireni, din diferite părți ale Turciei, acuzați — unii nedrept — că ar fi luat parte la revoluție, au fost executați.

La 1/13 ianuarie 1822, s-a proclamat, la Epidaur, în nord-estul P< loponezului, independența națiunii grecești și s-a votat o constituție spirit democrat. Au izbucnit pe cuprinsul Imperiului turc noi răscoal cum este aceea din insula Chios, în aprilie 1822, care a lost urmată un măcel sîngeros din partea turcilor, soldat cu 23 de mii de persoan ucise și 47 de mii de tinere fete duse în robie sau băgate în haremuri, pașilor.

Prin pacea de la Adrianopol din 2/14 septembrie 1829, completai prin prevederile conferinței de la Londra din februarie 1830, s-a reci noscut independența Greciei, autonomia Serbiei și autonomia admini;

ativă a Principatelor dunărene, Muntenia și Moldova. Deși Serbia era autonomă prin tratatul de pace de la București, din 16/28 mai 1812, renașterea autonomiei ei a fost confirmată printr-un edict imperial *atti-șerif* dat de sultanul Mahmud II — 1808—1839) abia la 29 august 30.

În urma presiunii puterilor europene, sultanul Abdul-Megid (1839—1861) a inițiat unele reforme interne cu caracter liberal, de care s-au scurat în parte și creștinii ortodocși din Imperiul turc. Astfel, prin *itti-șerif de la Ghul-Hane* (*Hatti-Șerif* = Literă sfântă sau edict nt), din 3 noiembrie 1839, s-a garantat tuturor creștinilor din Imperiul Dman egalitatea civilă, asigurarea vieții și averii, respectarea libertă-de conștiință. Edictul inaugurează perioada numită a *reformelor* — *izimat*, în limba turcă, care a constituit, de acum înainte, «charta» ridică, financiară-administrativă și militară menită să dea Imperiului re, după aspirațiile bărbaților de stat turci mai progresiști din timpul sla, o structură europeană, spre a-l putea astfel salva de la pieire.

Prevederile edictului însă nu s-au respectat întocmai, mai ales în svincii, unde abuzurile «pașilor» turci și ale militarilor au continuat, tfel, între 1841 și 1846 au fost măcelăriți un număr mare de creștini storieni și maroniți din Liban.

În 1852, în timpul lui Ludovic-Napoleon III Bonaparte (1852—1870), insistențele Franței care, indiferentă la ea acasă în problema relilasă, ducea pe plan extern o politică favorabilă catolicismului, sulta-l Abdul Megid a poruncit să se dea satisfacție catolicilor la Locurile nte, predându-se cheile bisericii din Betleem patriarhului catolic de ■usalim, pe care le-a luat patriarhului ortodox al Ierusalimului, Ki-II (1845—1872). Prin capitulațiuni, Franța obținuse în 1757 recuașterea drepturilor religioase latine la Locurile Sfinte, dar grecii reră în urmă să obțină de la înalta Poartă înlăturarea latinilor în faarea ortodocșilor. În 1808, sub țarul Alexandru I (1801—1825), rușii ;in din partea turcilor dreptul de protecție asupra Locurilor Sfinte, est fapt a provocat un mare scandal în lumea ortodoxă și a fost una Ltre cauzele care au provocat războiul Crimeii din anii 1853—1856.

Cum se cunoaște, războiul Crimeii, numit astfel după Peninsula meea, unde s-au dat luptele între anii 1853—1856, a avut ca pretext Droblemă de ordin religios : *stăpînirea Locurilor Sfinte, Ierusalim și tleem*, pe care și le disputau creștinii ortodocși, sprijiniți de țarul siei Alexandru I (1801—1825), și catolici, sprijiniți de Franța, con-3ă atunci de împăratul Napoleon III (1852—1870). Războiul a izbucnit re Rusia, pe de o parte, și Turcia, Anglia, Franța și regatul Sardi-i, pe de alta, ca urmare a ascuțirii contradicțiilor dintre marile puteri, rezolvarea *chestiunii orientale*, în general, adică a împărțirii posesiu-3r Imperiului otoman, aflat în declin și expus continuu la «împăr-» secrete în cabinetele Puterilor europene. În 1853, țaru] Nicolae I 25—1855) propunea Angliei împărțirea tertiorii Imperiului otoman.

Războiul Crimeii, pierdut de Rusia și cîștigat de Puterile aliate, s-a heiat prin pacea de la Paris, din 13/25 februarie — 18/30 martie '6. Această pace are mare importanță pentru poporul român, deoare-

ce Principatele dunărene au fost puse sub garanția Marilor Puteri europene (*Istoria României în date*, București, 1971, p. 202).

La insistența Puterilor europene, sultanul Abdul Megid (1839—1861) a publicat în 18 februarie (2 martie) 1856 un nou edict imperial, numii *Hatti-Humayium* = «Scrisoare autografă» sau «Scrisoare imperială» prin care confirma, mai mult decât în Hatti-Șeriful de la Ghiil-Hane dir 3 noiembrie 1839, drepturile acordate tuturor Bisericilor creștine din Imperiul turc, nu numai Bisericii Ortodoxe, abrogînd totodată și leges mai vechi care pedepsea cu moartea pe mahomedanii care vor trece IE creștinism.

Romano-catolicii, sprijinindu-se pe țările catolice — Franța, Imperiul austro-ungar și regatul Sardiniei —, au crezut că a sosit momentul să poată specula în favoarea catolicismului libertățile acordate de Imperiul otoman creștinilor și s-au dedat la o propagandă vie și intensă în Balcani și în Orientul apropiat, în dauna Bisericii Ortodoxe. Dai n-au putut înregistra succesele scontate, cum recunoaște H. Desprez în articolul *L'Eglise d'Orient*, publicat în «Revue des deux mondes», XXII] (1853), no. 4, p. 841, scris în conjunctura crizei Orientului dintre anii 1853—1856, în care mărturisește cu amărăciune :

«Creștinii greci ortodocși nutresc desigur o vie și seculară neîncredere față de Biserica Romei, și noi o știm și o deplîngem.

Dacă Biserica de Răsărit n-a făcut nici o cucerire serioasă prin predică și prozelitism de la shisma din 1054, ea n-a pierdut, însă, nici o palmă de teren în luptele care i s-au dat, cîteodată cu talent și totdeauna cu curaj, de către misiunile catolice. Ea a opus atacurilor lor o fermitate de nezdruccinat, un sistem de tărie și imobilitate contra căruia știința și autoritatea Bisericii Catolice au ajuns să se izbească în chip inutil pînă azi» (Vezi și : R. Aubert, J. Bruls și ceilalți, *Nouvelle histoire de l'Eglise*, t. V; *L'Eglise dans le monde moderne*, Paris, 1975, p. 517—518).

Nici după publicarea edictului Hatti-Humayium turcii n-au curmat abuzurile, asasinatele și atrocitățile care s-au ținut lanț și care au contribuit la prăbușirea Imperiului turc.

Astfel, în 1860 șînt omorîți peste 16 mii de creștini nestorieni și maroniți din Liban.

în 1875 s-au comis măceluri în masă în Herțegovina și Bosnia ; în iulie 1876, în Serbia ; în 9 august 1876, în Bulgaria.

Criza Imperiului otoman s-a adîncit și prin tulburările provocate de «junii turci», partizani ai liberalismului burghez, culminate prin răsturnarea și asasinarea sultanului Abdul-Aziz (1861—1876), în ziua ds 31 mai (1 iunie) 1876. Dar nici sub noul sultan, Abdul-Hamjd II (1876—1909), nu s-au acordat drepturi popoarelor supuse din Imperiul otoman.

în zadar au protestat reprezentanții Puterilor europene contra măcelurilor din Herțegovina, Bosnia, Serbia și Bulgaria, în Conferința care a avut loc la Constantinopol în 11/23 decembrie 1877 și 30 ianuarie (11 februarie) 1878, în care au cerut să se acorde unele libertăți popoarelor creștine din Balcani.

În 19/31 martie 1877, puterile semnate ale «tratatului de pace de Paris», din 1856, semnează la Londra un protocol prin care recodau Turciei să acorde unele libertăți popoarelor supuse.

Respingerea lor de către sultanul Abdul-Hamid a dus la izbucnirea zboiului ruso-româno-turc din 1877. Rusia a declarat război Imperiului otoman, pentru apărarea bulgarilor și eliberarea lor, la 14/25 aprilie 1877, iar România la 29 aprilie (11 mai) 1877.

La 9/21 mai 1877, ministrul de externe al României, Mihail Kogălcianu, a citit în Camera deputaților, în numele guvernului român, o îdarație prin care România se proclama *națiune de-sine-stătătoare*, iar dunărea deputaților, cu o majoritate zdrobitoare, a votat *independența absolută a României*.

Bulgarii au fost ultimul popor eliberat de sub dominația turcă din dcani, cu ajutorul Rusiei și al României.

Încă din 1812, peste 30 de mii de bulgari au trecut, în frunte cu iocopol Sofronie de Vrața (f după 1830), în Țara Românească, unde au bucurat de bună primire și găzduire. Aci vor tipări bulgarii priele lor cărți în limba bulgară și-și vor pregăti cadrele revoluționare ntru războiul de eliberare din 1877.

Din punct de vedere bisericesc, bulgarii se aflau supuși ierarhiei ecești de Constantinopol. În 1859, bulgarii, dorind să introducă în Bica lor o ierarhie națională, au pus în vedere ierarhilor greci să păisească scaunele lor din Bulgaria. Lupta a durat zece ani, pînă cînd, 12 martie 1870, sultanul Abdul-Aziz (1881—1876), la insistența conlui Ignatiev, reprezentantul diplomatic al Rusiei ortodoxe pe lîngă titan, a recunoscut printr-un firman *Biserica națională bulgară*, sub inducerea unui exarh bulgar și o ierarhie bulgară. Sinodul bulgar a es, la 23 februarie 1872, pe primul titular al Bisericii ortodoxe bulga-), în calitate de exarh, fiind întronizat la 11 mai 1872, la sărbătoarea laților Kiril și Metodie, «Apostolii slavilor».

Patriarhia de Constantinopol, însă, s-a opus la înființarea exarhailui bulgar. La 25 mai 1872, patriarhul ecumenic Antim al VI-lea 845—1848 ; 1853—1855 ; 1871—1873) al Constantinopolului a declarat iserica bulgară «schismatică». În Sinodul ținut la Constantinopol în ptembrie-octombrie 1872, la care au participat patriarhul Antim VI . Constantinopolului și patriarhii Scaunelor apostolice ale Răsăritului : alexandria și Antiohia (fără patriarhul Kiril al II-lea al Ierusalimului 845—1872) și arhiepiscopul Ciprului), Biserica bulgară a fost acuzată 5 *jiletism* (— iubire exagerată de neam) și declarată «schismatică», chisma bulgară a fost ridicată la 25 februarie 1945 de patriarhul eculenic Veniamin I (1936—1946).

Prin tratatele de pace de la San-Stefano, din 19 februarie (3 martie) 378, și de la Berlin, din 1/12 iulie 1878, se recunoaște pe plan internaonal *independența de stat a României* și drepturile sale asupra Dobro=ei, străvechi teritoriu românesc.

Se recunoaște, de asemenea, *independența Serbiei și a Muntenerrului și autonomia Bulgariei*, declarată principat autonom, sub suzeratitatea Turciei, în afară de Rumelia, care s-a alipit Bulgariei în 1885. ulgaria a obținut independența deplină la 12 septembrie 1908.

După pacea de la Berlin, au avut loc în Balcani și importante schimbări din punct de vedere bisericesc. Se cunoaște că Biserica Ortodoxă Sârbă, în urma păcii de la Adrianopol, din 1829, a obținut, în 1832, *autonomia* față de Patriarhia de Constantinopol. În urma păcii de la Berlin, 1/13 iulie 1878, patriarhul ecumenic Ioachim III (1878—1884 ; 1901—1912) a acordat Bisericii Ortodoxe Sârbe, la 20 octombrie (1 noiembrie) 1879, *autocefalia*.

Biserica Ortodoxă Română a obținut, de asemenea, *autocefalia* ceva mai târziu, la 25 aprilie 1885, prin tomosul de autocefalie acordat ei de patriarhul ecumenic Ioachim IV (1884—1886).

Pe plan politic și militar internațional, după pacea de la Berlin din 1878, s-au produs numeroase alte evenimente care au slăbit mult Imperiul otoman.

În 1878, Turcia, în baza unui acord secret, a trecut temporar Marii Britanii insula Cipru, pe care englezii au încadrat-o în Imperiul britanic. Abia la 1 octombrie 1960, insula Cipru s-a proclamat independentă, sub conducerea Arhiepiscopului Macarios.

În mai-iunie 1881, Franța ocupă Tunisia. În septembrie 1882, Anglia, prin generalul Seymour, ocupă Egiptul.

Nemulțumită că n-a participat la noua împărțire colonială, Italia ocupă, în timpul războiului italo-turc, din septembrie 1911—1912, Tripolitania, Cirenaica, insula Rodos și Dodecanezul.

La sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX, datorită intervenției Puterilor europene, libertatea și drepturile creștinilor din Imperiul otoman s-au respectat ceva mai bine, dar nu peste tot la fel. Astfel, în 1894—1909, au fost din nou masacrați peste 100 mii de greci.

În condițiile dezvoltării burgheziei naționale și ale dependenței Imperiului turc de capitalul străin, a luat naștere și s-a întărit mult mișcarea democratică a «junilor turci», care, în urma loviturii de stat din iulie 1908, au luat puterea, restabilind constituția promulgată în 1876, dar abrogată în 1878. Dar și «junii turci» au continuat politica de oprirea religioasă și economică a popoarelor creștine din Balcani, ca și sultanii din trecut.

Războaiele balcanice din 1912—1913 au silit Turcia să părăsească cea mai mare parte din Peninsula Balcanică, rămânând în Europa doar cu o mică fișie de teren, cu orașul Adrianopol (Edirne), *de-a* lungul Bosforului și Dardanelelor, recunoscută ei prin tratatul de pace de la Londra din 30 mai 1913.

În timpul primului război mondial (1914—1918), la care Turcia a participat de la 23 noiembrie 1914 alături de Puterile centrale, Germania și Austro-Ungaria, turcii, profitând de situația grea în care s-au aflat Puterile Aliate — Franța, Anglia și Rusia —, au masacrat în 1915—1916 aproape un milion și jumătate de armeni, bărbați, femei și copii, genocid a cărui răspundere cade asupra autorităților Imperiului otoman, încât provinciile armenice din Anatolia de Răsărit au rămas ruinate și pustii, acolo unde altădată a înflorit cultura și civilizația creștină armeană.

La sfârșitul primului război mondial, în 1918, Turcia, ca putere învinsă, a pierdut Egiptul, Irakul, Siria, Transiordania, Libanul și Palestina.

Prin tratatul de la Sevres, din 10 august 1920, Smirna (Izmir), cu teritoriul înconjurător și malul european al Dardanelelor, erau atribuite Greciei.

În 1919—1922, a izbucnit războiul greco-turc, pe care Turcia l-a câștigat sub conducerea lui Mustafa Kemal Atatürk (1881—1938), fauritorul războiului moderne, sub care, la 29 octombrie 1923, s-a proclamat Republica turcă.

Revoluția kemalistă s-a încheiat prin victoria contra Greciei, prin izgonirea sultanului în 1923. La 1 noiembrie 1923, Marea Adunare Națională Turcă suprimă Sultanatul otoman, înlocuindu-l cu Republica Turcă, iar 3 martie 1924 suprimă Kalifatul musulman.

În urma înfrângerii Greciei de către Turcia, s-a procedat la un schimb masiv de populație în 1922 între grecii din Asia Mică și turcii din Macedonia și Tracia. Peste un milion și jumătate de greci au fost omorâți sau puși în exil, iar mitropolitul Hrisostom al Smirnei a fost batjocorit, tăiat în bucăți și aruncat la dînii, fără ca «creștinii» din Apus să intervină, deși s-ar fi putut-o face.

Prin tratatul de pace încheiat la 24 iulie 1923, la Lausanne în Elveția, între Grecia și Turcia, s-au anulat prevederile tratatului de pace de la Sevres, din 10 august 1920. Patriarhului ecumenic i s-au luat acum toate prerogativele politice și juridice pe care le avea ca «patriarh» al creștinilor din Imperiul turc, acordate de Mahomed II «Cuceritorul» (1451—1481), și s-au dat numai atribuțiile sale religioase. Deși turcii voiau alungarea patriarhului ecumenic din Constantinopol, așa cum vor desființa în 3 martie 1924 Kalifatul musulman, totuși la insistența puterilor europene, îndeosebi ale lordului G. N. Curzon (1859—1925), ministrul de externe al Angliei, tratatul de la Lausanne din 1923 prevede ca Patriarhia Ecumenică să rămână și în viitor în Constantinopol.

Sfânta Sofia a devenit muzeu național în 1924, din moscheea turcească, cum fusese transformată din 29 mai 1453. Kemal Atatürk, noul conducător al Turciei moderne, care a interzis turcilor purtarea fesului, a interzis și clerului grec din Constantinopol și din Turcia purtarea costumului preotesc, prin decretul din decembrie 1934.

După primul război mondial (1914—1918) au luat ființă, în Peninsula balcanică, trei mari patriarhii: Patriarhia sârbă, în 12 noiembrie 1920, cunoscută de Patriarhia de Constantinopol prin tomosul acordat ei de patriarhul Meletie IV Metaxakis (1912—1923), la 9 martie 1922; Patriarhia română, la 4 februarie 1925, recunoscută de Patriarhia ecumenică la 30 iunie 1925, prin tomosul 1579, acordat ei de patriarhul ecumenic de Constantinopol Vasile III (1925—1929), și Patriarhia bulgară, la 10 mai 1953. recunoașterea ridicării Bisericii bulgare la rangul de patriarhat s-a făcut la 1 august 1961, de către patriarhul ecumenic al Constantinopolului Ateodor I (1948—1972).

În celelalte țări din Răsărit, cu populație ortodoxă majoritară, situația politică a fost mai favorabilă dezvoltării Bisericii. Totuși și aici au fost unele greutăți ca, de exemplu, în Rusia, amestecul prea mare al țarilor în treburile Bisericii.

Cum se cunoaște, primul patriarhat rus a fost desființat în 1700 de țarul Petru cel Mare (1672—1725) și înlocuit la 25 ianuarie 1721 cu Sfântul Sinod dirigent permanent, a cărui reședință a fost mutată de la Moscova la Petersburg, noul oraș întemeiat de el în 1703. Legătura dintre țar și Sfântul Sinod dirigent o făcea un procurator suprem numit *Oher-procurator*, care garanta împăratului dreptul de a confirma lucrările Sinodului. Această etatizare crescândă a Bisericii ruse a avut urmări neplăcute pentru dezvoltarea ei normală. Ea nu și-a putut recâștiga libertatea deplină de mișcare decât în 1918, la începutul instaurării regimului socialist din Rusia, când un Sinod ținut între 15 august 1917 — septembrie 1918, la Moscova, a hotărât reînființarea la 5 noiembrie 1917 a Patriarhiei Ruse.

Statul sovietic care a preluat conducerea politică a Rusiei din 1917 a publicat la 23 ianuarie 1918 *decretul pentru noul regim al cultelor*, întemeiat pe următoarele principii :

a. *Biserica este separată de stat;*

b. *Se asigură libertatea de conștiință completă. Fiecare cetățean este liber să profeseze cultul, după alegerea sa, sau să nu profeseze răci unul* (F. Fedorov, *L'Eglise et le culte en URSS*, Editions Sociales, Paris, 1945, p. 7).

Decretul din 23 ianuarie 1918 a fost reconfirmat și de Constituția U.R.S.S. din 1936, care prevedea la art. 124 că, «pentru a se asigura cetățenilor libertatea de conștiință, Biserica în U.R.S.S. este separată de stat și școala de Biserică. Libertatea de a practica cultele religioase și libertatea de propagandă antireligioasă sînt recunoscute tuturor cetățenilor» (F. Fedorov, *op. cit.*, p. 19).

Acestea erau prevăzute, bineînțeles, pe hîrtie, pentru că, în practică, ateismul virulent și grotesc era propagat prin toate mijloacele, inclusiv constrîngerii de tot felul asupra tuturor cetățenilor, dar mai ales asupra celor credincioși.

Alte Biserici Ortodoxe au luat ființă, după primul război mondial (1914—1918), în Cehoslovacia, din 1923,¹ în Polonia, în 1924 și în Finlanda, din 1923.

Biserica Albaniei s-a proclamat autocefală la 12 aprilie 1937. În 1971, regimul comunist totalitar din Albania a declarat statul albane; drept primul stat ateu din lume, interzicînd orice credință și orice manifestare religioasă, mergînd chiar pînă la executarea pe loc, fără judecată, a celui surprins în săvîrșirea unui act de cult sau de pietate personală. Din iarna anului 1990—1991, Albania a revenit la valorile democrațiilor Europei occidentale, abandonînd marxismul și ateismul de stat, încît, în prezent, oricine poate să-și manifeste liber convingerile sale religioase, politice sau filosofice, iar Bisericile creștine pot să se organizeze și să ființeze din nou libere.

Situația socială a țărilor ortodoxe din Răsărit a fost, desigur, strîm: legată de situația lor politică. În Răsărit, formele de exploatare feudală și iobăgească au durat mai mult decît în Apus, încît nu e de mirare că popoarele ortodoxe au rămas ceva mai în urmă în ceea ce privești civilizația, în comparație cu popoarele de credință catolică și protestantă din Apus. 28 — Istoria Bisericească Universală Voi. II

Datorită ideilor Revoluției franceze din 1789, pe care armatele lui Napoleon le-au răspândit pretutindeni în Europa, autocrații timpului au siliți să facă unele reforme sociale. Astfel, Austria a făcut unele re-
le sociale la 1848 în Ungaria ; în Rusia, prin legea împăratului Ale-
xandru II (1855—1881) din 1861, s-a înfăptuit reforma agrară prin care
:ăcut împroprietărirea țăranilor.

În România, din inițiativa domnitorului Alexandru Ioan Cuza (1859
66), la 17/29 decembrie 1863, Parlamentul român a votat *Legea se-
rizării averilor mânăstirești*, iar în anul următor, prin plebiscitul din
2 și 14/26 mai 1864 și prin Legea promulgată de Alexandru Ioan
i. ia 14/26 august 1864, s-a făcut împroprietărirea țăranilor. Totuși, în
pofida împroprietării țăranilor, în țările ortodoxe, situa-m s-a
îmbunătățit prea mult. Alături de vechiul stăpîn — moșierul i
apărut un nou stăpîn — fabricantul. Diferența între clasele sociale
menținut, desigur sub o formă mai tolerabilă.

E de observat că Europa răsăriteană, cu economia ei agrară închi-
i cu industria ei pînă de curînd mult înapoiată, a avut influență
; și asupra vieții bisericești și spirituale. În Răsărit n-au existat, ca
tpus, o pătură mijlocie puternică și nici grupări de bresle care să
e pe muncitori și pe țăranii sărăciți de abuzurile latifundiarilor. De
asemenea, din punct de vedere cultural, Răsăritul a rămas ceva în
urmă în ultimii 180 de ani față de Apus. În Apus ideea statului
a culturii iluministe, a separării Bisericii de stat, a regimului de
:ate confesională în fața legii au fost cunoscute și aplicate între
1850—1900, în timp ce în Răsărit trebuie să se opereze cu alte re-
ți. Desigur, au pătruns în țările Răsăritului influența franceză, ger-
ă și engleză, care se resimte în diferite țări răsăritene, în reforme-
olitice, sociale, culturale și legislative. Dar această influență n-a
us încă forma culturii patriarhale în Răsărit, pînă în timpul nostru,
, și în aceste țări, încep să ia o mare dezvoltare industrializarea,
nizarea și laicizarea.

Influența franceză a fost mai puternică ca celelalte și uneori soco-
periculoasă de către conducerea bisericească. Cărțile lui Fr. M. A.
aire (f 1778) și ale lui J. J. Rousseau (1778) au fost într-un timp
■zise în Răsărit.

Dintre toate popoarele ortodoxe, numai românii au introdus limba
ină ca limbă liturgică în Biserică, încă din timpul mitropolitului
-ovlahiei, Antim Ivireanul (1708—1716), iar Sfînta Scriptură a fost
isă în întregime în românește în 1688 de frații Șerban și Radu Gre-
u, cunoscută sub denumirea «Biblia de la București».

Celelalte popoare ortodoxe — grecii, bulgarii, sîrbii și rușii — n-au
t introduce în Biserică limbile lor moderne, ca limbi liturgice, nici
astăzi, deoarece clericii și credincioșii acestor Biserici socoteau și
socotesc și astăzi că acest fapt ar fi o nelegiuire față de textul sa-
fie cel din limba greacă veche, fie cel tradus în slavona veche, în
privința introducerii limbii naționale ca limbă liturgică în Bise-
românii se arată a fi cei mai progresiști din întreaga Ortodoxie.

În secolul al XIX-lea, în Rusia, pătura superioară conducătoare bisericască și laică se împarte în două partide : *occidentaliiști* și *tradiționaliiști sau slavofilii*, cu alte cuvinte progresiștii și conservatoriștii. Occidentaliiști erau pentru imitarea Apusului, în timp ce slavofilii militau pentru păstrarea și cultivarea valorilor proprii.

În Biserică s-a resimțit influența ideilor apusene, în primul rând idealismului german, strecurat în teologia rusească pe la mijlocul secolului XIX, și a neoscolasticii, strecurată în dogmaticile ieșite din școala istorică, de exemplu de Silvestru Lebedinsky, care a publicat în 1799 și 1805 *Compendium Theologiae classicum didactico-polemicum doctrinae oHhoăoxae christianae*; Macarie Bulgakov (f 1882), care a publicat *Teologia dogmatică ortodoxă*, 2 voi., Petersburg, 1848 și 1853, tradusă în românește, franțuzește și alte limbi; și la Silvestru Malevanski, episcop de Kanev, care a publicat *Teologia dogmatică ortodoxă*, în expunerea istorică a dogmelor, 5 voi., 1878—1898, tradusă și în românește. După primul război mondial (1914—1918) s-a resimțit influența școlii dialectice a lui Karl Barth (1886—1968) în scrisul unora dintre teologii ruși contemporani, mai ales al acelor din afară. Mai mare a fost înriurirea în organizarea școlilor de tot felul, unde s-au adoptat programe și metode copiate în întregime după Apus.

Și în Grecia secolului XIX s-a dat o luptă între progresiști și tradiționaliiști. De exemplu teologul C. Oikonomos (n. 1780— f 1857) era tradiționalist, pe când Theoclitos Farmachides (n. 1784— f 1860) era progresist.

În genere, e de remarcat că uneori s-a imitat prea mult Apusul, mai ales în ceea ce privește organizarea școlilor medii și a Facultăților de teologie, care nu totdeauna se potrivea cu situația religioasă a Răsăritului ortodox.

Dincolo de toate considerațiile, rămîne valabil faptul că Biserica ortodoxă a trăit și a rămas în toate țările ortodoxe, dar mai ales în țările din Balcani, alături de poporul sărac și necăjit, alinându-i durerile și încurajându-l în zilele negre de cruntă apăsare și robie. Ortodoxia a purtat în spatele ei veacuri de umilire și suferință, ca nici o altă Biserică. Multe secole ea a trebuit să ducă pe umerii săi crucea Domnului Hristos, dar a făcut drumul crucii cu curaj neînfricat, cu speranță și optimism într-o soartă mai bună pentru credincioșii și slujitorii ei. În trecerea ei istorică prin vremelnicie, Biserica ortodoxă a realizat, ca nici o altă Biserică din lume, chipul *omului durerii* (Isaia 53, 2), chipul Domnului Iisus Hristos în suferință, fără mărire și fără frumusețe, «care suferințele noastre a purtat și durerile noastre le-a luat asupra Lui» (Isaia 53, 4).

Prin contribuția ei la apărarea ființei naționale a fiecărui popor ortodox, Biserica ortodoxă a săvârșit fapte nepieritoare și a fost o adevărată și bună mamă celor ce au rămas în sânul ei.

BIBLIOGRAFIE

Pentru «cheștiunea Orientului» și Imperiului Otoman :

Aurel Decei, *Istoria Imperiului otoman pînă la 1656*, București, 1978, p. 10—18; g Stadmiiller, *Geschichte Sudesteuropas*, 2-e Aufl., Munchen, 1976, 577 p. i P. eohou et M. Sivignon, *Les Balkans*, Paris, 1971 ; M. S. Anderson, *The Eastern Hon. 1774—1923* ; London, 1966; W. E. Mosse, *The Rise and Fall oi the Chri-i System, 1855—1871*, London, 1963; V. P. Potemkin, *Istoria diplomației*, trad. imba rusă de Valeria Costăchel, t. III, București, 1948; J. Ancei, *Manuel his-ue de la question d'Orient, 1792—3923*, Paris, 1923; E. Driault, *La Question ent, depuis ses origines jusqu'à la paix de Sevres (1920)*, Paris, 1921 j Mustafa Vfehmed, *Istoria turcilor*, București, 1976; R. Mantran, *Histoire de 'la Turquie*, jd., Paris, 1968; R. H. Davison, *Reiorme in the Ottoman Empire, 1856—1876*, etown, New Jersey, 1963; W. Yale, *The Near East*, Michigan, 1958; E. Ke-e, *England and the Hiddle East: the Destruction oi the Ottoman Empire*, on, 1956; J. C. Hurewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East. A docu-ary record*, 2 voi., Princetown, 1956; D. Djorojevic, *Revoiu/ons nationales des les balkaniques, 1804—1914*, Belgrad, 1956; G. E. Kirk, *A Short History ol the le East: irom the Rise ol Islam to Modern Times*, New York, 1955; C. Brokel-i, *Histoire des Etats et des peuples islamiques*. Traduction francaise, Paris, 1949; >rga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, Bänd V, Leipzig, 1913; Idem, *His-des etats balkaniques*, Paris, 1925; Adrian Popescu, *Situația creștinilor orto-In Imperiul otoman, In secolul al XIX-lea*, în «Studii teologice», VII (1955), —8, p. 454—468; Teodor M. Popescu, T. Bodogae, Gh. Stănescu, *Istoria bise-scă universală*, București, 1956.

Pentru istoria Greciei:

Peter F. Sugar, *Southeastern Europe under Ottoman Rule (1354—1804)*, Seatle London, 1977; B. Th. Stavridis, *Histoire du Patriarcat Oecumenique de Con-inople*, în rev. «Istina», Paris, 1970, nr. 2, p. 131—273; Idem, *Istoria Patriar-m ecumenic*, în limba greacă, Atena, 1967; M. Spinka, *A History oi the Bal-reprint*, Hamdan, Conn., 1968; G. Stadtmuller, *Geschichte Sudesteuropas*, 2-e ige, Munchen, 1936; Nic. G. Svoronos, *Histoire de la Grece moderne*, 3-e 6d., , 1972; A. Vacalopoulos, *Istoria neo-elenismului*, 3 voi. în limba greacă, Te-ic, 1961—1968; Edgar Hosch, *Geschichte der Balkanländer*, Stuttgart, Verlag,

160 p.; W. A. Hautley, H. C. Darby, C. W. Crawley și C. M. Woodhouse, *A history oi Greece irom early times to 1964*, Cambridge, 1965; L. S. Stavria-*The Balkans since 1453*, 2-nd ed. New York, 1961. Istoria Rusiei și a U.R.S.S. G. Barberini, M. Stoh, E. Weingärtner, *Kirchen im Sozialismus, Kirchen und in den osteuropäischen sozialistischen Republiken*, Frankfurt, 1977, 280 p.; R. l, *Russie (Histoire)*, în «Encyclopaedia universalis», t. 14, Paris, 1972, p. 544—M. T. (Michael Timothy) Florinsky, *Russian History*, în «Encyclopaedia Brita->, t. 19, London, 1971, p. 789—796; N. V. Riasanovsky, *A History oi Russia*, 2-nd <Jew York, 1969, Hugh Seton-Watson, *The Russian Empire, 1800—1917*, Oxford, i Reading in Russian History, t. I; *From Ancient Times to the Abolition o* lom*; t. II: *The Modern Period*, New York, 1962; A. Pankratova, *Histoire de 'S*, t. II et III, Moscou, 1948, trad. rom., t. II, București, 1950; V. Gitermann, *hichte Russlands*, 3 voi., Ziirich, 1944—1949; P. Milioukov, C. Seingbos et L. mann, *Histoire de Russie*, nouvelle ed., 3 voi., Paris, 1935—1936. Istoria României:

Dinu C. Giurescu, *Istoria ilustrată a românilor*, București, 1981 ; Constantin iurescu și Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri pînă i*, ed. a 2-a, București, 1975; A. Oțetea, I. Popescu-Puțuri și alții, *Istoria poporu-oman*, București, 1970; N. Iorga, *Istoria Românilor*, t. VIII, IX, X, București, -1939.

Pentru istoria Serbiei:

Jan Sotta, *Geschichte der Serben*, Bautzen, 1974; Athanassios Angeleopoulos, *The Relations between the Ecumenical Patriarchate and Church of Serbia during the period 1885—1912*, în «Balkan Studies», Salonique, 1 (1972), p. 119—127; Wil-libald M. Ploch, *Die Orthodoxe Kirche in der Habsburgischen Donaumonarchie (1526—1918)*, în «Balkan Studies», 1 (1972), p. 17—39; V. Pospischil, *Der Patriarch in der serbisch-orthodoxen Kirche*, Wien, 1966; L. Hadrovics, *Le peuple serbe et son Eglise sous la domination turque*, Paris, 1947.

In limba română :

Silviu Anuichi, *Rolul mitropoliei de Karlovitz în apărarea ortodoxiei din Austro-Ungaria*, în «Ortodoxia», XIII (1961), nr. 3, p. 419—432.

Pentru istoria Bulgariei:

Concilium Constantinopolitanum in quo Bulgari dissidentes ab Ecclesia Orthodoxa damnantur 1872 (augusti 29/septembris 10—37/29 septembris), în: J. D. Mansi, I. B. Martin et L. Petit, *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio*, t. 45, Paris, 1911, col. 417—546, col. 543—544. Hotărîrea de condamnare: *Actes du Saint et grand Synode tenu à Constantinople dans l'Eglise patriarcale du glorieux martyr Saint George le Victorieux. Au sujet de la question religieuse bulgare*, Constantinople, 1873 ; Chr. Anastasoff, *The Bulgarians. From their arrival in the Balkans to modern times*, Hicksville, 1977, XVI, 380 p.; R. Stupperich, *Kirche und Staat in Bulgarien und Jugoslawien*, Witten, 1971 ; Kiril, *Patriarhul Bulgariei, Katoïceska propaganda sred bulgărite prez viorata polovina na XIX vek. I (1859—1865)*, Sofia, 1962; M. Macdermott, *A history of Bulgaria*, London, 1960; L. Dellin, *Bulgaria*, New-York, 1957; J. Kanapa, *Bulgarie d'hier et d'aujourd'hui*, Paris, 1951; N. S. Deriavin, *Istoria Bulgariei*, t. II—III, în limba rusă, Moscova—Leningrad, 1946—1947 ; S. Runciman, *A history of the First Bulgarian Empire*, London, 1930; V. N. Zlatarski, N. Stanef, *Geschichte der Bulgaren*, 2 voi., Leipzig, 1917—1918 ; E. Reinhardt, *Die Entstehung des bulgarischen Exarchat*, 1912.

Pentru Albania :

G. Maksutovici, *La solidarite des peuples avec la lutte du peuple albanais pour l'indépendance (1877—1932)*, în «Revue des Etudes Sud-Est Europeennes», XV (1977), nr. 4, p. 737—750.

Situația vechilor patriarhii ortodoxe ale Răsăritului*

Biserica ortodoxă a Răsăritului este constituită astăzi din nouă patriarhii, cinci vechi și patru noi, și din peste zece Biserici ortodoxe autocefale sau autonome cu rang de arhiepiscopie.

În numărul celor cinci vechi patriarhii ortodoxe se află următoarele Biserici : *Patriarhia Ecumenică de Constantinopol* și cele trei patriarhii apostolice ale Răsăritului : *Alexandria*, *Antiohia* și *Ierusalim*, și *Patriarhia Georgiei*, a cărei Biserică s-a declarat autocefală în 556 și recunoscută ca atare la 604 de celelalte Biserici.

a) **Patriarhia ecumenică de Constantinopol.** Potrivit vechilor rînduiri canonice, Patriarhia de Constantinopol ocupă prin hotărîrile canonului 3 al Sinodului II ecumenic de la Constantinopol, din 381, și ale canonului 28 al Sinodului IV ecumenic de la Calcedon, din 451, primul loc de onoare, nu de jurisdicție, în sînul Bisericii ortodoxe.

Titlul de *Patriarhie Ecumenică* nu l-a avut de la început, ci numai în secolul al VI-lea. Pentru prima oară în istorie, denumirea de *Patriarhie Ecumenică* s-a dat de către împăratul Justinian cel Mare (527—565), în aprilie 533, patriarhului Epifanie de Constantinopol (520—535), timpul patriarhului de Constantinopol Ioan VI Postitorul (582—595).

hotărât, printr-un sinod local ținut la Constantinopol în 588, ca toți patriarhii Bisericii de Constantinopol să poarte în viitor titlul de *patriarhie ecumenică*, pe care-l poartă până astăzi, fără ca prin acest titlu împietzeze autoritatea sau jurisdicția celorlalți patriarhi ai Bisericilor ortodoxe.

De la 29 mai 1453, Patriarhia de Constantinopol se află până azi în stăpânirea turcească. Patriarhiile apostolice din Răsărit : Alexandria, Antiohia și Antiohia au reușit să se elibereze de dominația turcilor. În prezent, Alexandria și Antiohia se află în țări cu majorități musulmane, ca Egiptul și Siria, iar patriarhia de Ierusalim funcționează din 1947 în Ierusalim.

Un nou spirit de viață și dorință de libertate s-a răspândit în toată Europa, după Revoluția franceză din 1789. Popoarele ortodoxe din Balcani, care gemeau sub dominația turcească, încep lupta de eliberare și luptă pentru independența lor, care a durat tot secolul XIX și primele decenii ale secolului XX.

La începutul secolului XIX, Patriarhia de Constantinopol mai avea încă 138 de mitropoliți și episcopi sufragani.

Potrivit reformei bisericești din 1763 a patriarhului Samuil I Handis (1763—1768 ; 1773—1778), conducerea Patriarhiei Ecumenice o conducea Sinodul patriarhal compus din patriarh și 11 mitropoliți. Primii 11 mitropoliți numiți *gheronti* (bătrâni) formau comitetul executiv, de care nu se lua nici o decizie mai importantă în viața Patriarhiei, pentru problemele financiare și administrative, gheronții cereau sfatul și aprobarea mirenii mai de frunte, boierii fanarioți sau negustori bogați, care ajutau în raporturile oficiale cu statul turc. Marele logofăt, marele notar, protoiereul, sachelarul și alți funcționari exercitau toate atribuțiile confinate de sultan, atât în cele bisericești cât și în treburile seculare.

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea s-au desființat în Peninsula Balcanică patriarhia sârbă de Ipeç și patriarhia greco-bulgară Ohrida. În timpul războiului turco-austriac dintre anii 1736—1739, patriarhul sârb Arsenie IV Ivanovici Sakabent de Ipeç s-a refugiat pe teritoriul Imperiului austriac cu un număr de 600.000 sârbi și a păstorit între 1737—1748. Situația patriarhiei sârbe de Ipeç a devenit tot mai precară. În 1765, patriarhul Kalinic II de Ipeç (1765—1766) a cerut patriarhiei ecumenice Samuil Hangeris (1763—1768) să treacă sub jurisdicția patriarhiei Ecumenice.

La 11 septembrie 1766, sultanul Mustafa III (1757—1776) a desființat, printr-un berat, patriarhia sârbă de Ipeç (Peci) și o supuse Patriarhiei Ecumenice, sub care a rămas până la 12 septembrie 1920, când s-a reconstituit patriarhia sârbă. Un an mai târziu, în 1767, a fost desființată și patriarhia greco-bulgară de Ohrida, pentru a nu mai face concurență patriarhiei Ecumenice în Balcani.

La sfârșitul secolului XVIII și începutul secolului XIX, situația Patriarhiei Ecumenice începe să se amelioreze. Izbucnirea revoluției grecești, la 21 martie 1821, a agravat însă între 1821 și 1829 situația Patriarhiei Ecumenice, a clericilor și credincioșilor greci.

În timpul revoluției, la 10 aprilie 1821, a fost spânzurat la poari bisericii Patriarhiei din Constantinopol, patriarhul ecumenic Grigorie (1797—1798; 1806—1808; 1818—1821), împreună cu alți 12 mitropoli și episcopi și numeroși clerici și credincioși.

Prin pacea de la Adrianopol din 2/14 septembrie 1829 s-a recunoscut independența Greciei și s-au creat condiții mai bune și pentru Patriarhia Ecumenică de Constantinopol. Se inaugurează acum în Imperiul otoman perioada numită în limba turcă *tanzimat* — a *reformelor*, prin care conducătorii progresiști turci se străduiau să dea statului turc structură europeană, pentru a-i prelungi existența.

Proclamarea independenței națiunii grecești la 1/12 ianuarie 1821 la Epidaur, în nord-estul Peloponezului, independentă prin tratatul de la Adrianopol din 2/14 septembrie 1829, a creat o situație nouă pentru Patriarhia Ecumenică, Grecia dorind să se administreze singură și din punct de vedere religios.

Datorită presiunilor marilor puteri europene și interesului arătat față de creștinii din Imperiul otoman, sultanul Abdul Megid (1839—1861) a fost constrâns să dea la 3 noiembrie 1839 «Hatti-Șeriful» de la Ghul-Hane, prin care se garantează creștinilor libertatea de conștiință, libertatea cultului, egalitatea în fața legii, siguranța vieții și averii. Sultanul își dădea seama de mersul evenimentelor și a impus ca acest act să fie citit în prezența sa, a miniștrilor, a înalților demnitari religioși, administrativi și militari, a patriarhilor creștini, grec și armean; a marelui rabin, a șefilor corporațiilor și a reprezentanților diplomați ai statelor străine.

În timpul crizei orientale pentru rezolvarea «chestiunii Orientului» care a dus în cele din urmă la războiul Crimeii, din 1853—1856, Patriarhia Ecumenică a avut de suferit unele presiuni din partea Bisericii catolice, susținută atunci de Franța prin diplomația împăratului Napoleon III (1852—1870), de Imperiul austro-ungar și de regatul Sardiniei precum și din partea Bisericilor protestante, existente atunci în Anglia, Olanda, Prusia ș.a.

Prin acordarea autocefaliei Bisericii grecești la 29 iunie/11 iulie 1853 de către Patriarhul ecumenic Antim IV (1841—1845; 1848—1852), jurisdicția Patriarhiei Ecumenice s-a redus foarte mult.

Un nou act imperial — *Iradeaua din 6 iunie 1853* — fu emis de sultanul Abdul Megid, prin care întărește din nou stipulațiile «Hatti-Șerifului» de la Ghul-Hane, din 3 noiembrie 1839. Se accentuează acum reforma vieții interioare a Bisericilor greacă, armeană, catolică-armeană și a Cultului mozaic din Imperiul otoman.

După terminarea războiului Crimeii, încheiat prin pacea de la Paris din 13/25 februarie — 18/30 martie 1856, sultanul Abdul-Megid, la înșelătoria puterilor europene, a fost constrâns să dea la 18 februarie / 2 martie 1856 edictul Hatti-Humayium = *Scrisoare imperială* sau *Scrisom*

jrăfă, prin care se garanta din nou libertatea creștinilor de toate Țiunile și se defineau raporturile dintre Imperiul otoman și Pa- lia Ecumenică. Actul prevede restrângerea jurisdicției Patriarhiei în irile civile ale supușilor ortodocși, dar s-a promis creștinilor o ega- : completă de drepturi. Li s-a dat voie să facă uz de clopote, să-și scă și repare bisericile și s-a abrogat legea care pedepsea cu moar- De mahomedanii care ar trece la creștinism. Se asigura totodată DUirea clerului în așa fel ca să se evite abuzurile în perceperea or. Creștinii puteau fi admiși în funcțiile de stat, precum și în șco- ;ivile și militare ale Imperiului otoman. S-a impus, însă, serviciul ar și creștinilor, de care mai înainte erau scutiți. Aceste promisiuni âmas doar drepturi nominale, căci, în realitate, nu s-au respectat. În aprilie 1857, Poarta Otomană a cerut Patriarhiei de Constanti- l să numească un consiliu provizoriu spre a alcătui un proiect de pentru administrarea bisericească în spiritul dispozițiilor din edic- nperial «Hatti-Humayium» din 1856.

Țstfel s-a alcătuit *Legea din ianuarie 1860*, după care s-a condus arhia Ecumenică pînă la tratatul de pace dintre Grecia și Turcia, 4 iulie 1923, de la Lausanne — Elveția.

Această lege, în șapte capitole cuprinde hotărîri referitoare la ale- t și întronizarea patriarhului ecumenic, a mitropoliților și episcopi- a organizarea Sinodului patriarhal compus din patriarh și 11 mi- liți, la alegerea unui consiliu mixt de clerici și mireni, alcătuit din arh, trei mitropoliți și opt mireni, care să se ocupe de veniturile eltuieiile Patriarhiei, la raporturile patriarhului cu mitropoliții și Dpii sufragani, la organizarea minăstirilor, la salarizarea clerului demnitarilor patriarhali.

^a începutul anului 1867, grecii din insulă Creta s-au răscolat. Pen- potoli lucrurile, sultanul Abdul-Aziz (1861—1876) acordă insulei, n-a putut obține încorporarea la noul stat grec, un *regulament ic*, un fel de constituție.

Cererea Bisericii bulgare din 1859 de a crea un exarhat indepen- și alungarea ierarhilor greci din Bulgaria a complicat și îngreuiat situația Patriarhiei Ecumenice. Cum se știe, la insistența contelui iev, reprezentantul Rusiei pe lîngă Poarta otomană, sultanul Abdul- printr-un firman publicat la 12 martie 1870, a recunoscut bulga- *înfîntarea exarhatului*, iar aceștia, la 23 februarie 1872, și-au ales imul lor exarh.

n Sinodul întrunit la Constantinopoi în septembrie-octombrie 1872, »rhii Răsăritului, anume cei din Constantinopoi, din Alexandria, hia (fără patriarhul Chirii al II-lea al Ierusalimului (1845—1872) liepiscopul Ciprului) au respins cererea bulgarilor, acuzînd Biserica ră de *filetism* = *iubire exagerată de neam*, și au declarat-o schis- ă. Prin ieșirea Bisericii bulgare de sub jurisdicția Patriarhiei Ecu- e, autoritatea acesteia s-a restrîns și mai mult.

biserica bulgară a rămas în situația de «schismă» din 1872 pînă februarie 1945, cînd patriarhul ecumenic Veniamin I (1936—1946) cat schisma bulgară.

Războiul ruso-româno-turc din 1877—1878, încheiat mai întâi prin pacea de la San Stefano din 19 februarie/3 martie 1878, apoi prin pacea de la Berlin din 1/13 iulie 1878, a adus însemnate modificări în situația Patriarhiei Ecumenice.

Astfel, în 1879 Tesalia și o parte din Epir s-au unit cu Grecia, iar mitropoliile de aci au intrat în 1881 sub jurisdicția Bisericii Greciei.

Patriarhul ecumenic Ioakim, III (1878—1884 ; 1901—1912) a acordat Bisericii sârbe, la 20 octombrie/1 noiembrie 1879, autocefalia bisericească, fapt care a contribuit la restrângerea și mai mare a jurisdicției Patriarhiei Ecumenice.

România, obținând recunoașterea independenței sale politice prin pacea de la Berlin din 1/13 iulie 1878, a luptat pentru recunoașterea independenței sale religioase sau a autocefaliei bisericești. Aceasta a fost declarată prin *Decretul organic* din 3 decembrie 1864, promulgat de domnitorul Alexandru Ioan Cuza (1859—1866), dar abia după douăzeci de ani Patriarhia Ecumenică a recunoscut *autocefalia Bisericii Ortodoxe Române*, prin tomosul sinodal acordat ei, la 25 aprilie 1885, de patriarhul Ioakim IV (1884—1885), Biserica română devenind de acum înainte Biserica soră a Patriarhiei Ecumenice. Prin acordarea autocefaliei Bisericii române, jurisdicția Patriarhiei Ecumenice s-a micșorat foarte mult, iar situația ei materială s-a îngreuiat, dat fiind că Țara Românească și Moldova au fost secole de-a rândul susținătoarele și sprijinitoarele Patriarhiei de Constantinopol, precum și ale celorlalte Patriarhii apostolice, Alexandria, Antiohia și Ierusalim.

În 1898, insula Creta a obținut autonomia politică în cadrul imperiului otoman, iar în 1913, a fost anexată la Grecia. Din punct de vedere religios, însă, Biserica Cretei a rămas mai departe sub jurisdicția Patriarhiei Ecumenice, pînă la 28 februarie 1967, cînd Sinodul patriarhal din Constantinopol, prin decizia nr. 283, i-a *acordat autonomia*.

Prin acordul încheiat la 8/12 martie 1908, între guvernul Greciei și Patriarhia Ecumenică, Biserica Greciei și-a extins jurisdicția asupra comunităților grecești din Europa, cu excepția Veneției, care a rămas mai departe sub jurisdicția Patriarhiei de Constantinopol, precum și asupra comunităților grecești din cele două Americi.

La acest acord s-a renunțat, însă, la 1/14 martie 1922, cînd patriarhul ecumenic Meletie IV Metaxakis (1921—1923) a supus din nou comunitățile grecești din Europa, America, Australia și Noua Zeelandă jurisdicției Patriarhiei Ecumenice, sub care acestea au rămas pînă astăzi.

Unele schimbări în viața Patriarhiei Ecumenice au adus și războaiele balcanice din anii 1912—1913, duse de Alianța balcanică, formată din : Bulgaria, Serbia, Grecia și Muntenegru, contra Imperiului otoman, pentru eliberarea popoarelor lor.

La 28 noiembrie 1912, în Congresul național din orașul Vlore, Albania s-a proclamat independentă.

Primul război balcanic din 1912 s-a încheiat prin pacea de la Londra din 30 mai 1913, prin care s-a consfințit victoria Alianței Balcanice asupra Turciei și s-a recunoscut independența Albaniei.

Cel de al doilea război balcanic, din 1913, s-a încheiat prin pacea de la București, din 28 iulie/10 august 1913, în care Greciei i-a revenit

dul Macedoniei și vestul Traciei, Serbiei nordul Macedoniei, iar Turcia rămas cu Tracia răsăriteană și orașul Adrianopol.

Cu toate că Macedonia și nordul Greciei au intrat în componența țării grecești, Patriarhia Ecumenică și-a păstrat totuși jurisdicția asupra celor douăzeci de mitropolii din Macedonia și nordul Greciei până în 1928, când, printr-un nou acord, aceste eparhii au trecut definitiv sub jurisdicția Bisericii Greciei.

În urma războiului balcanic din 1913, Patriarhia Ecumenică și-a pierdut jurisdicția și asupra celor douăzeci de mănăstiri din Muntele Athos, centru monahal interortodox, iar teritoriul a fost anexat Greciei. Cele douăzeci de mănăstiri principale sînt următoarele : Lavra Sfîntului Ieroteios, Vatoped, Iviron, Hilandar (sîrbă), Dionisiu, Cutlumuș (care aparține țării Românești), Pantocrator, Xiropotam (Seou), Zografu (bulgară), Dohiar, Caracalu, Filotei, Simonpetra, Sfîntul Pavel, Stavronichita, Ierofon, Grigoriu, Esfigmenu, Sfîntul Pantelimon sau Rossicon (rusă) Costamonit.

Aceste douăzeci de mănăstiri, dintre care 17 aparțin călugărilor ortodocși, una sârbilor, una bulgarilor, una rușilor, la care adăugăm și schiturile românești Prodromul și Lacu, formează o federație sau republică monastică condusă de un consiliu cu reședința la Karya, capitala peisului, după un statut promulgat în 1926 și un regulament din 1930.

În timpul primului război mondial (1914—1918), Patriarhia Ecumenică a trecut prin mari dificultăți, pentru că Imperiul otoman s-a alăturat de la 23 noiembrie 1914 Puterilor centrale, Germania și Austro-Ungaria, în timp ce Grecia s-a alăturat, din 1917, Puterilor Antantei : Franța, Anglia și Rusia. Între 1920 și 1923, Constantinopolul a fost ocupat de armatele aliate franco-engleze și se spera că Constantinopolul și teritoriul Sf. Sofia vor fi redat Bisericii ortodoxe, dar pînă la urmă această speranță nu s-a realizat.

Potrivit prevederilor tratatului de pace de la Sevres, Franța, din august 1920, Smirna (Izmir) cu teritoriul înconjurător și malul european al Dardanelor au fost atribuite Greciei, care luptase alături de Puterile Antantei.

Războiul greco-turc, din 1919—1922, a înălțat, însă, hotărîrile tratatului de pace de la Sevres, fiind cîștigat de Turcia. Sub conducerea lui conducător al Turciei contemporane, Mustafa Kemal Atatürk (1881—1938), situația Patriarhiei Ecumenice a fost dintre cele mai grele, urma victoriei Turciei asupra Greciei, s-a procedat în 1922 la un schimb masiv de populație între grecii din Asia Mică, cei mai mulți în provincia Trebizonda și din jurul orașului Smirna, cu turcii din Macedonia și Tracia. Au fost acum uciși sau expulzați peste un milion jumătate de greci, încît numărul credincioșilor din Patriarhia Ecumenică s-a micșorat foarte mult.

Tratatul de pace de la Lausanne, din 24 iulie 1923, încheiat între Grecia și Turcia, semnat și de Anglia, Franța și Italia, a anulat prevederile favorabile Greciei din tratatul de pace de la Sevres, din 10 august 1920, dar, la insistențele puterilor europene, îndeosebi ale lordului N. Curzon (1859—1925), ministrul de externe de atunci al Marii Bri-

tanii, s-a hotărât menținerea mai departe a Patriarhiei Ecumenice în Constantinopol, la locul ei istoric de peste un mileniu și jumătate. S-au luat, însă, patriarhului ecumenic prerogativele sale politice și juridice pe care ie avea în calitate de «etnarh» asupra creștinilor din Imperiul turc, acordate în 1454 de sultanul Mahomed II «Cuceritorul» (1451—1481) și i s-au lăsat numai prerogativele sale religioase, hotărâre care se menține în vigoare pînă azi.

Sfînta Sofia, catedrala Patriarhiei Ecumenice, prefăcută în moschee la 29 mai 1453, a devenit, din 1924, muzeu național turc. Prin decretul din 3 decembrie 1934 reformatorul revoluționar al Turciei moderne, Kemal Atatürk (1923 — 10 noiembrie 1938) a interzis purtarea costumului preoțesc, cu excepția patriarhului ecumenic.

Conflictul ivit între grecii din insula Cipru, după 1950, care reprezintă 77,3% din populație și turcii din Insulă, care reprezintă 18,2% din totalul populației de peste 700.000 locuitori, a creat o situație dificilă și grecilor din Constantinopol, cei mai mulți fiind siliți să părăsească orașul.

Acordarea autocefaliei Bisericii Albaniei, la 12 aprilie 1937, restrîns din nou jurisdicția Patriarhiei de Constantinopol. În prezent Patriarhia de Constantinopol are un număr mic de credincioși circa 10.000 de greci, la o populație de peste 2 milioane locuitori cît an Constantinopolul. Ea are, totuși, sub jurisdicția ei, peste 4 milioane de credincioși, datorită mitropoliilor din insulele Dodecanezului și mitropoliilor din Europa, America, Africa, Australia, Noua Zeelandă și Extrema Orient, în majoritate greci, împărțiți în 40 de dioceze cu peste 60 de episcopi și mitropoliți și peste 1.500 de preoți, despre care vom vorbi la capitolul diasporei ortodoxe.

Menționăm că la 6 septembrie 1955 Patriarhia Ecumenică a avut foarte mult de suferit din cauza unei manifestații făcute de turcii din Constantinopol și din alte orașe, contra grecilor și creștinilor, luînd Cî pretext faptul că Grecia dorea anexarea insulei Cipru. Într-o singură noapte au fost devastate, incendiate și jefuite peste 60 de biserici din cele 80 existente în Constantinopol, unele dintre ele monumente istorice din vremea perioadei bizantine, atingînd pagube de peste 50 milioane lire sterline.

Între timp, relațiile dintre Grecia și Turcia s-au ameliorat și o dată cu acestea s-a ameliorat și situația Patriarhiei Ecumenice.

În Republica turcă, Patriarhia de Constantinopol are următoarele mitropolii: 1. *Arhiepiscopia Constantinopolului*; 2. *Mitropolia Calcedonului*, care are zece comunități, zece preoți, șapte școli, șase organizații de binefacere și trei asociații culturale ; 3. *Mitropolia de Derkos*, care are cinci comunități, cinci preoți, patru școli, douăzeci organizații de binefacere și treizeci societăți culturale ; 4. *Mitropolia insulelor Prinkipoi* care are patru comunități, cinci preoți, patru școli, două organizații de binefacere și trei societăți culturale ; 5. *Mitropolia de Imbros și Tenedos*, care are 12 comunități, 12 preoți, opt școli și patru societăți culturale.

În afara granițelor Turciei, se află sub jurisdicția Patriarhiei de Constantinopol mănăstirile Muntelui Athos, încadrate din 1913 la teritoriul Greciei și Biserica insulelor Dodecanez, cu reședința la Rodos, împărțite în cinci mitropolii : Rodos, Kos, Karpatos, Kasos și Leros. Menționăm că insulele Dodecanezului au fost luate de Italia în urma războiului italo-turc din 1911—1912, dar au revenit Greciei după al doilea război mondial (1939—1945), prin tratatul de pace de la Paris din 10 februarie 1947. Mănăstirea Sfântul Ioan Evanghelistul din insula Patmos încadrată la Grecia a depins totdeauna de Patriarhia Ecumenică. Tot sub jurisdicția Patriarhiei de Constantinopol se află din 1908 și Biserica insulei Creta, care, din 28 februarie 1967, a obținut *autonomia*, arhiepiscopul având reședința în orașul Heracleion. Biserica insulei Creta are în prezent aproape 600 de mii de credincioși, 200 de biserici, peste 200 de preoți.

Patriarhia de Constantinopol s-a bucurat de-a lungul secolelor și se bucură și astăzi de mare vază și cinste în lumea ortodoxă, fiind centrul spiritual al Ortodoxiei, cinstit și de celelalte Biserici creștine din urne. Ea a dat lumii ortodoxe și creștinătății în general o serie de înlemnați ierarhi în secolele XIX și XX, dintre care amintim pe următorii : Grigorie V, spânzurat la 10 aprilie 1821 la poarta Patriarhiei, în timpul revoluției grecești ; Constantin I Sinaitul (1830—1834), fost călugăr la Muntele Sinai, cu studii în Rusia, un erudit, cum lasă să se vadă a tratatul său *Contra armenilor*; Antim VI (1845—1848; 1853—1855), unoscuit prin *Enciclica* de la 6 mai 1848, alcătuită ca răspuns în numele patriarhilor ortodocși de Răsărit la enciclica papei Pius IX (1846—1878) : *Ad Orientales, in Suprema Petri Sede*, din 6 ianuarie 1848, prin care invita Bisericile ortodoxe la unirea cu Roma ; Gherman IV, întemeietorul Școlii din Halki și a unui spital în Constantinopol ; Ioachim I (1878—1884 ; 1901—1912), apărătorul neînfricat al creștinilor și mare ditor și restaurator de biserici ; Antim VII (1895—1896), cunoscut prin *enciclica sinodală* din 1895, prin care a răspuns enciclicii papei Leon III (1878—1903) : *Praeclara gratulationis*, din 20 iunie 1894, prin care invita pe ortodocși «să se întoarcă la Roma».

Merită, de asemenea, să fie scoasă în relief figura patriarhului Athenagoras I (1949—1972), care a depus eforturi laudabile pentru întărirea Ortodoxiei prin convocarea conferințelor de la Rodos din 1961, '62 și 1964, precum și prin vizitele făcute diferitelor Biserici Ortodoxe, r pe scară mai largă, pentru deschiderea sa față de Biserica vechilor-tolici, Biserica romano-catolică și Bisericile protestante. Întâlnirea sa¹ la Ierusalim, din 4—6 ianuarie 1964, cu papa Paul VI, apoi călătoria la Roma, dintre 26—28 octombrie 1967, ca răspuns la vizita făcută papa Paul VI la Constantinopol și Efes, între 25—26 iulie 1967, au creat o atmosferă de destindere între Biserica ortodoxă și Biserica romano-catolică și posibilitatea ca din 1968 să se înceapă pregătirea unui dialog teologic între aceste două mari Biserici. Patriarhului Athenagoras e datorită inițiativa prin care s-a ajuns să se înlăptuiască în 1965, în timpul Conciliului Vatican II, ridicarea reciprocă a anatemelelor din 1054, în acte simbolice publice, concomitente la Roma și Constantinopol,

săvârșite de cei doi lideri ai creștinătății răsăritene și apusene : Patria) hui ecumenic Athenagoras I și Papa Paul al VI-lea.

b) Patriarhia Alexandriei. în secolul XVIII și XIX, Patriarhia Alexandriei, formată mai mult din greci, s-a aflat într-o situație dificilă.

La 1798, generalul Napoleon Bonaparte debarcă cu armata sa în Egipt, pe care-l ocupă pînă la 1801, cînd englezii debarcă la Abuk 30.000 soldați, sub conducerea generalului Abercombe, silind pe francezi să părăsească Egiptul.

În prima jumătate a secolului XIX, Egiptul încearcă să se elibereze de dominația turcă. Lupta de eliberare a început sub guvernatori Mehmet Aii, de origine albanez, care, în două războaie, în 1832—183 și 1839—1841, a încercat să scoată Egiptul de sub dominația turci dar, prin tratatul încheiat la 13 iulie 1840 între înalta Poartă, Anglii Rusia și Prusia, el a trebuit să recunoască suzeranitatea sultanului Turci ei. Obține în schimb *autonomia* Egiptului și dreptul de a fi socotit fondatorul unei noi dinastii. El a înțeles că o colaborare cu europenii e necesară și de aceea a acordat oarecare drepturi creștinilor : coștilor mai multe, iar creștinilor ortodocși, în majoritate greci, mai puține.

Pe la 1845 Patriarhia Alexandriei avea abia 1750 de credincioși majoritatea greci, un patriarh, un episcop și 50 de clerici, aproape toți călugări.

Singurele ajutoare pentru patriarhia Alexandriei veneau din Rusia și din Principatele Române, unde avea moșii de la mînăstirile închinete, pentru care a avut unele procese cu călugării din mînăstire Sf. Ecaterina din Muntele Sinai și cu Patriarhia Ecumenică de Constantinopol. Pe la 1850, grecii din Patriarhia Alexandriei aveau 10 biserică și două mînăstiri, una la Cairo și alta la Alexandria.

Sub urmașii lui Mahomed Aii : Abbas I (1849—1854), Said (1854—1863), Ismail Pașa (1863—1879), care a luat titlul de «Kediv» = «Vice rege», creștinii ortodocși s-au bucurat de libertate. Egiptul cunoaște acum o importanță tot mai mare pentru că în 1869 s-a inaugurat deschiderea Canalului de Suez, construit sub conducerea francezului Ferdinand de Lesseps (1805—1894), scurtîndu-se astfel calea maritimă între țările Europei occidentale și țările Asiei, îndeosebi ale Extremului Orient.

În timpul «Kediv»-ului Mohamed Tewfik (1879—1892), Anglii profitînd de revolta militară a lui Arabi-Bey (8 sept. 1881), ocupă Egiptul în septembrie 1882, prin amiralul Seymour, și-l supuse vasalității sale. Creștinii s-au bucurat de libertate și sub urmașii acestuia, Abbas al II-lea Hilmi (1892—1914) și Husein Kamil (1814—1917).

Trebuie să menționăm că prevederile Hatti-Șerifului de la Ghail Hane, dat de sultanul Abdul-Megid (1839—1861) la 3 noiembrie 1 și ale edictului Hatti-Humayium dat de același sultan la 18 februarie 2 martie 1856, pentru respectarea libertății, a persoanei și a bunurilor creștinilor, s-au aplicat mai corect în Egipt, întrucît, această țară fiind la periferia Imperiului otoman, turcii aveau mare interes ca aici să fie liniște și pace.

La începutul primului război mondial, Anglia a pus Egiptul, la 18 decembrie 1914, printr-un act unilateral, sub protectoratul său «pentru durata războiului». Starea de protectorat asupra Egiptului a fost recunoscută prin art. 147 al tratatului de pace de la Versailles din 28 iunie 1919.

Nemaiputînd face față revendicărilor puternicei mișcări naționale egiptene, Anglia declară la 27 februarie 1922 că renunță la protectoratul său asupra Egiptului și-i acordă *independența*. Își menținu totuși dreptul de control asupra căilor de comunicație, îndeosebi asupra Canalului Suez, asupra apărării Egiptului și a intereselor lui externe, asupra Sudanului și a europenilor din Egipt.

La 16 martie 1922, sultanul Egiptului, Fuad I (1917—1936), care preluase conducerea politică din 1917, proclamă independența țării și luă titlul de rege. Egiptul deveni astfel o monarhie constituțională. Această formă de guvernămînt dură și sub fiul său Faruk (1936—1952) pînă în iulie 1952, cînd acesta a fost silit să abdice.

La 18 iunie 1953 regimul monarhic a fost desființat, iar Egiptul s-a proclamat republică.

Patriarhia ortodoxă greacă de Alexandria își întinde jurisdicția ei asupra Egiptului și a celorlalte țări din întreaga Africă, avînd în total Dpt mitropolii, peste 200.000 de credincioși, 11 eparhii, 13 episcopi și 160 de parohii.

În Egipt are patru mitropolii : Alexandria, Cairo, Port Said, Ismailia, cu 105.000 credincioși (85.000 greci, 20.000 arabi). În țările din regiunii Africii, Nubia, Etiopia, Libia, Tunisia, Africa apuseană și răsăriteană, Africa Centrală, Africa de Sud, Kenya, Tanganica, Zanzibar, Congo ș.a e află peste 95.000 de ortodocși. În aceste țări, patriarhia Alexandriei iefășoară o frumoasă activitate misionară.

c) Patriarhia Antiohiei. Biserica Antiohiei este întemeiată înainte de anul 50 d.Hr. și se bucură pînă azi de mare prețuire în sînul Ortodoxiei. Se cunoaște că p"entru prima dată în Antiohia urmașii lui Iisus [ristos au primit numele de creștini = /pioxiavoî (Fapte XI, 26). Ea a "ecut sub diferite stăpîniri politice în decursul istoriei ; sub arabi, între 658 și 969 ; sub bizantini între 969—1085 ; sub turci între 1085—1098 ; sub cavalerii franci ai Apusului, între 1095—1268 ; din nou sub arabi, între 1268—1517 ; apoi sub turci, între 1517—1920.

Prin pacea de la San Remo, oraș în nordul Italiei (Liguria), din 19—» aprilie 1920, Siria a trecut sub protectoratul Republicii Franceze, iar Libanul care a rămas pînă la 22 noiembrie 1943, cînd Siria și Libanul au obținut independența.

Din secolul XVI, reședința patriarhiei de Antiohia s-a mutat la Amasc, în capitala Siriei. În secolele XVI și XVII patriarhii Antiohiei fost sirieni.

De la 1724, patriarhia de Constantinopol a impus numai alegerea or patriarhi greci, fapt care a provocat mare tulburare între ierarhii arabi și cei greci.

Începînd din 1885, sirienii ortodocși, supărați și jigniți să aibă la înducerea Bisericii lor numai patriarhi greci, au încercat să impună

aJegerea unui patriarh sirian. Patriarhul grec Spiridon (1894—1898) fost depus, iar la începutul anului 1899 și-au ales ca patriarh pe Meletie Dumani (1899—1906), sirian de origine. De atunci, toți titularii patriarhiei de Antiohia sînt sirieni : Grigorie IV Haddad (1906—1930) Alexandru III (1931—1958) ; Teodosie VI (1958—1970) ; Ilie IV (însăcunat la 25 sept. 1970 — f 21 iunie 1979) ; Ignatie IV Hazim (8 iunie 1978 . | 26 iunie 1980).

În timpul stăpînirii arabe, 658—969 și 1268—1517 și a stăpînirii turcești 1517—1920, situația creștinilor ortodocși sirieni și greci a fost foarte grea. Sirienii și-au uitat limba lor și azi ei vorbesc limba arabă.

Pe la 1860, sate și cartiere întregi din orașele Siriei și Libanului au fost devastate și arse de populația fanatică a druzilor musulman din Liban.

Sub mandatul Franței, 1920—1943, care proteja pe catolici, sirieni ortodocși au avut de suferit nu numai de la musulmani, ci și din cauză propagandei catolice, făcută prin misiuni și școli, iar din secolul XI> au suferit și din partea propagandei protestante.

Patriarhia ortodoxă de Antiohia își întinde în timpul nostru jurisdicția peste Siria, Liban și țările vecine din Orientul Apropiat. Ea are un număr de aproape 600.000 de credincioși, 20 de eparhii, 24 de episcopi, 520 de parohii, 450 de preoți în Orientul Apropiat și America.

În Orientul Apropiat are peste 360.000 de credincioși grupați în șase eparhii în Siria, iar 140.000 de ortodocși, grupați în șase eparhii, în Liban. Alți credincioși ortodocși arabi se găsesc răspîndiți în Irak, Iran și Kuweit și un număr mic în Turcia.

d) Patriarhia Ierusalimului. Biserica Ierusalimului a ocupat totdeauna o poziție specială în sînul creștinismului, pentru că ea este mama tuturor Bisericilor creștine din lume. Prin canonul 28 al Sinodului IV ecumenic de la Calcedon, din 451, Biserica Ierusalimului a fost ridicată la rangul de patriarhie.

De-a lungul istoriei, Palestina și Ierusalimul au suferit numeroase ocupații și dominații persane, arabe, turcești și creștine. Astfel, în anul 614, perșii au cucerit Palestina și Ierusalimul, rămînînd sub dominația lor pînă în 629, cînd Orașul sfînt a fost recucerit de împăratul Heraclie al Bizanțului (610—641), dar, abia scăpați de perși, peste Ierusalim și Palestina au venit arabii care au cucerit Ierusalimul în 637. În anul 1078, turcii au cucerit Ierusalimul de la dinastia arabă a Fatimizilor din Egipt, care l-au păstrat pînă la 1098, cînd a trecut din nou sub stăpînirea Egiptului. La 15 iulie 1099, Orașul Sfînt a trecut sub stăpînirea cavalerilor franci din Cruciada I-a (1096—1099), care l-au putut menține pînă la 1187, cînd a fost cucerit de sultanul Saladin al Egiptului (1171—1193). Prin tratatul încheiat la 11 februarie 1229 la Jaffa, între sultanul Malik al Kamil (1218—1238) al Egiptului și împăratul Germaniei Frideric al II-lea (1215—1250), Ierusalimul a fost cedat francilor, care l-au păstrat pînă în 1244, cînd a încăput din nou în mîinile arabilor pînă în secolul XVI. între 1520 și 1917, Ierusalimul și Palestina au trecut sub dominația turcilor.

În timpul primului război mondial (1914—1918), englezii au ocupat Palestina și Ierusalimul la 9 decembrie 1917.

Încă înainte de cucerirea Palestinei, Anglia s-a angajat la 27 noiembrie 1917, prin declarația Balfur, «de a privi favorabil înființarea unui cămin național în Palestina pentru poporul iudeu și ea vrea să folosească eforturile ei în acest scop».

Tratatul de pace de la Sevres, din 10 august 1920, prin art. 88, a acordat Angliei protectoratul asupra Palestinei și a Locurilor Sfinte : Ierusalim, Betleem, Nazaret ș.a., pe care l-a păstrat pînă la 14 mai 1948.

La 25 noiembrie 1947, prin votul Organizației Națiunilor Unite, a luat ființă statul Israel, care și-a proclamat oficial independența la 18 martie 1948. Situația Ierusalimului a fost dintre cele mai grele, deoarece între anii 1947—1967 frontiera israeliano-arabă trecea prin mijlocul Ierusalimului, orașul fiind împărțit în două sectoare : iordanian și israelian. În prezent, Ierusalimul se găsește în întregime în statul Israel.

În 1967 a izbucnit un nou război israelo-arab, în ziua de Iom Kipur, care, deși s-a terminat repede, nu s-a încheiat printr-un tratat de pace între Israel și statele arabe din jur.

Pentru ocrotirea Locurilor Sfinte și apărarea Ortodoxiei în Orientul Apropiat, Rusia ortodoxă a înființat în 1882, *Societatea imperială ortodoxă a Palestinei*.

În Patriarhia Ierusalimului, încă din secolul al XIX-lea a început o luptă între clerul grec și clerul arab, care nu s-a terminat nici astăzi, în urma revoluției «Junilor turci» de la Constantinopol, din iulie 1904, arabii ortodocși din Palestina au cerut dreptul legitim de a participa la conducerea Patriarhiei Ierusalimului întrucît ei constituie marea majoritate a populației creștine ortodoxe din Palestina. Cererea lor, însă, a fost respinsă de *Frăția Sfintului Mormînt*, organizație grecească, existentă din secolul XVI, mai precis din 1543, de la începutul păstoriei patriarhului Gherman (1543—1579), grec de origine. În 1911, «Junii turci» au impus la conducerea patriarhiei Ierusalimului un consiliu mixt arabo-grec, dar grecii s-au opus și au păstrat mai departe conducerea numai pentru ei, referindu-se la edictele și berat-tele sultanilor turci din 1520, 1861 și 1875.

În răstimpul anilor 1920—1948 s-au dus tratative între arabii ortodocși și greci. O comisie numită Bertram-Young a fost numită de guvernul englez pentru a studia la fața locului revendicările arabilor ortodocși, dar, deși concluziile ei erau favorabile arabilor ortodocși, ele nu s-au aplicat din cauza opoziției ierarhiei grecești.

Jurisdicția patriarhiei de Ierusalim se întinde în prezent asupra Palestinei, Iordaniei și a mînăstirii Sf. Ecaterina din Muntele Sinai. •

În prezent, patriarhia ortodoxă a Ierusalimului are circa 80.000 de credincioși, trei eparhii, 13 episcopi, 60 parohii, 68 preoți greci și arabi, și peste 50 de călugări.

Organizația «Frăția Sfintului Mormînt», formată din 80 de membri, majoritatea greci, administrează 40 de mînăstiri și biserici. Dintre bisericile mai însemnate amintim : biserica Sfintului Mormînt, biserica Sfînta Melania Romana, biserica Sfinților Constantin și Elena, unde se

alia locul de reședință al patriarhului și al membrilor Sfintului Sinod, în restul Palestinei mai importante sînt : Mînăstirea Sfintul Sava de lângă Ierusalim și biserica Nașterii Domnului din Betleem.

Ultimul patriarh decedat a fost Diodor, ales la 16 februarie 1981 întronizat la 1 martie 1981. Actualul patriarh întronizat este Bartolomeu. Trebuie să menționăm că majoritatea episcopilor de la Ierusalim n-au eparhie, ci sînt numai titulari, fac parte din Sfintul Sino și participă la slujbe.

e) Arhiepiscopia Muntelui Sinai. De patriarhia Ierusalimului depinde în prezent și Arhiepiscopia Muntelui Sinai, redusă doar la slujitorii mînăstirii Sfînta Ecaterina, zidită în 527 de împăratul Justinia cel Mare (527—565), cuprinzînd în prezent 20 de călugări și personalul ajutător din două sate vecine.

În decursul timpului, jurisdicția Arhiepiscopiei Muntelui Sinai întindea nu numai asupra mînăstirii Sfînta Ecaterina, ci și asupra Unor mînăstiri și metocuri din afară, ca : Et-Tor, Cairo, insula Creta și în alte părți.

Autocefalia Arhiepiscopiei Muntelui Sinai a fost deseori contestate de patriarhia Ierusalimului. Patriarhul de Constantinopol a recunoscut autocefalia ei în 1575, apoi cei patru patriarhi ai Răsăritului au recunoscut-o din nou în 1782. Sinodul de la Ierusalim din 5 septembrie 1861 a desființat autocefalia arhiepiscopiei Muntelui Sinai și a pus-o din nou sub jurisdicția patriarhiei Ierusalimului, sub care a rămas pînă azi.

B I B L I O G R A F I E

Pentru Bisericele Ortodoxe

V. Pari. Ia «*grande Chiesa*» (bizantina, *L'ambito ecclesiale dell'Ortodoxia* Brescia, 1981, 436 p.; Hans Georg Beck, *Geschichte der Orthodoxen Kirche im byzantinischen Reich (Die Kirche in ihrer Geschichte)*, Bd. L, *Lieierung*, D. I. Gottinger 1980 j J. E. Anastasiou, *Ἰαχοῦτα - ἡ ἱερωσύνη*, ed. 2-a, t. 1—II, Tesalonic, 1978—1979 647 și 635 p.; M. Costa de Beauregard—I. Bria — De Foucauld, *L'Orthodoxie, hier et demain*, Paris, 1979; P. Evdokimov, *L'Orthodoxie*, 2-e ed., Paris, 1979; I. Timk *Creștinătatea orientală. Bisericele orientale*. Cu colaborarea lui N. Molnar, în un gurește, Budapesta, 1974, 543 p.; P. Kawerau, *Das Christentum des Ostens*, Stuttgart 1972 ; J. Madey, *Die Kirche des Ostens*, Fribourg (Suisse), 1972 ; Idem, *Die Ostkircht unsere Nachbarn*, Koln, 1964; E. von Ivanka, *Handbuch der Ostkirchenkunde*, Diis seldorf, 1971 ; Fr. Heiler, *Die Ostkirche*, Munchen, 1971 ; *Les Eglises orthodoxes hier et aujourd'hui*, 2-e ed., Paris, 1969; Idem *The Orthodox Church*, London, 1963; . Gouillard et Olivier Clement, *Orthodoxe (Eglise)* în «Encyclopaedia Universalis t. 12, Paris, 1968, p. 254—264 ; cu bună bibliografie; O. Clement, *L'Orthodoxie* (col «Que sais-je»), Paris, 1961 ; Aziz S., Atiya, *A History oi Eastern Christianity*, London, 1968; T. Ware, *L'Orthodoxie, l'Eglise des sept Conciles oecumeniques*, Paris: 1968; trad. din englezește, *The Orthodox Church*, London, 1963; B. Spuler, *Geger wartslage der Ostkirchen in ihrer nationalen und staatlichen Umwelt*, 2-e Auflag< Frankfurt am Main, 1968; B. Sartorius, *L'Eglise Orthodoxe*, Paris, 1963, N. J. Par tizopoulos, *Church and Law in the Balcan Peninsula during the ottoman Rh Thessaloniki*, 1967; M. Rinvoluceri, *Greek Orthodoxy today*, London, 1966; P. Bra siotis, *Von den griechischen Orthodoxie*, Wiirzburg, 1966; Idem, *Die Orthodo* Kirche in griechischen Sicht*, Bd. I—II, Stuttgart, 1959, 1960; G. Zananiri, *Cafhoi cisme oriental*, Paris, 1966; Idem, *Histoire de l'Eglise byzantine*, Paris, 1954; Stupperich, *Kirche im Osfen*, Gottingen, 1965; D. Colombo, *Le chicse separai d'Oriente*, Milano, 1964; Chr. Dahm, *Die Kirche im Osten. Macht und Pracht* d(

29 — Istoria Bisericească Universală Voi. II

triarchen, I Bd., Offenbarung, 1964; Herbert Waddam, *Meeting the Orthodox Church*, London, 1964 / C. Callinikos, *The History of the Church*, New York, 1963; Jorge Every, *The Byzantine Patriarchat (451—1204)*, London, 1962; A. Schmemmann, *The historical road of Eastern Orthodoxy*, London, 1963; N. Zernov, *Eastern Christendom*, London, 1961; Idem, *The Church of eastern christians*, London, 1946; Mișă Șesan, *Die Orthodoxe Kirche vom Jahre 1054 bisheutzuta.ge*, în «Le monde re-eux», Lausanne-Lezay, 1962; A. Constantinopoulos, H. XP^{1^m»ⁿ1 'ExicX[^]ata axis ;eī SiJAoxpa-cUt, Atena, 1859; W. de Wries, *Der Christliche Osten in Geschichte id Gegenwart*, Wiirzburg, 1961; D. Attwater, *The Christian Churches oi the East*, voi., London, 1961; Idem, *The dissident Eastern Churches*, London, 1937; B. hulze und J. Chrysostomos, *Die Glaubenswelt der ortohodosen Kirche*, Saltzburg, 31; Thomas Schreiber, *Le christianisme en Europe orientale*, Paris, 1961; J. Har-r, *Eine Geschichte der orthodoxen Kirche*, Miinchen, 1961; A. S. Hernandez, *lesias de Oriente*, t. I, Santander, 1959, 541 p.; t. II *Repertorio bibhograico*, San-ider, 1963; B. Stefanidis, 'E?(*.Xi]iJia<mx'i] 'axopia aTc'cepxi? u^XP' aijuepov ed. 2-a, Atena, 19, p. 188—744; Ger. Konidaris 'E*.xX*]aiaaTixij iatopia, ed. 2-a, Atena, 1957; L.Zan-r, *Die Orthodoxe Kirche*, Stuttgart, 1957; P. Rondot, *Les chretiens d Orient*, Paris, 35; R. Janin, *Les Eglises orientales et les rits onentaux*, 4-e, ed., Paris, 1955; enadie (Arabagioglu), mitropolit de Heliopolis, *Istoria Patriarhiei ecumenice*, în ițește, Atena, 1953; E. Benz, *Die Ostkirche im Lichte der protestantischen schichtschreibung*, Tiibingen, 1952; R. M. French, *The Eastern Orthodox Church*, idon, 1951, ed. 4-a, London, 1964; H. Musset, *Histoire du christianisme, speciale-nt en Orient*, III, Harissa-Jerusalem, 1949; Ivan Snegarov, *Kratka istorija na 'remite pravoslavni țarki — Scurta istorie a Bisericii ortodoxe contemporane*, ia, 1946; M. Jugie, *Le schisme byzantin. Apercu historique et doctrinal*, Paris, H; A. Fortescue, *The Eastern Orthodox Church*, London, 1939; F. Schultze, *Die Ihodoxe Kirche aut dem Balkan und Vorderasien. Geschichte, Lehre und Vertas-vg der Orthodoxen Kirche*, în «Ecclesia» (Eine Sammlung von Selbstdarstellungen Christlichen Kirchen, X), Leipzig, 1939; M. E. Posnov, *Istoria na Christianskata va (- Istoria Bisericii creștine*, t. II, Sofia, 1835.}</sup>

Patriarhia de Constanlinopol

V. Pari, *La «grande Chiesa* bizantina. L'ambito ecclesiale dell'Ortodossia*, scia, 1981, 436 p.; J. Qudot, *Patriarchatus Constantinopolitani acta selecta*, na, 1941; Basil Istavridis, *Patriarhii ecumenici, 1860 — pînă azi*, în lb. greacă, . I, *Istorie*. Tesalonic, 1977, 694 p.; Idem, *Histoire du Patriarcat Oecumenique Constantinople*, în «Istina», Paris, 1970, nr. 2, p. 131—273; Idem, *Istoria Patri-iei Ecumenice*, în lb. greacă, Atena, 1967; Metropolitite Maxime de Sardes, *Le riarcat oecumenique dans l'Eglise Orthodoxe*, Traduit du grec par J. Touraille, is, 1975; Steven Runciman, *The Great Church in captivity. A study ol Patriar-te oi Constantinople trom the eve oi Independence*, Cambridge, 1968; N. J. tazopoulos, *Church and Law in the Balcan Peninsula during the Ottoman Rule*, alonic, 1967; T6 Otxou(J.evir.6v naxpictpxeiov KcovaxativouitoXewS (*Patriarhia Ecumeni-de Constantinopol*), număr special al revistei AIE6VEIS Hxiazii (— Relații interna-tale), 1964—1965, nr. 7—8, 111 p; Recenzie pr. proI. I. Rămureanu, în «Ortodo->, XVIII (1966), nr. 1, p. 142—146; D. Mavropoulos, *Patriarhia Ecumenică, 1878 949*, în grecește, Atena, 1960; Th. H. Papadopoulos, *Studies and Documents rela-< the History oi the Greek Church and People under turkish domination*, Bucu-ti, 1952; Ghenadie (Arabagioglu), Mitropolit de Heliopolis, *Istoria Patriarhiei Ecu-li'ce*, în lb. greacă, Atena, 1953, XIII, 445 p. j C-tin G. Papadopoulos, *Les privi:-s du Patriarcat Oecumenique. Communaute Greceque Orthodoxe dans l'Empire man*, Paris, 1924.

Pentru schisma Bisericii Bulgare: *Concillium Constantinoli-im quo Bulgari dissidentes ab Ecclesia Orthodoxa damnatur, 1872, augusti 29/ embris 10*, la J. D. Mansi, J. B. Martin, L. Petit, *Collectio Conciliorum recentio-Ecclesiae Universalis*, t. IX (XIV), în coli. Mansi, *Synodi Orier.tales*, 1860—1, Paris, 1911, col. 418—538; M. Ghedeon, "E7Ypa<pa Tiatptopt'x-â xal oovo8i<â recep' PooXfapixoO CTiT^naToS, Constantinopol, 1908.

Studii: Z. Marcova, *Mișcarea bisericască și națională bulgară pînă la răz-ii Crimeii*, în lb. bulgară, Sofia, 1076; A. Meininger, *Ignatiev and the establishment*

of the Bulgarian exarchate, 1864—1872 ; Madison, 1970; Pr. St. Zancov, *Biserica Ortodoxă Bulgară de la eliberarea Bulgariei pînă la vremea noastră*, în limba bulgară, Sofia, 1939.

Cercetători români

Pr. Milan Šesan, *Die Orthodoxe Kirche*, în «Le monde religieux» no 30. Lau-sanne-Lezay, 1969, cap. 3, 1700—1967; p. 108—126; Idem, *Probleme d'histoire ec-clesiastique dans les ouvrages des chercheurs orthodoxes roumains*, în «De la the-ologie orthodoxe roumaine des origines a nos jours», Bucarest, 1964, p. 103—120 j trad. din lb. rom., în «Bis. Ort. Rom.», LXXIX (1971), nr. 3—4, p. 382—394; Pr. prof. î. Rămureanu, *La contribution des theologiens et des historiens de l'Eglise Orthodoxe Roumaine à la connaissance du deveioppment historique de l'Eglise Orthodoxe*, în «De la theologie orthodoxe roumaine des origines à nos jours», Bucarest, 1964, p. 85—103. Trad. din l. rom. din «Ortodoxia», XXIII (1971), nr. 1, p. 11—26; Idem, *Legăturile Mitropoliei Ungrovlahiei cu Patriarhia de Constantinopol și celelalte Biserici Ortodoxe de la 1800 pînă la recunoașterea autocefaliei Bisericii noastre*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXVII (1959), nr. 7—10, p. 935—960; Idem, *Bisericile Ortodoxe cu specială privire asupra Bisericii ortodoxe ruse*, în «Studii teologice», I (1949), nr.-1—2, p. 69—90; Adrian Popescu, *Situația creștinilor ortodocși în Imperiul otoman în secolul al XIX-lea*, în «Studii teologice», VII (1955), nr. 7—8, p. 454—468; I. Crăciunescu, *Patriarhia Constantinoplei*, în «Mitropolia Moldovei și Sucevei» XXXV (1959), nr. 3—4, p. 261—266; Prof. prot. T. Titov, *Situația Bisericii ortodoxe orientale în prezent*, Chișinău, 1933; V. Pocitan, *Geneza demnității patriarhale și patriarhalele Bisericii ortodoxe*, teză de doctorat, București, 1926.

Patriarhia Alexandriei:

Hr. Papadopoulos, 'Iatopîct tîi 'Er.xXilaia« 'AXeł<zîi5peiaî (62—1934), Alexandria, 1935; Klaus V/essel, *Christentum am Nil, Recklinghausen*, 1964; G. Mazaraikis, *liiserica ortodoxă din Egipt*, în lb. greacă, Alexandria, 1932.

Stu d i i în l i m b a r o m â n ă : Viorel Ionitã, *Patriarhia Alexandriei din 1920 pînã azi*, în «Biserica Ortodoxă Română», XC (1978), nr. 5—6, p. 631—636 s Pr. I. Rămureanu, *Legăturile Patriarhiei de Alexandria cu Țările Române*, în «Studii teologice», VIII (1966), nr. 1, p. 72—109; Idem, *Coniigurația actuală a creștinismului*, în «Studii teologice», I (1949), nr. 3—4, p. 119, 144; I(rineu) C(răciunaș), *Patriarhia Alexandriei*, în «Mitropolia Moldovei și Sucevei», XXXV (1959), nr. 5—6, p. 379—383; D. G. Ionescu, *Relațiile țărilor române cu patriarhia de Alexandria*, București, 1935.

Pentru Patriarhia de Antiohia :

J. Hajjar, *Le christianisme en Orient, Etudes d'histoire contemporaine*, 1648-1969, Beyrouth, 1976; J. P. Alem, *Le Moyen-Orient* (Coli. Que sais-je ?), Paris, 1959; F. L. Huillier, *le Moyen-Onenf contemporain*, 1946—1958, Paris, 1959; Idem, *fondaments historiques des problemes du Moyen Orient*, Paris, 1958; Arhimandrit Ciprian Papadopoulos, *Ortodoxia în Orientul de mijloc*, în limba greacă, Alexandria, 1954; Gr. Papamihail și G. Triandafilakis, 'Iatopia tîi 'Exy.XTioiaî tîjî ' (după notele mitropolitului Atenei Hr. Papadopoulos), Alexandria, 1951.

In limba română:

Samir Gholam, *Biserica Ortodoxă a Antiohiei: organizare și funcționare în prezent*, în «Studii teologice», XXVII (1975), nr. 1—2, p. 74—95; Mircea Păcurariu, *Legăturile țărilor române cu patriarhia Antiohiei*, în «Studii teologice», XVI (1964), nr. 9—10, p. 593—621 ; Antim Nicov, *Ortodoxia în Syria și la Locurile Sfinte*, 1936.

Pentru Biserica Ierusalimului:

M. Ma'oz, *Studies on Palestine during the Ottoman period*, Jerusalem, 1975; N. Moschopoulos, *Ia Terre Sainte. Essai sur l'histoire politique et diplomatique des Lieux Saints de la Chretiente*, Athenes, 1957 ; B. Collin, *Ie probleme juridiquedes Lieux Saints*, Paris, 1956; Idem. *Ies Lieux Saints*, Paris, 1948; T. E. Dowling, *The Orthodox Greek Patriarchate of Jerusalem*, London, 1913; Hr. Papadopoulos, "IotopCa *ii 'Ey.Y.Xi)iaia« 'IepoaoXuneov Ierusalim, 1910.

In limba română :

Ilie Georgescu, *Legăturile țărilor române cu Ierusalimul*, în «Studii teologice», III (1956), nr. 5—6, p. 349—362; Pr. Prof. Liviu Stan, *Locurile Sfinle din Orient*, în «Ortodoxia», IV (1952), nr. 1, p. 5—78; I.P.S. Mitropolit Nicolae Corneanu al Ba-atului, *Muntele Sinai și importanța sa în Istoria Bisericii, 1400 de ani de la întewierea Mânăstirii Siinta Ecaterina*, în «Mitropolia Banatului» XVI (1966), nr. 10— i, p. 678—687.

Biserica ortodoxă rusă. Activitatea ei misionară.**Biserica ortodoxă gregoriană ***

a. **Biserica ortodoxă rusă.** în ultimii 180 de ani, Biserica ortodoxă usă s-a dezvoltat, ca și în trecut, în legătură directă cu viața statului rus.

Precum se știe, la 26 ianuarie 1589, patriarhul ecumenic Ieremia II (1572—1579 ; 1580—1584 ; 1587—1595) a ridicat Biserica ortodoxă rusă i rangul de patriarhie. Din suita patriarhului Ieremia II a făcut parte i mitropolitul Moldovei, Gheorghe Movilă (1587—1591 ; 1595—1600). ■n sinod al patriarhilor orientali întruniți la Constantinopol în februarie 1593 a acordat Patriarhiei ruse locul al cincilea, în ordinea onorifică upă vechile Patriarhii ale Răsăritului : Constantinopol, Alexandria, jtitiohia și Ierusalim.

Prima Patriarhie rusă s-a menținut între 1589—1700 ; la moartea atriarhului Adrian (1690—1700), țarul Petru cel Mare (1682—1725) a isat Biserica rusă, timp de 20 de ani, fără patriarh, iar la 25 ianuae 1721, acesta a desființat demnitatea patriarhală în Biserica rusă, în->cuind-o printr-un sinod dirigent, a cărui reședință o mută de la foscova la Petersburg, oraș înființat de el în 1703, fereastra Rusiei spre occident, spre a fi în legătură mai strânsă cu țarul. Tutela incomodă apăsătoare exercitată de regimul țarist asupra Bisericii ortodoxe ruse - a fost străină de o anumită concepție luterană despre supremația moarhului în Biserică, împrumutată din Vechiul Testament, după exem-Lul regilor teocratici evrei, și pusă în practică după sugestiile elvețiaului protestant Lefort. Se cunoaște că Petru cei Mare a petrecut un mp în Olanda și în Anglia, unde regele este totodată și capul Bisericii.

Legătura dintre împărat și Sfântul Sinod dirigent se făcea în Bi-?rica rusă printr-un procurator suprem numit *Ober-procuror* care, cu mpul, a ajuns mai important decît Sfântul Sinod rus, în detrimentul isericii ruse înseși. Patriarhul ecumenic Ieremia al III-lea (1716—'26 ; 1732—1733) a aprobat reforma lui Petru cel Mare la 23 septemrie 1723. în modul acesta, autocratismul țarilor s-a impus deseori în iața Bisericii ruse, tulburîndu-i mersul ei normal. Ober-procurorul cen-Jra actele Sinodului și opunea veto hotărîrilor sinodale pe care statul credea inoportune sau nepotrivite. Dintre cei mai radicali ober-"ocurori, care a avut o mare putere în timpul țarului Nicolae I (1825—555) a fost contele Protasov, fost general de husari, apoi consilier inm al țarului, care, cu voința lui de fier, a impus deviza : «Un domn, limbă, o credință».

* Capitol redactat de Pr. prof. I. Rămureanu.

Sub jurisdicția Bisericii ruse a fost încadrată, din 1686, și Mitropolia Kievului, în urma unirii Ucrainei cu Rusia, mai întâi în 1654 apoi prin pacea de la Andrusovo din 1669, încheiată între Polonia și Rusia, în urma războiului dintre anii 1654—1667.

În timpul țarului Nicolae I, se realizează, în 1839, întoarcerea la Ortodoxie a unei însemnate părți dintre rutenii uniți cu Roma în 1591 la Brest—Litovsk. S-au întors atunci la Ortodoxie trei episcopi, 1300 de preoți și mii de credincioși.

Tendințele filo-polone catolice și autonomiste ale rutenilor uniți cu Roma, care au participat alături de polonii catolici la revoluțiile din 1820 și, mai târziu, în 1863, în timpul țarului Alexandru II (1855—1881) au pus regimul țarist în mare încurcătură și l-au obligat să ia atunci unele măsuri severe contra lor.

În 1875, eparhia unită Helm (holm), cu 260.000 suflete, s-a întors la Ortodoxie. Pentru cei întorși la credința ortodoxă a strămoșilor lor țarul Alexandru II a poruncit să se înființeze școli proprii și să se acorde clerului de mir, ținut, în mare mizerie în Polonia, un salariu mai omeneș și toate înlesnirile posibile. Țarul Alexandru II a fost ucis în 1881 într-un atentat.

Ober-procurorul Protasov a fost, în timpul țarului Nicolae I, inspi-ratorul convertirii protestanților din țările baltice, letoni și estoni, la Ortodoxie, care, o dată convertiți, nu mai aveau voie să treacă la altă religie. În 1832, s-a hotărât ca pruncii născuți din căsătoria unui ortodox cu un eterodox să fie trecuți la Ortodoxie. Mai târziu, sub țarii Alexandru II (1855—1881), Alexandru III (1881—1894) și Nicolae II (1894—1917), s-a hotărât, în 1865, apoi din nou în 1897, ca băieții să urmeze religia tatălui, iar fetele pe a mamei; după Revoluția din 1905, țarul Nicolae II a acordat toleranță religioasă tuturor cultelor din Rusia și s-a permis îmbrățișarea oricărei religii.

Regimul polițist al țarului Nicolae I, care a oprimat crud răscoalele decembriste din 1825 și a închis granițele oricărei idei de reformă și de cultură din Apus, a luat măsuri de asuprire și contra sectelor, fie răscolnice, fie protestante, mergând până la sigilarea cimitirelor din Moscova.

După Nicolae I, a urmat o perioadă ceva mai liberală. La îndemnul mitropolitului Filaret al Moscovei (f. 1867), țarul Alexandru II a desființat iobăgia țăranilor în 1861 și a întemeiat o mulțime de seminarii.

Omul cel mai influent în timpul țarilor Alexandru III și Nicolae II a fost, între anii 1880 și 1905, ober-procurorul Constantin Pobedonostev (1827—1907), profesorul țarului Nicolae II, profesor universitar și ministru al Cultelor.

Dezvoltarea industrială a Rusiei de la sfârșitul secolului XIX a creat o puternică mișcare muncitorească, orientată spre socialism, care desigur, nu putea fi pe placul cercurilor reacționare. Ober-procurorul C. Pobedonostev credea, ca și reprezentanții slavofililor, că poporul rus chiar dacă rămâne incult și vicios, dar își iubește Biserica și rămâne evlavios, se mîntuiește. De aceea oricine îndrăznește să susțină introducerea reformelor în stat și în Biserică, și ameliorarea situației țăranilor

și muncitorilor, ai căror copii nu erau primiți nici în școli, trebuia să se aștepte la deportarea în Siberia sau la alte pedepse grele. Dări și sarcini grele apăsau poporul rus în acest timp de creștere a capitalismului monopolist, fără ca Biserica să poată ușura situația poporului. Ierarhia superioară rusă se etatizează, întrucât mitropoliții și episcopii ajunseseră mai mult un fel de prefecți eclesiastici, școlile se birocratizaseră. Seminariile nu dădeau preotului de mir educația și formarea bisericească corespunzătoare, deși, în 1877, existau în Rusia 256 de Seminarii, cele mai multe de grad inferior.

Situația în Rusia s-a schimbat simțitor după Revoluția din 1905, când s-a acordat confesiunilor și cultelor religioase deplină libertate și autonomie bisericească. Totuși, când o comisie mixtă de clerici și mireni a cerut țarului Nicolae II să restabilească patriarhatul în Biserica rusă, țarul a amânat aprobarea. Lucrul acesta se va realiza abia în timpul Revoluției bolșevice din octombrie 1917.

Un sinod alcătuit din clerici și mireni, convocat la 15 august 1917' și încheiat în septembrie 1918, a restaurat Patriarhia în Biserica ortodoxă rusă, primul patriarh numit Tihon (Belavin ; 1917—1925) fiind ales la 5 noiembrie 1917 și întronizat la 21 noiembrie același an.

Noul regim politic, instaurat de Marea Revoluție din Octombrie 1917, a aplicat *ideea separării Bisericii de stat* și toate reformele care decurg din noțiunea statului laic : secularizarea averilor bisericești și mînăstirești, scoaterea învățămîntului religios din școlile de stat, întreținerea Bisericilor și clericilor de toate gradele de către credincioși și din vânzarea luminărilor și a unor obiecte de cult.

În această privință, Decretul pentru noul regim al Cultelor, promulgat de Sovietul Suprem la 23 ianuarie 1918, hotărăște următoarele :

1) *Biserica este separată de stat;*

2) *Se asigură libertatea de conștiință completă. Fiecare cetățean este liber să profeseze cultul după alegerea sa, sau să nu profeseze nici unul* (F. Fedorov, *L'Eglise et le culte en U.R.S.S.*, Paris, Editions Sociales, 1945, p. 7).

Principiile Decretului din 23 ianuarie 1918 au trecut apoi în constituția U.R.S.S. și au fost reconfirmate apoi ori de câte ori s-a schimbat jceastă constituție.

Referitor la manifestarea pietății și credinței religioase sub toate brmele ei, autorul citat relatează astfel : «Sărbătorile Bisericii ortodoxe înt celebrate în Uniunea Sovietică după calendarul Bisericii, adică după :alendarul iulian, care întîrzie, față de calendarul gregorian, cu 13 zile. Celelalte organizații religioase păstrează, de asemenea, tradițiile lor în naterie de calendar pentru celebrarea riturilor (musulmani, israeliți etc). Nimeni nu împiedică pe credincioși să asiste la serviciile cultului, să e roage, să practice riturile religioase ca postul, binecuvântarea pâinii 'aștilor etc. Ziua de odihnă săptămînală în Uniunea Sovietică e fixată uminica (zi de sărbătoare pentru creștini), iar în Republicile orientale, inerea (zi de repaus pentru musulmani)». (F. Fedorov, *op. cit.*, p. 14).

În faza instaurării regimului socialist, Biserica ortodoxă rusă, din auza crizei prin care a trecut, pentru a se adapta la noua situație po-

litică, s-a divizat în câteva mari grupări, vreo șapte de toate, dintre care mai importante sînt următoarele : 1. *Biserica patriarhală rusă*, condusă de patriarhul Tihon, fost arhiepiscop de Vilna, întronizat la 21 noiembrie 1917. 2. *Biserica vie* = *Jivaia Ţerkovi* sau *Biserica reînvierii*, înființată în 1923, care păstra vechea organizare sinodală, dată Bisericii ruse la 25 ianuarie 1721 de țarul Petru cel Mare. *Biserica vie* s-a arătat de început foarte liberală, adică a «celor ce se hirotonesc singuri», fără primească harul Duhului Sfînt de la vreun episcop hirotonit canonic fiind cea mai depărtată de tradiția ortodoxă. 3. *Biserica panucrainiană* înființată într-un sinod ținut la 14 octombrie 1921, la Kiev. 4. *Biserica ucraiană*, din 1925. -

După patriarhul Tihon, a urmat la conducerea Bisericii ruse, ca locțiitor de patriarh, Serghie (Stragorodski ; 1925—1943) și patriarh în 1943—1944.

Biserica vie, care, la început, a făcut atîta zgomot și a provocat multe dificultăți Bisericii patriarhale, s-a integrat în aceasta. Majoritatea clericilor rusești din emigrație, *Sinodul mitropolitan* din Karloviț (Luja slavica), Bisericele ruse din țările Europei Apusene, din America. Mciuria, China și Japonia și din alte părți au reintrat, cu excepția cîtor sub jurisdicția Patriarhiei ruse de la Moscova, cum vom vedea într-un capitol special despre Bisericele ortodoxe din diasporă.

În timpul celui de al doilea război mondial (1839—1945), rolul Bisericii ruse a crescut în ochii regimului sovietic prin contribuția rmpe care ea a adus-o în războiul de apărare împotriva agresiunii hitleriste.

După moartea patriarhului Serghie, a urmat la conducerea Bisericii ortodoxe ruse patriarhul Alexei (Simanski, 1945—1971), iar după el, patriarhul Pimen, întronizat la 3 iunie 1971 și decedat în noiembrie 1990. Urmașul său, actualul patriarh Alexei al II-lea a fost investit în funcție în 1991.

În timpul patriarhului Alexei, ucrainenii uniți cu Roma din Ucraina occidentală sau Galiția, în 1596 la Brest—Litovsk, ca urmare a alipirii Galiției la Ucraina de răsărit în 1945, au fost înglobați din oficiu, în martie 1946, de regimul sovietic în cadrul Bisericii ortodoxe-Mame, reia aparținuseră pînă în 1596, trecînd sub jurisdicția mitropoliei Kivului. În 1990, o parte însemnată din foștii uniți — clerici și credincioși — s-au realipit Scaunului Romei.

De asemenea, ucrainenii din Rusia subcarpatică — Podcarpatia uniți cu Roma în cadrul a două sinoade ținute la Ujhorod (Ungvar) la 24 aprilie 1649 și 15 ianuarie 1652, apoi prin alte două sinoade ținute la Muncaci în 1690 și 1691, ca urmare a alipirii acestui teritoriu Rutenia sau Galiția în 1945, au fost, de asemenea, înglobați la Ortodoxie din oficiu de regimul sovietic, în august 1949 și încadrați în jurisdicția aceleiași mitropolii a Kievului. Și această Biserică s-a dezmembrat prin trecerea în 1990 în dependență de Scaunul Romei, a unei înserenate părți dintre clericii și credincioșii ei.

Sinodul Bisericii ortodoxe ruse, întrunit la Moscova între 30 aprilie și 2 iunie 1971, sub președinția locțiitorului de patriarh, Pimen, a hotărît ridicarea anatemei pronunțate de sinoadele ținute la Moscova în 16

1667 contra «vechilor credincioși», precizînd că credincioșii ruși pot utiliza de acum înainte practici și rituri diferite la săvârșirea cultului. Ultimii 150 de ani din istoria Bisericii ruse înseamnă un progres ță de epocile anterioare, atît în ceea ce privește organizarea administrativă și școlară, cît și cea teologică și misionar-caritativă. În 1908, Biserica rusă avea trei mitropolii, la Kiev, Moscova și Petersburg, / arhiepiscopi, între ei se număra și exarhul-catolicos al Georgiei, cu diul la Tiflis, 52 de episcopi, ajutați în administrație de cîte un vicar iu mai mulți.

Activitatea misionară a Bisericii ortodoxe ruse. Rusia avea încă secolul XVII o mulțime de popoare necreștine pe teritoriul ei. Penii luminarea și convertirea lor au conlucrat Biserica și statul. Activitatea misionară a Bisericii ruse din secolul XVII pînă în secolul XX te remarcabilă, cu toate că în mare parte se resimte și influența fac-rului politic.

Țarul Petru cel Mare (1682—1725) a ordonat să se organizeze priele misiuni în Răsărit, spre a-și deschide drum spre China. Pentru icesitățile popoarelor necreștine de la răsărit de Urali, Biserica rusă -a compus primele abecedare, le-a organizat primele școli și le-a trais cărțile sfinte în limbile lor. Teologul rus G. Florovsky e de părere «ajutorul statului, în general, a complicat lucrarea misionară proiu-zisă», deoarece statul voia ca o dată cu creștinarea acestor popoare le impună limba rusă, ceea ce frîna activitatea misionarilor care pre-au în limbile locale.

Pentru desfășurarea activității misionare printre tătari, s-a înființat Cazan, pe lîngă Academia duhovnicească, un Institut misionar cu lOgrafie și toate mijloacele necesare în vederea trecerii la Ortodoxie mahomedanilor și liber-cugetătorilor.

Prima societate misionară s-a înființat pe la anul 1750, pentru Si ria, sub conducerea Arhiepiscopului de Tobolsk. Misionarii ruși, porîd din Siberia, au activat cu succes apoi în China, Coreea și Japonia. Pentru regiunea caucaziană, importanță mare și-a cîștigat *Societatea fînta Nunia*, iar printre evrei a făcut propagandă ortodoxă *Societatea Nicodim*.

•

Pentru ca activitatea misionară să se dezvolte în chip unitar, s-a iințat în 1770, la Moscova : *Societatea ortodoxă pentru răspîndirea dinței creștine între pagini*. După 25 de ani de existență, în 1895 ;astă societate număra 15 mii de misionari activi în China, Coreea, 3onia și la tomiții din India. Numărul convertiților era cam de 85 de i, dar cu vremea au sporit.

Secolul al XIX-lea a însemnat pentru Biserica rusă un mare revient spiritual, datorită așa-numitei «mișcări a stareților», care a avut rol însemnat pentru viața duhovnicească și pentru activitatea mionară din Imperiul rus. Merită să fie menționați pentru activitatea lor sionară în acest timp, următorii :

1. *Macarie Glukarev (1792—1847)*, profesor de *Istoria Bisericii de Limba germană* la Seminarul din Ecaterinoslav, care a devenit 'stolul triburilor din Munții Altai. De la Macarie Glukarev ne-a rămas

cartea intitulată *Însemnări asupra metodelor ce trebuie folosite pentru răspândirea cu succes a credinței printre mahomedani, iudei și păgân din Imperiul rus.*

2. Sfântul eremit *Gherman de Alaska.*

3. *Inokentie Veniaminov* (1797—1879), apostolul Siberiei de est a insulelor Aleutine, care a activat printre aleuți, eschimoși și alte triburi, precum și în Alaska. Preot de mir în Irkutsk, în 1924, el plecă în misiune cu întreaga familie. După moartea soției e făcut episcop. La vârsta de 63 de ani ajunge în Japonia, apoi din nou în Kamciatka și Manciuria. Din 1868, e numit Arhiepiscop al Moscovei, în locul lui Filaret. De la el ne-a rămas lucrarea : *Călăuza spre împărăția cerurilor* Biserica ortodoxă rusă l-a canonizat, trecându-l în sinul Sfinților le 6 octombrie 1977, avînd zi de pomenire la 13 aprilie.

4. Teologul și lingvistul *N. I. Ilminski* (1822—1891), care a făcut misiune creștină printre tătari și a tradus Sfînta Scriptură în limbă tătară.

5. Apostolul Japoniei, *Nicolae Kasatkin* (1836—1912), care a început misiunea sa în 1861 la Hakodate, unde a înființat școli, opere misionare și a tradus Sfînta Scriptură și cărțile liturgice în limba japoneză. El a devenit episcopul Japoniei. La moartea sa, Nicolae Kasatkin a lăsat o Biserică ortodoxă japoneză de circa 33 de mii de credincioși, cu 226 comunități și 35 de preoți, toți japonezi.

La 10 aprilie 1970, locțiitorul de patriarh al Moscovei, Pimen, 2 restabilit legătura liturgică și bisericească cu Biserica ortodoxă a Japoniei și a hotărît ca arhiepiscopul Nicolae (f 3 aprilie 1912), apostolul Japoniei, să fie trecut în rîndul sfinților.

De la începutul secolului XVIII, o misiune ortodoxă rusă a activat în China, unde a luat ființă o Biserică ortodoxă chineză. La începutul secolului XX, episcopul Inokentie Figurovski a făcut misiune cu succes în China. Din 1954, Biserica ortodoxă chineză a devenit autonomă, avînd două episcopii.

O mică Biserică ortodoxă a luat ființă și în Coreea, unde a activat ca misionar mireanul *Pavel Afanasiev*, apoi episcopul *Pavel Ivavovski*, care a tradus cărțile liturgice în limba coreeană.

Pentru convertirea sirienilor și arabilor, precum și pentru combaterea propagandei romano-catolice și protestante în Orientul Apropiat, Biserica rusă a înființat la Ierusalim *Societatea imperială ortodoxă a Palestinei*, în 1882. S-au înființat în această perioadă societăți de binefacere, de arheologie, de pictură, de educație a tinerimii, de temperanță. Biserica a avut un mare rol la desființarea iobăgiei în 1861, pentru care mitropolitul Filaret al Moscovei (f 1867) are merite deosebite.

Revistele și cărțile de zidire sufletească au fost numeroase în secolul al XIX-lea, încît mulți dintre teologii și scriitorii apuseni se retrău cît de mult se tipărea în Rusia și cît de puțin cunoșteau ei această activitate.

În secolul XIX, viața duhovnicească a cunoscut în Rusia o mare înflorire. Merită să fie pomeniți stareții *Teofan Zatvornik* (f 1894) și cei doi stareți de la Mînăstirea Optina, *Makarie* (f 1866) și *Amlrozie*

1891). Amintim, de asemenea, pe Sfântul *Serafim* de Sarov (f 1833), preotul *Ioan* de Kronstadt (f 1908), preotul *Gheorghe Petrov* ș.a., - e sînt adînc sădiți în evlavia și conștiința poporului rus. Ei au înțat creștinismul autentic nu numai pe țaranii ruși, ci și pe oamenii rătați și teologi de seamă, cum sînt : *Alexei St. Homiakov* (1804—30), *F. M. Dostoievski* (f 1881), filozoful religios *Konstantin Leontiev* noiembrie 1892), *L. N. Tolstoi* (f 1910), care mergeau deseori în vizită stareții mînăstirii Optina, de la care învățau cum trebuie să ajute n scrisul lor la ridicarea morală a semenilor.

În fosta Uniune Sovietică, Biserica ortodoxă avea 76 de dioceze, mitropolii, 30 de mii de preoți.

De Patriarhia de Moscova depinde, ca Biserică autonomă și exarhat, >erica ortodoxă ucraineană, cu reședința la Kiev, avînd circa 40 de mi-ane credincioși, 19 eparhii, 80.000 de parohii și 7000 de preoți. Bise-a ortodoxă ucraineană editează revista *Pravoslavniî Visnik*.

Tot de Patriarhia Moscovei mai depindeau următoarele Biserici odoxe din fosta Uniune Sovietică :

1. Biserica ortodoxă a rutenilor albi, cu reședința la Minsk, cu . 5 milioane de credincioși și 3 eparhii.

2. Biserica ortodoxă a Estoniei, cu reședința la Tallin (Reval), cu parhie și peste 200 de mii de credincioși.

3. Biserica ortodoxă lituaniană, cu reședința la Vilnius, avînd o irhie și peste 200 de mii de credincioși.

În afara Uniunii Sovietice, Patriarhia Moscovei are trei exarhate alte Biserici dependente de ea, despre care vom vorbi în capitolul iaspora ortodoxă».

b. Biserica ortodoxă georgiană

Biserica Georgiei sau Iviriei a luat ființă în secolul al IV-lea, fiind >endentă la început de Patriarhia de Antiohia.

Tradiția Bisericii georgiene stabilește încetarea jurisdicției Patriar-i de Antiohia asupra Georgiei în 471, cînd Biserica Georgiei și-a Tiit pe primul ei patriarh-catolicos.

Istoricii socotesc că Biserica Georgiei a dobîndit autocefalia în ii 556, iar în 604 i-a fost recunoscută și de celelalte Biserici.

Persecuțiile arabilor în secolele VIII—XI și ale turcilor în secolele — XVIII, au adus grele suferințe georgienilor, care voiau să anexeze srgia la Imperiul turc. Ca să scape de robia turcească, georgienii au ut protecția Rusiei ortodoxe. Prin tratatul din 24 iulie 1783, încheiat re regele Georgiei Eraclie (1744—1798) și împărăteasa Rusiei Eca-ina a li-a (1762—1796), Georgia a intrat sub suzeranitatea Rusiei.

La 18 ianuarie 1801, țarul Alexandru I (1801—1825) a proclamat (xarea Georgiei la Imperiul rus.

Din 1811, Biserica Georgiei a fost încadrată ca exarhat în Biserica 3dodoxă rusă, rămînînd în această situație pînă în 1917. La 12 mar-1917, Biserica ortodoxă a Georgiei *s-a proclamat autocefală*, dar,

din 1936, a fost din nou condusă de un arhiepiscop-exarh, membru al Sfintului Sinod rus.

În 1944, în timpul celui de al doilea război mondial (1939—1945), Biserica Georgiei s-a proclamat din nou autocefală, iar situația aceasta se menține pînă astăzi, avînd un patriarh-catolicos, în persoana Sanctității Sale Elia (Ilie) al II-lea, ales în 1980.

În prezent, Biserica Georgiei are circa 4 milioane de credincioși, 15 eparhii, 9 episcopi, 80 de parohii și 80 de preoți, precum și 2 mînăstiri.

BIBLIOGRAFIE

H. D. Dopman, *D/e Russische Orthodoxe Kirche in Geschichte und Gegenwart*, Berlin, 1977; Zweite Auflage, Berlin 1981; A. Poppe, *The rise of christian Russia*, London, 1982, 346 p.; C. D. G. Müller, *Geschichte der orientalischen Nationalkirchen*, Göttingen, 1981; M. Lemesevski und C. Patock, *D/e russischen orthodoxen Bischofe von 1893 bis 1965*, t. I Erlangen, 1979; A. A. Ornatsky, *History of the Russian hierarchy*, f. 1—2. Reedited by M. Oesterby, Copenhagen, 1979; E. Hosch, *Orthodoxie und Häresie im alten Russland*, Wiesbaden, 1975; W. C. Flechter, *The Russian Church Underground, 1917—1970*, London, 1974; S. A. Zenkovskii, *Russia's Old Believers*, München, 1970; J. Madey, *Kirche zwischen Ost und West. Beiträge zur Geschichte der Ukrainischen und Weisruthenischen Kirche*, München, 1969; Bertold Spuler, *Gegenwartslage der Ostkirchen*, Frankfurt am Main, 1958, p. 29—95; *Russland*; Johannes Chrysostomus, *Kirchengeschichte Russlands der heuesten Zeit*, 3 Bände, München—Salzburg, 1965—1968; I. B. Phedias, *Istoria bisericească a Rusiei ae la origini pînă în zilele noastre*, Atena, 1967, în limba neo-greacă; A. Wuyts, *La Patriarcat russe au concile de Moscou de 1917—1918*, Roma, 1965, 244 p.; N. Struve, *Ies chretiens en U.R.S.S.*, 2-e ed., Paris, 1964; I. Smolitsch, *Geschichte der russischen Kirche*, Bänd I, Leyda, 1964; E. Winter, *Russland und das Papsttum*, Bd. II, Berlin, 1961; Albert M. Ammann, *Abriss der ostslawischen Kirchen geschichte*, Wien, 1960; Idem, *Sfor/a della Chiesa Russa e dei Paesi limitrofi*, Utet, Torino, 1948; Ivan Snegarov, *Kratka istorija na savremite pravoslavni țarkvi (= Scurtă istorie a Bisericii ortodoxe contemporane)*, Sofia, 1964; A. Kontasev, *Ocerki po istorii Russkoi țerkvi*, voi. 2, Paris, 1959; Idem, *L'Eglise Orthodoxe Russe, organisation, situation, activite*, Moscou, 1958; H. Schaeder, *Moskau, das dritte Rom*, 2-e Auflage, Hamburg, 1957; Arhim. Ciprian Papadopoulos, *A short history of the Russian Church*, Alexandria, 1956; M. Spinka, *The Church in Soviet Russia*, New York, 1956; H. H. Schrey, *Die Generation der Entscheidung. Staat und Kirche in Europäischem Russland, 1918—1953*, München, 1955; Fr. Heyer, *D/e Orthodoxe Kirche in der Ukraine vom 1917 bis 1945*, Bonn, 1953, 259 p.; E. Benz, *Die Ostkirche und die russische Christenheit*, Tübingen, 1949; N. Zernov, *The Church of the Eastern Christians*, 1946; Idem, *The Russians and their Church*, 1945; traducere în limba neo-greacă, Atena, 1972; St. Evans, *Churches in the U.R.S.S.*, London, 1943; A. Klibanov, *Storia delle sette religiose in Russia degli anni 60 del XIX secolo al 1917*. A cura di V. Zeii, Firenze, 1980, XVIII — 664 p.

în limba română

Pr. prof. I. Pulpea (I. Rămureanu), *Bisericile Ortodoxe cu specială privire asupra Bisericii ortodoxe ruse*, în «Studii teologice», I (1949), nr. 1—2, p. 69—90; Idem *Coniigurația actuală a creștinismului*, în «Studii teologice», I (1949), nr. 3—4 p. 119—133; Pr. Chirii Pistrui, *Biserica Ortodoxă Rusă 1918—1958*, în «Mitropolia Ardealului», V (1960), nr. 1—2, p. 55—63; Pr. P. Statov, *Biserica ortodoxă rusă în U.R.S.S.*, în «Ortodoxia», II (1950), nr. 1, p. 56—87.

Pentru misiunile Bisericii ortodoxe ruse

Arhim. Spiridon, *Ies missions en Siberie*, Paris, 1968; A. Yannoulatos, *Lei missions des Eglises d'Orient*, în «Encyclopaedia universalis», t. 11, Paris, 1968 p. 99—102; Nikita Struve, *Orthodox Mission. Past and present*, în «St. Vladimir's Seminary Quarterly», VII (1963), nr. 1, p. 39 ș. u.; Idem, *From the History o.*

Orthodox Mission. Orthodoxy in China, în «Poreftendes», IV (1962), nr. 14, p. 26 ș. u. ; G. Stokle, *Geschichte der Slavenmission*, în colecția *Die Kirche in ihrer Geschichte*, Gottingen, 1961 ; J. Glazik, *Die Islammission der russisch-orthodoxen Kirchen*, Munster, 1959; Idem, *Die russisch-orthodoxe Heidenmission seit Petei der Grosse*, Munster, 1954; B. Bolshakoff, *The Foreign Missions of the Russian Orthodox Church*, London, 1943; Nadejda Gorodeizki, *The Missionary Expansion of the Russian Orthodox Church*, în «The International Review of Mission», London, oct. 1942; J. Belewzew, *Missionar und HJerarch auf den Inseln der Aleuten. Zum hunderiten Todestag des Metropoliten Innokenti von Moskau und Kolomna*, în «Stimmer Orthodoxie», Juni 1979, nr. 6, p. 33—47; *Kanonisation des Meropolitzen Innokenti von Moskau*, ibidem, 1978, nr. 1, p. 19, London oct. 1942; N. Behr, *Missionsnethodes au Japon ert en Perse*, în «Irenikon», VIII (1931); Idem, *Missionary iVork oi the Russian Church*, în «The Christian East», XI (London, 1930), nr. 1 : C. S. Latourette, *A History oi Christian Missions in China*, New-York, 1929.

În limba română

Antonie Plămădeală, Episcop-Vicar patriarhal, *Biserica slujitoare*, București, 972. Extras din «Studii teologice», XXIV (1972), nr. 5—8, p. 115—121 : Misiunile isericiei ruse; Episcop Antim Nica-Tirgovisteanu, *Înființarea episcopiei ortodoxe utonome din China*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXIV (1956), nr. 5, p. 431—433; Idem, *Ortodoxia în Extremul Orient*, în «Ortodoxia» III (1951), nr. 1, p. 101—14; Pr. Liviu Stan, *Ortodoxia în diasporă*, în «Ortodoxia», XV (1963), nr. 1, p. 3—38; r. L. Pădureanu (Liviu Stan), *Creștinismul în China*, în «Mitropolia Olteniei» III (1961), nr. 1—4, p. 226—231 ; I. N. (Ion Negrescu), *Cu privire la introducerea Ortodoxiei în Japonia*, în «Ortodoxia» XII (1960), nr. 4, p. 657—661 ; V. Gh. Ispir, *Curs e îndrumări misionare*, București, 1930, p. 321—330.

Pentru Biserica georgiană:

K. Salia, *Histoire de la nation georgienne*, Paris, 1980, 552 p.; Mitropolitul [aximes de Sardes, *Biserica Georgiei*, în limba greacă, Atena, 1968; W. E. D. Allen, *History oi the Georgian People*, London, 1932; M. Tamarati, *L'Eglise georgienne*, ome, 1910 ; Protos. Epifanie Norocel, *Istoricul Bisericii georgiene și relațiile ei cu iserica românească*, în «Mitropolia Moldovei și Sucevei», XLIII (1967), nr. 9—10, 577—592 ; P. Constantinescu-Iași, *Din relațiile culturale româno-gruzir.e*, în «Studii articole de istorie», II (1957), p. 5—32.

Biserica Ortodoxă Română *

Între Bisericile ortodoxe surori, Biserica Ortodoxă Română este cea ai mare după Biserica ortodoxă rusă.

În componența Bisericii Ortodoxe Române au intrat Bisericile ortodoxe ale celor trei țări românești : Țara Românească sau Muntenia, bldova și Transilvania.

Biserica Țării Românești și Biserica Moldovei au avut o istorie seirată pînă la 3 decembrie 1864, cînd domnitorul Unirii celor două prinpate la 24 ianuarie 1859, Ioan Alexandru Cuza (1859—1866), a projmat *Decretul organic pentru înființarea unei autorități sinodale cenile în Biserica română*.

Bisericile românești ale celor două principate s-au aflat sub juris:ția canonică a Patriarhiei Ecumenice de Constantinopol, Biserica irii Românești sau a Ungrovlahiei din mai 1359, iar Biserica Moldovei i 26 iulie 1401, pînă la 25 aprilie 1885, cînd Patriarhia Ecumenică recunoscut Bisericii Ortodoxe Române *autocefalia*, devenind din Bi-

* Capitol redactat de Pr. Prof. I. Rămureanu.

serică fiică, Biserică soră, egală cu toate celelalte Biserici ortodoxe autocefale.

Biserica Ortodoxă a Transilvaniei a avut o istorie separată din secolul al X-lea pînă la 23 aprilie 1919, cînd, în urma unirii Transilvaniei, la 1 decembrie 1918, cu România, a intrat în sînul Bisericii Ortodoxe Române.

Între anii 1250 și 1359, nevoile religioase ale clericilor și credincioșilor români din Dobrogea, din răsăritul Țării Românești și sudul Moldovei au fost împlinite de mitropoliții Vicinei, localitate situată pe Dunăre, în apropierea orașului Isaccea, înainte de desfacerea marelui fluviu în cele trei brațe ale Dunării. Mitropolia Vicinei se afla sub dependența canonică a Patriarhiei Ecumenice de la 1204 pînă la 1359.

Întemeietorul Țării Românești : Basarab I cel Mare (1310—1352), prin lupta victorioasă de la Posada din 9—12 noiembrie 1330 contra regelui Ungariei Carol Robert de Anjou (1308—1342), francez de origine a reușit să asigure independența politică a Țării Românești, care a devenit un puternic stat în sud-estul Europei.

Cîștigarea independenței politice a Țării Românești impunea de Îs sine organizarea vieții religioase a țării, deoarece, urmînd rînduieșii politice și religioase ale Evului mediu, conducătorul statului «*trebuie să fie uns*» de un mitropolit sau patriarh.

Desigur, Basarab I întemeietorul va fi avut pe lîngă sine un mitropolit care să-l «ungă» ca voievod și să satisfacă, de asemenea, cerințele religioase ale credincioșilor, hirotonind preoți, sfințind bisericile și organizînd viața monahală.

O ierarhie bisericească recunoscută de Patriarhia Ecumenică din Constantinopol, centrul spiritual al Ortodoxiei și autoritatea supremă în rezolvarea treburilor bisericești în Răsăritul ortodox, n-a existat în Țara Românească în timpul domnitorului Basarab I întemeietorul.

Această lipsă a împlinit-o cu mult tact diplomatic și după stăruințe îndelungate fiul său, Nicolae-Alexandru Basarab (1352—1364), care a reușit să obțină în mai 1359 aprobarea patriarhului ecumenic Kalist (1350—1353; 1355—1363) și a Sfîntului Sinod al Patriarhiei Ecumenice pentru mutarea ultimului mitropolit al Vicinei, Iachint, la Argeș, reședința țării, ca mitropolit al Țării Românești, unde a păstorit între anii 1359—1372. Menționăm că după ultimele cercetări (P. P. Panaitescu C-tin C. Giurescu) reședința mitropoliei Ungrovlahiei a fost la început la Cîmpulung, prima capitală a Țării Românești, în biserica zisă a Iu Negru Vodă, cu hramul Adormirea Maicii Domnului, unde sînt înmormîntați primii domnitori : Basarab I întemeietorul (1310—1352) și fiul său Nicolae Alexandru Basarab (1352—1364). Mutarea mitropolitului Iachint de Vicina în capitala Țării Românești s-a făcut și cu «*părere, și încuviințarea împăratului*» Ioan al V-lea Paleologul (1341—1376 1379—1391), fapt care reliefează interesul Imperiului bizantin, amenințat de turci, față de tînărul stat de la nordul Dunării.

Depinzînd în mod canonic de Marea Biserică din Constantinopol, Biserica Țării Românești a obținut astfel *legitimitatea canonică*, titulari

și participînd ca membri de drept la ședințele sinodului patriarhal din capitala Imperiului bizantin.

În cadrul Patriarhiei Ecumenice, mitropolitul Țării Românești sau al Ungrovlahiei s-a bucurat de la începutul secolului al XV-lea de o *oreroġativă de întiietate, exercitând unele atribuții patriarhale* asupra omănilor ortodocși din Transilvania și Ungaria, puși sub jurisdicția sa; a, după cum indică titulatura sa din 1401, fără îndoială mai veche, care este aceasta : *Prea Sfințitul mitropolit al Ungrovlahiei (= al Țării Românești), prea Cinstit și Exarh al întregii Ungarii și al Plaiurilor = repxoxato?* [AY^POTCOXITT]? OufYpofiXaX^0^! uireptijio? xai llap^oS uão7]? OoȚfapiaS ai IIXaȚivffiv. Prin termenul IIXoqivai = plaiuri, se înțeleg plaiurile Transilvaniei.

O mărturie temeinică și sigură referitoare la exercitarea drepturilor patriarhale de jurisdicție de către mitropoliții Ungrovlahiei sau ai Țării Românești asupra românilor ortodocși din Transilvania ne-o oferă satriarhul Ierusalimului Hrisant Nottara (1707—1731), patriarhul care, în lucrarea lui numită grecește EimcqtuzTiov = *Culegere*, tipărită în gre-ește la Țirgoviște, în 1715, spune : «*Mitropolitul Transilvaniei, adică al irdealului... stă în legătură cu mitropolitul Ungrovlahiei (al Țării Românești) pe tevieiul dreptului de patriarh sau exarh*» (Syntagmation..., Țirgoviște, 1715, p. 67 ; I. Bianu și Nerva Hodoș, *Bibliografie româneas-z veche* (1508—1816), t. 1, București, 1903, p. 490—491.

Prestigiul și rolul Bisericii ortodoxe a Țării Românești sau a Ungrovlahiei au crescut și mai mult la finele secolului al XIV-lea, datoriti faptului că patriarhul ecumenic Filotei Kokkinos (1346—1376) și Sf. inod al Patriarhiei Ecumenice au hotărît în mai 1371, prin actul de rificare a episcopiei Haliciului (în Galiția) la rangul de mitropolie și a legerii episcopului Antonie (1371—1391) ca mitropolit al Haliciului, j acesta, neavînd episcopi hirotoniți pentru cele patru episcopii ce i-au >st supuse, anume Helm, Tulzov, Premisl și Vladimir-Wolhinsk, «să ■eargă la Preasfințitul mitropolit al Ungrovtohiei (Țării Românești) intru ca acolo, împreună cu acesta, să facă alegerile și hirotoniile» *documente privind istoria României B. Țara Românească*, t. I, Bucu-ști, 1966, p. 23).

Avînd în vedere importanța și prestigiul de care se bucura Biserici Țării Românești, Patriarhia Ecumenică a acordat în 1382 titularului — era atunci mitropolit Antim Kritopol (1370—1370, la Severin ; '81—'1401, la Argeș) — titlul onorific de *loctiitor al Nicomidiei*, adică ngul al șaptelea în sînul mitropolițiilor dependenți de Marea Biserici, apoi, în 1386, pe cel de *loctiitor al Andrei* (azi Ankara, capitala irciei), care-l situa pe treapta a patra după patriarhul ecumenic de mstantinopol.

În august 1370, a luat ființă în vestul Țării Românești, adică în Olina, a doua mitropolie cu reședința la Severin, prin hirotonirea ca mi}polit a dicheofilaxului Daniil Kritopol, trimisul voievodului Vladis-if-Vlaicu (1364—1377) la Patriarhia Ecumenică, de către patriarhul umenic Filotei Kokkinos. La hirotonie, potrivit rînduiei monahale,

el a primit numele de Antim și a păstorit între 1370—1381 ca «mitropolit al unei părți din Ungrovlahia (Țara Românească), adică a linei jumătăți».

Din actul sinodal al Patriarhiei Ecumenice din septembrie 1369 aflăm că «poporul acelei țări a ajuns să fie mult, ba aproape de nenumărat, astfel încât nu este de ajuns un singur arhieru la atât de mare popor ca să-i poată cerceta duhovnicește și să-i învețe cele de folos și mintuitoare sufletului» (*Documente privind Istoria României. B. Țara Românească (1247—1400)*, de P. P. Panaitescu și Damaschin Mipc, . I, București, 1966, p. 25—27 și doc. nr. 19 din august 1372).

Înființarea celei de a doua mitropolii a Țării Românești, în afară de semnificația ei religioasă, a însemnat în același timp o măsură de apărare a întregii Ortodoxii față de insistenta propagandă romano-catolică în sud-estul Europei, și mai ales în țările române.

Amintim că sub voievodul Radu I (1377—1385) al Țării Românești s-a întemeiat, cel mai târziu în 1380, *Episcopia catolică de Severin*, iar în mai 1381 *Episcopia catolică de Argeș*, care era sufragana arhiepiscopiei catolice din Kalocsa (Ungaria).

Existența mitropoliei de Severin a încetat după 1405.

Moldova, care exista ca stat independent din 1359, s-a orientat, de asemenea, pentru trebuințele ei religioase către Patriarhia Ecumenică de Constantinopol. În timpul voievodului Petru Mușat (1375—1391) moldovenii au început tratative, înainte de 1386, cu Patriarhia Ecumenică, în timpul patriarhului ecumenic Nil (1379—1388), pentru înființarea mitropoliei Moldovei sub jurisdicția canonică a patriarhiei de Constantinopol.

Au fost trimiși succesiv în Moldova de către Patriarhia Ecumenică ierarhii greci Teodosie și Ieremia, dar moldovenii i-au respins, voind un ierarh de origine română.

Pentru împăcarea dintre Biserica Moldovei și Patriarhia Ecumenică, patriarhul ecumenic Matei I (1397—1410) a trimis în delegație în 1401 în Moldova pe Grigorie Țamblac, ucenicul patriarhului Eftimie de Țrnovo (1375—1393; f 1400) mai târziu între 1415—1419, mitropolitul Kievului, însoțit de diaconul Manuil Arhon.

În urma celor constatate în Moldova de delegația Patriarhiei de Constantinopol, patriarhul ecumenic Matei I și Sinodul său patriarhal, prin gramata din 26 iulie 1401, trimisă domnitorului Moldovei Alexandru cel Bun (1400—1432), au recunoscut pe Iosif Mușat român de origine, rudă cu domnitorii din familia Mușatinilor, ca mitropolit al Bisericii Moldovei (1401—1408), cu reședința în capitala țării, la Suceava, hirotonit înainte de 1386 de mitropolitul Antonie al Haliciului (1371—1391). Recunoașterea mitropoliei Moldovei în 1401 s-a confirmat implicit și de împăratul bizantin Manuil al II-lea Paleologul (1391—1425), care avea în perspectivă ajutorul politic și militar al Moldovei împotriva turcilor. Mitropolia Moldovei avea sub dependența ei două episcopii una la Rădăuți, și a doua la Roman, întemeiată de Alexandru cel Bun. Mult mai târziu, de la 15 decembrie 1598, a luat ființă, în timpul primei domnii a lui Ieremia Movilă (1595—1600 ; 1600—1606), episcopia Hușilor, primul ei titular fiind episcopul Ioan (1598—1605).

Mitropolitul Bisericii Moldovei purta în plus titlul, ca și mitropoliei Țării Românești, de «*prea cinstit și exarh al Plaiurilor*», adică avea dreptul să păstorească peste unele ținuturi care, în cursul istoriei, au lepins din punct de vedere politic de Moldova, ca cetatea și domeniul Iviceiului, în comitatul Dăbîca, și domeniul și Cetatea de Băltă, în comitatul Tîrnavei.

Biserica Moldovei a participat la sinodul unionist de la Ferrara-Florența din 1438—1439.

Domnitorii Moldovei Ilieș și Ștefan (1435—1442) au trimis o delegație compusă din mitropolitul Damian al Moldovei, locțiitor al Sevasiei, grec de neam, numit în 1437 de Patriarhia Ecumenică, însoțit de acarul său, protopopul Constantin și un delegat mirean, logofătul Neaoș, probabil locțiitorul episcopiei Romanului. Mitropolitul Damian al Moldovei a semnat actul de unire de la Florența din 6 iulie 1439, dar mai târziu, în 1452, s-a alăturat antiunioniștilor din Bizanț, renunțând a unirea cu latinii.

Avînd în vedere prestigiul de care se bucurau Țara Românească și Moldova ca state independente în sud-estul Europei, au fost invitate și ele de Patriarhia Ecumenică și de împăratul Manuil al II-lea Paleologul (1391—1425) să participe la sinodul de la Constanța (1414—1418), raș situat în sudul Germaniei, în vederea unirii dintre greci și latini, perind ca în urma acesteia să primească ajutoare din Apus pentru a tăvili pericolul otoman.

Astfel, în februarie 1418, a sosit la Constanța o delegație compusă din 19 mitropoliți răsăriteni, între ei și Grigorie Tamblac, ucenicul patriarhului Eftimie de Tîrnovo (1375—1393 ; f 1400), mai târziu mitropolit al Kievului (între 1415—1419), din laici din Constantinopol și în reprezentanții laici ai Țării Românești — fiind domn Mircea cel Mare (1396—1418) — și ai Moldovei, în timpul domniei lui Alexandru cel Bun (1400—1432), două personalități înzestrate cu echilibru și mult act diplomatic.

Sinodul de la Constanța, socotit al XVI-lea Conciliu ecumenic de Biserica romano-catolică, a fost mai mult «un congres european», al apetenilor eclesiastice și bisericesti din Apus și are meritul de a fi pus apăt marii schisme papale (1377—1417), urmînd ca problema unirii bisericilor să fie discutată într-un alt sinod, în viitor.

Prezența muntenilor și a moldovenilor la sinodul «Conciliarist» de la Constanța este prima participare a românilor la un congres internațional sau intercreștin.

Transilvania a avut, de asemenea, mitropoliții și episcopii ei, începînd din secolul al X-lea.

O inscripție descoperită în 1978, pe al doilea strat de pictură în orinea vechimii pe zidul bisericii mînăstirii Rîmeș, jud. Alba, consemnează în 1377 numele arhiepiscopului *Ghelasie*, primul ierarh român înoscut în Transilvania, fapt care adeverește în mod evident existența nei vieți bisericesti ortodoxe bine organizate în această provincie la ursitul secolului al XIV-lea.

Din puținele acte referitoare la mînăstirea Sf. Arhanghel Mihail din Peri, declarată la 13 august 1391 *stavropighie* de patriarhul ecumenic Antonie al IV-lea (1389—1390 ; 1391—1397), depinzînd adică direct de patriarh, reiese că pe la 1391 existau în Transilvania «alți ierarhi» (arhierii locali), iar la 14 mai 1394 era amintit un «arhiepiscop» ortodox al Transilvaniei.

Înainte de 1456, în Transilvania păstora episcopul ortodox *Ioan din Kaffa Krimeei*, avînd reședința în orașul Hunedoara, fiind înlăturat de inchișitorul papal Ioan Capistan.

Dintr-un document dat la 20, martie 1479 de regele Ungariei de origine română Matei Corvin (1458—1490), aflăm că peste românii ortodocși din Maramureș și Transilvania păstora mitropolitul ortodox *Ioanichie*, originar din Belgradul Serbiei.

La finele secolului al XV-lea și în prima jumătate a secolului al XVI-lea, sediul mitropoliei Transilvaniei s-a stabilit pentru șapte decenii în satul românesc Feleac, lângă Cluj-Napoca, primul mitropolit fiind *Daniil* (Mircea Păcuariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, voi. I, București, 1980, p. 71—91).

Din 1579, reședința mitropoliei Transilvaniei s-a stabilit la Alba Iulia, primul mitropolit despre care avem știri sigure fiind *Ghenadie* (1579—1585). Cu ajutorul lui Mihai Viteazul (1593—1601), domnitorul unirii celor trei țări române în 1600, s-a ridicat în 1597 o biserică și o clădire mînăstirească la Alba Iulia, lângă zidurile cetății, care a servit drept catedrală și reședință mitropolitană pentru românii ortodocși pînă la 1761, cînd locul ei l-a ocupat *episcopia unită*, dependentă de arhiepiscopia romano-catolică de Esztergom, sub conducerea fostului mitropolit ortodox Atanasie Anghel (1701—1713).

În jurm anului 1714, fosta catedrală și reședința mitropolitană, ctitorii ale lui Mihai Viteazul, au fost dărîmate din temelie din ordinul Curții din Viena, iar sediul episcopiei unite a fost mutat, la 4 octombrie 1716, la Făgăraș, iar la 31 august 1737, la Blaj, în timpul episcopului Inochentie Micu-Clain (1730—1751).

Pentru reorganizarea Bisericii din Țara Românească domnitorul Radu cel Mare (1495—1508) a chemat în 1503, cu învoirea Porții, pe fostul patriarh ecumenic Nifon al II-lea (1476—1488 ; 1497—1498 ; 1502 ; f 11 august 1508), care a păstorit mitropolia Ungrovlahiei între 1503—1505. În soborul convocat în 1503, s-a hotărît principial crearea a două noi episcopii : a Rîmnicului — în locul fostei mitropolii a Severinului de aci titlatura ei de «*episcopia Rîmnicului Noului Severin*», și E *Buzăului*. Ele n-au funcționat imediat.

Patriarhul Nifon a hirotonit pentru ele doi episcopi, cărora le-a dat «eparhie hotărîtă, care cît va birui». Organizarea lor canonică s-a făcut mult mai tîrziu, în ultimii ani de domnie ai lui Neagoe Basarat (1512—1521).

Reședința mitropoliei Țării Românești a fost la început, după ultimele cercetări (C-tin Giurescu, P. P. Panaitescu), la *Cîmpulung*, în biserica zisă a lui *Negru Vodă*, cu hramul Adormirea Maicii Domnului unde sînt înmormîntați primii domnitori ai țării, Basarab I Intemeieto-30 — Istoria Bisericească Universală Voi. II

ui (1310—1352) și fiul său Nicolae Alexandru Basarab (1352—1364). Sub domnitorul Vladislav-Vlaicu (1364—1377) o aflăm la Curtea de Argeș, unde a rămas pînă la 1517.

La 17 august 1517, cu ocazia sfințirii bisericii Curtea de Argeș, ctitoria lui Neagoe Basarab (1512—1521), ea a fost mutată definitiv la Rîrgoviște, unde se afla atunci capitala Țării Românești, în biserica înepută de Radu cel Mare (1495—1508) și terminată de domnitorul Neagoe Basarab, unde a funcționat pînă la 1668.

În 1658, s-a sfințit frumoasa biserică din București : *Sfinții Impărați Constantin și Elena*, începută de domnitorul Constantin Șerban Basarab (1654—1658) și terminată de urmașii săi, care, din 1668, a devenit reședință mitropolitană, iar mai tîrziu, din 1925, *reședința Patriarhiei Române*, unde se află pînă azi.

Mitropolia Moldovei a avut reședința la început la Rădăuți, avînd drept catedrală mitropolitană biserica cu hramul Sfîntul Nicolae, ctitoria lui Bogdan I (1359—1365), apoi, în timpul lui Petru Mușat (1374—391), la Suceava, unde se afla capitala țării.

Prin hrisovul domnitorului Antonie Ruset (1675—1678) din 29 martie 1677, reședința mitropoliei Moldovei s-a mutat definitiv la Iași, capitala Moldovei din timpul celei de a doua domnii a lui Alexandru Lăușneanu (1552—1561 ; 1564—1568).

O altă mitropolie a fost aceea a *Proilaviei* sau *Proilavului* (= a răilei), denumire formată din numele grecesc al orașului Brăila, poiXâ^iov care a luat ființă la sfîrșitul secolului al XV-lea.

În componența ei au intrat din 1417 raialele (cuvînt turcesc = grup de adunătură) din Țara Românească, Giurgiu și Turnu Măgurele, iar din 1542 Brăila, apoi raialele din Moldova (Chilia și Cetatea Albă, din 1484, Bugeacul cu Tighina, numită de turci, Bender, adică regiunea idică dintre Prut și Nistru din 1538, și din 1713 Hotinul.

Din toate aceste raiale, care făceau parte din Imperiul turc s-a forat o unitate bisericească aparte, numită *mitropolia Proilaviei* (= a milei), sub jurisdicția directă a Patriarhiei Ecumenice, care s-a menținut pînă la pacea de la Adrianopol din 2^14 septembrie 1829, cînd toate țările din stînga Dunării cu ținuturile înconjurătoare au fost restituite Țării Românești.

Bisericile din raialele Turnu și Giurgiu au fost alipite mitropoliei Igrovlahiei, iar cele din raiaua Brăila, episcopiei Buzăului.

Menționăm că, între 1672—1679, a funcționat episcopia efemeră a *rehaiei*, județul Mehedinți.

În 1793, a luat ființă episcopia Argeșului, ca sufragana a mitropoliei Ungrovlahiei, primul ei ierarh fiind Iosif al Argeșului (1793—1820), mîn de origine, un mare cărturar și patriot din trecutul Bisericii noastre.

Pentru a cinsti în chip deosebit rolul și importanța mitropoliei Țării Românești, cea mai mare mitropolie din cuprinsul Patriarhiei Ecumenice, patriarhul ecumenic Sofronie al II-lea (1774—1780) a ridicat, 10 octombrie 1776, scaunul mitropoliei Țării Românești la treapta de scaun al scaunului de *Cezareea Capadociei*, cel dintîi scaun dintre

mitropoliile Patriarhiei de Constantinopol, titlu care conferea mitropoliei titlului Țării dreptul de a ocupa locul al doilea după patriarhul ecumenic, pe care l-a păstrat pînă la 25 aprilie 1885, cînd patriarhul ecumenic Ioachim al IV-lea (1884—1886) și Sinodul său patriarhal au recunoscut autocefalia Bisericii Ortodoxe Române.

În secolele XVII—XIX Biserica Țării Românești și a Moldovei a cunoscut o mare înflorire datorită conducerii înțelepte a unor ierarhi copleșiți de adevăr.

Dintre mitropoliții Ungrovlahiei, un loc deosebit îl ocupă *Anthim Ivireanu* (f. 1716), personalitate de prim rang a epocii lui Constantin Brîncoveanu (1688—1714), una din figurile luminoase din trecutul Bisericii și patriei noastre. El a fost tipograf renumit al cărților de cult în limbile slavă, română, greacă, arabă și georgiană (iviră), predicator talentat, păstor ales de suflete, ctitor de biserici, sprijinitor al Ortodoxiei, ajutor al românilor din Transilvania.

Din numeroasele lui lucrări, locul de frunte îl ocupă predicile sale numite «*Didahii*», operă oratorică originală de mare valoare pentru zădărnica duhovnicească a credincioșilor, care este în același timp un moment de seamă al limbii române, fiind pline de multiple nuanțe și culori de stil remarcabile. Ele îl așază pe mitropolitul Antim Ivireanu alături de marii oratori ai epocii sale din Franța, deși nu au fost rostite într-o limbă de circulație europeană.

Lui îi revine meritul deosebit de a fi introdus definitiv limba română în slujba bisericească. El este creatorul limbii liturgice de mare frumusețe, care se folosește pînă astăzi în Biserica noastră.

Grigorie al IV-lea Dascălul (1823—1834) este de asemenea una din cele mai reprezentative figuri ale ierarhiei bisericești în Țara Românească. El are o contribuție importantă la traducerea unor scrieri duhovnicești ale Sfinților Părinți.

S-a impus prin respectarea pravilei călugărești în duhul tradiției lui Paisie Velicicovschi (f. 1794) de la mănăstirea Neamț.

A fost, în același timp, un mare păstor de suflete, îngrijind îndeosebi de buna pregătire a preoților. S-a remarcat și ca bun gospodar, pînă la rînduială în administrarea bunurilor mitropoliei Ungrovlahiei a averilor mănăstirilor închinare, luînd măsuri pentru curmarea numeroaselor abuzuri ale călugărilor greci.

În Moldova, merite deosebite pentru promovarea teologiei și culturii românești au mitropoliții Varlaam și Dosoftei. Ei sînt creatorii limbii literare române și apărătorii Ortodoxiei.

Mitropolitul Varlaam (1632—1653 ; f. 1657) a publicat la Iași : 1643, în timpul domnitorului Vasile Lupu (1634—1653), *Cartea românească de învățătură la duminicile preste an și la praznice împărătești și la Svanți mari sau Cazania*, cea dintîi carte tipărită în Moldova, care a avut o contribuție de seamă la formarea limbii române, fiind răspîdită pretutindeni printre români. A tipărit apoi : *Șapte Taine ale Bisericii*, 1644 ; *Răspuns la Catehismul calvinesc*, 1644 sau 1645. -

Mitropolitul Dosoftei (1671—1674 ; 1675—1686) este creatorul poeziei culte românești. El a publicat în 1673, la Unieș, în Polonia, *Psaltir*

ea în versuri, 150 de Psalmi versificați, prima lucrare poetică de mari dimensiuni în limba română.

În 1682 publică la Iași : *Viața și petrecerea Sfinților*, în 4 volume, primul citit în trecut de strămoșii noștri.

Mitropolitul *Veniamin Costachi* (1803—1808 ; 1812—1846) s-a implicat în viața bisericească și culturală a Moldovei prin mulțimea cărților traduse și tipărite de el, sau alcătuite de alții, de cuprins foarte variat, și tipărite cu cheltuiala sa.

El a tradus și publicat în românește numeroase lucrări din Sfinții Părinți și din scriitorii postpatristici, unele lucrări teologice traduse din limbile slavă și rusă, și aproape toate cărțile de cult (peste 70 de volume).

Pentru ridicarea nivelului teologic și cultural al viitorilor preoți a înființat în 1803 Seminarul teologic de la Socola, lângă Iași.

Veniamin Costachi a fost pe drept cel mai mare și renumit mitropolit din istoria Moldovei.

În Moldova s-a remarcat, prin activitatea sa, călugărul *Paisie Vecicovschi* (f. 1794), care este reorganizatorul și îndrumătorul monahismului din mănăstirile Dragomirna, Neamțu și Secu. Curentul paisian a extins apoi și la alte mănăstiri din Țara Românească. Unirea Principatelor Române, Țara Românească, Muntenia și Moldova, la 24 ianuarie 1859, sub domnitorul Alexandru Ioan Cuza (1859—1866) a produs importante schimbări și în viața bisericească.

În urma unirii politice a celor două Principate, a urmat în chip necesar unirea celor două Biserici ortodoxe, a Țării Românești și a Moldovei într-o singură unitate, *Biserica Ortodoxă Română*. În urma unirii principatelor Române, la 17 noiembrie 1864 s-a înființat episcopia Dunării de Jos cu sediul la Ismail ca sufragana a mitropoliei Moldovei, primul ei episcop fiind Melchisedec Ștefănescu (1864—1879), cel mai vădit ierarh al Bisericii Ortodoxe Române în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. În același timp, domnitorul Alexandru Ioan Cuza și mitropolitii celor două Principate unite au stăruit pentru *recunoașterea autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române*.

Prin *Decretul organic pentru înființarea unei autorități sinodale centrale pentru afacerile religiei române*, promulgat la 3 decembrie 1864 de domnitorul Alexandru Ioan Cuza, se stipulau la articolul 1 referitor la autocefalie, următoarele :

«*Biserica Ortodoxă Română este și rămâne independentă de orice autoritate bisericească străină în tot ceea ce privește organizația și disciplina*». Articolul al 2-lea prevedea crearea «unui singur Sinod general» pentru întreaga Biserică Română, iar articolul 3 prescria : «*Sinodul general al Bisericii Române păstrează unitatea dogmatică a sfintei zidnițe ortodoxe române cu Marea Biserică de Răsărit prin coînțelegerile cu Biserica Ecumenică din Constantinopol*».

Este pentru prima dată în istoria Bisericii Ortodoxe Române și a țării române când o lege prevede în mod oficial *autocefalia Bisericii Ortodoxe Române*.

În încercarea de a obține recunoașterea autocefaliei, Biserica Ortodoxă Română și domnitorul Alexandru Ioan Cuza au întâmpinat însă

opoziția dîrză a patriarhului ecumenic Sofronie al III-lea (1863—1866) și a cercurilor patriarhale din Constantinopol, supărate îndeosebi pentru faptul că, la 13/26 decembrie 1863, Camera Deputaților a votat și aprobat *Legea pentru secularizarea averilor mănăstirilor închinare Locurile Sfinte*.

După abdicarea silită a domnitorului Alexandru Ioan Cuza la 11 februarie 1866, prevederile referitoare la *autocefalia Bisericii Ortodoxe Române* din *Decretul organic* publicat la 3 decembrie 1864 au trecut în *Constituția Statului Român*, promulgată la 30 iunie 1866, care prescrie la art. 21, următoarele :

«*Biserica Ortodoxă Română este și rămîne neatîrnată de orice episcopie străină, păstrîndu-se însă unitatea cu Biserica Ecumenică a Răsăritului în privința dogmelor*».

Abia după 20 de ani însă, în urma unor intervenții repetate, facite de Biserica Ortodoxă Română, mai ales după ce România a devenit independent, la 9 mai 1877, Patriarhia Ecumenică a recunoscut, la 25 aprilie 1885, autocefalia Bisericii Române — fiind mitropolit primarhiepiscopul Calinic Miclescu (1875—1886) — prin tomosul acordat ei de către patriarhul ecumenic Ioachim al IV-lea (1884—1886) și de Sinodul patriarhal.

Cu trei ani înainte de recunoașterea oficială a autocefaliei, pentru a sublinia că Biserica Ortodoxă Română *se consideră autocefală*, membrii Sfîntului Sinod Român au sfințit la 25 martie 1882, în Joia cea Mare a Sfinților Paști, în catedrala mitropoliei din București, Sfîntul și Marele Mir, fără a mai cere în prealabil încuviințarea Patriarhiei Ecumenice.

Faptul acesta a indispus pe patriarhul ecumenic Ioachim al III-lea (1878—1884), care trimite, la 10 iulie 1882 membrilor sinodali ai Bisericii Române o scrisoare patriarhală — semnată de cei 11 arhiepiscopi Patriarhiei Ecumenice — plină de muștrări și amenințări.

Din încredințarea Sfîntului Sinod român, învățatul episcop Melchisedec al Romanului (1879—1892) a întocmit un raport de răspuns la scrisoarea patriarhului ecumenic, în care el a avut ocazia să-și arate talentul și toată erudiția sa ca teolog și istoric, răspunsul fiind socotit «o capodoperă a genului». Sfîntul Sinod român a aprobat, în ședința din 23 noiembrie 1882, raportul, care a devenit «*Act sinodal care cuprinde autocefalia Bisericii Ortodoxe Române, și relațiile ei cu Patriarhia Ecumenică de la Constantinopol*», fiind trimis în februarie 1883 Patriarhiei Ecumenice la Constantinopol. După ce a combătut punct cu punct acuzațiile nedreptate ale patriarhului Ioachim al III-lea, Actul Sinodal subliniază că, după canoanele Bisericii ortodoxe, sfințirea Marelui Mir o poate săvîrși ori episcop.

«*A căuta Mirul pe la Bisericile altor țări, înseamnă a nu avea conștiința și încrederea că Duhul Sfînt se pogoară de la Dumnezeu... A dar, și Biserica noastră crede că Duhul Sfînt se pogoară asupra ei W cum și asupra celorlalte Biserici, și ea-l caută și-l cere de sus, de Părintele luminilor și dătătorul a tot darul desăvîrșit...*».

Apoi Actul sinodal conchide astfel : «*Pe temeiul istoriei noastre nane, pe temeiul legislației noastre moderne, pe temeiul demnității itului Român și al demnității națiunii române, Sfântul Sinod român ilară sus și tare că Biserica Ortodoxă Română a fost și este autoce-ă în tot cuprinsul teritoriului României și nici o autoritate biseri-scă "streină nu are drept a ne impune ceva..."*».

«Declarăm totodată că noi, apărind autocefalia Bisericii noastre de ce presiune din afară, nu voim a ne despărți de întregimea Bisericii odoxe. Noi păstrăm aceleași doctrine bisericesti, aceeași disciplină. ;lași cult divin, pe care le-am moștenit de la părinții noștri, și care t comune Bisericii ortodoxe din toate țările» (Arhiva Sf. Sinod, Dosar 75, f. 410—420 (original) ; «Biserica Ortodoxă Română», VI (1882), 12, decembrie, p. 738—757).

În Tomos-ul de recunoaștere a autocefaliei din 25 aprilie 1885, pa-îrhlul ecumenic Ioachim al IV-lea, după ce ia în considerare argu-ntele Bisericii Ortodoxe Române, confirmă autocefalia ei în terme-următori :

«Așa dar, după ce am deliberat cu Sfântul Sinod cel de pe lângă al Prea iubiților noștri frați în Sfântul Duh și coliturghisitori, *de-răm că Biserica ortodoxă din România să fie și să se zică și să se unoască de către toți neatîrnată și autocefală, administrîndu-se de ipriul și Sfîntul său Sinod*, avînd de Președinte pe înalt Prea Sfîntul Prea Cinstitul Mitropolit al Ungrovlahiei și exarh al României, cel }ă vremi, nerecunoscînd în propria sa administrațiune internă nici o i autoritate bisericască, fără numai pe Capul Bisericii ortodoxe... pe ituitorul Dumnezeu-omul...» (Arhiva Sf. Sinod, Dosar nr. 78, f. 22— ; *Acte privitoare la autocefalia Bisericii Ortodoxe Române*, București 5, p. 17—23 ; «Bis. Ort. Rom.», IX (1885), p. 344—354).

Biserica ortodoxă din Transilvania a depins pînă la 1701 de Biseri-Țării Românești, cînd mitropolia Transilvaniei cu sediul la Alba ia a fost desființată de Curtea habsburgică din Viena, în urma înfiin-ii Bisericii române unite cu Roma. Între 1701 și 1761, românii orto-și din Transilvania au rămas fără conducători bisericesti. În urma >r numeroase proteste și intervenții Curtea din Viena a permis între 1 și 1796 unui număr de patru episcopi sîrbi, aflați sub jurisdicția ropoliei sîrbe de Karloviț, să păstorească peste românii ortodocși Transilvania, avînd reședința la Sibiu. Apoi datorită catolicismului pritor, Curtea din Viena a lăsat scaunul episcopal al Sibiului vacant tru 15 ani (1796—1810).

Abia la 1810, românii ortodocși din Transilvania au putut să-și agă un episcop român în persoana lui Vasile Moga (1810—1845), cu iul la Sibiu. Din decembrie 1829, după numeroase plîngeri și inter-ții, a fost ales la Arad primul episcop român. La 6 iulie 1865, s-a oba înființarea episcopiei ortodoxe române a Caransebeșului, ca scopie sufragană a mitropoliei ortodoxe a Transilvaniei.

Marele mitropolit Andrei Șaguna (1848—1873) a reușit, după efor-i îndelungate, să reînființeze, la 24 decembrie 1864, fosta mitropolie 'ransilvaniei, acum cu reședința la Sibiu, pe care a scos-o de sub

jurisdicția mitropoliei sârbe de Karloviț, declarînd-o Biserică autonomă Mitropolia ortodoxă a Transilvaniei cu cele două episcopii sufragane Arad și Caransebeș va continua să funcționeze pînă la 23 aprilie 1919 cînd va intra în componența Bisericii Ortodoxe Române.

La 26 noiembrie 1853, episcopia greco-catolică a Blajului devin mitropolie unită, avînd două episcopii sufragane : Gherla și Lugoj, create din 1853 prin bula papală : *Ad apostolicum ministerium*-, promulgate de papa Pius al IX-lea (1846—1878).

Astfel au continuat să coexiste în Transilvania două Biserici române : ortodoxă și unită, cu un cler învrăjbit de un confesionalism mărunt deși poporul nu voia să știe de aceste dezbinări.

Pentru românii din Bucovina, cotoșită de Imperiul austriac înd din 1775, s-a înființat la 23 ianuarie 1873, *mitropolia Bucovinei* cu sediul la Cernăuți, avînd sub dependența ei depărtatele episcopii dii Zaro și Cattaro, în Dalmația, precum și coloniile ortodoxe din Triest și Viena, potrivit spiritului de dezbinare al Austriei.

După unirea Bucovinei la 15/28 noiembrie 1918 cu vechea Românie mitropolia Bucovinei a intrat în 1918 în componența Bisericii Ortodoxe Române, iar episcopiile din Zaro și Cattaro din Dalmația, în componența Bisericii ortodoxe sârbe.

După reîntregirea României în 1918, a urmat unificarea organizatorică a Bisericii Ortodoxe Române, care, avînd în vedere că românii dii toate provinciile vorbesc aceeași limbă și au aceeași credință și tradiții religioase, s-a realizat ușor.

La 23 aprilie 1919, mitropolia Transilvaniei cu episcopii ei sufragane a intrat în componența Bisericii Ortodoxe Române.

La 1 ianuarie 1920, a fost ales ca mitropolit primat Miron Cristea; mai înainte episcop de Caransebeș (1910—1919), care are merite deosebite în realizarea unificării organizatorice a Bisericii Ortodoxe Române, devenită acum a doua mare Biserică ortodoxă după Biserica ortodoxă rusă. Lucrările de unificare bisericească începute în 1920 s-au încheiat la 6 mai 1925, cînd s-a proclamat *Legea și Statutul de organizare a Bisericii Ortodoxe Române*.

Evenimentul cel mai de seamă din istoria Bisericii Ortodoxe Române în secolul al XX-lea, care a sporit prestigiul ei în sînul Ortodoxiei este, fără îndoială, *ridicarea ei la rangul de Patriarhie prin tomos-ul din 30 iulie 1925, cu nr. 1579*, acordat de patriarhul ecumenic Vasile ; III-lea (1925—1929) și de Sfîntul Sinod al Patriarhiei de Constantinopol.

Primul patriarh român a fost Miron Cristea, investit la 1 noiembrie 1925 (f 6 martie 1939). După el au pășorit următorii : Nicodim Munteanu (5 iulie 1939 — f 27 februarie 1948), Justinian Marina (6 iunie 1948 — f 26 martie 1977), Iustin Moisescu (19 iunie 1977 — f 1 august 1986) și Teoctist Arăpașu (16 noiembrie 1986).

După ridicarea Bisericii Ortodoxe Române la demnitatea de patriarhie la 30 iulie 1925, evenimentul istoric cel mai de seamă din viața ei este întoarcerea, la inițiativa și prin participarea activă a autorităților de stat, la 21 octombrie 1948 a românilor din Transilvania uniți cu Roma, la 1698—1701, în sînul Bisericii Ortodoxe Române căreia <■

rținut. Ei au acceptat — în majoritate covârșitoare, clerici și laici — îstă întoarcere acasă ; o parte infimă însă — prelați, preoți și laici rămânând în continuare rupti de Biserica-Mamă pînă după Revolu- din 1989, s-au reorganizat și și-au reafirmat atașamentul la unirea Scaunul Romei, constituindu-se din nou în Biserică română unită transilvania. Un alt eveniment de seamă din viața Bisericii Ortodoxe Române

generalizarea cultului Sfinților ale căror moaște se află de secole ara noastră și canonizarea unor sfinți români.

A fost generalizat cultul sfinților : Sfînta Cuvioasă Paraschiva, sâr- >rită la 14 octombrie ; Sfînta Muceniță Filofteia, la 7 decembrie ; Ltul Dimitrie cel Nou (Basarabov), la 27 octombrie ; Sfîntul Nicodim a Tismana, la 26 decembrie ; Sfîntul Ioan Valahul, la 12 mai. Au fost proclamați și canonizați ca sfinți : Calinic de la Cernica, lătorit la 11 aprilie ; Sfinții Ierarhi Ilie Iorest și Sava Brancovici, la iprilie ; Sfîntul Ierarh Visarion Sărai, Cuviosul Sofronie de la Cioara f. Oprea Miclăuș, la 24 octombrie ; Sfîntul Ierarh Iosif de la Partoș, 5 septembrie. Canonizarea solemnă s-a făcut în zilele de 10—23 oc- brie 1955, iar a Sfîntului Iosif de la Partoș, la 6 octombrie 1956. începînd din 1920, în afară de mitropoliile și episcopiile existente,

înființat în Biserica Ortodoxă Română noi episcopii, arhiepiscopii, •opolii, după cum urmează : episcopia *Oradiei*, la 30 august 1920 ; copia *Armatei*, în 1921 ; episcopia *Vadului, Feleacului și Clujului*, 8 iulie 1921, ridicată la rangul de arhiepiscopie la 11 iunie 1973 ; copia de *Tomis-Constanța*, în 1923, contopită cu episcopia *Dunării 'os* în 1950, cu sediul la Galați, ridicată la 16 octombrie 1975 la ran- de arhiepiscopie sub titlul : «*Arhiepiscopia Tomisului și a Dunării 'os*» ; arhiepiscopia *Chișinăului*, în 1918, care în 1927 a fost ridicată mgul de mitropolie ; episcopiile de *Cetatea Albă-Ismail și Hotin*, în- ate la 10 martie 1923 ; episcopia *Maramureșului*, cu sediul la Sighet, 7 iunie 1937, care a durat pînă la 18 septembrie 1948 ; episcopia *ișoarei*, înființată la 7 noiembrie 1939, ridicată la rangul de arhi- :opie la 24 aprilie 1947, apoi mitropolie la 3 iulie 1947 ; mitropolia *ovei*, cu reședința la Craiova, înființată la 1 noiembrie 1939 ; epis- î de *Alba-Iulia* înființată la 16 octombrie 1975.

În ultimii 2 ani s-au mai înființat următoarele eparhii : *Arhiepisco- Tomisului*, cu sediul la Constanța ; *Arhiepiscopia Țîrgoviștei*, cu se- la Țîrgoviște ; *Arhiepiscopia Sucevei*, cu sediul în Suceava ; *episco- Argeșului*, cu sediul în Curtea de Argeș ; *episcopia Galațiului*, cu se- în Galați ; *episcopia Sătmăruului*, cu sediul în Baia Mare. Pentru românii emigrați de peste hotare, s-au creat *două arhi-:opii*. Astfel, pentru românii emigrați în Statele Unite și Canada :reat la 25 aprilie 1929 *Episcopia Misionară Ortodoxă Română în rica*, cu sediul la Detroit, statul Michigan în Statele Unite, re-scută de Sfîntul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române în ședința din ai 1934 ; în ședința din 12 iulie 1950 i-a acordat *autonomia biserică administrativă*. Mai tîrziu, în ședința din 12 decembrie 1974, ;ul Sinod al Bisericii noastre a ridicat-o la rangul de *arhiepiscopie*

și, în aceeași ședință, i-a reînnoit *autonomia* acordată la 12 iulie 1950. Ea cuprinde 35 de parohii în Statele Unite ale Americii și Canada și una în Venezuela.

Pentru românii din țările Europei Centrale și Occidentale a luat ființă în 1957 *Episcopia Ortodoxă Română pentru Europa Centrală și Occidentală* cu reședința la Paris, care prin aprobarea Sfântului Sinod Român, ședința din 25 aprilie 1972, a intrat sub jurisdicția canonică a Patriarhiei Ortodoxe Române, apoi în ședința din 12 decembrie 1974, a fost ridicată la rangul de arhiepiscopie, intitulându-se «*Arhiepiscopia Ortodoxă Română pentru Europa Centrală și Occidentală*». Ea cuprinde 24 de parohii, aflate în diferite țări din Europa : Anglia, Austria, Belgia, Bulgaria, Elveția, Franța, Germania, Italia, Olanda, Spania și Suedia.

Ea are, de asemenea, în afara hotarelor țării, două vicariate : *Vicariatul Ortodox Român din Iugoslavia*, cu reședința la Virșeț, dependent de mitropolia Banatului, reorganizat în 1971, care cuprinde 39 de parohii, grupate în trei protopopiate ; *Vicariatul Ortodox Român din Ungaria*, cu sediul în orașul Gyula, dependent de episcopia Aradului, înființat în 27 martie 1964, care cuprinde 19 parohii. Biserica Ortodoxă Română are în prezent, în țară, o patriarhie, 5 mitropolii și 12 eparhii, iar în afara hotarelor are sub jurisdicția sa canonică 2 arhiepiscopii și 2 vicariate, despre care am amintit. Biserica Ortodoxă Română din Ierusalim, schitul ortodox român de la Iordan, Comunitățile ortodoxe române din Australia, în număr de trei, și parohia ortodoxă română din Wellington, Noua Zeelandă, depind direct de Patriarhia Română.

BIBLIOGRAFIE*

Izvoare:

Fr. Miclosich et Jos. Müller, *Acta Patriarchatus Constantinopolitani*, 1313—1402, voi. I—II, Vindobonae, 1960, 1962; E. Hurmuzaki — N. Iorga, *Documente privitoare la istoria românilor*, T. XIV, 1. *Documente grecești privitoare la istoria românilor*, partea I-a (1320—1716), București, 1915; *Documente privind istoria românilor*, Veac. XIII, XIV și XV (Academia R.S.R.) B. *Țara Românească* (1247—1500), t. I, București, 1953, XLIX — 431 p. Reeditate sub titlul: *Documenta Romaniae Historica*. B. *Țara Românească*, voi. I (1247—1500) de P. P. Panaitescu și Damaschin Mioc, București, 1966, 635 p. *Documente privind istoria României*. A. Moidova, veacul XIV—XV, col. I (1384—1475), București, 1954, LXX — 530 p. *Fontes Historiae Daco-Romanae* (= *Izvoarele Istoriei României*), t. III. *Scriitori bizantini*, publicate de prof. Elian și Șerban Tanașoca, București, 1975, T. IV. *Scriitori și acte bizantine*, Secolele IV—XV, publicate de H. Mihăescu, R. Lăzărescu, Nic. Șerban Tanașoca și Tudor Teotoi, București, 1982; Fr. Miklosich și J. Müller, *Acta Patriarchatus Constantinopolitani*, 1315—1402, 2 voi., Wien, 1860, 1862.

Lucrări generale:

Biserica Ortodoxă Română. Monografie — Album. (Lucrare colectivă), București, 1987, Idem, *Începuturile mitropoliei Transilvaniei*, București, 1980.

Biserica Ortodoxă Română, București, 1962. Tradusă în limbile franceză, germană, engleză; Pr. Prof. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, t. I—III, București, 1980, 1981 ; Pr. Prof. Gh. Moisescu, Pr. Prof. Ștefan Lupșa și Pr. Prof. Alex. Filipașcu, *Istoria Bisericii Române*, t. I—II, București, 1957 ; Pr. Prof. Simeon Reli, *Istoria vieții bisericești a românilor*, t. I, Cernăuți, 1942; N. Iorga, *Istoria*

* Bibliografia a fost alcătuită de Pr. prof. I. Rămureanu.

Bisericii românești și a vieții religioase a românilor, t. I—II, București, 1929, 1932 ; Marcu Beza, *The Rumanian Church*, London, 1943. C-tin C. Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei Moldovei și Sucevei și a catedralei mitropolitane din Iași*, București, 1888. Pr. Ștefan Meteuș, *Istoria Bisericii și a românilor din Transilvania*, t. I, ed. 2, Sibiu, 1933.

In limbi străine :

Cezare Alzati, *Terra Romena tra Oriente ed Occidente. Chiese ed etnie nel tardo 1500*. Prezentare de Luigi Prosdocimi, Milano, 1982; C. D. S. Müller, *Geschichte der orientalischen Nationalkirche*, Göttingen, 1981 j Pr. Prof. Milan Šesan, *Die Orthodoxe Kirche — 1700—3967*, în *Le Monde religieux*, no 30, Lausanne—Lezay, 1969, eh. 3, p. 108—126 i Costa de Beauregard, I. Bria. De Foucauld, *L'Orthodoxie, hier et demain*, Paris, 1979 j Aziz S. Ateyd, *A History oi Eastern Christianity*, London, 1968; D. Attwater, *The dissident Eastern Churches*, 2 voi., London, 1968; Idem, *The dissident Eastern Churches*, London, 1937; J. Madey, *Die Ostkirchen, unsere Nachbarn*, Koln; S. A. Hernandez, *Iglesias de Oriente*, t. I, Santander, 1959, 542 p.; T. Ware, *The Orthodox Church*, London, 1963; J. Mayendorff, *L'Eglise Orthodoxe hier et aujourd'hui*, Paris, 1960. Ed' 2-a, în limba engleză, sub titlul: *The Orthodox Church. Its past and its role in the world today*, Crestwood, 1981 ; Janin, *Les Eglises orientales et les rits orientaux*, 4-e, ed., Paris, 1955. Idem, *Les Eglises separees d'Orient*, Paris, 1934; R. M. French, *The Eastern Orthodox Church*, London, 1951 ; M. Zernov, *The Church oi eastern christians*, London, 1946; M. Jugie, *Le schisme byzantin. Apercu historique et doctrinal*, Paris, 1941 ; Pr. Prof. Ștefan Zankow, *Das orthodoxe Christentum des Ostens. Sein Wesen und seine gegenwaitige Gestalt*, Berlin, 1928; *Lucrări generale pentru istoria poporului român și a Bisericii Ortodoxe Române*: C-tin C. Giurescu, *Istoria Românilor*, ed. 4-a, t. I—II, București, 1942—1943 ; t. III, partea 1-a și a 2-a, ed. 2-a, București, 1944, 1946; Idem, *Istoria Românilor*, t. I—II, București, 1974, 1976; C-tin Giurescu și Dinu C. Giurescu, *Istoria Românilor din cele mai vechi timpuri pînă în prezent*, ed. 2-a, București, 1975; Dinu C. Giurescu, *Istoria ilustrată a Românilor*, București, 1981 ; Nic. Iorga, *Istoria românilor*, t. I—X, București, 1926—1939; St. Pascu, *Voievodali Transilvaniei*, t. I, ed. 2-a, Cluj, 1972; t. II, Cluj-Napoca, 1979; *Studii pentru pătrunderea creștinismului la geto-daco-romani* : Pr. Prof. Ioan Rămureanu, *Predicarea Evangheliei la poporul român*, în lucrarea : «*Șiinți români și apărători ai legii strămoșești*», București, 1987, p. 102—132; Idem, *Le christianisme chez les Thraco-Phrygiens d'Asie Mineure et chez les Thraco-Geto-Daces de la Peninsule Balkanique*, în *Actes du U-e Congres International de Thracologie, Buc.*, 4—10 Septembrie 1976, t. II, *Histoire et Archeologie*, Buc, 1980, p. 435—444 și în lucrarea : *Le Monde Thrace*, volume selectif, Milan — Paris — Roma — Montreal, 1982, p. 298—307; Idem, *Noi considerații privind pătrunderea creștinismului la traco-geto-daci*, în «*Orthodoxia*», XXVI (1974), nr. 1, p. 164—178 și traducerea în limba franceză în «*Roumanie*, pages d'histoire», I (1976), no. 3—4, p. 64—84 și în limbile : germană, engleză, spaniolă și rusă; Idem, *Acfie martirice*, București, 1982; Idem, *Șiinți și martiri la Tomis — Constanța*, în «*Biserica Ortodoxă Română*», XCII (1974), nr. 7—8, p. 975—1011 ; Idem, *Slîntul Vasile cel Mare și creștinii din Scythia Minor și Dacia Nord-Dunăreană*, în voi. «*Șiintul Vasile cel Mare. Închinare la 1600 de ani de la săvîrsirea sa*», București, 1979, p. 378—393; Idem, *Mișcarea audienilor în Dacia Pontică și nord-dună-icană*, (sec. IV—V), în «*Biserica Ortodoxă Română*», XCVI (1978), nr. 9—10, p. 1053—1070; Idem, *Termeni latini creștini din Simbolul lui Ultila și din Scrișoarea lui Auxentiu de Durostorum intrați în tondul principal al limbii române*, în «*Studii teologice*», XXXVI (1984), nr. 9—10, p. 681—696;(*Momente istorice și izvoare creștine. Mărturii de străveche continuitate a românilor pe teritoriul Dunării de Jos și al Dobrogei*, Galați, 1987. Lucrare colectivă; De la Dunăre la Mare. *Mărturii istorice și de artă creștină*, ed. 2-a, București, 1987 ; J. Zeiller, *Les origines chretiennes dans les provinces danubiennes de l'Empire romain*, Paris, 1918, lucrare fundamentală; Pr. Prof. Nic. ȘerbSnescu, *2600 de ani de la prima mărturie documentară despre existența episcopiei Tomisului*, în «*Biserica Ortodoxă Română*», LXXXVII "(1969), nr. 9—10, p. 966—1026; I. Barnea, *Contribuții la studiul creștinismului în Dacia*, în «*Revista Istorică Română*», XIII (1943), fasc. 3, p. 31—42; Idem, *Creștinismul în Scythia Minor după inscripții*, în «*Studii teologice*», VI (1954), nr. 1—2, p. 65—112; Idem, *Monumente de artă creștină descoperite pe teritoriul R. S. Române*, în «*Studii*

teologice», X (1958), nr. 5—6, p. 287—310; Idem, *Monument! paleocristiatii del Scizia Minore*, Faenza — Ravenna, 1971; Idem, *Les monuments pa/coct/ei_{eris} J Roumanie*, Città del Vaticano, 1977; Idem, *Arta creștină în România I. iecole III—VI*. Album, București, 1979; t. II, Secolele VII—XIII, București, 1981. Pi_{of} E Popescu, *Inscripțiile grecești și latine din secolele IV—XIII descoperite în Român București*, 1976; Radu Vulpe — Ion Barnea, *Din istoria Dobrogei (Romanii ja Q narea de Jos)*, t. I, București, 1968; Epifanie Norocel, *Bazilicile din Dobro_{aea}* «Glasul Bisericii», XL (1981), nr. 3—5, p. 345—372; I. I. Russu, *Materiale arheologi paleocreștine din Transilvania. Contribuții la istoria creștinismului daco-rom_{an}* «Studii teologice», X (1958), nr. 5—6, p. 311—340 (toate obiectele); E. Lozove^{an} *Al origines du christianisme daco-scythique*, în lucrarea lui Franz Altheim, *GechicI der Hunen*, 4-er Bänd, Berlin, 1962, p. 146—165; Prof. D. M. Pippidi, în *umj izvo relor literare ale creștinismului daco-roman*, în voi. *Contribuții la istoria l>eche României*, ed. 2-a, București, 1967; *Studii selectiv de Istoria Bisericii pentru_u sec lele XII—XX*. • Pr. Prof. I. Rămureanu, *Mitropolia Vicinei și rolul ei în pătrar Ortodoxiei în ținuturile românești*, în lucrarea colectivă: *De la Dunăre lq Ma. ed. 2-a*, București, 1979, p. 146—169; Nic. Dobrescu, *intemeierea mitropohil_{or} s₁- celor dintii mănăstiri din țară*, București, 1906; Idem, *Din istoria Bisericii i>omăi Secolul al XV-lea*, București, 1910; C-tin C. Giurescu, *intemeierea mitropoliei Ungr vlahiei*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXVII (1959), nr. 7—10, p. 67:3 —67 Pr. Nic. Șerbănescu, *Mitropoliții Ungrovlahiei*, în «Biserica Ortodoxă Rțimăni LXXVII (1959), nr. 7—10, p. 722—826; Idem, *Mitropolia Severinului. Șase sute de a de la iniințare — 1370 — oct. 1970*, în «Biserica Ortodoxă Română», LJftcXV (1970), nr. 11—12, p. 1191—1227; Idem, *Mircea cel Mare (1386—1418). 600 de a de la urcarea pe tronul Țării Românești*, București, 1987, p. 121—144; C. Mannesc *infînțarea mitropoliilor în Țara Românească și Moldova*, București, 1924; Pr. pr I. Rămureanu, *Rolul Bisericii Ortodoxe Române în Biserica Răsăritului, în jeco/e XIV și XV*, în «Biserica Ortodoxă Română», XCIX (1981), nr. 1, p. 131—1<Q. V(traducerea franceză sub titlul: *Le role de l'Eglise Orthodoxe Roumaine dan\$ l_e e dre de l'Eglise d'Orient aux X/V-e et XV-e siecles*, dans *Miscellanea histod_{ae} e clesiasticae*, VII, Louvain la Neuve et Louvain, 1985, p. 115—128; I. D. Suc *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1977; Pr. Gabriel Cocora, *Hjiscoj Buzăului, o. vatră de spiritualitate românească*, Buzău, 1986; Prof. Alex. El^{an}, *I gaturile Mitropoliei Ungrovlahiei cu Patriarhia de Constantinopol și celelalte Bie'rici Ortodoxe. Bii rici Ortodoxe. De la intemeiere pînă la 1800*, în «Biserica Ortodoxă Română», UCXl (1959), nr. 7—10, p. 904—935; Pr. Prof. I. Rămureanu, *Legăturile ■ Mitropoliei Ungr vlahiei cu Patriarhia de Constantinopol și cu celelalte Bise'rici Ortodoxe de ia 18 pînă la recunoașterea autocefaliei Bisericii noastre*, în «Biserica Ortodoxă Rsmăni LXXVII (1959), nr. 7—10, p." 935—960; Dimitrie Ionescu, *Relațiile rșmirilor romă cu Patriarhia de Alexandria*, București, 1935; Pr. Prof. I. Rămureanu, *Legăturile P tiarhiei de Alexandria cu țările române*, în «Studii teologice», VIII (1956), rr. 1— p. 59—80; Ilie Georgescu, *Legăturile țărilor române cu Ierusalimul. Patriarlat_e i rusalimului și țările române* (veac XVII—XVIII), în «Studii teologice», VII] (195 nr. 5—6, p. 349—362; Ioan V. Dură, *Dositei al Ierusalimului și influența lu> in ț rile române și Biserica lor*, în limba greacă, Atena, 1977; Pr. Prof. Milari Șes; *Biserica Ortodoxă din veacul al XVH-lea pînă azi*, în «Mitropolia Ardealulu:», 195 nr- 1—2, p. 51 ș. u.; Silviu Dragomir, *Istoria dezrobirii religioase a românior d Ardeal*, în secolul XVIII, t. 1—2, Sibiu, 1920, 1930; Nic. Dobrescu, *Studii de Istoi Bisericii Române contemporane. I. Istoria Bisericii din România (1850—1895 Buc rești*, 1906.

Autocefalia Bisericii Ortodoxe Române :

C-tin Pîrvu, *Autocefalia Bisericii Ortodoxe Române în «Studii teologice»*, (1954), nr. 9—10, p. 541—550; Pr. Prof. Nic. Șerbănescu, *Optzeci de ani de ia c bmdirea autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române*, în «Biserica Ortodoxă Român LXXXIII (1965), nr. 3—4, p. 247—273; Idem, *Autocefalia Bisericii Ortodoxe iomă cu prilejul centenarului 1885 — 25 aprilie 1985, în Centenarul autocefaliei siseri Ortodoxe Române*, București, 1987, p. 41—138; Pr. Prof. I. Rămureanu, *La a 9£ aniversare a autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române*, în «Biserica Ortodoxă Român X CIII (1975), nr. 11—12, p. 1366—1383; Prof. Iorgu Ivan, *Autocefalia Biserica Or, doxe Române. Un veac de la recunoașterea ei*, în «Studii teologice», XXXVII] (198

nr. 2, p. 14—38; Pr. Prof. Nic. Dură, *Patriarhia Ecumenică și autoceialia Bisericii noastre de-a lungul secolelor*, în «Studii teologice», XXXVIII (1986), nr. 3, p. 52—81 ; *Centenarul autoceialiei Bisericii Ortodoxe Române*, Studii de mai mulți autori, București, 1987.

înființarea Patriarhiei Române:

Arhiepiscopul Tit Simeonea, *Patriarhia românească. Acte și documente*, București, 1926; G. Sereda (Gh. I. Moiescu), *De la Biserica autocefală la Patriarhia Română*, în «Ortodoxia», II (1950), nr. 2, p. 325—336; Gh. I. Moiescu, *Un pătrar de veac de la înaintarea Patriarhiei Române*, în «Glasul Bisericii», IX (1950), nr. 3, p. 42—50; Nestor Vornicescu Severineanu, *Încercări, posibilități și propuneri în vederea înființării Patriarhatului înainte de 1925*, în «Biserica Ortodoxă Română», XCIII (1975), nr. 11—12, p. 1342—1365; Idem, *Propuneri simultane pentru înființarea Patriarhatului la București și a unei Mitropolii la Craiova între 1882 și 1924*, în «Mitropolia Olteniei», XXVII (1975), nr. 11—12, p. 821—851 și extras; Pr. Prof. Nic. Șerbănescu, *Înființarea Patriarhiei Române*, în «Biserica Ortodoxă Română», XCIII (1975), nr. 11—12, p. 1384—1400. Vezi tot aci alte studii și articole; Pr. Lector D-tru Radu, *Semicentenarul Patriarhiei Române, Coordonate, semnificații și înfăptuiri*, în «Glasul Bisericii», XXXII (1975), nr. 11—12, p. 1159—1183; Antonie Plămădeală, *Mitropolitul Ardealului, Cei patru patriarhi ai celor 60 de ani de patriarhat ortodox românesc*, în «Biserica Ortodoxă Română», CUI (1985), nr. 9—10, p. 780—798; Pr. Prof. Ioan Rămureanu, *Legăturile Patriarhiei Ortodoxe Române cu Patriarhia Ecumenică de la început pînă astăzi*, în *lucrarea : Centenarul autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române*, București, p. 492—530.

Alte studii :

Pr. Prof. I. Rămureanu, *Bisericile Ortodoxe cu specială privire asupra Bisericii Ortodoxe Ruse*, în «Studii teologice», I (1949), nr. 1—2, p. 69—90; Radovan N. Kazimirovici, *Situația actuală de drept bisericesc a Bisericilor Ortodoxe Răsăritene. Supliment la Dreptul bisericesc oriental*, de Nicodim Milas, ed. 3-a, Belgrad. Traducere de Uroș Kovincici și Nic. Popovici, Arad, 1927; Pr. Vasile Pocitan, *Patriarhatele Bisericii Ortodoxe*, București, 1926; Prof. Protoiereu T. Titov, *Situația Bisericii Ortodoxe Orientale în prezent*, Chișinău, 1932; *Sfinți români și apărători ai Legii strămoșești*, Studii de diferiți autori. Lucrare apărută sub conducerea I. P. S. Mitropolit Nestor Vornicescu al Olteniei, București, 1987; Lector D-tru Radu, *Giija Bisericii Ortodoxe Române față de comunitățile ortodoxe române de peste hotare*, în «Biserica Ortodoxă Română», XCIII (1975), nr. 11—12, p. 1461—1472; Pr. Prof. Viorel Ionită, *Chipul de astăzi al Bisericii autocefale Ortodoxe Române*, în *lucrarea : Centenarul autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române*, București, 1987, d. 531—536.

Biserica sîrbă *

Actuala Biserică sîrbă din Iugoslavia s-a contopit într-o organizație mitară abia după constituirea statului sîrbo-croato-sloven, în mai 1919. înainte existau pe teritoriul actualului stat 5 Biserici ortodoxe «independente» (și o parte supusă Constantinopolului), din care două, mitropoliile de Belgrad și Cetinje, erau autocefale. Fiecare din cele cinci mitropoliile își datorează existența unor împrejurări politice specifice ; ■ei din ele, și anume cea din Muntenegru, cea din Serbia veche și cea în nordul Dunării, reclamau fiecare dreptul de a fi socotite continuu- >are legale ale vechii patriarhii proclamate la Peci (Ipek) în 1346. Nici ia din ele nu avea însă decît o parte de dreptate. Abia. patriarhul de :i, care poartă titlatura de «arhiepiscop de Peci, mitropolit de Bel- ad și Karloviț și patriarh al sîrbilor», poate afirma că a reconstituit

,Capitol redactat de Pr. prof. T. Bodogae.

vechea autoritate a patriarhiei din secolul XIV, desigur în cadrele] care le permit împrejurările veacurilor XIX și XX.

Biserica independentă a *Muntenegrului*, cu organizația ei politii bisericească (mitropolitul era și șeful statului), se rupsese cu totul Constantinopol și se apropiase de Rusia, iar uneori de Karloviț, de ur lua hirotonia și mirul. Muntenegrul, vechiul principat de Zeta, cu dintii tipografie slavonă în Balcani (1495), a cultivat de multă vreme legături cu Veneția, care a apărut cît a putut pe conducătorii" refugi] aici. O parte din cei rămași au trecut la islamism. Tradiția independenței s-a păstrat însă vie tot timpul și în 1695 mitropolitul Danj Petrovici-Njegos a început lupta de emancipare, înlăturînd pe toți ce ducătorii trecuți la mahomedanism (1707—1711) și întemeind o dinastie de vlădici-suverani.

Petru I Petrovici își făcuse studiile în Rusia — care l-a sprijinit banește și unde s-a și hirotonit. El, cel dintii, a dat țării sale cărți legi civile și bisericești (Zaonic) și a luptat ca un ereou contra turcilor și a francezilor. El n-a vrut să recunoască autoritatea patriarhului Constantinopol, atunci cînd în 1766, după desființarea scaunelor de Ohrida și Peci, se socotea conducător peste toate Bisericile din Balcani. Urmașul său a fost ultimul mitropolit-voievod, căci nepotul său Danj Petrovici Njegos renunță la mitropolie, declarîndu-se prinț ereditar, atunci (1852) mitropolitul de Muntenegru e ales de cler și de pape indiferent de familie. Danilo a modernizat statul, a făcut un codice nou a introdus dare generală și serviciul militar, cîștigîndu-și astfel și încrederea altor popoare prin lupta dusă în Crimeea (1854) și Balcanii în 1878 și se recunoaște independența deplină, se mărește și statul prin nord anexînd provincia Rascie sau Zahum, unde se înființează și episcopie la Ostrov. Conducerea Bisericii o are acum sinodul celor doi episcopi, doi arhimandriți (existau 6 mînăstiri), 3 protopopi și un se cretar mirean. Clerul nu e cult, dar e foarte patriot și credincios. Ce peste 250.000 de credincioși au fost trecuți, după 1920, la Patriarhia de Belgrad. Au rămas în Muntenegru vreo 15.000 catolici, majoritate albanezi, pentru care s-a înființat arhiepiscopia Antivari. Restul, vreo 16.000, sînt albanezi islamizați.

Ceea ce trebuie subliniat în general la sîrbi sînt tradițiile vieții populare deosebit de vii, îndeosebi «slava», un fel de sărbătoare a familiei, la care — chiar dacă nu-i de față preotul — bătrînii fac o rugăciune și pomenesc pe toți ai familiei, vii și morți, și închină apoi un pahar cu vin «întru slavă și cinste». Structurile acestor frății explică puterea de rezistență morală a tradițiilor, dar în același timp ele explică și rolul mare al mînăstirilor unde se făceau, mai ales cu ocazia hramului, pînă la Unga slujbele de binecuvîntare și de pomenire a rudeniilor, și planurile îndrăznețe de acțiuni patriotice. Așa se explică rolul lor în răscoalele din 1804 și 1815, cînd au avut loc în Balcani primele răscoale naționale împotriva turcilor.

E adevărat că pe lîngă ajutorul moral și material oferit de creștini] (ruși, români, austrieci, mai apoi francezi), sîrbi au știut să organizeze atacuri armate atît de ingenioase împotriva turcilor, îneit un Napoleoni

Bonaparte a ajuns să spună despre Petru Karagheorghevici că e «cel mai viteaz luptător al vremii».

Biserica din statul creat prin răscoalele lui P. Karagheorghevici și Milos Obrenpvići (1805—1815) nu s-a putut organiza decât mai târziu. Ambii ierarhi, cel de la Belgrad și cel de la Ujite, erau greci. Oricît a încercat și Karagheorghevici în 1809 și mai ales diplomatul Milos Obrenovici în 1816 și 1822, ei n-au putut obține ierarhi sîrbi decît în 1830, cînd, în urma păcii de la Adrianopol (1829), sultanul și patriarhul de Constantinopol au recunoscut statul și Biserica sîrbă liberă, și anume ambele sub control politic și bisericesc turcesc. În schimb, încă din 1822, Milos a știut să frîneze și chiar să înlătore în scurt timp lăcomia episcopilor greci, care trimiteau pînă atunci oameni prin sate ca să strîngă birul bisericesc și dobînzile pentru o veche datorie față de Patriarhia de Constantinopol. Cu un rar simț gospodăresc, acest voievod atît de modest, dar atît de credincios, a stabilit în micul său parlament (Scupștina) cheltuielile de întreținere a Bisericii, salariul episcopilor și taxele cuvenite slujbelor acestora (hirotoniri, tîrnosiri), plătind printr-un împrumut intern toate datoriile față de Patriarhia Ecumenică. A stabilit și un mic consistoriu, care controla pe episcopi și-i ajuta la judecarea preoților. Prin convenția din 1832, Patriarhia Ecumenică recunoaște independența Bisericii sîrbe, clerul și poporul sîrb putînd alege de acum pe cine voiau, patriarhul trimițîndu-le doar confirmarea și binecuvîntarea. Singurul lucru care se mai cerea era ca mitropolitul sîrb să pomenescă la slujbe numele patriarhului de Constantinopol, căruia i se va trimite de către orice ierarh sîrb nou ales o anumită sumă de bani drept ajutor. Episcopii greci sînt rechemăți în același an. Noua ierarhie sîrbă cuprinde, pe lîngă scaunele de Belgrad și Ujite, încă unul la Sabat și altul la Timoc, iar după 1878 — cînd statul mai anexează o provincie în est — și episcopia de Niș.

Cei mai importanți mitropoliți din secolul XIX au fost *Petru* și *Mihail*. Cel dintîi era un om energic, și cu simț practic. De la el datează primele reforme ale Bisericii sîrbe : crearea consistoriului, reforma legislației bisericești, a vieții monahale, a clerului de jos, pe care l-a apărât, apoi întemeierea Seminarului de la Belgrad (1836), ridicarea catedralei (1827) — nimeni n-a clădit atîtea biserici ca Milos —, fixarea taxelor de epitrahil etc. Petru a păstorit 25 de ani dar nestatornici, căci în acest răstimp s-au schimbat cinci cneji și, în a doua domnie a lui Milos, certîndu-se cu el, a trebuit să părăsească țara cu durere, trecînd în eparhiile din nordul Dunării unde muri ca episcop la Pacraț. Mitropolitul Mihail păstori cu întrerupere 40 de ani. Din activitatea lui administrativ-bisericească n-au rămas ca de la Petru legi și decizii deosebite, afară de cea despre autoritatea bisericească, ale cărei dispoziții (1890) sînt valabile și azi. În schimb, el a umplut cu personalitatea lui o perioadă întreagă din viața culturală, socială și mai ales politică a țării.

La 20 octombrie/1 noiembrie 1879, după ce statul e recunoscut ca independent prin pacea de la Berlin din 1/13 iulie 1878, mitropolitul scrie și obține de la patriarhul ecumenic Ioachim III (1878—1884 ;

i—1912) tomosul autocefaliei Bisericii sârbe, în timpul mitropolitului Mihail Iovanovici al Belgradului (1859—1881 ; 1889—1898). Pentru statul care în 1882 devenea regat, mitropolitul compuse și rînduiala ungerii de rege a cneazului Milan ; în 1875 făcuse operă umanitară în Bosnia, protejînd pe răsculații de acolo împotriva tiraniei turcești. Partidele politice care se formaseră în Serbia și care luptau cu patimă unele împotriva altora l-au depus pentru că n-a vrut să semneze o lege prin care statul voia să încaseze anumite taxe de la orice cleric, preot sau episcop cu ocazia hirotonirii și instalării. Mitropolitul vedea în ea o consfîntire a simoniei și nu cedă. Trei episcopi au demisionat împreună; cu el, dar guvernul radicalilor execută totuși legea. Mihail a pleca în Rusia.

De fapt, partidele nu se interesau prea mult de viața Bisericii — erau și clericii de vină, preoți și episcopi, căci se amestecau în politică moștenire poate de pe vremea răscoalelor vechi. Drepturile ierarhice: s-au restrîns tot mai mult, s-au redus episcopii și în general a coborît prestigiul Bisericii, mai ales prin asasinările și prin scandalurile matrimoniale ale familiei regale. Influența mitropolitului Mihail a fost atât de mare, încît, după abdicarea regelui, a fost rechemat și ierarhia a fost restabilită, numărul episcopilor la fel și s-a impus chiar Patriarhiei de Constantinopol ca la scaunele din sudul Serbiei rămase sub turc: (Prizren și Scoplje) să se aleagă numai ierarhi sârbi.

Pentru sîrbii emigrați în 1690 din sudul Serbiei, din cauza asupririi turcilor, la nordul Dunării, pe teritoriul imperiului austriac, patriarhul Arsenie al III-lea Cernojevici de Peci (Ipek) a înființat în 1690 *mitropolia sîrbă de Karloviț*, unde a păstorit (1690—1705), cu aprobarea împăratului Austriei Leopold I (1657—1706), care a acordat sîrbilor la 21 august 1690 așa-numitele «privilegii ale națiunii rasciene», de care, în anumite momente, s-au prevalat și românii din Transilvania.

Mitropolia din Karloviț a avut în secolul XIX doi ierarhi mari, Ștefan Stratimirovici (1790—1836) și Iosif Raiacici (1842—1861). Cel dintîi a studiat teologia în școala lui Ivan Raici, iar dreptul și filosofia la Viena. Cu ajutorul negustorilor mai bogați a întemeiat cu cîțiva ani înainte de 1800 școli de teologie din Karloviț, cărora le adaugă apoi un internat pentru cei săraci. A întemeiat fondul pentru ridicarea palatului mitropolitan din Karloviț, pe care însă numai patriarhul Gheorghe Brancovici îl va termina în 1892. Stratimirovici a înțeles slăbiciunea în care căzuseră congresele bisericești, devenite mai mult adunări politice ; de aceea în cei 48 de ani de păstorire n-a ținut nici unul, ci condus cu energie și cu multă înțelepciune Biserica, disciplinînd preoțimea, luptînd contra influenței catolice și mai ales întemeind peste 300 școli primare și secundare. Era membru al societății științifice din Göttingen și a scris multe lucrări în sîrbește, latinește și nemțește.

Iosif Raiacici a fost mitropolitul «politic» al sîrbilor. A luptat împotriva asupririi din partea ungarilor, contra cărora a știut să ridice tot poporul în 1848, chemîndu-l la Karloviț, unde noul împărat Franz-Iosif I (1848—1916) i-a acordat titlul de patriarh. Raiacici a dus

politică dublă de alianță cu Viena, dar în același timp și de subordonare a episcopilor de altă limbă.

Biserica din Karloviț pierde în 1864 episcopiile din Mitropolia Ardealului și la 1873 pe cea a Bucovinei, unită cu cele două episcopii — Zaro și Cattaro — din Dalmația, rămânând deci numai cu centrele bisericesti : Karloviț, Novisad, Buda, Carlstadt și Pacraț, în Slovenia. O mulțime de fonduri și de societăți culturale și de binefacere ființau în cadrul acestei Biserici, cea mai ridicată culturalicește dintre mitropoliile actualei Patriarhii sârbe.

În *Bosnia și Herțegovina* stăpîniseră turcii pînă în 1878. În mișcarea de eliberare clerul sîrb a fost alături de marea masă a poporului, îndeplinind chiar și roluri de conducători. Dintre cei 330 preoți care au participat la răscoalele din 1875 din Bosnia și Herțegovina, 32 de clerici au avut rol conducător : doi arhimandriți, un egumen, trei protopopi, restul preoți de mir. Centrul cel mai cunoscut al luptelor a fost orașul Ujite. Mitropoliții Mihail al Serbiei și Ilarion al Muntenegrului au ajutat și ei moral, și material. De altfel lupta preoțimii devenise o tradiție. Nume ca ale lui Proto Nenadovici, președintele de comitet executiv și unul din «diplomații» Mișcării din 1804 și 1815, Meletie Nikšici, viitor episcop de Sabat, doi iconari din popor deveniți martiri : „Hagi Ruvim și Hagi Gera — ca să pomenim doar pe cîțiva — au intrat în istoria spirituală a sîrbilor. «Cîntecele populare» sau baladele strînse de auto-S didactul Vuk Karagici, creatorul limbii literare sârbești, i-a făcut popu^lari și pe ei și pe sfinții naționali din Evul mediu.

De atunci Bosnia și Herțegovina trec sub ocupație austriacă pînă la 1909, cînd imperialismul vienez le anexează, provocînd însă nemulțumiri care vor duce la războiul mondial din 1914—1918. Patru mitropoliți erau atunci la Sarajevo, Zvornic, Mostar și Banjaluca. Ei erau numiți de împărat, dar stăteau sub jurisdicția nominală a Patriarhieil din Constantinopol. Viața bisericească se ridică ; își fac seminar la Sarajevo (1883), consistorii eparhiale și un consistoriu central format din patru mitropoliți și din patru preoți. Între 1902—1905 s-au dus discuțiile între Viena și Constantinopol, care au dus la recunoașterea autonomiei celor patru mitropolii, adăugîndu-se pentru chestiuni mixte un consiliu suprem format din cei patru mitropoliți, patru preoți, 16 mireni și patru profesori. Din secolele XV—XVII o parte din păstoriți trec la islamism și la catolicism (bogomilii), pentru care în 1881 se înființa — sub scut austriac — arhiepiscopia latină de Sarajevo cu trei episcopii sufragane.

Biserica ortodoxă a Dalmației și Istriei ajunse, prin pacea de la Pojon (1805), sub Franța în timpul împăratului Napoleon Bonaparte (1804—1854), dar din 1814 trece din nou la Austria, pînă la 1918, cînd Dalmația și Istria intră în componența Iugoslaviei. Centrele bisericesti sînt în Šibenik (mai tîrziu la Zaro și Cattaro (1870), încadrate apoi în mitropolia de Cernăuți, înființată la 23 ianuarie 1873 pentru românii din Bucovina. Tot de episcopiile din Zaro și Cattaro țineau într-un timp și Bisericile sârbe din Triest și din Viena, care sînt azi încadrate în Patriarhia Sîrbă. Propaganda unită desfășurată în aceste regiuni, deși în jur erau mai mult romano-catolici, n-a prins.

În fine, *sudul Serbiei*, care a revenit abia după 1913 și 1920 la stătu Iugoslaviei, a adus cu el amintirea stărilor celor mai apăsătoare și ă cîerului celui mai incult.

La 12 septembrie 1920, în urma înțelegerii ierarhilor și organelor de stat (scaunul patriarhal de Karloviț, vacant de cîțiva ani, a fost suprimat), ca și a aprobării Constantinopolului, Biserica ortodoxă dir Iugoslavia se constituie în patriarhie, în frunte cu mitropolitul Belgradului, Dimitrie, întronizat în 1924. Tomosul de recunoaștere a ridicării Bisericii sîrbe la rangul de patriarhat i s-a acordat la 9 martie 1925 de către patriarhul ecumenic Meletie IV Metaxakis (1921—1923) Patriarhia sîrbă are un patriarh, patru mitropolii (Scoplje, Cetinje, Sarajevo și Banjaluca) și 17 episcopii. La acestea se adaugă cîte un vicariat la : Timișoara, Budapesta, Viena, iar în America un episcop și ur vicariat. De asemenea are o episcopie în Australia și Noua Zeelandă Biserica are patru seminarii pentru pregătirea preoților : la Belgrad Karloviț, Prizren și Krka, și o Facultate de teologie (din 1920).

Din 1966, s-a reorganizat tipografia patriarhală, care a tipărit în ultimii ani, între altele, și «Viețile sfinților», 12 volume, în redacției marelui teolog Justin Popovici.

În 1969, s-a constituit în *Macedonia* (Știp) centrul unei mitropoli deosebite, care din 1958 s-a declarat autocefală, dar autocefalia ei n-s fost încă recunoscută de Patriarhia sîrbă. În 14—15 septembrie 1967 Biserica ortodoxă sîrbă a convocat un sinod extraordinar și a respinș comuniunea cu Biserica ortodoxă macedoneană, proclamată arbitrar și unilateral autocefală.

BIBLIOGRAFIE *

I. Tarnanidis, 'Iu-copia zfi 'ExvJ.'jsia', Tesalonic, 1982. Idem, Tot n p ^

Q

f*]-por.6>.E(i)« KapAobp/iu>i 7.3ti iov r<jauovz xii blovan Rajic (1726—1801), Tesalonic, 1972 *Istoria srpskog naroda*, Beograd 1981. C. D. G. Müller, *Geschichte der orientalische Nationalkirchen*, Göttingen, 1981. Stella Alexander, *Church and State in Jugoslavl since 1945*, Cambridge, 1979, XXII, 351 p. Costa de Beauregard, I. Bria, *De Foucauld L'Orthodoxie, hier et demain*, Paris, 1979. M. Purkovic, *Srpski patrijarsi srednjeg veka*, Dusseldorf, 1976. R. Stupperich, *Kirche und Staat in Bulgarien und Jugoslaven* Witten, 1971. VI. Djordjevic, 'Ia^opia zfi Sspgiai 1800—1918. Traducere în limbă greacă de N. Paparodu, Tesalonic 1970. Milius Branko, *Les Habsbourg l'Eglise e Ies Slaves du Sud*, Paris 1970. Francis Dvornik, *Ies Slaves. Histaire et civilisator de l'antiquite aux debuts de l'epoque contemporaine*, Paris, 1970. S. Cirkovici, *Pra voslavna crkva u srednjovekovnoj srpskoj driavi*, Beograd, 1969. D. Kasici, *Srpskt crkva pod Turcica*, Beograd, 1969. Azziz S. Atiya, *A History oi Eastern Christlanit* London, 1968. D. Attwater, *The dissident Eastern Churches*, 2 voi. London, 1968 Idem, *The dissident Eastern Churches*, London, 1937. Dj. Slijpcevici, *Istorija srpski P'avoslavne crkve*, t. I—II, Monaco, 1962, 1966. Cea mai bună. Tradusă în limba greacă de I. Tarnanidi, Tesalonic, 1969; Traducere în limba germană, t. I—II, Munchen, 1962, 1966. R. Veselinovici, *Istorija srspke pravoslavne crkve sa narodnom istorijom*, t. I—II, Beograd, 1966; J. Madey, *Die Ostkirchen unsere Nachharn*, Koln, 1964. T. War, *The Orthodox Church*, London, 1963. S. A. Hernandez *Iglesias de Oriente*, Santander, 1959, 542 p. ; t. II. *Repertorio bibliograiico* Santander, 1963. J. Mayendorff, *L'Eglise Orthodoxe hier et aujourd'hui*, Paris, 1960, Ed

* Bibliografia a fost întocmită de Pr. prof. I. Rămureanu și Pr. prof. T. Bodogae.

i în limba engleză, sub titlul : *The Orthodox Church. Its past and its role in the world today*, Crestwood, 1981. Leften, Stavrinou, *The Balkan since 1453*, New York, 1955. Raymond Janin, *Les Eglises orientales et les rites orientaux*, 4-e ed. Paris, 1955. sm, *Les Eglises separees d'Orient*, Paris, 1934. K. Jirecek, I. Radonici, *Istorija ba*, t. 1—2, Beograd, 1952. R. M. French, *The Eastern Orthodox Church*, London, 51. L. Hadrovics, *Le peuple serbe et son iSglise sous la domination turque*, Paris, 47. Iv. Snegarov, *Kratka istorija na sayremenite pravoslavni carkvi*, Sofia, 1946. em, *Istorija na Ohridskata Arhiepiscopeija*, t. 1—2, Sofia, 1924, 1932. M. Zernov, *ie Church of eastern Christian*, London, 1946. Silviu Dragomir, *Anclre Șaguna et seph Rajacici. Un chapitre de l'histoire des relations de l'Eglise Roumaine avec 'glise Serbe*, în «Balcania», VI (1943), p. 242—282. M. Jugie, *Le schisme hyzantin. jercu historique et doctrinal*, Paris, 1941. A. P. Pechary, *L'Archeveche d'Ohrida. 1394 ă 1767*, în «Echos d'Orient», XXIX (1936), no. 82, p. 170—198. Rad. Grujici, *opska mitropolija*, Scoplie, 1933. Idem, *Recki patrijarsi i Karlovcki mitropolitii u /III veku*, Karlovič, 1931. Idem, *Pravoslavna srpska crkva*, Beograd, 1920. Pr. prof. efan Zankow, *Das orthodoxe Christentum des Ostens. Sein Wesen und seine gegen-irtige Gestalt*, Berlin, 1928. A. Gavrilovici, *Istoria Bisericii Sirbe*, în sîrbește, Bel-ad, 1930. C. Marjanovici, *Istorija srpske crkve*, Beograd, 1929. St. Dimitrijevici, *'orija Pecike patriarsije*, Beograd, 1924. Alois Hudal, *Die serbisch-orthodoxe itionalkirche*, Graz-Leipzig, 1922. J. Musset, *la Serbie et son Eglise 1804—1904*, ris, 1920 și 1938. C-tin Jirecek, *La civilisation serbe au moyen ăge*, Paris, 1920. inrich Gelzer, *Der Patriarchat von Ochrida*, Leipzig, 1902.

In limba română

Ierom. Nestor Vornicescu, *Patriarhia Serbiei*, în «Mitropolia Moldovei și Sucevei», 1980, nr. 1—2, p. 133—142. J. Iufu, *Scurtă istorie a Bisericii Sirbe*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXV (1957), nr. 8—9, p. 769—784. Diac. prof. Silviu Iuichi, *Relații bisericești româno-sîrbe în secolele al XVII și al XVIII-lea*. Teză : doctorat. Introducere, Pr. prof. I. Rămureanu, în «Biserica Ortodoxă Română», -CVII (1979), nr. 7—8, p. 869—1056, București, 1980 și Extras, p. 13—169; bibliografie foarte bogată, p. 170—188. Idem, *Patriarhia de Peci (Ypek) între anii 1557— 66. Legăturile ei cu sîrbii și românii din Banat și Ungaria*, în «Studii teologice», [V (1962)], nr. 7—8, p. 429—440. Idem, *Raporturile dintre Patriarhia de Ipek și cea n Ohrida în secolele XIV—XVII*, în «Studii teologice», XIV (1962), nr. 9—10, p. 0—581. Idem, *Rolul mitropoliei de Karlovič în apărarea Ortodoxiei în Austro-Uni/ia*, în «Ortodoxia», XIII (1961), nr. 3, p. 419—432. Idem, *Activitatea mitropolitului (vel Nenadovici de Karlovič (1749—1768) în slujba Ortodoxiei*, în «Studii teologice», III (1961), nr. 9—10, p. 543—551. Aurel Jivi, *Patriarhia Ortodoxă Slrbă de la 3920 nă azi*, în «Studii teologice», 1970, nr. 5—6, p. 452—460. Idem, *Relațiile Mitropoliei n Karlovič cu Biserica Ortodoxă Română din Transilvania în secolul al XVIII-lea*, «Biserica Ortodoxă Română», LXXXVIII (1970), nr. 5—6, p. 587—596. Valeriu Ana-a, *Scurtă prezentare istorică a Bisericii Ortodoxe Sirbe*, în «Ortodoxia», XVIII (1966), nr. 2, p. 306—310. Pr. prof. T. Bogogae, *Peripețiile unei traduceri a Noului istament (Vuk Karagici)*; în «Ortodoxia», XVIII (1966), nr. 3, p. 246—253. Idem, *itropolitul St. Stratimirovici și românii*, în «Mitropolia Ardealului», IV (1959), p. ■3—395. Pr. Nic. Șerbănescu, *Legăturile bisericești, culturale și politice între ro-âni și sîrbi*, în «Mitropolia Olteniei», XV (1963), nr. 5—6, p. 306—317. Pr. prof. Rămureanu, *Bisericile Ortodoxe cu specială- privire asupra Bisericii Ortodoxe Jse*, în «Studii teologice», I (1949), nrt 1—2, p. 69—90. Prof. protoie'eu T. Titov, *tuația Bisericii Ortodoxe Orientale în prezent*, Chișinău, 1932. Radovan N. Kazilirovici, *Situația actuală de drept bisericesc a Bisericii ortodoxe răsăritene*. Sumiment la *Dreptul bisericesc oriental* de Nicodim Milaș, ed. 3-a, Belgrad. Traduce de Uroș Kovincici și Nic. Popovici, Arad, 1927. Pr. Vasile Pocitan, *Patriarhalele 'sericii Ortodoxe*, București, 1926. Șt. Berechet, *Biserica Sirbă din Austro-Ungaria*, i «Biserica Ortodoxă Română», XL (1921), nr. 3, p. 212—221; nr. 4, p. 278—283; ■. 5, p. 359—369.

Biserica ortodoxă bulgară *

Sub raport politic și bisericesc, bulgarii au avut cea mai grea situație dintre popoarele din Balcani. După anii furtunoși 1393—1396, cînd Bulgaria a fost transformată în pašalic turcesc cu reședința la Sofia și Russe, bulgarii n-au putut beneficia de dreptul sistemului «millet» a ceilalți creștini. De aceea și conducerea episcopilor era încredințată. mai ales grecilor. Fiind cea mai aproape de capitala turcescă, Bulgaria era înconjurată de o mulțime de garnizoane de spahii și ieniceri, fapt pentru care o bună parte din populația bulgară din Rodope s-a islamizat (așa numiții «pomaci»), fie ca să scape de asuprire, fie pentru a-și păstra bruma de avere pe care sărăcia pămîntului le îngăduise să o adune. Orice urmă de independență politică, culturală și bisericească bulgărească dispăruse. Turcii distruseseră clasele conducătoare, grecii puseseră mîna rînd pe rînd pe aproape toate episcopiile și egumeniile. Monahul Sofronie, care trecea la noi în Principate ca să tipărească «Predicile duminicale» (Nedelnic) la Rîmnic, în 1806, povestea în «rcemoriile» sale cît de neagră este neștiința în care au fost ținuți poporul bulgar și Biserica sa. Slaviștii de la începutul secolului XIX, Kopitar, Venelin și alții, nu găsiseră nici o carte și nici o școală bulgară, rămînînc însă impresionați, ca și soldații ruși care veneau în 1829 de la Navarin din Grecia, de buna limbă slavă pe care o vorbeau bulgarii. Cînd însă călugărul Paisie a venit în 1762 din mînăstirea Hilandar, de la Athos cu minunata lui carte despre «Istoria Slavo-Bulgară», care descria trecutul măreț de altădată al poporului bulgar, carte pe care a răspîndit-o apoi cu o rîvnă de apostol în toată țara, poporul se trezi ca din somn.

Renașterea făcea pași uriași ; ceea ce fusese pentru bulgari o lipsă a devenit acum o forță : absența unui cadru politic le oferea orizonturi mai largi decît dacă ar fi avut un principat mărunt ca al Serbiei sau ca al Greciei. De aceea lupta lor de emancipare n-a fost îngrădită de frontierele unor județe oarecare, ci a îmbrățișat un cadru mai larg și mai plinar.

În 1946, cînd se sărbătoreau 1000 de ani de existență a mînăstirii Rilo, marele patriot Gheorghe Dimitrov a afirmat că fără jertfa mînăstirilor și bisericilor ortodoxe bulgare n-ar fi fost posibilă renașterea statului bulgar. La pregătirea «răscoalei din aprilie» 1876 și pe toată durata luptelor clerul bulgar a luat parte activ. Marele poet și patriot Vasil Levski era diacon. Celebrele lupte din părțile Plovdivului, Gabrovului, ale mînăstirilor Drianov, Trajanov etc. au fost conduse de clerici. O mulțime de negustori, meseriași și intelectuali se ridicau în țară și niai ales în străinătate (Principatele Române, Rusia, Serbia, Austria), venind în ajutorul Bisericii și al poporului. Ei tipăresc primele cărți moderne, ca de pildă «alfabetul» de la Brașov (1824), editat de negustorul Petru Berovici din Kotel, după care se face începutul școlii lancasteriene — scris și socotit pragmatic — în Bulgaria. Prima școală, ce-a din Gabrovo, ia ființă la 1835 datorită eforturilor negustorului Vasile Aprilov, stabilit la Odesa, care se convertise citind scrisul înflăcărat al sa-

* Capitol redactat de Pr. prof. T. Bodogae.

vântului rus Venelin. Poporul se trezi, închise forțat școlile grecești, înființând în locul lor școli bulgărești.

După 10 ani, în 1845, erau cam 53 de școli în Bulgaria, între ele și de grad secundar. La 1844 se tipărește primul ziar bulgăresc la Smirna, între 1850—1860 se formează la București și Constantinopol cercuri literare și politice, se tipăresc ziare, broșuri ; în 1868 se înființează la Brăila Academia Bulgară. «Hatti-Șeriful» din 1839 acordase tuturor cetățenilor din Turcia libertate de cugetare, desființa vămile, permitea biserici libere. În Macedonia și peste tot în Bulgaria, poporul cerea episcopi proprii și limbă slavă. Plîngerile la patriarhul din Constantinopol n-au fost satisfăcute ; atunci poporul a pornit cu violență : a alungat pe episcopii greci și a scos cărțile grecești din biserică. Cel care a pornit această luptă a fost călugărul din mînăstirea Rilo, Neofit Bosveli din Kotel. În loc să lupte ca ceilalți compatrioți ai săi pentru eliberarea de sub Patriarhia greacă, călugărul Neofit Rilski cerea altceva : «zidiți mai întîi școli și abia după aceea biserici și mînăstiri», zicea el. «Tipăriți întîi cărți în limba poporului și abia după aceea Noul și Vechiul Testament (care pentru popoarele slave se editau atunci tot în slava bisericească, nu în limba proprie a fiecărui popor), pentru că de rugat te poți ruga și în cîmp, dar învățatură nu poți dobîndi decît în școală».

E bine să notăm că mitropolitul Ungrovlahiei Grigorie IV Dascălul (1823—1834) a ajutat mult Biserica bulgară, tipărind la noi în țară, în două rînduri, Noul Testament în limba bulgară vorbită, deși patriarhul ecumenic Agatanghel s-a opus la început. În prefața primei ediții (din 1828) se laudă gestul ierarhului român, «care nu numai tiparul l-a dăruit, ci și ajutor bănesc a făcut, căruia toată Bulgaria datoare este să-i mulțumească».

Între altele, acestor împrejurări se datorește faptul că renașterea națională și bisericească bulgară prezintă aspecte mai revoluționare și mai palpante decît în alte locuri.

Ca urmare a faptului că Patriarhia Ecumenică nu vroia să le acorde dreptul de a-și alege episcopi proprii, aproape 60.000 de bulgari mardoneni trec la uniație. Papa Pius IX (1846—1878) hirotonește pe egumenul Iosif Sokolski din Gabrovo ca episcop. Între cei care s-au găsit ;ă trimită misionari acolo era și vlădicul Al. Șterca-Șuluțiu de la Blaj. 3e contura un nou asalt catolic. Atunci Rusia a intervenit energic, fapt ;are a dus la scăderea considerabilă a numărului celor rămași în iniație.

Pe de altă parte, atunci cînd în 1867 revoluționarul L. Karavelov a publicat programul politic al unei «Bulgarii din Marea Neagră pînă i Adriatică», chiar și sîrbii, care îi ajutaseră pînă atunci, începură să s răcească în relațiile lor, deși mitropolitul Mihailo de la Belgrad frărniza cu Biserica bulgară.

încăpătîindu-se ca numai un sinod ecumenic să decidă, patriarhii reci, unul după altul, refuzară împlinirea doleanțelor Bisericii bulgare, înă ce în 12 martie 1870, înalta Poartă dădu un decret de înființare a carhatului bulgar independent, care prevedea că în provinciile cu 2/3 apulație bulgară se va alege un mitropolit bulgar, iar unde populația

era 2/3 greacă urma să se aleagă ierarhi greci ; slujba va fi liberă greacă sau slavă, după comunități. Bulgarii se și constituiră imediat sinod, în frunte cu mitropolitul Ilarion, în locul căruia, fiindcă îi excomunicat încă din 1860, aleseră pe Antim, care a fost declarat mai 1872 (ziua sfinților Metodie și Kiril) exarh al Bisericii bulgare cu sediul la Constantinopol. Pe motiv că contravenea canoanelor pe care Antim al VI-lea (1845—1848 ; 1853—1858 ; 1871—1873) îi de declarând Biserica bulgară schismatică (25 mai 1872). În septembrie același an, turcii insistară să se țină un sinod «ecumenic». Patriarhul Constantinopol, Alexandria și Antiohia, precum și arhiepiscopul de Cipru au aprobat excomunicarea ; cel de Ierusalim (Kiril) s-a poate și din pricina presiunii rusești, motiv pentru care Kiril a depus apoi. De fapt, aici o altă Biserică nu aprobase excomunicare fusese dictată mai mult din motive politice decât bisericești. Biserica rusă va da Sfântul Mir pentru bulgari vreme de 40 de ani, iar în 1923 acest lucru l-au făcut pe rând, până la 25 februarie 1945 schisma a fost ridicată de către patriarhul ecumenic Veniamin I (1917—1946), Biserica română și sîrbă, care au fraternizat cu bulgarii tot timpul.

Primul exarh, Antim (1872—1877), a păstorit destul de greu, pe de o parte Poarta n-a emis berate de confirmare pentru toți episcopii aleși, iar pe de altă parte, naționalismul bulgar mergea departe, trimițându-se episcopii bulgari și în regiunile cu majoritate grecească (Filipopole, Salonic etc), de unde episcopii greci nu fuseseră rechemati. Din pricina răscoalelor contra turcilor, care vor duce la boiul din 1877, dar și din motivul presiunilor sîrbești, care revind pentru ei aceste regiuni, episcopii din Scopje și Ohrida nu și-au putut ocupa scaunele decât în 1890. Reședința exarhului rămăsese subur Ortakioi (lîngă Istanbul), pentru a nu se contraveni canonului oprește ca în același oraș să fie doi episcopi ortodocși. În 1903 se mută ceva mai în centrul Istanbulului. Deși încă din 1885 Bulgaria era recunoscută ca regat și anexase și Rumelia, totuși exarhul voia să rămînă în Constantinopol pentru a supraveghea mai bine și episcopii din Tracia și Macedonia, pe care le va pierde după războiul balcanic după cel mondial, cînd mare parte din Macedonia se dă Iugoslaviei, cealaltă parte din Tracia se dă Greciei. Peste 500.000 bulgari sînt reținuți, în timp ce peste 40.000 emigraseră, din cauza mizeriei, în America.

La opt ani după ridicarea schismei bulgare, la 25 februarie 1917 Biserica ortodoxă Bulgară a fost ridicată la rangul de Patriarhie, la 1 mai 1953, în timpul păstoriei patriarhului ecumenic Atenagoras I (1917—1972), care a emis Tomosul de recunoaștere din partea Patriarhiei Ecumenice la 1 august 1961.

Viața bisericească din statul bulgar era zguduită, ca și în celelalte state ortodoxe, de frămîntările firești pe care le aducea noua viață plină de lamentară cu partidele și cu patimile politice provocate mai ales de influența marilor puteri. Guvernul Stambulov susținea în politica răscolită să pe regele Ferdinand (1887—1918), deși acesta era catolic. Mitropolitul Clement de Tîrnovo avu curajul să se opună regelui (fiind sprijini

de Rusia, unde își făcuse studiile, ca și Mihail al Belgradului) —, mo-
v pentru cară a fost destituit și închis trei ani, dar apoi eliberat în
1895, avînd satisfacția să-l miruie ortodox pe prințul Boris (1896), care,
rîndul său, deși căsătorit catolic, va fi silit de cler și popor să-și bo-
ize fiul și fiica ortodox. Așadar, poporul și Biserica s-au dovedit mai
tri cu toate presiunile politice și patima partidelor, care nu se arăta-
ră deloc favorabile Bisericii. Abia la 25 februarie 1945, schisma a fost
dicată, reluîndu-se raporturile cu Patriarhia Ecumenică.

Organizarea bisericească are și azi la bază — cu mici modificări —
'gulamentul exarhal din 1895 ; autoritate executivă e sinodul, care se
institue din exarh și din patru mitropoliți. Din 1908 s-a format și un
msiliu național, în care au intrat și 6 mireni. Exarhul avea de fapt nu-
ai autoritatea formală, fiind considerat «primus inter pares». Colegiul
ectoral se compunea din cîte doi delegați din fiecare din cele 11 epar-
i. După ce guvernul aproba pe 2—3 candidați dintr-o listă propusă,
legiul alegea pe unul. După ce se făcure preparativele pentru procla-
area patriarhatului, acesta a fost proclamat la 10 mai 1953 cu patriar-
il Kiril Markov, care studiasse la Facultatea de teologie din Cernăuți.

Pentru problemele canonice și dogmatice, autoritatea supremă e^x
borul arhierilor, iar pentru cele administrativ-financiare, Congresul
țional mixt. Fiecare episcop e ajutat de un consiliu din 4 preoți aleși
cler și reînnoiți din doi în doi ani. Ședințele sînt prezidate de mi-
jpoliți. Prima școală clericală a fost cea de la Tîrnovo, în 1874, care
fost închisă în 1877, apoi redeschisă în 1878 și desființată în 1885. Mai
itornică a fost cea de la Samokov (1876—1904) (cu întreruperi), care
i mutat în 1904 la Sofia.

Alături de cunoscuta mînăstire Rila mai sînt : Bacicovo, Trojan,
cobrajenskoe etc. La Bacicovo existau în secolul XI un spital, o școa-
pentru preoți și un azil pentru bătrîni.

în general, viața bisericească bulgară a evoluat, ca și cea culturală
ie stat, foarte mult în ultimul veac.

BIBLIOGRAFIE

C. D. G. Müller, *Geschichte der orientalischen Nationalkirchen*, Gottingen,
7. P. Dincov, *L'Oeuvre de Cyrille et Methode et la culture bulgare*, Sofia, 1981.
Stupperich, *Kirche und Staat in Bulgarien und Jugoslawien*, Witten, 1971 ; Ka-
i Dinkov, *Istoria Bisericii Bulgare*, în limba bulgară, Sofia, 1963; Irem. Doens,
riarch Kiril *Kirchenhistoriker Bulgariens*, în «Osterreichische Osthefte», Wien,
(1965); Dj. Sljepcevic, *Die bulgarische Orthodoxe Kirche, 1944—1955*, Bd. I,
nchen, 1957; Ivan Snegarov, *Kratka istorija na savremite pravoslavni žarkvi { —
irtă istorie a Bisericii Ortodoxe contemporane)*. Sofia, 1946; St. Tzanzow, *Bise-
: bulgară de la eliberare pînă astăzi*, în limba bulgară, în «Anuarul Facultății de
logie», Sofia, XVI, 1939; Idem, *Die Vertassung der bulgarischen Kirche*, Zurich,
3; St. Stanimirov, *Istoria Bisericii bulgare*, în limba bulgară, Sofia, 1925; E.
ihardt, *Die Entstehung des bulgarischen Exarchat*, 1912.

In limba română :

Arhim. Epifanie Norocel, *Relațiile bisericești și culturale între Biserica orto-
dă română și Biserica bulgară în secolul al XIX-lea*, 3n «Biserica Ortodoxă Ro-iă»,
LXXXV (1967), nr. 9—10, p. 1004—1016; Victor Hin Bunea, *Stintul Sofronie Vrața*,
în «Mitropolia Ardealului», XI (1966), nr. 1—3, p. 56—67; Pr. prof. T.

Bodogae, *200 de ani de la apariția «Istoriei slavo bulgare» a lui Paisie de Hiland, (1762—1962)*, în «Mitropolia Olteniei», 1963; Silviu Anuichi, *Biserica ortodoxă gară de la Iniințarea Exarhatului pînă la înaintarea Patriarhiei*, în «Glasul Bisericii», București, XIX (1960), nr. 11—12, p. 945—951. S. Simeonov, *iniințarea Exarhatului bulgar*, în «Biserica Ortodoxă Română», LIX (1941), nr. 5—6, p. 350. 3? P. Constantinescu-Iași, *Studii istorice româno-bulgare*, București, 1956; idem, *relațiile artistice româno-bulgare*, 1928.

Biserica ortodoxă a Greciei *

între Bisericile ortodoxe cu rang de arhiepiscopie, Biserica Grecii este cea mai mare.

Istoria modernă a Bisericii ortodoxe de Răsărit este dominată ; mare măsură de ideea și de acțiunea de organizare a Bisericilor naționale în Biserici autocefale. Privită din acest punct de vedere, acțiune împăratului Leon I Isaurul (717—741) de a trece Iliricul bisericesc orientat, din care făcea parte și Grecia, din secolul IV aflat sub jurisdicția Bisericii Romei, sub jurisdicția Patriarhiei ecumenice de Constantinopol, constituie un precedent îndepărtat. Biserica Greciei sau Eladei s-a aflat sub jurisdicția Patriarhiei Ecumenice de la 732 pînă la 1833, cîm ea a cerut autocefalia.

încă de pe vremea Imperiului latin de Constantinopol (1204—1260) penetrația latinilor și mai cu seamă a venețienilor în Grecia a avut c; urmare imediată intensificarea propagandei romano-catolice, ierarhia latină de improvizație nouă exercitînd o foarte serioasă presiune asupra Bisericii ortodoxe grecești locale.

Situația s-a înrăutățit și mai mult din a doua jumătate a secolului XV, cînd venețienii împărțiră cu turcii stăpînirea asupra Greciei, pînă la 1718, și cînd aceștia din urmă au fost siliți să lase toată Grecia în stăpînirea turcilor. Venețienii și-au menținut stăpînirea asupra insulelor din Marea Ionică pînă la 1797, anul dezmembrării Republicii Venețiene. Cu toată dubla presiune exercitată de turci și de venețieni în Grecia, Biserica ortodoxă a supraviețuit.

Dar dominația turcească, în secolele XVII—XVIII, nu mai era de suportat. Apăsător peste măsură, jugul turcesc a pregătit spiritele și a grăbit izbucnirea revoluției grecești la 21 martie 1821.

La 1/13 ianuarie 1822, *Grecia s-a proclamat independentă la Epidaur* în Nerd-Estul Peloponezului, și și-a dat o constituție democratică. Cunoscutul poet romantic englez, lordul G. Gordon Byron (1780—1824), a venit în ajutorul răsculaților greci, găsindu-și sfârșitul eroic la Missolonghi, pe țărmul sudic al Greciei, la golful Corintului.

Episcopii, destul de numeroși în Grecia, au fost alături de revoluționari pentru dobîndirea independenței naționale. Astfel, episcopul de Patras, Ghermanos, a sfințit steagurile întîilor răsculați greci.

Patriarhul ecumenic de atunci, Grigorie V (1797—1798 ; 1800—1808 ; 1818—1821), silit de turci, a excomunicat pe răsculații din cler, mitropoliți, episcopi și preoți, dar, cu toate acestea, el însuși a căzut victimă răzbnării turcilor, fiind spînzurat în odăjdiile arhierești, la 10

* Capitol redactat de Pr. prof. Ioan Rămureanu.

aprilie 1821, în ziua de Paști la poarta Patriarhiei din Constantinopol. Odată cu el au suferit aceeași soartă membrii Sfântului Sinod și 30.000 de greci din Grecia și Imperiul turc.

Răscoala din insula Kios, izbucnită în 1822, a fost urmată de un măcel îngrozitor din partea turcilor : 23.000 de persoane au fost ucise, iar 47.000 de tinere fete au fost vândute ca roabe sau băgate în haremurile turcilor.

Cu toată teroarea exercitată de turci, pentru a înlătura amestecul lor în treburile interne ale Greciei eliberate, răsculații s-au declarat dezlegați de obligația de a mai recunoaște jurisdicția patriarhului ecumenic de Constantinopol, atitudine manifestată practic prin nerecunoașterea patriarhului ecumenic Evghenie II (1821—1822), precum și prin respingerea episcopilor trimiși de Patriarhia Ecumenică în scaunele formal vacante.

Luptele dintre greci și turci au continuat din 1821 până în 1828. Grecia a fost ajutată să-și dobândească independența de diplomația țărilor europene, îndeosebi Anglia, Franța și Rusia. Flota engleză, franceză și rusă a dat un prețios ajutor grecilor distrugând flota turcească în 1827, la Navarin.

În urma acestei înfrîngeri, Turcia a fost obligată să încheie pace.

Independența Greciei a fost recunoscută pe plan politic internațional prin pacea de la Adrianopol din 2/14 septembrie 1829. În 1830 s-a constituit statul grec modern, care în 1832 s-a declarat regat, cel dintâi rege al Greciei moderne fiind Otto I (1832—1862), de origine germană, în 1834, Atena a redevenit capitala Greciei independente, avînd atunci cel mult 5.000 de locuitori.

Începînd din 1828, Ioan Capo d'Istria (1776—1831), președintele guvernului Greciei între anii 1827—1831, a început să se ocupe și de problemele bisericești. Pentru a detașa Biserica Greciei eliberate de Patriarhia Ecumenică, pentru ca turcii să nu mai găsească prilejul de a se amesteca în treburile bisericești și civile ale Greciei, el a instituit o comisie de trei episcopi, investiți cu autoritatea necesară, pentru a se ocupa de toate interesele spirituale ale Greciei eliberate. Un sinod compus din 33 de episcopi, întruniți la Nauplia, la 15/27 iulie 1833, declară la 23 iulie/4 august 1834 că Biserica din regatul Greciei este independentă față de Patriarhia Ecumenică de Constantinopol și că credincioșii ei vor fi conduși de un sinod bisericesc sub președinția regelui eleților.

Așezămintele naționale bisericești au fost rînd pe rînd reorganizate ; numărul episcopilor a fost redus la zece, iar pe lângă Universitatea din Atena, înființată în 1837, a fost înființată o Facultate de teologie.

Paralel, însă, cu această acțiune de ridicare și afirmare a Bisericii, un grup de bărbați de stat au întreprins o operă negativă, împiedicînd sistematic orice încercare de statornicire a unui regim de autonomie bisericească în Grecia eliberată. Așa s-a întîmplat cu «eteria ortodoxă», care, la 1839, a încercat să repună Biserica grecească sub jurisdicția Patriarhiei de Constantinopol. Ceva mai tîrziu, în 1850, prin mijlocirea Rusiei, s-a ajuns la împăcarea Bisericii Greciei cu Patriarhia Ecumenică.

După tratative îndelungate și obositoare, care s-au prelungi ani, Patriarhia de Constantinopol a recunoscut în cele din urmă, «tomoșul sinodic» din 29 iunie/11 iulie 1850, acordat ei de patriarhia Antim IV (1840—1845 ; 1848—1852), *autocefalia Bisericii Greciei*.¹ fost întărită apoi de noul stat grec prin Legea promulgată la 9/2: 1852.

Inspirându-se după organizarea sinodală a Bisericii ruse, dat Petru cel Mare (1682—1725) la 25 ianuarie 1721, Sinodul Bisericii cești se compunea din cinci membri, mitropolitul Atenei fiind prește, iar ceilalți patru erau numiți anual, după vîrstă și vechime. Uimisar regal înlocuia pe ober-procurorul rus, făcînd legătura dintre Sinodul grec și regele Eladei.

Biserica Greciei eliberate s-a mărit la 1864 prin anexarea în lor ione. Acestea s-au aflat pînă la 1797 sub dominația Venetiei, 1797—1814 sub dominația Franței, iar din 1814 sub dominația An care le-a cedat regatului Greciei în 1864. Cele cinci mitropolii și episcopii din aceste insule s-au încadrat din 1866 sub jurisdicția ricii Greciei.

În urma războiului ruso-româno-turc din 1877—1878, încheiat pacea de la Berlin din 1/13 iulie 1878, Tesalia și Epirul de Sud unit, în 1878, cu Grecia. Cele cinci mitropolii și cinci episcopii aceste două provincii au trecut, în 1881, sub jurisdicția Bisericii ciei. Reforma administrativ-bisericească din 1882 a împărțit Grec 40 de eparhii, adică o mitropolie, cu reședința la Atena, 17 arhiepșii și 22 de episcopii. În decursul anilor, împărțirea aceasta a fost dificală după necesități, iar episcopiiile au fost toate ridicate la de mitropolii pentru a opri rivalitățile dintre titularii lor.

Prin acordul încheiat la 8/21 martie 1908 între guvernul Grec Patriarhia de Constantinopol, Biserica Greciei și-a extins juris> asupra comunităților grecești din Europa și America, cu excepția ricii grecești din Venetia, care a rămas mai departe sub jurisdicția triarhiei din Constantinopol, precum și asupra comunităților din cele două Americi.

Cele două părți au renunțat, însă, la acest acord la 1/14 1922, cînd patriarhul ecumenic Meletie IV Metaxakis (1921—1 supus din nou comunitățile grecești din țările Europei, din . cele Americi, din Australia și Noua Zeelandă, sub jurisdicția Patrii Ecumenice, sub care acestea se află pînă azi.

Insula Creta a obținut, în 1898, o autonomie politică în cadru periului otoman, iar în 1913 a fost anexată la statul Greciei, din face parte pînă astăzi. Din punct de vedere bisericesc, însă, Bu insulei Creta a rămas mai departe sub jurisdicția Patriarhiei de stantinopol. La 28 februarie 1967, Sfîntul Sinod al Patriarhiei de stantinopol, în frunte cu patriarhul Atenagora I (1949—1972), pri cizia nr. 283, i-a acordat autonomia bisericească.

În urma războiului balcanic din 1912—1913, care s-a încheiat pacea de la București din 28 iulie/10 august 1913, Greciei i-a sudul Macedoniei și vestul Traciei. Cu toate că aceste două provii»¹

nrat în componența statului grec, Patriarhia Ecumenică și-a menținut urisdicția bisericească asupra celor 40 de mitropolii din Macedonia și bordul Greciei pînă la 1928, cînd, printr-un nou acord, aceste mitropolii au trecut definitiv sub jurisdicția Bisericii Eladei.

Sfîntul Munte Athos a fost încadrat în 1913 la teritoriul Greciei, iar cele 20 de mînăstiri, care constituie un centru monahal inter-ortodox, au rămas mai departe sub jurisdicția Patriarhiei Ecumenice.

Insulele Dodecanezului — e vorba de cele 12 insule situate lingă armul de sud-vest al Asiei Mici, ocupate de Italia în timpul războiului ;aio-turc din 1911—1912, au revenit Greciei, prin pacea de la Paris din 0 februarie 1947. Cele patru mitropolii din aceste insule : Rodos, Le-:>s-Calymnos, Cos și Carpatos-Cassos au intrat sub jurisdicția Bisericii reeiei.

În timpul primului război mondial (1916—1918), Grecia s-a alăturat, n 1917, Puterilor Antantei — Franța, Anglia și Rusia.

Prin tratatul de pace de la Sevres (în Franța), din 10 august 1920, nirna, cu teritoriul din jur și malul european al Dardanelelor au -st atribuite Greciei, care a luptat alături de Puterile Antantei.

Războiul greco-turc din 1919—1922, ciștigat de Turcia, sub condu-rea lui Kemal Atatürk (1881—1938), creatorul Turciei contemporane, făcut ca Grecia să piardă teritoriile atribuite ei prin tratatul de pace ■ la Sevres din 1920.

Tratatul de pace de la Lausanne, din 24 iulie 1923, dintre Grecia Turcia, semnat și de Franța, Anglia și Italia, a lăsat Greciei configurația teritorială de astăzi.

În urma înfrîngerii Greciei, în 1922, de către Turcia, s-a procedat, 1922, la un schimb masiv de populație între grecii din Asia Mică și -cii din Macedonia și Tracia. Peste un milion și jumătate de greci au ;t uciși și expulzați, aceștia din urmă fiind colonizați de statul grec, Tesalia, Macedonia și Tracia.

Din 1922, Biserica Greciei a fost condusă de arhiepiscopul Hrisos-n Papadopoulos (1922—1938), unul dintre marii erudiți în materie de)rie bisericească ai Greciei contemporane. În timpul păstoriei lui, tul grec a promulgat, la 31 decembrie 1923, noul Statut religios al Bi-icii Eladei, care, cu unele modificări făcute la 24 decembrie 1939/3uarie 1940, a rămas în vigoare pînă la publicarea Legii 590 din 31 i 1977. S-a ajuns, după primul război mondial, ca Biserica Greciei să ă 81 de eparhii, toate cu titlu de mitropolii, dar există tendința de a micșora numărul lor.

Sfîntul Sinod al Bisericii Greciei se compune din toți mitropoliții ;ducerea administrativă o are arhiepiscopul Atenei cu un sinod re- is, format din șase mitropoliți.

Ca toate statele moderne, Grecia a secularizat averile bisericești și ăstirești.

Traducerea operelor lui Fr. M. Arouet Voltaire (f 1778) în grecește Eugen Vulgaris (f 1806) și Ad. Korais (f 1833), a contribuit la tarea spiritului monastic în Grecia. În raport cu numărul populației, 830 erau trei călugări la 1000 de locuitori, iar după 1919, 7 călugări

la 10.000 de locuitori. În 1833 existau peste 3.000 de călugări și 280 călugărițe.

Se cunosc și în Grecia încercări de prozelitism susținute de age Bisericii romano-catolice și protestante. Rezultatele lor însă n-au j nicicând îngrijorătoare. Îndată ce autoritățile bisericești au cunoscut desubturile lor, încercările acestea au devenit inoperante.

Școala englezului King (1822—1869) a reușit totuși să converte că la protestantism cîțiva greci, dar școlile și bisericile lor au fost a desființate.

Învățămîntul teologic universitar grec are peste 100 de ani de e tentă, la Atena funcționînd o Facultate ele teologie din 1837. Acest vătămînt a fost oarecum influențat de spiritul protestant, dar tendi conservatoare, inspirată de teologia rusă, a ținut echilibrul, temper alunecarea pripită a unor teologi greci spre influențe protestante anglicane.

În cursul secolelor XIX și XX Biserica greacă a dat literaturii t logice universale teologi și reprezentanți de seamă, de incontestab valoare teologică și istorică, cu un pronunțat caracter ortodox.

În ceea ce privește orientarea spirituală a Greciei moderne, treb să observăm că libertatea de cugetare și anume latura ei speculați este una dintre cele mai caracteristice însușiri chiar și ale grecului azi. De aceea nu-i de mirare faptul că în Grecia modernă s-au întil în viața spirituală unele direcții liberale, unele opinii personale teolice — teologumene.

Au existat, desigur, controverse aprinse în secolul XIX între Teoc Farmachides (f 1860) și Neofit Vamvas (f 1855) de o parte, și Constant Oiconomuos (f 1857) de alta, în legătură cu autocefalia greacă sau /justificarea secularizării averilor bisericești și mînăstirești, care au di generat, uneori ajungînd la încordări și lupte aprinse. Farmachidei Vamvas și alții de mai tîrziu susțineau introducerea reformelor bis ricești pe baza progresului științific : traducerea Bibliei în limba ne< greacă, actualizarea interpretării Sfintei Scripturi, un rol social m efectiv din partea Bisericii etc, pe cînd conservatorii, în frunte c C. Oiconomuos, susțineau rămînerea mai departe la tradiția Sfînțilo Părinți. Pînă la urmă a biruit viziunea progresiștilor.

În 1903 însuși arhiepiscopul Procopie al Atenei a trebuit să-și de demisia, pentru că mișcarea studentească nu a aprobat traducerea Bi blicii în limba neo-greacă.

Toate acestea nu formează pericole pentru Biserica ortodoxă greacă adînc înrădăcinată în credința evanghelică, apostolică și patristică. Unei rele provin și din starea de sărăcie a clerului, pentru care, în ultimi 50 de ani, s-a făcut mult, introducîndu-se salarizarea după gradul d studii făcute.

În prezent, Biserica ortodoxă greacă are peste 9 milioane de ere dincioși.

Mitropolia Cretei se bucură de autonomia pe care a obținut-o ă> la Patriarhia Ecumenică la 28 februarie 1967.

Mișcarea misionară din timpul nostru, *Zoi* (Viața), condusă de profesorul mirean Panaghiotis Trembelas, care numără sute de mii de

nembri, reprezintă un corectiv față de tradiționalismul lipsit de mă^abilitate și actualitate al unor teologi și mitropoliți care nu voiau Sibia în limba poporului, nici conferințe sau meditații în afară de Uerică. Spiritul grec are totdeauna această elasticitate în cugetare, izibilă în opiniile teologice personale — teologumene, susținute nu turnai de profesorii laici de teologie, ci și de unii credincioși mireni, are totuși sînt buni sprijinitori ai Bisericii.

În 1961, tinerii din mișcarea «Syndesmos» au creat la Atena un entru misionar interortodox, sub numele de «*Porevthentes*» = [opsoOevcsS = «*Mergînd*», (învățați toate neamurile Matei, 28, 19). ifintul Sinod al Bisericii Greciei a înființat, în 1867, o *Secție pentru ■lisiune*, iar în 1970, în colaborare cu Facultatea de Teologie din Atena, înființat un *Institut on mission studies*. Din decembrie 1981, publică revista «*Îlavra xa. "SOVTJ*» (= *AU Nations* — «Toate neamurile»),

Ca în toafe Bisericile, au apărut și în Biserica Greciei unele mișcări isidente, dar fără importanță. Astfel, pe la 1839, învățatul T. Kairis, n preot întors de curînd de la studii din Apus, susținea deismul, conamnînd tot ce trecea dincolo de credința în Dumnezeu, de predestinație i nemurirea sufletului. El nega tot ceea ce e vizibil în Biserică, răstăl- - lăcînd creștinismul, pe care-l reducea la un gen de teofilantropie. A :ist un mare predicator și organizator — făcuse aziluri și orfelinate —, atras pe mulți care criticau păcatele oamenilor Bisericii și ale poli- icienilor, care se lăudau cu suferințele și meritele Bisericii grecești, ar nu făceau nimic din punct de vedere practic. Mișcarea a degenerat î erezie, iar el însuși a fost închis.

După el s-au ivit și alții : pozitivști, budiști, teosofi, francmasoni, are și-au predicat crezurile, înstrăinînd pe unii intelectuali și credin- ioși de Biserică. Scriitorul Lascaratos, de pildă, a ridiculizat Biserica i așezările ei ; călugărul Papoulakis a dat naștere la unele tulburări nistice ; mireanul Makrakis a format, spre finele secolului XIX, chiar sectă cu vreo 5000 de aderenți, pretinzînd că introduce o adevărată eformă a moravurilor, iar Nifon Dimopoulos a propagat un raționalism xagerat.

BIBLIOGRAFIE

C. D. G. Muller, *Geschichte der orientalischen Nationalkirchen*, Coltingen, 1981 ; ichard Clogg, *A short history oi modern Greece*, Cambridge, 1979 ; D. A. Zakythi- os, *The making o! modern Greece. From Byzantium to independence*, Oxford, 1976; ieorg Stadmiiller, *Geschichte Siidosteuropas*, 2-e Aufl., Miinchen, 1976, Irmgard y'ilhelm, *Die Anlânge des griechischen Nationalstaates*, 2833—3843, Munchen-Wien, 973 ; A. Vacalopoulos, *A history of Thessaloniki*, translation by P. F. Carney, Thes-iloniki, 1972; Idem, 'laTopia TOU VEOI> eXXiviatiou, 3 voi., Tesalonic, 1961—1968; N. G. vornos, *Histoire de la Grece moderne* (Coli. «Que sais-je?»), nr. 578, Paris, 1972; :h. A. Frazee, *The Orthodox Church and Independent Greece*, 1821—1852, Cambridge, 969; M. Rinvoluch, *Anatomie d'une Eglise. L'Eglise grecque d'aujourd'hui*, Paris, 969; C. M. Woodhouse, *The Story ol Modern Greece*, London, 1968 ; D. Kitzikis,¹⁾ •rece moderne. De la Grece byzantine à la Grece contemporaine, în «Encyclopaedia fniversalis», t. 7, Paris, 1968, p. 1077—1085; W. C. Montague, *The History oi Mo- ern Greece*, London, 1968; D. I. Constantelos, *The Greek Orthodox Church*, New 'ork, 1968 ; B. Spuler, *Gegenwartslage der Ostkirchen in Ihrer nationalen und staat- chen Umwelt*, 2-e Auflage, Frankfurt am Main, 1968, p. 196—212; *Griechenland* ; .. Haralampidis, 'H'ExxXiJaia tfis 'EXXdSo? în «6p"jaxeim'X.T] noi ^81)7. ^

t. V, Atena, 1964, p. 619—648 ; G. I. Konidaris/ExxXTioiaaxix-rj iaxopia tf.i 'EXACCSO? &TC x^i ÎSpusecoi xcu-v sxxXrpimv auxrji uit6 xou ajioaxoXou llauXou HXP' "ii(j.spov 49—50 — 1951 t. I—II, Atena, 1954—1960; Idem, 'Eizizoixoi 'Ey.xXvjoiaax7.Tj Laxopia xrjs 'EXXâbos 40/50 — 3038. Extras din «6prj3y.simx.-ij xal rj6?jxi' 'E^xuxXoTiatBEia», Atena, 1938, p. 158—415 ; Ev, Theodoru, *The Church of Greece*, Athens, 1959; Mitropolit V. Atesis, 'H'ExxXv)3(| xtov 'AO^vcov ar^b xou 1833 jiiXP¹ ai^M-Ëpo^N'> ed. 2-a, Atena, 1957 ; Ianis Kordatos, 'Isxopi 'EXXâ
II A 1957 P Hd T/

xP ^p , Isxopi
p; 'EXXâoo?, t. II, Atena, 1957; P. Hammond, *T/ie present state of the Greeel Cliurch*, London, 1956 ; Mitropolitul Pantelimon de Chios, T6 xavovtxov auax^jia xij 8toiy.r3E(oS x^i 'ExxX^aia? xfi 'EXXaBoi, Atena, 1955 ; H. Alivizates, 'H'EXX^r/i; 'OpfloSoSo 'Exx/.rjsi-x, Atena, 1955; Ivan Snegarov, *Kiatka istorija na savremite pravoslavn țârki* (— Scurtă istorie a Bisericii Ortodoxe contemporane), Solia, 1946 Th. H. Papadopoulos, *Studies and documents relating fo the history of the Greef Church and people under turkish domination*, Brusselis, 1952; T. Haralampides *Die Kirchenpolitik Griechenlands*, în «Zeitschrift fur Kirchengeschichte», Stuttgart LV (1936), p. 158—192; Hr. Papadopoulos, 'Iaoxpïot xiji 'Exy.Xr/aiaS xrjs 'E/.Xâfioi, t. I Atena, 1920; N. B. Tomadakis.'Iaxopia xr.; 'ExxXlsia; KpTJxvii e^t Toupxoxpïxiai (1645— 1898), t. I Ai Uniai (Izvoarele), Atena 1974.

In limba română :

Adrian Fochi, *Relațiile culturale româno-balcanice plnă in secolul al XIX-lea în «România în sud-estul Europei»*, București, 1979, p. 29^—79 ; Pr. prof. Ioan Rămu reanu, *Contribuția țârilor române la dobîndirea independenței naționale a poporului grec*, în «Biserica Ortodoxă Română», XC (1972), nr. 1—2, p. 131—145; Idem, *Legă tarile Mitropoliei Ungrovlahiei cu Patriarhia de Constantinopol și celelalte Biserici Ortodoxe, de la 1800 pîna la recunoașterea autocefaliei Bisericii noastre*, în «Biserici Ortodoxă Română», LXXVII (1959), nr. 7—10, p. 935—960; Pr. prof. Liviu Stan, *Nou Statut de organizare al Bisericii ortodoxie clin Grecia*, în «Ortpdoxia», XXII (1970) in. 2, p. 197—204; Idem, *Legături ale Bisericii Ortodoxe Române cu Biserica ortodoxă din Grecia*, în «Mitropolia Olteniei», XIV (1962), nr. 2—4, p. 231—240; Pr. prof. Enc Braniște, *Biserica Greciei*, în «Ortodoxia», XIX (1967), nr. 2, p. 302—308; Ierom ÎSestor Vornicescu, *Biserica ortodoxă din Grecia*, în «Mitropolia Moldovei și Su cevei», XXXVII (1961), nr. 7—8, p. 586—593.

Alte Biserici ortodoxe :

Biserica Ciprului, Biserica Albaneză, Biserica Cehoslovacă, Biserica Polonă și Biserica Finlandeză *

1. Arhiepiscopia insulei Cipru. Biserica insulei Cipru este una dintre cele mai vechi în istoria creștinismului, datînd din anii 45—50 d. Hr Prin canonul 8 al Sinodului III ecumenic de la Efes, din anul 431, Biserica insulei Cipru a fost declarată autocefală, cu rang de arhiepiscopie rămînînd în această situație pînă astăzi.

Insula Cipru s-a aflat sub stăpînirea Imperiului roman de Răsăril pînă la cucerirea ei de către arabi în anul 647—648 și a rămas în aceasta situație pînă în 964—965, cînd bizantinii au cucerit-o de la arabi.

La 6 mai 1191 insula Cipru a fost cucerită de cavalerii englezi dir Cruciada a III-a (1189—1192), sub conducerea regelui Richard Înimă de Leu. In mai 1192 regele englez o vîndu lui Guy de Lusignan, fostu rege de origine franceză al principatului franc al Ierusalimului. Dinastic franceză de Lusignan a stăpînit insula Cipru pînă la 1489, cînd ea £ fost cucerită de venețieni, care, la rîndul lor, au stăpînit-o pînă în 1571

Sultanul Imperiului turc, Selim II (1566—1574) a cucerit insulî Cipru în 1571 de la venețieni, îneit influența catolicismului, menținută

* Capitol redactat de Pr. prof. Ioan Rămurcanu.

ie francezi și de venețieni, a cedat locul dominației musulmane. În impui stăpînirii turcești, arhiepiscopul Bisericii insulei Cipru se bucura în fața autorităților de prerogativele unui etnarh.

O figură eminentă dintre conducătorii Bisericii Ciprului este arhiepiscopul Ciprian, fost elev al școlii din Iași, care, după ce a ajuns arhiepiscop în Cipru, a întemeiat în 1812 școala «Sfînta Treime» pe terenul nînăstirii Machera. A pierit în timpul masacrului organizat la 9 iulie 1821, în timpul revoluției grecești, din ordinul lui Kuciuk Mahmed, guvernatorul insulei, împreună cu mitropoliții Hrisant de Pafos, Meletie de Kition și Laurențiu de Kyrenia.

Turcia a stăpînit insula Cipru de la 1571 pînă la 1878, cînd, în baza unui acord secret, a trecut temporar administrația în seama Marii Britanii. Pacea de la Berlin, din 1/13 iulie 1878, a confirmat trecerea insulei Cipru de sub dominația Turciei sub aceea a Marii Britanii.

Cum reiese din art. 20 al tratatului de pace de la Lausanne, din 4 iulie 1923, Turcia a renunțat definitiv la stăpînirea insulei Cipru în favoarea Angliei. Dominația Marii Britanii asupra Ciprului s-a putut întîrzi pînă la 1 octombrie 1960, cînd, datorită revendicărilor populației grecești, aceasta a devenit republică independentă, sub conducerea arhiepiscopului Macarie (f 1977), care a păstorit Biserica Ciprului între anii 1950—1977.

Locul Bisericii autocefale a Ciprului urma, din punct de vedere istoric, îndată după vechile patriarhate apostolice ale Răsăritului, pentru motivul că autocefalia ei a fost discutată și recunoscută în două sesiuni ecumenice, mai întîi în Sinodul III ecumenic de la Efes, din 431, prin canonul 8, apoi de Sinoadele V—VI (quinisext), prin canonul 39. Războiul, însă, cu toate că, în Sinoadele ecumenice amintite, episcopul de Cipro (Cipru) era investit cu toate drepturile episcopului din Constantinopol, acesta din urmă a ținut mereu să-l subordoneze.

În prezent, Arhiepiscopia autocefală a insulei Cipru numără peste 30.000 de credincioși și are 4 mitropolii : Nicosia, Pafos în vest, Kition în sud, Kyrenia în nord ; 6 episcopi, 650 parohii, 685 preoți, 7 mînăstiri, 10 călugări.

Alegerea mitropolitului se face de către clerul superior, de preoți de reprezentanții mirenilor, fapt care a pricinuit deseori lupte lăunice și adversități regretabile între candidați. Așa s-a întîmplat, spre exemplu, după moartea arhiepiscopului Sofronie (1900), dezbinarea în mod neputînd fi înlăturată nici chiar prin intervenția din 1908 a patriarhului de Constantinopol.

2. **Biserica ortodoxă albaneză.** Albanezii descind din vechea populație indo-europeană a ilirilor, înrudită cu tracii. Ei au suferit mai întîi un proces de elenizare, apoi din secolul I î. d. Hr. au trecut printr-un proces de romanizare, mult mai influent. Ceva mai tîrziu, începînd din secolul VII, Albania a fost stăpînită de slavii de Sud pînă în secolul XIV, cînd a venit asupra lor invazia turcească. Biserica albaneză a avut legături cu Bisericile ortodoxe slave din jur, dar n-au lipsit nici legături practice cu Biserica Romei, mai cu seamă în epoca de apogeu

a Veneției, care a încetat la 1797, anul dezmembrării Republicii Venețiene.

În timpul războaielor balcanice din 1912—1913, Albania s-a proclamat independentă, la 28 noiembrie 1912, în congresul național din orașul Vlorë, iar independența ei a fost recunoscută pe plăn diplomat internațional prin pacea de la Londra, din 30 mai 1913.

Prin tratatul de pace de la Lausanne, din 24 iulie 1923, s-a confirmat independența Albaniei. Albanezii și-au ales acum un parlament național, iar capitala țării s-a stabilit în orașul Tirana. În acele timpuri clericii superiori ai Bisericii ortodoxe din Albania erau toți de naționalitate greacă, iar aceștia, nevoind să stea într-o Albanie independentă, au părăsit țara încă din 1922, lăsând Biserica albaneză fără conducători. În această situație, Biserica albaneză a convocat în septembrie 1922 un congres al ortodocșilor, care s-a ocupat de constituirea Sfântului Sinod al Bisericii ortodoxe albaneze și de alegerea unui arhiepiscop, în persoana arhimandritului Visarion. Pentru hirotonirea noului ales, Biserica albaneză s-a adresat patriarhului sârb de Belgrad acesta a refuzat. Visarion a trebuit să recurgă la serviciile a doi episcopi din emigrație, Hermogen și Mihail.

În aprilie 1923, Biserica albaneză a trimis o delegație specială la Constantinopol cu misiunea de a intra în legătură cu patriarhul ecumenic și sinodul său patriarhal, cerându-i aprobarea pentru ca Biserica ortodoxă albaneză să devină autocefală. Patriarhul ecumenic însă acordat Bisericii albaneze numai dreptul la autonomie, dar n-a voit să dea, autocefalia pe motivul că tînăra Biserică reprezintă o simplă minoritate într-un stat cu majorități musulmane.

La 26 februarie 1929, Biserica ortodoxă din Albania și-a reconfirmat din nou autocefalia. Văzînd stăruințele ortodocșilor din Albania Patriarhia de Constantinopol a recunoscut și ea, în cele din urmă, la 12 aprilie 1937, autocefalia Bisericii Albaniei. Tomosul de autocefalie i-a fost acordat de patriarhul ecumenic Veniamin I (1936—1946). La 7 aprilie 1939, Albania a fost ocupată de Italia fascistă, în timpul dictaturii lui Mussolini, sub care a rămas pînă în 1945.

Albanezii ortodocși au constituit majoritatea credincioșilor în eparhiile Durazzo, Berat și Korçë. Grecii sînt mai numeroși în sud-estul Albaniei, în eparhia Arghirocastro.

Există, de asemenea, o Biserică albaneză în America, organizată din 1908, cu un număr de 62.000 de credincioși. Alți albanezi, peste 800.000, se află în Iugoslavia de sud, iar alții în Italia de sud.

3. Biserica ortodoxă cehoslovacă. Republica Cehoslovacia a luat ființă prin unirea Cehiei (Boemia) și Moraviei cu Slovacia, recunoscut prin tratatul de pace încheiat între puterile Antantei — Franța, Anglia, Italia și Statele Unite, cu Austria, la 10 septembrie 1919 la Saint-Germain în Franța.

Ortodoxia renaște pe teritoriul Boemiei, Moraviei și Slovaciei din a doua jumătate a secolului XIX, cînd cehii și slovacii au intrat în legături mai apropiate cu sîrbii și rușii ortodocși.

După primul război mondial (1914—1918), a luat ființă în Cehoslovacia o Biserică ortodoxă care s-a organizat la început sub conducerea Bisericii ortodoxe sârbe.

A intervenit însă Patriarhia de Constantinopol susținând că numai ea are dreptul să acorde Bisericilor din diaspora ortodoxă autocefalia, conform hotărârii canonului 28 al Sinodului IV ecumenic de la Calcedon din 451.

Primul arhiepiscop autocefal ceh a fost *Savatie Vrabeț*, hirotonit în 1921 ca episcop ortodox pentru Cehoslovacia de către patriarhul Meletie IV Metaxakis (1921—1923), care primi numele de *Sabazd* și titlul de «Arhiepiscop de Praga și al întregii Cehoslovacii». Oficial, Biserica ortodoxă cehoslovacă a obținut autocefalia la 8 martie 1923, prin tomos-ul sinodal acordat ei de patriarhul ecumenic Meletie IV Metaxakis.

La rîndu! său, episcopul Gorazd II Pavlic, hirotonit la Belgrad, a organizat pe ortodocșii din Boemia, Moravia și Slovacia, într-o comunitate bisericească ortodoxă cu reședința la Praga, pusă sub jurisdicția Patriarhiei sârbe de Belgrad. Statutul acestei comunități bisericești ortodoxe a fost aprobat de guvernul cehoslovac prin decizia Ministerului de Instrucție, dată la 31 martie 1922, încît existau paralel în Cehoslovacia două Bisericii ortodoxe : una sub jurisdicția Bisericii sârbe și alta sub jurisdicția Patriarhiei ecumenice de Constantinopol.

Cei mai mulți credincioși ortodocși din Cehoslovacia au recunoscut la 22 noiembrie 1925 ca întîistător al Bisericii ortodoxe Cehoslovace pe Arhiepiscopul Gorazd Pavlic, hirotonit la Belgrad.

Această rivalitate jurisdicțională dintre Patriarhia Ecumenică și Patriarhia sîrbă cu privire la Biserica ortodoxă din Cehoslovacia a făcut mult rău mișcării ortodoxe printre cehi și slovaci, împiedicînd creșterea și dezvoltarea normală a acestei Biserici.

Situația aceasta s-a menținut pînă la 29—30 septembrie 1938, cînd, prin acordul de la Mîinchen, Germania hitleristă a răpit Cehoslovaciei regiunea așa-zișilor «germani sudeți». La 15 martie 1939, întreaga Boemie a fost anexată de Germania hitleristă sub numele de «protectorat german», iar Slovacia se declară independentă.

În timpul celui de al doilea război mondial (1939—1945) arhiepiscopul Gorazd II a apărut cu demnitate și curaj Biserica ortodoxă din Cehoslovacia, dar el a fost îpușcat la 4 martie 1942 de hitîeriști, primind cununa de martir pentru Biserica ortodoxă și patria sa. În timpul ocupației hitleriste, Biserica ortodoxă din Cehoslovacia a avut foarte mult de suferit.

După eliberarea Cehoslovaciei, în mai 1945, s-a refăcut unitatea ei politică și îndată s-a început reorganizarea Bisericii ortodoxe. Patriarhul Aiexei al Moscovei (1945—1971) a trimis în acest sens pe arhiepiscopul Elefterie de Rostov, exarh al Patriarhiei de Moscova. Noul ierarh a depus toate eforturile cu o energie neîntrecută și muncă încordată, spre a reface unitatea internă a Bisericii ortodoxe cehoslovace. El reuși să împace grupurile ortodoxe disidente care ascultau de jurisdicții rivale, reorganiza viața bisericească, îngrijindu-se îndeosebi de pregătirea cadrelor de slujitori devotați Ortodoxiei, și luptă din răsputeri pentru răspîn-

direa Ortodoxiei între cehi și slovaci, mult persecutată și disprețuită în trecut de catolicism și chiar de protestantism.

După reorganizarea ei de către arhiepiscopul Elefterie de Ros Biserica ortodoxă cehoslovacă a obținut o *nouă autocefalie*, la 23 ianuarie 1951, din partea patriarhului Alexei al Moscovei. Proclamația oficială a noii autocefalii s-a făcut la 8 decembrie 1951.

Numărul credincioșilor ortodocși din Cehoslovacia a crescut ritmic repatrierii cehilor din Volhinia, dintre care mulți trecuseră la ortodoxie. De asemenea, în ziua de 28 aprilie 1950, greco-catolicii s-au convertit la Ortodoxie, sporind astfel numărul ortodocșilor din Biserica cehoslovacă.

În prezent, Biserica ortodoxă cehoslovacă are circa 600.000 de credincioși, organizați în 4 eparhii: Praga, Olmouc, Presov și Mihalč cu peste 140 de parohii.

4. Biserica ortodoxă polonă. În urma dezmembrării Imperiului austro-ungar, a luat ființă, după primul război mondial (1914—1918) în rândul statelor europene, Republica Polonă.

Patriarhul Tihon al Moscovei (1917—1925) a acordat Bisericii ortodoxe din Polonia, prin scrisoarea din 14/27 septembrie 1921, o *nomie largă*, puțin deosebită de autocefalie. La 5 octombrie 1921, aceluși patriarh numi pe fostul arhiepiscop de Minsk și Turovsk, Gheorghe Iarosevski, exarh în Polonia.

Biserica ortodoxă din Polonia dorea însă o *autocefalie cornică* și de aceea ea s-a adresat Patriarhiei Ecumenice.

În 8 februarie 1923, mitropolitul Gheorghe Iarosevski a fost înlocuit de un arhimandrit fanatic, iar în locul lui a fost ales ca mitropolit Dionisie Valedinschi, sub care Biserica Ortodoxă din Polonia a dobândit autocefalia din partea Patriarhiei de Constantinopol. Tomosul de autocefalie a Bisericii ortodoxe polone a fost acordat de patriarhul menționat Grigorie VII (6 dec. 1923 — 17 noiembrie 1924), la 13 noiembrie 1924, cu nr. 4588. La 17 septembrie 1925, s-a proclamat, în mod solemn, la Varșovia, autocefalia Bisericii ortodoxe polone.

După terminarea celui de al doilea război mondial (1939—1945) a luat ființă, din 1945, Republica Populară Polonă.

Ucraina occidentală sau Galiția, care aparținuse Poloniei, și subcarpată — Podcarpatia, care fusese încadrată la Cehoslovaci au intrat, din 1945, în componența Uniunii Sovietice.

Ucrainenii ortodocși din aceste provincii au intrat, ca atare, în jurisdicția Mitropoliei Kievului.

În timpul patriarhului Alexei al Moscovei (1945—1971), ucrainenii uniți cu Roma din Ucraina occidentală sau Galiția, în 1595, la Bîlgorod, s-au întors la 8—10 martie 1946 în sânul Bisericii ortodoxe careia au aparținut, trecând acum sub jurisdicția Mitropoliei Kievului.

De asemenea, ucrainenii uniți cu Roma din Rusia subcarpată — Podcarpatia —, în sinoadele de la Ujhorod (Ungvar) din 24 aprilie și 15 ianuarie 1652, apoi în sinoadele de la Muncaci din 1690 și în urma alipirii Podcarpatiei, în 1945, la Ucraina, s-au întors la ortodoxie, în august 1949, intrând sub jurisdicția Mitropoliei Kievului.

În Republica Populară Polonă mai rămăsese ca atare peste un milion de ortodocși, care s-au reorganizat cu sprijinul Patriarhiei Ruse la Moscova.

Noua Biserică ortodoxă polonă a cerut, la 5 iunie 1948, *autocefalia* la Patriarhia rusă de Moscova, motivînd cererea ei în acești termeni : *Biserica Autonomă Polonă consideră necanonică și nevalabilă autocefalia Bisericii polone proclamată prin Tomos-ul patriarhului de Constantinopol Grigorie VII, la 13 noiembrie 1924, cu nr. 4588, și cere binecuvîntarea Bisericii ruse mame pentru o autocefalie canonică.*

Ca răspuns la această cerere, patriarhul Alexei al Moscovei a rdat, la 22 iunie 1948, Bisericii ortodoxe polone o nouă autocefalie. Acordarea unei noi autocefalii Bisericii ortodoxe polone de către Patriarhia Moscovei a nemulțumit Patriarhia Ecumenică. Astfel, la 23 februarie 1950, patriarhul Atenagora al Constantinopolului (1949—1972) scris patriarhului Alexei al Moscovei că, întrucît Patriarhia Ecumenică a acordat la 13 noiembrie 1924 Bisericii ortodoxe polone autocefalia nu vede necesitatea să i se acorde o nouă autocefalie de o altă biserică soră. La această scrisoare, a răspuns, la 3 iulie 1950, patriarhul Alexei al Moscovei, afirmînd că Biserica ortodoxă polonă însăși consideră autocefalia ei din 1924 ca «necanonică și nevalabilă», deoarece nu a acordat de Biserica Ortodoxă mamă, Biserica rusă, căreia au aparținut în trecut credincioșii ortodocși din Polonia.

Patriarhul ecumenic Atenagora a răspuns acestei scrisori la 26 septembrie 1951, făcînd cunoscut Patriarhiei ruse că actul Bisericii ortodoxe ruse din 22 iunie 1948, prin care s-a acordat dreptul de autocefalia Bisericii ortodoxe polone, «nu micșorează nicidecum însemnătatea Tomos-ului scaunului de Constantinopol, din 13 noiembrie 1924». La istă întîmpinare, a răspuns din nou patriarhul Alexei al Moscovei la februarie 1952.

Problema autocefaliei Bisericii ortodoxe polone a fost din nou reactualizată, prin scrisoarea din 25 septembrie 1952, nr. 1342, a patriarhului Atenagora al Constantinopolului, prin care acesta comunică Bisericii ortodoxe autocefale surori ca între problemele pe care le va discuta viitorul Sinod ecumenic, așa cum a stabilit comisia panortodoxă a Vatoped, din 1930, să figureze și *problema autocefaliei.*

Biserica ortodoxă polonă numără cea. un milion de credincioși, grupată în patru eparhii, 210 parohii, 20 de protopopiate, 280 de biserici, peste 300 de preoți și două mînăstiri. O facultate de teologie ortodoxă funcționează pe lângă Universitatea din Varșovia.

Revista oficială a Bisericii Ortodoxe Polone se numește *Cerkovniĭ stnik* («Vestitorul bisericesc»), care apare la Varșovia. 5. **Biserica ortodoxă finlandeză.** După primul război mondial (1914—1918), a luat ființă în Republica Finlanda o Biserică ortodoxă, înainte de primul război mondial, Biserica ortodoxă din Finlanda supusă jurisdicției Sfîntului Sinod rus din Petrograd. După proclamarea independenței, în 1917, Biserica ortodoxă din Finlanda a elaborat un statut prin care s-a declarat autonomă. În timpul tinereii Bisericii s-au zburcînit unele certuri interne, alimentate mai ales de chestiunea in-

roducerii noului calendar, încît s-a produs o ruptură între Arhiepiscopul finlandez Serafim și preotul Gherman Aava. Acesta din urmă a solicitat sprijinul patriarhului de Constantinopol Meletie IV Metaxakis (1921—1923), de la care a obținut hirotonia sa ca arhieru și un tomos sinodal, cu data de 6 iulie 1923, prin care se acorda autonomie Bisericii Finlandeze, sub jurisdicția Patriarhiei Ecumenice. Această situație a fost recunoscută de guvernul Republicii Finlandeze. Mai târziu, grupurile disidente au trecut sub jurisdicția Bisericii Finlandeze, dar agitația pe tema calendarului nou a continuat multă vreme. Centrele de rezistență au fost mînăstirile Vaalaam și Konemețk, care mențin vechiul calendar.

Sfîntul Sinod al Patriarhiei ecumenice din Constantinopol, în ședința din 1 februarie 1972, a aprobat ca diocesele ortodoxe de Karelia și Helsinki să fie ridicate la rangul de mitropolii, la cererea I.P.S. Pavei, arhiepiscopul Kareliei și a toată Finlanda. Prin hotărîrea Adunării generale extraordinare a Bisericii Finlandei, dintre 16—17 februarie 1977, s-a creat în Finlanda a treia episcopie, pentru Finlanda de Nord, cu reședința la Ulu («Episkepsis», 10-e Annee (1979), no. 205, 1 marș, p. 2—8). Biserica ortodoxă finlandeză numără peste 60.000 de credincioși.

În octombrie 1918, s-a publicat statutul de organizare al Bisericii ortodoxe finlandeze, care se menține pînă astăzi.

6. După cel de al doilea război mondial (1939—1945), a luat ființă în Ungaria **Biserica ortodoxă maghiară**, la Budapesta, sub conducerea protoiereului Feriz Berki. Noua Biserică are 11 comunități maghiare ortodoxe și s-a declarat în 1954 că aparține jurisdicției Patriarhiei de Moscova, sub conducerea preotului Feriz Berki. Pînă în 1954, Biserica ortodoxă maghiară a fost sub jurisdicția Bisericii ortodoxe sîrbe.

B I B L I O G R A F I E

Arhiepiscopia Ciprului

C. D. G. Muller, *Geschichte der orientalischen Nationalkirchen*, ■ Gottingen, 1981 ; B. Spuler, *Gegemvartslage der Orthodoxen Kirchen*, Frankfurt am Main, 1968, p. 221 ; F. G. Maier, *Cypern, Insei am Kreuzweg der Geschichte*, Stuttgart, 1964 ; Eugen Phoebus, *Odiseea Ciprului*, București, 1964 ; Cypius, *a handbook of the island's past and present*. Second ed., Nicosia (Cyprus), 1964 ; A. Emilianides, *Histoire de Chypre*, Paris, 1963 ; E. Emilianides, *Histoire de Chypre*, Paris, 1962 ; Panagiotakes, *T6 ao-oyitpedov zV' d'liaxiz'ii ax.oazo'kiv.Tfi 'ExxX^aia? tije KuTtpou*, Atena, 1959, 24 p. ; Sir George Hill, *A history of Cyprus*, voi. IV, *The Ottoman Province, The British Co-l'my, 1571—1948*, Cambridge, 1952, XXXII + 640 p. ; Ivan Snegarov, *Kratka isto-tija na savremite pravoslavni țarkvi* (Scurtă istorie a Bisericilor Ortodoxe contemporane), Sofia, 1946 ; Rupert Gunnis, *Historic Cyprus. A Guide to its Towns and Villages. Monasteries and Castles*, London, 1936, 496 p. ; Arhimandrit Hippolytos Paphos, *Die Autokephale Apostolische Orthodoxe Kirche Cyperns*, în «Ekklesia» Bänd X, Leipzig, 1939, p. 117—129.

În limba română :

Doctorand Aurel Jivi, *Biserica Ortodoxă din Cipru și situația ei actuală*, în «Studii teologice», XXII (1970), nr. 1—2, p. 118—128 ; Ierom. Irineu Crăciunaș, *Arhiepiscopia Ciprului*, în «Mitropolia Moldovei și Sucevei», XXXVI (1960), nr. 5^6, mai-iunie, p. 414—419.

Biserica Ortodoxă a Albaniei

N. Ciachir, *Istoria modernă a Albaniei*, București, 1974 ; Gelcu Maksutovici, *Contribution à l'étude du mouvement culturel albanais de Roumanie et des rapports roumaino-albanais*, în «Revue Roumaine d'Histoire», XV (1976), 1, p. 81—92 ; B.

>puler, *op. cit.*, p. 138—141; *Albanien*; F. Cordignano, *Geografia Ecclesiastica dell' Albania*, în «Orientalia Christiana Analecta», 99, Roma, 1934.

În limba română:

Prof. M. Șesan, *Mitropolia Ortodoxă din Albania*, în «Mitropolia Moldovei și Sucevei», XXXVII (1961), nr. 1—2, p. 129—132; Arhiepiscopul Veniamin Pocitan Bîrlăleanu, *Biserica Ortodoxă Albaneză*, în «Biserica Ortodoxă Română», XLVIII (1930), nr. 2, febr., p. 154—165 ; nr. 3, martie, p. 264—276.

Biserica Ortodoxă Cehoslovacă

Bertold Spuler, *op. cit.*, p. 104—113; *Tschechoslowakei*; Drd. Ștefan Gănceanu, *Biserica Ortodoxă din Cehoslovacia, din 1945 pînă în prezent*, în «Studii teologice», XX (1969), nr. 3—4, p. 263—273; Prof. M. Șesan, *Mitropolia ortodoxă cehoslovacă*, în «Mitropolia Moldovei și Sucevei», XXXVII (1961), nr. 3—4, p. 314—318 ; Idem, *Din relațiile româno-cehoslovace*, în «Mitropolia Banatului», XI (1961), nr. 7—12, p. 48—53 ; I. Pulpea (Pr. Prof. I. Rămureanu), *Două noi Biserici Ortodoxe autocefale: Biserica Ortodoxă Polonă și Biserica Ortodoxă Cehoslovacă*, în «Ortodoxia», V (1953), nr. 3, p. 489—500.

Biserica Ortodoxă Poloneză

Mitropolitul Barnaba D. Tzortzatos de Kitros, *Oi Pamxoi Oea* (χot Siouxijae & w T^i UTO7x < pã? .ov 'OpBoBoEoo 'ExXTjaJaî TTIS IloXtovia? . Metdt iaxoptv. ^? iwazcntvjaEcooi, Vtena, 1975, 50 p.; B. Spuler, *Gegenwartslage der Ostkirchen*, Frankfurt am Main, 1968, p. 98—103; O. F. Kupranec, *Biserica Ortodoxă în Polonia, 1918—1939* (în limba ucraineană), Roma, 1974, XXI, 235 p.; K. Chodyncki, *Biserica Ortodoxă în Polonia* (în limba polonă), Varșovia, 1934; *Historia koscioła w Polsce*, Editura Paladium, Poznań, 1974.

În limba română: Doctorand Ștefan Gănceanu, *Biserica Ortodoxă Polonă din 1945 pînă în prezent*, în «Mitropolia Moldovei și Sucevei», XLVI (1970), nr. 11—12, p. 662—672 ; Milan Șesan, *Mitropolia Ortodoxă Polonă*, în «Mitropolia Moldovei și Sucevei», XXXVI (1960), nr. 7—8, p. 497—501; I. Pulpea (Pr. prof. I. Rămureanu), *Două noi Biserici Ortodoxe autocefale : Biserica Ortodoxă Polonă și Biserica Ortodoxă Cehoslovacă*, în «Ortodoxia», IV (1953), nr. 3, p. 477—489.

Biserica Ortodoxă Finlandeză:

Erkki Piironen, *The Orthodox Faith in Finland*, Kuopio, 1957; V. K. Ihatsu, *Organizarea Bisericii Ortodoxe Finlandeze*, teză de licență, București, 1954, exemplar dactilografiat; Cezar Vasiliu, *Biserica Ortodoxă Finlandeză*, în «Studii teologice», XVI (1964), nr. 5—6, p. 367—383; Velicu Dudu, *Biserica Ortodoxă din Finlanda*, Călărași-Ialomița, 1940.

Biserica Ortodoxă Maghiară:

F. Berkí, *Biserica Ortodoxă în Ungaria* (în limba greacă), Tesalonic, 1964.

Raporturi interortodoxe.

Diaspora ortodoxă *

Raporturi interortodoxe

Deși se află împărțită în mai multe Biserici autocefale naționale și autonome, Biserica ortodoxă se manifestă în lume ca o unitate harismatică divino-umană. Bisericile locale autocefale constituie laolaltă Biserica unică a lui Hristos în baza acceptării libere și a păstrării constante a credinței creștine originare așa cum au propovăduit-o Domnul Iisus Hristos, Sfinții Apostoli și Părinții Bisericii.

Capitol redactat de Pr. prof. Ioan Rămureanu.

Se poate vorbi de patru trepte ale vieții ortodoxe în lume :

1. Pe prima treaptă stau patriarhatele istorice : Constantinopol, Alexandria, Antiohia și Ierusalim, care se află în țări dominate de musulmani, arabi și turci, cu excepția Ierusalimului care din 1947 se află în statul Israel, recunoscut prin votul Națiunilor Unite.

2. Pe treapta a doua stau Bisericile autocefale naționale, pe deplin independente, cum sînt Bisericile din insula Cipru, " din fosta Uniune Sovietică, din Jugoslavia, România, Grecia și Bulgaria, în care populația este în majoritate ortodoxă.

3. Pe a "treia treaptă se află Bisericile ortodoxe din Cehoslovaci, Polonia și Finlanda, care au un statut de autocefalie și autonomie, *ăi* se află în țări în care populația nu este în majoritate ortodoxă.

4. A patra categorie o formează Bisericile ortodoxe din *diasporă*.

Accentuarea tot mai pronunțată a caracterului național al fiecărei Biserici ortodoxe locale n-a dus, cum ar fi trebuit, la o mai mare apropiere a lor. Este adevărat că respirația ecumenică a Ortodoxiei a fost deseori îngreuiată de tensiunile politice, naționale și economice, care au împiedicat colaborarea lor mai intensă. De aceea ierarhi și teologi din seamă din sînul Bisericilor ortodoxe și-au exprimat deseori, prin serbări și vii grai, dorința ca între Bisericile ortodoxe autocefale să se creze un spirit *de* apropiere și colaborare mai intens pentru menținerea unității spirituale și disciplinar-canonice a întregii Ortodoxii.

Este adevărat că în fața marilor probleme care s-au ivit în cursul perioadei de la 1800 pînă astăzi, Bisericile ortodoxe au acționat unitar, îndeosebi în raporturile lor cu Biserica romano-catolică, cu Biserica anglicană, cu Biserica vechilor-catolici, cu Bisericile vechi-orientale, cu Bisericile protestante, precum și în cadrul mișcării ecumenice, în care au colaborat încă de la înființarea ei, din 1920.

Țările Române îndeosebi au continuat să sprijine Bisericile creștine din Orientul Apropiat și pe creștinii din Balcani. În secolele XVIII și XIX, mulți ierarhi ortodocși din Imperiul otoman și-au găsit scăpare și adăpost, de frica turcilor, în Țara Românească și Moldova. Spre exemplu, vestitul episcop bulgar Sofronie de Vrața (f. 1813), cel dintîi care a tipărit o carte în limba bulgară, după o păstorie de trei ani la Vidui pentru a scăpa de urgia turcilor și pentru a-și găsi liniștea, a trecut, în 1803, în Țara Românească. El s-a stabilit la București pentru restul vieții, unde nepoții săi după soră, Ștefan și Atanasie Vogoride, învățau la Academia domnească de la «Sfîntul Sava». El mărturisește că «la București a fost primit ca un frate» de mitropolitul Dositei Filitti al Ungre vlahiei (1793—1810). În București s-a ocupat cu traducerea de cărți bisericești în limba bulgară, din care a tipărit unele.

În timpul războiului ruso-turc din 1806—1812, episcopul Sofronie desfășurat o intensă activitate pentru dezrobirea compatrioților săi bulgari, fiind membru și mai apoi președinte al Comitetului bulgar de eliberare înființat în București. A murit în 1813, fiind înmormîntat în mînăstirea Mărcuța din București.

La București, s-a tradus și s-a tipărit pentru prima dată în limbă bulgară, în iulie 1828, de către Petre Sapunov din Treavna Bulgarie

•efugiat în Țara Românească, *Noul Testament*, cu binecuvântarea și ajutorul mitropolitului Ungrovlahiei Grigorie IV Dascălul (1823—1834).

Tot la București au trăit și unii dintre ierarhii și teologii greci pînă a 1850.

Colaborarea interortodoxă s-a menținut și prin studenții teologi care au fost trimiși la studii în diferite centre ortodoxe : insula Halki, lângă Constantinopol ; Atena, Moscova, Petrograd, Kiev.

Astfel, mitropolitul Neofit al Ungrovlahiei (1840—1849) a trimis, în cursul anului 1844, cinci tineri români la Seminarul «Rizarion», ce a fost deschis la Atena, la 16 mai 1844, prin dania lăsată de G. Rizaris (1 iunie 1844).

Tot mitropolitul Neofit al Ungrovlahiei a trimis, în septembrie 1847, șapte tineri să studieze la Seminariile duhovnicești din Rusia, trei la Moscova și patru la Petersburg.

Schimbările de studenți teologi dintre țările ortodoxe au fost redate după primul război mondial (1914—1918) și s-au intensificat după al doilea război mondial (1939—1945). După primul și al doilea război mondial, colaborarea Bisericilor ortodoxe surori s-a intensificat în cadrul mișcării ecumenice prin participarea delegațiilor tuturor Bisericilor ortodoxe la diferite conferințe intercreștine, prin schimbul de profesori ortodocși și, mai ales, prin conferințele panortodoxe din secolul XX, despre care vom vorbi într-un capitol special.

Pelerinajele la Locurile Sfinte, făcute de clericii și credincioșii diferitelor Biserici ortodoxe, au contribuit de asemenea la cunoașterea reciprocă.

Institutele de cercetări teologice și istorice create la Constantinopol și în Palestina de către Biserica ortodoxă rusă, apoi diferitele biserici grecești rămase în toate capitalele și orașele mari comerciale din Salcani și Rusia, așezămintele filantropice din Palestina și cele 20 de mănăstiri mari din Muntele Athos, care au rămas pînă astăzi un centru panortodox, au contribuit în largă măsură la menținerea unității și spiritului ecumenic al Ortodoxiei.

Trebuie să recunoaștem însă că s-au ivit și dificultăți serioase, creșterea războaielor, provocate, e drept, mai ales de imperialismul «statelor mari», dar uneori au fost pornite și din șovinism și ură politică dintre bisericile ortodoxe. Așa, de exemplu, războiul balcanic din 1912—1913 a înrăjit toate popoarele ortodoxe din aceste părți, încît în urma lor s-au ivit venin și raporturile interbisericești.

Conflictul ivit între Patriarhia Ecumenică și Biserica bulgară, care durată din 1872 pînă la 25 februarie 1945, cînd a fost ridicată schisma bulgară, a menținut în acest timp o atmosferă de încordare, îndeosebi între Bisericile slave ortodoxe și patriarhatele grecești.

Toate conferințele panortodoxe din secolul XX și-au pus problema nu mai strînse colaborări între ele pentru refacerea unității panortodoxe. În vederea acestui scop, mulți ierarhi superiori și teologi de seamă au propus căutarea unui centru unitar pentru întreaga Biserică ortodoxă, fie la Constantinopol, fie la Ierusalim, fie într-una din mănăstirile Mun-

telui Athos, de exemplu Mănăstirea Vatoped. Un astfel de centru trativ și simbolic al unității ortodoxe ar aduce o considerabilă contribuție la promovarea relațiilor interortodoxe.

Pentru ortodocșii din Europa occidentală, Patriarhia Ecumenică creat, din iulie 1966, un centru panortodox la Chambesy, lângă Geneva care tinde să se ocupe cu problemele întregii Ortodoxii.

Diaspora ortodoxă

Înainte și după primul război mondial (1914—1918), în afară de țări din Orientul Apropiat, din Africa de nord și din Europa orientală, Biserica ortodoxă s-a răspândit în țările Europei centrale și occidentale în cele două Americi, în Africa, în Asia, Australia și Noua Zeelandă încât se poate spune că Biserica ortodoxă este «universală» și din punct de vedere geografic.

Ceea ce caracterizează Bisericile ortodoxe din diaspora este *phr* *lismul jurisdictional*, deoarece ele constituie un fel de «provincii diastice», dependente de una dintre Bisericile mame autocefale-naționale din Răsăritul Europei și din Orientul Apropiat.

Patriarhia de Constantinopol are o întinsă diaspora în Europa centrală și apuseană, în America de Nord și de Sud, în Australia, Noua Zeelandă și în Japonia.

Astfel, comunitățile grecești din Europa apuseană și centrală au organizate în cinci mitropolii și o arhiepiscopie.

Menționăm că prin acordul încheiat la 8/21 martie 1908 între guvernul Greciei și Patriarhia Ecumenică, la început, Biserica Greciei și-a tins jurisdicția asupra tuturor comunităților grecești din străinătate. În 1/14 martie 1922, însă, cele două părți au renunțat la acest acord, patriarhul ecumenic Meletie IV Metaxakis (1921—1923) a impus din nou jurisdicția Patriarhiei Ecumenice asupra comunităților grecești străinătate.

a) **Patriarhia Ecumenică** are în prezent sub jurisdicția sa următoarele Biserici din Europa :

1. *Arhiepiscopia ortodoxă greacă de Thyatira și Marea Egeană* înființată la 11 mai 1922, cu sediul la Londra, având sub jurisdicția pe credincioșii greci din Anglia, Irlanda și insula Malta. Din 1968 a fost ridicată la rangul de Arhiepiscopie.

2. *Mitropolia ortodoxă greacă din Franța și Spania*, întemeiată în februarie 1963, cu sediul la Paris ; are sub jurisdicția ei pe credincioșii greci din Franța, Spania, Portugalia și insulele Canare. Această mitropolie numără aproape 100.000 de credincioși și are peste 30 de preoți.

3. *Mitropolia ortodoxă greacă din Germania*, întemeiată la 17 februarie 1963, cu sediul la Bonn ; are sub jurisdicția ei pe credincioșii greci din Germania și Danemarca. Are 150.000 de credincioși și 27 tineri. Pentru pregătirea clerului din Europa occidentală, Patriarhia Ecumenică a înființat la 18 septembrie 1968 o școală teologică în Germania.

4. *Mitropolia ortodoxă greacă din Austria*, înființată la 17 februarie 1963, cu sediul la Viena, își întinde jurisdicția asupra credincioșii

ici din Austria, Ungaria, Elveția și Italia. Ea are peste 40.000 de credincioși, 20 biserici și 20 de preoți.

5. *Mitropolia ortodoxă greacă din Belgia și Olanda*, înființată la 12 august 1969, cu sediul la Bruxelles, are sub jurisdicția ei credincioșii ici din Belgia, Olanda și Luxemburg.

6. *Mitropolia ortodoxă greacă din Suedia și întreaga Scandinavie*, înființată la 12 august 1969, cu sediul la Stockholm, are sub jurisdicția : Suedia, Norvegia și Islanda.

7. Sub jurisdicția Patriarhiei de Constantinopol se află și *Arhiepiscopia ortodoxă greacă a Americii de Nord și de Sud*, înființată la 12 august 1922, cu sediul la New York, având sub jurisdicția ei pe grecii ortodocși din cele două Americi. Biserica ortodoxă greacă din America istă din anul 1767. În decursul timpului ea a trecut prin mai multe încercări de organizare, unele venite din partea Arhiepiscopiei grecești în Atena, altele din partea Patriarhiei Ecumenice, sub jurisdicția căreia află din 1922. Este cea mai înfloritoare arhiepiscopie greacă din strai-tate, numărând în prezent peste trei milioane de credincioși, 11 episco-pi, 450 de parohii, 520 de preoți, 12 episcopi, numeroase școli și instituții profesionale.

De Patriarhia de Constantinopol mai depind și alte Biserici ortodoxe

•
șrești din America, cum sînt :

*

a) *Biserica ortodoxă carpato-rusă americană*, cu reședința în loca-ția Johnstown din statul Pennsylvania, care a intrat sub jurisdicția triarhiei Ecumenice din 19 septembrie 1938, avînd o dioceză cu doi scopi, 70 de parohii și 71 preoți.

b) *Biserica ortodoxă ucrainiană din Statele Unite ale Americii și iada*, organizată din 1931, avînd patru eparhii, trei în Statele Unite Canada, iar una în Brazilia. Sediul ei se află în localitatea South and Brook din statul New Jersey.

c) *Biserica ortodoxă albaneză din America*, organizată la Boston

1908, are 62.000 de credincioși. Ea a fost reorganizată în 1949 de xiarhia Ecumenică de Constantinopol care a luat-o sub jurisdicția avînd sediul la Jamaica Plain, o suburbie a orașului Boston.

8. Sub jurisdicția Patriarhiei de Constantinopol se află și *Arhie-zopia Australiei și Noii Zeelande*, înființată în 1924 ca episcopie și icată la rang de arhiepiscopie în septembrie 1959. Jurisdicția acestei iepiscopii se întinde asupra Australiei, Noii Zeelande și insulelor din , avînd peste 200.000 de credincioși, doi episcopi, 80 de comunități, de preoți și o mînaștire «Sfîntul Gheorghe» la Springwood, în New ith Vales.

9. Din 9 ianuarie 1970, Patriarhia Ecumenică a înființat *Arhiepis-*

ia Noii Zeelande, despărțind-o de Arhiepiscopia Australiei, rămîbind jurisdicția ei comunitățile ortodoxe grecești din Noua Zeelandă,

1
ia, Japonia și Coreea, cu un număr de peste 15.000 de credincioși. află, în total, în Australia și Noua Zeelandă peste 500.000 de or-3cși, dintre care peste 360.000 sînt de origine greacă, iar restul apar-jurisdicției altor Biserici naționale ortodoxe.

:

b. Patriarhia Alexandriei are, de asemenea, o diasporă în țările Africii. Un centru ortodox a luat naștere în Uganda, către anul 1930, care apoi a crescut între 1958—1964 ; alt centru a luat ființă în Kenya centrală, între 1933 și 1935, unde, după 1960, se află 30.000 de credincioși. Alți ortodocși se mai află în Tunisia — 3.000 ; Nubia — 10.000 ; Etiopia — 5.000 ; alții în Tanganica, Zanzibar și Africa de Sud — 10.000. În total peste 75.000 de ortodocși.

În prezent, sub jurisdicția Patriarhiei de Alexandria se află următoarele mitropolii africane :

a) *Mitropolia Africii orientale*, având jurisdicție asupra creștinilor ortodocși din Kenya, Uganda și Tanzania, cu reședința în Kenya.

b) *Mitropolia Africii centrale*, sub jurisdicția căreia se află creștinii ortodocși din Republica Zair, Ruanda și Burundi, cu reședința la Kinshasa, în Zair.

c) *Mitropolia Africii occidentale*, cu reședința în Camerun («Episcopis», 15 martie 1980, p. 5—6).

c. Patriarhia Antiohiei are în America de Nord și de Sud o importanță diasporă. Cea dintâi Biserică ortodoxă siriană-antiohiană de limbă arabă a fost întemeiată la 21 august 1895 în orașul New York — dii către arhimandritul sirian Raphael Halaweeny, hirotonit în 1905 «episcop de Brooklyn», cu misiunea de a organiza parohiile ortodoxe siriene din Statele Unite într-un exarhat.

În 1915, arhiepiscopul sirian Ghermanos Sheddadah a creat, fără autorizația Patriarhiei Antiohiei, o eparhie independentă sub jurisdicția sa, pe care a condus-o pînă în 1934, cînd s-a întors la Beirut, în Liban.

În septembrie 1934, Patriarhia Antiohiei a numit pe Antonie Bashir vicar patriarhal pentru Biserica ortodoxă antiohiană din America de Nord. Antonie Bashir a fost ales la 5 februarie 1936 ca. arhiepiscop, fiind hirotonit la 19 februarie același an, pentru a conduce Arhiepiscopia ortodoxă siriană a New-York-ului și întregii Americi de Nord, cu sediul la New York.

În aceeași zi, însă, la 19 aprilie 1936, contra-candidatul lui Antonie Bashir, arhimandritul Samuel David, a fost hirotonit episcop de către doi episcopi ruși din Statele Unite pentru eparhia de Toledo, statul Ohio, dar Patriarhia Antiohiei l-a excomunicat la 31 ianuarie 1938. În 1941, însă, Patriarhia Antiohiei a anulat excomunicarea dată împotriva sa, iar episcopul Samuel David a fost ridicat la rangul de Arhiepiscop de Toledo și împrejurimi, păstorind pînă la moartea sa în 1958. Discordia dintre cele două Arhiepiscopii siriene-antiohiene a continuat însă și după moartea acestuia.

La adunarea generală a Arhiepiscopiei siriene-antiohiene de New York, întrunită la 27 iulie 1975 la Louisville, statul Kentucky, s-a realizat un acord între cele două arhiepiscopii, care a fost aprobat de Patriarhia de Antiohia, încît s-a pus capăt separării credincioșilor ortodocși antiohieni din America de Nord. Cele două arhiepiscopii au peste 102 parohii, 110 preoți și peste 125.000 de credincioși.

Patriarhia Antiohiei are, de asemenea, în America centrală și de :uă patru eparhii cu peste 100.00 de credincioși.

De asemenea, Patriarhia Antiohiei a organizat, din 1939, o episco-)ie siriană cu sediul la Sydney, în Australia.

d. Biserica ortodoxă rusă are o mare diasporă în afara fostei Uni- mi Sovietice, fiind împărțită în trei exarhate :

1. *Exarhatul Europei apusene*, dependent de Patriarhia de Mosco- ra, cu sediul la Londra ; are sub jurisdicția sa credincioșii ruși din Ma- ea Britanie, Franța, Belgia și Olanda. Are de asemenea reședințe epis- opale ia Paris, Bruxelles și Rotterdam.

2. *Exarhatul Europei centrale* al Patriarhiei de Moscova, cu sediul a Berlin. Are și o reședință episcopală la Viena, în Austria.

3. *Exarhatul american* al Patriarhiei de Moscova, cu reședința la *Tew York, își întinde jurisdicția peste ortodocșii ruși din America de «lord și Sud, avînd patru episcopii la : Brooklyn, Filadelfia, San Fran- isco și una în Argentina.

Biserica ortodoxă rusă din America de Nord s-a organizat mai întîi fi Alaska, începînd din 1784, țară care a fost apoi vîndută Statelor Unite, n 1867, de către Rusia.

O dezvoltare mai mare a luat Biserica ortodoxă rusă din America upă 18 mai 1970, cînd loctiitorul de patriarh, mitropolitul Pimen de TUțițe și Colomna, a acordat episcopului Filaret din America de Nord 'omos-ul de autocefalie a Bisericii ortodoxe ruse din America, cunos- ută sub denumirea de *Mitropolia Rusă*, avînd sediul la New York. !a are peste un milion de credincioși, 9 eparhii, 9 episcopii, 400 de pa- ohii în America de Nord și de Sud, o episcopie în Japonia.

În 1952 a primit autonomia din partea Patriarhiei de Moscova *Bi- erica ortodoxă din China*, cu reședința la Shanghai, condusă de piscopul Simeon Du. Ea are două episcopate și peste 20.000 de ere- mcioși.

La 10 aprilie 1970, loctiitorul de patriarh, Pimen al Moscovei, a stabilit comuniunea canonică și liturgică cu *Biserica ortodoxă din aponia*, căreia i-a acordat autonomia. Aceasta are trei eparhii, 50.000 e credincioși, 70 de biserici, 200 capele, 40 de preoți. Altă parte din redincioși se află sub jurisdicția Mitropoliei Ruse independente din imeria. Pentru pregătirea clerului funcționează din 1956 un Seminar aologic la Tokyo.

Sînt și alte Biserici ortodoxe ruse în străinătate, independente de arriarhia de Moscova, ca : *Biserica ortodoxă rusă din străinătate*, așa-isa *Biserică sinodală de la Karloviț*, care are 500.000 de credincioși și 4 eparhii ruse, după cum urmează : patru în Europa Occidentală și •entrală, șapte în America și Canada, patru în America de Sud, una în australia, și Noua Zeelandă, în curs de organizare din 1965, avînd mai mit de un milion de credincioși.

Biserica ortodoxă ucraineană din străinătate are, de asemenea, trei litropolii : una pentru Europa apuseană și Australia ; alta în America i alta în Canada. Din 1949 a luat ființă în Statele Unite *Biserica orto-*

ăoxă autocefală bielorusă, care are peste 10.000 de credincioși veniți în America după cel de al doilea război mondial (1939—1945).

e. **Patriarhia** ortodoxă sîrbă are o Biserică în America, întemeiată din 1894, cu trei eparhii, trei episcopii și 74 de parohii.

— *Biserica ortodoxă macedoneană*, care s-a proclamat autocefal fără aprobarea Patriarhiei Sîrbe, și-a creat a cincea eparhie, la 10 august 1969, în America, numită Episcopia Americii, Canadei și Australiei.

f. **Biserica Ortodoxă Română** a înființat pentru românii ortodocși din străinătate două arhiepiscopii :

— *Arhiepiscopia Ortodoxă Română pentru Europa Centrală și Occidentală* cu sediul la Paris. Ea a luat ființă mai întâi ca episcopie în 1957 și a intrat sub jurisdicția canonică a Patriarhiei Române prin aprobarea Sfîntului Sinod în ședința din 28 aprilie 1972, iar în ședința din 12 decembrie 1974 a fost ridicată la rangul de arhiepiscopie, avînd sub jurisdicția ei 24 de parohii aflate în diferite țări din Europa, după cum urmează : *Anglia* — Londra, Birmingham ; *Austria* — Viena, Salzburg ; *Belgia* — Bruxelles ; *Bulgaria* — Sofia ; *Elveția* — Geneva, Lausanne ; *Franța* — Paris, Strassbourg ; *R. F. Germania* — Baden-Baden, Hamburg, München, Offenbach am Main, Salzgitter-Lebenstädt ; *Italia* — Florența, Milano, Torino, Bari ; *Olanda* — Haga ; *Sjania* — Madrid ; *Suedia* — Goteborg, Malmo, Stockholm, Jonkoping.

— *Arhiepiscopia Misionară Ortodoxă Română în S.U.A. și Canada* cu sediul la Detroit — S.U.A., dependentă de Patriarhia Română, are 35 de parohii, a fost înființată la 28 aprilie 1929 ca episcopie și declarată autonomă la 12 iulie 1950. A fost apoi ridicată la rang de arhiepiscopie la 12 decembrie 1974 de Sfîntul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, reinnoindu-i-se autonomia bisericească acordată la 12 iulie 1950.

în *America de Sud* se află următoarele parohii românești : *Venezuela* — Caracas ; *Argentina* — Buenos-Aires ; *Brazilia* — Rio de Janeiro, Sao-Paolo.

Există și o *două Episcopie română*, cu circa 45 de biserici, dar care nu recunoaște jurisdicția Patriarhiei Române.

Prin hotărîrea Sfîntului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, reinnoită la 12 decembrie 1974, s-a acordat Bisericii Ortodoxe Române din America *autonomia*, urmînd ca aceasta să păstreze legături dogmatice și canonice cu Biserica Ortodoxă mamă din România.

Biserica Ortodoxă Română mai are în străinătate următoarele vicariate și parohii :

— *Vicariatul ortodox român din Iugoslavia*, în Banatul iugoslav cu reședința la Vîrșeț, dependent de Mitropolia Banatului, reorganizat în 1971, care cuprinde 39 de parohii, grupate în trei protopopiate, avînd peste 60.000 de credincioși.

— *Vicariatul ortodox român din Ungaria*, cu sediul în orașul Gyula înființat la 27 martie 1946, avînd 19 parohii cu peste 30.000 de credincioși, de care îngrijește Episcopia Aradului.

— *Așezămintele bisericesti de la Ierusalim și Jordan, în Israel.*
 — *în Australia* se află trei parohii, la : Melbourne, Sydney și Adelaide ; iar *în Noua Zeelandă*, una la Wellington. In total, credincioșii ortodocși români din Australia și Noua Zeelandă sînt în număr de peste 8.000.

— Tot sub îngrijirea Patriarhiei Române se află cei 60 de monahi (mâni) de la *schiturile Prodromul și Lacul din Sfîntul Munte Aihos.*

Comunitățile ortodoxe românești din diaspora au cîte o publicație în care consemnează știri din viața și activitatea lor, articole și studii care zidire sufletească, de interes istoric și național.

La întîlnirea care a avut loc la Constantinopol între patriarhul ecumenic Dimitrios I și patriarhul Iustin al Bisericii Ortodoxe Române, — j ocazia vizitei canonice efectuate între 14—17 aprilie 1978 la Patriaria Ecumenică de către o delegație a Bisericii Ortodoxe Române —, s-a otărît ca fiecare Biserică Ortodoxă să poarte grijă de diaspora ei, respectîndu-se jurisdicțiile canonice naționale.

g. Biserica ortodoxă bulgară are în America două eparhii. Prima piscopie bulgară s-a înființat în ianuarie 1938, avînd reședința la New ork. În 1969 s-a înființat *Arhiepiscopia bulgară a Americii de Nord i de Sud*, cu sediul la New York, iar la 20 aprilie 1970, a luat ființă în *Canada* Episcopia de Akron și Detroit, cu reședința la Detroit." O arohie ortodoxă bulgară a fost înființată la Adelaide în *Australia*, sub jrisdicția Arhiepiscopiei bulgare din America.

Pentru a scoate Bisericile ortodoxe din America de Nord și Sud în «insularitatea lor religioasă și națională», a avut loc la 16 mările 1960 *Conferința permanentă a episcopilor canonici ortodocși din America* (The Standing Conference of Canonical Orthodox Bishops of the Americas), care a întemeiat, sub conducerea arhiepiscopului grec Iacobs I Americii, *Asociația voluntară a episcopilor ortodocși din cele două imerici*, ca să slujească drept mijloc de centralizare și conducere a nisiunii. Ea acționează ca o centrală menită să îndrepte eforturile tuturor Bisericilor ortodoxe din America asupra scopurilor comune și sa vite dedublarea serviciilor, agenturilor și organizațiilor.

Un moment important din istoria relațiilor Bisericilor ortodoxe din America l-a constituit prima *Conferință națională a episcopilor ortodocși*, ntrunită la 18 octombrie 1978 în Johnstown, sediul Episcopiei ortodoxe arpato-ruse, în statul Pennsylvania, care a făcut eforturi lăudabile spre i stabili o colaborare frățească mai intensă între ele.

Există, evident, în America tendința actuală ca toate Bisericile ortodoxe dependente de Bisericile autocefale mame din Orientul Apropiat i din Europa să se unească într-o singură Biserică ortodoxă autocefală, iub denumirea de Biserică ortodoxă din America. Această problemă va i și ea discutată, odată cu problema *dreptului de acordare a autocefaliei*, la viitorul Mare Sinod ortodox.

In prezent diaspora ortodoxă ajunge la aproape nouă milioane de :redincioși, răspîndiți în toate continentele lumii.

îmbucurător rămîne totuși faptul că, în ciuda autocefaiilor și a tonomiilor multinaționale din America mai ales, credincioșii ortodoc de pretutindeni se socotesc ca făcînd parte din Biserica Ortodoxă uni a Domnului Hristos, păstrînd împreună credința, tradiția, cultul și di ciplina canonică a vechii Biserici a Răsăritului.

BIBLIOGRAFIE

Relații interortodoxe

G. Strinopulos, *Die Beziehungen der Orthodoxen Kirchen zu den andei Kirchen*, în Col. «Ekklesia», Bd. X, Leipzig, 1939, p. 145 ș. u. ; Diac. Prof. Sih Anuichi, *Relații bisericești româno-sirbe în secolele al XVII-lea și al X.VIII-II* în «Biserica Ortodoxă Română», XCVII (1979), nr. 7—8, p. 869—1056, teză de de torat ; Victor Hin Bunea, *Simțul Soironie de la Vrața*, în «Mitropolia Atdealulu XI (1966), nr. 1—3, p. 56—67; P. Constantinescu-Iași, *Studii istorice româno-bi gare*, București, 1961 ; Idem, *Din relațiile artistice româno-bulgare*, Chișinău, 192 Arhim. Epifanie Norocel, *Relațiile bisericești și culturale dintre Bisericile Ortodoxă Română și Bulgară în secolul al XIX-lea*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXX> (1967), nr. 9—10, p. 1004—1016; I. Karmiris, *Biserica Ortodoxă și relațiile ei cealalte Biserici' și cu Consiliul Ecumenic al Bisericalor*, în limba greacă, Atei 1949; Pr. Prof. I. Rămureanu, *Legăturile Mitropoliei Ungrovlahiei" cu Patriarhia Constantinopol și cealalte Biserici Ortodoxe, de la 1800 pînă la recunoașterea aut cealaliei Bisericii noastre*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXVI (1959), nr. 7—: p. 935—960 ; I. Pulpea (Pr. Prof. I. Rămureanu), *Coniigurația actuală a creștinism lui*, în «Studii teologice», I (1949), nr. 3—4, p. 119—144 > Idem, *Bisericile Ortodox ca specială privire asupra Bisericii Ortodoxe Ruse*, în «Studii teologice», I (1941 nr. 1—2, p. 69—90; Hieromoine Pierre, *Notes d'Ecclésiologie orthodoxe Le P triarchie oecumenique et les Eglises Orthodoxes Autocephales*, în «Irenikon», (1933), no. 5—6, p. 404—406.

Diaspora ortodoxă în general

Mitrop. P. Rodopoulos, *Diaspora ortodoxă* (în limba greacă), Atena, 198(L. Scaife, *Parishes and Clergy oi the Orthodox and other Eastern Churches North and South America*, New York, 1960; Pr. Prof. Liviu Stan, *Ortodoxia diaspora*, în «Ortodoxia», XV (1963), nr. 1, p. 3—38; Idem, *Diaspora ortodoxă*, «Biserica Ortodoxă Română», LXXIII (1950), nr. 11—12, p. 603—617.

Diaspora ortodoxă în Europa occidentală

Olivier Clement, *Avenir et signiication de la diaspora orthodoxe en Euroi Occidentale*, în «Contacts», 30 (1978), no. 103, p. 259—283; Idem, *The Orthodoe diaspora "m Western Europe; its iuture and îts role*, în «Sobornost», 7 (1973), no. p. 76—787; W. Kahle, *Westliche Orthodoxie. Leben und Ziele Julian Joseph Ove becks*, Leiden, Koln, 1968; Rene Marichal, *L'Archev&che Orthodoxe de France d'Europe Occidentale*, în «Etudes», t. 324 (1966), p. 263—267; D. O. Rousseau, *Di logue sur l'Orthodoxie Occidentale*, în «Irenikon», t. XXXII (1959), no. 2, p. 239-248; L. Zander, *L'Orthodoxie Occidentale*, traduction de Jacques Touiaille. Cenți d'Etudes orthodoxes, Paris, 1958; Wille Chauncy Emhardt, *The Easter Church the Western World*, Milwaukee, 1928.

în l i m b a r o m â n ă : Antonie (Plămădeală), episcopul Buzăului, *Diaspoi ortodoxă românească*, în «îndrumătorul bisericesc», 1982, Buzău, p. 66—71 ; Pr. L tor Dumitru Radu, *Grija Bisericii Ortodoxe Române față de comunitățile ortodox române de peste hotare*, în «Biserica Ortodoxă Română», XCIII (1975), nr. 11-p. 1461—1472; Pr. Asist. Nic. V. Dură, *Comunitățile ortodoxe române de pes, hotare, o preocupare permanentă a Bisericii Ortodoxe Române*, în «Studii teoligi ce», XXVIII (1966), nr. 1, p. 8—23; N. Mitru, *Din activitatea parohiilor ortodox române de peste hotare*, în «Biserica Ortodoxă Română», XCVI (1978), nr. 11—1 p. 1223—1226; Alex. Nicov, *Ortodoxia Iranceză*, în «Biserica Ortodoxă Română U (1933), nr. 11—12, p. 52—64.

Ortodoxia în America

Aurel Jivi, *Ortodoxia în America și problemele ei*, București, 1980, ms. dactilografiat, 186 p.; Serafim Surrency, *The Quest for Orthodox Church Unity in America. A History of the Orthodox Church in North America in the Twentieth Century*, 3v York, 1973, 194 p.; *Handbook of American Orthodoxy*. Issued by the Council

Relations with the Eastern Churches on the Joint Commission on Ecumenical Relations of the Episcopal Church in the United States of America, 1972; George R. Ursul, *The Old Church in the New World. A Study of Orthodoxy in Canada*, : *The Romanian Missionary Episcopate in America. A Short History*, published the Romanian Orthodox Missionary Episcopate in America, Detroit, Michigan, 67; A. Bogolepov, *Toward an American—Orthodox Church. The Establishment of an Autocephalous Orthodox Church*, New York, 1963.

Biserica ortodoxă greacă în America

7000? 7.21 afomczi zffi EV A.usptxvj 'EM.iJvixijs Op8oS6tov 'Exy-X^aia; *Encyclicals and Documents of the Greek Orthodox Archdiocese of America*, Edited by Rev. Dr. Demetrios J. Constantelos, Thessalonique, Patriarcal Institute of Patristic Studies, 1976, 55 p.; S. Koskinas, 'H aup.jioXv) y.al ij 7ipoa<popi tou Oixou.uEvtxoo naxpiap^iou eii T'JV !,u.6p9a>afv xai avá7ccu;iv tijs 'OpOoSoEou 'Ex%Xi<itai EIS zbv Neiv Kojfxov (— Contribuția sacrificială Patriarhiei Ecumenice la formarea și dezvoltarea Bisericii Ortodoxe în mea Nouă), în «Klironomia», XI (1979), p. 477—530; Walter E. Wiest, *The Century of the Greek Orthodox Archdiocese of North and South America*, la A. J. Fi-pon, *The Orthodox Ethos. Essays in honour of the century of the Greek Orthodox Archdiocese of North and South America*, Holywell Press, Oxford, f.a. ; D. J. Constantelos, *The Greek Orthodox Church*, New York, 1967; Th. Saloutos, *The Greeks in the United States*, Cambridge (Massachusetts), 1964; T. Kourides, *The Evolution of the Greek Orthodox Church in America and Its Present Problems*, New York, 39; B. Zusti, *Elenismul în America și activitatea lui. Istoria Arhiepiscopiei grecești din America de Nord și de Sud*, în limba greacă, New York, 1954, 414 p.

Biserica ortodoxă rusă în America

3. Bensin, *History of the Russian Orthodox Greek Catholic Church of North America*, New York, 1941 ; P. Yuzyk, *The Ukrainian Greek Orthodox Church of North America*, 1918—1951, teză de doctorat, susținută la Universitatea din Manitoba, 1958, s. dactilografiat; Stephen Sedor., *The Carpatho-Russians and their Church*, Hinstown, Pennsylvania, 1959.

Biserica ortodoxă română în America

Gerald G. Bobango, *The Romanian Orthodox Episcopate*. The first Half Century, 1929—1979. Published by the Romanian American Heritage Center, Jackson, Michigan, 1979; Pr. Prof. N. Șerbănescu, *Patruzeci de ani de la înscăunarea prului episcop al Episcopiei Misionare Ortodoxe Române în America : 1935 — 4 iulie 1975*, în «Calendarul Credința», 1975, p. 51—65; Bartolomeu V. Anania, *Orthodoxy in America today*, Detroit, 1971 ; Idem, *Orthodoxy in America today. A critical analysis*, în «Calendarul ortodox Credința» pe anul 1971, p. 100—117; Pr. Ștefăni Slevoacă, *Biserica Ortodoxă Română în America de Nord*, în «Biserica Ortodoxă mână», XC (1972), nr. 7—8, p. 856—861 ; I. Casian, *Românii din America Și ița lor religioasă*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXVIII (1950), nr. 11—12, 588—602; Episcopul Policarp al Americii, *Episcopia misionară și românii din America*, în «Biserica Ortodoxă Română», LVIII (1940), nr. 7—8, p. 538—557; Idem, *mâinii din America*, în «Omăgiu I. P. S. Sale Dr. Nicolae Bălan, Mitropolitul dealului. La douăzeci de ani de arhipăstorire», Sibiu, 1940, p. 601—609 ; Veniamin citan Ploieșteanul, *Biserica Ortodoxă Română din America* (The Romanian Church America), București — Cernica, 1937, 112 p.; Tr. Scorobet, *Acțiunea misionară Sibiului în America*, în «Revista teologică», XXIV (1934), nr. 7—8, p. 260—265; *Biserica Ortodoxă Română din Statele Unite și Canada...*, Cleveland, Ohio, 1 noiembrie 1932.

Biserica ortodoxă albaneză din America

Vezi : Mitropolit Fan S. Noyi, *The Fiftieth Anniversary Book of the Albanian Orthodox Church in America, 1908—1958*, Boston, 1960.

Diaspora ortodoxă din Africa

P. S. Antim Nica, vicar patriarhal, *Negrii ortodocși din Africa de Est și lupta lor pentru autonomia bisericească*, în «Ortodoxia», XIX (1967), nr. 1, p. 3—16; Diac. Em. Vasilescu, *Probleme ale creștinismului african*, în «Studii teologice» XV (1963), nr. 9—10, p. 526—540.

Biserica ortodoxă din Australia

Ian Shevill, *The Orthodox and other Eastern Churches in Australia*, Newcastle, 1975; Pr. Olimp Căciulă, *Statutul de organizare al Mitropoliei Australiei și A oii; Zeelande (5 aprilie 1959)*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXXVIII (1960), nr. 3—4, p. 196—199; Pr. Dumitru Găină, *Diaspora Ortodoxă în Australia*, în «Altarul străbun», VII (1978), nr. 4, p. 1—2 și 9; VIII (1979), nr. 1, p. 1—2.

Ortodoxia în Extremul Orient

P. S. Antim Nica, vicar patriarhal, *Ortodoxia în Extremul Orient*, în «Ortodoxia», III (1951), nr. 1, p. 101—114; Idem, *Înființarea episcopiei ortodoxe autonome din China*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXIV (1956), nr. 5, p. 431—433, și în «Ortodoxia», III (1951), nr. 1, p. 101—105; Pr. L. Pădureanu (Stan), *Creștinismul ui China*, în «Mitropolia Olteniei», III (1961), nr. 1—4, p. 226—231; V. G. Ispir, *Curs de îndrumări misionare*, București, 1930, p. 318—344.

Biserica ortodoxă din Alaska

Vsevolod Rochau, *The Origins of the Orthodox Church in Alaska (1820—1840)*, în «Orthodox Alaska», III (1972), 2, p. 1—15; Vsevolod Roshko, *L'Église Orthodoxe d'Alaska*, în «Istina», 1960, 4, p. 389—406.

Cultul și viața religioasă. Mănăstirile. Școlile teologice *

1. Cultul și viața religioasă

În perioada de la 1800 pînă astăzi, cultul Bisericii ortodoxe s-a menținut uniform în toate Bisericile ortodoxe surori din lume, potrivit vechii rînduiei a Bisericii vechi.

În toate duminicile de peste an se săvîrșește de regulă Liturghia Sfîntului Ioan Gură de Aur, cu excepția duminicilor și zilelor — în număr de zece — în care se săvîrșește Liturghia Sfîntului Vasile cel Mare. Liturghia darurilor mai înainte sfințite — a Sfîntului Grigorie Dialogul — se săvîrșește de regulă în zilele de luni, miercuri și vineri din Postul Mare, cu excepțiile prevăzute de tipicul bisericesc.

Celelalte servicii bisericești — utrenia, vecernia, rînduiala celor șapte Taine, serviciul înmormîntării și celelalte ierurgii bisericești —, sărbătorile închinat cinstirii Maicii Domnului și cinstirii Sfinților se respectă pretutindeni la fel. În plus, unele Biserici autocefale naționale au introdus în diferite perioade ale istoriei lor cinstirea unor sfinți naționali.

O influență deosebită asupra vieții religioase ortodoxe a avut, începînd cu secolul al XVIII-lea, *Nicodim Aghioritul* (1748—1809). La 31 mai 1955, patriarhul Atenagora I al Constantinopolului (1949—1972) a hotărît canonizarea ca sfinț a lui Nicodim Aghioritul, stabilind sărbătoarea lui la 14 mai în fiecare an. De asemenea, printre monahii

* Capitolul redactat de Pr. prof. Ioan Rămureanu.

aghioriti s-a distins călugărul *Theoclitos*, prin cunoscuta lui scriere *Intre cer și pământ*, plină de spiritualitate ortodoxă.

În plin secol al XX-lea, Biserica ortodoxă greacă a dat doi mari sfinți. Unul este episcopul *Nectarie de Egina* (f 1920), mitropolit de Pentapole, în Patriarhia Alexandriei, apoi profesor la Seminarul din Atena, în 1904 a restaurat o veche mănăstire din insula Egina, unde a instalat un număr de călugărițe, călăuzindu-le pe calea vieții duhovnicești. Era un om duhovnicesc care avea darul profeției și al facerii de minuni, invocând neîncetat numele lui Iisus în rugăciunea inimii : *Doamne Iisuse Hristoase, Fiul lui Dumnezeu, miluiește-mă pe mine păcătosul*, care este rugăciunea vameșului din Evanghelie (Luca, 18, 13). El se străduia să realizeze «omul interior al inimii» (I Petru, 3, 4), căci adevărata rugăciune «este în Duh și în adevăr» (Ioan, 4, 23, 25), după cum însuși Hristos a spus că «împărăția lui Dumnezeu este în lăuntrul vostru» (Luca, 17, 21). «Duhul Sfânt vine în ajutorul rugăciunii noastre — spune Sfântul Apostol Pavel —, căci nu știm să ne rugăm cum trebuie, dar Duhul se roagă pentru noi cu suspine negrăite» (Rom. 8, 26).

«Dragostea lui Dumnezeu — scrie Sfântul Nectarie de Egina — se naște într-o inimă curată în care izvorăște harul divin». Era, după mărturia patriarhului Atenagora al Constantinopolului (1949—1972), «de o bunătate infinită, un om plin de pace și rugăciune».

La 20 aprilie 1961, patriarhul Atenagora l-a canonizat, trecându-l în rîndul sfinților.

Un al doilea sfânt dat de Biserica ortodoxă greacă în secolul XX este starețul *Silvan* de la Muntele Athos (f 1938) (Olivier Clement, *Dialogues avec le patriarche Athenagoras*, Paris, 1969, p. 24 și 69'—71).

La români, Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, în ședința din 28 februarie 1950, a hotărît generalizarea cultului pentru întreaga Biserică Ortodoxă Română a sfinților mucenici și cuvioși ale căror moaște se află de veacuri pe pământul țării noastre și *canonizarea unor sfinți ortodocși români*.

În ședința Sfântului Sinod Român din 10 octombrie 1955, s-a hotărît să se generalizeze cultul sfinților ale căror moaște se găsesc pe pământul României, ca : *Sfânta Cuvioasă Parascheva*, sărbătorită la 14 octombrie ; *Sfânta Muceniță Filoteia*, la 7 decembrie ; *Sfântul Cuvios Dimitrie cel JVOU din Basarabi*, la 27 octombrie ; *Sfântul Nicodim de la Tismana*, la 26 decembrie ; *Sfântul Ioan Valahul*, la 12 mai ; *Sfântul Grigorie Decapolitul*, la 20 noiembrie.

În aceeași ședință, s-a hotărît canonizarea și proclamarea unor sfinți români, după cum urmează : *Sfântul Ierarh Calinic de la Cemica*, stabilindu-i-se sărbătoarea la 11 aprilie ; *Sfântul Ilie Iorest și Sava Brancovici*, la 24 aprilie ; *Sfântul ierarh Visarion Sărai și Cuvioșii Sofronie de la Cioara și Oprea Miclăuș*, la 21 octombrie ; *Sfântul Ierarh Iosif de la Partoș*, la 15 septembrie.

În secolul al XX-lea s-a distins prin nevoințele sale duhovnicești Cuviosul *Ioan Iacob Hozevitul* (1913 — f 5 august 1960), călugărit la 8 aprilie 1936 la Mănăstirea Neamț, care a viețuit 24 de ani — între 1936—1960 — la Locurile Sfinte. La început s-a ostenit doi ani la

Ierusalim, apoi, între 1938—1946, în mînăstirea «Sfîntul Sava». Ps triarhia Română 1-a numit egumen la schitul «Sf. Ioan Botezătorul» d la Iordan, unde a slujit ca ieromonah între anii 1947—1952. De aic s-a retras, trăind ca schimnic, în peștera din pustiul Hozevei, unde decedat, lîngă mînăstirea «Sfîntul Gheorghe Hozevitul». Trupul săi nesupus stricăciunii, se află în biserica acestei mînăstiri.

Biserica Ortodoxă Română a sfințit, pentru prima dată în istoria e la 25 martie 1882, în Joia Patimilor, în Catedrala Mitropoliei din Bucu rești, Sfîntul și Marele Mir, pe care mai înainte îl primea de la Patria hia de Constantinopol.

La protestul patriarhului ecumenic Ioakim III (1878—1884 ; 1901-1912), din 10 iulie 1882, a răspuns SfîntuV-Sinod Român, în ședința di 23 octombrie 1882, prin *Actul Sinodal care cuprinde autocefalia Bise ricii Ortodoxe Române și relațiile ei cu Patriarhia de Constantinopol*, î care afirmă că, după canoanele Bisericii Ortodoxe, sfințirea Sfîntuk și Marelui Mir poate fi săvîrșită de orice Biserică autocefală, căci «Sfîn tul Mir, ca pecetie a Botezului, ca simbol al comunicării Sfîntului Dul cere neapărat ca el să se producă în fiecare localitate, unde este orgf nizată o Biserică autocefală. A căuta acest mijloc de sfințire pe la Bise ricile din alte țări ar însemna că acea Biserică nu posedă toată pleniti; dinea mijloacelor de mîntuire și sfințire. Că dacă ea nu poate produc Sfîntul Mir, nu poate comunica nici Duhul Sfînt celor botezați d dînsa... A căuta mirul pe la Bisericile altor țări înseamnă a nu ave conștiința și încrederea că Duhul Sfînt se pogoară de la Dumnezeu...»

«Așadar și Biserica noastră crede că Duhul Sfînt se pogoară și asi pra ei precum și a celorlalte Biserici, și ea îl caută și îl cere de sus — d la Părintele luminilor și Dătătorul a tot darul desăvîrșit» (*Act Sinod', care cuprinde autocefalia Bisericii Ortodoxe Române și relațiile ei c Patriarhia de Constantinopol*, în «Biserica Ortodoxă Română», VI (1892 •p. 738—757, aici p. 755—756).

Biserica ortodoxă bulgară, fiind socotită de Patriarhia Ecumenic schismatică între anii 1872 — 25 februarie 1945, a primit în acest tim Sfîntul și Marele Mir de la Bisericile ortodoxe surori : rusă, română și sîrbă.

Conferința panortodoxă de la Constantinopol, dintre 10 mai și 8 ii nie 1923, a hotărît *îndreptarea calendarului vechi sau itdian* — rămî în urmă cu 13 zile față de calendarul civil — prin suprimarea cele 13 zile de întîrziere a vechiului calendar. S-a socotit astfel ziua de 1 O(tombrie 1924, 14 octombrie.

Astfel, Patriarhia de Constantinopol, Biserica Greciei și Biseric Ciprului au aplicat îndreptarea calendarului la 10/23 martie 1924 ; B serica ortodoxă a Poloniei, la 24 iunie 1924 ; în Biserica Ortodoxă R< mână, ziua de 1 octombrie 1924 s-a socotit 14 octombrie 1924. De as< menea, în 1924 au adoptat calendarul îndreptat Patriarhia Antiohiei Bisericile ortodoxe : cehoslovacă și finlandeză, precum și MînăstiR Vatoped din Sfîntul Munte Athos. Biserica Georgiei a îndreptat calei darul la 4 octombrie 1927 ; Patriarhia Alexandriei la. 1/14 octombr 33 — Istoria Bisericească Universală Voi. II

1928 ; Biserica ortodoxă bulgară l-a îndreptat la 22 decembrie 1968. De asemenea, Biserica Macedoniei a introdus noul stil în 1968.

Patriarhia Ierusalimului, Patriarhia rusă, Patriarhia sîrbă și 19 mînăstiri din Sfîntul Munte Athos au rămas pînă astăzi la calendarul neîndreptat, sau la «vechiul stil», așteptînd să-l îndrepte în viitor.

Secolele XIX și XX au adus în viața popoarelor răsăritene o serie de curente, pînă atunci necunoscute. Acestea au influențat fără îndoială în mare măsură dezvoltarea vieții religioase și a celei bisericesti. Din pricina sistemului economic închis, a industrializării atît de tîrziu, precum și din cauză că ideile acestea au pătruns cu greu și în mică măsură în lumea satelor, unde se află și azi majoritatea locuitorilor din țările ortodoxe, credincioșii ortodocși au rămas în mare măsură legați de Biserică. De altfel, Bisericile ortodoxe, mai ales cele din Peninsula Balcanică, sînt cu adevărat Biserici ale poporului și au jucat un mare rol în apărarea ființei naționale a acestor popoare. Clerul ortodox n-a constituit în nici una dintre țările ortodoxe o castă deosebită de popor, ci a fost integrat în toate timpurile în popor.

Spre deosebire de Bisericile din Apus, unde o mare parte din clerul superior s-a recrutat timp de secole din clasa de sus, uneori chiar din familiile princiare, din dorința de a beneficia de averile și veniturile bisericesti, clerul ortodox s-a recrutat totdeauna din mijlocul poporului.

Popoarele ortodoxe participă la viața liturgică, unde cîntarea ade-seori în comun și săvîrșirea deodată a aceluiași acțiuni liturgice unește pe slujitori și credincioși. În vreme ce în Apus sînt regiuni catolice și protestante, unde participarea credincioșilor la Biserică nu urcă deseori peste 20—30 %, în Răsăritul ortodox, acest fenomen este mult mai rar. În genere, participarea la serviciile cultice este benevolă, nimeni ne silind pe credincioși să vină la biserică, ci totul e lăsat la libertatea conștiinței lor.

Postul, cinstea familială, iubirea de aproapele, ospitalitatea, toleranța religioasă au rămas pînă azi virtuți aproape generale în lumea ortodoxă.

Sînt rare cazurile cînd vreo căpetenie politică să fi luat măsuri pentru a obliga pe credincioși să meargă la biserică. Se citează cazul principelui sîrb Milos Gbrenovici (1814—1839 ; 1859—1860), care a luat măsuri, între anii 1822—1839, împotriva credincioșilor care nu mergeau la biserică, pînă la bastonare, și împotriva celor ce nu îngenunchiau cu demnitate sau fumau în curtea bisericii.

Este adevărat că înrîurirea stăpînirii turcești a lăsat unele urme negative în viața morală a popoarelor ortodoxe supuse. Corupția metodelor politice turcești a fost nefastă și se simte pînă azi în unele state balcanice.

Alături de unele aspecte negative din viața Bisericilor ortodoxe, Biserica ortodoxă cunoaște în genere în secolele XIX și XX multe și frumoase exemple de viață curată, înălțătoare, sublimă. Slujba religioasă, mai ales slujba sărbătorilor Nașterii Domnului și a Sfintelor Paști, însemnează foarte mult pentru viața fiecărui credincios ortodox. Imaginația poezilor, a scriitorilor și a artiștilor din secolul XIX s-a oprit

deseori la teme religioase, de exemplu la frumusețea slujbei din no j Paștilor descrisă atât de minunat de scriitorii de valoarea lui Lev To' (f'1910), N. Gogol (f 1852), A. Cehov (f 1904). Operele de artă trecutului bisericesc, îndeosebi operele de arhitectură și pictură popoarelor grec, român, sîrb, bulgar și rus sînt admirate pînă as' nu numai de credincioșii acestor popoare, ci de toți vizitatorii lu

2. Mînăstirile

În ultimii ani, mînăstirile au fost împuținate în toate țările o doxe, iar averile lor secularizate de statele respective sau etatizate.

În Rusia, fiindcă mînăstirile aveau mari averi și venituri, făcut secularizarea, înainte de 1800, de împărăteasa Ecaterina a (1762—1796).

În Grecia, contele Ioan Capodistria (1776—1831), președintele vernului grec, între 1827—1831, fost în serviciul diplomatic al Ri între anii 1809—1827, a redus în 1830 numărul mînăstirilor de la 59 85, iar averile lor au fost etatizate.

În România, domnitorul Alexandru Ioan Cuza (1859—1866) pror gă, cu ajutorul lui Mihail Kogălniceanu și cu aprobarea votului Cam Deputaților, la 13/26 decembrie 1863, *Legea pentru secularizarea rilor mînăstirilor închinată la Locurile Sfinte*.

Secularizările au fost într-o anumită măsură salvatoare, deoa au contribuit la readucerea monahismului la rosturile lui în Bise ortodoxă, făcînd pe călugări să ia în serios viața monahală, împlii după vechile pravile cele trei voturi, *fecioria* sau *curăția trupească*, *cultarea* sau *supunerea necondiționată și sărăcia de bună voie*.

Pentru păstrarea și promovarea vieții monahale, Lavra Pestei din Kiev, Ierusalimul Rusiei, și Lavra «Sfîntului Serghie» de la Zagc de lîngă Moscova, și, desigur, mînăstirile din Palestina și de la Sfî Munte Athos au jucat și joacă pînă astăzi un mare rol.

În viața Bisericii ortodoxe ruse s-au distins în secolul XIX, viața monahală, unii sfinți și stareți ai unor mînăstiri ca : Sfîntul S fim de la Sarov (f 1833), stareții mînăstirii Optina, Macarie (f 186f Ambrozie (f 1891) ; stareții Leonid, Ignatie, Brancianinov, Sfîntul de Kronstadt (f 1908) ș.a.

S-a tradus de opt ori în rusește *Filocalia*, operă minunată pune în lumină nostalgia sufletului omenesc după frumusețea cur morale și a sfințeniei. Teologia spirituală și contemplativă și filo; creștină rusă au dat în secolul XX cîțiva mari teologi ca : N. Arsei preotul Sergiu Bulgakov (f 1944), N. Berdiaev (f 1948), VI. Le (f 1958), P. Evdokimov (f 18 sept. 1970), Pr. Gh. Florovski (t 1979)

Deși pe Sfîntul Munte Athos s-au așezat ieremiți înainte de sec al IX-lea, istoria Muntelui Athos începe în 963 prin înființarea mî tirii Marea Lavră de către Sfîntul Atanasie Atonitul (între 977—l cu ajutorul împăratului bizantin Nichifor II Focas (963—969).

Sfîntul Munte Athos a rămas pînă astăzi în mare cinste, fiind tat de mii de pelerini. Cele douăzeci de mînăstiri mari și numeroase

uri cuprindeau în 1902 aproape 8.000 de călugări, dintre care 3270 reci, 3496 ruși, 286 români, 367 bulgari, 46 sârbi și 57 georgieni.

Cu părere de rău trebuie să spunem că proporția locașurilor nu este justă. Grecii au 17 mănăstiri, rușii una, sârbi una, bulgarii una, iar oi românii, care am sprijinit în gradul cel mai mare toate mănăstirile luntelui Athos, nu avem decât două schituri : *Prodromul* și *Lacu*.

Muntele Athos, numit «Grădina Maicii Domnului», a rămas până stăzi un mare centru de viață spirituală și de trăire ortodoxă. Biblioci și mănăstiri grecești, în care s-au adunat documente din partea tuturor popoarelor ortodoxe, sînt cercetate în ultimul secol de învățați reumiți din Răsărit și Apus. S-a făcut catalogul manuscriselor și se studiază monumentele istorice și picturile spre folosul tuturor Bisericilor reștine.

Sînt renumite, de asemenea, schiturile și mănăstirile numite *Meteora*, situate pe vîrfurile abrupte care se ridică semeț deasupra roditoare și cîmpii a Tesaliei, la ieșirea din munți a rîului Pinios.

După ultimele statistici, monahismul s-a refăcut în Grecia, unde [istă astăzi peste 280 de mănăstiri și schituri.

Centre monahale mai mari există la Ierusalim, Frăția Sfîntului [ormînt și Mînăstirea «Sfîntul Sava», apoi Mînăstirea «Sfînta Ecaterina» din Muntele Sinai. În Bulgaria, cea mai renumită este Mînăstirea Țila, numită așa după întemeietorul ei, Sfîntul Ioan Rilski (f 946). După cendiul din 1833, ea a fost refăcută complet, fiind una dintre cele ai mari clădiri mînăstirești din Balcani. Alte mînăstiri bulgare mai nt : Bacicovo, din secolul XI ; Trojan, Preobrejanie ș.a.

În Serbia există renumite biserici și mănăstiri la Ohrida, în Macedonia, la Mileșevo și Peci (Ipek).

În România avem numeroase mănăstiri. În Muntenia : Cernica, Părea, Căldărușani, Ciorogîrla, Țigănești, Dealu, Vîforîta, Ciolanu, Ghi-liu, Nămăești ș.a. ; în Oltenia : Tismana, Cozia, Bistrița, Horezu, Ar-ita, Govora, Mînăstirea dintr-un lemn, Lainici ș.a. ; în Dobrogea : Cilic-?re, Cocoșu, Saon ș.a. ; în Moldova : Neamțu, Putna, Secu, Sihăstria, *apia, Văratec, Rîșca, Dragomirna, Voroneț, Sucevița, Moldovița ș.a. ; Transilvania : Sîmbăta de Sus, Rîmeț, Rohia, Nicula ș.a.

La români s-au distins printr-o viață spirituală aleasă numeroși mohi, dintre care s-au ridicat figuri reprezentative ca : mitropolitul aldovei Iosif Naniescu (f 26 ian. 1902) și Sfîntul Ierarh Calinic de la mica (f 11 aprilie 1868).

S-au publicat la români numeroase lucrări de valoare cu conținut)logic, liturgic, duhovnicesc și istoric, mai ales după cel de-al II-lea îboi mondial (1939—1945). Din punct de vedere duhovnicesc, de un eres deosebit se bucură Filocalia, publicată de Pr. prof. D. Stăniloae.

O statistică exactă a mînăstirilor, a schiturilor și monahilor nu se ate face azi. În tot cazul, se consideră că sînt peste 400 de mînăstiri schituri în țările ortodoxe, cu circa 20.000 de călugări. În timpul din "nă, s-a dat călugărilor o orientare mai practică, legată de-nevoile vie-de toate zilele.

3. Școlile teologice

Școlile teologice s-au înmulțit în secolele XIX și XX în Biserici ortodoxe foarte mult.

Până la 1800 nu aveam, cu excepția Bisericii ruse, școli de teolog superioară în sensul actual al cuvîntului. învățămîntul teologic se face în mînăstiri și în numeroase școli inferioare, în *seminarii*, din care grecii și rușii aveau cele mai multe.

Patriarhia de Constantinopol s-a îngrijit de aproape, în decursul timpului, de cultura teologică ortodoxă a clerului și a credincioșilor. În 1839, patriarhul Grigorie VI (1835—1840 ; 1867—1871) a înființat Școală teologică pe lângă Patriarhia Ecumenică, pe care patriarhul Gheorghi IV (1841—1845 ; 1852—1853) a mutat-o, în 1844, în insula Halci din arhipelagul insulelor Prinkipos din Marea de Marmara, avînd sediul Mînăstirea «Sfînta Treime». La început, ea era un *Seminar* superior, iar din 1919 a fost transformată în *Academie* teologică și a funcționat pînă în 1973. În această Școală teologică, devenită apoi Academie, au studiat mulți studenți teologi, între ei și străini : greci, sirieni, libanezi, bulgari, sîrbi, români ș.a. Din 1844 pînă la 1912, Școala teologică de la Halci a eliberat diplome în teologie unui număr de 478 elevi.

Din inițiativa patriarhului Atenagoras (1949—1972), Patriarhia Ecumenică a creat *Institutul patriarhal de studii patristice*, pe care l-a stabilit, din 1966, în mînăstirea Vlatadon, vechi centru spiritual din Macedonia, lângă Tesalonic, pentru a colabora cu profesorii Facultății de teologie din acest oraș.

De asemenea, Patriarhia Ecumenică a înființat la 5 noiembrie 1966 un *Centru de studii patriarhal ecumenic la Chambesy*, lângă Geneva, Elveția, unde se țin importante conferințe interconfesionale în cadrul Consiliului Ecumenic al Bisericilor.

Cum am arătat, cele douăzeci de mînăstiri ale Muntelui Athos află pînă azi sub jurisdicția Patriarhiei Ecumenice.

În 1953 s-a deschis în schitul «Sfîntul Andrei» din Muntele Athos o școală atonită.

La Căreia, în Muntele Athos, funcționează un Seminar pentru pregătirea teologică a monahilor.

Sub jurisdicția Patriarhiei Ecumenice se află, din 1908, și Biserica Insulei Creta, care, din 28 februarie 1967, a obținut autonomia. Din octombrie 1968 a luat ființă *Academia ortodoxă a Bisericii Insulei Creta* cu sediul în Mînăstirea Gonia-Hariton.

Pentru pregătirea clerului și a teologilor din Patriarhia Alexandria, funcționează din 1926 o *școală clericală* cu numele «Sfîntul Atanasie», avînd cinci clase, după învățămîntul elementar. Elevii acestei școli sînt de origine greacă, arabă, siriană, libaneză și uneori etiopiană.

În 1952 a luat ființă în Alexandria un *Institut de Studii Ortodoxe*

La 26 octombrie 1970, Patriarhia Antiohiei a deschis pentru pregătirea de teologi un *Institut de teologie* în Liban, în Mînăstirea Balaman cu numele «Sfîntul Ioan Damaschin», avînd un ciclu de patru ani de studii, care acordă titlul de licențiat în teologie.

În Patriarhia Ierusalimului funcționează din 1831, la Ierusalim, *Seminarul «Sfintei Cruci»*. În 1930 s-a organizat *Școala teologică patriarhală a Sfântului Mormânt*.

Arhiepiscopia autocefală a insulei Cipru s-a ocupat de asemenea de ducerea și instruirea clerului ei. Prima școală pentru pregătirea clericilor s-a înființat în anul 1910, când s-a deschis *Seminarul* din Mânăstirea «Sfântul Gheorghe» din Larnaca.

În anul 1949 s-a înființat *un nou Seminar teologic*, numit «Apostolul Barnabas», într-un metoc al mânăstirii Kykkos din Nicosia, capitala insulei.

Biserica ortodoxă greacă are pentru pregătirea studenților teologi și a clerului superior două Facultăți de teologie, una la Atena, înființată în 1837, și alta la Tesalonica, care funcționează din 1939.

În afară de aceste instituții teologice superioare, Biserica Greciei a înființat pentru pregătirea clericului de parohie mai multe Seminarii : la Atena, numit *Rizariion*, înființat prin donația lăsată de filantropul grec G. Rizaris (f. 1 iunie 1841), care și-a deschis cursurile la 16 mai 1844 ; un Seminar la Corint ; un Seminar la Lamia ; un Seminar la Xanthi ; și un Seminar numit «Sf. Ambrozie», în Peninsula Calcidică.

Are de asemenea, începând din 1958, șase școli superioare de teologie, în care sînt primiți pentru instruirea teologică absolvenții gimnaziilor și ai școlilor comerciale, între 22 și 30 de ani, care vor să intre în orașe, în următoarele orașe : Atena, Calama, Patras, Bolos, Caterini, Tesalonica. Durata cursurilor este de doi ani.

În insula Tinos funcționează din 1968 un Seminar superior, în care sînt primiți candidații cu studii medii și care au vârsta de 26 ani. Durata cursurilor este de un an.

Are de asemenea un Seminar la Vella, lângă Ianina, cu durata cursurilor de șase ani, pentru tinerii care au terminat gimnaziul, în vîrstă de 16 ani.

Biserica ortodoxă rusă a avut de asemenea numeroase Seminarii, școli religioase și Academii teologice.

Cînd în 1808 s-au organizat cele patru Academii duhovnicești, Biserica ortodoxă rusă avea 36 de Seminarii, care au ajuns în 1902 la un număr de 58, cu un număr de 1162 profesori și 19.386 elevi. În afară de acestea se mai aflau 185 școli parohiale cu 1970 de profesori și 29.600 elevi.

Școlile teologice erau atunci mai mult creația statului, iar Biserica să controleze numai doctrina ; teologia se preda numai în ultimele clase și mai mult în Seminariile superioare cu zece clase, care pregăteau tinerii pentru orașe, căci dintre absolvenții Academiiilor duhovnicești se recrutau mai mult clerul superior și cadre pentru învățămîntul teologic.

Academiile duhovnicești din Biserica ortodoxă rusă au trecut prin multe reforme pînă la 1902, cînd li s-a lăsat o autonomie destul de mare.

Pînă la 1918 au funcționat patru Academii duhovnicești la : Moscova (înființată la 12 decembrie 1685), Petrograd, Kiev, Cazan, și 66 de școli teologice. Academiiile duhovnicești aveau și Institute deose-

bite. De exemplu, Academia din Cazan avea un institut pentru mis; între mahomedani și rascolnici; Academia din Petersburg avea un institut pentru traducerea operelor Părinților greci, iar Academia din K un institut pentru traducerea Părinților latini.

Astăzi Patriarhia rusă are următoarele Academii teologice și Seminarii: Academia duhovnicească de la Zagorsk, în Lavra «Troita-Sghie», lângă Moscova, și Academia duhovnicească din Petersburg. trei Seminarii: unul la Moscova, altul la Petersburg și altul la Odesa

Patriarhia ortodoxă a Georgiei are pentru pregătirea clerului Seminar la Tbilissi, înființat în 1817, și un altul la Kutais, care datează din 1894.

În Biserica Ortodoxă Română, învățământul religios s-a făcut de 1800 până azi în diferite Seminarii, în Facultăți de teologie, în Academii teologice și în Institute teologice.

Cu sprijinul mitropolitului Moldovei Veniamin Costachi (1808—1842), a luat ființă în 1803, în Moldova, la Mănăstirea Colă de lângă Iași, Seminarul Veniamin, pentru pregătirea viitorilor preoți.

În Transilvania s-au înființat Seminarii la Sibiu, în 1815 și la Arad, în 1822, unite mai târziu cu Școala normală, căci primul era deseori, în timpul stăpînirii austro-maghiare, și învățător, ca la sîrbi.

În Țara Românească s-au înființat în 1836: Seminarul Central București, Seminarul din Curtea de Argeș, care a funcționat între 1836—1901, 1920—1940, 1946—1948, 1951—1957; Seminarul de la Zău, iar în 1837, Seminarul din Rîmnicu-Vîlcea.

Alte Seminarii inferioare au funcționat la Huși (1852) și Ron (1858), care s-au desființat.

În 1872, mitropolitul Nifon al Ungrovlahiei (1850—1875) a înființat Seminarul «Nifon Mitropolitul» care a funcționat între anii 1872—1948, în București. În 1902 s-a înființat Seminarul din Galați.

În Bucovina s-a înființat un Seminar în 1872, apoi în 1875 Facultatea de teologie din Cernăuți, care a funcționat între anii 1875—1948 și apoi la Suceava, între anii 1944—1948.

La Iași s-a înființat în 1860 o Facultate de teologie, care a funcționat puțin.

În 16 noiembrie 1881 a luat ființă la București, Facultatea de teologie care a funcționat pînă în 1948, cînd a devenit Institutul teologic universitar din București. În prezent funcționează din nou ca Facultate în cadrul Universității din București.

În Transilvania a funcționat la Sibiu, din 1921, o Academie teologică, devenită în 1943 Facultate de teologie, iar în 1948, Institut teologic. Alte Academii teologice au funcționat după primul război mondial (1914—1918) în orașele: Cluj-Napoca (1924), Oradea (1923), Arad (1918—1948) și Caransebeș (1865). Academia teologică Cluj a devenit în 1948 Institut teologic, care a funcționat pînă în 1948.

După primul război mondial s-au înființat mai multe Seminarii afară de cele menționate mai înainte, în orașele: Craiova, Constanța

nan, Dorohoi (jud. Botoșani) și Seminarul «Miron Patriarhul» din Ipușlung-Muscel, care a funcționat între anii 1922—1934.

Un Seminar monahal a fost înființat în 1928 la Mănăstirea Cernișingă București, care a funcționat pînă în 1941.

În prezent, Biserica Ortodoxă Română are, din anul 1948, două Institute teologice, unul la București și al doilea la Sibiu, și din 1990 funcționează două Facultăți de teologie la Iași și Cluj și o Facultate de teologie-filologie în orașul Pitești. Are mai multe seminarii : București, 1957, iar din 1949, la Craiova, Buzău, Mănăstirea Neamțu, Cluj-Napoca și Caransebeș. Un Seminar special pentru absolvenții școlilor seciare a funcționat la Curtea de Argeș din 1968 pînă în 1977, iar din 1977, funcționează alte Seminarii teologice la Roman, Galați, Curtea de Argeș, Arad etc.

În Biserica ortodoxă sîrbă, cea mai veche Școală teologică este Seminarul din Karloviț, înființat în 1794 de mitropolitul Ștefan Stratimirović din Karloviț (1790—1837), apoi Seminarul din Belgrad, înființat în 1830, și Seminarul din Sarajevo, înființat în 1883.

Din 1920 funcționează o Facultate de teologie la Belgrad.

În afară de această Facultate, Biserica sîrbă are în prezent patru Institute teologice la : Belgrad, Karloviț, Prizren și Kirka.

În Biserica ortodoxă bulgară, primul Seminar teologic s-a înființat în 1874, care a funcționat între anii 1874—1877 și 1878—1885. Un Seminar a funcționat la Samakov, între anii 1876—1903, cu unele întreruperi, mutat apoi la Sofia, unde a funcționat între 1903—1950. Un Seminar s-a înființat la Plovdiv (Filipopole), care a funcționat între 1915—1950.

Din 1951 funcționează în Biserica ortodoxă bulgară un Seminar cu clase, în Mănăstirea Cerepiș, județul Vrața.

Facultatea de teologie de la Sofia datează din 1923 și a funcționat în continuare de atunci pînă azi.

În Polonia, după primul război mondial, funcționează, pentru pregătirea clerului Bisericii ortodoxe polone, o Facultate de teologie ortodoxă, de stat, pe lângă Universitatea din Varșovia.

În Cehoslovacia s-a înființat pentru pregătirea clerului ortodox din această țară, în toamna anului 1948, un Seminar ortodox ceh la Karlovy-r (Karlsbad), care a fost mutat, în octombrie 1949, în capitala țării, Pragă.

Biserica ortodoxă cehoslovacă are, de asemenea, o Facultate de teologie la Prešov, în Slovacia.

Biserica ortodoxă finlandeză are pentru pregătirea clerului un Seminar teologic în localitatea Kuopio, sediul Arhiepiscopiei. Are, de asemenea, o Facultate de teologie ortodoxă la Universitatea din Joensuu. Un Institut teologic ortodox numit «Sfîntul Sergiu de Radonej» funcționează la Paris, înființat după primul război mondial, pentru diasporă.

Pentru pregătirea clerului ortodox, Arhiepiscopia ortodoxă greacă din Nord și de Sud, recunoscută de Patriarhia Ecumenică, la Iași în 1922, a înființat un Institut teologic în 1937, numit *Seminarul*

Holy Cross (Sfânta Cruce), care funcționează în localitatea Brooklyne, lângă Boston, în statul Massachusetts, cu un ciclu de șase ani de studii.

Alte două școli superioare de teologie au fost înființate în Statele Unite ale Americii de Biserica ortodoxă din America, fosta Mitropolie rusă, și anume : *Seminarul Sfântul Vladimir*, în localitatea Tuckahoe, din statul New York, și *Seminarul Sfântul Tihon*, în localitatea South-Canaan, în statul Pennsylvania.

Biserica ortodoxă ucraineană a Canadei are din 1932 o școală de teologie în localitatea Winnipeg, numită din 1946 *Colegiul «Sfântul Andrei»*, care a intrat în 1962 în raporturi de asociere cu Universitatea din Manitoba.

Pentru ortodocșii de origine americană a luat ființă în 1944 *Institutul «Sfântul Vasile»* la Washington. Recent s-a deschis un Seminar ortodox la Meithland, în Florida, cu limba de predare engleză.

În general, școlile teologice au fost dominate în țările ortodoxe din Estul și Sud-Estul Europei, pînă la cel de al doilea război mondial (1939—1945), de laici, statul înființînd școlile și întreținîndu-le, pentru că, în unele din aceste țări, ele dădeau și preoți și învățători.

După cel de al doilea război mondial, în fostele țări socialiste, Biserica autocefale ortodoxe și-au reluat rolul de altădată, fiind răspunzătoare de calitatea pregătirii clericilor și a profesorilor, pentru învățămîntul teologic seminarial și superior.

În modul acesta, Seminariile teologice și Institutele de teologie se încadrau mai normal în circuitul de viață al Bisericii Ortodoxe și corespundeau mai bine nevoilor spirituale ale credincioșilor.

B I B L I O G R A F I E

Cultul și viața religioasă ortodoxă

Irenee Hausherr, *Dogme et spiritualité orientale*, dans «Etudes de spiritualité orientale» (Orientalia Christiana Analecta, 183), Roma 1969, p. 145—179; *Petite Philologie de la prière du cœur*, trad. et introd. de Jean Gouillard, 2-e ed., Paris, 1968; Asterios, Argyriou, *Spirituels neo-grecs — XV-e—XX-e siècles*, Namur, 1967; Ambroise Fontrier, *Saint Nectaire d'Égine*, Paris, fără dată; Paul Evdokimov, *Les âges de la vie spirituelle*, Paris, 1964; Idem, *L'Orthodoxie* 2-e ed., Neuchâtel-Paris, 1965; M. J. Le Guillou, *L'Esprit de l'Orthodoxie grecque et russe*, Paris, A. Fayard, 1961; C. Lialine, *Monachisme oriental et monachisme occidental*, în «Irenikon», t. XXII (1960), p. 435—459; Ernst Benz, *Geist und Leben der Ostkirchen*, Hamburg, 1957; VI. Losski, *Essai sur la théologie mystique de l'Église d'Orient*, Paris, 1944, trad. engleză, Londra, 1957; J. N. Danzas, *Itinéraire religieux de la conscience russe*, Paris, 1935; S. Boulgakoff, *L'Orthodoxie*, Paris, 1932; K. Hool, *Die religiösen Grundlagen der russischen Kultur*, Tübingen, 1928; Pr. prof. Ene Braniște, *liturgica specială pentru Institutele Teologice*, București, 1980, cu bogată bibliografie străină și românească.

În l i m b a r o m â n ă : *Slinți români și apărători ai legii strămoșești*, lucrare colectivă alcătuită sub direcția I.P.S. Mitropolit Nestor al Olteniei, București, 1987; Ieromonah Ioanichie Bălan, *Hrană duhovnicească*, t. I, II, Ierusalim, 1968; 1970; Idem, *Pateric românesc*, București, 1980. Pentru generalizarea cultului Cuvioasei Parascheva, a Sfintei Filoteia, a Sfinților : Dimitrie cel Nou, Grigorie Decapolitul, Nico-dim de la Tismana și proclamarea canonizării Sfinților ierarhi Calinic de la Cernica, Ilie Iorest și Sava Brancovici, a Cuvioșilor mărturisitori Visarion Sărai și Sofronie de la Cioara și a Sfintului. Mucenic Oprea Micăluș, vezi : *Decizia Sîntu-lui Sinod și studiile respective*, în «Biserica Ortodoxă Română» LXXIII (1955), nr.

11—12, p. 1066—1221 ; Pr. N. Șerbănescu, *Slintul ierarh Calinic de la Cerniaa, episcopul Rîmnicului*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXXVI (1968), nr. 3—5, p. 363—395; Natalia Dinu, *Viața și activitatea Sîntului Ierarh Calinic de la Cernica*, în «Glasul Bisericii», XXVII (1968), nr. 3—4, p. 297—336; Pr. Constantin Karaisaridis, *Sfîntul Nicodim Aghioritul și activitatea sa în domeniul liturgic*, teză de doctorat în «Studii teologice», XXXIX (1987), nr. 1, p. 6—66 ; nr. 2, p. 6—74.

Minăstirile ortodoxe în general:

E. Timiadis, *Le monachisme orthodoxe*, Paris, 1981 ; *Post-Byzantine ecclesiastical personalities. Studies of St Nikodemos the Hagiorite, St Nikephoros of Chios, Neoptcytos Vamvas, Konst. Oikonomos... and Eus. Matthopoulos, Brookline (Mass.)*, 1978 ; R. Janin, *Les Eglises et les monasteres des grands centres byzantins (Bythynie, Hellespont, Latros, Galesios, Trebizonde, Athenes Thessalonique)*, Paris, 1975, XVI — 492 p.; C. Cavarnos, *Nicodemus the Hagiorite*, Belmont, 1974; N. Zaharopoulos, *Sîntul Nicodim Aghioritul ca dascăl al vieții duhovnicești*, în limba greacă, Tesalonic, 1967; Teoclit de la Minăstirea Dionisiu, *Sîntul Nicodim Aghioritul*, în grecește, Atena, 1959; Irina Goraïnoff, *Seraïim de Sarov*, Paris, 1979; J. P. Mamalakis, To "Afios "Opo?", (*AQ(ai)Tjiä* (fsoav τ<ov atcovov, Tesalonic, 1971; P. Lemerle, *Ades de Lavra*, Paris, 1970; O.F.A., *The Saints of Greece*, Athens, 1970; L. Bouyer, *La spiritualite orthodoxe et la spiritualite protestante et anglicane*, Paris, 1965; trad. engleză, London, 1969; Paul Huber, *Athos. Leben, Glaube, Kunst*, Ziirich, 1969 ; *Le Millenaire du Mont Athos, 963—1963. Etudes et Melanges*, 2 voi., Vcne-dachevetogne, 1964; Irene Doens, *Les monasteres en Grece depuis 1833*, în «Irenikon», XLIV (1971), nr. 3, p. 424—441; Idem, *Monasteres orthodoxes en Grece: (I) Le Mont Athos (II) Autres monasteres de Grece*, în «Irenikon», XXXIV (1961), nr. 3, p. 346—371, 372—392; N. M. Panagiotakis, "A9co«, în «epiav.Evu'nui xai 'H9i7.il EvxuxloxiBsCa» t. I, Atena, 1962, p. 849—889 ; M. J. Le Guillou, *Aux sources des mouvements spirituels de l'Eglise Orthodoxe de Grece*, în «Istina», 1960, p. 95—128, 133—152; *Biserica Greciei. Minăstirile și numărul monahilor*, în «'EstaXiiiia» I (1923), nr. 36, 1924, p. 332—334; E. Amand de Mendieta, *la presqu'île des Caloyers : Le Mont Mhos*, Bruges, 1955; Pr. T. Bodogae, *Ajutoarele românești la minăstirile din Siin-. ui Munte Athos*, Sibiu, 1941; G. Cioran, *Legăturile țărilor române cu Muntele Athos și îndeosebi cu minăstirile Cutlumuș, Lavra, Dohiaru și SI. Pantelimon sau i Rușilor*, în limba greacă, Atena, 1938; V. Arminon, *La Russie monastique*, Siste-on, 1975, 238 p.; V. Arminjon, *La Russie monastique*, 1975; M. J. Rouet de Jour-ial, *Monachisme et monasteres russes*, Paris, 1952 ; L. Reau, *L'Art russe*, 2 voi., pa-is, 1922—1923.

Minăstirile din România :

Biserica Ortodoxă Română în trecut și astăzi, București, 1979; Pr. prof. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, voi. I, București, 1980, p. 284—517, 344—355, 339—353, t. II, București, 1981, p. 216—229, 560—587, cu bogată bibliografie, t. III; Ierom. Ioanichie Bălan, *Vefre de sihăstrie românească, sec. IV—CX*, București, 1982; Idem, *Pateric românesc*, București, 1980; Pr. prof. I. Rămurea-IU, *Patru sute cincizeci de ani de la întemeierea Minăstirii Curtea de Argeș*, în «Glasul Bisericii», XXVI (1967), nr. 7—8, p. 718—746 ; Idem, *Comemorarea a cinci ute de ani de la înființarea Minăstirii Putna*, în «Biserica Ortodoxă Română», XXXV (1966), nr. 7—8, p. 628—640; Pr. N. Șerbănescu, *Curtea de Argeș — 450 ni de la simțire*, București, 1967, cu versiune franceză; Idem, *Istoria bisericii Mî-ăstirii Curtea de Argeș*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXXV (1967), nr. 7—8, . 730—755; Protos. Irineu Crăciunaș, *Minăstirea Neamțu. Lavra monahismului din Moldova*, în «Mitropolia Moldovei și Sucevei», XXXVIII (1962), nr. 5—6, p. 343— 53 ; Pr. Aug. Faur, *Monahismul românesc și reorganizarea lui*, în «Studii teologice», [(1950), nr. 3—6, p. 295—306; Șt. Meteș, *Minăstirile românești din Transilvania i Ungaria*, Sibiu, 1936; A. Mironescu, fost mitropolit primat, *Istoria Minăstirii 'ernica*, Tipografia Minăstirii Cernica, 1930; D. Furtună, *Ucenicii starețului Paisie n-Minăstirile Cernica și Căldărușani*, București, 1927; Șt. Berechet, *Situația Bise-icii și a minăstirilor din Moldova*, în «Biserica Ortodoxă Română», XLI (1923), . 1115—1120; Pr. prof. Ștefan Alexe, *Festivitățile închinat Academiei duhovni-ești din Moscova-Zagorsk*, în «Biserica Ortodoxă Română», CIV (1986), nr. 1—2, . 51-^55.

Facultățile și Seminariile teologice :

D. Balanos, *Istoria Facultății de teologie din Atena, 2837—1937*, în grecește Atena, 1937 ; *Centenarul Facultății și Institutului de Teologie din București*, în «St dii teologice», XXXIV (1982), nr. 1—2, p. 10—137, studiu colectiv; Pr. prof. Mira Păcurariu, *Istoria învățămîntului teologic în Biserica Ortodoxă Română*, în «Bis nea Ortodoxă Română», XCIX (1981), nr. 9—10, p. 979—1017; Idem, *Istoria Bisei cii Ortodoxe Române*, t. III, București, 1981, p. 227—327, 432—460, 480—494 ; *Ideii Cultura teologică ortodoxă românească între anii 1925—1975*, în «Studii teologice XXVII (1975), nr. 9—10, p. 416—438; Pr. prof. Nic. Șerbănescu, *Facultatea de Teologie a Universității din București. O sută de ani de la înființare (1881—1948-1981)*, în «Biserica Ortodoxă Română», XCIX (1981), nr. 9—10; Ibidem, p. 18-1093; Pr. asist. Viorel Ioniță, *Institutul teologic de grad universitar din Bucuri.: 1948—1981*; Ibidem, p. 1091—1148; Pr. prof. Ene Braniște și Prof. Ion Aposte *Internatul teologic din București, 1948—1981*; Ibidem, p. 1115—1129; Pr. prof. ! Radu, *Privire istorică generală asupra catedrelor și evoluției lor calitative*, în «St dii teologice», XXXIII (1981), nr. 7—10, p. 489—502; Mai mulți profesori: *Istoria catedrelor și disciplinelor de studiu la Facultatea de teologie și Institutul teolog din București, 1881—1981* ; Ibidem, p. 503—598; Adriana Camariano Cioran, *U Academies princieres de Bucarest et de Jassy et leurs professeurs*, Thessalonik 1074, 730 p.; Un colectiv, *Istoria învățămîntului în România*, Compediu, București 1971, 479 p.; Nicolae Albu, *Istoria școlilor românești din Transilvania între 1800-1867*, București, 1971, 236 p.; Pr. prof. D. Călugăr, *Invățămîntul teologic în Biserica Ortodoxă Română*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXXIX (1971), nr. 4—2, p. 125-145; T. G. Bulat și Pr. Al. I. Ciurea, *Contribuții la istoricul Facultății de teologi și Institutului teologic universitar din București*, în «Biserica Ortodoxă Română LXXV (1957), nr. 11—12, p. 1071—1251 ; Pr. I. Popescu-Mălăești, *Facultatea de teologie din București*, în «Studii teologice», III (1932), nr. 1—2, p. 3—19; Sofron Via și Mircea Păcurariu, *Istoria Institutului teologic de grad universitar din Sibiu, în «Mitropolia Ardealului», VI (1961), nr. 11—12, p. 677—767; Arhidiacon. Const. Voici Două sute de ani de învățămînt teologic la Sibiu (1786—1986)*, în «Studii teologice», XXXVIII (1986), nr. 1, p. 81—91; Pr. M. Mănuacă, *Facultatea de teologie din Iași — 1860—1864*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXVIII (1960), nr. 9—10, p. 872—906 ; Magistrand Ioan I. Floca, *Școlile teologice, organizarea și jurisdicția în «Studii teologice», VI (1954), nr. 5—6, p. 316—344 ;* Diac. Gh. I. Moiescu, *Bai șerii români la școlile teologice din Rusia, 1845—1856*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXIII (1945), nr. 11—12, p. 722—756, și LXIV (1946), nr. 4—6, p. 247—25; Extras, București, 1947; M. Regleanu, *Ies premiers boursiers roumains à Athenei* în «Balcania», VI (1943), nr. 6, p. 417—422; V. Papacostea și M. Regleanu, *Seminarul Central. Documentele întemeierii*, București, 1938; Gh. C. Marinescu, *Seminarul din Curtea de Argeș, 1836—1936*, București, 1937; N. Iorga, *Istoria învățămîntului românesc*. București, 1928, 551 p., ed. 2-a de Ilie Păpescu Teiușan, în 1971 XXXIII — 175 pi.; Veniamin Micle, *Seminarii teologice la Craiova în secolele XI* și XX*, în «Mitropolia Olteniei», XXVII (1975), nr. 9—10, p. 666—681 ; P. Gîrbovi ceanu, *Seminariile din Țara Românească*, București, 1916; D. G. Ionescu, *Seminarul din Buzău*, în «Biserica Ortodoxă Română», LV (1937), nr. 3—4, p. 175—213; A. T. Dumitrescu și G. M. Ionescu, *Istoria seminariilor preoțești din Buzău, Curtea d Argeș, Huși și Ismail*, București, 1906; Gh. Adamescu, *Istoria Seminarului «Veniamin din Iași (1803—1903)*, București, 1904; Const. Erbiceanu, *Istoricul Seminarului Veniamin din Mînăstirea Socola*, Iași, 1885; Victor Bunea Hin, *CHeva date despre învățămîntul teologic superior din Bulgaria*, în «Studii teologice», XVI (1964), nr. 7—8, p. 490—495.

Cultura teologică ortodoxă *

Teologia ortodoxă, avînd o bază solidă în teologia Sfinților Părinți în secolele II—VIII și în teologia bizantină din secolele IX—XV, a fă-ut în secolele XIX și XX, în ultimii 180 de ani, mari progrese. De altei, popoarele din Estul și din Sud-Estul Europei au realizat frumoase rogrese culturale, economice, sociale și politice în această perioadă. Nu fost ușor pentru aceste popoare și pentru Bisericile ortodoxe din ceasta parte să ajungă la stadiul de dezvoltare culturală a popoarelor în Apusul Europei, unde progresul începuse cu multe secole înainte.

într-un fel, progresul popoarelor ortodoxe din Răsăritul Europei ste deosebit față de acela al popoarelor din Apus, unde, mai ales la rotestanți, se pune preț mai mult pe cunoașterea Bibliei și argumente-; raționale, în timp ce catolicii au ca normă de orientare teologia lui oma de Aquino (f 1274) și scolastica Evului mediu.

în Răsăritul ortodox s-au cultivat din teologie mai mult problemele turgice, spirituale, morale, dogmatice și canonice. De fapt, ca nici în- "-o altă Biserică din Apus, cărțile de ritual ortodoxe cuprind învăță- jră dogmatică, morală, catehetică, drept, și chiar și istorie bisericeas- ă. E drept că în Apus, cu excepția discuțiilor și controverselor ivite în itirea și interpretarea Bibliei la protestanți, preoții și credincioșii ro-lano- catolici nu cunoșteau nici ei mai mult din profunzimea problemelor religioase. Cultura teologică ortodoxă s-a dezvoltat în Răsărit în-eosebi în urma înființării Seminarilor, Facultăților și Academiilor te-iogice, precum și a Institutelor de teologie, care au apărut în Rusia, ică înainte de 1850, în Patriarhatul de Constantinopol, în Grecia și în România după 1850, iar în celelalte patriarhate, în Serbia, Bulgaria și î celelalte Biserici ortodoxe mai mici, după 1918.

Este greu să arătăm pe toți ierarhii, clericii și teologii care au avut contribuție în dezvoltarea culturii ortodoxe în această perioadă. Dintre ^ologii mai mari pe care i-au avut în ultimii ani și îi mai au încă în rezent diferitele Biserici ortodoxe, amintim numai pe cei mai însem- ați și cunoscuți.

a) în **Patriarhia de Constantinopol** s-a cultivat îndeosebi istoria bi- mcească universală și studiile de patrologie și patristică. Dintre isto- icii bisericești mai cunoscuți care au ieșit din școala de la Halki, amin- im pe următorii : *Filotei Vriennios* (f 1918), care a descoperit în 1875 L publicat *învățătura celor doisprezece Apostoli*, Constantinopol, 1883 i *Epistolele lui Clement Romanul*, Constantinopol, 1885 ; *Filaret Va-Idis* (f 1934), *C. Delicanis* și *Mihail Gheăeon*, care au publicat nume-oase documente și studii referitoare la istoria Patriarhiei Ecumenice, i secolul XX, *Ghenadie (Arabagioglu)*, mitropolit de Heliopolis, a pu-licat *Istoria Patriarhiei Ecumenice*, în greaca modernă, Atena, 1953. Lmintim de asemenea pe *B. Th. Stavridis (Istavriăis)*, care a publicat *storia Patriarhatului de Constantinopol*, în «Istina», Paris, 1970, nr. 2, . 13.1—173, precum și pe *Maxime de Sardes*, care a publicat *Le Patri-*

* Capitol redactat de Pr. prof. Ioan Rămureanu.

arcat Oecumenique dans l'Eglise Orthodoxe (traduit du grec par J Tourailles), Paris, 1975.

b) în **Biserica Greacă** amintim pentru secolul trecut îndeosebi pe *Teoclit Farmakides* (f 1860), autor și scriitor cu vederi liberale, care ne-a lăsat, în afară de lucrările cunoscute în legătură cu traducerea biblice în limba vulgară, *Apologia* și *Scrierea sinodală*, cele șase volume de comentarii la Noul Testament, după Sfântul Ioan Gură de Auri și pe *Eftimie Zigaben*, din care comentariul de la evanghelistul Matei, două volume, e tradus și în românește.

Adversarul său, *Constantin Oiconomos* (f 1857), teolog ultraconservator, care s-a opus la traducerea Bibliei în limba greacă modernă și la introducerea limbii vorbite în cult, ne-a lăsat, în afară de *predici* minunate, o lucrare de *Istorie a Bisericii grecești între anii 1821—1852*, plin de material informativ și expusă critic.

Profesorul *C. Contogonis* (f 1878) a lăsat manuale de patrologie istorie bisericească, arheologie biblică, introducerea în cărțile Sfintei Scripturi etc. *Gh. Dervos* (f 1925) a scris o *Istorie a literaturii creștine din primele trei secole* (3 volume). În secolul XX, cunoscutul profesor *S. Balanos* (f 1959) ne-a lăsat un bun manual de Patrologie și alte studii temeinice din istoria Eladei.

Dogmațiști și simboțiști mai importanți la greci sînt următorii *N. Damalas* (f 1892), *Zikos Rossis* (f 1933), *I. Mesoloras* (f 1923), *C. Dyovuniotis* (f 1943) ș.a. Pe toți i-a depășit profesorul *Hristu Andrutso*. (f 1937), care ne-a lăsat manuale de Dogmatică, Morală (tradus în românește de Ioan Lăcrănjan și prof. Evmis Mudopoulos, Sibiu, 1947) și Simbolică (tradus în românește de Pr. D. Stăniloae la Sibiu în 1930, și de Prof. Iustin Moisescu la București în 1955). Hristu Andrutso a scris și un manual de Psihologie. În toate domină o ordine logico-rațională care a plăcut mult teologilor apuseni, dar mai puțină simțire creștină și credință.

Dintre istoricii bisericești mai cunoscuți în Biserica Greacă amintim pe profesorul atenian *D. Kyriakos* (f 1923) și pe profesorul, apoi arhiepiscopul Atenei, *Hrisostom Papadopoulos* (1922—1938), care ne-a lăsat *Istoria Vechilor Patriarhii* — Ierusalim (1910), Alexandria (1933) și Antiohia (1951) —, lucrare postumă. El a mai scris și *Istoria Bisericii Eladei* și a Arhiepiscopiei insulei Cipru, precum și numeroase altele.

Dintre profesorii Facultății de teologie din Atena, dinaintea celui de-al doilea război mondial și după al doilea mondial, merită să fie amintiți următorii : arhimandritul *V. Stefanidis* (f 1958), care a scris o importantă *Istorie Bisericească Universală*, Atena, 1948, ed. 2-a, 1959 ; *Gr. Papamihail* (f 1956), Gh. *Sotiriu*, renumit arheolog, *Am. Alivizatos* (f 1962), cunoscut canonist și mare animator în Mișcarea ecumenică ; *N. Luvaris*, *P. Bratsiotis* (f 31 ian. 1928), *P. Trembelas* (f 1977), *I. Carmiris*, *Vlassios Pheidias*, *A. Phytrakis*, *V. Vellas*, *C. Bonis*, *Gh. Konidaris*, *E. Teodoru*, *Nikos Nissiotis*, *Sava Aguridis*, *Galitis* ș.a. Dintre profesorii Facultății de teologie din Tesalonic amintim pe : *Panda K. Hristu*, *C. Calokyris*, *I. Anastasiu*, *I. Cotzonis* ș.a.

c) Teologia **Bisericii ortodoxe ruse** s-a dezvoltat în secolele XIX și XX mai mult decât în oricare altă Biserică ortodoxă. Cea mai reprezentativă personalitate bisericească și teologică din prima jumătate a secolului XIX a fost mitropolitul Moscovei *Filaret Drozdov* (f 1867). El a fost un vestit profesor, misionar, filantrop și mai ales ierarh. În tinerețe a publicat un tratat scurt intitulat *Expunerea diferențelor dintre Biserica ortodoxă și cea occidentală*, tipărit mai întâi în Anglia, în 1830, și apoi în Rusia, în 1870. Lucrarea a impresionat mult cercurile conducătoare, încât a contribuit, împreună cu alți factori de natură internă, la expulzarea iezuiților din Rusia între anii 1815—1820. Comentariile sale la Geneză, la Psalmi și mai ales la Evangheliile au fost scrise cu mare competență științifică ; împreună cu Predicile sale (3 volume), au fost traduse și în alte limbi. Cea mai cunoscută operă teologică a mitropolitului Filaret este *Catehismul* său, tipărit în peste o sută de ediții în timp de 100 ani și tradus în limbile : germană, greacă, franceză, polonă, georgiană, arabă, tătară etc. Lucrarea a stîrnit la început o adevărată furtună, deoarece Decalogul, Crezul și Rugăciunea «Tatăl nostru» erau publicate în limba vorbită. Cele 12 volume de scrisori, studii, decizii, pastorale și mai ales predicile sale îl arată ca pe un mare îndrumător al teologiei ruse, orientată spre literatura Sfinților Părinți, după ce mai înainte stătuse două secole sub influențe romano-catolice și protestante.

Filaret Gumilevski (cel umil), arhiepiscop de Cernigov (f 1866), a fost un erudit destoinic. Datorită lui s-a luat inițiativa, plină de roade pentru Biserica rusă, de a edita, studia și traduce operele Sfinților Părinți, inițiativă care a adus teologiei ruse multe și temeinice studii patristice, în comparație cu literatura teologică a celorlalte Biserici ortodoxe. El a fost un om plin de zel misionar, a convertit numeroși rascolnici, a creat școli și cămine. A scris 159 opere originale, pline de simț critic și de trăire religioasă. Dintre acestea, merită să pomenim : *Istoria Bisericii ruse*, 5 voi. 1952, tradusă și în limba germană ; *Privire asupra literaturii Bisericii ruse* (2 voi.), lucrare foarte prețioasă ; 3 volume, *Despre imnografi*; 2 volume despre *Sfinții ruși și Sfinții slavilor din Sud*; un manual de *Teologie Dogmatică* (2 voi.), Cernigov, 1848 și 1865, ceva mai bun decât manualul lui Macarie Bulgakov (f 1882) și, în sfîrșit, două manuale de *Patrologie*, unul mai dezvoltat în trei volume, și altul rezumat tradus în românește de episcopul Ghenadie Enăceanu.

Cel mai vestit teolog din așa-numita «școală istorică» a fost *Macarie Bulgakov* (f 1882), profesor mai întâi, apoi episcop în mai multe localități și membru al Academiei de știință, foarte cunoscut peste hotare. Lucrarea sa principală este *Dogmatica ortodoxă*, în 5 volume, care a fost tradusă în limbile : franceză, germană, greacă, română, sîrbă. Această lucrare se distinge prin claritate, bogăție de citate scripturistice și, patristice și simț pedagogic. Macarie a mai scris o *Istorie a Bisericii ruse*, în 12 volume, plină de documente, dar ea ajunge numai pînă la 1667, fiind completată apoi de lucrarea lui *Evghenie Golubinski* (f 1912). A mai scris : *Istoria Academiei duhovnicești din Kiev*, care e teza lui de magistrul în teologie ; o *Istorie a rascolului*, sute de predici și alte lucrări.

Pe linia trasată de Macarie Bulgacov au mers și dogmatiștii ulțiori, *Silvestru Malevanski*, episcop de Kanev, care ne-a lăsat lucrul *Teologia dogmatică ortodoxă*, cu expunerea dogmelor, 5 volume [1878-1898, tradusă și în românește, și *N. Malinovski*.

Mai liberali și cu încercări de a avea o atitudine personală în interpretarea dogmei, au scris teologi ca *Ianișef*, rectorul Academiei teologice din Petersburg, apoi apologetul *Rojdestvenski* și *Svetlov*, ambii traduși în românește, ultimul cu păreri destul de ilibere în probleme dogmatice.

În domeniul Istoriei bisericești universale, cele mai bune studii manuale le-au dat: *Alexei Lebedev* (f. 1908), *Sokolov*, și mai ales *I. Bolotov* (f. 1900). *Alexei Lebedev* a publicat studii despre schisma cea mare, despre Biserica bizantină și continuarea ei sub dominația turcilor, precum și despre Biserica greacă în secolul XIX.

V. Bolotov și *Dimitrie Lebedev* au scris cele mai temeinice studii despre istoria primelor veacuri creștine și a Sinoadelor ecumenice. Amintim de asemenea pe istoricul *Evghenie Golubinski* (f. 1912), care a scris *Istoria Bisericii slavilor din Sud și a românilor*, Moscova, 187, care însă a formulat teorii necorespunzătoare cu realitatea istorică de spre pătrunderea creștinismului la români.

Pentru *Istoria cultului*, importanță mai mare au studiile lui *A. Dimitrievski*. În domeniul studiilor biblice, amintim pe *A. P. Lopuhv* tradus parțial și în românește: *N. Glubokovski* (f. 1932) și *Teofan*, acest din urmă renumit pentru interpretarea ascetico-contemplativă și pentru editarea *Filocaliei* în rusește, ajunsă la zece ediții.

■ Cei mai mari predicatori ai Bisericii ruse au fost *Inokentie Borsov*, arhiepiscopul Chersonului; *Ambrozie* al Harcovului și, la jumătatea secolului XX, Mitropolitul *Nicolae Crutișki*, ale căror opere au fost traduse și în românește.

Alături de teologia istorico-tradiționalistă, a înflorit în secolele XVII și XX o altă direcție, cunoscută sub numele de *teologia slavofililor*, care susțineau, în crezul lor social-politic, că numai Ortodoxia și tradiția sa vă pot salva Rusia, iar nu civilizația și cultura materialistă imitată după Europa Occidentală. În teologie, scriitorii slavofili au căutat să corroboreze idealismul lui Fr. Schelling (f. 1854), G. Hegel (f. 1831) sau Victor Cousin (f. 1867) cu Ortodoxia slavă, punând în circulație o concepție teologică vie, liberă, descătușată de rigiditate și de scolastică. Cel mai fecund și original dintre slavofili a fost laicul *Alexei Homiakov* (f. 1860) «părintele ecleziologiei rusești», care a scris: *Biserica una și L'Église latine et le Protestantisme du point de vue de l'Église Orthodoxe d'Orient* Lausanne, 1872, tipărită în mai multe limbi străine, care constituie temeinică combatere a catolicismului și protestantismului. *Alexei Homiakov* afirmă că esența doctrinei și a vieții creștine constă în unirea iubirii cu libertatea; de aceea, ideile juridice despre satisfacție și merit folosite în dogma mântuirii de catolici și protestanți, desfigurează creștinismul, ca și ideea că Biserica creștină ar fi o instituție aproape statală, care poate domina omenirea prin forța inchiziției.

Alți slavofili, tot laici, au fost *Ivan S. Axakov* (f 1886), *Ivan V. Kireevski* (f 1856), *Iurii F. Samarin* (f 1876).

Ideile asemănătoare cu ale slavofililor, dar nu așa de liberale, a susținut și teologul de origine română *Alexandru Sturdza* (f 1854), care a publicat în franceză, greacă și rusă o serie de lucrări de mare valoare ca : *Dublul paralel sau deosebirea dintre Bisericile de Răsărit și Apus*, ca răspuns la enciclica papei Pius IX din 1848, apoi *Despre datoriile preoților*, *Despre doctrina și spiritul Bisericii ortodoxe*, toate trei traduse în românește.

Direcțiunea inaugurată de Homiacov a fost continuată de unii filosofi și teologi ruși ca *Vladimir Soloviev* (f 1900), iar în secolul XX de renumiți teologi, dintre care amintim pe următorii : *Florensky*, *N. Berdiaev* (f 1948), preotul *Sergiu Bulgakov* (f 1944), *N. Arseniev*, *Fedotov*, *V. Lossky* (f 1958), *Gh. Florovski* (f 11 august 1979), *V. Iliin*, *Vișeslaviev*, *P. Evdochimov* (f 18 septembrie 1970), *Olivier Clement*, francez de origine, aproape toți profesori la Institutul teologic ortodox «Sfântul Sergiu» din Paris, care susțin o teologie aproape existențială, vie, întemeiată pe tradiția patristică și bizantină. Este drept că unii dintre ei ca *2h. Florovski* (f 1979) și preotul *S. Bulgakov* (f 1944), cu toate rerișele lor, au pus în circulație unele teologumene și idei greșite ca *sojiologia*, și altele. În secolul nostru amintim și pe fostul patriarh *Serghie al Moscovei* (f 1944), care, în lucrarea *Învățătura ortodoxă despre mînuire*, scrisă cu multă credință și argumentare teologică, combate cu succes sofologia lui *Sergiu Bulgakov*.

d) Teologia românească este mai nouă în comparație cu cea greacă și rusă, dar în secolul XX ea devine apreciabilă. De la începutul secolului XIX merită să amintim traduceri patristice și teologice publicate de mitropoliții care au urmat orientarea lui *Paisie Velicikovschi* (f 15 noiembrie 1794), *Veniamin Costachi* (1803—1808 ; 1812—1842), în Moldavia ; și *Grigorie IV Dascălul* (1823—1834), în Muntenia. În Transilvania, amintim lucrările mitropolitului *Andrei Șaguna* (1848—1873), care, în afară de traducerea Bibliei și tipărirea cărților de ritual, a publicat și unele lucrări originale sau prelucrate. Cele mai importante sunt *Dreptul Canonic*, tradus în mai multe limbi ; *Istoria Bisericii Universale și Române*, *Pastorală*, *Predici* ș.a.

Din 1875 s-a înființat la Cernăuți, în Bucovina de Nord, o Facultate de teologie ortodoxă, la care, pe lângă studenții români, au studiat și studenți ruși, sârbi și bulgari. Dintre profesorii de teologie de aici, amintim pe apologeții *V. Găină* și *N. Cotos*, pe exegeții *Teodor Tartavtschi* și *V. Gheorghiu*, pe liturgistul *V. Mitrofanovici*, pe canonistul *falerian Șesan* și pe eruditul istoric *Eusebiu Popovici* (f 1922), care i-a lăsat cel mai complet tratat de *Istorie Bisericească Universală*, scris în limba germană și tradus în românește de fostul mitropolit al Ingvrovlahiei *Atanasie Mironescu* (ed. 4-a, t. I—IV, București, 1925—1928).

Dintre înalții ierarhi de azi ai Bisericii Ortodoxe Române, care contribuie prin scrisul lor la promovarea culturii teologice românești, amintim pe *Patriarhul Iustin Moiescu* (f 31 iulie 1986), care a publi-

cat lucrări valoroase în domeniul Patrologiei și în studiul Noului Testament ; pe fostul mitropolit al Ardealului *Nicolae Mladin* (f 4 iunie 1986), care a publicat studii interesante în domeniul Moralei creștine ; pe I.P.S. Mitropolit *Nicolae Corneanu* al Banatului, care a publicat și publică studii valoroase în domeniul Patrologiei și Patristicii ; pe I.P.S. Mitropolit *Antonie Plămădeală* al Ardealului, care a publicat și publică studii în domeniul teologiei dogmatice și în problemele ecumenismului actual ; pe I.P.S. Mitropolit *Nestor Vornicescu* al Olteniei, care a publicat și publică lucrări valoroase în domeniul Patrologiei și al Istoriei Bisericii Ortodoxe Române.

Dintre foștii profesori ai Facultăților de teologie și ai Institutelor teologice ale Patriarhiei Române, care au contribuit la promovarea și îmbogățirea culturii teologice, menționăm : în studiile biblice și de exegeză : Pr. prof. *Vasile Gheorghiu* (f 1959) ; Pr. *Ioan Popescu-Mălăiești* (t 3 aprilie 1953) ; Pr. *Haralambie Roventza* (f 17 iunie 1946) ; Pr. *Gale Galaction* (f 8 martie 19.61), traducătorul Bibliei în limba română modernă, împreună cu Preotul *V. Radu* (f 1940) ; Diacon *N. Nicolaescu* (f 4 martie 1977) ; Pr. *Grigorie Marcu* (f 1 ian. 1987).

În Istoria Bisericească Universală și Istoria Bisericii Române, ai publicat studii interesante și numeroase documente : *C. Erbiceanu* (•} 1913), *D. Demetrescu* (f 3 iunie 1926), *N. Dobrescu* (f 10 iulie 1914), *Pr. Nic. M. Popescu* (f 11 februarie 1966), *Teodor M. Popescu* (f 4 aprilie 1973), care a pus bazele istoriei bisericești universale erudite, în Biserica Ortodoxă Română ; Pr. *Gh. I. Moisescu* (f 20 sept. 1974), Pr. *Milan Șesan* (f 7 iunie 1981), Pr. *Teodor Bodoqae*, Pr. *Ioan Rămureanu* (f 27 sept. 1988).

În domeniul Patrologiei și Patristicii au publicat numeroase traduceri din Sfinții Părinți, precum și studii : Pr. *Olimp Căciulă*, Pr. *Dumitru Fecioru*, Pr. *Ioan Coman* (f 11 martie 1987), care a publicat și trei volume de *Patrologie* (București, 1984, 1985, 1988).

În Dogmatică și Istoria Religiilor a publicat lucrări valoroase Preotul *Ioan Mihălcescu* (f 3 aprilie 1948), profesor de mare prestanță în lumea ortodoxă, care a ajuns apoi, între 1939—1947, mitropolit al Moldovei și Sucevei, luând numele de *Irineu*. De asemenea în Istoria religiilor a publicat valoroase studii Diaconul *Emilian Vasilescu* (f 19 iunie 1985) succesorul la catedră al Pr. prof. *Ioan Mihălcescu*.

În Dreptul canonic și bisericesc menționăm pe Pr. *Valerian Șesan* (f 1940), *D. Boroianu* (f 8 sept. 1941), Prof. *Iorgu Ivan* și Preotul prof *Liviu Stan* (f 1 aprilie 1973).

În domeniul Moralei creștine amintim pe Arhim. *Iuliu Scriban* ("f 1949), Pr. *Constantin Nazarie* (f 21 martie 1926), *Șerban Ionescu* (f 1 iunie 1974), Prof. *Constantin Pavel* ș.a.

În domeniul îndrumărilor misionare amintim pe *Vasile Ispir* (f ' iulie 1947).

În Liturgică, Preotul *Petre Vintilescu* (f 12 iunie 1974) ne-a lăsat studii importante în domeniul istoriei Liturghiei, al imnologiei creștine și al îndrumării pastorale, precum și Pr. *Ene Braniște* (f 18 febr. 1984) 34 — Istoria Bisericească Universală Voi. II

în domeniul Istoriei Bisericii Ortodoxe Române menționăm pe : Pr. *heorghe I. Moisescu* (f 20 sept. 1974), Pr. *Alexandru Ciurea*, Pr. *M-lae Șerbănescu*, Pr. *Mircea Păcurariu*.

Menționăm că la îndemnul și cu sprijinul răposatului Patriarh Iustin Moisescu s-a început din 1979 traducerea și publicarea în limba mână a scrierilor mai importante ale Părinților și scriitorilor biseriști din secolele I—VIII, dintre care au apărut pînă în prezent aproape 20 de volume. Colecția «Părinți și scriitori bisericești» — în limba mână — este o lucrare foarte valoroasă și utilă pentru dezvoltarea teologiei românești și ea cinstește în mod cu totul deosebit Biserica Ortodoxă Română, pe inițiatorul acestei lucrări, vrednicul de menire Patriarh Iustin Moisescu, care a supravegheat îndeaproape apariția ei, precum și pe continuatorul acestei opere, actualul Intâistător al Bisericii Ortodoxe Române, Prea Fericitul Părinte Patriarh Iustin.

În Dogmatică menționăm pe Prof. *N. Chițescu*, Pr. *D. Stăniloae* și Pr. *Isidor Todoran* (f 29 mai 1985). Prof. Nicolae Chițescu, Pr. prof. Isidor Todoran și Pr. prof. *I. Petreună* au publicat *Teologia Dogmatică Simbolică*, voi. I—II București, 1958. Pr. prof. Dumitru Stăniloae a publicat *Teologia Dogmatică Ortodoxă pentru Institutele Teologice* (3 volume, București, 1978), care a fost apoi tradusă în limba germană de Hermann Pitters sub titlul *Orthodoxe Dogmatik*, cu o Introducere de Eugen Moltmann, în Colecția «Okumenische Theologie», t. 12, Benziger Verlag — Gütersloeh Verlaghaus Mohen, 1985.

În Bizantinologie, menționăm pe Prof. *Alexandru Elian* și pe Prof. *Lilian Popescu*.

e) în Biserica **ortodoxă sîrbă** cei mai culti ierarhi în secolele XIX și XX au fost mitropoliții *Ștefan Stratimirovici* al Karlovițului, *Mihail* al gradului și *Nicolae Vladimirovici* al Ohridei (Macedonia). Istoricii și teologii cunoscuți sînt *I. și D. Ruvaraț*; canoniști mai importanți : *I. și Nicodim Milaș*; liturgiști și predicatori : *L. Marcovici*, *Nicolae* ș.a. Un mare teolog actual este mitropolitul *Iustin Popovici*, specialist în dogmatică. Din 1966, Biserica sîrbă a tipărit multe cărți de teologie ; între altele semnalăm *Viețile Sfinților* în 12 volume.

f) în **Biserica ortodoxă bulgară** cei mai cunoscuți ierarhi cîrturari au fost mitropoliții *Clement* și *Ștefan*, iar dintre teologi s-a remarcat cu chip deosebit canonistul și dogmatistul Pr. *Ștefan Tankov* (f 1965). Istorie a publicat valoroase studii *I. Snegarov*. Mai amintim pe liturghistul *Goșev*, pe profesorii *Pașev*, *Dulgherov* ș.a.

În general, se constată că literatura teologică ortodoxă s-a dezvoltat mult de la 1800 pînă astăzi în toate Bisericile ortodoxe. Linia tradițională, legătura ei cu învățătura Sfinților Părinți, a fost mereu veștată și adîncită cu mijloace de cercetare moderne, la înălțimea cercetărilor din Apus. O greutate în cunoașterea acestei literaturi o prezintă faptul că limbile naționale în care s-au scris lucrările teologice ortodoxe nu sînt înțelese de apuseni, și nici chiar răsăritenii de diferite neamuri nu înțeleg măcar în parte aceste limbi. În secolul nostru, s-a fost pusă în circulație, mai ales de unii teologi din afara țării or-

teodoxe, îndeosebi din Franța și America, diferite moduri de teologii cî : teologia persoanei, teologia liturgică, teologia icoanei, teologia etnică, teologia culturii, teologia confesională, teologia ecumenistă, care se ocupă cu unele aspecte unilaterale ale teologiei ortodoxe ; de aceea au și dispărut și dispar repede, ca și unele melodii la modă.

g) Reviste bisericești. Pentru îmbogățirea literaturii și culturii teologice și actualizarea ei, un rol important l-au avut și-l au în toate Bisericele ortodoxe surori revistele teologice. Amintim în cele ce urmează pe cele mai importante :

Patriarhia de Constantinopol a editat din 1844 pînă în 1923 revista bilunară «'ExxXTjoiatixT 'AX^Seta» (= Adevărul bisericesc), plină de studii teologice serioase și interesante. De asemenea, din anul 1937 a editat revista «*Orthodoxia*», organul oficial al Patriarhiei Ecumenice ; iar din 1951, ziarul bisericesc săptămînal «*Apostolos Andreas*», ambele în limba greacă modernă, care și-au încetat existența în 1964, din cauza conflictului ivit între Grecia și Turcia, referitor la insula Cipru.

Arhiepiscopia ortodoxă greacă a Americii de Nord și de Sud de sub jurisdicția Patriarhiei Ecumenice, din 11 mai 1922, cu sediul la New York, are ca buletin oficial din 1939 «*The Orthodox Theological Review*» (= Revista teologică ortodoxă).

Institutul teologic numit Holy Cross (= Sfînta Cruce), care funcționează în localitatea Brookline, lângă Boston, în statul Massachusetts (U.S.A.), publică din 1954 revista «*The Orthodox Observer*» (= Observatorul ortodox). Alte reviste sînt : «*Ethnikos*» și «*Kyjpoi*;» (= Predicatorul).

Patriarhia Alexandriei editează din 1908, în limba greacă, revistei* bilunare : «'ExxXTjaictaTixo? i|«cpoO» (= Farul bisericesc) ; «nāvxtatvo<;» (= Pantainos) și «'AvdXsxxa» (= Analecta), din 1952, publicată de două ori pe lună de Biblioteca Patriarhală din Alexandria.

Patriarhia Antiohiei a editat în limba arabă, la Damasc, din 1910 pînă în 1914 revista «*Al-Nimat*» (= Harul) ; la Beirut, «*Al-Mur*» (= Lumină). Din 1954, editează la Damasc, în limba greacă, revista «*Al-Imam*» (= Credința).

La Brookline se editează pentru credincioșii arabi originari din Siria și Liban, în limba engleză, revista «*The World*» (= Lumea), care este buletinul oficial al Arhiepiscopiei siriano-antiohiene de New York

Patriarhia Ierusalimului are ca revistă oficială «Nsoc Stwv» (= r\Tou Sion), în limba greacă modernă.

Arhiepiscopia autocefală a insulei Cipru publică, în limba neogreacă, din 1941 revista «'ExxXTjaicmxoS Kvjpoi;» (= Propoveditorul bisericesc). Buletinul oficial al Arhiepiscopiei insulei Cipru se numește «*Apostolos Barnabas*» editat pentru întîia oară în 1918; încetînd apariția în 1923, apare îi 1929, apoi, după o întrerupere între anii 1936—1939, reapare cu regularitate pînă astăzi. între anii 1954—1956 s-a editat bilunar revista «'Ey.xX7)oiatixTjov J^a» (= Tribuna bisericească), care în 1959 și-a schimbat titlul în «'ExxXvjaiaaTty.T] ZWTJ» (= Viața bisericească), titlu sub car

ipare în continuare. între 1944—1954 a apărut revista «'EXitls» (= Speranța).

Biserica Ortodoxă a Greciei editează numeroase publicații teologice, dintre care mai importante sînt : «'ExxXTjata» (= Biserica), revista oficială a Bisericii Eladei, care apare din 1923, sub conducerea Arhiepiscopului Atenei, și revista «*Theologia*» din 1958, la Atena, în care se publică importante studii de teologie. «'HjjspoXoifiov t'fi 'Ex/X'/'jiaia? TTJS 3XX<z8o?» (= Calendarul Bisericii Greciei), din 1954, în care se dau firi și date statistice despre toate Bisericile Ortodoxe din lume. Din 1952 apar revistele : «'Ef'epioi» (= Cotidianul), revistă lunară ; «4>cov7j iupîou» (= Glasul Domnului), revistă de zidire sufletească, și H[fi.epo8etxx7j? TTJÎ 'Ey-xX^'atac» (= Almanahul Bisericii), care apare de asemenea o dată pe lună. Din 1968 apare «*Buletinul de informații al Bisericii Greciei*».

În trecutul apropiat Biserica Greciei a mai avut revistele : «Turco?» = Presa) din 1961 ; «'AvâitXaot?» (= Renașterea), revista preoților ; J (= Viața), revista Asociației creștine «Viața» ; «'Ispo? SovSeafAo?» Legătura sacră), revista Uniunii generale a clerului; «'Op068oSo? ts(l)î?» (= Gîndirea ortodoxă).

Facultatea de teologie din Tesalonic editează revista «*Grigorios alamas*».

Alte reviste bisericesti apar în provincie pe lângă Mitropoliile grești de seamă.

În Biserica ortodoxă rusă cele patru Academii duhovnicești din Moscova, Petrograd, Kiev și Cazan aveau fiecare cîte o revistă teologică. Cea mai veche era «*Legătura creștină*» publicată de Academia ihovnicească din Petrograd, între anii 1821—1917 ; Revista Academiei ihovnicești din Moscova a apărut între anii 1843—1886 și 1892—1918 ; revista «*Trudi*» a Academiei duhovnicești din Kiev a apărut între anii 1870—1917, iar revista «*Convorbiri*» a Academiei din Cazan a apărut între anii 1855—1917. Pe lângă acestea au apărut în Biserica rusă o mulțime de periodice, scoase de eparhii sau de Asociații preoțești. Astăzi Patriarhia rusă de Moscova editează următoarele reviste și publicații pentru studii : «*Jurnal Moskovskoi Patriarhii*» (= Revista Patriarhiei de Moscova), în limba rusă și în limba engleză, aceasta din urmă la Londra din 1971 ; «*Studii teologice*», un anuar voluminos, tipărit la Moscova, în limba rusă, în care profesorii Academiei duhovnicești din Moscova și Petersburg își publică studiile lor ; «*Buletin de informații*», editat de Serviciul de Relații externe bisericesti, în limba rusă ; «*Messenger de l'Exarchat du Patriarche Russe en Europe Occidentale*», care iese la Paris pentru Bisericile ruse din Europa occidentală ; «*Stimme der Orthodoxie*», care apare în fostul Berlin de Răsărit pentru Bisericile ortodoxe din Europa centrală ; «*One Church*» (= O singură Biserică), revista Bisericii ortodoxe din America, fosta Mitropolie rusă, care apare și în New York pentru rușii din Statele Unite și Canada.

Biserica Ortodoxă din Ucraina, care aparține de Patriarhia de Moscova, editează la Kiev revista «*Pravoslavniî Visnik*» (= Vestitorul Ortodoxiei).

În Biserica Ortodoxă Română cel mai vechi periodic bisericesc est «Telegraful Român», care apare la Sibiu din 1853. Revistele mai veci sînt : «Biserica Ortodoxă Română», care apare la București din 1874 ^Candela», între anii 1882—1946 ; «Revista teologică», care a apărut l Sibiu între anii 1907—1947 ; «Studii teologice», seria I-a, Bucureșt între 1929—1940 și seria a II-a din 1949 pînă azi, scoasă de profesor de teologie ; «Ortodoxia», care apare la București din 1949 și care pv blică îndeosebi studii de doctrină ortodoxă ; din decembrie 1989, apar publicația bilunară «Vestitorul Ortodoxiei Românești», un organ oficij al Sfîntului Sinod Român. «Romanian Orthodox Church News» - Quarterly Bulletin, apare la București din 1970, editat de Serviciul Re lațiilor externe al Patriarhiei Române. În afară de acestea, fiecare m: tropolie are revista ei, după cum urmează : la Iași, «Mitropolia Moldovei între anii 1925—1943, care din 1950 apare cu titlul de «Mitropolia Mo] dovei și Sucevei», fără întrerupere pînă azi ; la Sibiu, «Mitropolia Ai dealului» apare din 1956 ; la Craiova «Mitropolia Olteniei» apare di 1950 ; și la Timișoara apare «Mitropolia Banatului» din 1950. Per tru un scurt timp a apărut la Craiova, în 1943, «Revista de Iatori bisericească», nr. 1, 2, 3.

Alte reviste apar în limba română pîntre bisericile românești di străinătate, dintre care cităm : «Almanahul parohiei ortodoxe român din Viena», «Vestitorul» la Paris, «Altarul străbun» la Londra, «Car dela» la Stockholm, «Biserica Românească» la Milano, «Credința» î Statele Unite ale Americii și Canada, «Altarul» la Melbourne îr. Au: tralia ș.a.

Biserica ortodoxă sîrbă editează la Belgrad, din 1925, revista «Glai nik», organul său oficial, și «Bogoslovie» (= Ortodoxia), revista Făcu tații de teologie din Belgrad ; apoi «Teologski Pogledie» (= Vederi tec logice) ș.a.

Organul oficial al Bisericii bulgare este «Terkoven Vestnik» (= Ve: titorul bisericesc), din 1899. Mai editează și revista «Duhovna Kulturc (=-= Cultura spirituală), în care apar studii de teologie. Din 1928, prc fesorii Facultății de teologie din Sofia publică studiile lor în «Anuan Facultății de teologie din Sofia».

Biserica ortodoxă din Cehoslovacia editează ca revistă oficială «G< los Pravoslavia» (= Glasul Ortodoxiei).

Biserica ortodoxă din Polonia editează revista «Terkovonii Viestnik (= Vestitorul bisericesc), care este buletinul ei oficial.

Ținînd seama de faptul că credincioșii și clericii Bisericilor ortodox nu cunosc limbile naționale ale popoarelor ortodoxe și nu pot citi sti diile interesante care apar în revistele lor, ar fi necesară editarea un reviste de teologie ortodoxă într-o limbă de circulație universală, î care să se dea informații exacte și bogate asupra tuturor problemei; actuale care preocupă lumea ortodoxă și să se publice studii de valoi spre folosul tuturor, așa cum s-a cerut la Congresul profesorilor de tec logie de la Atena, în 1936.

BIBLIOGRAFIE

Să se vadă bibliografia de la capitolul precedent.

G. Florovsky, *The way of Orthodox Theology*, Athens, 1962; M. J. Le Guillou, *L'esprit de l'Orthodoxie grecque et russe*, Paris, 1961; Hans-Georg Beck, *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, München, 1969; *Iz Istории ruskoj osovii, Moskva*, 1951; în limba română, București, 1953; VI. Lossky, *Essai sur théologie mystique de l'Eglise d'Orient*, Paris, 1944, trad. engleză sub titlul: *mystical theology of the Eastern Church*, London, 1957; D. Balanos, *Geschichte der griechischen Literatur*, în «Ecclesia», Leipzig, 1939; V. Haralambides, *Die Kirchenpolitik Griechenlands. Beitrag zur Kulturgeschichte Neugriechenlands von 21—1935*, în «Zeitschrift für Kirchengeschichte», Stuttgart, LV (1936), p. 158—192; Jugie, *Theologia dogmatica christianorum orientalium ab Ecclesia dissidentium*, vol. I, Paris, 1926—1935; K. Holl, *Die religiösen Grundlegen der russischen Kultur*, Tübingen, 1928.

Teologia românească

Conf. diac. P. I. David, *Distinții teologice ale Mitropoliei Olteniei, profesori în învățământul teologic superior*, în «Mitropolia Olteniei», XXXVIII (1986), nr. 4, p. 56—83; prof. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, t. III, București, 1981, 227—327, 432—460, 480—494; Idem, *Cultura teologică românească între anii 1925—1975*, în «Studii teologice», XXVII (1975), nr. 9—10, p. 416—438; Idem, *Politica culturală a Bisericii ortodoxe românești în Transilvania în perioada dualismului (1867—1918)*, Sibiu, 1986; Pr. prof. Ene Braniște, *Tiparul și cartea bisericească în cincizeci de ani de patriarhat (1925—1975)*, în «Biserica Ortodoxă Română», VIII (1975), nr. 11—12, p. 287—300, 1421—1452; Studiile publicate de profesorii titularilor teologice din București și Sibiu în *De la teologie ortodoxe roumaine ses origines à nos jours*, Bucarest, 1974, 528 p.; Pr. conf. Constantin Galeriu, *Teologia ortodoxă română contemporană. Coordonate și sinteză*, în «Ortodoxia», XXVIII (1976), nr. 3—4, p. 447—472; Pr. prof. I. Rămureanu, *Contribuția teologilor și istoricilor Bisericii Ortodoxe Române la cunoașterea dezvoltării istorice a Bisericii Ortodoxe*, «L'Eglise Orthodoxe Roumaine» — *De la théologie Orthodoxe Roumaine des origines à nos jours*, Bucarest, 1974, p. 85—103; Idem, *Preocupări și studii de teorie istorică și patristică*, în «Studii teologice», XX (1968), nr. 5—6, p. 365—388; prof. Milan Šeslan, *Probleme de istorie bisericească în expunerea cercetătorilor ortodocși români*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXXIX (1971), nr. 3—4, p. 382—413; în limba franceză, în «De la théologie Orthodoxe Roumaine...», p. 103—120; Idem, *Teologia ortodoxă în secolul XIX până la 1848*, în «Mitropolia Moldovei și Bucureștilor», XLVI (1970), nr. 1—2, p. 6—20; *Teologia ortodoxă în secolul XIX, după 1848*, în «Mitropolia Banatului», XX (1970), nr. 4—6, p. 277—283; Gh. Drăguliu, *Ortodoxia în Teologia contemporană*, în «Ortodoxia», XI (1959), nr. 1, p. 145—158.

Conferințe panortodoxe în secolul XX *

Conferințele panortodoxe din secolul XX au o importanță deosebită pentru întreaga Biserică ortodoxă. Ele s-au ținut din dorința și necesitatea adoptării unor măsuri pentru asigurarea unității Bisericii ortodoxe printr-o colaborare frățească mai strânsă între toate Bisericile ortodoxe surori, a. Prima Conferință panortodoxă s-a ținut la *Constantinopol, între mai și 8 iunie 1923*, în timpul patriarhului ecumenic Meletie IV Metaxakis (1921—1923). Au participat aproape toate Bisericile ortodoxe, excepția Bisericii ortodoxe ruse. O importantă contribuție a avut la această conferință Biserica Ortodoxă Română.

* Capitol redactat de Pr. prof. Ioan Rămureanu.

Problema principală pe care a discutat-o și a rezolvat-o Conferința a fost *reforma sau îndreptarea calendarului vechi sau iulian*, rămas urmă cu 13 zile față de calendarul civil. După ample discuții s-a hotărât în ședința a M-a din 18 mai 1923, să se suprimă cele 13 zile de întârziere ale calendarului vechi sau iulian, ziua de 1 octombrie socotindu-se 14 octombrie. Astfel s-a ajuns la echivalarea anului bisericesc și civil cu an astronomic, solar sau tropic. S-a luat ca bază pentru această hotărâre referatul lui Petru Drăghici, din Sibiu — România, întemeiat pe calculele mișcării soarelui, și referatul Prof. Milancovici, din Belgrad Iugoslavia, întemeiat pe mișcările lunii. S-a avut în vedere ca această hotărâre să nu schimbe întru nimic fondul doctrinar-dogmatic și canon al credinței ortodoxe. Pastile se va serba în prima duminică după lună plină, după echinocțiul de primăvară, potrivit hotărârilor Sinodului ecumenic de la Niceea din 325. Lunile anului vor păstra același număr de zile. Sărbătorile cu dată fixă nu-și vor schimba datele pe care le-au avut în trecut. Se va păstra catalogul sărbătorilor Bisericii ortodoxe și în trecut.

S-au mai propus și alte reforme ca : micșorarea numărului sărbătorilor, problema căsătoriei a doua a preoților văduvi, scurtarea și ușurarea posturilor, reducerea gradelor de rudenie și ușurarea piedicilor căsătorie, vârsta intrării în cler a tinerilor, misiunea externă a Bisericii ortodoxe ș.a.

Hotărârile Conferinței panortodoxe de la Constantinopol referitoare la îndreptarea calendarului n-au putut fi aplicate de toate Bisericile ortodoxe surori. Conferința a stabilit ca hotărârea ei referitoare la îndreptarea calendarului «să fie aplicată de fiecare Biserică Ortodoxă în par la momentul oportun, adică atunci când împrejurările vor fi favorabile îndreptărilor admise».

Patriarhia de Constantinopol, Patriarhia Alexandriei, Patriarhia Antiohiei, Patriarhia Română, Arhiepiscopia autocefală a Bisericii prului, Arhiepiscopia Greciei și Bisericile ortodoxe din Albania, Polonia, Cehoslovacia și Finlanda, precum și Mănăstirea Vatoped din Munte Athos au adoptat calendarul îndreptat. Biserica Ortodoxă Română a introdus încă de la 1 octombrie 1924, dată care a devenit 14 octombrie.

Patriarhia Ierusalimului, Patriarhia n.să, Patriarhia sîrba și 19 năstiri din Sfântul Munte Athos au rămas pînă azi la calendarul n.îndreptat, sau la «vechiul stil».

Biserica bulgară a hotărât la 22 decembrie 1967 să introducă noul calendar începînd cu ziua de 22 decembrie 1968. De asemenea, Biserica ortodoxă din Macedonia a hotărât să introducă noul calendar, care intrat în vigoare de la 20 decembrie 1968 (vezi : «Irenikon», XLI (196 nr. 4, p. 590 ; nr. 3, p. 381).

b. La șapte ani după Conferința panortodoxă de la Constantinopol din 1923, s-a simțit nevoia convocării unei **noi Conferințe panortodoxe**. Aceasta s-a întrunit între 8 și 23 iunie 1930, în ziua Pogoririi Duhului Sfânt, la Mănăstirea Vatoped din Muntele Athos. Biserica Ortodoxă Română a fost reprezentată de episcopul Lucian al Romanului și arhiepiscopul Tit Sîmedrea. Conferința s-a ocupat în genere de pregătirea unui vii

---

>sinod panortodox, care, la rîndul lui, să pregătească un Sinod pan-
odox. S-au propus spre studiere 17 teme, care pot fi înfățișate în
încă trei categorii :

•—• În prima categorie se încadrează teme referitoare la organizarea
disciplinării interne a Bisericii ortodoxe, și anume : întărirea și reorga-
nizarea monahismului, educarea tinerilor teologi, codificarea
regulilor canoane, căsătoria a doua a preoților, divorțul, uniformizarea
riturilor bisericești.

Din punct de vedere liturgic, s-a prevăzut organizarea unui tipic
liturgic pentru toate Bisericile ortodoxe.

— În a doua categorie intră probleme referitoare la relațiile fră-
țești dintre Bisericile ortodoxe și modul de *proclamare a autonomiei și
autocefaliei* unei Biserici ortodoxe.

— A treia grupă de teme se ocupă cu problema relațiilor Biseri-
ci ortodoxe, atât în Răsărit cât și în Apus.

S-a preconizat ca o nouă conferință să se țină peste doi ani, în 1932,
la Mănăstirea Vatoped, dar, din cauza unor împrejurări nefavorabile,
asta nu s-a mai ținut.

c. Congresul profesorilor de teologie ortodoxă din 1936. Între 29
noiembrie și 6 decembrie 1936, s-a întrunit la Atena primul congres
al profesorilor de teologie ortodoxă. Inițiativa convocării lui revine
Facultății de teologie din Atena. El a fost precedat de o *conferință
pregătitoare*, care s-a întrunit în ianuarie 1936 la București, la care
a participat câte un delegat din partea Facultăților de teologie ortodoxă
de peste hotare, hotărînd întocmirea unei liste de teme. Rapoartele
prezentate la Congresul profesorilor de teologie ortodoxă la Atena de
diferiți delegați au fost analizate și discutate în cadrul său marilor
teme :

Prima : *Poziția științei teologice în Biserica ortodoxă*, iar a doua :

Chestiuni teologice preliminare a unor probleme bisericești.

În prima temă erau prevăzute : principii fundamentale, libertatea
cercetării teologice, influențe catolice, protestante, filosofice, rapor-
tul cu teologia patristică.

În a doua temă, principala problemă a fost convocarea neîntârziată
a unui Sinod general al Bisericii ortodoxe, pe care unii l-au numit Sinod
ortodox, iar alții Sinod Ecumenic. Unii au susținut părerea că în
Biserica ortodoxă nu se poate întruni un Sinod ecumenic, ci
doar unul panortodox. Alții, dimpotrivă, au fost de părere că numai
prin unirea tuturor Bisericilor care au episcopat cu succe-
siune apostolică», adică Biserica ortodoxă, Biserica romano-catolică,
Biserica vechilor-catolici, plus Biserica Anglicană și desigur și vechile
Bisericile precalcedoniene — coptă, etiopiană, siro-iacobită și armeană, se
poate convoca un Sinod cu adevărat ecumenic.

E de la sine înțeles că un congres al profesorilor de teologie, oricât
important ar fi problemele dezbătute de acesta, nu poate hotărî în
mod definitiv credința și morală, aceasta rămînînd datorită principală a
Bisericii, constituită din episcopii Bisericii, ca succesori ai

Sfinților Apostoli, cărora li s-a dat porunca de către Domnul Hristos «de a învăța toate neamurile...» și «...să păzească toate câte v-am porucit vouă» (Matei, 28, 19—20).

S-au mai discutat și alte probleme ca : problema unificării cailor darului, căsătoria a doua a preoților, codificarea canoanelor, publicarea textelor liturgice, misiunea internă și externă a Bisericii, publicarea unor reviste de teologie ortodoxă și căutarea mijloacelor celor mai bune pentru stringerea legăturilor dintre Bisericile ortodoxe.

Al doilea Congres al profesorilor de teologie ortodoxă urma să se întrunească la București, în 1939, dar din cauza izbucnirii celui de al doilea război mondial (1939—1945) nu s-a mai putut ține. El s-a ținut între 19—29 august 1976 la Atena.

d. Conferința panortodoxă de la Moscova (8—18 iulie 1948).

Cu ocazia sărbătoririi a 500 de ani de la proclamarea autocefaliei Bisericii ortodoxe ruse, în 1948, s-a întrunit la Moscova o mare conferință panortodoxă la care au participat patru patriarhi și numeroși ierarhi, mitropoliți, arhiepiscopi, episcopi, preoți, diaconi și mireni. Biserica Ortodoxă Română a fost reprezentată de o delegație condusă de patriarhul Justinian.

Conferința a dezbătut pe larg și a dat rezoluții cu privire la patru probleme mai importante din timpul nostru, și anume :

1. Vaticanul și Biserica ortodoxă ;
2. Validitatea hirotoniilor anglicane ;
3. Biserica ortodoxă și mișcarea ecumenică ;
4. Calendarul bisericesc.

Delegații Bisericii Ortodoxe Române au avut o importantă contribuție, prezentând referate substanțiale cu privire la cele patru probleme iar concluziile lor au fost adoptate de conferință în rezoluțiile date.

Astfel, în rezoluția *Vaticanul și Biserica ortodoxă* se arată în spirit critic, dar cu moderație, greșelile Bisericii romano-catolice în compoziția ei față de Bisericile ortodoxe, combătând temeinic erorile și încălcările ei doctrinare și disciplinar-canonice. «Faptul că Vaticanul a deosebit tradițiile Ortodoxiei ecumenice, a împins corabia Bisericii române catolice spre vârtejul papismului anticreștin, străin pentru Biserica lui Hristos...». «Noi ne rugăm fierbinte mai-marelui păstorilor, Domnului nostru Iisus Hristos, ca să lumineze cu lumina învățaturii Sale dumnezeiești ierarhia catolică și să-i ajute ca să înțeleagă tot adâncul căderii în păcate, în care ea a aruncat Biserica apuseană, în învățăturile născocite de ei despre *supremația și infailibilitatea papei*, și prin faptul că folosesc Biserica în interesele luptei politice».

În decizia dată cu privire la *validitatea hirotoniilor anglicane* se exprimă dorința ca «Biserica Anglicană să-și modifice credința (doctrina) din punct de vedere dogmatic, canonic și eclesiologic și în special *înțelegerea autentică a Sfințelor Taine, mai ales a Tainei hirotoniei...*» «Noi hotărîm — se subliniază în continuare — că ierarhia anglicană contemporană poate obține din partea Bisericii Ortodoxe recunoașterea caracterului harismatic al preoției acesteia dacă în prealabil se va sta

în mod formal între Biserica Ortodoxă și cea Anglicană *unitatea ediniță și în mărturisire*».

În rezoluția *Mișcarea ecumenică și Biserica ortodoxă* se cere să se mizeze Consiliului Mondial al Bisericilor că Bisericile ortodoxe nu participa la Adunarea I-a generală de la Amsterdam, din 1948, în înte de membri, întrucât programul ei actual se orientează după unele ri politice străine Ortodoxiei și este lipsit de principiul colaborării ice.

Dintre cele patru probleme, cea mai discutată a fost problema *uni-izării calendarului bisericesc*.

În rezoluția dată, conferința de la Moscova socotește că *pascaliala ale-rină*, stabilită după calendarul iulian, potrivit hotărîrilor de la sa din 325, «satisface complet această exigență bisericească». «Pînă aborarea și ratificarea celui mai perfecționat calendar, consfătuirea ;ește că în ceea ce privește *sărbătorile fixe*, fiecare Biserică auto-ă poate să se folosească de calendarul ce a intrat în uzul Bisericii ;ctive».

Apelul întiistătătorilor și reprezentanților Bisericilor ortodoxe auto-e, respectiv al Conferinței panortodoxe de la Moscova, este adresat e toți creștinii din lume, către toți oamenii care însetează de drep-de pace, chemîndu-i ca să audă glasul nostru ce-i invită la frăție, îie, dreptate și adevăr»,. pentru stabilirea unei păci trainice între popoarele și asigurarea unei vieți liniștite și pașnice, pe care o ;te întreaga umanitate.

2. Conferințele panortodoxe de la Rhodos, din anii 1961, 1963, 1964.

L Pentru pregătirea și definitivarea temelor cu care se va ocupa iitor prosinod ecumenic, cerut de Conferința panortodoxă de la știrea Vatoped din Muntele Athos în 1930, din inițiativa patriarhu-cumenic Atenagora I (1949—1972), a fost convocată *prima Confe-panortodoxă de la Rhodos*, care s-a ținut *între 24 septembrie — .ombrie 1961*. La aceasta au participat delegați din partea tuturor leilor ortodoxe. Delegația Bisericii Ortodoxe Române a fost con-de I. P. S. Mitropolit Iustin al Moldovei și Sucevei. Conferința a uit șase comisii, fiecareia încredințîndu-i-se spre dezbateri și cer-3 cîte o problemă, după cum urmează :

- Despre credință, dogmă și cultul bisericesc ;
- Despre administrația și disciplina bisericească și despre Ortodo-xia în lume ;
- Despre raporturile Bisericilor Ortodoxe între ele ;
- Despre temele teologice și problemele sociale ;
- Raporturile Bisericii ortodoxe cu Bisericile răsăritene ne-calcedonene ;
- Raporturile Bisericii ortodoxe cu Bisericile apusene.

n ședința din 29 septembrie Conferința a hotărît ca pe lista viito-prosinod ecumenic să fie trecute spre cercetare și rezolvare urmă-le teme generale : 1. Credința și dogma ; 2. Cultul divin ; 3. Admi-iția și ordinea bisericească ; 4. Raporturile Bisericilor ortodoxe

între ele ; 5. Raporturile Bisericii ortodoxe cu cealaltă lume creștină
6. Ortodoxia în lume ; 7. Teme teologice în general, și 8. Probleme so-
ciale. Conferința s-a pronunțat, de asemenea, în favoarea «cultivării ra-
porturilor intercreștine, în spiritul dragostei lui Hristos».

În mesajul adresat tuturor Bisericilor creștine din lume, înalții ie-
rarhi întruniți la prima Conferință panortodoxă de la Rhodos scot în
evidență că «noi am dat acum o definiție mai precisă, care va constitui
ordinea de zi a studiilor și deliberărilor viitorului prosinod. Avem spe-
ranța că, binevoind Dumnezeu, acel prosinod va pregăti calea soluțiilor;
necesare și deciziilor bune și limpezi pe care va trebui să le ia Sinodu
ecumenic ulterior...». «Noi credem că Bisericile ortodoxe locale, toate
surori între ele, păstrează credința mântuitoare a Părinților noștri și
stăruie în această unitate, care este imaginea unității spirituale și supra-
naturale a Preasfintei Dumnezeiri care stă pe un singur tron. Astfel
este unitatea profundă și netulburată pe care a manifestat-o Biserica
ortodoxă în această ocazie istorică...» (după «Irenikon», XXXFV (1961)
nr. 4, p. 558—559).

2. *A doua Conferință panortodoxă de la Rhodos s-a ținut între
26—29 septembrie 1963*, având ca temă principală relațiile Ortodoxie:
cu celelalte confesiuni creștine, în special cu Biserica romano-catolică
Biserica Ortodoxă Română a fost reprezentată printr-o delegație condusă
de I. P. S. Mitropolit Iustin al Moldovei și Sucevei.

Pe ordinea de zi a Conferinței au figurat două probleme : — *Pro-
blema trimerii de observatori la cea de a doua sesiune a Conciliului II
de la Vatican*; — Propunerea Patriarhiei Ecumenice ca Bisericile ortodoxe
să stabilească, *pe bază de egalitate, un dialog cu Biserica romano-catolică*.

Cu privire la trimiterea de observatori la Conciliul II Vatican, care
au numai sarcina de a asculta, a privi și a informa, în ședința din 28 sep-
tembrie Conferința «a acceptat de comun acord ca fiecare dintre Bise-
ricile ortodoxe să procedeze în mod liber în această chestiune specială»

S-a aprobat totodată ca Bisericile ortodoxe care vor trimite obser-
vatori să informeze și celelalte Biserici ortodoxe despre cele constatate
și observate la Conciliul II Vatican.

Cu privire la chestiunea a doua, adică începerea dialogului pe picior
de egalitate între Biserica ortodoxă și cea romano-catolică, propus de
Patriarhia Ecumenică, «și aceasta a fost acceptată de comun acord de
toate delegațiile ortodoxe». S-a ajuns la această hotărâre în speranța că
deschiderea manifestată de papa Ioan XXIII (1958—1963) față de Bi-
serica ortodoxă din timpul dezbaterilor sesiunii întâia a Conciliului II
Vatican, din 11 noiembrie — 1 decembrie 1962, se va menține și sub
papa Paul VI (la 30 iunie 1963), dar, din nefericire, această speranță nu
s-a împlinit.

3. *A treia Conferință panortodoxă de la Rhodos s-a întrunit între
1[^]-15 noiembrie 1964*, participând aproape toate Bisericile ortodoxe. Pa-
triarhia Română a fost reprezentată printr-o delegație condusă de
I. P. S. Mitropolit Iustin al Moldovei și Sucevei.

erinanța, convocată ca și celelalte două, din inițiativa patriarhului • Atenagora I, a avut pe ordinea de zi următoarele probleme : dialogul cu Biserica romano-catolică, propus de Conferința a La Rhodos, din 26—29 septembrie 1963 ; teluarea tratativilor cu Biserica anglicană ; teluarea tratativilor cu Biserica veche-catolică. ărirea Conferinței a treia de la Rhodos, dată la 14 noiembrie prevede următoarele, în privința *dialogului cu Biserica romano-catolică* :

Zes. de a treia Conferință panortodoxă de la Rhodos, studiind tele începerii unui dialog cu Biserica romano-catolică, «a con-pentru un început rodnic al unui *dialog teologic real* este neregătirea trebuitoare și crearea de condiții corespunzătoare». ;easta nu înseamnă că fiecare dintre Bisericile ortodoxe locale nu ;ră să continue a cultiva, în numele său propriu, și nu al întregii ;ii, raporturi frățești cu Biserica romano-catolică, cu convingerea cest fel vor putea fi eliminate în mod treptat dificultățile care n prezent».

i luat această hotărîre întrucît noul papă, Paul VI, în Enciclica *im Suam* din 6 august 1964 și în alte declarații oficiale, nu re-e Bisericii ortodoxe o poziție de egalitate cu cea romano-catolică, id în mod eronat, tendențios și necreștin că numai Biserica ro-atolică posedă plenitudinea adevărului și a unității, idee pe care a ortodoxă o respinge și a combătut-o totdeauna. Biserica ortospinge și a respins întotdeauna chemarea «creștinilor separați», v a membrilor Bisericii ortodoxe, de către Biserica romano-casprespre a intra în «staulul Romei», papa considerîndu-se pe sine L lui Hristos pe pămînt.

în ceea ce privește tema continuării discuțiilor teologice dintre :a ortodoxă și Biserica anglicană, Conferința a treia panortodoxă Rhodos hotărăște constituirea imediată a unei Comisii teologice rtodoxe, care să înceapă dialogul teologic dintre ele. De asemenea, în ceea ce privește tema continuării discuțiilor ice dintre Biserica ortodoxă și Biserica veche-catolică, numita Con-ă hotărăște instituirea imediată a unei Comisii teologice inter->xe pentru începerea dialogului teologic.

i Mesajul trimis întregii creștinătăți, Conferința a treia de la as, după ce expune principiile hotărîrilor luate, «își îndreaptă l cu aceeași dragoste și prietenie și *către venerabilele Biserici vechi 'ăsăritului*, către care trimite un călduros salut frățesc, exprimînd a și nădejdea Sfintei Biserici ortodoxe că unul și același Domn linecuvînta orice dezvoltare mai departe a legăturilor noastre ști».

Conferința a treia panortodoxă de la Rhodos este convinsă că a fost tă de Dumnezeu în lucrarea ei, întrucît s-a sprijinit pe rugăciunea iciei, a corespuns așteptării tuturor și a mers, în deplină înțelegere agoste, în unitatea Duhului și a inimilor pe calea împăcării, a prie-i și a frățietății, cu o dispoziție sinceră față de toți, țintind spre

unitatea finală a tuturor în Hristos Iisus, Domnul nostru (vezi : «Biserica Ortodoxă Română», LXXXII (1964), nr. 11—12, p. 1015—1018):

f. **A patra Conferință panortodoxă** s-a ținut între 8—15 iunie 1968 la Chambesy, Ungă Geneva, în Elveția, și la aceasta au participat aproape toate Bisericile ortodoxe. Biserica noastră a fost reprezentată de o delegație condusă de I. P. S. Mitropolit Iustin al Moldovei și Sucevei. Pe ordinea de zi a Conferinței au fost înscrise trei teme principale și anume :

— Stabilirea unui plan de lucru care să ducă la întregirea unui mare Sinod interortodox sau panortodox, care să se pronunțe asupra temelor înscrise pe lista primei Conferințe panortodoxe de la Rhodos, din 1961.

— Examinarea progresului realizat în ce privește relațiile Bisericii ortodoxe cu Biserica romano-catolică, Biserica anglicană, Biserica veche-catolică, cu Bisericile vechi-orientale și cu Bisericile luterane.

— Examinarea posibilității unei acțiuni mai eficiente a Ortodoxiei în cadrul Consiliului Ecumenic al Bisericilor.

După ambele discuții, în ziua de 15 iunie 1968, Conferința a luat un număr de hotărâri, după cum urmează :

1. Biserica ortodoxă de Răsărit recunoaște necesitatea convocării cât mai repede a unui *Mare Sinod* al ei și a pregătirii sistematice interortodoxe a celor referitoare la el.

Din temele de pe ordinea de zi a primei Conferințe panortodoxe de la Rhodos, din 1961, Conferința a ales spre cercetare și tratare unele teme cu caracter teoretic, altele cu caracter practic, după cum urmează :

— *Izvoarele revelației*; — Participarea mai largă a elementului laic în viața de cult și în general în viața Bisericii ; — Readaptarea dispozițiilor bisericești despre post la cerințele epocii actuale ; — Impedimentele la căsătorie ; — *Chestiunea calendaristică*; — *Iconomia în Biserica ortodoxă*, care a revenit spre cercetare Bisericii Ortodoxe Eomâne.

2. Cu privire la relațiile Bisericii ortodoxe cu Biserica romano-catolică, s-a hotărât să se continue de ambele părți contactele și manifestările de dragoste frățească și respect reciproc, spre a se depăși definitiv dificultățile care există pentru un rodnic dialog teologic sau teoretic.

3. Referitor la relațiile cu Biserica anglicană, Conferința de la Chambesy hotărăște să se continue pregătirea dialogului de către Comisia interortodoxă teologică. Se cere însă Bisericii anglicane ca, înaintea de orice altă discuție, să se lămurească îndeosebi cu: — Modul în care Biserica anglicană înțelege unirea ei în credință cu cea ortodoxă ; — Dacă este posibilă unirea Bisericii anglicane cu cea ortodoxă, în urma intercomuniunii pe care o practică Biserica anglicană cu Bisericile luterane ? — Modul în care hotărârile luate asupra temelor dialogului vor deveni obligatorii pentru întreaga comunitate ; — Autoritatea celor 39 articole și a Cărții de rugăciune comună în Comuniunea Bisericilor anglicane.

4. În ce privește Biserica veche-catolică, Conferința socotește că trebuie să se dea urmare hotărârilor luate de Comisia teologică interorto-

oxă întrunită între 1—15 septembrie 1966 la Belgrad. Se cere însă Arhiepiscopului de Utrecht ca vetero-catolicii să compună o mărturisire e credință lămurită, precisă și oficială, semnată în sinod de episcopii și preoții lor, lămurindu-se toate punctele dogmatico-simbolice controversate.

5. Cu privire la Bisericile necalcedoniene sau vechi-orientale, Conferința hotărăște ca dialogul teologic să se realizeze deoarece corespunde perfect dorinței exprimate de ambele Biserici.

6. În ce privește Bisericile luterane, Conferința consideră ca foarte importantă începerea contactelor între ortodocși și luterani, pentru crearea de raporturi bune în vederea pregătirii unui viitor dialog teologic cu *Comunitatea Luterană Mondială*.

7. Referitor la desfășurarea unei activități mai eficiente în cadrul Consiliului Mondial al Bisericilor, Conferința e de părere că Biserica Ortodoxă, fiind membru organic al Consiliului Mondial al Bisericilor, are datoria să contribuie prin toate mijloacele ce-i stau la dispoziție — teologice și de altă natură — la promovarea și buna sporire a întregii activități a Consiliului Mondial al Bisericilor (vezi : «Biserica Ortodoxă română», LXXXV (1968), nr. 7—8, p. 873—880).

Cea de a patra Conferință panortodoxă, întrunită la Chambesy, în Iugoslavia, a marcat un progres însemnat față de lucrările Conferințelor ortodoxe anterioare, atât în ceea ce privește pregătirea unui Sinod ortodox, cât și în ceea ce privește orientarea spre rezolvarea marilor probleme care preocupă lumea contemporană.

g. Al II-lea Congres al Facultăților de teologie ortodoxă (Atena, 1976). La centrul interortodox de la mănăstirea Penteli (lângă Atena) au desfășurat între 16—19 august 1976, lucrările celui de al II-lea Congres al Facultăților de teologie ortodoxă din lume. Au participat la lucrările acestui Congres 162 delegați oficiali, între ei și observatori din partea Consiliului Ecumenic al Bisericilor și din partea Bisericii romano-catolice, a Bisericii vechi-catolice, a Bisericilor vechi-orientale și a Bisericilor protestante, plus 86 de invitați oficiali.

Delegația română, alcătuită din zece membri, dintre care opt profesori de la Institutele teologice din București și Sibiu, a fost condusă de P. S. Episcop Antonie Ploieșteanul, vicar patriarhal.

Lucrările Congresului s-au desfășurat în ședințe plenare și în cinci sesiuni de lucru, în care au fost adăncite referatele și comentariile susținute în ședințele plenare.

Referatele și comentariile au fost împărțite în trei secțiuni :

- Teologia ca expresie a vieții și conștiinței Bisericii ;
- Teologia ca expresie a prezenței Bisericii în lume ;
- Teologia în rennoirea vieții Bisericilor.

În cadrul primei secțiuni s-au prezentat și comentat temele : 1) *Cultura și spiritualitate*; 2) *Spirit comunitar și conciliaritate*. S-a reținut categoric noțiunea de «comunitate conciliară»? pusă în discuție de J. de la Vigne la Adunarea generală a Consiliului Ecumenic al Bisericilor, ținută între 23 noiembrie și 10 decembrie 1975, la Nairobi (Kenya),

combătându-se intenția unora, mai ales dintre protestanți și anglica de a transforma Consiliul Ecumenic al Bisericilor într-o suprastructură eclezial-universală sau într-un «conciliu universal» al tuturor Bisericilor și denominațiilor creștine din lume. Acest lucru nu poate fi puțin, deoarece, cu excepția episcopilor Bisericilor Ortodoxe, participanți în această organizație, ceilalți clerici ai Bisericilor protestante au primit harul Sfântului Duh pe baza succesiunii apostolice ; 3) *Apecte istorice și eshatologice.*

în cadrul celei de a doua secțiuni s-au prezentat și comentat teme : — *Mărturisirea dinamicii mântuirii*; — *Dinamica lumii în Biserică*

În cadrul celei de a treia secțiuni s-au prezentat și comentat teme : — *Examenul critic al aplicărilor teologiei*; — *Catolicitate și ecumenicitate*; — *Dimensiunea ecumenică a Ortodoxiei.*

În referate și discuții ample s-a accentuat, pe baze teologice și canonice, îndeosebi de către delegații Bisericii Ortodoxe Române, importanța elementului național în organizarea autocefală și autonomă a Bisericilor ortodoxe în Ortodoxie. Ca atare, fiecare Biserică ortodoxă autocefală are dreptul să-și organizeze Biserica din diasporă și să păstreze jurisdicția ei asupra propriei sale diaspore.

S-a accentuat, de asemenea, că, deși nu se poate face abstracție de existența păcatului în lume, lumea este bună. De aceea Domnul Hristos n-a venit să judece lumea, ci s-o slujească spre mântuirea ei. Biserica este datoare să se ocupe atât de spiritualitate cât și de promovarea aspirațiilor lumii contemporane pentru realizarea păcii, dreptății, libertății independentei, colaborării și progresului social, spre binele tuturor popoarelor (vezi : «Biserica Ortodoxă Română», XCIV- (1976), nr. 9—1: p. 899—982).

BIBLIOGRAFIE

Conferințele panortodoxe din sec. XX.

Ηπαρχία ὀρθόδοξου τοῦ Ἁγίου Πνεύματος (1923), Constantinopol, 1923; Doctorand Traian V. Valdman, *Probleme de drept bisericesc în dezbaterile Congresului interortodox de la Constantinopol din anul 1930* în «Glasul Bisericii», XXVII (1969), nr. 9—10, p. 1011—1025; *Ἡ ὀρθόδοξη ἐκκλησία καὶ τὸ πνεῦμα τῆς ἐκκλησίας* (1930), Constantinopol, 1930; Hieromonahos Davit et Pierre, *L'Eglise Russe et les Eglises Orthodoxes autocephales. A propos de la Conférence interorthodoxe de Vatopedie, Juin 1930*, în «Irenikon», t. I? (1932), nr. 1, p. 5—60; Arhiepiscopul Veniamin Pocitan Birlădeanu, *Conferința panortodoxă din Sfântul Munte al Athosului*, București, 1930, extras din «Biserica Ortodoxă Română» (1930), p. 822—926; *Procès-Verbaux du Premier Congrès de Théologie Orthodoxe à Athènes, 29 novembre—6 décembre 1936*, Athènes, 1939, 540 p., edité par H. Alivisatos; *Actes de la Conférence des évêques et des représentants des Eglises Orthodoxes Autocephales réunis à Moscou à l'occasion de la célébration solennelle des saints du 500ème anniversaire de l'autocephalie de l'Eglise Orthodoxe Russe, 8—18 juillet 1948*, t. I, II, Moscou, 1950; Referatele prezentate de delegația Bisericii Ortodoxe Române la Conferința panortodoxă de la Moscova, în «Ortodoxia», I, București, 1949, nr. 1, p. 23—122; *Rezoalele* adoptate în Conferința ortodoxă de la Moscova, ibidem, p. 122—134; *Ἡ ὀρθόδοξη ἐκκλησία καὶ τὸ πνεῦμα τῆς ἐκκλησίας* (1930), Constantinopol, 1930; Andrei Mitsidlis, *Ἡ ὀρθόδοξη ἐκκλησία καὶ τὸ πνεῦμα τῆς ἐκκλησίας* (1930), Constantinopol, 1930; N. Chițescu, *Conferința panortodoxă de la Rhodos*, în «Mitropolia Moldovei și Sucevei», XXXVII (1961), nr. 9—12, p. 725—737; Pr. Prof. Liviu Stan, *Soborul panortodox de la Rhodos (24 sept.—2 oct.*

961), în «Mitropolia Olteniei», XIII (1961), nr. 10—12, p. 716—733; Ierom. Lucian iorea, *Participarea și contribuția Bisericii Ortodoxe Române la conferințele inter-rtodoxe, în prima jumătate a secolului XX*, în «Ortodoxia», XIV (1962), nr. 1—2, 181—197; Antim Nica-Tîrgovișteanul, *A doua Conferință panortodoxă de la Rhodos (26—29 sept., 1963)*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXXI (1963), nr. 9—10, 898—915; *A doua Conferință panortodoxă de la Rhodos (26—29 sept. 1963)*, în Mitropolia Moldovei și Sucevei», XXXIX (1963), nr. 11—12, p. 681—087; Diac. rof. N. I. Nicolaescu, *A treia Conferință panortodoxă de la Rhodos*, în «Biserica irtodoxă Română», LXXXII (1964), nr. 11—12, p. 1005—1015; *La Conference inter-rthodoxe de Rhodes, en septemhre 1963*, în «Irenikon», t. XXXVII (1964), 1, p. 129 -132 ; Georges Dejaifve, *La Conference panorthodoxe de Rhodes*, în «Eturies», t. 22 (1965), janvier, p. 123—127; Pr. Prof. Liviu Stan, *A patra Conferință panorto-oxă (Geneva — Chambesy, 8—36 iunie 1968)*, în «Biserica Ortodoxă Română», XXXVI (1968), nr. 7—8, p. 879—880; *La Conference panorthodoxe de Chambesy 3eneveJ*, în «Irenikon», XLI (1968), nr. 2, p. 276—278; Diac. lect. Ioan Ică, *Contri-ufia Bisericii Ortodoxe Române la unitatea Ortodoxiei Ecumenice*, în «Ortodoxia», ;XV (1975), nr. 2, p. 176—192 ; Teodor M. Popescu, *Primul congres de teologie or-~>doxă, Atena, 29 noiembrie—4 dec. 1936*, în «Studii teologice», VI (1937), voi. I, . 151—185; *Proces-verbaux du Deuxieme Congres de Theologie orthodoxe (Athe-es, 19—26 Aoiit, 1976)*, Athenes, 1979, 591 p.; Pr. Prof. D. Popescu și Pr. Lector ' . Radu, *Al H-lea Congres al Facultăților de Teologie Ortodoxă, Atena, 19—29 au-ust 1976*, în «Biserica Ortodoxă Română», XCIV (1976), nr. 9—12, p. 899—902; îiivier Clement, *Dialogues avec le patriarche Athenagoras*, Paris, 1969, 588 p.

înfiiințarea «Mișcării ecumenice». Scurt istoric al activității ei *

1. İifiiiîțarea mișcării ecumenice

Mișcarea ecumenică (Le mouvement oecumenique), care din 1948 a irimit denumirea de *Conciliul Ecumenic al Bisericilor* (Conseil Oecu-aenique des Eglises —■ The World Comicii of Churches), este de origi-e engleză și americană și își are rădăcinile în lumea anglicană și pro-sstantă, din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Ea a fost preceda-İ de un număr de organizații anglicane și protestante care militau pen-•u apropierea și colaborarea Bisericilor, îndeosebi pentru înlăturarea ăzboaielor dintre popoare. Primul război mondial (1914—1913) a pro-cocat omenirii și mai ales popoarelor Europei suferințe nemaicunoscute i istorie, îneît- în fața Bisericilor creștine s-a pus problema colaborării i unirii lor, cel puțin pe teren practic, pentru înlăturarea războiului și indecării relelor sociale.

Dintre organizațiile interereștine premergătoare Mișcării Ecumeni-e, care au militat pentru înfăptuirea colaborării și unirii Bisericilor în-r-o organizație mondială, la loc de frunte se situează următoarele aso-iații :

1. *Asociația Bisericilor anglicană și ortodoxă-răsăriteană* (The mglican and Eastern Orthodox Churches Association), înfiiințată în 864, care, datorită ministrului anglican H. J. Fynes-Cliton, a devenit) 1906 *Unirea Bisericilor Anglicană și Ortodoxă de Răsărit* (Anglican nd Eastern Orthodox Churches Union). Ea a fuzionat în 1913 cu *Aso-iația Bisericilor de Răsărit* (The Eastern Churches Association), în care LI activat teologi englezi, americani, ruși, greci ș.a.

* Capitol redactat de Pr. prof. Ioan Rămureanu.

2. *Consiliul misionar internațional* (International Missionar Council) care a ținut prima conferință internațională a misiunilor în 1910 la Edimburg în Scoția și din care s-a dezvoltat mișcarea ecumenică. Acest Consiliu a ținut a doua conferință la Oxford în 1923, apoi a treia, sub conducerea lui John Mott (1865—1955), metodist american < J. H. Oldham, la Madras (1928) ; apoi : la Witby — Canada, în 1947 și la Willingen în 1952 și în Ghana în 1958 ; iar din 1931 a fuzionat cu Consiliul Ecumenic al Bisericilor, cu ocazia celei de-a III-a Adunări Generale de la New-Delhy — India, ținută între 18 noiembrie și 6 decembrie 1961.

3. *Asociația mondială pentru promovarea păcii internaționale între națiuni — prin Biserici* (The World Alliance for Promoting International Friendship among the Nations through the Churches), înființată la 2 august 1914 la Constanța, în Elveția. Președinte al Alianței fost ales primatul Bisericii Anglicane, iar Vicepreședinte, din 1920, mitropolitul primat Miron Cristea al Bisericii Ortodoxe Române. Această asociație a ținut mai multe conferințe internaționale, după cum urmează : Geneva — 1920, Copenhaga — 1922, Novisad — 1923 și 1925, Sinaia — 1924, Atena — 1926, Sofia — 1927, Praga — 1928, Cambridge — 1931, București — 1933, Chambry sur Montreux — 1935, Râmnicul Vilcea — 1936, Farris Bad, Narvik (Norvegia) în 1938.

Înainte de constituirea propriu-zisă a mișcării ecumenice (1910-1920), Patriarhia de Constantinopol s-a preocupat de relațiile Ortodoxi cu Catholicismul și Protestantismul. Astfel, patriarhul Ioachim III (181—1884 ; 1901—1912), printr-o *Enciclică sinodală* din anul 1902, cere Bisericilor ortodoxe părerea asupra unirii cu cele două mari confesii creștine, punând problema căutării «unor puncte de întâlnire și contact cu ele». Primind răspunsuri favorabile, patriarhul scotea în relief, într-o altă enciclică din 1904, că, păstrând cele care sînt proprii, se poate vine să privim și la cele ale altora, să ne rugăm din tot sufletul pentru unirea tuturor fără să ne descurajăm în fața greutăților și fără să socotim lucrul ca imposibil. Să deschidem drum pentru lucrul unirii tuturor, plăcut lui Dumnezeu, tratînd cu înțelepciune și blîndețe pe cei de părți, care cred în Sfînta Treime, se însemnează cu numele Domnului Iisus Hristos și speră să fie mîntuiți prin harul Își Dumnezeu.

După primul război mondial (1914—1918), mitropolitul Dorotei L. Brussa, locțiitor al patriarhului ecumenic, în ședința Sfîntului Sinod din 10 ianuarie 1919 a acceptat propunerea Bisericii anglicane, a Bisericii vechi-catolice și a Bisericii armeano-gregoriețe, pentru colaborare și unirea Bisericilor.

În *Enciclica sinodală a Bisericii din Constantinopol către Bisericile lui Hristos de pretutindeni*, din ianuarie 1920, el adresează un apel tuturor Bisericilor creștine din lume, în care afirmă că diferențele doctrinale nu pot constitui o piedică de netrecut în calea apropierii și unirii Bisericilor unele cu altele, pînă se va putea ajunge la *unirea deplină*.

Mișcarea ecumenică, care din 1948 s-a organizat în Consiliul Ecumenic al Bisericilor, își are originea în trei mișcări paralele, al

vor comun este *Conferința misionară mondială de la Edimburg* — :oția din 1910, despre care am amintit.

Cele trei mișcări inițiale care au creat mișcarea ecumenică, intuită apoi în Consiliul Ecumenic al Bisericilor, sînt : *Viață și acțiune* (Life and Work), *Credință și organizare* (Faith and Order) și *Mișcare misionară*.

— Gruparea *Viață și Acțiune* (Life and Work) a ținut prima ei Conferință interconfesională între 19—30 august 1925 la Stockholm, în Suedia. La ea au participat 680 de delegați din 37 de țări, reprezentînd 31 : confesiuni. Dintre Bisericile ortodoxe au participat : Patriarhia Ecumenică, Patriarhiile : Alexandriei, în frunte cu patriarhul Fotie (1900—125), Ierusalimului, Serbiei, României, Arhiepiscopia insulei Cipru, serica Greciei și a Bulgariei.

Patriarhia română a fost reprezentată de o delegație condusă de mitropolitul Nicolae Bălan al Ardealului.

Conferința a fost pregătită foarte minuțios de calvinistul american c. Farland și de Nathan Soderblom, arhiepiscopul Uppsalei (f 1931)

Suedia, istoric al religiilor, cel mai mare animator al creștinismului activ, care susținea că pentru a se ajunge la unirea Bisericilor creștine este necesară mai întîi strînsa lor colaborare pe teren practic.

La 12 ani după Conferința de la Stockholm, gruparea *Viață și Acțiune* a ținut între 12—16 iulie 1937, la Oxford, a doua Conferință generală prezidată de G. Bell, episcop anglican de Chiechester. Au participat 435 de delegați din 45 de țări, reprezentînd 120 de confesiuni din toate. Biserica Ortodoxă Română a trimis o delegație în frunte cu arhiepiscopul Iuliu Scriban. În această conferință s-au temperat excesele biologice ale mișcării ecumenice și s-a dat importanță ideii de Biserică, căci această Mișcare trebuie să acorde un loc central problemelor și eshatologiei.

— A doua grupare a mișcării ecumenice, *Credință și Organizare* (Faith and Order), urmărește *apropierea și unirea Bisericilor pe teren pragmatic*, care de fapt rămîne cel mai important scop de realizat. Gruparea *Credință și Organizare* a ținut prima ei conferință între 3 și 31 august 1927 la Lausanne, în Elveția, avînd ca președinte pe John R. Mott (1865 — f 1955). Au participat 400 de delegați reprezentînd 100

Biserică, culte și comunități creștine : anglicane, vechi-catolice, protestante și ortodoxe. Din partea Bisericilor ortodoxe au trimis delegați : Patriarhia Ecumenică, Patriarhia Alexandriei, Patriarhia Sîrbă, Patriarhia Română și Bisericile : Greacă, a insulei Cipru, Bulgară, Polonă și Georgiei. Patriarhia Română a fost reprezentată printr-o delegație îndusă de mitropolitul Nectarie al Bucovinei. Între marile personalități ale timpului care au participat la Conferința de la Lausanne au fost : logii ruși : Protoiereul profesor Sergiu Bulgakov (f 1944) și Nic. Lossky.

Discuțiile s-au axat pe următoarele probleme : *Biserica, Mărturiile de credință, Tainele și Ierarhia*, asupra cărora delegațiile au expus, mod iberic, punctele de vedere ale Bisericii proprii.

A doua Conferință a grupării *Credință și Organizare* s-a ținut între 3 și 18 august 1937 la Edimburg, în Scoția, sub președinția arhiepiscopului

copului William Temple de York, apoi de Canterbury. Au participat 400 de reprezentanți din partea diferitelor Biserici creștine din lume.

Delegația Bisericii Ortodoxe Române, care se afla la Oxford, la cea de-a doua conferință a grupării Viață și Acțiune, din 12—26 iulie 1937, n-a putut participa la a doua conferință a grupării *Credință și Organizație* din 3—18 august 1937 de la Edimburg.

Conferința de la Edimburg a discutat următoarele învățături dogmatice : *Despre har; Despre Biserică și Cuvântul lui Dumnezeu; Despre Taine și Preoție; Despre unitatea Bisericii în viață și cult.*

În mesajul Conferinței, Bisericile participante mărturisesc «o urâtă a inimilor și a duhului», exprimându-și speranța că «o înțelegere mai adâncă ne va conduce către o înțelegere comună a adevărului, cum este el în Iisus Hristos».

Papa Pius al X-lea (1922—1939) a interzis participarea Bisericii romano-catolice la Conferința creștinismului practic *Viață și Acțiune* din august 1925 de la Stockholm.

Doi ani și jumătate mai târziu, prin enciclica «*Mortalium animos*» promulgată la 6 ianuarie 1928, papa Pius XI socotea greșită acțiunea mișcării ecumenice și a interzis catolicilor, clerici și credincioși, ori fel de participare la lucrările ei. Clericii și credincioșii Bisericii romano-catolice n-au participat la nici unul dintre congresele ei (Geneva 1920, Stockholm — 1925, Lausanne — 1927, Oxford — 1937, Edimburg — 1937), nici la alte manifestări ecumenice locale.

La conferințele mișcării ecumenice de la Oxford și Edimburg 1937 s-a propus fuzionarea celor două grupări ale sale, creștinismul practic *Viață și acțiune* și creștinismul dogmatic *Credință și Organizație*, într-o singură organizație intercreștină mondială, sub denumirea de *Consiliul Ecumenic sau Mondial al Bisericilor* (Conseil Oecuménique des Eglises — The World Council of Churches).

În vederea întocmirii statutului noii organizații, s-a format «Comitetul celor 14», care s-a întrunit între 9 și 23 mai 1938 în Conferința la Utrecht, în Olanda, la care au fost convocate Bisericile participante la mișcarea ecumenică și s-a întocmit «Constituția Consiliului Ecumenic al Bisericilor», stabilind «baza» sau «platforma» lui doctrinară, stabilită ca gruparea *Credință și Organizație* să-și păstreze totuși oarecând autonomie, având în continuare un comitet propriu.

Izbucnind la 1 septembrie 1939 cel de-al doilea război mondial (1939—1945), activitatea mișcării ecumenice se reduce simțitor. În timpul războiului și după război Consiliul Mondial al Bisericilor, înființat la Utrecht în 1938, dar funcționând formal din 1944, a activat pentru ușurarea și vindecarea grelelor suferințe provocate de război : ajutorarea prizonierilor, a refugiaților, a reconstrucției ș.a.

La adunarea de la Geneva din 1946 s-a format «Consiliul Ecumenic al Bisericilor» având cinci președinți, iar dr. W. A. Visser't Hooft una dintre marile personalități ale ecumenismului mondial — a fost a secretar general.

Constituirea definitivă a Consiliului Ecumenic al Bisericilor a fost făcută la prima adunare generală a mișcării ecumenice de la Amsterdam

Olanda, în prima ei ședință din 22 august 1948. La Amsterdam, noua organizație și-a stabilit următoarea bază doctrinară : *Consiliul Ecumenic al Bisericilor este o asociație frățească de Biserici, care primesc pe noul Iisus Hristos ca Dumnezeu și Mântuitor.*

La prima adunare generală de la Amsterdam au participat 351 de gați din partea a 147 de Biserici din 44 de țări.

Impărțirile administrative pe care și le-a format Consiliul Ecumenic al Bisericilor în urma Conferințelor de la Oxford și Edimburg, din 7, dar mai ales în 1948, la Amsterdam, cuprind : afaceri internaționale, finanțe, reconstrucție și ajutor internațional, serviciul creștin internațional al informațiilor și presei ș.a.

2. Adunările generale ale Consiliului Ecumenic al Bisericilor

— *Prima Adunare generală a Consiliului Ecumenic al Bisericilor a Amsterdam, din 22 august—5 septembrie 1948, a avut ca temă centrală : Planul lui Dumnezeu și situația prezentă a omului, și a fost studiată în patru secții, după cum urmează : 1. Biserica ecumenică și planul lui Dumnezeu ; 2. Planul lui Dumnezeu și mărturia Bisericii ; 3. Biserica și societatea ; 4. Biserica și societatea internațională. Concepția despre crică — eclesiologia — a fost la această primă Adunare generală pro-națională, fiind privită sub dublul ei aspect, instituțional și duhovnicesc, adică — după teologul protestant K. Barth — sub incidența evenimentului (Ereignis) «întîlnirii» omului cu Iisus Hristos. Problemele eshatologice și internaționale au fost cercetate de cei mulți prin prisma pragmatismului, care situează împărăția lui Dumnezeu aici pe pământ, iar de alții, mai puțini, prin prisma eshatologiei, ndu-le deasupra realizărilor omenești. Și unii și alții au condamnat iotărîre războiul, cerînd înlăturarea lui cu desăvîrșire din relațiile "naționale.*

La adunarea generală de la Amsterdam din 1948, participarea ortodoxă a fost mai slabă. Majoritatea Bisericilor ortodoxe întrunite în Conferința de la Moscova, din 8—18 iulie 1948, au hotărît să comunice Consiliului Ecumenic al Bisericilor că nu pot participa la prima adunare generală, deoarece programul actual al mișcării ecumenice a început să ienteze după unele vederi social-politice străine spiritului Ortodoxiei. Prin *Enciclica din 31 ianuarie 1952*, patriarhul ecumenic Atenagora I recomandă colaborarea Bisericilor ortodoxe cu Consiliul Ecumenic al Bisericilor, argumentînd că «acțiunea apropierei și a colaborării tuturor confesiunilor și organizațiilor creștine este o necesitate și o datofîntă, decurgînd din însuși specificul și misiunea lor». Patru ani mai tîrziu, după adunarea de la Amsterdam, în *Conferința mișcării ecumenice de la Lund — Suedia*, din 15—28 august 1952, a avut un caracter dogmatic, s-a realizat integrarea grupării Creștine și Organizare — cu unele transformări — în organizația Consiliului Mondial al Bisericilor. S-a păstrat o oarecare autonomie acestei organizații și s-a fixat statutul.

Totodată s-a prelucrat problema eclesiologică, axată pe trei teme *Biserică, cult și inter comuniune*.

Problemele eshatologice au fost integrate în hristologie.

Conferința de la Lund scoate în relief că *dialogul ecumenic* se poate realiza nu pe calea netezirii greutăților, adică prin ignorarea lor, ci dimpotrivă, pe calea aprofundării specificului fiecărei Biserici, pentru a se cunoaște adevărurile fundamentale ale învățaturii creștine și măsura în care ele au fost păstrate de Biserici, spre a se putea ajunge la o adevărată unire, care nu poate fi decât o «*communio in sacris*».

În 1954 a luat ființă *Institutul ecumenic de la Bossey*, în Elveția în care Bisericile ortodoxe, în frunte cu Patriarhia Ecumenică, își au reprezentanții lor care participă la diferite dialoguri dintre Ortodoxie și Protestantism.

Din 1949, Biserica romano-catolică, cu aprobarea papei Pius al XII-lea (1939—1958), a adoptat o atitudine mai binevoitoare față de mișcarea ecumenică. Sacra Congregație a Sfântului Oficiu al Scaunului Romei a dat la 20 decembrie 1949 noi directive de orientare pentru participarea episcopilor, clericilor și credincioșilor catolici la unele întruniri lucrări ale Consiliului Ecumenic al Bisericilor prin : *Instrucțiunea «Ec-clesia Catholicayy* din 20 decembrie 1949, dată de Sfântul Oficiu episcopilor și clericilor cu privire la mișcarea ecumenică. Li se permite acum catolicilor, cu anumite rezerve, să participe la adunările locale și intercreștine ale Consiliului Ecumenic al Bisericilor.

În 1952, Biserica romano-catolică a înființat *Conferința internațională catolică pentru problemele catolice*, iar la 5 iunie 1980, papa Ioan XXIII, printr-un *motu proprio* : «*Super Dei nutu*», a creat *Secretariatul pentru unitatea creștinilor*, pus sub președinția cardinalului Augustin Bea.

La Conferința *Credință și Organizare* dintre 15—28 august 1958 ținută la Lund în Suedia, au participat și observatori romano-catolici.

— *A doua Adunare generală* a Consiliului Ecumenic al Bisericilor creștine, întrunită între 15—31 august 1954 la Evanston în Statele Unite, a avut ca temă principală: *Hristos — singura speranță a lumii*, urmata de șase teme secundare, după cum urmează : *unitatea Bisericii evanghelizarea; chestiuni sociale și rasiale; treburi interconfesionale relații între grupările omenesti; laicii creștini*.

Au fost reprezentate 163 de Biserici. La această adunare Biserica romano-catolică a trimis și ea observatorii ei.

După tema principală s-a discutat tema *Unitatea noastră în Hristos și împărțirea noastră în Biserici*. Cele trei părți ale referatului (— Unitatea noastră în Hristos ; — Împărțirea noastră ca Biserici ; — Un program de acțiune dictat de credință) au fost foarte aspru criticate de ortodocși, întrucât în partea finală Bisericile sînt asimilate cu un om păcătos, dar mîntuit.

— *A treia Adunare generală* a Consiliului Ecumenic al Bisericilor s-a ținut între 18 noiembrie—6 decembrie 1961, la New-Delhi în India avînd ca temă : *Iisus Hristos — lumina lumii*. La deschiderea adunării numărul Bisericilor membre era de 175, dar în ședința a doua, din 2(

---

noiembrie 1961, au mai fost primite ca membre încă 23 de Biserici, între ele și Bisericele ortodoxe din *Rusia, România, Bulgaria și Polonia*. Biserica Ortodoxă Română a fost reprezentată de o delegație condusă de I.P.S. Mitropolit Iustin al Moldovei și Sucevei.

Au participat, de asemenea, și observatori din partea Bisericii romano-catolice.

Din totalul de 198 de Biserici membre, numai 170 de Biserici, din 65 de țări, au trimis delegați, consilieri și reprezentanți la adunarea de la New-Delhi.

La a III-a adunare generală de la New-Delhi s-au luat următoarele hotărâri principale :

1. Integrarea «Consiliului Internațional al Misiunilor» în Consiliul ecumenic al Bisericilor, care s-a făcut în ședința din 19 noiembrie 1961.

2. Formularea «bazei» doctrinare cu un caracter trinitar. Astfel s-a trăgât «baza» de la Amsterdam — 1948, care cerea «acceptarea lui Iristos ca Dumnezeu și Mîntuitor», la acceptarea celor trei Persoane ale Sfintei Treimi, după cum urmează : *Consiliul Ecumenic al Bisericilor este o asociație frățească de Biserici, care mărturisesc pe Domnul Iisus Hristos ca Dumnezeu și Mîntuitor, după Scriptură, și se străduiesc să răspundă împreună la chemarea lor comună pentru slava singurului Dumnezeu — Tatăl, Fiul și Sfîntul Duh.*

3. Primirea de noi Biserici, în număr de 23, printre care patru Biserici ortodoxe, anume din : fosta U.R.S.S., România, Bulgaria și Polonia, serica ortodoxă sîrbă va intra în Consiliul Ecumenic al Bisericilor în iulie 1965.

4. Precizarea eclesiologiei creștine în ceea ce are ea comun pentru rațătura ortodoxă și cea protestantă.

5. Modificarea structurii organizatorice a Consiliului Ecumenic al Bisericilor.

În general, atît în adunarea de la Amsterdam din 1948, cît și în cea de la New-Delhi, din 1961, s-a scos în evidență că : *Consiliul Ecumenic al Bisericilor nu este și nu va trebui niciodată să devină o supra-Biserică* adică nu este *Una Sancta*, despre care vorbesc mărturisirile de credință, ci el are doar menirea să ajute Bisericile spre a-și găsi unitatea în Hristos.

Numărul membrilor comitetului central a fost ridicat de la 90, cît în 1954 la Evanston, la 100, și are 5 președinți activi.

— *A patra Adunare generală* a Consiliului Ecumenic al Bisericilor ținută între 4—20 iulie 1968 la Uppsala, în Suedia, avînd ca temă generală un verset din Apocalipsă, 21, 5—6 : «*Iată Eu înnoiesc toate*». Au luat parte peste 2.000 de reprezentanți, dar numai 730 erau delegați cu drept de vot, în numele celor 232 de Biserici membre din peste 30 de țări.

Delegația Patriarhiei Române a fost condusă de I.P.S. Mitropolit Iustin al Moldovei și Sucevei, mai tîrziu Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române (19 iunie 1977 — f 31 iulie 1986).

Din partea Bisericii romano-catolice au participat 15 delegați-observatori, iar dintre ei 9 teologi romano-catolici au fost primiți ca dele-

gați alături de cei 135 de membri ai Comisiei pentru *Credință și Organizare*, putând participa la discuții, însă fără să aibă drept de vot.

Incepând cu ziua de 4 iulie s-au studiat în șase secții următoarele teme principale : *Sfintul Duh și catolicitatea Bisericii; înnoirea rnisnii; Dezvoltarea economică și socială; Dreptatea și pacea în afaceri internaționale; Cultul adus lui Dumnezeu într-o epocă secularizată Către un nou stil de viață.*

La sfârșit, în ziua de 20 iulie, adunarea a publicat un mesaj întru puncte, care rezumă toate discuțiile și lucrările ei.

«Încrezători în puterea de înnoire a lui Dumnezeu, adunarea de la Uppsala face apel la unirea tuturor creștinilor *ca să anticipăm împreună împărăția lui Dumnezeu, făcând văzut de pe acum ceva din cele va înnoi Dumnezeu.*

1. Toți oamenii au devenit vecini unii față de alții, împărțiți, în deosebiri și încordări dintre noi. Nu știm totuși cum să trăim împreună. Dar Dumnezeu înnoiește toate. Hristos vrea ca Biserica să prefigureze o comunitate omenească înnoită.

Să intrăm într-o adevărată comunitate cu oameni de alte rase, clase sociale, vîrstă, convingeri religioase sau politice.

2. Descoperirile științifice și măsurile revoluționare aduc omenii noi posibilități de existență. Omul răătăcește pentru că nu știe cine este Biblia ne descoperă că omul este pentru Dumnezeu *iconomul creației* și că în Hristos apare «omul nou». Dumnezeu înnoiește toate.

3. Prăpastia din ce în ce mai mare dintre bogați și săraci, împerecheată cu *rasismul și cursa înarmărilor*, creează mari primejdii pentru omenire. De aceea oamenii de orice fel de convingeri trebuie să concred pentru a asigura drepturile omului într-o *comunitate mondială dreaptă.*

Trebuie să activăm pentru dezarmare și pentru stabilirea unor acorduri comerciale nediscriminatorii.

4. Consiliul Ecumenic al Bisericilor împreună cu partenerii regionali, naționali și locali se străduiesc să creeze o comunitate frățească universală. Căci Dumnezeu înnoiește toate. Mișcarea Ecumenică trebuie să devină mai îndrăzneată și mai reprezentativă.

Noi afirmăm din nou alianța noastră spre a ne susține și îndreptii pe alții. Vrem să căutăm mai cu hotărîre *unirea Bisericilor noastre* și o comunitate mai adîncă cu Bisericile care nu sînt încă în conștințarea noastră».

— *A cincea Adunare generală a Consiliului Ecumenic al Bisericilor s-a ținut la Nairobi în Kenya, între 23 noiembrie—10 decembrie 1968 avînd ca temă : Iisus Hristos liberează și unește.* Au fost de față 21 de participanți, reprezentînd delegați ai Bisericilor, observatori, corolieri, invitați de onoare, membrii personalului de conducere și admirativ al Consiliului Ecumenic al Bisericilor și reprezentanți ai pre:Biserica Ortodoxă Română a fost reprezentată de o delegație alcătii din 12 persoane, avînd în frunte pe I.P.S. Mitropolit Iustin al Moldovei și Sucevei. Au participat, de asemenea, reprezentanții diferitelor culte din România.

---

iderîndu-se că tema generală a adunării are deosebită importanță în viața Bisericilor creștine din lumea actuală, s-a hotărât ca să fie dezbătută în cadrul a șase secții, după cum urmează :

• mărturisirea lui Hristos astăzi ; agenții unității ;
• căutarea comunității. Sarcina comună a oamenilor de diferite naționalități, culturi și ideologii ; căutarea în vederea liberării și a comunității ; lupturile nedreptății și luptele pentru libertate ;
• dezvoltarea omului. Ambiguitățile puterii, tehnologiei și calității ;

• cele șase teme, fără îndoială cea mai importantă este tema discuției a doua, cu privire la *unitatea Bisericii*, care a fost definită *Unitate Una trebuie privită ca o comunitate conciliară de Biserici însele unite în mod autentic*. În această comunitate conciliară Biserica locală posedă în comuniune cu altele plenitudinea credinței și mărturisește aceeași credință apostolică ; ea recunoaște că celelalte Biserici fac parte din aceeași Biserică a lui Hristos, inspirația lor provine de la același Duh Sfânt. Ele sînt legate prin același Botez și aceeași Euharistie...» (vezi : «Episcopeis», r. 143 din 15 martie, p. 8).

• Agenții Bisericilor ortodoxe — între ei fiind și delegații Bisericii Române — au combătut temeinic intenția și pretenția unor protestanți și anglicani, de a transforma Consiliul Ecumenic al Bisericilor într-o suprastructură eclezial-universală sau într-un sinod al tuturor Bisericilor și denominațiilor creștine, argumentînd că Biserici de tip protestant nu au primit harul lui Hristos prin succesiune apostolică.

• Agenții participanții au adresat întregii lumi creștine un mesaj comun, printre altele, se spune că aceștia au lucrat timp de 18 zile pe tema : *Iisus liberează și unește*. Ascultînd opinia fiecăruia se spune apoi, am trăit *bucuria unității*, înlăturînd barierele și rasă, sex și clasă, analizînd și dificultățile acestor diviziuni, participanții au adresat tuturor Bisericilor o *invitație la reunire* începe astfel : «Doamne, Creatorule și Dătătorule de viață iarăși de problema supraviețuirii umane, îți mărturisim că ne trăim în diferite orînduiri ale societății ne face să fim unii și să ne înstrăinăm de creația Ta, întrebînd, ca și fără de viață, lucrurile cărora Tu le-ai dat viață. ?zeule al nădejzii, al cărui Duh dă lumină și putere poporului tău — mărturisim numele Tău pretutindeni, să îtru dreptatea Ta, împotriva tuturor puterilor și stăpînilor Dă-ne, Doamne, ajutor să Te slăvim într-un glas și într-o -Ți cîntăm imne de laudă, în numele Tatălui și al Fiului și al Duhului Sfânt. Amin!» («Biserica Ortodoxă Română», XCIII (1975), p. 1551—1561).

• Unghiul îndelungatei sale activități, Consiliul Ecumenic al Bisericilor — un oscur transformări radicale. Astăzi el cuprinde în organi-

zarea sa, pe lângă *Adunările Generale, Comitetul Central, Comitetul Executiv, Serviciul Comunicațiilor, Serviciul financiar, un Secretariat general* cu trei unități și anume :

1. *Unitate și Mărturisire*, care are patru secții : 1. *Credință și Organizare*; 2. *Misiune și Evanghelizare*; 3. *Dialog cu alte religii*; 4. *Biserică și societate*.

2. *Dreptate și slujire*, care are, de asemenea, patru secții : 1. *Comisia pentru afacerile internaționale*; 2. *Comisia pentru participare la dezvoltare*; 3. *Programul de luptă împotriva rasismului*; 4. *Comisia de într-ajutorare a Bisericilor* (C.E.S.E.A.R. sau C.I.C.A.R.W.S.).

Din 1961, cum s-a putut constata, Biserica Ortodoxă Română colaborează activ pe teren practic și dogmatic cu Consiliul Ecumenic al Bisericilor, între 1961 și 1977, mitropolitul Iustin al Moldovei și Sucevei a fost membru în Comitetul Central al, Consiliului Ecumenic ; mitropolitul Antonie Plămădeală al Ardealului deține aceeași calitate din 1975, iar Mitropolitul Nicolae al Banatului a devenit, în 1977, membru în Comitetul central al Consiliului Ecumenic al Bisericilor. Alți numeroși ierarhi, preoți și teologi români, au fost aleși în diferite comisii și comitete ale Consiliului Ecumenic al Bisericilor. Patriarhul Justinian (1948—1977) a făcut o vizită la sediul Consiliului Ecumenic al Bisericilor la Geneva, între 28—30 iunie 1966, iar Patriarhul Iustin, între 20—25 noiembrie 1981.

3. *Educație și reînnoire.*

Pînă la pregătirea celei de a VI-a adunări generale a Consiliului Ecumenic al Bisericilor, au avut loc diferite întruniri ale membrilor secțiilor sale arătate mai sus, îndeosebi de Comitetul Central și de Comitetul executiv al Consiliului Ecumenic al Bisericilor. Notăm ca mai importantă *întîlnirea dintre conducătorii Consiliului Ecumenic al Bisericilor și reprezentanții Bisericilor membre din fostele State comuniste din Răsăritul Europei*, care a avut loc la Budapesta, în Ungaria, între 28—31 ianuarie 1980. Biserica Ortodoxă Română a fost reprezentată de P. S. Episcop Antonie Plămădeală al Buzăului, membru în Comitetul executiv al Consiliului Ecumenic. Întîlnirea aceasta a dezbătut probleme referitoare la pace, la dreptul națiunilor la libertate, suveranitate și independență. S-a cerut cu insistență ca în raporturile dintre popoare să nu se utilizeze forța și amenințarea cu forța, să înceteze cursa înarmărilor și cursa pentru hegemonie mondială.

— *A șasea Adunare generală* a Consiliului Ecumenic al Bisericilor s-a ținut la *Vancouver — Canada, între 24 iulie — 10 august 1983*, avînd ca *temă principală* : «*Hsus Hristos — viața lumii*».

Au participat 3000 de persoane, dintre care 850 au fost delegați ai Bisericilor membre ale Consiliului cu drept de vot.

Biserica Ortodoxă Română a fost reprezentată printr-o delegație compusă din 15 membri, în frunte cu I. P. S. Mitropolit Antonie Plămădeală al Ardealului.

Reamintim că mitropolitul Iustin al Moldovei și Sucevei, devenit Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române (1977 — f 31' iulie 1986), a fost membru în Comitetul Central al Consiliului Ecumenic al Bisericilor din

1961 pînă în 1977, iar I. P. S. Mitropolit Antonie al Ardealului deține aceeași calitate din 1975 pînă în prezent.

Au participat, de asemenea, și reprezentanții Bisericilor reformată (Calvinistă) și evanghelică-luterană din România.

Biserica romano-catolică a trimis de asemenea delegații ei, ca observatori.

Tema principală, *Iisus Hristos — viața lumii*, a fost tratată în cadrul a patru sub teme, intitulate : 1. *Viața, darul lui Dumnezeu*; 2. *Viața, biruitoare a morții*; 3. *Viața în plenitudinea ei*; 4. *Viața în unitate*.

Paralel cu acestea au fost puse în discuție în grupele de lucru *opt mari probleme* în legătură cu preocupările actuale ale Consiliului Ecumenic.

În *subtema 1* : referenții și participanții la discuții au subliniat următoarele idei :

Dumnezeu este autorul întregii creații, implicat al vieții. Ca autor al vieții, El ne dă nu numai viața biologică, pămîntească, ci și viața cea veșnică, de dincolo.

În acest scop, Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu, S-a întrupat și a venit în lume, reînnoind firea omenească și eliberînd-o de moarte prin viața, moartea și învierea Sa. Cine se ridică împotriva vieții semenilor săi se ridică împotriva lui Dumnezeu, izvorul și creatorul vieții.

În consecință, Biserica are cea mai mare răspundere față de lume și pentru apărarea ei de distrugere.

Subtema 2 : Viața, biruitoare a morții, a fost tratată în șase referate, care au descris aspectele generale ale conflictelor de pe tot globul, conflicte care zdruncină grav echilibrul firesc al vieții pe pămînt.

Referenții și vorbitorii au adresat apeluri vibrante Bisericilor din lume de a nu rămîne pasive în fața gravelor pericole care amenință întreaga omenire. Lumea, creația lui Dumnezeu, nu trebuie să fie distrusă de erorile și ambițiile conducătorilor popoarelor. Creștinii de pretutindeni au datoria de a face totul • pentru oprirea aberantei curse a înar-nărilor și scoaterea ei în afara legii.

Subtema 3: Viața în plenitudinea ei a format obiectul a șapte referate.

Referenții și vorbitorii au scos în relief, de pe propriile lor poziții confesionale, datoria creștinilor de a sprijini lupta pentru înlăturarea frizeriei, a subdezvoltării și înrobirii prin realizarea dreptății sociale, î încrederii, înfrățirii și dragostei dintre oameni și popoare.

În *subtema 4 : Viața în unitate*, s-a reliefat importanța *Sfintei Eularistii* pentru realizarea unității Bisericii și a lumii, a anticipării înfrierii și a participării la viața divină. Căci viața pămîntească trebuie iă fie o prefață a vieții divine. Omenirea trebuie să ajungă la înțelegere, :ooperare și unitate prin înlăturarea lipsurilor, a discriminărilor și diviziunilor dintre oameni și popoare, prin apărarea păcii și a vieții.

Cea de a *șasea Adunare generală* a aprobat ca numărul președinților să fie sporit la 7, iar al membrilor Comitetului Central, la 145, țifînd seama că în ultimii ani numărul Bisericilor membre ale **C.E.B.** a rescut, depășind cifra de 300.

în numărul celor 145 de membri ai Comitetului Central au fost J. P. S. Mitropolit Antonie Plămădeală al Ardealului și P. S. Epi! Vasile Țirgovișteanul, vicar patriarhal.

În Comitetul Executiv din Comitetul Central a fost ales din I. P. S. Mitropolit Antonie al Ardealului, care a deținut un mandat milar în perioada dintre a 5-a și a 6-a Adunare generală a C.E.B.

Organizarea Consiliului Ecumenic al Bisericilor.

De-a lungul activității sale, Consiliul Ecumenic al Bisericilor a născut în organizarea sa mai multe transformări. Astăzi el cuprinde lângă Adunările generale : *Comitetul Central*, sporit în a Vi-nare generală de la Vancouver, din 1983, la 145 de membri ; *Comitetul Executiv*, având 7 președinți ; *Serviciul Comunicațiilor*; *Serviciul financiar* și un *Secretariat* cu trei unități :

1) *Unitate și Mărturisire*, cu patru secții : 1. Credință și Organizare ; 2. Misiune și evanghelizare ; 3. Dialogul cu alte religii ; 4. Eritică și societate.

2) *Dreptate și slujire*, având de asemenea patru secții : 1. Consultanță pentru afacerile internaționale ; 2. Comisia pentru participare la organizare ; 3. Programul de luptă contra rasismului ; 4. Comisia de întorcare a Bisericilor.

3) *Educație și reînnoire.*

Consiliul Ecumenic al Bisericilor a avut ca secretar general în 1948—1966 pe Dr. Willem Adolf Visser't Hooft (1900 — f 4 iulie 1998) o prestigioasă personalitate, care a contribuit mult la buna organizare și funcționare a Consiliului Ecumenic.

Desigur, Consiliul Ecumenic al Bisericilor a activat și activează în stăruitor și continuu pentru realizarea unității Bisericilor creștine pe teren practic cât și pe teren dogmatic. După trei sferturi de secol de discuții, dezbateri, întruniri și congrese, se constată însă că ele încă departe de a fi realizat unitatea de credință în Iisus Hristos, de fapt rămâne *adevărată unitate de credință* pentru ca toate Bisericile și toți creștinii din lume să mărturisească cu o inimă și într-un glas ceea ce învață vechea Biserică universală, Una și nedespărțită, în *Evangelium* : «Cred în Una, Sfântă, Sobornicească și Apostolească Biserică».

Până la realizarea *intercomuniunii «in sacris»*, pentru care e necesară o *mărturisire comună de credință* sub toate aspectele, e bine să se promoveze dialogul bilateral sau multilateral dintre Bisericile să continue, fiind tuturate de clericii și credincioșii creștini din lume.

BIBLIOGRAFIE

- Ch. Boyer, *Le mouvement oecumenique: Les faits, le dialogue*, Rome, 1971 ; N. Jung, *Bilan de l'oecumenisme contemporain*, Tours, 1971 ; *A History of the Ecumenical Movement*, t. I, 1517—1948, ed. by Ruth Rouse and Ch. Neill, London, Philadelphia, ed. 1-a, 1954, 2nd ed. 1967 ; t. 2, 1948—1968, edited by Harold E. O'Neil, London, Philadelphia (Pennsylvania), 1970 ; E. H. Fey, *The Ecumenical Movement: A History of the Ecumenical Movement*, voi. 2, 1948—1968, London, 1970 ; C. J. Willebrands, *Oecumenisme et problemes actuels*, Paris, 1969 ; M. Thurian-J. Kasper, *Vers l'intercommunion*, Paris, 1970 ; Stephen Neill, *The Church and Christ*

union, Oxford, London, New-York, Toronto, 1968; St. Costanos de Medicis, *Athenagoras I-er. L'apport de l'Orthodoxie à l'Oecumenisme*, Lausanne, 1968; Nicos A. Nissiotis, *Die Theologie der Ostkirche im ökumenischen Dialog. Kirche und Welt in orthodoxer Sicht*, Stuttgart, 1968; O. S. Tomkins, *The Roman catholic Church and the Ecumenical Movement, 1910—1948*, in «A history of the Ecumenical Movement», sub direcția lui R. Rouse and S. Ch. Neill, 2nd ed., London, 1967; W. H. Van de Pol, *La Communion anglicane et l'oecumenisme, d'après les documents officiels*, Paris, 1967; M. Barot, *Le Mouvement Oecumenique*, coli. «Que sais-je?», Paris, 1967; D. P. Gaines, *The World Council of Churches. A Study of its Background and history*, Peterborough, N. H., 1966; P. C. Crow, *The Ecumenical Movement in Bibliographical Outline*, New York, 1965; M. Villain, *Introduction à l'Oecumenisme*, Paris, 1964; L. Gouillou, *Un nouvel âge — Oecumenique*, Paris, 1960; Vasile T. Stavridis, 'Iatopia τῆς οἰκουμενικῆς Κιτῆρας, Atena, 1964; W. A. Visser't Hooft, *Oekumenischer Aubruch*, 2 B — de Stuttgart, 1967; Idem, *L'Eglise face au syncrétisme*. Trad. de l'anglais par A. Pery, Geneve, 1964; Idem, *Les exigences de notre vocation commune*, Geneve, 1960; G. Thils, *Histoire doctrinale du Mouvement oecumenique*, nouvelle édition, Louvain—Paris, 1962; J. Guilton, *Dialogue avec les précurseurs. Journal oecumenique, 1922—1962*, Paris, Bruxelles, 1962; F. Biot, *De la polémique au dialogue*, 2 voi., Paris, 1963; Y. M. Congar, *Chrétiens en dialogue. Contributions catholiques d'Oecumenisme*, Paris, 1964; V. Congar, *Aspects de l'Oecumenisme*, Bruxelles. *Pensée catholique*, 1962, 126 p.; Idem, *Chrétiens desunis. Principe d'un «Oecumenisme» catholique*, (Coli. Unam Sanctam), Paris, 1937; M. Villain, *Introduction à l'oecumenisme*, 3e ed., Paris, Fournai, 1961; Bernard Lambert, *Le problème oecumenique*, 2 voi., Paris, 1962, 734 p.; R. Aubert, *Problèmes de l'unité chrétienne*. Nouvelle ed., Paris, 1961; i. Sleuczka, *Ostkirche und Oecumene*, Gottingen, 1962; G. Tavard, *Petite histoire du mouvement oecumenique*, Paris, 1961; Idem, *Two Centuries of Ecumenism*, London, 1960; Norman Goodall, *The Ecumenical Movement*, London, Oxford, 1961, 140 p.; M. Zernov, *Orthodox Encounter. The Christian East and the Ecumenical Movement*, London, 1961; Idem, *The Reintegration of the Church*, London, 1952; J. Leeming, *The Churches and the Church. A study of Ecumenism*, London, 1960; i. Bellini, *Il movimento ecumenico*, Roma, 1960; *What is the World Council of Churches*, Lausanne, 1960; B. Gavaldà, *Le Mouvement oecumenique*, Paris, 1959; Paul Conard, *Breve histoire de l'Oecumenisme*, Paris, 1958; M. Villain, *Introduction à l'Oecumenisme*, Tournai—Paris, 1958; Thomas Sartory, *Die ökumenische Bewegung und die Einheit der Kirche*, Meitingen bei Augsburg, 1955; Ch. Boyer, *Unità cristiana e Movimento Ecumenico*, Roma, 1955; P. Arminjon, *Le Mouvement ecumenique, Efforts faits pour réaliser l'union ou le rapprochement des Eglises irésiennes*, Paris, 1955; C. Dumont, *Les voies de l'unité chrétienne*, Paris, 1954; A. Zander, *Vision and Action. The Problems of Ecumenism*, London, 1952; Kartdam, *Vers l'unité chrétienne au point de vue catholique*. Traduction par Fr. de Surbon Busser, Paris, 1949; St. Zankov, *Die Orthodoxe Kirche des Ostens, im ökumenischer Sicht*, Zurich, 1946.

Conferințe ecumenice

Encyclique de l'Eglise de Constantinople a toutes les Eglises du Monde. Traduction française et introduction, în «Echos d'Orient», XX (1921), p. 461—464; în limba română, în «Biserica Ortodoxă Română», XLI (1922—1923), p. 712—713, și în hiva Sfintului Sinod Român, Dosar nr. 153/1920, f. 2—4, 38—48, 55—69; *Foi et institution. Actes officiels de la Conférence mondiale de Lausanne, 3—21 août 1927*, blies sous la direction du Pasteur J. Jezequel, Paris, 1928, 626 p.; *La Conférence Lausanne, Foi et Constitution*, în «Le Christianisme social», sept.-dec. 1937; K. A. Bell, *The Stockholm Conference — 1925. The Oficial Report*, în «Life and Work». 19—30 aug. 1925, Oxford, 1926, 792 p.; și *La. Conférence Universelle du christianisme pratique de Stockholm*, în «Le Christianisme social», oct.-nov. 1925, 849—1182; G. K. Bell, *The Stockholm Conference 1925*, Oxford, 1926; *Second World Conference on Faith and Order, Edimburg*, 1937, London, New York, 1938, p. ; *Actes officiels de la Deuxieme Conférence universelle, Edimburg, août 1937*, Paris, 1939; *Ies Travaux et les Conclusions de la Conférence d'Edimburg — Faith Order*, în «Christianisme social», sept.-dec. 1937, p. 260—384; *The Churches*

survey task. *The Report of the Conference at Oxford, July 1937, on Church, Community and State*, London, 1937; *ies Eglises en face de leur tâche. Rapport de la Conférence universelle des Eglises à Oxiord*, Paris, 1938; Vintilă Popescu, *Congresi mondial despre Biserică, națiune și stat, Oxiord, 12—16 iulie 1937*, Arad, 1937; *Cumens concernant le Conseil oecumenique des Eglises*, Amsterdam, 1948; *Desol de l'homme et dessein de Dieu: Travaux préparatoires de la première assemblée générale du Conseil Oecumenique des Eglises en 1948*, Paris, 1947; *The World Conference on Faith and Order — Lund, 1952*, editată de S. Tomkins, London, 1953; *Evanston. Dokumente. Berichte und Reden auf der Weltkirchenkonferenz*, in *Evanston 1954*. Hrsg. von Focko Lüpsen, 3-e Auflage, Witten (Ruhr), 1954; *L'Espérance chrétienne dans le monde d'aujourd'hui — Evanston 1954*, Neuchâtel, 1955; *The Uppsala Report 1968. Official Report of the fourth Assembly of the World Council of Churches — Uppsala, July 4—20, 1968*; *Manuel à l'usage des Comités de l'Assemblée, préparé en vue de la Troisième Assemblée du Conseil Oecumenique des Eglises*, Genève, 1961; *Evanston to New Delhi. Third Assembly of the World Council of Churches*, New-Delhi, 1954—1961; *Nouvelle-Delhi 1961. Conférence Oecumenique des Eglises. Rapport de la troisième assemblée*, publiée sous la direction de W. A. Visser't Hooft, Neuchâtel (Suisse), 1961; *Jesus Christ. Lumière du monde. Troisième Assemblée, Nouvelle-Delhi, Kenya, 1975. Briser les barrières. Rapport officiel de la cinquième Assemblée du Conseil Oecumenique des Eglises, Nairobi, 23 novembre — 10 décembre 1975*, Paris, 1976; Roger Mehl, *Uppsala—Nairobi, 1968—1975*, Genève, 1975; *Orthodox Contributions to Nairobi. Papers compiled and presented by the Orthodox Task Force of the World Council of Churches*, Geneva, Nils Ehrenstrom and Gunther Gassminder, 1975; Pr. prof. D. Popescu, *Assemblée Générale du C.O.E. de Nairobi. Réalisations, appréciations et perspectives*, in «Romanian Orthodox Churches News», VI (1976), nr. 2—3, p. 11—28; Pr. conf. D. Popescu, Pr. lect. D. Radu, *Comunitatea conciliară — problemă ecumenică actuală*, in «Studiile teologice», XXVIII (1976), nr. 3—6, p. 201—211; Pr. D. Soare, *Participarea Ortodoxă la cea de a V-a Adunare generală a Consiliului Ecumenic al Bisericilor (Nairobi — Kenya, 23 noiembrie — 10 decembrie 1975)*, in «Biserica Ortodoxă Română», XCIII (1975), nr. 11—12, p. 1551—1561; I. Karmi, *Orthodoxie și Protestantism* (Op8080Sia *ai npoxcatavTiauos) t. I, Atena, 1937; *Idem, Biserica ortodoxă și relațiile ei cu celelalte Biserici și cu Consiliul Ecumenic al Bisericilor*, în l. greacă, Atena, 1949; G. Strinopoulos, *Die Beziehungen der Orthodoxen Kirche zu den anderen Kirchen*, în col. «Ekklesia», Bd. X, Leipzig, 1919; E. Benz, *Die Ostkirche im Lichte der protestantischen Geschichtsschreibung von der Reformation bis zur Gegenwart*, München, 1952; Idem, *Wittenberg und Byzanz und Geist und Leben der Ostkirche*, Marburg, 1949, München, 1971.

În limba română: Pr. prof. Al. Moraru, *Biserica Angliei și ecumenismul. Legăturile ei cu Biserica Ortodoxă Română*, în «Ortodoxia», XXXVII (1985), nr. p. 562—634, și XXXVIII (1986), nr. 1, p. 9—155; *Prelată*, Pr. prof. I. Rămureai p. 551—561; Pr. Dumitru Soare, *Participarea unei delegații a Bisericii Ortodoxe Române la cea de a VI-a Adunare generală a Consiliului Ecumenic al Bisericilor (Vancouver — Canada, 24 iulie — 10 august 1983)*, în «Biserica Ortodoxă Română», CI (1983), nr. 7—8, p. 460—491; Pr. prof. Nic. V. Dură, *Teologia ortodoxă și teologiile confesionale în ecumenismul contemporan*, în «Ortodoxia», XXXVIII (1986), nr. 3, p. 61—88; Pr. prof. Ion Bria, *Dr. Willem Adolvi Visser't Hooft (1900 — 4 iulie 1966), Secretar general al Consiliului Ecumenic al Bisericilor (C.E.B.) între 1948 și 1966*, în «Ortodoxia», XXXVIII (1986), nr. 3, p. 154—160; Pr. D. Soare, *Contribuția Preafericitului Patriarh Iustin la dezvoltarea relațiilor ecumenice ale Bisericii Ortodoxe Române*, în «Biserica Ortodoxă Română», XCVIII (1980), nr. 3—4, p. 405—431; Episcop Antonie Plămădeală, *Ecumenism și relații externe bisericesti, 1944—1971*, în «Ortodoxia», XXXII (1980), nr. 1, p. 159—170; Idem, *Biserica Ortodoxă Română și ecumenismul. Rememorări la împlinirea unui stert de veac de la intrarea în Consiliul Ecumenic al Bisericilor*, în «Ortodoxia», XXXVIII (1986), nr. 4, p. 11—21; Pr. prof. D. Popescu, *Contribuția Bisericii Române la Ecumenism. Relațiile Ortodoxe cu Bisericile Protestante*, în «Studiile teologice», XXX (1978), nr. 58, p. 526—543; în limba franceză, în «Romanian Orthodox Church News», București, VIII (1978), nr. 3, p. 13—34; Pr. prof. Isidor Todoran, *Relațiile bisericesti ortodoxe române*

celelalte Biserici în ultimii 50 de ani, în «Ortodoxia», XXVII (1975), nr. 4, p. 560—585; Pr. prof. Corneliu Sirbu, *Prezența activă a Bisericii Ortodoxe Române în cadrul ecumenismului*, în «Mitropolia Moldovei și Sucevei», LI (1975), nr. 3—4, p. 200—220; Prof. N. Chitescu, *Tematica și rezultatele convorbirilor ortodoxo-protestante după 1961, Importanța acestor convorbiri pentru ecumenismul actual*, în «Mitropolia Ardealului», XIX (1974), nr. 10—12, p. 558—571; Idem, *Mișcarea ecumenică*, în «Ortodoxia», XIV (1962), nr. 1—2, p. 3—59; Pr. prof. D. Stăniloae, *Relațiile ecumenice ale Bisericii Ortodoxe Române în ultimul sfert de veac*, în «Ortodoxia», XXV (1973), nr. 2, p. 166—175; Conf. Șt. Alexe, *Aspecte noi ale ecumenismului și contribuția Bisericii Ortodoxe Române*, în «Ortodoxia», XXV (1973), nr. 3, p. 263—372; Pr. prof. Milan Šesan, *Pe drumul ecumenismului în secolul XX*, în «Mitropolia Ardealului», XVII (1972), nr. 9—10, p. 683—697; Idem, *Ortodoxia și mișcarea ecumenică*, în «Mitropolia Ardealului», VII (1967), nr. 7—8, p. 416—422, și în «Mitropolia Banatului», XII (1967), nr. 9—10, p. 469—475; Pr. prof. Ioan G. Colan, *Relațiile Bisericii Ortodoxe Române cu organizațiile ecumenice*, în «Ortodoxia», XX (1968), nr. 2, p. 235—250; Diac. Ion Bria, *Aspecte dogmatice ale unirii bisericilor creștine*, teză de doctorat, București, 1968; Pr. Zosima Oancea, *Contribuție la fundamentarea ecumenismului*, în «Studii teologice», XVIII (1965), nr. 3, p. 400—418; Teodor M. Popescu, *Poziția ortodoxă în ecumenism*, în «Ortodoxia», V (1965), nr. 2, p. 187—215; Pr. prof. I. Rămureanu, *Atitudinea Bisericii Romano-ortodoxe față de mișcarea ecumenică*, în «Ortodoxia», XIV (1962), nr. 1—2, p. 153—160; Pr. N. Șerbănescu, *Biserica Ortodoxă Română și mișcarea ecumenică*, în «Ortodoxia», XIV (1962), nr. 1—2, p. 107—152; Vasile G. Ispir, *Curse de îndrumări isionare*, București, 1930.

Dialogul Bisericii ortodoxe cu Bisericile vechi-orientale, cu Biserica romano-catolică, cu Biserica vechilor-catolici, cu Biserica anglicană, cu Biserica luterană, cu Biserica reformată *

Dialogul Ortodoxiei cu Bisericile vechi-orientale sau necalcedoniene

Între Biserica ortodoxă și Bisericile vechi-orientale sau necalcedoniene : *armeană, coptă, abisiniană, siro-iacobită și Biserica creștinilor miși din Malabar (India)*, există o mare apropiere în ceea ce privește dogma, cultul, organizația și viața creștină în genere. Ele au luat naștere după 451, refuzând să recunoască hotărârea dogmatică a Sinodului IV-lea ecumenic din 451. Numărul creștinilor necalcedonieni în pre-între trece de 25 milioane credincioși. Ele sînt următoarele :

1. *Biserica Coptă din Egipt*, care numără peste 5 milioane credincioși, grupați în 23 de eparhii (20 în Egipt, 2 în Sudan și una la Ierusalim), 500 de parohii și 1000 de preoți. Reședința Bisericii copte este la Ierusalim și are rang de patriarhie. De Biserica coptă din Egipt a depins Biserica etiopiană pînă în septembrie 1959, cînd aceasta a obținut autocefalia.

2. *Biserica etiopiană*. După 641, Biserica Etiopiei a intrat sub jurisdicția Bisericii copte din Egipt, sub care a rămas pînă la 1 septembrie 1959, cînd a dobîndit autocefalia și rangul de patriarhie independentă. În prezent Biserica etiopiană are peste 15 milioane credincioși, eparhii (13 în Etiopia și 2 în străinătate), 14 episcopi. Biserica etiopiană are un episcop la Ierusalim, iar în Biserica Sfîntului Mormînt,

Capitol redactat de Pr. prof. Ioan Rămureanu.

un paraclis cu hramul «Sfântului Longhin». Din 1950, s-a înființat Facultate de teologie la Addis-Abeba. Mai are două Seminarii teologice unul la Addis-Abeba și altul la Harrar.

3. *Biserica siro-iacobită*. Se numește «iacobită» după numele organizatorului ei, Iacob Baradai, «Cerșetorul», sau «Țanțalos» (543 - f 30 iulie 570), un mare misionar al creștinilor siro-iacobiți. Prin pa< de la San Remo (Italia) din 19—26 aprilie 1920, Siria a trecut sub protectoratul Republicii Franceze pînă în 20 noiembrie 1943, cînd Siria Libanul au obținut independența.

Biserica siro-iacobită are în prezent 160.060 de credincioși (55.00 în Siria, 35.000 în Turcia, 20.000 în Irak, Liban și Iordania, și 50.000 Armenia), organizați în 11 eparhii : 4 în Siria, 2 în Turcia, 2 în Irak una în Liban, una în Ierusalim și una în America de Nord.

4. *Biserica creștinilor tomiți din Mălabar (India)*. Această Biserică se mai numește *Biserica ortodoxă siriană a Malabarului* sau *Biserica ortodoxă siriană a Răsăritului*, sau *Biserica din Kerala*. Ea a depins di punct de vedere jurisdicțional, pînă în 1934, de Biserica siro-iacobită Antiohiei, iar din 1934 a devenit autocefală, avînd în frunte un *catolico*, în prezent are peste 2.000.000 de credincioși, 15 episcopi, peste 120' de parohii, 800 preoți, — în India de Sud, insula Ceylon (Sri Lanka) în Malaezia —, 6 mînăstiri și un Seminar teologic.

5. *Biserica armeană*. După cum se știe, Biserica armeană, în sino dele de la Valarșapat (491) și Dovin (506 și 554), a respins hotărîrea Sinodului din Calcedon din 451. De-a lungul istoriei, Biserica armeană a încercat în mai multe rînduri să se unească cu Biserica ortodoxă. Biserica armeană, numită și *Biserica armeană gregoriană*, are în prezent peste 5.000.000 de credincioși, grupați în două catolicosate : *Ecimiadzin* în Republica Armenia, și catolicosatul din *Cilicia și Liban*, cu reședința la Sis (Turcia). Din punct de vedere jurisdicțional, cele două catolicosate sînt independente, dar stau în comuniune bisericească.

Catolicosatul de Ecimiadzin are sub jurisdicția sa peste 4.000.00 de credincioși, majoritatea în Republica Armenia și restul în diferiți țări din Europa și America. El are *trei patriarhale*, unul la Constanța nopol, altul la Ierusalim și altul în America.

Catolicosatul din Cilicia și Liban are sub jurisdicția sa peste 500.00 de credincioși.

O Biserică separată de Ortodoxie după Sinodul III ecumenic de la Efes din 431 este *Biserica nestoriană* sau *asiriană*. Ea numără în prezent 200.000 de credincioși, răspîndiți în Irak, Iran (Persia), India și America. Întrucît ea s-a separat de Ortodoxie înainte de Sinodul I ecumenic de la Calcedon, din 451, nu se numește necalcedoniană.

De-a lungul secolelor s-au încercat unele apropieri între Ortodoxii și Bisericile vechi-orientale, dar ele n-au dus la unirea dorită cu Biserica ortodoxă.

Conferința I-a panortodoxă de la Rhodos, dintre 24 septembrie și 1 octombrie 1961, a hotărît «cultivarea relațiilor prietenești pentru restabilirea unității cu ele». Această hotărîre și-a însușit-o și conferința a III-a de la Rhodos, din 1—15 noiembrie 1964. De asemenea, condu

---

cătorii Bisericilor vechi-orientale, întruniți la Addis-Abeba în 1965, au hotărât să se stabilească relații mai strânse cu Bisericile ortodoxe. Aceste relații prietenești s-au concretizat prin schimburi de vizite între înalții erarhi, prin contacte teologice, prin conlucrarea la adunările ecumenice se teren dogmatic și practic, prin vizitele reciproce de profesori și studenți.

Pentru o mai bună cunoaștere a diferențelor dogmatice dintre cele două Biserici s-a organizat apoi o conferință neoficială la Aarhus (Danemarca), între 11—15 august 1964, în colaborare cu gruparea pentru *Credință și Organizare* a Consiliului Ecumenic al Bisericilor. La aceasta au participat teologii Bisericilor ortodoxe și ai Bisericilor vechi-orientale, iar aceștia au ajuns la concluzia că între cele două familii de Biserici, în *problema hristologică*, sînt deosebiri mai degrabă *de termeni, 'ecît de doctrină*. Este deci posibilă găsirea unei formule de credință care să satisfacă cele două Biserici, întrucît ambele Biserici mărturisesc a Iisus Hristos a fost *Dumnezeu adevărat și Om adevărat*.

O nouă întrunire neoficială între opt teologi ortodocși, aparținînd Bisericii ortodoxe, și șapte teologi necalcedonieni, aparținînd Bisericilor vechi-orientale, a avut loc între 25—29 iulie 1967 la Bristol, în Anglia, în care s-a discutat : *Raportul celor două voințe în Hristos*. Consultația a ajuns la concluzia că Biserica Ortodoxă și Bisericile vechi-orientale învață de comun acord că în Iisus Hristos se află două voințe, una dumnezeiască și alta omenească.

A IV-a conferință interortodoxă de la Chambesy — Geneva, din 16 iunie 1968, a hotărît să se instituie o Comisie interortodoxă pentru dialogul cu Bisericile vechi-orientale.

A treia sesiune de convorbiri neoficiale între ortodocși și vechi-orientali a avut loc între 16 și 21 august 1970 în mînaștirea «Le Cècle» din Geneva. La această întîlnire s-a discutat tema : *Deosebirea între «oros» și canon și însemnătatea ei pentru primirea Sinodului din Icedon*, precum și alte referate cu privire la deosebirile dintre ortodocși și necalcedonieni.

Declarația finală, adresată tuturor Bisericilor din cele două familii, arinde trei părți și anume :

1) *Reafirmarea înțelegerii hristologice* de la Aarhus (1964) și Bristol (1967), care are ca temei existența unei *hristologii comune*, cu toate se folosește o terminologie deosebită pentru lămurirea acestei învățări. De ambele părți se mărturisește că Iisus Hristos, care este *de-o 'cătă* cu Tatăl, după dumnezeire, este *consubstanțial* cu noi după umăite, prin întrupare ; iar cele două firi sînt unite într-o singură ipostasă logosului dumnezeiesc în chip neamestecat și neschimbat, neîmpărțit îdedespărțit ; voința sau lucrarea omenească a lui Hristos, la întrupare, sînt nici absorbite, nici anulate de voința și lucrarea Sa dumnezeiescă, nici nu se opun una alteia, ci sînt unite împreună, într-un acord îvîrșit, fără împărțire și fără amestecare.

2) *Unele deosebiri* referitoare la formularea și sensul Tradiției le gate de următoarele probleme :

a) Sensul și locul Sinoadelor în viața Bisericii. Se știe că Bisericile vechi-orientale acceptă numai primele trei Sinoade ecumenice : Sinodul I ecumenic de la Niceea din 325 ; Sinodul II ecumenic, de la Constantinopol din 381 ; și Sinodul III ecumenic de la Efes din 431, în timp ce Biserica ortodoxă admite șapte Sinoade ecumenice, adică, pe Ungă cele trei, Sinodul IV ecumenic de la Calcedon din 451 ; Sinodul V ecumenic de la Constantinopol din 553 ; Sinodul VI ecumenic de la Constantinopol din 680—681 ; și Sinodul VII ecumenic de la Niceea din 787.

b) *Anatematizări și proclamări ca Sfinți ale unor dascăli* venerați în Biserica ortodoxă, dar anatematizați de Bisericile vechi-orientale și invers, cum e cazul cu papa Leon I cel Mare (440—461), patriarhul Dioscor al Alexandriei (444—451) și patriarhul Sever al Antiohiei (512—518 ; -f 538).

c) *Chestiuni juridice în relație cu manifestarea unității Bisericii la nivel local, regional și mondial.* Jurisdicția nu trebuie privită numai ca o problemă pur administrativă, ci în unele aspecte ea se referă la substanța însăși a eclesiologiei.

3) *Spre o nouă «formulă de împăcare».* Delegații celor două familii de Biserici au cerut să se numească o comisie mixtă spre a examina punctele dogmatice care au despărțit Bisericile în trecut și să se redacteze o *formulă de înțelegere* pe baza căreia ele să poată să se unească într-o *Euharistie comună*. O asemenea formulă de reconciliere ar putea folosi formula Sfântului Chirii al Alexandriei : [ua cpoat? xou SeoS-Ao^oo osaapx&jisvT) = *O singură fire întrupată a lui Dumnezeu-Cuvîntul și expresiile folosite în formula de împăcare din 12 aprilie 433 dintre Sfântul Chirii al Alexandriei și episcopul Ioan al Antiohiei* (vezi : în «Biserica Ortodoxă Română», LXXXVIII (1970), nr. 7—8, p. 683—687).

A patra consultație neoficială dintre teologii ortodocși și vechi-orientali a avut loc la Addis-Abeba, între 15—23 ianuarie 1971, cu privire la *ridicarea reciprocă a anatemei* date de fiecare dintre cele două familii de Biserici. Dar ea nu se va putea realiza, — au afirmat pe bună dreptate participanții la acest colocviu —, decît numai după ce se va adopta o *definiție hristologică comună* de către cele două părți, pentru a se ajunge mai întîi la *unitatea credinței* între ele. Pînă atunci este de dorit ca fiecare dintre diferitele Biserici locale ortodoxe și necalcedoniene să procedeze la lăsarea în desuetudine a acelor ana⁴-"!!--.

În privința celor patru Sinoade ecumenice care au urmat primelor trei recunoscute de Bisericile vechi-orientale, teologii necalcedonieni s-au exprimat că aceste Biserici sînt dispuse să *recunoască definițiile dogmatice* ale acestor Sinoade, dar nu pe baza respectivelor Sinoade ecumenice, ci pentru faptul că conținutul lor dogmatic se află implicit cuprins în hotărîrile dogmatice ale primelor trei Sinoade ecumenice («Biserica Ortodoxă Română», LXXXIX (1971), nr. 9—10, p. 982—988).

Comisia interortodoxă pentru dialogul cu Bisericile vechi-orientale, instituită de Bisericile ortodoxe surori, potrivit hotărîrii luate de a 4-a conferință panortodoxă de la Chambesy-Geneva din 15 iunie 1968, 36 — Istoria Bisericească Universală Voi. II

---

s-a întrunit în prima ei sesiune la Addis-Abeba, între 18—28 august 1971, pentru pregătirea în detaliu a dialogului teologic dintre Ortodoxie și Bisericile vechi-orientale.

Comisia interortodoxă a constatat că pozițiile comune ale concordanței dintre cele două familii de Biserici sînt multe și anume : în învățătura despre tradiție, despre cult, viața spirituală, succesiunea apostolică, Sfintele Taine, evlavie, a doua venire a lui Hristos, viața monahală, cinstirea Sfinților, a moaștelor și icoanelor și păstrarea multor obiceiuri și datini vechi. Toate acestea constituie o moștenire comună și un tezaur creștin prețios care poate facilita unirea celor două familii de Biserici.

Sfântul Ioan Damaschin (f 749) spune despre creștinii care aparțin vechilor Biserici orientale că «numai din pretextul Sinodului din Calcedon (451) s-au rupt de Biserică, dar în toate celelalte privințe sînt irtodocși» (*Despre erezii*, 83, P. G., XCIV, col. 741).

Conferința afirmă că unirea ce se va realiza pe etape între Bisericile ortodoxe și Bisericile vechi-orientale nu va atinge drepturile jurisdicționale ale Bisericilor locale existente, deoarece prin aceasfa nu se rmărește cîtuși de puțin *absorbirea unora de către altele dintre Biserici existente în aceeași regiune* («Biserica Ortodoxă Română», XXXIX (1971), nr. 9—10, p. 989—991).

A doua întrunire a Comisiei teologice interortodoxe s-a desfășurat tre 9—13 ianuarie 1975 la Addis-Abeba. Comisiunea interortodoxă întru pregătirea dialogului teologic cu Bisericile vechi-orientale s-a trunit între 7—11 februarie 1979 la Chambesy-Geneva, sub președin-! mitropolitului Hrisostom al Mirelor, și a decis să se propună Biseri- or vechi-orientale începerea *dialogului teologic oficial* («Service de esse et d'Information», 1979, no. 35, fevrier, p. 2).

Dialogul teologic oficial între Bisericile ortodoxe și Bisericile vechi-entale s-a ținut între 10—15 decembrie 1985 la Chambesy-Geneva, de s-a întrunit Comisia mixtă a celor două familii de Biserici. S-a ut de acord ca la a doua sesiune a dialogului oficial care va avea loc 1987 să se discute tema generală : *Spre o hristologie comună*, studia- în următoarele patru subteme : 1. Probleme de terminologie ; 2. For- lări sinodale în hristologie ; 3. Factori istorici ; 4. Interpretarea dog- hristologie astăzi. Dialogul oficial între cele două Biserici continuă.

2. Dialogul Bisericii ortodoxe cu Biserica romano-catolică

Se știe că Biserica ortodoxă a Răsăritului a format împreună cu rica romano-catolică, pînă la regretabila schismă din 16 iulie 1054, *igură Biserică universală*.

După schisma din 1054 s-au făcut diferite încercări de unire între două Biserici, îndeosebi în conciliul unionist de la Lyon, din 1274, în conciliul unionist de la Ferrara-Florența, din 1438—1439, fără¹ poată ajunge la reconcilierea și unirea lor. Această situație de în-

cordare și neîncredere s-a menținut între cele două Biserici pînă du] primul război mondial (1914—1918). De la această dată, cercurile Val canului, în frunte cu papa, și-au schimbat întrucîtva orientarea față < Biserica ortodoxă, adoptînd o atitudine mai moderată și uneori chii binevoitoare.

Problema relațiilor de înțelegere și colaborare între Biserica ortodoxă și Biserica romano-catolică s-a pus, după cel de-al doilea răz] mondial (1939—1945), în conferințele panortodoxe de la Rhodos. Prir Conferință panortodoxă de la Rhodos, întrunită între 24 septembrie 1 octombrie 1961, luînd în considerație relațiile actuale ale Bisericii ortodoxe cu Biserica romano-catolică a hotărît în decizia finală «cult varea de raporturi în spiritul dragostei lui Hristos» cu Biserica rom; nocatolică.

În timpul lucrărilor primei sesiuni a Conciliului II Vatican, cai s-au desfășurat între 11 octombrie și 7 decembrie 1962, sub papa Ioa al XXIII-lea (1958—1963), în repetate ocazii episcopii romano-catolicii și-au manifestat simțămintele de prietenie și prețuire față de Biserici^ ortodoxe. S-a sperat ca atmosfera aceasta să continue și la sesiunea doua a Conciliului II Vatican, care a durat de la 29 septembrie pînă 4 decembrie 1963, sub președinția papei Paul VI.

De aceea, a doua Conferință panortodoxă de la Rhodos, care a avu Joc între 26—29 septembrie 1963, ținînd seama de faptul că în prim] sesiune a Conciliului II Vatican s-a manifestat cu tărie dorința majori] tații episcopatului catolic de *a respinge puterea absolută a primatuh papal, prin autoritatea colegiului episcopal*, a hotărît în principiu ini] țierea unui dialog teologic pe picior de egalitate între Biserica ortodoxi și Biserica romano-catolică.

Speranțele ameliorării relațiilor Bisericii ortodoxe cu Biserica romano-catolică au crescut mai ales după înfîlnirea de la Ierusalim, în tre 4—6 ianuarie 1964, dintre patriarhul ecumenic Atenagora și pap; Paul VI.

Însă, în timpul dezbaterilor sesiunii a treia a Conciliului II Vatican dintre 14 septembrie—21 noiembrie 1964, și a sesiunii a patra, dintra 14 septembrie — 8 decembrie 1965, s-a observat că papa Paul al VI-lea a *subordonat colegialitatea episcopală autorității primatului papal*. Aceasta a fost proclamată de papa Paul VI mai întîi prin enciclica *Ecclesiam suam*, promulgată la 6 august 1964, apoi prin hotărîrea Conciliului II Vatican din 25 noiembrie 1964, prin care *s-a accentuat primatul și infailibilitatea papală, papa subordonîndu-și chiar și colegiul episcopal*, ceea ce nu se întîmplase la Conciliul I Vatican din 1870.

I

Colegiul sau corpul episcopal — se subliniază în hotărîrea aceea] — «*nu are autoritate decît numai împreună cu pontiful roman, succesorul lui Petru, iar puterea primatului acestuia rămîne întrea] tuturor, fie păstori, fie credincioși*».

Că cercurile Vaticanului, în frunte cu papa Paul VI, nu au înțeles ecumenismul și unirea Bisericilor *decît ca o subordonare* a acestora autorității supreme a pontifului roman, o arată lămurit *Decretum de Oecumenismo* (Decretul despre Ecumenism) și *Decretum de Ecclesiis Ori-*

---

entalibus Catholicis (Decretul despre Bisericile orientale catolice) — e vorba de Bisericile unite cu Roma —, ambele promulgate la 21 octombrie 1964, în care *uniatismul* este dat ca model pentru situația pe care ar avea-o Bisericile ortodoxe în eventuala lor «unire ecumenică» cu Catholicismul.

Ținând seama de toate acestea, Conferința a treia panortodoxă de la Khodos, întrunită între 1—14 noiembrie 1964, a revenit asupra începerii imediate a dialogului teologic dintre Biserica ortodoxă și Biserica romano-catolică, scoțînd în relief că *pentru un început rodnic al unui dialog teologic real este necesară pregătirea trebuitoare și crearea de condiții corespunzătoare*.

O ameliorare a raporturilor dintre Biserica ortodoxă și Biserica romano-catolică s-a realizat întrucîtva prin *declarația comună de ridicare a anatemei din 16—20 iulie 1054*, în urma înțelegerii dintre patriarhul Athenagora I al Constantinopolului (1949—1972) și papa Paul VI (1963—1978), care a fost citită concomitent, la închiderea Conciliului II Vatican, în ziua de 7 decembrie 1965, în catedrala «Sfîntul Petru» din Roma și în catedrala «Sfîntul Gheorghe» a Patriarhiei Ecumenice din Constantinopol.

Cei doi înalți ierarhi au subliniat în această declarație «că sînt conștienți că acest act de justiție și de iertare reciprocă nu poate fi de ajuns să pună capăt diferențelor vechi sau recente, care subzistă între Biserica romano-catolică și Biserica ortodoxă, și care vor fi depășite prin lucrarea Sfîntului Duh, grație curăției inimilor, regretului nedreptăților istorice, precum și printr-o voință activă de a ajunge la o înțelegere și expresie comună a credinței și cerințelor ei».

Poziția Bisericii ortodoxe față de Biserica romano-catolică a fost 2Ît se poate de clar lămurită în ș,edința solemnă comună din 19 octombrie 1967 a Sfîntului Sinod român și a Sfîntului Sinod al Patriarhiei Scumenice, în frunte cu patriarhul Atenagora, atunci în vizită în România, cînd s-a dat o declarație comună în care se subliniază că *Biserica omano-catolică trebuie să treacă la o atitudine cu adevărat ecumenică i să înceteze a se considera centru al năzuințelor ecumenice contemporane...*

«Ca să poată începe tratative de unire cu Biserica ortodoxă, Biserica romano-catolică trebuie să anuleze constituția *De Ecclesia* și enciclica *Ecclesiam Suam*, în care papa Paul VI a fixat condițiile dialogului, să se retragă decretul *De Oecumenismo* și *Decretul asupra Bisericii orientale catolice*, în care dialogul cu celelalte Biserici este considerat ca un mijloc de lămurire a «fraților despărțiți» asupra adevărurilor și credinței ale Bisericii romano-catolice... Cînd noul organ creat de Biserica romano-catolică, *Sinodul episcopilor*, va trece din stadiul de *organ consultativ în cel de organ deliberativ*, și împreună cu papa va deveni *organul conducător*, acesta va putea anula stările inaccesibile creștină în prezent și va putea fixa noi condiții acceptabile pentru un dialog teologic, reriunțînd la uniatism ca mijloc de unire cu ortodocșii și întorcînd ortodocșilor, acolo unde este cazul, oile răpite. Pînă atunci... considerăm posibil un *dialog al slujirii*, un dialog *ecumenic*» (Biserica ortodoxă Română», LXXXV (1967), nr. 9—10, p. 894—895).

Totuși, din dorința de a se cultiva raporturi frățești în spiritul gostei lui Hristos, patriarhul Atenagora a dispus în Conferința Ortodoxă de la Chambesy-Geneva, din 20—28 august 1968, să numească o comisie ortodoxă pentru a începe dialogul cu Biserica romano-catolică.

Întrucât papa Paul VI, prin declarația *Mysterium Ecclesiae*, din iulie 1973, a reactualizat vechile pretenții romano-catolice după care papa deține autoritatea supremă jurisdicțională în întreaga Biserică, că unitatea credinței se va realiza numai prin întoarcerea tuturor catolicilor ortodocși și protestanți în sinul Bisericii catolice, Patriarhul ecumenic Dimitrios I a făcut în ziua de 30 noiembrie 1973 o declarație în timpul vizitei unei delegații romano-catolice, condusă de cardinalul J. Willebrands, președintele Secretariatului Vaticanului pentru unitatea creștinilor, în care a combătut pretențiile papale, subliniind că *Roviei nu este altceva decât o Biserică locală, ca toate celelalte, și nu una unică Biserică, Biserica prin excelență* («Ortodoxia», XXII (1974), nr. 3, p. 157—163). Pentru începerea dialogului teologic cu Biserica romano-catolică, Patriarhul ecumenic Dimitrios I a creat o Comisie parortodoxă în ianuarie 1976.

Relațiile frățești dintre Bisericile ortodoxe și Biserica romano-catolică continuă prin scrisorile irenice și prin diferite vizite ale ierarhilor ai celor două Biserici. La 14 decembrie 1975 s-a creat simultan în Capela Sixtină din Roma și în biserica «Sfântul Gheorghe» din Paris, câte o Comisie teologică tehnică, una din partea Bisericii romano-catolice și alta din partea Bisericii ortodoxe, pentru pregătirea dialogului teologic dintre cele două Biserici. Relațiile frățești dintre cele două mari Biserici creștine continuă să se dezvolte satisfăcător. Comisia teologică tehnică interortodoxă s-a întrunit în prima ei sesiune la Chambesy-Geneva, între 21—25 iunie 1977, apoi în a doua sesiune, între 18 noiembrie 1977. Comisia catolică, numită de papa Paul al VI-lea la 15 martie 1976, și-a ținut prima reuniune plenară între 11—14 octombrie 1976 la Roma. S-a hotărât, de către ambele comisii, înființarea unui Grup mixt de coordonare.

Între 27 martie—1 aprilie 1978 s-a întrunit la Roma prima sesiune a grupului mixt de coordonare, desemnat de cele două comisii tehnice teologice, ortodoxă și romano-catolică, pentru a discuta întocmirea unui plan comun pentru începerea dialogului teologic între cele două Biserici («Biserica Ortodoxă Română», XCVI (1978), nr. 7—8, p. 7101 «Episkepsis», 10 (1979), no. 203, 1 febr., p. 2—4).

Între 25—27 iunie 1978 s-a întrunit la Chambesy-Geneva a treia reuniune a Comisiei tehnice interortodoxe pentru pregătirea dialogului teologic cu Biserica romano-catolică («R.O.C. News», VIII (1978), nr. 2, p. 67).

La 6 august 1978, papa Paul al VI-lea a încetat din viață. Succesorul său, papa Ioan Paul I (3 sept.—29 sept. 1978) a păstorit foarte puțin, numai 27 de zile, înaintea morții n-avut timpul necesar să se ocupe de dialogul teologic cu Biserica ortodoxă.

După moartea neașteptată a papei Ioan Paul I, conclavul cardinalilor, în număr de 111, a ales Papă, în ziua de 16 octombrie 1978, pe Arhiepiscopul polon al Krakoviei, Karol Wojtyła, care a primit numele de Ioan Paul II, fiind întronizat solemn la 22 octombrie 1978.

Alegerea Papei Ioan Paul al II-lea a bucurat nespuse de mult pe credincioșii polonezi, în majoritate romano-catolici, fiind primul papă de origine poloneză, care păstorește pe vechiul și venerabilul Scaun al Romei. Noul Papă cunoaște foarte bine Biserica ortodoxă și problemele ei, avînd în vedere că în Polonia se află un important număr de credincioși ortodocși, peste un milion, iar faptul că a păstorit înainte de a fi ales Papă, ca Arhiepiscop romano-catolic de Krakovia, în Polonia, i-a înlesnit posibilitatea cunoașterii Bisericii ortodoxe.

Între primele preocupări ale Papei Ioan Paul al II-lea a fost să facă o vizită oficială Patriarhiei Ecumenice. Astfel, la un an după instalarea sa pe Scaunul Romei a făcut o vizită oficială la Ankara și la Constantinopol, între 28—30 noiembrie 1979. Declarațiile sale referitoare la dialogul teologic ortodoxo-romano-catolic, făcute în ziua de 30 noiembrie 1979, în catedrala «Sfîntul Gheorghe» a Patriarhiei Ecumenice, la sfîrșitul Sfîntei Liturghii oficiate "de un sobor în frunte cu Patriarhul ecumenic Dimitrios I, cu prilejul sărbătoririi Sfîntului Apostol Andrei, sînt dintre cele mai interesante.

Iată unele dintre declarațiile Papei Ioan Paul al II-lea : «Vizita aceasta, la primul Scaun al Bisericii ortodoxe, arată clar voința întregii Biserici catolice de a merge înainte pe drumul către unitatea tuturor și, de asemenea, convingerea sa că restabilirea deplinei comuniuni cu Biserica ortodoxă este o etapă fundamentală a progresului decisiv al întregii mișcări ecumenice. Pe plan concret, vizita de azi irată, de asemenea, *importanța dialogului teologic, care începe azi cu biserica ortodoxă*. Cu realism și înțelepciune, potrivit dorinței Scaunului apostolic al Romei și, de asemenea, dorințelor Conferințelor panortodoxe, s-a hotărît reînnoirea relațiilor și contactelor dintre Biserica romano-catolică și Biserica ortodoxă, care să promoveze apropierea și rearea atmosferei necesare unui rodnic dialog teologic. Trebuie să reîncercăm contextul înainte de a reface împreună textele. Această perioadă a fost pe drept cuvînt numită *dialogul dragostei*. Acest dialog a permis luarea la cunoștință a profunde comuniuni care ne unește deja și ce sîm ne putem servi și trata ca *Biserici surori*».

La rîndul său, Sanctitatea Sa Patriarhul ecumenic Dimitrios I a atîtat, între altele, în discursul sau, că : «Noi intrăm într-o fază nouă co-fraternității noastre, o fază serioasă și importantă, al cărei rezultat influența întregul nostru mers spre scopul vizat, adică *unitatea*».

«*Moi intrăm în faza dialogului teologic oficial între cele două Biserici — romano-catolică și ortodoxă după ce am pregătit terenul prin dialogul dragostei, prin eforturi reciproce, dar și prin manifestări și acțiuni ecleziastice*».

Patriarhul ecumenic a anunțat apoi că cele două Biserici **au desemnat**: oficial două comisii teologice, care, sub forma unei *Comisii teolo-*

gice mixte și pe baza unei ordini de zi pregătită și aprobată de două Biserici pentru o primă fază, să înceapă dialogul teologic.

În Declarația comună, dată în ziua de 30 noiembrie 1979, la sediul vizitei Papei Ioan Paul al II-lea la Patriarhia din Constantin* cu privire la dialogul teologic se precizează următoarele : «*Acest dialog teologic are ca scop >nu numai \progresul pentru restabilirea deplinei comuniuni între Bisericile-surori catolică și ortodoxă, ci și contribuții la dialogurile multiple care se vor desfășura în lumea creștină în căutarea unității sale.* Dialogul dragostei (Ioan 13, 34), înrădăcinat într-o eretică desăvârșită față de unicul Domn Iisus Hristos și față de veșnică Sa, față de Biserica Sa (Ioan 17, 21), a deschis calea unei mai bune înțelegeri a pozițiilor teologice reciproce și, de aici, a noilor elanuri de lucrări teologice și a unei noi atitudini față de trecutul comun al celor două Biserici... Dorim ca progresele în unitate să deschidă noi posibilități de dialog și de colaborare cu credincioșii altor religii și cu oamenii de bunăvoință, pentru ca dragostea și fraternitatea, să învingă ura și protivnicia dintre oameni. Noi sperăm să contribuim la stabilirea unei adevărate păci în lume...» (L'Osservatore Romano nr. 49 (1954), din 4 decembrie 1979; «Ortodoxia», XXXII (1980), nr. p. 402—405 ; «Biserica Ortodoxă Română», XCVIII (1980), nr. 1—2] 64—66).

Comisia mixtă ortodoxo-catolică pentru dialogul teologic **ofi** este compusă dintr-un grup de membri romano-catolici, în număr de și un număr de membri ortodocși, care reprezintă toate Bisericile ortodoxe autocefale.

Partea romano-catolică din Comisia mixtă are în fruntea ei pe cardinalul Jean Willebrands, Arhiepiscop de Utrecht (Olanda) și președintele Secretariatului pentru unitatea creștinilor, ajutat de Monsignor Pierre Duprey, în calitate de co-secretar al comisiei.

Patriarhia Română este reprezentată în Comisia mixtă ortodoxo-catolică de către I.P.S. Mitropolit Nicolae Corneanu al Baranovului și Pr. prof. Ștefan Alexe.

Comisia mixtă ortodoxo-romano-catolică pentru dialogul teologic oficial s-a întrunit între 29 mai—4 iunie 1980, în prima ei sesiune, pe insula Rhodos, sub președinția Arhiepiscopului Australiei, Stelian Harkianakis, din partea Bisericii ortodoxe, și a Cardinalului Jean Willebrands, Arhiepiscop de Utrecht (Olanda), din partea romano-catolică, discutând asupra deosebirilor dogmatice, cultice și canonice dintre cele două Biserici. Prima temă tratată poartă titlul : *Taina Bisericii și a Sfintei Euharistii în lumina Sfintei Scripturi.*

Comisia mixtă a fost de acord să continue discuțiile teologice, spre a se ajunge la înțelegerea și unirea atât de dorită de ambele Biserici —, în luna mai 1981, la Regensburg, în Germania, la invitația Episcopului romano-catolic Dr. Rudolph Graber de Regensburg, președinte al grupului de lucru permanent al Conferinței Episcopale germane pentru relațiile cu Bisericile ortodoxe («S.O.P.», 1980, nr. 47, aprilie) și «Biserica Ortodoxă Română», XCVIII (1980), nr. 5—6, p. 265, și nr. 7—8, p. 711).

Comisia mixtă ortodoxo-romano-catolică s-a întrunit apoi, în a doua sesiune, la München — Germania, între 30 iunie—6 iulie 1980, discutând tema : *Taina Bisericii și Euharistiei în lumina misterului Sfintei Treimi*.

A treia sesiune a Comisiei mixte ortodoxo-romano-catolică a avut loc în insula Creta, 1984, unde s-a discutat asupra primelor trei Taine : *Botezul, Mirungerea și Sfinta Euharistie*.

Între 3—8 iunie 1985, s-a întrunit în orașul Opole din Polonia Comitetul de coordonare din cadrul Comisiei mixte a dialogului teologic dintre Biserica ortodoxă și Biserica romano-catolică.

A patra sesiune a Comisiei mixte ortodoxo-romano-catolică a avut loc între 28 mai—7 iunie 1986 la Bari, în sudul Italiei. N-au trimis delegați la această sesiune : Patriarhia Ierusalimului, Biserica ortodoxă rusă, Biserica ortodoxă gruzină (georgiană) și Biserica ortodoxă greacă. Alte două, Biserica Serbiei și Biserica Ciprului, s-au retras în timpul lucrărilor.

S-au discutat următoarele teme : 1. *Credința, Tainele și unitatea Bisericii*; 2. *Taina Preoției în structura sacramentală, a Bisericii și, în special, importanța succesiunii apostolice pentru sfințirea și unitatea poporului lui Dumnezeu*.

Nu s-a putut realiza un acord între cele două părți. Discuțiile au continuat totuși, tot la Bari, între 9—16 iunie 1987. Au participat toate Bisericile ortodoxe, în afară de Biserica rusă și Biserica gruzină (georgiană), din «motive obiective», dar au comunicat :ă vor accepta hotărârile ce se vor lua.

Nu s-a putut semna un document de acord, ci un *document de dialog*, hotărîndu-se o întâlnire următoare, programată pentru zilele de [9—27 iunie 1988, la mănăstirea Valamo, din Finlanda, unde s-a abordat tema : *Preoția în credința și viața celor două Biserici*, după care urma să se ia în discuție tema *primatului papal și a infailibilității*, două dintre problemele cele mai dificile pentru realizarea intercomuniunii dintre Biserica ortodoxă și Biserica romano-catolică.

Din anul 1967, Biserica romano-catolică și Biserica anglicană au început, de asemenea, un dialog teologic. Astfel, din inițiativa papei Paul al VI-lea și a Arhiepiscopului de Canterbury, Michael Ramsey, o comisie mixtă catolică-anglicană a examinat punctele de credință care împărțeau cele două Biserici, îndeosebi cele referitoare la Sfânta Euharistie, preoție, hirotonie și autoritate. În martie 1982 a fost dat publicității raportul final care pune în evidență aspectele cele mai dificile care se referă la cele două Biserici, ca : primatul papal și infailibilitatea papală.

În vederea colaborării și apropierii între cele două Biserici, la sfîrșitul lunii mai 1982, Papa Ioan Paul al II-lea a făcut o vizită oficială în Anglia, la Biserica anglicană, — prima de la separarea lor din secolul al XVI-lea, și Arhiepiscopului de Canterbury, Robert Runcie. Cei doi înalți prelați au socotit încheiat rolul Comisiei mixte din 1967 și au hotărît înființarea unei noi Comisii mixte, menită să continue dialogul teologic început în 1967, între cele două Biserici, pînă la înlăturarea tuturor urgențelor dogmatice, cultice și canonice și pînă la ajungerea la oplină comuniune.

3. Dialogul Ortodoxiei cu Biserica veche-catolică

Cum se cunoaște, Biserica vechilor-catolici a luat naștere în când, în urma Conferinței de la München, din 28 mai 1871, un grup portant de romano-catolici — clerici, profesori și credincioși — separat de Biserica romano-catolică pentru faptul că papa Pius al V (1846—1878) a proclamat la 18 iulie 1870, în ședința a IV-a a Conciliului I Vatican, prin bulla «*Pastor aeternus*», dogma primatului papal și infailibilității papale.

La primul Congres național al vechilor-catolici germani, ținut la Miinehen între 22—24 septembrie 1871, Biserica vechilor-catolici a declarat autocefală și s-a organizat aparte cu clerul, liturgia și ținuturile lor, orientându-se în mare măsură după învățătura și tradiția Ierusalimului Ortodoxe a Răsăritului. Ea s-a unit cu Biserica Jansenistă din Utrecht (Țările de Jos), despărțită de Roma din 1724.

La al II-lea Congres, ținut între 20 și 21 septembrie 1872 la Kassel în Germania, Biserica vetero-catolică și-a ales un episcop în persoana lui Joseph Hubert Reinkens, hirotonit de episcopul jansenist de Delft (Olanda), pentru a avea harul sacramental pe baza succesiunii apostolice.

Paralel cu congresele naționale, vechii-catolici au organizat și conferințe de unire, la Bonn, prima în 1874 și a doua între 12—16 august 1875. La aceasta au participat și unele Biserici ortodoxe ca : Patriarhia de Constantinopol și Biserica rusă, română, greacă și sârbă. Biserica Ortodoxă Română a fost reprezentată prin episcopul Melchisedec Dunării de Jos (1865—1879) și Ghenadie Țeposu, fost episcop al Ardealului (1865—1868).

La 24 septembrie 1889, Biserica vechi-catolică din Olanda, Germania și Elveția s-au organizat în *Uniunea internațională a vechilor catolici*, sau «Uniunea de la Utrecht», la care au aderat în urmărire și Biserici vechi-catolice din Europa și America. *Uniunea de la Utrecht* și-a dat ca organ suprem de conducere «Conferința internațională episcopală a vechilor-catolici», care ține congrese din doi în doi ;

încercările de apropiere și colaborare dintre Biserica ortodoxă și Biserica vechilor-catolici au început chiar de la primul lor congres în 1871. În timpul nostru, vechii-catolici, în număr de aproape un milion, sînt răspîndiți în Germania, Olanda, Belgia, Austria, Elveția, Polonia, Anglia, Statele Unite și în alte țări.

Un eveniment important în istoria relațiilor Bisericii Ortodoxe și Bisericii vechilor-catolici îl constituie vizita oficială făcută între 27 martie—5 aprilie 1962 de o delegație a Bisericii vechi-catolice, în fruntea arhiepiscopului Andreas Rinkel de Utrecht, la Patriarhia Ecumenică din Constantinopol, pentru a discuta problema unirii celor două Biserici.

Conferința a III-a panortodoxă de la Rhodos, ținută între 1—15 noiembrie 1964, în comunicatul final a hotărît să se instituie o Comisie teologică interortodoxă care să înceapă *dialogul teologic* cu o Comisie teologică corespunzătoare din partea Bisericii vechi-catolice, după legerea comună a ambelor Biserici.

Comisia interortodoxă pentru *pregătirea dialogului cu Biserica le-catolică*, întrunită la Belgrad (Jugoslavia), între 1—15 septembrie >, la care au participat 19 delegați din partea a 11 Biserici Ortodoxe, a în comunicatul final punctele de credință asupra cărora Biserici-rtodoxe sînt de acord cu vechii-catolici, începând cu conferințele nale de la Bonn din 1874 și 1875 și conferința de la Bonn din 1931, um și punctele de credință care necesită o aprofundare din partea elor părți.

Comisia interortodoxă a ajuns la încredințarea că învățătura dog-că a Bisericii vechi-catolice *nu este deplin formulată, nu este sta-ică și nici suficient cunoscută de Bisericile Ortodoxe*. În plus, vechii-ici n-au informat complet pe ortodocși despre totalitatea învățātu-r. Comisia arată 10 puncte asupra cărora Biserica vechilor-catolici acord cu Biserica ortodoxă.

În fine, comisia interortodoxă recomandă Patriarhiei Ecumenice ca ;ară arhiepiscopului de Utrecht o expunere mai precisă a punctelor ■edință a Bisericii vechilor-catolici.

La rîndul ei, Biserica veehe-catolică a alcătuit din sînul ei o comi-sologică pentru dialogul cu ortodocșii, care s-a întrunit la Bonn, 24—25 aprilie 1967, spre a întocmi un plan de lucru în vederea țiiilor cu ortodocșii.

\ doua reuniune a comisiei teologice interortodoxe pentru dialogul îchii-catolici a avut loc între 16—24 octombrie 1970, la centrul ox al Patriarhiei Ecumenice de la Chambesy-Geneva. După ce a ascultat noile rapoarte ale membrilor ei și s-au studiat texte oficiale prezentate de Biserica vechilor-catolici și anume : *insirea de credință*, prezentată Patriarhiei Ecumenice și celorlal;erici ortodoxe ; *Declarația asupra lui «Filioque»* și *Declarația asu-ntiietății în Biserică*, precum și unele scrieri ale teologilor vechiei, comisia a constatat că s-a ajuns la un acord deplin între cele Biserici asupra următoarelor puncte de credință :

1. Asupra Sfintei Scripturi și a Tradiției în viața Bisericii ;
  2. Asupra canonului Sfintei Scripturi ;
  3. Asupra celor șapte Sinoade ecumenice ;
  - i. Asupra necesității succesiunii apostolice ;
  5. Asupra doctrinei Sfintei Treimi ;
  - î. Asupra faptului că «credința trăită în dragoste» este o condiție a mîntuirii ;
  - ' . Asupra celor șapte Taine ; î. Asupra cinstirii și venerării datorate Maicii lui Dumnezeu și sfinților ;
  - ' . Asupra venerării datorate sfințelor icoane și moaștelor ;
  - Asupra rugăciunilor pentru morți ;
  - Asupra respingerii inovațiilor catolice ca : *primatul și infaili bilitatea papală, imaculata concepție a Sfintei Fecioare Măria, înălțarea cu trupul la cer a Sfintei Fecioare ș.a.*
- 'misia a luat act cu satisfacție de noua declarație a vechilor-ca-îsupra respingerii lui «Filioque», deoarece ei acceptă învățătura

Bisericii primare despre Tatăl, ca singurul principiu, cauză și izvor în dumnezeiasca Treime («Biserica Ortodoxă Română», LXXXVIII (1970), nr. 9—10, p. 1009—1011).

Alte puncte de credință au fost cercetate în spiritul dragostei lui Hristos la o nouă întrunire care a avut loc la Bonn, între 22—30 iunie 1971.

După o activitate de cercetare teologică desfășurată paralel de cele două comisii, a avut loc o conferință între Comisia interortodoxă și Comisia vechilor-catolici la Centrul ortodox de la Mănăstirea Penteli, lângă Atena, între 9—14 iulie 1973, precedată de o ședință de lucru a Comisiei interortodoxe la același centru între 5—8 iulie 1973, pentru a se evalua stadiul de pregătire în vederea începerii dialogului teologic dintre cele două Biserici.

Comisia mixtă, formată din Comisiile celor două Biserici, a aprobat pentru dialogul teologic oficial următoarele teme :

— *Teologia*, cu subcapitolele următoare : (1) Sfânta Treime ; (2) Revelația divină și transmiterea ei — Sfânta Scriptură și Sfânta Tradiție ; (3) Canonul Sfintei Scripturi.

— *Hristologia*, cu următoarele subcapitole : (1) întruparea Cuvântului veșnic al lui Dumnezeu ; (2) Unirea ipostatică ; (3) Învățătura de spre Maica Domnului și punctele de vedere în dezacord cu această învățătură.

— ■ *Eclesiologia*, cu următoarele subcapitole : (1) Ființa și semnele caracteristice ale Bisericii ; (2) Unitatea Bisericii și Bisericile locale ; (3) Limitele Bisericii ; (4) Autoritatea Bisericii și autoritatea în Biserică ; (5) Infaibilitatea Bisericii ; (6) Cele șapte Sinoade ecumenice și sinoadele locale aprobate de acestea ; (7) Necesitatea succesiunii apostolice și canonicitatea ierarhiei Bisericii vetero-catolice ; (8) Corpul Bisericii ; (9) Problema intercomuniunii.

Aceste trei teme au fost dezbătute la sesiunea de lucru a Comisiei mixte care a avut loc în iulie 1975. Pentru sesiunile de după 1975, Comisia mixtă întrunită la Mănăstirea Penteli a fixat alte trei teme care să cupindă *Soteriologia*, *Sfintele Taine* și *Eshatologia*. Situația teologică și mai ales cea *eclesiologică* a Vechilor-Catolici devine tot mai complicată pentru că ei au multiple contacte și dialoguri cu unele Biserici de tip protestant din Spania, Portugalia și Filipine, care constituie o piedică serioasă în realizarea intercomuniunii dintre Ortodoxie și Biserica vechilor-catolici («Biserica Ortodoxă Română», XCI (1973), nr. 7—8, p. 808—813).

Teologii ortodocși și vechi-catolici care au fost desemnați să studieze aceste teme s-au întrunit între 25—29 septembrie 1974, la Morschach ob Brunnen, în Elveția, și au apreciat că poate avea loc prima întrunire a Comisiei teologice mixte a celor două Biserici, pentru începerea dialogului oficial («Biserica Ortodoxă Română», XCII (1974), nr. 9—10, p. 1202—1205).

Prima întrunire a Comisiei teologice mixte pentru *dialogul oficial* dintre Biserica ortodoxă și Biserica veche-catolică a avut loc la Cham-

besy-Geneva între 20—28 august 1975. Au luat parte treizeci de episcopi și teologi.

Comisia a discutat problemele în legătură cu *Teologia* : (1) Sfânta freime ; (2) Revelația divină și transmiterea ei ; (3) Canonul Sfintei Scripturi; și problemele în legătură cu *Hristologia* : (1) întruparea Cuvântului lui Dumnezeu ; (2) Unirea ipostatică.

S-a hotărât ca ultimul punct al *hristologiei, învățătura despre Maica Domnului* și cele nouă teme ale *Eclesiologiei* să fie discutate de o subcomisie mixtă la sfârșitul lunii iulie 1976 («Biserica Ortodoxă Română», [CUI (1975; nr. 7—8, p. 870—872).

Comisia teologică mixtă pentru dialogul dintre Bisericile ortodoxe și Biserica vechilor-catolici s-a întrunit pentru a doua oară la Chambesy, aproape de Geneva, între 23—30 august 1977, pentru a redacta textele referitoare la credința comună a celor două Biserici despre *Sfânta eicioară Măria și Esența și însușirile Bisericii*. Textele vor fi supuse apoi aprobării autorităților superioare ale celor două Biserici (Service Orthodoxe de Presse et d'Information — «S.O.P.» — Paris, sept.-oct. 1977, D. 21, p. 3). Următoarea ședință a Comisiei se va ține în 1979.

A treia întrunire a Comisiei teologice mixte pentru dialogul teologic oficial dintre Biserica ortodoxă și Biserica veche-catolică a avut loc la Bonn, în R. F. Germania, între 20—24 august 1979. Potrivit cu hotărârile luate de Comisia teologică mixtă la cea de a doua ei întrunire

Chambesy, între 23—30 august 1977, la baza discuțiilor de la Bonn stat o serie de texte comune în legătură cu *Eclesiologia*, pregătite de subcomisie mixtă ortodoxo-vechi-catolică, în sesiunea de la Mănăstirea Anteni (lângă Atena) între 24—31 august 1978.

Comisia teologică mixtă ortodoxo-vechi-catolică întrunită la Bonn, între 20—24 august 1979, a adoptat următoarele texte în legătură cu *Eclesiologia* : *Unitatea Bisericii și Bisericile locale; Hotarele Bisericii*. În hotărârile luate se subliniază că «Biserica Una pe pământ există în multe Biserici locale, a căror viață are drept centru al ei celebrarea euharistiei Euharistiei în comuniune cu episcopul canonic și cu președintele acestuia...».

Referitor la *hotarele Bisericii*, Comisia mixtă consideră că «nu este putință să se pună hotare puterii lui Dumnezeu, «Cel care voiește ca oamenii să se mântuiască și la cunoștința adevărului să vină» (Fim. 2, 4). Considerând astfel problema hotarelor Bisericii, iar unitatea Bisericii ca Trup al lui Hristos fiind concepută într-un sens mai larg, sînt chemați toți cei ce cred în Hristos, ca în iubire, sinceritate și încredere să caute dialogul unii cu alții și să se roage necontenit pentru realizarea unității credinței și a comuniunii depline a Bisericii...» (Texte ^use de Pr. prof. Ștefan Alexe, în «Ortodoxia», XXXII (1980), nr. 3, 65—569, aici p. 567 și 569).

A patra întrunire a Comisiei teologice mixte pentru dialogul teologic ortodoxo-vechi-catolic a avut loc între 15—22 septembrie 1981 la Moscova. S-au discutat următoarele patru teme : (1) Autoritatea Bisericii și în Biserică ; (2) Infailibilitatea Bisericii ; (3) Sinoadele Bisericii ; (4) Necesitatea succesiunii apostolice. Aceste teme au fost pre-

gătite de Subcomisia mixtă ortodoxo-vechi-catolică la întrunirea de iarnă — Elveția, între 9—13 martie 1981.

A *cincea* întrunire a Comisiei teologice mixte pentru dialogul ortodoxo-vechi-catolic s-a ținut între 3—10 octombrie 1983, la Chambesey Geneva, Centrul ortodox al Patriarhiei Ecumenice. În această sesiune au fost discutate cele trei texte pregătite de subcomisia mixtă de dialog: la Mănăstirea Penteli, lângă Atena, între 15—18 martie 1983, și anume (1) Capul Bisericii ; (2) Opera mântuitoare a lui Hristos ; și (3) Lucrul Sfântului Duh în Biserică și însușirea mântuirii.

A *șasea* întrunire a Comisiei teologice mixte pentru dialogul ortodoxo-vechi-catolic a avut loc între 30 septembrie — 5 octombrie 1984 la Amersfoort, în Olanda, oraș situat în apropiere de Utrecht. S-au discutat și adoptat textele referitoare la Tainele Bisericii : *Botezul*, *Mungerea* și *Euharistia*, alcătuite de Subcomisia mixtă ortodoxo-vechi-catolică la întrunirea de la Kavala și insula Thassos între 23—28 septembrie 1984. între 30 iunie — 10 iulie 1986, s-a întrunit la Minsk, U.R.S.S., Subcomisia mixtă ortodoxo-vechi-catolică în vederea pregătirii temelor dialogului teologic pentru a șaptea întrunire a Comisiei teologice mixte a celor două grupe de Biserici.

Cea de a *șaptea* întrunire a Comisiei mixte ortodoxo-vechi-catolice a avut loc la Kavala, vechiul Neapole, Grecia, între 12—19 octombrie 1987. Au participat ierarhi și teologi din aproape toate Bisericile ortodoxe locale, iar Bisericile vechi-catolice au fost reprezentate de delegații din Olanda, Germania, Elveția, Austria, Polonia, S.U.A. și Canada.

În cadrul sesiunii au fost analizate multe documente. Au fost discutate și semnate în comun textele referitoare la celelalte Taine ale Bisericii : *Mărturisirea*, *Preoția*, *Nunta* și *Maslul*. S-au aprobat, de asemenea, temele : *Învățătura despre sfințitul lumii* și *Comuniunea bisericărească — premise și consecințe*.

Este de remarcat că de ambele părți s-au depus eforturi laudabile pentru a ajunge la acorduri depline în formularea acestor puncte de credință, care constituie premise pentru viitoarea unitate eclesială a celor două Biserici.

4. Dialogul Bisericii ortodoxe cu Biserica anglicană

Legăturile de prietenie și colaborare dintre Biserica ortodoxă și Biserica anglicană au început din timpul patriarhului ecumenic Kiril I Laskaris (f. 1638) și au fost continuate de Mitrofan Kritopoulos (1589—1639) patriarhul Alexandriei între 1636—1639, care a petrecut între 1613—1615 și 1638—1639 în Țara Românească, unde a murit în primăvara anului 1639, fiind înmormântat la Mitropolia din Tîrgoviște.

Aceste legături s-au intensificat îndeosebi după primul război mondial (1914—1918), când s-a pus problema recunoașterii validității hirotoniilor anglicane de către Bisericile Ortodoxe.

În urma tratatelor dintre Patriarhia de Constantinopol și Biserica Anglicană, patriarhul ecumenic Meletie al IV-lea Metaxakis (1921—192

Sfântul Sinod al Patriarhiei Ecumenice au recunoscut validitatea hirotoniilor anglicane la 22 iulie 1922, în timpul Primatului Angliei T. Davidson (1903—1928).

Validitatea hirotoniilor anglicane a fost recunoscută apoi la 27 februarie/12 martie 1923 de către Patriarhia Ierusalimului, sub păstoria triarhului Damian (1897—1931), iar la 7—20 martie 1923 de către hiepisopia insulei Cipru.

Patriarhia Alexandriei a recunoscut de asemenea validitatea hirotoniilor anglicane la 20 noiembrie 1930, în urma discuțiilor dintre cele două Biserici, care au avut loc la Londra între 15/18 iulie 1930, în timpul patriarhului Meletie al II-lea (1926—1935), fost patriarh ecumenic, sub numele de Meletie al IV-lea (1921—1923), și în timpul Primatului Angliei Cosmo Gordon Land (1928—1942).

De asemenea Biserica Ortodoxă Română a recunoscut validitatea hirotoniilor anglicane la 8 iunie 1935, în timpul patriarhului Miron (1925—1939), iar Arhiepiscopia Greciei, în 1939.

Discuții în vederea apropierei și colaborării au loc din 1956 între Biserica anglicană și Biserica ortodoxă rusă.

Bisericile ortodoxe, întrunite între 23 septembrie și 1 octombrie 1963, la prima conferință panortodoxă de la Rhodos, au hotărât să studieze posibilitatea cultivării și dezvoltării relațiilor și modalităților între ele și Biserica Anglicană.

La a III-a conferință panortodoxă de la Rhodos, întrunită între 15 noiembrie 1964, s-a hotărât constituirea imediată a unei Comisii interortodoxe care să studieze posibilitatea unirii dintre Biserica ortodoxă și Biserica anglicană.

Problema apropierei dintre Biserica ortodoxă și Biserica anglicană pus de asemenea în *Conferința Comisiilor teologice interortodoxe de la Belgrad, pentru pregătirea dialogului cu anglicanii și vechii catolici*, a avut loc între 1—15 septembrie 1966. Conferința a împărțit teme în trei categorii.

Mai importante sînt temele din categoria I-a, asupra cărora s-a reușit un acord între anglicani și Bisericile ortodoxe. Acestea sînt :

1. *Sfînta Scriptură și Sfînta Tradiție* (condițiile comuniunii tale) — (1921 ; Lambeth, 1931 ; București, 1935) ;
2. *Despre Taine în genere* (1921 ; Patriarhia de Constantinopol, 1922 ; Lambeth, 1931 ; București, 1935) ;
3. *Sfînta Euharistie* (1921 ; Londra, 1930 ; București, 1935) ;
4. *Despre Taina Preoției; Succesiunea apostolică; și chestiunea vechii hirotoniilor anglicane* (Patriarhia de Constantinopol, 1922 ; Patriarhia Ierusalimului, 1923 ; Biserica Ciprului, 1923 ; Patriarhia Alexandriei, 1930 ; Patriarhia Română, 1936).

O serie de teme au fost discutate, dar asupra lor nu s-a putut reuși un acord deplin.

Altă serie de teme au fost considerate de ambele părți ca insuficient dezvoltate.

Comisiunea interortodoxă pentru dialogul cu anglicanii s-a întrunit în cadrul ortodox al Patriarhiei ecumenice de la Chambesy—Geneva,

între 1—7 octombrie 1970, și a hotărât să continue pregătirea dialogului teologic prin studierea tuturor subiectelor referitoare la unire.

Conform deciziilor luate de conferința a IV-a panortodoxă, care s-a întrunit între 8—15 iunie 1968 la Chambesy—Geneva, comisia anglo-ortodoxă este permanentă.

Următoarea întrunire a acestei Comisii a avut loc în prima jumătate: a lunii iulie 1971 la Helsinki, în Finlanda.

O subcomisie mixtă anglicano-ortodoxă s-a întrunit între 12—14 septembrie 1972 la Chambesy—Geneva, în Elveția, pentru a discuta pe larg pregătirea primului dialog între reprezentanții Bisericii Ortodoxe și ai Bisericii Anglicane.

Prima sesiune a dialogului anglicano-ortodox a avut loc între 6—13 iulie 1973 la Oxford, în Anglia.

Din partea ortodoxă s-au prezentat următoarele referate : (1) *Lucrarea Duhului Sfânt ca tâlcuitor al Evangheliei și dătător de viață* ; (2) *Lucrarea răscumpărătoare a lui Iisus Hristos prin cruce și înviere.*

Comisia interortodoxă a cerut anglicanilor să precizeze în scris : 1) *Modul în care Biserica anglicană înțelege unirea ei cu Biserica ortodoxă* ; 2) *Posibilitatea unirii Bisericii anglicane cu cea ortodoxă, având în vedere intercomuniunea pe care Biserica anglicană s-a hotărât să o practice cu diferite Biserici luterane și cu acelea ale Comuniunii Indiei de Sud* ; 3) *Modalitatea după care vor deveni obligatorii hotărârile dialogului teologic anglicano-ortodox pentru toată comuniunea Bisericilor anglicane* ; 4) *Poziția și autoritatea celor trezeci și nouă de articole de credință în tradiția anglicană și Anglicanismul de azi.*

Anglicanii au răspuns că ele trebuie să fie interpretate în sensul *Cărții Comune de rugăciune* (The Common Prayer Book), al cărei cuprins e mult mai apropiat de spiritul Bisericii ortodoxe.

Comisia anglicano-ortodoxă întrunită la Oxford în iulie 1973 a hotărât ca lucrările pentru pregătirea *dialogului doctrinal* dintre cele două Biserici să continue în 1974 și 1975 în trei subcomisii, fiecare subcomisie având de discutat una dintre aceste trei teme : —■ *Inspirație și Revelație în Sfânta Scriptură*; — *Autoritatea Sinoadelor*; — *Biserica, comunitate euharistică* («Biserica Ortodoxă Română», XCI (1973), nr. 7—8, p. 802—803).

Prima temă a fost discutată de prima subcomisie între 1—6 iulie 1974 în localitatea Gonia din insula Creta.

A doua temă s-a discutat de subcomisia a doua, între 9—14 iulie 1974, la Rîmnicu-Vâlcea în România.

A treia temă s-a discutat de subcomisia a treia, între 8—12 iulie 1974, la Garden City, în New-York — S.U.A. S-a scos în relief că învățătura despre Sfânta Euharistie angajează ambele Biserici într-o relație eclesiologică ce poate pune la dispoziție o bază pentru reconcilierea și unirea lor ultimă («Biserica Ortodoxă Română», XCII (1974), nr. 5—6, p. 623—629).

Cele trei subcomisii și-au continuat lucrul între 7—11 iulie 1975, după cum urmează : prima, la Truro-Cornwall (Anglia), iar a doua și a treia la Londra (Anglia). S-au discutat pe larg următoarele teme :

ievelația, Canonul biblic, Tradiția, Apofaticul și catafaticul — via n.?-;ativa et positiva — în cunoașterea lui Dumnezeu, Distincția dintre sența divină și energiile divine («Biserica Ortodoxă Română» XCIII 1975), nr. 5—6, p. 602—607).

În viitor rămîne să se vadă în ce măsură Comuniunea Anglicană poate aplica în toate Bisericile anglicane din lume hotărîrile luate de Biserica Angliei. În anglicanism fiecare Biserică anglicană locală e suverană în sinodul ei general sau în adunările tripartite, compuse din pîscopi, clerici și laici, să aprobe sau să respingă deciziile dogmatice, liturgice și canonice, luate de Biserica anglicană-mamă.

Există o uniune interbisericească anglicană, numită *Conferința de la Lambeth*, care funcționează din 1867, dar aceasta nu poate impune hotărîrile ei tuturor Bisericilor Comunității anglicane dacă sinodul fiecărei Biserici nu le aprobă, sau ia hotărîri contrare hotărîrilor Bisericii-mamă de Canterbury. Așa s-a întîmplat în Biserica episcopaliană din Statele Unite (Minneapolis), care, din septembrie 1976, a introdus admiterea femeilor la hirotonie și au reintrodus adaosul «filioque» în rezul Sfintei Liturghii, ca și Biserica Anglicană din Canada («Episkops», 1977, nr. 165, 1 april, p. 4).

În conferința de la Moscova, dintre 26 iulie — 3 august 1976, anglicanii au reafirmat hotărîrea ca adaosul «Filioque» să nu mai fie inclus în Crez, deoarece formula originară a Simbolului niceo-constantinopolitan nu a avut acest adaos. În afară de «Filioque» s-a realizat un acord între ortodocși și anglicani și asupra altor probleme fundamentale, după cum urmează :

a) S-a evidențiat punctul de vedere ortodox în ceea ce privește cunoașterea lui Dumnezeu, în sensul că *există deosebire între esența și ființa lui Dumnezeu*, inaccesibile naturii umane și *energiile Sale create*, în care El este prezent și prin care noi îl putem cunoaște.

b) S-a realizat un consens cu privire la *inspirația și autoritatea întregii Scripturi*, ca și în relația *Scriptură—Tradiție*.

c) Atît anglicanii cît și ortodocșii au fost de acord că *infașibilitatea* este proprietatea vreunei instituții sau persoane în Biserică, ci aparține întregii Biserici, căci «Biserica Dumnezeului celui viu este stîlpul temeliei adevărului» (I Tim., 3, 15).

Comisia teologică mixtă pentru dialogul dintre anglicani și ortodocși s-a întrunit la Cambridge, în Marea Britanie, între 25 iulie — 3 august 1977. Cele trei subcomisiuni create au tratat problemele urmatoare : (1) *Biserica și Bisericile*; (2) *Comuniunea Sfinților și cinstirea xiciei Domnului*; (3) *Euharistia și sacerdoțiul*, arătîndu-se punctele în care s-a ajuns la un acord, precum și cele la care nu s-a ajuns.

S-a luat apoi în discuție problema *hirotoniei femeilor*, pe care Bisericile ortodoxe o resping. Anglicanii au răspuns că această problemă fi discutată într-o Conferință viitoare, la care va participa totalitatea scopatului Comunității anglicane, care va lua o hotărîre în această vîntă. La 11 noiembrie 1992 s-a luat deja hotărîrea de a se accepta hirotonia femeilor. De asemenea, se va discuta la această Conferință și problema lui *Filioque*, ținîndu-se seama de acordul realizat la Conferința la Moscova din 26 iulie — 3 august 1976, dintre Biserica anglicană

și Biserica rusă, după care *Filioque* nu are loc în Simbolul de credință («Service Orthodoxe de Presse et d'Information», n-os 11—16 și 21, p. 3 ; «Biserica Ortodoxă Română», XCIV (1976), nr. 7—8, p. 664—673). Problema hirotoniei femeii și a adaosului filioque, existent în *Cartea comună de rugăciune a Bisericii anglicane*, a fost discutată și în sesiunea ținută la Mănăstirea Penteli, lângă Atena, între 12—19 iunie 1978, de către Comisiunea mixtă anglicano-ortodoxă. Delegații Bisericilor Ortodoxe s-au pronunțat *contra hirotoniei femeilor sub orice formă*, având în vedere că Sfinții Apostoli și urmașii lor n-au hirotonit nici o femeie, în timp ce delegații anglicani s-au pronunțat pentru admiterea femeii la hirotonie.

În final, s-a hotărât ca discuțiile să continue pentru a se stabili rolul femeii în Biserică după Sfânta Scriptură («Biserica Ortodoxă Română» XCVI (1978), nr. 9—10, p. 916—920).

Comisia mixtă anglicano-ortodoxă s-a întrunit pentru continuarea dialogului teologic la Lladaff-Cardiff, în Anglia, între 14—21 iulie 1980. S-au discutat în trei subcomisii subiectele următoare : (1) Biserica și Bisericile ; (2) Comuniunea sfinților și repausații noștri ; (3) Doctrina Sfinței Treimi.

O altă sesiune a dialogului ortodoxo-anglican a avut loc între 12—19 iulie 1982 la Canterbury, în Anglia, în cadrul căreia s-au discutat temele : (1) Misterul Bisericii ; (2) Participarea la harul Sfintei Treimi ; (3) Cultul creștin și menținerea credinței creștine.

Între 12—19 septembrie 1983, s-a ținut la Odessa, în U.R.S.S., întrunirea generală a Comisiei mixte de dialog între Biserica ortodoxă și Bisericile Comunității anglicane. S-au discutat următoarele teme — Primatul în Biserică.; — Filioque ; — Rugăciune și sfințenie — Cinstirea Sfințelor icoane ; — Ascetismul contemporan ; — Cultul familial.

Merită de reținut faptul că s-a vorbit despre *întietatea onorifică a Scaunelor primatiale și s-a respins primatul papal de jurisdicție*.

S-a precizat, de asemenea, că ambele părți au fost de acord cu hojărirea luată în conferința de la Moscova, dintre 26 iulie — 3 august 1976, pentru înlăturarea adaosului *Filioque* din versiunea occidentală a Crezului niceo-constantinopolitan, decizie aprobată sub formă de recomandare de Conferința Comunității anglicane de la - Lambeth din 1978.

În întrunirea de la Bellinter, lângă Dublin, în Irlanda, care s-a ținut între 13—20 august 1984, Comisia ortodoxo-anglicană a reluat tematica sesiunilor anterioare, analizând acordurile la care s-a ajuns într-un larg spirit de înțelegere.

Declarația finală pune în relief acordul la care s-a ajuns referitor la marile teme abordate pînă în prezent : Misterul Bisericii, Credința m Sfânta Treime, Rugăciunea, Sfințenia, Cultul și Tradiția.

S-a semnalat totodată că mai rămîn numeroase alte probleme care trebuiesc studiate în lumina Sfintei Scripturi și a Tradiției, ca de exemplu : hirotonia femeilor ; problema intercomuniunii «in sacris» ; raportul dintre credință și comuniunea sacramentală și altele. 37 — Istoria Bisericească Universală Voi. II

O piedică serioasă în calea realizării intercomuniunii dintre cele două Biserici este faptul că Biserica Angliei a încheiat acorduri de intercomuniune cu Biserica luterană a Suediei încă din 1922, cu Biserica metodistă și cu Biserica prezbiteriană din Statele Unite ale Americii Biserici care nu posedă succesiunea apostolică și ierarhia harică.

Dialogul continuă totuși, încât la întrunirile viitoare se vor lămurii multe puncte de credință asupra cărora nu s-a putut realiza un acord. Căci Domnul Hristos voiește ca «toți să fie una» (Ioan 17, 21), iar după cuvintele Sfântului Apostol Pavel, «Dumnezeu voiește ca toți oamenii să se mîntuiască și să vină la cuvîntul adevărului» (I Tim. 2, 4).

5. Dialogul Bisericii ortodoxe cu Bisericile protestante

Legăturile Bisericii ortodoxe cu Protestantismul datează din secolul al XVI-lea, cînd Filip Melancton, prietenul și colaboratorul lui Luther, a trimis în 1559 patriarhului Ioasaf al II-lea (1555—1565) mărturisirea de credință a Bisericii luterane — *Confessio Augustana*, tradusă în limba greacă.

Aceste relații au continuat apoi prin corespondența teologilor luterani din Tiibingen cu patriarhul ecumenic Ieremia al II-lea (.1.572—1579 ; 1580—1584 ; 1587—1595).

În decursul istoriei, colaborarea dintre Bisericile ortodoxe și Bisericile protestante s-a manifestat în repetate momente istorice și s-a menținut pînă azi.

După primul război mondial (1914—1918), colaborarea dintre Bisericile ortodoxe și Bisericile protestante s-a manifestat îndeosebi în cadrul mișcării ecumenice, majoritatea Bisericilor ortodoxe participînd activ la congresele ținute de gruparea creștinismului practic *Viață și Cîmîne* (Life and Work), primul întrunit între 19—30 august 1925 la Stockholm, în Suedia, iar al doilea, la Oxford, între 12—24 iulie 1937, recum și la congresele ținute de gruparea *Credință și Organizare* (Faith and Order), primul ținut la Lausanne, în Elveția între 3—21 august 1927, iar al doilea la Edimburg, în Scoția, între 3—18 august 1937.

-După cel de al doilea război mondial (1939—1945), relațiile Bisericilor ortodoxe cu Bisericile protestante s-au lărgit.

Bisericile ortodoxe au participat apoi la toate Adunările generale ale Consiliului Ecumenic al Bisericilor, după cum urmează : I. — Amsterdam (Olanda), 22 august — 5 septembrie 1948 ; II. — Evanston (Statele Unite), 15—31 august 1954 ; III. — New-Delhi (India), 18 noiembrie — 6 decembrie 1961 ; IV. — Uppsala (Suedia), 4—20 iulie 1968 ; — Nairobi (Kenya), 23 noiembrie — 10 decembrie 1975 ; VI. — Vancouver (Canada), 24 iulie — 10 august 1983 ; VII. — Canberra (Australia), decembrie 1990 — ianuarie 1991.

În afara de participarea Bisericilor ortodoxe la adunările generale ale Consiliului Ecumenic al Bisericilor, există și unele convorbiri bilaterale între unele Biserici ortodoxe și protestanți. Astfel teologii Bisericii ortodoxe ruse s-au întîlnit cu teologii luterani germani în *conferințele de la Arnoldsheim*, numite așa după localitatea în care s-au runit pentru întîia oară, pînă în prezent în număr de patru.

În prima conferință de la Arnoldsheim, care a avut loc în 1959, s-a discutat de ambele părți referatele intitulate : *Tradiția și îndreptare prin credință*. S-a scos, cu acest prilej, în evidență, că Tradiția are mare însemnătate pentru ambele Biserici, avînd, ca și Sfînta Scriptur același izvor, încît contrastul dintre principiul ortodox *Sfînta Scriptur și Sfînta Tradiție*, izvoare ale revelației divine, și cel protestant *So] Scriptura* poate fi redus.

A doua conferință Arnoldsheim s-a ținut la Zagorsk, lângă Moscova, în 1963, cu tema generală *Lucrarea Sfîntului Duh*, prezentată în trei referate, după cum urmează : 1) *Lucrarea mîntuitoare și sfințitoare lui Dumnezeu în cultul divin și sacramente* ; 2) *Probleme fundamentale ale cercetării teologice de la sfîrșitul secolului XIX* ; 3) *Însemnătate teologică și bisericească a Sinoadelor ecumenice și locale ale Bisericii vechi*.

A treia conferință Arnoldsheim s-a ținut la Hochst, în 1963, cu tema *Reconcilierea sub aspect biblio-exegetic și dogmatic*, în care s-a demonstrat importanța justificării în Hristos, importanța Tainei Botezului recunoscută de ambele Biserici, și s-a accentuat că prin unitatea euharistică se poate ajunge la unitatea Bisericii.

A patra conferință Arnoldsheim s-a ținut la Leningrad, în 1961, avînd ca temă generală *Botezul și slujirea celui botezat în lume*, expus în șase teme, susținute de 2—3 referenți ortodocși și luterani. Părțile panții la discuții au pus în lumină că Botezul este actul nașterii din nou al creștinului, prin care intră ca făptură nouă în relația de împăcare cu Dumnezeu și duce o luptă continuă contra păcatului.

La Turku, în Finlanda, a avut loc, între 25 februarie și 1 mai 1971, conferința *Euharistie și ecumenism*, la care au participat într-un cadru largit teologi ortodocși, luterani, reformați și romano-catolici, organizată de Institutul ecumenic nordic luteran din Sigtuna (Suedia), în care s-a discutat doctrina și practica ortodoxă și luterană euharistiei și contribuția ei la realizarea intercomuniunii («Biserica Ortodoxă Română», LXXXIX (1971), nr. 3—4, p. 262—264).

Pentru pregătirea dialogului oficial cu Bisericile Protestante, Comisia interortodoxă a ținut — la invitația făcută de Federația Luteran Mondială — consfătuiri la : Sigtuna, în Suedia, între 4 și 9 septembrie 1978 ; la mînăstirea luterană de la Amelungshorn din R. F. Germania, între 15—21 septembrie 1979 ; și la Skalholt, în Islanda, între 6—13 septembrie 1980 ; iar teologii luterani la Chambesy—Geneva între 1978 și în Creta în 1980.

Între 28 august — 4 septembrie 1981 a fost inaugurat la Helsinki în Finlanda, printr-o întrunire comună a celor două comisii, ortodoxă și luterană, *începutul dialogului teologic oficial* între cele două grupuri de Biserici, din secolul al XVI-lea pînă în prezent. Remarcăm că este pentru prima dată în istorie cînd delegațiile panortodoxe și panluterane s-au întrunit pentru dialogul teologic, avînd ca scop final realizarea comunii depline între cele două familii de Biserici.

Lucrările s-au concentrat asupra temelor :

1. Evaluarea dialogului dintre Patriarhia Ecumenică și teologii din Tübingen, în secolul al XVI-lea, precum și rezultatele dialogurilor bilaterale dintre Bisericele ortodoxe și Luteranism.
2. Importanța Sinodului II ecumenic și a Simbolului niceo-constantinopolitan în viața Bisericii.
3. Participarea la ministerul Bisericii.

După discuțiile teologice avute, îndeosebi cu privire la dogma de la Calcedon, 451, ambele comisii au propus un număr de cinci teme care să fie discutate într-o nouă întâlnire.

Comisia teologică mixtă ortodoxo-luterană s-a întrunit în a doua sesiune la Limassol, în Cipru, între 23—29 mai 1983. În declarația finală s-a afirmat că participarea creștinilor la misterul Bisericii se face prin «iluminare, sau theosis, sau justificare».

A treia sesiune pentru dialogul teologic dintre Biserica ortodoxă și Federația Luterană Mondială a avut loc între 23—31 mai 1985 la Allentown (S.U.A.). Membrii celor două comisii au discutat tema principală : *Revelația divină*.

Există trei puncte de credință și două de cult din învățătura și practica luterană și învățătura și practica Bisericii Ortodoxe, asupra cărora :ele două Biserici au fost și sînt de acord, prin care se deosebesc de învățătura Bisericii romano-catolice, și anume : *primatul papal, infailibilitatea papală, purgatoriul, indulgențele, refuzul Bisericii catolice de a împărtăși pe laici din potirul Sfintei Euharistii*. Dialogul multilateral continuă.

Biserica Ortodoxă Română întreține relații frățești cu Bisericele protestante din țară și străinătate.

Relațiile de frățietate și prietenie întreținute de Biserica Ortodoxă română cu Bisericele Protestante din țara noastră, începînd din 1949, au creat o bază temeinică pentru relațiile de prietenie și colaborare cu Bisericele protestante din țările Europei și celelalte continente.

Începînd din 27—28 martie 1964, s-au ținut pînă în prezent cîte trei Conferințe teologice interconfesionale pe fiecare an la Institutele teologice universitare din București, Sibiu și Cluj-Napoca, în cadrul ecumenismului local.

Între teologii ortodocși români și teologii din Federația Luterană mondială a avut loc la Sibiu, în 30 septembrie 1970, o întâlnire în vederea deschiderii unei serii de convorbiri și studii bilaterale pentru pregătirea în viitor a unui dialog teologic între Ortodoxie și Luteranism Biserica Ortodoxă Română», LXXXVIII (1970), nr. 7—8, p. 163—165). În timpul vizitei făcute între 7—20 octombrie 1970 în R. F. Germania, fostul patriarh Justinian (1948—1977) a declarat la 12 octombrie 1970, la München, în reședința episcopului german Hermann Ietzfelbinger, președintele Bisericii Luterane din Germania, că Biserica Ortodoxă Română, pe baza experienței cîștigate din contactele cu protestanții din țară, e pregătită pentru un dialog cu Bisericele protestante din celelalte țări și mai ales cu luteranii germani.

Primul dialog teologic bilateral între Biserica Ortodoxă Română și Biserica Evanghelică din Germania a avut loc între 19—23 noiem-

brie 1979 la Goslar, în Germania, avînd ca temă generală : *Sjînta Scrip-tură, Tradiția și Mărturisirea*.

Al doilea dialog teologic bilateral între Biserica Ortodoxă Română și Biserica evanghelică din Germania a avut loc la Iași, între 23—26 octombrie 1980, avînd ca temă generală : *Sfintele Taine ale Bisericii, h Confessio Augustana și în Mărturisirile de credință ortodoxe din seco-lele XVI și XVII*. În referatele prezentate s-a remarcat că există încă probleme deschise între cele două Biserici, referitoare la numărul Sfin-telor Taine și la interpretarea formulilor «*ex opere operato*» și «*e: opere operantisf*», precum și în ceea ce privește interpretarea caracte-rului de jertfă al Sfintei Euharistii.

Tezele comune formulate de cele două comisii marchează un pro-greș în înțelegerea Sfintelor Taine ca mijloace obiective care împartă șese în mod real harul nevăzut al Sfîntului Duh credincioșilor care l primesc în Biserică, întrucît ele sînt instituite de Iisus Hristos.

A treia sesiune a dialogului bilateral dintre Biserica Ortodoxă Ro-mână și Biserica Evanghelică din Germania a avut loc la Hiihorst Westfalen, în Germania, în 1982, cu tema : *Taina Pocăinței și Mărturi-sirii în credința și viața Bisericii și însemnătatea ei pentru unirea ț sfîntirea credincioșilor*.

A patra sesiune de dialog între Biserica Ortodoxă Română și Bise-rica Evanghelică din Germania a avut loc la Techirghiol, între 6—1 mai 1985, numită și Goslar IV, avînd ca temă principală : *Mîntuirea v Hristos și vindecarea lumii*. Tema a fost dezvoltată prin trei subtem și anume : a) Credință și iubire în dobîndirea mîntuirii ; b) Mîntuire ca împăcare ; c) Mîntuirea ca o nouă creație a lumii.

6. Dialogul teologic dintre Biserica ortodoxă și Bisericile reformate

Contactele și vizitele reciproce dintre ierarhii și teologii Bisericii ortodoxe cu căpeteniile și teologii Bisericilor reformate (Calviniste) di-lume au creat climatul și condițiile favorabile pentru inițierea di^alogi-lui teologic bilateral ortodoxo-reformat.

Începutul acestui dialog s-a făcut la prima conferință de la Debreții în Ungaria, în 1972.

Dialogul a continuat în a doua conferință, — Debrețin II —, car-s-a ținut la Leningrad, în U.R.S.S., în 1975.

La conferința Alianței Mondiale Reformate, înființată între an 1866—1867, care cuprinde Bisericile reformate congregaționaliste i presbiteraniene din lume — 150 de Biserici autocefale, cu 70 milioane de credincioși —, ținută la Princeton, Statele Unite, între 24—30 k-lie 1979, președintele ei, James J. McCord, s-a întîlnit cu Sanctitatea S Patriarhul ecumenic Dimitrie I (ales la 16 iulie 1972), care i-a declara că Biserica ortodoxă este de acord să înceapă un dialog teologic oficii cu Bisericile reformate din lume. «Există între noi, i-a declarat San<titatea Sa, puncte de divergență asupra unor puncte de credință și orgî-nizare, dar există totuși enorm de multe puncte comune» («Episepsis: 1 septembrie 1979).

A urmat după aceasta a treia sesiune a dialogului ortodoxo-reformat (calvin), care s-a ținut la Budapesta, între 10—15 septembrie 1979. Biserica Ortodoxă Română a fost reprezentată de Prof. N. Chițescu și Pr. prof. Const. Galeriu de la Institutul teologic universitar din București. Tema principală a acestei sesiuni a fost : *Complementaritatea valorilor spirituale și a responsabilităților sociale, potrivit dogmei de la Calcedon (451)*. S-a subliniat în discuții că întruparea Domnului Hristos, formulată de dogma de la Calcedon, nu este numai idee sau doctrină, ci înainte de toate «un eveniment care a avut loc într-un timp concret, care are totuși valoare veșnică».

A patra sesiune a dialogului ortodoxo-reformat a avut loc în 1983, având ca temă principală : *Înțelegerea Tradiției în Biserica ortodoxă și reformată și responsabilitatea lor pentru societatea de astăzi*. În această sesiune teologii ortodocși au afirmat că «numai Sfânta Tradiție a Bisericii este izvorul autentic pentru o înțelegere corectă a Sfintei Scripturi», în timp ce teologii reformați au susținut că «Sfânta Scriptură se explică prin ea însăși, iar autoritatea ei rezidă în însăși mărturia Sfintei Scripturi».

A cincea sesiune a dialogului bilateral ortodoxo-reformat a avut loc între 31 august — 4 septembrie 1987 la Budapesta, în Ungaria, cunoscută iub denumirea de Debrețin V. Au participat, pe lângă delegațiile Bisericii ruse și maghiare, și reprezentanții următoarelor Biserici ortodoxe : bulgară, sîrbă, română, cehă, poloneză și finlandeză, precum și reprezentanții următoarelor Biserici reformate : din Elveția, Anglia, Austria, cele două Germanii, Polonia, România, S.U.A. și Canada.

Din partea Bisericii Ortodoxe Române au participat doi delegați : Pr. prof. Nic. Necula, de la Institutul teologic universitar din București, și Pr. prof. Dumitru Abrudan, prorectorul Institutului teologic universitar din Sibiu.

Dialogul a avut ca temă principală : *Înțelegerea trinitară a relației între natură și har: creație și mîntuire*, care a fost discutată în patru teme și anume : (1) Sfânta Treime în creație, cu referire specială la icrarea Sfîntului Duh și problemele create de introducerea lui Filioque ; (2) Relația dintre natură și har — creație și mîntuire. Problemele teologice naturale a tendințelor gnostice și neo-gnostice ; (3) Creația și activitatea umană. O teologie a muncii cu accent deosebit pe problemele ecologice ; (4) Responsabilitatea Bisericii pentru pace — Șalom (acea) lumii și a creației.

Dialogul ortodoxo-reformat pentru lucrarea de cunoaștere și apropiere a celor două familii de Biserici continuă.

BIBLIOGRAFIE

Bisericile Vechi-Orientale

P. Verghese, *Koptische Christentum*, Stuttgart, 1974; Idem, *Die Syrische Kirche in Indien*, Stuttgart, 1974; A. Chalaby, *Les Coptes d'Egyptes*, Roma, 1973; P. Picaglia, *Histoire de l'Eglise Copte*, Beyrouth, 1973 ; H. C. Perumalil and E. R. Nbye, *Christianity in India*, Allepey, 1972; B. Spuler, *Gegenwartslage der Ostchristen in ihrer nationalen und staatlichen Umwelt*, Frankfurt am Main, 1968; Idem, *Koptische Kirche und die Armenische Kirche, Handbuch der Orientalistik*, Ley-

den und Koln, 1961 ; M. Roncaglia, *Histoire de l'Eglise copte*, t. IV (Histoire l'Eglise en Orient), Beyrouth, 1973; A. Arvanitis, KoT.xiy.-r) 'Exxliaia, Atena, 1961; Chauleur, *Histoire des Coptes d'Egypte*, Paris, 1960; R. Strothmann, *Die Koptische Kirche in der Neuzeit*, Leipzig, 1932; G. Mojoli, *La Chiesa in Etiopia. Note e cordi di un nunzio*, Roma, 1973, 318 p.; Fr. Heyer, *Die Kirche Aethiopiens. I Bestandsaufnahme* Berlin, 1971, 358 p.; J. Navakatesh Thomas, *Die Syrisch-Orthodoxe Kirche der Siidindischen Thomas-Christen, Geschichte* — Kirchenverlassung, Le Wurzberg, 1967; M. Ormanian, *The Church of Armenia*, London, 1965; Rene Gra set, *Histoire de l'Armenie*, Paris, 1974; Idem, *L'Eglise armenienne, son histoire, doctrine, son regime, sa discipline, sa liturgie, sa litterature, son present*, 2-e Atelias (Liban), 1954; H. Pastermadjan, *Histoire de l'Armenie*, Paris, 1964; B. S ler, *Die Armenische Kirche*, in *Handbuch der Orientalistik*, I. VIII, 2. Leyden-Kc 1961.

în limba română: Pr. prof. Dumitru Radu, *Inaugurarea dialogului teologic oficial între Biserica Ortodoxă și Bisericile Vechi-Orientale*, în «Biserica Ortodoxă Română», CIV (1986), nr. 1, p. 46—51; Pr. asist. Liviu Sireza, *Taina Mirung în Biserica Ortodoxă și în Bisericile Vechi-Orientale*, în «Ortodoxia», XXIX (1971), nr. 2, p. 62—83; Pr. asist. N. Necula, *Doctrina și viața religioasă a Bisericii Co reilectate în textele ei liturgice (rugăciuni și imne)*, teză de doctorat, în «Oi doxia», XXVIII (1976), nr. 3—4, p. 473—609. Vezi alte studii în diferite limbi această lucrare. I. Pulpea (I. Rămureanu), *Possibilitatea întoarcerii Bisericilor mo lizite la Ortodoxie...* în «Ortodoxia», III (1951), nr. 4, p. 586—636; Prof. N. Chișes, *Ortodoxia și Bisericile răsăritene mai mici*, ibidem, XIII (1961), nr. 4, p. 483—5 Teodor M. Popescu, *Condițiile istorice ale tormării vechilor Biserici orientale*, «Ortodoxia», XVII (1965), nr. 1, p. 28—43; Pr. D. Stăniloae, *Possibilitatea reconci iei dogmatice între Biserica Ortodoxă și vechile Biserici orientale*, ibidem, X (1965), nr. 1, p. 5—43; Pr. prof. Milan Šesan, *Despre Bisericile orientale necal doniene*, în «Mitropolia Ardealului», XIV (1969), nr. 7—8, p. 480—498; Pr. pi Alex. Ciurea, *Relațiile Ortodoxiei cu Bisericile Orientale*, în «Mitropolia Moldo și Sucevei», LIII (1967), nr. 3—4, p. 235—244; Pr. prof. Ene Braniște, *Biserica moi lizită coptă*, în «Glasul Bisericii», XVI (1967), nr. 9—10, p. 942—966; Pr. Mih Colotelo, *Biserica Coptă. Caracteristicile organizării ei*, în «Studii teologice», (1961), nr. 5—6, p. 321—348; Pr. Prof. Liviu Stan, *O nouă Patriarhie: Biserica Etiopia*, ibidem, XII (1960), nr. 1, p. 34—73; Idem, *A IV-a Conferință panortodoc (Geneva-Chambesy, 8—16 iunie 1968)*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXX (1968), nr. 7—8, p. 871—881; Cezar Vasiliu, *Biserica Monofizită Iacobită a Sir în «Ortodoxia», XVII (1965), nr. 1, p. 132—148; Idem, Biserica creștinilor ton din Malabar*, în «Studii teologice», XXV (1965), nr. 5—6, p. 345—368; Idem, *Bi rca nestoriană*, în «Ortodoxia», XVIII (1966), nr. 1, p. 70—98; Doctorand C. Stă'i let, *Biserica creștină din Malabar între anii 1500—1900*, în «Biserica Ortodoxă mână», XC (1972), nr. 11—12, p. 1278—1286; Idem, *Biserica Siro-Iacobită din Ma bar, de la anul 1900 pînă în prezent*, în «Ortodoxia», XXV (1973), nr. 1, p. 55—6 Mihai Rădulescu, *Aspectul național în evoluția Bisericii Armele*, în «Biserica Or doxă Română», XCII (1974), nr. 3—4, p. 447—451; Ierom. Epifanie Norocel, *Bi rca Armeană*, în «Mitropolia Moldovei și Sucevei», XLI (1965), nr. 7—8, p. 37 390; Ioan Vasile Leb, *Relațiile Bisericii Ortodoxe cu Bisericile necalcedoniene, vederea pregătirii dialogului teologic*, în «Studii teologice», XXXIV (1982), nr. 5- p. 423—438; Diac. asist. Ion Bria, *Discuții teologice între teologi ortodocși romi. și teologi necalcedonieni*, în «Ortodoxia», XXII (1970), nr. 2, p. 204—225; N. C tescu, *A treia sesiune de convorbiri neoficiale între ortodocși și necalcedonieni*, «Biserica Ortodoxă Română», LXXXVIII (1970), nr. 7—8, p. 683—687; Ioan Karmi *Vechile Biserici anticalcedoniene și baza reuniunii lor cu Biserica Ortodoxă Ca lică*, în limba greacă, Atena, 1965; Idem, *Problema unirii Bisericii Etiopiene cu Ortodoxă*, în limba neo-greacă, Atena, 1959; Pr. prof. D. Stăniloae, *Perspectivi dialogului cu Bisericile Vechi-Orientale. Lucrările Comisiei interortodoxe de Addis-Abeba, 18—28 august 1971*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXXIX (1971), nr. 9—10, p. 978—991; Idem, *Acțiuni și poziții noi în eforturile de apropiere în Bisericile Ortodoxe și Bisericile Vechi-Orientale*, în «Ortodoxia», XXIX (1972), 1, p. 113—119; N. Necula, *Intilnirea subcomitetelor pentru dialogul teologic dint Bisericile Ortodoxe Răsăritene și Bisericile Ortodoxe orientale*, în «Ortodoxia» XXV (1973), nr. 4, p. 631—634.

Dialogul cu Biserica romano-catolică

N. Ehrenstrom-G. Grassman, *Confessions in Dialogue*, 3-nd ed., Geneva, 1975; M. Fouyas, *Ortiodoxy, Roman Catholicism and Anglicanism* London, 1972; Tomos Agapis, *Rome-Istanbul*, 1971"; H. J. Rick, *Friede zwischen Ost und West. Rom und Konstantinopol in oekumenischen Aubruch*, Münster, 1968; W. de Vries, *Ortiodoxie și Catholicism*, Paris, 1967; Idem, *Rom und die Patriarchate des Osiens*, Freiburg im Breisgau und München, 1963; M. Villatin, *Vatican II et le Dialogue oecumenique*, Tournai, 1966; A. Stawrosky, *Essai de theologie irenique. L'Orthodoxie et le Catholicisme* Paris, 1966; Yves Congar, *Chretiens en dialogue. Contribution catholique à l'Oecumenisme*, Paris, 1964; Idem, *Chretiens desunis. Principes d'un «Occumenisme» catholique*, Paris, 1937; F. Biot, *De la polemique au dialogue*, 2 voi. Paris, 1963; Giovanni Smit, *Roma et l'Oriente Christiano, L'Azione dei Papi per l'unità della chiesa*, Roma, 1944.

în limba română: Pr. prof. Ștefan Alexe, *începutul dialogului teologic oficial între Bisericele Ortodoxă și Biserica Romano-Catolică*, în «Ortodoxia», XXXIII (1981), nr. 1, p. 106—111; Idem, *Dialog teologic ecumenic între ortodocși și romano-catolici, (Opole — Polonia, 3—8 iunie 1085)*, în «Biserica Ortodoxă Română», CUI (1985), nr. 7—8, p. 500—501; Asist. Nic. V. Dură, *Considerații asupra dialogurilor teologice ale Bisericii Ortodoxe cu Bisericele Romano-Catolică, Anglicană, Vechi-Catolică, Orientală și Luterană*, în «Ortodoxia», XXXVII (1985), nr. 3, p. 390—449; Lector Cezar Vasiliu, *Pregătirea, începerea și perspectivele dialogului teologic dintre Biserica Ortodoxă și Biserica Romano-Catolică*, în «Studii teologice», XXXIII nr. 5—6, p. 376—399, și extras, București, 1981; Ion Bria, *Rolul și responsabilitatea Ortodoxă în dialogul ecumenic*, în «Ortodoxia», XXXII (1980), nr. 2, p. 366—377; Pr. prof. D. Popescu, *Relațiile dintre Biserica Ortodoxă Română și Biserica Romano-Catolică*, în «Studii teologice», XXXI (1979), nr. 9—10, p. 367—390; Pr. Minai I'nache, *Poziția Bisericii Ortodoxe în problema dialogului și intercomuniunii cu biserica Romano-Catolică în «Studii teologice»*, XXVII (1975), nr. 1—2, p. 64—73; episcop Antonie Plămădeală, *Patriarhia Ecumenică și dialogul cu romano-catolicii*, în «Ortodoxia», XXVI (1974), nr. 1, p. 157—164; Idem, *Lucrările celei de a IV-a sesiuni a Comisiei internaționale mixte de dialog între Bisericele Ortodoxe și Biserica Romano-Catolică (Bari, 27 mai—7 iunie 1086)*, în «Biserica Ortodoxă Română», CIV (1986), nr. 5—6, p. 79—83; Idem, *Dialogul dintre Bisericele Ortodoxă și Romano-Catolică. Stadiul lui în sesiunea plenară din 1937 (Bari — Italia, 9—16 iunie 1987)*, în biserica Ortodoxă Română», CV (1987), nr. 5—6, p. 68— ; Pr. prof. Ioan G. Iovan, *Temeiurile Bisericii Ortodoxe Române, iată de dialogul ecumenic cu celelalte Biserici creștine*, în «Ortodoxia», XXII (1970), nr. I, p. 20—44; Pr. prof. I. Răureanu, *Atitudinea Bisericii Romano-Catolice iată de mișcarea ecumenică*, în «Ortodoxia», XIV (1962), nr. 1—2, p. 153—180.

Dialogul cu Biserica vechilor-catolici

Chr. S. Constantinidis, *Convorbirile și perspectivele Dialogului dintre Biserica Ortodoxă și Biserica Vechilor-Catolici*, în «Theologia», Atena, LI (1980), p. 22—48; *Trăirile Comisiilor teologice interortodoxe de la Belgrad pentru pregătirea dialogului cu Anglicanii și cu Vechii-Catolici (1—15 septembrie 1966)*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXXIV (1966), nr. 9—10, p. 909—914 (cu anglicanii) și p. 914—1011 (cu vechii-catolici); *Lucrările Comisiei teologice interortodoxe pentru dialogul Vechii-Catolici, 16—24 oct. 1970, la Clmmbesy-Geneva*, în «Biserica Ortodoxă Română», LXXXVII (1970), nr. 9—10, p. 1009—1011; Prof. Ioan Karmiris, *A doua sesiune a Comisiei teologice interortodoxe pentru dialogul cu Vechii-Catolici*, «Theologia», Atena, 41 (1970), nr. 4, p. 467—594; Idem, *Ortodoxia și vechi-catolicismul. Prima Conferință a Vechii-Catolici și Ortodoxo-Vechi-Catolici pentru dialogul între Bisericele Ortodoxe și Vechi-Catolică*, în lb. greacă, Atena, 1973 (întrunirea din 9—14 iulie 1973, Atena); F. I. G. Coman, *Biserica Ortodoxă și Biserica Vechi-Catolică. Privire asupra raporturilor dintre ele pe o perioadă de circa un secol (1874—1986)*, în «Mitropolia Banatului», XVIII (1967), nr. 4—6, p. 237—262; I. Coman, *Pregătirea dialogului cu vechii-catolici*, în «Ortodoxia» XXV (1973), nr. 4, p. 497—508; Idem, *Participarea delegației Bisericii Ortodoxe la Conferința Ortodoxo-vetero-catolică de la Atena (6—14 iulie 1973)*, în «Biserica Orto-

iune a dialogului ortodoxo-anglican (Oxiord, 6—13 iulie 1973), în «Biserica Orto-oxă Română», XCI (1973), nr. 7—8, p. 803—808; Idem, *Sesiunea plenară de la Mos-ova a dialogului ortodoxo-anglican* (26 iulie—3 august 1976), în «Biserica Ortodoxă Română», XCIV (1976), nr. 7—8, p. 664—673; Idem, *Dialogul ortodoxo-anglican de a Llandaff-Carditi — Anglia, 4—21 iulie 1980*, în «Ortodoxia» XXXIII (1981), nr. , p. 112—115; Idem, *O nouă sesiune a dialogului ortodoxo-anglican, Canterbury — Anglia, 12—19 iulie 1982*, în «Studii teologice», C (1982), nr. 9—10, p. 801—803; rof. Nic. Chitescu și Arhim. Nifon Mihăiță, *Întrunirea Comisiei de dialog ortodoxo-anglican (Odessa, 12—19 septembrie 1983)*, în «Biserica Ortodoxă Română», CI (1983), nr. 9—10, p. 642—652; Diac. P. I. David, *Premise ale dialogului anglicano-rtodox: Aspectul revelației divine. Contribuția culturii teologice românești*, teză de doctorat, în «Studii teologice», XXVIII (1976), nr. 3—6, p. 213—493; Pr. prof. i. Șesan, *Din relațiile anglicano-ortodoxe*, în «Mitropolia Moldovei și Sucevei», HIX (1973), nr. 5—6, p. 313—321 ; Ioan I. Ică, *În legătură cu dialogul dintre orto-ocși și anglicani după lucrările Comisiei interortodoxe de la Belgrad*, în «Glasul dsericiei», XXIX (1970), nr. 3—4, p. 291—314; Pr. prof. Isidor Todoran, *Relațiile izericiei Ortodoxe Române cu Biserica Anglicană și cu Biserica Veche-Catolică*, în «Ortodoxia», XX (1968), nr. 2, p. 225—234; Ioan N. Șurubar, *Tratativele și acor-urile anglicano-ortodoxe române din 1935 în perspectiva dialogului dintre Biseria Ortodoxă și Biserica Anglicană*, în «Ortodoxia», XX (1968), nr. 1, p. 74—89; 'asile Loichiță, *Anglicanism și Ortodoxie*. Extras din rev. «Candela», XLI (1930), r. 3—6; Hr. Papadopoulos, *Chestiunea validității hirotoniilor anglicane*. În româ-ește de Arhim. Filaret Jocu, București, 1926.

Dialogul teologic ortodox-protestant

World Council oi Churches. The Orthodox Church and the Churches oi the elormation, Geneva, 1975 ; D. J. Callahan, *Catholiques et Protestanta*, Paris, 1961 ; *scar Cullmann, *Catholiques et Protestants. Un projet de solidarite chretienne*, leuchâtel et Paris, 1958; Ioan Karmiris, 'Op0000«la %a\ Egoatea-a'niau.oi t. I, Atena, 937.

În limba română: Diac. lector Ioan I. Ică, *Contactele din ultima vreme între Bisericile Ortodoxe și Bisericile Protestante și stadiul actual al dialogului iologic dintre ele*, în «Ortodoxia», XXV (1970), nr. 1, p. 135—146; Prof. Nic. Chi->scu, *Tematica și rezultatul convorbirilor ortodoxo-protestante după 1961. Impor-mța acestor convorbiri pentru ecumenismul local*, în «Mitropolia Ardealului», XIX .974), nr. 10—12, p. 558—571 ; Episcop Vasile (Coman), *Întrunirea Comisiei inter-rtodoxe pentru pregătirea dialogului cu Bisericile Luterane (Sigtuna — Suedia, 4 -9 noiembrie- 1979)*, în «Biserica Ortodoxă Română», XCVII (1979), nr. 1, p. 25— 3; Episcop Vasile Coman și Pr. prof. I. Ică, *A treia întrunire a Comisiei interor-)dexe pentru pregătirea dialogului cu Bisericile luterane — (Skalholt — Islanda, —23 septembrie 1980)*, în «Ortodoxia» XXXIII (1981), nr. 2, p. 261—266; Episcop asile al Oradiei, *Al treilea dialog general ecumenic dintre Biserica Ortodoxă Și ederația Lutherană Mondială (Allentown — S.U.A., 23—31 mai 1985)*, în «Biserica irtodoxă Română», Cili (1985), nr. 5—6, p. 403—406; Doctorand Adrian Niculcea, *criptură, Tradiție și Mărturisire în dialogul teologic dintre Biserica Evanghelică iterană din R. F. Germania și Biserica Ortodoxă Română (Gvslar, 19—23 noiembrie V9)*, în «Studii teologice», XXXIV (1982), nr. 5—6, p. 398—408 ; Pr. prof. Dumitru adu, *Dialogul teologic între Biserica Ortodoxă Română și Biserica Evanghelică ăin ermania (Goslar, 19—23 noiembrie 1979 ; Iași, 23—26 octombrie 1980)*, în «Biserica rtdodoxă Română», XCVIII (1980), nr. 11—12, p. 1098—1106; Alex. M. Ionită, *Dia->gul teologic general dintre Biserica Ortodoxă și Bisericile Luterane*, în «Biserica 'rtodoxă Română», XCIX (1981), nr. 9—10, p. 960—961; Pr. asist. Viorel Ionită, *patra întrunire de dialog între Biserica Ortodoxă Română și Biserica Evanghelică in Germania (Techirghiol, 6—11 mai-1985)*, în «Biserica Ortodoxă Română», CUI 985), nr. 5—6, p. 388—397; Asistent Nic. Dură, *Considerații asupra dialogurilor 'ologice ale Bisericii Ortodoxe cu' Bisericile Romano-Catolică, Anglicană, Veche-atolică, Orientală și Luterană*, în «Ortodoxia», XXXVII (1985), nr. 3, p. 390—449.

Dialogul ortodoxo-reformat

Pr. prof. Nic. Necula, *Dialogul ortodoxo-reformat «Debrețin V»*, Budapesta, 31 iugust—4 septembrie 1987, în «Biserica Ortodoxă Română» CV (1987), nr. 9—10, . 147—148.

Privire generală asupra creștinismului în lumea de azi

înruparea lui Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu, stă la temelia riției creștinismului în lume. După cuvântul Apostolului Pavel, «*cî venit plinirea vremii, Dumnezeu a trimis pe Fiul Său, născut din fei născut sub lege, ca să răscumpere pe cei de sub lege, primind înfu* (Gal. 4, 4—5) ; a avut, deci, loc cel mai important eveniment din is creștinismului : înruparea Fiului lui Dumnezeu, Iisus Hristos.

Fără îndoială Biserica creștină atinge plenitudinea și desăvîr prin înruparea, răstignirea și învierea Mîntuitorului și prin cobo Sfîntului Duh în ziua Cincizecimii asupra Sfinților Apostoli, aduna casa din Ierusalim.

Coborîrea Duhului Sfînt marchează momentul întemeierii Bisi creștine în lume, al intrării ei în istorie, marchează momentul noii ante dintre omenire și dumnezeire, alianță care va continua pînă la șitul veacurilor, cînd, după cuvintele Sfîntului apostol Petru, vi «ceruri noi și un pămînt nou, în care va locui dreptatea» (II Peti 13 ; Apoc. 21, 1). în împărăția lui Dumnezeu, «timpul nu va ma (OTI XP^{oV0<} ouxexi eotai) Apoc, 10, 6), deci istoria va înceta, căci lui Dumnezeu s-a săvîrșit» — xai STSXE3T£ xb [vjax-qpiov tem 0eo5 (A 10, 7). "

Ivirea creștinismului în lume a împărțit istoria lumii în două înainte și după Hristos. Pentru creștinism, Domnul nostru Iisus Hr este centrul istoriei universale, iar anii istoriei Bisericii creștine se mără de la nașterea Lui.

în era creștină, dezvoltarea omenirii este influențată în mod a șitor de ideile Evangheliei Domnului nostru Iisus Hristos, idei car avut și au pînă azi un rol precumpănitor pe teren religios-moral, s și cultural, cu alte cuvinte, în toate domeniile vieții și activității nești.

Pentru creștini, viața pămîntească trăită în istorie este o prefs vieții cerești. «*Creștinii* — spune atît de frumos autorul Epistolei Diognet — *nu se deosebesc de ceilalți oameni, nici prin patrie, nici limbă, nici prin obiceiuri, căci ei nu locuiesc în anumite cetăți, nici limba lor proprie, nici nu duc o viață deosebită... Iau parte la toat cetățeni... Sînt în trup, dar nu trăiesc după trup. își duc viața pe păi dar trăiesc ca în ceruri. Se supun legilor în vigoare, dar viața lor e presus de legi... într-un cuvînt, ceea ce este sufletul în trup, acelaș cru sînt creștinii în lume*» (Epistola către Diognet, V și VI).

Creștinismul nu- a lăsat nimic departe din cultura veche cari împiedică mîntuirea sufletului.

în primele trei secole creștinismul a luptat pentru existența s statul roman și cultura greco-romană păgînă, pînă cînd împăratul stantin cel Mare (306—337), numit de Biserică «cel întocmai cu A tolii», a acordat creștinilor libertatea religioasă prin edictul de la Tv din 313. Constantin cei Mare este în istoria omenirii primul bărbE

* Capitol redactat de Pr. prof. Ion Rămureanu.

stat care a pus problema respectării conștiinței religioase a fiecărui om și a înțeleș necesitatea ei pentru ordinea socială și politică.

Biserica ortodoxă a Răsăritului are o importanță deosebită pentru formularea dogmei creștine încă de la începutul răspîndirii creștinismului în lume. Două dintre cele mai vechi și strălucite culturi, *iudaismul* și *elenismul*, au înflorit pe teritoriul pe care s-a dezvoltat în urmă Biserica ortodoxă. Dar creștinismul ca religie revelată de Dumnezeu cel viu și adevărat, culegînd și asimilînd ceea ce era mai valoros și frumos din cugetarea filosofiei și culturii greco-romane, nu s-a lăsat antrenat de ideile religioase păgîne ale lumii vechi. Cunoscînd cultura și înțelepciunea lumii vechi, apostolul Pavel se întrebă : «Unde este înțeleptul ? Unde este cărturarul ? Unde este cercetătorul acestui veac ?... Căci de vreme ce întru înțelepciunea lui Dumnezeu, lumea n-a cunoscut prin înțelepciune pe Dumnezeu, a binevoit Dumnezeu să mîntuiască pe cei ce cred prin nebunia propovăduirii... Iar noi propoveduim pe Hristos cel răstignit : pentru iudei sminteală, pentru păgîni nebunie. Dar pentru cei chemați, și iudei și elini, propoveduim pe *Hristos, puterea lui Dumnezeu și înțelepciunea lui Dumnezeu*» (I Cor. 1, 20—24).

După Constantin cel Mare, Biserica creștină a dus o luptă aprigă cu dușmanul intern, cu erezia, care caracterizează întreaga perioadă a Sinoadelor ecumenice (325—787).

În Răsăritul ortodox s-au născut și au înflorit toate ramurile științei și culturii teologice ; aici au trăit cei mai geniali Părinți ai Bisericii, care au formulat prin scrisul lor înaripat învățăturile creștine scoase din revelația Vechiului și Noului Testament și ne-au lăsat moștenire monumentală literatură patristică din care se adapă pînă azi toate Bisericele creștine din lume.

În Orient s-au ținut cele șapte Sinoade ecumenice care au definit și stabilit dogmele creștine. Inima și gîndirea creștinismului au fost în Orient. De aceea Biserica ortodoxă, moștenitoarea vechii Biserici universale sau ecumenice — care a păstrat pînă azi, fără adăugire sau știrbire, întregul tezaur al credinței de la Sfinții Apostoli și Sfinții Părinți — refuză să introducă în doctrina sa sau să aprobe altor Biserici *inovății* contrare spiritului ei.

Abia sfîrșită lupta cu erezia, asupra Bisericii de Răsărit a venit la în momentul dat asaltul mahomedanismului.

După prima jumătate a secolului VII, cele trei patriarhate apostolice : Alexandria în 641, Antiohia în 638 și Ierusalimul în 637, au căzut sub dominația arabilor, care au adus aceste Biserici aproape de nimicire. Acest tablou se completează în 29 mai 1453 prin cucerirea Constantinopolului de către turcii otomani, care au impus dominația musulmană asupra creștinilor din Asia Mică și Peninsula Balcanică, — greci, Ibanezi, bulgari și sîrbi —, dominație de care aceste popoare s-au puii elibera abia în secolul XIX și începutul secolului XX.

Fără îndoială, în istoria Bisericii universale unul dintre cele mai iste, dureroase și regretabile evenimente îl constituie, prin semnificația, durata și consecințele ei, schisma din 1054, care a intervenit între Biserica Apusului și Biserica Răsăritului, și care s-a prelungit pînă la

7 decembrie 1965 — când anatemele din 16 și 20 iulie 1054 au fost date de către patriarhul ecumenic Atenagora I al Constantinopolului (1949—1972) și de către papa Paul VI (1963—1978).

În perioada care a urmat schismei bisericești din 16 iulie 1054, secolele XI—XVI, cele două mari ramuri ale creștinismului — Biserica Răsăritului și Biserica Apusului — s-au dezvoltat separat.

S-au făcut, desigur, între secolele XI—XV numeroase încercări de unire între cele două Biserici, unele chiar încheiate prin semnarea unor acte de unire, ca unirea de la Lyon din 1274, și cea de la Florența din 1438—1439, dar unirea deplină și intercomuniunea bisericească, din păcate, nu s-au putut realiza. Unirile încheiate au rămas ca documente în arhive, deoarece nu s-au aplicat niciodată.

Ceva mai mult, în secolul al XVI-lea Biserica romano-catolică a fost adânc zdruncinată în sînul ei prin apariția protestantismului și a apărut un însemnat număr de credincioși. Trei mari Biserici au apărut pe urma Reformei protestante, care se mențin pînă azi : Biserica ortodoxă sau luterană, Biserica reformată sau calvinistă și Biserica anglicană, care se menține pe o cale de mijloc între catolicism și protestantism. Această fărîmițare a creștinismului apusean a creat întregului creștinism noi probleme și noi dificultăți în calea refacerii unității.

În Protestantism, excesul de libertate a dus și duce pînă azi la fărîmițare excesivă, care se caracterizează prin apariția neîncetată a sectelor și denominațiilor creștine care luptă unele împotriva altora. Rînd lumii creștine spectacolul trist al unui *bellum omnium* nes, spre mare pagubă a întregului creștinism.

În epoca modernă creștinismul apusean, favorizat de prosperitatea și bogăția sa materială, precum și de extinderea stăpînirii unor țări coloniale ca : Spania, Franța, Anglia, Olanda și Belgia, asupra popoarelor coloniale din America, Africa, și Asia, realizează mari succese în misiunea sa.

Atît romano-catolicii cît și protestanții fac misiune plină de succes pe toate continentele globului.

În Răsărit, Biserica ortodoxă rusă întreprinde o operă misiunerică serioasă la tătari, la popoarele din Siberia, în Insulele Aleutine, în Alaska, în China, Coreea și Japonia.

În secolul al XIX-lea, popoarele ortodoxe din Balcani scapă, pe rînd, de dominația otomană: Grecia în 1821, România, - Bulgaria și Serbia între 1877—1878, Albania în 1912, astfel încît s-a ameliorat foarte mult și situația Bisericilor acestor popoare.

În Apus, în secolul XIX Biserica romano-catolică are de lupta unele influențe culturale ale vremii, ca modernismul și cu unele curente sociale potrivnice Bisericii, ca de exemplu *Kulturkampf* (lupta pentru cultură) în Germania. Biserica apuseană ajunge să îngrădească libertatea însăși a Bisericii prin proclamarea ca dogmă a primatului și infalibilității papale, în Conciliul I Vatican dintre 1869—1870, apoi în Conciliul II Vatican (1962—1965), dogme străine de tradiția creștină, care constituie un impediment dintre cele mai serioase în calea refacerii unității Bisericii creștine.

Un fapt îmbucurător rămîne în istoria Bisericii Ortodoxe a Răsăriului și a Bisericii romano-catolice ridicarea anatemei din 16 și 20 iunie 1054, care s-a făcut prin *Declarația comună* din 7 decembrie 1965, înțită în același timp în catedrala «Sfântul Petru» din Roma — în șeînța de închidere a Conciliului II Vatican —, și în catedrala «Sfântul Iheorghe» din Constantinopol, în numele patriarhului ecumenic Atenagora I și a Sfântului Sinod Patriarhal, precum și al papei Paul VI.

În această istorică declarație, cei doi înalți ierarhi au subliniat că *înt conștiinței că acest act de justiție și de iertare reciprocă nu poate fi e ajuns să pună capăt diferențelor vechi sau recente care subzistă între Userica romano-catolică și Biserica ortodoxă, și care vor fi depășite prin icrarea Sfântului Duh, grație curăției inimilor, regretului nedreptăților itorice, precum și printr-o voință activă de a se ajunge la o înțelegere i expresie comună a credinței și a cerințelor ei.*

Împlinind totuși acest gest, ei speră că el va fi plăcut lui Dumnezeu, ata să ne ierte cînd noi ne iertăm unii pe alții, și că va fi apreciat de itreaga lume creștină, dar mai ales de totalitatea Bisericii romano-atolice și a Bisericii ortodoxe, ca expresie a unei sincere voințe reciproce de reconciliere și ca o invitație de a continua, într-un spirit de !credere, de stimă și de dragoste frățească, dialogul care va duce, cu jutorul lui Dumnezeu, să trăim din nou — pentru cel mai mare bine I sufletelor și al venirii împărăției lui Dumnezeu — în comuniunea ?plină a credinței, a unirii frățești și a vieții sacramentale, care a existat itre ele în cursul primului mileniu al vieții Bisericii (*Tomos Agapis*, atican—Phanar (1968—1970) — Roma—Istâmbul — 1971, p. 278—283, -. 127, și «Irenikon», 1965, nr. 4, p. 539—540).

Bisericile ortodoxe, Bisericile protestante și Biserica anglicană actiază cu succes din 1920 în *mișcarea ecumenică*, iar din 1948 în *Conliul Ecumenic al Bisericilor*, care cuprinde astăzi peste 300 de Biserici •eștine din lume, în vederea colaborării frățești, pentru soluționarea 'oblemelor lumii contemporane și a refacerii unității Bisericii creștine.

Domnul nostru Iisus Hristos spune, înainte de patimile Sale, că *vanghelia ... împărăției se va propovădui în toată lumea, ca mărturie mtru toate neamurile, și atunci va veni sfîrșitul* (Matei 24, 14). La ■estea Apostolul Pavel adaugă că «împietrirea în parte a lui Israel s-a cut pînă ce va intra tot numărul paginilor și astfel întregul Israel se i mîntui» (Rom., 11, 25—26).

*

Nu se poate da o statistică exactă a tuturor creștinilor din lume. În ;nere, unele statistici dau numai 180 milioane de credincioși ortodocși. lume, dar ei sînt mult mai mult¹. Desigur, în comparație cu numărul mano-catolicilor și al protestanților, numărul creștinilor ortodocși e ai mic. Dar nu numai numărul contează, *ci păstrarea integrală și cută a adevărurilor de credință ale Evangheliei, descoperite lumii de imnul nostru Iisus Hristos* Acolo unde nu-i adevărul revelat al Domilui nostru Iisus Hristos, propovăduit de Sfinții Apostoli și de Sfinții irinți ai Bisericii, creșterea numărului poate fi chiar păgubitoare penii adevărata Biserică a lui Hristos, *deoarece ea nu înseamnă creșterea sporirea adevărului, ci mărirea erorii și creșterea rătăcirilor în lume.*

în Ortodoxie cunoașterea și păstrarea adevărului revelat de Fiul Dumnezeu, Iisus Hristos, din iubire de oameni, au fost încredințați : birii reciproce a clericilor și credincioșilor din *Biserica Dumnezeului ce viu, care este stîlpul și temelie adevărului* (I Tim. 3, 15).

Acest lucru îl afirmă lămurit *Enciclica Bisericii Una, Sfântă, Universală și Apostolică*, adresată la 6 mai 1848 către toți credincioșii ortodocși din lume, scriind : *Apoi la noi n-au putut niciodată, viei patriarhici Sinoade, să introducă lucruri noi, pentru că apărătorul religiei e însuși corpul Bisericii, poporul însuși, care vrea ca religia să fie veș neschimbată și la fel ca a Părinților săi* («*Enciclica patriarhilor ortodocși de la 1848*», traducere de Teodor M. Popescu, București, 19 cap! 17, p. 98 și 132 ; J. D. Mansi, XL, Parisiis, 1909, col. 407-C).

în Biserica lui Hristos, credincioșii se află laolaltă ca *seminție alea preoție împărătească, neam sfînt, popor agonisit de Dumnezeu ... popo lui Dumnezeu* (I Petru 2, 9 și 11).

în trecerea ei prin istorie Biserica ortodoxă s-a considerat și se ce sideră și astăzi *adevărata Biserică a lui Hristos*, în lume, pentru că p trează fără schimbare, micșorare sau adăugire, adevărata învățătura Domnului nostru Iisus Hristos, păstrează cultul și disciplina bisericeas așa cum se practicau în vechea Biserică ecumenică, cînd nu se fă deosebire între creștinii din Răsărit și cei din Apus.

Privind măreția, strălucirea, sfințenia și curăția credinței Biseri ortodoxe a Răsăritului, unul dintre cei mai mari Părinți ai Biseri Sfintul Ioan Gură de Aur (f 14 sept. 407) scrie despre ea astfel : «*Bi rica este mai înaltă decît cerul, mai întinsă decît pămîntul. Ea nu îmi trînește niciodată, ci este pururea înfloritoare. Pentru aceasta, Scriptu arătînd tăria și statornicia ei, o numește Munte ; arătînd curăția ei numește Fecioară ; arătînd măreția ei, o numește împărăteasă ; arăt : înrudirea ei cu Dumnezeu, o numește fiică*» (*Omilie despre arestarea Eutropiu și despre deșertăciunea bogăției*, P. G., LII, 402).

Deși mai mică în privința numărului credincioșilor, Biserica ortodoxă este fecioara cea înțeleaptă, este mireasa cea nepătată care astea în liniște pe dumnezeiescul ei Mire. în ziua aceea, Domnul Hristos o mîngîia prin cuvintele : «*Nu te teme turmă mică, că bine a voit Te vostru să vă dea vouă împărăția* (Luca 12, 32).

BIBLIOGRAFIE

Quelques statistiques, în «*Documentation Catholique*», 59-e Annee, LXI (1977), no. 5, 6 marș, p. 235—237, și no. ? 2 octobre, p. 820; *Panorama m'ss' voire de Vannee 1975—1976*, ibidem, LXXIII (1976), no. 1707, 7 novembre, p. 922—
Texte publie par l'Agence Fides de la Sacre Congregation pour l'Evanqelisation mondip, le 25 septembre 1976; *Annuaire s/afisticum Ecclesial* — 2974, Città Vatirano, 1976; *Bilnn du Monde. Encyclopedie catholique du Monde chretien*, 2 i 2-e ed., Tournai—Paris, 1964; Konrad Alqermissen, *Konfessionskunde*, Hanno 1941 ; Pr. prof. Milan Šesan, *Statistica bisericească*, 1938 ; O. Hiibner, *G graph'schstatistische Tabellen aller Länder der Erde*, ed. 72, Wien, 1936.

în l i m b a r o m â n ă : I Pulpea (Pr. nrof. I. Rămuroanu), *Configurația acti a Creștinismului*, în «*Studii teologice*», I (1949), nr. 3—4, p. 119—144; Idem, *B licile ortodoxe cu snedolă privire asupra Bisericii ortodoxe nise*, în «*Studii logice*» T (1949), nr. 1—2, p! 69—90; Eusebiu Popovici, *Statistica Bisericească*. pliment la *Istoria Bisericească universală*, ed. a 2-a, t. IV, București, 1928, p. 579—

LISTE CRONOLOGICE

PATRIARHII DE CONSTANTINOPOL *

Mihail I Ce rulate, 25 martie 1043—2 nov. 1058; exilat la 21 ian. 1059	Hariton Eugenjotis, între martie și aug. 1178; febr.—30 iulie 1179 Teodosie, între febr.—30 iul. 1179—aug. 1183
■Constantin III Lihudis, 2 febr. 1059- -9/10 aug. 1063 Ioan VII Xiphiinos, 1 ian. 1064—2	Vasile II Camateros, aug. 1183—febr. 1186
1075 Cosma I, după 2 aug. 1081	Nicefa II Muntanes, febr. 1186—febr. 1189
(retras) Ilustrație Garidas, mai 1081—iulie	Dositei de Ierusalim, febr. 1189—(9 zile)
(retras) Nicolae III Kyrciniates-Granmatkos, aug. 1084 — înainte de 24 mai 1111 [Ioan IX Agapetos, 24 mai 1111 — linele lui apr. 1134 Leon Stykes sau Stypiotes, mai 1134—ian. 1143	.Leonti Theiokites, febr. (martie) 1189—sept. sau început oct. 1189—10 sept. 1191 Gheorghe II Xiphinos, 10 sept. 1191—7 iulie
Mihail II Curcuas Oxitul, iulie 1143—martie 1146 "osma II Atticus, sfârșit apr. 1140—26	1198 Ioan X Camateros, 5 aug. 1198—apr./mai 1206
febr. 1147 (depus) Icoclava IV Muzalon, dec. 1147—mart. apr. 1151 (retras) eodot II, între mart./apr. 1151 și apr. 1152; oct. 1153—oct. 1154 eodot I, oct. 1153 — finele lui nov. 1154 Ioan IV Chliarenos, nov. 1154 — finele lui mai 1157 Icoclava Chrysovergis, aug.—oct. 1157—ian. 1170 Mihail III Anghialos, înainte de 30 ian. 1170—martie 1178	Mihail IV, 20 mart. 1206—26 aug. 1214
	Teodor II, 28 sept. 1214—31 ian. 1216
	Maxim II, 3 iunie—dec. 1216 Manuil I, ian. 1217—mai/iunie 1222 Gherman II, 29 sau 30 iunie 1222—1240 Metodi, 1240 (trei-luni) Manuil II, 1244 — înainte de nov. 1254 Arsenie (întîia oară), 1255—1259 Nichifor II, înainte de ian. 1260 — sfârșit de 1260
	Arsene (a doua oară), aug. 1261—mai 1265
	Gherman III, 25 mai 1265—14 sept. 1266
	Iosif I (întîia oară), 28 dec. 1266—mai 1275
	Ioan II Veccos, 26 mai 1275—20 dec. 1282
	Iosif I (a doua oară), 31 dec. 1282—23 martie 1283

* Listele patriarhilor de; Constantinopol, Alexandria, Antiohia și Ierusalim au fost întocmite de Pr. prof. Ioan Rămureanu.

Vezi și : —V. Grumel, *Trăite d'etudes byzantines. I. La Cronologie*, Paris, 1958, p. 436—440 ;
— Petru Șt. Năsturel, *Lista patriarhilor ortodocși: Constantinopol, Alexandria, Antiohia și Ierusalim*, București, 1947, p. 151—157; 159—160 ; 160—164 ; 167—168 ; ,
—V. Stavridis, *Ka-a'o'ios nocxiap-uv ... v.cuvaTav-tvoo-oAscoS în «OpT)a-x.E-uTV.rj %xl 'HxTix'q 'Eixaxlor.ai Seta*», t. 9, Atena, 1966, p. 830—834.

- Grigorie III, 28 mai 1283—iunie 4289
 Atanasie I (întîia oară), 14 oct. 1289—16 oct. 1293
 Ioan XII Cosma, 1 ian. 1294—21 iunie 1303
 Atanasie I (a doua oară), 23 iunie 1303—sept. 1309
 Nifon I, 9 mai 1310—11 aprilie 1314 Ioan XIII Glykys, 12 mai 1315—11 mai 1319
 Gherasim I, 21 martie 1320—20 apr. 1321
 Isaia, 11 nov. 1322—13 mai 1332. Ioan XIV Caleca, febr. 1334—2 febr. 1347 Isidor I, 17 mai 1347—febr./martie 1350 Calist I (întîia oară), 10 iunie 1350—nov. 1353
 Filotei Cokkinos (întîia oară), nov. 1353—22 nov. 1354; depus în ian. 1355
 Calist I (a doua oară), ian. 1355—aug. 1363 Filotei Cokkinos (a doua oară), 8 oct. 1364—1376
 Macarie I (întîia oară), 1376—1379 Nil, sfîrșitul lui 1379—1 febr. 1388 Antonie IV (prima oară), 12 ian. 1389—aug. 1390
 Macarie (a doua oară), aug. 1390—1391 Antonie IV (a doua oară), martie 1391—mai 1397
 Calist II Xantopulos, 17 mai 1397 (3 luni)
 Matei I, nov. 1397—aug. 1410 Eutimie II, 25/26 oct. 1410—29 martie 1416
 Iosif II, 1416—10 iunie 1439 Mitrofan II, 4 sau 5 mai 1440—1 aug. 1443 Grigorie III Mammas, 1443—1453 (părăsește Constantinopolul în 1450; -1459) Ghenadie II Scholarios (întîia oară), 1 ian. 1454—6 ian. 1456
 Isidor II, înainte de mai 1456—primăvara 1462 Ghenadie II Scholarios (a doua oară), vara lui 1462 — vara lui 1463 Sofronie I, probabil aug. 1463 — început aug. 1464 Ghenadie II Scholarios (a treia oară), aug. 1464—iulie 1465 Ioasaf I, iulie 1465—mijloc, an, 1466 38 — Istoria Bisericească Universală Voi. II
 Marcu II Xylocaravis, mijloc an. 1461 alungat în nov./dec. 1466, depus 15 ian. 1467 Simeon I de Trebizonda (prima oară), ne dec. 1466—sfîrșit an. 1467
 Dionisie I (prima oară), fine. dec. 146 sfîrșit 1471 Simeon I de Trebizonda (a doua oară), fi an. 1471 sau început 1472—10 a 1474(?)
 Rafail I, început. 1475—început. 1476 Maxim III (primăvara 1476—fine. an. 1. sau început 1482 Simeon I de Trebizonda (a treia oară), ceput. an. 1482—toamna lui 148f Nifon II (întîia oară), către fine. an. —1488 Dionisie I (a doua oară), iulie 1488—fi: an. 1490 Maxim IV, început, an. 1491—incej an. 1497 Nifon II (a doua oară), vara an. 1497 fine. vara an. 1498 Ioachim I (prima oară), probabil toa na lui 1498—probabil primăvara 15 Nifon II (a treia oară), primăvara anu 1502 Pahomie I (prima oară), început 1503—început an. 1504 Ioachim I (a doua oară), început, an. 15 —toamna lui 1504 Pahomie I (a doua oară), toamna 1504 probab. încăput. 1513 Teolipt I, mijloc an. 1513—toamna lui 15 Ieremia I, 31 dec. 1522—finele lui 1545 Ioanichie I, probabil primăvara lui 15 (patriarh necanonic în timpul lui remia I)
 Dionisie II, 17 apr. 1546—după aug. IZ Ioasaf II, după aug. 1554—ian. 1565 Mitrofan III (prima oară), ian. 1565-mai 1572 Ieremia II (prima oară), 5 mai 1572—nov. 1579 Mitrofan III (a doua oară), 29 nov. 15 —9 aug. 1580 Ieremia n (a doua oară), aug. 1580—fine febr. sau încep, martie 1584

Pahomie II, 22 febr. 1584—febr. 1585 (patriarh necanonic) Teolipt II, ales 27 febr. întronizat 10 mart.
 1585—apr./mai 1586 Ieremia II (a treia oară), încep, sau miji.
 an. 1587—fine. an. 1595 Matei II (prima oară), încep. febr. 1596 (20 zile) Gabriel I, probab. martie 1596—probab. fine. aug. 1596
 Teofan I, fine. febr. 1597—26 martie 1597 Meletie I Pigas, 27 martie/2 apr. 1597—mart./apr. 1598 (patriarh de Alexandria, chemat la conducerea provizorie a Bisericii de Constantinopol) Matei II (a doua oară), apr. 1598—dec.
 1601 sau ian./febr. 1602 Neofit II (prima oară), încep. febr. 1602 —jum. ian. 1603 Matei II (a treia oară), ian./febr. 1603 (cîteva zile)
 Rafail II, febr. 1603—1/15 oct. 1607 Neofit II (a doua oară), 15 oct. 1607—oct. 1612
 Chirii I Lucaris (prima oară), oct. 1612 (aproape o lună). (Patriarh de Alexandria, chemat la conducerea provizorie a Bisericii de Constantinopol) Timotei II, fine. oct. sau încep. nov. 1612 —3 sept. 1620 Chirii I lucaris (a doua oară), 4 nov. 1620—12 apr. 1623
 Grigorie IV, 12. apr. 1623—18 iunie 1623 Antim II, 18 iunie 1623—22 sept. 1623 Chirii I Lucaris (a treia oară), 22 sept. 1623—4 oct. 1633 -hiril II (prima oară), 4 oct. 1633—11 oct. 1633:hiril I Lucaris (a patra oară), 11 oct. 1633—25 febr. 1634 ianasie III (prima oară), 25 febr. 1634—5 apr. 1634 hiril I Lucaris (a cincea oară), încep. apr. 1634—1/10 martie 1635 iiril II (a doua oară), 1/10 martie 1635—jum. iunie 1636
 îofit III, jum. iunie 1636—5 martie 1637 tiril I Lucaris (a șasea oară), probab. 5 martie 1637—20 iunie 1638 Chirii II (a treia oară), 20 iunie 1638—fine. iunie 1639 Partenie I, 1 iulie 1639—înainte de 8 sept. 1644 Partenie II (prima oară), 8 sept. 1644—16 nov. 1646 Ioanichie II (prima oară), 16 nov. 1646—29 oct. 1648 Partenie II (a doua oară), 29 oct. 1648—16 mai 1651 Ioanichie II (a doua oară), încep, iunie 1651—jum. iunie 1652 Chirii III (prima oară), jum. iunie 1652 (8 zile) Atanasie III, a treia decadă a lunii iunie 1652 (15 zile) Paisie I (prima oară), ales în iulie, întron. 1 aug. 1652—încep. apr. 1653 Ioanichie II (a treia oară), prima decadă a lui apr. 1653—încep, martie 1654 Chirii III (a doua oară), încep, martie 1654 (14 zile) Paisie I (a doua oară), jum. martie 1654 —martie 1655 Ioanichie II (a patra oară), martie 1655—după jum. iul. 1656 Partenie III, 26 iulie 1656—24 martie 1657 Gabriel II, 23 apr. 1657 (8 zile) Partenie IV (prima oară), 1 mai 1657—fine. iunie 1662 Dionisie III, 29 iunie 1662—21 oct. 1655 Partenie IV (a doua oară), 21 oct. 1665—9 sept. 1667 Clement, 9 sept. 1667 (nerecunoscut bisericește) Mefodie III, 5 ian. 1669—încep, martie 1671 Partenie IV (a treia oară), încep, martie 1671—7 sept. 1671 Dionisie IV (prima oară), 10 nov. 1671—25 iul. 1673; în drept pînă la 14 aug. 1673 Gherasim II, 14 aug. 1673—dec. 1674 Partenie IV (a patra oară), 1 ian. 1675—probab. 29 iulie 1676

- Dionisie IV (a doua oară), 29 iulie 1676—29 iulie 1679 ; în drept pînă la 2 aug. 1679
- Atanasie IV, 30 iulie—10 aug. 1679 (12 zile) Iacob (prima oară), 10 aug. 1679—30 iulie
- 1682 Dionisie IV (a treia oară), 30 iulie 1682—
- 10 martie 1684 Partenie IV (a cincea oară), 10 martie
- 1684—20 martie 1685 Iacob (a doua oară), 20 martie 1685—
- sfîrșit. martie 1686 Dionisie IV (a patra oară), către sfîrșit.
- martie 1686—12 oct. 1637 Iacob (a treia oară), 12 oct. 1687—3 martie 1688 Calinic II (prima oară), 3 martie 1688—
- 27 nov. 1688
- Neofit IV, 27 nov. 1688—7 martie 1689
- Calinic II (a doua oară), 7 martie 1689—iul./aug. 1693 Dionisie IV (a cincea oară), aug. 1693—
- apr. 1694 Calinic II (a treia oară), apr. 1694—aug. 1702
- Gabriel IV, jum. aug. 1702—17 oct. 1707
- Neofit V, către 20 oct. 1707 ; nu a păstorit efectiv Ciprian I (prima oară), probab. către 25 oct. 1707—fine. mai 1709 Atanasie V, probab. fine. mai 1709—dec. 1711 Chirii IV, încep. dec. 1711—încep. nov. 1713
- 1713 Ciprian I (a doua oară), încep. nov. 1713—28 febr. 1714
- Cosma III, 28 febr. 1714—23 martie 1716
- Ieremia III (prima oară), 23/25 martie 1716—20 nov. 1726 Paisie II (prima oară), 20 nov. 1726—jum. lui sept. 1732 Ieremia III (a doua oară), 15 sept. 1732—
- după jum. lui martie 1733 Serafim I, după jum. lui martie 1733—
- finele sept. 1734 Neofit VI (prima oară), 27 sept. 1734—
- aug. 1740
- Paisie II (a doua oară), aug. 1740—jum. lui mai 1743 Neofit VI (a doua oară), după jum. mai 1743—martie 1744 Paisie II (a treia oară), martie 1744—
- sept. 1748 Chirii V (prima oară), 28 sept. 1748—
- le lui mai 1751 Paisie II (a patra oară), finele lui |
- sau încep. iunie 1751—sept. 1752 Chirii V (a doua oară), încep. sept. —16 ian. 1757
- Calinic III, 16 ian. 1757—22/24 iulie Serafim II, 22 iulie 1752—26 martie Ioanichie II, 26 martie 1761—21 mai Samuil I (prima oară), 24 mai 1763—5 1768 Meletie II, 5 nov. 1768—
- probab. 11 1769 Teodosie II, 11 apr. 1769—
- probab. 16 1773 Samuil I (a doua oară), 17 nov. 1773
- dec. 1774
- Sofronie II, 24 dec. 1774—8 oct. 1780 Gabriel IV, 8 oct. 1780—29 iunie Procopie I, 29/30 iunie sau 1 iulie 1—30 apr. 1789 Neofit VII (prima oară), 1 mai 1789
- martie 1794 Gherasim UI, 3 martie 1794—19 apr.] Grigorie V (prima oară), 19 apr. 1797—
- dec. 1798 Neofit VII (a treia oară), 10 dec. 1798—
- iunie 1801 Calinic IV (prima oară), 17 iunie 1801
- 22 sept. 1806
- Grigorie V (a doua oară), 23 sept. 1806
- 10 sept. 1808 Calinic IV (a doua oară), 10 sept. 1808—
- 23 apr. 1809
- Ieremia IV, 23 apr. 1809—4 martie 1811 Chirii VI, 4 martie 1813—3 dec. 1818
- Grigorie V (a treia oară), 14 dec. 1818—10 apr. 1821
- Eugen II, 10 apr. 1821—27 iulie 1822
- Antim III, 28 iulie 1822—9 iulie 1824
- Hrisant I, 9 iulie 1824—26 sept. 1826
- Agatanghel I, 26 sept. 1826—5 iulie 1830
- Constantin I, 6 iulie 1830—18 aug. 1830

Constantin II, 18 aug. 1834—26 sept. 1835
Grigorie VI (prima oară), 27 sept. 1835—
20 febr. 1840 Antim IV (prima oară),
20 febr. 1840—6
mai 1841
Antim V, 6 mai 1841—12 iunie 1842
Gherman IV (prima oară), 12 iunie 1841
—18 apr. 1845
Meletie III, 18 apr. 1845—28 nov. 1845
Antim VI (prima oară), 4 dec. 1845—18
oct. 1848 Antim IV (a doua oară), 19
oct. 1848—
30 oct. 1852 Gherman IV (a doua
oară), 1 nov. 1852
—16 sept. 1853 Antim VI (a doua oară),
24 sept. 1853—21
sept. 1855
Chirii VII, 21 sept. 1855—1 iulie 1860
Ioachim II (prima oară), 4 oct. 1860—18
aug. 1863
Sofronie III, 20 sept. 1863—4 dec. 1866
Grigorie VI (a doua oară), 10 febr. 1867—
10 iunie 1871 Ioachim VI (a treia oară), 5
sept. 1871—30
sept. 1873 [Ioachim II (a doua oară), 23
nov. 1873—5
aug. 1878 Ioachim III (prima oară), 4
oct. 1878—30
martie 1884
Ioachim IV, 1 oct. 1884—14 nov. 1886
>ionisie V, 22 ian. 1887—17 aug. 1891
Teofan VIII, 8 nov. 1891—24 oct. 1894
Ioachim VII, 19 ian. 1895—31 oct. 1896
Constantin V, 2 apr. 1897—28 martie 1901
Ioachim III (a doua oară), 25 mai 1901 —
13 nov. 1912
Ioachim V, 28 ian. 1913—18 oct. 1918
Meletie IV, 25 nov. 1921—20 sept. 1923
Grigorie VII, 6 dec. 1923—17 nov. 1924
Ioachim VI, 17 dec. 1924—mai 1925
Ioachim III, 13 iulie 1925—29 sept. 1929
Ioachim II, 7 oct. 1929—29 dec. 1935
Ioachim I, 18 ian. 1936—17 febr. 1948
Ioachim V, 20 febr. 1946—17 oct. 1948
Ioachim I, 27 nov. 1949—7 iulie 1972
Ioachim I (Papadopoulos), 16 iulie 1972—

PATRIARHII DE ALEXANDRIA

Leontie, 1052 (?)—1059 (?)
Alexandru II, 1059 (?)—1062 (?)
Ioan IV Codonat, 1062 (?)—1100 (?)
Eulogiu II, către 1100
Chirii, (?)
Sava, 117
Teodosie, (?)
Sofronie III, 1166—1171
Eleiterie sau Elie, 1175—1180
Marcu III, 1195—1209
Nicolae I, înainte de febr. 1210—1243
Grigorie I, 1243—1263
Nicolae II, 1263—1278
Atanasie II, 1276—1316
Grigorie II, 1316 (?)—1354 (?)
Grigorie III, 1354 (?)—1366
Nifon, 1366 (?)—1385 (?)
Marcu IV, 1385 (?)—1389 (?)
Nicolae IU, 1389 (?)—1398 (?)
Grigorie IV, 1398 (?)—1412 (?)
Nicolae IV, 1412 (?)—1417 (?)
Atanasie III, 1417 (?)—1425 (?)
Marcu V, 1425 (?)—1435 (?)
Filotei, 1435 (?)—1459 (?)
Marcu VI, 1459 (?)—1484 (?)
Grigorie V (1484 ?)—1486 (?)
Ioachim, 6 aug. 1487—1565
Silvestru, 12 apr. 1569—iulie 1590
Meletie Pigas, 5 aug. 1590—13 sept. 1601
Chirii III Lucaris, 1601—1620
Gherasim I, 30 nov. 1620—1636
Mitrofan, sept. 1636—apr./mai 1639
Nichifor, înainte de 30 mai 1639—apr.
1645
Ioanichie, 9 iunie 1645—15 sept. 1657
Paisie, 15 oct. 1657—1678 Partenie I,
1678—30 iunie 1688 Gherasim II, 25 iulie
1688—20 ian. 1710 Samuil, 22 ian. 1710—
sept. 1723 Cosma II, 12 sept. 1723—28
nov. 1737 Cosma III, 5 martie 1737—3
iunie 1746 Matei, 26 sept. 1746—1 mai
1766 Ciprian, 12 iulie 1766—1783
Gherasim III, 1783—6 aug. 1788 Partenie II,
13 sept. 1788—9 sept. 1805 Teofil III, 9
nov. 1805—14 oct. 1825 Ierotei I, 14 (?)
oct. 1825—8 sept. 1845

Artemie, 27 sept. 1845—30 ian. 1847
 Ierotei n, 31 ian.—1847—1 ian. 1858
 Calinic, 26 ian. 1858—24 mai 1861 Iacov, 25
 mai 1861—31 dec. 1865 Nicanor, 13 ian.
 1866—25 dec. 1869 Solronie IV, 30 mai
 1870—22 aug. 1899 Fotie, 10 ian. 1900—
 4/5 sept. 1925 Meletie II, 20 mai 1926—28
 iulie 1935 Nicolae V, 11 febr. 1936—12
 mai 1939 Hristofor II, 21 iunie 1939—18
 nov. 1966;

f 23 iulie 1967 Nicolae VI
 Varelopoulos, 10 mai 1968 —
 t 11 iulie 1986 Partenie III, ales la
 27 febr. 1987—

PATRIARHII DE ANTIOHIA

Petru III, primăvara 1052 — după aug.
 1056

Dionisie, după aug. 1056 — înainte de
 15 ian. 1057 (numit Ioan IV în iz-
 voarele georgiene)

Teodosie III, înainte de 30 aug. 1057 —
 după 4 apr. 1059

Emilian, 1074—1079/1080

Nichifor cel negru, 1079/1080.

Ioan IV san V, 1088/1089 sau febr. 1091
 — oct. 1100.

Ioan V sau VI, 1106—1134 (?).

Lnca, 1137/1138 — înainte de fine. an.
 1156. Soterichos Panteugenos, ales

finele lui

1156 — respins 1 mai 1157. Atanasie
 III, 1157 — 22 iunie 1171. Chirii II, 1173—
 1179. Teodor IV Balsamon, înainte febr.
 1189

— după 1195.

Simeon II, înainte de 1206 — după 1235.
 David, 1242 (?) — 1247 (?)

Eftimie I, înainte de 1258 — către 1274.
 Teodosie V de Villehardouin, iunie 1275—
 1283/1284

Arsenie, 1283/1284 v- către 1286.

Chirii in, 29 iunie 1287 — către 1308.

Dionisie I sau II, întronizat la 1287, ne-
 recunoscut de Constantinopol; titular
 1309—1316.

Chirii IV, (?)

Dionisie II san **III**, (?)

Sofronie, (?)

Ignatie II, înainte de nov. 1344 —
 inte de 1359. Pahomie I, (prima
 oară) înainte
 1359—1368.

Mihail I, 1368 — 17 aug. 1375. Pahomie
 I, (a doua oară) aug. 1371
 miji. an. 1377. Marcu I, miji. an.
 1377 — 10 apr. 1 Pahomie I, (a treia
 oară) apr. 1378
 19 dec. 1386.

Nil, înainte de ian. 1388 — (?) Nicon, (?)
 — 11 ian. 1395. Mihail II, 6 febr. 1395 —
 18 apr. 141: Pahomie II, 1 iunie 1412
 (?)—9 oct. 1 Ioachim I, 1424—1425.
 Marcu II, 1426/1427 — (?) Dorotei I,
 1434/1435 — 8 sept. 1451 Mihail III, 14
 sept. 1451—1456 (?) Marcu III, 1456 (?)
 — 1457/1458. Ioachim II, înainte de
 1458 — dupi
 iunie 1459. Mihail IV, către

1470/1474 — înainte
 1484.

Dorotei II, înainte de 1484 — după 1
 Mihail V, către 1523/1524 — după
 lie 1529.

Dorotei HI, (?) — 1530/1531. Ioachim
 III, 1530/1531 — înainte de n
 1534. Mihail VI, înainte de 10
 nov. 153
 1542/1543.

Ioachim IV, 1542/1543 — după febr. 1!
 Macarie II, (antipatriarh) 1543 (?)
 1550(?) Mihail VII, înainte de 17
 iun. 1576

25 dec. 1592. Ioachim V,
 (antipatriarh) înainte de
 mai 1581 — 7 oct. 1592.

Ioachim VI, înainte de febr. 1593—If
 Dorotei IV, 1604—1612 Atanasie II,
 înainte de sfârșit. aug. 161
 1620.

Ignatie III, 10/24 mai 1620 — apr. ie
 Chirii IV, (antipatriarh) 10/24 mai 162
 1627. Eftimie II, încep, mai 1634

— încep, d
 1634.

- [ftimie III, finele dec. 1634 — încep. dec. 1647. Ifacarie III, 12 dec. 1647 — 12 iunie 1672. Iiril V, (prima oară) 2 iulie 1672 — nov. 1672.
- Jeoit, 1672—1682 (?) :iril V, (a doua oară) 1682 (?) — 5 ian. 1720. Ltanasie III, (antipatriarh) (prima oară) 25 ian. 1685 — oct. 1694. Uanasie III, (a doua oară) ian. 1720—13 iulie 1724.
- Hvestru, 17 sept. 1724 — 13 martie 1766. ilimon, 28 apr. 1766 — 5 iulie 1767. laniil, 6 aug. 1767 — 15 dec. 1791. intemios, sfișit. dec. 1791 — 20 iulie 1813.
- erafim, aug. 1813 — 19 febr. 1823. letodie, 13 mai 1823 — 24 iunie 1850. jrotei, oct. 1850 — 18 martie 1885. iherasim, 30 mai 1885 — 27 febr. 1891. piridon, 2 oct. 1894 — febr. sau martie 1898.
- leletie II, 15 apr. 1899 — 26 ian. 1906. Jrigorie IV Haddad, 5 iunie 1906 — 12 dec. 1930. Jexandru III, 30 ian. 1931 — 18 iunie 1958. eodosie VI, 23 nov. 1958 — ■(■) 19 sept. 1970. lie IV, (Elias Moauad) 25 sept. 1970 — 21 iunie 1979. țnație IV Hazim, 8 iulie 1979.
- PATRIARHII DE IERUSALIM
- lichifor I, iulie 1020 — după 1048. oanichie, (?) ofronie II, înainte de 1059 — după 1064. iftlmie I, (?) — după 1083. imeon II, înainte de 1092 — iunie/iulie 1099 (părăsește Ierusalimul la finele lui 1097).
- oan VIII, către 1098—1106/1107 (?) ava, (?) — 1117/1118 (?) Jicolae, febr. 1126 — 26 ian. 1156 (?) oan IX, (?) — ■ 12 mai 1157 (?) NichiJor II, 2 martie 1166 — 2 iulie 1171 (?) Leonțiu, către 1174 sau 1175 — 14 mai 1184 (1185). Dositei I, înainte de 1187 — sept./oct. 1189. Marcu II, finele an. 1189 sau încep. 1190 — 24 febr. 1195 (?) Eftimie, (?) — mort la Mânăstirea Sinai, către 1222. Atanasie II, (?) — 1235 (?) Sofronie III, (?) Grigorie I, 1273 — vara lui 1285 (?) Tadeu, (?) — 1296 (?) Atanasie III, (prima oară) 1303 (?) — înainte de 1308. Gabriel Vroulas, (?) — înainte de 1309. Atanasie III, (a doua oară) 1308 — (?) Grigorie II, (?) — 1322 (?) Lazăr I, (prima oară) (?) — depus (?) Gherasim, (?) — înainte de 1341 (alungat). Lazăr I, (a doua oară) înainte de 1342—1367 (?) Dorotei I, 1377/1378—1402 (poate pînă în 1412). Teofil, între 1419—1424 (?) TeofanII, (?) — 1430 (?) Ioachim, 1437—1464 (?) Avraam, (?) — 1468. Iacob, (?) — 1482. Grigorie III, (?) Marcu III, (?) — 1505 (?) Dorotei II, (D) după 1505—1543. Gherman, 1543—1579. Sofronie IV, 1579—1608. Teofan III, 1608 — 15 dec. 1644. Paisie, 23 martie 1645 — 2 dec. 1660. Nectarie, 25 ian. 1661—1669. Dositei II Notară, 23 ian. 1669 — 7 febr. 1707. Hrisant Notară, 8 febr. 1707 — 7 febr. 1731. Meletie, 1731—1737. Partenie, martie 1737 — 17 oct. 1766. Efrem II, dec. 1766 — 15 apr. 1770. Soifronie V, 17 apr. 1770—1775. Avramie II, iunie 1775 — 2 nov. 1787.

Procopie I, dec. 1787 — 23 oct. 1788
 Antim, 23 oct. 1788 — 10 nov. 1808.
 Policarp, nov. 1808 — 3 ian. 1827.
 Atanasie V, ian. 1827 — 16 dec. 1844.
 Chirii II, 16 martie 1845—1872. Procopie
 II, 1872—1875. Ierotei, 15 iunie 1875 —
 11 iunie 1882 Nicodim, 1883—1890.
 Gherasim, 15 febr. 1891 — 9 febr. 1897.
 Damian, 10 iunie 1897 — t 14 aug. 1931.
 Timotei, 26 iulie 1935 — 31" dec. 1955.
 Benedict, 29 ian. 1957 — 10 dec. 1980.
 Diodor, (ca mirean Damian Karivalis)
 ■ales la 16 febr. 1981 și întronizat la 1
 martie 1981.

PAPII DE LA ROMA *

Leon IX, 1048 — 19 apr. 1054
 Victor II, 16 apr. 1055—1057
 Ștefan IX, 1057—1058.
 Benedict X, 1058—1059
 Nicolae II, 1059—1061.
 Alexandru II, 1061—1073.
 Honoriu II, (antipapă) 1061—1072.
 Sf. Grigorie VII, 1073—1085.
 Clement III, (antipapă) 1084—1100.
 Victor III, 1086—1087.
 Urban II, 1088—1099.
 Pascal II, 1099—1118.
 Teodoric, (antipapă) 1100—1102.
 Albert, (antipapă) 1102.
 Silvestru IV, (antipapă) 1105—1111.
 Gelasiu II, 1118—1119.
 Grigore VIII, (antipapă) 1118—1121.
 Calixt II, 1119—1124.
 Honoriu III, 1124—1130.
 Celestin II, (antipapă) 1124.
 Inocențiu II, 1130—1143.
 Anaclat II, (antipapă) 1130—1138.
 Victor IV, (antipapă) 1138.
 Celestin II, 1143—1144.
 Luciu II, 1144—1145.
 Eugeniu III, 1145—1153.
 Anastasiu IV, 1153—1154.
 Hadrian IV, 1154—1159.

Alexandru III, 1159—1181. Victor IV, (a
 doua oară) 1159—1164 Pascal III,
 (antipapă) 1164—1168. ■Calist III,
 (antipapă) 1168—1178. Inocențiu III,
 (antipapă) 1179—1180. Luciu IU, 1181—
 1185. • Urban III, 1185—1187. Grigore
 VIII, 1187. Clement III, 1187—1191.
 Celestin III, 1191—1198. Inocențiu III,
 1198—1216. Honoriu III, 1216—1227.
 Grigore IX, 1227—1241. Celestin IV, 25,
 X, — 10. XI. 1241. Inocențiu IV, 1243—
 1254. Alexandru IV, 1254—1261. Urban
 IV, 1261—1265. Clement IV, 1265—1268.
 Grigore X, 1271—1276. Inocențiu V. 1276.
 Hadrian V, 1276. , Ioan XXI, 1276—1277.
 Nicolae III, 1277—1280. Martin IV, 1281—
 1285. Honoriu IV, 1285—1287. Nicolae IV,
 1288—1292. Sf. Celestin V, 5. VII, —
 13. XII. i: Bonifaciu VIII, 1294—1303.
 Benedict XI, 1303—1304. Clement V, (la
 Avignon) 1305—1314 Ioan XXII, (la
 Avignon) 1316—1334. Nicolae V,
 (antipapă) 1328—1330. Benedict XII, (la
 Avignon) 1334—134 Clement VI, (la
 Avignon), 1342—1352. Inocențiu VI, (la
 Avignon} 1352—13C Urban VI, (la
 Avignon) 1362—1370. Grigore XI, (la
 Roma și Avignon) 13
 1378.
 Urban VI, (la Roma) 1378—1389.
 Clement VII, (antipapă la Avig
 1378—1394.
 Bonifaciu IX, 1389—1404. Benedict
 XIII (antipapă la Avic
 1394—1423. Inocențiu
 VII, 1404—1406.

* Lista a fost alcătuită de Pr. prof. Milan Šesan, după cea publicată de : C. meyer — H. Tiichle — M. Vicaire, în *Histoire de l'Eglise*, voi. IV, Mulhouse, p. 427—428.

- Grigore XII, 1406—1415.
 Alexandru V, (antipapă la Pisa) 1409—1410.
 Ioan XXIII (antipapă la Pisa) 1410—1415.
 Martin V, 1417—1431. Clement VIII, (antipapă la Valencia)
 1423—1429. Benedict XIV (antipapă la Valencia)
 1425 — (?)
 Eugen IV, 1431—1447.
 Felix V, (antipapă la Basilea) 1439—1449.
 Nicolae V, 1447—1455.
 Calixt III, 1455—1458.
 Plus II, 1458—1464.
Paul II, 1464—1471.
 Sixt IV, 1471—1484.
 Inocentiu VIII, 1484—1492.
 Alexandru VI Borgia, 1492—1503.
 Pius III, 1503.
Iuliu II, 1503—1513. Leon X, 1513—1521. Hadrian VI, 1522—1523. Clement VII, 1523—1534. Paul III, 1534—1549. Iuliu III, 1550—1555. Marcel II, 1555. »**Paul IV**, 1555—1559.
»Ius IV, 1559—1565.
 if. Pius V, 1566—1572.
 Grigore XIII, 1572—1585.
 Sixt-Quint, 1585—1590.
 Urban VII, 15. IX. — 27. IX. 1590.
 Grigore XIV, 1590—1591.
 Ioanțiu IX, 1591.
 Clement VIII, 1592—1605.
 Sixt XI, 1605.
 Urban V, 1605—1621.
 Grigore XV, 1621—1623.
 Urban VIII, 1623—1644.
 Ioanțiu X, 1644—1655.
 Alexandru VII, 1655—1667.
 Clement IX, 1667—1669.
 Clement X, 1670—1676.
 Ioanțiu XI, 1676—1689.
 Alexandru VIII, 1689—1691.
 Ioanțiu XII, 1691—1700.
 Clement XI, 1700—1721.
 Ioanțiu XIII, 1721—1724.
 Benedict XIII, 1724—1730.
 Clement XII, 1730—1740.
 Benedict XIV, 1740—1758.
 Clement XIII, 1758—1769.
 Clement XIV, 1769—1774.
 Pius VI, 1775—1799.
 Pius VII, 1800—1823.
 Leon XII, 1823—1829.
 Pius VIII, 1829—1830.
 Grigore XVI, 1831—1846.
 Pius IX, 1846—1878.
 Leon XIII, 1878—1903.
 Sf. Pius X, 1903—1914.
 Benedict XV, 1914—1922.
 Pius XI, 1922—1939.
 Pius XII, 1939—1958.
 Ioan XXIII, 1958—1963.
 / Paul VI, din 30 iunie 1963 — 6 august 1978.
 (Ioan-Paul I, 3 sept. 1978 — 29 sept. 1978.
 Ioan-Paul II, ;Karol Wojtyła, fost arhi-episcop de Krakovia, primul papă de origine poloneză), 22 oct. 1978 —

ÎMPĂRAȚII BIZANTINI

- Teodora, (a doua oară) 1055-1056
 Mihail, 1056—1057. Isac I Comnenul, 1057—1059. Constantin X Dukas, 1059—1067. Coregent Mihail VII Dukas, după 1060. Roman IV Diogene, 1068—1071. Mihail VII Parapinake, 1071—1078. Ioan Dukas, 1072. Nichifor Vrieniu, 1077—1078. Nichifor Botaniate, după 1077. Nichifor III Botaniate, 1078—1081. Alexie I Comnenul, 1081—1118. Coregent Constantin Dukas, 1081—1090. Coregent Ioan Comnenul, după 1092. Ioan II Comnenul, 1118—1143. Manuil I Comnenul, 1143—1180. Coregent Alexie II, după 1172. Alexie II Comnenul, 1180—1183. Coregent Andronic I Comnenul, după 1182.
 Isac II Anghel, 1185—1195. Isac III Anghel, 1195—1203. **Isac II Anghel, (a doua oară)** 1203—1204

Coregent Alexie IV, 1203—1204
 Alexie IV Murțuflos, 1204.
 Teodor I Laskaris, (la Niceea) 1204—
 1222. Ioan III Duka-Vatațe, (la
 Niceea) 1222—
 1254. Coregent Teodor II, (la
 Niceea) după
 1241. Teodor II Laskaris, (la Niceea)
 1254—
 1258. Mihail VIU Paleologul: — la
 Niceea
 1258—1261; — la Constantinopol 1251
 —1282.
 Coregent Andronic II, după 1272.
 Coregent Mihail IX, după 1282. Andronic
 II Paleologul, 1282—1328. Coregent Mihail
 IX, 1295—1320. Coregent Andronic III,
 1325—1328. Andronic III Paleologul,
 1328—1341. Ioan V Paleologul 1341—
 1391; asociat cu
 Ioan Cantacuzino 1341—1347.
 Ioan VI Cantacuzino, 1347—1354.
 Ioan V Paleologul, 1354—1391.
 Andronic IV Paleologul, 1376—1379.
 Ioan V Paleologul, 1379—1391.
 Manuil II Paleologul, 1391—1425.
 Coregent Ioan VII, 1399—1402.
 Coregent Ioan VIII, după 1421. Ioan
 VIII Paleologul, 1425—1448.
 Constantin XI Dragases, 1448—1453.

ÎMPĂRAȚII LATINI DE RĂSĂRIT

Balduin I de Flandra, 1204—1205.
 Henric de Flandra, 1206—1216.
 Petru de Courtenay, 1217.
 Iolanda, 1217—1219.
 Hobert de Courtenay, 1221—1228.
 Balduin II, 1228—1261.
 Ioan de Brienne, 1231—1237.

ȚARI ÎN AL DOILEA STAT ROMANO-BULGAR

Asan I, 1186—1196
 Petru, 1196—1197
 Ionită Kalojoan, 1197—1207
 Boril, 1207—1218
 Ioan Asan II, 1218—1241

Căliman Asan, 1241—1246
 Mihail Asan, 1246—1256
 Constantin Tih, 1257—1277
 Ivailo, 1277—1279
 Ioan Asan III, 1279—1280
 Gheorghe I Terter, 1280—1292
 Smilet, 1292—1298
 Ciaka, 1299
 Teodor Svestoslav, 1300—1322
 Gheorghe II Terter, 1322—1323
 Mihail Șișman, 1323—1330
 Ivan Ștefan, 1330—1331
 Ivan Alexandru, 1331—1371
 Ivan Șișman, 1371—1393
 Ivan Strașimir (in Vidin), 1360—1396

JUPANII ȘI CRAII ȘÎRBILOR

Mihail (în Zeta), 1052—1081 Bodin (în
 Zeta), 1081—1101 Vukan (în Rascia),
 1083—1114 Ștefan Nemanja, 1166—
 1196 Ștefan Primîncoronatul, 1196—
 1217 — rege, 1217—1228 Ștefan
 Radoslav, 1228—1234 Ștefan Vladislav,
 1234—1243 Ștefan Uroș I, 1243—1276
 Ștefan Dragutin, 1276—1282 Ștefan
 Uroș II Milutin, 1282—1321 Ștefan
 Deceanski, 1321—1331 Ștefan Dușan,
 1331—1355
 — țar, din anul 1345
 Ștefan Uroș (țar), 1355—1371
 Vukașin (rege), 1365—1371
 Lazăr (cneaz), 1371—1389
 Ștefan Lazarevici, 1389—1427
 — despot, din anul 1402
 Gheorghe Brankovici, 1427—1456
 — despot, din anul 1429
 Lazăr Brankovici (despot), 1456—1451

SULTANII OSMANI

(pînă la căderea Constantinopolului)
 Osman, 1288—1326 Urcan, 1326—1362
 Murad I, 1362—1389 Baiazid I, 1389—
 1402 Mehmed I, 1402—1421
 (după 1413 — singur)

- tleiman, 1402—1410
usa, 1411—1413
urad II, 1421—1451
ehmed II Cuceritorul, 1451-
-1482
(după căderea Constantinopolului)
Jazid II, 1481—1512 lim I, 1512—
1520 liman Magnificul, 1520—1566
lim II, 1566—1574 urad III, 1574—
1595 ehmed III, 1595—1603 imed I,
1603—1617 ustafa I, 1617—1618 iman
II, 1618—1622 ustafa I (a doua
oară), 1622—1623 arad IV, 1623—
1640 rahim, 1640—1648 shmed IV,
1648—1687 liman II, 1687—1691
imed II, 1691—1695
- Mustafa II, 1695—1703
Ahmed III, 1703—1730
Mahmud I, 1730—1754
Osman III, 1754—1757
Mustafa III, 1757—1774
Abdul-Hamid, 1774—1789
Selim III, 1789—1807
Mustafa IV, 1807—1808
Mahmud II, 1808—1839
Abdul-Megid, 1839—1861
Abdul-Aziz, 1861—1876
Murad V, 1876
Abdul-Hamid II, 1876—1909
Mehmed V, 1909—1918
Mehmed VI, 1918—1922
Abdul-Megid II, 1923—1924
Mustafa-Kemal Atatiirk, (primul pre-
ședinte al Turciei moderne), 1923—
1938.

CUPRINSUL

PERIOADA A IV-A

Biserica în secolele XI—XV (1054—1500)

Situația generală a Bisericii în această perioadă. Răspândirea creștinismului în Răsărit și Apus	
Cruciadele	
Încercări de unire în sec. XI—XIV	
3, Vechile patriarhii orientale. Bisericele necalcedonene. Bisericele naționale: bulgară, sârbă, română, rusă	
Vechile patriarhale orientale	
Bisericele necalcedonene	
Biserica ortodoxă bulgară.....	
Biserica ortodoxă sârbă	
f Biserica Ortodoxă Română	
§ Biserica ortodoxă rusă. Mitropolia Kievului	
• ■ ^ Monahismul în Răsărit în secolele XI—XV: Isihasmul.....	
'if Biserica apuseană în secolele XI—XIII. Creșterea și declinul puterii papale. Cearta pentru investitură	
'A Ordine monahale în Apus. Inchiziția	
f<t Captivitatea babilonică a papilor de la Avignon. Marea schismă papală din Apus. Conciliarismul. Sinoadele de la Pisa, Constanza, Basel .	
I-. Controverse,erezii și schisme în Răsărit și Apus. Bogoinilismul, catarii, albigenzii, valdenzii și alții.....	
'l. Prereformatorii: John Wycliff și Jan Han Hus, Girolamo Savonarola .	

	Pag.
inodul unionist de la Fenrara-Florența. Respingerea lui de către Biserica ortodoxă	115
ăderea Constantinopolului sub turci și urmările ei	126
ultul și viața creștină în sec. XI—XV în Răsărit și Apus.....	140
ultura teologică în Răsărit. Scriitori din sec. XI—XIII	150
uituca teologică în Răsărit. Scriitori din sec. XIV și XV.....	158
ultura teologică în Apus în sec. XI—XV. Scolastica și spiritualitatea medievală	172
arta creștină în sec. XI—XV în Răsărit și Apus	187

PERIOADA A V-A Biserica în sec.

XVI—XVIII (1500—1789)

tuația generală a Bisericii apusene. Cauzele reformei protestante	200
îrtin Luther și învățătura lui. Răspîndirea lutheranismului	206
ți reformatori: Huldrich Zwingli și Jean Calvin. Răspîndirea calvinismului ...	214
.....	222
ntrareforma papală. Conciliul de la Trident. Războaiele religioase. Pacea din Westfalia (1648) ! ! !*~	228
ntroverse și învățături noi ta Biserica romano-oatolică. <u>Galicanismul</u> . Jansenismul	235
ntroverse și curente în protestantism	241
linul iezuiților. Alte ordine monahale	248
siunile romano-catolice și protestante în diferite continente	252
i relații între Biserică și Stat în Apus. Febroniansmul. Iosefinismul. Concordatele	257
'Oluția franceză (1789) și consecințele ei religioase	262
[tura teologică în Apus. Cultul și viața creștină	267
lația generală a Bisericii în Răsărit în sec. XVI și XVIII	274
iația Bisericii ortodoxe în Imperiul otoman. Reforma patriarhului Samuil I	279
ințarea patriarhiei ruse. Reforma ■patriarhului Nilcon	283

Dezvoltarea Bisericii Ortodoxe Române. Situația Bisericii ortodoxe din Balcani, Austria, și Ungaria. Mitropolia de Karlovit	29
Propaganda romano-catolică în Răsărit. «Unirile» cu Roma	
Raporturile Bisericii ortodoxe cu protestanții; patriarhii Ieremia II, Meletie Pigas și Kiril Lukaris	
Sinoadele ortodoxe din: Iași (1642), Constantinopol (1643) și Ierusalim (1672). Mărturisirile de credință. Raporturi cu anglicanii.....	
Cultul și viața ortodoxă: Monahismul. Importanța Muntelui Athos	
Cultura teologică în Răsărit. Paisianismul	

PERIOADA A VI-A

Biserica în epoca modernă și contemporană (1789—1987) în Apus

Privire generală asupra situației politice religioase, culturale și sociale de la Revoluția franceză (1789) și pînă azi	
Biserica romano-catolică în Occident: Italia, Franța, Germania și alte țări	
Conciliul I Vatican (1869—1870). Inliințarea Bisericii vechilor-catolici	
Biserica romano-catolică și Orientul creștin. Misiunile catolice .	
Cultul și viața religioasă în Biserica romano-catolică. Cultura teologică. Atitudinea catolicismului față de modernism. Conciliul II Vatican	
Evoluția protestantismului: Direcții teologice	
Anglicanismul în Europa și America.....	
Alte culte și denominațiuni creștine apărute în lumea anglo-saxonă	
Cultul și viața religioasă în protestantism și anglicanism. Misiuni protestante și anglicane	•

*(/ Biserica In Răsărit

Privire generală asupra situației politice, religioase, sociale și culturale .	
Situația vechilor patriarhii ortodoxe ale Răsăritului	
Biserica ortodoxă rusă. Activitatea ei mistonară. Biserica ortodoxă georgiană	
Biserica Ortodoxă Română	• • •

	<u>Pag.</u>
^ Biserica sîrbă	476
y Biserica ortodoxă bulgară.....	483
Vi Biserica ortodoxă a Greciei	487
Alte Biserici ortodoxe: Biserica Ciprului, Biserica Albaneză, Biserica ceho- sovacă, Biserica polonă și Biserica finlandeză	493
Raporturi interortodoxe. Diaspora ortodoxă	500
Cultul și viața religioasă. Mănăstirile. Școlile teologice.....	511
Cultura teologică ortodoxă.....	524
Conferințe panortodoxe în secolul XX.....	534
Înființarea Mișcării ecumenice. Scurt istoric al activității ei	544
Dialogul Bisericii Ortodoxe cu Bisericile vechi orientale, Biserica romano- eatolică, cu Biserica vechilor catolici, cu Biserica anglicană, cu Biserica luterană și cu Biserica reformată	558
Privire generală asupra creștinismului în lumea de azi	587
Liste cronologice.....	592

Redactor : Ierom. ȘTEFAN GANCEANU
Tehnoredactor : Pr. VALENTIN BOGDAN

Format 16/70 X 100. Coli de tipar 38.
Comanda nr. 102.

TIPOGRAFIA INSTITUTULUI BIBLIC
ȘI DE MISIUNE AL
BISERICII ORTODOXE ROMANE